

PRIS 20,00

CARL SVENSTRUP

GRENAA BYS HISTORIE

BIND A II

DEN ALMINDELIGE BYHISTORIE

I. HALVBIND — TIDEN FØR 1800

EGET FORLAG

Udgivet hæftevis 1939—48

GRENÅ BYS HISTORIE
Bd. A
I. HALVBIND

Til Grethe med tak for de svundne år

CARL SVENSTRUP
GRENÅ BYS
HISTORIE

Til hjælp til dette binds trykning er med tak modtaget understøttelse fra Den Grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, Grenå Byråd, Sparekassen for Grenå og Omegn, Banken for Grenå og Omegn samt »Byfesten 1939«.

For denne økonomiske støtte, uden hvilken bogens udgivelse overhovedet ikke ville have været mulig, bringer jeg herved en hjertelig tak.

Carl Svenstrup

BIND A
DEN ALMINDELIGE BYHISTORIE
I. HALVBIND - TIDEN FØR 1800

EGET FORLAG

Udgivet hæftevis 1939-48

Forord

Dette skal siges, så være det da sagt - på forhånd og uden forbehold. Denne bog er skrevet for Grenå bys indbyggere, de, der bor her nu, eller som er vandret ud herfra til andre byer eller fjerne lande, og de, der i senere tider vil komme til at bo her og ønsker besked om byens historie i svundne dage - samt for de få andre, som søger udtømmende oplysninger om et eller andet forhold i Grenå i tiden før år 1800.

Alle andre, som kun ønsker en kort orientering angående hovedtrækene i byens ældste historie, henvises til nærværende bogs II halvbind, som allerede udkom i byens jubilæumsår 1945 under titel "Grenå i Fortid og Nutid". Denne bog er en direkte fortsættelse af nærværende bog. Men den indledes med en kort oversigt på 74 sider over byens historie før år 1800. Det er det samme stof, som heri er behandlet udførligt på den 8 dobbelte plads.

Endelig må bemærkes, at nærværende bind fra side 606 til 721 indeholder 4 stykker, som var beregnet til II halvbind og hører hjemme der, men som på grund af papirvanskeligheder og det hele forcerede tempo i foråret 1945 ikke kunne rummes i jubilæumsskriftet.

Efter disse rent praktiske oplysninger har jeg et par andre bemærkninger på hjerte til dette forord: Jeg bringer en tak til de institutioner, som på forskellig måde har støttet mig ved dette værks udarbejdelse og udgivelse. Foran har jeg allerede takket for den økonomiske støtte, uden hvilken et så omfangsrigt værk aldrig havde kunnet udgives til en så minimal pris - således at dets anskaffelse blev overkommelig for enhver, der har interesse for byens historie. Men for hjælp ved udarbejdelsen er jeg i taknemlighedsgæld til mange sider.

Foruden 3 længst afdøde Grenåborgere, hvis navne jeg vil nævne til sidst, skylder jeg Landsarkivet i Viborg og navnlig dets tidligere chef, nuværende stadsarkivar Svend Åkjær, København, dyb tak for udstrakt velvilje og hjælp.

Også Rigsarkivet og Nationalmuseet skylder jeg tak for velvillig hjælp i adskillige spørgsmål. Jeg tænker da her navnlig på museumsinspektørerne Hugo Matthiessen og Georg Galster og Arkivar Poul Bredo Grandjean. Dommerkontoret i Grenå, både under dommer Thygesen og dommer Riis, takker jeg for overordentlig liberal adgang til studium af protokoller og arkivalier. Det samme gælder borgmesterkontoret med hensyn til byens arkiv og sognepræsterne, hvad kirkebøger og præstearkiv angår.

Endelig skylder jeg en lang række ældre borgere tak for enkeltoplysninger og for gave eller udlån af fotografier, samt Stenders Forlag for tilladelse til at reproducere nogle gadepartier. Når der i de til nu udkomne 3 bind af byhistorien findes over 700 illustrationer, hvoraf jeg dog selv har optaget en del, er det klart, at der fra mange sider er vist stor velvilje og redebonhed til at overlade mig billedstof som gave eller til låns. Endelig bringer jeg en tak til Christiansen & Jørgensens Bogtrykkeri for godt samarbejde og for det smukt udførte bogtryk, som for de senere hæfters vedkommende er fremstillet under meget vanskelige papirforhold.

Og så har jeg tilbage med tak at mindes 3 gamle Grenåensere, som alle forlængst er døde, men som hver på sin vis har haft en ganske afgørende betydning for dette arbejde.

Først min gamle ven, malermester Emil Hartmann. Det var samtaler med ham og opnotering af nogle af hans mange "Historier" fra det gamle Grenå, der oprindeligt gav stødet til, at jeg fattede planer om at skrive en bog om Grenå. Den var tænkt som en lille beskrivelse af Grenå i 1850'erne og 60'erne, bygget på mundtlige beretninger.

Deraf udviklede sig imidlertid ret hurtigt tanken om at skrive en virkelig byhistorie, bygget på arkivstudier m.m. Jeg havde en levende følelse af det komplet meningsløse i, at jeg vidste god besked om andre landes og byers ældre historie, men derimod var ganske uvidende om min egen bys og egns historie, selv i den allernærmeste fortid.

Denne følelse bestyrkedes ved brevveksling med min anden gamle ven, pastor Richter i Vejen, som jeg mindes med dyb tak. Han havde en betydelig personal historisk og topografisk viden og mange års erfaring i lokalhistoriske studier og havde foretaget mange afskrifter til byens ældre historie. Jeg skylder ham stor tak for megen vejledning, hjælp og ansprelse med hensyn til dette arbejde.

Og så endelig den tredje gamle "Grenådreng", løjtnant J. Jensen. Han var jævnaldrende med de to foregående, men død, inden jeg fattede planer om at skrive en byhistorie. Jeg har så godt som aldrig talt med ham og aldrig om byhistoriske emner. Men gennem en række artikler om arkæologiske forhold på Grenåegnen eller referat af ældre trykte eller skrevne beretninger om Grenå by og Djursland, som han i tidens løb havde fået trykt i "Jyllandsposten" og "Grenå Folketidende", har han været mig til megen nytte.

Disse tre gamle Grenådrengene var højst forskellige, ja næsten modsætninger i alle ydre og indre forhold. Men de havde det tilfælles, at de alle tre var besjælet af en meget levende interesse for og kærlighed til deres lille

Pastor J. Richter

Malermester E. Hartmann

Løjtnant J. Jensen

fødeby og dens minder. Og jeg må med tak ihukomme de impulser, som jeg har modtaget fra hver af dem.

Og dermed udsendes så denne bog, som er udkommet hæftevis i løbet af 9 år (1939-48), og hvis afsluttende halvbind allerede er udkommet i jubilæumsåret 1945.

Grenå, 21. oktober 1948

Carl Svenstrup

Tidstavle

- 1060 Søslag i Djursåen mellem Svend Estridsøn og Harald Hårdråde.
- 1165 Erling Skakke plyndrer Grenå.
- 1157 Svend Grathe lander i "Grindå-Bugten" efter Blodgildet i Roskilde.
- ca. 1150-1200 Gammel Grenå Kirke bygges.
- ca. 1235 Den store møntskat (12.000 sølvmonter) nedsattes i Ågåde.
- 1241 »Grindhøgh« nævnes i Valdemar Sejrs Jordebog.
- 1250-1300 Det sandsynlige tidspunkt for Grenås købstad rettigheds udstedelse.
- ca. 1300 St. Gjertruds Kirke på Torvet bygges.
- 1301 Ebeltoft får købstadrettigheder.
- 1329 Grenå pantsættes til Marsken Erik Holch.
- 1440 Grenås ældste kendte privilegium. Findes kun i uddrag.
- 13/5 1445 Det ældste kendte fuldstændige privilegium.
- ca. 1540 St. Jørgens Gård, Bro Spedalskehospital, brænder.
- ca. 1540 3 års skattefritagelse p.g.a. »stor Skade«. Ildebrand?
- 1545 Chr. III besøger Grenå og Ebeltoft.
- 1552 Chr. III giver byen ret til at opkræve havnepenge.
- 1556 Hessels ejere tildømmes retten til Bro Hede.
- 1558 Gammel Grenå Kirke nedlægges.
- 1558 Chr. III skænker »Provstegården« i Grenå til Latinskolen.
- 1592 Galgebakken ved Enslev fradømmes Grenå.
- 1595 Grenå fritages foreløbig for byskat. Beløbet skal anvendes til havnens istandsættelse.
- 1600 Borgmester og råd søger kongen om tilladelse til at rejse en ny galge.
- 1600-03 Pesten raser i Grenå.
- 1606 Bro Hede og åen »fordærves« af sandflugt.
- 1617 Grenå og Ebeltoft antager i fællesskab en skarpretter.
- 1617 Anna Jensdatter brændes som heks efter landstingsdom.
- 1626 Kæmpebrand fortærer Grenås vestlige halvdel.
- 1627 Chr. IV fritager i den anledning Grenå for 5 års skat.
- 1627 Wallensteins tropper overvintrer i Grenå og plyndrer kirken.

1649 Kæmpebrand ødelægger byens østre del med kirken.
 1657 Svenske tropper hjem søger Grenå og Nørre Herred.
 1682 Borgmester og råd ophæves i mindre byer, bl.a. i Grenå.
 1696 Kirkens første orgel tages i brug.
 1713-15 Indkvartering af 130 svenske fanger. Store nordiske krig.
 1715 Havnemolerne ødelægges fuldstændig af stormflod.
 1726 Nørreherreds ting incorporeres under Grenå Byting.
 1737 Alle 3 sønderbroer bortrives af vandflod.
 1740 Latinskolen ophæves. »Dansk Fattigkote« oprettes.
 1744 Grenå første apotek oprettes af Aug. Steube.
 1750 Stor brand på Storegade. 8 bygninger fortæres.
 1751 Kæmpebrand.
 44 bygninger på Lille- og Storegade fortæres.
 1762 Vandmøllen nedbrænder. Sønder Mølle opføres i stedet.
 1789 Byen forpagter broerne og brokornet.
 1805 Rådhuset på Torvet opføres.
 1808-14 Store indkvarteringer i anledning af englænderkrigen.
 1812 Den første virkelige havn bygges.
 1822 Kirkegården ved Nørreport indvies.
 1825 Morderne Schæm og Schatteberg henrettes. Hessel Hede.
 1835 Søren Kanne udøver sin redningsdåd.
 1839 Den første skole for håndværkslærlinge oprettes.
 1842 Lystanlæggets ældste Del, »Volden«, beplantes.
 1845-46 Havnen udvides. Havnebyen begynder at fremstå.
 1849 Den ældste skolebygning på Vestergade indvies.
 ell. 1849 Bavnhøj Mølle opføres af distriktslæge Arendrup.
 1850 Grenå Avis begynder at udkomme.
 1854 Grenå Håndværkerforening stiftes.
 1856 »Sparekassen«, byens første pengeinstitut, stiftes.
 1856 Gjertrud Hansdatter henrettes på Hessel Hede.
 1859 De første tranlygter opsættes i gaderne.
 1860 Amtet indretter sygehuset på Grønland.
 1861 Fr. VII og Grevinde Danner besøger Grenå 12.-13. juni.
 1861 Chr. Bønløkke vælges til folketingsmand 13. juni.
 1864 De første prøjsiske tropper indtræffer, 3. maj.
 1866 Kirkens store indvendige restaurering endt.
 1868 Grenå Landboforening stiftes 16. maj.
 1669 Det første Dyrskue afholdes 11. juni.
 1869 »Søndags- og Aftenskole« for håndværkslærlinge oprettes.
 1870 Søndermølle brænder.
 1871 De nye landeveje fra Randers og Århus fuldføres.
 1871 Byrådet vedtager en successiv inddragelse af Fælleskæret.

1872 Kolindsunds udtørring begynder. Fuldføres først 1879.
 1874 Anlæg af en ny havn begynder.
 1874 Kirkens ydre restaurering er fuldført.
 1874 Grenå Folketidende grundlægges.
 1876 Grenå Handelsforening stiftes.
 1876 Banen Grenå-Randers indvies 24. august.
 1876 Chr. IX.s besøg i Grenå 9. september.
 1878 »Det nye Anlæg« påbegyndes ved konsul Mommers økonomiske støtte.
 1879 Den nye havn fuldendt 18. september efter 5½ års arbejde.
 1879 Sprøjtehuset på Nytorv opføres.
 1879 En ny fattiggård opføres. Nuv. »Rosengården«.
 1881 Bavnhøj Mølle brænder.
 1881 Ligkapellet på kirkegården opføres.
 1882 Søndagsskolen i Grenå oprettes.
 1884 Håndværkerforeningens alderdomshjem opføres.
 1884 Børneasylet bygges. Menighedssygeplejen begynder.
 1884 Fr. VII.s statue på Torvet opføres 3. juni.
 1885 Social dem. Forening stiftes med Blomberg som formand.
 1889 Epidemisygehuset opføres.
 1889 Missionshuset Zarepta indvies 13. december.
 1891 Teknisk skoles bygning indvies 30. december.
 1892 W. Dinesen vælges til folketingsmand.
 Chr. Bønløkke falder efter at have repræsenteret kredsen i 31 år.
 1893 Grenå Dampvæveri grundlægges 24. juni
 1893 Den første fagforening, Tekstilarbejdernes, stiftes.
 1894 Arbejderhjemmet af 1894 opf. af konsul Momme.
 1895 Branden i Lorentzens Savskæreri, Nytorv, 9. oktober.
 1895 Menighedshjemmet indvies. December.
 1897 Gasværket indvies 19. december.
 1899 Den første Social d. Medl. af Byrådet, købmand J. Jensen.
 1901 Amtssygehuset ved Havnevejen opføres.
 1902 Pavillonen indvies 18.-20. juli.
 1904 Grenå Andels-Svineslagteri åbnes 4. august.
 1904 Grenå første børnehjælpsfest afholdes.
 1906 Ungskuet i Grenå 13.-15. juli.
 1907 Grenå Vandværk tages i brug 1. decem ber.
 1908 Kommunen overtager 1. august den private realskole.
 1909 Brandstationen på Nytorv opføres.
 1909 Posthuset opføres.
 1912 Mellemskolebygningen opføres.
 1914 Grenå Dampvæveri nedbrænder 24. februar.

1914	Badehotellet indvies 5. juni.
1914	Verdenskrigen udbræder. 28. juli erklærer Østrig krig.
1917	Købmand Vogel skænker byen grundstammen til »Djurslands Museum«.
1917	Grenå-Gjerrild banen indvies 26. juni.
1918	Grenå erhverver de første arealer fra Hessel.
1919	Retsreformen indføres.
	Byrådet vælger fremtidig selv borgmester.
1920	Elektricitetsværket tages i brug 15. september.
1921	Biblioteksbygningen indvies.
1922	Savskæreriets brand.
1922	Amtssygehuset ved Bavnhøj indvies 30. august.
1923	Søndermølles II. brand.
1925	De gamles Hjem indvies 12. marts.
1925	Kommunen køber Bavnhøj Mølle.
1927	Kirkens store hovedreparation (juni-december).
1931	Grenå køber stranden og hedearealerne af Hessels ejer.
1933	Nordhavnen indvies 10. juni.
	Statsminister Stauning er til stede.
1933	Chr. X besøger Grenå og Grenå Havn. 2. august.
1934	Grenå-Hundested Færgeruten åbnes 14. juli.
1935	Stadion indvies.
1936	Det nye Rådhus på Nytorv indvies 22. november.
1937	Den store omregulering af Torvet. Fr. VII.s statue flyttes.
1938	Den nyeste skolebygning indvies 11. november.
1940	Hørskættet tages i brug.
1940	De første tyske tropper (170 mand) kommer til Grenå 4. juni.
1941	Indlemmelsen af Bredstrup, Havnevejen og Søndermølle kvarteret 1. april.
1943	Grenå Hørskætte nedbrænder 29. juli.
1943	Aldersrenteboligen på Bavnhøj indvies 27. marts.
1945	Schalburgtagebranden på Storegade natten 24. februar.
1945	Tysklands kapitulation 4. maj.
1945	13. maj fejrer Grenå 500 års jubilæum.
	Tyskerne forlader byen. Englændernes indtog.
1945	Professor Aug. Krogh fejres som byens æresborger 3. september.

Indholdsfortegnelse

Forord.....	6
Tidstavle.....	9
Geologisk forspil	
Grundfjældet	32
Det ældre skridt »skrivekridtet«	32
Det nyere kridt »kalken«	33
Kridttidens dannelser her på Djursland.....	34
Tertiærtiden, »Brunkulstiden«	36
Kvartærtiden.....	38
Istidens virkninger her på Djursland	40
»Efter Istiden« eller nutiden	41
Lidt arkæologi og forhistorie	
Køkkenmøddingen ved Mejlgård.	
Den ældre stenalder (før ca. 5000 år f. Chr.)	45
Runddyssen. Den yngre stenalder (ca. 3000- 1500 år f. Chr.).....	48
Jernalderens gravpladser (ca. 500 f. Chr. - ca. 1050 e. Chr.).....	50
Runestenen ved Rimsø. Vikingetiden (ca. 950- ca. 1050 e. Chr.).....	54
Landsbykirkerne. Valdemarstiden (ca. 1150-1250)	56
Herregården. Tiden omkring 1600	64
Katholm.....	69
Rugård.....	69
Benzon	71
Købstaden.....	74
Den egentlige byhistorie	
I. afsnit: Tiden før ca. 1700	
Grenå ældste bebyggelse.....	78
Om kampene i Kolindsund og Grenås plyndring 1165.....	81
Grenå bys alder	83
Grenå bys segl.....	86
Grenå bys navn.....	88
Grenå bys ældste privilegier og kongebreve	90
De følgende kongebreve i korte uddrag	94
Striden med Hessels ejere om ret til fædrift i Bro Hede	98

Bro Enge	101
Bro Gård og Bro Hede	103
Sandflugten over Bro Hede	103
Grenå bys udstrækning. »Grenå Byfred«	106
Byjordernes grænser mod syd, vest, nord og øst	107
Den ældste vej til Århus og til Ebeltoft.....	112
Grenås bortforleining og pantsættelser	113
Et afladsbrev	116
Kongsgården og Kongsgårds Tofter samt provstegården.....	118
Kongsgården	118
Præstegården	118
Kongsgården nævnes 1327	119
Tofterne	120
Rngene	121
De »12 fjerdinge jord«	121
Kongsgården	121
Andre kongelige rettigheder.....	122
Resumé.....	123
Møntfundet i Ågade 1910 og hvad det fortæller	124
Mønternes alder	127
Tidspunktet for nedlæggelsen	129
Årsagen til nedgravningen	130
Tingbøgerne og hvad de fortæller om bytingets afholdelse	
Tingbøgerne	132
Pladsen, hvor tinget holdtes	136
Rådhuset.....	136
Tinget mødtes uder åben himmel.....	137
Resumé.....	137
Tingdagen.....	138
Tingets formand	138
Stokkemænd.....	139
Sandemændene	139
Synsvidner.....	140
Menige almue	140
Om misgerninger og lovovertrædelser.	
Drabs- og voldssager.....	141
Man gik altid bevæbnet.....	150
Overlast på ejendom	151
Skældsord og fornærmelser, voldgift og forlig	154
Skudsmål.....	155
Hekseri og trolddom	156

Heksesagen mod Rasmus Rasmussen Kræmmer	157
Anne Rønne og Sidsel Mikkels forgør Jep Sørensen ved hjælp af et voksbarn	158
Troldsagen mod Mette Christens Lassens	160
Keksen i Grenå, Anne Jensdatter	162
Omkostninger ved en heksebrænding	164
Heksejægeren Jørgen Arenfeldt på Rugård.....	165
Bøddelens takst	166
Grenå og Ebeltoft antager selv skarpretter.....	167
Hvad tingbøgerne fortæller	
om det borgerlige liv	168
Skøder	169
Lovbydelser på tinge.....	170
Pantsættelser	172
Udlæg i løsøre	172
Betaling af gæld	173
Afkald	173
Indstævning for gæld	174
Gældsbetaling på tinget.....	174
Doktorregninger	175
Forligssager	176
Man ønskede skudsmål for tinge.....	177
»Skade for Hjemgæld«	178
Om markvæsen og kålhaver	
Kålhaver	178
Svinene skulle have ring i næsen	179
Kålhaver skulle have »hegn og lukke«	179
Også markerne skulle være forsømt med lukke	180
Vanbgevogteren.....	180
Skabede øg og kreaturer.....	181
Uretmæssig tørveskær i »fædriften«.....	181
Lergraven	182
Forsprang og borgerskab	
Forprang.....	182
Borgerskab	183
Den årlige borgerforsamling	184
Eksempler på forprang	185
Eksempler på brud	186
Ulovlige havne	187
Torvedag.....	187

Om borgervæbningen	
Borgervæbningens opgaver.....	188
Mønstringen.....	188
Borgervæbningens våben.....	189
Antallet.....	189
Lensmanden skal overvåge mønstringerne.....	190
Borgervæbningen vil beholde kanonerne.....	190
Byens udstrækning omkring 1650	
Søndergade.....	191
Storegade og Lillegade.....	191
Nørregade.....	192
Østergade.....	192
Kannikegade.....	192
Kortskitse ca. år 1700.....	194
Mogensgade.....	195
Markedsgade.....	195
Torvet.....	195
Gadernes udseende og tilstand	
Gadernes brolægning.....	197
Vanskeligt at færdes.....	198
Husenes udseende.....	199
Stråtage.....	201
Øde pladser.....	201
Ødepladserne omdannes til haver.....	202
Bod og butik.....	203
De større brande i Grenå før år 1700	
Frygt for ildsvåde.....	204
Branden i 1540.....	205
Branden natten 13.-14. november 1626.....	205
Trediveårskrigen virkninger i 1627 og 1644.....	207
Branden 29. juni 1619.....	207
Kommissionsakten fra 1661.....	208
Hvilken del af byen brændte i 1649.....	208
Resumé.....	209
Branden på Torvet 1683.....	209
Krigsbegivenheder før år 1700	
Byens plyndring i 1165.....	211
Svenskekrigen i 1517.....	211
Den nordiske Syvårskrig 1563-70.....	211

Byskib.....	212
Bådsmænd og proviant.....	212
Lejede tropper.....	213
Borgeleje for vinteren.....	213
Krigsfolkernes udseende.....	213
Proviant.....	214
Bådsmænd og proviant.....	214
Krigsskat og bådsmænd.....	214
Klippinger.....	215
Forhøjelse af accisen på tysk øl.....	215
Fetaler.....	216
Indkvartering.....	216
Krigens sidste år.....	217
Trediveårskrigen (1618- 48) og dens virkninger i Grenå og Nørreherred.....	217
Kalmarkrigen 1611-13.....	217
Byggearbejder.....	218
Antikviteter.....	218
Chr. IV.s deltagelse i Trediveårskrigen 1625-29.....	218
Kejserkrigen 1627-28.....	219
Daglig kirkeandagt.....	219
Ingen acciseindkomst.....	220
Freden, pesten, bådsmandsudskrivning.....	220
Torstenssonskrigen 1643-45.....	221
Fredsslutningen.....	222
Branden i 1649.....	223
Carl X Gustavs 2 krige 1657-60.....	224
Polakkerne hjælper.....	224
Hollænderne.....	224
Søslag ved Ebeltoft.....	225
Freden i København.....	225
Nørre Herreds tilstand efter krigen.....	225
Borgeleje og bådsmandsleverancer.....	226
Nødtørftigt underhold.....	227
Borgerleje penge.....	227
Straf for drålig opførsel.....	228
Hjemsendelse.....	228
Bådsmands leverancer.....	228
Bådsmandspenge.....	230
St. Jørgens Gård ved Grenå	
St. Jørgensgårde.....	231
St. Jørgensgårde som kronens ejendom.....	232

St. Jørgensgårdenens ophævelse fra år 1542.....	232
De historiske efterretninger.....	233
Udgravninger af St. Jørgens gård.....	234
Den sydligste af bankerne.....	234
Den nordre banke.....	235
De nyeste gravninger.....	236
Muligvis pestkirkegård i årene 1600-03.....	237
Grave fra Vikingetiden (ca. år 1000).....	238
Resumé.....	238

Gammel Grenå kirke

Gammel Grenå Kirkes alder.....	239
Tomtens udgravning.....	241
Løjtnant Jensens indberetning.....	241
Plan over Grenå Gammel kirke.....	244
De historiske efterretninger.....	245
Efter nedlæggelsen i 1558.....	246
»Dauws Sten«.....	247

Latinskolen i Grenå

Dens oprettelse.....	248
Bolig til skole og skolemester.....	249
Kapellan.....	249
Rektorembetet forenet med kapellaniet indtil år 1666.....	249
Hørerembedet oprettet i tiden mellem 1642 og 60.....	250
Latinskolens beliggenhed.....	251
Kongebrevet. Latinskolen på Østergade.....	251
Branden i 1649.....	253
Latinskolen får hus på Lillegade.....	253
Latinskolen - Rektors kirkelige pligter.....	254
Leder af sangen i kirken.....	254
Katekisering i kirken.....	255
Latinskolens undervisning.....	256
Den videre undervisning.....	257
Undervisningsstoffet.....	257
Timeplanen.....	258
Disciplin m.m.....	258
Elevtallet.....	259
Rektors og hørerens løn.....	260
Rektors indtægter.....	260
Hørerens indtægter.....	261
Elevernes småindtægter.....	262
Skolens legater.....	263

Latinskolens lærerstand.....	265
Rektorfortegnelse.....	265
»Collegæ Scholæ«, hørerne.....	271
Latinskolens ophævelse fra 31. december 1739.....	273
Tidligere planer om ophævelse.....	273
Den endelige afgørelse.....	274
Den danske skole.....	274
Dauws Annotationer.....	275

Byens styrelse

fra Middelalderen indtil år 1700.....	277
Lensmanden på Kalø.....	277
Grenå bortforlenet.....	277
Lensvældens ophør.....	278
Lensmanden har købstaden »i forsvar«.....	278
Lidt om Kalø lens historie.....	279
Resumé.....	279
Fortegnelse over lensmænd over Kalø len 1340-1662.....	280
Kongebesøg i Grenå.....	281
Det gammeldags lensvæsens ophør i 1662.....	285
Kalø amt 1662-1794.....	286
Byfogeden.....	286
Byfogedens indtægter.....	287
Byfogedens kvalifikationer.....	287
Byfogedens pligter.....	287
Byfogedembedets ubehageligheder.....	288
Embedets ringhed.....	288
Enkelte byfogeder rykker ind som borgmestre.....	289
Den store forandring i 1682.....	289
Tiden efter den store »reduktion« i 1682.....	296
Poul Cronbechs udnævnelsesbrev.....	297
Cronbechs sag mod heksejægeren.....	299
Borgmestre og råd.....	301
Rådhuskælderen.....	302
Fastelavnsborgmestre.....	303
En eller to borgmestre.....	303
Fortegnelse over borgmestre i Grenå.....	304
60-årigt ophold i rækken.....	305
Borgerne har indsat 2 borgmestre.....	306
Pesten 1600-1603.....	308
Borgmester og råd ophæves fra 1682.....	313
Rådmænd.....	314
Rådmandsfortegnelse.....	315

Ting- og byskrivere	319
Tiden efter år 1700	322
Justits-skriver i 12 år uden møde i retten	323

Byfogederne kræver hoveri af »Lejerne«

Navnets og skikkens oprindelse	326
Navnets ældste forekomst	326
En foreløbig ophævelse af skikken i 1682	327
Skikken optoges straks igen af bofogederne	327
Klage og proces om sagen	328
Dommens følger	329

Øm Kloster og dets forhold til Grenå og omegn

Øm kloster	331
Øm Klosters ophævelse	332
Gaverbreve og andre dokumenter fra Grenå egnen til Em Kloster	333
Romersk Denar	335

II. afsnit: Tiden fra ca. 1700 til ca. 1800

Indledning	337
Grenå i krigens første år 1700-11	341
Konvojering af akibene	341
Ingen bådmandsleverancer fra Grenå, men skat	342
Pesten	342
Strandvagt	343
Svenske fanger i Grenå 1713-15	343
Lejermål	344
Venskab med fjenderne	344
Byens tab og ulykker under krigen	345
Fragtning af brændsel til Anholt Fyr	346
Kapring	346
Tilbageblik	346
Nogle tal fra krigen	347
Skibstab	348
De store brande i 18. århundrede	349
Branden på Torvet ca. år 1700	349
Branden på Nørregade 7. marts 1744	349
Nabogården mod nord	350
Branden på Storegade 1750 og 1751	351
Branden i 1750	351
Brandens opståen	351
Branden 7. juni 1751	353

Sprøjte- og vandforsyning	354
Brandens udstrækning	355
Ildens grænser	356
Bygningshjælp fra kongen	356
De nyopførte bygninger	357
Mangel på tagsten	357
Lille statistik over de nyopførte og de brændte bygninger	358
Eksempler på en brandopgørelse	358
Brandene i 1760erne	361
Branden på Storegade 22.-23. maj 1768	361
Branden på Lillegade 3. marts 1768	362
Et lille efterspil	363
Branden på Lillegade 18. januar 1795	365
Branden i »Mogens-Gyde« mattem mellem 20. og 21. april 1767 ...	366

Brandvæsen

Brandassurance - Brandtaksationen 1761

Sprøjtehus - Spreøjer

Advarsel mod uforsigtighed med ild	368
Almisser og hjælp til de brandlidte	368
»Brandkasser« fra ca. 1748	369
Brandtaksationen af 28. februar 1761	370
Brandordningen	371
Sprøjtehus	371

Grenå Mølle

indtil vandmøllens brand i 1762	373
Grenå Vandmølle, der tilhører kongen forulempes af flyvesand	373
En ny grøft på 2 km længde graves	374
Mølleafgiften nedsættes. - Nye forpagtere	374
Møllen står helt stille i 1627	375
En ny vandmølle skal bygges	375
Møllen tilhører Katholm ca. 1650-1705	375
Hessel og Katholm har fælles ejere 1623-91	376
Grenå Mølle i »borgerlige« folks eje 1705-1714	376
Møllen atter under Katholm 1714-1723.	
Derefter under Hessel indtil branden 1762	377
Stenbæks-Dæmningen	378
Retssag i 1760 om vandmøllens nedlæggelse	379
Vandmøllens brand 30. juni 1762	380
Overenskomst om Vandmøllens nedlæggelse	380

Grenåen eller Grenå å	
Åen var tidligere sejlbar	382
Synlige rester af bolværker	383
Åens bredde	383
Åens bredde	383
Hovedopmudringen.....	384
Ved Kolindsunds udtørring	384
Broerne over åen	
Før 1609 kun ét åløb en én bro	385
Broernes vedligeholdelse. ”Brokorn” m.m.....	385
Broen bortforlenes	386
2, senere 3 broer i stedet for én.....	386
Greverne Frijs til Frijenborg som forpagtere	387
Byfogeden som underforpagter af broerne	389
Højvande bortriver 1737 alle 3 broer	390
Hessels ejere som underforpagtere 1752-88.....	390
Grenå by overtager broerne fra 1788-1839.....	391
Bomhuset	391
Broerne overgår til amtet fra 1. januar 1860.....	393
De 3 broer erstattes ca. 1870 med en	394
Den store indlemmelse 1. april 1941	394
Birkedommer Bay’s sag om fiskeretten i åen	
om fiskeretten i åen	396
Hessels sagsanlæg angående fiskeretten i Kragssø 1707	
Strid om fiskeretten	399
Et tidligere forbud fra 1624.....	399
Fiskerisagen fra 1707.....	400
Accise og konsumtion	
Accise.....	402
Konsumtionsdiget	403
Konsumtionen bortforpagtes 1673-1778	393
Bortforpagtningen ophører år 1778	
Konsumtionen bortfalder helt 1852	403
Konsumtionen i Grenå	403
Konsumtionsforpagterne i Grenå.....	404
Byen overtager atter selv konsumtionen 1692-1700.....	404
Konsumtions-Diget	405
Konsumtionsdigets slette tilstand.....	406
Fra 1700 er konsumtionen atter bortforpagtet til enkeltpersoner.....	407

Strid mellem Jørgensens og Rosborgs betjente.....	408
Forpagtningen ophører.....	409

Hvorledes konsumtionsforpagtningen virkede

Byens borgere skal hjælpe til ved acciseboderne på markedsdage....	410
Konsumtionsforpagteren bortforpagter slagteafgiften	410
ligeledes eneretten til at bage kvedebrød	411
Restance på konsumtionsafgiften.....	411
Befolkningens fjendtlige følelser overfor konsumtionsbetentene	411
Konsumtionsforpagteren har lov til	
at »straffe betjentene med en kæp«	412
Eksempler på konsumtionssvig eller forsøg derpå	413
Indsmugling af et får	413
Førsøg på indsmugling af mel.....	414
Førsøg på toldsmugleri	415

På inkquisition

efter brændevinstøj.....	418
Brændevinsbrænding	418
For byernes vedkommende	419
På inkquisition efter brændevinstøj.....	420
Bønderne overfalder inkvirenterne	421
Sagens følger.....	421
En anden inkquisitionssag.....	422

Forskellige kirkelige forhold

Grenå ældste kirkebog 1674-1765	424
Trolovede og ægteviiede	424
Barnedåb	426
Døbte (uægte).....	426
Åbenbar skriftemål.....	426
Begravelserne	427
Den store forbedring fra 1813.....	427
Begravelser.....	428
Begravelser i kirken	430
På kirkegården.....	430
Ingen overdådige begravelser.....	430
Grenåborgeres begravelsesudgifter	431
Stolestaderne i kirken.....	432
Stolestadestrident	432
Offentligt skriftemål. Lejermålsbøder.....	434
Lejermålsbøden.....	436
Nedsættelse af lejermålsbøder for ubemidlede	437

Militære personers forrettigheder	438
Trolovelse	439
Helligdagsanordningen	440
Eksempler på overtrædelse af helligdagsordningen.....	440
Byfogden og vægteren m.fl. må inquirere om helligdagene	441
Røget tobak og forsømt kirkegangen	441
Julestue og dobbelgilde.....	442

Hvor har Præstegården i Østergade ligget?

En dokumentation som kan overspringes	443
Dokumentationen.....	444
Grenå bys taxt af 23. december 1682.....	444
Resultat	445
Grenå præstegårds beliggenhed fra Reformationen til vore dage.....	446

Grenå præstehistorie

fra Reformationen indtil ca. 1800	451
Præster før Reformationen	452
Præsterækken efter Reformationen.....	452
Borgmestre og råd vælger selv præst.....	454
Pietismens forhold til Grenå	458
Kapellaner	462
Rektoratet udskiftes i 1666 fra kapellaniet	462
Kateketembede fra 1818-1873.....	462
Fra 1916 oprettedes atter et kapellani	463
Organister.....	463
Orgelet.....	465
Kordegner, underdegner og bedemænd.....	466
Kordegneren	466
Kordegnerens embede	466
Underdegneren	466
Bedemanden.....	457
Taksten	467

Bystyre og retspleje i 18. århundrede (1700-1800)

Justitsprotokollerne	470
Bystyret i 18. århundrede.....	471
Skattevæsenet.....	472
Retsplejen.....	473
En kvinde som tinghører.....	474

Greenåe bys kæmner regnskab

for året 1774.....	476
Indtægt	476
Udgift	477
Kommentarer til indtægtsaiswn	479
Udgiftssiden	482
Regnskabets revision og decision	483
Udpluk af regnskabernes udgifter (og indtægter)	483

De fire byfogeder i Grenå i 18. århundrede

Knud Henrik Frantsen Blichfeldt.....	489
Embedets forbedring.....	490
Broforpagter	481
Overdådig begravelse.....	482
Johannes Nicolai Ulsøe.....	495
Christian Bager	498
Broforpagter	498
Peder Bang og bufogeden	499
Gældssager.....	499
Ildebranden 1751	500
Stadig pengevanskeligheder og svagelighed.....	501
Bager afstår embedet.....	501
Niels Erich Behr.....	502
Tilbageblik	503

Vægter og bysvend

Fra 1694 fast vægter.....	505
Vægterversene	506
Vægterens lønningsmåde	508
Vægteren får fast løn	509
Bysvenden en »uærlig« mand og tyvtrækker	509
En såre fredsommelig vægter.....	510
En uheldig vægterfamilie	510
Vægterinstitutionens ophør	511
De gamle vægttere.....	512

De ældste rådhus

Opførelsestid.....	513
Rester af kældermuren i 1929	513
Tådhudets størrelse og beliggenhed.....	514
Udseendet.....	514
Inventarium	515
Rådhuset er brøstfældigt og nedrives 1834.....	517

Rådhusets anvendelse

Ingen kakkelovn i tingstuen før 1763	518
Dårlig belysning	518
Arrestkælderens	519
Udbrud af arresten	519
Resumé	522

Byens kag og galge

Byens kag	524
Omkring 1750 var kagens glansperiode forbi	525
Gabestokken	525
Galgen	526
Overtro om retterstedet	527
Grenå galges beliggenhed	527
Galgebakken omtales	528

Nogle større retssager i 18. århundrede

Nagelsmedslægten	530
Hans Jacobsen Nagelsmeds slægt	531
Hans Hansen Nagelsmed	533
Mademoiselle Sommerfeld	537
Lysholt køber gård på Torvet	538
Lysholt som angiver	538
Sagen mod Kirsten Kabelslagers	539
Sagsanlæg imod sognepræst Poul Winther	539
Lysholt i embedsmedfør	541
Hvorledes Lysholt gehandlede sine kautionister	544
Mads Lysholts sidste leveår	545
Sagen mod Cathrine Basse	547
Chatrine Basses anden sag	550
Dommen	552
Skarpretter Christian Stengels død i Grenå 1777	553
Morderens forklaring	554
Dommen	555
Straffens fuldbyrdelse trak ud	555
Specifikation fra en anden sag	556

Skolevæsenet i Grenå

Fra Latinskolens ophævelse i 1740 indtil år 1849	557
»Danske skoler« før 1740	557
»En dansk Christendomsskole for de fattige« efter 1740	558
Skolehuset ombygges ca. 1794	558
»Den danske skole«	559

Gammel sogns skolevæsen	560
»Den danske skole« efter 1751	561
Den danske skoles lokale	562
Den fattige Christendomsskole og den Danske Skole sammensluttes i 1762 til én skole	563
Skolebygningen på Torvet 1794-1849	565
Kateketembedet suspenderet 1825-1843	567
Perioden 1825-42 Den indbyrdes undervisnings blomstringstid	567
Forgæves planer om bedre undervisning	568
Myndighederne kommer på andre tanker	568
Skoleplanen fra 1948 og skolebygningen på Vestergade fra 1849	570

Byens sundhedsvæsen fra de ældste tider

Lægevæsen	572
De ældste bosiddende bartskeerrer i Grenå	572
Omkring midten af århundredet	574
En underlig kur	575
En brokoperation	575
Eksempler på andre operationer	577
I 1777 oprettedes et embede som districts-chirurgus i Grenå	578
Lægevæsenets udvikling i den følgende tid	578
Sygehuse	578
Hverken bøn til gud eller lægehjælp kunne frelse	580
Sygekassen	581
Sygekasseloven	582
Fortegnelse over distriktskirurger og distrikts læger i Grenå	583
En regning fra 1893	584
Afdøde praktiserende læger	587
Grenå Apotek 1744-1944	591
Steubes apotek på Torvet	592
Apoteket på Søndergade 1756-ca. 1804	593
Apoteket på Torvet ca. 1804-99	595
Apotekerens have	597
Apoteket på Østergade fra 1899	599

Grenå bys brandvæsen

fra de ældste tider indtil nutiden	603
Efter år 1800	604
Om sprøjtehuset	605
Dette sprøjtehus [nr. 2]	605
I tiden 1830-60	606
13. oktober 1863 approberedes et nyt reglement	607

16. oktober 1873 vedtages atter en ny brandvedtægt.....	607
Fast brandkorps fra 1. januar 1909.....	610
Brandstation.....	611
Vandværket.....	611
Den første motorsprøjte.....	613
Byens brandinspektører siden 1761.....	613
Småtræk fra nogle større brande.....	615
Branden i Åstrup 1865.....	615
Enslevs brand.....	616
Bavnhøj møllegårdens brand i 1867.....	616
Bavnhøj Mølles brand i 1881.....	618
Søndermølles to brande.....	618
Lørentzens Savskærerud brand i 1865.....	618
Branden på Grenå Dampvæveri 24. februar 1914.....	620
Den første storbrand.....	621
Fabrikkens genopførelse.....	622
Branden hos købmand Edv. Hansen.....	622
Savværkets 2den brand 2. februar 1922.....	623
Uventet forhindring.....	623
Branden i skorstensfejer A. Sørensen forhus.....	625
Branden på Hørskætteriet 29. juli 1943.....	626
Schalburgtagebranden på Storegade 24. februar 1945.....	627
En sprøjteprøve i Grenå i 1901.....	629
Grenåkredsens politiske historie	
fra grundlovens givelse til nutiden	
En valgdag i Grenå i 50erne.....	632
I 1960 dannedes en vælgerforening.....	632
Folketingsvalget 14. juni 1861.....	633
Ckristen Bønløkke.....	633
Folketingsvalget 4. juni 1866.....	635
Folketingsvalget 14. november 1873.....	639
70ernes kampe i Grenå kredseb.....	640
Ved valget 25. april 1876.....	641
Ved opløsningsvalget 3. januar 1878.....	642
Folketingsvalget 24. maj 1881.....	642
Folketingsvalget 25. juni 1884.....	643
Årne 1887-1890.....	647
Folketingsvalget 21. januar 1890.....	648
Rigsdagssamlingen 1891-92.....	649
Folketingsvalget 20. april 1892.....	650
"Forliget" i 1894.....	651
Forholdene i Grenå kredsen ved valget 9. april 1895.....	651

Kaptajn Dinesen afgik ved døden 28. marts 1895.....	652
Valget 5. april 1898.....	655
Folketingsvalget 3. april 1901.....	655
24. juli 1901 kom systemskiftet.....	656
Folketingsvalget 16. juni 1903.....	656
Folketingsvalget 29. maj 1906.....	656
Folketingsvalget 25. maj 1909.....	658
Nyt valg udskives til 20. maj 1910.....	659
Nyt folketingsvalg 20. maj 1913.....	660
Folketingsvalget 7. maj 1915.....	661
Periodens slutning.....	662
Tiden efter 1915.....	663
Folketingsvalget 22. april 1918.....	663
Sønderjylland.....	663
Der afholdes i alt 3 folketingsvalg i 1920.....	665
Folketingsvalget 11. april 1924.....	666
Folketingsvalget 2. december 1926.....	667
Folketingsvalget 24. april 1929.....	668
Folketingsvalget 16. november 1932.....	669
Folketingsvalget 22. oktober 1935.....	670
Folketingsvalget 3. april 1939.....	671
Folketingsvalget 23. marts 1943.....	673
Kapitulationen 5. maj 1945.....	674
Folketingsvalget 30. oktober 1945.....	674
Fortegnelse over alle Grenåkredsens 14 folketingsmænd fra 1849-1948.....	676
Efterskrift.....	676
Grenå bys beskrivelse	
i ældre topografiske værker.....	678
De vigtigste beretninger.....	678
Uddrag af ældste trykte eller håndskrevne beskrivelser af Grenå.....	680
Nørre Dyrs Herred i 1623. Præsteindberetning.....	680
Arent Berntsen: Danmarkis og Norgis Fruchtbare Herlighed.....	682
Uddrag af Nørre Herreds bog, påbegyndt 1660.....	682
Matrikel for Århuus Stift 1662.....	685
Resens Atlas ca. 1670-80.....	686
E. G. Begtrup: Calløe Amts Beskrivelse 1763.....	687
E. Pontoppidan: Den danske Atlas. 4 Tome. 1768.....	689
Om Åbo Syssel.....	689
Kallø Læn.....	689
Grinnåe.....	690
Skiebne.....	693

Gader og Huse.....	694
Mark, jorder	694
Skibsfart og næring	695
Kirken	695
Skolen	696
Hospital	696
Rådhuset.....	697
Øvrighed	697
Consumption.....	697
Markeder	697
Grinnåe Sogn	697
Jonas Lindgreen: Danemarks Speil 1768.....	698
Nicolay Jonge: Kongeriget Danmarks Beskrivelse 1777	699
Gr. Begtrup: Agerdyrkingens Tilstand i Danmark. 6te Bind (med Grenå) 1810	700
Kirken	701
Bygningerne.....	701
Handel og agerdyrkning.....	701
Fiskeri	702
Kolindsund.....	702
Håndværkere	702
Skibe	702
Havnen	702
Havnens indtægter.....	703
Told og konsumtionen.....	703
Byens jorder.....	704
Byens gæld.....	705
Fattigvæsenet	706
Overformynderiet.....	707
Skolevæsen.....	707
Råd- og arresthuset	708
Brandvæsen.....	708
Møller.....	708
Markeder og Torvedage	709
Jagten	709
Apotek og Læge	709
Vognmands-Laug	709
Byens mangler	709
Tillæg	
Fortegnelse over Embedsmænd, Ombudsmænd m.m. Byfogeder, politimestre.....	712
By- og tingskrivere, borgmestre.....	712

Eligerede borgere, byrådsmedlemmer	716
Kæmnerne	721
Præster, organister, kordegne	722
Skoleledere, rektorer	726
Embedslæger, apotekere	727
Stationsforstandere, postmestre, toldembedsmænd	728
Anvendt litteratur	
og kilder m.m.....	733

Geologisk forspil

Den historie, som findes optegnet i de ældste skrevne beretninger, eller som man har skaffet sig oplysninger om gennem mosefund eller fund i gravhøje og affaldsdynger, strækker sig adskillige tusinde år tilbage i tiden. Men det er dog kun et uendeligt lille tidsrum i sammenligning med de hundreder af millioner år, som den videnskab, der hedder geologien, fortæller os noget om.

Grundfjældet

Man mener, at jorden for ca. 2000 millioner år siden har været en glødende kugle, ganske som f.eks. solen nu er. Denne jordkugle, som svævede rundt i det iskolde verdensrum, afkøledes efterhånden, således at der af de flydende masser dannedes faste stenarter, der nu som en skal omslutter den indre, glødende kerne. Disse faste stenarter kalder man grundfjældet. Den bedst kendte af dem er granitten. På grundfjældet samlede sig ved nedbør vand i lavninger, og nu kunne naturkræfterne rigtig tage fat på deres omformende virksomhed. Omskiften mellem varme og kulde sprængte fjældet, den hårde skorpe smuldrede hen, og de hensmuldrede dele førtes bort af vandet og aflejredes på bunden af havet som en mængde lag af forskellig beskaffenhed. Det er umiddelbart indlysende, at de nederste af disse er de ældste, og de øverste er de yngste, medmindre senere forskydninger har fundet sted.

Når man undtager Bornholm, træffer man i det egentlige Danmark slet ikke grundfjældet. Det er af den ganske simple grund, at Danmark og de omliggende lande mod syd og vest, altså Nordtyskland, Holland, Belgien og Østengland i hine fjerne tider har været dækket af et stort hav. På bunden af dette samlede sig så i løbet af uendelige tidsrum den ene mægtige aflejring oven over den anden. Og de har en sådan tykkelse, at det ikke selv ved de dybeste borerer hidtil har været muligt at nå de nederste af dem, endsige da at nå ned til selve grundfjældet.

Oven på grundfjældet ligger en lang række senere dannelser. De ældste af disse, som kendes fra mange andre lande, har vi slet ikke i Danmark. Det vil sige, at de ligger så dybt nede, at man slet ikke kan nå ned til dem. Vi går derfor over til den ældste periode, som findes repræsenteret hos os, nemlig

Det ældre kridt, »Skrivekridtet«,

som dannedes for 100-150 millioner år siden.

Det danner Danmarks undergrund og forekommer i så tykke lag, at man kun ganske få steder og ved borerer til næsten 1000 m dybde har nået bunden af det og stødt på de derunder liggende mergellag.

Dette kridtlag er aflejret på bunden af det meget dybe hav, som for hundrede millioner år siden dækkede hele Danmark. »Kridthavet« har været betydeligt varmere end de have, vi nu har omkring os. Der har været mindst 20° varmt hele året rundt.

Kridtet stammer fra »Skallerne« af en slags mikroskopisk små dyr, »Slimdyr«, som levede i dette hav. De fandtes i så uhyre mængder, at kridtlaget, som er fremkommet af disse dyrs kalkindhold, på sine steder har en tykkelse på ca. 500 meter. Enkelte steder som i Møns Klint og i Stevns Klint træder dette skrivekridt frem i dagens lys, fordi Danmark siden den tid har hævet sig mange meter op af havet. Men i det øvrige land ligger skrivekridtet som regel dybt nede i undergrunden.

Det nyere kridt, »Kalken«,

er dannet for 50-100 millioner år siden.

Oven på skrivekridtet findes lag, som kaldes »det nyere Kridt«, det vil sige det, som man i almindelighed kalder kalk, af hvad art den nu kan være.

Kalken er ligesom skrivekridtet fri for ler, men mere fast og benyttes derfor til brænding, som mørtel. Det nyere kridt har kun en meget ringe udbredelse uden for Danmark. Det er noget så specielt dansk, at man har kaldet det »Danien« eller »Danskekalken«.

Dette kalklag er dannet i kridttidens sidste halvdel. Da var det mægtige og meget dybe hav, som i skrivekridtstiden strakte sig over hele Danmark og store dele af Mellemeuropa, blevet meget mindre på grund af havbundens hævnning. Store strækninger var blevet til tørt land, så havet ikke dækkede ret meget mere end det nuværende Danmark. Og selv her var havområdet »kun som et fladvand at regne imod det 1000 meter dybe kridthav«.

Dyrelivet blev nu et andet end i kridthavet. Bl.a. levede der i stor mængde nogle dyr, som i nogen grad lignede nutidens koraldyr og ligesom disse levede som kolonidyr på små fælles stængler. De tilhørte en dyreart, som man kalder mosdyr eller med et græsk Navn »Bryozoa«. De har ligesom koraldyrene levet i kolonier på en fælles stængel, hvor dyrenes plads er angivet ved små huller. Disse Bryozoa har dannet lave »skove« på bunden af den tids hav, og deres rester - kalkstænglerne - er det, som i hovedsagen har dannet den kalksten, som kaldes Bryozokalken. Mange steder er denne ved en langt senere tids, nemlig istidens, voldsomme omvæltninger æltet sammen til et fint kalkslam, som kaldes blegekridt. Andre steder danner den hårdere, »klingende« sten, som benævnes limsten og »Saltholmskalk«. Ved Fakse findes endda rigtig koralkalk.

På kridthavets bund fandtes blandt mange andre levende væsener en slags »dyr«, kiselsvampene. De optog i sig et stof, som kaldes kisel. Det

findes i nutidens havvand, men kun meget sparsomt. Derimod har det i kridthavet eksisteret i næsten ubegrænsede mængder. Kiselsvampene blev derfor gennem trængt af dette stof, og når de døde, indlejredes kiselsyren fra deres legemer i kridtlagene, hvor den kom under stærkt tryk og efterhånden omdannedes til en fast sten. Eftersom kiselsvampene fandtes samlet i store kolonier, blev disse - hver for sig ubetydelige kisel mængder - i tidens løb til større knolde eller hele lag. Det er disse, som vi nu kender under navn af flint, og som i stor mængde findes indlejret i kridtlagene.

»Danskekalken« findes i et bredt bælte skråt over Danmark. Det begynder mod nordvest i Thy og Hanherred og strækker sig mod sydøst gennem Vesthimmerland over Mariager-Randers egnen ud i Djursland. "Derfra fortsætter det rimeligvis videre under havfladen »ad Grenå-Hundested Ruten« til Nordsjælland og egnene omkring København og Fakse".

Kridttidens dannelser her på Djursland

Efter dette almindelige overblik vender vi os til vor hjemegn for at se, hvilke spor denne periode har efterladt hos os. Det kan da straks siges, at medens det, ældre kridt, »skrivekridtet«, ligger så dybt nede, at det ingen steder træder frem i overfladen på denne egn, så præger det nyere kridt, »Danskekalken«, i allerhøjeste grad Djurslands jordbundsforhold, ja, præger dem sådan, at man kan sige, at Grenå egnen er det sted i Danmark, hvor disse lag er allerlettest at studere.

Ved Bredstrup Klint og navnlig ved Sangstrup og Karlby klinter træder

Parti fra Sangstrup Klint. »Danskekalken«.

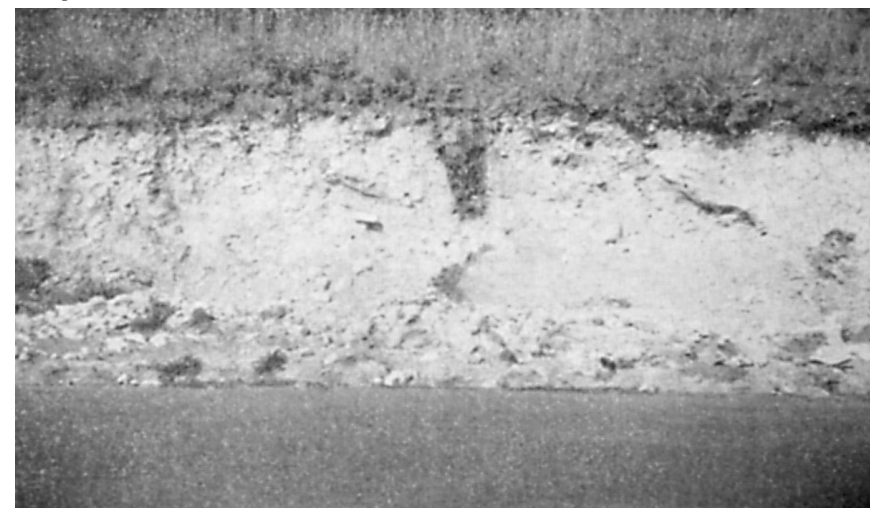
danskekalken tydeligt frem som en fast, sammen hængende klippe af ikke ubetydelig højde. Bredstrup Klint består for en Del af blegekridt, og regnes til yngste zone i danskekalken. Sangstrup og Karlby Klinter består derimod nærmest af Bryozokalk med »Saltholmskalk« og regnes til mellemste zone, altså en noget ældre. Denne sten er så hård, at den klinger, når man slår på den med en hammer. Det skyldes, at den er ældre og dermed hårdere sammenpresset end kalken i Bredstrup Klint. Bryozokalken i Sangstrup og Karlby Klinter strækker sig altså rimeligvis mod syd neden under blegekridtet i Bredstrup Klint.

I flere århundreder har kalkbrydning til brænding fundet sted i disse klinter. Navnlig i tiden 1870-1900, da Bredstrup Kalkværk var i gang, var der en meget betydelig virksomhed. Men nu er brydningen helt og holdent ophørt, fordi man andet steds i omegnen har lettere til gode kalksten.

Det fortjener at nævnes, at kalken i Sangstrup og Karlby Klinter i middelalderen udhuggedes i kvadre og tjente til byggemateriale bl.a. til den ikke ubetydelige række »kridtstenskirker«, som ligger her på Djursland. Og ligeledes bør det anføres, at kalken til Kong Valdemar den Stores byggeforetagende i Slesvig, »Valdemarsmuren«, der opførtes til værn mod saksernes indfald, menes hentet her ved kysterne nord for Grenå.

Men foruden at kalken således ligger fremme i dagens lys ude i klinterne, hvor havet har skrællet dens yderpartier bort, så finder vi den jo rundt omkring i mægtige lag tæt under overfladen. Det er navnlig nord for byen, som f.eks. på kirkegården, Åstrupbakken og Bavnhøjbakken, således at f.eks. næsten alle grave på Grenå Kirkegård ligger nede i kalklaget. Og ved

Fra udgravningen af Bavnhøj. - Man ser det ganske tynde (ca. en halv meter tykke) muldlag direkte oven på kalken.

gennemgravningen af Bavnhøjbakken for få år siden viste det sig på mange steder, at kalken lå op til mindre end ½ meter fra overfladen.

»Forresten kan man regne med, at disse kalklag danner underlaget for hele Djurslands nordlige halvdel. Men kalkens overflade synker i vestlig retning. Medens den ved Laen endnu kun ligger 6 m under havfladen, ligger den ved Løvenholm 27 m og ved Allingåbro 31 m under havfladen«.

Endnu mere forbavsende er det, at kalkunderlaget syd for Grenå by synker så hurtigt, at medens man ved boringer ca. 50 meter syd for åen på Schmidts ejendom har nået kalkbund i 8 m dybde, så har man et par hundrede meter sydligere, hvor nu Schmidts Vandværk ligger, skullet 68 m i jorden, inden man stødte på fast kalkbund.

Fjerner vi os nogle km fra Grenå, træffes »Salholmskalk« såvel i bakkerne ved Kirial som ved Glatved. Men der er den overmåde betydelige forskel mellem disse steder og kalklagene her ved Grenå, at kalken ved Kirial og Glatved oprindeligt slet ikke er dannet på de steder, hvor den nu ligger. Nej, det er i en langt senere tid, nemlig i istiden, at den er »pløjet« op af de uhyre kalkbjerge ude i Kattegat og så af gletschernes tryk eller af smeltevandsfloderne ført derhen, hvor den nu brydes.

Med »danskekalken« slutter kridttiden og dermed jordens middelalder. Derefter kommer den sidste geologiske periode, »den nyere tid«, som deles i 2 afsnit: Tertiærtiden og kvartærtiden, d.v.s. den tredje og den fjerde periode. Navnene kommer af, at man tidligere delte alt det foregående i første og anden periode.

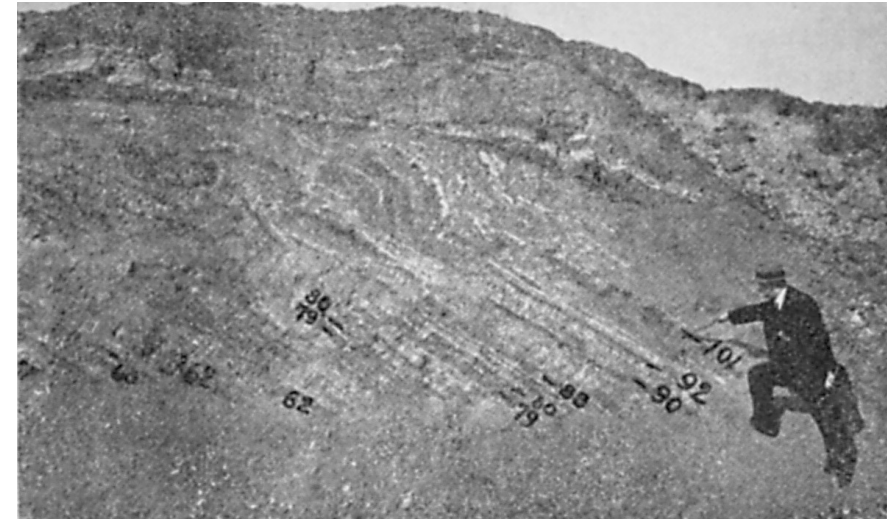
Tertiærtiden, »Brunkulstiden«

begyndte for hen mod 50 millioner år siden. Den består af flere perioder, hvis enkeltheder det ligger uden for denne bogs plan at omtale. Kun så meget skal siges, at ved begyndelsen af tertiærtiden var Danmark endnu dækket af havet. Efterhånden begyndte enkelte af landets højeste punkter at tisse op over vandoverfladen som øer. Af og til blev disse øer overskyldet igen. Men de løftede sig atter op, dobbelt så store, således at den tidligere havbund mere og mere kom frem for dagen.

Det første af Jylland, som har hævet sig op over havet, er den strækning, som ligger mellem Grenå og Limfjorden. »Men på de lavere liggende steder skete der det, at sand og ler i uendelige mængder skylledes ud i havet og aflejredes oven på kridttidens kalk«.

Ude i Vestjylland eller måske snarere i Skagerrak fandtes dengang en række vulkaner, som fra deres rygende kratere udsendte askeskyer, som spredte sig i omegnen. Man har kunnet spore askelagene derfra rundt omkring i Danmark og endog helt nede i Nordtyskland. Særlig fremtrædende er de i Hanklit på Mors og her hos os på Helgenæs. Af tertiærtidens talrige vulkaner er nu til dags kun rester tilbage på Island.

Ved slutningen af denne periode var Danmark helt fremstået af havet,

Parti fra klinten ved Ørby. Man ser her en hel række vulkanske askelag nummeret med tal. (D. G. U.)

men ganske vist med et noget andet udseende endnu.

Når man også har kaldet perioden for »Brunkulstiden«, kommer det af, at der i en vis tid af den har været et meget varmt klima med deraf følgende frodig plantevækst. Der har på den tid i Danmark vokset palmer og andre tropiske vækster.

Det er levninger af dem, som på sine steder i Midtjylland træffes i form af brunkul. De består ligesom tørv og stenkul af sammenpressede (»forstenede«) planterester. Men de har hverken den alder eller fasthed som stenkullene og har derfor ikke på langt nær deres brændeværdi. Et andet af brunkulstidens produkter er rav. Det er ganske simpelt »forstenet« harpiks, som fra den tids uhyre nåleskove i årtusindernes løb er om dannet til fast form, så det nu har udseende og egenskaber som en sten.

Hvis man nu vil undersøge, hvilke spor denne periode har efterladt sig i vor hjemegn, så kan det straks siges, at på Djurslands nordlige halvdel findes ingen synlige aflejringer fra tertiærtiden. Det kommer af, at landet nord for Grenå allerede ved periodens begyndelse var dukket op af havet. Derimod findes i klinterne syd for Rugård (f.eks. i Jernhatten) gråt, kalk frit ler, det såkaldte Kertemindeler, som stammer fra denne periode. Og på Helgenæs, i klinterne ved Ørby, findes »plastisk ler« med vulkanske askelag. Enkelte af disse er kun ganske tynde, medens andre er flere cm tykke. Disse lag er dannet af asken fra de førhen omtalte vulkaner. Hver gang disse havde udbrud, spredtes asken, blev af vinden ført milevidt ud over havet og faldt ned på dets overflade, hvorfra den langsomt sank til bunds.

De grove korn sank hurtigst og kom derved til at ligge nederst i laget på havbunden, de finere øverst. Derefter fortsattes aflejringen af ler, og asken fra et følgende vulkan udbrud kom derfor til at ligge et stykke over det foregående. I alt finder man i klinten omtrent 200 sådanne askelag oven på hinanden.

Efter tertiærtiden, som strakte sig over mange millioner år, kom

Kvartærtiden

der deles i »istiden« og »nutiden«. Den begyndte for ca. 1 million år siden. Istiden er langt den længste af disse to, og nutiden er kun en forholdsvis kort periode på ikke stort mere end 20.000 år.

Klimaet, som i den foregående tid havde været så varmt, at man kunne kalde det middelhavsklima, ja til tider måske endogså tropisk, blev i denne periode koldere og koldere. Afkølingen fortsattes og tiltog - uvist af hvilken årsag - således at den evige sne oppe omkring Nordpolen efterhånden rykkede frem mod syd. Den sne, som om vinteren faldt i Skandinaviens fjælde, kunne ikke smelte bort om sommeren. Hvert år blev der således et overskud tilbage af sne. Snemasserne sammenpressedes til is, der bredte sig over hele Nordeuropa og videre over de britiske øer, Holland, Belgien og Nordtyskland. Og der lå så disse lande, der engang havde haft et halvtropisk klima, i årtusinder gemt under en knugende, flere tusinde meter tyk ismasse, ganske som nutidens Grønland.

Det er en periode, som forekommer mange som noget utroligt, ikke mindst, fordi der ikke kan gives nogen sikker forklaring på denne afkøling af jorden. Men beviserne for, at istiden virkelig har været, er gode nok. »Og ved studium af nutidens gletscheres virksomhed i højbjerge og i polaregne er man på de fleste punkter nået til fuld forståelse af istidsdannelsernes opståen og er klar over, at de kun kan forklares ved antagelse af en stor nordeuropæisk indlandsis«, selv om man altså stadig må lade spørgsmålet om afkølingens årsag stå hen. Ligesom nutidens gletschere skred også istidens ganske langsomt fra højfjældene nedad og skurede på deres vej striber i stenmasser, som de passerede hen over. Man har både i Norge, i Sverige og på Bornholm fundet klipper med sådanne skure striber. Og selv hos os her på Djursland er der fundet mængder af løsrevne sten med skurestriber. Sten, som gletscherne har ført med sig, eller som de har passeret hen over.

Men desuden »afhøvlende« ismasserne også Danmarks egen overflade, således at navnlig de blødere dele »æltedes« rundt imellem hinanden, medens de hårdere dele som flintelagene og danskekalken bedre kunne modstå gletschernes uhyre magt.

»På sin vej hen over vort land har isen som en vældig plov pløjet op i kridtlagene, forstyrret selve den majestætiske Møens Klint og skubbet og væltet kridtbjerge. Men det kridt, som kom ind under isen, blev maset og æltet sammen med leret«. De jordlag, som således af gletscherne blev slidt

af og slæbt eller skubbet ud mod isens rand, kaldes moræner. De lejlrede sig, ofte i ganske ukendelig form, som volde omkring den og kaldes efter deres beliggenhed enten randmoræner eller endemoræner. Moræneleret er meget kalkholdigt og derfor frugtbar.

Men efterhånden skete der det, at temperaturen steg, isen begyndte ganske langsomt at smelte, og isranden trak sig længere og længere tilbage mod Norge og Sverige. Morænerne ligger derfor fordelt over hele det område, som i sin tid har været dækket af isen.

»Men smeltevandet fra isoverfladen sank ned gennem revner og sprækker i isen og samlede sig under denne til mægtige floder, som skyllede ud mod vest, ud til isranden. De skyllede sten, grus, sand og ler med sig og aflejrede det atter som mile vide flodsletter af grus og sand uden for isranden. Disse gamle flodsletter er bl.a. de store flade hedesletter i Vestjylland« og lavningen tværs gennem Djursland.

På denne måde er Danmarks omrids og overflade i grovere træk blevet til.

Der er i det foregående talt om istiden, som om det var en sammenhængende periode. Det er imidlertid slet ikke tilfældet. Der har været i det mindste 3 å 4 istider med mellemliggende varmere perioder.

I disse »mellem-istider« har temperaturen været omtrent som nu til dags, og planter og dyr, som levede den gang, har i nogen grad været de samme arter som de, der nu findes på jorden. Man har fundet rester af dyr af samme arter, som nu findes i vore nordlige nabolande, men også skeletdele af dyreformer, som nu ikke længere lever på jorden. F.eks. fandt man i 1886 i et kalkbrud ved Balle, i en dybde af 8 m under jordens overflade, stødtanden af en mammut, en slags behåret elefant, af hvilken man i Sibirien har fundet velbevarede, indefrosne eksemplarer, og som altså dengang også har levet her i Danmark. Derimod ved man ikke noget om, hvorvidt der har levet mennesker.

»Da isen så den sidste gang trak sig tilbage, var landet »skabt«. Alt som isen forsvandt, dukkede det frem med sine bløde landskabsformer overstrøet med større eller mindre stenblokke, som den mægtige isbræ havde ført med sig herved fra den skandinaviske halvø. Eller der viste sig store dalstrøg, der angav de veje, som floderne under isen havde gravet ned i underlaget«.

Men der måtte endnu medgå mange årtusinder, inden landet heroppe var blevet så rigt og frodigt, at det var skikket til at modtage mennesker, som allerede længe før havde levet i Syd- og Sydvesteuropa. Da sejlede de første stenalderfolk i deres både af udhulede træstammer hen til det land, som var dukket op af havet og af ismasserne. Og her begyndte de det liv og den virksomhed, som har været fortsat til vor tid.

Efter denne korte almindelige oversigt over den sidste af de geologiske perioder, istiden, vil vi se, hvilke virkninger den har haft i vor hjemegn.

Istidens virkninger på Djursland

Selve Djurslands »skabelse« står i den allernøjeste forbindelse med, at dets underlag i så fremtrædende grader den hårde og modstandsdygtige kalk, danskekalken. Den strækker sig - som tidligere omtalt - som et bælte skråt under Djursland, under Randersegnen og Vesthimmerland op til Thy.

Nord for Djursland træffer vi i Mariagereggen det bløde skrivekridt, og syd for Djursland findes løsere lag af sand og ler. Disse lag både mod nord og mod syd har isen lettere kunnet skubbe med sig eller »høvle« bort, hvori mod den hårdere danskekalk i Djursland har formået at modstå isens tryk. Derfor kom Djursland til at rage ud som en mægtig halvø på Jyllands østside.

Hen over den ligger så istidens og efter-istidens dannelser. Det er alt sammen stenet og gruset moræne, som isen har efterladt oven på kalken. »Hvorledes isen er gledet hen over Djursland i de forskellige perioder af istiden, derom kan man ikke sige noget afgørende«. Derimod er det åbenbart, at isen i den sidste store periode er kommet fra syd-øst og har bevæget sig skråt hen over Djursland mod nord-vest. Ved slutningen af denne periode stod isen en lang tid over Syddjursland, det vil altså i store træk sige egnen omkring Mols, Helgenæs og de tre store vige på halvøens sydkyst. Og de pragtfulde bakker på Mols og omkring vigene er gletschernes moræner. De består da også af sammenæltede, ikke lagdelte masser af grovere og finere bestanddele, lige fra store sten til det fineste ler- og kalkslam. Bakkerne ligger tilsyneladende fuldkommen planløst. Men for geologen viser de sig tværtimod at ligge efter en ganske tydelig plan, således at halvøerne i hovedsagen består af kæmpemæssige randmoræner, medens lavningerne og vigene er udgravet af gletscherne. Isen har gradvis trukket sig tilbage mod syd eller sydøst, og derved er der fremkommet en hel række af randmoræner. Også fra øst har isen strakt sig et stykke ind over østdjursland. Den har ligeledes efterladt sig spor i form af randmoræner. Men da den her er smeltet ret hurtigt, er mellemrummene mellem bakkedragene bredere. Herfra stammer bakkerne omkring Dråby, Hyllested og Gravlev.

»Smeltevandets fra disse forskellige gletschere blev til en stor flod, som forlod isen i Hoed egnen og derpå løb vestpå gennem hele Grenå-halvøen. Når denne smeltevandsflod ikke løb mod øst, ud i det nuværende Kattegat, må det skyldes, at isranden har strakt sig fra egnen ved Hoed og nord på således at den i det mindste en tid har fortsat sig over hele det nuværende Djurslands østkyst så langt mod nord som til Gjerrild Bugt«. Den har derved spærret for smeltevandsfloden og tvunget den mod vest ud i Randers Fjord. På hosstående kort ses, at ved Kirial er en mindre flod fremkommet, som har banet sig vej mod nord ud til kysten ved Gjerrild og Veggerslev. Det ses ligeledes, at hovedfloden fra Hoed mod vest i nogen grad har fulgt denne lavning, som senere blev til Kolindsund, og at den har delt sig i 2 grene, en ud til Randers Fjord og en østligere forbi Ørsted, således at

Morænebakker på Mols (D. G. U.)

Rougsø Herred var en ø.

Først senere, da isen i Østdjursland smeltede bort, fik floden udløb til Kattegat, det vil altså sige, at Kolindsunds åbning mod øst var fuldbyrdet.

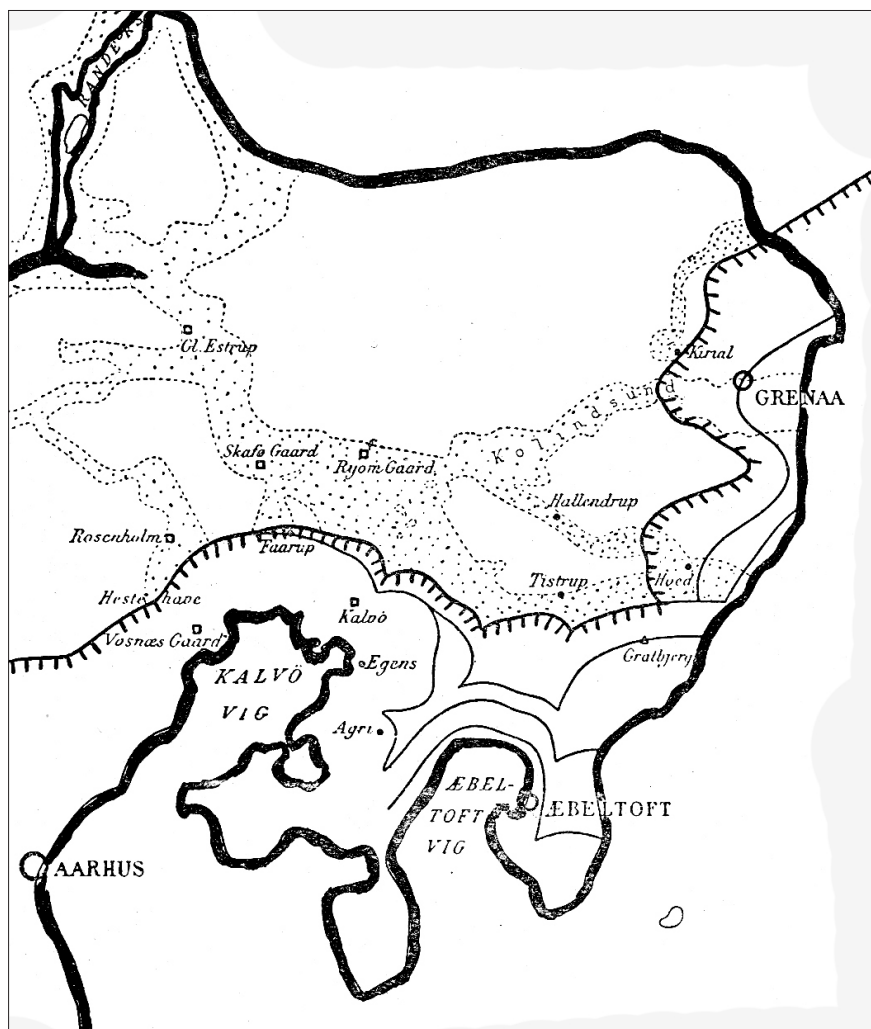
På deres vej gennem Grenåhalvøen har disse isfloder afsat lagdelt grus og sand, som på sine steder f.eks. ved Mårup, Kolind og Ryomgård har givet anledning til ejendommelige terrassedannelser.

Efter-istiden eller nutiden

Den sidste istids afslutning ligger mindst 10.000 år tilbage.

Da den var forbi, havde Djursland i hovedsagen fået sin nuværende overfladeform, men ingenlunde sit nuværende omrids. Det forholder sig nemlig således, at nok var Danmark for længst befriet fra isens byrde, men det var, som om isens voldsomme tryk havde efterladt det land, som den forlod, i en ustadig ligevægt. Landet har gentagne gange sænket og hævet sig.

Først hævede landet sig, i en lang periode, således at Jylland var landfast bl.a. med øerne og Sverige mod øst. Det er den periode, man kalder »fastlandstiden«. Klimaet var nu blevet så mildt, at der kunde »indvandre« planter som birk, asp og navnlig fyr, som i tætte skove strakte sig tværs over hele Jylland. I skovene færdedes elsdyr, ulv, bjørn, urokse og bæver. Også Mennesket indvandrede i denne tid. Alt dette viser jordlagene i moserne,

Kort over isafsmeltingen i Djursland. De tykke linier med små streger angiver israndens yderste stilling. Linierne bagved antyder morænevolde, der til dels er skudt op under israndspartiet. De prikkede arealer er smeltvandssletter. Den yderste, meget tykke, sorte linie er den nuværende kyst. (D. G. U.)

hvor der findes rester af fortidens dyr og planter. Noget senere kom egen.

I Løbet af egeskovstiden sænkede landet sig atter. Havet steg og trængte ind over de lavtliggende strandarealer og aflejrede sit dynd med hjertemusling på den gamle landoverflade og oven på mosernes tørv. Det er den tid, man kalder littorinatiden eller stenaldersænkningen. *)

Havet har dengang i det nordlige og midterste Djursland gået 6-10 m

højere op end nu. Ved Grenå ligger strandvoldene med snegle- og muslingskaller 7 m over havet. På grund af den store saltholdighed i Kattegat levede der ved littorinahavets kyster en del saltvandsdyr, f.eks. østers, der var et vigtigt næringsmiddel for stenalderfolket. Skallerne derfra finder man endnu på enkelte steder i »køkkenmøddingerne«.

Det er i det hele taget værd at lægge mærke til den mængde af havdyrenes skaller, som man kan finde på mange steder i nærheden af Djurslands kyster. Og ved at følge disse spor kan man se, hvordan kystens omrids var i stenalderen, og hvor meget havbunden har hævet sig siden dengang.

Rougsø Herred var i stenaldertiden en ø, idet havet fra Randers Fjord gik ind til Ørsted og Vivild og ud forbi Hevringholm.

Kolindsund var et virkeligt sund, idet det forbi Ryomgård og Pindstrup nåede ud til Randers Fjord. Ved Pindstrup var det dog kun ca. 100 m bredt. En sidegren gik syd om Liltved over til Alling. Mod syd gik grene til Thorsager-Ebdrup og videre til Korup Sø, som altså er en rest af Kolindsund. Nord for Kolind gik en arm over mod Nimtofte. Vedø var en ø.

Ved dette sund med dets mange vige og smånæs har stenalderfolket levet i stor mængde. Djursland er et af de steder, hvor man har fundet allerflest oldsager, både skaldynger og grave. Sundets munding i Kattegat har gået tæt syd for Grenå, omtrent hvor nu åen ligger, men har strakt sig et par km mod syd, ned til bakkerne ved Ålsø og Hessel.

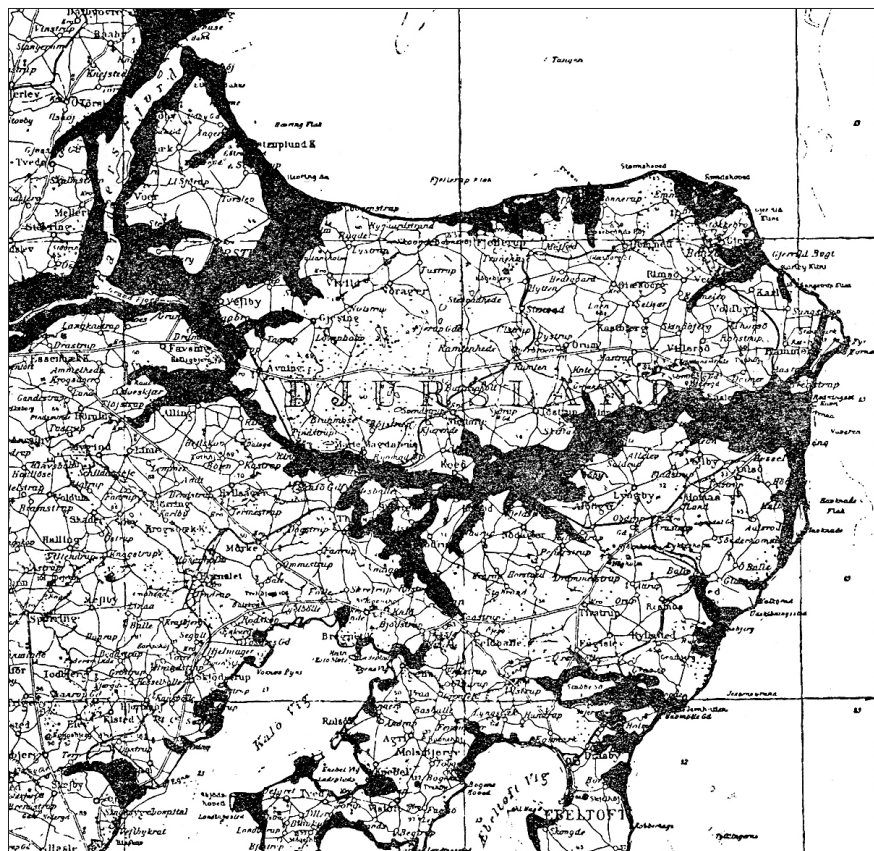
Djurslands nord- og østkyst, der nu er temmelig jævn, var dengang ligeledes meget indskåret. Rundt omkring gik havet adskillige km ind i land og dannede fjorde, således ved Treå, ved Brøndstrup og ved Gjerrild. Lavningen, som er tilbage på sidstnævnte sted, ligger lige ved vejens sving ved Tornled og er kendt af alle, som ad landevejen har kørt til Bzenon.

Stensmark og Fornæs lå på en ø. Også Annebjerg og Havknuden syd for Grenå Havn lå på en ø, og ved Rugård gik havet ind til søen. På samme vis så kysten ud hele vejen rundt om vigene. De nærmere enkeltheder vil man let kunne finde på vedføjede kort.

Men så kom der endelig en ny hævnning, som vedvarer endnu. Den del af Danmark, som ligger nord for en linie fra Nissum Fjord til Falsters nordspids, hæver sig, medens den sydlige del synker. Skaldyngerne, der har ligget ved de gamle kyster, findes derfor i den nordlige del af Danmark noget inde i landet. Det gælder f.eks. også for Djurslands vedkommende. For den sydlige del af Danmark er det modsatte tilfældet, i det man der træffer dem ude i havet.

Efter at landet var hævet, dannede der sig en klittange ved Kolindsunds munding i Kattegat, og hele sundets østlige del, altså strækningen mellem Grenå og Hessel, kom efterhånden op over havet. Det er den strækning,

*) Littorina er navnet på den alm. strandsnegl, som i den periode på grund af vandets større saltholdighed i stor mængde levede ikke alene i Østersøen, men helt op i Den Botniske Bugt.

Kort over stenalderhavets udbredelse på Djursland. De med sort angivne partier er de dele af Djursland, der dengang - men ikke nu - var dækket af havet. (Tegnet på grundlag af D. G. U. Kort)

som i meget gammel tid kaldtes Bro-Enge, og hvorom mange stridigheder har stået mellem Grenå bys beboere og Hessels ejere. Og endelig har så flyvesandet ude fra stranden dannet et tykt tæppe over den gamle fjordmunding, således at den forvandlede til hede.

Anvendt Litteratur:

- Edmond Andersen: Danmarks Geologi.
- Kr. Tårup: Vort Lands Udviklingshistorie. 1910.
- Victor Madsen: Oversigt over Danmarks Geologi. 1928.
- V. Milthers: Mergelen i Djursland. 1919.
- S. A. Andersen: De vulkanske Askelag. 1937.
- Karl A. Grønwall og Poul Harder: Paleocæn ved Rugård. 1907.
- Poul Harder: En østjydske Israndslinie. 1908.
- Axel Jessen: Stenalderhavets Udbredelse i det nordlige Jylland. 1920.

Lidt arkæologisk og forhistorisk indledning

Den egentlige byhistorie går jo ifølge sagens natur kun uendelig kort tilbage i tiden. Som en lille overgang til denne skal derfor gives nogle træk fra oldtidsfolkernes liv her på stedet og i den nærmeste omegn. Det er alltsammen træk fra en tid, der ligger så langt tilbage, at ingen skriftlige meddelelser eksisterer derom, men kun redskaber, våben m.m. De taler deres tavse, men dog tydelige sprog.

Køkkenmøddingen ved Mejlgård (Den ældre stenalder ca. 5000 år før chr.)

For blot et hundrede år siden havde selv de videnskabsmænd i Danmark, der som særlige fagmænd studerede historie, kun et meget mangelfuldt begreb om landets ældste beboere og deres levevis. Navnlig var oprindelsen til det, som vi nu kalder »køkkenmøddinger«, ganske ukendt for dem. I året 1848 nedsatte da videnskaberne selskab en kommission. Den bestod af geologen Forchhammer, zoologen Japetus Steenstrup og arkæologen Worsåe og havde den opgave »at undersøge nogle mærkelige ophobninger af muslingeskaller, som fandtes på steder, som lå højt over havoverfladen, og som kunne tyde på hævnninger af landet«. Man opdagede snart, at der blandt skallerne fandtes flinteflækker, knogler og potteskår, men mente, at de tilfældig var tabt i havet og skyllet sammen med skallerne. Den første, for hvem sagens rette sammenhæng synes at være gået op, er Worsåe. Og stedet, hvor han fik den første svage anelse om denne sammenhæng, var Mejlgård dyngen her i nærheden af Grenå. Mejlgård ejedes på den tid af proprietær C. F. Olsen. Han havde året før indsendt til Nationalmuseet en lille benkam, som var fundet i en østersbanke langt inde i Mejlgård Skov.

I sommeren 1850 var Worsåe på en undersøgelsesrejse i Jylland og benyttede så lejligheden til at aflægge et besøg på Mejlgård, hvortil han ankom den 23. september. Næste dag begav han sig ud til Østersbanken, ledsaget bl.a. af proprietær Olsen. I sin dagbog, som endnu er bevaret, skriver Worsåe derom: »Østersbankens beliggenhed var en fjerdingvej fra den nuværende strandbred, fra hvilken den var skilt ved mellemliggende dale og bakker. Overalt på vejen derhen lå der masser af østers, som var kørt ud af banken. Denne var et par tusinde skridt i omkreds og temmelig flad. Ovenpå var den bevokset med træer og græs. I den ende, hvor der var gravet i den, sås en umådelig masse østers liggende i lag i sådan mængde, at hele banken ikke var andet end en uhyre østersdyng, blandet med strandmuslinger, strandsnegle og cardiumedule [hjertermusling].

Hovedmassen var dog uden sammenligning østers. Overalt sporedes mellem østersskallerne små trækul, ligesom man også hist og her kunde spore striber af humus [muldjord] eller i al fald af forrådnede vegetabiliske eller animalske genstande.

Øverst i dyngen lå østersskallerne fuldkommen tæt og sammenpakkede i lag. Først var jeg så heldig at finde midt inde mellem østersskallerne spidsen af et hjortehorn, som tydeligt var tilskåret med et skarpt instrument, og derefter et lille ben, som ligeledes umiskendelig var tilskåret. Da dette gav håb om at finde mere, ved blev jeg, understøttet af mine ledsagere, at nedrive hele stykker af banken på samme sted i samme dybde, og kort efter opdagede jeg til min store glæde en økse eller såkaldt kile, rått tilhuggen af flintesten! Desuden traf vi på flere flækker af flintesten, adskillige dyreben, en del trækul o.s.v. Alt liggende enkeltvis, adspredt mellem skallerne«. Senere på dagen fandt Worsåe flere flinteflækker og endelig et stykke af en lille benkam, der havde haft 3 tænder. Og af arbejderne fik han adskillige, tidligere fundne sager, nemlig en lille tilslebet stenøkse, to hamre af hjortetak, nogle bengrene og et skår af en urne af ler.

Worsåe fortsætter så i sin dagbog: »Jeg blev således her fuldstændig overbevist om den højst mærkværdige kendsgerning, at der i østersbanken fra øverst til nederst, dog især i midten, under de tæt pakkede østerslag findes en mængde forarbejdede sager af sten og ben, liggende enkeltvis ved kul og dyreben samt skår af lerkar. En mængde oldsager, både en stenøkse, en mængde forarbejdede benstykker og mange flinteflækker, er efterhånden bortkastede eller bortkørte til vejfyld«. Og Worsåe slutter sin dagbog således: »Når man ser hen til, at Mejlgårds omegn ikke frembyder andre spor af østers, end netop den ommeldte bakke, der tydeligt er begrænset, og når man ser hen til de deri adspredt liggende forarbejdede genstande ved siden af kul og dyreben, skulde - man virkelig næsten fristes til at tro, at der i den fjerneste oldtid, medens stranden gik tættere op til banken, her har været et slags spisekammer for omegnens folk. Derfra kogekarrene, kullene, dyrebenene, flinteflækkerne [til at åbne østers og løsne stolen]. Men det er naturligvis kun en løs formodning, som jeg ikke vil tillægge videre vægt«.

Er det ikke en underlig tanke, at det ikke er mere end 90 år siden, at vort lands daværende ypperste arkæolog rent umiddelbart i et øjeblik inspiration ved at undersøge denne banke får den ide, at det kan være rester af et spisekammer fra stenalderens folk, noget som hidtil intet menneske havde tænkt på. Men at han dog ikke ret tør tro på rigtigheden deraf og slår det hen med bemærkningen om, at det naturligvis kun er en løs formodning, som han ikke tør tillægge videre vægt! Men Worsåes umiddelbare indskydelse var virkelig sandheden. Igennem en mængde undersøgelser af lignende forhold klaredes begreberne både for ham selv og for kommissionens andre 2 medlemmer, således at der i løbet af få år kunde frem-

Gennemsnit af Mejlgård dyngen, ca. 15 gange formindsket. (Nationalmuseets foto.)

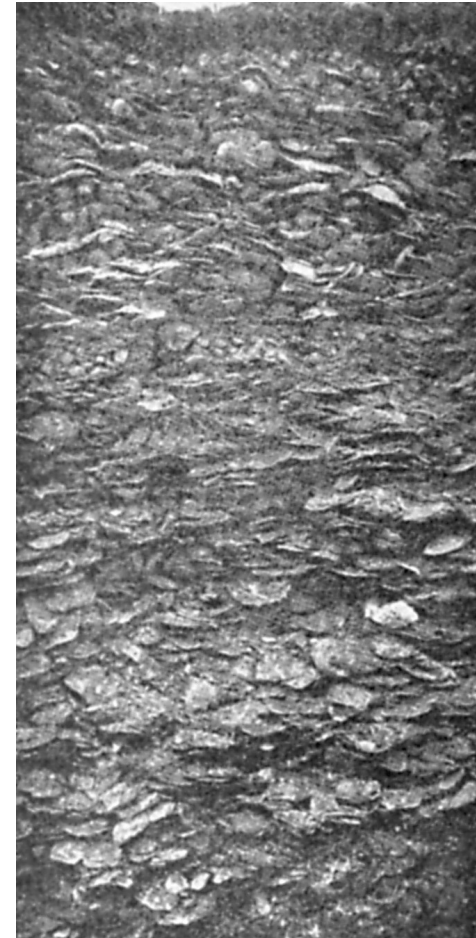
sættes en virkelig underbygget forklaring på disse skal dyngers forekomst og oprindelse. Det var Steenstrup, som undersøgte og bestemte de deri forekommende dyreben og »opfandt« benævnelserne »køkkenmøddinger«, et navn, som gik over og blev internationalt for slige affaldsdynger af skaller.

Derimod synes det jo efter dagbogsoplysningerne at dømmes, at det er Worsåe, som er ideens fader. Dog må det bemærkes, at der den dag i dag inden for den højere sagkundskab er en standende strid om, hvem der fortjener æren for at have fået ideen, og at Steenstrups tilhængere mener at kunne fremføre lige så gode grunde for, at æren tilkommer Steenstrup eller i hvert fald bør deles ligelig mellem begge de to fremragende forskere.

Senere har andre arkæologer foretaget systematiske undersøgelser af Mejlgård dyngen, og i 1861 kom Kong Frederik VII, som sad der i hele tre dage og var meget optaget af alt, hvad arkæologerne fandt af interessant.

I tidens løb fandtes og undersøgte en mængde af disse affaldsdynger. De fleste fandtes ved fjorde: Limfjorden, Mariager Fjord, Kolindsund, Odense Fjord. Mest omfattende er undersøgelsen foregået i Limfjordsområdet i den bekendte køkkenmødding ved Ertebølle, ca. 18 km syd for Løgstør, efter hvilken hele perioden siden har fået navnet "Ertebølletiden".

I køkkenmøddingstiden var Djurslands - ja hele Danmarks - kyster endnu mere tunget ud end nu til dags (se kortet over stenalderhavets udbredelse på Djursland side 1, og herinde på odder og fremspring levede datidens jæger og fiskerbefolkning. Skoven, der nåede ud til kysten, gav lunhed og rummede et rigeligt vildt bestående af kronhorte, rådyr og vildsvin. Havet

gav ved sin nærhed fiske og bløddyrnæring i overflod.

Utvetydige rester af menneskeboliger er ikke fundet, men det er jo intet under, da den tids simple hytter selvfølgelig ikke kan ventes at efterlade spor.

Derimod er der fundet stenlagte ildsteder med askelag og kulstykker. Når det har været almindelig antaget, at østersen har været stenalderfolkets hovednæring, så beror dette på en fejl. Den er meget forståelig, eftersom østersskallerne er den aldeles overvejende del af dyngernes indhold. Men det kommer jo af, at der skal så uendelig mange østers til at give et menneske det nødvendige til livets ophold. Derom bemærker museumsinspektør Mackeprang, at »da der skal henved 650 østers til at tilfredsstille et menneskes daglige kaloriebehov, så kan det vist anses for givet, at østersen kun kan have udgjort en dessert, medens fisk og dyrekød har været den egentlige næring«. Mejlgårdyngen er kun en enkelt af Djurslands mange »køkkenmøddinger«. Der er fundet mange andre. For at nævne noget bestemt er der grund til at anføre en række dynger ved Fannerup, Stokkebro, Kolind og sidst men ikke mindst Dyrholm i nærheden af Virring. Men rundt om ved det gamle Kolindsunds Kyster er der forøvrigt gjort en hel Række mindre fund. Mange af dem er grundigt undersøgt og har givet særdeles værdifulde oplysninger. Dog, Mejlgård er nu engang det klassiske sted, hvis navn aldrig vil blive glemt, selv om denne dyng nu er så godt gemt og så lidet fremtrædende, at kun få kender den af selvsyn.

Benyttet litteratur:

- Carl S. Petersen: Stenalder. Bronzealder. Jernalder. 1938.
- Mogens B. Mackeprang: Fra Rensdyrjægere til Vikinger. 1936.
- Therkel Mathiassen: Stenalderens Folk. 1919.
- Sigurd Müller: Vor Oldtid. 1897.

Runddyssen

Den yngre Stenalder (ca. år 3000-1500 f. Chr.)

Fra stenalderens ældste tid findes ingen gravhøje. De døde blev nedgravet i jorden nær bopladsen - eller i selve skaldyngen, blot med en kreds af sten omkring.

Men i den yngre stenalder, da folkenes levevis forandredes, blev også gravskikke anderledes.

Når en mand eller kvinde skulde jordes, lagde man et lag flinteskærver på det sted, der var udset som gravplads. De blev trampet sammen til et fast gulv. Derefter rejste man fire store sten, der vendte den jævne, flade side indad. Disse sten blev vægge i et firkantet gravkammer. Loftet dannedes af en svær dæksten, der blev lagt således, at den hvilede på tre af de rejste sten. Den fjerde af disse var lidt lavere, og der blev således en åbning mellem den og dækstenen. Det var indgangen til kammeret. Gennem den blev

liget ført ind og lagt på stengulvet.

Når den døde var lagt til hvile, blev der dynget jord op omkring vægstenene, så det meste af dem skjultes. Men den store dæksten - »overliggeren« - ragede frit op over jordhøjen og var synlig vidt om i egnen.

Denne gravhøj, runddyssen, var ikke bestemt for en enkelt mand eller kvinde. Når der døde et nyt medlem af slægten, blev indgangen atter åbnet, og liget blev lagt ind i kammeret ved siden af det første. Således brugtes højen gennem lange tider. Når gravkammeret omsider var fyldt, dækkedes knoglerne med et lag flinteskærver eller mindre sten, og så blev højen lukket til for ikke mere at blive benyttet.

Ved foden af den runde høj blev der sat en kreds af store sten. Det var dels for at pryde graven og dels for at beskytte den. Hvad der var indenfor stenkredsen, var fredet. Det var de dødes fredhellige område”.

Da dyssen var en fællesgrav, gjaldt det om at gøre den så rummelig som muligt. Efterhånden forandrede stenalder-folkene da gravbygningen. Der blev føjet flere bærestene til, så kammeret blev sekskantet. Endelig lagde man flere gravkamre ved siden af hinanden, ofte fire eller fem. Jordhøjen fik nu en anden form. Den blev aflang, og stenkredsen, der indrammede højen, blev en langstrakt firkant eller oval. Disse gravhøje kaldes langdysser.

Og endelig kom så den sidste store forandring på gravhøjene, idet man i stedet for de fire eller seks vægsten byggede kamre med op til en snes sten, så rummet blev op mod 10 m langt. Indgangen dannedes af en lav stensat gang midt på langsiden. En sådan grav kalder man en jættestue.

Runddyssen ved Knebel (»Posekær Stenhus«.)

På disse forskellige begravelsesmåder har vi en mængde eksempler her på Djursland. Af de nærmeste ved Grenå skal nævnes jættestuen ved Skærvad, den særdeles velbevarede runddysse ved Ålsrode, der ikke ligger på en mark, men inde på en lynghede, og først og fremmest runddysen ved Knebel, »Posekær Stenhus«, som med rette regnes for et af Danmarks allersmukkeste oldtidsminder.

Litteratur:

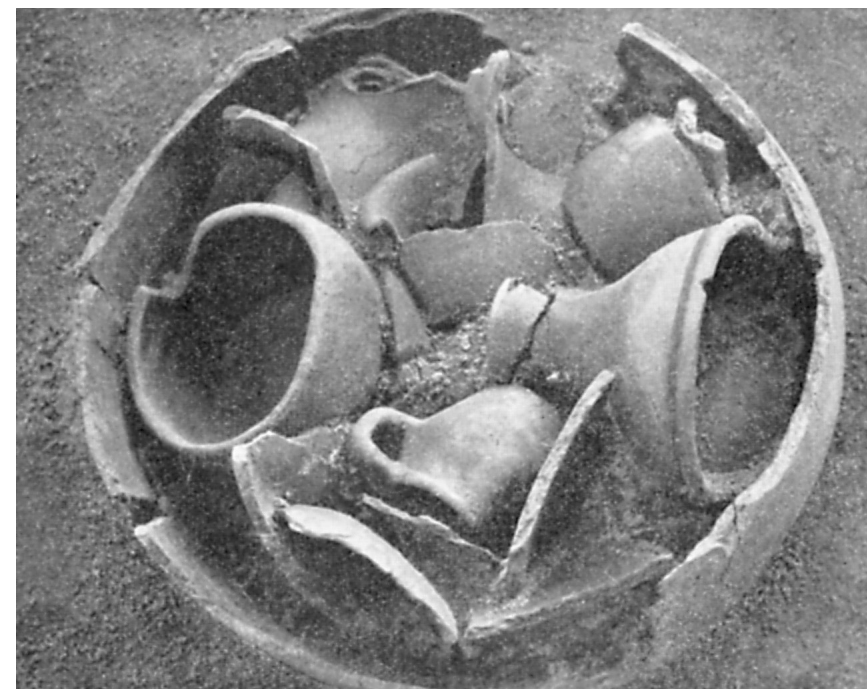
Hovedsagelig Th. Nørlyng: Fortællinger af vort folks historie. 1. bind. 1931.

Jernalderens gravpladser

Efter stenalderen med dens dysser følger en tid, som kaldes bronzealderen (ca. 1500-500 år f. Chr.)

Danmarks beboere havde da gennem handelsforbindelse med de sydligere boende folk erhvervet våben og redskaber af metal (bronze) og lært at eftergøre dem herhjemme. Bronzen havde man ganske vist ikke selv, den måtte stadig erhverves ved byttemhandel med de fremmede. Men tildannelsen foretog man selv, således som fundet af en støbeplads i nærheden af Thorsager har vist.

Dette fund, der blev gjort i 1895, er i virkeligheden ganske enestående her i landet. Findestedet var på Hog Mark, sydøstlig i Thorsager sogn. Man fandt her store dele af en broncestøbers værksted, mange smeltediger, Støbeforme af ler m.m. »Man fandt endvidere fester af hans lerklinede hytte. Uden om den lå en række ildsteder, hvor han har støbt og smeltet. Her fandt man også de støbeforme, hvori han har hældt den smeltede bronze. Desuden var der hammer og ambolt, halvt og helt færdige broncetering som spydspidser og sværd, nåle og knapper«. Hvad gravlægning angår, så var det vedblivende skik at jorde de døde ubrændt. Men i stedet for i dysserne nedlagdes nu ligene i en udhulet træstamme - således som f.eks. Skrydstrupkvinden - eller i en simpel kiste af sten, sat på den flade jord. Og derpå dyngedes en stor jordhøj over graven. Ofte træffer man en hel række af sådanne gravhøje i nærheden af hinanden, således som vi kender det så vel især her fra Djurslands østlige del (f.eks. Thorsøhøjene). I bronzealderens sidste halvdel begyndte man imidlertid at brænde ligene. Det var en skik, som kom syd fra, og som forbavsende hurtigt fik indpas her i Danmark. De brændte ben, kulresterne og gravudstyret, som havde været med på bålet, alt samledes og lagdes i en grav. Oprindeligt rejstes endnu stenkisten i mandslang størrelse, men på dens bund var nu kun en dyngede hvidbrændte ben og noget gravgods. Snart skrumpede derfor gravens størrelse ind til at blive en lille beholder, ofte kun et stort lerbæger med enkelte kar med aske og gravgods. Disse gravsteder kaldes brandpletter, fordi jorden over dem er særlig mørk, da den indeholder en del findelt

En brandpletsgrav (romersk jernalder) fra Ryomgård. Man ser et helt sæt af gravkar blandt de brændte ben. Karrene har stået på ligbålet, omkring den døde. Efter ligbrændingen er det hele fejlet op og begravet. Alt står urørt, som det afdækkedes.

trækul. Brændingen er udført med teknisk fuldkommenhed, således at man meget vel kunne forestille sig den foretaget i et moderne krematorium og ikke på et primitivt oldtidsbål.

I den påfølgende periode jernalderen, der strækker sig fra ca. år 500 før chr. til ca. 1050 e. Chr., vedblev den skik at brænde ligene at bestå. Men samtidig vendte man delvis tilbage til den gamle skik, at begrave ligene ubrændt. Nu opkastedes dog ikke mere høje over gravene, men de nedsattes i jorden på flad mark, ofte kun i ringe afstand under overfladen.

Her på Djursland er fundet en overordentlig stor mængde grave fra midten af denne periode, den såkaldte romerske jernalder. »Og Nationalmuseet har lige fra århundredets begyndelse og op til vore dage gjort en enestående rig høst, efterhånden som gravpladserne blev påvist«.

Det er jo nemlig det ejendommelige ved disse gravpladser, at de ikke er letkendelige således som dysser og gravhøje, der hæver sig betydeligt over jordens overflade. Museet har derfor haft stor nytte af enkelte »indfødte« medarbejdere. Museumsinspektør Carl Neergård, på hvis udmærkede beskrivelse af gravpladsen ved Lisbjerg efterfølgende korte fremstilling er

bygget, nævner for Lisbjergfundenes vedkommende dræningsmester Chr. Christensen. For Østdjursland er der anledning til at nævne lærer S. Andersen i Ryomgård, som har »opdaget« en stor mængde gravpladser på vor egn og assisteret ved deres udgravning.

Jernaldergravene anbragtes som nævnt kun i ringe dybde, ca. ½-1 m under jordens overflade. Der gravedes et firkantet hul på knap 2 m på hver led. I bunden lagdes fjæle og oven på lagdes liget, ikke udstrakt på ryggen, men i sovestilling på højre side og med optrukne knæ. Hovedet var vendt mod vest, således som det var ældgammel skik, og som det endnu bruges. Ansigtet var vendt mod syd, mod Odins Valhal. Den afdøde var iført sin sædvanlige dragt, hvad man har kunnet se af beliggenheden af metalgenstande, som liget har haft med sig i graven, fæstet på tøjet. Det kan være pyntenåle af bronze eller ben, hængesmykker, bøjlenåle af bronze eller jern, i enkelte tilfælde af sølv, remspænder af jern og endelig i mandsgravene en halvrund ragekniv af jern.

Foran liget anbragtes husgeråd. Det var så godt som altid lerkar og skåle, som man dengang lavede med stor dygtighed, og som anvendtes til spisebrug i det daglige liv. De var fyldt med mad og drikke, som den døde skulde have med sig på den sidste lange rejse. Nærved og lige foran ligets hoved anbragtes et større og mindre kar, et par vaser og en hankekop. Ved fødderne stod et stort fad og midt i dette et lille bæger. Mellem disse to grupper var et ret stort åbent mellemrum. Der anbragtes spisevarer i form af en god, stor steg af får, okse eller svin.

Ved gravens sider var der anbragt brædder. Mellemrummene mellem dem og den omliggende jord udfyldtes med sten. Når så liget var stedet til hvile, lagdes et lag over det hele. Der spredtes et lag små eller middelstore sten derover, og endelig fyldtes så op med jord, indtil graven nåede jordoverfladen.

Hvorfra ved man nu så nøje, hvorledes alt dette er gået til? Jo, ganske simpelt, fordi man - som allerede nævnt - her på Djursland har afdækket hundreder af disse grave. De har ligget flere samlet, omtrent som på nutidens kirkegårde. Og hvor gruslagene, i hvilke de har været nedlagt, har indeholdt rigeligt af kalk, har skeletdelene kunnet holde sig bevaret til vore dage, uagtet der nu er gået ca. 1800 år siden den tid. Af dragter er der ikke fundet spor, af træet kun et enkelt sted ganske ubetydelige rester. Men metaldelene er altid fundet på de rette steder, netop hvor de måtte ventes at ligge efter ligets foranførte stilling.

De steder her på Djursland og nærmeste omegn, hvor de bedste fund fra den periode er gjort, er Lisbjerg, Virring, Fløjstrup og Thorsager. Men der er mange andre steder, hvor udbyttet har været næsten lige så stort.

Fra andre steder af landet kender man grave fra samme periode. Men på de fleste steder har der på den plads i graven, hvor liget og spisevarerne havde deres plads, været et tomt rum, fordi alle levninger deraf var smuld-

Jernalderplads fra Lisbjerg ved Århus. (Nationalmuseet). Man ser tydeligt de 2 grupper af kar. Mellem dem ligger knogler af et får og rester af en kniv. Til højre ses det velbevarede skelet af liget.

ret bort. Først Djurslandsfundene med de bevarede skeletdele har tydeligt vist både ligets stilling, som går igen ganske ens ved næsten alle gravene, og resterne af slagtekvæget med dets knogler, stundom også rester af en kniv. Begge dele findes mellem de to grupper af kar henholdsvis ved ligets hoved og knæ.

»De genstande, som i andre oldtidsgrave bedst kendetegner. Mandsgravene, nemlig våben, er ukendte i Lisbjerggravene. Den befolkning, som her har fundet sit hvilested, har drevet fredelige sysler, og dens religiøse tro har været fjern fra den senere Valhalslære med dens kampforestillinger«.

Benyttet Litteratur:

Carl Neergård: Jernalder-gravpladserne ved Lisbjerg. Fra Nationalmuseets arbejds-mark. 1928. Do. Hog-Fundet. En affaldsdyng fra en broncestøbers hytte. Årbøger f. n. oldk. 1908.

Runestenen

stammer fra Vikingetiden (ca. år 950-1050 e. Chr.)

Runestenen har sin oprindelse fra bautastenen uden indskrift. Sådanne bautasten findes dog kun i meget ringe antal i Danmark, når man undtager Bornholm.

Rimeligvis går den skik at rejse en utilhugget sten uden indskrift som et mindesmærke helt tilbage til stenalderen. Der er jo en umiddelbar skønhedsvirkning i sådan en fritstående, stor natursten. Og det er ganske forståeligt, at selv landets tidligste indvånere kan have følt sig tilskyndet til at rejse en sådan sten som minde over en person eller en begivenhed.

Runestenen er en bautasten med indskrift.

Runeskriften er som bekendt betydelig ældre end anvendelsen af tegne til indskrifter på sten. Runernes oprindelse er endnu ikke helt klarlagt. Men det sandsynligste er, at de er blevet til ved omdannelse af det latinske alfabet.

Man har gjort tegnene simplere, omdannet de runde og de vinkelrette streger, som ikke var lette at skære i træ eller hugge i sten.

Den ældre runerække, som bestod af 24 tegn, findes hos os bevaret i indskrifter på nogle genstande fra folkevandringstiden. Bedst og tydeligst træder de frem på det store guldhorn, som stammer fra ca. 500 e. Chr., og som fandtes i 1639. Det har en af de ældste indskrifter, vi kender.

Den egentlige runeperiode ligger mellem år 950 og 1050 e. Chr. f.

Kun i ganske ringe grad har runestenerne bevaret deres oprindelige pladser til vore dage. Mangfoldige af dem er gået til grunde ved ældre tiders vanrøgt eller komplette ligeegyldighed. Der er i det hele nu kun ca. 180 danske runemindesmærker tilbage. De er fundet på meget forskellige måder, næsten alle bortslæbte fra deres oprindelige steder, mange af dem mere eller mindre beskadiget. De fleste er fundet i kirkegårdsdiger, stenkister under veje, bygningsfyld eller indmuret i kirkevægge. Den oprindelige plads kendes kun i få tilfælde. Nutildags er de fleste anbragt på kirkegårde, en del på museer. Runestenerne er gennemgående ikke ret høje. Mange er omkring 1 m i højden, de fleste et par meter - og kun ganske enkelte - som Rimsøstenen - når de 3 m. Materialet er som regel granit, rullesten, som er fundet i jorden, og som havde en passende form og i hver fald én jævn flade til indskriften. I begyndelsen anvendte man stenene rå, som de fandtes, senere tildannede man dem noget især på forsiden.

De fleste runestener har oprindeligt været anbragt på et velegnet sted ved vej, bro eller på en bakke, således at de kunne ses af mange. Det var nærmere æresminder end gravminder. På en del runestener findes foruden runerne også indhugget forskellige tegn og mærker. På sten fra den gamle tid findes hagekorset eller Thors hammer. På lignende måde ses korset på de sten, som stammer fra kristendommens begyndelsestid i Norden.

Langt de fleste af stenene er rejst for personer, om hvem vi intet ved:

Runesten på
Rimsø Kirkegård.

Fader for søn eller omvendt, broder for broder eller ven for ven. Dog ses også sten rejst af hustru for afdød mand. Meget få sten er rejst for kvinder. Stenen for Dronning Thyre er en sjælden undtagelse.

De fleste sten indeholder kun få oplysninger ud over navnet. Dog er der en del, som er mere veltalende. På en sten står om den afdøde, at han »var den bedste og største blandt landmænd [d.v.s. storbønder] i Danmark«. På en anden står: »Tovi Bryde rejste denne sten for sine brødre Yre og Kade. Held den som pløjede og såede i sin ungdom, det vil nok give rigt udbytte«. Og endelig på en tredje: »Toke Smed rejste sten efter Torgils Gudmundssøn, som gav ham kuld og frelse«. Denne er måske en frigiven træls tale.

Det siger sig selv, at med et så forholdsvis ringe antal af runestener, som findes i Danmark - mindre end 200, hvoraf adskillige findes på museerne - så kan det ikke være alle egne af landet, hvor man har en sådan sten umiddelbart nær. Men for Grenå egnens vedkommende behøver man ikke at gå længere end til Rimsø, hvor der på kirkegården findes en, oven i købet den højeste i hele landet. Den har i lang tid siddet indmuret i kirkens fundament, hvor den blev fundet i 1832. Den udgravedes i 1875 under store vanskeligheder og henlagdes tæt ved kirken, men opstilledes senere på den nuværende plads, en lille bakke inde på selve kirkegården. Uagtet det altså er den længste af alle bevarede runestener, har den dog ikke sin oprindelige størrelse. Betydelige stykker er blevet fraspærget, den gang man tog den i

brug som byggeemne. Selve indskriften har derved fået større laguner, som det imidlertid er lykkedes de lærde at udfylde. Den fuldstændige indskrift, der dels står på kanterne, lyder på olddansk:

THORIN, BRODIR ÆINRADA, RÆISTHI STÆIN THANNSI ØFT
MODUR SINA AUK SYSTUR SINA, KONUR GODAR. UA ES TAUTHI
SAM UARST MAKI.

»Thore, enrådes broder, rejste denne sten efter sin moder og søster, [to] gode kvinder. Døden er den største ulykke for sønnen«. Stenen stammer fra tiden omkring år 1000 e. Chr.

Anvendt litteratur:

Hans Kjær: Vore oldtidsmindesmærker. 1925.

Erik Arup: Danmarks historie. I bd. 1925.

Ludvig Wimmer: De danske runemindesmærker. 1914.

Landsbykirken

(ca. 1100-1250 år e. Chr.)

Ved kristendommens indførelse i Danmark omkring ved år 1000 fandtes der rundt i landet på mange steder offerpladser, hvor høvdinge på folkets vegne hidtil havde ofret til Odin og Thor og de andre gamle guder. Sådanne steder kaldtes »Vi« eller gudehov.

Da nu kristendommen fik magten og under Knud den Store (1018-35) blev den herskende religion, byggedes der på mange steder kirker. De var til en begyndelse alle af træ, ganske som datidens beboelseshuse, blot større og smukkere. Det var jo naturligt, at den gamle tros tilhængere ikke så med venlige øjne på disse kirker, som gik på tværs af alt, hvad de hidtil havde levet på. Og af enkelte konkrete eksempler ved man, at den dog så er gået så vidt, at de har afbrændt kirkebygningerne. De kristne valgte derfor på mange steder af klogheds hensyn at bygge kirkerne på det gamle offersteds grund, således at den gamle, viede plet også skulle forlene det nye guds hus med en vis ukrænkelighed. Og man har eksempler på, at det virkelig lykkedes. Det er da rimeligt at antage, at om ikke alle, så dog en del også af vor egns kirker er opført på et gammelt gudehavs plads.

De ældste kristne kirker var, som allerede nævnt, af træ, således som man har klare vidnesbyrd om for enkeltes vedkommende. »Datidens store egeskove gav jo også rigeligt og let tilgængeligt bygningsmateriale dertil«.

Disse kirker har været bygget som stavkirker, således som vi endnu ser dem enkelte steder i Norge. Det vil altså sige, at egestolper er nedgravet i jorden, side ved side, og derved har dannet kirkens vægge. De er forlængst alle forsvundet her i Danmark. Men et par enkelte steder, således f.eks. ved Hørning i nærheden af Randers, har man fundet stolper af en sådan stavkirke. De var på ydersiden udkåret med dragefigurer med opspilede gab og ottetalsformede kropslingninger og bemalet med livlige, gule og

røde farver på sort grund. Indvendig var de prydet med planteslyngninger.

Fra en beretning hos Adam af Bremen, som ved år 1068 rejste gennem Danmark, ved vi, at på den tid har landet haft ca. 800 kirker. Det vil altså sige, at over halvdelen af Danmarks kirker var rejst allerede før år ca. 1068. Ved siden af kirken var en fritstående klokkestabel, hvori kirkeklokken var ophængt. Den kaldte de kristne til sig og forjog de onde ånder.

»Kirken var som regel opført af landsbyens egne folk. Fra et klerkebo havde de så hentet sig en præst, vel oftest en bondesøn fra sognet, der efter at have læst til præst tog bopæl, giftede sig, stiftede familie i landsbyen og delte dens kår«.

Det var jo endnu ikke kommet dertil, at den katolske kirke havde fastslået, at alle gejstlige skulde leve i cølibat.

Den tids bønder har jo sikkert fundet stavkirkens rum festligt, netop fordi de selv kom fra usle, mørke, lerklinede rønner. Og derinde har de så, mens vokslensene strålede fra alteret, i mystisk spænding og henrykkelse lyttet til den første forkyndelse, som har lydt i det latinske, fremmede og for dem uforståelige, men derfor så meget mere hellige sprog.

Fra samme Adam af Bremen ved vi, at han ved sit besøg i Danmark henfaldt i forargelse over, at de enkelte kirkelige handlinger måtte betales. »Hvor forargende, at sjælesorg skal betales selv af den fattigste i den yderste nød!« Men skulle dette afskaffes, så måtte der tænkes på en anden indtægtskilde, således som man allerede i århundreder havde haft i de sydligere lande, nemlig tienden.

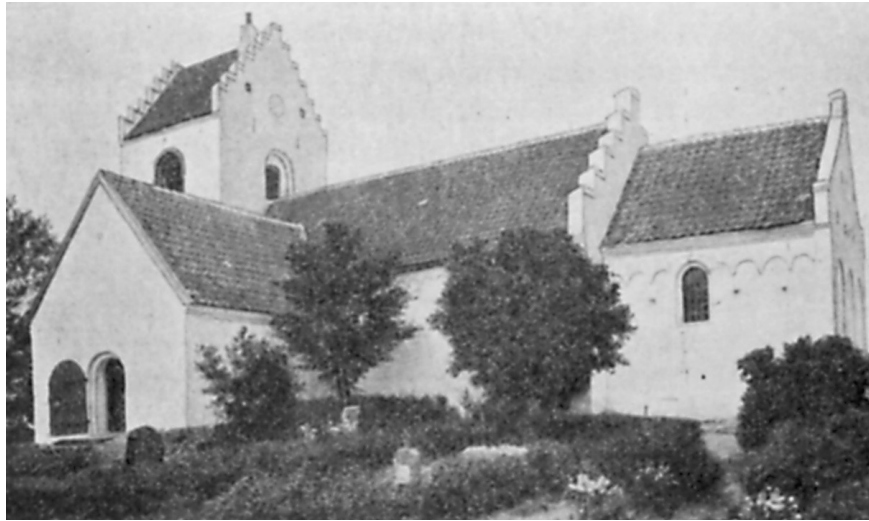
»Skulde sjælesorg og kirkelige handlinger være gratis, skulle endda kirken kunne påtage sig store pligter, hvis opfyldelse var dens særlige kendetegn i modsætning til hedenskabet, så måtte der en sådan fast indtægt til«.

For første gang trådte samfundet i kirkens skikkelse hen til bonden og sagde til ham: »Du bør i din egenskab af medlem af den danske kirke hvert år yde mig tiendedelen, af hvad du høster på din mark, for at en anden mands barn kan blive gratis kristnet, for at en fattig, som du ikke kender, kan blive mæt, en syg, du ikke er i slægt med, blive plejet«.

Og det er et talende vidnesbyrd om, hvilken magt kristendommen allerede dengang havde over befolkningen, at danske bønder i løbet af forholdsvis få år frivillig underkastede sig denne afgift, der jo dog, som det engang blev udtrykt af en modstander, »var som at give sig i evig trældom«.

Omkring ved 1135 var tienden gennemført som en almindelig skat over hele Danmark.

Derved var tillige skabt mulighed for at erstatte de første primitive trækirker med stenkirker. Og det er et vidnesbyrd om den rigdom, som kirken gennem tienden fik rådighed over, at der i hundredåret fra 1100 til 1200 rundt i Danmark rejste sig stenkirker i stedet for næsten alle trækirkerne, og at der desuden yderligere byggedes lige så mange helt nye kirker af

Enslev Kirke. Kridtstenskirke fra den romanske tid (ca. år 1200). Tårn og våbenhus af munkesten fra »Unionstiden«, den sene middelalder (år 1400-1500). (Trap: Danmark).

sten. Det var en uhyre ydelse af arbejde og kapital, især når man ser hen til, at den almindelige menneskebolig dengang kun var en lerklining mellem træstolper.

Selv om der bevislig endnu omkring ved år 1300 byggedes enkelte kirker af træ, så var det dog rene undtagelser.

De ældste stenkirker var alle af natursten. Teglbrændingen var endnu ikke indført i Danmark. Materialet tog man, hvor man lettest kunne komme til det. Derfor er de tre fjerdedele af Danmarks gamle kirker bygget af granit, den naturlige kampesten, som man fandt på marken. Men medens man på Sjælland nøjedes med at bruge stenene, således som man fandt dem eller i bedste fald kløvede dem, hvis de var alt for ujævne, så huggede man dem i Jylland i almindelighed i kvadre. Det vil altså sige, at de tilhuggedes i firkantede blokke som regel med en forside på 1 al. (63 cm.) og omtrent den halve bredde. »Jydske bønders sejghed og udholdenhed i modsætning til sjællændernes lethed bragte dem til ikke at vige tilbage for det arbejde omhyggeligt at tilhugge de mellem ét og to tusinde kvadre, som gik med til en almindelig landsbykirke«.

I Skåne anvendtes sandsten, på Sjælland bl.a. limsten og frådsten (altså kridtsten) og ved enkelte fornemmere kirker som f.eks. Ribe Domkirke anvendtes udenlandsk materiale som den lette hvidgrå tufsten, der hentedes helt mod syd i Rhinegnene.

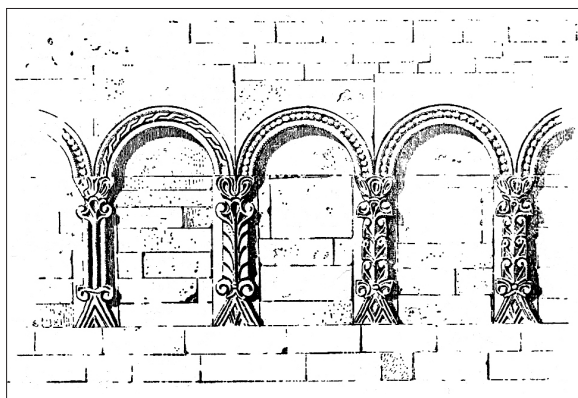
For Djurslands vedkommende lå sagen ganske klar. I klinterne ud mod Kattegat, ved Sangstrup og ved Karlby, havde man et smukt og fortræffeligt materiale i Form af »kridtstenen«. Den var ikke vanskelig at bryde

og tildanne, den fandtes i stor mængde og var forholdsvis nem at transportere for landsbyer, der ikke lå alt for langt fra kysten. Det drejer sig om 10 kirker, alle i Grenås nærmeste omegn, og de udmærker sig næsten alle ved deres smukke og rige enkeltformer. Da de stod nyrejste og rene i deres skære hvidhed, må de ubestridt have været landets pynteligste småkirker. Det er først i en langt nyere tid, at de er blevet overkalket.

I Storcks store værk om Grenåegnens Kridtstenskirker anføres, at »det er tydeligt, at der ikke er benyttet stenhuggerværktøj ved disse limstens tildannelse. Den grovere bearbejdelse er udført med økse [skarøkse], og kvadrene er derefter afskrabet med skarpe jern. Sådanne er også anvendt til udskæring af søjlerne i blindarkaderne og andre ornamentale bygningsdele. Kvaderstensmuringen er særdeles smukt udført, og fugerne er ofte så fine, at man ikke kan stikke et knivsblad ind mellem stenene«.

De 10 kridtstenskirker er følgende: Gjerrild, Karlby, Voldby, Hammelev, Enslev, Vejlbj, Lyngby, Nødager og Rosmus samt endelig Gammelsojns Kirke, som blev nedbrudt ca. 1580. Selv om det altså er den kirketype, der er den almindeligste i Grenås allernærmeste omegn, så er dog den overvejende del af Djurslands kirker bygget af granit. Ikke den rå kløvede sten, men den med uendelig flid og ihærdighed kvadrede granit. I stil ligner de to slags kirker hinanden, deres opførelsestid er den samme. Kun står granitkirkerne ofte med stenens naturlige grå farve, hvorimod kridtstenskirkerne altid er kalket. Ved nogle af granitstenskirkerne træffes overordentlig smukt stenhuggerarbejde i søjler og portaler omkring døråbningerne. Det er næsten altid mandsindgangen, altså den sydlige dør, der er rigest udstyret. Udsmykningen består som regel i fremstilling af Jesu liv, navnlig de 3 hovedoptrin: Barnet på Marias skød, korsfæstelsen og kristus på kongetronen. Men på en lille gruppe af portaler, bl.a. flere af dem her på Djursland, har man udvidet emnekredsen til en hel lille bibelhistorie. De rigeste af disse smukke portaler, der forøvrigt også viser indbyrdes ligheder ved en udstrakt anvendelse af tovsnoninger på halvsøjle og rundstave, findes Vejlbj, Ørsted og Rimsø kirker. Man mener at kunne henføre dem til en stenhuggermester ved navn Horder, som pudsigt nok med en blanding af latinske bogstaver og runer selv har indhugget sit navn - ikke på nogen af disse arbejder, men på en Ligsren fra Gjesingholm, som nu findes på Nationalmuseet. Den er fra ca. 1250, og dermed er altså også kirkernes portaler tidfæstet.

Så godt som alle Djurslands landsbykirker er bygget i romansk stil, hvad enten de nu er af kridtsten eller af granit. Det vil sige, at de stammer fra Valdemarstiden og er mindst 700 år gamle. Mange af dem er i deres kerne nogenlunde uberørte, men de allerfleste er i tidens løb så forandret ved tilbygning, at kun en mindre del af kirken er den oprindelige. Den første store forandring er for de flestes vedkommende sket i unionstiden, altså omkring ved år 1400 (Dronning Margrethe 1387-1412). Da kom der atter

Kridtstens arkadefrise fra Hammelev kirke. (Storck.)

en Opgangstid for landet efter det foregående lovløse århundrede. Befolkningen voksede, og øde skovstrækninger ryddedes og lagdes under ploven. Denne opgangstid satte sit spor på kirkerne. De forsynedes

med et tårn, som tilbyggedes mod vest, og hvori som regel klokken ophængtes. Endvidere opførtes en tilbygning mod nord oppe ved koret, sakristiet, hvori opbevaredes de hellige kar, messeskrud m.m. Og endelig en tilbygning mod syd over mændene's indgang, som fik navnet våbenhuset, og hvori Mændene skulde lægge deres Våben fra sig, før de gik ind i Kirken. Det var jo en Tid, hvor Folk let greb til Sværdet, og Våbenhusets hensigt var altså at værne kirkefreden.

Mange kirker ombygges ved samme lejlighed delvis, således at den halvrunde apsis blev nedrevet og kirken forlænget et stykke mod øst, så der blev et større korrum. Og endelig erstattedes det flade bjælkeloft, som i mange tilfælde havde vist sig at være brandfarligt, med murede hvælvinger.

Allerede under Valdemar den Store blev den kunst at brænde ler til mursten indført hertil sydfra, formentlig fra Lombardiet. Og nu begyndte man at opføre kirkebygninger af teglsten, ikke nutidens små sten, men middelalderens store munkesten. Omtrent samtidig foregik skiftet fra den oprindelige romanske stil med dens små rundbuede vinduer, flade lofter, små runde apsisafslutninger til den gotiske stil. Populært kendetegnes den som »spidsbuestilen«. Den har høje, slanke vinduesåbninger, hvælvinger, som støttes af mægtige, udadbyggede støttestøtter ét samlet kirkerum, hvor koret er meget fremtrædende og har samme bredde som kirkerummet. I sin renhed er denne stil meget sparsomt repræsenteret hos os og næsten slet ikke i landsbykirkerne.

Forklaringen er den ganske naturlige, at da den gotiske stil trængte ind i Danmark, var landet allerede fuldt ud dækket af kirker, således at det kun var i ny og næ, at der var anledning til nyopførelse af en kirke. Af landets landsbykirker var de 90 pct. allerede opført inden valdemarstidens afslutning.

For landsbykirkens vedkommende fik gotikken altså kun lejlighed til at præge ombygningerne, der som nævnt næsten alle fandt sted i unions-tiden. Og selv der var det kun i meget forvansket form. Hvælvingerne,

Rimsø kirkes sydportal af granit. Læg mærke til de bibelske billeder på siderne, christus (»Løven af Juda stamme«) på Tympanon og de smukke tovsnoninger langs hele døråbningen. (Trap.)

som muredes op, fik ikke det himmelstræbende præg af den gode grund, at de skulle rummes under det lave loft. Vinduerne forblev i reglen urørte. Derimod prægede gotikken ofte tilbygningerne, som opførtes af teglsten og udstyredes med kamgavle og blindinger. Ligeledes tækkedes disse tilbygninger ofte med tagsten af tegl i den gamle form som hulsten, der lagdes oven på hinanden med de hule sider vendt sammen (populært kaldet »Munk og Nonne«). Således gik det da til, at de fleste af vore landsbykirker både er præget af den romanske stil, hvori de oprindeligt er skabt, og af den tillempede gotik, under hvilken deres udvidelser har fundet sted. Og dog står de som noget ægte dansk og som en skønhedsværdi, som i ganske afgørende grad præger det danske landskab.

Som allerede nævnt var Gammel Grenå kirke af kridtsten. Det forekommer mig endogså, at jeg har læst, at man anser den for at være den ældste af disse. Derimod er Grenås nuværende kirke, som er 100 á 200 år yngre, sikkert fra første færd opført som teglstens-kirke. Om begge disse vil der blive fortalt udførligt senere i bogen.

Så vil det være rimeligt at sige et par ord om kirkernes indre udsmykning, altså specielt kalkmalerierne.

På samme vis som hallen hos vikingetidens høvdinger »tjeldedes« med tæpper eller maledes, således også med de ældste kirker.

De ældste kalkmalerier stammer allerede fra den romanske tid. De pudsede vægflader smykkedes med billeder, der direkte nedstammede fra oldtidens mosaikarbejder i de italienske kirker.

Først dekoreredes apsis, senere triumfbuen [Buen mellem koret og selve kirkeskibet], sidst de øvrige vægge. Der maledes på blå grund med stærke farver. Man ser kristus tronende i al sin herlighed omgivet af evan-

Hammelev kirke.
Romansk døbefon, med smukke tovsnoninger. (Storch).

gelisterne og andre bibelske skikkelser. »Figurene er iført lange, lige klædebon med østerlandsk pragt og unaturligt store og mørke øjne. Kristusglorien er af stuk, belagt med ægte bladguld«.

Gotikens kalkmalerier, der næsten altid maledes på lys baggrund, er af en noget anden stil. De kan ikke måle sig med de ældre hverken i værdighed eller i kunstnerisk udførelse. Fremstillingen er ofte plump og naiv. Men det hele virker alligevel dekora-

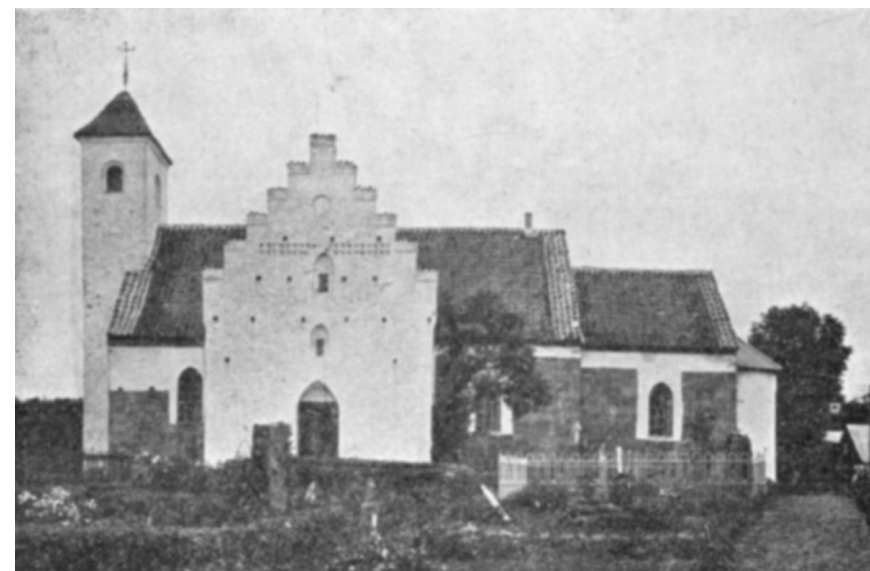
tivt. Man finder dagliglivets færden afbildet, men navnlig fremstiller man billeder af bibelhistorien og især de voldsomme optrin med dommedag og djævelen i de forskelligste skikkelser. For den tid (d.v.s. omkring 1400), hvor meget få kunne læse, og hvor kirkesproget var latin, var billederne en overmåde nyttig folkelig bibelhistorie. For os er de i kulturhistorisk henseende af den allerstørste interesse. »De er ikke blot, som hensigten var, en »fattigmandsbibel«, men tillige en folkelig billedbog, der spænder fra bonden bag ploven til ridderen på sin gang, fra stodderen foran kirke-døren til bispem foran alteret«.

Efter reformationen kalkedes billederne over, så kun de hvide vægge stod tilbage. Men i det sidste halve århundrede har man igen lokket dem frem ved forsigtigt at pille kalken af. Og adskillige af kirkerne i vor nærmeste omegn har nu atter deres gamle kalkmalerier. Til eksempel kan nævnes Voldby og Gjerrild. Adskillige af de fremdragne billeder var dog så drastiske, at man ikke i vore dage kunne have dem stående, navnlig ikke i en kirke, og de er derfor atter blevet overkalket.

Og så til sidst et par ord om kirkeinventaret.

Som det var valdemarstiden, der frembragte vore landsbykirker i deres oprindelige skikkelse, således var det unionstiden beskåret at få dem forsynet med tårne og tilbygninger og smykket på loft og vægge. Men først halvandet århundrede senere, i reformationstiden, kom kirkeinventaret.

De katolske kirker var omtrent tomme for inventar. Alter var der, men der var ingen prædikestol og ingen »stole« til menigheden. Kun oppe i koret var der i hovedkirkerne udskårne korstole med klapsæder, som kunne

Nimtofte kirke, skib og kor af granitkvadre fra den romanske tid (ca. år 1200). Det spinkle tårn og det anselige med kamgavl smykkede våbenhus er af munkesten og stammer fra middelalderens slutning (år 1400-1500). (Trap).

slås ned. På den måde kunde kanniker og munke, der ifølge deres præste- og munkeløfte skulle synge eller læse bibelske tekster i timevis døgnet rundt, nu og da gøre sig det lidt bekvemt ved at sidde ned.

Det var først ved reformationstiden (ca. 1536), at prædiken kom til at spille en rolle i det kirkelige liv. De korte latinske messers tid var nu forbi. stemningen og mystikken forsvandt. Folket skulle nu høre og belæres. Derfor anbefalede da også Sjællands biskop, den helt til vore dage kendte Peder Paladius, at nedrive de små katolske helgenaltre og af

Voldby kirke. Gotiske kalkmalerier. Nationalmuseets fotografi.

stenene opbygge en prædikestol. Senere blev prædikestolene skåret i træ, mange af dem overmåde smukt og kunstfærdigt. Og snart trængte prædiken alle gudstjenestens øvrige elementer til side og varede i timevis. Det var da intet under, at tilhørerne reagerede og måtte have noget at sidde på. Først anskaffedes »stole« til præst og degn, snart efter til hele menigheden, ganske vist således, at mange af sognets folk selv bekostede en sådan også fremtidig havde forret til dens benyttelse.

Man vil derfor se, at prædikestol og stolestader i de fleste landsbykirker, hvor de endnu findes i deres oprindelige skikkelse, stammer fra den nærmeste tid efter reformationen, altså tiden mellem 1550 og 1650.

Anvendt Litteratur:

Erik Arup: Danmarks historie I-II. 1925-31.

Johs. Steenstrup: Det danske folk 1042-124!. (Det danske folks. Historie. Bd. 2.)

M. Mackeprang: Vore landsbykirker. 1920.

H. Storch: Grenåegnens kridtstenskirker. 1896.

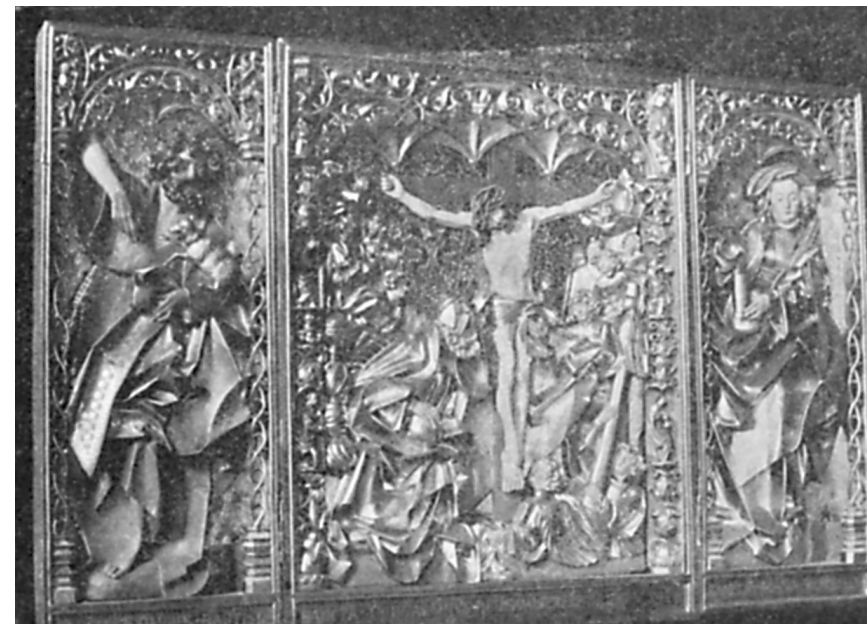
Ellen Arnstrøm: Nøgle til vore landsbykirker. 1938.

Herregården

Fra Danmarks bebyggelse i stenalderen, da beboerne levede af jagt og fiskeri og boede i ganske små samfund ved fjorde og vige, og ned til valdemarstiden, da store dele af de kæmpemæssige skove var fældet, landet tildels opdyrket og landsbyer anlagt, ligger en overmåde lang udvikling, som pladsen her ikke tillader at komme ind på.

Men vi standser ved tiden omkring år 1000. Fra mange af de gamle landsbyer, adelsbyerne, som de kaldtes, var da en del af beboerne udflyttet. De havde dannet nye samfund, de så kaldte torper, således som allerede ærkebiskop Anders Sunesøn siger: »at om torp ved man; at den er udrundet fra en anden by«. Disse torper fik ofte navn efter den mand, der havde grundlagt dem, f.eks. Nielstorp (nu Nielstrup), Pederstorp (nu Pederstrup). Endelsen torp forandredes ofte til -drup, -rup, -strup eller -terp, som findes rundt i landets bynavne.

Men torperne kunne også opstå ved, at en storbonde udsendte en flok trælle, som skulle bryde ny jord op til dyrkning. Efterhånden blev det så skik, at storbonden for at gøre sine trælle mere interesserede i dyrkningen ligesom også i at udvide den ryddede jords område overlod dem en del af udbyttet. Det udviklede sig til, at trældom og trællenavn faktisk ved valdemarstiden, altså omkring ved år 1200, er ophørt at eksistere i Danmark. Det er gået så jævnt for sig, at overgangen vanskelig lader sig påvise.

Tirstrup kirke. Gotisk altertavle. (Trap).

Trællene forvandlede derved til landboere eller fæstere, som sad under så tålelige forhold, at mange frie bondesønner med glæde indtrådte i deres kreds. Deres liv var i og for sig lige så frit som selvejerbøndernes, blot at de svarede storbonden, jordejeren, landgæld som betaling for brugen af jorden. Som regel var denne »landgilde«, som navnet senere kom til at hedde, af størrelse som udsæden på den tilsæede jord.

Men lige såvel som denne ordning var til fordel for beboerne i torperne, lige såvel og navnlig var den til fordel for storbonden, som ejede torpen. Og i tiden fra år 1000 til 1200 gik det da således, at rundt omkring hævede en række storbønder sig op over de almindelige selvejerbønder og navnlig over »torpernes« kreds og blev til jorddrotter, d.v.s. herrer over fæstere og tiendeydere. De kaldes da også faktisk fra omkring ved år 1200 for DOMINI, d.v.s. herrer eller herremænd.

Denne standsadskillelse var imidlertid nu så gammel i landet, at den var en selvfølge. Den, der ejede og brugte sin jord, var bonde. Den, der tillige ejede jord, han lod andre bruge, var herre. Enhver, der skulle besegle et brev, det være sig bonde, bymand eller herremand, måtte dertil bruge et bomærke. Når det brugtes til segl, blev det et seglmærke. Dertil brugte de våbenføre. Herremandsslægter deres skjoldmærke, thi det var for dem blevet sædvane, at mænd af samme slægt førte samme skjoldmærke. Vi har her oprindelsen til alle de mange våbenmærker i de danske adelsslægter:

brok og galt, hvide og lunge, bjelke og stolpe.

I vikingetiden, altså år 800-1020, havde forholdet været således, at høvdingene, storbønderne, lod deres landbrug besørges af trælle under ledelse af en »bryde«, medens de selv med deres våbenføre svende om sommeren gik på sørøveri. Det kunne indskrænke sig til, at de fra deres bjælkegårde ved vige og sunde sejlede ud og overfaldt de frisiske købmandsskibe, der fredeligt gled langs kysten.

Men det kunne også - og navnlig - udvides til, at de gik på længere rejser til andre lande som Frankrig og England og derfra hjembragte let erhvervet bytte og rigdom. »Den rigdom, som de hjemvendende vikinger medbragte, var dog navnlig de hærtagne trælle. Thi de krigsfanger, som vikingerne tog, blev deres herrers ejendom. Det stemte med den opfattelse, der var herskende også i de »civiliserede« vesteuropæiske lande, som vikingerne velhærgede, men hvis civilisation de samtidig tilegnede sig«.

Men vikingetogene holdt top med kristendommens indførelse i Danmark. Nu holdt herremændene sig hjemme. Men fejdetiderne var ikke dermed forbi. Først og fremmest fik danskerne nu selv at føle, hvordan det var at blive genstand for sørøvernes angreb, idet venderne fra Nordtysklands kystbyer i mere end et århundrede spredte rædsel blandt de danske kystboere, indtil deres magt i valdemarstiden uigenkaldelig blev knækket.

Men herremændenes indbyrdes fejder, fejder mellem stænderne og kongen og bøndernes oprør mod herremændene fyldte de næste - århundreder med evig uro og lovløshed. Intet under da, at enhver ville beskytte sig og sine så godt det lod sig gøre og derfor begyndte at befæste sin bolig.

For den lille grå bonde var dette ugørligt, men for herremanden, der rådede over større midler og navnlig over større arbejdskraft, var det muligt. Og derfor opstod der da, ikke mindst langs sejlbare fjorde og vige, en lang række befæstede »borge«, således som vi her på Djursland kender dem så godt.

Hovedpunktet i alt forsvar var at komme højere op end angriberne, derfor var det oprindeligt nok at skaffe en vold eller et dige, hvorfra man kunne slå angriberne ned. Tænk på Thyras Vold i Sønderjylland eller de forskellige »diger« rundt i Danmark, hvorfra folket som helhed har forsvaret sig mod fjender. Men der var jo også dem indre voldsteder, hvoraf endnu en mængde er tilbage. Derhen søgte da egnens beboere, når de blev udsat for overfald.

Det var de første, primitive forsvarsforanstaltninger. Men allerede på valdemarstiden var voldstederne forældede. Krigsførelsen havde fået en anden form, og til værn mod fjender byggedes nu faste borge. Det var til en begyndelse konger og bisper, som byggede disse borge, og de bestod oprindeligt kun af et enkelt, meget svært bygget tårn det såkaldte »barfred«, med omgivende bygninger. Vi kender det her fra egnen i Kalø Ruin, hvis store sStentårn opførtes i 1313 af kong Erik Menved som tvangsborg

mod de oprørske jyder. Men herremændene optog skikken med stentårne. Kongemagten så med frygt disse stærke tårne opstå, og i 1396 forbød dronning Margrethe videre opførelse af dem, et forbud, som dog senere ophævedes af kong Hans.

Så gik udviklingen videre. I stedet for et voldsted bag ved en tør grav anlagdes nu borgene ved en lavning, hvor vandet fra havet eller fjorde let kunne ledes ind. Eller man lavede en kunstig sø uden om slotsbanken, således som vi kender det fra næsten alle Djurslands herregårde.

For at kunne bygge måtte man først pilotere grunden, og her fik man ret brug for træet i alle de herlige egeskove, som dengang endnu fandtes i Danmark. Et klassisk eksempel herpå kendes fra den pragtfulde herregård Egeskov på Fyn, som siges at have fået sit navn deraf, at der til dens anlæg er brugt stammerne fra en hel egeskov.

De ældste danske herregårde var udelukkende tænkt om forsvarsborge. Deres hele udseende bærer præg deraf. De var fæstninger i højere grad end boliger. »Og når herremændene i kong Hans' håndfæstning fra 1483 atter fik ret til at befæste deres gårde, var det en helt anden befæstningsmåde end i dronning Margrethes tid, man tænkte på. Det var nu den indgravede gård, herregården omgivet af dybe vandgrave, der kunne holde det fjendtlige skyts på passende afstand. Bindingsværksgården var overalt forsvundet og havde givet plads for stenhuset«. Murene var tykke, vinduerne ganske små. Øverst var der en fremspringende etage med skydehuller, det såkaldte »kamploft«. Fra skydeskår og tårne kunne borgens omgivelser sættes under krydsild. Vindebroen, som førte over de dybe vandgrave, kunne i ufredstider trækkes op. Og indgangen var således anbragt, at den let kunne beskydes fra borgen. Over indgangsporten var et faldgitter, en tung egestolpe, besat med lange jernpigge, som man oven fra kunne lade falde ned i hovedet på de fremstormende angribere, hvis det endelig var lykkedes dem at sprænge porten, der var stænget med en mægtig bom. Og selvfølgelig var borgen forsynet med løngange og hemmelige rum som den allersidste redning, hvis alt andet glippede.

»Men på Frederik II.s tid (1559-88) skete der atter en forandring. Herregårdenes betydning som fæstninger var nu i hovedsagen forbi. Og selv om man vedblivende tog skyldigt hensyn til i givet tilfælde at kunne forsvare borgen, så tog man nu tillige meget stærkt hensyn til skønhed og bekvemmelighed. Den nederlandske renaissance sætter sit præg på den tids bygninger, og dens sandstensornamenter fortæller os, at adelen nu har fået andre interesser end krig«.

Hvordan fik nu herremændene penge til disse mægtige bygningsarbejder, til nedrivning af de gamle, tunge, mørke forsvarsborge og til opførelse af den række pragtbygninger; hvis opførelsesår næsten alle ligger mellem 1550 og 1620?

Årsagerne er flere. Med året 1570 begyndte en halvhundredårig fredspe-

riode for det danske folk, kun af brudt af en enkelt, kortvarig og ikke særlig betydelig krig, nemlig Kalmarkrigen med Sverige i 1611-13. Perioden var en opgangstid og fik sin særlige glans ved den rigdom, som den hidtil så nøjsomme og fattige europæiske verden blev kastet ud i. Det var guldet og navnlig sølvet, som fra den nye verden, fra Syd- og Mellemamerika førtes til Europa i så svimlende mængder, at alle tidligere værdiforhold helt forrykkedes. Fra en sølvproduktion på 47.000 kg i årene før 1500 (altså før Amerikas opdagelse) nåedes i årene omkring 1600 den dobbelte produktion, og deraf gav Amerika de $\frac{9}{10}$. Følgen var, at alle europæiske penge faldt i værdi, medens vareprisen steg. Her i Danmark var de vigtigste eksportartikler i den tid korn og stude. Og den forøgede produktion af ædelmetal bevirkede, at priserne på disse ting mangedobledes.

Selvfølgelig var forøgelsen af sølvproduktionen ikke den eneste grund til kornprisernes stigning. Bl.a. bevirkede en lang række misvækstår i Syd-europa i 1580erne en stærk efterspørgsel efter korn. Eksporten sydpå foregik i hovedsagen over Amsterdam og Antwerpen. Hollænderne var altså mellemhandlere, men vi var leverandører. Og deres store opkøb i Danmark i tiden omkring 1590 var den anden årsag til den stærke prisstigning på kornet.

Denne indtægtsforøgelse kom især herremændene til gevinst. Dels fordi gårdens egne produkter indbragte mere, dels fordi den landgilde, som fæstebønderne udredede in natura, år for år af sig selv blev af større værdi, uden at herremanden behøvede at røre en finger derfor. Prisstigningen og den rigdom, som tilførtes, var i virkeligheden så uhyre, at herremændene kunne bygge disse gårde uden at gøre sig videre bekymringer angående pengene, det kostede. Det var ganske på samme måde som med senere tiders millionærer, der kunne indrette deres livsførelse, som de ville, uden hensyn til omkostningerne.

Men selv om nu hovedhensigten med disse herregårde fra tiden omkring år 1600 var den, at de i langt højere grad end før skulle være smukke og praktiske, så skulle de dog også i givet tilfælde kunne yde forsvar. Derfor beholdt man tårnene. Var borgen enfløjet, anbragte man som regel et tårn på midten over selve hovedindgangen. Derfra kunne hele forsiden bstryges. På bagsiden anbragtes et tårn i hvert hjørne; som regel 6 eller 8-kantet, fast forbundet med muren, men således; at det ragede ud til begge sider. Derfra kunne så bagsiden og begge færdens favle beskydes.

Var gården tolænget, det vil sige bestod af 2 bygninger, der stødte sammen i en ret vinkel, lod det sig også gøre at nøjes med 3 tårne. Så anbragtes der et i hvert af de yderste hjørner og et inde i vinkelen. På den måde var også alle siderne dækket (se skitsen side 4).

Vi vil så til slutning se en smule på de 3 af Djurslands herregårde, som ligger nærmest ved Grenå, og som hver for sig i tidens løb har haft ikke så ringe forbindelse med Grenå både i ondt og i godt: Katholm, Rugård og Benzon.

Katholm

var i slutningen af 14. årh. en bondegård, som tilhørte familien Strangesen. Omkring ved reformationstiden ægtede Anna Klavsdatter Strange Kristen Fasti, som gjorde den til sædegård. Han efterlod ved sin død i 1557 enke og 3 »raske« sønner. Om dem blev det senere sagt, at »hvor Thomas, Mogens og Strange Fasti lod sig drive ud, der skulle ikke fanden selv kunne komme ind«. De to sidstnævnte døde ugifte i en ung alder, men Thomas, der var født 1538, fik et langt og virksomt liv. Han deltog med hæder i krigen mod ditmarskerne, hvor han fik sit ene øje beskadiget, og i den nordiske syvårskrig, hvor han bl.a. var med i Slaget ved Svarteå. Han ægtede i 1575 Christence Bryske og trak sig derefter tilbage til sine godser. Her fulgte han tidens skik ved mageskifter at afrunde sine jorder og ved køb at lægge flere til. Vi er nu ved de før omtalte gyldne pengeår for herremændene, og Thomas Fasti skred til opførelse af en stor, smuk, ny gård. Det er intet under, at han følte sig tilskyndet dertil, når han så, hvorledes den ene herregård efter den anden rejste sig her i omegnen: Rosenholm opført i 1560erne af Jørgen Rosenkrantz, Mejlgård omkring 1573 af Axel Juul, Skaføgård og Rugård begge i 1580erne, sidstnævnte af Hans Axelsen Arnfeldt, førstnævnte af samme Jørgen Rosenkrantz, som opførte Rosenholm.

Den første bygning, som Thomas Fasti opførte, var østfløjen. Den bærer hans og hustrus navnetræk T. F. og C. B. og årstallet 1588. Den næste fløj, nordfløjen, opførtes i 1591. Så var det Thomas Fastis mening, at der endnu skulle føjes en tredje fløj til mod vest, og at det hele skulle dækkes af en lav spærremur med indkørselsport mod syd ind mod ladegården. Murværkets fortandinger viser tydeligt denne plan. Men døden kom Thomas i forkøbet. Spærremuren blev aldrig opført, og vestfløjen byggedes først adskillige år senere og i meget beskednere skikkelse af en følgende ejer, rigsmarsken hr. Albert Skeel.

Thomas Fasti døde år 1600. Han begravdes i Ålsø kirke. Over hans kiste ophængtes 3 faner, som han under felttogene i sine unge dage havde taget fra fjenderne. Og da han var barnløs og sidste mand af slægten, blev hans våben lagt ned i graven til ham.

Katholm er et typisk eksempel på forsvarstårnenes anbringelse ved en tofløjet gård. Imod sydøst og mod nordvest er et ottekantet hjørnetårn, inde i vinkelen et firkantet trappetårn med hovedindgangen. Hvis Thomas Fastis byggeplan helt var kommet til udførelse, så var dertil kommet endnu et firkantet tårn indvendig og et hjørnetårn i vestfløjens sydvestre hjørne.

Rugård

opførtes i 1580erne af Hans Axelsen Arenfeldt. Slægten var oprindelig en bondeslægt, som først i hans farfaders tid var kommet i adelsstanden. Hans Arenfeldts gods lå oprindelig i Viuf ved Fredericia, men desuden havde

Katholm Slot, opført 1588-91 af Thomas Fasti. (Vilh. Hansens foto)

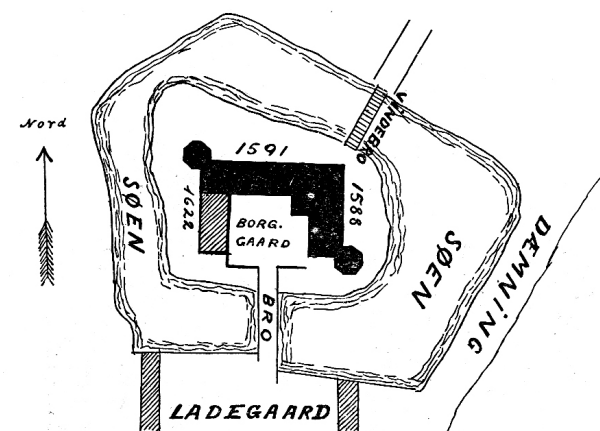
han en stor del »strøgods« rundt i Jylland. Ved mageskifte bortbyttede han dette og erhvervede i stedet alt kronens gods i Rosmus birk samt en række gårde i Hyllested. Dette jordegods havde oprindelig tilhørt Øm Kloster, som i 1183 havde fået det testamenteret af biskop Svend i Århus. Ved inddragelse af klostergodset efter reformationen var det så kommet under kronen.

Hans Arenfeldt nedbrød en hel landsby, Rove, som bestod af 16 gårde, og lagde markerne ind under hovedgården. Og på den nedlagte Rovegårds grund opførte han så i 1580erne den nuværende gård. Den var oprindelig enfløjet med 2 hjørne tårne, et mod nordvest og et mod sydvest. Desuden var der et porttårn på borgens adgangsside. Dette er senere nedrevet, og graven, der omgav bygningen, er opfyldt. Sidebygningerne, som ikke kan måle sig med hovedbygningen, er af senere oprindelse.

Gården har vistnok stået færdig i året 1588. I det år ægtede bygherren Anna Jørgensdatter Marsvin.

Hans Arenfeldt døde 1610 og efterlod sig 12 børn. 2 år efter døde også enken.

Den mest kendte (»berygtede«) af Rugårds ejere er Hans Arenfeldts sønnesøn, Jørgen Arenfeldt; »heksejægeren«, som var ejer 1682-1707, og om hvem der senere vil blive fortalt formedelst hans hekseprocesser. Han var en dårlig administrator og en utrættelig procesmager, og han satte efterhånden alt sit gods til, endda det bestod af adskillige hovedgårde foruden Rugård. Jørgen Arenfeldt døde i fattigdom i Ebeltoft år 1717. Rugård gik kort tid efter over i en anden slægts besiddelse, og Arenfeldterne fik ikke senere noget med den at gøre.

Plan over Katholm slot og omgivelser. De 2 med sort optrukne til opførelse af en firkantede indre tårne. Den skraverede del er en senere tilbygning fra 1622.

I vinkelen imellem fløjene ses det firkantede indre tårne, yderst de 2 ottekantede hjørnetårne.

Benzon

Allerede på dronning Margrethes tid lå her en sædegård ved navn Sostrup, som tilhørte Svend Udsøn. Den ejedes senere af Jens Hvas til Kås. Han var landsdommer i Viborg og blev under grevefejden tvunget til at sværge kong Chr. II troskab. Efter Johan Rantzaus sejr over Skipper Clement blev Jens Hvas fængslet og henrettet i Viborg.

I 1586 fik rigsråd Jacob Seefeld skøde på Sostrup. Dermed begyndte et nyt afsnit i gårdens historie. Seefeld var en overordentlig dygtig mand, der bl.a. var medlem af regeringsrådet under Chr. IV.s umyndighed. Efter de bedste mønstre udvidede han i de gyldne pengeår i 1580erne og 90erne sine jordegodser i overordentlig grad, således at han efter en snes års forløb var ejer af ca. 50 bøndergårde.

Som ung mand havde Jacob Seefeld bygget det firlængede Visborg med 7 tårne. Som moden mand påbegyndte han på Sostrup en endnu mere stor-slået bygning. Men han blev revet bort i 1599, just som arbejdet var sat i gang. Hans enke, Sophie Bille, byggede videre, men standsede, da hun havde opført det halve af den planlagte gård. Den anden halvdel blev aldrig bygget. Kun piloteringsarbejderne til den var udført. I den allerede byggede halvdel var der plads nok for alle de kommende slægter.

Og som slottet er beliggende nu med indkørselsporten mod syd, med de to ret anselige sidefløje, men med hele nordsiden skjult bag træer, der spærrer udsigten til bagsiden virker det ganske som et fuldfærdigt bygningsanlæg. Der er i virkeligheden kun få, der aner, at nøjagtig halvdelen af den planlagte bygning mangler, og at Jacob Seefelds byggeplan er skåret over nøjagtig på midten. Men ser man bygningen fra nordsiden og lægger mærke til, at de to sidefløje afslutter med hver sin bindingsværksgavl, mindes man ret levende derom. Man bemærker straks, at Sostrup er lidt yngre end de to tidligere omtalte herregårde. Forsvarstårnene på forsiden mangler.

Rugård, opført af Hans Arenfeld i 1580'erne. (Stenders foto).

Der er ganske vist to tårne i vinklerne indad mod borggården, men de har vistnok kun været tænkt som trappetårne.

Fru Sophie Bille døde i 1608, et par år efter at hun havde afsluttet byggeriet. Ved skiftet efter hende tilfaldt Sostrup og Skærvad hendes yngste søn Hans.

Kort efter kom trediveårskrigen, og snart red Hans Seefeld ud af borgens port for at melde sig under fanen. Ovre i Skåne kom han sammen med en anden adelsmand her fra egnen, den meget ældre Jørgen Skeel, der var lensmand på Kalø og løjtnant ved Århusfanen. I slutningen af 1612 solgte Hans Seefeld Sostrup og næste år Skærvad til denne Jørgen Skeel. Papirerne ved førstnævnte salg blev underskrevet i Halmstad.

Sagnet fortæller, at han på én nat havde tabt begge sine gårde i spil. Da han havde tabt den ene gård, skal han i desperation have sat den anden ind med de ord, at de hellere måtte følges ad, således at forstå, at hvis han vandt, skulle han have Sostrup tilbage. Men tabte han også denne gang, så skulle Skeel have begge gårdene. Efter sagnet skal han altså have tabt og måtte forlade sin fædregård, forarmet og kun fuldt af sin tjener. Deraf har man ordsproget: »De følges ad som Sostrup og Skærvad«.

De dramatiske begivenheder ved gårdens afhændelse er som sagt rimeligvis sagn. Men man forstår nok oprindelsen, når man betænker, at Hans Seefeld, der kun var en snes år gammel, så hovedkulds og borte fra hjemmet afhænder sin fædrene gård. Hvad angår den anden gård, Skærvad, så findes endnu bevaret hans egenhændige brev fra december 1613, hvori han indrømmer over for sin broder, at han formedelst adskillige løfter frygter,

at der skal blive gjort udlæg i den tilbageværende gård, og at han derfor hellere selv vil sælge i tide. Han skriver, at han helst vil forunde Jørgen Skeel gården, og anmoder sin formynder, Lave Brok på Gl. Estrup, om at ordne salget, som også fandt sted i løbet af 14 dage. »Dokumenterne taler ikke om spil, men man må dog spørge: Hvorledes er Hans Seefeld blevet så forgældet, at han er blevet nødt til at sælge begge sine gårde? Mon ikke ved spil«?

Med den nye ejer, Jørgen Skeel, kom Sostrup i en af Jyllands bedste slægters besiddelse. Han var som nævnt lensmand på Kalø, senere rigets marsk m.m. og blev stamfader til den gren af slægten, som ejede Sostrup indtil de ulykkelige år under pengekrisen efter 1813. Ved ægteskab med Lave Broks datter, Jytte Brok, blev han siden; efter svigerfaderens død, også ejer af Gl. Estrup.

Foruden at være en meget dygtig og anset mand inden for den jyske adel og i sine mange hverv udadtil var han også hjemme på sine godser en dygtig administrator. Mest opholdt han sig på Sostrup.

Sandstensportalen over indkørselsporten er anbragt af ham til pryde for Jacob Seefelds noget strenge og prunkløse hus.

En senere ejer fik Sostrup gjort til grevskab under navnet Skeel. En endnu senere forandrede stavemåden til Scheel og endelig fik det i en ny slægts besiddelse navnet Benzon.

Benzon slot, påbegyndt af Jacob Seefeld 1599, fuldført af hans enke i 1606. (Traps foto).

Over Benzons indkørselsport ind mod slotsgården lod Sofie Bille sætte følgende indskrift:

»År 1599 hafver min salig Hosbond Jacop Sefeld til Visborg ladet begynde aft bygge på disse Huse oc hafver ieg Sofia Bille til Sovstrup ladit dennom forfærdige ot: denne Stien opsette År 1606.
Gud beuare os vel fra Ildsens Våde Oc al ouerfalds vløcke os skåde Oc unde os her at bygge så, at vi motte Himmerigs glæde få«.

I Sandstensportalen ud mod broen, der oprindelig var en vindebro, lod Jørgen Skeel indhugge:

Hebr:13,14 Wi haffuer her icke en bliffuende Sted. Men vi søge efter den tilkommende Fred.

*Fru Kirsten Jørgen Schiel F. Jytte
Lunge Ridder Brock”*

Skeel er den af de 3 store herregårde, der lå længst inde på livet af Grenå. En meget stor part af gårdene i Dolmer, Robstrup og Bredstrup hørte under grevskabet. Således ses det f.eks., at i 1741, da der som følge af et kgl. cirkulære skulle ske store reformer af landsbyskolevæsenet, var grev Scheel den største tiendejer i Gammel sogn og derfor den, som skulle tage sig af sagen.

Anvendt Litteratur:

- Erik Arup: Danmarks Historie I-II. 1925-32.
- S. Nygård: Katholm. - Do.: Rugård. Ejler Haugsted: Benzon (alle i "Danmarks Herregårde ved År 1920". Bind III.)
- Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregårdsarkitektur, 1921.

Købstaden

I Danmark som i alle andre lande er købstæderne gennemgående af langt nyere oprindelse end de gamle landsbyer, i hvilke befolkningen slog sig ned, da den først begyndte at tage fast bopæl.

Alligevel træffer vi dog adskillige af de danske købstæder nævnt i de ældste historiske kilder, som vi har. Det vil sige, at de har eksisteret allerede ved kristendommens indførelse i Danmark, altså rundt regnet for 1000 år siden. Ansgar byggede ved år 860 kirke i Ribe, der allerede da var en betydelig handelsstad. Både Viborg, Odense, Roskilde og Ringsted omtales før år 1000.

Man skelnede i middelalderen mellem to slags købstæder, akselkøbinge og strandkøbinge. Navnene viser os deres forskellige oprindelse. Akselkøbingen var en markedsplads inde i landet, hvor omegnens bønder mødtes for at købe og sælge.

Da den tids transport udelukkende foregik med vogn, viste hjulsporene

Jørgen Skeels renaissance-portal af sandsten over indkørselen til Benzon slot. (Nationalmuseets foto).

rundt omkring fra ind mod handelspladsens torv, som derfor fik navnet Akseltorv eller Hjultorv. Begge navne kan endnu træffes i danske købstæder.

I begyndelsen holdtes disse markeder kun et par gange om året. »Men når folketallet og omsætningen var steget så stærkt, at der kunne holdes åbent torv på bestemte dage året rundt, var markedspladsen godt på vej til at blive en købstad«.

De ældste af vore købstæder er akselkøbinge og ligger altså inde i landet. Mange af dem opstod omkring et offersted fra den gamle tid, thi her, hvor mange mennesker søgte hen og, offerstedets hellighed lovede fred og beskyttelse, var de bedste betingelser til stede for omsætning og handel. Således har da også flere af landets ældste købstæder navne, der minder om byens opståen omkring et offersted. De to mest kendte er Viborg (det hellige bjerg) og Odense (Odins helligdom).

Hvad strandkøbingen angår, så skyldte den havet eller fjorden sin tilblivelse. Sejlads og fiskeri skabte her det samme travle liv, som vareomsætningen frembragte på markedspladserne inde i landet.

Købmænd både fra indland og udland kom sejlene over havet med deres skibe og lagde ind i havne og fiskerlejer. Og snart voksede disse op og blev til strandkøbinge.

Men det varede længe, inden befolkningen lærte at udnytte havets vej. Fartøjerne var små og rejsen farefuld. Vikinger og sørøvere forstod sig mindst lige så godt på søfart som de fredelige handelsmænd. I et helt århundrede sukkede Danmark under vendernes plyndringer. Derfor findes næsten alle de ældre strandkøbinge inde i bunden af bugter eller fjorde, hvor der var mere sikkerhed end ude ved det åbne hav.

Men var akselkøbingerne således de ældste, så varede det ikke mange

århundreder, før det var strandkøbingerne, som fik forspringet. Det var den vej bevægelsen gik. Og efterhånden som freden på de danske have sikredes, skød strandkøbingerne i vejret og overgik snart i størrelse de andre. Det må jo erindres, hvor langsommelig og træls rejsen ad landevejen var i gamle dage og hvor langt lettere til søs.

Mange bynavne viser i rent sproglig henseende deres oprindelse af en å. Års (nu Århus, betyder åens unding), Randers (Rand-åens munding), Hobro (Broen over ho).

De fleste købstæder voksede frem af landsbyer, hvis navn de tog i arv, direkte eller lidt omformet. Et meget slående eksempel har man for byen Sakskøbings vedkommende. I begyndelsen af kong Valdemar Sejrs jordebog fra 1231 kaldes den Sakstorp (Torp = Landsby), men i et senere stykke i samme bog bærer den navnet Sakskøping (Køping = Købstad). Her er altså et klart vidnesbyrd om, at den netop på dette tidspunkt er gået over fra at være landsby til at blive købstad.

En del danske byer er opstået omkring en borg eller et slot. Deraf kommer det, at så mange bynavne ender på -borg. »På valdemarernes tid, omkring ved år 1200, fandtes allerede de fleste af de nuværende købstæder. De havde fået deres områder udskilt fra det omgivende land og skulle ikke længere svare under det almindelige herredsting. De havde deres eget tingsted inde i byen, deres egen øvrighed og deres egen byret, der gjaldt så langt som købstadens jord nåede. Ude, hvor landevejen førte ind over byens grænseskel, stod fredskorset oprejst som tegn på, at her begyndte den særlige ret og den særlige beskyttelse. Thi lovene var strengere og bøderne højere inde i byen end ude på landet. Handel og omsætning kunne ikke trives, hvor ufred herskede, og voldsomheder kunne befrygtes. Derfor lystes fred over torvet, så længe markedet holdtes, og denne torvefred blev senere til den almindelige byfred, som der var streng straf for at bryde. Efterhånden samledes de bestemmelser, som gjaldt for de enkelte byer, til særlige stadsretter. Den ældste stadsret, vi kender fra det gamle danske landeområde, er byen Slesvigs fra år 1201. Senere fulgte Roskilde efter, så Ribe med den for sin strenghed særlig kendte »Riberet« og efterhånden de andre større byer«.

Købstædernes ældste ret var altså retten til at holde torv. Det står i allernøjeste forbindelse med, at byernes næringsliv var knyttet til omsætning og handel. Denne torve-ret sikredes snart efter ved kongelige privilegier. Disse indeholdt tillige forbud mod »landprang« og »ulovlige havne«. På alle måder søgte købstæderne at sikre sig eneret til omsætningen. Men, som også Grenås historie viser, måtte der i århundreder føres kamp mod den ulovlige handel eller »landprang«. Næsten alle kongerne støttede villigt byerne i deres bestræbelser for sikring af deres eneret. Det er meget naturligt, eftersom kongemagten havde gode indtægter af byerne.

»Ingen have havn uden ved købstæderne, som de af Arild haver været«,

hedder det under dronning Margrethe. Og Kristian I indskærpede, at »bønderne skal bjærge sig af ager og eng, men købmænd af købmandsskab«. Også håndværkerne søgte man at tvinge, indenfor bygrænsen. De nåede dog aldrig helt at blive ligestillet med købmændene, af hvis kreds som regel byens styrelse udgik.

Hvordan så dette bystyre udviklede sig i den enkelte by, og hvordan livet levedes - i godt og ondt, i lyse og i mørke tider vil i det følgende blive udviklet for Grenås vedkommende.

Og lad mig så slutte denne ikke helt korte indledning med et lille »hjertesuk«.

Når man ser, hvad der i lidt sydligere lande er bevaret af god gammel bygningskunst fra middelalderen og renaissancetiden, huse i tusindtal, ikke enkelte, isolerede, men gamle huse liggende i uafbrudt række i mængder af gader eller hele gamle byer, omgivet af bymure med vægtergange og skønne tårne med byporte, og når man ser, hvor der hægges om disse bygningsværker, så kan man ikke undgå med et vist vemod at tænke på vore egne købstæder.

Hist og - her finder man hos os et ganske enkelt smukt gammelt bindingsværkshus, tit liggende mellem moderne huse som en hund i et spil kegler, tit set på med umilde blikke, næppe tålt og »med øksen hængende over hovedet«.

Det må så være en trøst, at vi endnu har vore romanske landsbykirker og renaissancens herregårde tilbage ude på landet, disse to skønne typer på god bygningskunst fra fortiden. Og det er at håbe, at vort land aldrig skal blive så »fattigt« eller så blottet for historisk sans, at det også skulle lade disse vore sidste synlige minder om tidligere tiders bygningskunst gå til grunde.

Anvendt litteratur:

Dr. phil. Villads Christensen: De danske købstæders oprindelse og udvikling. Danmark, land og folk. Bd. II. 1919.

Den egentlige Grenå byhistorie

I. Afsnit: Tiden før Ca. 1700

Grenå ældste bebyggelse

Det sted, hvor nu Grenå by ligger, har været bebygget i årtusinder. Vidnesbyrd derom har man i en række spredte fund af enkeltvisliggende redskaber af sten og ben samt skår - af lerkar, som er gjort ved udgravninger til kældere eller ved nedlægning af kloak på flere steder i byen. Mest afgørende er dog fundet af en skaldyngge fra den ældre stenalder, altså fra tiden ca. 3-5000 år før Chr. fødsel, på byens torv i sommeren 1899. Dele af denne affaldsdyngge fandtes både øst og vest for kirken, og der er vel meget stor sandsynlighed - for, at den har strakt sig ind under selve kirken. Herom skriver løjtnant Jensen, som nøje fulgte denne udgravning som så mange andre:

»Ved gravning til kloakanlæg på byens torv fandtes forleden, midt mellem østsiden - af kirken og den modstående husrække, levninger af en såkaldt skaldyngge fra oldtiden. Denne forekom i en dybde af omtrent 3 fod [ca. 1 m] under brolægningens niveau, ovenpå et naturligt lag af strandsten og bestod hovedsagelig af skaller af østers og andre spiselige muslinge- og sneglearter. Blandede mellem disse bemærkedes småstykker af trækul, asestriber samt skår af lerkar med og uden prydelser, ligesom også fiskeben og knogler af pattedyr samt nogle rå redskaber af sten. Endelig iagttoges på dyngens plads et ildsted, dannet af henved en snes koltringsten [store ildskørnede sten], som vare sodede og mørbrændte. Det er uden tvivl, at dyngen hidrører fra mennesker, og dens hele beskaffenhed viser noksom, at den består af affald fra måltider - og disses tilberedning. De mellem skallerne fundne simple redskaber af flint henføre dyngen til urindvånerne, der i stenalderen have bygget deres primitive boliger her, og som møjsommeligt have forskaffet sig klæder - og føde ved jagt og fiskeri.

Disse folk, måske de første indbyggere på Djursland, have sikkert stået på et meget lavt kulturtrin. Iklædt dyrehuder og kun forsynede med simple våben og redskaber af sten og ben ere de havnede på denne kyst, hvor forholdene den gang have frembudt gunstige betingelser for deres levevis, og have til boplads valgt den højeste del af det terræn, der nu indtages af byens grund. Herover breder sig nemlig som et talende vidnesbyrd den omhandlede skaldyngge.

Udstrækningen af denne lod sig ikke nærmere angive, men den del af den, som er bleven udgravet ved de alene med praktiske formål iværksatte arbejder [altså nedlægning af kloak] har indtaget en plads på henved 4 kvadratfavn [ca. 16 m²]. Skallaget når lige til kirkebygningens grund og fortsætter formodentlig ind under denne over mod Storegades munding, hvor man ved de i forrige uge foretagne arbejder har fundet ophobninger af bløddyrskaller, som ligeledes utvivlsomt hidrører fra en skaldyngge. De enkelte skaller vare som regel noget opløste, og laget, hvori de forekom, var sammensunket, så at det gennemgående kun var nogle få tommer tykt. Flinteredskaberne, som fandtes mellem skallerne, vare rå forarbejdede og af de almindeligt kjendte former fra den ældre stenalder, nemlig skivespaltere, flinteflækker og bor.

Langt ned i tiden, efter at årtusinder vare gåede hen over skaldyngen, da man var nået hen imod slutningen af det 15. århundrede [?] efter Chr. F. skulle en ny kirke opføres, og man valgte til plads for denne det højeste punkt i byen. Oven på skaldyngen, der i tidens Løb var bleven dækket med et tykt muldrag, byggede man nu guds hus, og uden om dette anlagde man kirkegården. Denne nåede ind over dyngens område, og skallaget fandtes derfor gennembrudt af gamle grave med forrådnede levninger af trækister og menneskeskeletter. Og så et muret gravrum var anlagt her, lige ud for midten af kirkens gavl«.

Af mundtlige meddelelser fra andre vides, at skaldyngen har strakt sig videre endnu, idet der ved gravning til kloak inde i nuværende Købmand Holchs Gård på hjørnet af Storegade også der er fundet rester af den.

Hvordan det så er gået til, at indbyggerne fra denne stenalderboplads omkring byens nuværende torv senere er flyttet længere mod nordvest, op ad Bavnhøjsbakken til, derom er det vist umuligt at få pålidelig besked.

Men at den sidste del af oldtidens og begyndelsen af middelalderens bebyggelse her på stedet har været en bondeby, som lå på den nederste del af Bavnhøjsbakken, derom er der enkelte vidnesbyrd, og derom synes i hvert fald den højere sag kundskab ikke at være i tvivl.

Et af de vægtigste vidnesbyrd for denne antagelses rigtighed er Gammel Grenå Kirkes beliggenhed. Ved en systematisk udgravning af dens tomt og grund, som i 1893 foretoges under Nationalmuseets opsyn og under ledelse af løjtnant Jensen, afdækkedes hele denne kirkes fundament og den nederste del af dens mur. Kirken har været opført af tildannede kridtstens kvadre ligesom Østdjurslands øvrige kridtstenskirker, men der om vil senere blive fortalt nærmere i et selvstændigt afsnit. Dens beliggenhed har været ca. 100 m nord for amtssygehusets økonomibygning. Dette tyder jo afgjort på, at det ældre Grenå har ligget op ad Bavnhøjsbakkens fod og side, altså noget nordvest for den nuværende by. Fra kirken på Torvet og til Gammel Grenå Kirkes tomt er ca. 300 m.

Det må vel være rigtigt, hvad Hugo Matthiessen skriver i »Fra det gam-

le Kjøge«, at »ligesom Haderslev lånte navn af den tæt nord for liggende ældre landsby Gammel Haderslev, Grenå af Gammel Grenå, således tog Kjøge sit navn i arv efter bondebyen Gammel Kjøge, og alle tre købstæder har også for så vidt træk tilfælles, som de ikke er flyttede byer - en påstand, man ofte møder - men nydannelser, udlagt på det ældre bondesamfunds jorder, nærmere å og sejlløb og baserede på for en væsentlig del at oprettholde livet ved søfart, håndværk og handel«. Eller som samme forfatter skriver i »Torv og Hærstræde«: »Bag det nuværende Grenå dukker således Gammel Grenå frem som genfærdet af en ældre bygd, der - for århundrederne siden lagt i graven - lod navn og boslod gå i arv til et torveanlæg, som muligvis er grundlagt ud fra en nærliggende kongsgård«.

Eller endelig i »Danmark, Land og Folk«: »Måske har denne Gammel Grenå Kirke, hvis plads var nord for det nuværende lystanlæg på sydskråningen af et bakkedrag, ligget i hjertet af byen, men dens tyngdepunkt er i så fald i løbet af middelalderen forskudt betydeligt ned mod åen, hvor dens løb spaltedes i 3 grene«.

Hvis man nu vil spørge, om der da ikke er fundet rester af bebyggelse oppe ad Bavnhøjsbakken, som kan give afgørende beviser for disse antagelsers rigtighed, så må svaret blive nej. Der er ved pløjning fundet enkelte oldsager, men ingen rester af beboelse. Det er jo imidlertid også ganske naturligt, eftersom den tids tarvelige hytter af træstolper, fletværk og lerklining i almindelighed ikke kan efterlade synlige spor til nutiden, hvis man ikke systematisk vil afskrælle hele overfladen og i jordlagene neden under finde fingerpeg.

Det er undertiden fremført, at når Gammel Grenå sandsynligvis har ligget på den før angivne plads, så har det været frygten for sørøvere, som har fået den tids mennesker til at opslå deres boliger lidt borte fra vandet og ikke direkte der ved. I valdemarstiden, da vendernes magt var uigenkaldelig knækket, skulle de så atter være flyttet nærmere mod vandet. Det er alt sammen formodninger, som har en stor sandsynlighed for at være sandhed.

Men man kan vist ikke komme virkeligheden nærmere end ved kort og godt at sige følgende:

Beviselig har der ligget en stenalderboplads der, hvor det nuværende Grenås centrum, Torvet, ligger.

Beboerne fra denne har så muligvis eller rimeligvis senere hen flyttet boligerne længere mod nordvest, måske forårsaget af plyndringer af sørøvere. Derved er den gamle boplads dækket med jorden og efterhånden blevet bymark for landsbyen ved Bavnhøj (»Gammel Grenå«).

Endelig er der så engang hen i middelalderen på denne bondebys jorder og tilfældigvis netop oven på stenalderbopladsen ved flytning opstået en nydannelse, nemlig det nuværende Grenå.

Om kampene i Kolindsund og Grenås plyndring 1165

De ældste historiske begivenheder, der findes optegnet angående Grenå og dens allernærmeste omegn, Djursåen og Kolindsund, findes hos den danske historieskriver Saxo, som levede ca. 1150-1220, og hos den islandske sagaskriver Snorre Sturlassøn (1178-1241).

Det drejer sig i alle tilfældene om krigsbegivenheder. Den første af disse kampe stod i året 1060 og førtes mellem den danske konge Svend Estridsøn og den norske konge Harald Hårdråde. Det er Saxo, som i sin latinske Danmarkskrønike fortæller følgende:

»Harald Hårdråde havde været på en rejse til Konstantinopel, hvorfra han var kommet hjem til Norge og havde indtaget landet. Han vendte derpå sine våben mod Danmark.

Svend Estridsøn gav sig ikke tid til at samle alle sine folk, men sejlede mod ham alene med sine jyder. Ved Djursåen vovede han at byde hele den norske flåde spidsen. Men han kom til kort i slag som i folketal, da lykken holdt med den stærkeste og lærte Svend, at de vinder ikke alle, som vover. For at frelse sig fra fjenderne sprang ved denne lejlighed en stor del jyder i vandet. De kom således fjenden i forkøbet, næsten som om de ville være vis på døden. Thi fjenderne kunne jo dog ikke have gjort dem større skade, end de gjorde sig selv, med mindre de virkelig af to onde ting anså det for at være værre at falde i striden end at drukne. Det må man jo virkelig tro, siden de rystede så stærkt for den ene døds måde, at de greb den anden med begærlighed«.

Om en anden træfning i Djursåen mellem Valdemar den Store og den norske konge Erling Skakke i året 1165 fortæller Snorre Sturlassøn, som dog anvender en mere kortfattet fortælle måde end sin danske kollega: Danskerne havde været på plyndringstog i Norge og havde ranet vidt og bredt. Da Erling fik besked derom, samlede han i hast en del skibe og forfulgte danskerne, der allerede var på vej hjemad. »Da nordmændene kom til det sted, som hedder Dyrså, fandt de der en del af de hjemvendende daner. Erling sejlede imod dem og holdt slag med dem. Danerne flygtede snart og mistede mange folk, men Erlings mænd plyndrede skibene såvel som købstaden og fik meget bytte. Siden for de tilbage til Norge. Da var der en tid ufred mellem Norge og Danmark«.

Om disse kampe i Djursåen har man siden fundet minder, idet der efter tørlæggeisen af Kolindsund flere gange er opgravet våben, som man mener at kunne henføre til den tid.

Ved Helgenæs (»det hellige næs«) udkæmpedes en sidste kamp mellem Harald Blåtand og hans søn Svend Tveskæg. Saxo fortæller, at kampen mellem dem varede hele dagen. Da aftenen kom, var striden endnu uafgjort, men da begge hære var trætte, bestemtes det, at de ville holde inde og næste dag forhandle om fred. Da kong Harald i tillid til den forestående overenskomst gik omkring, som om der var fred og ingen fare, kom han

ind i en skov. Der blev han såret af en pil fra Svends ven og fosterfader, Palnatoke, der havde et gammelt mellemværende med kongen, og som brændte af begærlighed efter hævn. Hårdt såret blev Harald ført bort fra Helgenæs af sine mænd. Han døde ganske kort efter, og hans lig begravedes i Roskilde i den kirke, som han selv kort forinden havde bygget.

Om et andet søslag ved Helgenæs fortælles hos Snorre: Magnus den Gode var dengang konge over både Danmark og Norge. Han havde indsat Svend Estridsøn til jarl over Danmark, men Svend havde rejst danskerne til oprør. Ved juletid 1044 opholdt han sig i Århus. Magnus kom sejlen- de langs Jyllands østkyst, og begge flåder mødtes ud for Helgenæs. Kampen var meget hård, og skønt nordmændene var i mindretal, vandt de dog. Magnus entrede personlig Svends skib, og Svend og mange af hans mænd måtte flygte, medens andre omkom i striden. Dagen efter kampen gjorde nordmændene strandhug på kysten og forfulgte derpå de flygtende danskere over til Sjælland.

Magnus' efterfølger, Harald Hårdråde, genoptog krige mod Svend Estridsøn. Han løb med sin flåde ind i Randers Fjord, hvor han afbrændte høvdingen Geysas gård og førte hans døtre fangne med sig ned til skibene. Pigerne havde vinteren før gjort sig lystige over, at Harald agtede sig til Danmark med hærskibe. De havde udskåret ankre af ost og sagt, at sli- ge ankre var gode nok til nordmændenes skibe. Nu lavede en af Haralds mænd en vise, hvis indhold var, at havde Geysas døtre før spottevis lavet ankre af ost, så skulle de nu få jernankre at se.

De overmodige pigebørn havde grædt deres modige tårer, da de gennem den tætte »Hornskov« førtes ned til stranden til Haralds skibe, og Thorkel Geysa måtte siden med en umådelig mængde penge løskøbe sine døtre. Men Harald plyndrede hele sommeren i Danmark og drog om høsten hjem til Norge med rigt bytte.

Og endelig kunne det så nævnes, at Svend Grathe med sin flåde i året 1157 landede her ved Grenå, da han var på jagt efter Valdemar, som efter »blodgildet« i Roskilde var flygtet til Jylland. Saxo skriver ganske kort, at Svend så styrede til Jylland med den sjællandske og fynske flåde, som han lod lægge ind i »Grindå Bugten«.

Anvendt Litteratur:

Danmarks krønike af Saxo Grammaticus, fordansket ved N. F. S. Grundtvig, I del, 1818.

Norges konge-sagaer forfattede af Snorre Sturlassøn o.fl., oversatte af P. A. Munch, I bind, 1859.

Grenå Bys Alder

Hvor gammel er Grenå By?

Det er et spørgsmål, som man møder mangfoldige gange. Som foran vist har her ligget en bebyggelse tilbage i den fjerneste oldtid. Gammel Grenå Kirkes opførelse, der formodentlig må sættes til ca. år 1100-1150, viser, at der på den tid har ligget en landsby her på stedet. Der er så kun tilbage at besvare det spørgsmål: hvornår blev denne landsby købstad? Det vil sige: hvornår fik den af kongen købstadrettigheder?

For en del af landets byer er dette spørgsmål let besvaret, fordi de har deres købstadprivilegier bevaret enten i original eller i afskrift. For Grenås vedkommende må svaret blive, som skrevet står i Pontoppidans Danske Atlas fra 1768: »Når eller af hvem byen er anlagt og bleven til købstad, vides ikke det mindste om. Men gammel er den og nævnes allerede 1262. Dens ældste privilegier ere ubekjendte, og siges ved ulykkelige ildsvåder at være forkomne«.

Nærmere kan man ikke komme sagen den dag i dag, hvis den skal afgøres med fuld nøjagtighed.

Nu er der imidlertid den ting at lægge mærke til, som allerede i korthed er anført i indledningen, at landets ældste byer ganske jævnt har udviklet sig til købstæder, inden de modtog de første kongelige privilegier. Der er for deres vedkommende faktisk intet ydre tegn, der angiver øjeblikket for overgangen, idet der i den ældste tid ikke krævedes en godkendelse af kongen - altså et privilegium - for at forvandle en landsby til at blive en købstad.

Det skete ganske jævnt derved, at der opstod en klasse næringsdrivende, der gjorde køb og salg til deres næringsvej og levede af at handle med det omgivende land. Ordet købstad viser jo tydeligt nok sin oprindelse. Det er en stad, der lever af køb og salg. Så snart vi derimod kommer op i Valdemarstiden (ca. 1150-1250), kan man regne med, at tidspunktet for, at en bebyggelse bliver til købstad, markeres ved et kongeligt privilegium, der giver tilladelse til afholdelse af bytinget, lyser fred over stedets torvehandel, giver rettigheder angående fædrift, ildebrændsel, havneanlæg. Og at kongen endelig godkender den i forvejen værende stadsret, hvis en sådan findes, eller henviser til en anden godkendt stadsret, hvis byen ikke allerede har optegnet sin egen.

Som vederlag for disse rettigheder krævede kongen en vis årlig afgift, der pålignedes enhver husstand i byen. Den opkrævedes ved St. Hansdags- tid og kaldtes derfor ofte midsommergæld.

Endvidere skulle kongen have visse afgifter af handelen. De opkrævedes ved byens porte, på torvet eller ved havnen, og navnlig tilkom der kongen en vis toldafgift.

Da nu Grenås ældste privilegier ikke eksisterer, hverken i original eller uddrag, men er forsvundet for mange århundreder siden, så er den eneste

måde, på hvilken man kan danne sig et skøn over byens alder, den, at man undersøger, hvornår dens navn først dukker op i historien.

I kong Valdemars jordebog nævnes Grenå bys navn (»Grindhøgh«), uden at det dog af denne fremgår, om den har været købstad eller ikke.

Da dette sted er det ældste, hvor vi finder byens navn nævnet, og da mange fejlagtig har den opfattelse, at dette uden videre kan tages som bevis for, at Grenå på det tidspunkt har været købstad, skal her gives nogle ganske korte oplysninger om dette håndskrift, som af kendere karakteriseres som et enestående værk, hvortil man ikke i noget af de andre nordiske riger og næppe nok i de sydligere lande har mage.

Skriftet, der er på latin, er en opgørelse over kronens og rigets jordegods og de afgifter, som svares deraf, og består af en række lister. Hovedlisten, den første; begynder således: »Disse optegnelser er gjort i året 1231«. Det kan måske være på sin plads her at minde om, at kong Valdemar II Sejv i året 1223 ved et natligt overfald på Lyø var blevet taget til fange af grev Henrik af Schwerin. Nogle år efter løskøbtes han af sit fangenskab og kom tilbage til Danmark, hvor han straks tænkte på hævn, men i Stedet for kun opnåede nederlag ved Bornhøved (1227), og at de sidst løskøbte fanger fra de ulykkelige begivenheder just i 1231 kom tilbage fra deres fangenskab.

Fortsatte udbetalinger forestod, og erstatning måtte gives mange, som havde ydet lån. Der var derfor grund til med dette år som udgang at skaffe en status over hele landets husholdning.

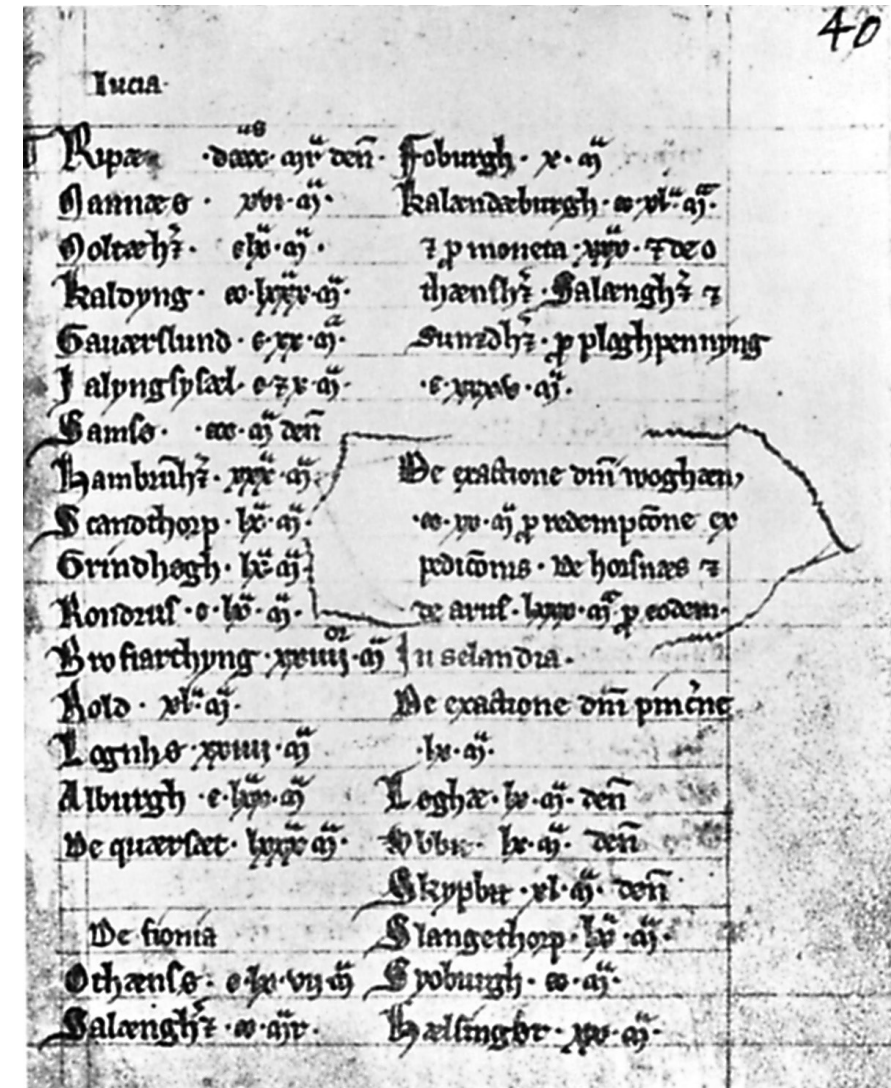
Til med var det stærkt påkrævet at få en opgørelse over, hvilket jordegods der var kongens personlige ejendom og altså kunne gå i arv i kongeslægten, som i enhver anden slægt, og hvilket der var rigets.

På den måde opstod jordebogens forskellige lister. Men efter at en egentlige jordebog var afsluttet, føjedes i tidens løb andre fortegnelser til. Foruden de egentlige jordebogslister indeholder skriftet en liste med fortegnelse over øer i Danmark med deres dyr og stenarter, altså nærmest en geografisk beskrivelse, samt yderligere adskillige rent teologiske skrifter: en paveliste, stykker om messen, om Cistercienserordenen m.m., uden at man kan se disses egentlige oprindelse. Sagen er nemlig den; at det ikke er originalen, som eksisterer, men en afskrift, som er taget omkring ved år 1300. Og det er endda ved et rent lykketræf, at denne er blevet bevaret. Efter at have ført en ganske upåagtet tilværelse erhvervedes den for en bagatel og kom i det 18. århundrede til det svenske rigsarkiv, hvorfra den i de aller seneste år som et uerstatteligt kildekrift er overdraget rigsarkivet i København.

I den 11. liste i skriftet, som antages affattet i årene mellem 1234 og 41, og som er en fortegnelse over gods, som er pantsat eller eventuelt udlagt til en af kongens sønner (Abel?), er det, at Grenå navn forekommer. Jeg citerer de nærmeste linier før og efter:

»Scandthorp [Skanderborg] 60 Mark.

Derefter kommer et indskud, som i oversættelse lyder:
 Af hr. Vognsens Len 220 Mark for fritagelse for leding.
 Af Horsnæs [Horsens] og Arus [Århus] 80 Mark for det samme. Så følger:
 Grindhøgh [Grenå] 60 mark.

Facsimile af en side i kong Valdemars jordebog (fra år 1231). Sides overskrift er Jucia (Jylland). Navnet GRINDHØGH står midt på den første spalte. Længere nede står Fionia (Fyn), og midt på den anden spalte, lige under indskuddet, står Selandia (Sjælland). Sidetallet 40 er en langt senere tilføjelse. (Kgl. Biblioteks fotografi).

Randrus [Randers] 160 mark. Brofiarthyng [brofjerding] 24 mark. Rold 40 mark«.

Da der ikke findes nogen overskrift eller nærmere betegnelse ved noget af stykkerne, og da Grenås navn står mellem stednavne, hvoraf nogle er købstæder, andre ikke, vil det ses, at jordebogen hverken beviser eller modbeviser spørgsmålet om købstad.

Så er der oplysningen om Slaget i Kolindsund, som fandt sted under Valdemar den Store i året 1165 (eller muligvis 67). Snorre Sturlassøns beretning herom er lige nævnt i foregående stykke. Der står, at Erling Skakkes mænd »... derefter plyndrede skibene såvel som købstaden«. Oversætteren P. A. Munch skriver i sin Norges historie, at nordmændene plyndrede »... den nærliggende lille kjøbstad Grindhøg, hvor de gjorde stort bytte«.

Ordet Grindhøg findes ikke hos Snorre og er altså Munchs egen tilføjelse. Men at det er samme by, Snorre tænker på, er sikkert nok. Derimod er det jo temmelig givet, at Snorre med ordet kjøbstad ikke kan have antydnet noget i retning af købstadprivilegier eller kongelig stadfæstelse. I så fald måtte Grenå have været forud for alle andre danske købstæder i den henseende, eftersom Slesvigs stadsret, som anses for den ældste, først er fra år ca. 1200.

Men så er der endnu en kilde tilbage, endda en særdeles fortræffelig kilde, nemlig byens ældste segl. Dets tekst er SIGILLUM: CIVITATIS: GRINDVGH: d.v.s. Grenå bys segl. Efter bogstavernes form og dets hele præg anslås det af de kyndigste fagmænd til at stamme omtrent fra år 1300, snarere før end senere. Da byseglets tilstedeværelse jo er et uomstødeligt bevis for, at byen på det tidspunkt har været købstad, og da det jo næppe er givet, at seglet er anskaffet lige umiddelbart efter privilegiets modtagelse, bliver summen af disse undersøgelser altså den, at Grenå rimeligvis har eksisteret som et bysamfund før år 1200, og at det har fået sine første købstad privilegier i tiden mellem 1250 og 1300, således at den med andre ord har været købstad fra slutningen af Valdemarstiden.

Grenå bys segl

I det foregående er med et par ord omtalt byens ældste segl og hvad det beviser om byens alder. Her skal fortælles noget nærmere om dette bysegel. Omskriften («Legenden») er SIGILLUM CIVITATIS GRINDVGH («Grenå bys segl»). Og billedet forestiller, som man let kan se: »en på en strøm pælevis lagt plankebro, forbindende to kirker, den underste nedadvendt, begge med lave kor og bærende 3 kors yderst på tagene. I feltet øverst til venstre er en liggende opadvendt halvmåne, til højre en seksodded stjerne, nederst til venstre stjernen, til højre månen nedadvendt«. Seglets bredde er 65 m.m. Det er det interessante ved dette segl, at man ikke alene har det som aftryk, men at selve signetet findes fuldkommen velbevaret, således at det vistnok er den ældste genstand af lokal oprindelse her i byen.

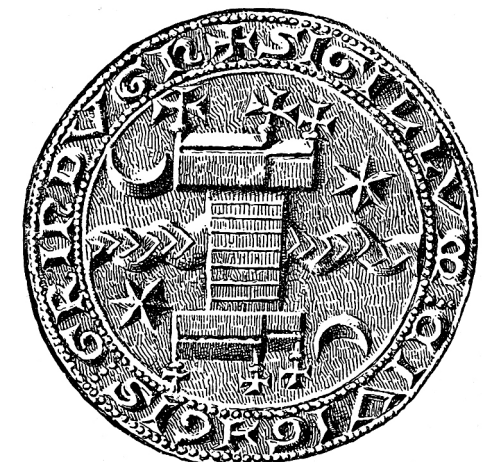
Grenå bys ældste segl fra ca. 1300. (Grandjean).

Det ældste endnu eksisterende aftryk af dette segl findes under et dokument i rigsarkivet fra 4. november 1556, et senere er fra 1. maj 1610. Disse tal siger jo intet om seglets virkelige alder, som er langt højere. Men ved studium af bogstaverne og tegningen og sammenligning med andre købstadsegel har sagkyndige arkiv- og museumsfolk kunnet fastslå med stor nøjagtighed, hvor gammelt seglet er.

Der er det fælles træk ved gamle segl og gamle mønter, at de mangler årstal. Der skulle gå adskillige århundreder, før man kom ind på at præge disse med året for deres fremstilling. De ældste købstadsegel med datering er fra ca. 1550. Men af hele seglets udseende, omskriften og tegningen lader dets alder sig altså fastsætte med ret stor nøjagtighed, selv om årstal mangler. Man anslår Århus, Randers, Roskilde og Viborg bysegel til at være landets ældste og stamme fra 1250. København, Ribe og Kolding kommer dernæst og stammer fra tiden 1250-1300. Så kommer der endelig en halv snes andre bysegel, som stammer fra ca. år 1300. Blandt disse er Grenå.

Dette Grenå ældste bysegel er, som billedet viser; særdeles smukt arbejde. Det er et gennemgående træk, at de ældste af de danske købstadsegel er de smukkeste, det gælder både små og store, rige og fattige stæder. Men »den sene middelalders pompøse sigiller viger som hovedregel stadig væk for ringere og ringere arbejde. Der spores en fremadskridende nedgang, hvad seglets hele valør angår«.

Det siger sig selv, at et sådant anseligt segl som Grenå Bys og de mange andre købstæ-

Samme segl efter tegning i Traps Danmark IV udg.

Grenå bys "secretum".
(Grandjean).

ders ældste ikke kom til anvendelse uden ved særlig højtidelige lejligheder. Til almindeligt brug anskaffedes et secretum [forkortelse af »Sigillum secretum« d.v.s. mindre segl]. Her i byen fik man også et sådant. Det er 26 m.m. i bredde. Tegningen minder lidt om hovedseglet, men er jo meget ringere. Teksten er omtrent den samme, kun er byens navn forkortet til Grindu. Det forekommer første gang i 1584 under hyldningsakten (Chr. IV), men er selvfølgelig meget ældre end dette årstal.

Man har gjort sig forskellige tanker angående de 2 kirkelige bygninger i hovedseglet fra 1300. At den ene hentyder til Gammel Grenå Kirke er åbenbart. Men den anden? Man har ment, at da den lå på den anden side af broen, måtte det være en bygning, som har ligget syd for åen, altså eventuelt et kapel ved St. Jørgensgården (Spedalskehospitalet), som lå lige over for nuværende Søndre Mølle.

Det er vistnok med urette. Den naturligste forklaring er den, at seglskæreren, der jo sikkert ikke har boet i Grenå, af rent dekorative hensyn har anbragt de to kirker en på hver side af åen uden hensyn til den virkelige beliggenhed. At det heller ikke kan udlægges som en kirke, der spejler sig i åen fremgår af, at månen og stjernen i så fald skulle have været anbragt omvendt.

Men det skal indrømmes, at hvis den forklaring om de to kirker er den rigtige, så skulle dermed være bevist, at Grenå Kirke på Torvet må have eksisteret i hvert fald noget før 1300, og altså må være opført i slutningen af 13. århundrede. Det er næppe troligt, at seglskæreren skulle have fremstillet et lille kapel, hvad enten det nu skulle være et St. Jørgens eller et St. Gertruds Kapel, som modstykke til Gammel Kirke på Bavnhøj.

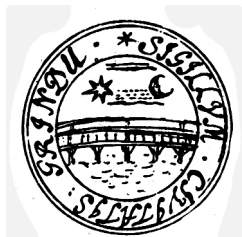
Grenå bys navn

Der er givet mange forklaringer på, hvad byens navn betyder. Den almindeligste er den, at navnet skulle komme af, at åen i

ældre tid delte sig i 3 grene syd for byen. Så er betydningen så lige til: Gren-Å, altså byen, som ligger, hvor åen grener sig.

Den forklaring er nu imidlertid ikke holdbar og afkræftes ganske givet af navnets skrivemåde i de ældste skrifter.

I »Danmark, Land og Folk«

Grenå Bys Segl aftegnet på Resens Kort. ca. 1680.

Grenå Bys Segl aftegnet i Pontoppidans Danske Atlas fra 1768.

siger museumsinspektør, magister Hugo Matthiessen herom følgende: »Købstaden har dog ikke - hvad man altså kunne fristes til at tro - navn efter disse [grene], idet den i kong Valdemars Jordebog kaldes Grindhøgh, senere Grindug, Grindøugh, hvoraf forleddet måske er afledet af Grind, som betyder gærde, gitter eller bro. Til fordel for sidstnævnte forlaring taler broens betydning som bindeled mellem Nørre og Sønder-Djursland, og i byens middelalderlige signet er afbildet en stærkt stiliseret, i fugleperspektiv set bro, førende over en strøm og flankeret af to korsbærende bygninger«.

Det er dog ikke uden historisk interesse at se lidt på de ældre, mere eller mindre naive forklaringer, som byens navn har givet anledning til.

I Resens Atlas fra ca. 1680 står der i den latinske tekst et stykke, som i dansk oversættelse lyder: »... Byen ligger ved en å, der kommer fra Kollindsund, og efter denne ås grønne farve mener nogle, at byen har navn, endskønt andre snarere mener, at den er opkaldt efter en vis mand Gram eller Grim ...«. I Pontoppidans Atlas (1768) er forklaringen adskilligt mere fornuftig: »Når man farer fra Grinnå til Synder-herred, kommer man over tre broer; thi Kollind-Åe deler sig tæt syden for byen i tre greene, hvoraf nogle ville, at byen har fået navn og bør skrives Grenå; skjønt andre holde for, at åen i ældgamle tider på det sted har været kaldet Grind-Åe, af det gamle danske ord Grind d.v.s. et led, tralværk, skranke ...«. Pontoppidan fortsætter: »Navnet skrives i gamle dokumenter på mange måder: Grinøgh, Grindugh [fra et skøde på Debethede Mark fra 1329], Grinduk [fra et dokument fra 1313], Grundow, Grindå, Grindu [Resens-Atlas 1680], Grindue, Grinow, Gryndhe, Grindne, Grinne, Grindæ«.

Pontoppidans liste over skrivemåder kunne suppleres med endnu flere navne. I byens segl fra ca. 1300 står Grindugh. Fra de ældste tingbøger - alle i årene fra 1564 til 1639 - anfører jeg: »Grindoe, Grindwe, Grynduu, Gryndo, Grindou, Grindnue, Gryndue, Gryndow, Grinnow, Grindnow, Gryndw og Grindou«. Af disse mindst 20 skrivemåder er Grindou og Grundow langt de hyppigste.

Fra en senere tid (nærmest 17. årh.) kan anføres: Grindå, Grinå, Grina (Lyschanders krønike fra 1650), Grine (Lyse krone i Kirken fra 1697).

Vi vender tilbage til forklaringerne på navnets oprindelse. Grundtvig siger i sin oversættelse af Saxos Danmarkskrønike: »Dyrså, hvor der, efter Snorre, lå en kjøbstad, slutter man, må være Grenå, som da burde skrives Grindå. Thi forvekslingen må da have reist sig deraf, at både dyr og grind på islandsk betyder en dør«.

I Traps Danmark II udg. fra 1875 forklares navnets oprindelse således: »Grenås navn Grindhøgh udledes af Grind, Stakit, og høgh, Gravhøj, altså en gravhøj omgivet af stensætning«. Denne forklaring må dog vistnok rettes derhen, at Grindhøgh skulle hentyde til bro og høj, altså broen ved højen (måske Bavnhøj?). Udtalen måtte i så fald have været omtrent som

»Grinhøw«, og overgangsformerne høw, øw og ow til å i stednavne siges af fagmænd ikke at være ualmindelige, f.eks. Ekhøgh (1320) nu Egå.

Følgende forslag til udtydning af navnet foreligger altså:

Resen: Grindue = [byen ved den] grønne å eller [byen ved] Grims å.

Pontoppidan: Grinnå = [byen ved] åens grene eller = [byen ved] broen [over] åen.

Grundtvig: Grindå = [byen ved] Dyrs å, idet islandsk grind svarer til dyr.

Hugo Matthiessen m.fl.: Grindough = [byen ved] broen [over] åen.

Trap II udgave: Grindhøg = Gravhøj, omgivet af stengærde.

Endelig eventuelt Grindhøg = [byen ved] broen [ved] højen.

Eftersom bogstavet h kun forekommer et ganske enkelt sted - ganske vist på et så vigtigt sted som i kong Valdemars Jordebog - og vistnok ellers ikke, så kan man måske se bort fra nr. 7 og 8. Det rimeligste er sikkert nr. 4 og 6, altså at »Grenå« skal betyde »Bro - Å« d.v.s. byen ved broen over åen.

Grenå bys ældste privilegier og kongebreve

Som tidligere nævnt er Grenås ældste privilegier forsvundet allerede på et tidligt tidspunkt. Det er i hvert tilfælde sket inden 1648. Fra det år stammer nemlig den ældste fortegnelse, som kendes. Den fremkom på den måde, at Kong Frederik den III straks efter sin tronbestigelse lod udgå brev til købstæderne om at indsende deres privilegier til kgl. konfirmation. I Grenå byarkiv er bevaret kopi af kongens brev. Det er udstedt i København 29. juli 1648 og går ud på, at Grenås magistrat »skal overskikke copi af alle byens privilegier« til konfirmation. Den slags kongelige bekræftelser af byernes tidligere givne rettigheder gav altid penge i kongens kasse. Det ses f.eks. tydeligt ved en senere lejlighed. I byarkivet findes brev af 1. december 1706 fra amtsforvalter Michel Nielsen i Århus angående »Grenå bys privilegiers confirmation at indløse«. Det har været ved Frederik IV.s tronbestigelse. Det er rimeligt at antage, at privilegierne er forsvundet ved brand. Den slags vigtige papirer vågede man i middelalderen meget omhyggeligt over, således at det som regel kun var »i fejdetid eller ved ulykkelig ildebrand«, at de forsvandt. Årstallet for Grenås ældste privilegium, altså det, hvorved den fik de første, til grundliggende købstadrettigheder, kendes ikke. Indholdet deraf kan man dog nok i nogen grad tænke sig til ved at sammenligne med andre byers. Det har bestået i ret til at holde torv og byting, til fædrift og til brændsel i en af kongens skove. Og i følge hvad der er anført tidligere, har udstedelsesåret rimeligvis været i slutningen af valdemarstiden, altså omkring 1250.

Da Ebeltofts købstadsbrev fra 1301 findes bevaret, og da de to småbyers første privilegier sandsynligvis har været nogenlunde enslydende,

er det fristende at gengive Ebeltofts og så tænke sig navnet »Æpplætoftæ« ombyttet med »Grindugh«. Det er skrevet på latin, og lyder i dansk oversættelse af den gamle Ebeltoftpræst og byhistoriker L. J. Bøttiger således:

»Erik, af guds nåde danskernes og slavernes konge, hilser evindeligt i herren alle, som nærværende skrivelse kommer for øje. Vider, at vi tilstede indvånerne i Æpplætoftæ, som ønske at opnå en særlig gunst, at måtte med benyttelse af de vilkår som andre byer og stæder i vort rige have, almindeligt holde torv hver søndag på det sædvanlige sted, som dertil er anvist dem på vor grund. Vi tilføje også denne specielle gunstbevisning, at de må få brændsel af grene, unyttige træer og vindfælder i vor skov sammesteds og have »Forte« (driftsvej) og »fægang« fuldstændig frit i nærheden af nævnte by. Vi forbyde derfor strengt under vor nådes fortabelse, at nogen af vore fogder (»advocati«) eller deres embedsmænd eller nogen som helst anden drister sig til i nogen måde at fortrædige samme indvånerne i anledning af denne gunstigt indrømmede frihed, såfremt han vil mene at kunne undgå vor kongelige nådes fortabelse og straf. Givet i Nyborg under vort segl i det herrens År 1301 på den salige jomfru og martyr Agnes's dag [21. januar] i vor nærværelse«.

Hvis man altså tænker sig navnene Erik og Ebeltoft ombyttet med Valdemar og Grenå, vil man nogenlunde kunne forestille sig, hvordan Grenå ældste privilegium har set ud.

Når Ebeltoft torvedag sattes til søndag, så er det af den rent verdslige grund, at handelen kunne nyde fordel af søndagsfreden.

I et 16 år yngre nådebrev fra samme konge til Ebeltoft gentages tilsagnet om kongens beskyttelse. Torvedagen forandres i dette til at være onsdag, og der tilsiges »fredlysning« såvel over selve indvånerne som over alle, som kommer for at købe eller sælge deres varer, det er altså, hvad man kalder »torvfreden«. Ligeledes gives tilkende, at kongen forunder indbyggerne samme stadfæstede lov og vedtægt som borgerne i Viborg og Århus har. Brevet er skrevet i Horsens »i det herrens år 1317, dagen efter den salige apostel Bartholomæus' dag (d.v.s. 25. august)«.

Ved udtrykket: »samme stadfæstede lov og vedtægt som borgerne i Viborg og Århus« må være tænkt på den gamle slesvigske stadsret. I hvert fald fik Ebeltoft tilsendt et eksemplar af denne stadsret fra Horsens. Forklaringen er den ganske simple, at kongen har udstedt brevet til Ebeltoft, medens han har opholdt sig i Horsens. Han har anmodet magistraten i Horsens om at tage en afskrift af den i Horsens gældende (fra Slesvig arvede) stadsret og lade den medfølge brevet til Ebeltoft. Og man har her det kuriøse tilfælde, at medens Horsens eget eksemplar af stadsretten efter en tids forløb var forsvundet og ikke mere kom frem, så havde Ebeltoft sit - fra Horsens tilsendte eksemplar - i behold. Og da den lærde arkivmand Langebek i 1770 foretog arkivundersøgelser rundt i landet, fandt han uventet i Ebeltoft det overmåde smukke eksemplar af ovennævnte stadsret. Det var

på 10 pergamentsblade i oktavformat og med 91 paragraffer på latin.

Eksemplaret findes nu på det kgl. bibliotek i København og er vistnok den eneste bevarede afskrift af den berømte slesvigske stadsret, som efterhånden kom til at gælde i en række byer.

Stadsretterne fastsatte nøje regler for en mængde forhold, navnlig ting som følgende: Byens fædrift. Hvor langt »byfreden« strakte sig [meget vigtigt efter de vold eller drab inden for »ufreden« medførte fordobling af bøden og yderligere betaling af 40 mark til den krænkedede eller hans arvinger og ligeledes 40 mark til kongen]. Toldgrænserne og hvor meget, der skulle betales i told. Om byretten. Om bylaget. Om arv. Hvem der skulle være værge. Om sandemænd. Om nævninger. Om husfred og hærværk. Om voldtægt. [»Tager mand kvinde med vold inden byfred og vorder greben på fersk, mister han sin hals«]. Om sår og hug. Om ran og tyveri. Om mordbrand [»fører nogen mand mordbrand i by, og vorder han tagen på fersk, er han skyldig at miste sin hals«]. Om torvehandel. Om styrismænd og skippere. Om ølsalg. Om bagning. Om tofte-penninge m.m.

Det foregående er altså i hovedsagen om Ebeltofts oprindelige købstad rettigheder og ældste stadsret. Men - som før bemærket - er der en overvejende sandsynlighed for, at de forsvundne Grenå-privilegier og dens stadsret har haft ganske samme indhold, måske i det højeste i en lidt anden form.

Vi går så over til Grenås ældste bevarede privilegier.

I den af Grenås magistrat i 1648 indsendte afskrift, som fremkom på foranledning af kong Frederik III.s brev, står ordret:

»Effterschreffne kongelig privilegier, stadfesteiser oc mandater fandtis på Grænå rådstue indlagt vdi foruarung den 8. septembris anno 1648.

- a) Salig høylofflig ihukommelse kong Christoffer hans maye setz privilegie daterit Kiøbenhaffn 1440 iblant andet, om nogen aff Grænå borgere lide skibbrud der for landet, skulle det vere dennem fritt fåre, selff deris goedtz at bierge indtill Saltbecken sønden for Haffkn ud.
- b) Item frj fægung wd med stranden hen till forskreffne Saltbeck.
- c) Item Grænå borgere at skulle haffue deris fri jlldebrand wdj Haffkn ud«.

Udstedelsens dato findes ikke nævnt.

Dette kongebrev giver, som det ses, Grenå borgere ret til ved strandinger selv at indbjerge deres gods indtil Saltbækken (nuværende Havknodebæk) sønden for Havknuden. Det må her erindres, at vragretten, der oprindeligt var kongens, som regel var bortforlenet til en eller anden verdslig eller gejstlig herre, og at dette havde bevirket det forfærdelige misbrug, at man i stedet for at hjælpe de skibbrudne frelst i land, tværtimod var interesseret i, at de druknede, for at man kunne tilegne sig deres gods. Nu fik altså Grenå

borgere selv overladt denne bjergningsret for deres skibe.

Det andet var fri fægung ud mod stranden så langt som til Saltbækken. Hermed må formentlig forstås, at borgerne fik ret til at drive deres kvæg ud i kongens overdrev i Hessel Hede ud mod stranden.

Og endelig for det tredje: fri ildebrændsel i Havknuden. Det må her erindres, at fra ældgammel tid havde kongen ret til al det i landet, hvortil ikke nogen bestemt privatmand kunne godtgøre sin adkomst. Det vil sige fællede, skove, vandløb, åbne havne o.s.v. Og som det fremgår af mange af de ældste kongebreve, er det netop retten til brug af disse kongens, fra Arilds tid hjemlede rettigheder, han overdrager byerne.

I brevet til Ebeltoft står med al ønskelig tydelighed, at borgerne der »må få brændsel af grene, unyttige træer og vindfælder i kongens skov ved Ebeltoft«. På samme vis får Grenås borgere i 1440 ret til det samme gode i »Havknuden«.

Vi har her en mindelse om, at der i gammel tid har ligget en stor skov ved Havknuden. Det er en rest af denne, som nu kaldes Katholm storskov. Rigsmarsken, Albert Skeel, der var ejer af Katholm, købte (»mageskiftede«) den i 1627 af kronen. Der skrives om den: »Skoven Havknuden var ansat til 120 svins olden og altså ret betydelig. Den lå ved stranden sydøst for Katholm. Da skoven senere hen - måske i krigens tid - var blevet ødelagt, blev dens grund en udlod af ringe bonitet«.

Foruden uddraget af privilegiet fra 1440 indeholder den nævnte skrivelse kopi af 12 andre kongebreve, nemlig fra årene 1445, 1460, 1483, 1515, 1524, [1530], 1546, 1560, 1589, 1590, 1598 og 1641. Og der er ingen sandsynlighed for, at der på indsendelsens tidspunkt har eksisteret andre og ældre.

Det første af dem skal gives ordret, resten i et ganske kort uddrag.

»Vi Christopher med Guds Nåde, Danmarks, Sveriges, Norges, Venders og Gothers Konning etc. gjør vitterligt alle Mand, at Vi af vor synderlige Gunst og Nåde, så og for troskab og villig tjeneste, som vore Borgere i Greenåe os og vort Rige Danmark hidtil gjort haver, og her efter troligen gjøre skulle.

Thi have vi nåc.telig undt og givet og unde og give dem med dette vort åbne Brev toldfri at være, med deres gods og Kiøb- · mandskab, hvor de helst kom mende vorder i vort Rige Danmark, uden på Skanør, Falsterboe og andre vore Silde-leyer om høsten, så længe vor Nåde tilsiger. Thi forbyde vi alle vore fogder og Embedsmend og alle andre, i hvo de helst erc eller være kunne forne vore borgere i Greenåe, eller nogen af dem imod denne vor Gunst og nåde for nogen Told og ydermere end forskrevet ståer, i nogen måder at hindre eller hindre lade, kræve eller ud fordre, under vor Kong!. Hevn og vrede. Datum Kiøbenhafn, d. 5. Dag efter Christi Him melfart [d. v. s. 13. Maj] 1445 under vor Kong!. Hånd og Zignet.

L. S.«.

En lille bemærkning hertil. Kongen gør nok borgerne i Grenå toldfri, men undtager udtrykkelig de skånske sildebyer om høsten. Grunden er lige til, eftersom hestetolden i Ribe og sildetolden i sundet var nogle af kongens aller vigtigste indtægtskilder, som han selvfølgelig ikke skænkede bort.

De følgende kongebreve gives i korte uddrag

3) Brevet fra 1460 er udstedt på Kalø Slot Fabian og Sebastian dag [20. januar] af kong Christian I og indeholder blot en bekræftelse på de af »vor far-fader kong Christopher og andre vore forfædre fremfarne konger i Danmark undte og givne privilegier«. Det er altså meget tydeligt, at Chr. I på det tidspunkt har haft ældre privilegier for sig end de to lige anførte fra bedstefaderen, kong Christoffer af Bajern.

4) Brevet fra 1483 er givet af kong Hans et par år efter hans tronbestigelse og er en bekræftelse af de tidligere privilegier. I brevet nævnes med rene ord det, som for kongemagten er formålet med alle købstadprivilegier, nemlig, »på det af vor kiøbsted Grenåe må derefter bygges og forbedres, og vore borgere og almue sammesteds må gøre os og vore efterkommere, konger udi Danmark og riget desydermere og retteligere skat og tjeneste«.

5) Ved brevet af år 1500, lørdag efter St. Martinsdag (11. november); som er udstedt i Århus, gav kong Hans Grenå borgerne den frihed, at ingen, som boede nærmere end 2 mil ved byen, måtte købe med bonden uden borgerne i Grenå, og at de, som boede omkring byen og brugte dens havn, skulle give 4 sk. af hvert skib, som bærer mere end 10 læster [ca. 200 hl], 2 sk. af hver skude og 1 sk. af hver båd, og at ingen måtte »delle« [sagsøge] eller forfølge borgerne uden ved deres byting.

6) Brevet fra 1515 er Christian II.s bekræftelse på de tidligere rettigheder.

7) Brevet fra 1524 er fra Frederik I og indeholder ligeledes konfirmation på tidligere rettigheder.

9) Brevet fra 1546 er Christian III.s bekræftelsesbrev på de tidligere privilegier. Men desuden findes der fra 1547 et brev fra samme konge, som ikke er anført i den indsendte kopi. Det går ud på, at der må holdes torvedag i Grenå hver lørdag. Endvidere er der et andet brev af 4. januar 1552, hvorefter borgerne i Grindu må til deres havns og skibsbros behov opbære 2 skill. dansk af hvert indlændisk skib og 3 skill. dansk af hvert udlændisk skib, som kommer til Grindu indtil videre.

Grunden til, at disse to breve ikke er kommet med, er åbenbart den, at der i mellemtiden, altså før 1648, er sket ændringer i deres bestemmelser.

10) Brevet fra 1560 er kong Frederik II.s stadfæstelse på tidligere privilegier.

11) Brevet fra 1595 er fra kong Christian IV. Det går ud på, at indbyggerne i Grenå må indtil videre være fri for deres årlige byskat og for at hol-

de bådsmand og bøsseskytter; imod at de anvender byskatten til istandsættelse af byens havn. Borgmester og råd har nemlig på menighedens vegne berettet, af skibshavnen for nogen tid siden er bleven ødelagt af langvarig storm, is og vandløb, og at byen ikke er så formuende, at den selv kan bære istandsættelsen.

12) Brevet af 1598 er Chr. IV.s konfirmation på byens rettigheder. Det indeholder mange kraftige forsikringer om, at han vil »hegne, værne og beskærme« byens borgere og tage dem i sin beskyttelse.

Et Brev fra 1627, endda et af byens mest kendte og omtalte er derimod ikke anført. Det er Christian IV.s brev af 28. marts 1627, skrevet og afsendt fra hovedkvarteret i Stade ved Elben midt under Danmarks deltagelse i trediveårskrigen:

Åbent brev til købstaden Grenå, at kongen »... af synderlig gunst og nåde haver bevilget og efterladt og nu med dette vort åbne brev bevilger og efterlader borgmester, råd og menige borgere og indvånere udi vor kiøbsted Grenåe, som skade af ildebrand sammesteds nu nyligen lidt haver, på det de der boende kunne komme på fode igen, og forne vor kiøbsted Grenåe kunne igen forbygges og forbedres, at de udi de fem næste efterfølgende år må kvit og fri være for told, skat og anden kongelig tyng og besværing ...«.

Også der er årsagen til, at brevet ikke medtoges, let forklarlig, nemlig den, at de 5 år længst var forbi og skattefritagelsen med dem.

Og så endelig det 13de og sidste brev, som er fra 1641. Baggrunden for det er den stadige strid, som købstæderne måtte føre mod landprang, forprang og ulovlige havne, og i hvilken de fandt virksom støtte hos kongen. Brevet lyder:

»... Vi Christian den Fjerde med guds nåde ... gør alle vitterligt, at vore undersætter, borgmestere, rådmænd og menige borgere udi vor kiøbsted Grenåe haver nu ladet dennem for os beklage, hvorledes de haver plat ingen tilføring af de bønder og almue deromkring boendes ere, for den sags skyld, at de ikke hidtil haver haft nogen torvedag om ugen, som andre vore kiøbsteder herudi riget. Da på det forne vor kiøbsted må og kan des ydermere bygges, forbedres og ved magt holdes, haver vi af vor synderlige gunst og nåde bevilget og samtykket og nu med dette vort åbne brev bevilger og samtykker, at forne. vore undersætter udi Grenåe herefter at beholde skull én torvedag der i deres by hver mandag om ugen. Thi beder vi og byder bønder og menige almue udi Nørherridt og Sønder herridt boendes ere, at I herefter om mandagen besøger eders rette torvedag udi forne. Grenåe og der at udføre og sælge, [hvad] I have, og der igen at købe, hvis deel I behof have. Thi forbyde vi alle, hvosomhelst det er eller være kunne, særdelis vore fogeder, embedsmænd og alle andre forne vore undersætter der i Grenåe herimod på samme forne torvedag, eftersom forskrevet står, at hindre eller i nogen måde forfang at gjøre, tinder vor hyldest og nåde. Givet

på vort slot Coldinghus 9. juni anno 1641.

Under vort zignete
Christian
(L. S.)«.

Fra år 1635 findes et brev fra Chr. IV, som vel ikke egentlig kan kaldes et privilegium, men som dog bl.a. for sin forms skyld er ganske interessant. Det lyder med en noget moderniseret retskrivning således:

»Wy Christian d. IV o.s.v. hilser eder os elskelige borgmester og råd og menige almue udi vor kjøbsted Grøndå. Evindeligen med gud og vor nåde. Vider at eftersom en del af vores kære tro undersætter underdanigst haver ladet os andrage om den mærkelige skade, som den årlige bådmands- og skibsfolks udskrivning på søfarten ud i vores rige forårsager, der de udi fredstid er begærende derfor at må forskånes, der hos tilbydende sig til vederlag årlig til os og kronen med nogen visse tillæg, folk derfor at levere og antage, medens de for samme udskrivning forskånes og forlades. - Eftersom vi dog forårsages vores flåde at underholde for rigets strømme at renholde så og vores land til sikkerhed fornemligen i denne tid, da vores naboer er udi stor armering og beredskab til søs. Og efterdi sådant vort ganske rige og fædrelandets velstand dermed angår, da haver vi den lejlighed vel overvejet og med vores elskelige riges råds råd og samtykke for godt anset, at eders by, førnævnte Grøndå, årligen hver St. Hans Dag på vort rentekammer skal lade erlægge syv rixdl. eller dets værdi udi god gangbar mynt imod fornævnte bådsmænds udnævnelses eftergivelse udi fredstid såvel som også residenters og ordinære postbuds underhold udi én summa ind beregnet - tagendes ingen forsømmelse for. At fornævnte vederlag imod fornævnte bådsmænds udnævnelses eftergivelse at lade levere inden den tid, som foreskrevet står, fremkommer så intet deraf udebliver lades det ingenlunde. Givet på vort slot Koldinghus d. 25. marts 1635.

Christian«.

Et andet brev fra samme konge:

»Vi Christian den Fjerde med guds nåde, Danmarchis, Noriges, Wendis oc Gottis konning.

Vor synderlige gunst tilforn. Vider eftersom Mette, afgangne Peder Jensøns forrige accisemester udi vor kjøbsted Grænå hans efterleverskes underdanigste supplicande giver tilkende, hvorledes hun [bønfalder om] ikke [at] tiltales for den accise som fornævnte hendes afgangne husbond skulle have clareret for angående tiden fra anno 1626 til 1627, da fjenden kom her i landet. Da efterdi foregives, at bemeldte hendes husbond ej alene samme accise det år ej kunne bekomme, men endda hans egen formue ganske at være tagen, [så] er vi nådigst tilfreds at bemeldte Mette Peder Jensøns for samme uclarerede accise må ej videre tiltales. Dermed ske vor vilje. Befal-

lendes eder gud. Skrevet på vort slot Kjøbenhaffn d. 2. august 1642.

Under vort Zignete Christian«.

Og så anføres endelig endnu et brev, som i form refererer sig hertil, men som er gået den modsatte vej, nemlig fra borgerne i Grenå indtil kong Christian. Det er næsten for godt til, at det kan være pålideligt. Men da det findes omtalt nu og da, bør det ikke savnes i en byhistorie. Det skulle være fremkommet på den måde, at de Grenåborgere ønskede at rejse en ny galge på Galgebakken ude ved Enslev og dertil skulle have kongens samtykke. Da de nu ikke var meget skrivekyndige - hvad i sandhed sproget i de gamle tingbøger bærer sikre vidnesbyrd om - så tog de et af brevene fra kongen til byen for sig og efterlignede i bedste mening stil og sprog deri. Resultatet blev følgende:

»Os elskelige kong Christian den Fjerde, vor konge og tro kand. Dette kjærligen.

Vi Grenå mænd selv syvende af guds nåde hilse dig kong Christian den Fjerde. Vor gunst til forn, vide må du, at vi med fri beråd hu og med menige borgeres samtykke på vor byes bekostning har ladet oprejse en galge, som vi nødvendigen behøve for os og vore børn og efterkommere, hvilken vi ydmygeligen bede og begjære at måtte bruge, nyde og beholde umolesteret af dig og dine efterkommere i alle måder. Dermed skeer vor villie.

Givet i vor bye Grænå d. 1. april 1600(?)

Borgmester og råd«.

Brevet er oprindeligt omtalt i professor Holger Jacobæi rejsejournal fra 1671. Denne er ført under en rejse i indlandet og indeholder et lille kapitel, som har til overskrift: Adskilligt, som enhver by er berømt af. Om Randers skriver Jacobæus: Berømt for »Lax, burøl, troldkvinder, øksendrivere og handsker«. Århus: »Mincet [åens munding] domkirken og Hans Klokker«. Mariager: »Kalk«. Ebeltoft: »Skovtyve«. [Hvilken uforkammethed!]. Grenå: »Ved [altså træ] og mænd. Vi Grenå mænd selv niende af guds nåde - svarede de på kong Christian d. Fjerdes brev«.

Holger Jacobæus, der var en berømt læge, levede 1650-1701. Han foretog mange rejser og blev siden professor i historie og geografi ved Københavns Universitet.

En anden, endnu mindre troværdig udlægning, går ud på, at de Grenå borgere, da de skrev brevet, var 20 i tal samlet på tinge. De skulle da have indiedet brevet til kongen med ordene: »Vi nitten og én mand af Grenå o.s.v.« for ikke at komme i den pinlige situation at skulle skrive: »Vi tyve mænd af Grenå ...« hvad jo i sandhed også nok kunne have givet anledning til misforståelse, navnlig da det drejede sig om en galge.

Vi går så tilbage til det mere historiske. Kong Frederik III stadfæstede selvfølgelig de i året 1648 indsendte privilegier, som er omtalt i det foregå-

ende, og på samme måde er det formentlig gået ved senere tronskifter. Det skal blot bemærkes, at efter enevældens indførelse (år 1660) indeholder bekræftelserne et forbehold, nemlig »for så vidt de ikke strider imod den kongelige suverænitæt«.

Af senere breve er kun anledning til at nævne, at Christian V ved rescript af 8. maj 1686 allernådigst bevilgede, at Grinna bys accise måtte anvendes til havnens reparation. Havnen var byens smertensbarn og store håb - dengang som siden.

Striden med Hessels ejere om Grenå bys ret til fædrift i Bro Hede

Som tidligere nævnt var en af de rettigheder, som Grenå fik ved kong Christoffers privilegium i 1440, »fri fægning ud mod stranden hen til Saltbeck«.

Meningen er jo ikke helt klar, men af de mange udtryk og vendinger, som forekommer i de følgende århundreders stridigheder mellem Hessels ejere og Grenå bys borgere om denne ret, kan man dog slutte sig til meningen. Det bliver da den, at hermed har været tænkt på det, som vi nu ville kalde »ret til fri kvægdrift i Hessel Hede«, eller i hvert fald i en del af den. Thi det, der er sagens kerne, er, hvor langt denne ret egentlig har gået.

I et af de ældre dokumenter i denne sag (år 1561) forekommer udtrykket »Kongens Hede, som kaldes Bro Hede«. Der kan da næppe være tvivl om, at denne formentlig ganske øde og uopdyrkede strækning - ved udstedelse af kongebrevet fra 1440 som »ingenmandsland« har hørt under kongen, og at han så har givet Grenå bys borgere ret til at drive deres kvæg derud. Hvor nær denne strækning så har gået ind mod Hessels jord, derom er det vistnok ganske umuligt at få nogen underretning. Og det er formodentlig bl.a. også denne uklarhed, som er den dybere årsag til hele striden.

Det kongebrev, som "det nu i femhundredåret for dets udstedelse ville have været særdeles interessant for byen at eje som et kuriosum, men som jo altså ikke eksisterer mere uden i senere afskrift og oven i købet kun uddragsvis, må meget tidligt være gået tabt til stor skade for byen. Herom skriver byfoged Blichfeld i en indberetning af 15. januar 1720 samtidig med indsendelse af afskrift af byens andre privilegier således:

»... Denne by skal og i gammel tid være berettiget til fædrift udi en mark, kaldet Bro Hede, imellem Grenå og Hessel, som højsalig kong Christoffer skal have »bebrevet« byen [d.v.s. givet byen brev på]. Men eftersom dette privilegium muligt i fejdetid eller i ulykkelig ildebrand - som byen nogle gange har været undergivet - er »forrhagt« [bortkommen], er samme fædrift byen til mærkelig og ubodelig skade betagen og forment af Hessel ejere, hvorhos, om nogen copie af allerhøjest bemeldte kong Christoffers, Grenå by meddelte privilegier udi gamle arkiver udi Kiøbenhavn kunne findes, var det ønskeligt og meget nyttigt for byen, om de der måtte blive undersøgt ...«.

Dette brev viser altså sagens sørgelige slutning, nemlig at Grenå by på dette tidspunkt forlængst havde mistet retten til fædrift i Hessel Hede, og at man var klar over, at det skyldtes, at det ofte nævnte kongebrev var forsvundet og ikke i rette tid havde kunnet fremlægges.

Vi vil nu se på sagens historiske udvikling. - Allerede få år efter privilegiets udstedelse opstod der strid derom. Det angår ikke alene selve heden, men også engene derved og strækningen ud ad stranden til.

Der blev derfor optaget et vidne derom (pergamentsbrev, dateret Grenå midfaste søndag 1467, som går ud på, »at den eng, som ligger østen op til kirke-holmen »ad« [ved] Grenå øde (?) er den rette eng og tørveskær og fægning til Grenå og ingen anden har nogen rettighed deri uden Grenå borgere«.

Samme år »søndag næst før St. Julians (?) dag« [12. april] blev der optaget et sognevidne på Ålsø kirkegård. Der står deri, »at Saltbæk renden, som, ligger sønden for Havknuden og til Årmbæk, som ligger norden for Havknuden, det har ligget til Grenå i 100 år og ligger der endnu, og ingen har del eller rettighed deri i nogen måde uden Grenå borgere«.

Og endelig er der endnu et sognevidne, denne gang dateret Grenå kirkegård fastelavns søndag 1470, hvor 12 mand har vidnet, »at fra Saltbæk Rende, som ligger sønden for Havknuden og til Årmbæk, norden for Havknuden, det har ligget til Grenå i 100 år og ligger endnu, og har ingen mand del eller rettighed deri uden Grenå borgere«.

Disse 3 vidner blev oplæst på Sønderherreds ting den på følgende tingdag, og dermed synes sagen at have været ordnet for en tid og ordnet således, at det blev Grenå, som fik tilkendt den historiske ret både til eng, tørveskær, fægning og stranden på begge sider af Havknuden. I tingsvidnet fra Sønder Herreds ting bruges ordene, at »... 8 mand på fornævnte Sønder Herreds ting har vidnet det samme, at Hauf-Knude havn fra Årmbæk til Saltbæk Rende, som ligger sønden for Hauf-Knude, det har lagt i 100 år til Grenå«.

Det synes altså virkelig deraf at fremgå, at der i hine fjerne tider har ligget en havn ved Havknuden, og at den har hørt til Grenå.

Så går der et lille hundrede år. Hessels ejer er da Niels Krabbe. Der er stadig strid om fædriften i heden. Så møder borgmesteren på byens vegne på Grenå byting fastelavns mandag 1561. I byarkivet findes en udskrift af sagens forløb. Den er ganske interessant og gengives her på nutidsdansk, fordi dens stavemåder ellers let ville skræmme en del læsere bort fra den:

»Alle mænd, som dette brev ser eller hører læse, hilser vi Per Trøy, byfoged til Grenå byting, Søren Offuersen, rådmænd og [her følger 7 andre borgeres navne] evindelig med gud. År MDLXI den mandag næst efter fastelavns søndag var for tingsdom skicket Niels Bundesøn, borgmester i Grenå. Han lovlig æskede, erholdt og fik et fuldt tingsvidne af 8 lovfaste dannemænd, som er Jørren Offuersen, Niels Quist o.s.v.

... Disse forne 8 dannemænd vidnede alle på tro og sandhed med 3 oprakte fingre, at de har set og hørt, at forne. Niels Bundesøn borgmester har stået her for tingsdom udi 2 samfulde ting og i dag i det 3. ting på kgl. maysts. vegne og på menige borgeres vegne i Grenå [»Grynndw«] og fremæskede af ærlig og velbyrdig mand Niels Krabbe til Hessel hans lovhævd [»log haffued«] angående, hvor langt og hvor vidt i indhold og udstrækning i kongens hede, som kaldes Bro Hede [»broff hiie«] hans ret var.

Tillige har forne. Niels Bundesen borgmester givet last og klage på kgl. maysts. vegne og på menige borgeres vegne i Grenå over, at forne. Niels Krabbe lod bruge forne. Brohede med fædrift og tørveskær videre og ydermere, end som forne. borgmester på kgl. maysts. og borgernes vegne synes at tykkes, at Niels Krabbes lod og part kan være.

Vidnede og kundgjorde Per Bohus og Søffren Sømmed i Grenå på tro og sandhed med 3 oprakte fingre, at de var i Hessel mandag næst efter kiørnes dag og gav ærlig og velbyrdig mand, Niels Krabbe, lovlig varsel for dette vidne, om han haver noget at svare dertil.

At således er i sandhed foregået, som skrevet står, det har vi set og hørt. Det vidner vi og stadfæster med vort segl«.

Herunder 4 segl.

[De 4 tingmænd har altså ikke kunnet skrive deres navne, men har kun trykt deres segl derpå som underskrift].

Men Niels Krabbe må jo åbenbart have haft sit på den sikre side, thi han mødte med en landstingsdom, som ligeledes blev oplæst. Den var udstedt nogle år før, nemlig i 1556. »Erik Skram, landsdommer i Nørrejylland, Jens Skriver, landstingshører o.s.v. gør alle vitterligt, at år 1556 efter guds byrd, søndag som var Vor Frue dag præsentationis [Mariæ Åbenbarelse, 21. November] på Viborg landsting var skikket ærlig og velbyrdig mand Per Ebbesen til Tirstrup og berettede, at han havde hørt og var vidende, at der skulle være gangen en dom imellem ærlig og velbyrdig mand Niels Krabbe til Bustrup (?) på sin moders vegne på den ene side og borgerne i Grenå på den anden side om en fædrift udi en hede, som kaldes Bro Hede, og sagde sig at have ret til samme hede på kgl. maysts. vegne og til kongens gods i Grenå. Han sagde, at både den mand, som bor i Kongsgården, og Grenå borgere har den med mere gods i leje og fæste af ham på kgl. maysts. vegne, og sagde, at både den hede og mere til var udi hans befaling. Han påstod, at han var aldrig kaldet eller stævnet udi retten for denne sag«.

»Nu var forne. Per Ebbesen [begærende], at Grenå borgere skulle vise deres hjemmel til at bruge samme hede med mere, som de havde i fæste af ham på kgl. maysts. vegne indtil »Hannestien« [d.v.s. Fru Annes Sten ved Hessel], så længe han bliver lovlig kaldt i rette for samme Sag ...«.

Her er vi altså ved det brændende punkt, nemlig privilegiet af 1440.

Tingbøgerne for nævnte år (1561) findes ikke, så det ses ikke, hvorledes sagen endte. Men da borgerne åbenbart ikke har kunnet fremlægge kongs-

brevet, som på den tid må være »forkommet«, så har de altså ikke kunnet dokumentere deres ret og har altså næppe vundet sagen.

Ad anden vej ses, at der så umiddelbart efter udmeldtes 6 »ridemænd« [d.v.s. »adelsmænd«, som under en sags forfølgning skulle foretage udlæg hos sagsøgte]. Deres afgørelse synes ikke at have tilfredsstillet Grenå borgere.

En snes år efter, da Niels Krabbe længst var død, blussede striden op igen. Grenå borgere henvendte sig da til lensmanden på Kalø, Jørgen Rosenkrantz, og af kancelliets brevbøger ses; at kongen 15. november 1582 meddeler, at han har givet 4 gode mænd, nemlig Peder Gyldenstjerne, Jørgen Skram, Mandrup Parsberg og Jacob Seefeld [til Sostrup] ordre til med det første at møde i Grenå og dømme i trætten mellem lensmanden på Kalø på Grenåborgernes vegne og ejeren af Hessel, for at de vedkommende kunne rette sig derefter. Hvis de ønsker at have andre gode mænd tiltaget, skal de straks erklære sig derom.

Mødet fandt sted i 1583, og af en kort bemærkning registrant over Benzons arkiv (Jacob Seefeld på Benzons var jo en af dommerne) ses, at Niels Skram til Ulstrup, der var broder til Hessels nye ejerinde, Jfr. Elsebe Skram, mødte på hendes, og medarvingers vegne og erklærede, at deres forældre havde haft Brohede »til midtstrøms«. Meningen med dette ord er ikke klar, og nogen afgørelse findes ikke vedføjnet. Men den er i hvert fald ikke faldet ud til Grenås fordel.

Byfoged Blichfelds ord i 1720, som findes nævnt i begyndelsen af dette stykke viser det med al tydelighed.

Skulle man nu drage en ganske kort slutning ud af det på de foregående sider nævnte, synes det mig at være følgende:

Niels Krabbe, der var ejer af Hessel 1553-64, må i begyndelsen af denne periode have fået Kongsgården i Grenå med de dertil hørende tofter m.m. i forlening af kongen. Endvidere må man i rentekammeret forlængst have glemt, at Grenå havde ret til fædrift i Bro Hede, og har derfor ladet denne ret følge med til Niels Krabbe, ellers har han jo næppe kunnet få medhold ved landstingsdommen. Og da Grenå altså ikke, da processen står på, har været i besiddelse af det noksom omtalte privilegium fra 1440 og med dette har kunnet godtgøre sine langt ældre rettigheder, så har sagen dermed været afgjort til fordel for Hessel og til skade for byen.

Bro Enge

Ordene Bro Hede og Bro Enge synes ofte brugt i flæng. Det har nu åbenbart alligevel været 2 forskellige landstrækninger, der har været tænkt på. Her kan først og fremmest henvises til tingsvidnet fra midfaste søndag 1467, som siger, at "den eng, som ligger op til Kirkeholmen og ved Grenå øde, er den rette eng og tørveskær og fægang til Grenå og ingen anden har nogen retlighed deri uden Grenå »Borgere«. Ligeledes kan anføres et tingsvidne

fra 29. november 1707 i anledning af en strid om Kragssø, afgivet af smeden i Thorsø, Chr. Christensen, der er barnefødt i Høbjerg, og som ofte har været med til at slå hø i Bro Enge, østen for Kragssø. Han erklærer, at Bro Enge ligger mellem Kragssø og Hessel fædrift »østen for Kragssø, sønden for Mølleåen samt Grenå bro og sønden for Grenå-å samt videre Hessel markskjel«. »Vandet gik fra Kolindsund til Kragssø, fra Kragssø ad Mølleåen til møllen». «Der er ingen anden skilsmisse mellem Sønder Herred og Nørre Herred end Klosteråen, Kragssø og Mølleåen«.

Endvidere findes der i Grenå tingbog for 1570, altså fra det tidspunkt, da striden stod mellem Grenå og Hessel om Bro Hede, indført følgende: »Søffren Mattszøn på kongens og Folmer Rosenkrantz's vegne gav last og klage over, at ... nogen har slået hø og hjemført det fra 2 stykker eng som ligger i Bro Hede«.

Da nævnte Folmer Rosenkrantz var stiftslensmand i Århus Stift (1564-71), kan man vel gå ud fra, at de omtalte stykker eng på den tid har ligget til kronen, og at det er på dennes vegne, at han optræder. Kongen har så rimeligvis bortforlenet disse enge. 8. juli 1588 ses i hvert fald i Grenå tingbog, at Christen Himmerbo »på sin husbond erlig og velb. fru Anne Friisdatters vegne forbyder nogen mand at føre eller føre lade noget fæmon udi Broujf Enge, førend de fanger afgrøden af dem. Hvem, der gør det og derved tilføjer hende nogen skade, skal beholde den for hjem gæld«. Ydermere oplyste samme Christen Himmerbo, at 2 ungnød [kvier] »stander i Broujf inddragen«, det vil altså sige, at de er indfanget og skal udløses mod den sædvanlige bøde for at komme på andenmands mark.

Af Benzons godsregistrant ses, at Jørgen Friis i 1616 havde købt noget jord, bl.a. »2 enge kaldet Bro Enge« af Laurs Rasmussen i Grenå Mølle, og at han næste år får kvittering af »Laurs Møller« for beløbet.

I 1631 døde Jørgen Skeel. Det følgende år lader sønnen, Otto Skeel, sin ridefoged (?), Peder Poulsen, give møde på Grenå byting, hvor han »vedkender sig«, at Otto Skeel har »lod og del i Brou Hiede«. Han forbyder, at der udstedes noget vidne i sagen, før hans husbond fik lovl. varsel derom.

Uagtet det altså faktisk forekommer, at Bro Engene beskrives som liggende i Bro Hede, så er det vist nok rimeligst at antage, at navnet Bro Hede har været anvendt om den virkelige hedestrækning øst for den gamle landevej, som i parentes bemærket gik noget østligere end den nuværende, og at Bro Enge har været de egentlige engstrækninger, som lå og ligger vest for landevejen. Disse må på et eller andet tidspunkt været afhændet til Hessels ejere.

Hvor nær man i Grenå har taget sig, at disse enge var i hænderne på udenbys folk, viser den anden halve del af byfoged Blichfelds omtalte brev fra 1720 til rytterkommissionen. Han skriver: »... ellers berettes her af gamle folk, at en ejendom her næst synden op til byen inden for et gammelt åløb skal i forrige tider være solgt af magistraten til Hessels ejere

for en ringe penge, hvilket køb tvivles om nogen tid af høysal. konger at være confirmeret. Kiøbstedens ejendom, som er kongens og ikke byens, synes ikke vel af nogen magistrat at kunne sælges eller afhændes uden kgl. tilladelse. Findes der dog ingen skrifter her ved stedet, som man vel kan bygge på. Men om det allernådigst måtte behage hs. kgl. mayst. at tilholde Hessel-ejerne at vise deres adkomster til samme ejendom mellem det gamle åløb og byen, såsom dets afhændelse er byen meget til had og præjudice ...«.

Henvendelsen har nu ikke hjulpet, thi i 1766, da sognepræsten J. Risom skulle give sin beretning om Grenå by til brug ved udarbejdelsen af det kendte og berømte Pontoppidans Danske Atlas, skriver han deri: »Byen har ej alene mistet et stykke jord synden op til byen, som Hessel nu har i brug, men end også fædriften Brohede kaldet, beliggende mellem Grenå og Hessel, så den nu har alene tilbage ungefær 424 tdr. udsæd, bestående af 80 tdr. hartkorn og en fædrift af 90 høvders græsning ...«.

Siden den tid blev så Bro Hede uanfægtet ved Hessel, indtil Grenå by i 1932 efter lange forhandlinger købte heden og strandarealerne, i alt 950 tdr. land [ca. 525 ha.], for 68.000 kroner.

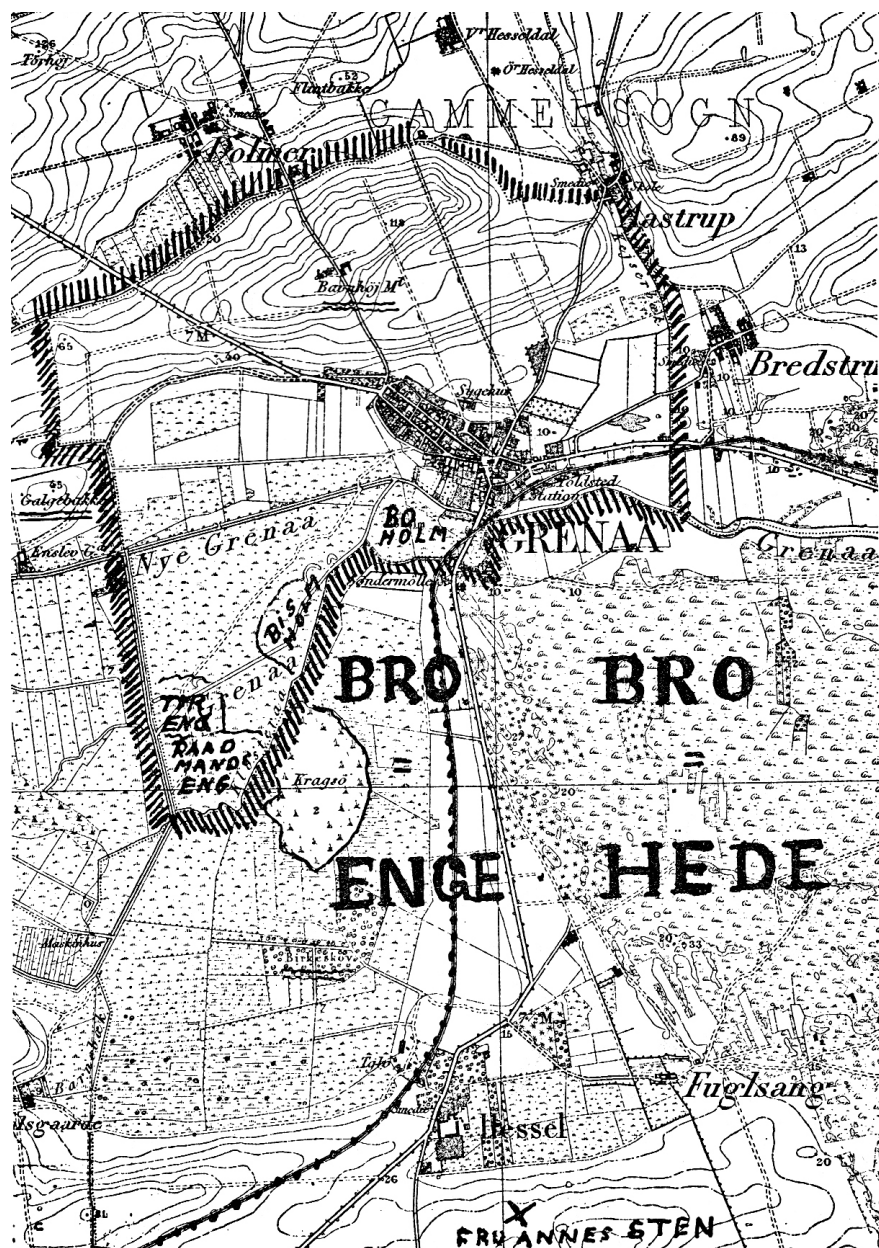
Brogård

Det kan så være rimeligt at nævne, at mellem disse 2 jorder; nemlig Bro Hede mod øst og Bro Enge mod vest, lå i ældgammel tid Grenå bys spedalskehospital, »St. Jørgensgård« eller »Bro Hospital«, hvorom der vil blive fortalt i en særlig artikel. Desuden lå der en samling af bygninger. Der har i hvert fald været én større gård, »Brogård«, og et eller flere huse. I Grenå ældste tingbøger optræder meget ofte »manden fra Brogård«, men også mænd fra husene som tingsvidner, synsmænd m.m. Jeg nævner et par eksempler: 1463 Oluf Boesen i Brogård har jord i fæste af Em Kloster; 15. oktober 1588 »Mads i Brogård« har trætte med en mand i Grenå om et stykke jord på Grenå mark kaldet »Rasses Mark«, [som ligger på Åstrupbakkens nordside]; 15. april 1588 Las Nielsen i Brou optræder på sin husbond, erlig og velbyrdig fru Anne Friisdatter til Hessels vegne; 1661, Brogårds jord tilhører fru Ide Lunge til Katholm. [Hun ejede i en årrække både Hessel og Katholm].

Uagtet Hessels ejere således så godt som hele tiden ejede jorderne i Bro, lå de dog tit Grenå i juridisk henseende) og svarede skat til denne by.

Sandflugten over Bro Hede

»I det 16. århundrede, altså tiden mellem 1500 og 1599, begyndte her i Jylland en forfærdelig sandflugt. Man regner, at en af dens hovedårsager var, at befolkningen i århundreder ganske skånselsløst havde borthugget skovene, der tidligere i stor udstrækning havde stået langs Jyllands vestkyst. Man var dernæst gået over til som brændsel at bruge lyng og klittag.

Kort over Grenå bys jorder på grundlag af generalstabens målebordsblad.
Den skraverede linie viser byens jords nuværende grænser.

Og der, hvor nu plantevæksten ikke længere holdt sammen på sandet, brød dette løs og føg ind over landet. Man mener, at sandflugten ved siden deraf har andre grunde, da den ikke alene optræder i Danmark, men også i andre lande«.

Om sandflugten her på Djursland har forbindelse med omhugningen af Midt- og Vestjyllands skove, kan jeg ikke sige. Men vi har i hvert fald flere vidnesbyrd om sandets ødelæggelser nogle steder i Djurslands nordlige del, hvor store, dyrkede arealer i Glæsborg og Fjellerup sogne gik til grunde, således størstedelen af de til landsbyen Skjærbæk hørende jorder samt Hedegårds og Hyttens marker m.fl.

Ligeledes er der klare vidnesbyrd om sandflugtens ødelæggelser af egnene i Grenås umiddelbare nærhed. Mest tydeligt fremtræder forholdet gennem en række kongebreve til lensmanden over Kalø len fra årene mellem 1606 og 1634. Der tales deri om vandmøllen ved Hessel, der er helt fordærvet af sandflugt, så ingen møller vil bo der eller have den i forpagtning. I Grenåen er der dannet store banker, som hindrer sejladsen. Havnen er ligeledes ødelagt af sandflugten.

I 1623 hedder det om Grenå, at den har været »en fornem by i gamle dage, da sejlads sammesteds og havnen var ved magt, forringes nu meget for flyvesand,, fra Bro Hede sønden for byen«.

Det slår jo ikke fejl, at det også er fra den tid, at de to bakker stammer, som tidligere lå synlige over for Søndermølle, men som nu er skjult af bebyggelse og haver.

Hvor disse bakker nu er, har forhen Bro hospital ligget, og sandlagets tykkelse oven på ruinerne vidner om sandflugtens voldsomhed. Det samme kan også ses ved grusgravning i heden, idet der tit er et meget tykt lag sand oven på det forholdsvis tynde muldrag, som er dannet før sandflugtens tid.

Til bekæmpelse af den ulykke, som sandflugten var, udnævntes sandflugtskommissærer. De skulle sørge for besåning med klittag og marehalm og udnævne klitfogeder til at påse, at de tilsåede arealer ikke ødelagdes ved færdsel af dyr eller mennesker.

Fra Bro Hede kender jeg ikke noget konkret eksempel på, hvorledes bekæmpelsen af sandflugten foregik. Derimod findes den 3. maj 1802 i Grenå tinglyst en fredlysnings-plakat for den nærliggende Bredstrup mark.

Der står deri, at da sandflugten på Bredstrup bys mark og fællid i Gammel Sogn nu er afmærket og indpælet, - dels allerede er besået og dels skal besås med klittags-vipper eller andre sandvækster, så lyses dette areal nu i fred. Enhver advares om at »entholde« sig fra at betræde denne »sandflugt«; hverken kørende, ridende eller gående. Der er pengemulkt for at overtræde dette forbud. Ligeledes mulkt for kreaturer, som træffes inden for det afmærkede område, og således, at mulkten fordobles for hver gentagelse, alt i henhold til allernådigste forordning af 19. september 1792. Til klitfoged og opsynsmand er udnævnt to gårdmænd, Rasmus Møl-

ler og Søren Hansen, begge i Bredstrup. Sandflugtskommissæren for Nørre herred var bl.a. den senere postmester her i Grenå, Rasmus Møller, der var medunderskriver af ovenstående fredlysnings plakat.

Endnu så sent som i 1860 var der i Grenå en sandflugtskommissær, nemlig prokurator Steenberg, populært kaldet »Sandkukken«.

Grenås bys udstrækning

»Grenå byfred«

Grænsen mod syd

Det er tidligere nævnt, at købstæderne havde deres egen byret, som gjaldt, så langt som købstadens jorder nåede. »Hvor landevejen førte ind over byens grænseskel stod fredskorset, som viste, at her begyndte købstadens særlige ret og dens særlige beskyttelse«. Og eftersom straffen var strengere for at »bryde byfreden« end for en ugerning, som var forøvet uden for byens grænse, så fik det til tider betydning at kunne påvise det nøjagtige sted, hvor en voldsgerning var begået.

Fredskorset, hvor vejen fra syd førte ind på Grenå jord ved Hessel, er for mangfoldige århundreder siden borte. Men »Hanne-Stenen«, eller »Fru Annes Sten«, som den nu hedder, står den dag i dag ude ved Hessel på det sted, hvor man mener, at den gamle landevej til Grenå har gået, og viser, hvortil byens »fæste« og fægning gik i ældgammel tid. Denne grænse blev aktuel bl.a. ved følgende lejlighed:

Niels Knudsen, der var Karl i ærlige og velbårne fru Mette Krabbe til Bjørnholms tjeneste, var 14 dage før Pinse i året 1574 blevet såret »inden Grenå byfred«. I den anledning fremkom på Grenå byting mandag efter »Ascensionis Dei« [Kristi Himmelfart] Martin Nielsen, foged på Bjørnholm, og førte klage på sin husbonds vegne. Byfogeden i Grenå, Søren Sørensen Villersø, æskede da et tingsvidne om, hvor langt denne »Grenå byfred« gik. Borgmester Jep Skøtt og de rådmænd, der var til stede på tinget, erklærede da, at så længe de privilegier og stadfæstelser, som gamle hedenfarne konger havde givet og deres nuværende herre, kong Frederik II, havde stadfæstet, stod ved deres fulde magt »urøgtt«, da gik deres byfred sønden ud fra Grenå og til »Hanndttstyen« [d.v.s. Hanne Stenen] efter nævnte privilegiers stadfæstelsers lydelse.

Thyge Sandberg fra Isgård, formodentlig voldsmandens husbond, foreslog Morten Nielsen at opsætte sagen, indtil lensmanden, Jørgen Rosenkrantz, var kommet tilbage fra sin rejse, hvilket forslag må være blevet modtaget. Nogle retsdage senere, nemlig mandagen efter viti og modesti dag [15. juni], mødtes parterne atter for retten. Efter nogen forhandling »svor da sandemændene Rasmus og Jørgen Villumsen fuld vold over for at de havde slået Niels Knudsen i Grenå byfred«.

Som tidligere nævnt heri var straffen for vold og drab dobbelt så stor

indenfor byfreden som udenfor. Og desuden var der et ekstra tillæg på 40 mark til den skadelidte og hans arvinger og 40 mark til kongen.

Ved retsforhandlingen få år før (nemlig i 1561) i mellem Grenå borgere og Niels Krabbe til Hessel angående fædriften i Bro Hede bruges ligeledes udtrykket, at Grenå borgere har samme hede i fæste af ham »ind til Hantien«. Der synes altså ikke at have været tvivl hos den tids borgere om, at byens jorder strakte sig sønden for Hessel til Hanne-stenen.

Grænsen mod vest

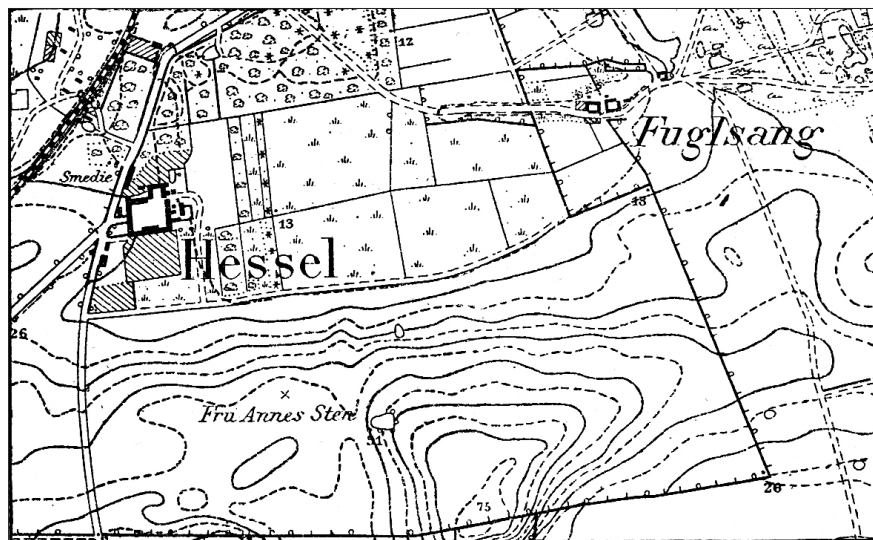
Om grænsen mod vest ud mod Enslev har der enkelte gange i den ældre tid været småuenigheder. I foråret 1523 fik stiftslensmanden på Århusgård, Erik Lykke, kgl. befaling til sammen med 4 navngivne mænd fra landsbyer på Djursland at drage til Grenå for at »efterse den uret, som Grenå borgere beretter sig at være sket på noget jord af de Enslev mænd. De skal granske og i sandhed erfare, hvem den pågældende jord med rette tilkommer«.

Sagens udfald kan ikke ses.

Der er en anden sag fra en lidt senere tid, nemlig fra 1592. Tæt ved grænseskellet mellem Grenå og Enslev marker, men åbenbart - lige så vel som nu - ude på Enslevs side, lå en bakke »Kongens Kielbjerg« eller, som den også kaldtes, Galge-Bakken. Navnet findes endnu den dag i dag på generalstabens målebordsblad, og bakken sættes til 45 fods højde. Om grænsen på det sted var der nogen strid. Den kaldes i en ældre arkivregistratur for »Galgebakke-Aktionen«. Grenå galge stod derpå, men jorden har altså helt eller delvis til hørt de Enslev mænd. Grenå indstævnedes sagen for Nørre Herreds ting 10. maj 1592. Søren Ingvertsen i Enslev mødte og »kiendtes ved sin part i det stykke jord, som Grenå gallie nu står på, indtil det bliver ham afvunden«. Men da Jacob Seefeld til Soestrup [nu Benzon], som altså må have ejet fæstejord i Enslev, ikke var blevet stævnet til tinge, endte sagen med en »frafindelsesdom« for Grenå. Og antagelig er grænsen da fastlagt, hvor den nu går, nemlig lige øst for Galgebakkens fod. Små 2 hundrede år senere var der atter uenighed mellem de Grenå og de Enslev mænd angående skellet. Grenå borgere indgav til amtmanden en anmodning om, at der måtte blive foretaget et syn, og amtmand Gersdorff og Amtets 2 anordnede Synsmænd, Obrist-Leutnant Hoff til Ryomgård og Sr. Niels Behr til Skafføgård, indfandt sig så ved midsommertid i Grenå. Grevskabet Scheel var dengang i besiddelse af en stor del af jorden i Enslev, og på grevens vegne mødte godsforvalter Peder Ilsøe. På Enslev bys vegne mødte 2 af bymændene. Fra Grenå mødte en snes af byens mest ansete borgere med sognepræst Risom, byfoged Behr og byskriver Bay i spidsen.

Skelbrevet, som oprettedes, går ud på følgende:

»Skellet begynder fra nordre side af Gammel å og går derfra i nordlige ind under den østre ende af »Galle-Bakken« [Galgebakken], derfra mere

Et lille udsnit af generalstabens målebordsblad, som viser fru Annes sten, beliggenhed i forhold til Hessel.

vestlig over østre ende af nævnte bakke indtil diget, som er omkring hundekrogen på Grenå mark. Skellet er afsat med pæle og andre mærker.

Alt vest for denne linie i kæret og Galle-Bakken beholder Enslev, og Grenå købstads indvånere beholder alt øst for«.

Det vedtoges, at de i fællesskab skal »opføre« en forsvarlig grøft lige midt i det afpælede skel, således at hver af de to byer lader opkaste og vedligeholde sin side af grøften, således at den altid er i forsvarlig stand. Enslev mænd skal dog udlægge så meget af Galge-Bakken ved den nordre side, som er fornøden til Grenå mark-diges nødvendige årlige reparation samt til den fornødne vej, som den hidindtil har været i 12 á 13 alens bredde langs med diget.

Skelbrevet, der nu findes i Viborg Landsarkiv, er underskrevet af samtlige tilstedeværende repræsentanter og af de 3 høje herrer fra amtet.

Fru Annes sten. Den står ca. 500 m sydøst for Hessel, hvis avlsgård ses i baggrunden. Hertil gik i gamle dage »Grenå byfred«, altså byjordens grænse.

Grænsen mod nord

For Grenå bys jorder har grænsen mod nord vist nok fra ældgammel tid gået omtrent, hvor den nu går. Det vil altså sige tværs over landevejen ved Bavnhøjsbakkens nordlige fod. Fra dette punkt imod øst langs den nuværende vej til Åstrup. Halvvejs ved Åstrup drejer skellet ind over marken og løber lige sønden om Åstrup ud til Kejserbækken. Fra samme punkt ved Bavnhøjsbakken går skellet omtrent i vest ud til Randers landevej gennem Dolmer Kær.

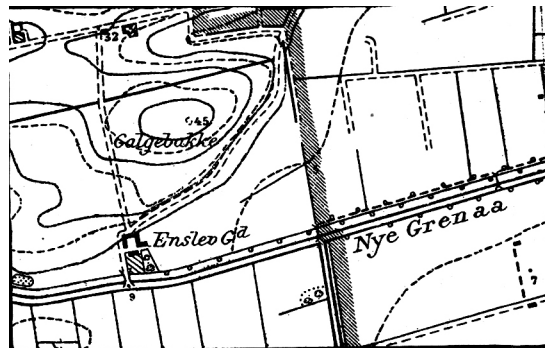
Stridigheder om denne grænse fra meget gamle tider kendes ikke: Derimod har justitsprotokollen fra en forholdsvis ny tid et tinglæst skelbrev oprettet mellem de Dolmer- og de Grenå-mænd. Det er udstedt 2. september 1749 og indført i justitsprotokollen som tinglæst umiddelbart efter.

Ved grænseskel var det fra gammel tid ofte skik, at de ofte markeredes på den måde, at man gravede et hul i jorden, lagde et lag trækuls-brokker og knuste flintesten i bunden og så oven derpå anbragte 3 store kampesten lige op ad hinanden. Det kaldtes »trebundne skelsten«.

Den omtalte dag mødtes Friderich Wolgast, fuldmægtig på Skærvad, på grev Scheel på Benzons vegne; Jens Fæveile, fuldmægtig på Hessel, på major Hoff's vegne; Hans Grimstrup, fuldmægtig ved Århus Hospital, på samtlige lodsejere i Dolmer bys vegne, og endelig 9 Grenåborgere med sognepræsten og kordegnen i spidsen. Justitsprotokollen bruger det udtryk, at de mødes »i anledning af en mellem Grenå bys indvånere og Dolmer mænd rejst dispute angående grænseskellet imellem Grenå bys agermark og Dolmers sammenstødende kær og i den hensigt at få samme uenighed afgjort og bilagt i mindelighed efter retteste og billigste skønsomhed«. »Og begyndte vi da ved Nakkeberget [vist nok det gamle navn på Bavnhøjsbakken] kalder at sætte 3-bundne skielsten med flintesten og kul under og kontinuerede dermed i øster indtil en dige, som løber langs med vejen imellem Grenå og Dolmer, så at der blev sat i alt 27 skielsten, som venligen og i kiærlighed blev sat og vedtagen at være og forblive evindeligt til et uryggeligt og uigienkaldeligt skiel imellem bemeldte Grenå og Dolmer by-marker, såvel for nuværende beboere som for efterkommende, hvorved dog er at agte, at i hvorvel de skielstene, som er sat ved enderne i Grenå agre, hvor Dolmer skiel påstøder, ikke er i lige linie, skal dog skiellet gå lige og snor-ret fra skielsten til skielsten. Og på det, at denne forretning og sætte skiel kan have des større og fuldkomnere kraft, og at efterkommerne i tiden derom kan have og få fornøden vished og oplysning, har vi og vedtaget, at dette vores brev på første tingdag på Grenå- og Nørreherreds ting skal læses og protokolleres og i tingsvidne formunder rettens forseigling udstedes og meddeles dem, som det forlanger«.

Når de 3 førnævnte fuldmægtige for henholdsvis Benzon, Hessel og Århus Hospital var til stede, beror det på, at næsten alle gårdene i Gammel Sogn, i dette tilfælde altså nærmest Dolmer, var fæstegårde under disse 3 jordbesiddere.

Et lille udsnit af generalstabens målebordsblad, som viser Galgebakkens beliggenhed i forhold til Enslevgården og til grænselinien mellem Grenå og Enslev.

Grænsen mod øst

Så skal der endelig anføres en lille stridighed fra bygrænsen mod øst med de Bredstrup mænd. Den er fra 1624.

I ældre tid var der jo på Grenå jord, hen mod Bredstrup, et ret betydeligt kær, som kaldtes Tuekjær, som gennem Kejserbækken havde sit afløb til åen.

Nu var der nogle mænd i Bredstrup, bl.a. en Jep Christensen Brog, som havde dæmmed op for vandet, så det ikke kunne løbe ud til åen og derfor steg i Tuekjær. De indstævnedes derfor til ting i den anledning. Det foregik på det sædvanlige byting mandagene den 13. og 20. december 1624. Den første dag optoges et tingsvidne af 24 ældre, pålidelige mænd, dels fra Grenå, dels fra nærmeste omegn.

De vidnede »med oprakte fingre og helgens ed«, at de i en meget lang, nærmere angivet årrække kunne mindes, at det vand som var og har været i Tuekjær, har haft sit fri løb uforhindret fra nævnte kjær og til »Grindou Å«. Nogle kunne mindes 50 år, andre ned til 40, 30 eller 20 år. De Bredstrup mænd var indstævnet for at høre dette tingsvidne. Næste tingdag fortsattes sagen. Jep Christensen Brog i Bredstrup blev til spurgt, hvorfor han havde ladet »fille og demme for det vand, som løber af Thuekier og ad Grendou å«. Han svarede, at det var, fordi han kiendte sig fuldt og fast ved al den ejendom. Han bad skriveren skrive »i tusinde dieffles navn«.

Jep synes dog at være blevet mere tam hen på dagen. Thi umiddelbart efter står der i tingbogen, at »Jep Brog, Jens Jacobsen og Erich Nielsen alle af Bredstrup stod for tingsdom og forpligtede dennom, at vandet af Thuekier og til Grendou å skulle løbe ubehindret af dennom og have sit fulde løb, som det af Arilds tid haft haver. De ville ikke hindre det. Dog skulle deres kirkevej være uforkrænket, men ellers måtte vandet løbe frit hver mand uden skade«.

Vi har formodentlig her et vidnesbyrd om, at »den Rende, som fører Vandet fra Tuekjær og til Grenåen« fra de ældste tider har været skellet mellem Bredstrup og Grenå. Den rende, som nævnes, må formentlig være Kejserbækken, selv om den ikke nævnes ved navn. Det kunne jo tyde på, at man overhovedet ikke i ældre tid har haft noget navn til den. Jeg erindrings i hvert fald ikke at have set noget navn i ældre dokumenter. Jeg har en svag

formodning om, at navnet Kejserbækken er af ret ny oprindelse. De fire små huse på Grenå grund lige før man kommer til Kejserbækken, har jeg hørt gamle folk benævne som »Kejserhusene«. Det østligste af dem, som ligger ganske tæt ved bækken, opførtes omkring 1864 af en enkemadam Cathrine Keiser, enke efter en mejeriforpagter Keiser. Det er min private mening, at bækkens er blevet opkaldt efter hende, således som faktisk alle byens stræder og gyder i ældre tid opkaldtes efter en eller anden af de husejere, der boede ved dem. Efter dette lille sidespring til navnets Oprindelse går vi til året 1798. Der må på den tid være opstået alvorlig uenighed mellem Bredstrup og Grenå mænd om, hvor den rette grænse mellem deres jorder var. I den anledning afholdtes »på Grenå Strandvej« den 27. oktober 1798 et møde af parterne »for at forny og nærmere fastsætte skellet og udfærdige et skelbrev«. Det gik ikke så højtideligt til som ved Dolmerskellets fastsættelse med nedsættelse af »trebundne skelsten«. Her dannede grøften jo et naturligt skel. Men der er i brevet nedskrevet adskillige værdifulde oplysninger, hvoraf de fleste fører langt længere tilbage i tiden end til 1798.

Som ved de foregående forretninger mødte også her en god del af Grenås mest ansete borgere for at optræde på byens vegne. Man var nu så langt fremme i tiden, at der var 4 »eligerede borgere«, et svagt tilløb til et byråd, men der mødte altid, når alvorligere sager stod for, omtrent en snes mand, byfoged Behr selvfølgelig også. For modparten mødte kun en eneste mand, nemlig forvalter Laurits Jespersen på Benzon som repræsentant for lodsejerne i Bredstrup, nemlig grev Scheel på Benzon og kammerjunker Brüggemann til Mejlgård. Disse to ejede hovedparten af gårdene i Bredstrup.

Det nævnes først i dette skelbrev, at i følge landmålingsforretningen over Bredstrup »fædrift«, som er til 18 høveders græsning, begrænses denne af »den grøft, som går fra det såkaldte Tuekjær til åen, på hvis søndres Hessel hovedgårds ejendomme er beliggende«.

Det er værd at lægge mærke til, at heller ikke her synes man at kende navn til »grøften«, ej heller til »åen«.

Det hedder videre:

Der skal opkastes en skelgrøft 2 á 3 al. dyb og bred efter godtbefindende imellem Grenå og Bredstrup ejendomme, der hvor »den gamle grøft, som endnu for størstedelen er synlig«, fra begyndelsen af har gået. Det vil sige fra Tuekjæret, hvor Grenå enge slipper, og i sønder eller sydvest til vejen fra Bredstrup til Grenå, hvor to stene findes liggende fast i jorden ved søndre side af vejen, efter udseende som et par skelstene. Denne vej beholder Bredstrup folk fremdeles uforment til deres kirkevej, imod at de selv bekoster og vedligeholder fornøden bro derover til fart og overkørsel for dem, som farer fra og til Bredstrup.

Grøften fra Tuekjær graves videre under samme bro og videre i »muligst lige linie«, hvor den gamle grøft har gået i sønder til åen.

Grenå købstads ejendom bliver da den part, som ligger vesten for grøf-

ten, hen mod byen, og Bredstrup byes ejendom bliver den part, som ligger østen for grøften til havet, så langt som grøften strækker sig.

Grenå by lader den forbenævnte grøft opkaste i hele sin udstrækning. Men Bredstrup bys indvånere tilbagebetaler uvægerlig udgiften til gravningen af det stykke af den, som ligger mellem Tuekjær og den omtalte bro over Bredstrup bys kirkevej.

Uagtet den østen for grøften beliggende ejendom - som meldt er - heretter tilhører Bredstrup by, så skal dog Grenå købstads handlende og øvrige indvånere fremdeles som hidtil i alle måder uforhindret beholde fri vej, kørsel, gang og fart lige fra Grenå bys østre port og til Grenå skibshavn ved havet. Denne vej skal gå omtrent som den hidtil har gået, dog i mere lige retning, og være anordningsmæssig 12 al. bred med fornøden grøft på begge sider. Vedligeholdelsen af vejen fra skelgrøften af og til stranden bekostes af Grenå by og Bredstrup med »proportionsmæssig andel«. Broen over grøften bekostes og vedligeholdes af Grenå.

Ligeså skal Grenå bys havn herefter - som hidtil - evindeligt beholde og eje den plads ved havnens nordre side, som stedse har været anset for at være havnens lade- og losseplads, inden og uden for »søboerne« eller pakhusene. Denne plads skal strække sig så langt nord for bemeldte »søboer« eller pakhus, som den nu er afpælet og er fastsat til strandbredden. Dog skal Bredstrup folk uforment have lov at benytte sig af denne plads til græsning for deres kreaturer, hvis noget græs vokser der. Dog for så vidt det kan ske uden i mindste måde at beskadige enten købmandsgods, materialier eller andet, som henlægges der.

Endelig skal det fremdeles og stedse være Grenå købstads samtlige borgere »uforment« (tilladt) at have fri fiskeri i stranden nord for havnen og at lande med våd og garn langs med strandbredden, desuden sammesteds at hente sand og tang. Bredstrup bys beboere har ved blivende samme ret.

Den ældste vej til Århus og til Ebeltoft

Det er nævnt, at »Hannestenen« (eller fru Annes sten) ved Hessel efter de ældste tingsvidner at dømmes må have ligget ret nær ved den gamle landevej fra Grenå mod syd. Ellers var der jo ingen mening i at betegne, at ved den begyndte Grenå byfred. Hvor denne gamle landevej mod Århus har gået, er det vistnok umuligt i enkeltheder at afgøre nu. Men den har vel i nogen grad fulgt den landevej, hvis totale omlægning begyndte i 1850'erne, men først fuldførtes mange år senere.

Dersom Hannestenen har ligget ved denne, er det muligt, at vejen har gået noget østligere end nu, altså gået om ad Fuglsang og østen om Hessel, for så et stykke sønden for gården at dreje i en skarp vinkel mod vest. Dette er kun en formodning.

Men det faktiske er, at den landevej, som eksisterede indtil hen i 60'erne, fulgte den nuværende vej fra Hessel til Katholm et stykke, for så ved skellet mellem Hessels og Katholms jorder at dreje skarpt mod vest og over Vejlbj, Lyngby, Albøge, Nødager og Rostved at løbe ind i Rønne by og derfra fortsætte til Århus. Og formentlig er dette i hovedsagen den ældgamle vej til Århus, således som den f.eks. kan ses på Videnskabernes Selskabs Amtskort fra 1791.

Derimod har vejen fra Grenå til Ebeltoft i de helt gamle tider slet ikke gået sønder ud af byen og altså fulgt Århus vejen et stykke, men er gået langs stranden. Man har formentlig benyttet havnevejen, som altid dengang kaldtes Strandvejen, og så fortsat videre langs stranden. Man har passeret »Havknudeskoven« (nu Katholm Storskov), hvor Grenå som nævnt, i 1440 fik ret til at hente brændsel, hvortil man havde fægang, og hvor man også havde en havn, »Hauf Knude havn«. Videre har så vejen gået langs stranden til Rugård for noget syd for denne gård at dreje ind over land til Ebeltoft. Men her kom der nu i 1636 ved Mogens Arnfelds drilagtighed noget i vejen, idet han spærrede af for færdselen. Derom blev der optaget et synsvidne på Grenå byting. Uden dette havde der næppe nu foreligget noget som helst vidnesbyrd om denne vej.

Det er en ridefoged fra Ebeltoft, Anders Jacobsen, der begærer dette vidne optaget (13. juni 1631). En af Grenås mest ansete borgere, rådmand Niels Christensen Kræmmer, vidnede først - som sædvanlig »med oprakte fingre og højeste ed« -, at i 27 år kunne han mindes, at der havde været »fri kioring fra Grønnå og til Ebbeltoft ud med stranden, igennem skoven til Ebbeltoft. Han havde aldrig hørt, at denne vej nogensinde af de adelige på Rugård havde været forment førend nu i den senere tid, da den er forelagt med lukkelse og gærde. Det har været den nemmeste og gienneste vej fra Grønnå og til Ebbeltoft«. På samme måde vidnede 7 andre troværdige Grenåborgere, hvoraf nogle kunne mindes indtil 40 år tilbage. En enkelt erklærede endog, at han vidste ingen anden vej til Ebeltoft. »Og alle vidnede med lige svorene ed, ligesom Niels Christensen havde vidnet, at de havde brugt denne vej ulastet og ukæret indtil nu for en kort tid siden«.

Det synes ikke, at Mogens Arnfeld har ladet sig repræsentere på tinget. Han har i hvert fald ikke udtalt sig. Men 2 stævningsmænd fra Ebeltoft vidnede, at de for en måned siden gav erlig og velb. mand Mogens Arnfeld varsel ved hans port på Rugård for dette vidne at tage beskrevet.

Grenås bortforledninger og pantsættelser

De fleste af de danske købstæder har vistnok oprindeligt »ligget under kronen«, således at forstå, at kongen fra gammel tid har hævdet at have ret til visse afgifter af borgerne. Disse afgifter samledes. noget senere i en vis årlig byskat, der pålignedes borgere af. Byrådet og af dette udbetaltes til kongen.

Men det skete ikke så sjældent, at kongen, når han var i pengenød for medelst krige eller på anden måde, eller når han ville vise en fortjent højtstående mand en påskønnelse, pantsatte eller bortforleuede både byer og hele landsdele. Der kom derfor ret tidligt til at skelnes mellem byer, som var bortforleuet, og hvor lensmanden i kraft deraf oppebar skatterne, og byer, som »lå under fadeburet«, det vil sige, at deres afgifter direkte gik til kongens kasse.

Grænsen imellem de købstæder, som var bortforleuet, og sådanne, som lå til fadeburet, var dog i Samtiden ret vag. En by kunne i løbet af en kortere årrække gentagne gange gå over fra den ene kategori til den anden.

For Grenås vedkommende gælder, at byen - som de fleste andre - oprindeligt har ligget til fadeburet. Men i tidens løb har den flere gange været bortforleuet.

2. februar 1327

pantsattes Grenå »med grev Gerts samtykke« til marsken Erich Holch og Åge Iversen. Kongen var den 12-årige Valdemar Erichsen (»hertug Valdemar af Sønderjylland«), grev Gerts Søstersøn, som han året før havde fået valgt til Danmarks konge i stedet for den fordrevne Kristoffer II.

Herom skriver Arild Huitfeldt i sin Danmarks Krønike (1650): »År 1327 pantsatte kong Waldemar Slesvigconf. Dane oc Sclavis konge med grev Gertis oc hans råds samtykke fiars marskalk Erich Holch oc Åge Iffuersøn Vindby, Draugby [nu Dråby], Boesholme [nu Boeslum], Elsmarch [nu Elsegårde], Holme, Svorttorp [Soestrup, nu Benzou], Æbeltofft oc Grindov med Kongsgården sammesteds med Stensvå deng [Stensmark?] oc mølle sammesteds udi pant for 1000 mark lybsk.« Vidnerne er Laurits Jonesøn, Drost, Lodvig Albretsøn, Johannes Uffesøn, Henrich Nicklesøn oc Uffe Nicklesøn, riddere. Udstedelses datoen: Die purificationis Mariæ [d.v.s. Marie Renselsesfest, 2. februar.]

5. september 1441

skete den næste bortforleuing af Grenå. Det var under Christoffer af Bajern og altså netop året efter udstedelsen af hans nok som omtalte privilegium til byen. Den, som fik byen i pant, var Otte Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm, lensmand over Kalø len 1439-52. Han var en meget betydelig mand og havde længe i forvejen været medlem af rigets råd. I 1438 var Otte Rosenkrantz med til at indkalde Kong Christoffer, efter at Erik af Pommern havde forladt Danmark. Han var kongen en ivrig hjælper under bondeoprøret i 1441 og belønnedes derefter med Bjørnholm, som havde tilhørt oprørernes leder, Henrik Tageseh Reventlow. Og desuden forleuedes han altså med »vor og kronens kjøbstad Grenå og med vor og kronens gods i Stensmark og Anholt«. Samme Otte Rosenkrantz var efter Kong Christoffers pludselige død i 1448 med til at vælge den unge Kong Christian I,

Udsnit af kort over Dronningborg og Kalø amter under det kgl. Videnskabernes Societets Direction tegnet af O. Warberg 1789, stukket af N. Angelo 1791. - Det er det første på virkelig landmåling og trigonometriske beregninger fremstillede kort over Djursland. NB. De fuldt optrukne linier er de gamle landeveje henholdsvis til Randers, Århus og Ebeltoft. De punkterede linier er de mindre veje.

under hvem hans magt og indflydelse yderligere befæstedes. Han havde af Kong Christian som pant for et lån på 1000 rhinske gylden [i vore penge ca. 50,000 kr.] fået Hassens, Ebeltoft og Hjelm Gods i pant. Christian I skænkede ham det senere til evig arv og eje, formodentlig fordi han var ude af stand til at indløse det. I 1455 forlenedes Otte Rosenkrantz med Bro Hospital ved Grenå for livstid. I 1459 fik han og hans søn, Erich Ottesen Rosenkrantz fri birketing og birkeret over Bjørnholm [nu Høgholm] med 2 ladegårde Drammelstrup og Ubbedrup. Han døde i 1477.

Når købstæderne var bortforlenet, kunne det enten være på det vilkår, at lensmanden skulle nyde alle kongelige rettigheder (skat, told, sagesfald, fogedens indtægter) eller også således, at kongen skulle have skatten, som lensmanden i så fald oppebar på hans vegne og indsendte til ham. Således har det været her.

I Rosenholm arkiv er bevaret en kvittering fra kong Chr. I fra 1461. Han gør deri vitteligt, »at hr. Otte Nielsøn, ridder, vor elskelige mand og råd haver os til godhe redhe, fornøjet og antvordet al den landehjælp, som han upå vore vegne oppebåret haver af almuen i Kalfføe len og Grindå, som han af os i værge haver«.

Et afladsbrev

Om nævnte Otte Nielsen Rosenkrantz og hans nærværelse i Grenå er bevaret et såre interessant aktstykke. Det er et trykt afladsbrev på pergament, dateret »Grindiv« i maj måned 1473.

Breve er udstedt af Marinus de Fregeno. Han var ikke en almindelig, jævn afladskræmmer, men en højtstående mand, professor theologiae, pavelig legat og protonotarius m.m.m. og nærmest aflads-grosserer.

I brevet meddeler han »den højbarne ridder, hr. Otte Nielsen til Bjørnholm, den fuldkomneste forladelse for alle begåede synder, forbrydelser og fejltrin, ja hvilke som helst forseelser, selv om de var af så grov en art, at man ellers desangående måtte henvende sig umiddelbart til den hellige stol for at få dispensation«.

Ved brevet hænger Marinus' i rødt voks aftrykte embedssigil, »nostre, legationis sigillum«, hvis omskrift sigter til, at afladskræmmerens opgave var at samle ind til korstog imod tyrkerne, der på den tid angreb de kristne Middelhavslande.

Da der ikke ellers bliver lejlighed til at omtale afladshandelen her i byen, skal jeg blot bemærke, at nævnte Marinus de Fregeno var en af de mest berygtede afladskræmmere, som alle vegne efterlod sig et slet ry. Man undte ham det derfor godt, at han fik den streg i regningen, at kongen, inden han slap ud af landet med sine afladspenge, nødte ham til at afgive halvdelen af dem til kongens eget brug.

Afladskræmmernes fremgangsmåde var den, at når de kom til en by, opslog de på kirkedøren en meddelelse om deres fuldmagt og falbydelse

af afladsbreve. Således er det selvfølgelig også gået til i Grenå hin dag i maj 1473. Lensmanden har tilfældigvis på den tid været i byen og har altså benyttet lejligheden til at erhverve sig en meget udstrakt og kraftig syndsforladelse.

1515

I begyndelsen af det næste århundrede er Grenå atter bortforlenet. Det er til Niels Erichsen Rosenkrantz, en sønnesøn af forrige. Han var rigshofmester lige som sin far og bedstefar. Fra hans forleningstid er bevaret afskrift af en kvittering til Grenå by på 24 mark sølv, som er betalt i skat. Den lyder på, at borgmester og menighed i »Gryndw« d. 26. februar 1515 fik kvittering på, at hr. Niels Erichsen på deres vegne har betalt nævnte beløb »offuerskat« af deres by, som de var pligtige at betale St. Mortensdag året før.

Niels Erichsen var en højt betroet mand hos Chr. II, og en hædersmand i alle forhold. »Han havde det held at dø 2. november 1516 lige kort forinden Dyvekes død, Torben Oxes henrettelse og hele det omslag disse begivenheder medførte i kongens forhold til adelen«.

Hans enke Birgitte Thott fik 25. juli 1517 stadfæstelse på pantet, dog imod tilbagegivelse af Grenå. Men deres søn Henrik Nielsen Rosenkrantz fik i 1523 atter Grenå tilbagegivet. Han var lensmand på Gotland, hvor han døde i 1530 efter et ulykkeligt fald med hesten.

Med hans død er det vistnok forbi med Grenås bortforlening. Alle de tre Rosenkrantzer har hørt til landets mest fremtrædende og mægtigste mænd.

Det kan tilføjes, at Stensmark en tid efter tillagdes Grenå, men 27. januar 1575 mageskiftedes til Erik Lykke.

Medens forholdet var det, at adelen i årene efter Chr. II.s fordrivelse havde været godt på vej til at gøre sig til herre over købstæderne, så standesedes denne udvikling som bekendt under Chr. III. Under ham kom så godt som alle byerne under fadeburet, således at ved hans død kun Skive manglede. Ved hans tronbestigelse havde Danmarks gæld været så uhyre, at der ikke var håb om, at den i en overskuelig fremtid kunne afbetales ad normal vej ved skattepålæg og ordinære udgifter. Men forholdene kom kongen til hjælp. To år efter indførtes reformationen i Danmark [1536], Kongen blev kirkens overhoved, og kirke- og klostergodset inddroges under kronen. Derved fik staten en stor kapitalrigdom tilført, og de økonomiske forhold bedredes således, at det vigtigste motiv til bortforleninger og pantsættelser, nemlig pengemangel, dermed var bortfaldet.

Det kan jo imidlertid ikke skjules, at det også senere kunne hænde, at kongen, når det kneb ham med penge, »bortforlenede« eller pantsatte - ikke længere hele byen - men de ejendomme deri, som tilhørte kronen. Det vil sige Kongsgården med dens tofter og en række jorder syd for byen ud efter Hessel til. Derom vil der blive fortalt i næste afsnit.

Kongsgården og Kongsgårds tofter samt provstegården

Det er en kendsgerning, at der fra ældgammel tid har ligget en Kongsgård her i Grenå. Man har mange og klare vidnesbyrd om dens eksistens. Derimod er det ikke så tydeligt angivet, hvor dens beliggenhed har været.

Det antages i almindelighed, at Kongsgården har ligget et sted i Storegades sydlige husrække. Af grunde, som senere skal blive anført, er jeg personlig af den mening, at beliggenheden har været omtrent, hvor nu Ågade og dens naboejendomme mod øst ligger.

Til Kongsgården hørte et par tofter, d.v.s. små stykker jord inden for bygrænsen. Deres beliggenhed kender man. De er bl.a. aftegnet på Resens Atlas fra ca. 1680. På dette kort er jordstykket syd for Storegades husrække fra omtrent nu værende sportsplads og videre mod vest betegnet som »Kong Gårds Toft«. Ved de hyppige bortforleninger af Kongsgården har disse småtofter samt nogle andre jorder som regel fulgt med.

Hvad forstår man så ved en Kongsgård? I følge den store »Danske Ordbog« betyder Kongsgård en gård, som ejes af kongen og hører til krongodset, især en gård, hvor kongen bor eller midlertidig opholder sig.

Provstegården

Men der har i Grenå i gammel tid eksisteret endnu en gård, som tilhørte kronen. Om den ved man, at den lå »østen for kirken«, nærmere bestemt på den nuværende Østergades nordlige side og omtrent, hvor nu apoteket ligger.

8. januar 1552, altså ganske få år efter reformationens indførelse i Danmark, udstedes åbent brev fra kongen, at Jens Pedersen, borger i Grindov, må have »en kronens gård og grund sammesteds østen for kirken« til evig ejendom mod at gøre sædvanlig tyngge og med de sædvanlige bestemmelser angående købstadgårde.

Men allerede 9. december 1558 kommer et nyt kongebrev, hvori bl.a. bestemmes, at kronens gård kaldet provstegården i Grindov skal herefter bruges til latinsko le og til bolig for skolemesteren. Det er sandsynligt, at denne provstegård er den samme som den, Jens Pedersen fik brev på 6 år før. Navnlig ledes man til at antage det, da »Provstegården« just lå øst for kirken, et lille stykke ud ad Østergade, og beliggenheden altså stemmer ganske nøjagtig.

De to kronens gårde i Grenå har næppe været af helt samme art. Man gør næppe fejl i at antage, at »kronens gård kaldet provstegården« oprindeligt har været en gejstlig bygning, og at kongen ved reformationens indførelse her i landet har lagt beslag på den ligesom på det øvrige kirke- og klostergods. Derimod har »Kongsgården« fra ældgammel tid hørt til kronens gods og formodentlig på en sådan måde, at den, der havde den i forlening, havde pligt til at yde kongen natteleje på hans »gæsterier« rundt i landet. Deri har dog næppe været iberegnet underhold, hvad der ville have været et alt for urimeligt stort vederlag.

Kongsgården nævnes 1327

for første gang. Det er hos Arild Huitfeldt. Han fortæller, at kong Valdemar Erichsen, grev Gerts søstersøn og myndling, pantsætter en hel del jordegods på Djursland, bl.a. også Grenå med Kongsgården sammesteds til marsken Erik Holch og Åge Iffuersøn. Ved de senere pantsættelser og bortforleninger af Grenå nævnes Kongsgården ikke specielt, men den er uden tvivl indbefattet.

I året 1561, fastelavns mandag, omtales Kongsgården næste gang. Det var den dag, da Niels Krabbe til Hessel lod sig repræsentere på tinget i Grenå i anledning af den nok som omtalte strid om fædriften i Bro Hede. Hans fuldmægtig siger da, »at både den mand, som bor i Kongsgården og Grenå borgere har den med mere gods i leje og fæste af ham på kgl. maysts. vegne«. Det vil vel sige så meget som, at Niels Krabbe til Hessel har været forlenet med både Kongsgården i Grenå og noget jord samt - i hvert fald delvis - Bro Hede.

Så træffer vi navnet igen i 1572. Da er »vor og kronens gård udi vor kjøbsted Grjndow, kaldet, kongens gård« af kong Frederik II bortforlenet til Carl Schotte. I bortforleningen er indbefattet adskillige jorder. Der nævnes først »2 fjerdinge jord«. Det er muligt, at dermed menes »kongsgårds tofterne«, men det er ikke afgjort. Dernæst nævnes »et stykke eng kaldet Bårholm, et andet stykke eng kaldet Konningsholm og endelig en lille Holm kaldet Boeholm. Dertil kom mer endnu 1 1/2 fjerdinge jord »i Grenå byfred«. Angående nogle af disse jorders beliggenhed henvises til kortskitsen heri.

Carl Schotte havde allerede haft det hele i forlening i nogen tid, men han havde bortfæstet det til andre. Borgerne var misfornøjet dermed og ansøgte kongen, om de måtte »fange samme gård og jord til byen. De ville gøre og give deraf, hvad ret og billigt var«.

Kongen svarede da, »at eftersom Carl Schotte ikke selv besidder eller bruger den omtalte gård eller jorderne, men har bortfæstet dem til andre, vore undersåtter i Grenå til trængsel«, så har kongen af synderlig gunst og nåde forundt og tilladt, at hans »undersåtter i Grindow, borgmestre, rådmænd og menige borgere må bekomme førnævnte vor og kronens gård, kongelige gård, sammesteds med al sin ejendom og tilliggelse samt de 12 fjerdinge jord inden Grenå byfred og nyde, bruge og beholde dem til bedste. Dog skal de årlig i betimelig tid yde nævnte Carl Schotte al den rente og landgilde, som der nu går deraf, eller som de kan blive enige med ham om. Når Carl Schotte dør, skal de henvende sig til kongen om videre besked«.

Det bemærkes udtrykkelig, at borgerskabet er pligtig at bygge og forbedre gården med gode købstad bygninger og altid holde dem ved god hævde og magt, så at deraf kan svares »tyngge og besværing« [d.v.s. skat og afgifter] både til kongen og til byen, som skyldig er. Brevet slutter: »Thi forbyder vi alle, særdeles vore fogeder og embedsmænd, førnævnte borg-

mestre, rådmænd og borgere udj Grenå heri mod at hindre eller i nogen måde forfang at gøre under vor hyldest og nåde o.s.v.«.

I en årrække må så byen have haft både Kongsgården og jorderne i forlening og selvfølgelig have udlejet dem. Fra den periode har man en lille oplysning, idet Grenå tingbog for 15. januar 1588 meddeler, at en borger, Knud Sørensen, lod udmelde 6 synsmænd. Tinghørerer, Christen Lauritsen, fulgtes med dem ned til et stykke planteland, som han havde ladet føre møg på »liggendes på kongis gordts thoffter«. Og så de da, at - møget var kastet af det stykke, som han førte dem til; og heil på et andet. Hvem der havde gjort dette, hjemlede de »fuldt syund over«.

Tofterne

Kort efter er jorderne bortforlenet til Ingvor Glad. Om Kongsgården nævnes derimod intet. 17. marts 1589 udsteder kongen et forleningsbrev til Madtz Erichsen, borgmester i Grenå, på 2 kronens fjerdingers jord i Grenå bymark, hvoraf der af hver svares 1 pund [ca. 2½ td.] rug og 1 pund byg [3 td.] i årlig afgift. Når jorderne bliver ledige, må Mads Erichsen gerne bortfæste dem til andre og oppebære afgiften kvit og frit.

Få år efter døde borgmesteren, og de to små stykker jord udlejedes da i 1592 henholdsvis til borgmester Michael Nielsen og byfoged Niels Andersen i Grenå med én til hver. De får ligeledes ret til fremleje.

I byens taksation fra 1661 nævnes med særlig fremhævelse »2 fjerdingers jord, som er tillagt af hans majestæt til borgmester og byfoged for deres bestilling«. Det er muligt, at det er disse Kongsgårds tofter.

Vi rykker så frem til ca. 1680. På Resens Atlas over Grenå er tofterne aftegnet syd for Storegades husrække. Resens Kort er jo ikke tegnet på grundlag af opmålinger, men skønmæssigt. Beliggenhed og udstrækning kan derfor ikke tages alt for bogstaveligt. Men »Kong-Gårds Toft« er hos Resen aftegnet bag Storegades midterste og vestlige del, ned mod syd efter åen. Benævnelsen Kongs Gårds Toft eller Tofrer træffes i pantebøgerne enkelte gange i tiden ca. 1700-1750. Det er ved et par skøder og som nabo-betegnelse for ejendomme, som altså grænser til de pågældende. Det drejer sig om ejendomme omkring Svinetorvet, altså »Messen«, Lindgreens og Harfvigsens (Storegade nr. 21, 23 og 25). Derimod findes Kongsgårds toft ingensinde nævnt som bortskødet eller pantsat.

Ret snart efter træffer man på samme sted benævnelsen »Posthaven«, d.v.s. den eng, hvor postholderen havde ret til fri græsning af posthesten. Det nævnes i 1772 som noget, der allerede længe har været praksis. Uden at der - findes nogen bestemt dokumentation derfor, kan man vist nok med nogen sandsynlighed gå ud fra, at da borgmester- og rådmands-institutionerne ophævedes i Grenå (1682), er retten til Kongsgårds toften ganske stille gået over til byen, som så siden efter har indrømmet den nyoprettede postholderbestilling et mindre stykke af denne toft til græsning til posthesten.

Engene

De 3 små enge syd for åen, som i kongens privilegium kaldes Bårholmen, Kongsholmen og Boholmen, og som lå omkredset af åløbene, som fra Kragssø og Kolindsund løb til havet, må senere dels være kommet i byens besiddelse, dels i privates. Boholmen findes nævnt en mængde gange i panteprotokollerne fra 1740 og fremefter. Den var altid i nogle af byens fornemste købmandsslægters eje, og man får indtryk af, at det har været en prestigesag for disse slægter at beholde denne eng.

De »12 fjerdingers jord«

For deres vedkommende er sagen noget anderledes. Ved byens matrikulering i 1661, hvor alle byens jorder opregnes, anføres, at disse 12 fjerdingers jord af kongen er pantsat til fru Ide Lunge til Katholm. Der er altså sket dette imellem år 1572, da byen får både Kongsgården og alle jorderne i forlening, og år 1661, da matrikuleringen finder sted, at disse 12 fjerdingers jord af kongen er blevet pantsat til fru Ide Lunge.

Læseren bedes fastholde, at det udtrykkelig ved forleningen til byen i 1572 nævnes, at de er beliggende i Grenå byfred (altså indenfor byjordens grænse), og at den omstændighed, at de nævnes under Grenå jorder ved matrikuleringen i 1661, bekræfter det samme.

Angående jordernes udstrækning kan det tjene til vejledning, at de var delt i 24 halve fjerdingers, og at hver af disse var udlejet enten til 1, til 2 eller til 4 mænd eller kvinder i Grenå for en årlig afgift.

Der nævnes i alt 62 navne, altså et overmåde stort antal. Det må følgelig have været et ikke ubetydeligt areal. Og da det altså skal have ligget i Grenå byfred, og da denne gik helt ud til den noksom omtalte »Hannesten« ved Hessel, er der al grund til at formode, at det har været arealerne langs Søndermøllevvej. Hvordan og hvornår det så er sket, at disse fra at være pantsat af kongen er blevet solgt som ejendom til Katholms, senere Hessels ejere, derom synes ikke at eksistere nogen underretning. Men at de var og blev ved Hessel, er jo altså en kendsgerning.

Kongsgården

Så er der kun selve gården tilbage. Dens beliggenhed kan der intet absolut pålideligt siges om. Den menes i almindelighed at have ligget i Storegades øverste del og på den sydlige side af gaden, som det allerede er nævnt. Jeg personlig gætter på, at den må have ligget, omtrent hvor senere Hennings Gård og Nabogården lå, altså Storegade 5 og 7, nu delvis Ågade, delvis ejendommene øst derfor. Jeg støtter det navnlig på 2 kendsgerninger: Først den, at det mægtige møntfund i nuværende Ågade fra tiden ca. 1240 netop blev gjort i den til Hennings nabogård hørende have. Disse 2 gårde har rimeligvis hørt sammen i ældre tid. Dernæst den, at Hennings Gård fra meget gammel tid, fra år 1700 og vist nok længe før, beviselig har haft kgl. privilegium på at måtte drive mølleri ved hjælp af en hestemølle. Denne

mølle nævnes f.eks; særskilt ved taksationen i 1682. Den tilhørte da sammen med gården en af byens fornemste mænd, rådmand Niels Christensen med tilnavnet Skrædder. Længere kan man ikke komme tilbage, idet taksationen fra 1661 dels kun nævner ejerens navn og en samlet vurderingssum uden specificering dels ikke følger gadelinien, idet alle de gejstlige ejere og alle de udenbys ejere nævnes for sig selv og det derved kun i enkelte tilfælde lader sig gøre at udfinde rækkefølgen. Hestemøllen må altså formodes at have eksisteret også dengang, uagtet den ikke specielt nævnes. Da nu mølledriften var en kongelig rettighed, som kunne overdrages til undersåtterne ved et kgl. privilegium, ligger den tanke nær, at den mand, der var Kongsgårdens forpagter eller ejer, også har modtaget et kgl. privilegium på mølledrift. Men jeg indrømmer, at det kun er gætteri og ikke lader sig dokumentere. Ligeledes gør jeg opmærksom på, at der intet som helst findes anført om afhændelse eller overdragelse fra byen til en privatmand af nævnte Kongsgård. Men forklaringen er rimeligvis den, at en mængde årgange af de ældste tingbøger mangler, navnlig tiden 1640-1704, inden for hvilket tidsrum en eventuel afhændelse må have fundet sted.

Andre kongelige rettigheder,

som angår byen. Her må selvfølgelig først og fremmest nævnes mølledriften ved Søndermølle, som var bortforpagtet for en vis årlig afgift til kronen. Denne erlagdes i form af mel til lensmanden på Kalø. Søndermølle var vandmølle, indtil den brændte 30. juni 1762 og derefter opførtes som vejrmølle. Men dens historie vil blive fortalt i en særlig artikel.

Det kan endvidere nævnes, at kongen havde en ålegård i nærheden af Grenå. Den nærmere beliggenhed er ubekendt. Den havde før 1600 været bortforlenet til Jacob Seefeld, Sostrup, (nuværende Benzon). 21. januar 1600 overdroges rettigheden til Valdemar Pårsberg, »kgl. embedsmand på Skanderborg Slot«. Den årlige afgift deraf var 2 tdr. ål at levere til Skanderborg Slot. 9. september 1608 udstedes nyt forleningsbrev. Det er til den nye embedsmand på Skanderborg, Laurits Ebbesen til Tuestrup. Han skal svare samme afgift som forgængeren. Det tilføjes, at den bortforlenes med tilhørende hus i »Veileby«. Det ser altså ud til, at ålegården har ligget i Sønder Herred.

Det synes, at kongen også har haft en ålegård i Nørre Herred. Peder Sørensen i Sjørup forbyder i hvert fald i 1570 på sin husbonds, Folmer Rosenkrantz's vegne »at bruge forstranden på Stensmark og ligeså kgl. majestæts ålegård, uden at man havde erhvervet tilladelse dertil«.

Resume

Som kortfattet resultat af foregående kan da fastslås følgende:

Kongsgården har formentlig ligget i Storegades øverste del og på gadens sydside. Den nævnes første gang i 1327, idet den bortforlenes sam-

men med selve byen til marsken. Den nævnes i 1572, da byen selv overtager forleningen imod at svare Schotte rente og landgilde. Derefter nævnes navnet aldrig mere. Formentlig er gården efter Carl Schottes død gået over til byen som ejendom og er blevet bortsolgt.

Kongsgårdens tofterne har ligget syd for Vestergade og Vestervej. De nævnes første gang ved byens første bortforlening i 1327. De følger med ved senere bortforleninger og bliver senere byens ejendom, uden at nogen hjemmel derfor eksisterer. De nævnes endnu ved navn omkring 1750. Ved samme tid får den østligste del deraf navn Posthaven. Den tilgrænsende del (den nuværende festplads) kaldes Plantelandet.

De 3 små enge syd for Grenå by nemlig Bårholmen; Kongsholmen og Boholmen fik Grenå i forlening i 1572 på samme vis som Kongsgården og tofterne. De gik dels over til at blive byens ejendom, dels (Boholm) til private borgere, uden at nogen adkomst dertil kendes, så lidt som noget årstal.

De 12 fjerdingejord i Grenå byfred, som efter min mening må være jorderne langs Søndermøllevej fra møllen udad til Hessel, er i 1661 i Grenå bys grundtakst anført som bortforlenet af kongen til fru Ide Lunge på Katholm. Denne gård og Hessel havde i årene 1623-1691 fælles ejer. I løbet af nogle år må de være gået over til Hessels ejer som virkelig ejendom, uden at nogen adkomst der til er mig bekendt. Der er de så forblevet siden.

Møntfundet i Ågade 1910 og hvad det fortæller

Det store Møntfund i Ågade i 1910 er jo en begivenhed, som så ganske afgjort hører nutiden til. Men da fundet fører hen til tiden omkring 1230-40 og dens sørgelige og urolige forhold, er det vistnok naturligt at omtale det på dette sted af byens historie. I »årbøger for nordisk oldkyndighed og historie« for 1931 har museumsinspektør ved den kgl. mønt- og medaillesamling G. Galster givet en indgående beskrivelse af dette fund. Da denne uden tvivl er den højeste sagskundskabs redegørelse for dette interessante møntfund, benytter jeg nævnte artikel som udgangspunkt og giver på grundlag heraf og med hensyntagen til de lokale aviser en kort beskrivelse af fundet og hvad dermed står i forbindelse.

Om morgenen d. 8. juli 1910 var arbejderne gået i gang med en udgravning i Ågade i anledning af nedlægning af gasrør. Gaden var nylig anlagt

Kort over Grenå. Krydset i Ågade angiver findestedet for mønterne. (Galster side 211).

på det oprindelig stærkt skrånende terræn imellem Storegade og åen. Her havde tidligere købmand Hennings Gård og nabogård ligget. Grunden bestod af 2½ td. land (ca. 11 ha) og var købt af A/S Grenå Byggeforening, d.v.s. brødrene A. og S. Bilde. Man havde nedbrudt og delvis bortsolgt gården og udlagt en del af grunden i forbindelse med en del af den ligeledes købte naboejendom (Holstvigs) til gade. Fundet skete i gadens østlige side og i en afstand af ca. 63 m syd for Storegade.

Da en af arbejderne nævnte morgen var nået ned i en dybde af ca. 1¼ m under gadens niveau, d.v.s. kun ca. ½ m under den oprindelige jordoverflade, stødte han på skårene af en sort lerkrukke, der indeholdt små runde metal stykker.

Han og de øvrige arbejdere antog, at det var noget værdiløst affald fra et blikkenslagerværksted, som i sin tid havde ligget i gården. De kastede derfor en del af det fundne op mellem fylden fra udgravningen og fortsatte deres arbejde. Smedemester Lindgreen havde entreprisen med nedlægning

Amatørbillede taget ved middagstid i bagende solskin. De flittige skattesøgere ses her upåvirket at fortsætte deres virksomhed. Billedet indsendt af heredsfuldmægtig Fr. Ulrich. (Galster side 212). Personen længst til venstre er let kendelig som Mr. Benzon.

af gasrørene. Ved 9-tiden om formiddagen kom han og hans svend til stede. De havde straks fornemmelsen af, at det opgravede var gamle mønter. Medens mesteren gik til telefonen og gav meddelelse om fundet, bl.a. til de lokale aviser, sprang svenden ned i udgravningen og fremgravede med sine bare hænder de lerskår og sammenirrede møntklumper, som endnu sad fast i jorden på findestedet.

Kort efter kom grundens ejer, tømrermester A. Bilde, redaktør Hansen og flere til stede, og det fundne blev bragt i sikkerhed. Rygtet om det mærkelige fund nåede selvfølgelig straks ud over byen, og både børn og voksne strømmede til og gennem rodede jorden for at finde mønter. Dette varede ved det meste af dagen. Imidlertid havde Nationalmuseet ved telegram fra Bilde fået meddelelse om sagen. Næste dag tog byfoged Rothe affære på foranledning af en skrivelse fra den kgl. møntsamling. Under politiets tilsyn blev fylden fra findestedet afharpet. Der fremkom derved 429 mønter. En eftergravning på stedet tilvejebragte yderligere 564 mønter. Ved denne gravning, der førtes ned i sandlaget under mulden, viste det sig, at der i en afstand af indtil 2 m fra det sted, hvor lerkrukkens bund var fundet, lå ikke få mønter og enkelte karskår, en spredning, som ikke var forårsaget ved udgravningen i 1910. Forklaringen herpå er antagelig den, at den øverste del af lerkrukken og af møntmassen i tidligere tid kan være blevet pløjet eller gravet bort, uden at man egentlig har iagttaget det. Hermed stemmer det, at en mønt af samme type som en af de fundne allerede længe før var indsendt til møntsamlingen af den i sin hjemstavns fortidsminder så interesserede løjtnant J. Jensen. Den var fundet i en have nær Sønderbro, altså ikke langt fra findestedet for krukken.

Af et par arbejdes udtalelser ved jeg, at løjtnant Jensen tidligere har udtalt, at ved gravning i Holstvig's have, som var hans barndomshjem (Storregade 9, hvor nu afholdshotellet ligger), ville der sikkert findes gamle mønter. Det må da antages, at løjtnant Jensen har været vidende om, at der foruden den omtalte mønt, som var fundet i 1892, også var fundet andre mønter i disse omgivelser.

I lerkrukken,
hvori mønterne fandtes.

I de lokale aviser lod politiet næste aften bekendtgøre, at alle de fundne mønter var danefæ og i henhold til loven skulle afleveres. Derved indkom atter et betydeligt antal mønter, således at fundet, da alt blev talt med, omfattede 12.007 mønter, foruden at notorisk en del mønter ikke er afleveret, men er havnet i privatsamlinger eller i provinsmuseer. Et par privatsamlere havde »reddet« tilsammen ca. 1.000 mønter, hvoraf dog den største part siden afleveredes til møntsamlingen. Grenå Museum fik senere et udvalg af mønterne, som den dag i dag udgør en lille samling for sig i museets montre med mønter.

Mønternes alder

Efter denne indledning om fundets historie skal der, stadig på grundlag af museumsinspektør Galsters førnævnte artikel, gives en kort oversigt over det fundnes tilstand og alder og dets værdi, navnlig med henblik på byens historie.

Alle de fundne stykker af lerkrukken samledes og sammenlimes. Desværre er den alligevel meget defekt, idet en hel del skår rimeligvis længe før er bortkommet, antagelig ved den førnævnte gravning eller pløjning. Krukken er af gråsort lertyndvægget af buget form, nærmest som en fladtrykt kugle. Den har haft vid munding med udbøjet rand. Højden er 20 cm, dens største tværmål 21 cm. Det er et stykke husgeråd, gjort til brug i køkkenet af ringe og fordringsløst arbejde som andre middelalderlige lerkar.

De fundne mønter var alle fra Valdemar Sejrs tid, nærmere bestemt fra tiden omkring 1230. Med undtagelse af 2 mønter, der kun forelå i de samme to eksemplarer, og som var præget henholdsvis i Lund og Roskilde, var alle de andre præget i jyske møntsteder, uden at det dog er muligt for alles vedkommende med fuld sikkerhed at afgøre hver enkelt mønts prægested.

Mellem de over 12.000 mønter var der i alt 35 jyske mønttyper. Men antallet af fundne mønter var meget ulige fordelt imellem disse.

Af 5 typer var der over 1000 eksp. af hver,	10.123 eksp.
Af 7 typer var der mellem 100 og 1000 eksp. af hver	1.657 eksp.
Af 5 typer var der mellem 10 og 100 eksp. af hver	166 eksp.
Af 18 typer under 10 eksp. af hver	59 eksp.
I alt	12.005 eksp.
Dertil kommer så de to fornævnte mønter fra Lund og Roskilde	2 eksp.
I alt	12.007 eksp.

Det er altså klart, at uagtet der var en sådan rigelighed af mønter, så kunne hver enkelt af dem have stor værdi for fagmandens undersøgelser, idet der jo ikke var nogen som helst garanti for, at netop denne bestemte mønt ikke var den eneste af sin art, således som jo faktisk var tilfældet med de to mønter fra Lund og Roskilde.

For- og bagside af de 2 biskoppelige mønter, hvoraf den ene (1-2) er præget i Lund og den anden (3-4) i Roskilde. - 1) Kongens brystbillede mellem scepter og rigsæble. - 2) Bispens billede mellem krumstav og korsstav. 3) Kongens billede mellem scepter og rigsæble. 4) Bispens billede mellem stjerne og krumstav. Af disse 2 mønter fandtes altså kun et eneste eksemplar af hver.

Nu var forholdet i valdemarernes tid blevet dette, at mønten fornyedes hvert år. Oprindeligt var dette en sikkerhedsforanstaltning mod falskmøntneri, men efterhånden blev det en god indtægtskilde for møntherren (altså den, som havde detten til at slå mønt i forpagtning af kongen), idet der krævedes opgæld for at veksle gammel mønt med ny.

De 12 talrigst repræsenterede typer repræsenterer sandsynligvis sidste og næstsidste årgang af mønt fra 5 til 6 jyske møntsteder. Dog er det i virkeligheden ugørligt med fuld sikkerhed at henføre Grenå-fundets mønter til de forskellige jyske møntsteder. Kun så meget kan siges, at de af mønterne, der har et biskoppeligt præg, stammer enten fra Slesvig eller Ribe.

Det forholder sig nemlig således, at foruden kongen var det kun bisperne, der fik andel i udmøntningen rundt i riget. »Kirken var næsten den eneste kapitalist i middelalderen. For det syndige mammon købte kristenfolket sjælefred og salighed, og således sugede kirken efterhånden det meste guld og sølv til sig«.

Alle de fundne mønter var af meget tarvelig kvalitet. Dels var en mængde af dem præget på en alt for lille metalskive, således at vægten af dem i stedet for en pennings almindelige vægt på ¾ g var helt nede under ½ g, og dels var sølvindholdet alt for ringe. I Kong Valdemars Jordebog regnes 1 mark sølv til 3 mark penge, altså en lødighed af 0,33. Men gennemsnittet af Grenå-fundets mønter er 0,23, og mange er nede på 0,10 og 0,15.

Det er alt sammen vidnesbyrd om, at de stammer fra de skæbnesvangre år, hvor Danmarks stormagtsstilling - efter Valdemars nederlag - brød sammen. Det vil altså sige ørene mellem jagten på Lyø 6.-7. maj 1223, hvor Valdemar Sejr og hans søn Valdemar den Unge blev taget til fange af Henrik af Schwerin, og jagten på Refsnæs, november 1231, ved hvilken Valdemar den Unge kom af dage ved et vådeskud.

Mønterne viser den bitre sandhed i det brev, som ærkebiskop Uffe i 1231 skrev, da han sendte de årlige peterspenge, 1000 mark sølv, til Rom: »... Denne sum har vi ikke uden stor bekostning fået samlet, thi da vore fjender besidder vort sølv og guld, deres sjæle til fortabelse, var vi nødsaget til at indsmelte vor kobbermønt og uddrage den ringe del sølv deraf«.

Tidspunktet for nedlæggelsen

Efter denne korte omtale af mønternes udseende og præg rejser sig da det spørgsmål, hvornår denne store pengesum er nedlagt i jorden. Det er åbenbart, at tidspunktet må være umiddelbart efter, at den nyeste af de 12.007 mønter er præget.

- Nr. 11 foreligger i 12 eksempl. - Nr. 16 foreligger i 358 eksempl.
- Nr. 12 foreligger i 2 eksempl. - Nr. 17 foreligger i 1419 eksempl.
- Nr. 13 foreligger i 3 eksempl. - Nr. 18 foreligger i 2420 eksempl.
- Nr. 14 foreligger i 126 eksempl. - Nr. 19 foreligger i 3371 eksempl.
- Nr. 15 foreligger i 5 eksempl.

9 jyske mønttyper med kongebillede.

Men nu er sagen, at kun 2 af mønttyperne er direkte talende, idet de nævner Ribe bispnen Tuvo og følgelig er præget mellem årene 1214 og 1230. Men ved sammenligning med andre kendte mønter og ved en hel række detailundersøgelser, som slet ikke kan refereres her, er det af inspektør Galster fastslået, at det med ret stor sikkerhed kan siges, at møntskatten er nedgravet ca. 1235.

Årsagen til nedgravningen

Spørger man så tilsidst, hvordan det er gået til, at denne overordentlig store pengesum er blevet skjult i jorden her på dette sted, da er svaret lige for hånden: Det har i disse fejdetider været magtpåliggende for ejeren eller for den, som havde pengene i forvaring, at gemme dem på et sted, hvor de

42 mønter bærer på forsiden et biskoppeligt brystbillede og på bagsiden en krumstav og en overskrift, som nævner ribebispen Tuvo. Her er 3 varianter.

kunne være sikre mod fjendtlige plyndringer. Vedkommende må da være død, uden at han har fået hemmeligheden åbenbaret for andre.

Den anden del af spørgsmålet, nemlig, hvem det kan have været, der har nedgravet denne store pengesum, er en gåde, som ingen kan løse. Inspektør Galster nævner de muligheder, der kan være tale om:

- 1) Pengene kan måske have tilhørt en købmand, der er kommet agende til torvs for at købslå med Djurslands bønder og laste en skude i Djursåen.
- 2) Pengene kan også tænkes at være opkrævet af den kongelige ombudsmand og bestemt til løskøbelse af de danske fanger i fjendevold. Det var jo netop i de ulykkelige år efter Valdemar Sejrs fan-

genskabstid, da endnu mange danskere sad i fængsel i Tyskland og ventede på at blive udløst.

- 3) Der er også den mulighed, at pengene kan være indsamlet af præstemænd for at fremskaffe peterspenge til paven.
- 4) Og endelig kan det have været en forsigtig adelbonde [storbonde], som har gemt sine mange penge i en dagligdags lerkrukke og gravet den ned på sin egen grund. Denne mulighed anser inspektør Galster som den rimeligste.

Men for den, der som nærværende værks forfatter har set så mange eksempler på, hvor fattige forholdene var i denne lille by i fjerne tider, synes det mindre troligt, at beløbet kan have været enkeltmands ejendom.

Da Stedet, hvor mønterne var nedgravet, enten har været have eller toft til gården Storegade nr. 5-7, og da der er nogen sandsynlighed for, at Kongsgården har ligget her, mener jeg, at hypotesen om, at det skulle være den kongelige ombudsmand, der har indsamlet pengene, er den sandsynligste, og at han i så fald har haft bolig i Kongsgården.

Men enten det nu er så eller så, »vist er det kun, at møntskatten er et håndgribeligt minde fra de sorgens og utryghedens år, hvorom der meldes i den gamle (latinske) vise:

Mare piratis scaturit, fures spelunca parturit; horret nemus latronibus, campus patet pred onibus.	(Havet med ransmænd flyder, tyve hver hule udgyder, skoven strutter af røvere, frit felt har hærværks udøvere)«.
---	---

Tingbøgerne og hvad de fortæller om bytingets afholdelse

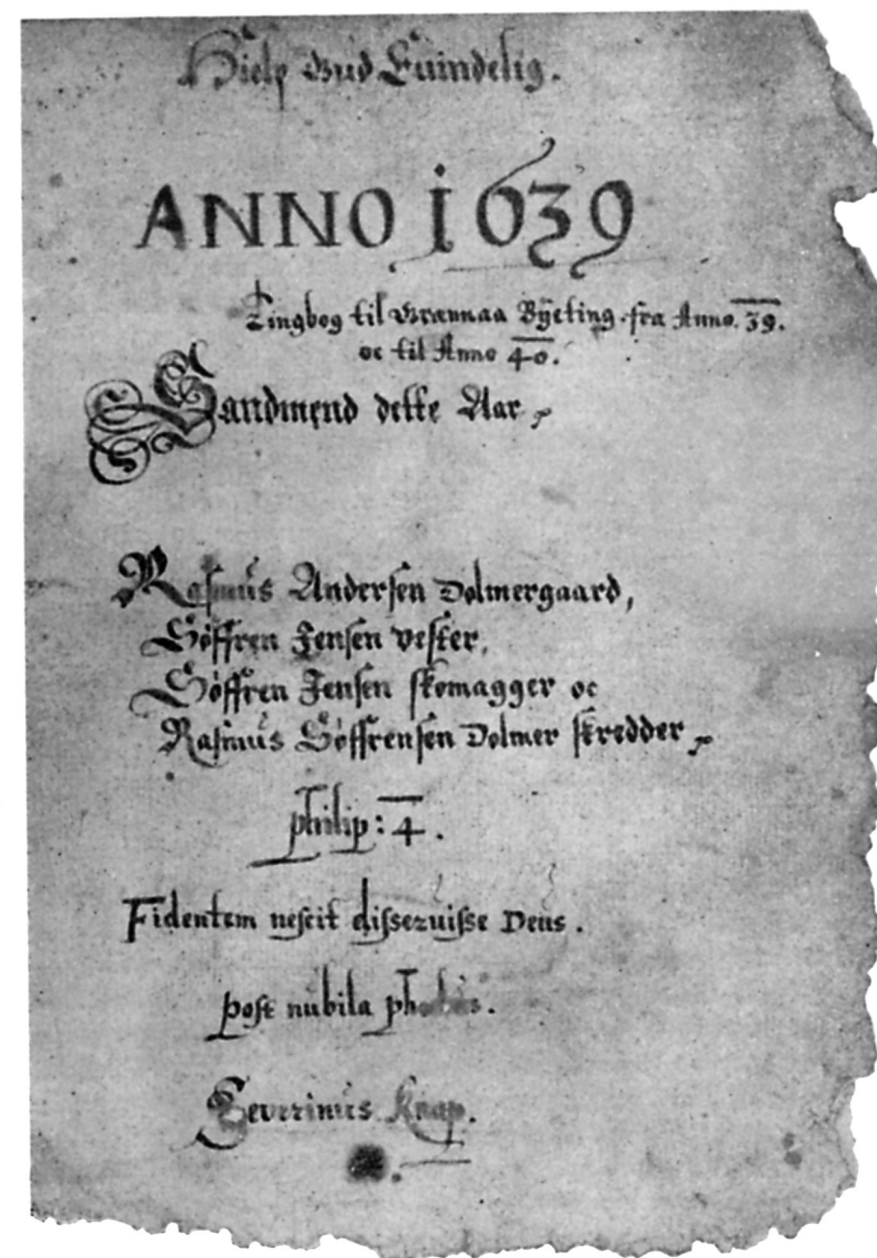
Tingbøgerne

En af de vigtigste kilder til kundskab om dagligt liv i Grenå i gammel tid er tingbøgerne. De giver i kortfattet, tit meget brudstykkagtig formet referat af, hvad der passerede for tinget.

Dengang afgjordes en meget stor del af de almindelige retshandler på tinget, foruden at selvfølgelig alle voldsgerninger og lovovertrædelser pådømtes der. En stor del af byens borgere, navnlig da af den part, som havde noget at betyde i byen, mødte regelmæssig og overværede eller deltog i tingets forhandlinger. Det var altså kort og godt det sted, hvor byens liv udfoldede sig både i ondt og godt.

Grenå tingbøger, som oprindelig fandtes hos byskriveren privat og senere på rådhuset eller i dettes arkiv, opbevares nu i Landsarkivet i Viborg. Den ældste serie af Grenå tingbøger strækker sig fra 1564 til 1639. Men der er mange spring og store huller i rækken. Tingbøgerne for de år er alle i kvart format, altså omtrent som en almindelig skrivesbog, men noget tykkere. Hver omfatter kun et enkelt år. Flere af dem er defekte og indeholder kun brudstykker af en årgang, og langt over halvdelen af årgangene mangler. Der eksisterer i det hele kun tingbøger fra 25 år. Og fra årene 1597 til 1620 (?) er der endda kun nogle få ark fra spredte årgange. De er samtet i et lille hæfte på et hundrede sider. Der findes tingbøger eller brudstykker af tingbøger for følgende år: 1564, 1565, 1566, 1568, 1570, 1574, 1575, 1576, 1584, 1588, 1589, [1597, 1603, 1604, 1609, 1612, 1620(?)] af disse som sagt kun små brudstykker], endvidere fra 1623, 1624, 1627, 1632, 1634, 1635, 1636 og 1639. Derefter holder rækken helt op indtil 1705, da den første virkelige protokol i folio og i mere moderne form er taget brug, Sandsynligvis har der eksisteret tingbøger i Grenå forinden 1564. Det har dog næppe været mange år før, idet disse bøgernes indretning først blev på budt her i landet ved Christian III's købstadlov af 6. januar 1522. Indretningen indskærpedes ved »Christian III dronningborgske reces af 1551« både for købstad og land med tilføjelse af, at tingbøgerne ved skriverens død eller afgang skulle indlægges udi god forvaring på rådhuset. Man kan vel nok gå ud fra, at en lille, ubetydelig og meget afsides beliggende by som Grenå først er kommet med i sidste omgang, altså efter 1551. De ældste eksisterende tingbøgernes førelse og udseende tyder da også ganske afgjort på et fuldkommen primitivt begynderstadium.

Der har selvfølgelig oprindelig været tingbøger i alle hullerne imellem

Titelblad til Grenå tingbog for 1639, ca. to tredjedel størrelse.

1564 og 1639 ligesom også i det lange ophold fra 1639 til 1705, dog måske med undtagelse af nogle enkelte krigsår, hvor beviselig alt lå stille.

En mand, som i tiden omkring 1738 flittigt studerede den del af byens historie, som angik kirke- og skolevæsen, - og afskrev ikke så lidt af disse to institutioners dokumenter, var præsten på Anholt, Frid. Joh. Valentin Dauw. Han anfører i et håndskrift, som findes på det kgl. bibliotek og benævnes »Dauws Annotationer henhørende til købstæden Grenå, påbegyndt 1738«, at der dengang på rådstuen foruden en del nærmere specificerede dokumenter stod »33 gamle ting- og rådstuebøger, nogle indbundne og nogle uindbundne«. Det er altså godt gjort, at den aldeles overvejende part af disse bøger har manglet allerede på Dauws tid.

Den udmærkede lokal historiker Severin Kjær nævner i forordet til »Præsten i Vejlbj« at han til denne bog bl.a. har gjort forstudier i gamle tingbøger i Grenå rådstuearkiv. Han skriver: »den ældste var fra 1564 og den yngste fra 1639«. Det er altså ganske de samme yderpunkter som nu. Resten af de 33 bøger må følgelig være forsvundet i løbet af de 200 år, der er gået siden Dauws tid.

Det er jo rimeligvis brandene, der har faret så hårdt frem mod de gamle tingbøger og andre arkivsager. Men det er selvfølgelig heller ikke udelukket, at nogle bøger kan være fjernet fra deres plads ved udlån og så ved ligegyldighed ikke er tilbageleveret, men i tidens løb bortkommet.

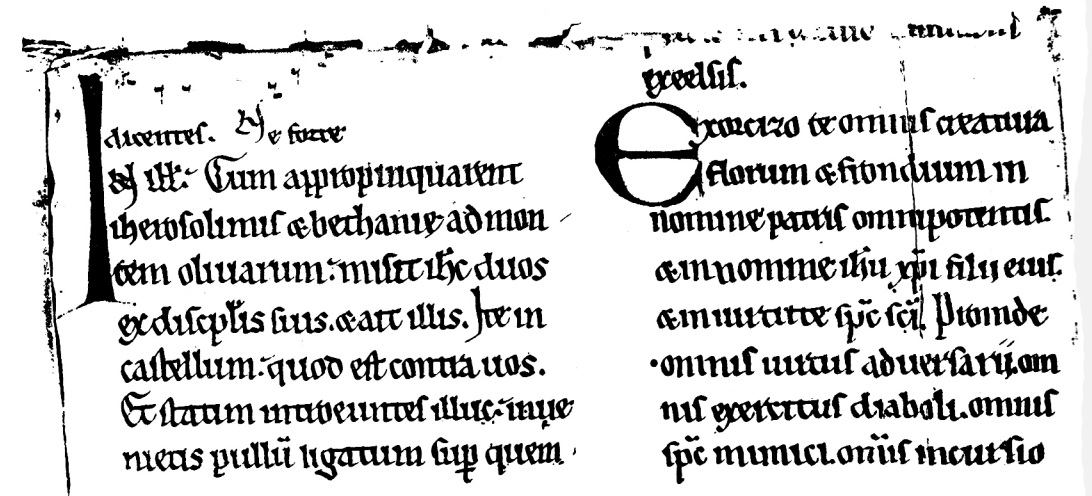
Foruden tingbøgerne er der en anden vigtig kilde til Grenå bys ældste historie, nemlig rådhusarkivet, hvori der findes en hel del breve og enkelte tingsvidner fra tiden før den ældste tingbog - altså før 1564.

Endelig findes der en trykt kilde: Danske Kancelliregistranter (1535-50) og Kancelliets brevbøger fra 1550 og fremefter, som foreløbig er nået til 1634. De udgør en anselig række bind, men kun nogle få breve i hvert bind angår Grenå.

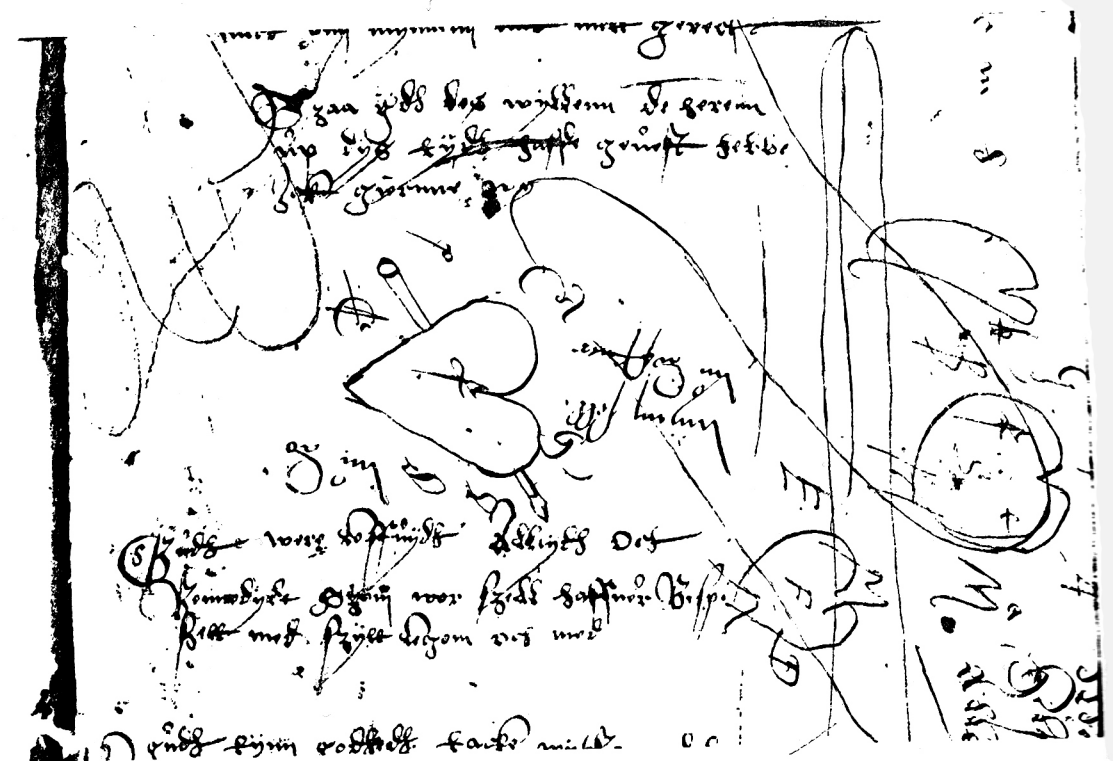
Vi vender tilbage til tingbøgerne. De omfatter - som nævnt - hver kun et enkelt års forhandlinger og er i gennemsnit på ca. 120 sider. Nogle af dem er med sejl garn indsyet i et pergamentsomslag. Det er simpelthen løse pergamentsblade i folio, skåret ud af en latinsk messebog fra den katolske tid. Denne bog har skriveren selvfølgelig fundet henslængt i kirken som ubrugelig og kasseret. Han har så skåret blade ud af den og bukket dem om til bind for de i format kun halvt så store tingbøger.

Disse håndskrevne messebøgers skrift, der er særdeles smuk, regelmæssig og let læselig, er forsynet med noder og farvelagte begyndelsesbogstaver. De danner en skærende modsætning til tingbøgernes jaskede og meget svært læselige håndskrift.

I enkelte af tingbøgerne, navnlig den fra året 1575, har skriveren endog opnoteret sagen uvedkommende ting og moret sig med at tegne figurer, f.eks. et hjerte med en pil igennem. Han har åbenbart siddet med drømmeri om kærlighed i hovedet, imens de alvorlige tingsforhandlinger stod på.

Brudstykke af et latinsk messebogsblad anvendt til omslag for Grenå tingbog fra 1568.

Udsnit af Grenå tingbog for 1575. Den er beskrevet med tingbogen uvedkommende optegnelser. Under hjertet står følgende: »Gud hwere Iolfuyd halltydh och Benedydt szom wor szell half uer Bispi szett med szytt Legom och med --«.

Det er altså denne forholdsvis beskedne række tingbøger, der skulle give et lille indblik i livet i Grenå i gammel tid. Vi vil først se på

Pladsen, hvor tinget holdtes

Selvfølgelig har der været holdt ting længe før tingbøgernes indretning. Dette bekræftes bl.a. af de mange »tingsvidner«, skrevet på løse ark. I den ældste tid holdtes alle ting under åben himmel, så godt som altid på en lille høj, således at tilhørerne kunne følge med i, hvad der skete. Mange hjulspor markerede vejen dertil, for tinghøjen havde en stærk tiltrækningskraft. Her fra egnen kender vi Sønderherreds tinghøjs beliggenhed, men ikke Nørreherreds.

Også i købstæderne holdtes bytinget på en åben plads, oftest på byens torv. Christian II's lov af 1521 påbød ganske vist, at der skulle indrettes gomhuse i nærheden af kirken i alle herreder. Men denne lov var kun i kraft nogle få år. Dog byggedes nogle steder rådhus som følge af den. Om det er sket her i Grenå er uvist. Men i hvert fald blev tinget atter senere henlagt til en åben plads. Herom befaler Christian IV's reces fra 1643: »Bytinget må herefter i købstæderne ikke holdes på rådhuset inden lukte døre, men byfogeden er forpligtet at holde offentligt byting«.

For Grenås vedkommende er der overvejende sandsynlighed for, at det altid har været den åbne plads nord for den gamle kirkegård og nord for det ældste rådhus, der har været tingpladsen. Det vil med andre ord sige pladsen ud for »Banken for Grenå og Omegn« eller måske meget snarere selve den plads, hvor nu bankbygningen ligger. I byens grundtakst fra 1682, altså fra en betydelig senere tid, står nemlig om et indhegnet grundstykke ved Torvets nordlige side, at det skal »udlægges igen til at holde ting på, som tilforn sket er«.

Og i tingbogen under 16. december 1639 anføres et vidne, som er optaget på byens vegne mod en borger, Jep Andersen Liustrup, der beviselig ejede en ejendom i Nørregade, som lå omtrent, hvor nu bankens have ligger. Det nævnes deri, at hans ejendom grænser til den nordre side af byens ejendom, og han beskyldes for at have taget noget af denne ejendom ind i sin indhegning imod borgmesters og råds minde og imod hans eget skødes formelding. (Se skitse heri side **129**).

Rådhuset

Når den før omtalte Christian II's købstadlov fastslog, at i købstæderne skulle der bygges rådhus, så var dermed ikke ubetinget ment, at de skulle være til at holde ting i. De var fortrinsvis beregnet til, at i dem kunne dokumenter affattes og underskrives, medbragte papirer gemmes under tingsforhandlingerne og tingbøger, Privilegier og andre vigtige dokumenter siden opbevares. Dette udelukkede altså slet ikke, at oplæsningen og forhandlingerne kunne ske ude, således at de bragtes til offentlighedens

kundskab. Det siger sig selv for resten også selv, at det store antal mennesker, der i almindelighed mødte til et ting, vanskeligt kunne rummes i det ældste lille rådhus, der næppe var halvt så stort som det rådhus, der nu ligger på Torvet, og kaldes det gamle rådhus. Jeg nævner et par tingbogsuddrag fra Grenå, der tydeligt viser, at

Tinget mødtes under åben himmel

18. marts 1588 »Madts Erichsen Borgmester har på Grenå Rådhus, på prædikestolen og her på bytinget ladet læse vor nådig herres brev angående, hvorledes med betlere skal forholdes ...«. Det er klart, at det er 3 forskellige steder, der tænkes på. Eller 28. oktober 1588 »Rasmus Christensen Skomager stod i dag vesten ved [for] Grenå byting, som klokken var mellem 2 og 3 og gjorde sin egen og sin hustrus »Vernn« (?)«. Det drejer sig om en gældspost, hun havde.

Tingstedet har her i Grenå været indrettet ganske som andre steder. Det vil sige, at der over nogle i firkant anbragte store sten lagdes planker eller bjælker, de såkaldte »4 stokke«. På dem havde dommeren, skriveren, stokkemændene samt eventuelt andre mere anselige personer sæde, mens de øvrige til stede værende stod stillet op udenom. Parterne, vidnerne og andre, som havde noget at meddele tinget, trådte ind i kredsen. I nogle byer skal der midt inde i denne kreds have været anbragt en stor, flad sten »tyvestenen«, på hvilken tyve, når de førtes bundne til tinge, blev anbragt. Her fra Grenå er ikke bevaret vidnesbyrd om »tyvestenen«s tilstedeværelse, men derfor kan den jo alligevel meget godt have eksisteret. Der er derimod tilfælde nok, hvor tingstokkene er omtalt:

13. maj 1588 »Jens Lauritsen Vester, borger, stod her i dag lydeligen inden alle 4 stokke for menige tingsdom og vidnede«. Eller: 1570 »... synsmænd kundgjorde, at de var i præstegården i Grøndu og synede den, som de var tilkrevet til fra stokke ...«. Eller en begivenhed fra 1636. En nat i januar måned var der et par urostifere på spil i Grenå gader. De bankede på hos borgmesteren og ville købe mjød. Desuden gjorde de andre optøjer. Næste morgen var Grenå tingstokke kastet af, og man satte ganske naturligt dette i forbindelse med de natlige urostifere. Dog indrømmede borgmesteren åbent for tingmændene, »at hvem der havde afkastet tingstokkene, vidste han ikke«.

Resume

Af det foran udviklede må det altså være godt gjort, at i begyndelsen har Grenå bys ting været holdt under åben himmel på en plads nord for kirkegården på Torvet. Det må formentlig have været omtrent, hvor nu bankbygningen ligger. Det må formodes, at det ældste rådhus, der var en lille »trofast, grundmuret bygning i 2 etager«, er opført en gang i 15 hundrederne. Det har beviselig ligget i den daværende kirkegårds nordøstlige hjørne ud

mod Østergade. I dette har tinget været holdt en tid. Men kort efter 1682 er det atter for en årrække flyttet ud under åben himmel til den gamle, før om talte tingplads ved Torvet. Det er så atter flyttet tilbage til rådhuset i hvert fald inden 1725. De gamle historiske tingstokke er fulgt med ind i rådstuen. Tingbogen beretter nemlig under 3. september 1725 om en berygtet voldsmand, Hans Hansen Nagelsmed, at han satte sig på tingstokkene med hatten på hovedet, efter at han i forvejen med råben og buldren var gået op og ned ad gulvet i tingstuen og havde smøget tobak. Begge dele var i høj grad krænkende for rettens værdighed.

Tingdagen

har altid her i Grenå været mandag. Den første mandag efter helligtrekonger var første mødedag i det nye år. Den kaldes altid snapsmandag. Der er ingen vidnesbyrd om, at der har været drukket snapse den dag. Og kyndige folk er af den mening, at navnet ikke har noget med spiritus at gøre, bl.a. fordi ordet »snaps« er af betydelig nyere dato. I selve det, høje landsting i Viborg havde man også ordet »snapslandstinget«. Det skulle indvarsles, så snart årets første by- og herredsting, altså hjemtingene, var endt. Man antager derfor, at ordet skulle komme af det jydsk »snap« i betydning snar eller hurtig. Andre mener, at det skulle komme af begyndelsesbogstaverne i de fire latinske ord *sessio nova anni prima* (det første ting i det nye år).

I den katolske tid var det altid skik, at der holdtes messe i kirken, før tinget begyndte. Og et stykke efter reformationens indførelse var det endnu brugeligt, at tingmændene hørte prædiken i kirken, før de gik til deres hverv.

Tingdagen var samlingsdagen for de fleste af byens borgere. Oprindelig var det pligt, at alle skulle møde. Senere blev det selv uden denne pligt en kærkommen anledning til en sammenkomst. Alle påbud fra kongen, lensmanden eller magistraten oplæstes, og alle retstrætter og ejendomshandler afgjordes der. Ejendomme og løsøre, som ønskedes solgt, blev opbudt på tinge. Og endelig - og ikke mindst - foregik jo der rettens pleje, når nogen stod anklaget for tyveri, vold, Overfald eller drab. Der har altid været nok, der trak mennesker derhen, selv om også tingbogen ikke sjældent kort og godt melder: I dag »intet at bestille«.

Dyrs Nørreherreds segl 1584.

Tingets formand

var den kongelige embedsmand, byfogeden eller - som han i den egenskab også kaldes - dommeren. Han kaldes undertiden tinghører, dog benyttes dette udtryk mest, når byfogeden selv er forhindret og en anden optræder som dommer i hans sted. Ved hans side sad

Dyrs Sønderherreds segl 1584.

tingskriveren (senere byskriveren). Det var ham, som førte tingbøgerne og besørgede udskrift deraf. Han skulle jo helst være nogenlunde duelig i skrivekunsten. Da det var en bestilling, som hverken helt eller halvt kunne føde sin mand, måtte det som regel være en af byens borgere, som havde andet levebrød ved siden af. Flere gange har det været den danske skolemester. For Grenås vedkommende kan det tilføjes, at borgmesteren og et par af rådmændene næsten altid var til stede på tinget. Det er jo ganske naturligt bl.a. af den simple grund, at de i mange sager selvskrevet mødte på byens vegne.

Stokkemændene

Ved siden af disse sad så de 8 stokkemænd, som regel kaldet slet og ret »de otte mænd«. De var en slags vitterlighedsvidner til alt, hvad der skete på tinget. Deres navne anføres hver tingdag ved den første sag, som behandles, og i de ældste tider også ved de følgende. Det erstattedes dog senere med udtrykket forne (altså førnævnte) 8te mænd eller dannemænd. Det anføres af historikere, at de udtoges for et år ad gangen. Her ved Grenå ting har det, som det fremgår af tingbøgerne, været skik, at »de 8 mænd« skiftede fra gang til gang, tilsyneladende med regelmæssige mellemrum. Det tyder altså på, at hvervet er gået på omgang. Jeg har prøvet at undersøge, hvor længe det varede, inden en sådan omgang var forbi, og er kommet til det resultat, at det varierer fra 7 til 10 uger. Det kan vel også svare til de »almindelige borgeres« antal.

Sandemændene

Og så var der endelig de »4 sandemænd«. De udtoges oprindelig af kongen (selvfølgelig efter indstilling), senere - ihvert fald her i Grenå - af lensmanden. Valget gjaldt for et år ad gangen. Tingbogen indledes som regel med nævnelse af de 4 sandemænds navne på tingbogens første side. F.eks.: Grendou thing bog dette år 1636. Sandemænd dette år Niels Jensen Hvid, Peder Mogensen, Jep Andersen Emerløff, Rasmus Søffrensen Hamelløff. Deres opgave var at afsige »tog« eller tov [d.v.s. dom] i en vis art af sager. Oprindelig var det i sager, som angik markskel, siden i alle mere alvorlige sager som drab, vold, overfald, men også overløst på ejendom. Det stående udtryk er, at »sandemænd gjorde deres tog«, d.v.s. afsagde deres edfæstede kendelse.

Sandemændenes bestilling, der som regel kun indskrænkede sig til at afsige kendelsen skyldig eller ikke-skyldig, var i mange sager en dybt alvorlig

opgave. Hvor højtideligt sandemændene har taget sig denne ses af, at det flere år forekommer, at ved den første eller næstførste tingdag i det nye år fremtræder det foregående års sandemænd og kræver et vidnesbyrd. De æsker ganske ligefrem et tingsvidne om, hvorvidt de i den for løbne periode har røgtet deres kald på tilfredsstillende måde. Her er et eksempel: »14. januar 1639. Oluf Markvorsen på sine egne og hans medbrødre, sandemænd i forrige år, deres vegne et vidne. Ovennævnte 4 mænd stod for tingsdom i Dag og begærede i god lyd deres skudsmål hos menige mand og almue, være sig rådmænd, byfoged, borgere eller bønder, så mange, som i dag var til stede. De ønskede at vide tingets dom om, hvorledes de havde handlet og skikket sig i deres sandemænds-kald, og om der var nogen dannemænd, som havde noget at sigte eller beskyldte dem for, enten for brud på lov og ret eller i henseende til deres »tog«, som de havde svoret og gjort på kgl. majestæts, Grenå bys og bondens vegne. I så fald stod han nu på alle fires vegne og bød »sølv og pendinge« at ville rette og bedre for sig og dem med, om nogen havde noget at klage over med rette. Dertil svarede først byfoged og rådmænd, dernæst borger, bønder og menige almue, som i dag søgte ting og var til stede, at fornævnte fire sandemænd fra forgangne år 1638 har gjort deres tog og sandemænds ed både på kongens, byens og bondens vegne som ærlige og oprigtige dannemænd, så at der ikke er noget at klage på dem. De har passet deres bestilling og de sager, som de har været brugt i her til tinge i det forløbne år i fuld overensstemmelse med deres sandemænds ed og således som det ærligt, kristeligt, forsvarligt og godt kan være ...«. Med sådant et vidnesbyrd tilført bogen kunne de afgående sandemænd jo nok trække sig tilbage med fuld honnør. Mens vi er ved denne institution kan det tilføjes, at der vist nok har været en vis ekstra afgift at udrede i de sager, hvor sandemænd skulle dømmes. I tingbogen for 1588 nævnes således varsel for 2 mænd, som skylder for »sandemænds-pendinge«, som de altså ikke endnu har betalt.

Synsvidner

Ved en mængde sager udtoges, vist nok af byfogeden med tingets billigelse, en del synsvidner til at syne, hvad der var foregået i denne eller hin bestemte sag, altså hvad overløst der var sket på et hus eller en mark, eller hvad sår en overfalden person havde fået. De mødte så næste tingdag og afgav deres forklaring, som bogførtes. Der er som regel 4 eller 8 synsmænd, der kan også optræde 12 og i særlige tilfælde et »kirkenævn« på 24 vidner.

Da alle disse personer, netop med undtagelse af sandemændene, er uafbrudt skiftende, anføres de med navns nævnelse ved hver sag. De fylder mindst halvdelen af papiret i de ældre tingbøger.

Menige almue

Men foruden de nævnte personer, som altså på embeds vegne mødte i retten, kom der adskillige andre af byens folk: »menige tingsdom« eller »me-

nige almue«, som de benævnes. De mødte slet og ret for at se og høre, hvad der foregik. Ved alle ejendomshandler og en stor del andre forretninger bruges altid om parterne den faste formular, at »de stod i dag her inden fire stokke, tog hinanden i hånden og aftalte »lydeligen« (eller »i god lyd«) dette eller hint for dette menige tingsdom«. Det vil altså forstås, at der på tinge; selv i en lille by som Grenå med ca. 150 ejendomme og et tilsvarende antal husstande, de fleste tingdage nok har været 40-50 mand til stede. Man kan godt gå ud fra, at når et eller andet var »lyst« (eller læst) på tinge, så vidste alle byens borgere besked dermed, hvad enten det gjaldt påbud eller forbud, handel eller pantsættelse. Oplysning om forfalden gæld, eller at pengemellemværender nu var afgjort.

Når der i det foregående et par gange er citeret ordene »udi god lyd«, er dette at forstå som udtryk for, at der, da tingsvidnet blev udstedt, var den fornødne ro, så vidnerne kunne høre og se, hvad der foregik. Der findes eksempler på, at det er gået meget voldsomt til på tinget. Og alene den omstændighed, at der var en ret stor forsamling, har jo bevirket, at snakken til tider kunne gå ret livligt. I selve den kendsgerning, at udtrykket »udi god lyd« anvendes, må jo ligge, at der til tider også har kunnet være det modsatte.

Man vil af det foran udviklede forstå, at de gamle tingbøger giver et ganske godt billede af livet, som det dengang levedes i Grenå og delvis nærmeste omegn. Det kan jo ikke nægtes, at det fortrinsvis er vrangsidens af livet, som belyses, idet alt, hvad der angår forbrydelser som overfald, vold og drab o.l., altid kommer til at fremtræde klarest. Det jævne, borgerlige, stræbsomme liv kommer mindre udførligt til orde og ofte kun som sidebemærkninger, men er dog ingenlunde helt udelukket, og begge sider af livet hører jo nu engang med til billedet.

Drabs- og voldssager

Vi vil så se på nogle af de begivenheder, som tingbøgerne oplyser, og begynder med den mørke side, nemlig drabs- og voldssager.

Som tidligere oplyst har Severin Kjær i 1880'erne, da hele byarkivet befandt sig på rådhusloftet i Grenå og ikke som nu i Landsarkivet i Viborg, opnoteret adskilligt fra de ældste tingbøger og anvendt det i indledningen til »Præsten i Vejlbj«. Som ganske naturligt er, har han dertil benyttet netop de sager, som var mest »spændende«. Da nu den omstændighed, at disse begivenheder allerede er trykt, ikke bør forhindre, at de gengives her i byhistorien, da endvidere »Præsten i Vejlbj« er udsolgt og næsten ikke til at opdrive antikvarisk, og da endelig enkelte af de sager, som nævnes deri; ikke længere findes i de i Viborg opbevarede tingbøger, mener jeg, at det er berettiget at benytte Severin Kjærs bog ved siden af mine egne optegnelser og ved siden af, hvad afd. pastor Richter i Vejen i længst forsvunden tid har

afskrevet og bl.a. benyttet til et par artikler i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«. For forståelsens skyld gengives alt på nutids dansk.

1575

Vi befinder os i året 1575. Det er det år, hvor tingskriveren forrest i randen af tingbogen har moret sig med at tegne forskellige figurer, som strengt taget ikke har med en tingbog at gøre, bl.a. et hjerte med en pil igennem. Den indledes med et par moraliserende linier på plat tysk. De lyder i oversættelse: »Når du vil straffe mig og mine så se først på dig og dine, finder du ikke kende fejl, kom da igen og straf mig og mine«. Efter denne opfordring til selvransagelse fortsætter så skriveren: »Gud, din godhed takker vi formedelst kristus vor herre, for din velgerning er rund og lys, med hvilken du os bevare, at de, der liv og levned have, af dig sin føde og nødtørft få; dig ske lov, pris og ære«.

Begyndelsen er altså god nok, men året skulle bringe byfogeden, som hed Seu Seuszen [vistnok = Søffren Søffrensen Willersøe] stor ulykke.

Der levede på den tid i Grenå en person ved navn Kiel Lavesen. Han havde været der i 10 eller 12 år, men havde kun vundet sig et dårligt skudsmål. Der vidnes om ham, »at fra første tid han kom til Grenå og indtil denne dag, havde han været en oprørske mand og voldsmand, som altid ville være i kiv og trætte, så hver mand flygtede for hans omgængelse«.

Denne mand overfaldt mandagen før Sankte Mikkelssdag 1575, som var den 26. september, Seu Seuszen på bytinget. Otte dannemænd stod frem og vidnede, at de var på Grenå byting og hørte alle de ord, som Kiel Lavesen gav Seu Seuszen. Byfogeden gav ham gode ord igen, men Kiel sagde: »Jeg vil ikke længere have dig siddende«. Han tog sin økse på sin aksel og rendte igen frem. Da sagde byfogeden: »Jeg trouer ikke Kiel, at du vil hugge folk her på tinget«. Men straks i det samme huggede Kiel til byfogeden med sin økse, således at den traf ham i brystet. Lige tilforn havde Rasmus Molbo råbt: »Her står dom i dag, thi Kiel bærer stort had til Seu Byfoged - - det har han i ti eller tolv år«.

Men Mikkel Andersen vidnede, at den hele trætte kom af, at Kiel æskede det forligelsesbrev, som han havde udgivet til Seu Seuszen.

Den følgende tingdag fremstod synsmændene. Det var - Seu Kirial fra Dolmer, som førte ordet og vidnede, at de havde set Seu Seuszen og hans klæder. De var nye og skønne, men gennem hugget for hans bryst og overløbet med blod. Hugget ind i byfogedens bryst var så stort, at de kunne stikke en hånd deri.

Mange mænd vidnede på tinget, at byfogeden havde varslet Kiel til denne dag, og skikket seks mænd til ham med stævning og varsel. Seu Seuszen havde levet redelig inden almuen som en kristen dannemand og hans hustru desligeste. Hun takkede alle, som på tinget vare.

Den 24. oktober fremkom Bertel Seuszen fra Villersø på sin broder,

Seu Seuszen Byfogeds, vegne og Mikkel Andersen på kongens vegne. De begærede dom over Kiel Lavesen for den store »bordag« [slagsmål] han havde udøvet. Dommen kom til at lyde: »Kiel Lavesen bør i hans hals at stinges til et spyd kroppen lægges på stejle og hovedet sættes på en stage«.

Der er næppe tvivl om, at Kiel kort efter er blevet henrettet på den angivne måde på Galgebakken ude mellem Enslev og Grenå jorder.

Kort før havde 2 andre dannemænd på den sårede byfogeds vegne været henne hos Kiel Lavesens datter for at optegne det gods, som voldsmanden ejede, og som han altså efter loven havde forbrudt. Men hun havde kort afvist dem og sagt, at hun ikke ville tilstede noget skifte, førend hun selv eller et bud fra hende havde talt med lensmanden på Kalø, Jørgen Rosenkrantz. Vidnerne havde også været i »kieldereren« (d.v.s. rådhusfængslet) hos den arresterede Kiel Lavesen for at høre, hvad han var datteren skyldig i arv efter hendes afdøde moder. Han forklarede, at hun havde tilgode 20 rdl. i den gård, han overtog efter hendes moders død. Desuden 15 skp. rug, 16 skp. byg, en hest, en ko, en dyne og en gryde »så stor, at der går 2 kander i den«.

Det var for resten ikke første gang, at Kiel Lavesen havde forøvet vold. Året før kom han ind i Michel Nielsen Milles hus og slog Seuren Tigisen i hans hoved med en økse, uden at Seuren Tigisen havde talt ham noget til. Seuren Tigisen var byens tjener. Mandagen efter Snapsting 1574 (altså i begyndelsen af januar måned) svor sandemændene Kiel Lavesen et fuldt vold over derfor. Hvad straf han fik dengang, er ikke anført.

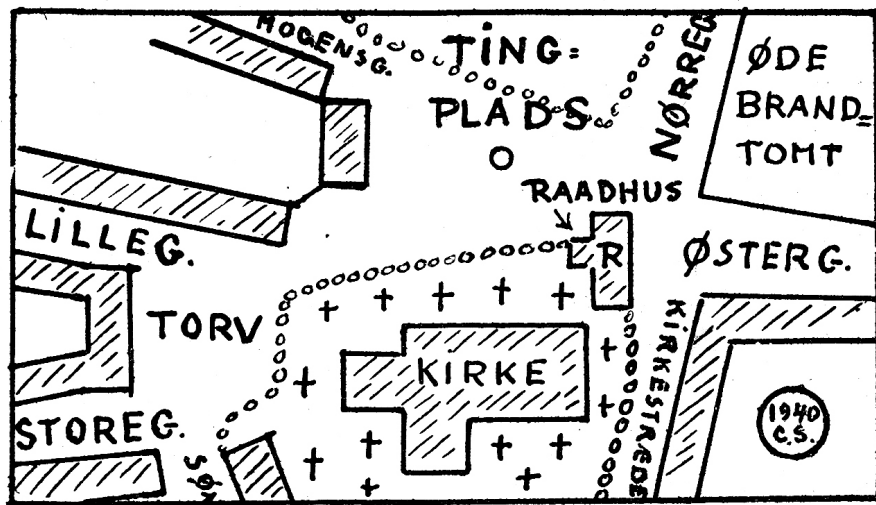
Langt ind i det påfølgende år måtte Søren Villersø holde sengen for sit sår. På tinge optræder Christen Nielsen (tingskriveren) på hans vegne som »tinghører«, som der står. Enkelte gange ses det, at stokkemændene har været til stede i byfogedens stue for at overvære en sag, som ikke kunne opsettes.

Dette skete f.eks. mandag næst før Sct. Mortensdag, da præsten, hr. Terkel Pedersen, kom til ham i ærinde fra lensmanden. En anden gang, det var sidste tingdag før jul, stod nævnte Chr. Nielsen på tinge med byfogedens brev i hænde og forbød nogen mand at vidne i sager, kongen vedrørende, som byfogeden skulle svare til eller sager, som angik ham selv personlig, forinden Seu Seuszen selv blev så »før«, at han kunne møde på tinge og svare dertil.

På samme tid som Kiel Lavesen forøvede sin voldsdåd mod byfogeden, var der også en anden person, Bay Jacobsen, som »stimedede om« og gjorde ufred i byen. Flere mænd og kvinder vidnede, at de en nat havde set ham stå uden for Badskær Mester Jacobs dør, hvor han havde itubrudt stangen, som stængede for døren, og slået selve døren itu. Endvidere sønderslog han en tønne, som stod ved døren.

Kort efter kom han en aften ind i Chr. Rebslagers hus, tappede al dennes mjød, ituslog karret og dræbte hans fæmon.

Som det gik i 1575, således gik det også i årene både før og efter. Her er nogle eksempler:

Skønsmæssig kortskitse over Grenå Torv ca. 1680, tegnet på grundlag af landinspektør H. F. Storms bykort fra 1799, sammenholdt med ældre kort, med panteprotokoller o.l. ordet "Ting-Plads" angiver bytingets sandsynlige beliggenhed. Cirklen angiver byens "kag", der ligeledes er indsat skønsmæssig.

1570

Niels Jensen i Dolmer sigtede og gav sag imod Jep Svendsen, fordi han slog ham 12 sår han havde i hoved og skuller. Mandag næst efter palmesøndag svor sendemændene Jep Svendsen samt Jens og Niels Persen fuld vold overfor de sår, de gjorde Niels Jensen i Dolmer.

1574

Mandag efter Mariæ nativitas (8. september) udbød Oluf Skousen sit hus og sin jord og hvad andet, som han ikke kunne føre med sig, til salg, fordi han fordreves fra byen for Jens Narups hads skyld. Men Jens Narup, der var rådmand og kirkeværge, gav samtidig på sin side last og klage over, at han »jaues oc driues« af byens og kirkens arbejde af samme Oluf Skousen.

1574. 6 synsmænd så, at Simon Seuszen i Obdrup havde 7 slag i hans hoved og 7 slag på hans venstre »aksel« (skuller), blå og blodige. Hvem der havde slaget ham, hjemlede de fuldt syn over.

1574. Sandemænd påkræves til dom over Christian Himmerbo, som stak Søren Ibsen »i hans bryst hans klæder sønder«.

1576

I januar måned var der stort slagsmål. Synsmændene kom frem på bytinget og vidnede, at de havde været hos Per Bødker. Der var hugget et stort sår i hans skuller. Jens Rødhoved var stukket i låret. Og om en af kongens bøsseskytter, som altså må have ligget i borgeleje i byen, står der, at han

var revet i hans øjne. Hvem der havde udøvet alle disse overfald, kunne synsmændene hverken se eller afgøre. Men de hjemlede fuldt syn derover.

25. august 1588

Stokkemændene vidnede, »at de så og hørte Jacob Badskær fremæske, om der var nogen, der havde set, at hans søn Per Quast huggede eller slog Hans Rasmussen og tilføjede ham enten sår eller skade. I så fald skulle han nu fremkomme og vidne, inden sandemænd blev »tilfyldt« og gjorde deres tov. Men ingen fremkom«.

Der må jo nu imidlertid have været beviser nok for sagen, thi straks derefter står, at sandemændene »stod her i dag for dette menige tingsdom og svor Per Quast fuldt vold over samt at bøde til kongen og bye for sår og skade, han havde gjort Hans Rasmussen«. Men Per Quast og Hans Rasmussen gik hen i Michel Skræders stue, der vel har ligget nær ved tinget, og der forligede de for deres vedkommende sagen. Og to »dannemænd« kunne derefter på tinge melde om, at der var sluttet forlig »dog kongens og bysens sag at være uforkrænket« d.v.s., at kongens og byens ret til bøden ikke berørtes af forliget.

23. september 1588

Rasmus Snedker lod på tinge lovlig udmelde (»opkræve«) 6 synsmænd til at se, hvad sår og skade der var sket med ham. De så, at han havde fået 2 »slauf« af en kniv i hans højre skuller. Et vidne erklærede, at han havde set, at Michel Jensen slog Rasmus Snedker med sin kniv de to »slauf«, som han nu havde i højre skuller.

7. oktober 1588

Stokkemændene vidnede, at de så og hørte en dannemand, Jens Persen Bronni, og en ærlig pige, Maren Simonsdatter, lydelig stå her for tinget og vidne. Jens Bronni havde for en tid siden sammen med nogle flere folk været inde hos Thomas Simonsen borger for at købe øl for deres »pendinge«. En af dem ved navn Niels Rasmussen sagde da til en anden, som hed Oluf Kjær: »Betal dit øl, du skal få tusinde djævle«, og dermed tog han Olufs Økse fra ham. Så gik de to mænd ud på gaden. Pigen vidnede, at hun så Oluf Kjær komme gående ud af Thomas Simonsens gadedør, og at Niels Rasmussen kom lige bag efter ham. Så sagde Niels til Oluf: »Gå ind og betal dit øl, ellers skal du få tusinde djævle«. Efter nogle flere ord drog så Niels Rasmussen sin kniv og stak med den Oluf Kjær 2 »Slauff« (stik?) i hans højre arm.

Sandemændene svor så gerningsmanden fuld vold over og at betale bøde til kongen, bonden og byen for sår og skade, som han gjorde nævnte Oluf Kjær efter vidnesbyrd og synsbrevs lydelse.

»Tusinde djævle« synes at have været et meget anvendt udtryk i hine

tider. Det forekommer ofte her i tingbøgerne, og i Danmarks Riges Historie Bind IV side 203 berettes, at kong Gustav Adolf af Sverrig brugte dette udtryk over for Christian IV ved det berømte møde i Ulfsbæk Præstegård 22. februar 1629.

9. april 1627

Rasmus Jacobsen Quist berettede for tinget, at forrige onsdag havde Morten Guldsmed og Anders Gosk et par gange været ved hans dør og villet tale med ham, men ikke truffet ham. Da han siden var på vej hjem, mødte han de to mænd, som kom løbende imod ham, hver med et draget værge. Han spurgte dem så, hvad de ville ham. Morten Guldsmed svarede: »Du skal få en djævel, skal du«, og dermed løb han ind på ham og sårede ham i hovedet. Senere havde Anders Gosk stukket ham i hans venstre hånd.

Guldsmeden forklarede efter tinghørernes opfordring således angående stridens oprindelse. Han havde noget »brændt sølv« at forarbejde for Anna Jacobsdatter her i byen. Siden hen, da hun ville drage af landet, solgte hun ham sølvet. Men senere kom så hendes broder, den før omtalte Rasmus Jacobsen, og sagde til guldsmeden, at han ville betale ham hans arbejds-løn og så på søsterens vegne have sølvet udleveret. Det havde guldsmeden formodentlig ikke villet gå ind på. Onsdagen derefter havde så Rasmus Jacobsen »givet guldsmedens hustru onde ord«, da han mødte hende på gaden. Da guldsmeden fik det at vide, gik han med »et værge« til Rasmus Jacobsens dør, men ingen var hjemme. På tilbagevejen, hvor han fulgtes med Anders Gosk, mødte han imidlertid Rasmus. Det udartede til klammeri, og han måtte indrømme, at han så havde trukket blank og tilføjet Rasmus Jacobsen sår både i hoved og i hånd.

Med Anders Gosk forholdt sagen sig således: Rasmus Jacobsen havde onsdagen før budt ham ind på en kande øl. De var så imidlertid kommet i klammeri, og Anders Gosk ville gå sin vej. Men idet han »vred sig ud af døren«, havde Rasmus Jacobsen slået til ham og afhugget hans øre. Som følge deraf fremkom han den følgende tingdag (16. april med en modklage. Rasmus Jacobsen måtte indrømme, at han havde gjort Anders Gosk nogen skade på hans øre, men han benægtede med højeste ed, at han havde hugget øret aldeles af ham. Nogen dom findes ikke indført. Alle 3 synes jo at have været omtrent lige skyldige. Måske har de så været så fornuftige, at de også er gået »ind i Michel Skræders stue og har forliget sagen« som parterne, hvorom er fortalt heri tidligere.

Fra 1588 til 1632 er der kun bevaret ganske få tingbøger. Vi anfører her et par drabssager fra slutningen af 30erne.

11. december 1637

stod på Grenå byting Anders Klemesen i Stenvad, herredsfoged i Nørreherred og »lyste sin salig broder Peder Klemesens dødelige bane og gav

last og klage på Niels Hvid og Jens Bager, begge borgere i Grenå, at de dræbte og ihjelslog hans broder ved Grenå strand d. 3. oktober 1637«. Derpå fremlagde herredsfogeden et synsvidne udstedt af byfoged Peder Nielsen og 2 synsmænd, hvori der vidnes, at der de kom at se og syne, hvad skade og sår, som nu salig med gud, Peder Klemesen havde, da så de aldeles ingen blå eller blodige sår på hannem, undtagen at blodet gik ud af hans højre ære. Byfogeden tilspurgte ham: »Hvo haver gjort dig den skade«? Men han lå aldeles stille og kunne intet svare dertil. Ydermere tilspurgte de hannem: »Hvor haver du fået din bane«? Da pegede han på sit højre øre. Synsmændene så, at der var løbet blod ud af øret, ned på hans krave og klæder, men ellers fandt de hannem ingen skade at have.

Derefter fremførte Anders Klemesen et nyt vidne, Mikkelt Kræmmer, som vidnede således: Den 3. oktober kom Niels Hvid og Jens Bager gående fra Grenå by og ned til stranden. Da de nåede derved, kom Jens Mikkelsen i Hergården (?) og salig Peder Klemesen roende ind i Grenå å med en båd. Niels Hvid bukkede sig ned og tog en glat sten op fra strandbredden. Idet han stod med stenen i sin højre hånd, råbte han til Peder Klemesen ude i båden: »Din skælm og din prakker, hvad er det for parlament [klammeri], du har været i med vore folk om en båd. Djævelen fare i dig«!

»Ja, holdt! bi og tøv lidt«, svarede salig Peder. »Hvis det er dit alvor, da skal jeg retlige nu komme i land til dig og komme i arbejde med dig«. Dermed trådte Peder Klemesen i land og drog sin kniv. Men Niels kastede stenen og løb, og salig Peder forfulgte ham og stak efter ham med kniven. Så var der, at Jens Bager tog en sten i sin højre hånd, kastede den og ramte salig Peder på hans højre kæbe, så hatten faldt af. Derpå rendte han hen mod salig Peder og greb ham i hans skulder. Niels Hvid kom nu også til. Han skubbende Peder om kuld, lå oven på ham og slog ham mange slag.

Jens Bager, der betragtedes som den egentlige drabsmand, fik straks sin dom, der lød på, at han skulle miste livet. Niels Hvid blev dog heller ikke fri. Herredsfoged Anders Klemesen fremlagde på bytinget en nævninge-ed sålydende: »Da Niels Hvid, [som] var i følge med Jens Bager, skød Peder Klemesen omkuld og slog ham nogle mange slag, da svor de Niels Hvid et fuldt »åråd« [overfald eller medvirkning i overfald] over«. Som følge deraf »satte Anders Klemesen i rette, at også Niels Hvid straffes på livet ved at miste sit hoved«. Den 22. januar 1638 fremkom Niels Hvid med sit gensvar. Han havde ladet tilkalde synsmænd efter slagsmålet. De var mødt og havde set hans hat og klæder. På højre skulder var skåret et skår gennem hans hat, livstykke og uldskjorte. Et andet skår fandtes foran på hatten. På byfogedens spørgsmål om, hvem der gjorde denne skade, aflagde Niels Hvid sin ed på, at det gjorde Peder Klemesen, da han løb efter ham med kniven. Byfogeden fandt sagen så vanskelig, at den måtte opsættes. Tingbogen skriver ganske naivt og højst menneskeligt derom: »Da efter begge parternes bevilling og samtykke og efterdi det er en gan-

ske tvivlrådige og vanskelige sager at dømme i, særlig fordi det gælder liv og levned, da haver vi samtlige med hverandre til videre betænkende rådført os, at denne sag må »opstå« [henstå] ind til i dag otte dage«. Først 25. februar 1639 faldt dommen over Niels Hvid. Den kom til at lyde på døden. Den motiveres således, »at efterdi nævningen har hannem et fuldt »åråd« [meddelagtighed] oversvoret og han endnu ikke har udgivet eller tilfredsstillet øvrigheden ej heller den dødes slægt og frænder for samme åråd. Da han langt mindre har fremlagt noget, som han i denne sag kan befri sig med, ej heller ladet indstævne nævning-eden, som ham i denne sag er overgangen, uanset at det nu »moxen« er år og dag siden. Da ved vi ikke rettere her udi at kunne kende eller dømme, end at forne Niels Jensen Hvid jo haver forbrudt sit liv og bør at straffes på sin hals«.

Sagen var dog ikke helt endt endnu. Otte dage efter, at denne dom var fældet, mødte nemlig Søren Nielsen Schierp, formodentlig delefogeden, på kongens vegne med en opsættelse og lod nu de fem mænd indstævne, som havde været til stede ved stranden og ikke havde hindret drabet. Han henviste til »kong Chr. IV.s mandat af 22. marts 1620«, hvori det bl. a. hedder: »Hvor nogen tvedragt og uenighed udi nogen deres nærværende påsyn begiver ... skulle de være forpligtet med flid at afværge, at noget manddrab bliver begået«. Skete der alligevel et drab, var de tilstedeværende pligtig at pågribe morderen. Flygtede han, var de pligtig at sætte efter ham og bringe ham fangen tilbage senest inden 8 dage. Kunne de ikke bringe manddræberen tilbage, skulle hver af dem straffes med fuld mandebod, som var 18 daler courant. Men kunne de heller ikke betale, da burde de at »bøde på kroppen med fængsel og arbejde«.

Ingen af de fem mødte. Det ses ikke, at de siden igen er stævnet eller draget til ansvar. Rimeligvis er det da for deres vedkommende blevet stående ved den blotte stævning og trussel. Derimod er der vel ingen tvivl om, at de 2 gerningsmænd har måttet bøde med livet.

1639

Endnu en drabssag indeholder tingbogen for 1639. Det drejer sig om en mand, Niels Knap, som tilsyneladende uden alt for stærke motiver stikker en anden mand, oven i købet hans egen onkel, ihjel. Drabet fandt sted 28. juni 1639. Et af de vidner, som havde været sagen på nærmeste hold, nemlig David Sørensen Væver, forklarede følgende om den. Nævnte 28. juni kom han gående ned ad gaden. Da mødte han Niels Rasmussen Knaps moder. Hun bad ham at gå ind til Søren Jensen Spillemand og få Niels Knap med ud. Det var han rede til. Han gik ind til spillemanden og sagde: »Niels, kom herud og følg med mig hjem«. Den tiltalte rejste sig straks, bød Søren Jensen god nat og fulgtes med David Sørensen ud på gaden. Men så hørte David nogen råbe i Søren Spillemands stue. I det samme rev nævnte Niels Knap sig løs fra ham, løb tilbage til Søren Spillemands forstue og stak ind

ad døren med sit væрге. Andet og mere vidste han ikke af fortælle derom, hvorefter han aflagde ed på sin fortælling.

Anna Mortensdatter, som var i huset hos Søren Spillemand, vidnede ligeledes »med soren ed«, at hun ikke hørte, at spillemanden og Niels Knap var noget ord imellem, førend Niels Knap sneg sig ind ad døren og stak onkelen ihjel.

Sidsel Nielsdatter, den dræbtes enke, vidnede ganske på samme måde som de to foregående, at hun ikke hørte, at hendes søstersøn og hendes mand var noget ord imellem, før end hendes mand faldt død ind ad døren til hende. Hun beskyldte nu samme sin søstersøn for at have forøvet dette drab.

Den næstfølgende tingdag, mandag 1. juli, må sagen endnu ikke have været moden til at komme for retten. Der står ved den dag i tingbogen kort og godt: »Intet at bestille«.

Først 8. juli kom sagen for. Søren Nielsen Skierp i Emmelev, der vistnok var delefoged for Nørreherred, d.v.s. den, som på kongens eller lensmandens vegne optrådte i visse sager af alvorligere art, stod for tinge og spurgte, »om der var nogen på fædrene eller mødrene side, enten fader eller moder, søster eller broder, farbroder eller morbroder eller nogen anden, som ville være eftermålsmand efter Søren Jensen [spillemands] dødelige afgang. Men ingen svarede. Hvorfor han på kgl. majestæts vegne forårsagedes til selv at være eftermålsmand udi sagen«.

Ved samme ting erklærede byskriveren Søren Knap, der til daglig var »dansk skoleholder« i Grenå, at han ville være sin broder, Niels Knaps, fuldmægtig i denne sag, så vidt lov og ret kan medføre.

Det blev altså Søren Skierp i Emmelev, som skulle optræde og kræve straf over drabsmanden og få sagen nærmere oplyst.

Synsmændene, som byfogeden straks, da drabet rygtedes, havde anmeldt »til at syne, hvad sår og skade den afdøde havde«, vidnede, at de så, at Søren Spillemand var stukket »et sting« i hans venstre lår og et lidet sting imellem hans skuldre. Hvem der havde gjort det, hjemlede de fuldt syn over. To andre synsmænd vidnede, at de »var tiltagne« (udnævnt) til at syne den dræbtes skjorte. De så da, »at der var slet intet skåren af hinde, men hun var lige sådan, som hun blev hannem afført«.

Næste tingdag stod Niels Rasmussen Knap personlig for tingsdom. Han benægtede ikke, at han havde gjort afgangne Søren Jensen hans døds bane. »Og stod han med førnævnte Søren Skierp til vedermålsting for dette vidne«. Mere står der ikke om sagen. Han fortæller slet ikke, af hvad årsag han løb tilbage og stak onkelen ned. I hvert fald har skriveren ikke opnoteret det.

Allerede næste mandag afsagdes så dommen. På den dræbtes vegne fremstod den førnævnte Søren Nielsen Skierp. Han motiverede ganske kort, at han agtede at erhverve dom, over Niels Knap for drabet på Søren Jensen »som han desværre ihjelslog 28. juni sidst forleden«. »Han satte

derfor udi al rette, om Niels Knap ikke for denne gerning bør at straffes på sin hals og begærede derpå dom«. Selvfølgelig var også drabsmanden til stede. Han benægtede ikke, at han var den dræbtes banemand, men havde ikke yderligere at tilføje. Og så afsagde da nævningene følgende dom: »Da efter slig lejlighed, som berørt er, og efterdi fornævnte Niels Rasmussen Knap er greben på fersk fod for samme gerning, da har vi efter hans egen bekendelse dømt ham fra sin hals for samme drabs sag og beskyldning. Med mindre vores overdommer og anden høj øvrighed hannem benåde vil. Under vor forsegling«.

Det må formentlig have været de 4 sandemænd, som afsagde denne foreløbige dom. 2. september kom sagen atter for, således at det vel nu har været et kirkenævn på 24 mand, der skulle dømme. Dens afgørelse slutter omtrent som foregående: »... vidste vi ikke rettere herudi at kunne dømme, end at for nævnte Niels Knap jo har forbrudt sit liv og derfor at straffes på sin hals for samme drab. Under voris zigneter«.

Men endnu var sagen ikke endt. Retsplejen må dengang have været således, at også den kongelige embedsmand skulle stadfæste dommen, således at den altså alene for hjemtingets vedkommende er faldet i 3 tempi. I hvert fald er sagen igen for den 7. oktober. Men der kom det i vejen, at byfogeden, Peder Nielsen Torngård, »sagde sig helt kvit, at han ikke kunne dømme den dom over Søren Knap, formedelst han selv var interesseret i sagen. Men han formener, at en anden dommer i denne sag skal sættes«. Tingbogen for 1639 slutter d. 23. december Der er på det tidspunkt endnu ingen sættemænd udnævnt. Den endelige dom er altså først afsagt året efter. Men da tingbøgerne fra 1640 og helt til ca. 1700 er forsvundet, ses det ikke, når den er afsagt. I en så oplagt sag som denne er der jo imidlertid ingen tvivl om udfaldet: Niels Knap må have mistet hovedet engang i 1640.

Man gik altid bevæbnet

Så skal her til sidst anføres et par sager, som viser, hvordan det var tidens skik og næsten hørte med til god tone at gå bevæbnet.

15. april 1588

Stokkemændene vidnede, at denne dag, medens dommeren endnu sad på tinget, havde Per Jacobsen i Thorsø og Per Bertelsen nogle »unattige« ord [skældsord ?] med hinanden. Per Jacobsen tog med vred hu Per Bertelsen i ærmet og ville rykke ham omkuld. Men så hævdede Per Bertelsen hastigt sin økse i vejret, så den faldt hen over hans skulder ned på jorden bag ved ham. - Altså selv på tinge mødte folk bevæbnet med økse. Det er forståeligt, at man ved kirken indrettede et »våbenhus« og gjorde det til pligt for mændene at sætte deres værge fra sig, inden de gik videre ind i selve kirken.

25. november 1588

For tinget stod 2 dannemænd og 1 dannekvinde, som selvfølgelig i tingbogen nævnes med fuldt navn ligesom tinghøreren og alle de andre tingmænd. De vidnede med oprakte fingre og helgens ed, at ved påsketid samme år stod de sammen med Laurits Skinder i Mads Sørensens dør, da en Karl kom gående ned ad gaden. »Han var i en sort kjortel, sorte boxer og hvide bundne hoser. Han havde en bred økse og et spyd i hånden«. Karlen gik hen til dem og spurgte, om nogen af dem ville købe et godt værge. Han fortalte dem, at han var kommet fra København, og at han havde hjemme ved Hobro. Det omtalte spyd sad på en eske-stage, og der var brændt et mærke i stagen oppe ved jernet. Laurits Skinder - købte så dette spyd af karlen for 2 mark »samt 4 skilling i drikkepenge«.

Sagen drejer sig om, at det pågældende spyd var blevet stjålet, og at Jens Mikkelsen fra Fannerup Mølle beskyldes for tyveriet. De pågældende vidner erklærede »så sandt gud hjælpe dem«, at det foreviste spyd var det, som Laurits Skinder købte af karlen. Jens Mikkelsen må vel altså dermed være overbevist om tyveriet.

1. marts 1624

vurderer 4 udmeldte vurderingsmænd et hus »øster i byen«, som Rasmus Jensen ejede og for sine misgerninger frarømte.

1565

Mandag efter St. Michelsdag tilstod Jens Persen for tinget, at han havde frataget Hans Henriksen et spyd og en boløxe, som nu står på Grenå rådhus. Han forpligter sig herefter til under livsstraf at rømme land og rige.

Overlast på ejendom

foregående Afsnit er anført en Del Eksempler på Vold og Drab for at give et Indtryk af Tidens Råhed og Tilbøjelighed til at »drage Sværdet«, som jo har »siddet løst i Skeden«. Det er ej heller at undres over, når man betænker, hvilken krigersk og lovløs Tid det på mange Måder var. Men der har også været en udstrakt Tilbøjelighed til at lade sin Voldsomhed gå ud over materielle Ting. Tingbøgerne har en Mængde Eksempler på »Bordag« mod Døre, Vinduer o.l.

1. april 1588

Syn over den fortræd, der er gjort ved dør og stolper i det hus, som Søren Fiil iboede. Synsmændene så, af grebningen i den ydre gadedør var sønderslået, og at der i døren var mange slag og hug. Hvem der havde gjort det, hjemlede de fulde syn over. Søren Jensen Norup var sigtet derfor og stod i den anledning til vederståelse. Det vil altså sige, at han af to mænd,

som var udmeldt af retten, nemlig byens tjener og en anden »dannemand«, lovligen og rettidig var tilsagt at møde på tinge og høre synsmændenes erklæring. »3 vidnemænd vidnede og kundgjorde med oprakte fingre og helgens ed, at de så og hørte, at Søren Jensen, Jens Sørensen Norups søn, huggede og stak de hug og stik med en dragen »degen« [kårde] udi Anna Fiils arvingers dør og stolpe«. Søren Fiil havde til gengæld for ødelæggelsen af gadedøren slæpet Søren Norup, hvad jo i og for sig ikke var så mærkeligt. Sandemændene svor først Søren Fiil fuld vold over, fordi han havde slået Søren Norup, og derefter Norup fuld vold over for den »bordag«, han havde gjort ved huset.

15. april 1588

6 synsmænd vidnede på tinge, at de var »opkrævet« af Jacob Badskær og fulgte med ham til hans hus. De så da, at der var hugget i hans »fjællevindve« [luge?], ligeså i gavlen, og at en dør var sønderslået. Sandemænd svor Søren Michelsen Skinder fuld vold over for denne bordag.

10. juni 1588

Stokkemændene vidnede, at de så Sti Bartelomsen, borger. Han stod for tinge, bekendte og sagde, at han var »sat i stok og jern« for den bordag, han gjorde på Hans Buntmagers dør. »Thi havde han ikke behov at sætte borgeren«. Det må formentlig være, fordi han allerede var sat i arrestkælderens i stok og jern. Sandemændene svor selvfølgelig også ham fuld vold over for hans forbrydelse.

19. august 1588. »Jonn Badskær og Mikkel Jensen lovede [at betale] til kongen og byen for Sti Bertelomsen for et faldsmål, som han var voldsvoeren for Hans Buntmagers dør, som han slog på«.

I en anden sag forklarede synsmændene, at de så, at der var hugget 2 hug i »den øvri gadedør« hos en borger. Vi har her en mindelse om, at det var almindeligt dengang, at gadedøren var delt i 2 dele på tværs, omtrent på midten, alt så omtrent som stalddøre på landet i en bondegård. Folk kunne så lukke den øverste halvdel op, når de ønskede lys og luft ind i stuen eller forstuen. Eller de kunne stå ved den åbne halvdør, næstet som i et lille »bislag« og iagttage, hvad der foregik på gaden.

1635

Og så endelig en sag fra 3. august 1635, ikke mindst for dens pudsiges forms skyld. Nævnte dag oplæstes på tinge en klage fra Peder Jørgensen Kremer, lydende som efterfølger: »I gode dommere og danemænd, som retten i dag besidde (?) skal, ønsker jeg samtligen lykke, salighed og guds fred og vel-færd altid evindeligt. Eftersom jeg forårsages i denne min beretning min nød og klage for I gode folk at angive, da giver jeg eder på det kraftigste at vide, hvorledes mig nu forgangen søndag og mandag nat ved elleve eller tolv slet

Billede af et af Danmarks få endnu bevarede gamle bindingsværkshuse med davlen mod gaden og med gadedøren delt i en øvre og en nedre halvdør.

Huset, der er opført i 1589, ligger i Helligkorsgade i Kolding.

blev »uforrettet« [forurettet?] af Jens Sørensen i Brou, at han uden nogen årsag mod mig kom for min dør og slog mine vinduer ind, uanset at jeg lå i min seng og mente mig uden al fare, og tryk for sligt at være, efterdi jeg vidste ingen fjende eller trætte af at sige og ikke heller sad i drik eller dobbel med ham formener jeg fred i mit hus at måtte nyde og have »besynderlig« [i særdeleshed]

ved midnatstide, efterdi jeg som en fattig mand og skatteborger giver min tribut og skat såvel som nogen anden, så ser jeg mig til, at jeg også må vederfares den del, som ret og kristeligt kunne være, hvorom jeg ikke er tvivlende. Er derfor til dommeren og rettens bestørkere (?) min venlige bøn og begæring, at i dette mit korte indlæg ville eragte, læse og påskrive og mig det siden igen til hænde stille. Dommeren med hans bisiddere gud allermægtigste i vold ønsket og befalet af Grendou den 27. july Ao 1635. Peder Jørgensen, egen handt«.

Helt ud en skyld i sagen er Peder Jørgensen nu ikke. Samme tingdag mødte nemlig manden i Bro-Huset og benægtede med oprakte fingre og højeste ed, at han havde slået Peder Jørgensens vinduer ind.

Og Chresten Mortensen Foged på Fævejle vidnede, at nævnte søndag d. 19. juli om aftenen silde, da han gik på »Store Kongens alfar Gade i Grenå«,*) så han, at Peder Jørgensen kom ud af sit hus med et draget værge i sin hånd og huggede efter Jens Sørensen.

Ligeledes efterlyste han en brun hat, som nævnte Jens Sørensen »kom af med« på Grenå gade samme aften. Endelig fremlagde meromtalte Jens Sørensen i Brohuset et vidne angående, at synsmændene havde set, at han havde et sår i det højre håndled.

Ved samme ting lod Peder Jørgensen oplyse en brun hat, som han den omtalte aften havde fundet på Grenå gade.

Sagens sammenhæng kan man uden vanskelighed slutte sig til af disse forskellige kendsgerninger.

*) Her er et af de ganske enkelte eksempler på, at der til Storegades navn er hæftet ordet »kongens«. C. S.

18. oktober 1639

Ved et syn over Grenå kirke manglede der 90 ruder i kirkevinduerne. Det giver i sandhed et malende billede af tilstanden.

Om skældsord og fornærmelser voldgift og forlig

15. januar 1588

For tinget var mødt kapellanen, hr. Niels Sørensen Bunde, og en borger Søren Bennesen. Hr. Niels tilspurgte lydelig i tingmændenes påhør Søren Bennesen, hvad årsag han havde til de »ubekvemmelige« ord, han havde tiltalt ham med, og om han vidste ham »nogen ulempe« at tillægge i nogen måde. Da svarede han hr. Niels, at han ikke vidste andet at sige om ham, end at han var en ærlig og oprigtig danemand, og at han ikke ville beskyldte ham for andet end det, som godt var. Dersom han havde sagt andet til ham, så var det sket udi drukkenskab. Han bad hr. Niels om forladelse for guds skyld.

23. september 1588

2 borgere vidnede for tinget, at for en 3 ugers tid siden var de inde hos Thomas Bødker. Da kom Søren Lauritsen Borgers søn ind til ham og sagde: »Får jeg den tønne, du har lovet mig?« Dertil svarede Thomas: »Det, jeg har lovet dig, haver du fået«. Så rykkede Søren »luen« [huen] af hovedet på Thomas og gik ud ad døren.

De to mænd var nu til tinge for denne fornærmelse. Derom står kort og godt »sandemænd svor Søren Lauritsen Borgers søn et fuld vold over og sin pending at bøde til bonden, kongen og byen, fordi han tog Thomas Bødkers lue af hans hoved uden hans vilje og minde og gik ud ad døren med den ...«.

10. marts 1612

Michel Hansen Borger vidnede, at forrige fredag aften, da bysvenden var gået fra vagtmester Pe Trøys hus og »var sat i vagt«, kom han forbi ham i "Dorette Heisels Gyde". Han så da, at nævnte Jens Bysvend var i skænderi med Rasmus Madsen, som tjener hos Anders Ramussen rådmand. Han vidste ikke, hvad de skændtes om, men han så, at Rasmus tog en sten op fra gaden og slog den efter Jens Bysvend.

7. november 1603

En borger, Clemmen Rasmussen var indkaldt for tinget og bekendte, at han endnu ikke havde ladet afbede den sag hos hr. Terkell Perszen, som var kommet af, at han var gået ind til præsten og »uførmitt« ham, fordi han ikke havde villet »overvære to folk, som ville troloves med hverandre«. Altså Clemmen var i hidsighed over, at hr. Terkel ikke havde villet være

til stede ved de to unge menneskers trolovelse, gået ind og havde udskældt præsten. Han var så idømt »at afbede« sagen, men havde ikke været så flink dertil som ønskeligt.

Når der var rettet ærerørige skældsord mod folk, var det almindeligt, at de ved tinge enten indstævnedes den pågældende eller selvrensede sig og "søgte et godt skudsmål".

Skudsmål

Mandag 19. juli 1576. Et vidne for, Christine Skræder og Karin Hergård. Christen Thomsen Skræder stod for tingsdorn og tilspurgte lydeligen Karen Per Olufsens, om hun vidste ham eller hans hustru, Kirsten Tommesdatter, nogen »ulempe« at tillægge udi nogen måde, med hvilket deres gode rygte, Ære eller »lempe« kunne forspildes. Hvis så var, skulle hun kundgøre og fremsige det nu. Da svarede Karen Per Olufsens, at hun ikke vidste mod Christen Skræder eller hans hustru andet at sige end det, som ædigt og redeligt er, og som det sømmer sig en god, from og oprigtig danemand og en ærlig christen danekvinde. Ej heller havde hun set, spurgt eller fornummet, at de havde brugt eller ladet bruge nat eller dag lønlige eller åbenbare, årle eller silde nogen utilbørlige »stikker«, som deres gode rygte, ære og lempe i nogen måde kan formørke.

Med ordet »stikker« er vi ved sagens kerne. Det er det ord, som anvendes ved beskyldninger for trolddom. Og det er altså det kriminelle ord, som Karen Per Olufsens har udslynget mod Christen Skræder.

2. september 1588

Et stokkenævn for Rasmus Nielsen og hans hustru. 24 dannemænd vidnede endrægtigen på tro og sandhed, at de har set og hørt, at nævnte Rasmus Nielsen har stået her i samfulde 3 ting og »gjort« [udkrævet] sit eget og sin hustrus skudsmål, hvorledes de haver handlet og skikket dem, og fremæsket, om der var nogen, som kunne »sage eller skyldte« [sigte eller beskyldte?] dem for nogen som helst »stikker«, som deres gode rygte, ære og "lempe" i nogen måde kunne formørke. Men ingen var fremkommet, som »sagte eller skyldte« dem for andet end det, som godt er. Så svarede fornævnte 24 dannemænd, medborgere, bønder og menige almue, som nævnte dag søgte tinget, at nævnte Rasmus Nielsen og hustru, Beritt Mogensdatter har handlet og skikket dem ind til denne dag ærligt, kristeligt og vel, han som en ærlig dannemand og hun som en ærlig, kristeligen og god dannekvinde, så at de aldrig har set, hørt eller spurgt fornævnte Rasmus Nielsen eller hans hustru bruge eller bruge lade nogen utilbørlig handel eller »stikke« udi nogenhånde måde. Men fornævnte 24 dannemænd med den menige mand, som på tinge var, takkede dem på det bedste for deres levned og omgængelse«.

Det var jo et fint Sskudsmål. Slet så godt gik det ikke i

1570

Mandagen næst efter quasimodo (1. søndag efter påske), da 24 danne-mænd for tinge erklærede, »at Mette Offue Bysvends hustru var berygtet og beskyldt for trolddom«.

Hekseri og trolddom

Som forannævnt var en hyppigt forekommende årsag til splid og spektakler i de tider de gensidige beskyldninger for, at modstanderne øvede trolddom. Ethvert uheld i huset med den daglige gerning, ulykke eller sygdom hos tyendet og kreaturer eller hvilket som helst andet slemt, der kunne indtræffe, fik straks skyld for at være fremkommet ved menneskers ondskab og trolddomskunster.

I 1575 var der en borger i Grenå, Svend Jensen, som mente, at han var særlig forurettet og plaget i den retning, uden at han dog selv kunne gå ram forbi, idet han også havde talt onde ord om andre.

Først havde han udkastet mange løse beskyldninger mod Karen Kiels og beskyldt hende både for trolddom og andre handlinger. Bagefter måtte han på tinge erklære, at han ikke vidste andet om Karen lige fra den tid, hun kom til Grenå, end hvad som en ærlig danekvinde anstår.

Siden kastede han sig over en borger, som hed Mats Skøtt, hvem han på bytinget beskyldte og påsagde: »Du haver forlokket mine drenge, været imellem mig og mine, advaret dem imod mig som en ond nabo og stunget efter mig med dine trolddomskunster«.

Svend Jensens vrede kom sikkert af, at den ene af hans »drenge« (karle), som hed Kort, havde forladt tjenesten hos ham for at give sig i arbejde hos Mats Skøtt. Dette harmede Svend, og han sendte mænd derind, som skulle overtale Kort til at vende tilbage, men det ville han ikke. Mændene havde sagt, at dersom han ville vende tilbage til Svend Jensen, skulle han få øl og mad med tilbørlig underholdning. Men Kort svarede dertil, at om så Svend ville give ham 100 rdl., så ville han dog ikke ligge der én nat.

Da mændene gik ham nærmere på klingen og spurgte, om Svend da havde handlet »udedisk« imod ham, tav han først, men svarede siden, at han ikke skyldte ham for andet end det, som godt er. Men ligge derinde, det gjorde han ikke for penge.

Den mærkeligste heksehistorie her fra Grenå er en, som findes anført i tingbogen for 1588. Den er gengivet både af Severin Kjær i indledningen til »Præsten i Vejlbj« og af J. Richter i Kirkehistoriske Samlinger 1889.

Hekserisagen mod Rasmus Rasmussen Kræmmer

Mandag 19. august 1588 fremstod på Grenå byting en af byens borgere, Laurits Klemidsen. Han »satte« og beskyldte købmand eller kræmmer Rasmus Rasmussen for at have forgjort hans hustru, Berit Ibsdatter, hvis

sjæl gud haver. Inden tinget sad byfogeden Søren Nielsen og hos stod Rasmus Jensen fra Dolmergård og hans 11 »medbrødre«. Det var dels borgere fra Grenå og dels bønder fra de nærmeste landsbyer. - Det var, hvad man kaldte et »kirkenævn«. Men tillige stod der de 8 stokkemænd, som sædvane var, at de kunne høre og stadfæste, hvad der blev vidnet på tinge. For dette menige tingsdom stod Laurits Klemidsen frem og vidnede: »Den tid, da Rasmus Kræmmer kom i det klammeri, rygte og skæld, at han havde ladet forgøre sin egen hustru, Anne Kræmmerkvinde, kom han hen til mig og bad, om han måtte være hos mig en tid lang. Da han havde været hos mig en stund, kom en Dag Esben Rasmussen og Jens Hansen på Anholt ind til mig«. De siger da til Rasmus Kræmmer: »Hvorfor går du sådan hen med dine stikker, at du ganger ud »på bygderen« [landsbyerne] og bekommer der både høns og andre gode sager, og du bærer det så hen udi byen og lader det koge udi løndom»? Da tog Lavrits's kvinde Berit ordet og sagde: »Det er sanden, I siger. Og hans børn sidder hos mig og får slet intet«. Da sagde Rasmus vredt: »Har du set det«? Så pegede hun på sine egne to øjne og sagde: »Ja, gud, haver disse set det«! Men nu blev Rasmus endnu mere vred og sagde: »Derfor skal du få både skam og skade og et ondt mod«! Og straks derefter kom det onde op i hendes venstre hæl, og det gik over hendes ganske liv, så hun blev død derover. Og lå Berit således i tre samfulde år på hendes sygeseng, uden når hun blev båret ud eller ind«.

Laurits Klemidsen endte så med at sige, at han ingen anden sætter eller skylder for denne sin hustrus »sårdød« end Rasmus Rasmussen. Denne var selv til vedermålsting - det vil sige, at han stod hos på bytinget, for at han kunne tage til genmæle og forsvare sig -, men han tav stille.

Rasmus Kræmmer slap dog ikke med denne anklage alene. Aldrig så såre var nemlig Lavrits Klemidsen færdig med sine svære beskyldninger mod ham, før den ene historie og bekendelse efter den anden fra hans forskellige »medsøstre« blandt heksene kom frem og viste, hvilket kønt kompagni han havde virket sammen med.

Først fremstod byfogeden og lod oplæse en bekendelse, som Maren Kiars havde afgivet, da hun tilforn for 16 år siden var blevet brændt ved Sønderherreds ting. Hun havde der vedstået, at Rasmus Kræmmer kom til hende om råd. Men da hun ikke var hjemme, gik han til Anne Thours i Ålsø. Hun fulgte med ham til Søren Skræders, hvor de blev om natten, og hvor han fik råd til at forgøre sin kone. Endvidere vedgik hun, at Anne Orms i Bredstrup, Maren Villums i Grenå og hun selv havde alle tre været med til at forgøre Anne Kræmmerkvinde, samt at hendes husbonde derfor skulle give dem pendinge, salt og fisk.

Derefter lod borgmester Mads Eriksen frembære og oplæse en bekendelse af Elle Tammisdatter, som 17 år tilforn var brændt ved Nørreherreds ting. Hun havde vidnet, før hun blev pint, at Maren Villums og Søren Olufsens hustru i Ålsø, de kastede det onde på Anne Kræmmerkvinde, men

hendes husbonde havde købt dem dertil.

Også disse beskyldninger måtte Rasmus Kræmmer stå og høre på, uden at han kunne fremføre noget til sit forsvar. Han var fremdeles stille.

Anne Rønde og Sidsel Mikkels forgør Jep Sørensen ved hjælp af et voksbarn

Endelig lod byfogeden oplæse endnu en bekendelse fra en af Rasmus Kræmmers »medsøstre«. Det var heksen Anne Rønde, som nylig var brændt ved Sønderherreds ting. Hun havde den 10. august frivillig og upint på Katholm bekendt, at hun tilligemed flere havde øvet følgende slemme trolddomskunster. Der var en kone i Fladstrup i Lyngby sogn, Sidsel Mikkels hed hun, der bar vrede og had til en mand, Jep Sørensen, der i byen og gerne ville unde ham al den fortræd, som ske kunne. Efter tidens tankegang mente Sidsel, at hun lettest ville nå sin onde hensigt, dersom hun fik sig lavet et voksbarn, fik dette døbt og så tilføjede det samme mén som den, hun ønskede skulle ramme Jep.

Sidsel samlede sig da et større selskab af kyndige medhjælpere. Anne Rønde fortæller, at foruden hende selv og Sidsel var også Buol Hjorkone (hyrdens kone) fra Vejlbj og Rasmus Kræmmer fra Grenå til stede for at

Kalkmaleri fra Højelse kirke ved Køge. Man ser djævelen ride på en heks, mens en af hans »kumpaner« bærer 2 af hendes »medsøstre« i en kurv på ryggen. Det var den slags ting, heksene i de pinlige forhør fortalte, at de selv havde været med til. Mange af dem troede selv på, hvad de sagde.

gøre det voksbarn, der skulle ligne Jep Sørensen, og som Sidsel havde bestilt til at forgøre ham med. De samledes i Sidsels gård, i det lille kammer, hvor de bedst kunne være i ro og skjul, hvis nogen skulle komme. Der trillede de voksbarnet op på et kistelåg, hvorpå de i haven opgravede nogle af de urter, som kaldes vekop, karse og blodurter, og over dem læste de nogle ord. Først læste Rasmus Kræmmer, siden Sidsel Mikkels, derefter Buol Hjorkone og siden igen Anne Rønnes. Derefter tog Sidsel urterne udi en hvid skål, slog sit forklæde derover, bar dem ind i stuen og lukkede døren. De andre kvinder gik hjem, hver til sit. Derimod meldte Anne Rønne intet om, hvad der blev af Rasmus Kræmmer.

Siden bragte Sidsel voksbarnet til Anne Jespersdatter i Vejlbj, der bar det på sin krop i samfulde 40 uger, lige så længe som en kvinde bærer sit foster. Så blev det døbt i Vejlbj kirke. Anne bar det op i kirken og overgav det til Sidsel Mikkels fra Fladstrup, den dag det skulle døbes. Sidsel bar voksbarnet til døbefonten og fik det kaldt Hans, idet hun foregav, at det var efter en af hendes slægtninge, og Buol Hjorkone og Anne Rønne stod faddere og var gudmødre til barnet. De havde altså alting velordnet, og deres skændige forsæt syntes at skulle lykkes for dem. Det gjorde det også. Præsten, hr. Jens, iførte sig messeklæderne for alteret og gik ned i kirken og læste over barnet, gik dernæst til døbefonten og døbte det i faderens, sønnens og den helligånds navn. Da det var døbt, tog Sidsel barnet, men hun turde ikke gå igennem »stætten« (kirkelågen) med det, fordi den onde der driver sit spil og kunne splitte hende ad. Derfor kravlede hun over kirkegårdsmuren og gik med det til Fladstrup.

Dåben var altså vel overstået. Men der må alligevel være opstået mistanke om, at ikke alt forholdt sig rigtigt med det barn, som hin dag var døbt af hr. Jens i Vejlbj kirke. Anne Rønne hørte slemme rygter og anede, at der var fare på færde. Hun rømmede derfor over til Sjælland. Her var hun dog ikke ene eller ukendt. Hver heks havde nemlig sin »dreng«, som de kaldte dem, d.v.s. en ond ånd, der over for heksen optrådte ikke blot som tjener, men også som herre og hersker. Anne Rønne havde også sin dreng, og han hed Belsius. Som hun nu var rømt fra Djursland og en dag gik oppe ved Viskinde på Sjælland, kom pludselig hendes »dreng« Belsius til hende, tog hende over hendes bryst og satte hende udi ligeste som i løb. Han førte hende sådan, at hun ikke rørte eller følte jorden, før end hun blev sat i Sidsel Mikkels have i Fladstrup.

Der var de andre kvinder med deres »dreng« allerede forsamlet ved fadeburgavlen, hvor der blev holdt gilde. En af løjerne, som de havde for, var, at de tog voksbarnet og lagde det på en »lyseklove«, og Sidsel Mikkels satte ild deri med et lys, først i »kronen«, siden i lemmerne, så voksbarnet brændte helt ned. Men allerede 3 uger efter lå Jep Sørensen lig. Som voksbarnet svandt hen for flammen, således svandt han ved en tærende syge. Trolddomskunsterne havde hjulpet. Og Sidsel Mikkels kunne nu sagtens

være glad, eftersom hun havde nået at få fyldest for al sin hævn og skadefryd. Hun havde da også lovet at ville give Anne Røndes en skæppe mel for hendes umage og hjælp ved al det nævnte værk. Men Anne Røndes påstod nu rigtignok, at hun aldrig fik hverken en hel eller en halv skæppe mel.

Også al denne sære handel måtte Rasmus Kræmmer stå og høre på ved bytinget og tie dertil. Han var til vedermålsting, men havde intet at svare.

Byfogeden, borgmesteren og byskriveren sætter deres segl under alle tingsvidnerne, så de er lovfaste nok, og Rasmus Kræmmer må lade dem stå aldeles urokket. Hvorledes dommen blev over Rasmus Kræmmer fremgår ikke af tingbogen. Under 2. september 1588 står nemlig følgende: »Stocknefjnd med Rasmus Rasmussen Kræmmer« - så følger 1½ tomme sider, åbenbart beregnet til at indskrive dommen på, når skriveren fik bedre tid. Men den tid er altså aldrig kommet, og pladsen står stadig tom. Så meget kan dog siges, at Rasmus slap for bålet, idet han senere ses at have haft strid og splid med de Fladstrup mænd, med hvem han var i familie, men ikke kunne forliges.

Trolldomssagen mod Mette Christen Lassens, som fremheksede storm og uvej over havet

At hekse også kunne fremkalde uvej og ulykker til søs, viser en trolldomssag fra 1570. Den pågældende er Mette, Christen Lassens hustru. Om hende vidnes for tinget mandag næst efter mandag Quasimodo (1ste søndag efter påske), at hun har været berygtet og beskyldt for trolldom længe, og at hun har haft samkvem med de gamle troldkvinder »som bortblev« (måske dem, som nu var døde på bålet eller »havde fået den evige varme«, som det meget kynisk udtrykkes en gang i et tingsvidne).

3 skippere, Søren Sørensen, Søren Andersen i Bredstrup og Jørgen Persen sigtede og »sagitt« [beskyldte] Mette Christens for trolldom og trolldomsgerninger efter brev og segls lydelse.

Derom forklarede først Anders Kjær, at den dag, da Jørgen Persen udløb fra Grenå med kgl. majestæts båd, da rejste der sig hen mod aften en hæftig storm. Anders Kjær sejlede med sin skude i nærheden af begge Jørgens skuder. Da mørket faldt på, sagde Rasmus Jensen til Anders: »Jeg tør ikke være foran i skuden, da hun [altså heksen] er under vandet forude og der lugter ilde. Der er visselig noget ondt foran i skuden«. Men Anders Kjær bød ham, at han endnu en gang skulle gå forud og bede gud om nåde. Han tilføjede, at med guds hjælp skulle intet skade ham. Idet de taledes disse ord og ikke vidste af andet, end at de havde holdt deres rette kurs, så stod de på tørt land på Hessel Rende (?), og skuden og godset sloges i hundrede stykker. De satte sig på en sten og kunne intet bjærge. Andendagen tidligt om morgenen var det louentt [halvstille] vejr, og de gik til og ville bjærge tønner og gods. Da de begyndte på det, tog det til at blæse stærkere, så de kunne ingenlunde nå at bjærge noget, før det var borte alt sammen.

Heksenes herre og mester så efter et gammelt kalkmaleri sådan ud. Han var på færde alle vegne. Ham var det, som peb og hvinede i nattevinden, som lod fløden løbe sammen i kernen og puslede i sengehalmen. Ham var det, som gav heksene deres magt.

To andre mænd, Frands Hellisen og Jørgen Sørensen, vidnede ligeledes for tinget og erklærede, at den dag, da Jørgen Persen sejlede ud med kongl. majestæts bådsmand, da fulgtes de med Anders Kjærs og begge Jørgens skuder. Mod aften rejste sig en hæftig storm, og skuden begyndte at løbe trindt om til den avet side som et kompas og kunne ikke i mindste måde lyde roret. Da sagde Frands Hellisen: »Gud hjælp, der er visselig en ond lykke kommet ud med os i dag. Vi vil gå og trille (?) nogen sild for ud af og bagi og se, om det kan hjælpe«. De udlagde siden 2 årer bagud og styrede med dem »eftersom roret var hende forment«. [Det må altså have været på grund af trolldom, at skuden ikke vil de lystre roret]. Så bad de gud alsom mægtigste, at han ville sende dem i land med livet. I en ½ times tid vidste de ikke af noget, førend de stod på grund på »Gildebjerre Hof«! [Gilbjerg Hoved på Nordsjælland]. Bunden var ude af skuden og godset og tønnerne i sønder. De takkede så gud, at de selv havde beholdt livet. Dagen efter gik de til nogle mænd i Gilleleje og spurgte dem, om de ville hjælpe dem med at bjærge den søndrede skude. Men da de kom tilbage til den, blæste vejr og vand så voldsomt, at de intet kunne gøre. De måtte gå derfra med uforrettet sag, men straks, da de var på hjemvejen, blev det »plat« stille igen.

Mette Christens var selv for tinget. Søren Olufsen forklarede, at Mette og en dreng lå til hans natten derefter. Da han spurgte hende, hvor hun havde været [formodentlig natten før], sagde hun, at hun havde været i Dråby og talt med en kvinde. Da de lå om natten, blæste der et »stapels« af et af vinduerne. Så sagde Mette: »Gid du må få tusinde djævle, kunne du ikke gøre nytte endda«. Pigen sagde til Mette: »Lader os gøre kors i vinduet«. Dertil svarede Mette: »Gør du tusind djævles kors derudi, og lad det blæse i tusinde djævles navn«.

Stokkemændene vidnede, at Jørgen Persen stod her for tingsdorn og sigtede og »sagitt« Mette, Christen Lassens kvinde, for trolldom og trolldomsgerninger, som hun havde gjort hans hustru og andre efter brev og segls lydelse.

Og Kirsten Jørgens »sagitt« ingen anden for det onde, hun havde i sin

hals, end Mette Christens og Maren Ballis, som sendte det på hende i Per Skrivners stue. Siden den tid »skiede hun icky løcke halle diertt« [havde hun ikke halv så megen lykke med sig].

Heksen i Grenå, Anne Jensdatter

Ved Grenå byting førtes i sommeren 1617 en hekserisag imod Anne Jensdatter i Grenå. Som tidligere omtalt eksisterer denne tingbog ikke mere, men den kendte historiker, postmester C. Klitgård, har på grundlag af Viborg Landstings dombog, i Randers Amts historiske Årbog for 1915 gengivet sagen.

Den 30. juni 1617 bekendte den for hekseri domfældte og til døden på bålet dømte Karen Andersdatter Feuten på Grenå byting følgende: Anne Jensdatter, Mikkels Pedersens hustru i Grenå, gav hende for 14 år siden, da hun midlertidig opholdt sig i denne by 1 mark, som hun skulle gå til Grenå mølle med og købe en kande mjød for. Men så kom der et så stærkt uvejr og vande, at hun ikke kunne komme hen at købe mjøden, og da hun kom tilbage til Anne Jensdatter, sagde denne: »Nu sidder Niels Nerup på en mast og gør mig det vejr i fandens navn«. På samme tid druknede og omkom Niels Nerup med sit selskab. Ligeledes vidnede Karen Feuten, at Anne Jensdatters »dreng« eller djævel hed Rokens, og hun berettede yderligere, at siden salig borgmester Mikkels Nielsen havde ladet hende forvise fra Grenå, var hun tit og ofte i løndom kommen til Anne Jensdatter og havde gjort trolddom med hende.

Så spurgte Anne Jensdatter Karen Feuten om, hvor længe det var siden, hun var her i byen, »er det ikke 14 år siden«? »Nej, gud er det ikke«, sagde Karen, »du haver dulgt mig mangen gang i dit hus siden, og kommer du ikke i hu den morgen, du kom til mig, da du sad i dit nødhus«? »Jo, gud gør jeg så«, sagde Anne, »da havde du vredet halsen om på min ko«. »Ja, det gjorde min »dreng«, svarede Karen, »for du betalte mig ikke godt for hvad, jeg havde gjort for dig«. »Ja, det var, fordi du ikke fik nogen mælk om aftenen«, genmælede Anne. Dertil svarede Karen: »Havde din dreng Rokens da fået fat på mig, havde jeg fået tusinde pokker«. Anne Jensdatter, der var til vedermålsting (d.v.s. gensvar) kunne altså ikke benægte Karen Feutens beskyldninger.

Samme dag toges der ved Grenå byting tingvidner om, at Karen Feuten havde bekendt, at for 5 år siden var hun i Morup, og da kom Anne Jensdatter fra Grenå ridende til hende og ligeledes Mette Mikkelsdatter Klobaks og hendes datter Mette Sørensdatter i Dolmer samt Johanne Tuesen i Koed. Så red de alle til Solbjerg Høje og lagde råd op, og så drog de til Peder Jensens i Solbjerg i Ning Herred, hvor Karen Feuten sprang ind ad et vindue og tog et kar mjød ud og gav de andre, for der var ikke øl i byen.

Derefter red de til Århus på deres djævl, og i Ole Bundes kælder drak de sig en rus, før de atter drog hjem. Mette Klobaks dreng hed Nellik, og

Mette Sørensdatters hed Babernes.

Efter at Karen Feuten havde afleveret denne fortælling, spyttede Anne Jensdatter hende i ansigtet, men hun benægtede ikke rigtigheden deraf, ikke heller begærede hun benægtelses vidner. Derimod sagde hun til tingfolkene: »I haver ikke funden på den rette sandskyldige endnu, som forrådte Niels Nerup«, og til Rasmus Mikkelsen, borger i Grenå, sagde hun: »Kom til mig i morgen, jeg skal vel sige eder, hvem han var, og det kan ske, at det, som I slæber og træller, haver en anden godt af«.

21. juli vidnede en del mænd i samme sag, at for 14 år, siden, midfaste søndag, var det så stor en storm, at mange: Godtfolk druknede og omkom. På samme tid forliste Niels Nerup ved Fladstrand med sit skib, og han og hans mandskab omkom. Christen Madsen i Bro vidnede, at han den gang var - så nær, at han hørte Niels Nerup råbe om hjælp.

4. august 1617 vidnede Peder Jensen, rådmand, at siden Anne Jensdatter var i trætte med Peder Holm, borger, havde hun været berygtet som troldkvinde.

25. august 1617 vidnede dernæst 19 mænd, at i 12 år havde Anne været skyldt for at give sig af med trolddom.

Anne Jensdatter og hendes mand, Mikkels Tistrup, synes at have savnet den fornødne juridiske bistand under denne sag. De undlod at tage benægtelsesvidner, når Anne var til vedermålsting angående de fremsatte beskyldninger. Og da Jens Mikkelsen i Morup 14. juli tilspurgte Mikkels Tistrup, om han ville lovværge sin hustru med kønsedselvtolvte, eller om han ville værge hende med kirkenævnen, sagde han nej, han havde ingen forstand dertil.

Derimod fremlagdes d. 2. august en erklæring fra Therkild Pedersen, tidligere sognepræst i Grenå, der udtalte, at i den tid, han havde kendt Anne, vidste han ikke andet med hende end, hvad der anstod en dannekvinde, og hun gik gerne til kirke og brugte det hellige sakramente. Hvad hendes trolddomskunster angik, ville han ikke befatte sig dermed.

Efter et så mat forsvar var det intet under, at de 12 kirkenævninger, der 4. august svor deres ed og tov over Anne, gav den druknede skippers søn, Jens Nielsen Nerup, medhold i hans påstand om, at Anne havde ombragt hans fader ved hendes trolddomskunst.

Heksen, som hun står og bærer Prædike-Stolen i den lille Landsbykirke i Vejlø ved Næstved.

27. september 1617 kom sagen for landstinget, hvor Jens Nerup påstod nævningetovet stadfæstet, medens Mikkeltistrups fuldmægtig, Stig Jensen, borger i Grenå, gjorde påstand på, at det underkendtes. Han hævdede, at sigtelsen mod Anne var fremsat af en misdæder og altså ugyldig efter loven, ligesom Anne heller ikke var bleven overbevist om at have påført nogen noget ondt. På landstinget lagde Jens Nerup sin hånd på Annes hoved og vedkendte hende for en vitterlig troldkvinde, der havde forårsaget hans faders død, medens Anne derimod sagde sig »udi trolddomskunst uskyldig og ubrødig at være«.

Dommen lød på stadfæstelse af nævningetovet, idet der særlig blev gjort gældende, at Anne ikke havde erhvervet benægtelsesvidner, når hun var til vederståelse.

Der er herefter ingen tvivl om hendes skæbne, bålet var hende vis.

Om kostningerne ved en heksebrænding

En heksebrænding var ikke nogen billig historie. Her fra Grenå haves, så vidt jeg ved, ikke noget regnskab for en sådan. Men dr. Villads Christensen anfører i sin bog om hekseprocesser fra Midtjylland en opgørelse fra en heksebrænding i Skive fra det samme tidspunkt, nemlig i 1621.

Den lyder på følgende beløb:

Givet en mand, der efter junckers befaling drog med	
Søren Ladefoged for at lede hende op	4 dlr.
For et tingsvidne af Fjends Herred.....	5 mk.
For et par sko til hende.....	3 mk.
For en stævning over nævningseden	4 sk.
For en landstingsdorn.....	6 mk.
Skriverdrengen	½ mk.
Betalt i Skive for øl til skarpretteren i 2 nætter	2 mk.
For 5 tjæretønder	5 mk.
For en stige til hende	20 sk.
Skarpretteren for hende at henrette	9 dlr.
For herredsfogedens dom.....	3 mk.
Fortæret med hende til landstinget i 2 nætter.....	3 mk.
Betalt for hende og dem, som varede på i 2 nætter.....	3 mk.
Her foruden haver hun siddet her til kost på Skivehus i 14 uger.	
Summa er 23 dlr. 1½ mk. 2 sk.	

De to nætter i Skive, da skarpretteren drak øl for 2 mark, har formodentlig været de to uhyggelige nætter, da hun blev pint. Hvad tjæretønderne skulle bruges til, siger sig selv. Stigen blev hun bundet fast på, før hun kastedes i ilden.

Hekejægeren Jørgen Arnfeld på Rugård

Det vil være rimeligt at slutte det afsnit, der handler om hekseri og trolddom, med en kort omtale af Jørgen Arnfeld på Rugård. Hans bedrifter falder ganske vist ikke i selve Grenå by. Men dels er jo dog Rugård godt kendt af alle Grenåensere, dels er Jørgen Arnfelds »ry« som heksejæger så udbredt over det ganske land, at en beretning om ham naturligt følger sig ind her.

Jørgen Arnfeld var en mand med mange utiltalende karakteregenskaber, for nutiden står dog hans lyst til hekseforfølgelser som den aller modbydeligste. Men når man skal være retfærdig, må man se den på baggrund af hele den tids uhyre overtro. Og man bør vel forudsætte, at Jørgen Arnfeld selv har troet lige så fuldt og fast på heksenenes onde gerninger som de høje og kloge dommere i Viborg landsting, der dømte staklerne til at brændes, og at han altså med alle sine forfølgelser har troet at handle i retfærdighedens navn.

Imidlertid kan man ikke frigøre sig for det indtryk, at det var ham en særlig lyst at opspore mennesker, om hvem man fortalte, at de var hekse. Den almindelige fremgangsmåde over for den slags stakler var jo, at de kom under »pinligt forhør«. Man havde en overflod af metoder til rådighed for at fremkalde tilståelser. Man satte deres fingre eller tæer i jernskruer og drejede til, så benene knustes. Man vred arme og ben af led på dem eller dryppede brændende svovl ned på deres nøgne krop. Og man holdt først op, når de tilstod, at de havde forhekset en eller anden eller fremkaldt sygdom hos denne eller hin person eller hans kreaturer. Mangen en måtte på pinebænken tilstå ting, som vedkommende aldrig havde gjort eller tænkt på at gøre, blot for at få ende på sine lidelser.

Jørgen Arnfeld anvendte foruden andre prøver på, om de fængledes var skyldige eller ej, noget, som man kaldte svømmeprøven. De anklagede blev kastet ud i vandet. Hvis de svømmede ovenpå, så antog man, at det var djævelen, som hjalp dem. Så var deres skyld bevist. De blev hjulpet op og måtte så lide døden på bålet. Men sank den anklagede til bunds, så mente man, at vedkommende var uskyldig. Så blev han taget op, men meget ofte var der jo så gået så lang tid, at stakkelen allerede var druknet.

På den vestlige side af vejen, som går ned til Rugård Slot, ligger den dag i dag smededammen. Det var i den, at Jørgen Arnfeld »svømmede« sine ofre. Det var for ham en ren lyst at se derpå, og mange godtfolk var nærværende for at tage skuespillet i øjesyn.

»Ærlige« folk måtte ikke udføre den slags bøddelgerninger. Derfor var skarpretteren fra Århus, mester Herman Høker, Jørgen Arnfelds hjælper ved slige lejligheder.

Angående skarpretterens virksomhed har man hans egen beretning derom. Generalfiskalen havde tilskrevet magistraten i Århus, at man havde erfaret, at Jørgen Arnfeld ofte betjente sig af mester Herman i trolddoms-

sager, og at man havde hørt, at han havde aftvunget de anklagede deres bekendelse ved at dryppe dem brændende svovl på brystet, ved at strække deres lemmer eller ved andre pinsler.

Mester Herman indkaldtes derfor d. 16. december 1686 for retten i Århus og forklarede bl.a.: »Hvad jeg har bestilt både på Rugård, i Ebeltoft og her i Århus med de fanger, jeg har haft under hænder [er følgende]: Noget før påske sidst forleden haver kongl. may. ridefoged Hans Jacobsen i Ebeltoft mig tilskrevet, om jeg ville rejse til ham, som jeg og gjorde. Og pinte jeg der en fangen kvinde, som var beskyldt for trolddom og siden i fængslet døde. Det skete tvende gange med 2 benskruer og en på fingrene og intet mere eller anderledes, og dog bekendte hun samme tvende gange intet, men siden frivillig for retten på rådstuen haver gået til bekendelse.

Efter påskedag skikkede velb. Jørgen Arnfeld mig bud, at jeg ville komme til hannem, som jeg og gjorde, og da bestilte jeg ganske intet hos ham enten at pine eller forhøre Gye Kockes, men derimod en mand, som kaldtes Peder Kieri, som de tog fat samme dag. Hannem kastede jeg på vandet, og da svømmede han som en gås, og ingen flere har jeg svømmet for velb. Jørgen Arnfeld.

Imellem havren og byg-sæden rejste jeg efter Jørgen Arnfelds begæring til hannem og brændte Gye Kockes. Samme dag pinte jeg Blommens moder og Peder Kieri og den anden dag ligeså, dog bekendte de slet intet. Og skete det efter hjemtingsdom.

Ungefær 3 uger efter pinsedag skikkede velb. Jørgen Arnfeld mig atter bud, at jeg ville komme til hannem, som jeg og gjorde. Og da brændte jeg Blommens moder, og intet videre har jeg forrettet for velb. Jørgen Arnfeld«.

Til oplysning tjener, at »Blommen« var Navnet på en kvinde, som nogen tid i forvejen var brændt i Århus som heks.

Det er ganske betegnende for Jørgen Arnfeld, at han snød mester Høker for betalingen, så han altså havde gjort sine rejser til Rugård uden at få noget ud deraf. Derom lyder mester Høkers egen beretning: »Jeg har efter hans begæring rejst mig selv til skade, og min umage ikke engang [fået] betalt«.

Bøddelens takst

Bøddelens arbejde var ellers ikke dårligt lønnet. Der findes i flere retssager oplysninger om hans priser. Et kgl. rescript af 1698 bestemmer bl.a. følgende »normaltakster«:

For et hoved med sværd at af hugge	10 rdl.
For en hånd eller finger at afhugge.	4 -
For at slå arme og ben i Stykker og lægge kroppen på Stejle	14 -
For hvert kneb med gloende tænger.....	2 -

For kagstrygning	5 -
For at piske en ud af byen	7 -
For at brænde en krop	10 -

Heksebålene flammede livligt, snart her, snart der i over et århundrede. Men omsider blev regeringen så oplyst, at den fik betænkeligheder. Der udstededes derfor 21. juli 1686 et kgl. forbud imod, at nogen dødsdom over hekse bragtes til udførelse, inden sagen var prøvet ved højesteret i København. Dels dette, dels den stigende oplysning bevirkede, at det lidt efter lidt i løbet af den næste snes år blev forbi med hekseprocesserne.

Men Jørgen Arnfeld var så ivrig, at han på grundlag af sådanne ved pinsler aftvungne bekendelser ikke nøjedes med at rette anklage mod jævne folk som borgere og bønder, men også beskyldte nogle adelige familier for trolddom. Disse fik han imidlertid ved højesteret dømt til at gøre afbigt, foruden at han idømtes en bøde på 1000 rdl.

Ved disse og mange andre processer forødte han sin formue og fik en mængde kreditorer rundt omkring. Da disse begyndte at blive for nærgående og henvende sig på Rugård med deres krav, lod han indrette et værelse i slottets søndre tårn. Det kaldte han »Hamborg«. Der skjulte han sig, når der kom uvelkomment besøg. Hans tjenestefolk havde da ordre til at fortælle, at herremanden var i Hamborg og at sværge derpå, hvis det gjordes fornødent. Med den forklaring måtte kreditorerne lade sig nøje. De kunne jo ikke vide andet, end at der med Hamborg tænktes på den store fristad i Tyskland.

De gårde, som Arnfeld ejede, og som han havde fået dels ved arv, dels som medgift, måtte han efterhånden sælge. Til sidst gik også Rugård, som han for sin gælds skyld måtte skille sig af med i 1707. Sine sidste år boede Jørgen Arnfeld i Ebeltoft, hvor han døde som en fattig, forarmet mand.

Blandt almuen holdt troen på hekse sig endnu en tid. Så sent som i 1717 kom en kvinde, Birgitte Kier, i Grenå for retten, fordi hun havde beskyldt Jens Rasmussen Fiils svigermoder for at være en troldkone, »som hun ville hjælpe på et gluendes bål«.

Grenå og Ebeltoft antager selv skarpretter

Der kan her være en passende lejlighed til at oplyse, at Grenå og Ebeltoft i tidligere tid selv har holdt skarpretter. Der om findes i rådstuearkivet (nu i Landsarkivet i Viborg) et brev fra Ebeltoft til Grenå skrevet lørdag efter påske [26. april] 1617. Det lyder:

»Ærlige, vise, velagte og forstandige mænd, borgmester, byfoged og rådmænd udi Grennåe, vores gode naboer og synderlig gode venner ganske venligen tilskreven.

Vores venlige hilsen med gud vor fader nu og altid tilforn. ... eders skrivelse er os til hænde kommen anlangendes brevviseren, den skarpretter

mester Segbantlos, som præsenterer sin tjeneste, at dersom vi ville holde halvt med eder, da synes eder at ville holde hannom med os, og dersom vi blev således til sinds, vi da ville med hannom [forhandle], hvad han er begærende, og lade eder vide vor betænkende her om.

Så kan vi eder venligen ikke forholde, at os og synes med eder at ville holde ham halvparten. Hans begæring haver vi forfaret. Han begærer for det første en fri våning, dernæst en skilling dansk hvert halve år af hvert ildsted hos eder og hos os, og for hver, som han hænger, halshugger eller kagstryger, 1 daler, og om nogen forekommer, som skal brændes, parteres eller radbrækkes, så nyder han efter som derom med ham kan tinges. Og vil han desuden have endda om året en vis penning af rådhuset af borgmester og råd, som I selv vil nærmere forfare af hannom.

Hvad eder, gode venner og naboer, herom skønnes, det vil vi med eder gerne samtykke, dog at den visse penning af rådhuset [hermed menes den faste afgift af byen] kunne være noget lempeligere, hvorom vi bedst begge siden kunne til ens med hannom vorde, så det i pennen kunne blive beskikket. Thi kan vi intet med hannom herom afslutte, før vi fanger eders bestemmelse at vide ... og vil eder ikke videre opholde, men vil eder nu og altid have gud almægtige befalende«.

Grenå borgmester og råd må have svaret bekræftende i sommerens løb. Et endeligt gensvar fra Ebeltoft er skrevet 21. august 1617. Det findes også i rådhusarkivet, men er meget defekt af fugt og dårlig opbevaring. Dog fremgår deraf, at Ebeltoft nu er enig med Grenå om at antage mester Segbantlos til fælles skarpretter for de to byer og at være halvt om lønnen: »Vi vil give her af byen den halve løn, som eders brev for melder, hvilket er 6 daler samt 2 skilling af hver borger og 1 kande mjød for hver, som han retter. ... Kære venner, nu kunne I gøre vis besked ... og vil nu og altid have eder gud allermægtigste befalet«. Det ser altså ud til, at overenskomsten med mester Segbantlas er kommet i stand på omtrent de oprindelig opstillede vilkår. Dog er prisen for hver »forretning« nedsat fra 1 daler til 1 kande mjød.

Hvad tindbøgerne fortæller om det borgerlige liv

I det foregående er fortalt om de mere og mindre alvor lige lovovertrædelser, som tinget fik til behandling. De udgør dog heldigvis kun en mindre del af tingsbøgernes indhold. Den langt overvejende del er - navnlig for tiden efter 1600 - det rent borgerlige livs forretninger: Skøder, lovbydelser på tinge, stævning for gæld, pantsættelser, forlig o.s.v. Det er altsammen ting, der savner den dramatiske spænding, som er over trolddomssagerne og de alvorligere voldssager. Men de giver et ikke mindre troværdigt billede af det daglige livs forhold og er i deres primitive form, der afviger meget fra nutidens, et lige så værdifuldt kulturhistorisk billede.

Skøder

Et af de mest grundlæggende forhold for hele det borgerlige liv var salget af fast Eejendom. Skødet på en sådan, det være sig nu hus eller jordejendom, foregik i sin allerældste form således, at køber og sælger mødtes på tinge og tog plads inden for de 4 stokke. Sælgeren medbragte en lille posefuld af jord fra sin grund, og i tingets nærværelse kastede han så noget deraf i skødet på køberen. Deraf skal udtrykket »at skøde« have sin oprindelse. Dermed var handelen sluttet. Begivenheden indførtes i tingbogen, og køberen fik en udskrift af denne, der altså har været den oprindelige form for et skøde. Senere blev det skik, at man mødte med de gamle skøder, som man ejede, og overleverede dem til den nye køber. Der er og så eksempler her fra Grenå byting på, at naboerne har været til stede, og at de sammen med byfogeden samt køber og sælger har begivet sig hen til stedet og målt efter, om målene passede, hvad der jo i høj grad var i alles interesse. Selve tilskødningen for tinge har formentlig været gratis. Derimod måtte »tingbrevet« betales. Jeg skal nævne et par eksempler, hvoraf anføres, at skødebrev betales med 1 td. øl, men må indrømme, at det ikke er den slags, man ret tit støder på i tingsbøgerne. De hører til de sjældent forekommende noteringer.

1570. »Mandag næst efter St. Paul Lconversionis [25. januar], David Nielsen lovede borgmesteren 1 tønne øl for Rasmus Andersen Ugelstrup hans skødebrev af Seuren Oluff Løffthen (?)«.

S. D. »Seuffren Lundtt sagde god til borgmesteren for 1 td. øl for Frans Katt for hans skødbrev«.

De ældste skøder er i høj grad primitive, de nævner ofte slet og ret køber og sælger samt grundens udstrækning i de 4 retninger. Det kan passere, at ikke engang gadens navn nævnes, hvor den pågældende ejendom er beliggende.

1570. »Kyll Jordt hann skøtthe Svend Nordrop vid gaden XIX alen, y then sønnende XXIII alen, y then vester side på bredheden XXXI alen oc y den osth side XXX all«.

Det kan jo i sandhed siges at være rekord i enkelthed. Det bemærkes, at alle talangivelser uden undtagelse var skrevet med romertal i det første par århundreder. Af hensyn til læsernes bekvemmelighed afskrives de ellers altid i nærværende bog med de nu brugelige tal. Ligeledes gengives teksten så nogenlunde tillempet på nutidsdansk. Yderligere kan det bemærkes, at alle datoer indtil hen mod år 1600 blev skrevet ved at angive selve dagens helgen navn eller den nærmest forudgående eller kommende søndags benævnelse.

1588. Mandag 29. januar. De otte stokkemænd »så og hørte, at Søren Nielsen borger stod her i dag lydeligen for dette menige ting skødede fra sig og sine arvinger til fornævnte Niels Møller og hans arvinger et stykke jord, som han var bleven tilkendt efter hans søster Else Nielsdatter og

hendes børn for 30 gode dalere, som de var ham skyldig. Og er førnævnte jordsmon i nordre ende af gårdstedet i bredde i øst og vest, ret langs gaden 20 al., udi længden i sønder og nord fra rendestenen til midt over kjelden, som er i begge sider 63 al. Og var førnævnte Søren Nielsen fornævnte Niels Møller og hans arvinger deres fulde fri hjemmel og tilståelse til for nævnte jord for hver mands tiltale i alle måder«.

25. februar 1588. »For Søren Sørensen Rosmusgård vidnede de 8 stokkemænd alle endrægteligen på tro og sanden, at de så og hørte, Jep Sørensen Rosmusgård, borger, han stod her i dag på sin kære moders, Anne Ibsdatters vegne og med sin fornævnte moders og sin egen fri vilje, samtykke og velberåd hu aldeles oplod af hænde og bortskødede fra hende og alle hendes andre arvinger og til fornævnte hendes søn Søren Sørensen og hans arvinger, al den part og del, som hende tilfaldt, da hendes husbond Søren Nielsen døde, hans sjæl gud have, i den gård, hus og ejendom, som er liggende vesten næst Jens Rødhouds hus og jord og østen næst Michel Åstrups. Og er fornævnte halve gård, hus og ejendom Søren Sørensens og hans arvingers at nyde, bruge og beholde til evin delig ejendom. Og tilbandt fornævnte Jep Sørensen sig med sin moder og deres arvinger at fri og at frelse fornævnte Søren Sørensen og hans arvinger nævnte halve gård med hus, jord, tømmer, tag, ler og sten for hver mands tiltale i alle måder. Og takkede de ham for god, redelig betaling, og dersom nævnte halve gård vorder fornævnte Søren Sørensen fravidnet, så har de forpligtet dennom at »vederlige« [skaffe som vederlag] hannom så gode hus og jord igen og såvel belejligt for hannom uden nogen som helst yderligere bekostning ...«.

Lovbydelse på tinge

For hine tider, da tinget var det forum, hvor næsten alle borgere samledes, var de naturligt, at man der lod »lovbyde«, hvad man ønskede at sælge. Det gjaldt naturligvis navnlig fast ejendom, men der er eksempler nok på, at også løsøre er lovbudet på tinge.

4. marts 1588. »Tingsvidne for Anne Hviid. Forne 8 mand vidnede, at de haver set og hørt forne Anne Hviid haver standet her i 2 tidligere ting og i dag det tredje og lovligen lovbudet hendes hus og jord og tilbød det, først til slægt og venner, så hvem der mest vil give og bedst betale«.

5. februar 1627. For Niels Christensen Kremer. »... i dag sit tredje ting, som han i to ting tilforn lovbyder sit hus øster i byen med tilhørende jordsmon, som ligger tvers over for præstegården, som hr. Laurits Hansen udi bor til slægt og venner eller hvem mest vil give og bedst betale. Varsel givet ved »både« [begge] byens tjenere her på tinget i dag 14 dage«.

Men det kan også være løsøre, som ønskes solgt.

13. maj 1639. »Lougbud-vidne for Rasmus Sørensen Hammelev« ... som på 3dje ting lovbyder en brændevinskeddel. Den er kun pantsat for 8 skilling. Han byder den til slægt og venner, hvem der vil indløse den.

Sagen har en lille forhistorie. Rasmus Sørensen Hammelev havde været kæmner det foregående år. Han var nu kort forinden blevet stævnet for 5 sl. dlr., som han var i restance med fra sit regnskab. Brændevinskeddelen, som han havde i pant af Rasmus Mikkelsen, har formodentlig nu måttet springe for at skaffe en del af det skyldige beløb.

Det hændte af og til, at folk kom til tinget for at få en eller anden genstand vurderet. I de fleste tilfælde var det nu ganske vist genstande, som de ønskede solgt.

6. maj 1588. Laurits Christensen lod ved tinge »opkræve« [udmelde] 4 dannemænd til at vurdere en økse, som han frembar for dem. Den vurderedes til 18 skilling.

10. juni 1588. Søren Skøtt havde ladet 4 borgere »opkræve« til at vurdere en sølvske, som han frembar for dem. Den vejede 3 lod 1 qvint (= 48 g). Vurderingsmændene anslog den til 26 skillings værdi pr. lod. »Og var nævnte sølvske lovbudet her i samfulde 3 ting« - altså udbudt til salg.

22. juli 1588. En mand havde opkrævet til at vurdere en »suot kiovell medt en bronn saynns offerliff, hannd thennom frembar«. Den vurderedes til 1 mark dansk og blev lovbudet i 3 samfulde ting, »før vurdering gik«. Det er sandsynligvis en dame kjole. Set med nutidsøjne er det jo lidt underligt at lade udmelde vurderingsmænd og 3 gange opbyde på tinge en kjole, som vurderedes til 1 mark (33 Øre), men det giver jo et indtryk af pengenes købeevne i de tider.

Og så endelig en sag, hvis dato jeg tilfældigvis har glemt at notere. Jep Christensen i Bredstrup på afdøde Jens Sørensen Hvids arvingers vegne havde ladet vurdere nogle ting af kobber og messing, som rektor i Grenå Latinskole Rasmus Mikkelsen havde pantsat til afdøde og ikke kunnet indløse. Vi erfarer her lidt om kobbetøjets vurderingspriser.

En gammel malmgryde, vurderet til 28 skilling, pantsat for 15 sk., 1 gl. messingkeddel, vurd. til 3 mark, pantsat for 22 sk., endnu en messingkeddel, pantsat for 24 sk., 1 messing »klou« [lysestage], pantsat for 2 mark, og endelig nogle småting, som i alt er pantsat for 4 mark. Det hele lovbydes nu til salg. Hr. Rasmus havde fået lovligt varsel. Det ses ikke, om han har været til stede, men det er vistnok givet, at han ikke har kunnet tilbagekøbe panterne.

Det kunne også hænde, at folk, der havde rede penge, som de ville have renter af, lovbydte dem på tinge. Det kan vel også tænkes, at de ønskedes udlånt blot for at have dem anbragt i sikkerhed, i stedet for at man ellers var henvist til at gemme dem »i strømpeskafterne«.

I de lidt senere tingbøger er der eksempler nok derpå. Her er et tilfælde, hvor det er kirkens penge, det drejer sig om, og hvor de først underhånden har været tilbudt en borger.

26. februar 1627. Vidne for Anders Pallesen og Søren Thomsen Glø [formentlig på den tid kirkeværger]. De vidnede for tinge, at for 14 dage

siden var de hos Jens Lauridsen og tilbød ham de penge, som de har af kirkens »oversblevne penge«. Jens Lauridsen, som i rette tid var indvarslet, var til stede. Han erkendte, at de havde været hos ham i nævnte ærinde, men han havde hverken hus eller hjem til at gemme kirkens indkomst i.

Pantsættelser

Ligesom skødeudstedelser fandt sted på tinget, kunne også pantsættelser i fast ejendom ske der. Men det er dog sjældnere, at det forekommer.

13. maj 1588. For Niels Kremer. »Forne otte mænd vidnede, at de så og hørte Rasmus Sørensen, han stod lydeligen her i dag for dette menige tingsdorn og tog i forne Niels Kremers hånd og mod 24 gode daler i god mønt og 1 tønne sild til en fri brugelig pantpantssatte til forne Niels Kremer sit hus og jord, som han nu ibor, hvilket er 6 dulv [fag] hus og jorden i sin længde og bredde efter skiftebrevs lydelse«. ... Niels Kremer og hans arvinger må nyde, bruge og beholde pantet, så længe hans penninge står deri.

Det er jo unægtelig en lidt mærkelig form for pantsættelse: Lånegiveren får ingen renter af sine penge, men har til gengæld huset til fri brug, så længe hans penge står deri.

En betydelig skrapere pantsættelse følger samme dag. Jens Lauridsen Vester, borger i Grenå, stod inden for alle 4 stokke for menige tingsdorn og pantsatte for 40 gode daler sit iboende hus til Simon Thomsen og hans arvinger. »Dersom for nævnte hus og jordsmon ikke bliver »igienløst« inden Helmis dag nu førstkommende, da skal hus og jord følge Simon Thomsen og hans arvinger til evindeligt ejendom, ligesom han skal have alle skøder og adkomstbreve overleveret».

Udlæg i løsøre

kan også komme for tinget. Jeg nævner et eksempel fra 12. marts 1627. De pågældende genstande tilhørte den forhennævnte rektor Rasmus Mikelsen, og det er rådmand Peder Jensen, som gør indførsel i hans bo. 4 synsmænd har været der og vurderet det hele. Jeg anfører nogle enkelte af vurderingspriserne:

1 »Skyffue« [skive, bord]	4 mark
1 lille buløkse	2 -
1 stort sort skab	4 sl.dlr.
1 gammel kiste	2 mark
1 bæk	2 -
1 lille gammel skive med skab under	3 -
1 gammel broget dyne	5 -
3 hynder	2 -
1 gammelt skab og 1 gammel stol	8 sk.
1 gammel fodskammel	4 -
1 bismær	1 mark

1 skrin	2 -
9 bøger	3 -
1 fryndset hynde	3 -

o.s.v. Det hele beløber sig til ca. 11 rdl. Desuden tilføjes, at dersom det kan bevises, at rektor har nogen part i den gård, som han bebor, så er denne også tilvurderet rådmanden. For tinget bekendtgør denne nu, at de som rektor eller nogen på hans vegne vil indløse Indboet inden 8 dage, så står det dem frit for.

Betaling af gæld

kunne ligeledes ske for tinget. Så var handlingen indført i tingbogen og vidnefast.

29. januar 1588. Vidnesbyrd for Søren Nielsen. Stokkemændene var vidner, at de så og hørte, at Niels Rasmussen Møller, borger, stod lydeligen her i dag og tog fornævnte Søren Nielsen i hånden og takkede ham alt godt, for god og redelig betaling af al den gæld, som nævnte Søren Nielsen var ham »pligtig« indtil denne dag. Niels Møller kvitterede for sig og sine arvinger fornævnte Søren Nielsen og alle hans arvinger for alle yderligere krav eller påmaninger efter denne dag for al gæld, som til denne dag har været dem imellem. Besegling: Tinghøreren, borgmesteren og skriveren. Det vil altså sige, at den fungerende byfoged samt borgmesteren og skriveren har sat deres segl under udskriften.

Afkald

Der fandtes en særlig slags kvittering, som man benævnte afkald. Den blev nemlig anvendt i den betydning, at arvinger erklærede sig fyldestgjort, for hvad de med rette kunne fordr af arv efter forældre. Her er et afkald efter en af byens fornemmere personer, rådmand Peder Rasmussen Thrøy, hvis rfterkommere for resten lever endnu den dag i Bergen. Han havde været gift 2 gange, hans anden hustru ligeså og havde børn af første ægteskab.

23. januar 1632. Brødrene Søren, Peder og Rasmus Pedersen Thrøy stod for tinget og tog deres stedbroder Niels Sørensen Mols i hånden på hans moders vegne og gjorde og gav for nævnte deres moder og alle hendes efterkommende arvinger for dem selv og alle deres efterkommere et evigt og uryggeligt afkald, for hvad de med rette kunne være arveligt tilfalden efter deres afgangne fader, sal. Peder Rasmussen Thrøy, som boede og døde her i Grenå, det være sig af bo, boskab, penge, sølv eller gods, rørligt eller urørligt løsøre, hus og gård, køb- og skibsværk eller andet, med hvad navn det nævnes kan, intet undtagen i nogen måde. ... »De takkede fornævnte deres moder Maren Nielsdatter for al ære, dyd og godt, for christeligt og retfærdigt skifte og jævning i alle måder, så de i enhver henseende vel arver og nøjes«. Til yderligere sikkerhed trykker alle tre brødre deres signeter derunder.

6. februar 1632. Sognepræsten, hr. Laurits Hansen Oldorph, hans tredje ting. Han frasiger sig »arv og gæld efter hans sal. broder Peder Hansen, som blev skudt i Schwerin udi landet Mecklenburg, så han vil ingen arv nyde efter ham, ikke heller nogen gæld betale efter hans død ...«.

Indstævning for gæld

Men den handling, som oftest fremkommer i de ældre tingbøger, er dog den, at en borger indstævner en anden for gæld.

Mandag d. 16. januar 1588. Mads Nielsen i Brogård [en stor gård, som lå omtrent, hvor nu »Klosterbakken« på Sdr. Møllevvej ligger] optrådte på tinge og fremviste for stokkemændene et brev med fuldmagt for Rasmus Thirrisen i Boystrup, »hvorefter han lovlig tiltalte og redelig lod fordille for hovedgæld og faldsmål Thomas Simonsen, borger i Grenå, og sagsøgte ham for 3 gode daler«. De to sædvanlige tilsigelsesmænd havde givet skyldneren lovligt varsel for dette vidne. Meningen med de mystiske ord om dille, hovedgæld og faldsmål er, at skyldneren rettelig indstævnes til befaling af den samlede gæld og pådrager sig straf ved at undlade at efterkomme stævningen.

Det er en såre hyppigt forekommende sag, og udtrykkene for den er altid de samme. Mere ualmindeligt er det derimod, at en sypige lader indstævne en mandsperson for en skjorte, som hun 6 år i forvejen har syet til ham, men som han har været svigefuld nok til ikke at betale.

7. oktober 1588. De otte mænd bevidnede, at de så og hørte en god ærlig dannekvinde og en ærlig pige lydeligen stå for dem i dag. Det var Mette Christensdatter og Berrit Troelsdatter, begge af Grenå. De bevidnede og kundgjorde med oprakte fingre og helgens ed, at det er dem fuldt vitterligt, at Maren Ibsdatter, nu Jacob Jensens hustru, for 6 år siden syede Rasmus Skomagervend her i staden en skjorte. Dog turde de ikke udtale sig om, hvorvidt han betalte den eller ej.

Det forekommer også, at den påståede skyldner for tinge benægter sin gæld.

11. november 1588. Berit Bertelsdatter stod i dag for tinget og svor med oprakte fingre og helgens ed, at hun ikke var »... Jens Lauritsen nogen gæld skyldig, ikke så meget som 1 skilling skyldte hun ham«.

Gældsbetaling på tinget

Når så gælden lykkelig var betalt, var det jo ganske i sin orden, at det også blev vidnefast i tingbogen. Her anføres et par eksempler fra tingbogen 19. august 1588. De 8 mænd vidnede, at de så og hørte, »at Mads Eriksen, borgmester, og Jens Sørensen, rådmand, tog i Jens Pedersens hånd og lod hannom af al den felling, vold og dille, som de havde hannom i, Mads Eriksen på byens og Jens Sørensen på kongens vegne ...«.

Samme dag. »Mads Lauritsen stod lydelig i dag for dette menige tings-

dorn og spurgte Rasmus Rasmussen kræmmer, om han havde betalt ham »den bryggerkeddel, som han købte af ham og var hans hjemmel til forne keddel. Så sagde Rasmus Kræmmer, at ... han havde betalt ham redelig og vel, så at han takkede ham for alt godt, for god betaling af nævnte keddel«.

»Doktorregninger«

Folk synes at have været særlig slemme til at undlade at betale deres gæld til byens badskær eller doktor.

4. juli 1588. For Jonn Badskær. Stokkemænd vidnede, at de så og hørte, at forne Jonn Badskær lovlig tiltalte og redelig lod fordille for houdgjæld og falsmål følgende: Niels Mikkelsen for 6 mark, Per Kabelslår for 15 skilling, Anne Sørensdatter for 2 mark, Søren Madsen Skinder for 6 mark, Mikkel Nielsen, købmand, for 3 mark, Niels Persen, købmand, for 6 mark, Mikkel Hansen for 1 mark, Anders Eriksen i Voldby for 3 mark samt 3 skp. Byg, Rasmus Smed ibd. for 3 mark og Jep Jepsen i Sangstrup for 1 skp. byg.

Vi går frem til en af de følgende tingbøger og træffer:

2. november 1635. Morten Bendixen Badskær. Han havde ladet indstævne Anders Pedersen i Dolmer for at forhverve en dom over ham. Anders Pedersen havde for nogen tid siden hentet ham til Søren Frandsen i Hammelev for at forhjælpe ham i hans sygdom og skrøbelighed. Han påstod, at Anders Pedersen samtidig havde lovet ham betaling for hans »umage« og »satte nu i rette«, at Anders Pedersen skulle betale ham.

Vi er her kommet så vidt i retsplejen, at dommen findes anført ved de fleste sager, hvad ikke er tilfældet i de ældste tingbøger uden ved særlige »højtidelige« begivenheder. Dommeren, Joen Christensen, afgør da sagen således: »Efterdi forne Anders Pedersen her for tingsdorn benægter, at han har lovet Morten Badskær sin betaling, vidste jeg ikke nu andet derom at kende og dømme, end at forne Anders Pedersen jo bør for Morten Bendixens tiltale kvit at være, indtil andet bevises«.

Næste tingdag og påfølgende 2 tingdage indstævner så Badskæren Søren Frandsen i Hammelev til betaling af beløbet for sygebesøg, 4 sl. daler. Indstævnedede mødte hverken personlig eller ved nogen stedfortræder, og dommeren vidste så »ikke forne Søren Frandsen for slig dille og lovmål at kunne kvit dømme, uden at han inden 8 dage stiller Morten Badskær tilfreds for nævnte gæld«.

Da der så alligevel ingen betaling kom, lod Morten Badskær sidste tingdag før jul Søren Frandsen indstævne og tiltale for dille for de 4 slettedaler. Dermed slutter denne tingbog.

17. oktober 1636 stod Morten Bendixen Badskær igen for tinget og gav Peder Jensen i Ingvorstrup sag for 6 sl. daler for hans barn, som han havde lovet at forhjælpe til sin førlighed. Han »bekendte« derhos, at samme Peder Jensen havde ladet ham hente 24 gange her fra Grenå med sin hestevogn og lige så mange gange ført ham tilbage igen, samt at han havde

sagt ham, at nu ville han ikke drage der heden længere, men at de måtte skikke barnet til ham.

Så endnu en historie om en Badskær og endda den mest effektfulde. Den er fra en ældre dato:

1574, mandagen næstefter hertug Knuds dag (7. januar). Byens Badskær hed da Jacob. Efternavn nævnes ikke: Han kaldes blot Jacob Basker eller mester Jacob. Samme mand havde et mellemværende med en borger, Peder Bertelsen, formentlig var det en gældspost, som han ikke kunne få betalt. Han anmodede derfor borgmesteren, Jep Skøtt, om at lade nævnte Peder Bertelsen indsætte i »kælder« d.v.s. fængslet, som var i rådhuskælder. Tingbogen meddeler, at borgmesteren svarede, at »dersom mester Jacob vil give Peder Bertelsen mad og øl i kælder, da skulle han straks lade ham sætte ind i jern«. Men dertil sagde mester Jacob kort nej, han ville ikke hverken give ham mad eller øl i nogen måde i fængslet.

Ved samme tid har mester Jacob også en anden mand, Jens Seusen Skrep, »dillet for houdgjæld«. Det ses dog ikke der, at han har pønset på så skrappe midler som at sætte ham i gælds fængsel.

Forligssager

Når folk havde mellemværender om penge eller retstrætter om småforseelser, kunne det hænde - når det da ellers var fornuftige folk - at de kunne komme til forlig om sagerne, selv om man ikke dengang havde offentlige forligsmæglere.

14. oktober 1639. Jep Andersen Liustrup, borger, og Søren Nielsen, Allev, som rimeligvis har været hans tjenestekarl, var blevet uenige om et lønspørgsmål. De havde så »voldgivet« deres sag til 4 mænd, hvoraf de 3 var byens rådmænd. »Og hvad forne 4 mænd gør og lader derudi, det skal være gjort og ladet og på begge sider aldeles at stå fast og uryggeligt i alle måder«.

Voldgiftsmændene dømte, at Jep Liustrup skulle give bemeldte Søren Nielsen den halve løn for hans tjeneste, nemlig i rede penge 10 sl. mark og en god tønne rug.

Derimod er det i sandhed et særegent tilfælde, at en mand offentligt, for tinge bekendtgør, at han ikke har indgået noget forlig.

23. december 1639. For Peder Nielsen Torngård, byfoged, et vidne, »at Niels Jensen-Ensløff, borger, stod her for ting og dom og påstod, at han ikke tog i Peder Hansens hånd og ej heller samtykkede han i nogen forligsmål med forne Peder Hansen eller lovede ham nogen betaling for hans umage med at læge Niels Ensløffs søn ...«.

Man æskede skudsmål for tinge

Det er tidligere nævnt, at folk kunne finde på at »æske deres skudsmål for tinge«. Det har dog næppe været således, at man ganske umotiveret kunne

gå hen og få sit skudsmål »læst og påskrevet«. Der har som regel været et eller andet praktisk formål dermed. I de tidligere nævnte eksempler har det i et par tilfælde drejet sig om, at vedkommende var beskyldt for trolddom og ville rense sig for denne beskyldning, og i ét tilfælde, at sandemændene ville sikre sig, at de havde forrettet deres hverv ulasteligt i det år, i hvilket de havde været i funktion. Men man kunne også æske et tingsvidne om slægtskabsforhold. Kirkebøger var i begyndelsen af perioden et ukendt begreb, og selv i dens slutning (op mod år 1700) førtes de på en fuldkommen utilstrækkelig måde. Når man derfor i arvesager eller lignende skulle have slægtskabsforhold oplyst og bekræftet, måtte man til tinget:

3. juni 1588. De 8 stokkemænd samt yderligere 4 tilkaldte menige mænd, som kendte de pågældende, vidnede med oprakte fingre og helgens ed, at Jens Steffensen, som døde i Landskrona, Anne Steffensdatter, som døde i Thorekov (?), og Thyre Steffensdatter, som døde i års, var rette søskende, og at Anrie Steffensdatter og Maren Steffensdatter, som endnu lever, var halvsøskende, samt at de alle fem var ægtefødte børn af Steffen Jensen, som boede i Bredstrup og flyttede til Grenå og forblev der, til han døde. Sidstnævnte to kvinders moder var Mette Steffens. »Varsel om dette tingsvidne var given udi Grenå kirke, som tjenesten var udi«.

14. oktober 1588. For Jørgen Sørensen. De otte mænd bevidnede, at forne Jørgen Sørensen har stået i samfulde to ting og »i dag i det tredje med sølv og pendinge, og han uden al dille og lovmål [trætte og søgsmål] ville gøre rede for sig og sin hustru, om nogen af hendes søskende eller medarvinger med nøjagtige vidnesbyrd, forseglede skiftebreve eller »levende mænds røst« kunne bevise, at hans hustru, Buol Michelsdatter, eller han selv havde fået mere af hendes sal. faders og moders bo, end som kunne tilfalde hende udi søskende skifte«.

Det må åbenbart have været Jørgen Sørensens svoger, som har sigtet ham for at have fået mere, end ret og skel var, thi manden, som havde fået varsel til at møde og høre denne sag, hed Niels Michelsen og må altså åbenbart have været Buol Michelsdatters broder.

Der er også eksempler på, at de pågældende i tingsvidnet har fået tilføjet nogle pæne ord om deres ulasteligeandel, og at man takker dem for ærlig og venlig omgængelse.

25. november 1639. »Morten Bendixen Badskær, et stokkenævn på hans egen og hans hustru Susanne Joachimsdatters vegne ..., at 24 borgere, trofaste dannemænd, [hvis navne nævnes], haver givet dennom et godt skudsmål og vidne, imedens og al den stund de haver været her i Grenå bosiddende, så at ingen ved dem i nogen måde at beskyldte andet end det, som ærligt, christeligt og godt er«. - Den praktiske anvendelse: af dette vidne af ikke mindre end 24 medborgere fremgår ikke af tingbogen og er ikke umiddelbart indlysende, da tidspunktet (1639) er efter trolddoms- vandsvidnets blomstringsperiode.

Så anføres som slutning på dette afsnit endnu et par optrin, hvor tilsyneladende underlige forhold bragtes for tinget.

29. oktober 1588. De 8 stokkemænd bevidnede, at de så og hørte, at 4 synsmænd, som var udmeldt til at syne 2 tønner brød, som Søren Nielsen ville vise dem, var mødt for tinge. De erklærede, at det var gode brød og »ustraffeligt at gælde og give til hvilken dannemand, det skulle være«. Meningen må vel være, at brødene skal leveres - måske til kongens tjeneste - og at manden derfor vil være på den sikre side, før han afsender dem.

»Skade for hjemgæld«

27. maj 1639. Søren Knap, byskriver, et vidne på Michel Nielsens vegne. »At han i dag på forbemeldte Michel Nielsens vegne stod her for tingsdorn og aflyste og lod forbyde enhver at komme i nævnte Michel Nielsens gård, hverken dag eller nat og uden hans ja og minde. Hvis de gør det, da vil Michel Nielsen have med dem at bestille, og om de fanger nogen skade derved, da at have den for hjemgæld«.

Når der i det foregående i hovedsagen er benyttet aktstykker fra nogle forholdsvis få årgange af tingbøgerne, så har det flere grunde. En af dem er, at disse årgange er de bedst førte og er helt komplette, således at de forskellige forhold kan følges fra dag til dag, hvorved læserne får et indtryk af den jævne, normale gang i tingets forhandlinger.

Om markvæsen og kålhaver

Det siger sig selv, at i en lille by som Grenå, der faktisk langt op i tiden var lige så meget bondeby som købstad, og hvor næsten alle indbyggerne havde noget landbrug, måtte også spørgsmålet om ret og pligt på disse områder af og til give anledning til stridighed. Byens »grandebog« indeholdt de »vider og vedtægter«, man skulle rette sig efter, men den er længst forsvundet.

Da det nu er meningen i et kommende afsnit, »efter år 1700«, at give en samlet fremstilling af alle de forhold, som hører under markvæsenet, skal her kun fremdrages enkelte tilfælde fra tiden før 1640 med de kommentarer, de kan give anledning til.

Kålgårde

Nærmest ved Grenå ud mod vest lå et stykke jord, som hed Plantelandet. Det var en del af Kongsgårds tofterne, som byen engang i længst forsvunden tid må have erhvervet af kongen. Beliggenheden har været omtrent, hvor nu festpladsen er.

15. april 1588. Synsvidne for borgmester Mads Eriksen. 6 synsmænd kundgjorde for tinge, at borgmesteren havde ladet dem lovlig udnævne og vist dem hen til et stykke plantland, sønden for Lindgård (?) Nordbys gård.

Samme plantegård var i længde 18 favne (ca. 35 m) og i bredden 11 alen (ca. 7 m). I den østre ende var der iblandet kålsæden nogen sennep. Alle så mange, som uden borgmesters og rådmænds vilje og »mynde« [bemyndigelse] har taget og indhegnet fornævnte plantegård, hjemlede de fuldt syn over. »Besønderlig« [i særdeleshed] hjemlede de fuldt syn over den, som havde sået sennep i borgmesterens kålsæd.

Kålgårde og kålhaver var i gamle dage så ubetinget det vigtigste på havedyrkingens område. Man hører meget ofte tale om, at når nogen går på aftægt og afstår hus eller gård, så er adgangen til et stykke af kålhaven en af de rettigheder, som man næsten altid forbeholder sig.

Men med de mange løsgående kreaturer, som dengang gik rundt i gaderne, var det jo tit besværligt nok at undgå ødelæggelse af kålhaverne. Særlig galt var det med svinene.

For at de ikke skulle gøre alt for stor ødelæggelse, måtte det derfor fastslås, at

Svinene skulle have ring i næsen

18. september 1519. På bytinget forbyder borgmester Peder Knap enhver indbygger i Grenå, det være sig borgere eller andre, at holde svin, uden at der er ring i næsen på dem. Hvis nogen herefter forser sig mod dette påbud, ifalder pågældende den straf, som kongl. maysts. udgangne brev og mandat derom formelder.

Kålhaver skulle have »hegn og lukke«

Men navnlig var det jo nødvendigt, at folk forsynede deres kålhaver med gærder. Det var de ofte meget efterladende med.

1575. Mandag næst efter St. Michelsdag (3. oktober) lod borgmesteren for tinge læse et brev udgivet og samtykket på Grenå rådhus af borgmester, rådmænd og 24 borgere. Det går ud på, at hvem, som ikke holder deres kålhavers gærder »ved magt« [d.v.s. i god stand] og yder deres kålhavers penning inden St. Pouls dag [23. juni], de skal miste deres haver.

2. maj 1636. Borgmester Rasmus Jensen forbyder at lade svin, gæs og høns komme i begge hans haver her i byen.

29. juli 1639. Synsvidne for Oluf Hagensen og Rasmus Rasmussen. 2 synsmænd, som 8 dage før var udtaget på tinge til at tage et uvildigt syn over en kålgård nede i »Moen« [vest for sandgraven], erklærede, at »de syntes, at førend der kom fjælle om, da kunne det intet holde, hverken fæ eller svin. Men hvis lukkelse det var, eller om dkaden var gjort før eller siden, det vidste de ikke. Rådmand Joen Christensen, den tidligere byfoged, var indvarslet til at møde ved dette ting. Og Oluf Hagensen erklærede for ting og Dorn, at forne - Joen Christensens svin havde gjort fuldt så vel skade i kålgården og nede i »Moen« som hans og andres svin.

10. december 1692. »Kgl. forbud mod, at øde bygnings-pladser ud til

gaden i købstæderne indrettes til kálhaver«. Man ser her et eksempel på, at hensynet til kálhaverne må vige for hensynet til at skaffe bygninger, hvoraf der kan svares skat til kongen.

Også markerne skulle være forsynet med lukke

10. maj 1624. Tingskriveren Peder Quast, den tid i dommers sted, giver sag mod så mange af Grenå mænd, som bruger jord på byens mark og ikke holder gærder og lukker om deres marker i stand. Alle jordbrugerne var tilsagt, men der var kun mødt 3, hvoraf den ene var rådmand Peder Jensen. De tre mødte »berettede, at de ikke vidste synderligt at svare hertil. De havde lukket for deres jord som »vis og vane« [sæd og skik] havde været fra Arilds tid, og som af alle ejere og markmænd er tilsagt«.

Dommeren vidste herom ikke rettere at kende, end at enhver, som bruger jord på Grenå mark, bør at lukke for enden af sin jord og sidegærderne at lukke »efter som enhver har jord i vange til efter ejer og markmænds rebning og samtykke eller at gælde vide, som på bliver lagt og vedtagen«.

Vangevogteren skulle »optage« løsgående kreaturer

Hvis der så slap kreaturer eller svin ud og gjorde skade på kornmarkerne, så var det vangevogterens pligt at tage de pågældende dyr »i hus«, og så måtte ejermanden indløse dem med en bøde. Det var ikke altid vel set, og i mange tilfælde gav det anledning til strid og voldsomheder over for vangevogteren (markmanden), der jo selvfølgelig havde retten og loven på sin side.

21. spetember 1612. Indstævnet for falssmål var Søren Vornidsen borger. Han havde ikke holdt vide og vedtægt i lighed med sine medborgere, men voldeligen frataget bysvenden, Jens Jensen, et pant, som han ville have ham frapantet, og derefter truet ham med en dragen kniv, som han satte ham for brystet.

24. maj 1624. Jens Trogelsen, Byens vangevogter, stod for tingsdorn og gav last og klage på Niels Jensen Ensløff, borger. For en 3 ugers tid siden, da han og hans dreng ville tage nogen svin i huse, som var truffet på rugsæden på de vestre tofter, kom forne Niels Ensløff hen til drengen, tog svinene fra ham og slog drengen.

Niels Ensløff var efter tilsigelse mødt. Han stod for tinget og svor med oprakte fingre og højeste ed og ved sin sjæls salighed, at han ikke hverken slog eller drog forne Jens Trogelsens dreng, som han beskyldtes for. Ikke heller havde hans svin været på rugen på Grenå mark. Men den tid, vangevogterens dreng kaldte ham en tyv, så skubbede han ganske rigtig drengen omkuld.

Det må nu vist have været en falsk ed, som Niels Ensløff svor, thi 7. juni lader kæmneren, Michel Thomsen, på kongens og byens vegne Niels Ensløff »tiltale og fordille«, både fordi han slog Jens Trogelsens dreng, og fordi han

med vold fratog ham svinene, som havde været i rugen.

I sommerens løb kom der en ny hyrde, men som det var gået med den gamle, således gik det også med den nye:

8. november 1624. Søren Petersen, vangevogter, stod for tinget og beklagede sig over, at Rasmus Sørensen i dag for 14 dage siden fratog ham 5 svin; som han havde optaget og ville drive i hus.

20. december 1624 var der atter strid om svin. De var truffet »vester ude, hvor gamle Michel Smeds smedie stod«.

13. juni 1636. 2 synsmænd var udtaget til at syne et stykke rug af Michel Tommesens »østen for Baffenhøj«. De så da, at der var gjort skade på det af øg og fæ for 2 skp. rug. »Hvem der havde gjort dette, hjemlede de fuldt syn over«.

Men også inde i selve Grenå by fandtes der dengang nogle korntofter. Det var ikke alene de 3 tofter, som udgjorde hele nu værende nordside af Markedsgade, men også ved Kannikegade, Lillegade, Mogensgade og Nørregade fandtes der mindre tofter. Her er et eksempel på skade, forøvet mod en lille toft ud mod Nørregade.

19. september 1636. »Synsvidne om, hvad skade der er sket på et stykke byg, som Rasmus Pedersen havde fået i sin »haug« (toft) her i Grenå, beliggende ved Jep Liustrups ejendom ...«. Skaden vurderedes til 5 skp. byg, som byfogeden idømte Jep Liustrup at betale.

Skabede øg og kreaturer

Ellers var en af klageårsagerne de »skabede« dyr, som gik og smittede de sunde.

9. maj 1639. »Tingsvidne for byfoged Joen Christensen, at han i dag på det tredje ting forbyder en hver i byen at holde noget skabet øg her på Grenå mark efter denne dag, uden at de holder dem på de steder, som menige mænd her i byen vedtager og samtykker. Dersom de holder dem på andre steder på marken og andre derover fanger nogen skade af samme skabede øg, da skal de have skade for hjemgæld«.

Uretmæssig tørveskær i »fædriften«

Men der kunne også være borgere, som tiltog sig andre uretmæssige friheder på byjorde eller i Fælleskæret.

11. november 1624. Tingsvidne for borgmesteren. 4 synsmænd vidnede, at de var »tiltagen at syne nogen tørveskær her på Grenå mark. De så da, at der var skåret 82 tørv ude imellem byen og lergraven, norden for hr. Rasmus's have af den bedste fædrift. Hvem der havde gjort det, hjemlede »de fuldt syn over«. Eftersom Niels Nielsen var indkaldt til tinge i den anledning, var det sikkert ham, som var den skyldige.

Samme år 26. juli. 2 synsmænd, rådmand Michel Pedersen og Peder Glad, havde været med den gamle hyrde Jens Trogelsen til et syn oppe i

Grenå kær ved en eng, som kaldes Tyre-engen. Da så de, at fra den nordre ende var der slagen i øster af »Grenå kærns fælle og fædrift« 20 favne [ca. 40 m]. Hvem der havde gjort det, hjemlede de fuldt vold over. Indvarslet var Anders Andersen Skomager, så der er ingen tvivl om, hvem man havde mistænkt.

Så endelig et par ord om

Lergraven

Den lå, hvor den endnu ligger, nemlig vest for byen, ude ved den gamle Randers landevej, der gik om ad Enslev. Lergraven var dengang et meget vigtigt og nødvendigt aktiv for byen og dens borgere. I det overvejende tal af datidens bygninger var bindingsværket nemlig ikke udfyldt med mursten, men med fletværk af vidjer, hvori klaskedes ler. Man kaldte dem lerklinede huse. Alle byens fodvånere havde ret til at hente deres forbrug ude i Lergraven. Her er et lille synsvidne over denne:

29. juli 1639. 4 synsmænd, som af hensyn til upartiskhed alle var uden bys, »vidnede efter recessen, at de var tiltalen at syne og se på Grenå Lergrav vesten for byen og ved den vej, som ligger til Dolmer Kjær«. [Mon det skulle være Randers landevej, der omtales på en så uærbødig måde?] »Da syntes de, at det var farligt at færdes der om natten og især for fremmede, vejfarende folk, som er ubekendte. Dette hjemlede de for et fuldt syn at være«.

Forsprang og Borgerskab

Der er i det indledende overblik over købstaden i den ældste tid skrevet, at købstæderne i århundreder måtte føre en kamp imod den ulovlige handel eller landprang, som truede deres eksistens. Hvad der gælder købstæderne i almindelighed, gælder i høj grad Grenå i særdeleshed. Tingbøgerne og andre gamle kilder indeholder mængder af vidnesbyrd derom.

Forprang

Ordet forprang eller landprang er jo for længe siden gået af brug. For tydelighedens skyld angives der for, hvad der menes dermed. Danske ordbog definerer ordet som »forbudt opkøb af varer uden for torvet eller før torvetid med det formål at forhøje priserne for køberne eller nedsætte dem for sælgerne«. Ordet forklares også således: »Forprang eller utilladeligt forkøb er opkøb af varer, som sælgeren ellers måtte antages at have villet føre til torvs, foretaget i det øjemed at forhøje prisen«. Endelig siger forordn. af 25. august 1741: »Forprang eller utilladeligt forkøb på landet forekommer, når nogen, som ej dertil har kgl. privilegium, opkøber korn på landet hos landmændene«.

Forbudet imod forprang står altså i allernøjeste forbindelse med hoved-

punktet i alle de grundlæggende købstadrettigheder, nemlig retten til at holde torv. Det var det punkt, der var grundstenen for byernes næringsliv og for deres omsætning og handel. Og næsten alle kongerne støttede villigt byerne i deres bestræbelser for at sikre sig denne eneret. Det var ikke altid af kærlighed, men lige så meget af egennytte, fordi kongens indtægter af byskatten steg og faldt med købstædernes skatteevne.

Men de stadig gentagne bestemmelser mod forprang vidner på en gang om regeringens iver og interesse for at sikre købstæderne denne eneret og om vanskeligheden ved at få den virkeliggjort.

Borgerskab

Betingelsen for at få del i det privilegium, som var tildelt byerne, var altså denne, at man tog borgerskab. Derved forpligtede man sig til at holde byens vedtægter og bære sin part af skattepålæg og anden "tyng" og fik så til gengæld del i den omtalte beskyttelse og handelsrettighed.

Det ses af Grenås ældste bevarede rådstueprotokol (for 1694), at den første dag, den toges i brug, oplæstes blandt andre punkter af loven følgende: »Hvis nogen agter at bruge borgerlig næring, skal han først aflægge sin borgerlige ed og ej forinden tilstedes at bruge nogen handel eller næring her udi byen, hvis han ikke vil tiltales for sit faldsmål«.*)

Det var altså erhvervelsen af borgerskab, som gjorde en indbygger til borger. De første, som efter den nye rådstuebog i 1694 »gjorde dieris borgerlige ed, var Jens Jensen Bang, Jens Thøgersen og Anders Jespersen. Huer af dem lofuet at gifue Tou Rixdaler«. De næstfølgende, som tog borgerskab, lovede at give 10 mark (= 1 rdl. 4 mark) eller 4 mark. Det synes altså - i hvert fald i begyndelsen - at have været således, at det har været frivilligt, hvor meget man ville give i borgerskabspenge.

Den ed, som de nævnte 3 mænd aflagde på Grenå rådstue, var sålydende: »Bekender vi underskrevne Jens Jensen Bang, barnefødt udi Fløjstrup udi Halst herred, Jens Thøgersen o.s.v., at vi er tilsinde at bo og bygge og bruge borgerlig næring udi Grenå. Og lover vi hermed, som vi det foruden pligtig er, at være vores allernådigste arve-konge og herre, kong Christian den 5te, huld og tro; som det tro og ærekære undersætter vel egner og bør - ja, om så fordres, for det kongelige hus at vove gods, liv og blod og os ellers i alle måder efter højlov. kgl. may. lov og forordninger rette og forholde. Så skal vi og - være vor øvrighedhørig og lydige, hvo som på kongl. mays, rettens eller byens vegne kan have at befale. Kgl. mays påbud og borgerlig tyng efter vor evne lige med andre vore medborgere skal vi udi rette tid udgive, og overalt [d.v.s. fremfor alt] skal vi beflitte os på ærlig og christelig næring her udi Grenå by, af yderste kræfter befordre guds ære og vor næstes gavn så sandt hjælpe os gud og hans hellige ord. Jens Jensen

*) Faldsmål vil sige Bødestraf, som idømmes for Vægning ved at efterkomme et af Retten givet Påbud, hvorved altså vises Ulydighed mod Retten.

Bang, Jens Thøgersen, Anders Jepsen«.

De følgende år blev borgerskabseden 3 gange så lang og udførlig. Der tilføjes f.eks. blandt pligterne: vi lover »mod vores gud - ved hans ånds bistand - at anstille os som rette christne«. Og navnlig kom der en tilføjelse om at »... hjælpe med til samtlige vore medborgeres gode nærings forbedring og Grenå bys opkomst, flor og velstand. Ikke at forestå »nederlag« [d.v.s. oplag eller kontor] for nogen anden købstads indbyggere på deres vegne eller for deres penge opkøbe de varer, som landboerne udi Grenå distrikt kunne falholde, med hvilke Grenå indbyggere alene fremfor nogen anden bør at handle. Langt mindre skal vi bruge del med nogen landpranger, som bor på landet og bruger købmandsskab med bønder eller andre. Hverken skal vi selv handle med dem eller fortie, om vi dem om slig ulovlig håndtering skal kunne overbevise. In summa skal vi beflitte os på alt det, som kommer gud til ere, øvrigheden til lydighed, os selv eller Grenå bys indbyggere til bedste og fremtarv, såfremt vi dette vort borgerskab agter at nyde til gode. Så sandt hjælpe os gud og hans hellige ord«.

Som man ser, blev borgerskabseden efterhånden en meget vidtrækkende forpligtelse, hvis den skulle tages helt efter sin ordlyd.

Den årlige borgerforsamling

Den første søgnedag i det nye år, altså som regel 3. januar, holdtes en borgerforsamling, hvor så godt som alle borgerne mødtes. Deres antal var antagelig 50-60. Af denne forsamling valgtes 4 taxerborgere til at sætte borgerne i skat for det nye år og til sammen med byfogeden at revidere det foregående års regnskab. Der valgtes endvidere 2 borgere til at være det nye års kæmner. Den ene skulle nærmest føre regnskabet og var altid en handelsmand eller skipper. Den anden skulle nærmest indkræve beløbene og var undertiden en håndværker, undertiden en mindre handlende. Der valgtes endvidere 4 mænd til at sætte taxt på de forskellige varer. De skulle først erkendige sig om den ordinære pris på alle slags varer efter landkøb, og derefter skulle de »træffe den taxt, som kunne være nyttig til enhver tarv«. Derpå oplæste byfogeden, hvad nye forordninger, der var indkommet angående handel og vandel, eller gentog særlig påkrævede og vigtige ældre forordninger. Endelig meldte der sig så i reglen enkelte nye indvånere, som ønskede at tage borgerskab.

Jeg må her indskyde den bemærkning, at der har eksisteret en meget ældre rådstueprotokol end den nu omtalte fra 1694, nemlig en rådstuebog fra 1558. Den omtales i Dauws Annotationer (ca. 1738), men er altså desværre senere forsvundet.

Her følger så efter tingbøger og byarkivet nogle enkelte konkrete eksempler på det i det foregående nævnte, nemlig forprang, brud på borgerskab eller trussel om at have borgerskab forbrudt, forbud mod brug af »ulovlige havne« samt om torvedage.

Eksempler på forprang

11. november 1500 udstedte kong Hans i Århus et privilegium til Grenå borgere (se heri side 72), hvori bl.a. gives dem den »frihed«, at ingen, som boede mindre end 2 mil fra byen, måtte handle med bønderne uden borgerne i Grenå, og at de, der boede omkring byen og brugte dens havn, skulle betale 4 sk. af hvert større og 2 sk. af hvert mindre skib, som indgik.

Lidt senere fik Århus et lignende privilegium af samme konge, kun at »læbæltet« for Århus blev på 4 mil. Men der til føjes »dog dermed de privilegier, der er givet Horsens, Randers og Grenå uforkrænket«.

Men Ebeltoft borgere krænkede Grenå bys ovennævnte privilegier og friheder, givet borgerne af kong Hans, idet de gjorde landkøb og salg af gryn m.m. i byens umiddelbare nærhed. Det må være sket gennem en længere årrække.

I den anledning afsendtes fra Grenå 2 befuldmægtigede borgere til Ebeltoft. De medbragte byens privilegier samt en skrivelse, hvori der stod:

17. marts 1603. »... Vi i Grenå spørger daglig, at borgerne udi Ebeltoft skulle være meget foran os med køb og salg, som skulle være med gryn, korn og andre varer, desligeste med humle, salt, stål (?), tjære og andet købmandsskab, som skulle holdes til salg af eders borgere her på landsbyerne. Desuden skulle der også være nogen, som bruger sådant landkøb og salg, som beråber sig på, at de har borgerskab i Ebeltoft, men alligevel ikke bygger og bor hos eder.

Og ydermere, at Ebeltofts borgere så at sige skulle så godt som her udi dørene for os gøre sådant landkøb og dyrtid med løb og skrig efter gryn, korn og andre varer, så at en byder over den anden, os og vor by til en overmåde stor skade og afbræk, og dette alt sammen imod vor bys frihed og privilegium, som vi agter hos eder at levere og lade oplæse. Hvorefter at I som vore tro naboer og gode venner kunne vi de eder at rette på det, at I ikke fremtidig skulle give årsag til trætte og uenighed, hvad vi nødig ville«.

Brevet bragtes til Ebeltoft og læstes på Ebeltoft byting, hvorom det bærer påtegning. Og det har forhåbentlig frugtet, således at det gode forhold mellem de to små nabobyer atter var oprettet.

1570, Mandag efter S. Michelsdag. Klage over Oluf Persen i Bønderup, som havde været i Tyskland og der købt en bryggerkeddel for 16 dlr. og 2 tdr. humle, lærred m.m. Han forpligter sig til aldrig mere at sejle til Lybæk, Rostock, Wismar, Stralsund eller andet steds i Tyskland, Grenå borgere til "for practning", med mindre han giver sig i borgerskab med dem, eller han er i en anden bys borgerskab.

2. juli 1648. En landstingsdorn dateret Viborg over Mads Sørensen i Gjerrild, at han bør at fare som en fredløs mand formedelst hans forprang mod Grenå bys privilegier.

14. august 1648. En bytingsdom, hvori Peder Erichsen i Voldby og Jens Andersen ibd. tildømmes at have deres skuder og gods forbrudt og være i

høje øvrigheds nåde og unåde for deres begangne forprang mod Grenå bys privilegier.

Eksempler på brud

19. maj 1635. Dom for Niels Jensen Hvid, på borgerskab. Årets kærner, på byens vegne over Michel Sørensen Burgård i Fjellerup for brug af sejlad, han bruger i Fjellerup, Grenå borgere til forprang og skade. Niels Jensen Hvid fremlagde et tingsvidne af 21. januar 1633, som meddelte, at Michel Sørensen Burgård den nævnte dag for tinget havde lovet at flytte til Grenå St. Hansdag 1633 eller også fra denne dag »flytte af Grenå bys frihed og ikke derefter gøre Grenå borgere forprang i nogen måde«.

Nu måtte han indrømme, at i sommer, da han kom fra Stralsund, solgte han rug til nogle af Sønderherreds mænd og efter høsten boghvedegryn igen. Niels Hvid krævede ham derfor dømt, fordi han ikke var flyttet her til byen og for ovennævnte forprang. Dommen gik ud på, at »Michel Burgård bør derfor at stande til rette som ved bør«. Det vil altså sige, at han har måttet betale sine 40 mark i bøde.

18.-25. januar 1636. Michel Pedersen Holm, vistnok årets kærner, indstævner på byens vegne flere navngivne mænd fra oplandet, som har sejlet til København og andre steder og der solgt korn og gryn, Grenå borgere til forprang og skade.

Ligeledes indstævner han Michel Pedersen Huiid fra Veggerslev (?), som, da han i sin tid svor sin borgerlige ed på Grenå Rådhus, havde forpligtet sig til at flytte til Grenå inden en vis tid og holde åbne døre - alt under 40 marks fortabelse - men ikke havde opfyldt denne sin edlige forpligtelse. Michel Huiid undskyldte sig med, at han havde lidt stor skade til skibs, så at han ikke nu kunne flytte til byen. Han dømtes til at have sit borgerskab forbrudt samt bøde sine 40 mk. efter sit løfte.

At ens borgerskab også kunne fortabes af andre grunde, der var handel og næring ganske uvedkommende, har man i tingbøgerne enkelte eksempler på.

19. januar 1624. Borgmester Rasmus Jensen Røhoved forbyder at lade hugge i Grenå Kær under borgerskabs fortabelse. Hvis det ikke er borgere, men »lejere«, skal de til straf rømme byen.

17. december 1632. Joen Christensen Byfoged forbyder alle såvel borgere som andre indbyggere »at huse eller hæle nogen løse folk eller kæltringer eller andre skæve brødre nat over«. Hvem der gør det uden borgmester og råds vilje og samtykke, skal have deres borgerskab forbrudt og desuden lide ved børlig straf.

Ulovlige havne

Et udslag af kongernes interesse for byernes oplomstring var deres kamp mod de ulovlige havne, der dukkede op i købstædernes nærhed og und-

drog dem deres naturlige næring. Byerne gjorde selvfølgelig også på deres side, hvad de kunne, for at komme disse ulovlige havne til livs. Her er et eksempel:

21. Januar 1639. Rasmus Sørensen Hammelev, borger og kærner i Grenå by erhverver et vidne på byens vegne om, at han stod for tingsdorn og lod forbyde alle, så mange som sejler på landsbyerne, både de, som er borgere, og de uden borgerskab, at de ikke må skibe eller lade skibe noget gods ind eller ud på ulovlige havne, med mindre, at det skal være "ufri gods", ihvor det findes kan, med mindre de vil flytte til byen og holde borgerlig tyng og åbne døre.

Torvedag

Grenå og Thisted fik begge 6. december 1547 kongebrev på at måtte holde torvedag hver lørdag. Bønderne skal så gøre deres tilførsel nævnte dag.

Denne tilladelse til at måtte holde torvedag om lørdagen synes senere at være gået fuldstændig i glemme i byen. Thi, som det tidligere er nævnt (se side 7, gør Chr. IV i privilegiet fra 1641 rede for, hvorledes borgmestre, rådmænd og menige borgere udi Grenå har beklaget sig til ham over, at de plad ingen tilføring haver af de omboende bønder, fordi de ingen fast torvedag har. Kong Christian bevilger derfor af synderlig gunst og nåde, at der fremtidig i Grenå må holdes torvedag hver mandag. Han tilholder samtidig bønderne fra Nørre- og Sønderherred at benytte denne torvedag til at komme til byen for at sælge, hvad de vil tilføre, og købe, hvad de har behov.

Det er ganske i samme ånd, når Chr. V.s danske lov pålægger bønderne at føre deres varer til købstæderne og falbyde dem på Akseltorvet og forbyder dem at sælge til »høkere og forprangere, som landet omløbe«.

26. oktober 1648. Forbudsvidne af Nørre-Herreds ting, at der kun om mandagen må holdes torvedag i Grenå, men da skal og så enhver komme ind med, hvad han har at sælge, og ingenlunde dermed indkomme en hel- eller bededag.

Om borgervæbningen

Det var i middelalderen en pligt for købstædernes våbenføre mandskab at forsvare deres by, når det gjordes fornødent, samt at deltage i det regelmæssige vagthold om natten.

Borgervæbningens opgaver

Den egentlige krig, altså forsvar mod indtrængende fjender og angreb på fremmede lande, førtes endnu på den nordiske syvårskrigs tid ved hjælp af fremmede lejetropper. Borgervæbningens opgave var altså byens eget forsvar.

Borgervæbning fandtes i alle byer og stod under rådets ledelse. De større mønstringer foregik dog oftest i lensmandens nærværelse. Rådet tog ikke selv anførselen, men udnævnte dertil blandt borgerne årlige hovedsmænd, fændrikker, korporaler m.m.

Til statens hærvæsen ydedes undertiden skibe med besætning, undertiden udskreves bådsmand og af og til også andet mandskab. Det var i så fald rådet, som ordnede det.

Borgervæbningen blev efterhånden ret betydningsløs, i hvert fald i småbyerne, og en række breve fra kongen i årene efter 1580 viser, at der tiltrængtes og tilstræbtes en reform. I tiden fra de åringer og et godt århundrede frem i tiden er der så tilsyneladende en bedre orden af forholdene, men omkring år 1700 og navnlig efter 1720, da der indtrådte en forholdsvis lang fredperiode, forfaldt de gamle borgervæbninger overalt og var hen mod 1800 omtrent helt forsvundne.

Her skal så gives nogle af de sparsomme oplysninger, som haves om Grenå Borgervæbning i de ældste tider.

Mønstringen

6. maj 1583. Kongebrev til rigets lensmænd, for Kalø lens vedkommende Jørgen Rosenkrantz, om, at der skal holdes mønstring i købstæderne. Da der er krig og oprør udenlands, har kongen, for at kunne gøre alvorlig modstand, hvis noget uformodet skulle indtræffe; hvad han dog ikke venter, bestemt at lade indbyggerne i købstæderne mønstre. Lensmanden skal derfor ved første lejlighed begive sig derhen, det vil altså sige til Ebeltoft og Grenå. Han skal i forvejen underrette borgmester og råd om sin ankomst, mønstre borgerne, føre tilsyn med, at de er forsynet med harnisk og gode

værger, samt foreholde dem, at de altid skal blive i tilbørlig rustning. Lensmanden skal sende kongen besked om alt.

Borgervæbningens våben

30. september 1588. Borgmester Madts Erichsen tilsiger på 3 på hinanden følgende tingdage - således som loven, lød og som det altid var skik - de menige borgere i Grenå, at de holder gode værger, enhver efter som han er takseret for. De, som skal holde harnisk, at de er »ustraffelige« [upåklagelige]. De, som skal have bøsser, skal holde gode lange bøsser. De, som skal bære spyd, skal sørge for, at det er gode, lange »federspyd« eller hellebarder, såfremt de ikke vil straffes af øvrigheden, som det sig bør for »uhørsommelighed« [ulydighed].

Antallet

For Århus vedkommende haves fra samme år en nøjagtig fortegnelse over, hvad hver enkelt mand i borgervæbningen skal være udrustet med. I denne opgøres Århus Borgervæbning til at omfatte i alt 390 mand. Det er en officiel indberetning, så tallene må jo sikkert passe. De lyder også meget troværdige. Ligeså når Randers opgives til 266 mand og Horsens til 205. Derimod er det ganske overraskende og næsten ufatteligt, når Ebeltofts Borgervæbning angives til 203 mand, Hobros til 92 og Grenå til 211 mand. Det vil altså sige, at omtrent alle mandspersoner over 14 år har stået borgervæbningen her i Grenå.

2. august 1598. Brev til Henrik Belov, lensmand på Kalø.

Kongen har bragt i erfaring, at borgerne i købstæderne her i riget ikke er således »stafferet« med våben og værge, som de burde være, ej heller rigtig takseres for, hvad slags våben og værge de skal holde og have i forråd. Det er af den grund, at man hidtil kun har brudt sig lidet derom, og at næsten enhver har rådet sig selv og holdt de våben, han lystede. For at kongen nu for al forefaldende lejligheds skyld kan vide borgerne tilbørlig »stafferede« med våben og værge, så de kan være rede, når det gøres behov, så skal lensmanden med det første kalde borgerne i Grenå sammen for sig og takser dem således, at enhver holder de våben og værger, som han af yderste formue kan afstedkomme. Det skal så vidt muligt ordnes således, at af hver 100 mand udgør de 60 skytter med stormhuer, 20 med lange »spidser« [spyd] og fuld rustning, som dertil hører, og endelig 20 - med hellebarder.

Når borgerne således er bleven taxeret, skal lensmanden indsende nøjagtigt »register« over dem til kongen.

Lensmanden skal give de indbyggere, der endnu mangler de ovennævnte våben, ordre til inden påske at skaffe sig penge, til hvad våben de mangler. Så vil kongen for en billig pris skaffe dem disse, eftersom han allerede

har bestilt adskillige våben udenlands.

Lensmanden skal nøje påse, at borgerne bliver »taxeret« efter deres yderste formue. Han må ikke se gennem fingre med nogen.

Lensmanden skal overvåge mønstringerne

26. november 1633. Et fornyet pålæg fra kongen til lensmanden om hvert år at besøge og mønstre borgervæbningen i de byer, som ligger i deres len. Der indskræpes de samme ting som tidligere angående våben. Lensmanden skal forordne officerer for dem, eftersom lejlighed gives, og de er »stærke« til. Når mønstring foregår, skal alt ske i orden og uden drik og lag [d.v.s. gilde], og uden at det er til byens bekostning. Den dag, da mønstringen finder sted, kan lensmanden lade landofficerer vise borgervæbningen, hvorledes de skal »lade og løse deres musketter«, hvorledes de skal gå i »tog« og slagorden, vende sig til venstre og et, men så for resten intet videre. I en samtidig skrivelse, som gælder landbefolkningen, tilføjes, at den årlige mønstring helst skal foregå efter pinse »når de ikke hindres ved avl«. Og det betones, at det skal foregå »uden at officererne slår folkene, samt uden drik og uden foræring til officererne, under hvad skindet end være kan«.

Dermed må formentlig være fastslået en bestemt fremgangsmåde, og det har så været lensmandens opgave at påse, at alt gik efter de givne instrukser samt ved deres årlige mønstringer og derpå følgende indberetninger til kancelliet at an give det heles tilstand.

Det er jo intet under, at når folk var så godt forsynet med våben og vant til våbenbrug, de da også til daglig gik bevæbnet.

Og når der så kom en lille årsag, f.eks. skænderi eller drukkenskab, så førte det ofte til, at den ene eller begge parter trak blank, og der vanke de blodige sår. De mange voldssager, som findes nævnt i tingbøgerne, og hvoraf nogle er nævnt tidligere i nærværende bog, er talende vidnesbyrd derom.

Borgervæbningen vil beholde kanonerne

Lad mig slutte dette militære kapitel med gengivelse af indholdet af et ganske kuriøst, lille brev fra 1. juli 1688. Der må have været en indkvartering i Grenå kort før, og i den anledning var der kommet nogle kanoner til byen. En del af Grenå borgere indgav da nævnte dag en »supplice« til kgl. mayestæt angående trede »stykker« [altså kanoner], som er ankommet til Grenå, »at disse til Grenå bys værn måtte her forblive«.

Fire år efter (10. september 1692) kom der fra tøjhuset i København skrivelse med forespørgsel om »... hvad »lejlighed« [begrundelse] Grenå by kan have til, at de »stykker«, der er indlagt i byen, skulde forblive der«.

Det er jo i sandhed en langsom forretningsgang! Sagens udfald ses ikke, men forhåbentlig har de Grenå borgere fået lov at - beholde kanonerne.

Byens udstrækning omkring 1650

Grenå by har formentlig allerede på reformationstiden altså omkring år 1550 - haft omtrent samme udstrækning, hvad bebyggelse angår, som helt op til omkring år 1850.

Det vil ikke sige, at folketallet ikke er vokset. Byen havde ved folketællingen i 1845: 1017 indbyggere, i 1769: 709 indbyggere. Længere kan man ikke med sikkerhed nå tilbage i tiden. Men det slår næppe fejl, når man antager, at tallet i løbet af de 300 år er fordoblet fra rundt regnet 500 til ca. 1000 indbyggere. Men udviklingen er sket - ikke ved at rykke bebyggelsen udad over de gamle grænser, men ved at mange haver og enkelte øde pladser, som lå mellem bygningerne og afbrød husrækken, i tidens løb bebyggedes.

Mod syd har bebyggelsen gået omtrent til Købmand Sechers Gård. Mod vest ganske som nu. Mod nord til Markedsgades sydlige husrække. Mod øst til hjørnet af Kannikestræde og Østergade (»Kanstrups Hjørne«). Men som kortet viser, har der overalt, også ud til gaden, været haver, øde pladser og små tofter.

Søndergade

Bebyggelsen var, som nævnt, til Købmand O. Sechers Gård. syd derfor var til begge sider af gaden enge ned mod åen. Omtrent midtvejs mellem gården og broen, altså midt i det, som nu er Konsul Sechers Have, men selvfølgelig ud mod gaden, lå byens søndre accisebod, hvor toldKonsumtion og accis opkrævedes. Bomhuset, hvor der betaltes bompeng til broens vedligeholdelse, lå derimod syd for broen, omtrent hvor nu vogterhuset ligger, men stammer fra en senere tid.

Søndergades navn findes slet ikke nævnt i den ældste tid, altså til hen mod år 1700. Den kaldes »gaden neder til Sønderport« (1. marts 1624), »gaden, som løber neder til Sønder Brou« (28. marts 1636) eller »gaden norden til Sønder Port« (2. november 1535). På Resens Atlas (ca. 1680) står Søndergade, og dette navn bliver så snart derefter det almindelige. Dog træffes også nogle gange navnet »Adelgade«.

Storegade og Lillegade

har altså gået lige så langt mod vest som nu. De kaldes altid i de ældste tider »den store og den liden gade«. Kun et eneste sted, nemlig i tingbogen for 3. august 1635, har jeg truffet navnet »Store Kongens alfar Gade«. Dette

med »kongens« er vist nok byfogedens eller snarere skriverens private påfund. Først på Pontoppidans Atlas (1768) træffes det igen og derefter aldrig mere. »Liden Gade« og »Store Gade« forekommer de hundreder af gange; men tilføjelsen »kongens« ikke uden de 2 nævnte steder. Der lå oprindeligt 2 acciseboder mod vest, en ved enden af Lillegade og en ved Markedsgade. De erstattedes senere af en enkelt, som lå tæt ved Lillegade, lige om hjørnet til Markedsgade.

Nørregade

har haft en udstrækning omtrent som nu. Det yderste hus mod nord var acciseboden ved Nørreport, også kaldet Åstrup Port. Den lå på hjørnet af nuværende Bredgade, hvor nu fru Paullis hus ligger. Uden for den var der kun marker. Nørregade har altid været »udkanten af byen«, beboet af småkårsfolk og haft lave, uanselige huse.

Nørregade findes fra den ældste tid under omtrent samme navn som nu: »thenn nørgade« (18. maj 1588), »den nørre gade« (20. september 1636).

Østergade

må formentlig i meget gammel tid have været en af de mere anselige gader, siden »Provstegården«, latinskolen og rektors bolig lå der. Men ved den store brand i 1649 ødelagdes gaden komplet. Der opbyggedes senere nogle få huse, men for resten lå over halvdelen af den hen som brandtomter og øde pladser i et århundrede. ja, så fuldstændig var dens ødelæggelse, at dens navn slet ikke nævnes hos Resen; og at den ikke engang er aftegnet på hans atlas (ca. 1680).

Østergades navn forekommer med en enkelt undtagelse slet ikke før efter år 1700. Den kaldes »Østen Byen« eller »Øster i Byen« (f.eks. 1. maj 1624), »øster i byen, tuert over for inguor Dolmers hus og ejendom« (7. maj 1632), »den gade ved Præstegården« (1. maj 1636), »gaden fra Niels Skræders hus« (24. november 1634). Den eneste undtagelse er den, at ved et mageskifte (14. maj 1664) angående den afbrændte latinskoles grund benævnes den »en ejendom øster i byen på den øster gade, som i forrige tider haver været forbygget og holdt latinske skole«.

Østergades accisebod lå ud for nuværende købmand Kanstrups butik, men »Porten« lå noget længere mod øst, omtrent ud for nuv. snedkermester Bendixens butik. Den kaldes i almindelighed Østerport, men undertiden Bredstrup Port.

Kannikegade

har vist nok eksisteret fra den ældste tid, men var en meget uanselig gyde. Der lå kun nogle få småhuse i den vestre ende mod Søndergade. I den østre halvdel var der en mindre korntoft nord for gaden og en meget stor toft mod syd. Denne toft strakte sig helt ned til åen og videre mod øst helt ud af

byen. Den kaldtes »Øster-Hauge« og var delt i et par parceller, der ejedes af nogle af byens fornemste borgere. Hovedstykket kom senere til at tilhøre ejeren af Farvergården, som lå yderst på Søndergade, og kaldtes derefter for Farverens Toft. Men endnu i begyndelsen af dette århundrede brugte ældre folk i Kannikestræde ordet »Øster-Hauge«. Kannikegade kaldes på Resens Atlas »Strandstræde«. Den nævnes ikke i de ældste arkivalier af den gode grund, at der var så ganske få beboere og tilmed beboere, som ikke gjorde sig ret meget bemærket. Navnet Kannikestræde forekommer først adskilligt efter år 1700. Den - nævnes »Tadegyden« (19. oktober 1730), »Tadergade« (1734), »Strandstrædet eller den såkaldede Taj Gyde« (7. april 1749), »den gade kaldet Canick-Stræde« (6. december 1737).

På Pontoppidans Atlas 1768 står »Canike Stræde«. Angående navnet Tajgyden, så er oprindelsen rimeligvis den, at ordet padde, som i ældre sprog udtaltes paj, her i byen er blevet til taj (»hoppentaj« = frø eller tudse), og da strædet lå nær ved vandet, har der selvfølgelig været overflod af disse dyr.

»Strandstrædes« oprindelse må jo være den, at det har været den jævnlige benyttede vej til stranden. Dengang var der ingen egentlig havn, men kun åmundingen.

Navnet »Kannikestrædes« oprindelse er mere tvivlsom. Der eksisterer ganske vist en gammel tradition, som går ud på, at der skulle have ligget et kloster »øster i byen«. Men det er vistnok kun et sagn, og derom tier i hvert fald alle historiske kilder.

Forklaring til kortskitsen på modstående side, som viser, hvorledes Grenå så ud omkring år 1700

Skitsen er ikke direkte kopi af noget eksisterende kort, men er tegnet på grundlag af de ældste kort sammenholdt med landmåler Storms kort fra 1799. Derpå er så indsat en del navne og betegnelser, hvis kilde er tingbøgerne m.m.

Tallenes betydning er følgende: Nr. 1 en dård, som lå ved Bavnhøjs bakkens fod, omtrent hvor nu Gjerrildbanens drejeskive. Den ejedes ca. 1780 af aulsmænd Hans Sørensen Fugl, men blev nedbrudt noget efter år 1800. 2) Vesterports accisebod (»Dolmerporten«). 3) Vangehuset, en indhegning af sten, hvor vangevogteren indsatte optagne, løsgående kreaturer, som ejeren måtte indløse med en bøde. 4) Nørreports accisebod (»Åstrupporten«). 5) Byens yderste gård mod øst. Den lå, omtrent hvor nu Tornøes Hotel ligger. 6) Østerport (eller »Bredstrupport«), som lå lige ud for nuv. snedkermester Bendixens ejendom. 7) Østergades accisebod. 8) en stor øde plads ca. 78 al. x 107 al. mellem Nørregade og Østergade. Her havde den i 1649 nedbrændte præstegård, måske også latinskolen og rektors bolig ligget. 9) Det ældste rådhus på Torvet, som lå i kirkegårdens nordøstre hjørne lige ud mod Østergade. K) På denne plet stod rimeligvis byens »Kag«. 10) Det lillebitte sprøjtehus i kirkegårdens nordvestre hjørne. 11) en gård, som lå helt ind på kirkegården, og som i en lang årrække tilhørte Erich Andersen Hattemager. Ved hans død i 1784 er den rimeligvis overtaget af kirken som pantehaver, nedrevet og lagt til kirkegården, der i høj grad trængte til udvidelse. 12) En mindre, åben plads, den østre halvdel af nuværende Nytorv. 13) Sønderports accisebod, som lå i en eng, (omtrent midt i nuværende »Konsul Sechers Have«). 14) Bomhuset ved Sønderbro, som NB. er af senere oprindelse, men for oversigtens skyld indtegnet her.

og fængsler. I kirkegårdens nordvestlige hjørne lå sprøjtehuset. Nord for kirkegården, over mod den nuværende bankbygning, var tingpladsen, hvor bytinget holdtes under åben himmel.

Umiddelbart i nærheden af tingpladsen stod Byens Kag, en lille muret forhøjning med en stolpe på, hvortil forbryderen blev bundet fast, »Torvets fornemste pryde, hvortil misdæderens ryg sledes itu under bøddelens ris«.

Resten af det nuværende torv var dengang kun smalle gader, som løb mellem kirkegårdsdiget og husrækkerne. Søndergade regnedes at gå helt til hjørnet af Storegade. Øst for kirkegården, ud mod nuværende Hotel "Skandinavien", lå et ganske smalt stræde: »det lidet stræde østen kirken«, hvis nordlige del findes nævnt som »Gaden østen Rådstoufen« (24. november 1634).

Byens smedje synes i gammel tid - formentlig af hensyn til brandfaren - at have stået uden for byen. Fra 20. december 1624 haves et tingsvidne om nogle svin, som var »optaget vester ude, hvor gammel Michels smedje stod«.

Reberbanen lå efter Resens Atlas at dømme lige nord for konsumtionsdiget, nøjagtig hvor nu Vestbanen går. Der har i den ældste tid kun været én rebslager i Grenå. Byens galge fandtes på Galgebakken ude ved grænsen mellem Enslevs og Grenås jorder. Bakken er endnu på Geodætisk Instituts målebordsblad betegnet som Galgebakken og ligger ca. 1 km nord for »Enslevgård«.

Om »Tyvhøj« savnes derimod sikre oplysninger. Jeg har aldrig truffet navnet i gamle arkivalier. Men jeg formoder, at det har været Nørreherreds rettersted. Nørreherreds ting blev forenet med Grenå byting i 1726 og havde indtil da haft sit eget tingsted, først i Laen, senere i Skindbjerg, og har selvfølgelig dengang haft sit eget rettersted. Der må vel siges at være meget stor sandsynlighed for, at det netop har været Tyvhøj.

Den gamle kirke »Gammel Kirke«, eller »Gammelsogns Kirke« lå ved Bavnhøjsbakkens fod, ca. 100 m nord for sygehusets økonomibygning. Det var en af Djurslands ældste kridtstenskirker, den nævnes i 1558 som nedlagt.

»Grenå Mølle« var en vandmølle, som lå på Hessels grund ved et åløb, som fra Kragshøj førte ud i Grenåen lidt øst for den nuværende jernbanebro. Møllens oprindelse går helt tilbage til middelalderen. Den tilhørte dengang kronen. Senere solgtes den til Katholms og Hessels ejer, der, ligesom kongen havde gjort, forpagtede den ud. Den afbrændte ved en ulykkelig hændelse i 1762, og mølleren selv døde af sine brandsår. Dermed er dens saga forbi, idet den erstattedes med en vejrmølle, der opførtes nærmere byen og landevejen.

Spedalskhospitalet »St. Jørgensgård« lå lige over for den nuværende Sønder Mølle på vejens østre side. Det »ødelagdes«, før år 1562, formentlig ved brand, og den ene af bakkerne dækker rimeligvis hospitalets ruiner.

Om hver af disse lokaliteter vil der i særlige småstykker blive givet en fyldig beskrivelse.

Gadernes udseende og tilstand

Begrebet gade- og vejvæsen var i ældre tider ganske uendt. Ingen blandede sig i, hvor man lagde sit hus, når det blot ikke kom ind på andenmands grund. Derfor fik gadebilledet et meget kuriøst udseende, idet husene ikke lå i lige rækker. Nogle huse stak lidt frem, medens andre lå lidt tilbage, og små bislag stak af og til ud. Det hele var morsomt og malerisk, men de rester, der endnu er tilbage deraf, er en torn i øjet på nutidens gade- og vejvalg.

Gadernes brolægning

Gaderne var i den ældste tid slet ikke brolagt og adskilte sig ikke stort fra landevejen. De henlå om sommeren støvede og snavsede og om vinteren i et bundløst ælte.

Så fandt man på at belægge dem med træplanker, »bro fjæle«. Der var dog flere ulemper ved denne »holtebro«, idet den rådne og ret hurtigt gik til. Og skete det, at der kom ildebrand, hvad der i gamle dage var en stadig tilbagevendende ulykke, så brændte »holtebroen« let med.

Det var derfor et fremskridt, da man begyndte at lægge stenbro på gaderne, noget som man ellers kun havde brugt på gulvene i køkken, badstue og lignende steder.

Denne skik kom til Danmark med de indflyttede hollændere, og Chr. II.s rådgiverske, Sigbrit, skal have været en af de ivrigste til at fremme denne skik.

Før det blev almindeligt, at man brugte vogne, brolagdes gaderne således, at der i midten lagdes nogle større, flade sten, de såkaldte borgmestersten. Så kunne folk i dårligt vejr gå nogenlunde tørskoet på dem. Uden om borgmesterstenene lagde man så andre, mindre sten. De blev brugt, ganske som man fandt dem i jorden, helt uens i størrelse og form og ganske utilhugget.

Men efterhånden som vognkørsel blev noget almindeligere i gaderne, blev denne brolægning måde for ubekvem. Man gik derfor over til at lægge brostenene - sådan, at de fra begge sider skrånede ned mod midten, hvor så den åbne rendesten løb.

Først langt hen mod nutiden gik man over til at lægge kørebanen i midten og rendestene og fortov på begge sider.

Men selv om gaderne har været brolagt, har de slet ikke altid været rene. Alt affald fra husene kastedes uden videre ud i gaden, hvor det så kørtes

ned, og hundene gik og rodede i det. Man har fra andre byer beretninger om, hvor meget der kørtes ud, når der endelig en gang holdtes rengøring. Det kunne dreje sig om snesevis af vognlæs.

Vanskeligt at færdes

For Grenås vedkommende må det siges, at vor viden om alle de her nævnte ting er ganske mangelfuld. Der er i tingbøgerne enkelte småtræk, der taler om gadernes snavsede tilstand. Der er tydelige udtalelser om, at brolægningen er ikke byens sag, men grundejerens. af hvilken årsag brolægningen da også regnes som hans ejendom og enkelte gange er nævnt i skødet. Men ellers må det siges, at ovennævnte almindelige skildring, der er taget fra andre byhistoriske værker, er bygger på, hvad man kender fra byer, hvis arkivmateriale går længere tilbage i tiden og er langt fyldigere end Grenås. Så meget kan kun siges, at i de enkelte tilfælde, hvor jeg har set »Rønnstienen« nævnt i de ældste skøder, har den som nu ligget i ydersiden af gaden, ind mod fortovet.

Det kunne være besværligt nok at færdes i de snævre, krogede og snavsede gader om dagen. Men meget vanskeligere blev det dog efter mørkets

frembrud. Der var i hine tider intet, som hed gadebelysning, og alle vinduer var stænget med skodder, så gaderne lå i de lange efterårs- og vinteraftener hen i bælgmørke. Der hørte stort kendskab til for ikke i mørket at løbe på skure eller fremspringende hjørner og bislag. Og man måtte passe på hvert trin, man tog, for ikke at falde på den ujævne brolægning eller stikke foden i mudderpøle eller skarndynger. Det var derfor almindeligt, at folk havde en hornlygte med, når de skulde ud om aftenen.

Gammelt bindingsværkshus, opført efter branden 1751. Lillegade nr. 33, hjørnet af Overstræde (tidligere Schoubyes Købmandsgård).

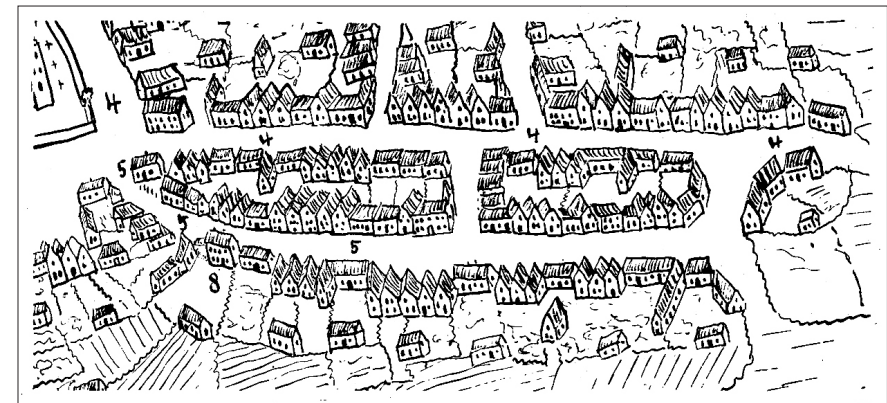
Til at holde orden i disse mørke gader havde man vægttere. Først var det borgervæbningen, hvem det påhvilede at våge over byens fred om natten. Senere antoges der 2 »føre karle« til at være vægttere. De fik en lille løn derfor, som pålignedes skatteyderne med nogle få skilling om året og opførtes som en særlig post på »skatteblanketten« under navnet »vægterpenge«.

Husenes udseende

Det var almindelig skik i gammel tid, at husene byggedes med gavlen mod gaden. Det er vistnok en skik, som er indført syd fra, måske under Sigbrits påvirkning. I hvert fald står der i Chr. II.s bylov: »Enhver, som vil bygge hus, skal bygge gavlen ud til gaden og i hvert fald opmure denne på sten. Om husenes bygning skal borgerne forinden rådslå med »byfoged og borgmestre«, som altså har været byens bygningskommission.

Selv om det nu ganske givet ikke har været så ubetinget gennemført med gavlen mod gaden, som man får indtryk af ved at se på Grenå kortet i Resens Atlas, så tør man vel nok gå ud fra, at det har været den almindelige regel i 15.-17. århundrede.

Husene var af bindingsværk og forsynet med stråtag. Kun i ganske enkelte tilfælde kunne det ske, at en rig købmand opførte et hus helt af sten. Et sådant stenhus har vistnok været en stor sjældenhed i Grenå, og udover det ældste rådhus kan der ikke med bestemthed nævnes noget stenhus her i byen. Bindingsværkshuse, som dem vi nu kender, har jo altid brændte mursten imellem stolperne. Men det var kun de »bedste« af datidens huse, som så sådan ud. Over halvdelen af dem var imellem stolperne forsynet med fletværk af vidjer, altså smågrene af pil. Deri klinedes så fra begge sider fugtigt ler, som siden tørredes af solen. Når leret var tørt, blev det strøget over med kalk, Bindingsværket tjæredes, og det hele dannede så en

Udsnit af Resens Atlas (ca. 1668-80.) 4 er Storegade. 5 Lillegade. 8 Latinskolen.

Gammelt bindingsværkshus opført efter branden 1751. Lillegade nr. 30 (tidligere Købmand Kruses, nu bl.a. Margarinefabrikken).

malerisk og nogenlunde god væg. Men i stærk regn og storm kunne leret imidlertid skylles bort fra vidjerne, og bagefter måtte man så til at kline ler på igen. Dette var i almindelighed kvindernes arbejde.

Alle byens indbyggere havde ret til at hente ler ude i lergraven ved Randers landevej, som det allerede tidligere er nævnt heri. Der er eksempler nok her i byen på, at der ved skøder på ejendomme bruges udtrykket, at de sælges »med hus og jord, tømmer og tag, ler og sten«.

Gadedøren var i de ældre huse meget ofte delt på tværs i to halvdøre. Det var meget praktisk, da man så kunne åbne den øverste halvdør alene uden at risikere at få småkreaturer ind. Af dem gik der altid en del løse rundt i gaderne.

For Grenås vedkommende har man i tingbogen for 1709 bevaret et ganske morsomt træk, som viser, at skikken med den på tværs delte gadedør endnu dengang var i brug. Rektor Schmidt skulle pantes, fordi han ikke havde holdt sine markdiger i orden og derved havde brudt byens »vide og vedtægt«. Da oldermænd og hans medfølgere kom og ville pante, låsede rektor den inderste dør og ville ikke lukke op. Da olderman den nu imidlertid ville have sagen afgjort og, som han senere forklarede i retten; »ej torde bryde logt dør«, så løftede han »den nederste halve dør ud til gaden af og tog den med sig som pant«.

Stråtage

Før år 1600 har sikkert så godt som alle bygninger i Grenå været tækket med strå. Ved den tid begyndte der nu og da at komme alvorlige pålæg fra kongen om at tække med tegl. 24. november 1633 udgik den forholdsvis beskedne befaling om, at indbyggerne ikke mere måtte lade de »ildhuse« [d.v.s. de huse, hvori der findes arnested], som er eller bliver brøstfældige for tag, belægge med strå, men der imod med teglsten af hensyn til brandfaren.

I løbet af de næste to århundreder blev de kongelige forbud mod stråtage i købstæderne skarpere og skarpere, men hjalp i lange tider kun lidt. Efter større brande var der altid nogen, som tækkede med tegl, men langt fra alle. Selv så sent som i 1751 efter den store brand i Grenå tækkede omtrent halvdelen af de brandlidte helt eller delvis de nyopførte huse med strå. Grunden er lige til. Efter en sådan ulykke gjaldt det jo om snarest muligt at få tag over hovedet igen. Tagsten var dyre, strå havde man selv, da de fleste af beboerne havde lidt avlsbrug. Altså brugte man strå. Først hen mod 1840 forsvandt de sidste stråtage fra Grenå by.

Øde Pladser

Det passerede ikke sjældent, navnlig efter brande, at ejeren ikke var i stand til at skaffe penge til at genopføre et nedbrændt hus - eller til at forny et hus, som var så gammelt og forfaldent, at det var ubeboeligt og omsider faldt sammen. Grunden lå da hen som en øde plads til mispryd for staden og til indtægtsnedgang for kongen, da der ingen var til at betale skat deraf. Derfor indskærpede kongerne tit og ofte byfogederne, at de havde pligt til at få den slags øde ejendomme genopført på en eller anden vis.

I 1612 har således byfoged Per Knap nogle synsmænd ude at se på nogle af de ringeste. De 4 synsmænd havde først synet et hus norden i byen, »som var uden tag og ler. Ingen havde boet der i mange år, og som det er, vil ingen boderi«.

I Laurids Møllers gård havde de synet 2 guol [fag] lejehus »uden tag og ler, så ingen kunne bo der«.

Endelig havde de i Jørgen Hvids gård fundet 4 fag hus, der, var i en lige så elendig tilstand.

6. maj 1695 skriver rentekammeret til byfogeden, at han skal indgive en nøjagtig specifikation over alle øde pladser, som var her udi staden anno 1682, og hvor mange af dem, der siden den tid var opbygget eller solgt, samt til hvem, de er solgt. Ligeså skal angives, hvem de øde pladser ligger belejligst for og hvad næring, de kan egne sig til.

14. oktober 1691 sender stiftamtmanden et meget skrappt brev til byfoged Simonsen:

»Det berettes mig, at nogle gårde i Grenå skal være nedbrudt og åstederne står øde. Det forundrer mig storligen, at I ikke alene tillader sligt,

»Aftenstjernen«, Lillegade nr. 39, genopført efter branden 1751.

men endog er hjælp og medvider der udi, eftersom det så direkte strider mod loven og kongens forordninger. Som en øvrighedens mand der på stedet burde I drage omsorg for, at byen som i sig selv er ickun desert og moxen øde kunde år efter år bebygges og forbedres, i stedet for at I hjælper til med og tillader, at husene i byen bliver nedbrudt, hvilket vist nok i sin tid vil komme på eders tilsvær. Hvorfor jeg hermed vil have eder formanet, at I straks gør den anstalt, at samme hussteder bliver igen opbygget, såfremt I ikke tillige med de, som dem haver nedbrudt, på andre steder vil svare dertil.

Befalende eder gud og forbliver hr. byfogeds velvillige.
v. Plessen«.

Ødepladserne omdannes til haver

Her i Grenå som formodentlig også andre steder har folk så grebet til den udvej at lave de øde bygningspladser om til haver. Men det var jo ikke meningen. Det skulle være huse, hvoraf kunne svares skat. 10. december 1692 kom der så et kgl. forbud imod, »at øde bygningspladser ud til gaden i købstæderne indrettes til kålhaver«.

Bod og Butik

I middelalderen foregik butikshandelen som regel fra åbne boder, hvilket vil sige, at der i husene fandtes åbninger, som om natten lukkedes med en skodde. Denne kunne om dagen stilles vandret og bruges som en slags disk. Handelen foregik så mellem kunden på gaden og købmanden i boden. Det var altså en mellemting mellem den oprindelige torvehandel og den senere butikshandel. En sådan bod lagde imidlertid beslag på en del af den ret indskrænkede plads i de snævre gader og virkede hæmmende for den stigende færdsel.

I slutningen af 16 hundrederne krævede myndighederne derfor, at boden holdtes inden for bygningernes rammer, og lidt efter lidt forsvandt de åbne boder.

De første butikker, hvor kunderne altså ikke skulle stå ude i alt slags vejr, men kunne komme ind, var kun almindelige stueejligheder, der dog som regel havde særskilt dør til gaden. Man gjorde intet for at fange folks opmærksomhed. Vinduerne var så godt som altid ganske som de almindelige, og i dem udstilledes nogle få af de slags varer, som solgtes i butikken. Skilte eksisterede ikke.

Det er kuriøst at tænke på, at endnu ved år 1900 eksisterede der her i Grenå et par købmandsbutikker af den slags, nemlig Schoubyes og Kruses på Lillegade. Deres indretning og hele udseende både indvendig og udvendig var temmelig nøje som i tiden omkring 1700. Det må beklages, at ikke i hvert fald den ene af disse gamle boder blev bevaret for efterkommerne. Den kunne meget vel på sin vis have stået mål med købmandsboden i »den gamle Borgmestergård« i Århus.

Kr. Kongstad: Kramboden i Den Gamle By i Århus.
Den ligner i et og alt Kruses og Schoubyes butikker, som de så ud endnu hen ved år 1900.

De større brande i Grenå før år 1700

Når man betænker, at praktisk talt alle Grenå bys bygninger omkring år 1600 var tækket med strå, og at dette kun forandredes så langsomt, at omkring 1750 endnu halvdelen var i samme forfatning; når man endvidere betænker, at mængder af udhuse slet ikke havde loft, men kun selve stråtaget, og endelig, at alle ildsteder dengang var åbne skorstene, så er det ikke at undres over, at brandfaren i gamle dage var overordentlig stor.

Når så dertil kommer, at byens brandvæsen og sprøjter praktisk talt var uden betydning, er det let at forstå, at, når en brand opstod, fik den næsten altid et uhyggeligt omfang, som man har eksempler nok på fra omtrent alle danske købstæder. Datiden havde derfor en levende skræk for ild.

Frygt for ildsvåde

I et af de gamle vægtervers, som blev sunget af vægteren på hans rundgang gennem byen, i verset til kl. 10 hedder det:

»Vær klog og snild,
vogt lys og ild!«

så har det været en formaning, som har talt til åbne øren i alle hjem.

Man har i tingbøger og justitsprotokoller flere eksempler på, at naboer - eller kæmneren på byens vegne - har anmeldt en mand til byfogeden for uforsigtig omgang med ild, for at »dricke tuback i sengen«, for at have røget i nærheden af et stråtag, på et loft, ved et udhus, ja endog blot på åben gade. Og man har et bestemt pålæg fra kong Frederik II til borgerskabet om, at det var forbudt at afskyde rør [d.v.s. bøsser] inde i gaderne.

1. juni 1576 »Vi Frederik o.s.v. gør alle vitterligt, at eftersom vi kommer udi forfaring, hvorledes mange både høstmænd (?) [i kancelliets brevbøger står hofmænd] og tjenesteløse folk og andre, som hænder at rejse igennem vor kjøbstad Grindow, skulle understå dennem der sammesteds tit og ofte at »skiude døre løs vdj byen«, hvoraf er befrygtende sig lettetigen kunne tildrage stor ulykke med ildebrand eller i andre måder, med mindre det i tide afskaffes, da ville vi nu med dette vort åbne brev strengcligen og alvorligen have forbudt alle dennem, som igennem forne vor kjøbsted Grindow efter denne dag forrejsendes vorder, at de ikke der udi skulle skyde noget deres røre løs, men sig derud inden skicket igen og tilbørligen forholder«.

Såfremt nogen overtræder dette forbud, skal borgmestre og rådmænd sørge for, at de bliver pågrebet og straffet.

Det er tidligere nævnt, at smedjen i den ældste tid har ligget uden for

byen. Senere flyttedes den ganske vist ind. Men det er da også karakteristisk, at to af byens største brande, den i 1750 og den i 1751, begge opstod hos byens smede.

Vi går så over til at se på de specielle tilfælde, hvor der foreligger beretninger om større brande før 1700. Mindre brande har der selvfølgelig også forekommet. Men om dem findes der ingen samtidige efterretninger. Kun når en brand var så omfattende, at den gav anledning til skatte- eller tiende fritagelse eller andre lempelser fra kongen eller kancelliet, findes der i arkiverne underretning om dem. Det er disse breve og praktisk talt dem alene, som oplyser noget om de ældste ildsvåder.

Branden i 1540

I året 1540 må der formentlig have været en stor brand i Grenå. 21. februar 1541 udstedes der nemlig et kongebrev til Grindow borgere om, »at de formedelst den store skade, de er kommet i, må være fri for al kongelig tyngde i 3 år«.

Det vil ses, at der kun bruges udtrykket »den store skade« og ikke angives, hvori den bestod. Da det nu på den tid ikke er krigsbegivenheder, der kan have ramt byen, kan der jo åbenbart kun være tale om ødelæggelse af havnen ved storm eller også om ildebrand. Men da nu erfaringsmæssige ulykker på havnen altid nævnes ved navn, er der næppe tvivl om, at her må være tænkt på en brand. Og med 3 års dkattefritagelse for øje, må det antagelig have været en brand på ca. 30 ejendomme, altså vel en femtedel af byen.

Branden natten 13.-14. november 1626

Den næste brand er den, som i »Traps Danmark«, »Pontoppidans Danske Atlas« og alle andre topografiske værker henlægges til året 1627, men som jeg gennem meget grundige arkivundersøgelser, hvis resultat er fremlagt i en afhandling i Randers Amts historiske Årbog for 1939, mener at have vished for i virkeligheden har fundet sted natten i mellem 13. og 14. november 1626.

Det punkt, som man altid har haft at holde sig til i den sag, er et kongebrev fra Chr. IV, udstedt under felttoget i Tyskland fra hovedkvarteret i Stade. Det resume, der i »Kancelliets Brevbøger« gives deraf, er den korte notits: »28. marts 1627 (Stade). Åb brev om, at købstaden Grenå, der nylig har lidt skade ved en ildebrand i de første 5 år fritages for told, skat og anden kongelig tyngde og besværing«.

I tingbogen står under 23. (?) april og 21. maj 1627, at kongen har forskånet de brandlidte for at yde tiende til kirken for året 1626.

Endelig har sognepræsten i Grenå, J. Risom, i en indberetning af 20. september 1766 til udgiveren af Pontoppidans danske Atlas anført, at »anno 1627 afbrændte de kejserlige krigsfolk denne by med flere og tillige den

ietzige St. Peders Kirke ...«. Denne Risoms indberetning støtter sig ganske givet til bemærkningen i tingbogen, og tidspunktet for denne, der altså er april 1627, eller eventuelt til kongebrevet, som opbevarede i byarkivet.

Imidlertid glemmer pastor Risom indledningen til det pågældende stykke i tingbogen. Der står: »For Søffren Søffrensen, borger [og formentlig kirkeværge] et 24 mands vidne, at imellem 13. og 14. november sidst forleden om natten blev det brændt her i Grendou for disse efterskrevne 25 mænd, som yder tiende og landgilde her til Grendou kirke; enhver så meget som efterfølger, halvparten rug og halvparten hvede ...«.

Her følger så de 25 navne, og derpå fortsættes: »og haver den gode mand, velbyrdige hr. Jørgen Skeel på kongl. maytz. gode behov (!) undt forne mænd at måtte være forskånet for [ydelse af] nævnte korn for det år 1626, formedelst den skade, de af ildebrand lidt haver, som foran står«.

Så mange var ordene!

Der er vel ingen tvivl om, at det er ganske urimeligt at tro, at der både skulle have været en kæmpebrand i november 1626 og en ny i begyndelsen af 1627, og at så kun den ene af dem skulle være nævnt i tingbogen. Ligeledes siger det sig selv, at kongen, der havde travlt med krigsbegivenhederne i Tyskland, ikke kan antages uden videre overvejelse og konference straks at have svaret på et så omfattende andragende som 5 års skattefritagelse. Det har selvfølgelig måttet tage et par måneder.

Branden må altså have fundet sted natten mellem 13. og 14. november 1626 og ikke i 1627.

I hvilken del af byen den har raset, oplyses ikke og kan ikke findes ved undersøgelse af tiendeydernes navne, da deres bopæl for de flestes vedkommende ikke kan konstateres. Angående dens udstrækning får man et fingerpeg i en opgørelse, som efter kgl. ordre foretoges (25. november 1645), efter at svenskekrigen var forbi. I den står, at »denne fattige by tilforn er geråden ud i stor armod og haver lidt skade ved ildebrand, så byen nu [altså i 1645] ej den halve part er bebygget«. Selv om man nu forudsætter, at rådet i indberetningen tager munden lidt fuld, så er det pålidelige indtryk dog der, at det må have været en kæmpebrand.

Når traditionen giver de tyske tropper i trediveårskrigen skylden for at have påsat branden, kan det heller ikke passe. Den kejserlige hær under anførsel af Tilly og Wallenstein rykkede først ind i Jylland i september 1627, altså ca. 10 måneder efter branden.

De omtalte tiendeydere, der fritoges for afgift til kirken for 1626, svarede fra 1 skp. til 32 skp. korn, i alt ca. 228 skp. eller små 30 tdr. korn. Det vil altså sige i gennemsnit godt 1 td. korn for hver tiendeyder. Bopæl og stilling opgives ikke. Men en del af personerne kender jeg fra andre kilder. Der nævnes: Joen Christensen, Peder Trøy og Michel Persen. De var alle rådmænd, førstnævnte blev kort efter borgmester. Endvidere nævnes tings-

kriverem Peder Quast og Rasmus Mickelsen, som var kapellan og latinsk skolemester.

Så nævnes endelig et par navne af særlig betydning nemlig Søffren Holm ved kirken, Anders Michelsen vester og Søffren Holm vester. Der er ingen tvivl om, at disse mænd har boet henholdsvis i nærheden af kirken og i byens vestlige del. Følgelig må branden nærmest have hærget den midterste og vestlige del af byen, det vil altså sige Store- og Lillegade. Nøjere kan det ikke opgives.

Beretningerne nævner ikke et ord om, at kirken skulle være brændt. Deraf kan jo nu ikke ubetinget sluttes, at den er gået fri. Men tingbøgerne indeholder en del synsvidner over kirken, både fra årene før branden (1624) og efter branden 23. april 1627, 27. februar 1632 og 11. maj 1635). De fortæller om, at tårnet var forrådnat, bjælkerne, hvori klokkerne hænges, ligeså. De nævner, at sideskibet »den nye kirke« trænger til 3 nye bjælker, nyt loft, nye døre, nye spændtræer og har mange ituslæde ruder. Alle steder får man indtryk af, at det er tidens tand og ikke ildebrand, som har forvoldt kirkens brøstfældighed.*) Med ordet »den nye kirke« forstås sideskibet, hvad ganske tydeligt fremgår af mange småbemærkninger.

Trediveårskrigen virkninger 1627 og 1644.

Mindre end et år efter branden kom så krigens ødelæggelser, idet de tyske feltherrer med deres hære drog ind i Danmark og også kom til Grenå i det afsnit af trediveårskrigen, som i almindelighed benævnes »Kejserkrigen«.

Derpå fulgte en 20-årig periode, hvor byen havde fred både for ild og fjender. Men ved slutningen af trediveårskrigen, »Torstensonskrigen«, fik byen i 1544 atter indkvartering, denne gang af svenskerne. Næppe var de borte, før der atter indtraf en stor brand, som d. 29. juni 1649 fortærede en meget stor part af byen, måske det meste af det, som blev skånet 1626.

Branden 29. juni 1649

Denne brand er en begivenhed, som hidtil har ligget helt i det dunkle, og hvorom ingen håndbøger, historiske bøger eller topografiske værker har målet det mindste. I den almindelige bevidsthed har de 2 store brande, den i 1626 og den i 1649, været slået sammen til én, som altså er henlagt til 1627, hvilket pastor Risoms indberetning fra 1766 formentlig bærer skylden for.

Kilden til oplysningerne om branden i 1649 er imidlertid fuldkommen pålidelig. I Nørre Herreds bog for 1660-61 skriver nemlig sognepræsten

*) En udførlig dokumentation af, at kirken samt latinskolen og præstegården ikke kan være brændt i 1626, findes - som tidligere nævnt optaget i Randers Amts historiske Årbøger for 1939 side 1-11, hvortil henvises. Den findes som særtryk i min bog »Fra det gamle Grenå« 1939.

for Grenå, Jørgen Søffrensen Bagge, i sin beretning om kaldet i Grenå: »Breffue, documenter, privilegier, som høre til kaldet eller kierchen, item inventarium er altsammen [forkommet] af ildebrand, som anno 1649 denn 29. juni fortærede oc opbrende denn største oc beste part aff byen så oc kierchenn, schoelenn oc prestegården, som endnu [altså i 1661] ligger ubøget oc gandsche øde«.

Kommissionsakten fra 1661

Foruden denne samtidige og pålidelige beretning om branden haves et supplerende vidnesbyrd fra samme år. Da de 3 kongelige kommissærer i maj og i december 1661 var i Grenå for at sætte byens grundtakst m.m.m., indgav magistraten til dem en beretning om byens tilstand. I den står flg.:

»Eftersom hans kongl. may. omformelder at skulle taxere borgerskabets handel og næring og brug, så synes os ikke så fuldkommelig og egentlig at kunne beskrive det, formedelst dette fattige fortrøchte borgerskabs »forsuechelse« og »for ringelse« både i en og anden måde, fornemmelig, at denne fattige by Greenå er nu på 36 års tid tvende gange afbrændt af ulykkelig tilfælde« så at hvad, som blev befriet fra ilden den første gang, blev den anden gang slet opbrændt. Desligeste og så for havnens »forsuechelse«, som i mange år haver været meget øde. Dernæst at dette borgerskab haver været belagt med store »krigs-pressur« og beskatning i forleden fejdetid, så at her er ingen ret synderlig handel, næring og brug, uden at de bedste borgere haver otte eller ni små skuder, som de bruger på København med udførsel af korn, som nu er reparerede, efter at svenskerne haver afbrændt dem. Og ellers er her, nogle få borgere, som haver nogen liden næring og brug med ringe købmandsskab og ølsalg, og en part deraf kan have noget at kunne leve af i dag kan ophøre i morgen, formedelst de ikke haver de midler at kunne udholde det. Af berørte årsager og for »arrenoed« [Armod] og [da] den aller største part af borgerskabet haver aldeles ingen handel eller brug, og en part haver ingen næring, uden hvad jord og avl, som de haver i fæste af adelen for skyld og landgilde, og bruger som bønder og haver ingen anden næring. Hvorfor vi ikke anderledes kan beskrive borgerskabets handel og brug.

Jep Søffrensen. Daniel Michelsen. Niels Madtzen«.

Denne indberetning bruger ordene »tvende gange på 36 års tid«, altså fra december 1661 at regne. I et andet indlæg i samme dokumentpakke bruges ordene »tvende gange på 23 års tid ...«. Det passer altså meget nøje med årstallene 1626-1649 og udstedelsesdatoen december. 1661. Der er 23 år mellem brandene og ca. 36 års tid fra den første og til juletid 1661.

Hvilken del af byen brændte i 1649

Der er så tilbage at undersøge, hvilken part af byen det var, som brændte i

sommeren 1649. I den henseende giver ordene »kirken, præstegården og skolen« oplysning, idet de to sidstnævnte bygninger lå på Østergade og kirken - som nu - på Torvet. I samme retning peger udtrykket: »hvad som blev befriet for ilden den første gang blev slet opbrændt den anden«. Det har altså denne gang fortrinsvis været den midterste og østlige del af byen, som brændte. Ved rektor Råballes mageskifte med latinskolen om dennes grund i 1664 nævnes udtrykkelig, at den har ligget »øster i byen på den østre gade«, og det fremgår, at pladsen endnu er øde.

Der er mange vidnesbyrd om, at denne brand i 1649 helt har lammet byen. I langt over 50 år lå halvdelen af Østergade øde og uopbygget hen, fyldt med brandtomter. Resens Atlas (tegnet mellem 1668 og 80) har overhovedet ikke gaden afsat, nævner ej heller dens navn. Ved taksationen i 1682 er endnu halvdelen af ejendommene øde pladser. Der er kun en eneste anelig gård nemlig afg. sognepræst sal. Hr. Seyers, som han formentlig havde ladet opbygge kort efter branden, og som lå lige op ad den afbrændte præstegårds plads, der stadig var øde. Det er denne hjørnegrund, som havde en udstrækning langs Nørregade på 68 al. og langs Østergade på 107 al., som lå ubebygget helt til året 1798. Da ingen vedkendte sig den, og da den var til mispyrd for staden, lod kirken den bortsælge ved auktion og tog selv de 25 rdl., som salgssummen blev. Derpå opbyggede køberen - ifølge auktionsvilkårene - et bindingsværkshus på 10 x 19 al. i et hjørne af den store grund.

Branden i 1649 angives ligesom den første at være opkommet ved »ulykkeligt tilfælde«. Den kan i hvert fald ikke skyldes krigsbegivenheder, eftersom Torstensonskrigen afsluttedes med freden i Brømsebro 8. februar 1645, og Nørreherred og Grenå samme år rømmedes at fjenderne.

Resume

Som hovedresultat af foregående kan da fastslås følgende: Der har ikke været én, men 2 store brande i Grenå på trediveårskrigen tid, altså i første halvdel af 16 hundredtallet. Men ingen af dem har været i 1627. Den første fandt sted natten mellem 13. og 14. november 1626 og den anden 29. juni 1649. Begge disse brande skyldes ulykkestilfælde og ikke fjenderne.

Den første brand har ikke berørt kirken, præstegården eller latinskolen, men har nærmest ødelagt den vestlige del af byen. Den anden brand, der altså hærgede de 3 nævnte bygninger, har holdt sig til byens østlige del og navnlig fuldkommen udsløttet alle Østergades bygninger, således at denne gade i et par menneskealder derefter kun halvvejs var bebygget.

Branden i 1683

Præstegården på Torvet. Atter i 1683 har der været en brand i Grenå. Om den findes der, så vidt jeg ved, kun et eneste vidnesbyrd. Godt gemt i Wibergs Præstehistorie i stykket om Grenå står der nemlig under sogne-

præsten Gert Wineke følgende: »Pr. br. 83«. Det er i sandhed en kort notits om en rimelighedsvis omfattende begivenhed.

Præstegårdens beliggenhed var dengang på Søndergade d.v.s., hvad vi nu kalder Torvet. Nærmere bestemt var det den grund, hvor nu »Grenåhus« ligger (Torvet nr. 6). Om denne gård står der i byens grundtakst, som er optaget december 1682, altså ganske kort før branden: »Nr. 5. Sognepresten hr. Giertt Wennihes gård og hauge hand self eyer og beboer, er tegt med tegel og tag og vurderes til 120 rdl. værdi«. Tag vil sige stråtag, og gården har altså formentlig været tækket med tegl på forhuset og strå på resten.

Da de fleste af naboejendommene både på gadens vestside og østside er tækket helt eller delvis med strå, er det at formode, at der også denne gang er gået flere huse med.

Omkring år 1700 nævnes en brandtomt nemlig skipper Michel Bangs gård på Torvets modsatte side. Om denne stammer fra samme år som præstegårdens brand eller ej, lader sig ikke oplyse.

Hvis den ikke gør det, må der altså engang kort før 1700 atter have været en brand på det, som vi nu kalder Torvet, men denne gang på østsiden.

Dermed er vi nået til århundredeskiftet og venter med de store brande i Lille- og Storegade til et senere afsnit.

Krigsbegivenheder før 1700

Når der skal fortælles om krigsbegivenheder, som direkte eller indirekte har berørt Grenå by, vil det være rimeligt at minde om, hvad der er fortalt tidligere i nærværende bog.

Byens plyndring i 1165

Nordmændene under anførsel af Erling Skakke overvandt og plyndrede ved et slag i Kolindsund i året 1165 de danske skibe. De gik derefter i land og plyndrede ligeledes købstaden, hvorefter de belæst med bytte for tilbage til Norge.

Denne plyndring ligger altså helt tilbage ved grænsen af den historiske tid. Og måske er, når alt kommer til alt, nævnte plyndring den krigsbegivenhed, som har været den aller største katastrofe for byen. Blot ligger den så langt tilbage i tiden, at alle nærmere oplysninger om den savnes.

Svenskekrigen 1517

Fra Chr. II.s krig mod Sverrig haves afskrift af en kvittering, der viser, at Grenå ved den lejlighed købte sig fri for at stille mandskab. Den lyder med moderniseret bogstavering: 10. juli 1517. »Borgmester og råd og menighed i Gryndow finge quittanciam på at have nu gjort os til gode og ladet os fornøje 1½ CX [= 100] mark for de 8 karle, som vi tilforn haver tilskrevet dem, at de skulle udgøre [evfe] os nu i dette vort udbud til Swerigæ ...«.

Brevet er underskrevet på Københavns slot af Chr. II. Fra samme tid haves en anden kvittering for beløb som måske er pålignet til udrustning. 26. februar 1515. »Borgmester og menighed udi Gryndw finge qvittahcium på, at hr. Niels Erichsen på deres vegne nu har ladet antvorte min herres nåde 24 jøde mark offuer skat (?) af deres by, som de nu til St. Mortensdag næst forleden give skulle ...«.

Den nordiske syvårskrig

er den, der populært betegnes som krigen mellem Sverige og Danmark om retten til at føre »de 3 kroner« (unionsmærket) i deres våben. Det var stadig tanken om herredømmet over et samlet Norden, der spøjede, og både svenskekongen Erik XIV og Frederik II i Danmark, der begge var lige unge og pragtlystne, lige ærgærrige og magtsyge satte de 3 kroner i deres våben som tegn på, at hver især betragtede sig som vordende herskere over alle 3 riger. Selvfølgelig kom der andre ting til, men ærgærrigheden hos disse 2

unge konger var dog baggrunden for en krig, der i 7 lange år hærgede landene og ødelagde uendelige værdier både af menneskliv, landstrækninger og penge.

Krigen berørte ikke direkte Jylland, idet den udkæmpedes på søen, i de skånske provinser, som dengang hørte til Danmark, og i Sydsverrig.

Det er ikke meningen her at give nogen egentlig fremstilling af krigens forløb, men blot på grundlag af samtidige kongebreve, dels til lensmanden over Kalø len, dels til borgmestre og råd i Grenå at give et lille indtryk af, hvorledes den virkede på os. Det vil deraf erfares, hvad selv en sådan lille Købstad, der lå i en afkrog af riget og langt borte fra krigsskuepladsen, ved at udrede krigsskat og viktualier og ved at stille krigsfolk og modtage indkvarteringer fik krigens ulykker at føle.

Frederik II blev konge i 1559. Han foretog straks et krigstog imod Ditmarsken og erobrede dette land. Derefter begyndte forberedelserne til den større krig mod Sverige,

Byskib

Kongen genoptog straks en tidligere befaling, som hans fader havde udstedt. Den gik ud på, at købstæderne 2 eller 3 i fællesskab skulle lade bygge og udruste et orlogsskib. Som følge deraf gjorde Ebeltoft og Grenå aftale med Randers om, at denne by skulle lade bygge et skib og udruste det, og at de to små byer så skulle betale en forholdsvis part af bekostningen derved.

Imidlertid må der være opstået uenighed om udgiftens fordeling, og i december 1561 rejste derfor Grenå bys borgmester, Niels Bondesen, og rådmænd Jens Sørensen til Randers.

De skulle have et møde med 2 magistratspersoner fra Ebeltoft og 2 fra Randers. I overværelse af rigens marsk, »ærlige og velbyrdige mand, strenge ridder. Herr Otto Krumpen«, traf Grenå så aftale om at betale 250 rdl. som sin part af den udgift, som »den fattige by Randers« havde haft på bygning af det omtalte byskib. Dermed skulle de være kvit. Borgmesteren i Randers, Jep Hoffmand og Jens Bay, rådmænd, gav dem et brev med hjem med sagens fremstilling og aftalen om beløbet. Og marsken undertegnede med egen hånd brevet på kongens vegne.

Bådsmænd og proviant

Få uger forinden havde Grenå fået kongens meddelelse om, at han straks næste for år ville lade orlogsskibene udruste og løbe i søen. Grenå og de andre søkøbstæder skulle derfor skaffe alle de bådsmænd, skippere og styrmand, som kunne fås i byen og sende dem til København, hvor de skulle være i det seneste »Påskeaften«, og hvor de ville få nærmere besked. Grenå og Ebeltoft skulle levere 5 mand hver, Randers og Århus 10 mand hver.

Alle fri, jordegne bønder skulle lægges i læg sammen 10 og 10, og hvert

læg tilsammen skulle til hæren levere 1 okse, 1 fjerding smør, 10 sider flæsk, 10 fårekroppe og 10 gåsekroppe. »Den rige hjælpe den fattige«.

Lejede tropper

Som bekendt førtes den tids krige for en stor del ved lejede tropper, landsknægte, som havde gjort krigen til håndværk, og som lejedes i fremmede lande, navnlig i Tyskland.

Frem for nogen anden dansk krig kan det i sandhed siges om syvårskrigen, at den var bemærkelsesværdig ved den uhyre mængde fremmede, som deltog i den. »En dansk hær uden danskere« er der træffende blevet sagt om den. Den bestod i begyndelsen af 24.000 tyske landsknægte og 4000 ryttere med tilsætning af noget dansk artilleri og enkelte danske regiment. Derimod var besætningen på flåden dansk. Det ses bl.a. af det lige nævnte kongebrev til Grenå med påbud om at levere bådsmænd til kongens skibe.

Borgeleje for vinteren

Sommeren gik, og da vinteren kom, skulle kongen jo have et opholdssted både til soldaterne og til folkene fra skibene. Som regel standsede al søfart dengang i vintermånederne. I november 1562 udgik derfor kongebrev til alle købstæderne om at skaffe folkene borgeleje for vinteren og levere dem øl og mad »efter almindelig skik«. Ebeltoft og Grenå skulle have 5 mand hver, Århus og Randers 25 mand hver.

Krigsfolkernes udseende

I august 1563 bevægede den »danske« hær sig så hen ad Hallands dårlige veje. Et højst malerisk skue. Fortravet dannedes af tyske ryttere, iført jernhue, brystharnisk og sværd og med en 11 al. lang karabin hængende i en rem over skulleren, hvortil 11 hylstre, hvert med ét skud.

Derpå kom tyske fodfolksregimenter, hvor folkene bar udmajede dragter med lange pludderhoser med flagrende bånd og en sort jernhue på hovedet. Med de ville, skæggede, fororne ansigter lignede disse folk mere gøglere end krigere, hvis ikke deres våben havde røbet deres grumme håndværk. Landsknægtfodfolket bestod dels af pikenerer med fuldstændig harnisk, 8 al. lange piker og et 1 al. langt, bred klinget slagsværd over skulleren, dels af skytter, som kun bar brystharnisk, men var bevæbnet med en 2 al. lang luntebøsse. De bar over venstre skulder en rem med et 1 træ- eller blikhylstre, hvert med 1 skud, samt om hofte en læderpung med kugler og et krudthorn med fængkrudt. Bagest kom så endelig den lille danske styrke.

Det var denne brogede hær, som drog af sted, men som på grund af utrolig slet proviantering intet opnåede.

Proviand

Nu kom der så fra kongen besked rundt i landet om at skaffe proviant. 8. august 1563: Krigsfolket behøver megen fetalje, særlig brød, øl og havre. Der skal straks rundt i landet bages så meget kavringbrød og andet brød og brygges så meget øl som muligt. Det skal snarest tillige med havren sendes til fæstningen Varberg, hvor lensmanden vil give besked. Når det kommer til lejren, vil det blive betalt. Enhver, der viser sig forsømmelig, vil blive straffet.

Folk var nu ikke meget hurtige i vendingen, og 5. september fornyedes påbudet, denne gang afsendt fra lejren ved Ulfsborg. Men på Grenå og Ebeltoft hjalp heller ikke denne påmindelse. I oktober kom der derfor en sidste kraftig opstrammer til de to små nabobyer. Den har formentlig hjulpet.

Bådsmænd og proviant

Straks efter nytår 1564 gjordes foranstaltninger til flådens bemanning. Lensmanden på Kalø skal skaffe 100 bådsmænd fra Anholt, Grenå, Ebeltoft og Helgenæs. Men kongen vil nu også foruden de fremmede krigsfolk bruge nogle af sine egne undersåtter. Der skal derfor stilles »væragtige karle, vel udrustede med harnisk, gode værger, hager og lange spyd. Der skal sættes en borgmester og en rådmand til at kommandere dem, og de skal møde i København 16. april og få nærmere besked. Viser nogen sig forsømmelig eller møder uden udrustning ved fremsendelsen, vil kongen lade dem straffe«. Grenå og Ebeltoft skal hver levere 10 mand, Randers og Århus hver 50 mand. Men desuden skal hver by foruden førnævnte borgmester og rådmand tillige sende 1 piber, 1 trommeslager og 1 bartskær derhen og fylde bartskærens kiste med alt tilbehør [til såredes behandling].

5. september 1564. Krigsmagten rykker så op gennem Blekinge. Købstæderne skal nu af yderste evne gøre tilførsel af øl, brød og havre. Skomagerne skal gøre sko og støvler og sende dem til lejren at sælges til krigsfolket. Hver skomager i det ganske land skal levere 10 par støvler. Grenå skal levere 4 læster øl [ca. 80 hl og 2 læster brød [ca. 40 hl].*)

Krigsskat og bådsmænd

12. december 1564. Befaling til alle præster og provster i det ganske land. Kongen har brug for store mængder af kobber [til skytset]. Da han ikke kan vente, til han kan få det til købs, har han tillige med de hjemmenværende rigsråder anset det for bedst, at hver præst skal give 5 lispund (= 40 kg)

*) 1 læst var i Danmark det gamle mål, navnlig for tørre varer. Dens størrelse var meget varierende alt efter varen, den skulle bruges til. For salt 12 tdr. [16,7 hl], for korn 22 tdr., for sild 12 tdr., for smør 12 tdr. [1344 kg]. Hvis man derfor rundt regner 1 læst til 15 tønder eller 20 hl, er det ikke meget fejl.

kobber, dels gryde-, dels keddelkobber af hver kirke, han har. Det skal leveres inden kyndelmisse.

3 dage efter: Da Kongen straks i det nye år vil lade krigsfolkene udmønstre, pålægges det alle købstæderne at betale en krigsskat. »Grindnu« skal betale 400 daler sølv (Ebeltoft 300 rdl., Randers 3000 og Århus 8000 rdl.)

14. januar 1565. Købstæderne skal sende bådsmænd, skippere, styrmand og tømmermænd til København. Grenå skal sende 35 bådsmænd og 5 skibsbyggere. Det er denne gang gået særlig slemt ud over vor lille by, eftersom Randers kun er sat til 30 og Århus til 40 bådsmænd og et tilsvarende antal skibsbyggere. Desuden skal Grenå levere 5 læster ll [ca. 100 hl], 3 læster brød og 100 læster havre [ca. 2000 hl].

Men der skal jo også rede penge til at betale med, og 3. oktober 1565 kommer der befaling til Grenå om at betale i krigsskat 300 rdl. (Ebeltoft 200 rdl., Randers 1400 og Århus 1500 rdl). 5. januar 1566. Det begynder nu at knibe for kongen at holde sammen på de lejede tropper. Der kommer derfor befaling til borgmestre og råd i »Grindov« og »Ebbelouft« om at sende alle de ved byen værende »færger og skuder« til Århus for at hjælpe til med at overføre adelen fra Nørrejylland, der skal møde i felten med heste og harnisk 14 dage efter hellig 3 kongers dag.

Klippinger

Af dette forårs krigsskat slap Grenå meget lempeligt, nemlig med 50 rdl. sølv og 50 rdl. klippinger. Kongen var kommet ind på at lade slå en slettere mønt, de såkaldte klippinger, som folk - under trussel af straf - skulle tage for det pålydende beløb. Denne foranstaltning gav alene for et enkelt år 1 million daler i kongens kasse, så det var jo tilsyneladende en fin forretning. Men den hævnede sig bittert i det lange løb ved de danske penges underverdi i sammenligning med de fremmede.

Søkrigen gik for en gangs skyld dårligere for Danmark end krigen til lands, og det uagtet der i spidsen for den danske flåde stod så fremragende admiraler som Herluf Trolle og Otto Rud. Det er forklaringen på kongebrevet af 26. august 1566, hvori meldes, »at rigets råd i betragtning af den ulykke, som er overgået flåden, har bevilget en »kobberskat« af alle købstæderne til anskaffelse af nyt skyts. Grenå og Ebeltoft skal levere hver 1 skippund [160 kg], Randers og Århus henholdsvis 6 og 8 skippund«.

Vinteren gik. I dens løb kom der 25. februar 1567 befaling om til kommende påske at stille bådsmænd og skippere. Grenå skal levere 20 bådsmænd, 2 tømmermænd og 1 trommeslager.

Forhøjelse af accisen på tysk øl

Fattige og fortvivlede var forholdene, men hvor galt det end var, så fik folk dog altid råd til lidt øl til at slukke sorgen i. Kongen havde erfaret, at det ikke alene var det simple danske øl, men også det bedre tyskøl, folk brugte.

Her var da et herligt skatteobjekt. 14. marts 1567 udgik derfor befaling til tolderne rundt i hele riget, for Grenås vedkommende til tolder Søffren Villemssen, om herefter at tage 1 rdl. i »sise« af hver tønne Rostockerøl, Wismerøl og andet tysk øl og at gøre rentemesteren regnskab derfor. Kongen motiverer dette skattepålæg således, at der indføres meget fremmed øl til Danmark, »hvorved kongens undersætter i høj grad besværes, uden at de dog ville undvære det. På det at nu enten drikningen af det fremmede øl må aflægges, eller at undersætternes besværing må komme kronen til gode«, så pålægges den omtalte Told. Om der i denne lille stad er drukket noget videre tysk øl, lader sig ikke afgøre, da acciseregnskaberne fra den tid ikke findes mere.

Fetalier

I krigens begyndelse var det nærmest bønderne, som skulle levere fetalier til krigsfolkene. Længere hen på kom også købstæderne med. I april 1567 fik »Gryndov« befaling til at levere 40 sider flæsk, 4 tdr. oksekød, 4 tdr. fårekød, 1 td. smør, 5 læster øl, 5 læster brød og 1 læst eddike. Det forslog ikke længe. I juli kom der befaling til en ny levering. Så fik borgerne lov at være i fred en lille tid.

Det var det efterår og den vinter, da Daniel Rantzau førte sin lille, men udmærkede hær langt op i Sverige og vandt et par sejre. Næste sommer, da kongen igen udskrev krigsskat, glemte han ikke at gøre opmærksom på, at han så længe som muligt havde forskånet befolkningen for pengeskat, og at han derfor ventede, at der nu betaltes lidt villigt. Grenå skulle denne gang af med 200 rdl. Som sædvanlig var byen i restance med levering og krævedes i august måned både for øl, brød og havre, som længst skulle have været afsendt.

Indkvartering

I de foregående år havde hæren ligget vinterlejr i Skåne. I 1568 skulle en del af den overføres til de jyske byer. Grenå fik i november bud om at tage mod 10 mand i indkvartering. »Kongen vil, så snart ske kan, befri købstaden for disse«. Imidlertid sluttedes en foreløbig fred med Sverige, men da der lå et stort antal krigsfolk i riget, som kongen skyldte betydelige penge-sommer, måtte der atter udskrives skat for at få dem ud af landet. Rigsrådet bevilgede en almindelig landehjælp både af købstadmænd, bønder og præster. Ingen, hverken borgmestre, rådmænd eller andre, måtte være fri denne gang. Pengene skulle udelukkende bruges til at betale krigsfolkene med. Grenå skulle udrede 200 rdl. (Mariager 100 rdl., Hobro og Ebeltoft hver 200 rdl., Randers 1200 og Århus 2000 rdl.).

Men vandene omkring Danmark var fulde af fribyttere. Kongen må så kort efter nytår 1569 henvende sig til købstæderne om folk til at bemane orlogsskibene med. Grenå skal levere 15 bådsmænd.

Som bekendt var kong Frederiks tro på, at der skulle blive en varig fred helt hen i det blå. Dertil var hans forlangender af de svenske gesandter for urimelige. Og i det følgende år var der atter udskrivninger af både viktualier og penge.

Krigens sidste år

Kongen var nu så nedbøjet over pengemangelen og den øvrige modgang, at han var betænkt på at nedlægge regeringen og lade rigsrådet vælge en ny konge. Det endte dog med et almindeligt stændermøde i København d. 26. februar 1570. Fra alle købstæderne sendtes repræsentanter dertil. For Grenå mødte borgmester Jep Skøtt og en af rådmændene. Krigens fortsættelse vedtoges, og stændermødet gik ind på en vidtgående hjælp. I årets løb pålignedes der Grenå levering af 15 bådsmænd, en krigsskat på 250 rdl. (en meget stor sum i forhold til Randers med 1200, Århus med 1600, Hobro med 200 og Ebeltoft med 150 rdl.) Dertil kom de sædvanlige leveringer af øl, brød og flæsk. For vinteren indlagdes i byen 5 bøsseskytter i borgeleje.

Endelig kom så freden i Stettin 2. december 1570. Ingen af parterne havde opnået noget af betydning, intet, der stod i forhold til ofrene. Men i kancelliets brev 2 uger efter står der dog, at kongen nu har fået »en god fred med Sverige«. Nu gælder det om at få de fremmede krigsfolk ud af riget. Ingen skal være fri. Selv om nogen møder med kongens eller hans faders brev om skattefrihed, skal det betydes dem, at de i betragtning af forholdene denne gang ikke må undlade at, betale det pålignede. Grenås part var 200 rdl. Dermed var så krigen forbi.

Men helt til 1576 måtte Grenå årlig svare 200 rdl. i krigsskat til den udenlandske krigsgælds betaling.

Trediveårskrigen og dens virkninger i Grenå og Nørreherred

Midten af det 17. århundrede (altså tiden fra ca. 1626 til 1660) blev en ulykens og ødelæggelsens tid for Grenå. Deri delte den skæbne med det hele land og dets nabolande, navnlig Tyskland, som blev fuldstændig ødelagt og forarmet af trediveårskrigen rædsler. Men for Grenås vedkommende kom til krigens ulykker desuden de 2 omtalte store brande i 1626 og 1649.

Kalmarkrigen 1611-13

Før vi går over til 30 års krigen, vil vi ofre et par ord på Kalmarkrigen. I foråret 1611 sendte den unge Chr. IV den svenske konge sit fejdebrev, hvorved krigen indlededes. Her i Grenå mærkedes denne krig ikke direkte uden ved udskrivninger. Således udgår f.eks. i oktober 1612 brev til borgmester og råd i Grenå om, at de snarest muligt skal skaffe kongen »4 kreyterer eller store skuder, som skal begive sig til lensmanden, Eske

Broch, på Dronningborg ved Randers for der at indtage proviant, som skal føres til Kalmar«.

Byggearbejder

Kalmarkrigen blev jo en sejr for Danmark. De følgende år var gode. Den virksomme konge kastede sig over andre opgaver, dels for at ophjælpe landet, dels for at tilfredsstille sin byggelyst. Kongebreve til Grenå og Ebeltoft vidner derom. 12. oktober 1616 udgår f.eks. brev til lensmanden over Kalø len om, at han skal give ordre til »alle de borgere i Ebeltoft og Grenå, samt andre personer i lenet, som ejer skuder, som er tjenlige til at føre kalk, at de straks skal begive sig til Mariager fjord med disse skuder og der under opsigt af kongens lensmand på Mariager Kloster indtage al den kalk, de kan føre og bringe det til kongen, som mangler kalk til bygning af Frederiksborg Slot«.

Grenå-egnen var jo rig på kalk, og kongen vidste det. Næste år kom der besked om at sende »kalkslagere og murkarle« til byggeriet på Frederiksborg Slot. Grenå og Ebeltoft skal hver sende 2.

Længere hen på året fik lensmanden besked om »ved Ebeltoft og Grenå at arrestere så mange skuder, som kan indtage 300 læster kalk [ca. 5000 hl] ved Mariager og føre det til Helsingør«; det er naturligvis til opførelsen af Kronborg Slot.

Antikviteter

Også videnskabelige interesser havde kongens bevågenhed, og på Ole Worms indstilling lod kongen senere udgå ordre til alle landets præster om at indsende beretning om, hvad der i deres sogne fandtes af »rune bogstaver og andre gamle sager, som krøniken kunne forbedre«. Præsten i Grenå, Lauritz Hansen Olderup (eller Oldorph), var dengang provst over Nørreherred. Under hans forsæde samledes herredets præster i den anledning til et møde i Kastbjerg kirke, som lå centralt og vel derfor har været herredets præsters almindelige mødested. Mødet fandt sted lørdag 5. april 1623 kl. 7 morgen. Men, som P. Severinsen bemærker i Karlby-Voldby præstehistorie, har samtalen ved mødet jo nok mindre drejet sig om antikviteter end om krigen, der lurede i det fjerne. Krigen havde da allerede raset i Tyskland i 5 år.

Næste sommer kom der til borgmesteren i Grenå forbud mod at udføre korn og andre fødevarer af landet. Alt skulle blive i Danmark. Og for Grenå, hvor kornhandelen dengang spillede en stor rolle, har dette forbud jo nok været et stadigt samtaleemne.

Chr. IV.s deltagelse i trediveårskrigen 1625-29.

Snart kom også Danmark med i krigen ved kong Christians ulyksalige indblanding. Så fulgte kongens fald med hesten ved fæstningen Hameln,

hvorved han pådrog sig en langvarig svaghed, og senere det ulykkelige slag på Sletten ved Lutter am Barenberg i Brunsvig, hvor Tilly ødelagde den danske hær.

Dermed begyndte den lange række nedgangsår for Danmark.

»Kejserkrigen« 1627-28

I september 1627 rykkede de kejserlige feltherrer Tilly og Wallenstein ind i Jylland. Foran dem flygtede kongens egne tropper, nærmest lejede folk. Al krigstugt var opløst, og de plyndrede for at skaffe sig udkommet. Bag ved dem kom så de tyske lejetropper, der fortsatte videre op og mishandlede og udplyndrede landet, hvor de kom frem. Også til Djursland og Grenå kom de. Men den afbrænding af byen, som i århundreder har været tilskrevet dem, skal de altså ikke længere have skyld for. Branden i Grenå fandt, som tidligere nævnt, Sted 13. december 1626, altså omtrent et år før fjendernes indtog.

Imidlertid har fjenderne dog noget med brand at gøre, men rigtig nok på en helt anden måde. Ved et synsvidne over Grenå kirke i 1632 omtales,

at kirken i mange måder er forfalden, men der er intet ord, der tydet på, at det skyldes brand. Tværtimod nævnes i synet, at der skal laves »3 døre og 20 stole af ny, som fjenden ned tog og brændte«.

Det vil altså sige, at det den vinter har været så småt med brændsel, at de fjendtlige soldater endog så er trængt ind i kirken og har taget med sig, alt hvad der var af træ, for at bruge det til at fyre med.

Daglig kirkeandagt

I disse tunge tider udsendte kongen gennem bisperne en befaling til præsterne om, så vidt det lod sig gøre, at samle menigheden morgen og aften i kirkerne og der holde en bedetime, »hvor de med

Wallenstein.
(Efter stik af J. Hondius).

fælles og kraftige bøn ner skulle søge herren«. Fra denne egn har vi et vidnesbyrd om, at denne ordre virkelig blev efterfulgt. Det er fra Hammelev sogn, hvis præst i et senere skrift beretter, at han på den måde daglig gennemgik et par kapitler af bibelen, et af det gamle testamente om morgenen og et af det nye testamente om aftenen, og at han på den måde i disse fejdeår fik gennemgået og forklaret den ganske bibel for sine tilhørere. Man kan vel gå ud fra, at provst Olderup i Grenå og andre af egnens præster har båret sig ad på linende måde.

Ingen acciseindkomst

Et andet lille lokalt træk: Cisemesteren i Grenå hed dengang Peder Jensen. Han skulle svare kongen en vis, fast årlig sum. Da nu fjenderne lå her, stod alt forretningsliv stille, og der var følgelig ingen accise at opkræve. Peder Jensen satte alt til, hvad han selv ejede, og kom desuden i stor gæld til kongen. Nogen tid efter døde han. Hans enke søgte kongen om eftergivelse af gælden, og afgørelsen gik da også ud på, at hun formedelst de uforskyldte forhold »ej videre for gælden skulle tiltales«.

Freden

sluttedes i Lübeck, hvor Chr. IV måtte love fremtidig ikke at blande sig i Tysklands anliggender.

Der så forfærdeligt ud i Jylland, hvor Wallensteins landsknægte havde huseret. Hele landsbyer var nedbrændt, og mængder af gårde stod øde. Og dog skulle der inden mange år komme en fortsættelse af krigen med endnu værre ødelæggelser.

Pesten

I krigens spor fulgte dengang som altid pestsygdomme. Byfogeden i Grenå hed i de år Peder Nielsen Torngård. 31. juli 1537 stod han på bytinget og forbød på kongens vegne »alle så mange, som haver skuder her af byen, at ingen af dennom må sejle til Købenlrnv eller at føre nogen folk derfra hjem med sig, imedens at pestilentzen, der samme steds så kraftigen graserer, uden de derfor vil stande til rette«.

Bådsmændsudskrivning i fredstid

Fra samme tid eksisterer et brev fra kongen til Grenå borgmester og råd. Chr. IV skriver deri, at en gel af hans kære, tro undersætter i Grenå har ladet andrage hos ham, hvorledes den årlige udskrivelse af bådsmænd og søfolk var til stor skade og ulempe for dem. De havde derfor ladet begære, at de i fredstid måtte forskånes derfor imod til gengæld årlig at yde et vist vederlag i penge.

Kongen svarer nu, at han jo dog er nødsaget til at underholde flåden »til at renholde rigets strømme så og til landets sikkerhed fornemmelig i denne tid, da vore naboer er udi stor armering og beredskab til søs«. Men med rigets råds samtykke indvilger han i, at Grenå årligen hver St. Hansdag på rentekammeret erlægges 7 rdl. og at den så i fredstid fritages for at stille bådsmænd.

Det er jo et meget beskedent beløb, og så bemærkes i brevet endda yderligere, at i dette beløb er og indbefattet, »hvad Grenå skulle yde til postbudes underhold«.

Chr. IV var i de år i gang med som en første begyndelse til postvæsen at indføre postryttere på enkelte af de større ruter. Hver by skulle svare et lille beløb dertil, selv om posten slet ikke kom til vedkommende by.

Torstenssonskrigen 1643-45

I slutningen af 30 års krigen, længe efter at svenskekongen Gustav Adolf, som var protestanternes fører, var faldet i Slaget ved Liltzen, begyndte Chr. IV at blande sig i fredsforhandlingerne for at skade svenskerne, så de ikke skulle høste for stort udbytte og for stor magt ved fredsslutningen. Det var den gamle skinsyge mellem de to nabolande, som gav sig udslag.

Men rigsforstanderen, Axel Oxenstjerna, sendte som svar omgående en hær op gennem Holsten og Slesvig til Nørrejylland. Anføreren var general Torstensson, efter hvem denne del af krigen fik navn. Det var i januar måned 1644. Kongen kunne kun væрге øerne. Her på egnen huserede Helmuth Wrangels folk, som aldeles udplyndrede egnen.

I Grenå hed sognepræsten på den tid Seyer Rasmussen. Han var kommet hertil i 1636, havde straks købt sig en byggegrund ved siden af den forfaldne »præsteresidents« og der opbygget sig en gård. Seyer Rasmussen må have været mere velhavende end de fleste af byens andre beboere. Og da det kneb med betalingsmidler, indvilgede han i at yde byen et lån til betaling af dens »contribution til byens befrielse«. Lånet lyder på 20 og halvsvvende lod sølv i godt nyt arbejde og har altså ikke bestået i penge, men i sølvgenstande, skeer, kander eller andet service. Byens rådmænd underskriver 29. juni 1644 et gældsbevis til ham, hvori de på byens vegne forpligter sig til efter krigen at forskaffe »vores kjære sognepræst igen bemeldte 26½ lod sølv udi godt purt sølv og i hvad arbejde, han det begærer, og dermed holde ham skadesløs«.

Nogen tid efter måtte borgerne atter ty til sognepræstens bistand. Byen fik besøg af oberst Fr. v. Reichard, som indkvarteredes hos sognepræsten, og for at »formilde ham« og stemme ham nådigt over for byen, velsagtens også for at undgå plyndring, fik man efter en løjtnants råd hr. Seyer til at overlade obersten en grå ganger som »gave«.

Gældsbeviset er så godt, at det bør afskrives som helhed.

Det lyder:

»Bekender vi underskrevne, at vi den dag, da oberst Fried. von Reichard var her udj Grænåe udi forleden år, da haver vi til byens bedste i denne besværlige tid, hvilket og en løjtnant hemmeligt og fortroligt rådede os [til], begæret [at] hr. Seyer, som vi da bestilte »losement« hos for obersten, ville til vores »forskånsel« og til oberstens hu at formilde »præsentere« [forære] hannem en grå ganger, som hr. Seyer da havde,

En Landsknægt.
(Efter Hans Holbein).

Lennart Torstensson.
(Efter stik af Jeremias Falck).

anseende at samme løjtnant berettede, at der kunne være gjort anslag på den. Vi vil, når gud igen [forleener] fred, på byens vegne love hr. Seyer for samme hest sin betaling, dog at han da ej skulle skattere eller tage for den i det allerdyreste. Dette så sandfærdigt at være kunne vi ej benægte med vores underskrevne hænder at vidne, hvilke vi til vitterlighed her undertegnet haver.

Datum Grænnå 1. martii 1645.

Niels Christensen
egen handt.

Peder Pedersen,
egen handt.

Læst for retten på Grenå byting 1. juni 1646«.

De to værdige herrer er henholdsvis byens borgmester og den ældste rådmand, senere borgmester Peder Pedersen Trøy.

Wrangel havde sit hovedkvarter i Randers, hvor han besatte Flintebjerget, som han lod befolkningen udbedre, og hvor han vist nok anlagde en skanse. Han ventede et angreb, som dog ikke påfulgte. Ved Grenå var der en stadig strandvagt, og halvøen ved Ebeltoft var stærkt besat og forskanset, hvortil de derværende betydelige skove så godt som helt blev om hugget.

I Randers var altså hovedlejren, og derfra sendte Wrangel stadig tropper til alle sider. Hans folk var i uafbrudt bevægelse frem og tilbage under stadig plyndring, hvorfor alle landsbyer i nærheden af forbindelsesvejene mellem Randers og Grenå, Ebeltoft, Århus, Silkeborg o.s.v. var stærkt medtaget og mangfoldige steder nedbrudt eller afbrændt. Det samme gjaldt for byernes vedkommende. En senere historieskriver T. A. Becher bemærker derom, at Wrangel spillede herre i Jylland med en forholdsvis ringe styrke og på en for os nu ubegribelig måde. Der var tropper nok til at fordrive hans folk, men den uduelige rigsmarsk Anders Billes kævlerier med prins Frederik - den senere Fr. III - hindrede ethvert foretagende og tillod Wrangel at udplyndre landet ustraffet.

Fredsslutningen

9. februar 1645 sluttedes den tunge fred i Brømsebro. For at få et overblik over, hvor hårdt medtaget landet var, nedsatte kongen et taksationsudvalg, som i efterårets løb besøgte landsdelene og derefter indgav beretning om

Soldat med bøsse, brændende lunte og gaffel.
(Efter samtidigt stik).

ødelæggelserne. Af denne ses, at bønderne i Nørreherred var således medtaget af plyndringer og indkvarteringer, at de fleste af dem i 1645 kun havde tilsået 1/3 eller 1/4, ja stundom endnu mindre, af den sædvanlige udsæd. Desuden var deres heste og kvæg dem for største delen frataget, så de ikke kunne få deres markarbejde gjort.

For Grenås vedkommende lyder indberetningen: »Ved samme lejlighed har vi i lige måde på det allerflittigste erfaret og befundet efter borgmester og råds skriftlige erklæring, at

fornævnte by har lidt skade for 1680 rixdaler, som på adskillige tider i rede penge er bleven »contriburet« til fjenderne. ... Der foruden har byen gjort og haft anden bekostning og udgift, som ikke er beregnet til nogen bestemt sum. 1) har den »contribueret« til fjenden 20 tdr. øl og 20 tdr. mel, 2) udmonteret nogle tilskikkede ryttere med heste, sadler, pistoler, klæder, støvler samt andet tilbehør »och dem offuerflød igen underholdt«, 3) tit og ofte underholdt daglige »partier«, som er gået gennem byen, frem og tilbage, 4) på forskellige tider udgivet store foræringer til officerer, som kunne befri dem for »officervold« og udplyndring, 5) udredet til begge obersterne, under hvis contribution de var, såvel som til andre underofficerer, alt hvad de befalede udaf forskellige slags varer, 6) underholdt den udkommanderede strandvagt og i langsommelige tider hver dag leveret den i vagthuset 1 td. øl; 1 td. havre og »offuerflødig fetalie«, 7) foruden en af dens skuder, som af fjenderne er bleven opbrændt, er nogle udplyndret udi søen, og en er helt borttagen, som var ladet med en stor del gods, hvorfor »moxen« [næsten] den største del af borgerskabet er forarmet og brug og næring dermed »forsuecket«.

Fra Ebeltoft berettes, at ikke mindre end 50 borgere, altså familier, er flygtet fra byen og har tilsat deres formue på fremmede steder.

Branden i 1649

Så gik der nogle år, i hvilke Grenå oplevede en mindst lige så stor ulykke som krigen, nemlig branden i 1649, som allerede er omtalt. Ved den brændte den østlige del af byen med kirken, latinskolen, præstegården m. m.

Carl X Gustavs 2 krige 1657-60

Som helhed kan siges, at landet ikke kom sig efter Torstenssonskrigen, før endnu en krig ødelagde det i bund og grund. Det er den krig med den meget kendte overgang over de tilfrosne bæltter. Christian IV var da død, og det var Frederik III, som nu kom i krig med arvefjenden, Sverige.

I juli 1657 drog Carl X Gustav ind i Jylland, og allerede i august nåede hans soldater her til Djursland. Denne krigs voldsomhed overgik om muligt de to foregående krige, »og for disse egne fik Roskilde freden i februar 1658 ringe betydning, da tropperne blev liggende her den korte tid indtil Carl Gustavs fredsbrud«.

Polakkerne hjælpere

som i efteråret 1658 kom der rigtignok hjælp, idet en hær af Danmarks forbundsfæller, nemlig 30.000 mand polakker, brandenburgere og østrigere trængte ind i Jylland. Men for beboerne var vennerne snart værre end fjenderne. »Især frygtede man polakkerne, som voldtog kvinderne og viste deres foragt for lutherdommen ved at vanhellige kirkerne«. Om dem lød ordene:

»Befri os, Herre, befri os ak
fra »vor Ven, den grumme Polak«!

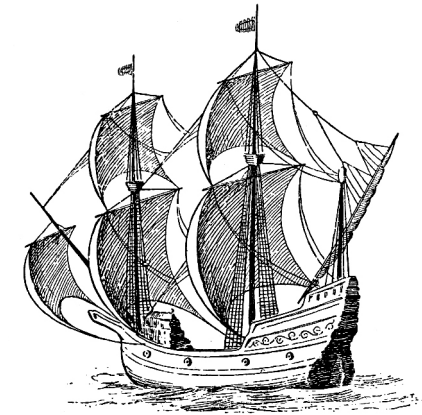
Mange steder flygtede beboerne derfor til afsides, godt skjulte eller let forsvarlige steder i moser og skove. Hvor det kunne lade sig gøre, benyttede de også lejligheden til at overfalde mindre hobe af disse »venner« eller af fjenderne. Et sagn fortæller, at en mand engang ledte en fjendeflok »i bløde« i Sangstrup Kær, som dengang var et utilgængeligt morads. Måske stammer sagnet fra denne tid.

Hollænderne

Iblandt de lande, som i denne krig sendte Danmark hjælp, var som bekendt også Holland. I Grenå kirke hængte ind til restaureringen i 1865 et minde derom. Det var en sortmalet trætavle med en mindeskrift over en højtstående hollandsk officer, som var med den hollandske flåde, men som døde på vejen, just som der var kastet anker på Grenå Rhed, og hvis lig begravedes i Grenå Kirke. Indskriften, der selvfølgelig var på latin, lyder i oversættelse således: »Ophængt til evig erindring om velædle mand Jo de Beveren, en kær søn af Dortrecht i Holland, som var med på den hollandske flåde, der kom den danske konge til hjælp, og pludselig døde den 5. juni 1659. Her hviler den berømte Janus af Carls blod, død for tidlig. Ilende det betrængte Danmark til hjælp nødtes han til med væbnet hånd at gå sin skæbne i møde. Ikke nogen landsmand, men en fremmed, af navn en hollænder, af gavn en fælle. Over den ubekendte ædle mands støv og aske nedbeder vi den fred og hvile, han ønsker«.

Søslag ved Ebeltoft

Det kan i den forbindelse være på sin plads at minde om, at hollænderne deltog i et virkeligt søslag ved Ebeltoft netop ved denne tid. »Svenskerne var netop draget bort, og der samledes her en større transportflåde for at overføre danske og allierede tropper til Fyn under beskyttelse af 2 danske og 3 hollandske fregatter. Men de blev angrebet af en svensk flåde, og det kom til et søslag ved Ebeltoft den 23. juli 1659. Det endte med, at den hollandske fregat »Vapn van Enkuizen« sprang i luften, de 4 andre krigsskibe blev erobret og henved 100 transportskibe opbrændt. Men ikke nok med det - svenskerne gjorde landgang, nedhuggede eller fangede 500 ryttere og pålagde byen en brandskat på 2000 rdl.«.

Orlogsskib fra trediveårskrigen tid.
(Efter samtidig hollandsk tegning).

Freden i København

Omsider kom så den endelige fred i København 27. maj 1660. Det er den, som er blevet sørgelig bekendt ved afståelsen af Skåne, Halland og Blekinge til Sverige. Landet var efter den endnu mere udpint end nogen sinde.

Landsarkivet i Viborg findes opbevaret en lille protokol fra 1660-61.

Den kaldes »Nørre Herreds Bog 1660«. Bogen er ikke i og for sig indrettet til at fremskaffe en beretning over krigens ødelæggelser i dette herred, men til, at præster og degne i den skulle give en oversigt over kaldenes hele forhold: Indtægter, bolig, kirkernes tilstand m.m. Men det kan jo ikke undgås, at alle beretningerne er præget af de ulykker, der har ramt sognene under de foregående års sørgelige begivenheder. Bogen er i virkeligheden en forfærdende oversigt over tilstanden efter krigen.

Nørre Herreds tilstand efter krigen

Værst medtaget var Villersø, hvor beboerne var så elendigt stillet, at de selv måtte betle deres brød og følgelig intet havde til tiende og afgifter. Præsten skriver: »Villersø kirke må med suk betjenes, eftersom den står som et øde hus, åben for svin og hunde, uden lukke og døre. Den har ingen messeklæder, ingen kalk eller disk e.t.c., så slet blev den spoleret af polakkerne. [Den] bliver vel også uhjulpet, medmindre gud selv ved andre midler vil hjælpe sit hus, eftersom bønderne her på stedet er betlere, som tilforn er sagt, og har hverken at hjælpe kirke, præst eller sig selv med«.

I Kastbjerg kirke var alteret plyndret af polakkerne.

I Voldby var en stor del af de tiendeydende gårde i sognet »ganske øde og slet forarmede«, så de hverken kunne give tiende til præst eller degn. Og den samme klage går igen i alle sogne.

I Hammelev er præstegården og halvdelen af byen af brændt den 3. februar 1660, og i Enslev hele byen på én eneste gård nær. Også der skete branden i 1660, nemlig »Bartholomæi nat [24. august], da alt kornet var indhøstet«.

I Tøstrup er »halvparten af gårdene ganske forarmede efter den langvarige misvækst og fejde«, »præstegården er ganske forfalden og ruineret, dels af ildebrand, dels af fjendtlige indfald«. »En hård og urolig tid at føde christi får«, tilføjer præsten, et underligt udtryk i vore øren, men i datidens sprog noget ganske almindeligt. Alle herredets kaldsbreve er afskrevet in extenso i fornævnte herredsbog, og i mange af dem bruges ganske ordret udtrykket, at det er præstens gerning »at føde christi får«, hvorved jo selvfølgelig tænkes på den åndelige føde.

I Fjellerup »er enden af kirken oppe ved alteret fast ganske udfalden, så der for alteret hverken, er ly eller læ for blæst eller vand«.

I Glæsborg og Ørum er halvparten af de 39 tiertdeyderes gårde og halvgårde »slet forarmet og elendige«, og en del af dem står helt tomme og ubeboede, og sådan står det til i hele herredet.

Fra en senere tid fortælles, at kun i Ørum sogn var man kommet forholdsvis lempeligt over krigen. I herredsbogen fortælles i 1690, at Ørum i krigens tid havde en præst, som hed Lauritz Rasmussen Lædemark. Han havde rejst udenlands med en junker Rosenkrantz. Da polakkerne var her, boede de fremmede officerer i præstegården og kunne særdeles vel lide præsten for hans sprogkundskaber og musik. Derfor havde sognene den nytte deraf, at de blev sparet for den røven og plyndren, som de andre sogne i alt for høj grad måtte erfare.

Men for at komme tilbage til Grenå, sognepræsten, Jørgen Søffrensen Bagge, skriver, at han har intet bekommet »i løn af de fleste de sidste 4 år«. Om kirken giver han den værdifulde meddelelse, at den 29. juni 1649 opstod der en ildebrand, som »fortærede og opbrændte den største og bedste part af byen så og kirken, skolen og præstegården, som endnu ligger ubøget og ganske øde hen«. Under byens brande er nærmere fortalt om byens hele sørgelige udseende ved år 1660. Det skal derfor ikke gentages her.

Kun skal det fastslås, at tiden fra november 1626 og til 1661 var en uafbrudt række af ulykker for Grenå, således at den for lange tider derefter var ussel, fattig og forarmet og rundt omkring fuld af øde pladser, hvor de nedbrændte gårde og huse havde ligget.

Borgeleje og bådsmandsleverance

Et problem, som åbenbart har spillet en ikke ringe rolle i købstæderne i den ældre tid, er det, som man kalder borgeleje.

Når krigsførelsen standsede ved vintertid, skulle kongen jo have såvel bøsseskytter som bådsmand i vinterkvarter. Der var ikke kaserner, så der var ikke andet for end at ende disse fyre ud omkring i købstæderne. Derfor ser man, at der år efter år udgår breve fra kongen om, at de og de købstæder skal modtage så og så mange folk i borgeleje, landsknægte, bøsseskytter eller bådsmand.

For Grenås vedkommende ligger tallene mellem 5 og 25. Almindelighed er det 10-20. Når hensyn tages til byens daværende størrelse, ville det svare til 100 á 200 nu, altså netop en indkvartering, som den vi just i den allerseneeste tid har oplevet.

En snes mands indkvartering i en by af Grenås daværende størrelse var ingen ringe bekostning eller ulempe.

Mange af de indkvarterede var noget slemt pak, der dels gennem hele det rå og brutale soldaterliv, som det dengang faktisk var, og dels gennem krigstidens indleven i mord, brand og alskens voldsåd var komplet demoraliseret.

I kongebrevene gives der af og til nærmere besked om disse indkvarteredes forhold, ligesom det også skinner igennem, at kongen er godt vidende om, at de ikke er velset i byerne, idet der undertiden tilføjes, »at kongen vil, så snart ske kan, befri købstæderne for disse«.

Nødtørftigt underhold

Der henvises som regel i kongebrevene til, at de indkvarterede skal skaffes »herberge og nødtørftigt underhold«. Enkelte gange anføres, hvad der forstås derved. 14. august 1578 står der »2 måltider mad og 6 pottes øl daglig«.

20. juni 1577 skrives: »Borgerne skal give dem herberge og tilbørlig underholdning, således som hver borger formår det. Dog skal ingn have mere end 7 pottes øl om dagen. Vil nogen have mere, må han selv købe det«. Det hyppigste er 6 pottes (altså = 6 liter) øl daglig.

7. oktober 1579. Borgmestre og råd skal sørge for, at de tilsendte mænd bliver retfærdigt fordelt, således at tyngden ikke kommer til at gå ud over de fattige alene, men også over dem, som har noget, hver efter sin evne.

Borgeleje penge

30. juni 1577. For at ingen af krigsfolkene i stedet for underholdning skal tage mod kostpenge af borgerne, »borgeleje penge«, og så siden løbe ud til bønderne og lade dem føde sig eller rejse i deres eget ærinde bort fra byen, så forbydes det borgerne at give nogen kostpenge for mere end 8 dage ad gangen. Ligeledes fastsættes der også straf for de indkvarterede, hvis de modtager kostpenge og så bagefter løber ud på landet og lader bønderne føde sig. Lensmanden skal have opsigt dermed og straffe dem, som overtræder forbudet.

14. januar 1581. Vil nogen af folkene ikke nøjes med den kost deres værter formår at give dem, må de udbetale dem 1 rdl. om ugen i stedet for. Men vil de ikke nøjes dermed, må de forvise dem til København, hvor de skal få nærmere besked.

Straf for dårlig opførsel

30. juni 1577. Viser nogen af krigsfolkene sig modvillig eller skalkagtig mod borgmester, råd eller borger, skal de straffes. Men ligeså også borgere, hvis de overfalder eller foruretter bådsmandene.

7. juli 1575. Drager nogen bort fra byen uden tilladelse eller opfører sig utilbørligt, må borgerne lade dem sætte i byens hægte og jern og meddele det til rigets profos, som så vil lade dem straffe. Angående straffens størrelse siges 7. oktober 1579, at hvis forseelsen ikke er så stor, at de bør straffes på livet, så skal de enten straffe dem i stok og jern hos sig selv eller sende dem til Københavns Slot for at gå i lænken en tid og arbejde.

Hjemsendelse

Når så foråret kom og krigsbegivenhederne atter skulle begynde, kom der igen bud til købstæderne om »ufortøvet at tilsige alle de landsknægte, som ligger i borgeleje i dem, at de nat og dag »usparet« skal begive sig til København, hvor de skal få videre besked. Der skal gives dem afskrift af kongens brev, så de kan få færger og underholdning på vejen«.

Bådsmands leverancer

Det er en selvfølge, at når der til krigstjeneste skulle udskrives folk af landets egne indbyggere, så måtte det blive søkøbstæderne, som kom til at afgive matroser og krigsmænd til skibene. De benævnes i almindelighed under et som bådsmand. I kancelliets brevbøger er givet korte uddrag af alle udsendte kongebreve i tiden fra ca. 1550-1660.

Under 21. april 1559 findes det første udskrivningsbrev, som angår Grenå. Lensmanden fra Kalø skal skaffe kongen 50 bådsmand fra Århus, »Ebeltoft, Griindou«, Helnæs, Anholt og Kalø len.

Hyppigst falder udskrivningerne en halv snes år senere, altså under den nordiske syvårskrig.

4. januar 1564. Lensmanden skal »bestille« 100 bådsmand af Grenå, Ebeltoft, Anholt og Hellenæs.

22. marts 1564. Det skal være »væragtige« karle, veludrustet med harnisk, gode værger, hager og lange spyd. Der skal sættes en borgmester og en rådmand til at kommandere dem og møde med dem i København d. 16. april.

Grenå skal levere 10, Ebeltoft 10, Hobro 15, Randers 50 og Århus 50. Tillige skal hver by stille med 1 piber, 1 trommeslager samt en bartskær, som skal have med sig en fyldt kiste med tilbehør.

14. januar 1565. For dette år skal Grenå stille 35 bådsmand og 5 skibsbyggere. Det er et enestående højt tal, eftersom Ebeltoft denne gang pålignes 20 + 5 og Århus kun 40 + 6.

6. oktober 1566. Der skal sendes »gode karle med rør og andre værger. Hvis de udtagne bliver hjemme, straffes de på liv og gods. Men de mødte vil få månedspenge. Rådene skal give de udtagne penge på hånden til rejsen«. Grenå, Hobro og Ebeltoft skal hver stille 10, Århus 50, Randers 40.

5. februar 1567. Bådsmand, skippere, styrmænd samt 1 piber, 1 trommer og 1 bartskær for hver by skal møde og under 1 rådmands ledsagelse indfinde sig i København 6. april. Dette år skal der stilles 20 bådsmand fra Grenå, 20 fra Ebeltoft, 20 fra Århus og 15 fra Randers.

Således går det løs omtrent hvert år. Grenå og Ebeltoft har i forhold til indbyggerantal undertiden større udskrivning end de 2 store nabobyer, som så til gengæld nu og da har særlige pligter.

Det indskræpes ofte, at det skal være »duelige, søkyndige folk, ikke, som det er sket før, uerfarne«.

Et år (1577) udsender kongen selv en person til byen for at være vis på, at det bliver virkelig sødygtige folk, der udtages. Laurits Kruse kommer til Grenå, og rådet skal give ham en seddel med de udtagne 10 bådsmands navne for at sikre sig, at der ikke sendes uduelige folk i de udtagnes sted.

Dette forhold er åbenbart altid det svage punkt. Der gøres opmærksom på det hvert år. Det hænder også, at de udtagne ikke sendes i rette tid. I 1580 får Grenå sammen med flere andre købstæder brev om, at da de bådsmand, der skulle møde i København til midfaste, endnu ikke er ankommet i april, pålægges det på det strengeste byen at sende dem uopholdelig.

28. september 1584. Denne gang er det atter galt med, at mange af købstæderne sender uduelige folk, der ikke er vant til søen, uagtet der gives dem samme løn som kongens andre bådsmand. Desuden klages der over, at de løber deres vej, når der er mest brug for dem. Købstæderne skal derfor nøje efterse, når de udskrevne kommer hjem, om de da er forsynet med et rigtigt pas, som viser, at de »med venskab er orlovede af tjenesten«. Hvis ikke, skal de fængsles, og byfogeden skal »tage dom på deres fingre, hvormed de have svoret kongen tro tjeneste og hvormed de have forbrudt sig«. Byerne skal enten selv lade dommen eksekvere eller også sende dem til Københavns Slot. Borgere, der tager sådanne folk i deres tjeneste, skal selv straffes.

Det er en selvfølge, at det betragtedes som en ulykke at blive udtaget til bådsmandstjeneste. Og når det betænkes, at der i hele byen var en halv snes skippere, som i alt beskæftigede en snes mand, er det forståeligt, at udskrivningerne kunne virke lammende på byens handel.

Der findes her i Grenå (21. april 1666) et eneste eksempel på, at en udskrevet bådsmand har henvendt sig til stiftsbefalingsmanden. Han har der fremført så gode grunde for at blive fritaget, at stiftsbefalingsmanden har givet ham et brev med hjem til borgmesteren med høflig henstilling om i dette særlige tilfælde at fritage manden og udtage en anden i hans sted.

Bådsmænds penge

I Chr. IV.s tid får Grenå den tilladelse, at man i fredstid i stedet for at levere bådsmænd må betale en lille årlig afgift.

Længere hen i samme konges regeringstid kommer dette til at gælde mange af købstæderne. Der udsendes nu rekvisition både på »bådsmænds penge« og »borgeleje penge«. De beløber sig til 7 á 10 skilling om dagen pr. pålignet mand.

Med 1634 slutter foreløbig de trykte uddrag af »Kancelliets Brevbøger«. Men i Grenå rådstueprotokol findes enkelte skrivelser fra senere tid ang. bådsmænds leverance.

20. februar 1696 var borgerskabet forsamlet på Grenå Rådhus i anledning af Sø-Etats-General-Commissariats-Herrernes ordre af 8. februar. Der er pålignet Grenå at udrede 12 bådsmænd. Byfogeden spurgte nu borgerne, om de ville levere samme bådsmænd in natura eller betale 16 rdl. for hver person. 12 af de bedste borgere med Jens Jensen Bang i spidsen blev da af borgerskabet udvalgt til at give deres erklæring om denne sag. »De resolverede, at det bedste var at give penge for de 6 og de andre 6 in natura at levere«.

De 12 ovennævnte borgere fik da ordre til »ufejlbarligen at møde på Grenå Rådstue næste dag, fredag, før prædiken kl. 6 i det allerseneste for at ligne bådsmændsskatten for de 6, som ikke skulle leveres in natura. Uden nogen undskyldning og forevending i hvad tilfælde, det end være kan«.

Samtidig får byens 12 skippere, som i alt beskæftiger 20 mand, Tilhold om, at de ubetinget ikke med deres skibe må med tage nogen af de udtagne 6 bådsmænd fra byen.

Man ser af dette træk foruden selve hovedsagen, nemlig bådsmændene, at fra 1682, da rådsmænds-institutionen blev ophævet, så hjalp man sig, når det var fornødent, ved at samle hele borgerskabet og så lade dette vælge en snævrere kreds, i dette tilfælde 12 borgere, som så på byens vegne afgav en erklæring.

St. Jørgens Gård og Kapel ved Grenå (Hospital for spedalske)

Allerede langt tilbage i middelalderen var det i udlandet tilfælde, at man i byerne tog sig af syges og gamles pleje. Det var enten private eller bystyret, som tog sig deraf - som oftest i samarbejde med kirken. Der oprettedes hospitaler af forskellig art, snart med en gejstlig, snart med en verdslig forstander. Sygeplejere eller sygeplejersker ved disse dannede et halvt klosterligt samfund, hvis symbol var helligånden og dens billede duen. Den almindelige betegnelse for hospitalerne var derfor helligåndshuse.

I løbet af 13. århundrede begyndte man også her i Danmark at oprette hospitaler.

St. Jørgensgården

En særlig art hospitaler var de optagelseshjem, som indrettedes for de ulykkelige, der led af den forfærdelige, uhelbredelige leprasygdom, som fra Indien og Ægypten overførtes til Europa allerede i romertiden og her fik navnet spedalskhed.

Korstogene menes at have bidraget til en ny opblussen af sygdommen i Europa. Det var i hvert fald i sidste halvdel af 13. århundrede, at man i danske byer greb til forholdsregler. Man byggede leproserier eller St. Jørgensgårde til optagelse og isolering af de spedalske og anbragte af hensyn til smittefaren næsten altid disse bygninger uden for byerne. Det var som regel byerne, der lod bygningerne opføre, men de syge forsørgedes mest ved private milde gaver, ved almisser, ved del i tienden »spitalhavre«, som man sagde, o.s.v. St. Jørgensgården var oprindelig næsten overalt en kommunal institution. Fra de ældste tider var de spedalske skyt og frygtet i den grad, at man overalt udstødte dem af samfundet. Grunden var ikke alene frygten for smitte, men vistnok også den, at man anså spedalskhed som et tegn på guds vrede, og de, som var angrebne deraf, som særlig mærkede.

Fordi sygdommen var smitsom og ganske uhelbredelig og medførte døden som regel efter en halv snes års forløb, måtte man træde energisk op derimod og kræve ubetinget isolering af de syge. »Og hvor meget man end medfølelse må beklage de mennesker, der dengang rammes af sygdommen og af isoleringen, som jo i virkeligheden var en form for at være død i levende live, så må man dog beundre den fasthed, hvormed bystyrelserne optrådte og derved forholdsvis hurtigt standsede den videre udbredelse af denne forfærdelige sygdom«.

Spedalskbedshospitalerne indviedes altid til en eller anden helgen, som

regel til St. Jørgen, dragens betvinger. Man ved med sikkerhed mindst en snes danske byer, som ved år 1300 havde sådanne St. Jørgensgårde, og formoder, at det har været tilfældet ved næsten alle byer, selv om der ikke længere er vidnesbyrd derom.

St. Jørgensgårdene som kronens ejendom

Foruden de før nævnte indtægter blev der i tidens løb dels af kongerne, dels af private som milde gaver lagt en del jordegods til disse stiftelser. Efterhånden gik de fleste af dem over til at være kronens ejendom, uden at man egentlig ved hvorledes. Man træffer derfor hyppige eksempler på, at kongerne gav forskellige mænd St. Jørgensgårdene i forlening med forpligtelse til at underholde de syge.

At dette forhold ikke har været til fordel for de ulykkelige lemmer, er indlysende. De skulle jo have deres føde og ophold af den, som var forlenet med hospitalet. Men da det naturligvis var denne om at gøre at få de flest mulige indtægter ud af denne sin forlening, er det ikke at undres over, at lemmerne måtte nøjes med det aller nødtørftigste til deres underhold.

St. Jørgensgårdenes ophævelse fra år 1542

Hen mod 1540 var spedalskheden stærkt aftagende i Danmark. Men i stedet »påmindede nu gud verden med nye forfærdelige sygdomme, som ere: Pokker [syfilis], St. Johannes plage, den faldende sot og andre sådanne guds lønlige domme«, som Poul Eliesen siger i sit skrift »Om krancke«.

Få år efter, nemlig i 1542, bestemtes ved en tilføjelse til Chr. III.s kirkeordinants, at alle St. Jørgensgårde og andre små hospitaler, »som ere funderet til spitalske folk«, skulle nedlægges og samles til større anstalter af samme art for derved med færre midler at kunne udrette mere. Men hospitaler i den forstand, at de lagde an på helbredelse, var de lige så lidt her efter som før.

Til St. Jørgensgårdene havde vistnok overalt været knyttet kapeller. Disse blev endnu en kortere tid benyttede. Og på begravelsespladserne nedlagdes en tid lang fattige, som skulle have frijord.

Denne almindelige indledning skulle give et lille billede af, hvorledes man i middelalderen forholdt sig med den forfærdelige spedalskhed og bekæmpede den.

Fremstillingen er i hovedsagen bygget på V. Ingerslev: Danmarks læger og lægevæsen indtil år 1800, E. Arup: Danmarks historie bind 2 og Dr. med. Edv. Ehlers: Danske St. Jørgensgårde i middelalderen.

Hertil skal så føjes de historiske efterretninger, som man har om St. Jørgens gård og kapel ved Grenå. Og endelig følger en redegørelse for, hvad de lokale gravninger til forskellige tider har bragt for dagen af disse bygninger.

De historiske efterretninger

om St. Jørgens gård ved Grenå indskrænker sig til 3 korte notitser.

I 1455 forlener Chr. I Bro Hospital ved Grenå til Otte Nielsen Rosenkrantz, rigets hofmester og lensmand på Kalø, imod at han underholderdets fattige og holder hospitalet vedlige.

Det er uden tvivl, at Bro Hospital er det samme som det, der senere kaldes St. Jørgens gård eller hospital.

I 1520 udsteder Chr. II et forleningsbrev, hvis indhold med moderniseret retskrivning er dette, at »Hr. Niels Torkilsen, Chr. II.s kapellan, fik forleningsbrev ad vitam [på livstid] på kronens hospital Sancti Jørgens gård ud i Grindov, med alle dens rette tilliggende, kongelig rente og rettighed at have og beholde kvit og fri, så længe han lever. Dog sker det på de betingelser, at han skal holde samme St. Jørgens gård og kapel bygget ved hævd og magt og lade der udi holdes gudstjenester og messer, således som funderet er og bør at holdes. Og skal han give de fattige syge mennesker, som nu er deri, eller som han tager derind den prouent [indkomst] og rettighed, som de bør have. Desuden skal han holde bønderne, som ligger dertil, ved lov, skel og ret«.

1562. Endelig foreligger et brev fra Frederik II, udstedt 6. december 1562: Det indeholder befaling til Jens Pedersen i Brudgård [rimeligvis Brogård], Peder Hierichsen i Bredstrup, Peder Neerop, smst., Søffren Kirial i Dolmer og de andre bønder, som for nogen tid siden henlagdes til hospitalet i Grindov, og som mag. Jesper Brochmand sidst havde i værge, herefter at svare forstanderne for hospitalet i Århus [deres afgifter], da hospitalet i Grindov er ødelagt og kongen har bevilget, at dettes gods stadig skal forblive hospitalsgods.

Disse 3 kongebreve fra henholdsvis 1455, 1520 og 1562 giver i virkeligheden ret gode oplysninger om St. Jørgensgården her ved Grenå. De nævner 3 mænd, som efter hinanden har været forlenet med hospitalet, nemlig lensmanden Otte Nielsen Rosenkrantz, Chr. II.s kapellan Niels Torkilsen og Jesper Brochmand, som var den sidste før hospitalets nedlæggelse. Han var sekretær i kancelliet og ærkedegn i Århus (født 1488, død 1562) og må altså ikke forveksles med den senere Jesper Brochmand, udgiver af den berømte »Huus-Postil«. De oplyser endvidere, at der ved hospitalet har været et kapel, samt at en del af omegnens bønder har svaret afgift dertil. Når der i slutningen af det sidste brev står, at hospitalet er ødelagt, er dermed under forstået af ildsvåde, således som senere udgravninger har vist. Tidspunktet lader sig ikke oplyse, men det må jo have været så tæt op ad 1542, da forordningen om hospitalernes lukning udkom, at der ikke har været tale om at få det genopbygget. Endelig oplyser det første brev, at stiftelsen i begyndelsen har heddet »Bro Hospital«. Det stemmer jo meget godt med benævnelserne »Bro Hede«, »Bro Enge« og »Brogård«, som alle var lokaliteter i samme nabolag.

Udgravninger af St. Jørgens gård

Vi vil så endelig se lidt på, hvad der ved lokale gravninger er konstateret eller fundet på selve åstedet. Først må det bemærkes, at St. Jørgens gårds beliggenhed har været ved Sønder Mølle Vej, lige over for selve møllen og på vejens modsatte, altså østre side. De to store bakker, hvor nu henholdsvis villa »Yrsa« og villa »Klosterbakken« er bygget, dækker gårdens og kapellets ruiner. Det er en oplysning, hvorom der næppe nu kan være nogen tvivl, men som slet ikke har været kendt i lidt ældre tid.

Den sydligste af bankerne

I 1849 under den første slesvigske krig, da man gravede et - stykke ned i den sydligste af bankerne for at plante en flagstang, stødte man et stykke nede i banken på en del store sten. Ingen anede, hvor de stammede fra, og der blev ikke gjort mere ved sagen.

I 1861 havde brolægningsskmissionen i Grenå brug for stencil brolægning af byens gader. Man kom da i tanker om dette fund. Efter overenskomst med godsejer G. de Lichtenberg til Hessel, som ejede Heden, og med fæsteren af Lodden, på hvilken banken lå, begyndte i slutningen af 1861 en udgravning af den sydligste af bankerne med det rent praktiske formål at skaffe brosten.

Under denne gravning fandt arbejderne på sydsiden af bakken levninger af svære kampestenmure, som man var klar over måtte have dannet fundamentet for en gammel bygning.

Fundet blev ikke videre påagtet, da der ikke var stor interesse for den slags gamle ting dengang. Først og fremmest var der ingen, som havde nogen anelse om, hvad det var for bygninger, som havde ligget der. Da der ikke blev foretaget nogen systematisk undersøgelse, og da fundamenterne ikke blev blottet i deres helhed, har man ingen helt pålidelig angivelse af deres udstrækning.

En beretning fra 1862 angiver længden til 30 al., bredden til 15 al. og murenes tykkelse til 3 al. I en meget senere indberetning til Nationalmuseet anslår løjtnant J. Jensen tallene til 20 al. i længde. 12 al. i bredde og 21 al. i tykkelse. Det er hans notitser i »Århuus Stiftstidende« og »Jyllandsposten«, delvis af trykt i »Grenå Folketidende«, som ligger til grund for nærværende fremstilling. »Bygningen skønnedes at have ligget i retning øst-vest og altså at have haft rektangulær form. Højden af murene var indtil 3 al. De med kalk sammenbundne kampesten, af hvilke de var opførte, var sodede. Tilmed fandt man på stedet en mængde forkullede trædele, smeltet metal o.l., som ikke lod nære tvivl om, at den bygning, som havde ligget her, var gået under ved ildsvåde. Fundamentet blev opbrudt, efterhånden som man kom frem, da hensigten jo kun var at få fat i stenene. Efter at fundamentet var opbrudt, udvidede man gravningen til det tilstødende flade terræn mod øst, indad i heder, og her stødte man af og til foruden på store

kampesten på menneskelige skeletter, der var regelmæssig begravede. De forekom i en dybde af omtrent 11 al. under markens overflade. De lå i retning øst-vest, men der fandtes intet spor af, at de havde været begravet i kister. Flere af skeletterne lå inden for bygningens mure. Et enkelt syntes endogså at have været indemuret i en af væggene.

Lige op ad grundstenene i den østlige side udgravedes en af flade sten dannet, muret grav, som var afrundet i den østre ende, hvor den havde en vidde af kun ½ al., medens vidden i den vestre ende var ca. 1 al. Gravens længde var noget over 2 al., og dybden af den noget under 1 al. Skelettet, som den indesluttede, skønnedes at være af en ung kvinde. De 28 tænder var velbevarede, smukke og uslidte, men forøvrigt var det fintbyggede skelet stærkt fortæret.

Under udgravningen fandtes spredt en mængde brudstykker af store røde »munkesten« og af tagsten af gammel form »hulsten« eller, som de kaldtes, »munk og nonne«. Der fandtes forskellige dyrelevninger, hvori blandt flere store vildsvinetænder. Af husgeråd iagttoges ikke spor, med mindre nogle sammensmeltede, uformelige metal klumper, som fandtes inden for murene, måske hidrørte fra sådant. I gammel tid var det meste husgeråd jo af tin.

Derimod opsamledes uden for grundstenene i sydsiden flere små danske og tyske sølvmonter, som gav vink med hensyn til bestemmelsen af tiden for den fundne bygnings beståen. Mønterne var 10 i tal. Det viste sig ved nærmere undersøgelse, at den ældste var fra kong Abels tid (år 1250-52) og den yngste fra Erik af Pommerns tid (1412-39).

De mange brokker af brændte mursten, som var til stede på tomten, hidrørte muligvis fra en indre og ydre beklædning, der oprindeligt havde omsluttet den af rå kampesten opførte murkerne.

Da det fornødne kvantum sten var skaffet til veje, indstillede brolægningsskmissionen gravningen i bankerne, og disse henlå derefter i uforstyrret fred i en årrække.

Den nordre banke

I 1875 begyndte anlægget af jernbanen Randers-Grenå. Da man manglede fyld, måtte bankerne igen holde for. Denne gang var det nærmest den nordlige banke. Der fjernedes betydelige mængder jord, særlig fra den side af banken, som vender ud mod landevejen. Det er netop i denne udgravning, at villa »Klosterbakken« langt senere blev bygget.

Også i denne banke fandt man store granitsten og en række grundsten, som synes at stamme fra en bygning. I bankens nordside fandt man ligeledes et fundament af store sten og en del murlevninger. Udstrækningen af de forskellige bygningslevninger kan ikke nærmere angives, da de aldrig er afdækket som helhed. Men det er åbenbart, at en samling af ruiner af flere bygninger ligger skjult også under denne banke.

Fotografi af gravningen i 1934. I Baggrunden ses Hessel Hede med Brønnums Destruktionsanstalt, i forgrunden det hesteskoformede ildsted.

Ovenstående er et samlet uddrag af en række småartikler af afdøde løjtnant J. Jensen. I en af de ældste står: »Mærkeligt nok findes aldeles ingen sikre efterretninger om de bygninger, som har ligget her. Endogså sagnet tier. Og flyvesandet har helt indhyllet disse bygningsrester i glemselens mørke, indtil tilfældet har bragt dem for dagens lys«. Artiklen, der er fra 1890, slutter dog med, at Jensen fremsætter en formodning om, at de udgravede bygningsrester muligvis kan stamme fra den i »Suhms Nye Samlinger omtalte Sancte Jørgens Gård ved Grenå, som Niels Torkilsen fik i forlening i 1520«. Men først efter at professor Ehlers' afhandling i 1895 var udkommet, kan det siges at være fuldt sandsynliggjort, at bygningsresterne virkelig stammer fra det gamle spedalskehospital, dets kapel og øvrige nabobygninger.

De nyeste gravninger

Atter i de seneste år er der fremkommet nye fund af murrester og navnlig af kampestensfundament. Da den nye ejer af »Klosterbakken« i vinteren 1933-34 med henblik på anlæg af en have foretog betydelige gravninger for at planere bakkens østlige, mod Heden vendende side, fremkom et langt stykke kampestensfundament, dog af forholdsvis spinkle dimensioner. Herpå har rimeligvis stået en bindingsværksbygning med lerklinede vægge, som er forgået ved ildsvåde. Derpå tyder, at man fandt betydelige vandrette lerlag, enten fra en nedstyrtet væg eller fra et gulv, som var gennemglødet af ild og blandet med forkullede træstumper.

Det afdækkede fundament udgør der sydøstlige hjørne af en bygning. I en sidebygning lige syd for denne findes resterne af 2 ildsteder, et større hesteskoformet og et mindre. Ved prøvegravning inde i bakken er ejeren på alle steder kommet til kampestensgulv nedlagt i ler. Alt tyder altså på, at hele bakken dækker en ruin hob.

Som et kuriosum kan nævnes, at ejeren af Klosterbakken - stadig ved havegravning - i 1934 lige uden for det sidstnævnte fundament fandt en temmelig stor, meget smuk guldmønt. Den indsendtes som danefæ til Nationalmuseet, der udbetalte finderens guldværdien samt en dusør. Det op-

Engelsk guldmønt fra Henrik VI.s tid præget i London ca. 1425, fundet ved udgravning 1934. Forsiden viser kongens billede. I skjoldet ses Englands og Frankrigs våben. Om skriften er HENRIC - DI - GRA - REX - ANGL - S - FRANC", d.v.s. Henrik af guds nåde Englands og Frankrigs konge.

lystes endvidere, at mønten var 1 nobel fra den engelske kong Henrik VI regeringstid (1422-61), præget i London ca. 1425 af standardguld, d.v.s. guld af 995/1000 finhed, altså omtrent helt rent guld. Det var en af den tids gængse handelsmønter, ikke en mønt, som man havde givet en afdød med i graven, som skik var dengang. Mønten er rimeligvis tabt, »det var ikke guldmønter, men

kun fattige sølv mønter, der blev lagt i død mands kiste«.

Muligvis pestkirkegård 1600-03

Endnu en gang i den allerseneste tid har bakkerne og heden i deres nærhed åbenbart lidt af, hvad der gemmes i deres skød. Ved gravning i vinteren 1938, denne gang på flad jord øst for den sydlige af bakkerne, stødte arbejderne på en stor mængde skeletter. De lå tæt under jordoverfladen og meget tæt op ad hinanden i en lang række vest-øst. De syntes begravet ret skødesløst og uden anvendelse af kister. Over skeletterne lå et få cm tykt lag kalk, derover et endnu tyndere lag af fine, spredte kul partikler og endelig et ca. 45 cm tykt lag flyvesand.

Muligvis stammer også disse skeletter fra St. Jørgens Hospitals kirkegård. Men hvis de ikke gør det, og derpå tyder kalklaget, så vil jeg formode, at de stammer fra en pestkirkegård. I årene 1600-1603 rasede pesten her i Grenå som så mange andre steder. Der er flere vidnesbyrd derom.

For eksempel skriver lensmanden på Kalø juledag 1602 et brev til de Grenåborgere, som vil blive citeret i et senere afsnit. Han nævner deri, at han ikke tør komme til Grenå, så længe der endnu ikke er fredeligt hos dem for den sygdom og skrøbelighed, som har været hos dem en tidlang. Og byskriveren skriver i tingbogen i slutningen af 1603, at han har »været siug af peste« og derfor ikke har kunnet føre tingbogen fra 27. juni til 19. september 1603.

Nu er det en kendt sag, at ved disse pestepidemier plejede man at begrave ligene på særlige, gerne lidt fjerne kitkegårde af hensyn til smittefaren og vistnok af samme grund også tillige at overhælde ligene med et lag kalk. Den tanke ligger da nær, at man her i pestens tid er kommet i tanker om den gamle indviede grund, nemlig St. Jørgens Hospitals kirkegård, som jo lå et lille Stykke fra byen. Intet kan da være naturligare end at tænke, at man netop har valgt denne kirkegård, hvis benyttelse ikke lå mere end et godt halvt århundrede tilbage i tiden, til pestkirkegård.

To smykker fra vikingetiden: Bronzekors og bronzering, rundet i en kvindegrav i den sydlige banke ved gravning i 1938.

Grave fra vikingetiden (ca. år 1000)

Men endnu er denne kirkegårds saga ikke ude. Ved gravning i bak- kens østre side fandtes et par grave, som adskilte sig fra de andre. Det har efter Århusmusæets udtalelser været grave fra vikingetiden, altså rundt regnet omkring år 1000. I en af disse grave fandtes et par smukke bronzesmykker, nemlig et lille kors og en ring. Graven må altså have været en kvindegrav og stamme fra kristendommens første tid i Norden. Den er følgelig adskillige århundre- der ældre end de tidligere nævnte skeletfund.

Resume

Som resultat af det foregående kan da i få ord siges følgende: Bankerne mod syd rummer eller har sikkert rummet ruinerne af St. Jørgens Hospital og kapel, som er gået til ved brand omkring år 1542.

Banken mod nord og dens omegn rummer og har rummet ruinerne en- ten af hospitalets udbygninger eller af Brogård og Brohusene. Også der synes det, som om branden har ødelagt bygningerne.

Fra vikingetiden er beviselig fundet et par grave i østsiden af den syd- lige banke.

Sandsynligvis har byen i pestens tid ca. 1600-03 benyttet den gamle hospitalskirkegård til pestkirkegård.

Gammel Grenå kirke

I den katolske tid var der her i Danmark langt flere kirker end nu, således som det endnu den dag i dag er tilfældet i de katolske lande. Selv en så lille by som Grenå har i ældgammel tid haft 2 kirker, nemlig foruden den nuvæ- rende kirke på Torvet en anden ved Bavnhøjbakkens fod ca. 160 m nord for anlægget og ca. 50 m nord for sygehusets økonomibygning.

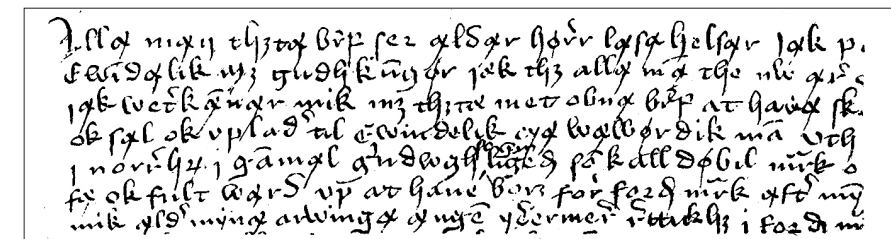
En mindelse derom har man uden tvivl i byens ældste segl fra ca. år 1300, hvori er aftegnet 2 kirkelige bygninger.

Gammel Grenå kirkes alder

Kirken ved Bavnhøj, der er fra den romanske tid, er ganske givet den æld- ste. Dens bygningsmåde henfører dens opførelse til 11. eller 12. århundre- de, da de gamle trækirker fra kristendommens første dage måtte vige for større og solidere kirker af sten.

Hvad der også styrker antagelsen af kirkens høje ælde er den omstæn- dighed, at den del af sognet, for hvilket den var kirke, allerede i 1329 kaldes »Gammel grindwgh sogn«. Udtrykket findes i et »diplom«, d.v.s. et skø- de, på Debil Mark, det nuværende Christiansminde, et diplom, som man i tidligere tid anså for at være det ældste eksisterende dokument udstedt på dansk. Nyere forskere mener imidlertid, at det må være en noget senere oversættelse til dansk af det oprindelige latinske diplom, måske foretaget ca. 1400. Om selve skødets historiske ægthed og årstallets rigtighed er der derimod ingen tvivl.

Man antager, at til Gammel sogn har oprindeligt ligget Åstrup, Dolmer og den vestlige del af Grenå by, medens Bredstrup og resten af Grenå har

Brudstykke af facsimile af skødet på Debil Mark fra år 1329. I 4. og 5. linie står følgende: »... ok sælger ok uplader til Ewindelik eyæ wælbørdik man Uht [Æbbæson En myn, mark] I Nørrehæreth I gammel Grindwgh sogn ligendis, som kalles Døbil Mark ...«. (Efter annaler fra Nordisk Oldkyndighed 1846, side 322).

udgjort et sogn for sig. Navnet »Gammel Grenå sogn« træffes endnu en gang i slutningen af samme århundrede, nemlig i et skøde fra 1397, hvori et ægtepar, Jacob Nielsen Kirth og hustru, testamenterer deres i Åstrup »udi Gammel Grindow Sogn« liggende gods til Em Kloster efter deres død.

Reformationen, der var skyld i, at ikke alene klostrene, men også en mængde kirker og kapeller nedlagdes, gjorde det også forbi med Gammel Grenå kirke. Den må være nedlagt som kirke ca. 1558. Fra dette år eksisterer nemlig et kongebrev fra Christian III, hvori han bestemmer, at sognepræsten i Grenå, for at han des bedre kan holde en kapellan, fremtidig må oppebære den landgilde og skyld, som hidtil har ligget til »Gammel Kircke, som hr. Jens Skjøtte sidst udi værge og forlening havde«. Nævnte Jens Skjøtte var netop død i 1558.

Der er følgelig ingen som helst tvivl om, at Gammel kirke fra den tid har ophørt med at være annekskirke til Grenå kirke, selv om den bevislig er blevet stående en række år derefter. I en retssag fra 21. september 1584 imellem borgmesteren og nogle borgere i Grenå om nogle jorder ved »Baunhøuff« nævnes den flere gange, f.eks. bruges om en mark udtrykket »oust for gammel Kierck« og om en anden »neden for gammel Kierck«.

Derimod er det åbenbart forkert, når Pontoppidans »Danske Atlas« fra 1768 meddeler, at den blev nedbrudt efter branden i 1627 [skal være 1649], da kirken på Torvet var nedbrændt; og at den blev genopbygget ved den nordlige side af kirken på Torvet, [som - ligeledes fejlagtig - kaldes St. Peders Kirke]. Beviselig har sideskibet eksisteret længe før branden. Det er tilmed delvis opført af granitkvadre og kan altså næppe stamme fra Gammel Kirke.

Kirkegården, som lå omkring den gamle kirke, blev imidlertid benyttet længe efter, antagelig ned til år 1740. Fornemmelig jordedes her ligene af fattige folk. Efter traditionen var den sidste, som begravedes her, byens markmand. Til sidst nedlagdes også kirkegården. Muren omkring den nedreves. Stenene anvendtes til andet brug, og i årenes løb udslettede ploven det sidste spor af den gamle kirke. Ældre folk har dog altid haft en vis anelse om, hvor den havde stået. I justitsprotokollerne fra 17 hundrederne træffes adskillige gange benævnelsen »Gammel Kirkegårds Agre«. Men selve tomten henlå efter traditionen i et århundrede udyrket og bevokset med et tæt hybenkrat, indtil også den i 1830'erne toges under ploven.

Jorden tilhørte dengang skolen, men var bortforpagtet til købmand Hartvigson på Søndergade. Han lod opbryde en mængde store sten på tomten og førte dem til gården på Søndergade, hvor de anvendtes til grundsten for den tværbygning, som han lod opføre til brænderi.

Gammel Grenå kirkes beliggenhed blev i tidernes løb glemt af de fleste. Således ses det, at Traps 1. udgave (fra 1858) fremsætter den formodning, at Gammel Sogns kirke rimeligvis har ligget i Åstrup.

Tomtens udgravning

I 1893 havde man imidlertid - rimeligvis under påvirkning af løjtnant Jensen - fæstet opmærksomheden på, at der på bymarken omtrent 250 al. [ca. 160 m] nord for anlægget fandtes en større forhøjning, der var oversået med kalkbrokker, stumper af munkesten og tagsten af gammeldags facon, de såkaldte »munk og nonne«. Det tydede alt sammen på, at der engang i fordums tid havde ligget en større bygning på dette sted. Det var da meget naturligt, at man kom på den tanke, at det måske havde været Gammel Grenå kirke. Det bestemtes, at man ville undersøge sagen. Gravningen begyndte 28. september, vist nok udelukkende på privat bekostning, og allerede efter et par dages forløb afdækkedes et betydeligt stykke murværk.

Det var uden tvivl, at det hidrørte fra kirken. Dets bygningsmateriale var limsten, altså kridtsten. Disse sten stammede ganske sikkert fra klinterne nord for Grenå havn, formentlig Sangstrup Klint, hvorfra også materialet til de andre af Djurslands kridtstenskirker er hentet. Nationalmuseet blev nu interesseret i sagen og tog sig af den, og under løjtnant Jensens ledelse fortsattes gravningen i efterårets løb, således at en stor del af den gamle kirkes tomt afdækkedes.

Efter at dette var sket, blev det hele nøjere undersøgt af Nationalmuseet, og løjtnant Jensen indsendte en beretning om hele udgravningens forløb. Denne offentliggjorde han i »Jyllandsposten«, hvorefter den optoges i de lokale aviser.

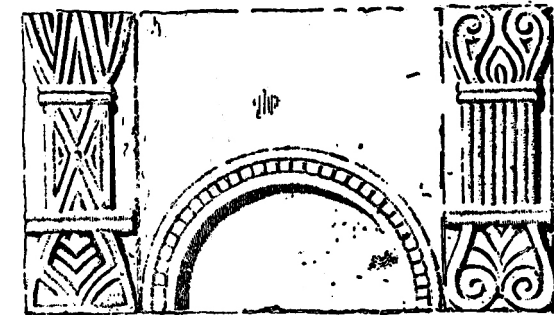
Efter at dette var sket, blev det hele nøjere undersøgt af Nationalmuseet, og løjtnant Jensen indsendte en beretning om hele udgravningens forløb. Denne offentliggjorde han i »Jyllandsposten«, hvorefter den optoges i de lokale aviser.

Løjtnant Jensens beretning

fra 1893 går ud på følgende:

»Udgravningen af »Gammel Grenå Kirkes« tomt er nylig afsluttet, og de fremdragne bygningslevninger er taget i øjesyn af professor Magnus Petersen, der som særlig sagkyndig har været sendt fra Nationalmuseet. Kirkens hele fundament er blevet delvis afdækket og udviser, at højkirken eller kirkeskibet har haft en forhal mod vest, kor eller lavkirke mod øst og våbenhus mod syd.

Af bygningsmåden fremgår det, at højkirken og forhallen må være opført samtidig, medens lavkirken og våbenhuset er senere tilbygninger, og af disse må igen våbenhuset antages at være den yngste udvidelse. Kirken har

Kridtstenskvader med simpel indhugget arkade, som nu er indmuret i Grenå kirke, men som rimeligvis stammer fra Gammel Grenå kirke

været bygget på en af store granitsten dannet bred grund, og der har været anvendt kridtsten, tildannet i kvadre, til murens indre og ydre beklædning. Mellemrummene mellem disse har været fyldt med mindre kampesten, skærver og stumper af kridtsten, og over alt dette er gydt kalk, hvorved er dannet en fast murkerne. Det til murens beklædning anvendte materiale tør temmelig sikkert antages at være hidført fra de nærliggende Sangstrup klinter, hvis blottede klippemasser er kridtstensdannelser af ganske lignende slags som de foreliggende kvadre. Man har dog også benyttet store, røde mursten, munkesten, til noget af murværket, idet forhallen synes at have haft en overbygning af et tårn, opført i en senere tid af brændte sten. Sådanne var nemlig meget talrige til stede i fylden over dette afsnit og forekom undertiden sammenbundne med kalk og med præg af at være nedstyrkede stykker af mur.

De tilbageværende murlevninger i almindelighed kun murkerne, når en højde over den stensatte grund af indtil $4\frac{1}{2}$ fod [ca. $1\frac{1}{2}$ m] og følger denne overalt, når undtages våbenhuset, af hvis sydlige og vestlige begrænsning man nu ikke finder spor. Endogså grundstenene er her bortfjernet.

Kun på enkelte steder er kridtstensbeklædningen bevaret, således i forhallen på den nordlige væg, hvor den indvendig måler 3 fod [1 m] i højden. Kvadrene er her af forskellig tykkelse, mellem 10 og 14 tommer lange samt 3 til 5 tommer tykke. Som følge heraf er skiftegangen uregelmæssig. Men ikke desto mindre er stenene passet sammen i vandret stilling med øjensynlig omhu. I det næste parti af kirken har tykkelsen af murene været noget over 4 fod [ca. $1\frac{1}{4}$ m],*) medens de i lavkirken og i våbenhuset næppe har været 3 fod tykke.

Kirkens gulv har haft belægning af gule munkesten, nedlagt i murkalk, af hvilken man endnu finder et omtrent 3 tommer tykt lag udbredt over hele undergrunden i det indre rum. Til tagdækning har været anvendt teglsten af gammeldags form, hulsten, af hvilke forskellige former og størrelser forekommer. Nogle af dem har en større knop udvendig og en mindre tap indvendig, medens andre er forsynet med en udvendig knop og med halvcirkelformede udsnit på didernes kanter.

I højkirkens østlige del sporedes i højere niveau end gulvbelægningen noget murværk af kridtstenskvadre, måske rester af et muret alterbord, som har stået her, førend koret blev tilbygget. Det skønnes at have haft en længde af 11 fod og en bredde af 3 fod. Mellem dette og højkirkens østlige væg har været en passage af omtrent 3 fods vidde.

Forhallen har mod vest haft en omtrent 5 fod bred indgangsdør, men synes at have været åben ind mod højkirken. Denne har såvel på nordsiden som på sydsiden, omtrent 6 fod fra dens vestlige ende, haft en dør. Den sydligste af disse har ført ind mod våbenhuset.

*) Alle mål er i originalen opgivet i fod. Disse tal er bibeholdt her. Læserne bedes erindre, at 1 m svarer til ca. 3 fod 2 tommer eller 1 fod = 32 cm.

Kirken har gennemgående været strengt tarvelig i hele sin bygning og har end ikke haft nogen sokkel. Ikke heller synes den at have haft hvælvinger, thi der er ikke af fylden fremdraget det ringeste spor af Murværk henhørende til sådanne. Også på prydelser har den vistnok været fattig, thi blandt de mangfoldige tildannede kridtsten, der udgravedes, er kun fremkommet et eneste stykke, som har en smule kunstfærdig forarbejdning, og som måske har henhørt til en dør- eller vindueskarm. Dog synes den at have haft vinduer med malede glaseruder i blyindfatning. Man har nemlig fundet skår af først nævnte og smeltede dele af sidstnævnte.

Også af størrelse har kirken været meget ringe. Højkirken måler således kun 34 fod [ca. 11 m] i længde og 23 fod i vidden. Forhallen har været 11 fod lang og $10\frac{1}{2}$ fod bred. Lavkirken [koret] har haft en længde af 15 fod og en bredde af 14 fod, medens våbenhuset må have været omtrent 12 fod i kvadrat.

Ved udgravningen fandtes 2 hulmønter (»bracteater«) af sølv. De stammer fra ca. 1350 og er præget i Mecklenborg. Munkestenenes størrelse var en ret ualmindelig, nemlig $12 \times 6\frac{1}{4} \times 3$ tommer. Endvidere fandtes mursten med grøn glasur og endelig tagsten, de tidligere nævnte hulsten, kaldet »munk og nonne«, som lignede gennemskårne dræningsrør, og af hvilke nogle var 6 tommer brede, andre kun $3\frac{1}{2}$ tomme, medens de havde omtrent ens længde, nemlig 14 tommer.

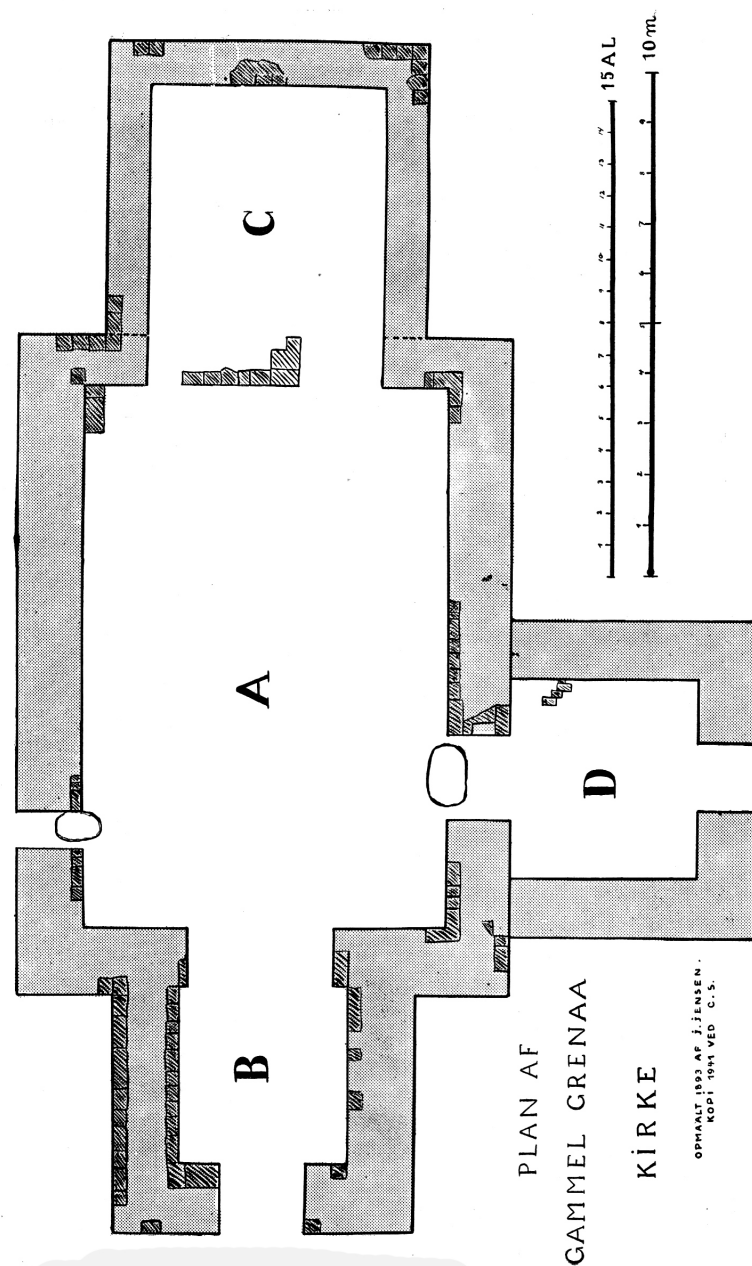
Der er ikke fundet begravelser inde i kirken. Derimod har man uden for denne, umiddelbart op ad grundstenene, både mod syd, øst og vest stødt på skeletter i ringe dybde, $1\frac{1}{2}$ til 4 fod nede, i alt 34. Der har ikke været mindste antydning til kister om nogen af disse. De lå lagvis 2 til 4 over hinanden, uden orden, og må antages at være flyttet fra deres første hvilested for at give plads for andre.

Af kirkegårds-muren er intet levnet, kun en svag sænkning i terrænet angiver dens tidligere plads. Kirkegården må derefter antages at have været af rektangulær form med retning fra nord til syd samt med en længde af ca. 210 fod og en bredde af ca. 180 fod.

Umiddelbart op til kirkegårdspladsen imod nordøst og imod sydøst ses 2 små forhøjninger i jordsmonnet. De dækker over bygningsrester, som

Forklaring til planen på modstående side over Gammel Grenå kirke

A Højkirken, B Forhal mod vest, C Lavkirken (kor) mod øst, D Våbenhus mod syd. A og B er opført samtidig og først og stammer fra den romanske tid, antagelig ca. år 1100. Kor og våbenhus er senere opført. Af disse er våbenhuset det yngste, antagelig fra unionstiden ca. år 1400. De indvendige mål er omsat i meter følgende: Højkirken ca. $11 \text{ m} \times 7\frac{1}{2} \text{ m}$, Forhallen ca. $3\frac{1}{2} \text{ m} \times 3\frac{1}{2} \text{ m}$, Koret ca. $5 \text{ m} \times 4\frac{1}{2} \text{ m}$, Våbenhuset ca. $3\frac{2}{3} \text{ m} \times 3\frac{2}{3} \text{ m}$. Murtykkelsen er ved A og B ca. $1\frac{1}{3} \text{ m}$, ved C og D ca. $\frac{3}{4} \text{ m}$. Kirken har ligget i retning øst-vest. De små skraverede firkanter angiver de udgravede sten. Murtykkelserne er tegnet på grundlag af disse. Murværket mellem A og B er antagelig resterne af et muret alterbord, som har stået her, før koret blev tilbygget. Af våbenhusets mure er kun fundet de ubetydelige rester mod øst.

formodes at hidrøre fra en kirkelade, hvori i den katolske tid tiendekornet skulle gemmes, og fra et materialhus el.l. Nogen nærmere undersøgelse af disse fundamenter fandt imidlertid ikke sted.

Om tiden for kirkens opførelse haves ingen oplysninger, men den må vistnok føres tilbage til det 11. eller 12. århundrede, da de gamle trækirker fra kristendommens første tid her i landet måtte vige for de aneligere og mere varige kirkebygninger af sten. Formodentlig har den været egnens første stenkirke, thi købstaden Grenå har sikkert altid været den fornemste plads på Djursland, siden kristendommens indførelse her i landet, og som sådan den by, der tidligst har fået sin kirke af sten«.

De historiske efterretninger

om »Gammel kirke« er uhyre sparsomme. Hvilken helgen, kirken i den katolske tid har være indviet til, kendes ikke. Når nemlig sognepræsten i Grenå, Laurs Hansen Oldorph, i 1623 nævner, at Grenå kirke kaldes St. Giertruds kirke, så kan der jo ganske givet kun være tænkt på den nuværende kirke på Torvet, da den gamle kirke på det tidspunkt længst var ude af brug. Og navnet St. Peders, som pastor Risom i sin noksom omtalte beskrivelse fra 1766 anvender om den nuværende kirke og Pontoppidans Atlas efter ham, kan ifølge den højeste sagkundskabs erklæring ikke have historisk hjemmel på denne kirke og endnu mindre på den gamle.

Af »Gammel Grenå Kirkes« præster kendes følgende, der altså tillige har været præster ved kirken på Torvet og kaldet til »Gryndå Kircke och gamle kircke«:

Andreas, sacerdos in Grindoug, nævnes 19. april 1328.

Erpode Copele, sacerdos in Grindwg, nævnes 9. april 1386 og 20. januar 1388.

Laurentius Suenonis [Laurids Svendsen] beate Gertrudis in Grindu ecclesie rector [præst ved den salige Giertruds Kirke Grenå], nævnes 27. oktober 1426.

Jochum Knudsen, der blev forflyttet 1523 og efterfulgtes embedet af Jens Jespersen, der »resignerede« i 1531, og hvis efterfølger var

Jens Skjøtt [vistnok den samme, som i et tingsvidne af 1565 kaldes salig hr. Jens Ollufzen]. Han havde, før han blev kaldet hertil, været slots-skriver på Kalø. Han kaldes udtrykkelig »cum clausulis consuetis et inhibitione solita« og fik »pre sentatz på Grynduu kircke och gamle kircke«. Af andre samtidige breve ses, at de omtalte »clausulæ consuetæ« bl.a. har bestået i forpligtelsen til at »prædike det hellige evangelium og guds klare, rene ord«, altså en reformatorisk forpligtelse.

Holger Fr. Rørdam skriver herom i Kirkehist. Saml. III bd. 6 side 608: »Slotsherren på Kalø, Erik Banner, var som bekendt en af reformationens trofaste venner, og han må nok have kunnet bedømme, om hans slotsskriver duede til præst. Rimeligt kan det forøvrigt være, at hr. Jens Skjøtt, der

allerede (som herreti telen viser) forud var ordineret, tidligere på grund af reformatoriske tilbøjeligheder har måttet vige fra et eller andet præsteembede og midlertidig har fundet tilflugt hos Erik Banner, og at denne så, da Grenå borgere ønskede at komme af med deres - vist nok katolsksindede - sognepræst, hr. Jens Jespersen, har skaffet sin slotsskriver kongelig præsentats på embedet, idet han vel forud havde affundet sig med formanden og således bragt ham til at »resignere«.

Jens Skjøtte har altså været den første lutherske præst i Grenå og den sidste præst, som udnævntes til sognepræst for begge kirker. Hans efterfølgere kaldedes alene til Grenå kirke. Og i Kong Chr. III.s i indledningen hertil om talte »benådningsbrev« fra 1558, hvori bevilges latinskolen og kirken forskellige indkomster, nævnes udtrykkelig, at »skyld og landgilde«, som tidligere har ligget til Gammel Grenå kirke, hvis sidste præst var hr. Jens Skjøtte, og som beløb sig til 1 læst korn [ca. 22 td.], fremtidig skal anvendes til hjælp til lønning af en kapellan i købstaden Grenå.

Efter nedlæggelsen i 1558

Gammel Kirke stod så hen i mange år uden egentlig at være annekskirke, men muligvis dog med nogen kirkelig benyttelse, måske når der foretoges begravelse på dens kirkegård.

Man har det sagn, at da den endelig blev nedbrudt, blev dens klokke i 1648 omstøbt, før den ophængtes i kirken på Torvet, og at omstøbningen skal være foretaget i en lille lavning på Dolmer Mark, tæt nordvest for Bavnhøj Mølle, en lavning, som den dag i dag bærer navnet »Klokkehullet«.

Ligeledes har man det sagn, at det pulpitur, som fandtes i den nuværende kirkes nordvestlige hjørne, og som fjernedes ved restaureringen i 1865, skulle hidrøre fra »Gammel Kirke«. På dette fandtes en malet, men til dels udvisket indskrift, af hvilken dog navnet »Marsvin« var læseligt. Den gamle adelsslægt af dette navn, som nu er uddød, skal have ejet Robstrupgård, der lå i »Gammel Sogn« ved Robstrup Dam.

Om en af gårdens ejere beretter sagnet, at han var en slet og ondsindet mand, som lå i bestandig kiv med sine naboer. En af disse havde fået dom over ham i en strid om et mark skel. For at få hævn over denne foregav han falskeligen for øvrigheden, at hans sølvtøj var blevet ham frastjålet, og sigtede naboer for at have forøvet tyveriet. Ved en husundersøgelse hos denne fandtes også »tyvekosterne« under noget halm. Men det oplystes tillige, at angiveren selv af ondskab havde gemt disse hos naboen. Han led derefter straf og ilde medfart og måtte tilsidst rømme fra sin gård.

Foregående 3 dmåtræk er kun dagn og må tages med alle mulige forbehold.

Vi vender tilbage til historiens grund og til udgravningen. Da denne var fuldført, hvilket altså var foregået ved privat initiativ, sendte Nationalmuseet en skrivelse til Grenå byråd, hvori påpeges den interesse og betydning,

de fundne ruiner havde i lokal henseende. Museet tilbød i skrivelsen at afholde udgifterne ved en fortsat udgravning, der lagde kirkens grundplan fuldstændig fri, når byen derefter ville frede og vedligeholde ruinen.

Men byrådet udtalte i mødet 1. februar 1894 - efter plantningsudvalgets indstilling - med ubegribelig kortsynethed og mangel på historisk sans, »at man ikke fandt anledning til at indlade sig på museets forslag om fredlysnings m.m.«.

Udgravningen tildækkedes derfor igen, og atter er det kun en hævning i terrænet og en del spredte murbrokker, som angiver pladsen, hvor Grenå ældste kirke og dermed ældste stenbygning har ligget.

»Dauws Sten«

I kirken på Torvet sad i ældre tid i den østre mur oven over sakristidøren indmuret en sten, som længst er forsvundet, og som uden tvivl har stammet fra Gammel kirke. Den omtales i »Dauws Annotationer« side 20-21.

Den bar årstallet MCII, altså 1102.

Hvis dette er rigtigt, skulle altså Gammel kirkes alder være fastslået.

Stenens indskrift var som helhed følgende:

C. R. D. E. R.

H. F. D. I. O.

G. I. O. R. T. Æ.

H. S. R. P. P. T.

A. S.

MG II.

Det er Dauw, som anfører stenens indskrift. Han forsøger også at give en forklaring derpå. En forklaring, som selvfølgelig kun kan være det rene gætterier, men som det måske dog kan være værd at anføre.

Dauw gætter på, at disse bogstaver skal tages som begyndelsesbogstaver, og altså hvert betyde et ord nemlig følgende:

Cuncta Ruunt! Daniae Erico Rege

Hic Fui Disposui Indefesse Omnia!

Gloria Inde Orietur Rege Tutore Æterno,

Haud Subdito Regi Patebit Post Tribulationes

Annus Salustis

MCII.

Dauw oversætter desværre ikke selv den af ham således konstruerede

Tekst. Måske kan den gengives således:

Alle Ting styrter omkuld! Da Erik var Konge over Danmark

kom jeg her og udførte alt utrættet.

Ære vil oprinde deraf for den evige Konge, Beskærmeren,

Ikke for den Konge, der er ham underlagt. Efter Trængslerne

Vil komme et Frelsens År.

1102.

Latinskolen i Grenå

Dens oprettelse

Ved reformationen, der indførtes her i landet år 1536 og nærmere ordnedes ved kirkeordinansen af 1537, blev kirken så at sige formælet med staten. Kongen blev landets øverste biskop og kom derved til at råde over alt kirkes gods. Bispegodserne blev da i reglen forvandlede til krongodser, og klostergodserne anvendtes til at ophjælpe det fattige universitet samt til oprettelse af latinskoler og hospitaler.

Som følge heraf oprettedes der da latinskoler omkring i købstæderne og det så grundigt, at enhver købstad, selv den mindste fik sin.

Grenå fik da også en latinskole, men om det er sket lige straks, kan ikke afgøres. Ret mange år kan det dog ikke have varet, thi allerede i 1555 eksisterer skolen og er i gang. Derom vidner kong Chr. III.s benådningebrev af 5. maj 1555, i følge hvilket Hammelev sogns konge-korn og -kvægtiende fremtidig skal henlægges til Grenå skole til hjælp til rektors løn.

Da dette aktstykke altså har en vis interesse som det ældste kendte og grundlæggende for skolens økonomi, citeres det her:

»Vi Christian med Guds Nåde Danmarks, Norges, Venders og Gothers Konning o.s.v. gør alle vitterligt, at efterdi vore Undersætter udi vor »Kjøbstad Grenå« haver ladet berette for os, hvorledes at de haver en rige Ophold til deres Skole derudi Byen, og derfor er begærende, at Vi ville komme dem noget til Hjælp, på det at Skolen så meget des bedre måtte ved Magt holdes, da haver Vi af vor synderlige Gunst og Nåde undt og tilladt, og nu med dette vort åbne Brev under og tillader, at de herefter må oppebære vor og Kronens Part af Tienden af Hammelev Sogn [som består af Hartkorn 17 Tdr. 2 Skp.] og den hæve, nyde, bruge og beholde til nævnte Skoles Ophold, så længe Vi ej anderledes derom tilsigendes vorder. Bedendes og bydendes derfor vor Lensmand, som samme Tiende på vore Vegne oppebærer, at I ubehindret lader nævnte vore Undersætter nyde nævnte Tiende eftersom foreskrevet står, ladendis det ingenlunde.

Kiøbenhavn, Torsdagen næst efter Søndagen jubilate Anno
MDLV [5. Maj 1555].
Under vor Signet
Christian«.

Bolig til skole og skolemester

Et par år efter skænkede Chr. III ved brev af 9. februar 1558 også en bolig til latinskolen og dens rektor. Derom fortælles nærmere i næste afsnit. I dette kongebrev, som angår både kirken og skolen, bestemmer kongen desuden, at »religionen til bedste« skal den rente herefter altid tilfalde skolemesteren og de efterkommende skolemestre i Grenå, som ydes af to små loftjorder, som ligger uden for Grenå. Denne »rente« beløber sig til 3 ørtug korn [ca. 18 tdr.], og afg. hr. Jens Skjøtt var sidst forlenet med den.

Denne Jens Skjøtt var den lige afdøde, første [eller muligvis næstførste] lutherske sognepræst i Grenå og den sidste præst ved Gammel Sogns kirke på Bavnhøj, som nedlagdes ved hans død i 1558.

Kapellan

Begyndelsen af førnævnte brev fra Chr. III angår præstekaldet her. Deri bestemmes, at for at sognepræsterne i Grenå så meget bedre skal kunne holde en kapellan, så må de fremtidig nyde den tiende og landgilde, som hidtil har ligget til »Gammel kirke«, og som hr. Jens Skjøtt hidtil »havde i forlening«.

Det fremgår altså af foranstående, at i 1558 havde Grenå en sognepræst samt en rector ved byens latinskole, og at det var kongens tiensigt, at sognepræsten fremtidig skulle kunne holde en kapellan. Derimod fremgår det afgjort ikke, at rektoratet og kapellaniet på det tidspunkt var tænkt at skulle forenes i én person - tværtimod.

Rektorembedet forenet med kapellaniet indtil år 1666

Imidlertid må en sådan forening meget snart efter have fundet sted. Og selvfølgelig var det lønnens ringhed, som var årsagen.

En senere sognepræst, hr. Seyer Rasmussen, (præst i Grenå 1636-50) var ikke på det rene med, om denne forening af embederne var lovlig, og han æskede og fik derfor et tingsvidne af Grenå byting 18. marts 1639. Af dette fremgår, at de ældste borgere kunne huske »63 år tilbage, da hr. Jens Munck var kapellan, andre kunne huske 60-50 eller 40 år tilbage. Men alle vidnede med oprakte fingre og ed efter recessen, at kapellanerne her sammesteds en efter anden for deres løns ringbeds skyld så og for borgernes og bøndernes ringe brugs skyld, som ej kunne tåle - med offer og andet - flere at underholde, bestandig tillige havde været latinske skolemestre«. Denne forbindelse af rektor- og kapellanembedet var i datidens øjne ikke noget urimeligt. Latinskolen og kirken var meget intimt forbundne. Hele skolens undervisning var anlagt på at forberede eleverne til det teologiske studium, og dens skolemestres. Uddannelse var rent teologisk. I de fleste tilfælde var derfor rektoratet ved latinskolerne et gennemgangsled til præsteembede, således som også rektor Johan Schmidt i Grenå en gang i en skrivelse til biskop Ocksen i Århus udtrykte sig, at han var antagen til

at være »rector scholæ udj Greenå« med den nådige tilføjelse [af hans patron, sal. hr. storkansler Reventlow, der havde anbefalet ham til biskoppen]: »bis ich Gelegenheit finde ihm zu eine Pastorat zu verhelpen«. [Indtil jeg finder lejlighed til at hjælpe ham til et præsteembede].

Denne forening af de to embeder ved blev at bestå indtil år 1666 i begyndelsen af rektor Rasmus Michelsen Råballes embedstid. Der ansattes da en ny kapellan, medens Råballe ved blev at beholde rektoratet til sin død.

Foreningen af embederne som rektor og kapellan synes ikke at have været befolkningen imod. Tværtimod udtalte de mange borgere, som afgav erklæring ved omtalte tingsvidne, som Seyer Rasmussen fik 18. marts 1639, »at kapellanerne med stor flid og frugt, menigheden til stor opbygelse og forbedring haver lært både udi kirken og udi skolen, så de unge i særdeleshed er tilholdt til en sand guds frygt og til flittig øvelse i boglige kunster med stor forbedring. Hvilket er at se udi mange hæderlige mænd, som i nogen tid haver gået her i skole, og høres af andre, som her er bleven skikkede til andre verdslige bestillinger«.

Hørerembedet oprettet i tiden mellem 1642 og 60

Høreren, d.v.s. andenlæreren eller collega scholæ, som man med tidens lyst til latinisering af alle navne ofte skrev, var ikke oprindelig ansat ved latinskolen. Dette embede oprettedes først senere. Det fremgår da også tydeligt af alle de ældste breve, at der tales om den latinske skolemester som skolens eneste lærer.

Jeg personlig er af den opfattelse, at hørerembedet først oprettedes efter år 1642, og at det har sin oprindelse i et gavebrev af allehelgensdag 1642, udstedt af den »højædle og velbyrdige frue Dorothea Juul til Meilgård«, hvorom senere vil blive fortalt.

Gavebrevet er på 550 sldl. [en sldl. er to tredjedel af en rdl., altså kun 4 mark]. Renten heraf skal komme skolen til gode således, at renten af de første 400 sldl. skal tilfalde fattige elever. Men renten af de sidste 150 sldt. vil giverinden have anvendt til hjælp til løn for en hører. Han skal være skolemesteren til en hjælp, »så de arme og fattige skolebørn såvel som andre gode mænds børn ikke skal blive forsømt«.

Den person, som kaldes til embedet, skal ikke have nogen særlig pligt pålagt af skolen eller kirken for disse rentepenge. Han skal kun des flittige lære og undervise skolebørnene.

Hvis høreren findes forsømmelig i at betjene skolen eller giver sig af med drukkenskab, letfærdighed eller andre onde laster, skal der afkortes af renten.

Opfyldes ikke gavebrevets betingelser i alle punkter, forbeholder giverinden sig at overdrage beløbet til en anden skole.

Af ordlyden af ovenstående kan formentlig ikke udledes andet end, at

høreren er en person, som endnu ikke findes ved skolen, men som giverinden har ønske om må komme.

Jeg formoder derfor, at embedet som hører er oprettet i årene nærmest efter 1642, og at det er gavebrevet, som har givet stødet dertil. Det eksisterer i hvert fald før 1660, idet det omtales i Nørre Herreds Kalds-Bog fra dette år.

Latinskolens beliggenhed

Som tidligere omtalt har der i den katolske tid ligget en »Provste-Gård«, »øster i byen«. Efter reformationen ind drog Chr. III denne gård under kronen, men udstedede en lille snes år senere et brev, hvorved gården skænktes til latinskolen i Grenå.

Kongebrevet. Latinskolen på Østergade.

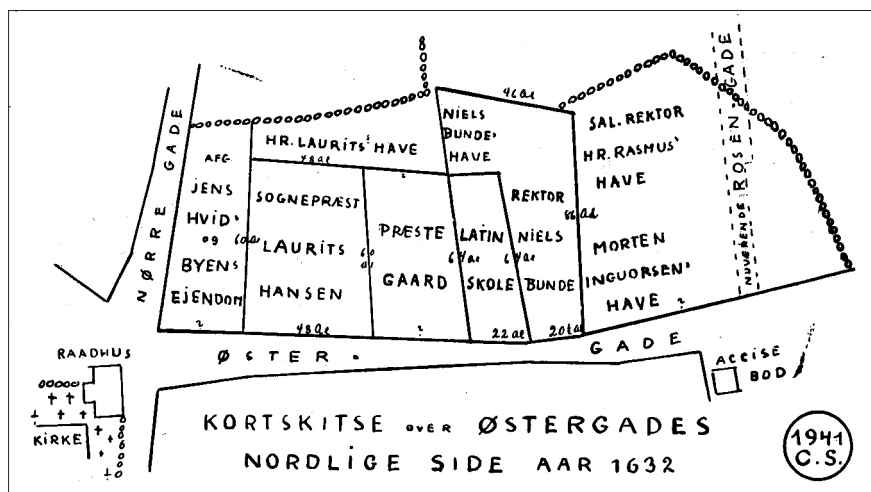
Kongebrevet, der er nævnt i foregående afsnit, er udstedt på Koldinghus 9. december 1558 og omfatter flere punkter vedrørende Grenå kirkevæsen og skole. I det afsnit, som angår skolen, skriver kongen: »Efterdi Vi erfare, at sognepræsten i Grenå og skolen og skolemesteren sammesteds ikke har nogen »residentze« og bolig, som er dem tillagt, da har Vi forundt og tilladt, og nu med dette vort åbne brev forunder og tillader, at vor og kronens gård, som ligger udi fornævnte Grenå, og som kaldes »Prouste-Gården«, må og skal herefter altid være og blive med hus og bygning til skolens og skolemesterens bolig. Og skal vore undersætter udi Grenå med kirkeværgerne sammesteds være pligtige at opbygge den og holde den ved magt«.

Brevet har den mærkelighed, at i det oprindelige udkast, som findes i rigsarkivet, har der først stået »deraf halvdelen til en dognepræstebolig og den anden halvpart til en skole«. Disse linier er udstreget og findes ikke i brevet til Grenå. Det ville ellers have lettet den topografiske forståelse af situationen, hvis de havde været der. Thi faktisk lå præstegården og latinskolen med skolemesterens bolig lige op ad hinanden, som om de kunne have været 2 halvdele af en større gård. Nogen løsning på dette problem er ikke let at finde.

Den omtalte provste-gård må have været en gård, beregnet til kirkelig brug i den katolske tid, måske præstebolig, og kongen har altså ved reformationens indførelse inddraget den som så meget andet kirke- og klostergods. Den nøjagtige beliggenhed kendes lige så lidt som dens størrelse eller grundens udstrækning.

Men ved hjælp af meget gamle skødeafskrifter i de ældste tingbøger er det muligt at angive en tilnærmelsesvis beliggenhed. Det er ganske sikkert, at gården har ligget på østergades nordre side, et lille stykke fra Torvet, og der er en vis sand synlighed for, at det har været på den grund, hvor nu apoteket ligger eller måske på nabogrunden mod vest.

Det længste, man med nogenlunde sikkerhed kan komme tilbage i tiden

Skønmæssig kortskitse over et stykke af Østergades nordre side ca. år 1632. Det strækker sig fra Nørregade og ud forbi nuværende Rosengade. Denne er tegnet med punkteret linie, fordi den slet ikke eksisterede på det tidspunkt, men kun er indsat her for oversigtens skyld.

med hensyn til Østergades bebyggelse er til 1632. Der foregår i dette og et af de nærmest følgende år et par ejerskifter, hvorved som sædvanlig naboerne nævnes og ejendommens udstrækning på alle 4 sider opgives. På grundlag af disse er vedføjede kortskitse tegnet.

Det vil ses, at hen mod Nørregade lå en ejendom (for modentlig en ubebygget grund), hvoraf den ene del tilhørte »afg. Jens Hviid«, og den anden del var byens ejendom. Der næst fulgte en gård, som tilhørte sognepræsten hr. Laurits Hansen Oldrup personlig. Så fulgte »præstegården«, præstens embedsbolig. Den har på det tidspunkt været så forfalden, at præsten ikke har villet bo i den, men har købt sig en gård ved siden af. Præstegårdens udstrækning i vest-øst kendes ikke. Dernæst følger så latinskolen. Dens grund angives ved en senere lejlighed til 22 al. til gaden og 64 al. i nord-syd. Det er ingen stor grund, og det er rimeligt at antage, at provstegården oprindeligt har været noget større, og at en af naboejendommene enten mod øst eller vest fra begyndelsen har hørt dertil. Dernæst kommer så en ejendom, som den latinske skolemester, rektor Niels Bunde, havde ejet, men som hans arvinger i 1632 solgte til Michel Andersen Malmøe. Da latinskolens rektor altid dengang var en teolog, kan man altså sige, at Østergades nordside på den tid i høj grad har været stadens teologiske kvarter.

Hvor latinskolen har haft til huse fra dens oprettelse efter reformationen og de forholdsvis få år, til den i 1558 fik overladt provstegården, vides ikke.

Fra 27. februar 1632 har vi et synsvidne over Grenå kirke og latinskolen. Begge er meget brøstfældige. I latinskolen udkrævedes 6 tylt fjæl til

loft og gulve, 20 tagsten, 6 nye vinduer, nyt fodstykke i den vestre side af skolen fra den ene ende til den anden. Den trængte altså i høj grad til reparation.

Branden i 1649

Så kom den store brand 29. juni 1649, hvorved både skolen og præstegården og en hel mængde andre bygninger brædte, bl.a. vistnok samtlige huse i Østergade.

Hverken skolen eller præstegården genopførtes på deres gamle pladser, derimod nok sognepræsten hr. Sejer Rasmussens private gård.

Hvor der så har været holdt latinskole de næste år, ved man ikke, men formentlig har det været i en lejet bolig.

Latinskolen får hus på Lillegade

I 1664 foretog den daværende rektor, som hed Rasmus Michelsen Råballe, imidlertid et mageskifte med skolen, idet han forærede den et lille hus med havestykke på Lillegade, nabo til rektors egen gård, imod til et vederlag at få den ned brændte skoles grund på Østergade.

Derved flyttede latinskolen ned på Lillegade. Bygningen lå på den grund, hvor nu farvehandler Møllers hus ligger [Lillegade nr. 12]. Rektors egen have og formentlig tilhørende gård lå som nabo dertil mod øst, altså hvor nu bager Hartmanns hus ligger.

Rektor overtog derefter den gamle historiske grund på Østergade, om hvilken der i mageskiftet står, »at han til evindeligt tid skal have, nyde og beholde den grund øster i byen på den østre gade, som i forrige tider haver været forbygget og holdt latinskole, således som deri nu forefindes, liggende øst for det gårdsted og ejendom, som præstegården i forrige tid var bygget på og siden blev afbrændt«.

Latinskolen blev så ved at være i Lillegade resten af den tid, den eksisterede. På Resens Atlas, som er tegnet mellem 1668 og 80, har den netop denne beliggenhed.

Jeg skal ikke gøre sagen mere indviklet, end den er, ved at komme nærmere ind på det faktum, at bygningen ikke findes anført i Grenå bys grundtakst for 1682, men at der kun nævnes »en liden Hauge«, som tilhører latinskolen.

Rimeligvis er bygningen på et eller andet tidspunkt blevet ombygget. Men den havde i hvert fald den forannævnte beliggenhed i året 1739, da latinskolen - som nævnt i faregående afsnit - nedlagdes og erstattedes med en dansk skole, som overtog bygningen. Den var dog så forfalden, at den kun i kort tid brugtes til skole. Den solgtes senere til en købmand, som lod den genopføre som privatbolig.

Latinskolen - Rektors kirkelige pligter

Rektors eller, som han altid i begyndelsen kaldtes, »latinske skolemesters« bestilling var overordentlig mangesidig. Det hidrørte fra, at embedet omtrent fra første færd var blevet forenet med degneembedet og havde beholdt dets pligter og indtægter.

Nogle år senere, måske foranlediget af Chr. III.s brev af 1558, der sigter til, at sognepræsten skal kunne holde en kapellan, blev også kapellanembedet forenet med rektoratet. Det skete alt sammen, fordi der var for lidt at leve af ved hvert af embederne. Foreningen med kapellanembedet, i følge hvilken rektor ligefrem havde pligt til at prædike i kirken og foretage andet kirkeligt arbejde varede til 1666.

Leder af sangen i kirken

Om morgenen kl. 6 skulle rektor møde i kirken og ved hjælp af latinskolens elever »bestyre« [d.v.s. besørge] salmesangen ved morgenbønnen.

Det samme gjaldt aftensangen og de almindelige søn- og helligdagsgudstjenester. Derfor fik han de indtægter, som tidligere havde ligget til degneembedet, der altså nu var henlagt til rektoratet.

Senere, da der kom en andenlærer ved latinskolen, »collega scholæ« eller høreren, som han i almindelighed kaldtes, fik han en del af disse pligter pålagt. Men de præciseredes til syneladende aldrig helt bestemt, og der var derfor megen uenighed og flere klager og processer i den anledning.

Det ser ud til, at rektor lige til det sidste har haft pligt til at lede sangen i kirken. I hvert fald indrømmer endnu så sent som i 1730 rektor Schmidt, at han stadig »får sin løn for at bestyre sangen ved disciplene i kirken efter lovens formelding«.

Men at han ingenlunde altid har været til stede, fremgår af, at han på en klage over, at disciplene springer over en del af versene i salmerne, svarer: »Haver høryren og disciplene undertiden efterladt et par vers i en salme, så er det sket uden min befaling. Men muligt er det af fortrydelse over, at man skal så ofte og jævnlig holde morgenbøn for tomme stole«. Og han fortsætter med tydelig adresse til bestemte af de klagende borgere: »Jeg tror ikke, at Jens Hansen Gråbech, Niels Pedersen Bang og Svend Farver kan sige med god samvittighed for gud, at de kommer 3 á 4 gange i morgenbøn om året«.

Om en tidligere rektor, Rasmus Veggerslev, skriver Schmidt, at han i flere år kun kom i kirken, når han ventede offer »eller når han sig for personer måtte undse«.

Men officielt vedblev sangen i kirken altså at være knyttet til rektorembedet til det sidste. I rektor Plenges »vocationsbrev« fra 1732 står udtrykkelig, at han foruden at passe skolegerningen »... så og med sang udi kirken således forestår, som loven og ritualen tilholder. Så skal han og oplære (ungdommen udj guds sande kundskabs tugt og ærbarhed at holde

dem til med al god skik at opvarte sangen og gudstjenesten i kirken både på søndage og andre dertil forordnede tider«.

Men det kan vist betragtes som givet, at i hvert fald nogle af de senere rektorer meget ofte har skubbet denne pligt fra sig, enten over på høreren for en lille godtgørelse eller på »underdegnen«. Der foreligger faktisk i en skrivelse fra Schmidt til biskoppen anmodning om, at han fremdeles må give underdegnen en bestemt lille part af kirkens tiendekorn, imod at denne så får til pligt »med disciplene at opvarte chorsangen i kirken morgen og eftermiddag«.

Biskoppen svarede: »Underdegnen tilkommer ikke noget af kirkens korn«. Formodentlig har han så heller ikke haft pligt til at lede sangen.

Underdegnen var en ikke-studeret person, som hjalp degnen i kirken og tillige var en slags kirketjener.

Desuden havde rektor pligt til at møde på kirkegården med skoledrengene og synge ved begravelser. Det vil sige, det var kun ved de større begravelser, hvor der ringedes med alle klokker, og hvor der af den grund betaltes en større afgift til skolen. Ringedes der kun med 2 klokker, skulle høreren, men ikke rektor, møde med 4 af drengene, og hvis der kun ringedes med 1 klokke, den mindste, betaltes blot 1 mark (33 øre), og så skulle 2 disciple alene besørge sangen.

Men har ledelsen af sangen således været rektor en ukær pligt, så var den anden del af hans kirkelige forretninger ham det i endnu højere grad. Den bestod i katekisering med ungdommen, ikke alene latinskolens, men hele byens.

Katekisering i kirken

Denne foregik oprindeligt om søndagen før gudstjenesten og 2 formiddage om ugen, i reglen onsdag og fredag, og bestod i at gennemgå og forklare og derefter overhøre børnene og ungdommen i deres »børnelærdom«. Hermed menes Luthers katekismus med forklaringer, som skrevet står: »på det at de såvel som andre guds børn kan blive undervist i deres catechismo og børnelærdom«.

Denne katekisering lå oprindeligt til degneembedet, men gik over til rektor, da de to embeder forenedes.

Den har været adskillige af rektorerne en plage, som de gerne har villet skubbe fra sig. Når der så ansattes en »dansk skoleholder« i byen, blev katekiseringen ofte lagt over på ham. Skiftedes der »hører«, kunne det også ske, at katekiseringen blev hans bestilling. Men folk var misfornøjet dermed og holdt på, at det var rektors pligt, og at han skulle fortsætte dermed, således som det »fra Arilds tid havde været skik«.

Rektor Schmidt var vist nok formelt i sin ret, når han hævdede, at katekisationen var lagt over på »kollega« Jens Nielsen Brun. Han gør i et svar til biskoppen opmærksom på, at hans højærværdighed måtte »tage

i consideration, hvor absurd og urimeligt det ville være, om han, rektor, skulle catechisere for de unge mennesker, som slet ikke er under hans information«. Han betoner, at i hans »leytse« d.v.s. klasse, måtte han »latine explicere theologiam« [gennemgå teologien på latin], og han lader tydeligt mærke, at det er under hans værdighed at katekisere på dansk med hele byens ungdom i kirken.

De klagende borgere henviser han til, at da han altså to gange om ugen katekiserer i latinskolen, så behøver de kun at sende deres børn derhen, så får de al den undervisning, de kan ønske, såvel »udi deres christendom som udi regning og skrivning«.

Hertil svarer borgerne, at det kan dog vel ikke være meningen, at hele byens ungdom, både drenge og piger, skal sættes i den latinske skole. De forlanger kun, at han, som skik var før ham, og som han også selv gjorde i begyndelsen af sin embedstid, samler hele ungdommen i kirken og katekiserer med den.

Biskoppen svarede på et par andre spørgsmål i klagen, men ikke på dette. Det har måske været af så delikat art, at han har tænkt, at det måtte de selv ordne. Da Schmidt ganske kort efter forfremmedes til rektor ved latinskolen i Århus, har det vistnok været til gensidig tilfredshed både for ham og borgerne.

Latinskolens undervisning

I det foregående er talt om den del af den latinske skolemesters gerning, som nærmest var af kirkelig art. Vi går så over til den egentlige skoleundervisning. Der skal kun forinden mindes om, at allerede på et ret tidligt tidspunkt var dertil ansat endnu en lærer foruden den latinske skolemester, nemlig »collega scholæ« i daglig tale kaldet høreren.

Disse 2 lærere sørgede for elevernes undervisning. Det var vistnok oprindelig således, at rektor havde de ældre og høreren de yngre elever. Nu må det imidlertid erindres, at medens der i de større byers latinskoler var 6-7 klasser, fra hvis øverste klasse »mesterlektionen« eleverne dimitteredes til universitetet, så var der i småbyerne kun et par klasser. »De først nævnte skoler var bestemt for de egentlige studerende, hvor imod småbyernes dels var forberedelsesskoler til disse, dels en slags borgerskoler. Vel læres der latin også i dem, fordi dette sprog dengang var nødvendigt for enhver, der ville gælde for et dannet menneske, da det sædvanlig brugtes i alle offentlige og retslige forhold, men iøvrigt undervistes der kun i religion, skrivning og sang. Fra disse mindre skoler kunne så de, der egnede sig til at studere, gå over i den omtalte større. De andre elever måtte senest ved 16 års alderen tages ud for at sættes til anden gerning«. Det er den regel og rettesnor, som findes i Chr. V.s danske lov.

Den videre undervisning

I og for sig kunne »elever og rektorer oprindelig selv bestemme, ved hvilken skole denne videre undervisning skulle foregå.

Her for Grenås vedkommende synes det, som om man jævnlig har forbigået Århus Latinskole og sendt de elever, der skulle studere videre, til andre skoler.

Men det gik ikke i længden. Biskop Erich Graves i Århus tilsendte 25. juli 1672 rektor Rasmus Råballe i Grenå en skrivelse, som gik ud på, at »efterdi kgl. mayst. nådige breve og befalinger til holder, at disciplene fra alle mindre skoler skal forsendes til den største »triviall (?) skole« i stiftet, så vil jeg hermed på mit embeds vegne have eder befalet, at I herefter ikke må, som hidtil sædvane haver været, lade eders disciple fare med general-testimonium til andre skoler i riget, eftersom jeg næst guds hjælp, så længe jeg lever, skal nok have »opsiun« med skolen her i Århus, så at disciplene kan forskaffes deres tilbørlige information her lige så vel som andre steder i riget, indtil de kan vorde maturi studiis academicis, på det andre i andre stifter ej skal høste det, som her på stedet hos ungdommen er sået, og i så måde have æren for fremmed arbejde«. Det er jo i sandhed et vidunderligt biskoppeligt argument!

Som følge heraf befaler biskoppen, at så snart nogen elev i Grenå Latinskole bliver dygtig nok til at komme i »fjerde eller femte lectie« og skal gå videre, så skal han sendes til Århus Dom-Skole.

Undervisningsstoffet

Angående undervisningsstoffet, så rettede dette sig selvfølgelig i nogen grad efter den pågældende rektors egen bestemmelse, således at de skolemestre, der virkelig havde nogen lærdom og interesse for at bibringe disciplene kundskaber, endog i en lille skole som Grenås kunne bringe eleverne ret vidt. Men al undervisningen var jo også samlet om ét fag, latinen. På dette sprog foregik en stor del af undervisningen, med dette sprog var selv den daglige tale og det daglige sprog spækket. Og i ikke få rektorbrev, som er bevaret i »Dauws Annotationer«, ser man hvorledes omtrent hvert andet ord er latin eller latiniseret. Det udartede til en hel pedantisk dumvigtighed a la Erasmus Montanus.

Om undervisningens omfang i latinskolens ældre tid haves ingen som helst oplysning for Grenås vedkommende. Derimod har vi i en beretning, som rektor Schmidt i 1732 indsendte til biskop Ochsen i Århus som følge af en forespørgsel fra - denne, en meget udførlig oversigt fra et sent tidspunkt af latinskolens historie. Det er ikke svært at se, at skolens ældste klasser på det tidspunkt i ganske overvældende grad er blevet en forskole til teologisk studium og intet andet.

Det fremgår af rektors beretning, at så snart disciplene har lært det første grundlag i latinen, så gennemgås nogle af Ciceros breve og stykker af

Cornelius Nepos på den vis, at alle grammatikkens regler slås fast ved at anvendes på eksempler i det læste.

I øverste »lektie« [klasse] gennemgås derpå stykker af Sallust, Horats og Virgil. Ingen lektion må gås forbi, uden at den først er nøje indøvet.

I det græske sprog bruges Golis grammatik, og der læses stykker af evangelierne og romerbrevet på græsk.

I hebraisk bruges Schicard og Pfeiffes drammatik, Buxtorphs Leksikon og læses de 4 første kapitler af Genesis [I. mosebog] og profeten Jonas. Rektor Schmidt tilføjer, at denne sidste læste man også i Århus Latinskole, medens han selv frekventerede den, under den berømmelige daværende rektor, magister Joh. Mundelstrup. Dernæst opremser Schmidt en række bøger i filosofi, logik, retorik, etik og metafysik, som han selv delvis har fået indført, siden han kom her.

Planen ser jo aldeles overvældende ud og synes at tilfredsstille alle krav til lærdom, navnlig når det betænkes, at den var beregnet på elever i mellemklassestadiet. Det var jo ikke heller sært, om borgerskabet betænkte sig på at sætte deres sønner i en så lærd skole, hvis de ikke ubetinget skulle studere.

Planen for hørerens klasser nævnes ikke i denne forbindelse. Den har, som det fremgår af andre bemærkninger, set mere menneskelig ud og indeholdt skrivning, læsning, regning, sang og »christendorn«.

Timeplanen

Denne er selvfølgelig fra først til sidst skrevet på latin og indeholder daglig over en halv snes lektioner. Det har altså næppe været fulde timer, men med de små elevtal, som latinskolen havde, har det sikkert heller ikke været nødvendigt.

Der begyndes hver dag kl. 6 i skolen. Fra kl. 7 til 8 gås i chor, d.v.s. til den sædvanlige morgensang i kirken, hvor rektor ved disciplenes hjælp »bestyrede« sangen [NB, hvis han altså gjorde det!]. Dernæst læses fra 8 til 10. Onsdag og fredag er dog undtagelser, idet der da læses i skolen fra kl. 6 til 8 af hensyn til, at prædiken begynder kl. 8, til hvilken tid læreren og eleverne må i kirke.

Hvor længe der holdtes middagspause, siges ikke, men efter planen at dømmes har der atter om eftermiddagen været 3 timers skolegang.

»Høreren« har nærmest haft med den eller de yngste klasser at gøre og underviste som tidligere nævnt i læsning, skrivning og regning samt i sang med alle klasserne. Hans timeplan findes ikke afskrevet.

Disciplin m.m.

Angående skolens disciplin kender jeg jo nok fra trykte værker om andre skoler noget dertil i almindelighed. Men der findes ingen specielle oplysninger derom fra Grenå. Jeg kender enkelte eksempler på, at udenbys

disciple har boet hos rektor eller høreren, og om en bestemt elev, Rasmus Katholm, er der i tingbogen udtalelser om, at han har boet hos rektor Schmidt i sin skoletid. Rektor siger endda i retten derom, at Rasmus havde boet i hans hus i flere år, og at han aldrig havde fået, langt mindre forlangt nogen betaling derfor.

Samme Rasmus Katholm klager ved et barselgilde hos en borger i Grenå over, at høreren, Anders Basse, i hans skoletid havde givet ham for mange hug. Dertil svarede høreren, der forlængst havde »kvitteret bestillingen« og nu var købmand, at hvis Rasmus havde fået nogle flere hug i rette tid, så havde han nok ført et bedre levned end det, som han nu - vitterligt for alle - førte.

Elevtallet

I rektor Schmidts førnævnte indberetning til biskop Ooksen fra år 1732 anføres, at latinskolens elevtal er 25. Deraf går de 7 i rektors »lectie«, d.v.s. klasse, og resten i hørerens. Dette tal er jo ikke overvældende stort, men dog sikkert større end tallet af disciple ofte har været i Grenå Latinskole.

Schmidt, der er en afgjort farisæisk natur, nævner således, at han ved sin ankomst til skolen i 1707 fandt den i en så elendig tilstand, at der i rektors lektie ikke fandtes én discipel, ja ikke engang hverken borde eller bænke.

I en indberetning, som afkrævedes byfogeden i 1729, oplyser han, at i rektor Schmidts »lectie« fandtes kun 4 disciple, nemlig rektors egne 3 sønner og kapellanens søn. I hørerens lectie var der stundom nogle få, men i høstens tid ingen.

Ved en anden lejlighed siger rektor selv beklagende, at der kan gå halve og hele dage, hvor han »er ikke capabel for at få snart én discipel, hvilket collega scholæ kan bevidne. Det var derfor at ønske, at den gode sognepræst ville vise sin nidkærhed ved fra prædikestolen at tilholde forældrene at lade deres børn frekventere skolen. Men tværtimod tager præsten og en del af hans favoriter just de bedste sangere til at passe deres køer om sommeren«.

I 1708 skriver Schmidt, kort efter sin ankomst til byen, at »disciplenes tal formeres, gud ske ære, efterhånden«. Men i 1728 »må han højlig og hjertelig beklage, at den gode lyst, han havde formodet skulle tiltage hos byens indvånere, den befindes år efter andet at aftage«.

I 1728 indsendte rektor Schmidt efter aftale med høreren, Frands Knudsen Blichfeld, en meddelelse til skolens nærmeste foresatte, byfogeden og præsten. Heri gjorde han rede for det beklagelige i, at så få søgte skolen, og at det derfor ikke hjalp noget, at han, rektor, havde aflagt prøver på, hvor udmærket han formåede at uddanne de disciple, som søgte hans skole. Han klager over, at indbyggerne hellere lader deres børn gå ørkesløse omkring i stedet for at søge skolen. Han mener, at denne lediggang er skyld i den ødelæggelse, som stadig sker af kirkens og skolens vinduer. »Hvilket både

velærværdige hr. provsten og velædte hr. byfogeden mange gange med stor fortrydelse har fornummet«.

En udtalelse og henstilling fra præsten fremkom fra prædikestolen, og byfogeden lod tilføje, at i henhold til kgl. forordn. af 24. september 1708, som tidligere var oplæst fra prædikestolen, havde forældre pligt til at holde deres børn til skole, ærlig tjeneste eller købmandsskab. Hvis de ikke sørger derfor, kan de idømmes bøder og udpantes i lighed med, hvad der sker for vitterlig gæld. Det var jo en forholdsvis moderat behandling i sammenligning med, hvad der skete 100 år før, da den slags forsømte og vanartede børn ganske simpelt af politiet optoges og sendtes til henholdsvis tugthuset eller børnehuset i København.

Formaningens synes ikke at have virket. Det ser ud til at der vedblivende har været et spændt forhold. Borgerne svarer rektor Schmidt, at hvad hans egen berømmelse angår, som han selv så stærkt fremhæver »så kan gode folk derom bære vidne, som har måttet tage deres børn ud af hans skole og sætte dem i andre skoler ej heller er det meningen, at hele byens ungdom skal sættes i den latinske skole«.

Når jeg har opholdt mig så stærkt ved dette sidste afsnit af latinskolen tid, så er det af den ganske simple grund, at det er den eneste tid, hvorfra der foreligger konkrete eksempler her fra byen, takket være den noksom om talte samling af udskrifter, som kaldes »Dauws Annotationer«, et håndskrift, som findes på det kgl. bibliotek, samt Hilberts aktstykker angående Århus Stad og Stift, bind 1-3.

Det vil sikkert være uretfærdigt helt at bedømme Latinskolen derefter, da aktstykkerne jo kun forekommer, når der er punkter, hvorom der er splid og uenighed, og ikke når alt går godt.

Jeg kan tværtimod nævne, at da Grenå og flere andre småbyers latinske skoler var dømt til døden første gang (nemlig i 1682), fremkom kgl. konfessionarius dr. Hans Leth med et meget kraftigt forsvar for dem. Og bl.a. talte han så anerkendende ord om latinskolen i »det ringe Grenå«, hvor han selv havde gået i skole, at dødsdommen over de små latinske skoler udsattes i næsten 60 år.

Rektors og hørerens løn

I gamle dage, da rede penge var en sjælden vare, bestod næsten alle lønninger i hovedsagen af naturalie ydelser, eller retten til brug af visse stykker jord, eventuelt til tienden af disse. Kun en forholdsvis lille sum udbetaltes i rede penge.

Rektors indtægter

opgiver Rasmus Råballe i 1684 således:

Rektorembedets egentlige indtægter:

- a) Hammelev sogns kongetiende af kvæg og korn årlig ca. 17 tdr.

Hartkorn.*)

- b) Landgilde af en bondegård i Bredstrup årlig ca. 4 tdr. hartkorn.
 - c) 8 små stenede lodder på Åstrup Mark, hvorpå kunne sås ca. 5 tdr. korn og holdes et par køer.
 - d) Huslejegotgørelse årlig 6 rdl. [i stedet for fribolig i den i Østergade liggende »Provste-Gård«, som Chr. III i 1558 skænkede til latinskolen og rektorembedet, men som var nedbrændt i 1649].
 - e) Fri papir (!) og enkelte andre småindtægter som ligpenge, diskantpenge m.m.
- Dertil kommer så degneembedets indtægter:
- f) Degnekorn fra Gammelsogn årlig ca. 9 tdr. hartk.
 - g) Nannest til jul og påske fra hver gård eller halvgård i Gammelsogn, hvilket beløb sig til i alt ca. 50 stk. tipundsbrød og 8 fede gæs om julen og 40 brød og 12 snese æg om påsken.
 - h) Af Grenå købstad »degnekorn«, [d.v.s. 2 skilling af hver td. sæde-land, som brugtes på marken]. Det beløb sig årlig til ca. 8 rdl.
 - i) Offer i kirken ved de 3 store højtider samt ved bryllup og barnedåb,
 - k) samt »for korsangen i kirken om morgenen at bestyre« 5 rdl. 2 mark.

NB. Endelig kunne det så hælde, hvad rektor Råballe ikke anfører, men hvad rektor Schmidt meget senere forklarer ved en proces i 1722, »at et lidet honoraria gaves til lærerne ved skolen ved nytårs og andre tider af honnerte folk for deres børn«.

Det var jo en meget blandet betaling og ikke nem at omsætte i penge. Men den havde den fordel, at der altid var brød i huset, selv om det for nutidsmennesker er en underlig tanke, at rektor fik udleveret 40 eller 50 tipundsbrød ad gangen. Men det er jo muligt, at han ved forhandling med de pågældende tiendeydere har kunnet få brødene lidt fordelt.

Imidlertid kan det ikke nægtes, at det var en uhyre plagsom lønningsmåde. Det er da også et utal af processer, de skiftende skolemestre har måttet føre med vrangvillige tiende pligtige borgelige eller bønder snart om denne, snart om hin lille del af den pligtige levering, som jo var deres lovlige løn og levebrød. Der er sager nok at anføre både af kuriøst og af tragisk indhold, men af hensyn til pladsen er jeg nødt til at give afkald derpå.

Hørerens indtægter

var knap så mangeartede som rektors. Hovedindtægten var »degne-pensions-korne« fra Nørre- og Sønderherred, som beløb sig til ca. 20 tdr. hartkorn årlig. Dette korn var, som nærmere vil blive om talt i næste afsnit, en erstatning for den rettighed, som latinskolen i den ældste tid havde til at

*) Ved hartkorn forstod man rug eller byg. Når ikke andet var anført da halvdelen af hver slags.

forsyne de omliggende landsbykirker med løbdegne, som toges mellem skolens ældre elever, og som altså bestred salmesangen i landsbykirkerne.

Dertil kom så nogle afgifter lignende rektors, men betydelig færre og mindre. Rektor Råballe anslår i 1684 hørerens indtægt omsat i penge til 60 á 70 rdl. om året. Det lyder ganske rimeligt, når man hører, at ved en vurderingsforretning i 1654 ansattes 1 td. kornkorn til 1 sldt., altså = $\frac{2}{3}$ rdl.

Elevernes småindtægter og skolens legater

De latinskoledisciple, hvis forældre boede i Grenå, og som altså kunne få deres ophold hjemme, har naturligvis levet under forholdsvis gode forhold. Men for fattige drenge fra landet, som kom ind til byen for at søge latin-skolen, har forholdene været uendelig svære.

Det har da også været med tanke på den slags elever, at latinskolerne, der oprettedes efter reformationen, fik lov at beholde den rettighed, som allerede de katolske klostere havde tiltaget sig, nemlig at forsyne omegnens landsbyer med degne. Det gik for sig på den måde, at de fattige disciple i øverste klasse, »mesterlektion«, besørgede degnetjenesten i landsbykirkerne i flere miles omkreds. På den konto fik skolerne ret til degneembedernes sædvanlige indtægter. Det hedder udtrykkelig derom i kirkeordinansen, at »de landsogne, som ligger noget nær købstæderne, skulle tage sig sognedegne af skolerne og lade dem få den sædvanlige indtægt«. Disse degne kaldtes løbedegne.

Imidlertid var der ret stor utilfredshed med disse ungdommelige løbedegne, og ved Chr. V.s danske lov af 23. juni 1683 bestemtes, at fremtidig måtte »til degne kun forordnes studenter ... de skulle overalt være bosiddende i sognene og nyde de degneboliger, som af alders tid har været degnene tillagt«.

Men til erstatning for det tab, som latinskolerne derved led, bestemtes det samtidig, at degnene fremtidig skulle give en vis »pension« til latinskolerne enten i korn eller penge. Den skulle udgøre en femtepart af deres kornindtægt. Denne degnepension bevarede helt op til 1850.

Allerede da Chr. V.s danske lov udkom, var der for Grenås vedkommende sket skridt i den retning. Kaldsbogen for 1660 viser, at omtrent en tredjedel af landsbyerne havde »sognedegne«, som altså var bosiddende i embedet. Resten »hørte til Grenå skole«, men i halvdelen af dem var der en »substitut«. Dermed må vel menes en stedfortræder, som har boet på stedet og svaret en afgift til skolen i Grenå, og som formodentlig antoges under latinskolens medvirkning. Kun den sidste tredjedel besørgedes endnu af »løbedegne«, altså de ældste latinskoledisciple. Mellem disse sidste var Gjerrild, Rimsø og Ørum. Det har jo ikke været så helt let for sådan en latinskoledreng at skulle løbe frem og hjem til en af disse byer og endda være der til den tidlige gudstjeneste.

Omkring 1700 var alle løbedegne forlængst forsvundet, og »degnepen-

sion« indført i stedet. Rektor Schmidt indsendte ved den tid en »specifikation på degnenes og substituternes pension til Grenå skole«. Afgiften er overalt dels rug, dels byg, nogenlunde lige meget af hver sort. For nemheds skyld anføres begge samlet under fællesnavnet korn.

Nørre Herred:

Fjellerup-Glæsborg	1 td.	6 Skp.	korn
Karlby-Vildby	7 “	“	“
Ørum-Ginnerup	3 “	“	“
Rimsø-Katsbjerg	6 “	“	“
Gjerrild-Hemmed	3 “	“	“
Veggerslev-Villersø	2 “	“	“
Hammelev-Enslev	5 “	“	“
Tøstrup	1 “	“	“

Sønder Herred:

Tirstrup-Fuglslev	1 td.	7 skp.	korn
Lyngby-Albøge	3 “	2 “	“
Hyllested-Rosmus	1 “	4 “	“
Ålsø-Hoed	2 “	7 “	“
Vejlby-Homå	1 “	6 “	“

Alle disse sogne har altså i sin tid været besørget ved løbedegne fra Grenå. Degnekornet beløb sig for 1708 til 15 tdr. rug og ca. 25 tdr. byg, men gik derefter noget ned.

Dette korn leveredes enten in natura eller, hvis det ikke var leveret inden nytårsdag, da efter denne dag i penge efter kapitelstakst.

En mindre del af beløbet tilfaldt høreren, men den større part kom disciplene til gode, idet der for pengene købtes bøger til de elever, hvis forældre »ikke er af den formue, at de kand forsiune dem dermed«.

Men foruden denne boghjælp, som ikke betød så ganske lidt, fandtes det også en slags »legater«, idet det skete, at velhavende folk, der vidste, hvor usselt disse latinskoledrenge havde det, enten skænkede eller testamenterede pengegaver til skolen. Disse skulle indsættes mod pålideligt pant, og for renterne skulle der årligt, som regel ved allehelgenstid indkøbes vadmel, groft klæde, lærred til skjorter, strømper eller sko, huer og hatte og uddeles til fattige og flittige elever.

Skolens legater

Skolens »beneficia« d.v.s. gavebreve eller legater, hvis renter i hovedsagen skulle anvendes til fattige skolebørn til hjælp til klæder og undertøj, var følgende:

1) Højædle og velbårne, sal. hr. Christen Scheel Jørgensen til Soe-

strup, [nu Benzon] hans gavebrev af 20. januar, 1641, capital 300 sldl.)*

- 2) Højredle og velbyrdige frue, sal. Dorothe Juul, sal. Jørgen Kås' til Meilgård, hendes gavebrev af allehelgensdag 1642, 550 sldl.
- 3) Sal. Michel Buurgård, fordum borgermester (?) udi Grenå, hans gavebrev af 12. februar 1643, 100 sldl.
- 4) Sal. Oluf Pedersen, rector scholæ, som døde udi Grenå 10. august 1659, gavebrev på 50 sldl.
- 5) Hr. Frands Knudsen Blichfeld, sognepræst i Sahl og Gulev Menigheder, tidligere hører ved Grenå Latinskole, gavebrev af 18. december 1736, 300 rdl.

Desuden var der enkelte andre. F.eks. regnedes rektor Råballes mage-skiftebrev af 1664, hvorved han overdrog skolen en bygning imod at få den afbrændte latinskoles grund i stedet for et gavebrev.

Hvert af disse »donationer«, »beneficier« eller gavebreve er ganske læseværdige og er et lille stykke kulturhistorie. De er blot så lange og udførlige, at jeg nødes til kun at gengive et par enkelte af dem og det endda i meget korte uddrag.

Christen Scheels gavebrev af 20. januar 1641.

- 1) Christen Scheel skænker pengene til minde om sin »hjertenskiere, nu salige moder, erlig og velbyrdig fru Jytte Broch til Soustrup«. For renten deraf skal der årlig indkøbes vadmél eller groft klæde, som skal »udbyttes« [fordeles] til nogle af de ældste disciple i skolen, ligeså lærred til skjorter, sko og strømper. Sognepræsten, borgmester og råd skal foretage uddelingen inden allehelgens aften eller i det allerseneste inden juleaften. Det skal nærmest fordeles til ret fattige børn, som ingen hjælp kan få af deres forældre eller slægtninge, og om hvem der er god forhåbning om, at de i fremtiden kan komme til at betjene guds kirker eller skoler. Skulle det ske - »hvad gud nådigen forbyde« - at nævnte øvrighed i Grenå ikke til rette tid anvender nævnte renter efter bestemmelsen, for beholder givener sig at kræve pengene tilbage og anvende dem til en anden latinskole i Jylland.

»Fru Dorette Juell, sal. Jørgen Kås' til Medelgård« vitterliggør, »at ieg udi Jesu nafn af guds indskridelse og et christeligt forsæt, agt og mening med min villie og velberåd hue, udi min velmagt, den altermægtigste gud til lov og ære, den rette sande christelige religion i Danmarks rige til forbedring i guds reene, salige ord, og fattige nødtørftige og hjælpeløse peblinge og skole-børn udi Grænå skole, som nu er og herefter til ævig tiid kommendes vorder, til årlig hjælp og trøst, haver funderet, stiftet og givet halvsette hund-

*) 1 slettedaler = $\frac{2}{3}$ rigsdaler = 4 mark = 64 skilling = 133 øre.

rede slettedalere udj god sølv-myndt o.s.v.«.

For Renten af de 400 sldl. skal hvert år til allehelgensdag indkøbes vadmél, lærred og hoser, samt sko, hatte og huer. Det skal uddeles til de fattigste og armeste skolebørn, men om hvem der er håb om, at dej fremtiden kan tjene gud i kirke og i skole.

Renten af de sidste 150 sldl. vil giversken have anvendt til hjælp til løn for en hører.

De følgende donationsbreve går i hovedsagen ud på det samme som disse, altså hjælp til fattige skolebørn ved uddeling af tøj eller på anden måde og aftrykkes ikke af hensyn til pladsen.

Latinskolens lærerstand

I 1876 udgav rektor F. E. Hundrup i Randers et lille hæfte med titel »Lærerstanden ved de nu nedlagte latinskoler i Ebeltoft, Grenå, Hobro, Mariager og Skive«. Denne liste, der næsten udelukkende bygger på Vibergs Præstehistorie I, side 472-74, kan ved undersøgelse af tingbøgerne og »Dauws Annotationer« suppleres på mange punkter, således som pastor Richter i Vejen har påvist i »Kirkehistoriske Samlinger« 3 R II, side 743. Disse to lister, Hundrups og Richters, lægges ganske naturligt til grund for efterfølgende.

Rektorfortegnelse

- 1) 1558, Jens Schjøtt (Skjøtt) var rektor og tillige residerende kapellan i Grenå, hvor han derefter blev sognepræst. Død 1558. Hans søn, mag. Søren Jensen Schjøtt blev i 1570 sognepræst i Grenå.
- Nr. 2) og 3) er Hundrup ubekendte, men, det omtalte tingsvidne, som Seyer Rasmussen forskaffede, oplyser deres navne.
- 2) 1574, 79, Jens [kaldes også Jacob] Munck nævnes 1574, 76 og 79.
- 3) 1584, 1602, Niels Bunde. Nævnes 1584 og 1602. I 1588 havde han en retstrætte med en borger, Søren Jensen Bendsen, som havde talt ham »ubekvemmelige« ord til uden for hans dør. Søren Bendsen erklærede på tinge at have gjort dette i drukkenskab og bad hr. Niels om forladelse for guds skyld. Han vidste ikke andet om hr. Niels, end at han har en ærlig og oprigtig dannemand. Niels Bundes bolig lå i Østergade lige øst for latinskolen. Den solgtes i 1632 længe efter hans død af hans arvinger, der da var flyttet fra Grenå.
- 4) Nicolaus Villehadus [Niels Villadsen]. Han fremlægger for biskoppen et brev dateret 16. maj 1600 fra menigheden i Grenå, hvori meddeles, at den i forening med sognepræsten, hr. Torkil Pedersen, smst., havde kaldet nærværende Niels Villadsen til medtjener og kapellan, hvorfor de beder bispen at ordinere ham. Bispens prøvelse af en kandidats kvalifikationer bestod bl.a. i at lade ham oversætte en dansk tekst til latin. Og her har bispen så ganske simpelt ladet

Niels Villadsen oversættede det medbragte brev. Han har åbenbart været hr. Niels Bundes »adjunctus cum spe successionis«, d.v.s. medhjælper, med håb om at blive hans eftermand. Han har kun været her få år og er vistnok allerede i 1605 præst for St. Olai Menighed i Århus.

- 5) 1603-, Rasmus Michelsen [Nielsen], rektor og kapellan fra ca. 1603. I tingsvidnet kaldes han kun hr. Rasmus, og nogle steder i tingbøgerne står Rasmus Nielsen. Nu kunne man jo fristes til at tro, at det var 2 forskellige personer. Men da begge navne forekommer samtidig og Michelsen hyppigst, må det vist betyde, at samtiden har brugt begge navne.

Det er denne Rasmus Michelsen, som omkring 1618 fra prædikestolen retter et meget skarpt angreb på borgmester Peder Kriap, fordi hans søn Rasmus, uagtet han er beskyldt for både hor og mord, alligevel tåles i staden. Det gav anledning til et spændt forhold og bevirkede efter rektors egen mening, at han blev forbigået, da sognepræsteembedet efter Terkel Pedersens død ca. 1618 skulle besættes. Rasmus Michelsen klagede til kongen og der blev en meget langvarig sag deraf (se heri under borgmestre). Rasmus Michelsens påstand i denne sag, at han var blevet forskudt fra sit embede, synes ikke at passe. Han boede i hvert fald her i byen mange år efter og havde sin egen gård. Men som så mange andre rektorer sad han i stor fattigdom, og det ses, at både hans kobbærtøj, hans indbo og hans gård i 1627 var pantsat og stilledes til auktion, uden at han var i stand til at løse det hjem. Han er død før 4. juni 1632, da hans enke kaldes »Berrit, sal. hr. Rasmussens »efterleverske«. Som foran meddelt lod magister Jens Gjødesen, der i året 1593 blev biskop i Århus, så godt som alle de studenter, der i hans embedstid (1593-1626) søgte ansættelse i Århus stift som præster eller lærere, i en endnu opbevaret protokol indføre en prøveskrift. Denne bestod i en lille kort Stil, dansk tekst på den ene side og en oversættelse til latin på den anden side. Bispen har så neden under anført sine bemærkninger derom. Af »Erasmus Michaelis« foreligger en prøveskrift fra 1603, hvoraf det fremgår, at han, Rasmus Michelsen, der var kaldet til »kirketjener og latinsk skolemester udi Grindou«, men som havde forglemt en del af sine kundskaber, lover at studere og forbedre sig så vidt muligt og at stille sig vel i den ham betroede kirke og skoletjeneste. Det er skrevet i Århus den 27. september 1603.

- 6) 1611-, Severinus Joannis Soding. Kaldet til rektor i Grenå i 1611. Han har rimeligvis været der en kortere tid sideordnet med Rasmus Michelsen.
- 7) -1635, Jens (eller Hans) Hansen Trige. Han nævnes som Rasmus Michelsens successor og var søn af præsten Hans Jensen Smidstrup i Trige. Født ca. 1609. Rektor og kapellan i Grenå indtil 1635, da han udnævntes til sognepræst i Virring Essenbæk.

- 8) Søren Mortensen. Han kendes kun fra rektorfortegnelsen i »Dauws Annotationer«, side 74 og 161.
- 9) Hans Søffrensen Vinther, »latinsk skolemester i Grenå«, omtales i et tingsvidne af Grenå byting 25. februar 1639, men kendes ellers ikke.
- 10) 1636-38 (?), Matthias Olsen Storm. Rektor her og fra 1636-42 tillige kapellan.
- 11) 1638-50, Jørgen Sørensen Bagge. Rektor her ved skolen fra 1638. Tillige kapellan smst. 1642-50 og endelig sognepræst smst. 27. november 1652. Død 1673. Gift med Marie Lauritsdatter Rafn, māske af Ørum.

I hans kaldsbrev som præst skriver menigheden, at »formedelst hans langvarige og tro tjeneste udi skolen og kirken såvel som og fredsommelig og kærlig omgængelse i ungefær 12 år, så har de kaldet ham til deres kiere sognepræst og siælesørger«.

- 12) 1650-59, Oluf Pedersen (»Olaus Petræus«) var rektor i Grenå 1650-59. Han blev kaldet til sognepræst for Todbjerg-Mejlby i Østerlisbjerg Herred men døde i Grenå 10. august 1659, forinden indsættelsen. Han begravedes derfor her i Grenå og som gejstlig mand selvfølgelig under kirkens guld. I kirkens væg opsattes et billede af ham indhugget i sten og med en latinsk indskrift, der i oversættelse lyder:

»Anno 1659, d. 10. august døde: - kiærlig ihukommet - just som han var kaldet til sognepræst for Todbjerg og Mejlby, den unge, berømte mand, Oluf Pedersøn, rector ved Grenå skole, der gjorde sig højlig fortjent ved at hæve sine elever op over tidens vankundighed. Vi beder om en god opstandelse for ham, som hviler herunder«.

Rector Oluf Pedersen
Brystbillede fra mindetavle, indmuret i Grenå kirkes mur bag alteret. Den har før 1865 siddet i samme mur, men syd for alteret.

Billed og plade findes endnu indmuret i væggen bag alteret. Underne-
den findes en plade indsat, som indeholder en tak til Oluf Pedersen. Den er
med dansk indskrift og på rim, men overmåde ubehjælpelig i sin form:

»Salig Oluf Pederssøn vel vår, Der hand død, 6 til trediv år,
Lærde vel ment, uden ræfve-skind vår hand,
Rigtig gavvem ild med sand siges kand.
Schol'n i døden hand betenckteh
Hende et half hundr' slet daler skenckte«.

Sidstnævnte hentyder til, at han på sit dødsleje oprettede et legat for
fattige elever i Grenå Latinskole på 50 sldt.

13) 1659-99, Rasmus Michelsen Råballe. Rektor og sognekapellan i
Grenå efter Oluf Pedersens død i fulde 40 år. Tog i 1661 i Køben-
havn Baccalaureusgraden som rektor.

Kapellaniet blev i 1666 adskilt fra rektorembetet, sidstnævnte beholdt
Rasmus Råballe til sin død 9. november 1699. Det er denne rektor, som i
1664 skænkede (mageskiftede) latinskolen et lille hus med have, som han
ejede, og som stødte op til hans egen gård på Lillegade. I stedet fik han så
den nedbrændte latinskoles øde plads på Østergade, som han senere solgte.

14) 1699-1700, magister Jens Christensen Lønborg, født 22. august
1663 i Odense. Rektor her i Grenå 14. november 1699, men døde
allerede 22. august 1700. Han havde, forinden han kom til Grenå,
været »informatør« hos Hans Jacobsen på Lyngsbækgård.

I Pontoppidans Danske Atlas (1768) omtales en gravsten over rektor
Lønborg, som endnu den gang lå på kirkegården i Grenå. Den latinske
indskrift lyder i oversættelse således: »Fra en ringe begyndelse steg til et
bekendt navn den ved fremragende dyd og lærdom berømte unge mand,
som her under hviler, nemlig Jens Christensen Lønborg, rektor ved Grenå
Skole, født i Odense på Fyn år 1663 den 22. august, død i Grenå år 1700
den 14. august efter 37 års fortjenst fuldt liv på jorden, efterladende sig et
evigt minde«.

15) 1700-07, Rasmus Sørensen Weggerslev. Han havde først i 14 år
været kantor og »hører«, d.v.s. andenlærer i Grenå, og blev 1700
rektor. Embedet beholdt han til sin død maj 1707.

Kort efter sin udnævnelse lejede han rektor Råballes gård af arvingerne.
Senere købte han den. Huslejen var 2 slettedaler om året. Men i 1707, altså
kort før sin død, indstævnedes han af Råballes arvinger til betaling af 6 års
huslejerestance og 40 sldr., som han endnu skyldte på gården.

Et tydeligt eksempel på rektors ringe kår og på pengenes store købeevne
dengang: 2 slettedaler [d.v.s. ca. 3 kr. i nuværende mønt] om året i husleje!

16) 1707-32, Johan Kyndesen Schmidt, født 21/10 1679 i Mariager,
hvor faderen var organist. Teologisk attestats 1699 og derpå lærer
forskellige steder, indtil han i 1707 »blev rektor i Grenå. Magister-
graden i 1722, altså imens han endnu var rektor i Grenå. I 1732

kaldet til rektor ved Århus Latinskole, »Dornskole«, hvor han døde
21. august 1752.

I den ofte omtalte, håndskrevne bog »Dauws Annotationer henhøren-
de til kjøbstaden Greenå, kirken og den latinske skole«, der er påbegyndt
1738, findes en ganske overvældende stof til oplysning om rektor Schmidt.
Der er så meget, at afdøde pastor Richter i Vejen på grundlag af dette skrift
i 1889 har skrevet en lille artikel i »Saml. til jydsk Historie« om rektor
Schmidt og hans rektortid i Grenå. Yderligere er i Århus hist. Årbog for
1911 aftrykt rektor Schmidts egen dagbog, som fylder 12 sider og er meget
læseværdig. Det er en selvfølge, at dette stof umuligt kan rummes her i
byhistorien.

Jeg skal derfor henvise til disse to artikler og kun tilføje en kort karak-
teristik af rektor Schmidt.

Det er hævet over enhver tvivl, at han fra første færd er kommet i et
skævt forhold til befolkningen her i Grenå. Skylden er vistnok omtrent lige
stor på begge sider, hvad pastor Richter i den før omtalte artikel ikke helt
indrømmer, idet han som motto for den sætter den gamle latinske sentens
»Hvem guderne vil hjem søge, ham gør de til skolemester«.

Borgerne var meget uforstående og smålige overfor rektor og gjorde
ham ofte retten stridig til forskellige indtægter, som hørte til embedet. De
hævdede, at rektor forsømte sine kirkelige pligter f.eks. angående mor-
gensangen i kirken, men glemte, at de selv - og ikke mindst de ivrigste af
klagerne - næsten aldrig selv mødte til denne morgensang.

Rektor Schmidt var på sin vis en lærd, næsten naragtig pedant, som så
sig og sin gerning højt hævet over borgernes arbejde. Hans mange breve,
hvori han ynder at fremstille sig som en uden grund forfulgt uskyldighed,
røber en vis farisæisk selvtilfredshed, der ikke var særlig klædelig og in-
genlunde altid helt begrundet.

Det har uden tvivl været til gensidig lettelse og glæde, da han i 1732
forfremmedes til rektor ved Dom-Skolen i Århus, en forfremmelse, som
formentlig beviser, at han både har haft betydelig lærdom og i nogen grad
evner som lærer.

Rektor Schmidt havde nogen poetisk begavelse, og der er bevaret enkel-
te vers fra hans hånd, mest begravelsessalmer fra forskellige af hans slægt
og venners ligfærd. I en af dem findes et vers, som man ikke kan læse uden
at få en vis sympati for Schmidt.

»Så er da verdens glæde kun som et sole-blink,
Et møysomt steene-sæde, et svigtigt fode-skrinck.
Vort liv er fuld af møye på denne syndig øe,
Man meget ondt må døye og siden slet bortdøe«.

17) 1732-39. Johannes Georg Plenge, kaldet til rektor i Grenå 28. no-
vember 1732. Plenge forblev ved latinskolen her indtil dens op-
hævelse med udgangen af året 1739. Han sad derefter på »varte-

penge« i en kortere tid i København og blev i slutningen af 1740 sognepræst i Tjele og Nørre-Vinge menigheder i Viborg stift. Død som sognepræst i Tersløse 1795.

Plenges »vocationsbrev«, d.v.s. kaldsbrev findes endnu bevaret i afskrift og lyder således:

»Jeg, Johan Oksen, S. S. Theologiæ, Doctor, Biskop over Århuus Stift gjør hermed vitterligt, at, efter at forrige Rector udi Greenå Skole, den meget hæderlige og højlærde Mand, Mag. Johan Schmidt Mariager, er derfra kaldet, at være herefter Rector til Dom-Skolen udi Århuus, og nærværende hæderlige og vellærde unge Mand, Johan Georgii Plenge haver angivet sig samme vacante Skole igien at begiere, da, som jeg i Henseende, til hans fremviste gode Attestata af lærde fornemme Folk, og derhos indleverede Specimina om hans Lærdoms og Levnets Forhold ikke haver Årsag at tvivle, at han jo denne Bestilling næst Guds Ånds Hiælp og Bistand med Frugt og Nytte skal kunne betiene; så haver jeg efter den mig af H. K. May givne Myndighed, og på min Allernådigste Arve-Herres og Konges aller nådigste Behag kaldet bemeldte Johan Georgii Plenge til at være Rector udi fornævnte Greenå Skole med sådan Condition og i Vitkår, at han efter sin for mig på Embeds Vegne gjorde Ed og Løfte sit Embede inden og uden Skolen, så og med Sang di Kirken således skal foresta, som Evang. Mayst Lov og Ritual tilholder; Ungdommen skal han i Særdeleshed med al Flid in Literis og Artibus [i lærdom og videnskab] undervise efter de metas [metoder], som bemeldte Skole enten allerede ere eller herefter kan vorde foreskreven.

Så skal han og oplære Ungdom men udi Guds sande Kundskab, Tugt og Ærbarhed og holde dein til med al god Skik at opvarte Sungen og Gudstienesten i Kirken både på Søndagene og andre dertil forordnede Tider; hans foresatte Øvrighed skal han være hørig og lydlig udi alt det, som Christeligt og ret er, og ellers bepryde sit Embede med et helligt og gudfrygtigt Levnet, så at ingen kan have Årsag sig med Billighed over hannem at besvære.

Han skal og med andre Vedkommende have Omsorg, at Skolens Beneficia til Dem bliver uddelt, som dem efter Kongl. May Love og Fundatzerne mest behøver og bedst fortjener så og for Skolens Indtægt og Udgift årlig til rette Tid gjøre rigtig Regnskab, og ellers udi alle Måder således forholde sig, at Guds Ære, Skolens Flor og Velstand derved kan befordres, hvortil jeg vil ønske samme Lykke og Velsignelse af Gud Fader udi den Herre Jesu Christo, formedelst den Hellig Ånd. Amen.

Århuus, den 28. November Ao 1732. J. Oksen«.

Kaldsbrevet er konfirmeret og stadfæstet af kongen d. 12. december samme år.

Med Plenge er altså rektorrrækken udtømt. Der fortsættes med en kort fortegnelse over de andenlærere, hvis navne kendes.

»Collegæ Scholæ«, hørerne

Efter fru Dorethe Juels donationsbrev til latinskolen af 1642 kunne det se ud til, at der på dette tidspunkt endnu ikke var nogen hører ved skolen, men at dette hendes gavebrev har givet stødet til embedets oprettelse, og at der så på anden måde er skaffet udvej for resten af lønnen.

Om de fleste lærere vides ikke meget. Mange af dem har kun haft embedet i få år og har ventet på rektorat eller på præstekald andre steder. Enkelte af dem er blevet rektorer her ved skolen, og enkelte er gået over i borgerligt erhverv.

Efterfølgende fortegnelse er i hovedsagen bygget på, hvad der anføres i »Dauws Annotationer« side 78 og flg.

- 1) Peder Lauridsen Mariager.
 - 2) Christen Pind.
 - 3) Søffren Søffrensen Natzon. Han udnævntes 23. marts 1655 til sognepræst i Veggerslev. I kaldsbrevet står: »... hører udi Grønnå skole og haver studeret i det højlovelige Kiøbenhavnske Universitet og haver derfra sine rigtige testimonia, hvilken haver ladet sig høre her hos os, således at hans tjeneste haver os vel bifaldet«.
- Altså Natzon har ført holdt en prøveprædiken i Veggerslev og gjort det til menighedens tilfredshed.
- 4) Povel Hiortzhøy.
 - 5) -1659, Rasmus Michelsen Råballe blev rektor 1659 og kan altså kun have været hører i nogle få år.
 - 6) Anders Thorson.
 - 7) Søren Jensen Bagge. Han blev i 1672 sognepræst for Tirstrup og Fuglslev sogne.
 - 8) Jacob Davidsen.
 - 9) -1686, Jens Christensen Broch. Han var broder til provst Ove Broch. Da denne i 1686 forfremmedes fra kapellanembedet i Grenå og blev sognepræst sammesteds, blev Jens Broch han efterfølger som kapellan. Han blev i 1695 sognepræst i Ølgod, hvor han døde 1722.
 - 10) 1686-1700, Rasmus Sørensen Weggerslev. Han var i 14 år antor og hører ved latinskolen, men blev rektor i 1700 og døde som sådan 9. maj 1707.
 - 11) 1706 til ca. 1709, Anders Michelsen Basse, født i Ebeltoft. »Resignerede efter 3 års forløb«, d.v.s. søgte selv sin afsked. Giftede sig med en købmandsdatter her fra byen, købte en anselig gård på Storegade og tog selv borgerskab som købmand i Grenå 27. januar 1710.

Anders Basse var en af lederne af angrebet på rektor Schmidt. Denne meddeler, at han har siddet sammen med Basse i »mesterlektion« i Århus Latinskole i et år, og siden har Basse” været hos ham som hører i 3 år, så

han havde ikke ventet en sådan optræden til gengæld.

12) Ca. 1710-, Christen Broch, født 1677, søn af provst Ove Broch her i Grenå. Også han »resignerede« og blev hovmester på Gl. Estrup, hvor han forblev til sin død.

13) -1713, Ole Erichsen Carlby, søn af sognepræsten i Karlby, Erich Oluffsøn. Han udnævntes 16. juli 1713 til sognepræst i Hammelev.

14) Christen Jacobsen Hasselbalch, elev fra Grenå Latinskole. Han blev siden pers. kapellan i Tjæreby ved Randers (?)

15) -1729, Frands Knudsen Blichfeld, søn af byfoged Knud Henrich Blichfeld i Grenå. Gift med Mette Christensdatter Winding.

I 1729 blev Blichfeld præst for Saal og Gullev menigheder i Århus Stift. Han døde 1740. Ægteskabet var barnløst, hvorfor han testamentarisk havde bestemt, at hans betydelige formue på over 2000 rdl. - delvis en arv fra faderen - efter hans død skulle anvendes i velgørende øjemed. Både Grenå kirke og skole fik ret store legater.

Blichfeld var svoger til rektor Schmidt. De har dog næppe altid stået på særlig god fod. Det har vist heller ikke været let efter det kendskab, man får til Schmidt. Her er en lille kuriøs historie.

Rektor fik efter en ansøgning 10 sldl. om året i huslejegodtgørelse i stedet for den fribolig, han efter kongens bestemmelse havde ret til i den forlængst nedbrændte skole på Østergade. Desuagtet havde han tiltaget sig retten til et kammer, som lå i skolebygningen på Lillegade. Det udlejede han til høreren, der dengang var ugift. I anledning af en strid udlejede Schmidt det imidlertid i 1727 til en håndværkssvend, som låsede døren af, når han om dagen gik på arbejde. Blichfeld blev ærgerlig derover og skrev med kridt en latinsk sætning på døren. Den kan gengives således: »Døren åben skal stå, ej hæderlig mand lades ude«.

Da rektor Schmidt så det, skrev han nedenunder, ligeledes på latin og med kridt:

»Ej for hæderlig mand der lukkes, når blot han betaler. Spørger du ven, til hvem pengene da skulle ydes, svarer jeg: Rektor dem giv, dør sig da åbner påny«.

16) 1729-37, Niels Jensen Bruun. Han havde selv været elev hos rektor Schmidt, havde derpå en tid holdt »dansk skole« i Ebeltoft og kom derefter til Grenå som - dansk skoleholder. Da hørerembedet i 1729 blev ledigt, søgte og fik han det på Schmidts anbefaling. Det ser ud til, at hans eksamer ikke har været i den bedste orden. Biskop Oksen skriver nemlig til rektor, idet han udnævner Bruun til embedet:

»Clarissime Dne rector Schmidt! Ihvorvel jeg gerne havde ønsket, at en - anden skikkelig studiosus til skolen var bleven promoveret, som både collegæ og cantoris partes kunne betjene, vil jeg dog i egard af eders recomendation så vidt samtykke, at I den foreslagne Niels Jensen Bruun må

til hører i skolen introducere, dog mod de vilkår, at I svarer dertil; om noget ved hannem skulle blive forsømt, og at I tilholder samme at opvarte kirken og skolen, som det sig bør. Jeg forbliver i det øvrige næst bedste ønsker

Clarissime Dne rectoris tjenstligst udi herren. J. Oksen.
Århuus, 21. Decbr. 1729«.

Bruun har næppe været slet så medgørlig, som rektor havde tænkt, måske heller ikke så brugbar i embedet. Der var ofte strid mellem de to lærere. Det er f.eks. om ham, at rektor Schmidt i en skrivelse til borgerskabet bruger det udtryk, at de jo, om de vil, atter kan få ham til dansk skoleholder, som han var før. »Min skole skal nok igen blive forsynet med slig en karl, som kan »præstere præstanda« [d.v.s. udrette det, han skal udrette]«.

Rektor tilføjer: »Højædle hr. biskoppen og jeg uværdige haver udelukkende lavet den nuværende ordning for at forskåne byen og borgerskabet for ekstra udgift til en a parte dansk skolemester at holde ... er borgerskabet ej fornøjet med denne ordning er ikke mere derudi forset end straks kan remedieris og Niels Bruun igen qvittere den latinske skole«.

Niels Bruun opgav hørerembedet i 1737 og flyttede atter tilbage til Ebeltoft og blev dansk skoleholder der.

17) 1737-39, Berndt Nielsen Quist, født 1705 i Christianssand og student fra Christiania. Kom til skolen ved påsketid 1737 og kaldedes til kapellan i Grenå i november 1739, altså just på den tid, da latinskolen var lige ved at lukke sine døre. Han har formentlig fungeret i den korte tid, som var tilbage, og har altså været den sidste mand i hørerembedet ved Grenå Latinskole.

Latinskolens ophævelse

fra og med 31. december 1739

Når hensyn tages til den ringe tilslutning, latinskolen havde her i Grenå og sikkert i mange andre små købstæder, så kan det ikke undre, at kongen og hans rådgivere tog under overvejelse at ophæve de mindste af disse skoler og erstatte dem med »danske skoler« og så henvise de forholdsvis få elever, der virkelig ville studere, til de større latinskoler.

Tidligere planer om ophævelse

Planerne derom var ikke af ny dato. Allerede i 1682 var der nedsat en kommission, som skulle tage de små latinskolers »reduction«, d.v.s. ophævelse, under overvejelse. Kommissionen var som helhed stemt derfor, men nogle enkelte indflydelsesrige mænd, bl.a. kgl. konfessionarius dr. Hans Leth, talte stærkt derimod og fik planen opgivet. Hans Leth forsvarede de små skoler og anførte bl.a. hvad allerede er nævnt tidligere heri, at han selv havde »frekventeret skolen det ringe Grenå og dog alligevel opnået sin Dignitet«.

Den endelige afgørelse

Men sagen lod sig i længden ikke standse. Ved kgl. forordn. af 17. april 1739 ophævedes en stor række af landets små latinskoler, bl.a. også Grenå's. Fra den nærmeste egn kan desuden nævnes Ebeltoft, Mariager og Hobro.

Latinskolerne i disse byer skulle fra 1. januar 1740 »reduceres« til danske skoler. Der blev altså givet en respit, således at forældre, som havde børn i de skoler, som skulle nedlægges, kunne få tid at betænke sig på, hvad de ville gøre med børnene, og lærerne muligvis skaffe sig andre embeder. De, der ikke fik andet embede straks, skulle nyde »en billig ydelse til deres ophold, indtil de kunne befordres til et andet kald eller et præsteembede«.

»Den danske skole«

Først og fremmest skulle der på hvert sted i stedet for den nedlagte latinske skole »oprettes en dansk christendomsskole for de fattige, hvortil skolehuset og avlingen skulle henlægges«. Desuden henlagdes degnekaldet til denne danske skole samt accidenter i kirken og andre småindkomster.

Men tiender, hospitaler og degnepensioner, som havde ligget til skoler, som skulle reduceres, skulle henlægges til en af de større skoler, som altså skulle vedblive at bestå. I almindelighed blev det den nærmeste. Dog skulle disciple fra de steder og egne, hvor skolerne blev reduceret, være - nærmest til at nyde den slags stipendier, som altså var overført til den store skole fra deres egen nedlagte. Der udnævntes en kommission til at ordne alle de derhen hørende forhold.

For Grenås vedkommende gik det altså sådan til, at med 1. januar 1740 var latinskolen ophævet, og der opstod »en dansk christendoms skole for de fattige«. - Til denne udnævntes en lærer, som tillige skulle være kordegn, og som for resten havde sin største indtægt på den konto.

Latinskolens bygning på Lillgade overgik til den nyoprettede skoles brug.

Hvad latinskolens lærere angår, så havde høreren - som nævnt - allerede fået præsteembede i slutningen af 1739.

Rektor Plenge rejste til København for at tage homiletisk prøve med henblik på præstekald og fik embede i slutningen af 1740.

Dermed er så latinskolens saga i Grenå ude.

Om den danske skole, som blev dens Afløser, vil blive fortalt i et senere afsnit af bogen, nemlig tiden efter år 1700.

Just i 200 året for latinskolens ophævelse - altså i 1940 var der, som det erindres, stærkt optræk til, at der påny skulle opstå en latinske her i byen, ganske vist under noget mere storslåede former end den lille skoles, der forsvandt i 1740. Hvad det bliver til med disse planer, vil fremtiden vise.

»Dauws Annotationer«

Det kan ikke være undgået læserens opmærksomhed, at der flere gange i de foregående afsnit er nævnt ordet »Dauws Annotationer«. I virkeligheden kan det siges, at alle afsnittene om latinskolen i store træk bygger på dette værk. Det kan vel derfor være rimeligt at give en lille forklaring på, hvad der gemmer sig under denne lidt mystiske titel.

Fredrik Johan Valentin Dauw, der var født i Thisted 1706 og døde i Randers 1752, havde som tyveårig taget teologisk attestats. Han søgte i 10 år derefter forgæves »befordring« til et præsteembede, indtil han endelig i 1736 fik kaldet på Anholt. I de 10 år havde han gjort betydelige kildestudier i dansk historie og med sine samlinger og et forholdsvis rigt bibliotek drog han så over til den afsides liggende ø, hvor det selvfølgelig måtte falde ham vanskeligt at tilfredsstille sin videnskabelige trang. Han stod i brevveksling med flere af sin tids historiske berømtheder.

Men det, som i denne sammenhæng har betydning, er, at Dauw har stået i forbindelse med rektor Plenge i Grenå og derved haft lejlighed til at afskrive en stor del aktstykker, som angår Grenå Latinske og i nogen grad også Grenå Kirke Og endelig i al korthed - en fortegnelse over dele af byarkivet.

Formodentlig har Dauw, når han på rejser frem eller hjem til sin afsides ø passerede Grenå, ofte måttet vente på skibslejlighed. Rimeligvis har han da ved sådanne lejligheder været gæst hos rektor Plenge og der benyttet lejligheden til at for skaffe sig disse afskrifter. Det er dels lange udskrifter eller referater af processer, som latinskolens lærere i tidens løb har måttet føre for at få deres ret over for borgere i Grenå, processer, som også delvis genfindes i tingbøgerne. Men desuden er der kopier af skrivelser og indberetninger angående skole og kirke, skoleplaner, stykker af prædikener, begravelsessange forfattet af rektor Schmidt, inskriptioner fra Grenå Kirke, en fortegnelse over dokumenter og protokoller, som tilhørte byarkivet m.m.m. Hele værket er på 288 håndskrevne sider in 4to. Håndskriftet findes på det kgl. bibliotek. Men på grund af dets værdi for mit lokalhistoriske arbejde har jeg i efteråret 1927 haft det deponeret på Grenå Biblioteks læsestue i brandfrit rum og foretaget en ordret og fuldstændig afskrift deraf, således at der nu eksisterer en sådan kopi her i byen. Desværre er Dauws bog uden paginering. Af praktiske grunde har jeg derfor i min afskrift nøje overholdt at skrive nyt tal, hver gang originalen har en ny side. Når jeg derfor i mine mange henvisninger til Dauw anfører side det og det, er derved underforstået det tal, som vil fremkomme, hvis originalen engang forsynes med fortløbende paginering. Hvis forholdene, tid og pengemidler tillader det, vil jeg måske, når Grenå Bys Historie er sluttet, udgive Dauws Annotationer i en noget forkortet form som et selvstændigt lille bind.

Men tilbage til præsten Dauw! På værkets titelblad oplyser han, at der-

med er begyndt i oktober 1738. Men værket har oprindelig bestået af løse læg, og på forreste side af et af disse læg står, at de næste sider er en udskrift af skolens protokol fra år 1697-1739, foretaget i 1740. Afskriftens rigtighed »testerer« en mand ved navn Nicolai Isenfeld. Det er efter al sandsynlighed nævnte Isenfeld selv, som har besørget denne kopi. Siderne har i originalen, altså skoleprotokollen, udgjort 166 skrevne sider. I afskriften fylder de 133 sider. Titelbladet bærer en lille notits: »I skriverløøn á 6 skilling arket kostet 1 rdl. 1 mark 10 skilling«. Det passer ganske nøje med $10\frac{1}{3}$ ark = 166 sider. Det ser altså ud til, at de ark, som ovennævnte afskriver, hvis navn jeg ellers ikke kender, har skrevet, udgør Dauw side 84-217, d.v.s. 133 sider.

Men nu svarer 1 rdl. 1 mark 10 skilling til 122 skilling. Divideres dette tal med 6 sk. fås $20\frac{1}{3}$, hvilket altså er arkenes antal. Hvis dette tal skal passe, så må dermed sigtes til skolens protokol, som netop, efter hvad teksten selv oplyser, var på »166 skrevne pagina in 4to«, altså godt 20 ark.

Alt dette mekaniske afskrivningsarbejde har pastor Dauw altså fået udført formedelst betaling af godt 1 rdl.

De mange andre indhentede oplysninger har han formentlig selv afskrevet under ophold i Grenå på vej hjem til Anholt.

Grenå bys styrelse fra middelalderen indtil ca. 1700

I. Lensmanden

Danmarks købstæders selvstyre var i middelalderen ret vidt, men helt uafhængige var de ikke. Borgerne havde altid en herre over sig. Som regel var det kongemagten, men det kunne også være kirken eller en verdslig fyrste. Således kalder borgmesteren i Ebeltoft sig i 1524 kirkens tjener.

I de ældste stadsretter ses, at kronens interesser varetoges af en »advokat«. Under navn af foged eller kongens foged fortsatte han sin virksomhed gennem det 18. århundredes stadsretter både i de almindelige og i de for den enkelte købstad givne.

Men omkring 1400 dukkede der en ny mand op, nemlig byfogeden. Han arvede de fleste af kongens fogeds hverv og blev mere og mere kronens faste repræsentant.

Lensmanden på Kalø

Udøvelsen af de egentlige højhedsrettigheder gik deri mod over til lensmanden. Han stod som overordnet tilsynsførende og bindeled mellem kronen og den kommunale øvrighed, d.v.s. borgmester og råd.

Nu er der 2 muligheder, alt eftersom byen var bortforlenet eller den »lå til fadeburet«, d.v.s., at dens afgifter direkte gik til kongens kasse.

Hvis den var bortforlenet, blev lensmanden som følge deraf »kongens foged« i byen. Men da han selvfølgelig hverken kunne eller ville personlig overtage alle de dermed forbundne forretninger, overdrog han udøvelsen af sin magt til en eller anden anset borger i byen, som således på hans vegne var byfoged og lensmandens repræsentant.

Hvis derimod købstaden »lå under kongens fadebur«, altså således at alle afgifter umiddelbart sendtes til kongen, uden at lensmanden eller nogen anden oppebar dem, må det antages, at deri gamle ombudsmand eller foged vedblivende har været kongens tillidsmand i disse byer, men at han dog i løbet af det 15. århundrede mere og mere er blevet kaldet byfoged, således at embedet i virkeligheden har holdt sig uforandret blot under et andet navn.

Grenå bortforlenet

Af det tidligere under »bortforlening« meddelte ses, at Grenå i en ikke ubetydelig række år har været bortforlenet først i 1327 til marsken Erich Holch og i de følgende århundreder til slægten Rosenkrantz i 3 genera-

tioner. Muligvis har der været endnu flere forleninger, som ikke længere kendes.

I disse tidsrum har altså lensmanden gennem en byfoged udøvet sin myndighed i Grenå.

Lensvældens ophør

Men da lensvælden med Chr. III, d.v.s. ved reformationstiden, var brudt, blev forholdet et helt andet. I årene 1540-50 kom det i en række købstæder til indre uroligheder. Flere steder nægtede borgerne at betale den pålagte cise af tysk øl, andre steder var der stridigheder mellem magistraten og de menige borgere.

Christian III udsendte derfor i 1547 en forordning, der fornyedes og uddybedes 8. juli 1561. Det hedder i denne, at »- - da der indløber mange klager fra købstæderne over uenighed blandt borgerskabet, så har kongen befalet de nærmest boende lensmænd at have købstæderne i forsvar og at påse, at borgmestre, rådmænd og byfogeder varetager deres embeder på rette måde, samt at borgerne ligeledes skikker sig tilbørligt mod borgmestre og råd. Endvidere skal lensmændene sørge for, at der indsættes dygtige folk til borgmestre, rådmænd og byfogeder«.

Denne forordning, hvorved købstædernes forhold til kronen ordnedes, fornyedes ikke senere, men den betragtedes som fremtidig stående ved magt.

I virkeligheden kan det siges, at det var denne forordning, som var gældende i de næste hundrede år, indtil enevælden 1660 helt brød med lensstyret.

Lensmanden har købstaden »i forsvar«

Men selv om nu købstæderne således i tiden 1547 til 1662 igen var lagt under lensmanden, så var det på en helt anden måde end før i bortforleningstiden. Købstæderne indbetalte nu deres afgifter og skatter til rentekammeret uden lensmandens mellemkomst, og kvittering derfor tilstilledes direkte byens styrelse. Når der derfor bruges det udtryk, at lensmanden skulle have købstæderne »i forsvar og befaling«, er det således at forstå, at han som den stærkere og mægtigere skulle have en beskyttelsespligt over for de beboere i købstæderne, som led uret eller overlast.

Men i øvrigt stod lensmanden som kongens repræsentant over for købstæderne. Til ham aflagde de nye øvrigheds personer ofte deres troskab, ligesom han indsatte dem, stundom efter særlig befaling, stundom af eget i magtfuldkommenhed. Kongelige forordninger eller påbud tilstilledes meget ofte købstæderne gennem ham, ligesom han skulle sørge for, at de blev efterkommet. Lensmanden havde ligeledes kontrol med tingbørgernes ordentlige førelse.

Lidt om Kalø lens historie

I den tidligere nævnte kongelige forordning af 8. januar 1561 anføres, at Århus og Kalø len nævnte år midlertidig blev slået sammen, i det lensmanden på Århusgård, Jens Juel, også fik »Kalø i forsvar«. Det varede dog kun i 2 år indtil hans død.

Hundrede år efter - ved enevældens indførelse og lensforfatningens ophør - blev Kalø len i 1662 omdannet til Kalø amt. Hermed er dog at mærke, at købstæderne ved denne omordning oprindelig slet ikke hørte ind under amtmændene. En snes år senere under Chr. V. underlagdes dog både købstæder og amtmænd stiftsamtmanden i Århus. Herunder hørte så Grenå i de næste hundrede år indtil 1796.

Og endelig kan så tilføjes, at af Kalø amt og Dronningborg amt [Randersegen] og to andre små amter dannedes i 1794 Randers amt. År senere lagdes også købstæderne Ebeltoft, Grenå og Mariager ind under dette amt undtagen i sager, som vedkom stiftsamtmand og biskop i forening.

Resume

Forholdet er altså dette for Grenås vedkommende:

- 1) Byen har oprindeligt i lighed med alle andre købstæder ligget direkte under kronen.
- 2) I tiden 1327 til 1530 var byen i forskellige perioder pantsat eller bortforlenet, i hovedsagen til medlemmer af slægten Rosenkrantz, hvoraf 3 var lensmænd på Kalø. I de mellemliggende lange tidsrum, når pantsættelsen var hævet, lå byen derimod »under fadeburet«, altså direkte under kongen. Ved reformationstiden, hvor kongemagtens økonomiske stilling forbedredes betydeligt, var lensvælden forbi, og
- 3) Grenå lå fra 1530 til 47 direkte under kronen.
- 4) Fra 1547 til enevældens indførelse (1662) under lensmandens »forsvar og befaling«, således at forstå, at denne på kongens vegne havde tilsyn med byen og var den nærmeste overordnede.
- 5) Fra 1662 og til Chr. V's stiftsamtmandsinstruks af 5. januar 1690 atter direkte under kronen.
- 6) Fra 1690 til 1796 under stiftsamtmanden i Århus.
- 7) I 1796 henlagdes Grenå by så endelig under Randers amt, hvor den er forblevet siden.

Da Lensmændene på Kalø således i flere århundreder har haft en meget levende forbindelse med Grenå by og indflydelse på dens administration, hidsættes her en fortegnelse over disse lensmænd forsynet med enkelte Notitser af personlig eller lokalhistorisk art. Af pladshensyn har jeg måttet nedskære dette stof i ganske betydelig grad.

Fortegnelse over lensmænd over Kalø len 1340-1662

Kalø len bestod af Mols, Nørre- og Sønder-Herred, Sønderhald, Østerlilbjerg og Galten Herreder samt Anholt og desuden af købstæderne Grenå og Ebeltoft, d.v.s. halvdelen af det gamle Åbo Syssel eller, hvis man ser hen til den nuværende inddeling, omtrent halvdelen af nutidens Randers amt.

- 1) Den første kendte lensmand på Kalø er før 1340 indtil ca. 1370 Claus Limbek. Han kom ind i Danmark med grev Gert og må have vist greven store tjenester, siden denne gjorde ham til en art underbefalingsmand for hele Jylland og desuden gav ham det vigtige slot Kalø i pant for 10.000 mark sølv. Claus Limbek sluttede sig efter grev Gerts død i Randers til Valdemar Atterdag og ved blev at være lensmand på Kalø.
- 2) 1362, Niels Mus, høvetsmand til Kalføe.
- 3) 1365, 66, Fikke Moltke.
- 4) 1371-, Johannes Perle. Han kaldes i Pontoppidans Danske Atlas »Capitanus Castri Kalfø«. Man ved ellers intet om ham. Ikke heller ved man noget om, hvem der var hans efterfølgere, før vi når ned til året 1439.
- 5) 8. maj 1439-1452, Otte Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm. Han var rigets hofmester, altså den mægtigste mand i landet næst efter kongen. Han havde Grenå m.m. i forlening. I 1452 fik han Skanderborg len og er da rimeligvis fratrukket Kalø. I 1455 forlenede kongen ham med Bro Hospital ved Grenå.
- 6) 1452(?) -84, Erik Ottesen Rosenkrantz til Boller. Han var søn af foregående og var ligesom denne rigshofmester. Han kaldes »den på gods og børn rige«, idet han havde 17 børn og foruden Boller og Bjørnholm var ejer af 800 bøndergårde og 6000 tdr. hartkorn. Foruden at være rigets mægtigste mand nævnes han som en »særdeles dygtig, from og retsindig mand«. Død 1503.
- 7) 1484-1501, Oluf Friis. Død 1501.
- 8) 1501-05, Jacob Krumpen. Han var broder til rigsmarsken Otto Krumpen, der i 1520 var Chr. II's overanfører på krigstoget mod Sverige, og til den lige så kendte biskop Stygge Krumpen i Børglum Kloster.
- 9) 1505-14, Niels Klemitsen. Han var vistnok af »ufri herkomst«, men desuagtet rigsråd. Mistede i 1514 Kalø len, men udnævntes i 1516 af Chr. II til lensmand på Ålborghus. Omtales som en overordentlig dygtig mand.
- 10) 1514-54, Erik Eriksen Banner til Asdal og Kokkedal. Han var lensmand på Kalø under 3 konger og er sikkert den, som har været længst i embedet. Som flere af forgængerne var Erik Banner en af sin tids betydeligste mænd. Han var rigsråd og tilsidst rigsmarsk. Mest kendt for nutiden er han som fangevogter for sin slægtning Gustav Vasa,

»then svenske fange, som bortløb, gostafferigsøn«. Det kostede Erik Banner kautionssummen, 1600 gylden, en sum, der anslås at svare til 12.000 kr. nu. Men dette tal giver intet virkeligt begreb om beløbets købeevne. Det var dengang prisen for 8000 tdr. rug og ville altså nu have samme købeevne som over 200.000 kr.

Blandt lensmandens pligter var at underholde kongen med følge i 2 nætter, når han var på rejse. Det vil forstås, at det var en bekostelig pligt, når man hører, at det drejede sig om 2 måltider mad pr. dag for 280 ryttere og staldrum og foder til 280 heste.

Kongebesøg i Grenå

Det vides, at kong Chr. III på indtogsrejsen i Jylland i 1545 foretog en afstikker til Djursland, hvor altså Erik Banner var vært for kongen og fulgte i 2 dage og nætter. Ved samme lejlighed opholdt kongen med følge sig i Ebeltoft én nat og i Grenå én nat.

Om en anden Djurslandsrejse, som samme konge foretog med udgangspunkt fra Randers, berettes i kancelliets brevbøger fra 1552: Kongen med følge gæster Ebeltoft torsdag aften og nat 9. juni 1552, Grenå fredag aften og nat 10. juni og lensmanden på Kalø derpå de følgende 2 nætter.

- 11) 1554-57, Frants Banner til Kokkedal. Søn af foregående og blev efter faderens død hans efterfølger som lensmand på Kalø, hvor han dog kun forblev 3 år, og hvorfra han forlenedes med Børglum Kloster. Der forblev han til sin død (1575).
- 12) 1557-63, Jens Juel til Alsted. Ved forordn. af 8. februar 1561 blev Århus og Kalø len midlertidig slået sammen, således at Jens Juel var lensmand begge steder. I kongebrevet af nævnte dato pålægges det ham udtrykkelig »at have købstæderne Århuus, Grindnue og Ebeltoft i forsvar og påse, at borgmestre, rådmænd og byfogeder varetager deres embeder på rette måde«. Han døde om bord på flåden lige i begyndelsen af den nordiske syvårskrig.
- 13) 1563-96, Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm og Skafføgård (f. 1523, d. 1596), rigsråd. Efter et indholdsrigt ungdomstiv i Tyskland blev Jørgen Rosenkrantz lensmand på Koldinghus, senere på Dronningborg og i 1563 tillige på Kalø. Det er ham, som efter flere mageskifter i årene 1563-69 om byggede den gamle »Holmegård« i Hornslet sogn til det prægtige »Rosenholm«. Jørgen Rosenkrantz havde i sin lange embedstid en mængde at gøre med Grenå. Straks fra første færd gav selvfølgelig de indre forhold under den nordiske syvårskrig (1563-70) lensmanden anledning til mange forhandlinger med byens beboere om leverancer af folk, naturalier og skatter. Han måtte flere gange til Grenå for at påse, at borgerne udtog gode karle til kongens tjeneste og forsynede dem

Jurgen Rosenkrantz. Lensmand på Kalø 1563-96.
(Efter maleri på Rosenborg).

tilstrækkeligt med »før«, d.v.s. bøsser, spyd og andre våben.

I 1571 var lensmanden efter kongens befaling i Grenå for at ordne en anden sag. Borgerne havde indsat 2 borgmestre uden at søge tilladelse dertil hos kongen.

Lensmanden skulle nu drage til Grenå, afsætte den ene borgmester og forbyde borgerne fremtidig at indsætte borgmestre uden kongens tilladelse.

I 1578 og 79 var der stor misvækst på Djursland. Lensmanden er da efter kongens befaling bl.a. flere gange i Grenå for at erkynde sig om, hvor mange af byens fattigste indbyggere, der mangler korn til brød, indtil den nye høst kommer frem. De pågældende sikres da til moderat pris noget korn fra kronens magasiner på Kalø. Efter en 33-årig mønsterværdig administration døde Jørgen Rosenkrantz i 1596.

- 14) 29. maj 1596-97, Henrik Lykke til Overgård, rigsråd. Oprindelig lensmand over Vordingborg len, hvortil han vendte tilbage efter et enkelt års virksomhed her. Henrik Lykke var bedstefader til den meget kendte og om talte Cai Lykke, den unge, elegante, letsindige adelsmand, som på grund af et par meget vovede ytringer om dronning Sophie Amalie fradømtes »ære, liv og gods«, men som ved flugt ud af landet frelste sit liv.
- 15) 12. april 1597-1696, Henrik Below til Spøttrup. Født i Tyskland af gammel meklenborgsk adelsslægt. Han havde tilbragt sin ungdom i Tyskland, dels med studier, dels med krigstjeneste. I Danmark kom han snart i høj gunst hos kong Frederik III, der gjorde hans bryllup på Koldinghus, hvad der ansås for en ganske særlig gunstbevisning. Om den særdeles venlige og hjertelige tone, han anvendte over for borgerskabet, vidner adskillige breve til byfoged og rådmænd i Grenå, som findes bevaret i byarkivet (nu Landsarkivet i Viborg). I et brev, skrevet på Kalø juledag 1602, lover han rådet at komme til Grenå i anledning af et borgmestervalg, så snart pesten, som nu hjemløser byen, er ophørt.

Jørgen Skeel, lensmand på Kalø
1607-29 (?).

Jytte Brok, gift med Jørgen Skeel.

(Efter malerier på Gl. Estrup).

I 1606 fører han på kongens vegne forhandling med borgerne og med mølleren i vandmøllen ved Grenå om foranstaltninger i anledning af sandflugten fra Hessel Hede, som spærrer åen og derved både hindrer sejladsen, volder oversvømmelse i byen og ødelægger møllens afløb, så den helt er gået i stå. Midt under disse forhandlinger døde Below 7. december 1607.

Han var en af de mange gode og dygtige lensmænd over Kalø len.

- 16) 1607-1629 (?), Jørgen Skeel til Sostrup [nuværende Benzons]. Født 1578, død 1631. Rigemarsk m.m. Han var gift med Jytte Brok, datter af den mægtige Eske Brok til Gl. Estrup, lensmand på Dronningborg m.m. Det var Jørgen Skeel, som havde afkøbt Hans Seefeld det af dennes fader opførte smukke slot Sostrup med alt tilliggende gods og kort efter tillige Skærvad. Det faldt i Jørgen Skeels lod på kongens vegne af træffe de fortsatte aftaler med Grenå angående forholdsregler til sandflugtens bekæmpelse og gravning af en ny å til havet. Det var også Jørgen Skeel, som på kongens vegne tilsagde de brandlidte borgere fra den store brand i 1626 tiende fritagelse. Herom skrives ganske troskyldigt i tingbogen under 30. april 1627: »... og haver den gode mand, velbyrdige hr. Jørgen Skeel på kongl. maysts gode »behoffundt fornævnte mænd at være forskånet for levering af tiendekorn for det år 1626 formedelst den skade, de af ildebrand lidt haver ...«.
- 17) 1629-40, Christen Thomesen [Sehested] til Tandrup (f. 1690, d. 1659). Fra sit 10.-13. år opdroges han hos Holger Rosenkrantz

Christen Thomesen Sehested, lensmand på Kalø 1629-40. (Efter maleri på Holsteinborg).

[den lærde] på Rosenholm, hvorfra han 13 år gammel sendtes til universitetet i Wittenberg. Efter en række frugtbare studieår ved tyske og franske universiteter kom han tilbage til Danmark, hvor han kom til at spille en overmåde stor rolle, takket være en sjælden lærdom, dygtighed og retsindighed. Han var rigens kansler, senere kongens kansler og dermed landets øverste embedsmand.

Uagtet han var af Sehestedslægten, skrev han sig slet og ret Christen Thomesen, og populært kaldtes han altid Christen Kansler. Denne benævnelse træffes end også adskillige gange i Grenå tingbøger.

I 1631 fik han af kongen pålæg om sammen med Alb. Skeel til Katholm og Jørgen Skeel til Benzon at syne et sted som borgerne i Grenå mente kunne tjene dem til havn. Desværre oplyses det ikke, hvad det er for et sted. I 1634 fik Christen Thomesen besked fra kongen om at undersøge, om der var nogen, som for egen regning og risiko ville påtage sig at opføre Grenå Vandmølle, som var helt fordærvet af sandflugt. I så fald skulle lensmanden yde vedkommende al hjælp og skaffe ham tømmer fra kronens skove.

18) 1640-46, Just Styggesen Høg til Gjordslev (f. 1584, d. 1646). Efter 15 års ophold i udlandet vendte han tilbage til Danmark, hvor han blev medlem af rigsrådet og i 1640 rigens kansler. Samtidig forlemt med Kalø len, som han beholdt til sin død.

19) 1647-48 (?), Claus v. Ahlefeldt (f. 1617, d. 1678). General. Ridder af Elefanten. Chr. IV's svigersøn idet han i 1648 blev gift med dennes yngste datter Elisabeth Sophie, Hølsøster til Ulrik Chr. Gyldenløve og datter af Vibeke Kruse.

Ahlefeldt mistede Kalø len året efter, da Kong Chr. IV døde. Han kom dog atter under Fr. III til at spille en fremtrædende militær rolle som Københavns forsvarer under svenskekrigen.

20) 1648-60, Gunde Rosenkrantz til Vindinge, (f. 1604, d. 1675), søn af rigsråd Holger Rosenkrantz [den lærde] til Rosenholm.

Som alle unge adelsmænd i de tider havde han studeret ved fremmede universiteter, navnlig tyske. Ved arv og køb erhvervede han

Gunde Rosenkrantz, lensmand på Kalø 1648-00. (Efter maleri på Frederiksborg).

meget betydelige godsområder, men - kom bl.a. ved disse godshandler - i meget stor gæld, der yderligere forøgedes ved ulykkerne under svenskekrigen. Fallit i 1662. Han flygtede til Sverige, hvor han døde forarmet, falleret, hjemløs og halvvejs forræder imod sit land.

Det gammeldags lensvæsens ophør i 1662

Ved enevældens indførelse i 1660

havde kongemagten fået en meget virksom hjælp af borgerne, medens adelen af alle kræfter havde strittet imod. Ved den derefter følgende lovgivning viste kongen på mange måder sine allierede sin erkendtlighed. Bl.a. bestemtes det ved forordn. af 22. februar 1661, at lensmændenes kontrol med købstæderne og deres deltagelse i udnævnelsen af borgmestre og rådmænd skulle bortfalde. Befalinger fra kongen til købstæderne og andragender fra disse til kongen skulle nu gå direkte mellem parterne uden lensmændenes indblanding.

Ved kongl. forordn. 19. februar 1662 omdannedes lenene til amter. Men »de amtmænd, som lensmændene forvandlede til, blev ikke byernes overherre, men stilledes af regeringen altid side ordnet med byøvrigheden«.

Dermed er altså det århundreder gamle samkvem mellem Kalø og Grenå by på afgørende punkter forbi. Tilsynet udøvedes nu gennem kommissioner eller af enkelte mænd med bestemte hverv.

Det gamle historiske Kalø slot, hvorfra lenet i så mange århundreder havde været styret, og hvortil så mange begivenheder knytter sig, var allerede i 1661 overdraget til Frederik III's og Margrethe v. Papes søn Ulrik Frederik Gyldenløve. Han boede der kun i kort tid. Senere solgtes det til rentemester Mogens Friis. Efter sagnet skal det være nedbrudt i 1672 og materialet ført til København og anvendt til opførelse af Charlottenborg slot (?).

Da den gamle historiske forbindelse mellem Grenå by og Kalø dog ikke helt var forbi, så længe Kalø amt endnu eksisterede, tilføjes her en forteg-

nelse over amtmændene over Kalø i årene fra 1662 til 1794, da Kalø amts endelige ophævelse fandt sted, og det lagdes ind under Randers amt.

Kalø amt 1662-1794

Amtet omfattede da flg. herreder: Sønderhald, Øster-Lisbjerg, Nørre-, Sønder og Mols Herreder samt øen Anholt.

- 21) 1660-66, Erik Rosenkrantz, søn af Holger Rosenkrantz [den lærde]. Han var tillige stiftsbefalingsmand over Århus stift, men afskedigedes ret brat fra begge stillinger i 1666, muligvis fordi han var faldet i unåde hos Fr. III. Han var den sidste lensmand efter den gamle ordning og den første amtmand efter den nye.
 - 22) 1666-71, Jørgen Friis. I de følgende 12 år var Kalø amt slået sammen med Havreballegård og Stjernholm amter og amtmændene var samtidig stiftsamtmænd i Århus stift.
 - 23) 1671-74, Henrik Rantzau.
 - 24) 1674-75, Mogens Friis.
 - 25) 1675-81, Emil Rosenkrantz.
 - 26) 1681-83, Ove Juul.
- Endelig var så Kalø amt de følgende 110 år igen alene som forhen. I alle disse år var amtmændene af samme slægt.
- 27) 1683-1704, Kristian Gersdorff til Isgård og Sæbygård.
 - 28) 1704-41, Joakim Gersdorff.
 - 29) 1741-57, Kristian Gersdorff.
 - 30) 1757-77, Kristian Rudolf Filip Gersdorff.
 - 31) 1777-93, Poul Rosenørn Gersdorff.

Denne første amtsdeling var i flere måder upraktisk. Amternes enkelte dele lå ofte spredt mellem hinanden, og amterne var for små og for mange. Ved kgl. resol. af 4. september 1793 og rentekammerets plakat af 21. maj 1794 fastsattes da en ny inddeling i 18 amter med mere naturlige grænser. Her for egnens Vedkommende blev nr. 38 Dronningborg, nr. 39 Mariager Kloster, nr. 40 Silkeborg og nr. 41 Kalø amt slået sammen til ét amt, som fik navn Randers amt. Herunder lagdes i 1796 købstæderne Grenå, Ebeltoft og Mariager, der altså hidtil ikke havde ligget under amtmandens myndighed, men under stiftsamtmændene i Århus.

II. Byfogeden

Det følger af sig selv, at lensmanden hverken ville eller kunne føre det daglige tilsyn med byerne eller personlig udøve alle de funktioner, der var pålagt ham. Ligeledes er det indlysende, at kongen, hvad enten byen var bortforlenet eller ej, måtte have en repræsentant i enhver købstad. Det var byfogeden, som havde dette dobbelte Hverv.

Ligesom borgmestre og rådmænd blev byfogeden højtidelig indsat i sin

bestilling. Men medens borgmestre og rådmænd så godt som altid beklædte deres embeder på livstid, synes det omvendte undertiden at have været tilfælde med byfogeden. Ligesom disse valgtes han i begyndelsen blandt byens næringsdrivende borgere, og hans byfogedbestilling kunne tit indvirke uheldigt på hans borgerlige erhverv.

Byfogedens indtægter

Vederlaget fra staten var ubetydeligt. Men som regel havde byfogeden ligesom borgmester og råd ret til visse stykker jord af byens mark. Desuden havde byfogeden nogle steder en lille andel i visse af rettens indkomster. Og endelig var det almindeligt, at byfogeden var fritaget for »skat og borgerlig tyngde«, som det hed. Dette var dog som regel en personlig begunstiging og ikke knyttet til embedet. Fra borgernes side overholdtes byfogedens skattefrihed ikke altid. Og som vi skal se senere (under Rasmus Simonsen) har en byfoged her i Grenå endogså været ude for en meget skrap tilrettevisning fra højeste sted, fordi han havde undladt at sætte sig selv i skat.

Byfogedens kvalifikationer

De Betingelser, som stillede for at blive byfoged, var ikke hverken mange eller store. Som regel skulle han før sit valg være borger i byen.

Nogen juridisk kundskab var naturligvis uundværlig, men denne var i de tider lettere at erhverve end nu. Lovene var få og enkle og forandredes kun med meget lange mellemrum. Og længere hen i tiden, nemlig i 1683, kom så den fortræffelige »Chr. V's danske lov«, som kort og systematisk indeholdt regel for snart sagt alle forhold, og som vedblev at gælde næsten uforandret i århundreder. Alligevel viser den række »oprejsningsbreve« [tilladelser til at påanke en forældet sag], som kancelliet i tidens løb udsendte, at det ofte har knebet med byfogedens juridiske viden.

Desuden skulle byfogeden også gerne kunne skrive og læse. Thi selv om han havde sin tingskriver til at føre bøgerne, så ville det jo være en lovlig følelig mangel, om han ikke havde disse elementære færdigheder. Og dog er det set - end da i en stor by som Odense - at en byfoged sad 6 år i embedet uden at kunne læse eller skrive, før han i 1603 »forskånedes« for stillingen.

Byfogedens pligter

Byfogeden var først og fremmest rettens betjent, og hans vigtigste hverv var at forestå bytinget, hvor han som regel fungerede som dommer. Her i Grenå kaldes han adskillige gange i den egenskab »tinghører« eller »tingholder«, selv om disse to benævnelser dog i hovedsagen anvendtes om personer, som forestod bytinget, når byfogeden selv af en eller anden grund var forhindret i at være til stede.

Byfogeden skulle »skaffe hver mand lov og ret«, som man sagde. Til lige havde han opsyn med den offentlige orden og sikkerhed i byen og skulle påse, at regeringens mange foranstaltninger og påbud overholdes. Desuden var det også almindeligt, at byfogeden samtidig beklædte stillingen som tolder og cistemester.

Endelig var det også senere hen i tiden, da postvæsenet indførtes, almindeligt i små købstæder, at postmesterbestillingen betroedes til byfogeden. Således var byfoged Boserup i Ebeltoft tillige postmester - endda både der og i Grenå - fra 1751, indtil han døde i 1771. Derefter blev hans søn, byskriver Johan Ludvig Boserup, hans afløser som postmester i Ebeltoft, medens byfoged Behri Grenå fik den anden halve del af embedet.

Byfogedembedets ubehageligheder

Behagelig har byfoged bestillingen sikkert ikke været. Tidens umådelige trættelyst og over alle grænser gående kærlighed til processer i forening med dens råhed og ringe kræsenhed i valget af midler, har nok kunnet sætte en mand grå hår i hovedet. Ja, vi har endogså her i Grenå eksempel på, at byfogeden i 1575, medens han sad på tinge i embeds medfør, blev overfaldet og livsfarlig såret. Ubehageligt var det også for byfogeden, at hans private bolig ofte toges i brug som fængsel. I middelalderen var det mange steder skik, at ombudsmanden, som var forgænger for byfogeden, imod en særlig afgift, som kaldtes »tyvstud«, over tog bevogtningen af fangerne. Senere hen blev det naturligvis almindeligt, at byerne fik deres egne fængsler i rådstuekælderen. Men selv hen i 18. århundrede har der her i Grenå nu og da været tilfælde, hvor byfogeden har haft en arrestant siddende i privatfængsel hos sig.

Man har flere eksempler på, at byfogeder har ønsket sig fritaget for embedet for bestillingens besværligheds skyld, og fordi deres borgerlige »næring og bjærgning forsømtes, så de derudover slet forarmedes«.

»Embedets ringhed«

Her i Grenå er det navnlig embedets ringhed, d.v.s. de ubetydelige indtægter, der klages over.

Dels af den grund og dels fordi borgerne var så efterladne med at indbetale deres skatter og andre afgifter, kom regnskaber og indbetalinger ikke ind i rette tid. Fra rentekammer og lensmænd udgik der stadig mere eller mindre kraftige rykkerbreve til byfogederne og gennem dem til toldere og cistemester. Der er endog eksempler på, at en konsumtionsforpagter her i Grenå trues med militær execution, hvis han ikke uophødelig bringer sit regnskab i orden.

I 1591 udstedes skøde til Søffren Villersen, borger i Grenå, på et hus, som står øde, og som er blevet tilvurderet kronehefter en tidligere byfoged, der ikke har kunnet gøre sit regnskab klart. Hans navn nævnes ikke.

Peder Torngård skriver ca. 1646, at han formedelst armod kom af bestillingen og flyttede til Enslev.

Enkelte byfogeder rykker ind som borgmestre

Der er her i byen flere eksempler på, at byfogeden har fået borgmesterembedet, når dette var ledigt, og at en ny mand så er rykket ind i byfogedembedet. Det synes jo at stride imod den almindelige regel, at borgmestrene altid udpegedes af rådmændenes egen midte.

Men faktisk er det, at i hvert fald Niels Andersen i 1604, Peder Knap i 1619 og Johan Velou i 1669 bliver borgmestre, efter at de først i kortere eller længere tid har været byfogeder. Derimod er der aldrig eksempler på, at nogen er gået de modsatte vej. Det er endogså sket, at en byfoged har frasagt sig embedet og er blevet rådmand. Således fratradte Jens Søffrensen som byfoged 1. april 1588 og blev rådmand og Joelh Christensen ligeså i 1636.

Hvad indflydelse og anseelse angår, så synes rækkefølgen afgjort at være denne: først borgmester, så rådmænd og så byfoged. Men om både byfogeder, borgmestre og rådmænd i Grenå kan det siges, at økonomisk har embedet ikke betydet ret meget for dem. »Det var så vist ikke med penge, men med anseelse, at datidens øvrigheds personer lønnes«.

Den store forandring i 1682

Det var i virkeligheden først ordningen af 28. januar og 13. februar 1682, som bevirkede en forandring heri. Ved denne gik magistraten fra at bestå af 6-8 mand, nemlig byfogeden, 1 eller 2 borgmestre og ca. 4 rådmænd, ned til kun at være én eneste person. Denne ene var byfogeden. Derved gaves der bedre udkomme for denne og mulighed for, at han helt kunne ofre sig for embedet.

Fra ca. år 1700, d.v.s. fra byfoged Blichfeldts tid stiger byfogedens indflydelse, magt og forholdsvise velstand derfor betydeligt. Dertil bidrog også, at han fra 1695 tillige blev herredsfoged over Nørre Herred. Dette ting »incorporeredes« fra 1726 helt under Grenå byting.

Om alt dette og om flere andre forhold og træk fra byens og dens borgers liv skal der fortælles lidt i efterfølgende fortegnelse over de byfogeder, som det har været muligt at efter spore.

Det må vel mærkes, at der for alle de ældstes vedkommende intetsteds findes nogen fortegnelse over deres navne, deres tiltrædelses- eller afgangsårl. i årstalene ved deres navne her i byen angiver kun det første år, jeg har truffet på dem i arkivalier, eller som velvilligst er meddelt mig fra rigsarkivet i København eller Landsarkivet i Viborg, der begge har deres viden fra de samme eller lignende kilder som jeg.

Først med enevældens indførelse i 1660-62 og navnlig fra den nye købstadordning i 1682 er der bestemte årstal og datoer at holde sig til.

Fortegnelse over byfogeder i Grenå for så vidt de kendes:

- 1) 1481 nævnes Jep Persen. Hans navn forekommer som byfoged 11. juni 1481 i et tingsvidne på Grenå byting, formodentlig også i 1489, da der kun står ... Persen.
- 2) 1496 nævnes Per Jepsen. Han er muligvis søn af foregående.
- 3) 15 ..., Troels Bendtsen. Nævnes engang i begyndelsen af 15 hundrederne.
- 4) 1552 og 57 nævnes Søren Jensen. 21. januar 1552, byfoged Søren Jensen i Grindue har berettet, at hans hustru, Johanne Thygisdatter, nylig er død og har efterladt så stor gæld, at hendes arvinger har frasagt sig både arv og gæld efter hende. Han har tilbudt kongen at betale hendes gæld, hvis han må beholde hele arven. Dette tillades. Han er endnu byfoged i 1557, da han står i restance med regnskabet fra 1552.
- 5) 1561 nævnes; Pe Trøy [formodentlig Peder Trøy]. Han er byfoged i 1561, da der fastelavnsmandag udstedes tingsvidne om Brohede og om, hvor langt Grenå »Byfred« strækker sig. En af hans efterkommere er Peder Rasmussen Trøy, rådmænd ca. 1624-32, og dennes søn Peder Pedersen Trøy, borgmester ca. 1653-64.
- 6) 1565 og 1579, Søren Sørensen Villersø. Han nævnes som byfoged i tingbogen for 1565. Han får 4. september 1571 forleningsbrev på Grenå Bro, som Severin Glad hidtil har haft i værge. Han skal ikke svare nogen afgift deraf, men skal forpligte sig til at holde den »ved god hævd og magt«. I 1574 søger han et tingsvidne på Grenå byting hos borgmester og rådmænd »om de vedkender dem, at Grenå Byfred var sønder ud til Hannestenen«, hvortil de svarede ja.
26. september 1575 overfaldes og såres Søren Villersø meget alvorligt, medens han sidder til tings, af en berygtet voldsmand, Kjeld Laursen. Han kommer over det med livet, men er i flere måneder forhindret i at møde på tinget. Voldsmanden dømmes fra livet. I den lange sygdomsperiode er Eskil Andersen tingholder.
Det er formodentlig en af rådmændene. Det faldt i Søren Villersøs lod at lede en af tidens sørgelige hekseprocesser (i 1572), således som det kan ses af en erklæring fra hans hånd angående Maren Kjærs bekendelse, før hun blev brændt ved Sønderherreds ting i 1572. Den bekendelse findes indført i tingbogen 16 år senere og anvendtes ved en anden hekseproces.
- 7) 1582 og 1583, Søffren Jensen. Om ham vides ikke andet, end at han endnu i 1587 resterer med regnskab og betalt ting fra 1. maj 1582 til Bartholomæi Dag 1583. Lensmanden skal derfor kraftigt påminde ham. Endnu i begyndelsen af 1588 er restancen ikke berigtiget, og lensmanden får fornyet henstilling fra kongen.

- 8) 1588, Moritz Kiellsen: Findes nævnt en mængde steder i tingbogen for 1588 som Byfoged. Men samtidig med ham er Jens Søffrensen kgl. Byfoged, og endelig er fra 1. April samme År Søffren Nielsen Dommer og Byfoged. Det er altså ikke helt let at udrede hvert Myndighedsområde. Moritz Kiellsen har vist nok været Byfoged i flere År, men findes kun nævnt det ene År 1588, fordi så mange både af de foregående og efterfølgende års Tingbøger mangler.
- 9) Ca. 1584 til 1. april 1588, Jens Søffrensen må være blevet byfoged efter Søffren Jensen, formodentlig i året 1584. I hvert fald afkræves han i 1587 regnskaberne fra Bartholomæi Dag [24. august] 1585 til - årsdagen derefter. Da de ikke afleveres, får lensmanden kort efter nytår ordre på med det aller første at skaffe restancerne indbetalt. Som nævnt under foregående er der ingen tvivl om, at der på denne tid har været 2 byfogeder i Grenå, både Jens Søffrensen og Moritz Kiellsen. Af disse har førstnævnte været »kgl. byfoged« og tillige tolder og cisemester. I 1588 må han være blevet ked af byfoged hvervet. 1. april dette år trådte Søren Nielsen til som dommer og byfoged, og Jens Søffrensen kaldes fra nu af rådmænd eller »fordum byfoged«.
I slutningen af samme år havde han en strid med den anden byfoged. Der havde i nogen tid hersket udførselsforbud mod kød. Ved tinget 23. december siger han da til Moritz Kiellsen: »Du haver udført kød«. Dertil svarede Moritz: »Så meget kød, som jeg har udført, det har jeg fortoldet«. Men Jens Søffrensen svarede: »Der løjst du, du førte 15 tønner kød ud med Christen Rasmussen som en tyv og en forræder, og du burde ikke at sidde på det sted, du sidder«.
Men så kommer efterspillet: Straks derefter viger Moritz sit sæde, og Jens Norup optræder som tinghører. Og så be kender Moritz lydelig for tinget, at der er kom met et brev fra kgl. maystæt, hvorefter kød atter må udføres.
Moritz havde altså været så smart at benytte sin forhånds viden om dette brev til straks selv at udføre et parti kød.
- 10) 1588-1592, Søffren Nielsen. Han tiltrådte altså sit dommersæde 1. april 1588 og var i det første halve år til stede alle tingdage. Men der høres ikke meget om ham ud over, at han beklæder dommersædet. Det er Moritz Kiellsen og Jens Søffrensen, der spiller den største rolle.
I 1592 står Søffren Nielsen endnu i restance med aflevering af regnskabet for sit første år (julen 1587 til julen 1588) og kræves derfor af rentekammeret.
- 11) 1592-1604, Niels Andersen må være blevet byfoged i det seneste 1592. Nævnte år [22. januar] er nemlig udstedet forleningsbrev til

ham fra kongen på et stykke jord, som af døde borgmester Madts Ericksen før havde.

Niels Andersen må sikkert have været kgl. byfoged og der med tolder og cistemester. I årene 1601 og 02 var det, at pesten rasede i Grenå. 19. december 1603 søgte og fik han derfor et tingsvidne om, at det var fuldt vitterligt, »at her ikke i disse tvende forgangne år udi hvilke gud haver hjemsøgt os udi Grendo med pestilenz har været søgning her til byen, hverken med udskibning, der kunne gå told af, eller indskibning ej heller cise af tysk øl«. Derfor kunne Niels Andersen »ikke fuldkomme sin regnskab så højt som tilforn sked er udj fremfarne åringer«.

Umiddelbart efter må Niels Andersen være blevet udnævnt til borgmester og altså have opgivet byfogedembedet.

12) Ca. 1604 til ca. 1619, Peder Knap. Han nævnes første gang som byfoged 19. januar 1604.

19. januar 1607 får han et tingsvidne af 6 synsmænd, som havde været ved »Grindo Minde«, d.v.s. åens munding, den daværende

havn, for at se, hvis skuder det var, som lå i strømmen og spærrede vandløbet, så det ikke kunne få sit fri løb.

Der var ikke mindre end 12 skuder. Senest 1619 blev Peder Knap borgmester og døde som sådan i 1623.

13) 16. september 1627, Anders Rasmussen. Han havde været rådmand (bl.a. 7. november 1612), forinden han blev byfoged.

Han nævnes første gang som byfoged 1. september 1619, da Peder Knap som borgmester forbyder borgerne

at holde svin, uden at de har ring i Næsen.

10. maj 1624 lader Anders Rasmussen indstævne alle de af byens Borgere, som bruger jord. Det var praktisk talt dem alle.

Anledningen var, at de fleste af dem ikke holdt deres »hegn og lukker« i orden, hvad de var pligtige til efter byens vide og vedtægt.

1. marts 1624 begærede og fik Anders Rasmussen et 24 mands vidne fra Grenå byting, angående hvorvidt Peder Thomesen Kiær har evne og formue til at betale 12 rdl. som bøde til kongen, fordi han havde »besøvet« Maren Ibsdatter sammesteds. Der udnævntes »24 borgere og trofaste dannemænd«, som sammen med alle de andre, der den dag søgte tinget, benægtede spørgsmålet. »Han kunne ikke betale bøden, da han kun er en ung dreng, der næppe har det, han kan skjule sig udi«.

Anders Rasmussen kaldes enkelte gange med rene ord »kgl. maystæts byfoged«.

14) 1629-1636, Joen Christensen havde tidligere været rådmand, nævnes som sådan 1627. Han er vistnok byfoged allerede i 1629. I tingbøgerne fra og med 1632 nævnes han en mængde gange.

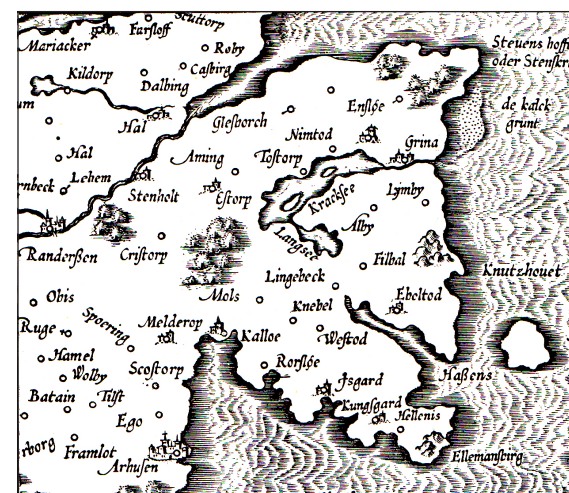
13. marts 1632 førte Joen Christensen på tinget last og klage mod Anders Andersen Skomager og hans hustru, som pludselig og uden årsag havde overfaldet ham personlig og gjort ham fortræd på »Kongens Gade for 8 dage siden«.

Det må have været en urolig uge, for ved samme ting oplæses endnu 3 andre klager over overfald.

Af dem er den ene fra byens tjener, Rasmus Michelsen Bysvend, som overfaldtes med stenkast af samme Anders Skomager »forleden da han gik i kongens bestilling«.

Kort over Jylland. Stukket af hollænderen Cornelius Anthoniszoon ca. 1550. Udsnit af Ortelius' latinske atlas.

Og endelig overfaldtes byfogdens hustru, Buol Søffrensdatter, et par dage efter »som hun kom gangende ned ad gaden med 2 lyse-gryder«, som hun havde købt. Steffen Jensen og Niels Madsen Skræder stod på gaden. Da hun

Djursland. Udsnit af kortet over Midtjylland i J. Hondius' franske udgave af Mercators Atlas. 1633.

kom forbi, bød hun dem guds fred. Men Niels Skræder løb hen og slog den ene af gryderne fra hende, så den faldt til jorden, og den ene fod gik af. Da svarede buol ham sagtmødig: »Det var smukt og dermed gik hun hjem.

En anden lille historie af privat art. Det var fra de ældste tider skik, at to unges trolovelse var en meget højtidelig begivenhed og havde retsmyndighed. Det var ikke ualmindeligt, at trolovelsen uden videre var indledning til ægteskabeligt forhold. Nu havde en ung mand, Søren Jensen Karlby, fundet behag i byfogedens datter, Kirsten Joensdatter. Men der var det i vejen, at den unge mand tidligere havde »filmet« med en anden ung pige, Anna Nielsdatter. Byfogeden lod da for at være på den sikre side nævnte unge pige eller hendes værge - indkalde for tinget. 28. marts 1636 stod denne så for tingsdorn og bekendte, at han ikke på pigens vegne havde »noget forbud at gøre på Søren Jensen Karlbys fæstens øl med Kirsten Joensdatter«.

I Slutningen af året 1636 må Joen Christensen have »kwitteret« byfogedbestillingen og nøjedes med at være rådmænd som forhen. På tinget træffes nemlig fra august en ny mand på dommersædet.

- 15) 13/6-1640, Peder Nielsen Torngård. Han nævnes første gang 22. august 1636, da han på velbårne fru Dorette Juel på Meilgårds vegne lader tiltale Søffren Rasmussen Knap, dansk dkolemester i Grenå, for 10 slette mark, som han skylder hende i husleje.

4. september 1637. Byfoged Peder Nielsen tilsiger på kongens vegne borgerskabet at »forskaffe føre karle at gå vægtene her på Kongens Gade. derhos, at de skal stå stille og råbe for præstens, borgmesters, råds og byfogeds døre samt at råbe hvert klokkeslet under straf«.

31. juli 1637. Tingsvidne for byfoged Peder Nielsen Torngård, at han »forbyder alle, som har skuder at sejle til København så længe pestilencen, der sammesteds så kraftigt grasserer«.

I sommeren 1639 indtraf den tidligere omtalte drabssag, hvor Niels Knap stak sin onkel Søren Spillemand ihjel. Først ved sagens slutning, og efter at nævningene havde afsagt den foreløbige dødsdom, kom Peder Torngård i tanker om, at han ikke kunne dømme i sagen, da han selv var »interessert udi den«. Der måtte derfor udnævnes en sættedommer.

Med Året 1639 må Peder Torngård være fratrådt som byfoged. I anledning af en langt senere antegnelse i byfoged regnskaberne for tiåret 1636-46 får han, der nu som en fattig mand boede i Enslev, lejlighed til et svar. Han skriver, at i de 4 år, hvori han var byfoged i Grenå, faldt ingen voldsbøder eller nogen oppebørsel i andre måder, som han bekom at gøre regnskab for, og at han straks der-

efter formedelst armod kom af bestillingen og flyttede fra byen til Enslev. Han formoder underdanigst, at han udi slig tilfælde som en fattig, forarmet mand må forskånes for yderligere tiltale.

- 16) 1643. Om efterfølgeren, Oluf Markorsen, som skal have været byfoged i Grenå, bl.a. i 1643, ved jeg ikke noget at berette.

- 17) 1644 (?), 48, Christopher Pedersen. Årene 1644-45 var de sørgelige krigsåre i tredivårskrigen sidste afsnit, »Torstensonskrigen«, da Grenå lige såvel som omtrent hele Jylland fik ulykken at mærke. Om det er Christopher Pedersen, der har stået for byens styrelse i det første af årene, kan ikke afgøres bestemt. Et dokument fra 1644 er på byens vegne underskrevet af 3 rådmænd og kærneren, men ikke af nogen byfoged eller borgmester.

Derimod er Christopher Pedersen en af de 15 underskrivere på Grenå bys erklæring fra 1645 til de kongelige commissarier angående, hvilke ulykker der er overgået Grenå i krigsårene.

Og i en tingbogsudskrift i rådstuearkivet fra 4. oktober 1648 nævnes ganske klart Christopher Pedersen som byfoged og Søren Knap som byskriver.

Foruden krigens ulykker har Christopher Pedersen muligvis også i sin embedstid oplevet den anden store ulykke som overgik byen, nemlig branden i 1649, hvorved hele byens østlige del ganske nedbrændte sammen med latinskolen, den gamle præstegård og kirken.

- 18) 1651, 55, Marius Persen nævnes i landsarkivets fortegnelse som byfoged i 1651 og 55. Jeg kender intet til ham og har aldrig fundet hans navn.

- 19) 1656, 64, Christen Miekelsen. Nævnes i Viborg Landsarkivs lortegnelse som byfoged i Året 1656.

14. Maj 1664 foretager han sammen med byens øvrige magistrat et mageskifte med latinske skoles rector, Rasmus Michelsøn Råballe. Ved branden i 1649 var latinskolen i Østergade nedbrændt.

Djursland. Udsnit af hollandsk kort over Jylland fra ca. 1660. Udgivet af bogtrykker og kartograf Willem Janszoon Blaeu i Amsterdam.

Nu mageskifter rektor »et stykkejord og ejendom« på Lillegade, hvorpå står et hus, nabo til hans egen have, imod til gengæld at få den nedbrændte latinskoles ejendom på Østergade. Dokumentet betegnes udtrykkelig som »gavebrev på et skolehus«.

20) 31. august 1668-3. november 69, Johan Velou udnævntes til byfoged 31. august 1668. Allerede næste år var imidlertid borgmesterstolen ledig; og Velou søgte og fik den. Da en ny byfoged udnævntes allerede 2. maj 1669, har Velou altså kun haft embedet i 11 måneder.

21) 1669-1674, Hans Lang udnævntes 2. august 1669. Han findes anført i Landsarkivets fortegnelse, men jeg har ikke truffet hans navn.

22) 1674-82 (?) Otto Nielsen Liungby [eller Lyngbye], udnævnt 23. august 1674.

I Dauws Annotationer findes anført en dom, afsagt 25. oktober 1675, af denne byfoged i en strid angående degne-stolens rettighe-der. Sammesteds findes et par domme om lignende emner fra 1676. Men da alle retsprotokoller mellem 1639 og 1705 - som tidligere nævnt - er forsvundet, vides ellers intet om manden. Han forblev rimeligvis i embedet indtil den store »reduktion« i 1682.

Tiden efter den store »reduktion« i 1682

Som nærmere vil blive omtalt i det følgende afsnit under borgmestre - ud- kom der en kgl. forordning af 26. januar 1682, hvor ved bestemtes, at borg- mestre og råd ophævedes i en række af Danmarks mindre købstæder - bl.a. Grenå, Ebeltoft og Mariager - og byfogeden blev eneste magistratsperson.

3 kommissionsmedlemmer, udnævnt af kongen, opholdt sig i sommeren 1682 i Grenå. Deres opgave var at træffe de nærmere forholdsregler i an- ledning af denne fuldstændige omordning af de hidtil eksisterende embe- der. Desuden havde kommissærerne den opgave at undersøge, om nogen af de da siddende personer var egnet til at fortsætte under den nye ordning. Det har man ikke fundet her. I stedet udnævntes til byfoged Poul Cronbeck. Det var en helt ny mand, som vist nok slet ikke var borger i Grenå.

Egentlig kan man sige, at byfogedrækken efter den gamle ordning burde slutte med 1682, altså her. Da imidlertid først det virkelige, iøjnefaldende skel mellem gammelt og nyt indtræder med Blichfeld, som udnævntes 22. april 1693, medtages de 2 første byfogeder, nemlig Cronbeck og Simonsen her, medens Blichfeld indleder rækken i det følgende århundrede.

23) 1682-1688, Poul Jensen Cronbeck, der udnævntes 13. december 1682, var således den første byfoged efter den nye ordning og alt- så byens eneste magistratsperson. For at den megen myndighed ikke skulle friste til misbrug af magten, bestemte forordning af 28. januar 1682 dog, at byfogeden ikke måtte dømme alene i livs- og æressager, men skulle tage til sig »de otte bedste tingmænd« som deltagere i domsafsigelsen.

Poul Cronbechs udnævnelsesbrev

lyder således: »Vi Christian den Femhte af Guds Nåde Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Dytmarsken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst gør alle vitterligt, at eftersom Vi allernådigst haver for godt befunden Øvrighedspersonerne ud

Djursland. Udsnit af I. Hås' kort over Århus stift. Trykt og udgivet i 1767 af A. H. Godiche, København.

i Vor Kiøbsted Grønnåe at reducere, så at der udl Byen ikkun en byfoget skal være, da haver Vi allernådigst beskicket og forordnet, så og hermed beskicker og forordner, Povl Jensøn Cronbech til at være byfoget i bemeldte Grønnåe. Thi skal band være Os som sin absolute og souveraine arve Konge og Herre huld og ttoe, Voris og Voris kongelige Arfvehuuses Gafn og heste søge, vi de og ramme, skade og forderf af yderste magt, efne og formue hindre, forkomme og afværge.

I særdelished skal band samme bestilling med største Flid og vindsk ibelighed betiene og forestå, og ellers i alle and re måder sig således skikke og forhol de, som det en ærlig, troe og oprigtig byfoget eigner og Vel anstår efter den red, hand derpå allerunderdanigst giort og aflagt hafver, såfremt band bemeldte byfogets tieniste agter at ni ude, og under straf, som nedbør, huorfor Vi hermed byde og befale borgerskabet der på stedet, at de hannom for deres byfoget agter og holder.

Gifvet på Vort slot Kiøbenhafn d. 13. December Anno 1682.

Under vort Zignet Christian«.

Samme dag ophæves ved åbent brev borgmestre og råd i Grenå.

Angående Poul Cronbechs embedsførelse er at sige, at den efter alt at dømme ikke har været særlig rosværdig, selv om den måske næppe har været helt så slet, som eftertiden fremstillede den.

Jeg anfører nogle eksempler:

6. maj 1688 tingsvidne af Grenå byting, hvorefter hans efterfølger, Rasmus Simonsen, indstævner samtlige byens indvånere til at give forklaring om, hvorvidt Cronbech i sin embedstid har forurettet nogen.

24. maj 1707 åbnede den næstfølgende nyfoged, Blichfeld, en retssag for at fornemme, om nogen sagefald eller interesse for hs. mayst. kongen måtte være forefalden, medens Cronbech havde været byfoged i Grenå. Han vil desuden bevise, at Cronbech »har forholdt sig mod borgerskabet med avind, kiv og trætte og på enhver måde lagt borgerskabet for had«.

Et af de indkaldte vidner, Jens Elmand, afgav det vidnesbyrd, at Cronbech »lod ham slutte i jern, fordi han ikke ville køre for ham for intet«.

Anna Eskildsdatter vidnede, »at det var hende i guds sandhed bevidst, at Cronbech, mens han var byfoged, handlede meget ilde, ulovligt, uskikkeligt og utilbørligt mod borgerskabet, idet han lod dem slutte i bolt og jern, satte dem i rådhuskælderens, trakterede dem ilde med hug og slag, sigtede dem på deres ære, alt uden ringeste årsag. Han tog også jord fra borgerskabet og lagde det til sin byfoged bestilling«.

Provst Ove Broch var heller ikke venlig i sit vidnesbyrd. Han forklarede, at Cronbech i 1687 havde haft en trætte med 24 mand om et stykke fælled, som gik ham imod. »Siden haver Sr. Cronbech været undertiden lang tid borte, nu i Kiøbenhafn, nu i Norge og andre steder. En del af disse rejser har været af så lang varighed, at hans kieriste [d.v.s. hustru] haver ikke kunnet oppebie hans hjemkomst med at lade sig betjene i sin saligbeds

sag, men i hans absens måtte bruge det højjærværdige alterens sacramente alene«.

Selvfølgelig kom Cronbech også selv med et indlæg til forsvar. Han skriver deri: »Med Israels konge kan jeg frimodig spørge og sige, hvis okse og asen haver jeg taget?« I øvrigt hævder han, at det er ganske mod loven nu at klage over begivenheder, som fandt sted for 23 á 24 år siden, og som man i sin tid kunne have klaget til stiftamtmanden over.

Han indanker sagen for landsretten, som i juni 1708, altså over 1 år senere, gav ham fuldkommen medhold og bl.a. i dommen udtalte, »at da de indstævnedes vidnesbyrd drejer sig om begivenheder, som er sket for mere end 20 år siden, så har Blichfeld ikke hverken myndighed eller rettighed til sligt at påtale.... De samme mod Cronbech imod loven førte tings vidner bør være magtesløse og ikke komme Cronbech til præjudice i nogen måde. Men Blichfeld skal betale sagens bekostning med 12 rdl.«. Det var jo en kold, men velfortjent dukkert for den emsige Blichfeld. Dommen bærer på foden Cronbechs kvittering for modtagelse af beløbet.

I 1688 må Cronbech have erholdt sin afsked. Det forekommer mig, at jeg har læst i et eller andet vidneudsagn, at det var for, misligheders skyld, men jeg kan ikke mindes hvor. Han levede, som tidligere omtalt, i mere end en snes år efter sin afskedigelse.

Cronbechs sag mod heksejægeren.

Cronbechs hustru hed Boel Jensdatter. Hun var enke efter en Søren Andersen, som af Elisabet Margrethe Reinfranch havde købt Homå sogns Korn-tiende. Denne tiende, som Cronbech efter sin afsked fra embedet tildels levede af, ville Jørgen Arnfeld på Rugård (»heksejægeren«) berøve ham eller for at sige det pænere »tvinge ham til at sælge«. Efter mange års processer, som førtes både ved Viborg Landsret og ved Højesteret, fik Cronbech endelig ret. Det kan bemærkes, at kong Fr. IV først i et brev af 27. december 1704 havde givet Arnfeld en almindelig skrap tilrettevisning og befaling til at lade Poul Cronbech i fred og lade ham beholde nævnte Homå tiende uanfægtet. Det hjalp ikke. Ved Højesteretsdommen af 19. oktober 1705 tildømmes Arnfeld: 1) At restituere Cronbech nævnte tienderettigheder, som han med urette havde ladet sin birkefoged fradømme Cronbech i 1703. 2) At betale sagens omkostninger m.m. med 500 rdl. 3) At betale en bøde til Vor Frelses Kirke i København på 100 rdl. 4) Hvad birkefogeden angår, så skal han for rettens misbrug miste sin bestilling.

Da dommen blev forkyndt for Arnfeld, påtegnede han den, som skik var, og tilføjede yderligere: »Skal med forderligste af mig vorde efterkommet«.

Alligevel gjorde han endnu et forsøg på at sætte sin vilje igennem.

Ved tingdagen i Grenå 23. november 1705 sendte han sin ridefoged af sted med 500 rdl. samt 614 rdl. 4 mark, som han ville have Cronbech til at

modtage og for dette beløb afstå tienderrettighederne. Men Cronbech holdt sig stiv. Han kvitterede for de 500 rdl. i omkostninger, men afviste resten. De dyrt erhvervede tienderrettigheder ville han beholde.

Cronbech var selv barnløs, men hustruen havde i første ægteskab flere børn. Et af disse, datteren Maren Sørensdatter, var hjemme og plejede de gamle forældre med megen omhu. I sit testamente omtaler Cronbech hende med stor venlighed og indsætter hende til universalarving. Hans ejendele var nu kun få et lille sted på Nørregade og de omtalte tienderrettigheder, der var stærkt belånt. Processen med Jørgen Arnfeld havde taget omtrent alt, hvad han ejede, så hvis ikke han ved højesteretsdommen havde fået de 500 rdl. i omkostninger, havde han været ganske ruineret.

Testamentet til fordel for steddatteren er skrevet i 1709. Cronbech er da svag og syg. Han er antagelig død ca. 1709. En stridbar og stejl natur, men med en betydelig viljestyrke. Ellers havde han ikke i så mange år kunnet modstå sin overmægtige modstander på Rugård og omsider få sin ret.

24) 1688-1693, Rasmus Simonsen. Udnævntes 21. april 1688. Han fik et par år efter en sag mod den før omtalte Jørgen Arnfeld på Rugård. En enke havde klaget til kongen over, at hun ikke kunne få betaling for et anker, hun havde solgt til Arnfeld. En del af betalingen tilkom, af ubekendt grund, kongen. Stiftamtmanden pålægger nu byfogeden at indkræve pengene hos den velbyrdige herre på Rugård, så kongen kunne få sit og enken sit. Byfogeden må vist oprindeligt have været meget forsømmelig i den sag, for brevet slutter med en trussel om, at byfogeden ellers selv må svare til beløbet.

25. april 1692 fik Rasmus Simonsen fra rentekammeret en skarp reprimande, fordi han havde undladt sin egen person og enkelte andre embedsmænds ved ansættelse til kop-, heste- og ildstedskatten. Endvidere pålægges det ham - ligeledes i meget skrappe vendinger - at erindre konsumtionsforpagteren om restance på regnskabet og true ham med »militær execution«, hvis afregningen ikke snart indkom.

Af Svaret, som giver grundig besked om alle forhold, ses, at det ikke har været slet så slemt, som skrivelsen gør det til. Flere af klagepunkterne er ubegrundede. I andre punkter har de anklagede henvist til byens ringhed og elendige tilstand og deres uendelig små indkomster.

Brevet har den ejendommelighed, at Simonsen i sin datering har skrevet byens navn »Grenå«. Det er meget mærkeligt, eftersom det er en skrivemåde, som ellers først træffes ca. 150 år senere. Muligvis er det slet og ret en skrivefejl.

Et andet, lige så skarpt brev modtog byfoged Simonsen 14. oktober 1691 fra stiftsamtmanden i Århus. I brevet bebrejdes byfogeden i meget voldsomme ord, at han - på trods af loven - har fundet sig i,

at gårde og huse ligger øde hen i Grenå, ja endog nedbrydes uden at genopføres. »Det kan i sin tid blive ham et dyrt ansvar«.

Året efter skriver C. Lindenow på Friisholt til Simonsen om i en mand i hans tjeneste, hvis gård ved onde menneskers ildspåsættelse er nedbrændt. Lindenow spørger, om der ikke i Grenå findes noget gammelt tømmer fra »øde eller nedfaldne huse, som ejermanden ikke selv formår at bygge op igen«, og som kan fås til billig pris.

Med Stiftsamtmandens foranførte brev in mente er det for ståeligt, at Simonsen må give et ubetinget afslag.

23. januar 1693 - beordres byfoged Simonsen i skrivelse fra amtskriver Jens Knub i Århus til at indsende årets grundskat af Grenå, nemlig 41 rdl. 18 sk. med sit fulde beløb og med det »allerforderligste«.

Det er vist den sidste salut, byfogeden fik. Han må være død lige umiddelbart efter, idet efterfølgeren, Sr. Knud Henrich Blichfelds udnævnelse foreligger 19. maj 1693. Sidst på sommeren rykkedes denne for beløbet.

Med Blichfeld begynder et nyt afsnit i byhistorien, et afsnit, som vil blive omtalt under tidsrummet 1700-1800.

III. Borgmestre og råd

Ved siden af byfogeden var der fra den ældste tid et byråd, som styrede byens anliggender. Denne ordning går helt tilbage til valdemarstiden.

Byrådets medlemstal var i de mindre byer 4 eller 6. Men ledelsen af dets forhandlinger krævede, at byrådet af sine medlemmer valgte et forretningsudvalg, der bestod af mindst 2 borgmestre »proconsules«. Kong Valdemar forbeholdt sig dog ret til at stadfæste valget af disse.

Byrådet pålignede byskatten, som borgerne skulle betale, og indsendte den i begyndelsen til kongen.

Byrådene havde i middelalderen en meget betydelig indflydelse. Der var perioder, hvor borgmestre og råd endog havde større myndighed end byfogeden.

Magistratens lønninger. Magistraten, d.v.s. byfoged, borgmestre og rådmænd lønnedes med frihed for byskat, visse sportler og afgifter af byens købmænd, som f.eks. indtægt af byens vægt, som var ophængt på rådhuset, del i skøde- og seglpenge m.m., samt særlig andel i bymarken.

I taksationen til matrikelen af 1661 nævnes bl.a., at Grenå ejer »et lidet stykke eng, som borgmesteren og rådet haver for deres bestilling. Den er på ungefær 5 læs enghø«.

Endvidere er der »2 fierdinger jord, som er tillagt af kgl. mayst. til borgmester og byfoged for deres bestilling«.

Rådmandsengen her i Grenå gik dog på et ret tidligt tidspunkt over til

byfogedem bedet, idet byfoged R. Simonsen allerede i 1688 fik et tingsvidne på, at rådmandsengen, som er takseret til 4 læs hør, har byfogeden altid haft og brugt.

Nogle steder, dog næppe her i Grenå, var det skik, at byen gav »rådmandsklæde«, d.v.s. hvert år gav sine rådmænd et eller to dtykker udenlandsk klæde til rådmandsdragt. Så var der »cisen« af vin og tysk øl, som også tilkom rådet, og dette havde eneret til at lade vin og tysk øl udskænke.

Rådhuskælderen

Hertil benyttede de danske byer såvel som de tyske byens kælder under rådhuset, hvor den bedste vin og det bedste øl udskænkedes til lav pris. Disse er forlængst alle forsvundne her i Danmark, men man behøver ikke at rejse længere uden for landets grænser end til Lübeck eller Bremen for at se, hvilket herligt fristed en sådan gammel rådhuskælder har været. Man regner, at de i de nogenlunde store danske byer har givet borgmesteren en indtægt på ca. 100 rdl. og en rådmand det halve.

Der er dog intet vidnesbyrd om, at noget sådant - selv i den ældste tid - har været skik her. Rådhuskælderen i Grenå har, så vidt jeg har kunnet efterspore, ingensinde været anvendt på slig fornøjelig måde, men kun som arrestkælder, således at udtrykket »byens kælder« eller »kælderen« altid betød det samme som arresten.

Magistraten skulle hvert år på rådhuset aflægge offentligt regnskab for byens indtægter og udgifter.

Valget af borgmestre og rådmænd var på livstid. Som regel kunne kun

Rådhuskælderen i Lübeck i nutiden.

købmænd, ikke håndværkere, blive rådmænd. Men til købmænd regnede man også anseligere folk som bryggere, guldsmede og farvere.

Fastelavnsborgmestre

Der skal have været en vis tendens til, at borgmesterembedet forlænedes sin mand med for megen indflydelse, således at visse slægter derved fik en dominerende magt i byen.

Den meget initiativrige Chr. IV fik derfor en ide til at hindre dette, idet han i 1619 ved en forordn. fastsatte, at den, som et år var borgmester, næste år rykkede ned til at være yngste rådmand, medens ældste rådmand rykkede op og blev borgmester. På den måde kom altså borgmesterembedet til at gå på omgang mellem rådmændene.

Valget skulle altid foregå fastelavnsmandag. Af den årsag kaldtes disse nybagte, unge borgmestre fastelavnsborgmestre. Men rådmændenes sunde sans gjorde rundt omkring modstand mod dette upraktiske kongebud. I mange år rettede man sig ganske simpelt slet ikke derefter. Således ses i Hub. Akst. II side 81, at man endnu i 1640 ikke havde fastelavnsborgmestre i Århus. Og næppe var Chr. IV død, før hans efterfølger ved forordn. af 26. juni 1649 afskaffede fastelavnsborgmestrene, hvorom et brev til borgmester Niels Krag i Århus bærer vidnesbyrd.

Om institutionen har været indført i Grenå kan ikke ses med bestemt-
hed. I tingbogen under 1. november 1624 bruges udtrykket »borgmester Rasmus Jensen med nogle andre rådmænd«. Måske giver det et fingerpeg i den retning.

Én eller to borgmestre

Borgmesteren valgtes som regel af rådet og mellem dets egne medlemmer. Men hertil kom efterhånden stadfæstelse af kongen eller på hans vegne af lensmanden og samtykke af borgerne. Begge dele var ofte af formel betydning, rådet fik næsten altid sin vilje.

At det dog ikke altid har været tilfældet, har vi et meget håndgribeligt eksempel på her fra Grenå.

Her var det i nogle år regel, at der kun var én borgmester. Men i 1571 udsteder kongen brev til lensmanden på Kalø om, at borgmester og borgere i Grenå i hans fraværelse og uden at have spurgt ham har indsat endnu en borgmester, skønt der hidtil kun har været én. Lensmanden skal nu afsætte den af borgerne indsatte borgmester og forbyde dem herefter at indsætte borgmestre uden kongens eller i hans fraværelse lensmandens tilladelse.

Hele denne episode betyder dog ikke så farlig meget. Der er vidnesbyrd nok i tingbøgerne om, at der adskillige gange både før og efter 1571 har været 2 borgmestre samtidig i Grenå.

Desuden er det værd at lægge mærke til, at det her i byen ingenlunde altid var tilfældet, at borgmesteren valgtes ud af rådmændenes midte. I det

givne tilfælde var det f.eks. byfogeden, man havde valgt til anden borgmester. Endelig fremgår det af brevet, at det i hvert fald i dette tilfælde var borgmesteren og borgerne, der havde foretaget valget og ikke rådmændene.

På de følgende sider findes så en fortegnelse over de borgmestre, hvis navne det har været mig muligt at finde. Lige så lidt som for byfogedernes vedkommende eksisterer der nogen officiel fortegnelse over dem, ligesom deres udnævnelsesår og -dag ikke foreligger. Kun ved opnotering af, hvornår de forekommer i arkivalier, lader deres funktionstid sig med tilnærmelse afgøre. Hvor der kun findes et par årstal med komma i mellem, betyder det, at vedkommendes navn er fundet de pågældende år. 2 årstal med streg imellem betyder derimod som regel fra og til de pågældende år.

Fortegnelse over borgmestre i Grenå

Den første gang ordet »borgmester og rådmænd i Grenå« findes i de nu eksisterende arkivalier er, så vidt jeg ved, i året 1397. Der nævnes dog ikke navne på vedkommende. Det er et »bekendelsesbrev, hvori borgmester og rådmænd i Grenå vedkender sig, at Jacob Nielsen Kirth i Åstrup og hans hustru skøder efter deres død al deres gods, beliggende i Åstrup, gammel Grinow Sogn« til Em Kloster.

- 1) 1409 og 1433, Knud Nielsen er den første borgmester i Grenå, som nævnes ved navn. Han udsteder i 1409 »opladetsesbrev«, altså skøde, til Ebbe Henrichsen på en fierding jord på Grenå mark. Knud Niensens navn forekommer også i et brev fra 1433, uden at det dog der er anført, om han er borgmester eller ej.
- 2) 1453 Terkel Tocky nævnes som borgmester i Grenå på et tingsvidne af 11. juni 1453 angående, at Debild mark, det senere Christiansminde, er Svend Udsens arvingers rette mark og ejendom.
- 3) 1481, Troels Jespersen. Hans navn findes på et tingsvidne af Grenå byting (11. juni 1481) udstedt af Jep Persen, byfoged, og Troels Jespersen, borgmester, samt 5 borgere angående et pergamentsbrev, som Jens Rud til Hessel lod læse.

Når eftermanden, Peder Hvid, nævnes som borgmester allerede i 1480, kunne det jo tyde på, at der på det tidspunkt har været 2 borgmestre.

- 4) 1480 og 1489, Peder Hvid, borgmester i Grenå, optræder som vitterlighedsvidne på et skøde af 1480 fra Jørgen Krumpen på nogle fiskerettigheder i Gjedsted å. Han nævnes også som borgmester i 1489.

En rådmand Peder Hvid i Grenå skøder i 1501 en ager på Åstrup mark til Em Kloster. Muligvis er det den samme som foranstående, der på sine ældre dage har givet afkald på borgmesterstolen og kun fungeret som rådmand.

60-årigt ophold i rækken

Herefter kommer så en periode på ca. 60. år, hvorfra intet navn på nogen Grenå borgmester er mig bekendt. Først i rådhusarkivet og tingbøger fra midten af det følgende århundrede dukker navne frem igen.

- 5) 1546 til ca. 1567, Niels Bondisen, borgmester i Grenå, sammen med rådmand Jens Søffrensen træffer i 1561, torsdag næstefter vor frue dag, sammen med Ebeltoft og Randers borgmestre aftale om fælles bekostning til et byskib, som Randers har ladet bygge, og hvortil Grenå og Ebeltoft indgår på at betale 250 rdl. hver som deres part.

I 1561 afæsker Niels Bondisen på kongens og byens vegne Niels Krabbe på Hessel hans adkomster og hævd til fædrift i Bro Hede.

År 1565 er han som borgmester og meddomsmand med til på tinge at afsige dødsdom over nogle fanger, som var sendt fra Kalø til Grenå for at få deres dom. Men lige umiddelbart efter hans navn står Jep Skiøtts ligeledes betegnet som borgmester. Det er altså ganske tydeligt, at der på det tidspunkt har været 2 borgmestre i Grenå, og at Niels Bondisen har været førsteborgmester. Jeg har yderligere set ham nævnt som borgmester i 1546, men uden nogen kildehenvisning.

- 6) 1564 til ca. 1575, Jep Skøtt. Om ham meddeler tingbogen for 1564 (1. mandag efter påske): »Jep Skøtt stod her for tingdorn i dag og tilbød, at han ville gerne stande og være i kgl. mayst.s ærinde og tyngde, således som de 24 dannemænd haver valgt ham til. Men han sagde kort nej, han ville ikke være i det andet »tyngde« [hverv], som de har tilsagt ham. Og de tulde derfor ikke slå deres lid til, at han skulle være borgmester i Grenå«.

Imidlertid må Jep Skøtt have betænkt sig og taget mod hvervet. Han nævnes udtrykkelig samme år i tingbogen som borgmester, idet han mandag efter Trinitatis »forbød nogen at huse eller hæle nogen skøffue folk«. Hermed tænkes åbenbart ikke på folk med legemsfejl, men på det, som tingbogen ved en anden lejlighed kalder »betlere og trøglere«.

I tingbogen for 1570 står Jep Skøtt nævnt på omslaget som borgmester, men også Jørgen Persen nævnes i bogen flere gange som borgmester. I »Dauws Annotationer« refereres fra en nu forsvundet tingbog fra 1572, at borgmester Jep Skøtt på tinget mandag efter St. Anne dag tilspurgte borgerskabet, hvor meget de ville give med hverandre, når nogen tyve, troldkvinder eller udælske folk skulle henrettes, hvortil de samtlige svarede, at de gerne ville give hver en døsling [= 6 halvskilling]. I lige måde gav »almuen« sit samtykke til, at når noget bliver stjålet, må byfoged, borgmester og råd ransage efter tyvekosterne og ingen 3 mark udlægge derfor«.

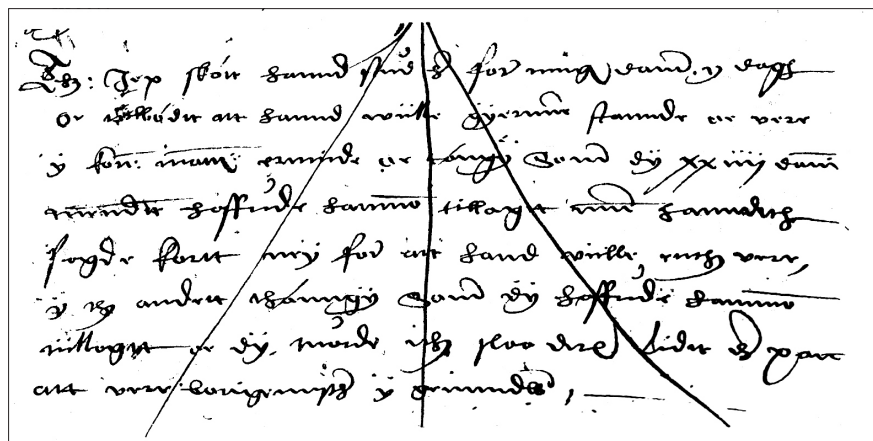
Jep Skøtt nævnes borgmester endnu i 1574, da han sammen med rådmændene afgiver vidnesbyrd om, »at det er Grenå bys forte sønden ud til Hannestenen«. Men tingbogen nævner 12. december 1575 »borgmester sal. Jep Skøtt«. Han er altså i det seneste død dette år.

Antagelig har han været yngste-borgmester sammen med Niels Bondisen til ca. 1567, derpå første-borgmester sammen med Oluf Tocke til 1570, ligeledes sammen med Jørgen Perszen til hen i 1571, da lensmanden efter kongens ordre afsætter denne.

- 7) 1567-1570, Oluf Tocke. Kendes kun fra en meddelelse fra Viborg Landsarkiv. Han må efter årstallene at dømme have været borgmester samtidig med førnævnte Jep Skøtt, og som hans efterfølger må 1570 være valgt Jørgen Perszen.

Borgerne har indsat 2 borgmestre

Så er det, at Kong Frederik II 3. april 1571, kort efter fredsslutningen sender det tidligere omtalte brev til »embedsmanden« på Kalø, Jørgen Rosenkrantz, hvori han gør ophævelse over, at borgmester og borgerne i hans fraværelse og uden at have spurgt ham har indsat endnu en borgmester. Kongen anfører - altså åbenbart fejlagtigt - at de hidtil kun har haft én. Lensmanden skal rejse til Grenå og afsætte den sidst valgte borgmester og forbyde borgerne herefter at indsætte borgmestre uden kongens eller i hans fraværelse lensmandens tilladelse.

Udsnit af Grenå tingbog for 1564. Der står: »Thz Jep Skøtt band stud her for tinnngsdom y dagh oc tillbødt att hannu ville gverne stannde oc vere y kon matts erinnde oc tønngy som dy XXIII danne mendtt haffude hannom tillagt men hanndt sagde kortt ney for att band ville enthet vere y thz andett thøn ngy som dy halfude hannom tillsagt oc dy tuorde icke slå deres lidtt thz på att vere borrhgmester y grinnndw«.

Der kan ikke være tvivl om, at det er borgmestervalget i 1570, der er kommet kongen for øre, uden at han har vidst noget om, at således havde det allerede i længere tid været skik i Grenå.

- 8) 1570, 76, Jørgen Perszen. Det er altså den borgmester, som lige er nævnt ovenfor, og som lensmanden skal afsætte. Han nævnes mange gange i tingbogen for 1570, i et enkelt tilfælde endda samtidig med Jep Skøtt.

Hvis Lensmanden - har udført kongens ordre, og herom kan vel ikke tvivles, så er altså Jørgen Perszen afsat i 1571, men atter indtrådt efter Jep Skøtts død, idet han faktisk nævnes som borgmester både i 1575 og 76.

Hvis man skulle hænge sig i småting, måtte man undres over, at både kongen og lensmanden - uagtet hint brev - mange gange bruger udtrykket »borgmestre og råd« i breve til Grenå. Forklaringen må vel være den, at det er et stående udtryk, som bruges i alle breve til købstæderne uden hensyn til, om ved kommende by har én eller to borgmestre.

- 9) Ca. 1580 til ca. 91, Madts Erichsen [Skriver] må have været borgmester i det seneste 1580. Nævnte år indstævnes »Madts Erichsen Skriver, borgmester i Grenå« for Viborg Landsting angående et »forligelsesbrev«, som han ikke vil anerkende. Landsretsdommen giver borgmesteren ret.

I 1582 er der atter en landstingsdorn. Borgmesteren var indstævnet af Bertil Sørensen i Kirial angående 30 mark, som han påstod at have lånt af Enslev penge, men som Bertel Sørensen kun har noteret på en løs seddel. Atter denne gang blev det frifindelse for borgmester.

Han nævnes mange gange i tingbogen for 1588; bl.a. ved på kongens vegne at påminde borgerskabet at holde »gode værger og ustraffelige harnisk«, således som enhver er pålagt.

Ellers vil de blive straffet af øvrigheden for »uhørksomhed«. Ligeledes ved efter kongens befaling at forbyde borgerne, alle og enhver, »at huse eller hæle stoddere, betlere, trøglere - og landstrygere, såfremt de ikke er forsynet med brev på, at de må gå rundt og tigge«.

Også i den lange hekseproces mod Rasmus Rasmussen Kræmmer samme år optræder Madts Erichsen flere gange.

17. marts 1589 får han af kongen forleningsbrev på livstid på 2 firdinger jord i Grenå bymark, som var i kronens eje.

Han må være død inden 22. januar 1592, da hans efterfølger, Michel Nielsen, den nævnte dag fik overdraget forleningen af de nævnte jordstykker.

- 10) 1591-1602 (?), Michel Nielsen. Denne har i henhold til ovennævnte forleningsbrev fra kongen være blevet borgmester her i 1591. Han nævnes som borgmester adskillige gange i de følgende år, men er vistnok død i 1602.

Pesten 1600-1603

I slutningen af Michel Nielsens tid rasede pesten i Grenå, og mange af byens indbyggere døde deraf. Jeg personlig er af den mening, at man for at bekæmpe smittefaren indrettede en pestkirkegård uden for byen og dertil valgte den gamle kirkegård fra spedalskehospitalet, St. Jørgensgård, ved Søndre Mølle. Derude er ved gravning efter grus fundet mange skeletter kun ganske lidt under jordens overflade og tilsyneladende begravet uden kister, men dækket af et tyndt lag kalk for at hindre smitte. Tingskriveren, Laurits Trøy, lå syg af pest i 3 måneder. Han har gjort en notering derom i tingbogen, da han i september 1603 atter blev rask. Det er jo ikke utænkeligt, at det også er samme sygdom, som er skyld i borgmesterens død, som jo netop indtraf i pestens værste tid.

Byfogeden, Niels Andersen, søger og får i slutningen af 1603, da pesten endelig var nogenlunde forbi, et tingsvidne om, at det var fuldt vitterligt, at i årene fra 1601 var det, at pesten rasede, og at der i disse »tvende år, hvori gud hjemsøgte os udi Grendo med pestilenz«, næsten ingen søgning har været til byen, hverken med udskibning eller med indskibning.

Efter Michel Nielsens død sendte byfogeden og rådmændene 25. november 1602 en skrivelse til lensmanden på Kalø, Henrik Below, med en fortegnelse over 4 medborgere, hvoraf de bad ham udvælge en til borgmester. Lensmanden sendte dem egen hændig juledag 1602 et særdeles venligt brev, som han begyndte med ordene: »Min venligste hilsen altid forundt med gud, kjære venner«. Men brevet går ud på, at da der endnu ikke er »fredeligt og stille hos dem«, således at lensmanden uden fare kan komme til Grenå, »eftersom pesten har raset hos dem et par år«, så må det vente endnu en stakket tid til gud vil, at lensmanden selv kan komme til byen.

11) 1603 til ca. 1618, Niels Andersen. Det må rimeligvis være ham, som lensmanden har udvalgt, da han endelig en gang har vovet sig til Grenå. Niels Andersen havde været byfoged fra 1592 og nævnes endnu i 1603 flere gange som sådan, men må formentlig have overtaget borgmesterembedet engang dette år. Første gang, jeg har fundet ham nævnt som sådan, 28. april 1608, da der indløb brev til ham fra den nye lensmand på Kalø, Jørgen Skeel (til Benzon). Brevet begynder: »Kiære Niels Andersen, gud give eder alt godt og [bevare] eder fra alt ondt«. Lensmanden meddeler i brevet, at han vil komme til Grenå den følgende onsdag og tale med borgmesteren angående en »supplicas«, som borgerne har sendt til ham. Den drejer sig om åens og havnens tilsanding og forholdsregler derimod. Niels Andersen er afgang, formentlig død, før 1619.

12) Ca. 1619-1623, Peder Knap. Han havde ligesom forgængeren været byfoged i mange år, før han blev borgmester. Første gang, han nævnes som borgmester, er i tingbogen for 13. september 1619, hvor

han på kongens vegne forbyder borgerne at holde svin, med mindre der er ring i næsen på dem, »under den straf, som kongens brev og mandat formelder«.

Om en sørgelig begivenhed i borgmesterens familie berettes flere steder, navnlig i kancelliets brevbøger.

Sønnen, Rasmus Knap, havde i 1609 begået et drab i Bjørnsholm Birk og var af sandemændene svoret fredløs i den anledning. Efter mange års forløb var han kommet hjem til Grenå og boede der. Men så havde den nidkære kapellan Rasmus Mikkelsen fra prædikestolen »straffet borgmesterens søn, fordi han havde begået både hor og mord og endda fik tilladelse til at opholde sig i byen«.

Da så sognepræsten Terkel Pedersen døde omkring ved 1618, og Rasmus Mikkelsen ikke fik kaldet efter ham, mente han sig forbigået på grund af disse udtalelser. Han rejste derfor over til kongen og beklagede sig.

Kong Chr. IV, der altid ivrigt tog sig af sine undersåtters sager, sendte så brev til lensmanden på Kalø med pålæg om flittigt at undersøge, om borgmesterens søn virkelig havde gjort sig skyldig i sådanne forbrydelser og i så fald påse, at han blev tilbørlig straffet. Ligeledes skulle lensmanden lade dem tiltale, der havde »huset og hjemmet ham som en kendt mand draber, så de kunne komme til at stå tilbørlig i rette«.

Dette skridt gjorde selvfølgelig ikke det spændte forhold bedre. Peder Knap indsendte til kongen en ansøgning om at erholde et »oprejsningsbrev«, d.v.s. tilladelse til, som om gerningen nylig var sket, påny at forfølge sagen, idet han påstod, at han ville føre bevis for, at drabet var sket af våde. Dette »oprejsningsbrev« udstededes i oktober 1620. Men da det kom til stykket, »afstod« borgmesteren alligevel fra at føre sagen videre.

Kongen sendte derfor 17. januar 1621 et nyt oprejsningsbrev, denne gang direkte til lensmanden og bød ham optage sagen, da Peder Knap havde »afstået derfra og ikke fortfaret«.

Den nærmere udvikling kendes ikke, da dette års tingbog ikke længere eksisterer. Men hen på efteråret var kapellanen atter hos kongen, med klage, og et nyt brev indløb til lensmanden.

Det ser ud til, at fredløshedsdommen over Rasmus Knap så endelig er blevet effektueret.

I 1623 døde borgmester Knap, og næste år udbetaler hans efterfølger til sønnens hustru - der står udtrykkelig ikke enke - 4 sldr. som hjælp til børnene »som det er dem bevilget af deres bedstefader Peder Knap, forrige borgmester her i Grenå«. Det er altså rimeligt at antage, at Rasmus Knap som følge af fredløshedsdommen har måttet drage af byen, måske af landet, mens familien er blevet her.

Peder Knap levede jo i hekseforfølgelsernes blomstringstid.

I Sønderherreds tingbog er bevaret et brev fra ham i anledning af en hekserisag mod Karen Andersdatter med tilnavn »Føuten«; som - i begyndelsen af århundredet havde - faret rundt på Djursland og ernæret sig ved betleri, løbsagtighed og ved over for godtroende folk at give sig udseende af at kunne hekse. Hun dømtes ved Viborg Landsting 15. marts 1617 til bålet, uagtet hun nægtede sig skyldig i trolddomskunster. Derimod tilstod hun »at have ligget i løbsagtighed med 18 ægtemænd og at have undladt at gå til alters i 8 år«. Knaps brev går ud på, at da øvrigheden var blevet bekendt med Karens fornævnte opførsel, som også havde fundet sted i Grenå, så havde man forvist hende fra byen.

- 13) 1623 til ca. 1636, Rasmus Jensen [Willstrup]. Han blev altså borgmester efter Peder Knaps død og nævnes som sådan i tingbogen 15. december 1623. Han kaldes også Rasmus Jensen »Rødhoved«. Således står der på første side i tingbogen 1624: »I året 1623 døde Peder Knap borgmester og Rasmus Jensen Røhoud i borgmesters sted igen«. Han er formodentlig søn af en borger, som kaldes Jens Rødhoved og omtales i 1576. Men hans rette »efternavn er ellers Willstrup, således som slotsskriveren på Kalø i brev af 7. december 1623 skriver til ham: »Kiære Rasmus - Willstrup, borgmester og sønderlig guode ven«.

Rasmus Willstiups gård lå på den søndre side af Storegade. Tingbogen fra 1635 beretter, at om natten d. 2. december bankede en mand, Michel Løng, på hos borgmesteren, der selvfølgelig har været købmand, og 'forlangte' en pot mjød til købs. Tjenestepigen lukkede op og svarede, at de ikke solgte mjød om natten. Samme nat blev Grenå tingstokke afkastet, og man satte nu Michel Løng i forbindelse med denne misgerning i Rasmus Willstrups borgmestertid indtraf, de tunge begivenheder: Byens brand i 1626 og krig 1627, hvorom tidligere er fortalt.

- 14) Ca. 1636-1643, Michel Sørensen Burgård. Han har formentlig tiltrådt borgmesterembedet efter Rasmus Willstrup og antagelig omkring ved 1636.

Om denne borgmester gælder det fuldstændig ubegribelige, at han ganske få år før han udnævnes, står for bytinget som anklaget for forprang »Grenå borgere til skade og fortræd«. Han boede dengang i Fjellerup, men havde - ifølge et tingsvidne lovet at flytte til Grenå inden påfølgende St. Hansdag. Dette havde han ikke gjort, men desuagtet ganske roligt »handler« både på Tyskland og andre Steder. Byfogeden vidste ikke andet at dømme, end at Michel Burgård havde »overtrådt sin forpligt og måtte stande rette derfor«.

Men Michel Burgård havde faktisk tidligere boet i Grenå og været

borger her, ja han nævnes endogså i 1624 som kirkeværge. Han må altså siden være flyttet til Fjellerup og derpå efter dommen tilbage til Grenå igen. Han døde i begyndelsen af året 1643. På sit yderste oprettede han et gavebrev til fordel for fattige elever i Grenå latinske skole. Beløbet er på 100 slettedlr. og for renterne skal der købes vadmel til klæder og groft lærred til skjorter og uddeles til eleverne.

Der kan være nogen tvivl om, hvorvidt Michel Burgård virkelig har været borgmester i Grenå. I det afskrift af fundatsen, som findes i Dauws Annotationer, står nemlig kun »borger«. I afskriften i det trykte værk »Hofmands Foundationer« står derimod tydeligt nok borgmester (Hofm. Fund. Bind II side 216).

- 15) Ca. 1643-44, Niels Christensen [Kremer]. Det må formodentlig være den samme person, som i en hel del tilfælde i tiden fra 1632 til 45 benævnes som rådmand Niels Kristensen Kremer, og som er en af byens mest betydelige borgere. Han findes kun anført som borgmester ét eneste sted, nemlig da han sammen med sognepræsten, hr. Seyer Rasmussen, attesterer rigtigheden af en afskrift af kongens donationsbrev til rektoren i Grenå på Hammelev sogns tiende. Afskriften mangler desværre datering, men ad andre veje er det muligt at indsnævre tiden for dens affattelse til årene mellem 1642 og 44.

- 16) 1644, død før 19/6 1650, Anders Pedersen. Nævnes første gang i et brev fra lensmandens Skriver på Kalø af 12. november 1644, som tilskrives »Kiære Anders Pedersen« angående Grenå bys levering af heste til »hs. mayestæts attollerj«.

I 1648 æsker han på Grenå byting et tingsvidne over en skipper, Christen Wornidtzøn, som havde gjort sig skyldig i forprang. Han havde lastet i København, og da 2 grenå borgere tilfældig kom til og bebrejdede ham, at han gjorde sådant, Grenå borgere til forprang imod deres privilegier, forordningen og recessen, svarede Wornidtzøn, at han ville give de praktkere i Grenå døden og djævelen i vold. Samtidig greb han et »vindspegger« og ville slå de to mænd med.

Anders Pedersen er død før 19. juni 1650. Han begravdes i sit murede gravsted, som han »på egen bekostning og efter for nøyelig betaling havde ladet indrette i Grenå Kirke og med sten pålægge udi tværgulvet mellem den søndre og nordre kirkedør under de vestre stole«. Dette gravsted solgtes 70 år senere til byfoged Blichfeld, hvis smukke epitafium endnu hænger i kirken.

- 17) Ca. 1650-1668 eller 69, Peder Pedersen Trøy. Han er søn af rådmand Peder Rasmussen Trøy og hustru Maren Nielsdatter og rimeligvis sønnesøn af byfoged Pe Trøy. Han havde selv været rådmand

i en del år og nævnes som sådan adskillige gange i tiden 1644 og fremefter, sidste gang ved en vurderingsforretning i 1651. Han har åbenbart haft en del indflydelse på byens pengevæsen under besættelsen i svenskekrigen. Han nævnes bl.a. selv tredje som underskriver på lån, som byen modtog.

Da Enevælden indførtes i Danmark, var Peder Pedersen en af de seks som på Grenå bys vegne i 1661 underskrev »suverænitetsskatten«. De øvrige har uden tvivl været rådmændene.

Udskrivning af bådmænd til flåden var i århundreder en stor plage for søkøbstæderne. De fleste af de udskrevne var led af at rives hjemme fra og komme ind til den meget rå behandling på flådens skibe. Her er et eksempel på, at en udskrevet bådsmand ved henvendelse direkte til lensmanden [sandsynligvis] opnåede fritagelse. Brevet, der er stilet til borgmester Peder Pedersen og afsendt fra [Gl.] Estrup 21. april 1666, lyder:

»Næst venlig hilsen og min villig tjenestes erbydelse stedse, kiære borgmester og råd. Eftersom nærværende søffrenssøn af Grindåe haver været her hos mig og beklaget sig højtigen over, at han er udskrevet i Hs. mayst.s tjeneste som bådsmand, uagtet han for nogen tid siden efter sin beretning haver bekommet sin rigtige pasbord derfra, beder jeg derfor, at dersom det var muligt, I da ville have hannem forskånet og en anden i hans sted, hvem eder selv synes døgtig at være, måtte indskrives.

I have det selv bedst, som ske kan, at hs. maysts. tjeneste forretninger haves i agt og eder tilskikkede befalinger skyldigen agttages. Vil hermed have eder gud allermægtigste befalet.

Actum, Estrup 21. Aprilis Anno 1666. Erich Rosenkrantz«.

Peder Pedersen Trøy, der var særdeles agtet og afholdt, døde i København, årstallet er ukendt. Hans efterkommere af navn Trøy lever endnu i Bergen.

- 18) 1669 til 13. december 1682, Johan Velou [eller Welou]. Han var først byfoged i ét år nemlig 1668-69. Sidstnævnte år må borgmesterstolen være blevet ledig efter Peder Pedersen, og Velou har så ombyttet de to stillinger som adskillige før ham.

Fra 28. juni 1670, altså kort efter hans udnævnelse, foreligger et dokument, hvori »borgerskabet forsikrer borgmester Johan Velou, at han og hustru skal være skattefri her udi byen, for at han skal medstå borgerskabet udi fred og fejde-tid«.

Det ser jo meget venskabeligt ud, men senere var forholdet mellem borgmesteren og befolkningen ikke altid så godt. Bl.a. satte Spørgsmålet om »lejernes« pligt til hoveriarbejde ondt blod. I en meget senere klage til stiftamtmanden står, at »oprindelsen var, at de engang havde en from borgmester [formodentlig Peder Trøy],

hvem de utvungen og af kærlighed viste en lille villighed ved arbejde i marken, men at hans eftermand Johan Velou krævede det som en ret, indtil han ved en kgl. kommission blev afsat«.

Folk kaldte Velou »den vindesyge«. Han ejede og beboede en gård på Storegade (nuværende nr. 21, »Messen«. Efter sin afskedigelse tilbragte Velou sine sidste år hos sin eneste datter, der ejede og beboede Skærvad. Hans dødsbo nævnes 18. november 1686.

Johan Velou blev den sidste borgmester i Grenå for lange tider, idet forordningen af 28. januar 1682 ophævede borgmestre og råd i en række små byer. Her på egnen bl.a. Grenå, Ebeltoft og Mariager. Byfogeden blev da alene byens magistrat.

Borgmester og råd ophæves fra 1682

Under 3. september 1681 blev det af kongen overdraget en kommission at overveje, hvorledes der kunne skaffes byerne bedre vilkår. Kommissionen svarede med en række forslag, som derpå førte til den for byforholdene grundlæggende forordning af 28. januar 1682.

Blandt de forhold, som kommissionen fæstede opmærksomheden på, var også, "at det var til største last og tyngde, at i de små købstæder er for mange øvrigheds personer, der alle skal leve af de få borgere". Det foresloges derfor at formindske disses antal stærkt. I de 9 største byer i landet måtte være 2 borgmestre, 4 rådmænd og 1 byfoged. I resten 1 borgmester, 2 á 3 rådmænd og 1 byfoged. Men ved den endelige udnævnelse, som fandt sted 13. februar 1682, blev tallene yderligere nedskåret, således at i 23 af landets mindste købstæder [der var dengang 55 i alt] faldt både borgmester og rådmænd bort, og byfogeden alene skulle overtage alle magistratens forretninger.

Med denne reduktion var der slet ikke forbundet nogen tanke om, at én mand kunne styre bedre end flere. Der var blot tænkt på vanskeligheden ved at skaffe indtægt til de mange.

Samme dag, som forordning af 28. januar 1682 udkom, indsattes kommissioner for hvert stift til at besøge samtlige danske købstæder. De havde til opgave:

- 1) at lede gruntakstansættelserne,
- 2) at undersøge byens regnskaber og
- 3) at danne sig et skøn over, hvilke af de tilstedeværende øvrigheds personer, der duede til at fortsætte under de nye forhold, samt - hvis ingen af dem var brugelige, da undersøge; hvem der kunne fås i stedet.

Det viste sig vanskeligt for kommissionerne at finde brugelige folk, og det er formodentlig det, som er årsag til, at man ved den endelige udnævnelse, som fandt sted 18. februar 1682, gik videre i reduktionen end oprindeligt påbudt.

I Grenå, Ebeltoft og Mariager fik man ikke som oprindeligt bestemt - 1

borgmester, 2 rådmænd og 1 byfoged, men hvert sted kun én byfoged; som altså fremtidig alene skulle udgøre byens magistrat.

Det ses dog hen i det følgende århundrede, da byskriverembedet blev af noget større betydning, end et oprindelig havde været, at byskriveren - f.eks. Peder Bay - nævnes sammen med byfogeden som byens magistrat.

I Grenå har kommissionens 3 medlemmer været i løbet af sommeren 1682. En del af indbyggerne, »lejerne« d.v.s. folk, der ikke selv ejede hus, men boede til leje og ikke havde borgerskab, beklagede sig til kommissionen over, at de måtte gøre hoveri for borgmesteren og frit gå med brev til nabobyerne for toldereren. Det er kort antydnet under borgmester Velou, og der vil blive gjort nærmere rede for sagen i et på følgende selvstændigt afsnit. Kommissionen »befriede« dem for denne tvang.

På den tid var altså Johan Velou borgmester og Otto Nielsen Lyngby byfoged. Kommissionen har i den tid, den opholdt sig her i byen, lært dem at kende og har altså ikke ment at kunne anbefale nogen af dem til at tjene under den nye ordning. I stedet udnævntes Poul Cronbech til byfoged. Han var, så vidt jeg kan se, en helt ny mand og havde ikke tidligere været borger i byen.

Hermed er altså borgmesterrækken i Grenå foreløbig udtømt.

Tråden optages igen med byfoged Nyeborg, der som følge af kommunaloven af 26. maj 1868 indtrådte som kommunal bestyrelsens formand og fra 1. januar 1869 fik bestalling til fremtidig også at være borgmester.

IV. Rådmænd

I indledningen til borgmestre er fortalt en del om rådmændenes virksomhed. At komme ind på en omtale i enkeltheder af den forholdsvis lange række rådmænd i Grenå, er af pladshensyn ugørligt.

Det skal her nævnes, at nogen sammenhængende fortegnelse over rådmænd aldrig forekommer hverken i tingbøgerne eller andre arkivalier. Der nævnes lejlighedsvis et par stykker af dem, når de har deltaget i et eller andet hverv, og det er ikke let at afgøre, hvor stort antallet af rådmænd de enkelte år har været.

En nøje gennemgang af navnene med opnotering af alle de årstal, der forekommer, lader formode, at 4 rådmænd har været det normale antal i Grenå. Dog har der i enkelte tilfælde været 6 og ved een eneste lejlighed 8 rådmænd på én gang. Det har vist nok været her, som det var andre steder, at når en rådmænd døde og de andre rådmænd ikke mente, at det var nødvendigt at udnævne en ny, lod man ganske rolig pladsen stå ubesat, indtil der kom en passende lejlighed til atter at gøre rådet fuldtalligt.

Det har heller ikke været en fast regel her i Grenå, at borgmestrene altid valgtes af rådmændenes midte, snarere det modsatte. Det er i hvert fald kun et mindretal af borgmestre, der findes nævnt som rådmænd før deres

Valg til Borgmester. Det er ganske ugørligt for mig eller for noget andet menneske at opstille en fuldtallig rådmandsfortegnelse for Grenå. Det fejler ikke, at der har været adskillige rådmænd, hvis navne tilfældigvis ikke findes i det meget mangelfulde arkivmateriale, som er bevaret. Ligeledes er det umuligt uden i ganske få tilfælde at anføre tiltrædelses- eller afgangs- (døds-)år.

Mærk følgende regler i fortegnelsen

- 1) De forreste årstal med - fede typer angiver årstallet for den tingbog eller de andre arkivalier, hvor vedkommende rådmænds navne findes.
- 2) Tal med almindelig sats angiver det første og det sidste årstal hvor vedkommendes navn er truffet.
- 3) Hvor en rådmænd af særlige grunde er anført 2 eller flere gange, er årstallene de følgende gange sat i klamme, og nummeret foran navnet udeladt.
- 4) Kildehenvisninger findes som regel kun, når oplysningerne ikke stammer fra tingbøger eller rådstuearkiv.

Rådmandsfortegnelse

Den første rådmænd i Grenå, hvis navn kendes, er:

1501

- 1) Peder Huidtz [Hvid], som i 1501 skøder en ager på Åstrup mark til Em Kloster. Vi er jo endnu i katolicismens tid, hvor folk til fromme af deres sjæls frelse og evige salighed fandt det formålstjenligt at skænke gaver eller jordegods til fromme munkes eller nonners klostre eller til kirken.
Det er muligvis samme Peder Hvid, som er Grenå borgmester i 1480'erne.

1561

- 2) Jens Søffrensen, rådmænd i Grenå 1561 og 88, møder i Randers sammen med borgmester Bundesen til forhandling med Ebeltoft og Randers om bekostningerne til et fælles byskib. Han er senere kgl. byfoged (i tiden omkring 1587-88) og tillige tolder og cistemester. Han kaldes i slutningen af 1588 »fordom byfoged«, men fortsætter vistnok som rådmænd.
- 3) Søffren Offuersen 1561 og
- 4) Jens Fijll 1561, 65 optræder i tingsvidnet angående »Grenå by-freds« grænse mod syd.

1565

Rasmus Offuergårdt (el. Offuerskiær?) 1561, 65,
Jens Fijl [1561, 65].

- 5) Jens Nordrop (el. Narup) 1565, 75.
- 6) Anders Rasmussen 1565.
- 7) Rasmus Katholm 1565.
- 8) Seueren Trogelsen 1565.
- 9) Troge Is Seuerensen 1565 og
- 10) Søvren Nielsen Hvid 1565, 75 optræder sammen med byfoged Søffren Søffrensen og de 2 borgmestre Niels Bendixen og Jep Skøtt som domsmænd over nogle fra Kalø hidsendte fanger, som de dømmes til døden. Det er det eneste sted i byens historie, hvor der træffes 8 rådmænd på én gang eller i ét år.
Af disse nævnes Jens Nordrup som kirkeværge i 1574, da han på tinge fører klage over to Grenåborgere, som har to af kirkens tofter i brug og ikke vil svare deres landgilde deraf.

1575

- 11) Rasmus Perszen 1575, 88.
- 12) Matts Stysen 1575.
- 13) Seuren Huyd [Hvid] 1565, 75.
Disse 3 rådmænd er meddomsmænd, da voldsmanden Kiel Lausen, der overfaldt byfogeden på tinge 24. oktober 75, dømmes til at halshugges og stejles.

1576

- 14) Søffren Jenzøn 1575, 76. Han er byfoged 1582, 83, men afskediges senere, formentlig fordi han ikke indsender regnskab og penge, for hvilke han kræves flere gange.
- 15) Jens Søffrensen 1561, 84. Han er byfoged ca. 1584-1. april 1588, derefter vistnok igen rådmand.
- 16) Jens Michelsen [Ørup] 1576, 1597.

1584

- 17) Niels Mickelsen 1584, 1616. Han frasiger sig borgerskab og rådmansembede 6. februar 1616.
Rasmus Persen [1575, 88].
- 18) Rasmus Ollufsen 1584, 1607.

1588

- Rasmus Persen [1575, 88].
- 19) Jens Persen 1588.
Jens Mickelsen (Ørup) [1576, 97].
- 20) Michel Nielsen 1588.
- 21) Christen Ibsen 1588.
Jens Søffrensen [1561, 84]. Han kaldes rådmand 19. august 88, fordum byfoged 25. november 88.

1597

- 22) Mats Lauridsen 1597.
Jens Mickelsen (Ørup) [1576, 97].

- 23) Rasmus Søffrensen (Malmø) 1597, 1604.

1603, 04

Rasmus Søffrensen Malmø [1597, 1604].

- 24) Peder Jensen 1603, 27.

- 25) Rasmus Oluffsen 1595 1607.

1607

Rasmus Oluffsen [1595; 1607].

Peder Jensen [1603, 27].

Disse to rådmænd er 19. januar 1607 med byfogeden ved stranden for at se »hvis skuder det er, der ligger og spærrer Grindo Minde«, altså åens munding, som dengang var havn.

1612

- 26) Anders Rasmussen 1612, 34. Han er byfoged ca. 1619-27.

1619

- 27) Michel Persen 1619, 34. Han nævnes rådmand i et tingsvidne fra 1619 ang., at borgmester Peder Knap forbyder nogen at holde svin, hvis disse ikke har ring i næsen.

1623

- 28) Christen Knudsen 1623, 24.

Michel Persen [1619, 34].

Peder Jensen [1603, 27]. - Hans enke, Mette; vedkender sig i 1632 for tinge, at hendes mand, nu sal. hos fud, oppebar tolden i Grenå indtil den store brand i 1626 og har rigtig kvittering for dens indbetaling til kongen. »Fra branden af oppebar han ingen told«.

1624

Michel Persen [1619, 34]. Han er 10. maj 24 sammen med 5 andre borgere ude ved Grenå Vandmølle at optage et syn - angående dens tilstand. Den er delvis »ved magt«.

Chresten Knudsen [1623, 24].

Peder Jensen (1603, 27). Han gør 12. marts 1627 på kongens vegne udlæg i rektor Rasmus Michelsens bo.

- 29) Anders Thomsen Skoumand 1609, 24.

1627

- 30) Joen Christensen 1627, 43. Han er byfoged ca. 1623-36, derefter vistnok atter rådmand. Han var gift med Bære Christensdatter.
Peder Jensen [1603, 27].

- 31) Peder Rasmussen Trøy 1624, 32(?). Han er død 1631 eller 32.

1632

- 32) Niels Christensen Kremer 1631, 43. Han er muligvis borgmester 1643-45.

- 33) Søffren Søffrensen Lycke. 1631, 61. Han er kirkeværge, bl. a. 11. maj 1635, da der optages et synsvidne over kirken, som er meget forfalden.

1636

Søffren Mortensen [1632, 44].
Søffren Søffrensen Lycke [1631, 61].
Niels Christensen Kremer [1632, 45]. Han er g. m. Maren Madsdatter. De tilskødes en gård »på den gade, som løber ned til Sønder Brou«.

1637

34) Peder Andersen Glad (?)

35) Peder Olufsen (?)

1639

Søffren Søffrensen Lycke [1631, 61].

Joen Christensen [1627, 43].

Søffren Mortensen [1632, 44].

1644

Søffren Søffrensen Lycke [1631, 61].

Søffren Mortensen [1632, 44].

36) Peder Pedersen Trøy 1644, 53. Han er borgmester ca. 1653-69. Gift m. Birgit Sørensdatter, enke efter Rasmus Nielsen, »forrige latinsk skolemester«.

Disse 3 rådmænd underskriver 29. juni 44 sammen med endnu en fjerde borger - formentlig kærneren - på byens vegne et gældsbevis på 26½ lod sølv, som sognepræsten, hr. Seyer Rasmussen, har forstrakt byen med under Torstensonskrigen.

1645

Peder Pedersen Trøy [1644, 53].

Niels Christensen Kremer [1632, 45].

Disse 2 borgere underskriver på byens vegne 1. marts 1645 et gældsbevis til den førnævnte sognepræst, som under indkvarteringen har leveret en grå gang, som byen forærede obersten »for at formilde hans hu«.

1646

37) Søren Markussen 1644, 56.

38) Marcus Persen 1651, 55.

39) Rasmus Persen 1646.

NB. Disse 3 rådmænd kendes kun fra landsarkivets registratur.

1661

Suverænitetssakten af 10. januar 1661 det aktstykke, hvorved kongens enevoldsmagt anerkendes, er for Grenå vedkommende underskrevet af følgende, alle med egen hånd. Den første underskriver er uden tvivl borgmesteren, Peder Pedersen Trøy. De andre fem er sikkert rådmænd:

Søren Lycke [1631, 61].

1664

40) Jens Christensen 1661, 64. Han beskikkes 1664 til stempelpapirforhandler.

41) Mads Madtsen 1661.

42) Pouell Simonsen 1661, 64.

43) Søren Nielsøn Lund 1661. 1664. Jens Christensen [1661, 64]. Povel Simonsen [1661, 64].

44) Steffen Ollesen 1664.

Disse 3 rådmænd nævnes ved rektor Rasmus Michelsens mageskifte med latinskolen, hvorved denne skole flyttes fra den nedbrændte plads på Østergade til Lillegade (omtrent hvor nu Bager Hartmann).

1665

45) Niels Hansen Skifter 1665, 82. Han lever endnu 1690.

1668

46) Christen Michelsen 1668, 82. Han lever endnu 10. marts 90.

1671

47) Jens Rasmussen Wern 1671, 77. Han var født i Århus 21. marts 1643, hvor faderen ligeledes var rådmand, og døde i København 4. april 1677, formodentlig på rejse. Hans kisteplade fra Grenå Kirke findes på Djurslands Museum.

1672

48) Søren Jensen Fæveile 1672, 82. Han kaldes »velfornemme«, da han omkring 1682 rejste fra Grenå til sin »residents« i Bredstrup, hvor han forblev til sin død.

1677 (?)

49) Niels Christensen Skræder 1677(?), 1682. Det er formentlig den sidst udnævnte rådmand i Grenå, rimeligvis udnævnt efter Jens Werns død. Han levede som en meget anset købmand, privilegeret hestemøller og »fhv. rådmand« i Grenå til sin død 1724. G.m. Mette Eskildsdatter, død ca. 1681. G.m. Maren Henrichsdatter Ræfuen d. 1723.

1682

Med året 1682 er rådmændenes saga så forbi i Grenå. Det antal, jeg har fundet er 49, men uden tvivl har der været en del flere, hvis navne ikke findes i de nu eksisterende arkivalier. Rådmændene opstod på en måde igen i 1779 som byens »eligerede borgere«, en institution, der atter i 1839 afløses af kommunalbestyrelsen.

V. Ting- og byskrivere

Nær under magistraten stod by- og rådstueskriveren, der udfærdigede skrivelser og førte de forskellige bøger, som det efter recessen af 1551 var pligt

at føre, og hvoraf en del virkelig også blev ført.

Det var den samme mand, som var skriver både for rådet og for byfogeden, altså både i kommunale sager og i retssager. Her i Grenå kaldes han indtil omtrent 1639 tingskriver. Fra og med Søren Knap bruges udelukkende ordet byskriver.

Skriveren lønnedes dels med en ganske lille sum i rede penge og dels med betaling for udfærdigelser af visse dokumenter. Skriveren her i byen var i den ældste tid ofte den danske skolemester. Det er en selvfølge, at det oprindelig kun kunne være et bierhverv.

På de følgende blade skal så gives en kort oversigt over samtlige ting- og byskrivere, idet det dog må bemærkes, at det som følge af kildernes mangelfuldhed er muligt, at en eller anden skriver, der kun var i embedet en kortere tid, kan være udeladt.

- 1) 1570. På omslaget af tingbogen står Per Schriver.
- 2) 1575. I tingbogen nævnes Matts Schryffuer.
- 3) 1576. I tingbogen nævnes både fornævnte Mads Skriver og tingskriver Christen Nielsen.
- 4) 1577. Peder Clemedsen.
- 5) 1584. I tingbogen nævnes Christen Nielsen tingskriver.
- 6-7-8) 1588. Tingbogen nævner ikke mindre end 3 navne på skrivere. Jacob Skriver i januar, Jens Michelsen Skriver i februar og Per Skriver i marts.
Senere på året forekommer navnet Per Skriver i Enslev. Et andet sted står Per Knap, men uden tilføjelse af benævnelsen skriver. Da Per Knap imidlertid faktisk er skriver i flere år i 90'erne, er det rimeligt at antage, at det er ham, som er underforstået ved benævnelsen Per Skriver.
- 9) 1588-1600. Peder Knap nævnes foruden i 1588 tillige i 95, 96 og 97 og har formentlig været skriver omtrent århundredet ud. I slutningen af tingbogen 1604 kaldes han byfoged og fortsætter som sådan en række år for så senere, men i hvert fald nogle år inden 1620 at blive borgmester. Som så dan døde han i 1623.
- 10) 1603. Laus Trøy skriver i tingbogen for 19/9 1603:
»Huad som til Grendo byting er forhandlet fra thenne forne dag [d.v.s. 27. juni] och thill then 19. september, findes indsyett her bag i thenne bog medt Las Blødes (?) hand schreffuen, som sager i then forne thide har schreffuen, tha ieg af peste var siug.

Laus Trøy«.

Altså, Laus Trøy har været skriver, men formedelst pebtsygdum i 3 måneder været forhindret i at føre tingbogen. Det er vist nok hans hånd, som går igen i de bevarede fragmenter af tingbøger til og med 1612. En ubehjælpelig, ikke køn og ikke særlig læselig klo.

- 11) Ca. 1619 til ca. 1630. Peder Quast tingskriver. Med tingbogen 1623

begynder en ny og meget smukkere skrift. Peder Quast træffes dog som skriver nogle år før, nemlig ved et tingsvidne fra 1619 og har formentlig virket til hen imod 1630. Peder Quast var søn af Jacob Bendixen Badskær. I tingbogen ses, at han af og til optræder i dommerens sted, når denne var forhindret i at møde.

- 12) 1633 nævnes i et tingsvidne Michel Thomsen, tingskriver.
- 13) 1639-1662. Søren Rasmussen Knap. Førstnævnte år træffes i tingbogen en ny, overmåde pyntelig og læselig skrift. Men den nye byskriver, som på titelblade præsenterer sig med det latiniserede fornavn Severinas, var da også dansk skolemester. Han kalder sig ellers i bogen S. R. Knap eller Søffren Rasmussen Knap. Han fik den sørgelige lod straks samme år at komme til at føre tingbogen i en drabssag, hvor gerningsmanden var hans egen broder, Niels Rasmussen Knap, som den 28. juni havde dræbt sin onkel, Søren Jensen spillemand. Søren Knap erklærede straks, at han ville være sin broders fuldmægtig i sagen. Dengang var der jo endnu ikke noget, der hed sagfører eller prokurator. Men sagen var oplagt nok. Drabet var overværet af flere, og drabsmand en vedgik selv sin skyld. Han dømtes derfor til døden
Med året 1639 holder rækken af bevarede tingbøger helt op og kommer først igen 1705. Der er altså et spring på 66 år, hvorfra ikke længere eksisterer tingbøger. Men gennem dokumenter i byarkivet og ad mange andre veje kan man i nogen grad spore nogle af begivenhederne. Og i byarkivets dokumenter træffer vi Søren Knaps Navn helt op til 1662.
- 14) I 1661. Afskriften af matriklen for Grenå er besørget af Søren Sørensens Skriver.
- 15) 1665-1681. Niels Simonsen udnævntes 10. januar 1665. Han var gift 16. oktober 1678 med Sophie Jensdatter. De ejede og beboede en gård på Storegade, som lå, hvor nu nr. 25-29 (Smed Hartvigsen) ligger, og som i salgsskødet benævnes »nabo til Kongsgårds Tofter«. Enken overlevede ham og solgte gården 1681 kort efter mandens død.
- 16) 1681-1682. Hans Krag, byskriver, udnævnt 12. juli 1681.
- 17) 1682-1699. Niels Marcussen, byskriver, udnævnt 6. maj 1682. Han må altså have tiltrådt embedet samtidig med den store omordning, hvorved råd og borgmester ophævedes og byfogeden alene blev magistrat. Der er en vis sandsynlighed for, at skriverembedet dermed blev et selvstændigt embede og ikke et bierhverv. Kun har skriveren, som næsten alle byens borgere, haft lidt avisbrug ved siden af. Hvis ikke det er sket ved Niels Marcussens udnævnelse, så er det i hvert fald sket under hans efterfølger.
Marcussen døde i embedet i sommeren 1699. Stiftamtmanden sen-

der i den anledning en skrivelse af 9. august 99 til Grenå med konstitution for den danske skolemester, Niels Jensen Brun.

Tiden efter år 1700

Egentlig skulle rækken standse her, da de 3 næste byskrivere tilhører det næste århundrede, som i følge bogens plan vil blive behandlet i et nyt afsnit. Men da byskriverembedet i 1785 forenedes med byfogedembedet og derved i virkeligheden helt ophævedes som selvstændigt embede, vil det være rimeligt her for oversigtens skyld at ofre et par linier på de sidste 3 byskrivere.

18) 1699. Herman Ponich udnævnt 12. august 1699 til byskriver. I hans tid incorporeredes Nørreherreds ting under Grenå byting, hvorved han altså tillige blev herredsskriver. Ponich var desuden birkeskriver i Scheels birk fra 1726. Hans hustru, Else Jensdatter, var datter af en af byens allersidste rådmænd, Jens Rasmussen Verø. De beboede og ejede i en meget lang årrække gården Storegade nr. 11 (nu »Biografen«). Her skal blot anføres et par træk fra hans embedsvirksomhed. Det kan vist nok med sandhed siges, at Herman Ponich som helhed har været en meget samvittighedsfuld embedsmand, som med punktlighed passede sine protokoller. Karakteristisk og uforglemmelig for den, som har beskæftiget sig med dem, er hans overordentlig små og gnidrede bogstaver og hans rent ud fantastiske sparsomhed med papiret, således at teksten bogstavelig går ud til et par millimeter fra kanten på alle sider. Nå, skriveren skulle selv bekoste sin protokol og måtte derfor spare på papiret. Det kan dog ikke skjules, at Ponich engang i sin embedstid havde den tort, at han fik en protokol kasseret. Det var i 1748, da stiftamtmanden, Ove Nissen, var i Grenå på inspektion og altså efterså embedets bøger. Han skriver derom i den nye [ældste af de nu eksisterende panteprotokoller]: »Siden den ved min Nærværelse udj Greenå der havende og mig foreviste protocol befandtes udi en sådan stand, at den ved min derudi skrevne resolution blev casset så autoriseres hermed en ny pante-protocol for Grenå kiøbstæd hvori indføres, hvad indføres bør efter at derudi først er indskreven, hvad som i den cassetede protocol var indført... Ove Nissen«.

Af mange småtræk fremgår, at skriverembedet kun har givet sin mand sparsomt brød, og at han derfor måtte benytte de chancer, som frem bød sig for ekstrafortjeneste. Hans løn fra Århus amtstue var kun 20 rdl., og dette beløb var adskillige gange pantsat længe før udbetalingstiden. Han begyndte derfor at føre folks sager for retten som en art sagfører. Dette faldt ikke i god jord, og ved skrivelse af 21. december 1718 gav amtmand Gersdorf en reprimande angående

»byskriverens forhold i sit embede, idet han agerede procurator og hans embede derved forsinkedes«.

I Tingbogen og justitsprotokollen er der eksempler nok på, hvad man nu ville kalde en utilbørlig langsomhed. Men det er dog en undtagelse, når der i byarkivet findes en skrivelse, hvori omtales to domme, som faldt ved bytinget henholdsvis i 1708 og 1711, og som skriveren endnu ej i 1720 havde »givet beskrevet fra sig«.

Ponich døde i 1746 som en fattig, forgældet mand, der havde måttet sælge sin gård til sin svigersøn, farver Svend Pedersen Alberg, for i levende live at kunne afbetale på gælden.

19) 1746-58. Peder Ponich var søn af foregående og havde allerede 4. maj 1741 fået successionsbrev på embedet, altså tilladelse til at overtage det efter faderens død.

Justits-skriver i 12 år uden møde i retten

Peder Ponich var prokurator i Århus protokollen viser, at han en ganske kort tid efter faderens død i 1746 opholdt sig i Grenå og et par enkelte gange selv bestred embedet, men at han derefter i en længere årrække lod det bestride som et bierhverv af en række lokale mænd og aldrig var her selv. Først fungerede i en del år organist og danske skolemester Søren Fischer, senere Christen Quist og tilsidst N. E. Behr, den senere byfoged, der begyndte som »toldfuldmægtig« i Grenå.

Det er derfor en fast formular, som går igen år efter år »i skriverens abcense som fuldmægtig N. N.«. Indimellem de nævnte 3 »fuldmægtige« har der været mange andre for kortere tid.

Således gik det i fulde 8 år. Så fik stiftamtmanden fra højeste sted pålæg om at erkendte sig angående, hvorledes det gik med byskriveren og hans betjening af embedet. Han afkrævede derfor P. Ponich en forklaring.

Ponichs svar af 7. maj 1754 går ud på, »at dersom der ikke bliver ham tilladt at afstå sit embede til en anden eller at nyde en anden kongelig betjening, så må han declarere by- og herredsskrivertjenesten i Grenå vackant; thi at rejse dertil med kone og talrig familie, hvor man ikke kan have 2 skilling daglig pro persona, er ej anderledes end at give sig selv frivillig ind i et fængsel for at crepere af hunger ...«.

Men man var langmodig og gav sig god tid. Først 4 år efter udnævntes den ny by- og herredsskriver. Embedet havde altså i 12 år været i hænderne på en prokurator i Århus, i kraft af at han var den foregående byskrivers søn. Det havde i al den tid været passet på hans vegne og i hans »abcens« af mange forskellige skiftende, skrivekyndige, lokale folk.

20) 1758-85. Peder Bay, udnævnt 13. oktober 1758 og tiltrådte kort efter embedet. (Bay var født 10. december 1710, døde 1. oktober 1785. Gift 1. Ane Harslef, 2. i 1764 Ane Holst).

Bay var i det første par år kun en sjælden gang nærværende på tinget og føre protokollen. Ligesom Peder Ponich lod han for det meste arbejdet udføre af en lokal fuldmægtig. I en årrække Ove Broch Bang, købmand Jørgen Bangs søn. Først i 1763 bliver Bays hånd hyppigere i retsprotokollerne, og da han i 1764 køber gård i Grenå, har han altså taget bolig her og er fra den tid regelmæssig til stede i retten.

25. juli 1767 får Bay amtmandens tilladelse til i almindelighed, når han »formedelst lovlig fraværelse ej selv kan betjene retten, da at lade Ove Broch Bang bestride embedet ... dog at det altid sker på Bays an- og tilsvær«. Det skete overmåde hyppigt. På et senere tidspunkt optræder hans svoger Willads Holst, en ældre svagelig person, i en årrække som hans fuldmægtig.

Peder Bay var en præstesøn fra Ørum (Bjerre herred) og havde, før han udnævntes til embedet her, været birkedommer til Rosenholm og Vosnæsgård birker. Dette embede beholdt han også efter at være kommet til Grenå, hvorfor han regelmæssig, vistnok en gang om ugen, måtte rejse derhen.

Birkedommer Bay købte i 1764 en gård og 2 småhuse på Lillegade og »lod med stor bekostning det hele istandsætte og den største bygning forsyne med en kvist«. Købet er sikkert sket med henblik på det forestående ægteskab med Ane Holst. 3. marts 1768 opstod der imidlertid ildebrand i gården, birkedommeren var just dagen før redet til Rosenholm for at passe sit derværende embede. Da han om aftenen kom hjem til Grenå, var gården nedbrændt, og hele hans hjem lå i ruiner. På grunden opbyggede han straks efter den smukke bindingsværksgård på Lillegade, hvor nu »Grenå Folketidendende« har til huse.

Kort efter at være kommet til Grenå købte Bay ved en auktion i madam Auberts dødsbo Veggerslev og Villersø kirker. Hun havde arvet dem efter sin fader, Provst Riise i Veggerslev. Købesummen var 1210 rdl., et beløb, som birkedommeren dog ikke selv ejede, men delvis måtte låne mod pant i kirkerne.

Ved Bays fyldte 70 år fik byfoged Behr successionsret på embedet. I Chr. VII's successionsbrev af 3. juli 1780 til Behr står udtrykkelig, at han "efter Bays dødelige afgang; eller hvis embedet på anden vis vorder ledigt", beskikkes til at forestå begge embeder.

Men faktisk virkede Bay i embedet til sin død, og først den følgende tingdag, 3. oktober 1785, tiltrådte Behr embedet og lod successionsbrevet indføre i justitsprotokollen.

Efter Bays død førtes hans kiste til Villersø kirke, hvor allerede nogle år i forvejen hustruens kiste var nedsat. Det var en naturlig følge af, at de var kirkens ejere. I Villersø kirke hænger endnu begges gravplader med deres nekrologer. Birkedommerens slutter med

et vers, som bør citeres som et kuriosum:

»Farvel Hr. Dommer, Du nu står
For Høiest Ret all Verdens Dommer.
Vort Øje skuer, at du får
Den milde Dom: Vel Du, som kommer
Med vel ud rettet Prøve-Sag,
Som kjendes Bør ved Magt at stande.
Tak jesum Din. Lev så i Dag
Og evig vel i Ærens Lande«.

Byskriverembedet forenes fra 1. oktober 1785 med byfogedembedet

Ved Bays død indtrådte altså byfoged Behr som følge af successionsbrevet fra 1780 i byskriverembedet. Det har senere fulgt med ved alle de efterfølgende udnævnelser af by- og herredsfogeder og er altså i realiteten fra og med 1. oktober 1785 ophørt at eksistere som selvstændigt embede.

Borgmester og byfoged kræver hoveri af »lejerne«

Det ser ud til, at der fra meget gammel tid har eksisteret et skarpt skel imellem de indbyggere i Grenå, der havde taget borgerskab, og de, der ikke havde.

Sidstnævnte kaldtes »legger«. Det skal vistnok udtales og forstås som »lejerne«, altså indbyggere, der ikke selv havde hus eller gård, men boede til leje, og som var for fattige til at tage borgerskab og svare de deraf følgende udgifter.

Navnets og skikkens oprindelse

Det var i ældre tider ikke skik, at folk byggede huse med flere lejligheder, hvoraf de selv beboede den ene, medens resten udlejedes. Nej, de fleste byggede ikke mere, end hvad de selv skulle bruge. Men så fandtes der en del »lejoboder«, d.v.s. Huse med flere smålejligheder. De ejedes af byens mere vel havende borgere, men var udlejet til småfolk, der ikke selv ejede hus, eller tilrejsende folk, der kun for kortere tid boede her i byen. Formodentlig stammer navnet derfra og er så efterhånden gået over til at betegne den ubemidlede del af befolkningen, der ikke selv ejede hus.

I en fællesskrivelse af 14. september 1707 betegner de sig selv »vi fattige legere her i byen, som ei formår at tage borgerskab«. Eller de omtales et sted i tingbogen som »de gemene folk, der i byen kaldes legeme«. Endelig benævnes de et andet sted i samme tingbog som »leggere og indsiddere«.

Navnets ældste forekomst

Navnet træffes så langt tilbage i tiden som i 1592. Ved et ting nævnte år udmeldes 24 borgere til at træffe foranstaltninger for året, bl.a. angående salg af skibs-øl og om »disse leggere, som ere her bosiddende i byen og ej formår at give eller gøre kongen eller byen nogen skat, tynge eller anden rettighed«. Angående dem bestemmer de udvalgte 24 mand, at »hvilken mand, som huser eller holder nogen leggere, som ikke vil eller formår at give eller gøre kongen eller byen den skat og tynge, som billigt og sædvanligt er, han skal til enhver tid på deres vegne udlægge og betale for dem. Og skal dette fast og ubrødelig holdes«.

Disse »legere« »tyngede ikke til byen og kongen« i samme grad som de andre borgere, fordi de ikke tog borgerskab. På et eller andet tidspunkt er derfor opstået den skik, at de i stedet udførte en eller et par dages høstar-

bejde for borgmesteren. Det synes, at det oprindelig har været frivilligt for at vise en meget afholdt borgmester, rimeligvis Peder Pedersen Trøy (ca. 1650-68), en villighed. Men de følgende borgmestre krævede det som en pligt, altså ganske i smag med hoveri pligten på landet.

En foreløbig ophævelse af skikken i 1682

Da de 3 kongelige kommissarier i sommeren 1682 var i Grenå for på stedet grundigt at efterse byens styrelse og forhold, henvendte en repræsentation for lejerne sig til kommissionen. Deres skrivelse er meget ynkelig:

»Guds runde og rige beskiermelse ønske og forblive over de højædle herrer commissarier, gud nådig eder spare, bevare og opholde for christi skyld. Haver vi fattige underskrevne leggere her af Grenå for vores hr. commissarier at andrage, hvorledes vi arme, fattige mænd højliggen er forårsaget vores nød og trang på det allerunderdanigste og ydmygeligste at give til kende, hvorledes toldereren her i byen plager os hårdelig hver måneds dag med rejser at gå til Års [Århus] med sine breve og ingen betaling derfor giver, uagtet vi fattige til byen »legge [som] andre, alt det vi formår«. Da synes vi fattige folk, at det er en stor uret, eftersom vi formene, at han ikke har kgl. mayst.s ordre og befaling derpå, at de fattige skal gøre hans rejser, og hvis de ikke kan gå for alders eller svagheds skyld, da at leje for deres egne penge eller at blive pantet derfor af deres fattige armod eller truet med rådhuskiældereren ...«.

De ældste af dem kan mindes, at det var den forrige tolder her i byen, Niels Hansen Kulmand, som fik overtalt borgmester Peder Pedersen Trøy til at bevilge, at de skulle gøre denne månedlige posttur til Århus på egen bekostning. Klagen over høstdagstjenesten omtales kun i alleryderste kort-hed.

Kormmissariernes svar kom prompte 22. maj 1682. Det lyder kort og godt, at det ikke ses, at de indvånere i Grenå, som kaldes »leggerne«, og som dog »efter deres lejlighed haver skattet med byen«, kan pålægges at gøre særlige rejser, langt mindre at for rette nogen anden dagstjeneste.

Den sidste linie hentyder ganske givet på høstdagstjenesten. Og det vides da også, at en mand, hvis økse var frataget ham som pant, fordi han ikke var mødt til hoveriarbejde, fik den tilbage igen som følge af den afsagte kendelse.

Skikken optoges straks igen af byfogederne

Sagen synes således at være afgjort. Men med året 1682 afskaffedes, som tidligere nævnt, borgmestre og råd, hvorefter byfogeden blev ene magistrat. Og næppe var de kgl. kommissarier borte, før deres afgørelse synes lagt på hylden og glemt. Det ses tydeligt, at skikken med høstdages arbejde optoges af byfogedeme. For den førstes vedkommende skete det vistnok under mere frivillige former. Men med Blichfeld kom det igen i den bur-

de hånds tegn, således at han krævede det som en pligt. Hvis nogen ikke mødte, pantedes der hos ham for 1 á 1½ muk pr. dag. Ja det er endogså bevidnet, at han af et dødsbo forlangte for 4 års høstdage 1 rdl., som han tog af boet. Nu skal det ikke nægtes, at der i Grenå rådstuebog under 3. januar 1694 findes en vending, som synes at give byfogeden ret. Der står nemlig en påmindelse om, at »dersom nogen agter at bruge borgerlig næring, advares han om at fornøje byfogeden for sit Høstdags-gerning«. Men det er jo Blichfeld, som selv har ladet denne påmindelse sætte ind, og den savner sikkert hjemmel. Det er en bemærkning, som heller ikke nævnes med en antydning i hele den påfølgende lange proces.

Klage og proces om sagen

Nu var Blichfeld forhadet i byen af mange årsager. Og nogle af hans mange uvenner pustede til »leggernes« uvilje og fik dem til 14. maj 1709 at indsende en klage til stiftamtmanden i Århus. De allerfleste af de 57 klagere kan ikke skrive deres navn, men må nøjes med et par bogstaver til underskrift. Klagen går ud på, at byfogeden har pålagt dem at gøre en hovdag for ham om høsten, og hvis de ikke gør det, mulkterer han dem, en mand for 16 á 20 skilling, en kone for 8 á 10 skilling. Oprindelsen var, at de engang havde en from borgmester, rimeligvis før nævnte Peder Pedersen Trøy, hvem de utvungen og af kærlighed havde vist en lille villighed [formodentlig med arbejde i marken]. Hans eftermand Johan Velou krævede denne tjeneste som en pligt, indtil han af den kgl. kommission blev afsat, og de fattige indvånere blev fritaget for høstdag og for postrejser. Da Poul Cronbech blev byfoged, fordrede han ikke nogen sådan tjeneste som en ret, men ville nogen hjælpe ham, så gav han dem øl og mad. Rasmus Simonsen begyndte den samme hårde medfart som Velou, og den nuværende byfoged gør ligeså.

De beder nu, at stiftamtmanden vil løse dem fra denne besværlige trældom og tage sig af deres sag, men endelig ikke »overgive os i hans [d.v.s. Blichfelds] hænder, såsom han er en høit oplyst mand i lov og ret og vel grundet i trætte og rettergang, så ingen kan bestå mod ham, hvis han påfører os trætte, eftersom mange af os ikke er bedre end betlere«.

Klagen gav anledning til en overordentlig lang proces. Blichfeld oppebiede ikke stiftamtmandens afgørelse, men fik udnævnt en sættemdommer og indstævnedede en mængde af klagerne samt en del af de borgere, som han vidste stod bagved. For at imøde gå den mægtige og lovkyndige byfoged indgik 22 af byens bedste borgere en aftale om, at de i fællesskab ville engagere en lovklog mand, Bertel Marcussen fra Enslev, til at føre deres sag. Og de vedtog, at de ville stå last og brast og én for alle og alle for én bære de økonomiske følger.

Af flere af de indstævnedes vidnesbyrd fremgik det klart, at byfogeden havde anvendt tvang og udpantning over for dem, der nægtede at underka-

ste sig hoveriet. Et sted havde han f.eks. for 4 høstdage taget 3 gres og 1 gase, vurderet til 1 rdl.

Men mange af disse enfoldige, delvis gamle mennesker kunne ikke klart udtale sig. De fleste af dem måtte vedgå, at høstdagen, også i Blichfelds forgængers tid havde været betragtet som en pligt. Et par af dem forklarede, at de blev tilsagt dertil af byens tjener, og at det var skik, at de fik mad og øl, når de gjorde høstdagstjenete.

Der var selvfølgelig udnævnt en sættemdommer, købmand Peder Jensen Klindt, og byfoged Blichfeld var indstævnet til at aflægge vidnesbyrd. Efter hans forklaring for retten er »lejerne eller legerne de gemene folk, som kommer andensteds fra her til for at søge arbejde i byen og ikke formår at tage borgerskab, men midlertidig »leger« sig en hytte eller væring at opholde sig udi, så længe der er noget for dem at gøre. Disse lejere har fra Arilds tid gjort magistraten, medens der var nogen, og nu byfogeden en høstdags gerning engang om året for den umage, han aparte havde med dem«.

Blichfeld mente fuldkommen klart ved tingsvidner at have bevist, at »han såvel som hans formænd havde nydt en høstdags gerning af lejerne som en rettighed. Der har ikke heller været tvistighed derom forinden nu, da de dertil af andre er persquderit, bl.a. af den tidligere byfoged Cronbech, som er hans avindsmand«.

Provst Ove Christensen Broch var også stævnet som vidne. Han erklærede: »Det første år sr. Blichfeld var bleven byfoged, og der gik spargement [Rygte], at de fattige skulle gøre høstdags gerning, da sagde jeg til ham, at det var bedst, man omgikkes det lempeligt, såsom de fattige tilforn havde klaget derover«.

Det ses ikke, at der er faldet nogen dom i sagen her ved bytinget. En endelig dom afsagdes af højesteret. Dens ordlyd er ikke gengivet i tingbogen, men kun et resume. Det fremgår af dette, at dommen i hovedsagen må have givet Blichfeld medhold, eftersom det pålægges de 22 borgere én for alle og alle for én at udrede i omkostninger 150 rdl. og at bøde til »Vor Frelsers Kirke« i København 20 rdl.

Dommens følger

Men nu kommer det dobbelt sørgelige. Da dommen gik borgerne imod, blev en hel del af dem gnavne på de andre og holdt på, at de kun havde skrevet under i tillid til hovedmændenes forsikring om, at de ikke skulle komme til at betale, selv om det gik galt. Blichfeld fik altså yderligere den triumf, at sagen kom for bytinget. Ifølge klagerne egne underskrifter, som de naturligvis ikke kunne fragå, kunne dommen jo kun komme til at lyde på, at de var pligtige at svare hver sin lige store part til den af dem, som byfogeden søgte sin betaling hos.

Og så lader det sig jo forudse, at der har været i en god mening til den,

som Blichfeld anså for at være hovedmanden.

Sagen findes ikke siden bragt for retten. De senere justitsprotokoller indeholder intet om dette spørgsmål. Det må derfor antages, at lejerne - i hvert fald i Blichfelds tid - har måttet finde sig i denne hoveripligt, og at spørgsmålet så på et senere tidspunkt er blevet løst, måske ved en eller anden kgl. resolution.

Øm Kloster og dets forhold til Grenå og omegn

I det foregående er flere gange nævnet Øm eller, som man gamle dage skrev »Em« Kloster.

Dette berømte kloster havde en særlig tilknytning til Grenå egnen ved den meget store mængde jordegods, det ejede her på Djursland. Lad mig derfor slutte dette afsnit af byhistorien med en kort beskrivelse af

Øm Kloster

I en af Danmarks smukkeste egne, i de store Gudenåsøers land, kun ½ km nord for Mossø ligger ruinerne af Øm Kloster. Grunden er købt af Århus Stiftshistoriske Samfund, som har ladet tomten udgrave og fremdraget en rigdom af minder fra klosterets yid. Først og fremmest - foruden fundamenterne - en lang række velbevarede, delvis murede grave.

Klosteret tilhørte Cisterciensermunkene, »de hvide brødre«, en gren af Benediktinerordenen. Deres mest kendte skikkelse er den hellige, Bernhard af Clairvaux. Cistercienserordenen indførtes i Danmark i år 1144, og en snes år efter oprettedes Øm Kloster som en aflægger af Vitskøl Kloster, det senere Bjørnsholin. Oprindeligt havde det en anden beliggenhed, i det munkene først bosatte sig på den lille ø Kalvø i Skanderborg sø. Men i 1172 flyttede de til Øm, hvor de byggede et kloster og en kirke, som taltes mellem Danmarks største og mest ansete. En tradition har villet gøre Kalvø her på Djursland til Øm Klosters første boplads og deri set en forklaring på dets stærke forbindelse med vor egn. Dette er imidlertid en misforståelse. Den har dog en ganske naturlig forklaring, idet man har forvekslet Kalvø i Skanderborg sø med Kalvø her på Djursland, hvis navn i de ældste tider også forekommer skrevet som Kalvø.

Når klostrene ofte fik så overmåde store mængder jordegods, skyldtes det navnlig, at folk i den katolske tid betænkte dem med rigelige gaver. Det skete enten i levende live eller ved testamente og næsten altid i form af det sikreste af alt, nemlig jord. Hensigten dermed var altid - mer eller mindre klart formuleret -, at de fromme munke og nonner ved forbønner og sjælemesser skulle lette de afdødes sjæle vejen gennem skærsilden og ind i himmelen.

Når derfor Øm Kloster med sin kirke har været et af Jyllands største og skønneste, har Grenåegnen sin store andel deri. Men navnlig skyldes det biskop Svend af Århus, Absalons og kong Valdemars gode ven og medarbejder.

Biskop Svends Gravsten.
Efter afbildning i »Vejledning for besøgende
i Øm Kloster«.

I omegnen af Rugård havde denne biskop, som døde år 1191 - dels ved køb, dels ved arv - erhvervet meget betydelige jordegodser. Ved testamente, som oprettedes i kongens og Absalons nærværelse, skænkede han alle disse jorder til klosteret, der dengang endnu kun var i sin Opvækst. Biskop Svend regnes derfor med rette som en af klosterets grundlæggere, selv om han ikke personlig var munk. Han begravedes efter sin død foran højalteret i Øm Klosterkirke.

Samme biskop Svend, der både var en overmåde dygtig, handlekraftig og from mand, havde efter sagnet en kærlighedsforståelse med kong Valdemars halvsøster, som boede på Boeslund ved Ebeltoft. Måske har man her en forklaring på hans interesse for at samle på gods netop på denne egn.

I biskop Svends testamente nævnes en lang række gårde, som altså tilfaldt Øm Kloster. Der var jorder i »Attetorp, Øgetorp, Rødsrose, Eningerød, Hildestædrød, Hagetved og Karleby,«^{*)} desuden en mængde ville heste, som græssede på disse byers grunde sammen med de andre dyr på gårdene. Jorderne var så rigelige, at munkene opførte en større gård, et såkaldt Grangie, hvor de consierser boede, som havde tilsyn med godset.

Øm Klosters ophævelse

Efter reformationen ophævedes klostrene, og klostergodset inddrog under kronen. Kong Frederik II tilegnede sig personlig Øm Kloster i de herlige omgivelser. Han benyttede det efter en ombygning til jagtslot i en række år og gav det navn af Emborg, det navn, som landsbyen har den dag i dag. Senere opgav han det til fordel for Skanderborg. Han lod kirken og en del af bygningen nedbryde og lod materialerne føre til Skanderborg for at udvide og ombygge Skanderborg Slot. Snart blev det skønne kloster kun et stenbrud, hvor først lensmanden og senere omegnens folk forsynede sig med de røde sten, som munkene havde fremstillet på deres eget teglværk,

^{*)} Disse navne svarer til nuværende: Attrup, Ørup, Rosmus, Ennegård, Hyllested, Hoed samt Karlby her ved Grenå.

hvis grundmur endnu er at se ved klosterruinen.

Men dybt under jorden gemtes op til nutiden store og betagende minder om »Cara insula«, d.v.s. den skønne ø, som munkene selv havde døbt deres kloster.

I den ældgamle registrant over de breve og dokumenter, som opbevarede i »hvælvingen« på Skanderborg Slot, og som senere er trykt, findes også fortegnelse over en lang række breve på jordegods fra Nørre- og Sønder-Herreder, der har tilhørt Øm Kloster, og som altså efter reformationen var gået over til kronen. Her følger så en fortegnelse over en række.

Gavebreve og andre dokumenter fra Grenå egnen til Em Kloster

I fortegnelsen angiver årstallet brevenes udstedelsesår, tallet i parentes deres nummer i registranden.

1404 (H. 82) Jacob Kirtz »Opladelsesbrev« (d.v.s. skøde) fra Michel Udsen og Knud Nielsen. Borgmester i »Grindnow« på 2 fjerdingers jord på Grenå mark og alt hans jord der sammesteds og hvad jord, som adser lille har i pant af Peder Gjødese, ridder, liggende på »Dylmer Mark« og »Tostedrup Mark«. Alt skal efter hans og hans hustrus død indløses og være givet og tilskødet Em Kloster med al ret og frihed.

1455 (H. 84). Tingsvidne, at Em Kloster har 2 fjerdingers jord [spredt] på »Grindow« mark, og at Inguer Basze var bekendt med, at den jord, han har på »Trøstrup« mark (?), den har han til leje af Em Kloster.

1506 (H. 85). Tingsvidne, at Inguer Basze havde Trøstrup mark i »sin brugelige heffdt« af abbeden i Em Kloster i 40 år og af ingen anden.

1433 (H. 86). Ebbe Henningsens [skal vist være Henrichsens] bekendelsesbrev at have oppebåret betaling af Jes Olufsen »Hesle« [måske Hessel] for den jord, han havde i pant af Em Kloster, og som han indløste af Michel Udsen i »Grindow« og Knud Nielsen sammesteds.

1455 (H. 87). Inguer Baszes bekendelse at have i leje af Em Kloster så meget jord på »Grindnow« mark, som »skylder« 3 pund korn, d.v.s. svarer i afgift i nuværende mål 9 tdr. korn.

1409 (H. 90). Fru Else, Hr. Peder Gødtzen, ridders datter, Jep Kirts hustru hendes skøde- og gavebrev til Em Kloster på »Rostrup Gård« med så meget gods, som hun arvede efter sin fader i Åstrup, »Grindow« og »Gammel Grindow« udi Nørherrech. [NB. Muligvis er »Rostrup Gård« ikke det samme som Rostrup Mark, hvilket f.eks. »Trap« antager, men en skrivefejl for Åstrup. C. S.]

1397 (H. 91). Borgmester og rådmænd af Grenå deres bekendelsesbrev

under deres stads segl, at Jacob (?) Nielsen, som kaldes Kirth, med hans hustru Else Pedersdatter skøder alt deres gods udi Åstrup liggende »i Gamell Grindow« efter deres død til Em Kloster.

1409 (H. 92). Tingsvidne, at fru Else, Hr. Peder Gødtzens datter, skøder til Em Kloster Åstrupgård med 2 andre gårde udi samme by i Nørreherred.

1464 (H. 93). Oluf Boszens Bekendelse at have - for et venligt lån og afgift - af Em Kloster 3 gårde udi Åstrup i »Gammel Grindow« [til leje].

1415 (H. 94). Ebbe Henrichsens skøde på al hans rettighed på hans hustrus vegne i Åstrup-Gård i Nørre Herred og 2 gårde i samme by, som Jep Kirth og hans hustru tilforn gav til Em Kloster.

1489 (H. 95). Tingsvidne, at 2 agre i Dolmer mark »næst østen for »Den grå Sten« og til den Skelbæk, som er imellem Åstrup og Hammelev marker, har været »brugt« [d.v.s. udlejet] til Åstrup i 50 år og er Em Klosters rette ejendom.

1501. Peder Huidtz, Rådmand i »Grindow«, skøde på en ager på Åstrup mark til Em Kloster.

1463 (H. 99). Oluf Boszen i Brogård, bekendelse, at han har i leje af Em Kloster 2 fjerdinge jord [spredt] over al Grenå mark for 6 ørter korn.

Ligeledes, at han har i leje al Em Klosters rettighed i »Trøstrup« mark.

1455 (H. 58 o). Tingsvidne, at Strandmøllen har været bygget og har malet og ligget til Em Kloster i hundrede år.

NB. Strandmøllen omtales i andre dokumenter som Strandmøllen ved Grenå. Når man deraf har villet slutte, at det er Sønder Mølle, altså vandmøllen, så er der ingen tvivl om, at det er en fejltagelse, og at det er Katholm Vandmølle, der tænkes på.

1458 (H. 58 p). Kong Christjernes dom på Strandmøllen at være "til Em Closter til tid".

Disse jorder, som alle ligger på Grenå mark, Dolmer mark eller Åstrup mark, eller i hvert fald i byens nærmeste omgivelser, er kun en meget lille part af de i registranden nævnte ejendomme, som har ligget til Øm Kloster. Dertil kommer yderligere de store jordegoder omkring Hyllested og Rosmus, som biskop Svend tilskødte klosteret, samt jorder i andre dele af Jylland, som klosteret ligeledes har fået som gaver. Det er altså forståeligt, at "Cara insula" har været meget velfunderet, og det har været muligt for de hvide klosterbrødre at opføre et så smukt og solidt bygningsværk, som Øm Kloster beviselig har været.

Som afslutning på dette afsnit, omhandlende byens ældste historie, ved-

føjes en gengivelse af en, et par tusinde år gammel slået for kejser Trajan (år 98-117). Mønten er altså over 1800 år gammel

Romersk Denar,

og langt den ældste, som er fundet her. Den fandtes ved gravning i gartner Laursens have over for kirkegården i sommeren 1942.

Indskriften er ifølge beretning fra den kgl. mønt- og medaillesamling følgende:

»IMPeratori TRAIANO AVGusto GERmanico DACico PQntifici Maxi mo TRibunicia Potestate CO n Suli V Patri Patriæ« som Overskrift omkring kejserens lavrbærkransede hoved. Indskriften betyder: »For Kejser Trajan, Augustus, Sejerherre over Germaner og Daker, Ypperstepræst med Tribun myndighed, Konsul for 5. Gang, Fædrelandets Fader«.

På Reversen står:

»Senatus Populusque Romanus OPTIMO PINCIPI«, d.v.s. »Senatet og Romerfolket til den bedste Fyrste«.

Afbildningen forestiller freden med merkurstav og overflødhedshorn. Femte konsulat var fra 104-110 e.kr.

Mønten er ikke alene den ældste af de mange her i Grenå fundne mønter, men er et af de ældste møntfund i hele Danmark. Den er et levende vidnesbyrd om det handelssamkvem, som faktisk bestod mellem romeriget og Danmark i oldtiden. »Romerne leverede de germanske stammer fabriksvarer og mønter og fik til gengæld pelsværk, rav og slaver«.

II. afsnit
18. århundrede
tiden fra
ca. 1700 til ca. 1800

Indledning

Når jeg har valgt at lade det afsnit, som her skal begynde, gå fra ca. år 1700 til ca. år 1800, så er det ikke, fordi de to årstal på nogen måde markerer afgørende vendepunkter i byens historie, men derimod af visse praktiske grunde.

Jeg havde oprindeligt tænkt på at lade afsnittet begynde med året 1682, det år, da hele den gamle, fra middelalderen nedarvede kommunale Styreform fuldstændig ændres ved, at borgmester- og rådmandsinstitutionen ophævedes, og at den kgl. byfoged alene blev byens magistrat og myndighed.

Men da faktisk de 2 første byfogeder, Cronbech og Simonsen, så afgjort tilhører det ældre Tidsrum i hele deres uddannelse og virkemåde, har jeg foretrukket at lade dem afslutte rækken under den gamle ordning.

Først Blichfeld, som udnævntes 1693, repræsenterer fuldt ud den nyere tid med dens mere embedsmæssige styreform. Fra og med ham skete forvandlingen af byfogeden. Fra at være en arm og fattig borger, der levede i gæld og armod og stadig rykkedes for restancer af de højere myndigheder, blev byfogeden nu en embedsmand, der, hvad indtægt angår, stod på højde med den bedste del af borgerskabet. En Embedsmand, der i sin person helt forbandt den myndighed, som tidligere havde været delt mellem byfoged, borgmester og råd.

Også på anden måde repræsenterer tiden lige ved århundredeskiftet en milepæl.

Som nævnt i et tidligere afsnit om tingbøgerne, der er en såre vigtig kilde til byens ældre historie, stopper deres række i den gamle skikkelse op ved år 1639. I den form bestod de af et lille årligt hæfte i kvart på 60 til 100 sider. Fra 1639 indtil 1705 er der overhovedet ikke bevaret tingbøger fra Grenå Byting. Oplysningerne om det mellemliggende tidsrum er udelukkende hentet fra Byarkivet og andre kilder.

Derimod fremtræder tingbogen, som begynder i februar 1705 i folio som en anelig protokol, der har plads til mange års forhandlinger og først slutter i 1726.

Alt indføres nu fyldigt og på en langt mere nøjagtig måde end i tiden før 1639. Tingbogen og justitsprotokollerne, der senere afløste den, giver derfor langt flere, langt fyldigere og langt klarere oplysninger end de gamle. Det er nu muligt i enkeltheder at følge det liv, som levedes i byen, og at skildre det.

Derfor og af mange andre grunde er jeg blevet stående ved år 1700 som milepælen, der skiller de 2 afsnit.

Forskel på de 2 århundreder?

Hvis man nu vilde spørge, om der er en afgørende forskel på de to tidsafsnit, hvad angår udvikling og økonomiske forhold i Grenå, så er det mit indtryk, at dertil må svares nej.

I århundredet fra 1600-1700 styrtede den ene ulykke indover byen efter den anden:

Først kom pesten i treåret fra 1601 til 1603. Så fulgte Trediveårskrigenes ødelæggelser, 2 kæmpebrande, der tilsammen ramte de allerfleste af byens beboere, derpå atter en Svenskekrig og endelig Havnens ødelæggelse af stormfloder. Det er, hvad der præger tidsrummet fra 1626 til 1660, altså indtil Enevældens indførelse.

Så fulgte der ganske vist et noget roligere tidsrum, indtil århundredets slutning. Som lige nævnt er det just den periode, hvor tingbøgerne mangler og kilderne er aller sparsomst. Men det er mit indtryk, at selv om der måske nok har været nogen opgang i dette tidsrum, så er det ikke mere end lige nok til at bringe på fode, hvad der var sket af ulykker i århundredets første 2 tredjedele.

Ejendommenes antal

Ved det 17. århundredes slutning var der ifølge grundtaksten af 1682 i alt 178 ejendomme. Men af disse er der ca. 40, hvor der enten står »øde ejendom«, altså helt ubeboet hus eller kun en brandtomt eller også er det ganske usle hytter, hvis taksationssummer er 10 Rdl. eller derunder.

Det vil altså i virkeligheden sige, at byen omkring ved år 1700 har haft 140 nogenlunde ordentlige ejendomme, gårde og huse mellem hinanden.

Fra midten af næste århundrede haves den udmærket fyldige brandtaksation af 1761, der nævner 158 ejendomme.

Ved århundredets slutning nævnes i brandtaksationen for året 1801 i alt 161 ejendomme, men deri er ganske vist iberegnet byens 4 små acciseboder, som ikke var med ved århundredets begyndelse.

Resultatet er altså, hvad bebyggelse angår, at byen ikke fjerneste måde er vokset i løbet af det 18. århundrede.

Folketallet.

Hvad befolkningens antal angår, haves ingen pålidelig tælling eller angivelse fra år 1700. Det første sikre tal er fra 1768, da folketællingslisten nævner 702 indbyggere. I året 1801 var tallet vokset til 760 indb. Det er altså ganske tydeligt, at heller ikke dette er steget nævneværdigt i århundredets sidste Tredjedel.

Skibsfart og Havnen

Hvad skibsfarten angår, kan nævnes, at omkring 1700, altså før den »store nordiske krig«, havde byen ca. 12 Skibe. I 1772 var der 9 fartøjer hjemme-

hørende i Grenå på i alt 117 com. læsters drægtighed. Men i 1806 var der kun 3 små jagter i hele Byen.

Havnen rantes i 1744 af en overmåde stor ødelæggelse, og af økonomiske grunde blev den aldrig fuldstændig istandsat, men kun meget nødtørf-tig repareret. Ved bolværkernes ødelæggelse fyldtes havnen med Sand. Ved år 1800 lå der høje Sandbanker inde i havnen. Større fartøjer kunde ikke sejle ind, kun småbåde. Det var at forudse, at havnen »i løbet af få år ville være helt fyldt med sandmasser i stedet for med vand«.

Byggeriet

Det har tidligere været anset som tegn på en lykkelig opgangstid omkring midten af århundredet, at en meget stor del af byens ejendomme er ombygget i tiden 1750 til 1760. Bl. a. byggedes i de år de 7 meget smukke 2-etagers bindingsværks købmandsgårde, hvoraf endnu 2 er tilbage, nemlig Købmand Skovs og »Aftenstjernen«.

Men det må desværre her erindres, at den allerstørste part af nybygningerne i tiåret 1750-60 fremkom som følge af de 2 store brande i 1750 og 51, som tilsammen ødelagde over 50 ejendomme, eller nøjagtig en tredjedel af hele byen. Det var altså mere af nød end af velstand, at dette store boligbyggeri fandt Sted.

Men dog er jeg ved nøgtern overvejelse af alle forhold alligevel tilbøjelig til at tro, at der fra ca. 1750 og en række år fremad har været en forholdsvis god tid for byen.

Når Grenå desuagtet stod helt stille i udvikling, så skyldes det bl. a. den isolerede beliggenhed med meget dårlige og meget lange forbindelsesveje til lands og navnlig den meget dårlige havn, der hæmmede omtrent alt samkvem til søs.

Efter dette korte overblik går vi over til en skildring af forhold og begivenheder i det 18. Århundrede.

Grenå by under

»Den store nordiske krig« 1700-1721

Som bekendt forstår man ved »Den store nordiske krig« den række af krigsbegivenheder; der i tiden fra 1700 til 1721 fandt sted imellem Sverige på den ene Side og Danmark (Frederik IV), Rusland (Peter den Store) og Sachsen (August II den Stærke) på den anden side. Selvfølgelig var der adskillige og ikke helt korte standsninger i denne krig. Men svenskerne var dog med fra først til sidst. Og medens Sverige ved krigens begyndelse var en af Europas stormagter, var denne stormagtsstilling forbi ved krigens slutning.

Det ligger selvfølgelig uden for nærværende bogs plan at genfortælle - selv i store Træk - denne udviklede krigs begivenheder.

Men af hensyn til forståelsen af, hvad der skete her i Grenå, og til læsernes orientering, anser jeg det for naturligt at opfriske enkelte af krigens hovedpunkter. For Danmarks vedkommende drejede det sig bl. a. om at tilbageerobre de i 1660 afståede landsdele, Skåne, Halland og Blekinge. Peter den Store havde kik på landene ved den finske bugt, og August den Stærke vilde have Livland og Polen, hvor Sverige havde store besiddelser. Alle disse 3 landes forhåbninger byggedes på Carl XII.s ungdom og tilsyneladende fuldkomne ligegyldighed, hvad Sveriges skæbne angik. Imidlertid blev Carl XII alligevel en hård nød at knække for de tre allierede lande. Danmark, der begyndte krigen i 1700, blev straks slået efter en uventet landgang på Sjælland og holdt sig derfor helt uden for krigen indtil 1710, d.v.s. året efter, at Carl XII havde lidt det nok som kendte nederlag ved Poltava mod en overvældende russisk overmagt. Ved denne lejlighed blev han trængt over i Tyrkiet, hvor han forblev i 6 år.

Frederik IV rykkede så i 1710 ind i Skåne, men led et nederlag ved Helsingborg. Samme år stod søslaget i Køge Bugt, hvor Ivar Hvitfeldts sprang i luften. I 1712 førtes krigen mest i Tyskland, hvor danskerne og sachserne erobrede flere af Sveriges tyske provinser (bl.a. Bremen og Verden), men blev slået ved Gadebusch af den dygtige svenske hærfører Magnus Stenbock.

Denne måtte dog på grund af overmagt trække sig tilbage op i Holsten og indlodes i den gottorpske fæstning Tønningen, hvor han efter en belejring måtte overgive sig med hele sin hær, 11.000 mand.

I julen 1715 kom Carl XII efter et 6-årigt ophold i Tyrkiet endelig hjem til Sverige og angreb næste år fæstningen Frederikssten. Tordenskjold ødelagde den svenske transportflåde, og belejringen blev opgivet. I 1718 optog

Carl XII atter belejringen af Frederikssten, men faldt under denne. Med ham var den vigtigste forhindring for fredsslutning borte.

Svenskerne var udmattet af krigen, og nogen tid efter Carl XII's død sluttede hans søster Ulrikka Eleonora, der var hans efterfølger på Sveriges trone, endelig fred med de forskellige modstandere. Freden med Danmark sluttedes i 1720, med Rusland og Polen først året efter.

Sverige måtte opgive toldfriheden i Øresund, men beholdt de skånske provinser. Frederik IV var så glad over freden, at han gav sit nyopførte slot i Nordsjælland navnet Fredensborg.

Grenå i krigens første år 1710-11

Krigens første afsnit, ja egentlig den hele krig, var for Grenås vedkommende i højeste grad præget af, af byen var en søkøbstad og havn. Først på efteråret 1710 sammenkaldte byfoged Blichfeldt adskillige gange borgerskabet til møde på rådhuset, hvor han oplæste forskellige kgl. ordrer ang. krigsforholdene: Forbud mod udførsel af korn til andre lande, forsigtighedsregler angående pesten, som var udbrudt i stæderne ved Østersøen m.m. I november kom et kgl. påbud om, at borgerne skulle forsyne sig for ½ år med levnedsmidler og med brænde, både tørv og træ, og derpå af al magt gøre tilførsel af, hvad de yderlig kunde skaffe af disse varer, til den kgl. Residentzstad København.¹⁾

Der kom endvidere til byfogeden, dels direkte, dels gennem amtmanden en mængde ordrer om levering og transport af fødevarer til flåden eller til Norge: Brød - rug, byg og havre - røget og grønsaltet flæsk - smør og saltet kød - magasinkorn til Norge o.s.v. Der er også breve til bestemte, navngivne borgere som f.eks. byens største købmand, Jens Bang, om at bage og føre brød til Norge til kongens tjeneste. En anden ordre gik ud på, at byfogeden skulle »presse så mange skibe, som det på nogen måde er ham muligt« og få dem til at sejle til Grønsund med 4 ugers proviant.

Konvojering af skibene

Men svenskernes skibe krydsede rundt i Kattegat for at opsnappe disse transportskibe. En del af den danske flåde skulde derfor krydse mellem Skagen, Anholt og Kullen til de sejlendes beskyttelse. Disse 3 steder var endnu på den tid de vigtigste, ja næsten de eneste på Kattegats kysten, hvor der var tændt fyr.

Til fremme af sikkerheden udrustedes og armeredes derfor skibe, som skulde ledsage transportskibene, og tingbogen meddeler 13. juni 1711, at det under strengeste straf var påbudt skipperne at blive ved konvojerne med deres skibe.

Alle sejlende skulde forsyne sig med »Musqvaddonere og andet Skudgevær« til beskærmelse mod de svenske »Skier bådes« overfald. Desuden udrustedes der kaperskibe, som skulde gøre svenskerne afbræk. Det var

dog delvis ad frivillig vej. Således fik byfoged Blichfeld i januar 1711 ordre til at prøve at få borgerne til »at overlægge, om nogen vilde sammenskyde til at udrede en Kaper til Fartens og Negociens Sikkerhed«. ²⁾

Ved Grenå Havn. opkastedes et par små batterier, og derpå plantedes nogle små »Stykker«, d.v.s. kanoner, til - at afværge fjendtlige angreb. Og dog ses det, at svenskerne adskillige gange opsnappede og bortførte skibe lige her på Grenå Rhed.

Ingen bådsmandsleverancer fra Grenå, men skat

Det var jo i tidligere tider en fast regel, at Grenå i lighed med de andre søkøbstæder i krigstid skulde levere et vist antal bådsmand. I denne krig synes disse bådsmandsleverancer at være erstattet af en skat. Således afkræves Grenå 12. april 1710 »for Bådsmands Anskaffelse 288 Rdl.«.

Grunden må formentlig være den, at alle grenå skuder havde nok at gøre med at transportere proviant, og at man derfor umuligt kunne undvære søfolk.

Det er vel også et fingerpeg i samme retning, at byfoged Blichfeld ved krigens begyndelse fik ordre til at meddele borgerne, at alle deres skuder var »forskånet for Beslag og Arrest til Kongens Tjeneste, imod at de på tog sig af al Magt at føre Viktualier til København«. ¹⁾

I sommeren 1711 erobrede og plyndrede svenskerne øen Anholt og slukkede fyret, således at det ikke var tændt i flere måneder. Øen blev dog senere tilbageerobret, og fyret tændtes. Det blev en af Grenå skudernes opgaver at føre brænde til Anholt til fyret. Dette var dengang et vippefyrr, som stod på en bakke, »Fyrbakkeri«. Brændselet anbragtes i en stor jernkurv og tændtes, hvorefter jernkurven vippedes i vejret, så den kunne lyse langt ud i søen.

Pesten

Ellers prægedes året 1711 af den forfærdelige pest, som rasede på Sjælland. Bl.a. døde i København i løbet af dette og det følgende år 24.000 mennesker, hvilket var over en tredjedel af alle byens indbyggere. Denne pest hæmmede i væsentlig grad krigens førelse. Kongen flygtede selv til Jylland, hvor han tog bolig på Koldinghus.

Med den forholdsvis betydelige forbindelse, Grenå havde med København, var selvfølgelig også her spørgsmålet om smittefare brændende. Byfogeden oplæste på tinge (17. august 1711) »en liden og kort Efterretning for enhver Husfader og Husmoder om, hvorledes de sig og samtlige Husfolk næst Guds Hjælp og Bistand nogenledens kunde præservere fra den letzige grasserende, smitsomme Sygdom«. ¹⁾ Samtidig dermed meddelte han, »at hvem, der vilde lade sig bruge til Ligbærere i København, vilde erholde 10 Rdl. om Måned i Løn«. Ligeledes søgtes barbersvende, som

for en god Løn ville hjælpe til som kirurger i København. Der udlovedes 15, 20 ja 25 Rdl. om måneden, alt efter deres duellighed. Men byfogeden måtte desværre meddele, at der i Grenå af barberer kun fandtes »en gammel fattig Mand, som er over sine 80 Års Alder og lidet forstår at hjælpe sig selv end sige da andre«.

Strandvagt

Der ansattes en mand, Peder Nielsen Dreyer, som formedelst en løn på 4 rdl. om måneden skulle forrette strandvagt ved Grenå Strand og kontrollere de Skibe, som kom ind. Denne ene mand var selvfølgelig for lidt, og der måtte snart flere til, således at der var vagt nat og dag. Folk, som kom fra København, måtte ikke gå i land foruden sundhedspas. Hvis de ikke havde dette, skulle de gå i karantæne ved Kyholm. Kyholm er en ganske lille ø, som ligger lige nord for Samsø. På denne ø var indrettet en meget primitiv karantænehavn og -station, hvor alle skibe, som kom fra pestsmittede lande eller byer, skulle gå i karantæne.

Det kunne give anledning til ret alvorlige optrin. En skipper, Peder Terkildsen, kom sejlede og ville ind i Grenå Havn, det vil altså sige åmundingen. Vagtmændene sejlede ud til ham, imens han endnu var ude på rheden, og råbte til ham, at skibet ikke måtte komme ind. Da Terkildsen alligevel sejlede ind mod land i sin båd, skød vogterne først et varselsskud med deres »Flint« og truede ham med kanonerne. Men ved bolværket lå en tønne øl og nogle »Viktualier«. Det tog Peder Terkildsen om bord og sejlede ud til skibet med. Han kom derefter ind med en tom vandtønne for at hente fersk vand i åen, men satte ikke sin fod i land. Strandvogterne råbte til ham og hans ledsager, om de ikke vidste, at Grenå Å ikke var en karantæneplads, men derimod Kyholm.

Vagten havde imidlertid sendt bud op til byen. Trommen rørtes i en fart, og folk strømmede til stranden for at hindre skibsfolkene i landing. Konsumtionsforpagteren, Sr. Wissing, oplæste for søfolkene »Øvrighedens Skrivelse og tilføjede, at om de så var hans egne kødelige Brødre, fik de ikke Lov at komme ind«.

I land kom de nu alligevel, men på den måde, at ankertovene ved en påfølgende stærk storm brast itu, og skibet drev ind i åen og stod fast på grund. Selvfølgelig gav det anledning til en lang retssag.

Svenske fanger i Grenå 1713-15

Efter at Magnus Stenbocks hær var taget til fange i fæstningen Tønningen, indkvarteredes de svenske fanger rundt i Jylland. Her i Grenå indkvarteredes foreløbig 130 mand af det fangne Strømfeldtske Regiment. De blev liggende i byen i flere måneder. I den anledning sammenkaldtes borger-skabet på rådstuen for at høre »Højøvrighedens Ordre og Anstalter angående Fangerne«.

Byfogeden gjorde dem bekendt med følgende:

- 1) Værterne skal tilholde de svenske fanger, at de skal være hjemme i god tid før solens nedgang, for »om de skulde de senere, de da på frisk fod kan eftersættes«.
- 2) Fangerne må ingen sinde fjerne sig ud af byen, men skal vise sig hjemme 2 á 3 gange om dagen.
- 3) Alle skibe og både skal forsynes med opsyn og låses. Ror, årer og åretolde skal aftages for at hindre svenskernes eventuelle flugt ad søsiden hjem til Sverige.
- 4) Strandvagterne skal være ved stranden nat og dag og må holde opsyn med forstranden.
- 5) Såfremt fangerne forøver nogen »Malicie«, skal det straks meldes til byfogeden.
- 6) Borgerne skal kun give fangerne standkvarter, hvor imod Hs. mayst. kongen til deres forplejning tilstår hver 11 pd. brød daglig og intet videre.

Opsynet med fangerne må have været overladt til byens lidt modnere borgere, eftersom ved kgl. ordre af 28. januar 1713 »alle unge Mand-Kiøn fra 18 til 40 års alder« var indkaldt til at møde i Fredericia i kongens tjeneste.²⁾

Fangernes antal aftog hen på året. Fra 8. aug. til midt i oktober var her »kun« 22 svenske Fanger og 22 Mand af Oberst Levetzaus folk, formodentlig til at bevogte dem.

»Lejermål«

Ved en sådan langvarig indkvartering kom jo også problemet om forholdet til de Grenå piger til at foreligge. Der var dengang meget strenge straffe i form af »Lejermålsbøder« eller eventuelt »Straffe på Kroppen« for løse forbindelser. Men nu var forholdet det, at soldater slap billigere fra disse straffe end civile. Og byfogeden indsendte derfor til Rentekammeret en forespørgsel, angående om, hvorvidt »Svenskerne for Lejermålsbøder skal være forskånet eller ikke«.

Rentekammerets svar kom hertil 9. april 1715, hvad der fremgår af en registrering over byarkivet, som er anført hos Dauw.⁴⁾ Selve brevet har jeg ikke kunnet finde og ved altså ikke, hvad svaret gik ud på.

Endnu i 1715 er der svenske fanger indkvarteret i Grenå. Stiftamtmanden sender i april ordre til byfogeden angående deres forplejning.

Året efter er der igen en større indkvartering, denne gang dog kun af vore egne, idet kort efter nytår 1716 en Styrke på 64 norske infanterister indkvarteres i Grenå »indtil Søen bliver navigabel«.

Venskab med fjenderne

At der også dengang var folk i Grenå, som fraterniserede med fjenderne,

ses af et lille træk fra tiden inden svenskernes første komme.

En Grenåborger, Søren Cornet, havde siddet i skipper Michel Bangs stue og snakket om den fejdetid, som landet befandt sig i. Han havde bl.a. udtalt: »Jeg hører nu, at Folk siger, Svensken kommer herind. Om det var så, at han kom her, så skulde jeg vel få mit gamle Hus opbygget, så kunde Svenskerne have det at sætte deres Heste udi. Siden skal jeg nok vise dem, hvor der er noget at pille af hos Folk her i Grenå, og siden vise dem på Landet til Herregårde og Præster«. Vidnet, der refererede denne udtalelse for retten, »vidste ikke, hvad Tanker Søren Cornet havde gjort sig derved og ej heller, om han var beskænket eller ædru«.

Byens tab og ulykker under krigen

I 1715, d. 8. juli, altså omtrent midt under krigen, optoges et tingsvidne om byens tilstand i det hele, men dog nærmest om havnen. Byens fornemste borger, handelsmand og skipper Jens Jensen Bang, »comparerede for Retten på samtlige Borgeres Vegne angående, hvad Skade der er lidt, siden den letzige Krig med Sverige begyndte«.

Jens Bang nævnede 12 nærmere specificerede tilfælde, hvorved skibe fra byen var gået tabt, dels direkte ved kapring og krigsbegivenhedet, dels ved andre søulykker, dels ved bortsalg, således at der nu af hele byens skibsflåde kun var »4 små Vedskuder tilbage«.

Af andre ulykker anførte Jens Bang, at der kort før krigen [uden tvivl omkring 1705] havde været en »ulykkelig Ildsvåde, som fortærede en Del Huse og Midler i Byen«.

Endelig og måske allerværst var de, at 3. og 4. marts 1715 »tog Byen en fast ubodelig Skade«, idet en overmåde stærk storm og vandflod fra Kolind Sund oversvømmede byens sydlige del og komplet ødelagde havnen, i alt 162 favne [ca. 300 meter] bolværk blev skyllet ud i havet fra begge sider af byens skibshavn. »Skaden kan i det ringeste alene til Tømmer og Jern anslås til 9 Rdl. pr. Favn eller 1458 Rdl. ialt foruden behørig Arbejds løn og anden Bekostning«.

Hvis havnen ikke repareres, vil det være således, at »Skibe, der vil handle med Grenå, ikke kan komme ind, men må blive liggende udi det vilde Hav, hvilket er noget hasarderet og tillige vil afvende al Kiøbstads Næring fra Byen«.

»I Anledning af, at Vor Herre således har hiemsøgt denne fattige, fortrængte By, så den nu ligger ganske øde, og umuligt ved Indbyggernes egne Kræfter kan rejse sig igen«, havde man henstillet til stiftamtmanden at komme til Grenå og ved selvsyn og ved overhøring af dette tingsvidne at overbevise sig om forholdene.

Da Stiftamtmanden var forhindret, var hans fuldmægtig, Sr. Ditlev Eggers, mødt i hans Sted og overværede tingsforhandlingen.

Fragtning af brændsel Anholt Fyr

I tiden derefter må der atter være tilskaffet nogle skibe til byen. Det ses i hvert fald, at de skibe, der gik tabt i de påfølgende to år, altså i 1716 og 17, ikke alle var »Små Vedskuder«, d.v.s. skibe, som sejlede med træ, således som vidnet havde udtalt. For resten havde vedskuderne, som nævnt i det foregående, deres meget vigtige opgave her i Grenå, idet det var dem, som bl.a. skulle sejle til Anholt med brænde til fyret for at holde dette i gang, hvilket var af meget stor betydning for hele sejladsen.

Kapring

Jeg nævner et enkelt af de mange eksempler på kapring. Ved tinget 27. august 1717 tilkendegav Hans Jacobsen Annebo af Grenå, at han havde sejlet en ladning favnebrænde til Anholt til fyrets brug. Ligesom de andre skippere, der af fyrforvalter Piper fra Randers var antaget i dette øjemed, havde skipperen fået tilsagn om frit lejde, altså »Fripas« til rejsen frem og hjem. Alligevel var jagten på tilbagevejen blevet kapret af svenskerne og dømt som prise, uagtet den overhovedet ikke havde kontrabande om bord. Skipper og mandskab sad fængslet i 9 måneder i Sverige, inden det lykkedes dem at »escherpere« fra fængslet. Først 1½ år efter stod de nu for Retten i Grenå og ønskede tingsvidne om det passerede.

Fra en anden samtidig sag vides, at fragten for en sådan lille jagt med trælast til Anholt under disse forfærdelige vanskelige forhold ikke beløb sig til mere end 12 rdl.

Til sammenligning kan nævnes, at byens største fartøj, Jørgen Bangs skib »Jomfru Marie«, der var 27 læster drægtig, og som bl.a. hen mod krigens slutning sejlede med magasinkorn fra Ebeltoft til København, kunne laste 1200 tdr. rug, som med en fragt af 24 skilling pr. td. kunde indbringe 300 rdl. på en enkelt rejse.

En skipper Niels Oluffsen, hvis skib i 1716 kapredes under Rugård Strand af svenskerne og bragtes til Gothenborg i Sverige som prise, udtalte i retten, »at det var det tredje Skib, han havde mistet, siden krigen begyndte, og at han nu intet ejede mere, men måtte bede medlidende Chistne hjælpe ham i hans Nød«.

Tilbageblik

Krigen sluttedes for Danmarks vedkommende ved freden i Frederiksborg 1720. Fra dens sidste år haves ikke lokale oplysninger af særlig betydning. Men af det foregående vil det forstås, at perioden fra ca. 1705 til 1720 var en af de mange mørke i Grenå Bys Historie. Først en betydelig ildsvåde lidt før år 1705, dernæst i løbet af nogle år kapring eller anden ødelæggelse af næsten hele byens handelsflåde. Så langvarige indkvarteringer og endelig - og måske allerværst - en del af byens og næsten hele havnens ødelæggelse af storm og vandflod.

Nogle Tal fra Krigen

a) Korntælling

Ved krigens begyndelse foretoges en korntælling hos alle købmænd i samtlige landets købstæder. I Grenå var der 19. febr. 1709 følgende beholdninger: 159 tdr. rug, 319 tdr. byg, 98 tdr. malt, 14 tdr. ærter, 39 tdr. gryn og 29 tdr. havre, i alt 658 tønner korn. Ved korntællingen d. 21. aug. 1714 var der i Grenå slet intet i Behold.

Til sammenligning anføres en opgørelse fra de 4 nabobyer i amtet.

	19. febr. 1709	21. aug 1714
Grenå	658 tdr. korn	Intet
Ebeltoft	788 - -	544 tdr. korn
Mariager	782 - -	487 - -
Randers	4.980 - -	10.148 - -
Århus	35.340 - -	15.443

b) Krigsskatter

I almindelig »Krigsstyr« [kommer af det tyske Ord Steuer, d.v.s. skat] samt kop- og hesteskat betaltes følgende beløb:

	Grenå Rdl.	Ebeltoft Rdl.	Mariager Rdl.	Randers Rdl.	Århus Rdl.
1710 Krigsstyr samt kop- og hesteskat	315	158	161	1.278	?
1711 Do.	667	284	370	3.066	8.549
1712 Fordtyærkning til kongens tjeneste	300	200	150	2.300	4.000
1713 Krigsstyr af de verdslige og gejstlige, samt af ubemyndiges midler 1 pct. af kapitalen	150	249	118	1.119	3.287
- Ekstraordinært fra overformynderen i Grenå af Karen Nielsdatters Fædrearv	29				
1720 Krigsstyr, kop- og hesteskat	554	878	59	4.550	7.188

c) Andre skatter

I blandt de mange andre skatteobjekter, som regeringen i sin pengekøbsfond fandt på, var også en skat på parykker og fontanger. D.v.s., at hver mandsperson, som bar paryk, eller kvinde, som bar »Hovedsæt«, »Fontanger« eller »Topper«, skulle betale en skat deraf på 2 rdl. Disse prydelser

var tidens mode for hvem, som ville gælde for at være fine folk. Det var altså en »Luksusbeskatning«. Desuden pålagdes en »Folkeskat«, bestående af 1/6 af folkelønningen. Denne udgjorde i hine dage for en karl i pengeløn ca. 8 rdl. og for en pige ca. 4 rdl. om året.

I Ebeltoft var der 9 parykker, 3 fontanger og 23 topper og sætter, som sammen med folkelønningen skulde svare 67 rdl. 4 mark. For Grenå findes ingen opgørelse. I Randers var beløbet 468 rdl. 2 Mark. ²⁾

Men byfogeden i Ebeltoft bemærker ganske vist i sit regnskab til stiftamtmanden, hvorfra tallene ovenfor er taget, at folk i Ebertoft bærer paryk »mest af høj Nødvendighed, og som næppe er 1 Rdl. værd. Konerne bærer tarvelige Hovedsæt, mest en Taftes Hue med et Par Rader sorte Kniplinger af ringe Værdi. Det er langt fra sådanne prægtige Hovedtøjer og Fontanger, som selv Tjenestepiger i København smykker sig med«. Byfogeden beder derfor om, at Ebeltoft må være fri for denne Skat. ³⁾ Rimeligvis har denne bøn været forgæves.

Et andet skatteobjekt var »Chaiser og Carosser«, d.v.s. kaleshevogne eller lukkede vogne. Heller ikke den luksus tillod man sig i Grenå. Byfogeden skrev i sit skatteregnskab under rubrikken »Carosser og Chaiser«: »Dette Slags bruges intet i Grenå, thi de fleste reise til Fods, og de bedste, når de vil op at age, bruge Bønder- og Træ-Vogne uden Skjul«. ¹⁾

Skibstab

Efter krigens slutning kom der forespørgsel fra kongen om, hvor store skibstab de forskellige købstæder havde haft under krigen.

Århus opgav 20 skuder, de fleste med Ladning, værdi tilsammen 77.915 rdl.

Randers opgav 7 små Skuder, delvis tomme, værdi tilsammen 5.640 rdl.

Grenå opgav 9 små og store fartøjer, mest tomme i retur fart, værdi tilsammen 4.000 rdl.

Ebeltoft opgav 10 fartøjer samt ladning, værdi tilsammen 10.570 rdl.

Mariager opgav 4 samt ladning, værdi tilsammen 1.600 rdl. ²⁾

De tabte skibe nævnes ved Navn. Som et Kuriosum anfører jeg nogle af disse navne på datidens skibe: St. Andreas, St. Simon, St. Johannes, St. Anna, Tobias, Samson, St. Abraham, St. Peder, St. Jørgen, St. Povl, St. Marie.

Når der for Grenås vedkommende anføres 9 skibstab, synes dette tal ikke at stemme med, hvad jeg - som nævnt i det foregående - er kommet til ved optælling af de enkelte tilfælde. Derefter skulde tabet være ca. 14. Forklaringen må være den, at de 9 skuder er det tab, som direkte skyldes kaping eller forlis, hvori mod bortsalg o.l. ikke er medtaget.

De store brande i tiden mellem 1700-1800

Under afsnittet om brande i det foregående århundrede er nævnt, at 2 storbrande, henholdsvis i 1626 og 1649 tilsammen fortærede det meste af Grenå by. Der benyttes i de officielle indberetninger udtrykket, at »hvad, som blev befriet for Ilden den første Gang, blev den anden Gang slet opbrændt«.

I det 18. århundrede, altså tiden 1700-1800, som her skal omtales, forvoldte ilden også store ulykker i Grenå, således at ved de 8 største brande i hvert fald i alt ca. 75 gårde og huse er blevet ildens bytte.

Da der i hele byen på den tid kun var godt 150 ejendomme, vil det altså sige, at nøjagtig halvdelen af disse i løbet af dette århundrede gik til ved Ildsvåde, enkelte af dem endda 2 gange.

Branden på Torvet ca. år 1705

Ved Søndergades historie og i nærværende bind er fortalt, at der kort efter år 1700 har været en brand på den del af det nuværende torv, der ligger øst for kirken, altså hvad dengang kaldtes »det lidet Stræde Øst for Kirken«. Meget vides ikke derom. Men ved et tingsvidne, som optoges 8. juli 1715 i anledning af ulykker under svenskekrigen, erklærede købmand Jens Bang, at der også før krigen [antagelig i tiden mellem 1700 og 1705] var overgået byen ulykker, »idet en ulykkelig Ildsvåde havde fortæret en Del Huse og Midler i Byen«. Der er ingen tvivl om, at hans udtalelser netop gælder den brand her, om hvilken man altså ellers kun har ganske enkelte og meget fattige oplysninger. Det er temmelig sikkert grunden, hvorpå nu Skandinavien og omliggende huse er bygget, der er tale om. Ejerne af to af gårdene kendes ved navn, nemlig skipper Michel Bang og Rasmus Molz.

Branden på Nørregade 7. marts 1744

I 1744 opstod der en brand på Nørregade, hvorved 3 gårde og 3 huse nedbrændte. Ilden opstod i Jens Pedersen Ginderups gård og bredte sig derfra til naboerne, Peder Nielsen Sallingbo og Rasmus Nielsen Annebo. De var alle tre skippere, og alle tre boede på gadens østre side. Ilden sprang formedelst den stærke blæst straks tværs over gaden og antændte 3 huse, som lå der. De var ligesom de førstnævnte gårde tækket med strå og til hørte Sr. Anders Nielsen Busk, Anders Winther og Maren Vester. De blev »alle lagt i Aske og lidet eller intet deraf reddet«. Alle de brændte ejendomme lå i Nørregades midterste og nordlige del.

Om ildens opståen oplyses ikke noget. At det har været »Vådesild« er

vist uden al tvivl. Ejeren af den første gård, Jens Ginderup, blev selv så forbrændt, at han ikke kunne møde i retten og afgive forklaring. I hans sted mødte svigerfaderen, velfornemme købmand Sr. Niels Christensen Degn, og afgav »med Hiertens Væmodighed« følgende forklaring:

Ilden opstod ved middagstid i »Isteraden«, d.v.s. stuehuset. Jens Ginderup stod just i gården og anede ingen fare, før han så ilden slå op gennem taget. Han løb så i en hast op på loftet for at se; hvorledes det stod til. Men der mødte ham en så stærk røg, at han næsten blev helt blindet og ikke kunne se at finde ned ad loftstrappen, førend ilden ganske havde omspændt huset både for oven og for neden. »Det var med største Livsfare, at han slap ned igen og var meget ilde forbrændt både i Ansigt og på Hænder, så han endnu 14 Dage efter ligger blind under Badskærs Hånd med Hænderne indsvøbt og uden at kunne få en Ske i sin Mund eller nyde den ringeste Smule uden en Dråbe Øl til at læske sin Tunge og sin ilde forbrændte Strube«.

»Hans stakkels Hustru, som gik højst frugtsommelig, gjorde Barsel 8 Dage efter lidebranden, så de begge måtte hjemme fra straks og slet ikke kunne tage Del i at bjerge noget, men måtte overlade det til fremmede. For Resten var det kun lidt, som kun de reddes, da det var en meget stærk Blæst, og Ilden hastigt fik Overhånd«.

»De er som Følge af Branden geråden ud i største Armod og Fattigdom og kan umuligt redde sig selv eller komme til Næring igen og fortjene Brødet til sig selv og deres 3 små Børn, uden hvis Gud vil opvække medlidende Christnes Barm hjertighed, så de kommer dem til Hjælp efter enhver Evne og gode Vilje«. Foruden svigerfaderen var mødt 4 andre vidner, som bekræftede rigtigheden af Niels Christensen Degns fremstilling.

Nabogården mod nord.

Fra Ginderups hus bredte ilden sig til nabogården mod nord. Den tilhørte Peder Erichsen Sallingbo, borger og kirkeværg, og var sammenbygget med den foregående. Peder Sallingbo anede intet, førend ilden også antændte hans »Isterad«. Det var i yderste øjeblik og med overhængende livsfare, at han fik sin 84 år gamle hustru reddet ud af det brændende hus. Han fik kun ubetydeligt reddet af »al den Guds Velsignelse, som var ham betroet«, navnlig da han først søgte at bjerge Kirkens Ejendele, såsom Penge, Ornamente og Regnskaber, som var ham betroet i hans Egenskab af Kirkeværg. Han, som en aldrende Mand med en ældgammel Kone, var derfor kommet i den største Nød og Armod og havde uden medlidende Christnes Hjælp intet at ty til i sin Alderdom«.

På samme måde, som det var gået med naboen mod nord, var det også gået naboen mod syd, skipper Rasmus Nielsen Annebo, og med de 3 genboer på gadens vestlige side.

Brandene i Storegade 1750 og 1751

Årene 1750 og 51 opstod der 2 kæmpebrande, der tilsammen fortærede de 2 tredjedele af samtlige huse og gårde i Storegade og 1 tredjedel af Lillegade. Den første brand omfattede Storegades vestlige del og var den mindste, idet der kun medgik 8 gårde og huse. Den sidste omfattede hele den midterste tredjedel af begge gaderne, og 44 ejendomme fortæredes af ilden.

Branden i 1750

Denne opstod natten mellem lørdag og søndag, som var d. 24. og 25. oktober. Det er ejendommeligt nok, at kun en af de brandlidte henvendte sig til retten straks den følgende tingdag og gjorde forklaring om, hvorledes han var blevet ganske forarmet ved branden. Næste onsdag indvarsledes til en ekstra ret, til hvilken alle de brandlidte var indkaldt, og hvor deres navne blev opskrevet. Men først året efter, da den rigtig store brand havde været, og da kongen som følge af denne bevilgede en »Brandhjælp« på 3000 rdl. til de afbrændte ejendommers opførelse, blev der optaget et egentligt forhør også over de brandlidte fra 1750.

Brandens opståen

Det fremgår af dette forhør, at branden i 1750 var opstået om natten hos Hans Hansen Nagelsmed. Han boede på det vestlige hjørne af Mellemstræde og Storegade. Nagetsmednavnet tilhører en slægt, der i det 18. århundrede var en plage for byen, en ualmindelig ondsindet og stridbar slægt, hvis forskellige medlemmer var indblandet i en mængde slagsmål og voldshandlinger. At navnet for Hans Hansens vedkommende ikke alene har været tilnavn efter stamfaderen, men også hans profession, fremgår af, at han foruden alt det andet, han anfører at have mistet ved branden, også nævner »en Smedebælg til Værdi 20 Rdl. og andre Smederedskaber til 10 Rdl.«.

Han udtaler, at han slet intet fik reddet fra ilden, men måtte »retirere i bar Skjorte, som Folk kan bevidne«. Desuden mistede han 16 fag hus

af værdi 106 rdl., nærmere angivet indbo for 60 rdl. »foruden andet mindre Indbo, som det er for vidtløftigt at opregne«.

Fra Hans Nagelsmed bredte ilden sig

Storegade nr. 53 fra gårdsiden. Tidligere tilhørende frk. Cathinka Sørensen: Det er en af de ejendomme, som nedbrændte i 1750 og opførtes et års tid efter.

mod øst, idet den sprang over strædet til det modsatte hjørne, hvor nu Tolbos bor. Det ejedes af Søren Falslevs enke. Derfra til nabogården, som tilhørte sydpige Inger Malene Blichfeld, datter af sognedegnen i Hammelev og slægtning af Grenås tidligere byfoged af samme navn. Der standsedes ilden af en stor have, som lå, hvor nu direktør Hammers hus er bygget. Fra Nagelsmeden bredte ilden sig til naboen mod vest og sprang yderligere over gaden til de stråttækte bygninger på dens sydside. En af disse ejedes af Mads Olufsen Glarmester. Det var ham, som allerede den første tingdag indfandt sig i retten og gav forklaringen angående den »ulykkelige Hændelse og overfalden de ildebrand, som antændtes kl. 11 á 12 slet om natten hos hans genbo, Hans Hansen Nagelsmed«. Ved denne lejlighed mistede »han ej alleneste sin iboende Gård med en stor Del Guds Velsignelse af Korn og Foring, men og en Del Creature og så godt som alt sit Indbo, der var i skikkelig Stand. Med Kone og hendes ældgamle Moder samt 4 umyndige Børn måtte han retirere sig næsten nøgen fra Ilden, siden Stedet var bespændt, før de af Søvnne blev opvakte ...«.

Fra Mads Glarmester bredte ilden sig til nabohusene på begge sider. Der ødelagdes - som nævnt - i alt 8 gårde og huse. Imidlertid meldte kun de 6 af ejerne sig, dengang der blev tale om brandhjælp. De andre var flyttet fra byen og har ikke ment det til nogen nytte at føre tingsvidne om deres tab, eftersom de ikke har evnet at genopføre deres afbrændte huse.

Branden 7. juni 1751

Denne opstod lige som den forrige hos en smed, nemlig Niels Steffensen Nagelsmed; som boede på Lillegade (nuv. nr. 30 b, Bilde Sørensen). Men i modsætning til den forrige brand antændtes den ved høj lys dag, mandag 7. juni formiddag mellem kl. 11 og 12. Denne brand fortærede 44 gårde og huse og gjorde i løbet af min dre end 3 timer 57 familier hjemløse.

Branden opstod i Niels Nagelsmeds »Smedie-Hus« og bredte sig med rivende fart. Det gik så overvældende hurtigt, at det for alle beboernes vedkommende gjaldt, at de næsten intet fik reddet af indbo eller andet, men kun for nogle enkeltes vedkommende de nødtørftigste sengeklæder. »Alle måtte søge til andre om Husly og Blivested enten i Byen eller udenfor Byen på Landet«.

Niels Steffensen Nagelsmeds hustru indebrændte. I kirkebogen står: »9. Juni begravet de oversblevne Lefninger af Niels Nagelsmeds Hustru, som brændte i den ulykkelige store ildebrand, som overgik Byen d. 7 ditto«.

I løbet af den følgende uge afholdtes på Rådhuset forhør over de brandlidte. Der begyndtes kl. 9 hver Dag og sluttedes først, når man ikke længere kunne se.

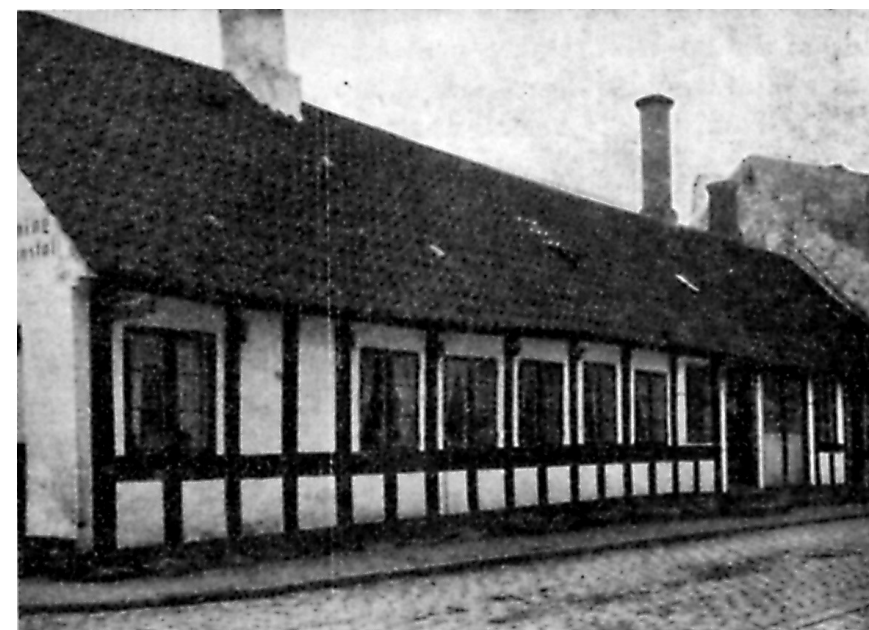
Byfoged Bager, som boede til leje i Jens Høys Gård på Storegade, fik - ligesom de andre - omtrent alt sit Indbo fortæret af ilden. Hans forklaring lyder således: »Byfogeden her i Byen Christian Bager, fremstod og med

største Væmodighed gav til Kende, at han ved den hastige og uformodede Ildebrand næstleden 7. juni mellem Kl. 11 og 12 slet Middag hos Niels Nagetsmed udi hans Smedje, og som inden Kl. 3 slet fortærede Gårde, Huse og de fleste Effekter for over 50 Familier, havde mistet alt sit Indbo, som han nu i henved 20 Års Tid, siden han kom til hans allernådigst forundte Tjeneste havde samlet, bestående af Sølv, Messing, Kobber, Tin, Skrive-Chatol, Skabe, Borde, Bænke, Sengeklæder, Gang- og Linklæder med adskilligt andet Indbo - ligeledes de ham til hørende Kvitteringer, Bestallingsbreve m.m. såsom han ikke var hjemme hos sig selv, men der hvor Ilden optændtes for at føje Anstalt og for at se at få den dæmpet«.

»Han vidste ej, at der var Ild udi hans i Leje havende Gård, førend hans Pige, Anna Sørensdatter, kom råbende og skrigende, at Gården brændte, hvorefter han i største Hast løb hjem og fandt den på alle Sider bespændt af Ilden, hvorfor han ikke fik Tid at redde noget videre ud over nogle Sengeklæder«.

Hans tjenestepige, nævnte Anna Sørensdatter, bekræftede rigtigheden deraf og erklærede, at hun var vidende om, at hendes husbond sad i vidtløftig Gæld, »hvilken formedelst omtalte ulykkelige Ildebrand yderligere vil forøges«.

Storegade nr. 25, 27, 29. Her lå organist Søren Rasmussen Fiskers Gård, som nedbrændte i 1751. Ejeren forlod byen i armod. Brandtomten henlå en række år, inden den nuværende bygning opførtes (ca. 1756).

Byfogedens Tjener, Jens Ørsted, forklarede, at han den nævnte 7. juni imellem 11 og 12 slet om formiddagen gik sammen med sin Husbond, som skulde ud i Forretning. Da de kom i den såkaldte Jens Piils Gyde [nuværende Smedestræde] næstnorden Liden Gade, stod ilden ud af taget på Niels Nagelsmeds Hus, som lå på den nordlige side af gaden. Da sagde byfogeden til ham: »Spring hen og klem med Klokken«, hvilket også skete. Men da Jens Ørsted kom ned fra kirken, så han, at ilden allerede var ovre på den store gade, så han ej kunne komme igennem, men måtte omkring på en anden side og allerede dengang næppe kunne komme ind i sin husbonds gård, såsom den på alle sider var omspændt af ilden. Straks efter kom byfogeden løbende, men fik ikke tid at redde andet end nogle få gang- og sengeklæder, hvoraf dog en del blev beskadiget af ilden o.s.v...

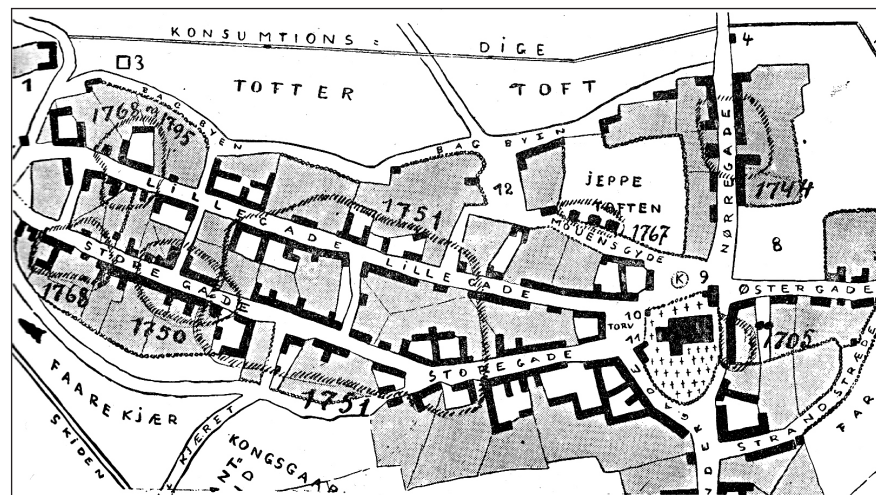
Som det var gået hos byfogeden, således gik det hos de fleste, at medens de var med til at hjælpe at slukke på Lillegade, var ilden sprunget over til Storegade og havde helt eller delvis fortæret deres egne hjem, inden de selv kom til. Det er jo et tydeligt vidnesbyrd om den hast og voldsomhed, med hvilken ilden bredte sig.

Sprøjte- og vandforsyning

I tingbogen refereres en lille episode, som viser, at der faktisk på den tid var et vist sprøjtevæsen og vandforsyning i gang, selv om det selvfølgelig var meget primitivt og ikke formåede meget.

Oversigtskort over de større brande i Grenå i løbet af det 18. århundrede.

De indtegnede skraverede linier angiver de dele af byen, som nedbrændte i følgende år: 1) Kirkestrædet c. 1705. 2) Nørregades midterste del 1744. 3) Storegades og Lillegades midterste del 1750 og 51. 5) Mogensgades midterste del 1767. 6) Storegades vestlige Del 1768. Lillegades vestlige del 1768 og 95.

Hans Jacobsen Ritto, som var bager, havde lige forinden branden fået et af sine »Bæster« optaget af byens markmand og indsat i »Markhuset« ved Vesterport. Han skulle nu altså betale den i byens »Vide og Vedtægt« fastsatte bøde for den skade, som hans hest havde forøvet på andenmands mark. Da nu branden udbrød, sendte han sin broder Jochum ned for at hente bæstet. Han traf der en anden mand, Henrik Snedker, som kom i samme ærinde. Da Jochum ikke kunne få låsen til Markhusets dør op, sagde Snedkeren til ham: »Stå Låsen i Stykker; i denne Tid er der ingen Skånsel«. Henrik Snedker tog selv sin økse og slog låsen itu, hvorefter han og Jochum Ritto tog hver sit af bæsterne og førte dem hjem til bager Rittos hus, hvor de blev spændt for bagerens vogn. Med tønden fyldt med vand kørte så Jochum ud af gården til brandstedet.

Da sagen om den ituslåede lås og de udtagne heste kom for retten, afgjorde dommeren, at mulkten derfor måtte bortfalde i betragtning af, at den nævnte ulykkelige ildebrand var årsagen, og at hestene skulle benyttes til højst fornøden vandkørsel.

Derimod havde Hans Ritto flere gange truet markmanden på offentlig vej og sti. Han havde endogså villet overfalde ham på hans sygeseng, fordi han havde indtaget hans bæster, der havde været på fremmede marker. Og da markmandens kone under mandens sygdom havde været hos Ritto

sammen med byens oldermand i den anledning, havde Ritto udskældt konen for en »Hore, Tyv og Kanalje«. For disse forhold idømtes han en bøde på 3 rdl. til byens fattigkasse og 6 rdl. i sagsomkostninger.

Brandens udstrækning

fremgår udelukkende ved undersøgelse af de brandlidtes navne, idet der ikke dengang fandtes brandforsikringsnumre eller andre holdepunkter for rækkeføl-

Fhv. købmand Kruses Gård på Lillegade, hvor nu nr. 30a og 30b, Margarinefabrikken og Bilde-Sørensens Automobilforretning ligger. Gården opførtes kort efter den store Brand 1751. Branden opstod hos Niels Steffensen Nagelsmed, som boede her.

gen. Der er altså kun den udvej at føre ejerrækken for de enkelte ejendomme led for led frem til nutiden. På et enkelt punkt, nemlig Lillegades østlige del, er jeg af den grund lidt i tvivl.

Som nævnt opstod ilden hos Niels Steffensen Nagelsmed, hvis hus og smedje lå, hvor nu Lillegade nr. 30 b, Brdr. Bilde Sørensen. Derfra bredte den sig til begge steder og ødelagde 6 gårde og huse og standsede først ved 2 store haver. Fra denne husrække sprang liden over gaden til den søndre husrække, derfra over sidebygninger og baghuse til Storegades nordlige side og endelig videre til samme gades sydside.

Medens der på Lillegades nordside, hvor ilden opstod, kun brændte 6 ejendomme, brændte der på Storegades Ssdside 9 eller 10. Branden har altså strakt sig i kileform, og det er ganske tydeligt, at vinden har været lige i nord.

Ildens grænser

har været følgende (begge ejendomme iberegnet): På Lillegades østlige ende nr. 22, afdøde drejer Bjerregård, og nr. 25, læderhandler Brøgger Jensen.

På Lillegades vestlige ende nr. 34, Johnsens Vaskeri, og nr. 39, »Aftenstjernen«.

På Storegades østlige ende har grænsen været nr. 20, Toubro, og nr. 17, Stoffregen. Den gård, som lå det sidst nævnte sted, måtte til dels nedrives for at standse ilden.

På Storegades vestlige ende nr. 38, »Familiegården«, hvor den standsedes af en brandtomt fra nabogården, der endnu henlå uopbygget fra det foregående års brand.

På gadens modsatte side nr. 49, Chommerou. Her lå et hus, som var nyopført efter branden i 1750. Det tilhørte Jens Nielsen Skomager og blev atter denne gang ildens bytte. Men derefter fulgte så en række brandtomter fra den foregående brand, hvorpå endnu ikke var opført huse. Derved standsedes ildens videre udbredelse mod vest.

Mange af de brandlidte måtte søge ud på landet for overhovedet at få tag over hovedet og ikke sulte ihjel.

Et par ejere meldte sig først for retten næsten 2 år efter, fordi de i mellem tiden havde måttet leve af daglønnersarbejde på landet.

»Bygningshjælp« fra kongen

Ved at sammenlægge de tal, som de brandlidte selv angiver som de nedbrændte gårde og huses vurderingssum, kommer jeg til et tal på ca. 8.300 rdl. Da der - som tidligere nævnt - endnu ikke på det tidspunkt var noget, der hed assurance eller brandkasser, indsendte de brandlidte et bønsskrift til kongen med andragende om bygningshjælp til de nedbrændte ejendommers genopførelse. I slutningen af oktober kom der svar. Kongen havde efter

Kammer-Kollegiets indstilling »resolveret, at der til de udi Grenå By af brændte Steders Opbyggelse må godtgøres af Konsumtionen 3000 Rdl.« som i løbet af 3 år udbetales og af stiftamtmanden repareres i proportion af de opførte bygningers Værdi. »Indbyggerne skal stræbe at opføre de afbrændte Bygninger, hvis Påbegyndelse ønskes jo før jo hellere. De, der straks tager fat, får en forholdsvis Part, så snart en kendelig Begyndelse er gjort«.

Kongen gav altså ingen kontant brandhjælp, men udstedede en anvisning på byens konsumtion for 3 år. Denne udgjorde netop 1.000 rdl. om året. Men da konsumtionsafgifterne som følge af branden gik betydeligt ned, har det jo nok været mere end 3 år, før det fulde beløb var til stede.

Trætavle af eg fra et af de efter branden opførte huse, Storegade nr. 53. På en røren-de måde fortæller den om taknemlighed for hjælp og bistand til et af de nedbrændte huses opførelse.

1751.

”Herrens hielp og gode Ånd Signe dem i tusind Led, Som har rekket mig sin Hånd at opbygge dette Sted”.

De nyopførte bygninger

Det er da også betegnende, at der først 28. november 1757 fra stiftamtmanden udgik ordre til byfogden og 2 af byens bedste mænd om at sørge for, at der blev udnævnt en »Vurderingskommission«. Denne bestod af 2 murermestre og 2 tømrermestre, som skulle syne samtlige de gårde og huse, som efter ildebrandene var opført på de afbrændte pladser. Endvidere skulle de »observere, i hvad Stand enhver Bygning nu befindes, og hvor mange Fag Hus der er«. Desuden skulle de antegne, hvor mange ejendomme, der fandtes tækket med strå. Synsforretningen skulle ske snarest.

I begyndelsen af december 1757 fremstillede synsmændene sig med listen. Den omfattede kun 33 navne. Det kommer af, at nogle af de »nedbrændte Pladser« endnu lå øde hen, og at på flere steder to pladser var slået sammen og derpå opført én ny bygning.

Mangel på tagsten

Synsmændene skriver: »Ellers er vel nogle få af bemeldte Bygninger tækket med Strå, og mestendels kun Udhuse, som ikke vender til Gaden. Men

sådant er dels sket på små og fattige Bygninger, hvor Beboerne ikke har haft Evne til at lade tække med Tegl. Dels er det sket, fordi der her i Byen ikke var så mange Tagsten så hastigt at bekomme, som udfordres til at få Bygningerne bragt i brugelig Tilstand. Der er derfor blandt dem nogle, som af sådan Mangel på Teglsten har måttet tække de opførte Bygninger eller nogle Fag deraf med Strå«. Ikke desto mindre er alle bygninger i fuldkommen og brugelig stand, så vidt synsmændene har kunnet skønne.

Hovedudbetalingen havde fundet sted 27. november 1753, en næste rate; 12. marts 1756, og nu i 1757 kom altså den endelig opgørelse.

Lidt statistik over de nyopførte og de ned brændte bygninger

Taksationsmændenes opgørelse antyder, - at det kun var et forholdsvis lille tal af de nyopførte bygninger, som var tækket med strå. En nøjere optælling af disse, således som det lader sig gøre ved at gennemgå byens første brandtaksation fra 1761, viser, at udtrykket skal tages med et stærkt forbehold.

Af 38 nyopførte ejendomme er kun 27 forhuse helt tækket med Tegl. 5 har tegl til gaden og strå til gården, og 6 har udelukkende strå. Af ejendommene har de 20 side- og bagbygninger. Af disse er 9 helt tækket med tegl, 6 har dels tegl, dels strå, og 5 har udelukkende strå.

At det alligevel er et stort fremskridt, der er sket, ses ved en sammenligning med de opgivelser om de nedbrændte bygninger, som de brandlidte fremkom med i de nærmeste uger efter branden.

Af de nedbrændte ca. 50 ejendomme var forhusene ved de 18 helt tækket med tegl og 32 helt med Strå. 24 havde side og bagbygninger. Deraf var kun 3 helt tækket med tegl og 21 med strå.

Når taksationen kun har 38 ejendomme imod ca. 50 nedbrændte, kommer det - som før nævnt - af, at i en halv snes tilfælde er 2 byggegrunde slået sammen og derpå opført én større gård. Et par enkelte grunde lå endnu hen uden bygninger.

De nedbrændte bygningers værdi ansattes af ejerne til i alt ca. 8.900 rdl. Deraf ydede kongen - som tidligere nævnt - en brandhjælp på 3.000 rdl. Altså omtrent en tredjedel.

Skaden på indbo, varelager o.s.v. var ca. 7.500 rdl. Dette tab kom helt og fuldt på de brandlidtes egen kappe.

Eksempel på en brandopgørelse

Efter justitsprotokollen vedføjtes her en ordret opgørelse fra en af de brandlidte, nemlig købmand Rasmus Mau, som var den første, der meldte sig:

»Antegnelse over, hvad som blev fortæret af det, jeg den Tid var eendes, af den elendige lldsvåde den 7. Juni sidst afvigte, hvilket er for så vidt jeg kan erindre og eftertænke følgende:

Min iboende Gård bestod af følgende Fag Hus nemlig 14 Fag Iserad [d.v.s. Stuehus] 2 Loft høj, teglhængt á 45 Rdl. pr. Fag	630 Rdl.
17 Fag Dito, 1 Loft. høj, tækket med Strå, Kohus m. m. á 12 Rdl.....	204 -
14 fag Dito, tækket med Stråtag til Lade og Fæhus.....	<u>126 Rdl.</u>
Bygninger ialt	960 Rdl.

380 Tdr. Rug a 1 Rdl._ 1 Mark	493 Rdl.
24 Tdr. Boghvedegryn á 2 Rdl.	48 -
400 Tdr. Malt	400 -
30 Tdr. Byg	30 -
Ærter og Havre.....	<u>10 Rdl.</u>
På Kuber [Bikuber?] taget Skade og Forlis for.....	80 -
Sey og Rotskiær [Saltet og tørret Fisk].....	120 -
Andre Købmandsvarer af Salt, Humle, Hamp, Alun, Sild, Torsk, Tran, Tjære, Kommen, Specerier med videre ungefær	200 -
Ege Brædder, Fuhre Brædder i Gården og på Lofterne	30 -
130 tvundne Sække	60 -
4 Skippund [1 Skippd. = 160 kg] Flæsk á 13 Rdl.....	52 -
2 Stk. Korn-Biuger, Kister, 1 Rulle, 1 Dragkiste, Senge- steder med Klæder af uldent og Linned.....	60 -
Rugmel 12 Tdr.	14 -
Kar, Tønder, Tømmer	20 -
Alunet Huder og bereht Kalveskind	10 -
Til Gårdens Brug med Ploug og Vogn-Redskab, Gavningstræ i Gården og på Lofterne.....	14 -
I Kjeldereren af Mjød, fransk og dansk Brændevin, gl. Øl, Tobak med videre.....	<u>320 Rdl.</u>
	2.872 Rdl.

Grenå, 30. Juni 1751.

R. Mau«.

[NB. Sammentællingen passer ikke. Der må være oversprunget nogle få poster].

Af de øvrige brandlidtes - ikke altid så grundigt specificerede opgivelser anføres som kuriosum nogle enkelte poster, plukket ud rundt omkring: Købmand Niels Pedersen Bangs Enke:

Mjød for	430 Rdl.
680 Potter Brændevin á 9 Skilling	64 -

Købmand Rasmus Maus Gård [nu Lillegade nr. 39 »Aftenstjernen«], genopført efter branden i 1751. Gården havde oprindelig svalegang ind mod gården, men denne er fjernet, vist nok i 1880'erne.

Madam Mette Sal. Provst Brochs [som var lejer hos Jørgen Bang].
 »1 blå Skab fuld med linned og Uldent samt
 Jordeklæder«..... 6 Rdl. 4 Mk.
 »1 Liig-Kiste« 6 - 4 -
 »1 Tønde Mjød i Kielderen«..... 10 -

Rasmus Sørensen Fynbo opgiver bl. a.:
 »3 Kobber Kiedeler, 1 Messing Kiedel, haver
 kostet mig over« 10 Rdl.
 »En Ege Kiste med al vores Lind klæder af Duge,
 Lagener, Skjorter og deslige« 10 Rdl. 4 Mk.

Hans Hansen Nagelsmed angiver bl. a.:
 »1 Ko« 6 Rdl. 4 Mk.
 »1 Stue-Værk« [d.v.s. stueur] 12 Rdl.

Endelig angiver Niels Lind foruden sit hus
 »1 Overdyne« 1 Rdl. 2 Mk.
 »1 ny Brygge-Tønde« 4 Mk.
 »Borde, Bænke, Sengested m. m.«..... 2 Rdl.
 I alt 4 Rdl.

Brandene i 1760'erne

Efter de 2 kæmpebrande i 1750 og 51 havde byen så fred i en god halv snes år. Men i 60'erne hjemstørgtes Grenå atter af en række brande.

- 1) 30. juni 1762 midt på dagen nedbrændte Grenå Vandmølle. Ilden opstod ved en tjenestepiges uforsigtighed. Mølleren fik så voldsomme brandsår, at han døde deraf. Vandmøllen blev ikke genopbygget, men erstattedes af en vejrmølle. Herom vil blive fortalt udførligt i et særligt afsnit under møllens historie.
- 2) Natten mellem 2. og 3. påskedag 1767 opstod der ildsvåde i Mogensgade, hvorved 3 småhuse brændte.
- 3) I marts 1768 fortærede ilden birkedommer Bays Gård på Lillegade og 2 nabohuse.
- 4) Endelig fik Rebslager Schiøttes Gård på Storegade og 4 omliggende huse Natten mellem 1. og 2. pinsedag 1768 en lignende skæbne.
- 5) I 1795 brændte igen delvis birkedommer Bays Gård på Lillegade, desuden et nabohus og 3 genbogarde og huse.

Branden på Storegade 22.-23. maj 1768

Vi begynder med branden i Storegade for at fuldstændiggøre billedet af denne gades næsten komplette ødelæggelse af brande i dette århundrede.

Storegade (nuværende nr. 71-73, tidligere enkefru Nicolaisen og enkefru Lunøe) ejedes dengang af rebslager Jens Pedersen Schiøtte, som havde sammenkøbt de 2 ejendomme, som bestod af en stor gård og et mindre hus.

Rebslageriet var dengang et vellønnet og anset erhverv, og Jens Rebslager var en velstående mand, der foruden sit håndværk drev et betydeligt landbrug. Branden opstod natten mellem 1. og 2. pinsedag. Rebslageren forklarede selv »meget væmodigt« derom den følgende tingdag, at »Ilden var opstået ganske uformodet Kl. 1 om Natten, uden at han dertil vidste mindste Årsag eller Grund. Ilden greb så hastigt om sig, at han, hans Kone og Børn næppe kunne få Tid at bjærge deres eget og nogle af Kreaturerens Liv, førend de måtte overlade Får, Høvder og andre små Kreaturer tillige med alt Indbo, og hvad han ellers ejede, til Ilden, som i en Hast fortærede samme tillige med Gården i Rund og Grund, så han derved blev aldeles ruineret«.

Det var altså Jens Rebslagers forklaring for retten. Men i slægten gik der et sagn, som går ud på, at få dage i forvejen havde der været et par zigøjnere inde hos rebslagerens for at betle. De var blevet afvist og havde så truet med at tage hævn. Det skulde have været dem, som i den lune sommernat havde ladet »den røde Hane gale« over gården.

Det er en gammel, 90-årig mand, den nu afdøde postholder Hans Sejer Jensen i Glæsborg, der har meddelt mig denne familietradition. Han var efterkommer i 4. generation af rebslager Schiøtte og hævdede bestemt, at det var historisk sandhed. Rigtigheden deraf kan jo ikke pure benægtes, men i

Storegade nr. 69, jfr. Munks hus, opført i 1769 efter branden af skrædder Peder Pedersen Tøster. Nedrevet 1930.

hvert fald taler vidnerne eller rebslageren selv ikke et eneste ord om zigøjnere i forhøret.

Der var jo nu efter de store brande kommet et forholdsvis »moderne« Brandvæsen i Grenå, og 4 af brandfolkene var i forhør. De vidne- de ganske som rebs- lageren og tilføjede: »at ved Guds Bistand, nogenlunde stille Vejr og de bedste Anstalter af menneskelig Hjælp, som mulig var, blev Ilden dog dæmpet, så far-

lig den end så ud, så at foruden Rebslagerens 2 Ejendomme yderligere kun 3 Huse nedbrændte«. De 2 af dem tilhørte Schiøttes naboer og det tredje genboen. De var alle beboet af fattige, delvis gamle mennesker, som ligesom Schiøtte mistede omtrent alt, hvad de ejede.

Både Rebslager Schiøttes Gård, der opbyggedes meget smukt, og de 2 naboejendomme opførtes desuagtet i løbet af det næste år. Det ene af husene, det senere såkaldte »Munkebo«, som tilhørte jfr. Munk, genopførtes i 1769, hvad en portstolpe bevidner. Det stod til 1930. Rebslager Schiøttes Gård nedreves og ombyggedes allerede i 1890'erne, og heraf haves intet billede.

Genbohuset, som også brændte, tilhørte Jacob Fynbos enke. Pladsen lå længe øde hen. Først langt hen i 70'erne opførtes et hus omtrent på den plads, hvor nu Storegade nr. 58 (konstruktør Christiansen).

Branden på Lillegade 3. marts 1768

Et par måneder før den lige omtalte brand, havde et stykke af Lillegade lidt samme skæbne. Det var nuværende nr. 50 (»Grenå Folketidende«) og de omliggende ejendomme.

Hvor nu »Grenå Folketidende« ligger, lå dengang en gård, der 4 år i forvejen var blevet grundige istandsat og moderniseret. Den tilhørte birke-

dommer Peder Bay, der var by- og herredsskriver i Grenå og tillige birke- dommer i Rosenholm og Vosnæsgård birker. I gårdens ene ende lå en malt- kølle, således at birkedommerens selv kunne fremstille malt til deres øl.

Onsdag den 2. marts nævnte år var Bay redet til Rosenholm for at passe sit embede der.

Den følgende dag lidt over middag opstod en hæftig ildebrand i birke- dommerens gård. Der var lagt malt til tørring i køllen, og en af pigerne havde fyret så stærkt op, at der var gået ild i det omliggende træværk. Det var sønnen i genbogården, der opdagede ilden og kom løbende over og gjorde alarm. Hos birkedommerens begyndte de straks at hælde nogle spande vand på ilden. Men gårdens brønd var snart tømt. Kort efter kom Brandvæsenet trækkende med sprøjten under i anførsel af sprøjtemester Peder Erichsen. Men man formåede kun lidt. Ilden havde alt for godt fat i bindingsværksgården, som var dømt til at fortæres.

Der gik snart efter lid i nabohuset mod vest, og for at begrænse branden måtte man nedrive også det næstnæste hus, som ejedes af Hans Jensen Bødker.

Der var også lid i genbohusenes stråtage, men der stod folk parat med vand og fik slukket i rette tid. Da birkedommeren kom hjem den følgende dag, mødte han kun synet af en rygende ruinhob.

Den påfølgende mandag fremstod han i retten for at få et tingsvidne om, at ilden var opstået som »Vådes-Ild«, og for at erholde brandvurdering på »de 21 afbrændte Fag med en 2 Fags Kvist, som med stor bekostning var i standsat og indrettet, desuden Stald og Lade m. m., som ialt kunne ansættes til den Sum 640 Rdl.«.

Grunden, hvorpå den nedbrændte naboejendom havde stået, købte Bay kort efter, da han genopførte sin gård, og lagde den til sin ejendom som port og have. Men branden skulle få

Et lille efterspil

Torsdag den 14. april holdtes det sædvanlige årlige brand eftersyn, »Brand-Inquisition«, som man sagde, hvor sprøjterne prøvedes på Torvet i overværelse af byens øvrighed, det vil sige byfogden og byskriveren, der var byens brandinspektør, med andre ord Bay selv.

I forvejen havde brandfolkene været rundt hos beboerne til brandsyn. Når der så ved dette syn havde været et eller andet at udsætte, så plejede brandinspektøren efter endt sprøjteprøve at gå rundt til de pågældende.

Dette år havde det været galt med Thomas Tobakspinders Grue. By- fogden anmodede da Bay om sammen med et par af brandmændene at gå derhen for at se, hvorledes bemeldte Grue var beskaffen.

Men da de kom ind i tobakspinderens hus og i al fredsommelighed ville efterse hans ildsted, kom hans hustru, Stine Andersdatter Lütermann, hen imod dem og overfusede navnlig birkedommeren med grove ord.

Hun lod ham vide, at hun nok selv skulde passe på sin ild. »Havde Birkedommerens Kone passet sin Ild lige så godt, så var den Ildebrand næppe sket hos hende, som kort forinden havde været. Men Birkedommerens Kone havde fordulgt Ilden, fordi hun ville have afsvedet det halve af Byen. Og havde Birkedommerens været fattige Folk som hun og hendes Mand, eller var Branden opstået hos dem, så havde hendes Mand nok kommet til at gå på Bremerholm og hun til at sidde i Tugthuset, hvoraf Birkedommeren vel kunne vide, hvad hans Kone havde fortjent«. Stine Lütermann tilføjede, at Bays kølle var kendt for at være den mest brandfarlige i hele byen.

Det var en skrap omgang, men Birkedommeren tog den efter justitsprotokollen at dømme ret roligt. Han spurgte Stine, om hun ikke vidste, hvem han var, og i hvad ærinde han kom. Hun måtte vel vogte sig for, hvad hendes mund sagde, da han selvfølgelig ville sagsøge hende for disse beskyldninger.

Stine sagde, at det måtte birkedommeren gerne, og at de to vidner, som var med, gerne måtte høre hendes ord.

Dagen efter, da Stine Lütermann var nede hos Peter Snedker, som bagte grovbrød for byens folk, traf hun der en af Bays tjenestepiger. Hun kom så ind på sagen og ytrede i flere vidners påhør, at da der var ildløs hos birkedommerens, ville hans kone, madam Bay, have fordulgt ilden, så byen kunne brænde af. I den hensigt havde hun ladet dør og port lukke i, således at ingen skulde kunne komme til hjælp og slukke ilden.

Tjenestepigen modsagde hende. Ingen havde mærket ilden, før det var for sent, da de var i den modsatte ende af huset. Desuden havde jfr. Bay straks gjort alarm ved genboerne, da Anders Winther fra købmandsgården kom løbende og fortalte dem, at der var ild. Porten havde desuden slet ikke været lukket. Men tobakspinderens kone var meget ivrig og blev ved sit.

Nogen tid efter, da hun og manden blev stævnet til tinge, fik piben en anden lyd. De sendte retten et meget ydmygt Brev. Thomas skrev, at hans kones kraftige ord var talt i overilse. Hun tilstod og fortrød sine ord og var villig til sammen med ham »at sone sligt med en tålelig Mulkt til de fattige«.

Murermesteren, som havde indrettet køllen, vidnede med ed og oprakte fingre, at køllen var bygget forsvarligt og lige så godt som enhver anden kølle her i byen. Der var brandmur omkring den, og oppe på loftet over den var både tag, lægter og spændtræer overklinet med ler; så »med ikke alt for uforsigtig Omgang og uheldig Hændelse kunne der ikke være nogen Fare«.

Birkedommer Bay var ikke selv til stede, da han i de dage just var ude at rejse for at samle sig noget bygningsmateriale til sin afbrændte gårds opbyggelse, og sagen udsattes derfor i 4 uger.

Nogen dom i sagen synes ikke at foreligge, så det må formodes, at det er

Birkedommer P. Bays Gård på Lillegade (Grenå Folketidende) opført efter branden 3. marts 1768.

bleven ordnet med tobakspinderens og hustrus uforbeholdne undskyldning og betaling af en mulkt til byens fattige.

Men Bay tog fat på at få sin gård ombygget, og sidst på året 1768 eller i det seneste foråret derefter stod en smuk, ny gård opført på Brandtomten.

Den blev takseret til brandassurance for 1530 rdl. Det var efter de tiders forhold en meget stor sum, hvad man vil kunne forstå ved at høre, at der i hele Grenå by i alt kun var 7 gårde, som var takseret til højere end 1000 rdl.

Underligt nok skulde ilden senere endnu en gang hjemløse birkedommerens gård. Det var dog først efter Bays død og under en efterfølgende ejer, at der i januar 1795 atter opstod brand. Denne omfattede dog kun de tre stråtede længer med stald, lade m. m., som lå bagtil, hvorimod det to-længede stue hus, der var teglhængt, reddedes. Det er det, som står endnu, og som i det ydre er nogenlunde uforandret.

Det er en af de få smukke gamle bindingsværksgårde fra midten af 18. århundrede, som vi endnu har tilbage her i Grenå.

Branden på Lillegade 18. januar 1795

Som lige nævnt ovenfor var det ved den næste brand midt om vinteren i 1795 kun de 3 stråtede bindingsværks-sidebygninger, der brændte, hvorimod det teglhængte stuehus reddedes. Derimod gik det ud over nabohuset, som tilhørte fattigforstander Jens Kildahl, og over 3 bygninger på gadens

modsatte side. Det var dem, som med nød og næppe undgik branden i 1768, og som lå, hvor nuværende nr. 51, 53 og 55 er bygget. Alle de nedbrændte bygninger var tækket med strå, de sidst nævnte havde endogså lerklinede vægge.

Birkedommer Bays Gård var i 1792, nogle år efter ejerens død, solgt til told- og konsumtionsinspektør, løjtnant Gade. De 2 beboelselænger var teglhængte. Ilden udbrød i gårdens ladebygning, som lå ud mod markerne, altså ved nuværende Markedsgade. Derom forklarede ejeren, at han få min uter før 6 om aftenen d. 18. januar forlod sit hjem for at gå et ærinde i Byen. »Han var ikke kommet ret langt op ad Storegade, inden han ved tilfældig at vende sig om så et ildrødt Skær i Luften og med Skræk og Berøvelse erkendte, at hans Ladehus stod i lys Lue«.

Hans tjenestefolk, en karl og to piger, erklærede ligesom løjtnanten, at det var dem ganske uforståeligt, hvorledes ilden var opstået. Pigerne havde slet ikke den dag været ovre i den længe, hvor ilden opstod. Tjenestekarlen havde været der, kort før ilden opstod, men ikke bemærket røg.

Fra løjtnant Gades bredte ilden sig straks til nabohuset, som tilhørte Jens Kildahl, og sprang derfra over gaden til genboens, skipper Gudsens 3-længede gård og derfra til 2 mindre huse, som lå øst for gården. Begge nedbrændte til grunden. Alt var - som nævnt - strå-tækt.

Halvdelen af bygningerne opbyggedes i den nærmeste tid. En af grundene indlemmedes i en nabobygning. Kun Chr. Gudsens brandtomt opbyggedes ikke, idet manden døde i 1796 og enken flyttede til Randers. Brandassurancesummen, 180 rdl., var så lille, at det ikke kunne betale sig for hende at hæve den og opføre en ny gård. Grunden lå længe øde hen, men solgtes så til løjtnant Gades efterfølger, landinspektør Krey, for 8 rdl. For dette beløb fik han foruden grunden de 180 rdl. i brandassurance og opnåede kgl. tilladelse til at lade bygningen opføre på et andet sted. Altså en fin forretning for ham. Grunden omdannedes til en have, som under navn »Gudsehaugen« hørte til landinspektør Kreys Gård og fulgte den i et par menneskealdre. Først i 1857 solgtes den som to adskilte parceller, hvorpå opførtes to huse, nuværende nr. 53 og nr. 55.

Branden i »Mogenses-Gyde« natten mellem 20. og 21. april 1767

Mogensgade var på den tid ikke stærkt bebygget. Hele den sydlige side bestod dels af haver, dels af små baghuse, som hørte til ejendommene på Lillegade, der dengang alle gik helt igennem ud til Mogensgade.

Den nordlige side udgjordes i hovedparten af den meget store »Jeppe-toft«. Kun i den midterste del af gaden lå nogle småhuse. En del af dem nedbrændte natten mellem 2. og 3. påskedag 1767.

Ilden opstod i det største af dem, som ejedes af Christen Pedersen Hiort. Han forklarede den følgende retsdag, at han og hans kone var ene i huset og vågnede af deres trykke søvn, ved at taget brændte over dem. De kom i

hast ud, men fik »så godt som intet bjærget af deres ringe Formue«. Hiorts havde ingen anelse om, hvordan Ilden var opstået. De havde ikke Dagen tilforn hverken brygget Øl, brændt Brændevin, vasket Klæder eller haft nogen lignende Forretning for, som kunne være Ildens Årsag«.

I retten fremstilledes brandmesteren Terchel Erichsen, sprøjtemesteren Peder Erichsen og 2 andre brandfolk. De erklærede, at de den nævnte nat var blevet vækket af vægterens alarm og givet tilkende, at der var ildebrand i den såkaldede »Mogenses Gyde«. Han og de øvrige brandfolk indfandt sig »i størst mulige Snarhed med Sprøjte og Brand redskaber«. Både Hiorts og de 2 andre små legehuse, som lå ganske tæt ved, nedbrændte til Grunden. »Men ved Guds Forsyn og de bedste Anstalter, som muligt var, blev Ilden dæmpet, så at ingen videre Skade på nogen af de andre, nær omkring stående Bygninger skete, eller flere Huse brændte end disse trende«. Så var der i en periode på 28 år ingen større brande i Grenå. Først hen mod århundredets slutning opstod ved vintertid i 1795 den tidligere omtalte brand på Lillegade.

Brandvæsen

Brandassurance - Brandtaksationen 1761

Sprøjtehus - Sprøjter

Som allerede berørt under omtalen af ildebrande i det foregående århundrede, nærrede befolkningen en overvældende frygt for ildsvåde. Det var heller intet under, når man betænker husenes udseende, deres lerklinede bindingsværk og stråtage og brandvæsenets fuldkomne utilstrækkelighed.

Advarsel mod uforsigtighed med ild

Også op i de følgende tider holdt denne frygt sig, og fra højeste sted udstedede man adskillige gange indtrængende advarsler mod al uforsigtighed med ild.

På grundlag af justitsprotokollerne skal her nævnes enkelte eksempler i den henseende. I august 1746 læstes på tinge en plakat, hvori byfogden i følge den kgl. allernådigste brandforordning indskærpede alle, at »ingen må understå sig til, hverken på Gader eller i Gårde at gå med tændte Tobakspiber«. Konsumtionsbetjentene ved byens porte fik samtidig tilhold at advare alle de fremmede, som kom ind i byen, om nævnte forbud, »alt under vedbørlig Straf«.

Få år efter kom der en ny kgl. forordning med nærmere bestemmelser om, hvorledes de, der »brugte Uforsigtighed og Skødesløshed i Omgang med Ild og Lys, samt på utilbørlige og for Ildebrand farlige Steder smøgede Tobak« skulde straffes. Det var netop i 1751, altså i det år, da byens største brand fandt sted.

Der findes også adskillige eksempler på, at folk her i byen, som i fuldkomn eller kådhed viste uforsigtighed med ild og navnlig med tobaksrøgning, er blevet anmeldt og straffet, selv om der ikke opstod brand derved.

Det var som regel kærneren, der på byens vegne måtte fremsætte en sådan klage, men det ses da også, at organisten en enkelt gang har fremtrådt som offentlig anklager.

Almisser og hjælp til de brandlidte

Oprindelig var der ingen brandassurance. Når folk hjemsøgte af ildebrand og mistede alt, hvad de ejede, fik de af retten et tingsvidne om hvad skade, de havde lidt, og tilladelse til at rejse rundt og bede folk om hjælp, dels til livets ophold, dels til de nedbrændte huses opførelse. Således nævnes i justitsprotokollen som et efterslet fra den store brand i 1751 hele to år efter, at et par af de brandlidte fra denne, nemlig Søren Amme og Christen Elmand, der begge var skomagere af fag, først fremstillede sig for tinge 12.

marts 1753 og begærede tingsvidne. Indtil da havde de søgt at opholde livet ved daglønner-arbejde på landet og havde derfor »ej før nu haft Lejlighed til at besøge langt herfra boende medlidende Christne om en liden Hjælp i Jesu Navn«. ²⁾

Eller ved branden på Nørregade i 1744. Efter denne fremstod de to af de brandlidte, endda af byens mere velstående og fornemme folk, nemlig Sr. Anders Nielsen Busk og Rasmus Nielsen Annebo, og forklarede for retten, hvorledes de ved branden var »geråden i største Armod og Fattigdom og umuligt kunde hjælpe sig selv uden andres Hjælp og Assistance«. Tingskriveren tilføjer, formentlig med gengivelse af de ord, som han har brugt i tingsvidnet: »Recommanderes dennom derfor til alle medlidende Christne, at de af deres medfødte (?) Fromhed og Christen Kærlighed meddeler dennem noget, hvad deres Efne og Godhed siger dem i deres bedrøvelige Tilstand, betænkende, at Ulykken står for hver Mands Dør. Gud trøste dem, som samme skal friste«. Skriveren slutter således: »Hvorefter de begge var Tingsvidne begiærende, som validerer efter Kgl. Allern. Forordning i År og Dag«. Det vil altså sige, at den havde gyldighed i 1 år.

Ved meget om fattende brande ses det, at kongen bevilgede en vis Fri-tagelse for skat, der endogså kun de strække sig over en række af år. Det kunde også være en pengehjælp til de nedbrændte bygningers opførelse som omtalt ved branden i 1751.

Men just hen ved den tid indtræder der et stort fremskridt på dette område, idet der oprettes »Brandcasser«, altså assuranceselskaber, først i København, men meget snart efter i hele landet. Stødet dertil blev givet ved en kgl. forordning af 6. december 1735 angående oprettelse af »Brand-Casser« i hver købstad. Samtidig med denne kgl. forordning kom der hertil et Rescript 25. november 1735, som gik ud på, at der i Grenå skulle »indrettes et Brand-Redskab med sit Tilbehør«. Begge disse skrivelser læstes på Grenå Byting i december 1735 og har altså i løbet af nogle år givet sig praktiske resultater.

»Brandkasser« fra ca. 1748

Det første eller et af de første assuranceselskaber her for Jylland var brandkassen i Hobro eller med det mere højtidelige navn »det udi Hobro oprettede Brand-Assurance Compagni for Kiøbstæderne udi Nørrejylland«, som fik kgl. konfirmation 26. oktober 1748. Det første par år kom der vist ingen i Grenå med deri. Men de 2 store brande bevirkede alligevel, at ikke så få af de brandlidte lod deres nye bygninger indskrive i »Brand-Cassen i Hobro«. Og panteprotokollen bærer i de følgende år vidnesbyrd om, at mange Grenå ejendomme brandassureredes i denne kasse.

Men helt gennem førtes ordningen dog først ved den kgl. allernådigste brandforsikringsanordning for alle købstæder i Danmark, dat. 13. januar 1761.

Som følge af denne foretoges der også her i Grenå i foråret 1761 en »Taxations-Forretning« over samtlige byens ejendomme. Den foregik i overensstemmelse med anordningen under magistratens, d.v.s. byfogdens og byskriverens ledelse og ved hjælp af 4 bygningskyndige borgere, mure, tømrere og snedkere.

Brandtaksationen af 28. februar 1761

Denne fortegnelse er et uvurderligt kildekrift til kundskab om byens daværende bebyggelse. Den beskriver enhver af byens 158 gårde og huse med angivelse af størrelse, udseende og tilstand samt skønmæssig alder, d.v.s. dog kun ved anvendelse af ordene »ny«, »middel« eller »gammel«. Ved udseende forstås: om bindingsværket har murtavl eller lerklinede vægge, om taget er af strå eller tegl o.s.v. Der sluttes med en samlet vurderingssum for hver ejendom.

I følge denne brandtaksation var der på det tidspunkt i byen 155 ejendomme, små og store, foruden kirken, rådstuen og byens sprøjtehus. Den samlede taksationssum for de 155 private ejendomme var 38.750 rdl., altså i gennemsnit et par hundrede rdl. for hver.

Højest takseret var følgende gårde:

Købmand Christopher Brochs nyopførte gård på Søndergade (nu Købmand Skovs), som takseredes til 2400 rdl.

Købmand Jens Pedersen Bangs gård på Storegade (nuv. nr. 45 og 47, bl.a. tidligere sagfører Press) 1670 Rdl.

Skipper Rasmus Juuls gård på Søndergade (nu nr. 6, købmand Otto Sechers) 1670 rdl.

Købmand og skipper Søren Mau's gård på Lillegade (nu »Aftenstjernen«) 1660 rdl.

Købmand Anders Stiesens gårde på hjørnet af Storegade (den senere Edv. Hansenske Gård) 1290 rdl.

Alle disse 5 var i 2 etager.

Pastor J. Risoms nyopførte gård på Søndergade (senere Jernstøbergården) 1300 rdl.

Fru Obristliutnant v. Weinigels gård på Torvet (det tidligere »gamle Apotek«, Torvet Nr. 1) 500 rdl.

Kirken var takseret til 20.000 rdl., men nedsattes kort efter i henhold til kgl. resolution til 12.000 rdl. Rådhuset, der var en ældre bygning, men foruden kirken byens eneste bygning i grundmur, var sat til 2000 rdl. og Sprøjtehuset til 30 rdl.

Herefter er den samlede taksationssum for alle byens »private og publique Bygninger« 60.780 rdl.

Som et vidnesbyrd om datidens overordentlige stabilitet i priser bør anføres, at en menneskealder senere, nemlig ved taksationen 12. juli 1795, blev samtlige bygninger, hvis tal var omtrent uforandret, ansat til 59.910 rdl.

Til varetagelse af både byens brandvæsen og til at føre protokollen ansattes en brandinspektør, der lønnedes med 6 rdl. om året samt yderligere 2 rdl. 3 mark for protokollens førelse. Brandinspektøren var først en af byens købmænd, Erik Kleitrup, senere byskriveren, birkedommer Bay. I brandafgift betaltes 10 sk. årlig af hver 100 rdl. assurancesum, det udgjorde ca. 61 rdl. årlig for hele byen eller ca. 1 tusindedel af hele assurancesummen.

Brandordningen

Den anden del af rescriptet fra 1735 gik som tidligere nævnt ud på, at der skulle indrettes et »Brand-Redskab med Tilbehør i Grenå«. Dette må være sket ret snart efter, formentlig i fyrreerne. Ved brandene i 1750 og 51 optræder der da i hvert fald både sprøjter, vandtønder og brandmænd.

Foruden brandinspektøren ansattes en sprøjtemester; som lønnedes med 4 rdl. årlig. Det var i en lang årrække snedker Peder Erichsen. Udover disse var der ingen, som fik løn. For resten af brandmændenes vedkommende må tjenesten have været en almindelig borgerlig pligt.

Sprøjtehus

Der opførtes i 1756 et sprøjtehus på Torvet i kirkegårdens nordvestlige hjørne. Omkostningerne dertil var 29 rdl. 3 mk. Der meddeles ikke i regnskabsprotokollen, om det er i stedet for en ældre, nedrevet bygning. Men de få år, der er gået siden brandordningens indførelse, lader formode, at det har været byens første. Dette første sprøjtehus var i 1806 »ganske brøstfældigt« og blev vistnok kort efter ombygget. Det blev derefter stående, indtil kirkegården på Torvet nedlagdes i 1830, ved hvilken lejlighed det blev nedrevet.

Engang årlig ved midsommertid prøvedes sprøjterne, der har formentlig været 2 af dem. Øvelsen foregik på Torvet under brandinspektørens ledelse. I forvejen havde et par mand foretaget »Brandinquisition« omkring i alle husene og opnoteret, hvor der var noget at udsætte.

Det var så godt som altid brandfarlige og ulovlige indrettelser af »Grue« og ildsteder og åbne skorstene eller mangler ved vandkar o.l., det drejede sig om.

Når så sprøjteøvelsen var forbi, gik brandinspektøren rundt og efterså de steder, der ikke havde sagerne i orden. Til brandordningen hørte, at der i ethvert hus altid skulle stå et kar fyldt med vand uden for døren. Man har i justitsprotokollen eksempler på, at sådanne kar f.eks. ved slagsmål kunne blive væltet, »hvorved Vandet spildtes tværtimod Kgl. Maystæts Brandforordning«.

Til bestridelse af brandvæsenet opkrævedes sammen med byskatten hvert år en særlig sprøjteskat. Det var kun grundejere, som betalte den. Den udgjorde for de mindste huse 6 skilling og steg opefter til 1 mark 6 sk. (altså ca. 45 øre) for de største gårde og indbragte i alt godt 12 rdl. om året.

Dette beløb kunne altså dække de faste lønninger og den årlige udgift til 1 pægl bomolie og smørelse til sprøjter og slanger. Enkelte år optræder på regnskabet udgift til en læderslange til sprøjten eller et par trækar til vandbeholdere. Det var i al beskedenhed byens brandordning i det 18. århundrede og det, som en af brandfolkene ved et forhør i anledning af en brand, karakteriserede som »de bedste Anstalter af menneskelig Hjælp, som mulig var«.

Grenå Mølle indtil vandmøllens brand i 1762

Fra de ældste tider havde kongerne ret til de strækninger og lokaliteter i landet, hvortil ingen privat mand kunne bevise sin ejendomsret. Vi har en lille mindelse derom endnu, nemlig i loven om danefæ, jordfundne værdigenstande, som til hører det offentlige.

Til den slags lokaliteter, hvortil kronen således uden videre havde ret, hørte bl.a. øde fællede, skove og vandløb.

Som følge deraf var det således, at når nogen ville benytte vandløb, åer eller bække som drivkraft for møller, så kunne dette kun ske mod erlæggelse af en vis årlig afgift til kongen. Da næsten alle ydelser dengang skete i form af naturalier, var det ganske naturligt, at en møllers ydelser blev ansat til en vis portion mel.

Grenå Vandmølle, der tilhører kongen, forulempes af flyvesand

Grenå Mølle var indtil 1762; da den brændte, en vandmølle. Den var beliggende et stykke sydvest for den nuværende vindmølle ved en å, som fra Kragssø og Kolindsund løb ud i Grenåen.

Grenå Mølle nævnes første gang i forleningsbrevet af 5. september 1441 til Otte Nielsen Rosenkrantz sammen med Grenå, Stensmark og Anholt. Møllen ejedes altså af kongen og bortforpagtedes mod en årlig ydelse.

Af en fortegnelse fra 1539 om afgiften af forskellige len ses, at Grenå Mølle i årlig afgift til Kalø - altså indirekte til kongen - svarede 3½ læster mel [ca. 146 hl], og i penge 4 skilling grot [d.v.s. 36 skilling dansk].

Det første virkelig betydningsfulde, vi erfarer om nævnte Grenå Vandmølle, ses af et kongebrev fra 18. marts 1606, udfærdiget til lensmanden på Kalø, Henrik Belov.

Han har indberettet, at mølleren i Grenå Mølle, som i årlig afgift svarer 3½ jydsk store læster rug og mel til kongen, har opsagt denne mølle, fordi flyvesandet fra en stor plads neden for møllen, som kaldes Bro Hede, har tilføjet åen imellem møllen og havet, således at møllen, der tidligere gik med 2 kværne, nu står aldeles i »Bagflod«. Det må befrygtes, at møllen skal blive helt ødelagt, hvis der ikke i tide findes midler til at hindre denne sandflugt. Lensmanden har forespurgt kongen, hvad han skal foretage sig i denne sag.

Henrik Belov får nu ordre fra kongen, som går ud på, at han skal lade forholdene undersøge af nogle forstandige folk, som vil påtage sig at rydde og opkaste åen, så møllen igen kan komme til at gå. Lensmanden skal med

det første erklære sig om, hvad bekostning der må anvendes derpå, så kongen derefter kan give ordre om, hvorledes han videre vil have det ordnet med udførelsen af arbejdet.

Lensmanden var imidlertid syg og døde ganske kort efter. Sagen stod derfor hen i et par år, og kongen henvendte sig i løbet af den tid til den nye lensmand, Jørgen Skeel til Soestrup, som sammen med et par andre kyn-dige adelsmænd undersøgte sagen og gav en indberetning og indstilling.

En ny »Grøft« på 2 km længde graves

Da sandgrunden i åmundingen stadig voksede »til mærkelig Skade for Grenå Borgere i deres Håndtering og til største Fordærv for Kronens Mølle uden for Byen«, befalede kongen i brev af 20. marts 1609, at det efter det indsendte forslag skulle ordnes på den måde, at der gravedes en »Grøft« omtrent 600 roder [ca. 2000 m] lang, 3 roder [ca. 10 m] bred og 3 al. dyb imellem Grenå og møllen. Denne »Grøft«, som jo altså faktisk skulle være, hvad vi nu ville betegne som en kanal, skulle gå lige fra møllen og øster på ud mod åmundingen, »hvor Åen endnu er ved Magt«, [altså ikke spærret af sandbankerne]. Til dette arbejdes udførelse har borgerne i Grenå tilbudt at ville give 100 rdl. Kongen indser, at det vil være nødvendigt at lade lægge en bro over »Grøften«. Denne bro skal så siden holdes i stand af den person, som oppebærer »Brokornet« af den gamle bro, da indkomsten til denne er så stor, at begge broer godt kan holdes »ved Magt« deraf. Hvis den person, der har broen i forpagtning, ikke vil udføre arbejdet, har borgerne i Grenå tilbudt at ville udføre det. Dog må der af kronens skove leveres det nødvendige tømmer til den første opsættelse af broen. Lensmanden skal snarest mulig slutte kontrakt med en dygtig graver om så billigt som mulig at opkaste en »Grøft« af nævnte størrelse og lave den således, at den ikke efterhånden skal skride sammen. For at arbejdet kan blive udført desto hurtigere og med ringest mulig bekostning, skal »Graveren« daglig have 20 af kronens bønder til hjælp ved arbejdet. Lensmanden skal, når det hele er færdigt, opkræve de 100 rdl., som Grenå borgere godvillig har tilbudt at betale til arbejdet. Hvad han yderligere betaler, skal føres til udgift i lensregnskabet. Lensmanden skal i kronens skove, hvor det kan ske med mindst skade, lade hugge så meget tømmer, som behøves til broen, og ved første lejlighed lade den lave.

Mølleafgiften nedsættes.

Nye forpagtere.

For at imødekomme mølleren, hvis virksomhed næsten havde stået helt stille, gav kongen besked til rentekammeret om, at han havde eftergivet mølleren de 2 læster mel af den restance, han havde fra den forrige lensmands tid. Og da det viste sig umuligt at få nogen til at overtage møllen på de oprindelige vilkår, fordi de hverken ville eller kunne svare den tidligere

landgilde, billigede kongen efter lensmandens indstilling, at mølleskylden årlig måtte afkortes med 10 ørt [ca. 17 hl] mel.

Møllen må så være kommet i gang efter denne gennemgribende foranstaltning. I de følgende år nævnes som mølleforpagtere Laurs Rasmussen i 1616 og Rasmus Møller i 1623. Året efter opsagde sidstnævnte sin kontrakt. Ved hans afrejse optoges et syn over møllen, der var i nogenlunde forfatning. Stenene i begge kværne, vandhjulet, koghjulet og hvad der hører til kværnene, var ved sin magt. Ligeledes var toldhuset, møllestuen med 2 døre og 2 vinduer samt »Melbiuge« ved magt. Derimod var 2 á 3 af de søndre vægge nedfaldne i nævnte »Grendou Mølle«. Synsmændene var 6 ansete Grenå borgere i forbindelse med herredsfogden og delefogden i Nørre Herred på lensmandens vegne.

Møllen står helt stille i 1627

Håbet om, at Grenå Mølle skulle få en varig forbedring ved de meget betydelige anstalter, som blev foretaget i 1609, gik ikke i opfyldelse. I 1627 spørger delefogden på lensmandens vegne, hvordan det forholder sig med »Grendou Mølle så og med Borholm og Kongsholm, efterdi Kong. Mayst. ikke kunde fange sin Landgilld og Rettighed deraf«. De 24 vidnesmænd måtte desværre henvise til, at møllen ikke havde malet »i rum Tid, men var slet øde og nedfalden«. De 2 holme stod til årlig afgift 9 tdr. malt. Men Borholmen var helt fordærvet af sand og vand. Kun Kongsholmen kunne yde sine 3 tønder malt.

En ny vandmølle skal bygges

Krig og anden ulykke lagde beslag på kongens opmærksomhed, og først i 1634 rettede han henvendelse til den nye lensmand over Kalø Len, Christen Thomesen, også kaldet Christen Kansler.

Kongen har erfaret, at Grenå Mølle for rum tid siden er blevet fordærvet af sandflugt og er ganske øde. Dersom der er håb om, at den igen kan blive ved magt, skal lensmanden lade den genopbygge og lade det fornødne tømmer dertil hugge i kronens skove. Men skulle der være nogen, som på egen risiko vil påtage sig at bygge møllen op igen, når der skaffes det fornødne tømmer og andre materialier dertil, så skal lensmanden akkordere med ham derom og give ham nogen »For skånsel« med landgilden, dog således, at der ydes landgilde af møllen, så snart det er muligt.

Møllen tilhører Katholm ca. 1650-1705

Der findes ingen oplysninger om, hvorvidt lensmanden selv på kongens vegne lod møllen opbygge, eller om der har været »nogen, som på egen Risiko vilde påtage sig at opbygge den«. Med vished kan kun siges, at kongen engang i tiden omkring 1650 har solgt, ikke bortforpagtet, møllen til en af Katholms ejere. Sandsynligvis har det været til fru Ide Lunge, Otte

Skeels enke, som døde 1671.

Ved matrikuleringen i 1662 angives Katholm til 60 tdr. hartkorn, og derunder nævnes møllen ved Grenå, som årlig skylder 11 tdr. mel.

Hessel og Katholm har fælles ejere 1623-91

Ide Lunges søn, Albert Skeel, døde i 1667, kun 32 år gammel. Hans enke ejede gården i nogle år. Deres datter ægtede oberstløjtnant Jens Maltesen Sehested, som i 1684 blev eneejer af begge gårde, men som allerede i 1691 solgte Katholm til den meget kendte fru Hille Trolle, men derimod selv beholdt Hessel og Grenå Vandmølle. Med dette salg er den periode endt, da Hessel og Katholm var på samme hænder.

Der er næppe tvivl om, at det er økonomiske vanskeligheder, som har tvunget J. M. Sehested til at sælge Katholm. Han var generalmajor og ustandselig borte på krigstog i fremmede lande. Hjemme tårnede økonomiske vanskeligheder sig op, og der gjordes udlæg i forskellige af hans ejendomme. Bl.a. sker der således i 1692 »Indførsel i Grenå Mølle og i Forpagtningen af Hessel« til dækning af en obligation, som Sehested havde udstedt til toldereren i Grenå, Laurs Hansen. I 1696 fik denne købekontrakt på møllen med tilliggende enge og skovskifter, som han dog straks videresolgte til oberstløjtnant Palle Krag til Katholm, den førnævnte fru Hille Trolles mand, som atter i 1705 bortsolgte det hele.

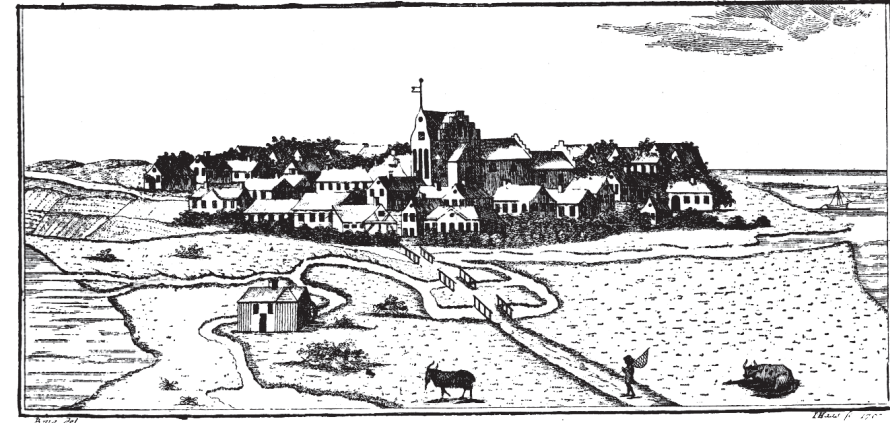
Grenå Mølle i »borgerlige« folks eje 1705-1714

For første gang i møllens historie solgtes den til en mand af borgerlig herkomst, nemlig Peder Nielsen, ejer af Fjellerup Mølle. Møllen havde under alle de mange ejerskifter siden 1691 været forpagtet ud til møller Niels Lauritsen.

7. juli 1705 indstævner denne den nye ejer for Grenå byting, for at de kunne enes om udnævnelse af mænd »til at syne og bese Møllen«. Han skriver i stævningen meget spydigt: »Eder Sr. Peder Nielsen udi Fjellerup Mølle, som nu lader sig anse at være Husbonde til bemeldte Mølle, som jeg af de høje Herskaber til Katholm udi Fæste haver haft«.

Synet over møllen er ordret indført i Grenå Tingbog. Det anføres deri bl.a., at møllehuset er tækket med tegltag, men at det er gammelt og mangler både en del sten og lægter. Det slutter: »... In summa: det hele Møllehus findes gammel og af ældgammel Bygning«. Der er næppe tvivl om, at det er den samme bygning, som lensmanden i 1634 af kongen fik ordre til at skaffe opbygget.

En gammel tradition, som refereres bl.a. i Traps Danmark, går ud på, at Grenå Vandmølle skulle være nedbrændt i 1702. Der er imidlertid ikke fjerneste tvivl om, at traditionen er forkert, navnlig når henses til førnævnte synsvidne. Der må sikkert være tænkt på Strandmøllen ved Katholm, og fejltagelsen må være kommet af, at begge disse møller ved nævnte tid til-

Udsnit af Pontoppidans Atlas, som viser vandmøllens og åens beliggenhed. Tegnet ca. 1767 uagtet møllen altså på dette tidspunkt faktisk var nedbrændt, har tegneren dog medtaget den. Det store vand i venstre side er Kolindsund. Det mindre vand i forgrunden er Kragssø. Herfra løber vandet gennem Mølleåen ned gennem vandmøllen og derfra videre sammen med Gammel Å, som ses længere op mod byen.

hørte Katholms ejer.

Peder Nielsen flyttede straks til sin ny erhvervede mølle, og allerede i 1707 har han en sag for Grenå byting, idet han lader aflyse al ulovlig kørsel, riden og færdsel over de ham tilhørende Grenå Enge.

Den gamle mølleforpagter synes at have taget sig afskeden fra møllen meget nær. Et udtryk i tingbogen om »den Sal. Mands uformodede Død i 1706« leder tanken hen på, at dette dødsfald har stået i forbindelse dermed.

Ved nytårstid derefter gjorde enken skifte med sine børn. Deres arvepart var 534 sl.dlr., så den afdøde møller havde ikke siddet dårligt i det. Enken giftede sig straks derefter med den nye ejer, som dog ikke blev børnene nogen videre god stedfader, hvad flere træk i tingbogen viser.

Allerede i 1713 døde Peder Nielsen, og Maren Rasmusdatter var igen enke.

Møllen atter under Katholm 1714-1723

Derefter under Hessel indtil branden i 1762

5. februar 1714 afholdtes auktion over møllen, hvorved den blev tilslået forpagter Niels Jensen på Lykkesholm for 1325 rdl. Han købte den på Palle Krag på Katholms vegne. Efter hans og Hille Trolles Død (1723) solgtes Katholm med tilliggende. Grenå Mølle afhændedes til major Henrich Hoff på Hessel, som var gift med den forrige ejers, Malte Sehesteds enke.

Major Hoff skødede i 1749, kort før sin død, Hessel med tilliggende - altså også møllen - til sin søn, major Malte Sehested Hoff, som døde 1760. Hans enke solgte i 1762 begge dele til major Jacob Preben Banner v. Heye.

I januar 1743 foretoges - i anledning af en kgl. forordning - en speci-

fikation over Grenå købstads jorder. Deraf ses, at møllen stadig regnedes mellem disse og udtrykkelig angives at »sortere under Grenå Bys Hartkorn«. Den er ansat for 12 tdr. 6 skp. hartk., medens den tilliggende eng er sat for 6½ skp. hartkorn.

Møllen er på den tid bortforpagtet til Niels Lauritsen, som kort efter på øvrighedens befaling møder i retten og aflægger den i konsumtionsforordningen pålagte »corporlige Eed på, at hverken han eller hans Folk i nogen optænkelig Måde skal begå nogen Svig eller Underfundighed ved hans i Fæste havende Grenå Mølle ved nogen Slags Maling her fra Grenå, hvoraf der skal svares Konsumtion, under Straffeansvar efter Loven«.

»Stenbæks-Dæmningen«

Grenå Møllens ydeevne stod selvfølgelig i den allerhøjeste forbindelse med vandstandens højde i Kragssø. Vandet fra Kolindsund løb nemlig gennem et kort åløb ud i Kragssø og fra denne gennem Mølleåen ind forbi møllen og drev dens vandhjul. Den løb derefter videre tæt forbi Grenå by, hvorfra den fortsatte ud i havet.

For nu at holde vandstanden i Kragssø i en passende højde, var der langs dens bred på den nordøstlige side i de ældste tider, mens møllen endnu var i kongens besiddelse, blevet opført »en solid Dæmning«. Det siges udtrykkelig om den i tingsvidner både i 1707 i anledning af stridigheder om fiskeretten i Kragssø og senere i 1760, at den lå der »for at Vandet ikke skulle løbe ud af Søen og hindre Grenå Møllens Maling af Mangel på Vand«, og at den i egen interesse holdtes vedlige af mølleforpagteren og ejeren. Denne dæmning kaldte man Stenbækken. Den var til betydelig »Præjudice« for byens beboere, fordi vandet i sundet ved stærk vestenvind undertiden ville bryde dæmningen igennem og overskylle byens enge. Højvandet kunne bevirke, at åen gik over sine bredder, ind i gaderne og op i folks huse. Og da vandet selvfølgelig også samtidig gik over broerne, hindredes derved hele færdselen til og fra Sønderherred.

Det er derfor ikke for meget sagt, at »Stenbækken« var de Grenå borgere en torn i øjet. Tilmed kunne det i tørre somre meget ofte passere, at møllen langt fra kunne betjene Grenå by tilfredsstillende. Det skete, at korn, som var sendt til maling, kunne få lov at ligge 4-6 uger umalet og så endda måtte hentes hjem og sendes til en anden mølle for at blive forvandlet til mel.

Man har i disse to omstændigheder baggrunden for en klage, som 7 af byens fornemste handelsmænd og borgere i oktober 1760 tilsendte byfogden. Man anmodede om, at han ville lade kærneren på byens vegne udtage stævning mod mølleren og mod møllens ejer, Major Hoff, og erhverve et tingsvidne, »som kunde tjene til Bevis på behørige Steder«.

Retssag i 1760 om vandmøllens nedlæggelse

Ved bytinget 3. november 1760 mødte Jørgen Rasmussen Møller, der nu på 11. år havde møllen i fæste, som vidne, medens Major Malte Sehested v. Hoff, en søn af den forrige ejer, indleverede et skriftligt indlæg. Han bemærkede i dette, at det undrer ham højlig, af aldrig nogen har gjort klagegsmål til ham over disse 2 ulemper. »Dæmningen er udi den Stand, den altid har været, både før og siden Grenå Mølle af Hans Kgl. Mayestæt blev bortsolgt fra Kronen. Den kan ej heller forandres uden betydeligt Tab for Mølleren«. Han indrømmer, at ved tørre somre kan Grenå Mølle - som også andre - hindres i at male. Men en del af Grenå borgere går jo alligevel også til andre tider til anden mølle »endskønt de til Grenå Mølle er forbundne«. Forresten er det en bekendt sandhed, at den største skade, som både møllen selv og byen tilføjes af højvande »forårsages af vestlige og nordvestlige vinde, som driver Havet og den store Nordsø ind i det såkaldte Kattedag og gør Oversvømmelsen«. Han vil nødig tro, at de agter og anser denne »gamle og landgilde« møllens ødelæggelse for byens fordel. Men er det dem at gøre om en forandring, så er han villig til at overveje en billig akkord med ham som møllens ejer og med møllens fæster.

Retsmødet fandt sted i november, men inden jul var Major Hoff død. Imidlertid var sagen ikke ude af verden dermed. Byfoged Behr henvendte sig til enkens svoger og laugsværge, obristlieutnant Hoff til Ryomgård. Denne fremsatte i skrivelse af 29. juni på enkens vegne et tilbud, hvori han først henryder til »den Attrå, som Grenå Borgere og Indvånere har i at se den Hessel tilhørende Mølle ved Grenå nedtaget og Stenbæksdæmningen nedbrudt, således at Vandet kunde få sit ordentlige Løb og ikke være Byen til Skade«. »Endskønt nu Møllen i sin Tid er anlagt af Kronen og følgelig er uden Tiltale for de lige nævnte formentlige Ulejligheder lige så vel nu som tilforn«, så har obristlieutnanten dog overtalt sin svigerinde på Hessel til »for det almene Bedste« at lade møllen nedlægge og Stenbækken ud-bryde, når der til næste snapsting udbetales hende 2000 rdl., hvoraf den ene tredjedel, altså 666²/₃ Rdl. skulle refunderes Grenå af de til sundet grænsende lodsejere.

Konditionerne er i hovedsagen følgende: Grenå By og Borgere modtager møllehus og møllværk og skal lade det nedbryde til 1. maj 1762. Dog skal broen og stigbordene blive stående, og alle de for Mølleåen, Kragssø og Klosteråen værende dæmninger skal forblive i samme stand som nu. Kun skal Stenbæksdæmningen nedbrydes, og vandet få alt det fald, som er muligt, når alt løber uhindret. Grenå borgere beholder møllers privilegiet, således at de i vandmøllens sted kan lade opbygge en vejr-mølle.

Fru majorinde Hoff forbeholder sig eneret på fiskeriet i Kragssø og Klosteråen og rørskæret i Kragssø.

I anledning af denne skrivelse sammenkaldte så byfoged Behr 14 af byens »bedste Borgere« - alle købmænd og skipperne - på Rådhuset 1. juli

1761. De vedtog og tilførte rådhusprotokollen en resolution, som i korthed går ud på, at man var villig til at modtage det gjorte tilbud, dog med enkelte små ændringer. Naturligvis under forbehold af, at stiftøvrighedens approbation kunne opnås, og at vejrmøllen måtte opsættes på Hessels grund på et bekemt sted, f.eks. Brobakken. Man bemærkede i svaret, at beløbet er 650 rdl. mere, end fru majorindens fader i sin tid har givet for møllen.

I øvrigt ville borgerskabet foretrække »at betale 170 à 200 Rdl. for Møllens Nedbrydelse og Stenbæksdæmningens Fjernelse og så at overlade til Fru Hoff selv at opbygge og beholde Vejrmøllen med Privilegier og alt«.

Vandmøllens brand 30. juni 1762

Inden man blev færdig med forhandlingerne, skete der imidlertid to meget vigtige begivenheder. Først den, at fru majorinde Hoff i begyndelsen af året 1762 solgte Hessel med alt tilliggende til major Jacob Preben Banner v. Heye, og der næst denne, at vandmøllen ved en ulykkelig ildebrand onsdagen den 30. juni 1762 helt nedbrændte, og mølleren, Jørgen Rasmussen, selv blev så forbrændt, at han samme dag døde af sine brandsår. Ved retten i Grenå forklarede enken, Kirsten Nielsdatters laugsværge, at ilden formentlig var opstået ved en tjenestepiges uforsigtighed ved bægning. Pigen var selv blevet slemt forbrændt. Mølleren ville redde noget af indboet, men fik derved så voldsomme brandsår, at han sprang ud i åen for at »svale sig«. Han døde inden aften. Enken havde mistet omtrent alt, idet både indbo og de fleste kreaturer var indebrændt. Hendes svoger og laugsværge, Rasmus Larsen Møller her af Grenå, samt 4 vidner aflagde ed på deres forklaring og anmodede om et »beskrevet Tingsvidne«, således at enken kunne betjene sig af det »til at indsamle en liden Hjælp hos godt Folk«.

Overenskomst om vandmøllens nedlæggelse

Denne brand forandrede jo i nogen grad forholdene. En mølle skulle nu opbygges, så snart ske kunne. Major v. Heye tilskrev derfor de proprietærer, som havde jord, som grænsede til Kragssø, det vil sige Grev Scheel, som ejede en hel del af gårdene i Enslev, Obristløjtnant Palle Hoff til Høgholm og Ryomgård og krigsassessor Henrik Boesen til Vedø samt endelig Grenå by. Major Heye tilbød dem at lade møllen opbygge som vejrmølle og at fjerne den forhadte Stenbæksdæmning på de tidligere omtalte vilkår. For Grenås vedkommende var det underforstået, at byen kun skulle give en erstatning for dæmningens nedbrydelse, og at så Hessels ejer skulle beholde møllen og alle rettighederne. Byfoged Behr fik borgerskabets fuldmagt til at møde på Hessel og indgå på, at byen betalte 200 rdl.

Ved forhandlingerne på Hessel den påfølgende dag fastsloges enkelthederne. De 3 proprietærer skulle betale tilsammen $666\frac{2}{3}$ rdl., medens Grenå slap med 160 rdl. Der står i overenskomsten, at »til den Ende skal fornævnte Stenbækkens Dæmning straks blive nedbrudt på en belejlig Dag

med godt Vejr og Østen vind, så vi dt som Dæmningen strækker sig hen for den såkaldte gamle Å. Og skal Afløbet til denne Å bestandig herefter blive åben, så Vandet fra Kolind Sund får sit frie Løb«.

Ligeledes bemærkes med rene ord, at den vejrmølle, som skal opføres på Hessels ejendom på den gamle vandmøllens sted eller et sted nær derved, »ligesom den forrige forbliver under Grenå Købstads Takst og Byens jurisdiktion, og hvorved den allernådigste Land væsens Forordning opfyldes med Hensyn til, at det publice Bedste befordres«.

Grenå borgere fik ret til frit at lade afhente så mange af de nedbrudte sten fra Stenbæksdæmningens østre side, som de vilde. De skulde anvendes til forbedring af byens havn. På samme måde fik Enslev mænd ret til at benytte sig af stenene på Gammel ås nordre side. Og således var altså dette mangeårige stridsspørgsmål ude af verden.

Overenskomsten afsluttedes og underskrevs på Hessel den 14. august 1762 og tinglæstes på Grenå Byting den 16. s.m.

For at Grenå borgere kunne skaffe sig en indtægt til at dække renten af de 160 rdl., som skulle udbetales, vedtoges det at bortforpagte retten til fiskeri i den gamle å. Det viste sig ved auktion derover, at det netop kunne indbringe så meget, at byen kunne slippe fra forretningen uden udgift.

Vejrmøllen opførtes på bakken inde ved Bro Hede. Dens videre historie under de nye forhold og op til vore dage vil følge i et senere afsnit.

Grenåen eller Grenå å

Hvor åen nu løber som en sidste rest af et stort vand, bredte sig for årtusinder tilbage i Stenalderetiden det store Kolindsund, der som et virkeligt sund forbandt Randers Fjord med Djurslands østkyst og spaltede halvøen i 2 dele, en nordlig og en sydlig. Landets hævnning lukkede Sundet af mod vest, og sandbanker spærrede i løbet af lange tidsrum mundingen mod øst, således at der ved den historiske tids begyndelse kun var et vandløb, Djursåen, som dannede afløb fra indsøen Kolind Sund.

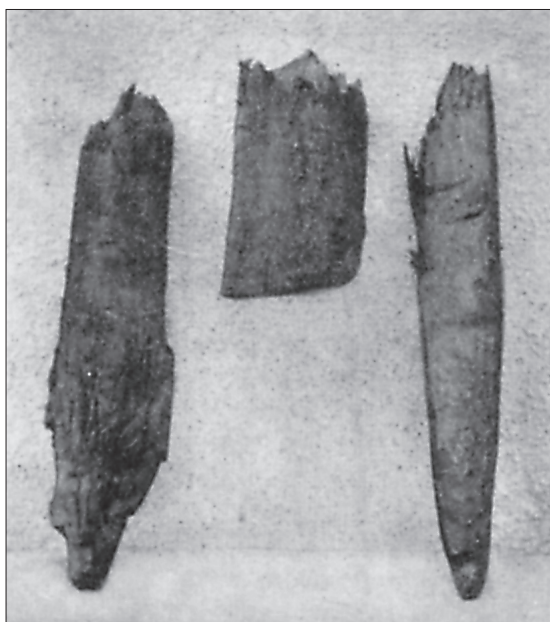
Åen var tidligere sejlbart

Åen var på den tid både bredere og dybere end nu, og det er en gammel tradition, at den har kunnet besejles helt op til Grenå by, ja længere.

Beretningerne henholdsvis hos Saxo og hos Snorre Sturlasson om søslagene i Kolindsund og i Djursåen i årene 1060 og 1165 viser jo med al tydelighed, at Grenåen dengang har været sejlbart endog for en flåde. Pastor Risom skriver i 1766, at »Åen har tidligere været så navigabel, at Fartøjer har kunnet gå helt op til Byen«. Og der er steder nok helt tilbage til tingbøgerne fra 1600, hvor det nævnes, at fartøjer har ligget i åen eller efter brugen skal leveres »tilbage i Grenå Å«. Man må dog være forsigtig med at drage alt for vidtgående Slutninger deraf.

Udtrykket »åen« må i de fleste af disse tilfælde vist nok kun forstås som åmundingen altså den daværende havn.

1000-årige egestolper, formentlige rester af bolværk i en gammel havn, fundet i 1939 ved gravning af kælder til huse syd for åen på Schmidts ejendom.

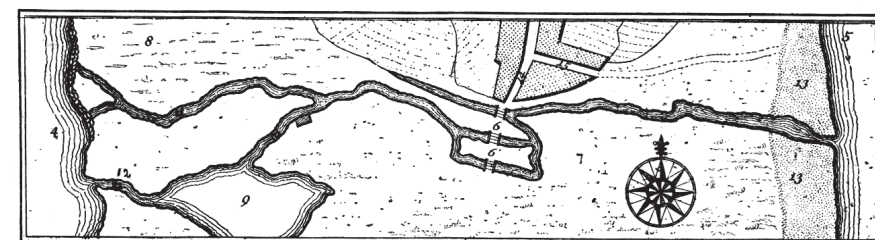

Synlige rester af bolværker

Rent håndgribelige rester af en havn heroppe ved byen har man flere steder i åens nærhed fundet ved gravning til kloak eller lignende. Tæt ved Grenå Toldbod er der ved kloakgravning fundet tydelige rester af et bolværk. Ved kældergravning til huse i Schmidts byggekvarter, det såkaldte »Venezuela«, er der ligeledes fundet egestolper, nedsatte i jorden og i en afstand af ca. 100 meter fra den nuværende å's løb.

Et par af dem har været indsendt til Nationalmuseet, der udtalte, at stolpernes alder ikke med vished lod sig afgøre, dog at de i hvert fald var tildannet med redskaber af jern - altså ikke stenalderredskaber -, men at de sikkert var langt over 1000 år gamle.

Endelig er der ved gravning nu i den allernyeste tid, altså året 1942-43 til kloak- og renseanlæg lige dydøst for jernbanebroen og ca. 50 meter syd for åen igen fundet tydelige rester af bolværkspæle. Alle disse gravninger viser afgjort, at åen i fjerne tider har været sejlbart for datidens skibe, og at der har været bolværk, måske skibshavn, i nærheden af nuværende Sønderbro, hvor der sikkert allerede langt tilbage i middelalderen har været overfartssted mellem Nørre og Sønder Herreder.

Udsnit af kort i Pontoppidans Atlas, tegnet i 1767, der viser Kolindsunds, Kragssøs og åernes indbyrdes beliggenhed. 4 er Kolindsund. 9 er Kragssø. 11 er Gammel å. 12 er Klosteråen. 10 er Mølleåen. Firkanter tæt ved Nr. 10 er Vandmøllen. 6 er broer over de 3 vandløb. 14 er Søndergade. 15 er Kannikestræde. 13 »Sandflugt«. 5 Skibshavn. 8 Grenå Kjær.

Åens bredde

Skal man nu dømme efter beliggenheden af disse 2 forskellige hold pælerækker, de nord for åen og de syd for, så må åen jo på de givne tidsrum have været så bred som fra Toldkontoret ved Havnevejen og til de nordligste huse på Schmidts ejendom, altså ca. 100 meter syd for åen. I den tid, hvorom vi har mulighed for at opnå nogen pålidelig viden, har åen dog langt fra været så bred. Formentlig har den ikke været stort bredere end nu. Men den var meget uregelmæssig. Vidner erklærede i 1770, at den på nogle steder kun var 10 al. bred, andre steder 30 al. bred.

Åens grene

Åen afvandede jo Kolindsund. Men foruden den nordligste af åerne »Den

gamle Å«, som førte direkte fra Kolindsund ud til havet, gik der en sydligere å, kaldet »Klosteråen« ud i Kragssø. Derfra løb den under navn af »Mølleåen« forbi Grenå Vandmølle, forenede sig lidt øst for denne med den gamle å, hvorefter de samlet løb ud i havet.

Åens løb forbi Grenå var oprindelig i én enkelt strøm. Det er der klare tingsvidner om. Sandflugt og andet bevirkede, at der ca. år 1610 gravedes en ny å fra møllen ud mod havet både af hensyn til møllens drift og til skibsfarten på åen. Endelig dannede strømmen selv ved mægtigt højvande og oversvømmelse et nyt leje omkring ved 1633. Det er vist nok det, der var inderst ved Søndergade.

Fra år 1633 havde åen altså 3 grene på det sted, hvor den passerede Grenå by. Dette vedvarede indtil 1870, da den inderste å uddybedes, den yderste omdannedes til en bæk, der førtes under vejen gennem en sten-kiste og den midterste helt tilkastedes. Herom vil blive fortalt nærmere i et følgende afsnit.

Hovedopmudringen

I året 1830 foretoges af Grenå by sammen med alle de øvrige til åen stødende lodsejere en hovedopmudring af åen helt fra Kolindsund til Grenå strand. Det skete ikke ved nogen samlet entreprise. Arbejdet havde ganske vist været udbudt. En del entreprenører havde også indfundet sig for at tage åen i øjesyn, men da de havde undersøgt dens løb, frasagde de sig arbejdet. I stedet antoges så Hans Flinch fra Gjessing, der mod en beskeden dagløn på knap 2 rdl. påtog sig arbejdets ledelse, når kommunen på samtlige andelshaveres vegne leverede ham mandskab, flåder, tømmer o.s.v. Da ingen anden meldte sig, indgik man overenskomst med nævnte Flinch.

Ved Kolindsunds udtørring

I 70'erne skete en gennemgribende forandring af hele forholdet. Den gamle å uddybedes og reguleredes ved, at en del krumninger rettedes ud. »Krogsh Damme« er rester af et par af åens største sving. Kanalen forbi Enslev, den såkaldte nordkanal, gravedes, ligesom midterkanalen og sydkanalen, der samledes lige øst for »Østermaskine« og derfra førtes over i den regulerede »Gammel Å«. Den nye Grenå å reguleredes meget betydeligt.

Endelig fastsattes i overtagelsesbetingelserne, at åens og kanalernes vedligeholdelse fremtidig skulle tilfalde »Lodsejerlaget Kolindsund «.

Broerne over åen

Fra Arilds tid har åen dannet skel mellem Nørre og Sønder Herreder, og broen derover været den eneste forbindelse mellem disse.

Det er derfor intet under, at »Grynde-Bro« - selv med fjerne tiders forholdsvist ringere færdsel - har været et befærdet sted og har haft stor betydning som forbindelsesleddet mellem de to herreder.

Der eksisterede dengang ingen anden bro over åen end den ved Grenås Søndergade. Lidt længere mod vest spærrede sundet, og man skulle så helt til Kolind for at komme til den næste overgang, således som også et tingsvidne fra 1708 klart udsiger.

Før 1609 kun ét åløb og én bro

Fra de ældste tider og indtil ca. 1609 var der kun ét åløb og altså kun én bro. Derefter gravedes, foranlediget af sandflugt, en ny å, og en anden bro anlagdes, og så - antagelig ca. 1633 - dannede en stærk vandstrøm fra Kolindsund endnu et nyt løb, hvorover atter måtte lægges en bro. På Resens Atlas (tegnet mellem 1668 og 80) findes da også afsat 3 åløb og 3 broer.

Broernes vedligeholdelse. »Brokorn« m.m.

Broen - senere hen broerne - skulle selvfølgelig holdes i stand. Fra de ældste tider var det derfor skik, at de af omegnens folk, der havde køretøjer, måtte betale en vis årlig afgift i form af korn og det uden hensyn til, hvor meget eller lidt man benyttede broerne. Kongen »bortforleuede« så broernes vedligeholdelse og brokornet til en eller anden mand. Det skete stundom mod en lille årlig afgift, stundom uden, men altid med udtrykkelig betoning af, at med brokornet fulgte forpligtelse til at holde broen i stand, »således at den vejfarende Mand ikke skal have noget at klage over«. Denne forpligtelse indskærpedes ved enhver ny bortforlening, og den misligholdtes lige så regelmæssigt. Det gælder om næsten alle broforpagterne, at der - enten endnu mens de levede - eller i hvert fald, når forpagtningen ophørte ved deres død, var store mangler ved broernes tilstand.

I følge et tingsvidne fra 1693 bestod »Brokornet« dengang af 1 skp. korn, som hver af de af omegnens beboere, som havde hest og vogn, skulle afgive årlig, og som altså broforpagteren opkrævede en gang om året.

Det omsattes mange år senere til en lille pengeafgift, som blev betalt af enhver kørende og ridende, som passerede broen. Den opkrævedes af bommanden, der boede i Bomhuset, som lå uden for den inderste bro. Afgiften faldt helt væk fra 1. januar 1860 ved den tidligere omtalte overenskomst

med amtet, hvorved dette som vederlag for den indtægtsnedgang, som byen derved havde, påtog sig at vedligeholde broerne og de mellemliggende vejstykker, »Vaserne«.

Broen bortforlenes

Vi vil nu se på nogle af de oplysninger, der haves om broforpagtningen fra de ældste tider. Den første gang, jeg har set Grenå bro nævnt, er:

1539 da Peder Ingvordsen fik brev »ad Gratiam på Grynder Bro« og den rente, som går deraf.

1542 Niels Friis, som tjener Peder Ebbesen, fik brev ad Gratiam på Grinne Bro imod at holde den vel færdig.

Samtidig udstedes brev til Sønder Herreds bønder om, at de skal give ham det sædvanlige Bro-Korn og anden rettighed, som hører til samme bro.

13. oktober 1550 Kong Chr. III har af synderlig gunst forundt, at Clemend Nielsen (?), slotsskriver på Kalø, må have Grindue Bro i Nørrejylland, indtil kongen tilsiger andet derom. Han skal årlig lade oppebære, hvad brokorn eller andet, som plejer og bør at udgives til at holde broen færdig med. Han skal altid holde den vel i stand med gode, stærke pæle, brofjæle og stærke »Recke« på »både« sider, så at den vejfarende mand ej kommer i skade.

25. februar 1566 udstedes forleningsbrev til Seueren Glad, »kgl. Enspænder«, på samme bro og under de samme vilkår.

4. september 1571 forleningsbrev for Seueren Villersø, »Byfoged i Grindou på Kongens Bro, Grindou Bro«. Han skal ikke svare kongen nogen afgift, men kun holde broen i god stand.

20. december 1579 Anders Mikkelsen i Albøge, der en tid har været foged på Kalø og endnu bruges af lensmanden, når det gøres behov, skal indtil videre have broen ved Grindov i befaling. Han får samme rettigheder og forpligtelser som foregående.

1. april 1597 Hartvig Madtzen, der er beskikket til foged på kongens slot og skal bruges i lenet til kongens bestilling, skal indtil videre have broen ved Grenå og oppebære dens brokorn imod at holde den således i stand, at ingen med billighed kan have noget at klage over.

4. maj 1602 Søfren Madtsen, herredsfoged i Sønder herred, må årlig oppebære det til Grenå broes vedligeholdelse bestemte brokorn, så længe han er herredsfoged, imod at holde broen således i stand, at den vejfarende mand ikke skal have noget at klage over.

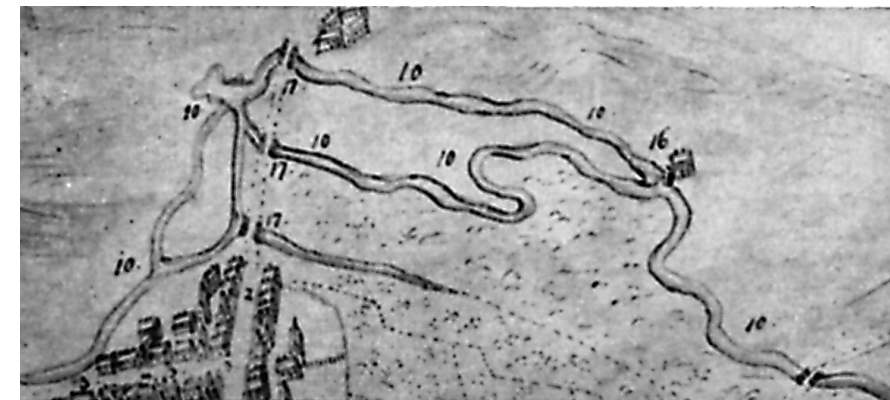
2, senere 3 broer i stedet for én

I årene før og efter år 1600 kom den store sandflugt med tilsanding af åen og havnen og vandmøllens dermed følgende ubrugelighed. Det er tidligere omtalt, at der så omkring 1609 måtte graves en »Grøft«, det vil efter dens

størrelse faktisk sige en kanal ned mod havet. Da denne nødvendigvis måtte skære landevejen, måtte der gøres en bro over denne »Grøft« et stykke syd for den oprindelige å. Borgerne påtog sig at bygge broen, når der af kongens skove leveredes dem det nødvendige tømmer. Kongen pålagde den, »som nyder Brokornet«, at han fremtidig skulle holde begge broerne ved magt, idet kongen mente, at brokornet var så rigeligt, at begge broerne godt kunne holdes i stand derfor.

26. oktober 1633. Fra dette år findes et tingsvidne. Det går ud på, at den gamle å østen for Grenå bro nu er så opfyldt med sand og grøde, så at vandet, når det kommer igennem den søndre, altså nye bro, løber ud mod nord op mod gaden i byen. Det er derfor nødvendigt at gøre endnu en bro.

Udtrykkene i synsvidnet er særdeles uklare, og der er ingen supplerende oplysninger at hente. Men faktum er, at der i den nærmeste tid derefter bliver bygget endnu en bro, således at der altså nu var 3 broer, hvilket tegningen i Resens Atlas, der stammer fra tiden ca. 1670, også bekræfter.

Udsnit af kortet i Resens Atlas, udført ca. 1670. Nr. 10 er åerne. 17 er broerne. 16 Griou Mølle. 2 Søndergade. 3 Strandstræde (nu Kannikegade). Bygningen øverst oppe må være Brogård.

Greverne Frijs til Frijsenborg som forpagtere

Ved samme tid, altså hen mod 1650 bortforlenes broerne på en lidt anden måde end hidtil, idet den, som får dem i forlening, er en af rigets mægtigste mænd, nemlig Geheimeråd, Grev Mogens Frijs til Frijsenborg, formentlig som en opmærksomhed fra kongen. I hans og hans efterkommeres »Væрге« forblev broerne så i over et århundrede. Selvfølgelig har greverne under hele perioden haft dem borforpagtet til underforpagtere, som svarede en lille afgift deraf, som regel 10 rdl., om året.

En af disse forpagtere, muligvis den første, er Bertil Knudsen, tolder i Ebeltoft. Imidlertid »misbruger han denne Bevilling«, og greven fornemmer klageligen, »at han har ladet Broerne ganske forfalde, så den rejsende

ikke uden stor fare kan komme derover«. Da greven nu er »obligeret« at påse og drage omsorg for, at den rejsende »incomoderit« kan færdes over broerne, og at de i tide tilbørlig repareres, så er han for årsaget at gøre forandring med nævnte bevilling.

Grev Frijs fratager ham altså broerne og bevilger og forunder:

19. september 1674 Bjørn Albertsen af Ebeltoft og hans hustru Lisbet Nielsdatter på begges livstid at have bemeldte broer på de konditioner, at de »straks på egen Bekostning lader dem forsvarlig reparere og forfærdige med Tømmerværk, Egeplanker og alting, hvad dertil udkræves, og fremtidig vedligeholder dem, så længe Forleningen varer og i sådan Stand, at de kan afleveres af deres Arvinger«.

I betragtning af den slette tilstand, i hvilken de overtager broerne, får de yderligere lov til at opkræve og beholde alle de restancer, der måtte være fra den tidligere forpagters tid. Bjørn Albertsen døde omkring år 1693. Enken ægtede straks efter Sr. Henrich Poulsen til Hvitvedgård. Grev Nicolaj Frijs lod foretage et syn over broernes tilstand af 8 mand, udmeldt af Sønderherreds ting. Disse mænd fandt, at de 2 var i nogenlunde stand, hvorimod den tredje trængte til en del forbedringer.

Men den nye byfoged i Grenå, K. H. Blichfeld, mente, at bedømmelsen måtte ligge ved Grenå byting. Han erhvervede derfor et tingsvidne af 4 pålidelige danemænd, som erklærede, at de 2 nordligste af broerne lå på Grenå bys grund, medens halvdelen af den tredje lå på Hessels grund og halvdelen på Grenås.

Som følge deraf afgjorde Blichfeld, at Grenå byting var det rette forum. Han fik vedtaget et nyt syn, denne gang af Grenå borgere, hvoraf flere var fagmænd. Og dette gik ud på, at alle 3 broer var i høj grad forfaldne og trængte til reparation. Bl.a. erklærede synsmændene om den inderste bro, at »der har ej længe været Recke[værk] omkring det gamle Skrog, som står, hvorfor man ej heller med mange Heste for et stort Læs eller med en Caros uden stor Fare kan køre derover«.

Henrik Poulsen må så have ladet alle broerne forsvarligt reparere, eftersom han endnu i 15 år beholder dem i fæste.

12. november 1707 udsendte amtmand Gersdorff på Isgård en befaling til alle vedkommende om inden 14 dages forløb at få alle broer, vaser og veje bragt i forsvarlig stand, eftersom der til ham var indkommet adskillige klager og besværinger navnlig over broernes slette tilstand.

Da der ikke straks blev truffet foranstaltninger, skred byfoged Blichfeld til et større sagsanlæg, hvorved også den tidligere mangelfulde tilstand fremdroges. Blichfeld havde selv fået skriftligt løfte af enkegrevinde Friis på, at han, når den nuværende ejerindes livstid var forbi, måtte være hendes efterfølger som broforpagter. Han var altså stærkt personlig interesseret i sagen, men fungerede desuagtet som rettens middel og dommer i sagen. Af vidnerne afhørtes bl.a. den nye selvejer af Grenå Mølle, Peder Nielsen.

Han erklærede, at i de 2 år, siden han overtog møllen, har Grenå bro været så brøstfældig, at ingen rejsende eller vejfarende har kunnet komme derover uden stor fare og fortræd.

Broen har tillige de sidste måneder været ubrugelig, fordi jorden er skyllet bort fra enderne af broerne, så man ikke kan køre derover.

Forgangen høst trådte en af hestene fra hans høstvogn igennem og »brød« benet, så han ikke havde nytte af den i 10 uger. Og når det er nogenlunde højvande, kan ingen rejsende komme over vassen mellem broerne, hverken gående eller kørende, fordi vandet står højt derover.

Flere andre vidner erklærede sig i samme retning. Et vidne afgav den erklæring, at den rette »Landfart og Vej imellem Sønder og Nørre Herred går over de omstridte Broer, eftersom der ingen andre Steder er Kørsel eller Fart formedelst Sundet, som skiller der imellem, samt Åen og Kragssø. Det kan derfor til det almindelige Bedste ikke undværes, at samme Bro holdes vedlige. Dens Brøstfældighed forårsager mærkbar Skade såvel for Kongens Købstad Grenå som for de rejsende«.

Blichfeld måtte derfor fastholde, at de, som nu havde broen i fæste, måtte have forbrudt dette og desuden erstatte deres brøstfældighed med dobbelt betaling.

For ikke at blive fradømt fæstet gik så Poulsen ind på selv at frasige sig det, således at Blichfeld personlig kunne overtage det straks, dog således, at byfogden for hustruens livstid skulle betale hende det halve af nettooverskuddet af broforpagtningen. Herom oprettedes en kontrakt mellem Poulsen og byfogden.

Byfogden som underforpagter af broerne

Endnu samme år (1709) lod Blichfeld den yderste (sydligste) af broerne nedrive. Åløbet derunder havde været opfyldt af »Grøde og Sand« og der havde ofte ikke været meget vand. Formentlig er samtidig de 2 andre broer blevet gjort i stand.

Men Blichfeld havde ved sin optræden i adskillige forhold skaffet sig mange fjender blandt borgerskabet. Disse benyttede lejligheden og lod ham indstævne, fordi han havde ladet broen fjerne, men dog stadig opkrævede det samme mål brokorn for vedligeholdelse af de 2 broer, som han før havde fået for 3.

De henviste til Chr. V's Danske Lov, som udsiger, »at Vand ei må faldes fra sit sædvanlige Løb, som det af Alders Tid løbet haver«.

Sagsanlægget omfattede flere punkter. Men i det, som angik den nedlagte bro, er der ingen tvivl om, at borgerne har fået ret. Blichfeld har måttet genopføre den, eftersom det er et faktum, at alle 3 broer eksisterede i mere end hundrede år derefter.

Fra Blichfelds tid er det altså skik, at byfogden i Grenå overtager broerne som underforpagter af greverne på Frijsenborg, der stadig havde dem

i forlening af Kronen.

Da Blichfelds enke var død, optoges der i 1732 atter syn over broerne. Der oplyses ved denne lejlighed en del om deres længde.

Nr. 1, den nærmeste ved byen, er 7½ al. lang og 5 al. bred. Den er ganske »udygtig« og må helt ombygges og fornyes.

Nr. 2, den midterste, er 13½ al. lang og 5 al. bred. Den er opført i 1715, kan ikke helt kasseres, men behøver dog en betydelig reparation.

Nr. 3 er 19 al. lang, 5 al. bred og består af 5 fag. Den er ikke ubrugelig, men kræver dog en reparation, som anslås til 120 rdl. Desuden behøves der 200 læs grus til at bringe vaserne og vejen mellem broerne i brugbar stand.

Blichfelds efterfølger, Ulsøe, levede så kort, at han ikke fik noget med forpagtningen at gøre.

Den overgik til den næste herredsfoged, Christian Bager, hvis fæstebrev er udstedt af Grev Christian Frijs 15. december 1732.

Bager fik ikke broerne frit, således som Blichfeld havde haft (»formedelst Tjenester, som han havde bevist Grevskabet«), men skulle betale en årlig forpagtningsafgift på 10 rdl.

Højvande bortriver 1737 alle 3 broer

Bager havde den store ulykke, at ved en stormflod, som indtraf 21.-22. januar 1737, bortrev højvandet fra Kolindsund alle 3 broer og drev træværket ud i havet. Alle broer måtte ombygges fra ny, og hundreder af læs grus måtte påkøres vaserne imellem dem. Så stor var ulykken, at Grev Frijs indrømmede ham 2 års fritagelse for afgift. Bager siger selv, at »dersom Borgerskabet i Grenå ikke af deres Høflighed og gode Vilje havde assisteret ham med Folk til at neddrive Pælene, somme Dage 16-18 Mand«, ville han have været fuldkomm en ruineret.

Om byfoged Chr. Bager er allerede fortalt, at han hele sin levetid kæmpede med økonomiske vanskeligheder. Det gav sig bl.a. udslag i, at han adskillige gange stod i restance for flere års forpagtningsafgift og ad rettens vej måtte søges derfor. Sidste gang var i begyndelsen af 1752. Bager sendte da Grev Frijs en transport på sin herredsfoged løn for året, som beløb sig til 30 rdl. Men greven, der var ked af de evindelige søgsmål, fordrede nu kaution og forsikring for den kommende tid, før han ville frafalde tiltalen. Det kunne Bager ikke skaffe. Dommen faldt 9. oktober 1752. Bager skulle have fæstebrevet forbrudt, betale de 2 resterende års afgift, erstatte for broernes brøst fældighed 68 rdl. og betale sagens omkostninger med 12 rdl.

Hessels ejere som underforpagtere 1752-88

Efter at forpagtningen således var fradømt byfoged Bager, fik Hessels ejere broerne i forpagtning. Det har altså været følgende:

1752-60 major Malte Sehested Hoff.

1760-62 hans Enke Anne Meulengracht Schou.

1762-64 major Jacob Preben Banner v. Heye.

1764-66 rådmand og fyrforvalter Hans Olufsen i Viborg.

1766-69 ritmester Chr. Ehrenreich v. Brochdorff.

1769-88 Søren Jensen Mønsted.

Grenå by overtager broerne fra 1788-1859

Imidlertid døde Grevinde Wedel Frijs til Frijsenborg i 1787, og Grenå har så formentlig søgt om, at købstaden fremtidig måtte overtage forleningen. I hvert fald udstedede Kong Chr. VII 2. februar 1788 en resolution, som gik ud på, »at det til Vedligeholdelse af de 3 Broer uden for Købstaden Grenå henlagte Brokorn, der hidtil ved adskillige Specialbenådninger har været bevilget Besidderne af Grevskabet Frijsenborg for deres Person, i Fremtiden må oppebæres for Grenå Købstads Regning. Broerne skal stedse deraf holdes i forsvarlig Stand. Overskudet fra Broernes Vedligeholdelse skal beregnes Byens Kasse til Indtægt«.

I de følgende år opkrævede byen så brokornet, der beløb sig til ca. 34 tdr. byg eller en dertil svarende afgift efter kapitelstakst. Indtægten deraf varierede i begyndelsen fra 46 til 74 rdl. om året. Fra Grevinde Frijs' Stervbo indkom 80 rdl. til broernes istandsættelse. Der har altså også været en del at udsætte på dem ved synsforretningen efter grevindens død. broerne og deres vedligeholdelse forblev derpå fra 1788 under Grenå by.

Hvornår afgiften fra at være 1 skp. brokorn årlig af hver af herredets beboere, som holdt heste og vogn, gik over til en fast afgift af hver kørende eller ridende, som passerede broerne, ved jeg ikke. Men længe før 1850 var der i hvert fald bygget et lille bomhus, hvor bommanden for byens regning oppebar bompeng af hver, som ville over boen. På bomhusets væg var opslået en tavle, hvorpå taksten var opskrevet:

En karosse med 4 heste	6 skilling
En chaise	4 ”
En arbejdsvogn med læs	2 ”

Der er dog at bemærke, at købstadens beboere var fritaget for denne afgift, som kun angik om egnens folk.

Bomhuset

lå mellem de 2 broer, som var nærmest ved byen, vest for vejen og omtrent, hvor nu Vogterhuset ligger.

Åen var dengang noget bredere end nu, således at den inderste bro var så lang, at den på midten var understøttet af en stensætning.

Den indtægt, som bommanden fik af byen for at opkræve bompengene har næppe været ret stor. Han skaffede sig derfor lidt indtægt på anden måde. Han lejede sin gruekedel ud til de folk, som kom for at vaske og skylle deres tøj ved åen. Det var dengang meget småt med vand i byen. Mange steder var flere huse i fællesskab om én brønd, et enkelt sted på

Bomhuset ved Sønderbro. Formentlig nedrevet i 1876, da banen anlagdes.

Lillegade var der endogså kun én brønd til 5 huse. Det gik derfor ikke an at ødsle vand hen til vask. Man vaskede så hos bommanden og skyllede tøjet i åen ved det lad, som var indrettet dertil lige syd og vest for Sønderbro, og hvis rester stod til ca. 1900.

Bommanden påtog sig også at holde opsyn om natten med det tøj, som henlagdes til bleg på engen uden for hans hus. Den kaldtes blegdammen og var den inderste del af Boholmen. Det er omtrent det sted, hvor nu »Søndervang« og de bagved liggende haver befinder sig.

Bommanden var i fyrerne den gamle hattemager Svend Møller, fader til den yngre hattemager Johan Henrik Møller og til guldsmed J. B. Møller. Han passede sin profession foruden at være bommand. Han lavede bl.a. de høje filthatte - af hareuld, som bønderne brugte til søndagshatte.

Af Hartmann har jeg hørt om en lille episode ude fra bommen, som regelmæssig gentog sig: Ejeren af Katholm var den gang major W. Dinesen, kendt fra felttogene i 1848-50.

Når han skulle have vogne til byen med korn fra Katholm, plejede han selv. at ride bagefter. Når så vognene var kommet gennem bommen og afgiften betalt, red majoren hen til bommanden og råbte: »Sænk Bommen ned«. Derpå red han ud til møllen, for at hesten kunne få godt tilløb, og kom så ridende i fuld karriere. Hesten skulle nu springe over bommen. Det lykkedes ikke altid første gang. Hesten stejlede og kom ikke over bommen.

Men majoren sad fast i sadelen og faldt ikke af. Over skulle den. Så om igen, ud til møllen og atter i karriere ind, indtil hesten endelig satte over bommen i et vældigt spring.

Ved åen var der altid dengang som nu en flok af byens drenge, som fiskede eller legede. De kendte programmet. Når hesten kom over, råbte alle drengene hurra for majoren og svingede med hatte og fiskestænger. Det var en oplevelse, de længe huskede og talte om.

Broerne overgår til amtet fra 1. januar 1860

I 1855 søgte Grenå Kommune amtet om konfirmation på den ret, som købstaden havde fået til at oppebære bropenge for passage over broerne. Det oplyses ikke, i hvad anledning denne konfirmation var nødvendig.

Amtsrådet anså det for ønskeligt at forespørge kommunal bestyrelsen, om man ikke måtte være villig til at give afkald på denne rettighed, imod at amtet til gengæld overtog byens forpligtelser til at vedligeholde de ommeldte broer og det mellemliggende vejstykke.

Man henviste til, at den omhandlede afgift måtte forekomme landboerne så meget mere besværlig, som den ikke skulle erlægges af købstadens indvånere. Desuden betonedes amtsrådet, at der ved dens overdragelse til købstaden i sin tid næppe kunne være tilsigtet nogen fordel for byen, men blot at sikre en indtægt til broernes behørig vedligeholdelse. Og endelig

Den gamle træbro over åen, som i 1916 ombyggedes og erstattedes med den nuværende betonbro.

anførte amtsrådet, at det ved slige bevillingers konfirmation var almindeligt at tilføje en klausul om, at rettigheden ophørte, når broen gik ind under et nyt landevejsanlæg, hvilket jo stod for her.

Kommunal bestyrelsen indrømmede, at den omhandlede afgift »ikke ganske passede til de nuværende forhold«, men man fandt vederlaget for dens afskaffelse at være for ringe.

Ved forhandlinger med amtet gik dette ind på som vederlag for bompengenes afskaffelse yderligere at overtage vedligeholdelsen af Havnevejen fra Grenå Østerport og til byens havn, dog imod, at havnekassen til vejens grundforbedring skulle udrede et beløb på 1000 rdl., fordelt på 2 år.

Overenskomsten godkendtes, og fra 1. januar 1860 bortfaldt bompengene. Bomhuset blev dog liggende og udlejedes til privatbolig. I en årrække boede der en fisker Bigum, senere gartner Michelsen. Huset er antagelig nedrevet, da jernbanen til Randers anlagdes i 1876.

De 3 broer erstattes ca. 1870 med én

De 3 broer blev liggende endnu en halv snes år. Men 9. oktober 1869 sluttedes en overenskomst mellem amtsvejinspektøren, Grenå Byråd og møller Rodkiær. Den gik ud på, at de 3 gamle broer helt skulle borttages og erstattes af en ny og tidssvarende bro.

Denne nye bro opførtes på det sted, hvor den inderste af de gamle broer havde ligget, altså netop, hvor Sønderbro nu går. Dog skulle den mellem-pille, som indtil da delte løbet i 2 dele, bortfalde, så der kun blev én broåbning med 20 al's afstand mellem endepillerne. Broens bredde skulle være 11½ al.

Den midterste bro bortfaldt helt. Den sydligste bro lige før Møllegården måtte ligeledes bortfalde, men på den betingelse, at den erstattedes med en stenkiste med 1¼ al. vandslug i kvadrat.

Sagen var, at møller Rodkiær havde en overenskomst med kommunen om imod en årlig afgift på 8 rdl. at måtte benytte vandet under den yderste bro til drift af en lille vandmølle, som han havde anlagt i udkanten af den lille lund, som lå øst for vejen, altså hvor nu Brønnums Have. Desuden havde han i tilslutning til denne, delvis på kommunens grund, udgravet en mølledam.

Endelig fik vejvæsenet lov til at udvide landevejen lidt mod øst ved at inddrage 6½ al. af Rodkiærs have, men forpligtede sig til at istandsætte og regulere den gangsti, som allerede fandtes langs vejens østre side, og at forlænge den til ca. 100 m syd for møllerens have.

Denne fuldstændige omlægning af forholdene ved Sønderbro har formentlig fundet sted ret snart efter, altså vel i 1870.

Den store indlemmelse 1. april 1941

Ved denne indlemmelse, hvorved Havnevejen samt den øvrige del af Bredstrup indlemmedes under Grenå by, skete tillige en indlemmelse af

den del af Ålsø Sogn, som ligger mellem Søndermøllegård og Fuglsang Skole.

Ved den lejlighed overtog købstaden vedligeholdelsen af de på indlemmelsesområdet beliggende amtsvejstrækninger, d.v.s. Havnevej fra Kejserbækken og til Havnebyens begyndelse og Søndermøllevej fra Søndermøllegården og til Fuglsang Skole. Derimod forblev de stykker af de pågældende veje, som også før indlemmelsen havde ligget på købstadens grund, stadig under amtets vedligeholdelse. Man havde åbenbart ikke i amtet været opmærksom på dette forhold, da man havde indlemmelsesvilkårene til udtalelse.

Grenå Byråd vedtog straks efter indlemmelsen at ombygge Søndergade og Søndermøllevej fra Konsul Sechers Port til Fuglsang Skole. Det var et projekt, der i forbindelse med Søndermøllevejens kloakering kostede 671.000 kr. Man indledede i den anledning forhandling med amtet om samtidig at få Sønderbro og vejstykket derfra og ud til Møllegården ombygget.

Disse forhandlinger resulterede 1942 i, at Grenå Kommune selv overtog ombygningen af Sønderbro og det nævnte vejstykke, samt den fremtidige vedligeholdelse af begge, imod at amtet betalte 10.000 kr. til Grenå Kommune. Dette beløb dækkede kommunens udgift til ombygningen, idet man havde opnået 85 pct. tilskud fra staten til hele vejprojektet.

Dermed er så broernes historie ført op til den allernyeste tid.

Birkedommer Bay's sag om fiskeretten i åen

Som tidligere omtalt vedtog en rådstueforsamling, bestående af byfogeden og en halv snes af »Byens bedste Borgere«, at det beløb, som byen skulle udbetale til Hessels ejer for at blive fri for at få vandmøllen genopført og i stedet derfor få opsat en vejrmølle, foreløbig skulle optages som et lån. Derefter skulle fiskeriet i åen bortforpagtes ved auktion og den indkomne afgift anvendes til at dække renterne af lånet.²⁾

Allerede 14 dage efter holdtes den nævnte auktion. Jeg nævner et lille uddrag af konditionerne, da de giver et meget anskueligt billede af forskellige datidige forhold.

1. »På 3 eller 6 år, hvilket den højstbydende selv ønsker, opråbes Fiskeriet i den gamle Å, som løber fra Stenbækken [ved Kolindsund], så vidt Byens Rettighed til Fiskeri derudi strækker sig, og lige til den næste Bro ved Byens syndre Port, hvilket Fiskeri [vedkommende] skal ene beholde og med Våd, Garn og Ruser benytte sig af i Forpagtningstiden«.
2. »Den, som forpagter Fiskeriet, har selv Ansvaret, hvis han går videre, end Byens Rettigheder strækker. De Fisk, som fanges, må ikke sælges uden Byes, så længe Byens Indvånere til Købs for billig Pris forlanger samme«.
3. Endelig indsattes 6 år efter, da fiskerettigheden opråbtes til fornyelse, endnu en paragraf, nemlig den, at de lodsejere, hvis jord grænsede umiddelbart til åen, skulle i henhold til bestemmelserne i Chr. V. Danske Lov have ret til at fiske ud for deres egen grund og ligeledes opstille åleruser der.³⁾

Fiskeriet blev opråbt for 3 rdl. 5 mark 15 skilling. Købmand Jens Nielsen Bang bød 1 sk. mere, altså 4 rdl., og da der ingen overbud skete, fik han fiskeretten tilkendt for 6 år.

Alt gik godt i de år, hvor Bang havde fiskeriet i forpagtning. I 1768 holdtes atter auktion, men da optrådte en konkurrent nemlig birkedommer Bay, som ved adskillige overbud drev prisen op til 7 rdl. for hvilket beløb han fik fiskeretten. Efter hans overtagelse skete en række drillerier fra Bangs slægt og venners side. Man kan ikke frigøre sig for den tanke, at borgerskabet har følt sig fornærmet over, at birkedommeren blandede sig i den sag, som de mente at have forret på.

Rent galt blev det i august 1770. Birkedommeren havde antaget 2 mænd, Jens Hammelev og Rasmus Møller, til at passe ålefiskeriet for ham. De havde mandag aften 13. august sat 8 ruser ud i åen. Men da de i dag-

ningen næste morgen kom og ville røgte ruserne, var de 3 af dem borte. De bemærkede en båd, som roedes af en af byens købmænd nemlig Jens Chr. Juul, som ejede købmandsgården sydligst på Søndergade. De så også 3 af købmændene Hans og Ole Brochs karle, som var i færd med at optage Bays ruser og stilladserne, hvorpå de var fæstet. Da det var gjort, sejlede købmand Juul dem længere ned ad åen, hvor de gik i land på Blegdammen. Derefter sejlede Juul atter op ad åen og røgtede sine egne samt købmand Hans Brochs og kobbersmed Perchs ruser. Sagen var, at i henhold til artikel 3 i forpagtningsbetingelserne havde disse, som boede på Storegade, og hvis haver strakte sig ned til åen, ret til fiskeri ud for disse. Jens Chr. Juul, der selv fjerde var ejer af Boholmen, altså stykket på åens sydlige side ind til det sted, hvor nu den gamle å og Kanalen forenes, havde sammen med de tre andre parthavere, Hans Broch og brødrene Bang, ret til at fiske på den sydlige side. Der var nu gensidige drillerier mellem disse og birkedommerens folk om, hvem der kunne få sine ruser anbragt på de bedste steder. Ifølge forpagtningsordningen måtte Bay lade sætte sine ruser, hvor han ville, men de bedste fiskesteder var just ud for de 3 førnævnte borgeres ejendomme. Det var de steder, som vidnerne benævner »Boholm Grund« og »Mølle Krogen«. Åen var her ikke mere end 10 á 12 al. bred, medens den på de bredeste steder kunne være 20-30 al. Derfor drillede de Bay ved, når hans ruser var sat ud, da at sætte deres oven for. Det kunne så ske, at Bays folk opdagede det og flyttede deres ruser længere op, men så var de andre der igen og flyttede atter deres.

En anden ting, som ærgrede Bay, var, at de tre nævnte kompagnoner ikke tog deres pæle op om vinteren. Så ødelagde isen det øverste af dem, medens det nederste blev stående og det følgende år i høj grad generede voddragningen i åen. I det påfølgende sagsanlæg hævdede Bay, at han havde sendt dem en skriftlig opfordring til at fjerne pælene, når fisketiden var forbi, men dette havde ikke hjulpet. Ifølge flere vidneforklaringer var fisketiden »fra St. Olsdagstider [d.v.s. 29. juli], og indtil Frosten begyndte«.

Ålefiskeriet var og har altid i århundreder været en yndet beskæftigelse for mennesker her i Grenå. Det oplystes, at der til tider - f.eks. i birkedommerens ruser natten før begivenheden her skete - havde været 8-9 lispund [- 75 kg] ål. Til gengæld kunne der være nætter, hvor der kun fangedes nogle få kg ål. Foruden åleruser udsattes også ruser for gedder.

Disse ruser med tilbehør, som karlene dels havde optaget af åen, dels bortført fra Boholmen, hvor et par af dem var hængt til tørring, havde de senere efter Hans Brochs ordre ført til hans hus, hvor de havde lagt dem op på svalen.²⁾ Det var den senere »Hennings Gård«, hvor der altså oprindeligt har været svalegang indad mod gården.

Bay anmeldte straks sagen for byfogeden, og vidneførselen begyndte. Både Bay og Chr. Juul på samtlige de anklagedes vegne havde hver en sagfører, henholdsvis birkedommeren fra Nødager og byskriveren fra Ebeltoft.

Juuls sagfører hævdede straks den første dag, at sagen ikke var så vigtig, at det var værd at spille penge på en proces derom. Han tilbød på sine mandanters vegne forlig med øjeblikkelig udlevering af fiskeruserne m.m. samt 4 rdl. i erstatning til citanten for hidtil hafte omkostninger og udlæg.

Modpartens sagfører gav ham ret deri og tilføjede, »at om de gode Mænd endogså i Fiskeriet ville slæbe og slide fra Morgen til Aften i de 4 År, som Bay havde tilbage af sin Forpagtningstid, ville det vel ikke indbringe dem nær så meget, som denne Sag muligvis ville udkræve i Omkostninger, hvis den efter Lovens Regler til Dom skal produceres«.

Her er vi ved sagens kerne. Det har åbenbart været Bays plan ved at trække sagen i langdrag, ved at føre mange vidner og ved at komme med lange indlæg på flere folioark ad gangen at få sagen til at svulme op, så omkostningerne kunne blive rigtig følelige for modparten. Det lykkedes til fulde. De sidste indlæg fra Bays side kom i august 1771. Derpå svarede Juul og hans partnere med kontra-søgsmål, fordi Bays folk havde ophængt ruser på Boholmen, der var deres og ikke Bays grund, og desuden ved at opsætte sine ruser ud for Borholmen og Perchs eng lagt deres fiskeret hindringer i vejen.

Dommen faldt først i maj 1772, altså efter næsten 20 måneders forløb. Bay havde nedlagt påstand på følgende:

- 1) Jens Chr. Juul, Hans Broch samt de 3 tjenestekarle betaler hver for sig efter loven 120 lod sølv eller 60. rdl. Han støttede sig her på en meget hårtrukken henvisning til en paragraf om vold og hærværk i Chr. V.s Danske Lov.
- 2) I omkostninger 20 rdl.³⁾ De to kontrahenter, der har givet Jens Chr. Juul, som ikke selv har fiskeret i åen, lov til at deltage i fiskeriet sammen med dem, fradømmes selv deres fiskeret ud for deres egne grunde. Endelig havde Bay på et tidligere tidspunkt forlangt dem i fællesskab idømt en bøde på 100 rdl. til oprettelse af et legat til fordel for de fattiges kasse.

Dommen blev en mægtig skuffelse for birkedommeren.

Selvfølgelig fastslog den Bays uhindrede ret til alle de af ham erhvervede fiskerettigheder, ligesom de indstævnedes fik tilhold om at afholde sig fra alle utidige drillerier. Desuden idømtes de en mindre mulkt til fattigkassen: Hans Broch 3 rdl., de andre 1 rdl. hver. Dertil kom erstatning for de borttagne ruser samt i procesomkostninger 4 rdl. i alt, som Hans Broch på alles vegne skal betale med regres hos de andre. Men dommen fastslog tillige, at det udelukkende var Bays egen skyld, at processen var trukket ud og svulmet op til det helt urimelige, idet han ved ganske meningsløse opsættelser havde forhalet sagen. Han har derfor ikke billigt krav på et højere beløb i omkostninger end det, som modparten - i overensstemmelse med loven - allerede tilbød at betale den allerførste retsdag.

Dermed endte Sagen.

Hessels sagsanlæg angående fiskeretten i Kragssø 1707

Som nævnt tidligere førte fra Kolindsund 2 vandløb mod øst. Det nordligste var »Gammel Å«, det sydligste var Klosteråen, som efter at have passeret Kragssø kaldtes Mølleåen. Kort øst for Grenå Vandmølle forenede de 2 åer sig og løb videre mod øst til havet, idet de dog dannede 3 løb under landevejen. De lodsejere, hvis jorder grænsede til søen, var følgende: Grenå Enge og Fædrift [d.v.s. Fælleskær] på den nordre og vestre side, Fævejle, Soestrup, Grenå Kirke, Enslev, Allelev, Ålsø, Fuglsang, Revn og navnlig Hessel på den østre og søndre side.

Strid om fiskeretten

I Kragssø blev der drevet en del fiskeri. Det synes i lange tider at have gået ret fredeligt for sig, idet Hessels ejere og Grenås indbyggere hver fiskede på sin side af søen i al fordragelighed. I året 1707 opstod der imidlertid en større strid om fiskeretten. Det begyndte med, at Hessels ejer, Malthe Sehested, lod en af sine folk fjerne et lille fiskerfartøj, et »Knob-Skib«, som tilhørte en Grenå borger, Anders Nielsen Busk. Skibet var fortøjet til en pæl, som stod på Grenå grund.

Manden lod båden efterlyse på Grenå byting, og det kom da frem, at det var Hessels ejer, som havde ladet den borttage og føre til Hessel - formentlig for gennem et sagsanlæg at få bevist, at han havde eneret til fiskeri på Kragssø - hvilken han selv i et indlæg benævner som »et mig tilhørende Sø- og Fiskevand beliggende udi Hessel Enemærker, Kragssø kaldet«.

Sehested ville tillige gerne hævde, at Stenbæks dæmningen, der hindrede vandet fra sundet i at løbe ned i den gamle å, og som på et stykke gik norden om Kragssø, var opført som et skel mellem denne og Grenås ejendom.

Som følge heraf begyndte en meget langtrukket proces, hvortil der i sommeren og efteråret 1707 indkaldtes i alt et halvt hundrede vidner.

Der udnævntes en sættemand, nemlig Thyge Tensen, der var herredsfoged over Sønder Mols Herred, medens byfoged Blichfeld optrådte på Grenå bys vegne.

Et tidligere forbud fra 1624.

Inden jeg går over til et referat af denne proces, vil jeg gengive et udsnit af Grenå Tingbog for 3. maj 1624:

»For Laffue Sørensen i Glæsborig på Hr. Jørgen Skieel, Riders Vegne forbiuder i Dag [her på Tinge] nogen her i Byen eller anden stedz at kom-

me i Kragssø att fiske enthen med Thager, Ruser, Woder eller nogen Fiske Redskab. Ikke heller at drage deris Bode eller Knobskibe over Dæmningen [d.v.s. Stenbæksdæmningen] eller andenstedz at fiske der i Søen, ikke heller at drage Pæle op, som er sat for Dæmningen under ett fullt thiff ue Ran eller andre loumåll som efter kand følge och under høyeste Straff«.²)

Soestrup var ganske vist ejer af en parcel ved søen, men hvilken adkomst Grev Skeel har til at forbyde andre lodsejere at fiske deri, er ikke let at se. Imidlertid har hverken Malthe Sehested eller noget af vidnerne i 1707 anet noget om den næsten hundrede år gamle tingbogstilførsel, og den nævnes overhovedet slet ikke under processen.

Vi vender herefter tilbage til

Fiskerisagen fra 1707

Mange af de indkaldte vidner fra oplandet og alle vidner fra Grenå erklærede med bestemthed, at i den tid, de kunne huske, og det vil for nogles vedkommende sige 50-60 år tilbage i tiden, »havde Grenås Indbyggere fisket i Kragssø på Stykket fra Kloståens Indløb i Søen og til Mølleåens Udløb af denne, altså Vest og Nord for Søen, så vidt Grenå Bys Ejendom strakte sig«. (Se kort andet steds). De havde fisket med vod, ruser, agn og andre fiskeredskaber. De havde slået græs og skåret siv, så langt de kunne nå ud i søen fra Grenå bys grund. Og »Grenå Kreaturer har haft deres Vanding i samme Sø«.

Nogle vidner erklærede, at de om vinteren havde stanget ål til »Midtstrøms«, »alt sammen uden Last eller Klage i nogen Måde«.

Blichfeld er interesseret i at få bevist, at Kragssø er mølledam til Grenå Vandmølle. Men ingen vidner kan mindes at have hørt søen benævne som andet end Kragssø. De er enige om, at vandet fra Kragssø løb til møllen, men Søen kan ikke kaldes mølledam. De er endvidere enige i, at Stenbæks dæmningen har stået fra Arilds tid, og at den udelukkende er rejst til møllens fordel, for at vandet ikke skal løbe ud af søen og hindre møllens maling af mangel på vand.

En del vidner fra Sønderherred, bl.a. ridefogden på Hessel, udtalte, at de havde det indtryk, at Hessels ejere alene havde fiskeretten i søen, og at det - dem bekendt - kun havde været Hessels fiskere, som havde fisket i Kragssø.

En gammel mand fra Ålsrode erklærede endogså, at han kunne huske 64 år tilbage [altså til 1643], og i den tid havde fiskeriet på Kragssø været Hessels. Han havde ikke set andre fiske deri end Hessels fiskere, først Hans Caspersen og siden Niels Madsen.

Et par vidner udtalte, at de vidste, at borgmester Velou i Grenå i sin tid havde forpagtet fiskeretten i Kragssø af Hessels ejer for en afgift af 18 sl.dlr. om året. Han havde drevet fiskeriet sammen med Jørgen Spillemand i Grenå.

Vidneførselen, der fylder ca. 60 sider, sluttede 28. november og varede nævnte dag »fra Morgen og indtil Mørket faldt på«. Nogen dom faldt ikke i sagen ved Grenå byting. Men såvel Rosborg på Malte Sehesteds vegne som byfoged Blichfeld på byens vegne begærede udskrift af tingsvidnerne.

Man skulle jo efter vidneudsagnene at dømme ikke kunne få andet ud af det, end at Grenå bys indvånere måtte have ret til at fiske i den del af søen, som lå ud for deres Fælleskær.

Imidlertid tyder en bemærkning i nogle forhandlinger fra 1762 på, at Hessels ejer må have fået sin eneret på fiskeri i Kragssø anerkendt. Nævnte år tilbyder nemlig Hessels daværende ejerinde, enkefru majorinde Hoff, Grenå by en overenskomst angående vandmøllen. I udkastet til denne står, at hun forbeholder sig »Eneret på Fiskeriet i Klosteråen og Kragssø som en i Gårdens Mark beliggende »Endelssø« (?), ligeledes Fiskeriet i Møllåen indtil Møllen og i den gamle Å, for så vidt den støder op til Mølleengene. Desuden forbeholder hun sig Rørskæret i Kragssø«.

Men hvor og når denne afgørelse har fundet sted, ses ikke. Derimod gav sagen anledning til et sagsanlæg fra borgerne imod byfoged Blichfeld. De syntes, at han havde forlangt et ganske urimeligt honorar for at føre sagen på byens vegne. I det hele taget havde de vel stiltiende forudsat, at Blichfeld som byens højeste øvrighed ganske naturligt på embeds vegne tog sig af sagen og førte den på deres vegne. Heri led de imidlertid en bitter skuffelse, idet højesteretsdommen gav Blichfeld medhold.

Accise og konsumtion

Accise

Cice eller, som den senere kaldtes, accise var oprindelig en indenrigsk afgift, som fortrinsvis svaredes af levnedsmidler, navnlig øl og vin, og som blev almindelig ved middelalderens slutning.

Den kom senere også til at omfatte afgift af udenrigske varer, navnlig det tyske øl som Mumme, Rostocker, Lübecker og Hamburger Øl, som var de vigtigste af de udenlandske drikke. Oprindelig gik accisen i kongens kasse, men den overdroges senere til forskellige byer, imod at de til gengæld selv skulle sørge for deres sikkerhed. Afgiften opkrævedes af en cicerester, der i småbyer som Grenå i reglen var den kongelige byfoged.

Fra år 1691 under Chr. V blev accisen en kommunal afgift, der tilfaldt søkøbstæderne og skulle anvendes til lønning af magistraten, til udgifter ved fattigvæsenet og til vedligeholdelse af havne og broer. Afgiften hvilede på de ad søvejen ind- og udførte toldpligtige varer og på varer, som førtes mellem de to riger, derimod ikke på den indenrigske vareførsel. Fra 1793 blev accisen overalt oppebåret for kgl. regning under toldvæsenet.

Konsumtion

Medens accisen således oprindelig var både en indførselstold på fremmede varer, navnlig drikkevarer, og en indenlandsk forbrugsafgift, ændredes begrebet accise efter enevældens indførelse (ca. 1660) til efterhånden kun at omfatte en havneafgift ved den søværts indførsel, hvor imod nærings- og forbrugsskatterne sammenfattedes under betegnelsen konsumtion. Afgrænsningen mellem de to begreber var dog, navnlig i den første tid, ingenlunde skarp.

Konsumtionsbeskatningen indførtes 21. juli 1657 under den finansielle nødstilstand under Fr. III og omfattede kvæg- og tiende skat samt portkonsumtion og var oprindelig kun beregnet at skulle gælde i krigstiden.

Det pålagdes lensmanden sammen med borgmestre og råd at indsætte konsumtionsbetjente og i det hele lede oppebørselen.

Senere knyttedes hertil en såkaldt folkeskat, d.v.s. en skat på tjenestefolk, der opkrævedes af magistraten og indbetaltes på amtsstuen.

Konsumtionen bortforpagtes 1673-1778

Men de talrige underslæb bevirkede, at det i 1673 tillodes at bortforpagte Konsumtionsskatten, og hvad dertil hørte. Det kunne ske til private eller til byen.

I sidste tilfælde, som blev meget almindeligt, betalte byen det vedtagne forpagtningsbeløb på amtsstuen, men indvandt det udlagte beløb ved at ligne det på befolkningen efter de sædvanlige principper. Ligningen skete som regel ikke ved de almindelige takserborgere, men ved dertil særlig udvalgte borgere. Denne ordning bevaredes ind til konsumtionsforordningen af 31. december 1700. Denne forøgede antallet af de afgiftspligtige varer og havde særlige regler om de »4 Specier« (d.v.s. vin, brændevin, tobak og salt). Forordningen af 1700 skabte de former, under hvilke konsumtionen i det væsentligste blev oppebåret i Danmark indtil udgangen af 1778.

Bortforpagtningen ophører år 1778.

Konsumtionen bortfalder helt 1852.

Med dette år ophørte bortforpagtningen af konsumtion og folkeskatten m.m. Den havde, som der står i selve forordningen, »ikke medført den forønskede Bekvemmelighed for Undersåterne, men derimod givet Anledning til indbyrdes Fornærmelser og Processer«.

Medens toldvæsen og købstadskonsumtion oprindelig havde haft hver sin selvstændige bestyrelse og særskilte love, blev ved forordning af 1. december 1797 begge forenet under en fælles bestyrelse, og de mange forskellige forordninger om konsumtion sammenfattet og forenklet. Denne ordning vedblev i store træk at gælde, indtil alle konsumtionsafgifter fuldstændig bortfaldt fra og med 1. januar 1852.

Fra den tid ophævedes portene. Acciseboderne bortsolgtes til private folk, delvis behæftet med klausul om, at de inden et vist nærmere angivet tidspunkt skulle nedrives. Dette gjaldt nærmest på de steder, hvor de lå i vejen for færdselen. Andre steder toges de uden videre i brug til privatboliger.

Konsumtionen i Grenå

For Grenå by gælder, at det på grund afkildernes mangelfuldhed er meget begrænset, hvad der kan siges om told, accise og konsumtion fra den ældste tid. Der er dog et par enkelte Smånotitser:

14. marts 1567. Kgl. befaling til tolder Søffren Villumsen i Grindou til herefter at tage ½ dir. i cice af hver tønne Rostockerøl, Wismarøl, Sundisch øl og andet tysk øl, som indføres og sælges i byen. Han skal gøre rentemesteren regnskab derfor.

23. december 1588. Jens Søffrensen, er var kgl. byfoged, senere rådmann, og byfoged Moritz Kiellsen kommer i ordstrid på tinge, idet Jens Søffrensen beskylder byfogden for at have udført kød ufortoldet. Han siger til modparten: »Der løjst du ... du udførte 15 Tdr. Kød ... som en Tyv og Forræder, og du burde ikke sidde på dette Sted, du sidder«. Men Moritz Kiellsen svarede, at kongens udførselsforbud mod kød nu var hævet, og forresten havde han fortoldet alt, hvad han havde udført, hos kgl. maystæts

byfoged, nævnte Jens Søffrensen.

Til oplysning vedføjes, at der på dette tidspunkt endnu var 2 byfogder i Grenå, hvoraf altså den ene, Jens Søffrensen, som kgl. byfoged tillige var tolder og cicemester.

14. maj 1632. Peder Jensen tolders hustru stod for tinge og bekendte, at hendes mand havde gjort klart regnskab for øl og meltolden »lige til den store Ildebrand« (hermed må selvfølgelig være tænkt på branden i 1626] »og fra den Tid af oppebar han ingen Told«.

Konsumtionsforpagterne i Grenå

Fra 1672 til 74 er Konsumtionen i Grenå forpagtet ud til byens borgmester og båd. Det fremgår af en rentekammerskrivelse, hvori rykkes for forpagtningssummen for 1672-73. Imidlertid må rådet meget snart være gået over til at lade konsumtionen videreforspagte til en enkeltperson, eftersom regnskaberne viser, at i

1675-77 er Søren Mikkelsen forpagter. Forpagtningssummen stiger i dette treår fra 570 rdl. til 625 rdl. om året. I de følgende 3-årige perioder

1678-89 er Niels Christensen forpagter for en årlig sum af 711 rdl. Han var rådmand og en af byens allermost ansete borgere.

1690-92 Jens Thøgersen, under hvem Afgiften gik op til 1000 rdl. pr. år. Fra hans tid ses for første gang en klage (det er fra året 1690) over, at konsumtionsdiget omkring byen var i dårlig forfatning. byfogden får tilhold om at sørge for, at det bliver istandsat.

Byen overtager atter selv konsumtionen 1692-1700

Efter Thøgersens død i 1692 træffes den bestemmelse fra kongens side, at konsumtionen for den tidligere anførte sum 800 rdl. atter overgår til byen og pålignes borgerne efter næring og brug. Det er sikkert ikke Grenå alene denne bestemmelse gælder, eftersom der i kgl. maysts. forordning står, at »Formedelst den Beskaffenhed, som det haver med Konsumtionens Oppebørsel i de små Købstæder, nemlig, at Byernes Indhegning og Betjentenes Lønninger ville komme til stor Bekostning, så er vi til Sinds, at Konsumtionen i de nævnte Stæder må pålignes Indbyggerne, enhver efter sin Tilstand og Evne. Men det indskærpes meget bestemt, at kun den direkte Konsumtionsafgift må opkræves. Ikke engang Opkrævningspengene må være indbefattet deri«. Til at foretage denne ligning ud nævnes af byfogden en halv snes af byens mest ansete og pålidelige borgere. Et par af disse, fhv. rådmand Niels Christensen og hans broder Anders Christensen, optræder over for rentekammeret som kautionister.

Men regeringens politik i det vanskelige konsumtionsspørgsmål var meget svingende, thi få år efter blev konsumtionen atter bortforpagtet til enkeltpersoner. Det sker vist nok som følge af den tidligere omtalte vigtige forordning af 31. december 1700.

Forinden vi går over til at omtale denne periode, vil vi se lidt på det, som egentlig var den store vanskelighed, nemlig byernes indhegning.

Konsumtions-Diget

For at hindre, at folk unddrog sig pligten til at betale konsumtion og smuglede varer ind i byen uden om betjentene, anlagdes der omkring byerne indhegninger af en eller anden art. For de store byer, hvorom der var mure eller volde, var ordningen let nok. Men for små byers vedkommende måtte man, hvor ikke vandløb dannede naturlige grænser, opkaste diger eller grave brede grøfter.

Her i Grenå begyndte konsumtionsdiget tæt ved Dolmerport (se kortskitsen andet sted), som vist nok har ligget lige før indkørselen til byen fra vest og nord. Den til hørende bod lå omtrent der, hvor nu Markedsgade drejer ind mod Lillegade, og har altså skullet kontrollere både, hvem der kom fra Dolmer vejen og Randers vejen. Oprindeligt var der 2 porte, nemlig foruden den nævnte Dolmerport en sydligere, der kaldtes Vesterport. Den har rimeligvis ligget foran indkørselen til Storegade, men dens beliggenhed kan ikke påvises.

Konsumtionsdiget strakte sig så nord om byen. En rest af dette har vi endnu i »Grønlandsstien«. Selvfølgelig var det dog meget højere den gang, og mellem diget og »Bag Byen«, nuværende Markedsgade, lå nogle ubebyggede jorder, »Tofter«, som udlejedes til byens beboere. På en af dem afholdtes markederne.

Diget fortsattes videre til Nørregade, altså forbi det nuværende Missionshus. Tværs over gaden gik så Nørre- eller Åstrupport. På gadens modsatte side lå konsumtionsboden. Den lå lige, hvor nu fru Paullis hus ligger. Dengang eksisterede hverken Rosengade eller Bredgade. Boden ved

Nørregades konsumtionsbod. Bod en bestod dog oprindeligt kun af den nordre halvdel af dette lille hus. Resten er tilbygget senere.

Nørreport er den eneste af byens konsumtionsboder, der blev stående til vore dage, ganske vist forsynet med en tilbygning. Det er desuden den eneste, hvoraf der eksisterer fotografi.

Fra Nørreport fortsatte diget et lille stykke mod øst, men drejede så med et skarpt hjørne mod syd ind over markerne og gik ud i Østergade, tværs igennem nuværende snedkermester Bendixens gård. Lige øst derfor løb Bredstrupvejen i ældre tid sammen med Havnevejen, altså meget nærmere ved byen end den nuværende Bredstrupvej, som anlagdes ca. 1857. Tværs over gaden lå så Øster- eller Bredstrupport. Men boden, som hørte dertil, lå et stykke længere inde, nemlig ved nuværende købmand Kanstrups hjørne.

Endelig fortsatte diget så fra Østerport ned mod åen.

Denne dannede selvfølgelig en udmærket grænse mod syd. Sønderport lå inden for broen, tværs over Søndergade, og konsumtionsboden lå ud til gaden, midt i nuværende konsul Sechers have. Den må ikke forveksles med Bomhuset, hvor bropengene opkrævedes, og som lå, hvor nu Vøgterhuset ligger.

Vest for byen gik så en bred grøft lige fra Vesterport og ned til åen. Rester af den havde man senere i den såkaldte »Muddergrøft« eller »Skidengrøft«, som gik, hvor nu bøgeallén langs Vestervej er anlagt.

Konsumtionsdigets slette tilstand

Indhegningen holdtes som regel meget dårligt i stand, så at det ikke var vanskeligt at smugle varer ind. Næsten alle konsumtionsforpagterne klagede højrosten til kongen over dens mangelfuldhed. Som svar kom der så mer eller mindre skræppe tilhold til byfogden om at sørge for, at borgerne holdt indhegningen bedre i orden.

Det er allerede nævnt, hvorledes rentekammeret i 1690 sendte en mesive til byfogden i anledning af konsumtionsforpagter Thøgersens klage.

Efter den nye ordning ses det, at rentekammeret i en skrivelse af 4. oktober 1710 indskærper over for byfogden, at »Borgerskabet er pligtig forsvarende at indhegne Byen, således at Konsumtionsforpagteren kan være tjent dermed«.

Næste år 2. juni 1711 var borgerskabet tilsagt at møde på rådhuset at høre oplæse rentekammerets ordre til byfogden »at lade Borgerne til holde Grøfters og Lukkers forsvarlige Vedligeholdelse omkring Byen af Hensyn til Konsumtions-Indsnigelse«.

Formaningen har nu ikke hjulpet ret meget, thi allerede 15. februar 1712 fremkom konsumtionsforpagteren Sr. Søffren Jørgensen Wessing for tinge og »klagetigen foregav, at Diger og Lukker her for byen nu i lang-sommelige tider fra hans Tiltræden af Forpagtningen ej er blevet ordentlig istandsat, uagtet Borgerskabet tit og ofte derom af Byfogden er blevet advaret«. »Han er ingenlunde tjent med, at Folk ved Nattetid kan indpassere uden at melde sig ved de til forordnede og beskikkede Betjente, med hvad

de har at fare med«.

»Han har mange Gange ladet Betjentene gøre Inkquisition rundt i Borgernes Huse, hvortil han var i sin gode Ret efter Forordningen, og der fundet betydelige Forråd af malet Mel på Steder og hos Folk, som beviselig ingen Konsumtion har svaret deraf, alt tvært imod Konsumtionsforordningen af 31. december 1700«. »Såfremt Borgerne derfor ikke fremtidig vil anses med Mulkt, må de lade den nævnte Artikel være efterrettelig og ellers efterdags tage Skade, som de selv forvolder«.

Et eksempel fra en senere tid, 23. juli 1747. Nu var Jørgen Rasmussen Bang forpagter. Han havde konsumtionen i årene 1743-54. Han beklager sig på tinge over, at »uagtet hans tidligere mange i Mindelighed gjorde Erindringer om Indhegningernes Opkastelse, disse alligevel ikke havde fundet Sted. Han anmoder Byfogden om i Henhold til hans Embedspligt at gøre, hvad der tilkommer ham efter de kgl. Anordninger«.

Et par år før havde samme Jørgen Bang fra tinge ladet advare Nørre Herreds Beboere, »at ingen af dem må understå sig, når de skal ned til Grenå Strand, da at køre uden om Byen over Byens jorder, Enge og Grøfter, men køre den rette Alfarvej, som er gennem Byen«. »Om nogen herefter fordrister sig til at handle derimod, og de bliver antruffet, skal ikke alene, hvad de haver at køre med, være forbrudt til de fattiges Kasse, men vedkommende lide Straf efter Loven«.

Og så endelig endnu et lille Træk: Mandag 20. juni 1768 var borgerskabet ved trommeslag »advaret« at møde på Rådhuset, hvor byfogden oplæste en kgl. resolution angående, at »for at hindre Konsumtionssvig skal de i Købstæderne forbudne Bag Låger ganske afskaffes og tilslås under Bødestraf fra 2 til 4 Mark til de fattiges Kasse«.

Fra 1700 er konsumtionen atter bortforpagtet til enkeltpersoner

Som følge af konsumtionsforordningen af 1700 må konsumtionen i stedet for at udbetales af byen og pålignes indbyggerne, som enhver anden skat, være gået over til for 3-årige perioder ved auktion at betros til den højstbydende.

Hvem der har haft forpagtningen de første år ses ikke; men i hvert fald fra 1710 til 1718 (?) er det Søren Jørgensen Wessing. Det er ham, som i 1711 beklager sig over »Borgernes Motvillighed mod Byens Indhegning« og klager der over til rentekammeret.

1719-21 overtoges forpagtningen af 3 af Grenås fornemste borgere i fællesskab. Det er Jens Jensen Bang, Søren Rasmussen Sjørup og Christopher Broch. De er alle købmænd og skippere, og deres liv og virksomhed er udførlig skildret i nærværende bogs Bind B, hvortil henvises.

I konsumtionen indgik tillige retten til slagtning og til hvedebrødsbagning. Denne forpagtedes ud til en eller anden borger for en vis årlig

afgift. Herpå vil senere blive nævnt eksempel.

Ved auktionen 14. juli 1721 blev for næste 3-årige periode en udenbys mand højstbydende. Han beholdt stillingen i to perioder.

1722-1727, Sr. Søren Jørgensen Albøge, som var birkedommer for Baroniet Høgholm Birk. Da han altså ikke boede her, måtte han leje sig værelse og kontor, og det har næppe været heldigt for hans indtægt af konsumtionen, at han havde sin egentlige virksomhed borte fra byen. Afgiften var i hans periode 755 rdl. Som kautionist for ham optrådte Sr. Hans Rosborg til Haraldslund. I dokumentet, som oprettes mellem dem i den henseende, opsattes en mængde sikkerheds regler. Bl.a. bestemmes, at hvis ikke birkedommeren i rette tid indbetaler sin kvartårige afgift til amtsstuen i Århus, må Rosborg sætte ham fra forpagtningen og selv overtage denne. Dokumentet slutter med, at birkedommeren indgår på som en godtgørelse for samme kaution »at betale Hans Rosborgs Kieriste årligen inden December Måneds Udgang en Discretion af 20 Rdl., så længe Forpagtningen varer«.

Birkedommerens forpagtning fik imidlertid et sørgeligt forløb. Han evnede slet ikke at betale forpagtningsbeløbene, således at han i 1727 havde en restance på 935 rdl., som kautionisten måtte betale for ham. Ikke engang kendelsen til Rosborgs »Kieriste«, d.v.s. hustru, havde han sørget for at få betalt. I henhold til konsumtionskontrakten lod Hans Rosborg ham følgelig ved rettens hjælp sætte fra forpagtningen og overtog selv denne fra 1. marts 1727. Ved dommene ikendtes birkedommeren at betale alle de resterende penge for uden en hel mængde omkostninger under trussel om udlæg i hans bo og ejendom. Der er ingen tvivl om, at denne forpagtning har været et dyrt eksperiment for birkedommeren.

Rosborg sendte sin fuldmægtig Niels Hornborg til byen.

Strid mellem Jørgensens og Rosborgs betjente

Denne udnævnte nye konsumtionsbetjente og befalede de af birkedommeren ansatte straks at aflevere deres regnskab og forlade deres poster. Det gav anledning til voldsomme oprin, navnlig ved Dolmer og Vesterport, hvor Jørgen Winther var betjent. Vidner erklærede derom, at Winther og hans familie »bandtes og droges med Sr. Rosborgs Betjente om Konsumtionen af, hvad der kom ind ad disse to Porte, så Bønderne måtte køre tilbage igen med deres Varer, fordi de ikke ville betale Konsumtion 2 Gange«.

Sagen, der for birkedommerens vedkommende forlængst var for retten, efterfulgtes af sagsanlæg mod Winther. Ved dommen ikendtes han

- 1) at betale 12 rdl. i bøde, som skulle gå til den forfaldne skibshavn (!).
- 2) En del varer, som han havde indført uden konsumtions erlæggelse i det mellemliggende tidsrum, og som ved inkquisition var fundet hos ham, konfiskeredes, og for dette forhold skulle han bøde 10 rdl.
- 3) For grove og »tousandte« ord mod de nye betjente som f.eks., at de

kom på »røverisk Vis« og anden »Blame«, skulle han gøre skriftlig afbigt og desuden til nævnte skibshavn betale en bøde på 6 Rdl.

- 4) Endelig skulle han til sidst i sagsomkostninger bøde 5 rdl., alt inden 15 dage under nam og udlæg i hans midler. Det samlede beløb, 33 rdl. i penge; lyder jo ikke af så meget, men var i hine tider lige så meget som omtrent et fjerdingårs løn eller værdien af 16 tdr. rug, og må jo have været en katastrofe for en sølle, fattig konsumtionsbetjent. Rosborg har så beholdt forpagtningen perioden ud, måske længere.

1728-40 er den tidligere nævnte storkøbmand i Grenå Christopher Broch konsumtionsforpagter (afgiften varierer fra 530 til 675 rdl.) Det er ham, som ejede, og som har opbygget den smukke 2 etages bindingsværks gård på Torvet (nuværende Købmand Skovs). En af hans kautionister var Jørgen Rasmussen Bang, som blev hans efterfølger.

1743-54 skipper og storkøbmand Jørgen Rasmussen Bang, søn af den tidligere omtalte birkedommer Søren Jørgensen Albøge. Han boede på Storegade og ejede den senere »Hennings Gård«, hvor nu bl.a. banken. I denne var indrettet en privilegeret maltmølle. I 1755 opgav Bang forpagtningen og overdrog sin købmandsforretning til sin ældste søn.

1755-60 (muligvis helt til 1766) Rasmus Juul og Jens Jørgensen Bang. Deres forpagtningssum er helt oppe på 1081 rdl. De forpagtede samtidig tillige toldindtægterne for en 8-årig periode for 875 rdl. pr. år. Rasmus Juul var skipper og købmand. Han ejede og opbyggede i 2 etager en gård, som lå, hvor nu købmand Otto Sechers gård ligger.

1767-69 til skipper og købmand Jens Nielsen Bang. Årlig afgift 800 rdl. Samme Jens Bang forpagtede tillige »Brændevinsbrænderiet«, d.v.s. ret til at opkræve afgiften af brændevinsbrænding. Han forpagtede også - af kongen - jagtretten på Grenå jorder. Prisen for denne var 1 rdl. 16 sk. årlig.

1773-78 købmand Jens Chr. Juul, som var søn af den ovenfor nævnte skipper Rasmus Juul på Søndergade.

Forpagtningen ophører

Fra 1780 ophørte forpagtningen af konsumtion, folkeskat m.m. fuldstændig i hele Danmark. Den havde ikke virket helt så tilfredsstillende som påtænkt. I stedet blev konsumtionen opkrævet på samme vis som tolden og lå under denne etats funktionærer.

1. november 1779 fik »Lieutenant og Admitant Johan Christoph Brandis« bestalling på at være tolder i Grenå og samtidig foreløbig på 5 år fra 1. januar 1780 at forvalte konsumtionsoppebørselen i Grenå.

Hvorledes konsumtionsforpagtningen virkede

På grundlag af tingbøger og justitsprotokoller gives her nogle konkrete eksempler på forskellige forhold vedrørende konsumtionen og dens indvirkning på det daglige liv.

Byens borgere skal hjælpe til ved acciseboderne på markedsdage.

Ved konsumtionsforordningen af 1700 må det have været påbudt, at byfogden, når der var meget at bestille, f.eks. på markedsdage, kunne pålægge byens borgere formentlig på omgang - at hjælpe betjentene med vagthold i boderne.

I 1708 kort før Michelsmarked i oktober måned havde Blichfeld sendt kærneren - til videre besørgelse - en skrivelse om, at ved det tilstundende marked skulle en række nærmere angivne borgere to og to sammen »opvarte ved Portene for at oppebære Konsumtion og Møllepenge og siden gøre Afregning med Kærneren«.

Men nu var den ene af de tilsagte, nemlig Laurits Andersen Malmøe ikke mødt, uagtet han af flere vidner var set på markedet og altså ikke var hindret af sygdom. Byfogden var derfor af den formening, at Laurits Malmøe burde erstatte, hvad skade, der var tilføjet byen ved »Laurits' modvitlige Udeblivelse, samt at han efter Loven skulle have sit Borgerskab forbrudt«. Det ville jo i sandhed være en skrap straf. Laurits Malmøe mødte da også næste tingdag, gjorde mange ydmyge undskyldninger og lovede højtideligt, at det aldrig skulle gentage sig, hvorefter han slap med en mulkt til de fattige samt betaling af sagens omkostninger. »Dog Byens Sags Påtale og Prætention i alle Måder uforkrænket, dersom Borgerskabet vil lade påtale«.

Konsumtionsforpagteren bortforpagter slagteafgiften

I konsumtionsafgiften var også indbefattet retten til en afgift af alt slagteri i byen. Denne ret forpagtedes for en lille afgift videre til en eller to borgere, som fik eneret på at slagte for folk. Det ses f.eks., at Peder Rasmussen Ginnerup og Niels Nielsen Olufsen, der var forpagtere i nogle år, i 1713 lader indstævne for retten en del borgere for ulovlig slagtning i det forløbne år. Ligeledes ses, at de selv i 1710 indstævnes, fordi de ikke har betalt afgiften, som beløb sig til 7 rdl. årlig.

Ligeledes eneretten til at bage hvedebrød

Søren Rasmussen, borger og bager, havde i 1720 ladet indstævne for retten Jørgen Andersen Smed her i Grenå for dom at lide, fordi han havde bagt og solgt hvedebrød i byen uden konsumtions erlæggelse til ham, Søren Bager, som havde forpagtet eneretten på alt bageri i byen af konsumtionsforpagterne for en årlig afgift af 7 rdl.

Jørgen Smed indrømmede, at han havde bagt hvedebrød af nogle skæpper mel. Han havde også været i bagerens hus og ville have betalt konsumtionsafgift af melet, men bageren ville ikke modtage denne, »såsom det var ham alene, som havde forpagtet Bageriet i Grenå«.

Dommen lød på, at Jørgen Smed skulle betale den besvegne afgift, som udgjorde 10 sk. skæppen samt sagens omkostninger med 1 rdl. 4 mark.

Restance på konsumtionsafgiften

Der er mange tilfælde, hvoraf ses, at det ikke var ubetinget nødvendigt at betale konsumtionsafgiften kontant, navnlig når det drejede sig om mere solide Borgere. 15. februar 1723 sagsøges madame Anne Møller for følgende poster, som hun har fået ind uden kontant betaling af afgiften i tiden febr.-sept. 1722.

4 tdr. 3 skp. rug til mel á td. 2 mk.....	1 rdl. 2 mk. 12 sk.
8 tdr. bygmel til øl á 4 mk.....	5 " 4 "
8 tdr. 2½ skp. byg til brændevin á 5 mk.....	6 " 5 " 9 "
3 tdr. 6½ skp. rug til brændevin á 4 mk.	2 " 3 " 4 "
4 tdr. byg til gryn á 3 sk.	12 "
I alt.....	17 rdl. 2 mk. 5 sk.

Befolkningens fjendtlige følelser overfor konsumtionsbetjentene

Der er næppe tvivl om, at bestemmelsen om, at indsmuglede varer, der blev konfiskeret, tilkom den betjent, som ved inkquisition fandt dem, er det punkt, som frem for noget andet har vakt had mellem befolkningen og betjentene.

Denne bestemmelse har i høj grad ansporet betjentene til at snuse i alt, hvad der foregik, og den har vakt befolkningens særlige forbitrelse.

At man måtte betale bøde af det ufortoldede gods var sin sag, men at de forhadte konsumtionsbetjente skulle drage af med profitten, fandt man oprørende. Og både borgere og landboere var - selvfølgelig ganske med uret - forbitret over, at betjentene i embeds medfør gennemsøgte deres vogne, når de kom kørende fra landet indtil byen og tit havde skjult afgiftspligtige varer for at slippe for afgiften. Et godt eksempel herpå er anført i nærværende bogs Bind B, hvor det omtales, hvorledes en købmands søn havde gemt nogle oste i en del sække gryn, men at det opdagedes, og ostene konfiskeredes, foruden at manden måtte betale 3-dobbelt afgift af ostene

og desuden sagens omkostninger med 6 rdl. Her er et andet lille træk, som viser befolkningens uvenskabelige Indstilling.

18. januar 1723 var følgende sag for retten: Nytårsnat ved 2-tiden havde en borger i Grenå, skomager Rasmus Bunde, brugt grove skældsord mod betjent Peder Nielsen, endda i hans egen bolig. Betjenten havde på gaden truffet et par bekendte, bl.a. møllerens søn på Sønder Mølle, og inviteret dem med hjem. I betjentens kammer havde de truffet Rasmus Bunde med armene på bordet, som om han sov. De vækkede ham, men han ville ikke gå og brugte grove skældsord mod betjenten, fordi han ikke ville give ham tobak: »Skaf mig Tobak, det Djævelen regere din Hundsfot og Stiælen. Det har du været mod Borgerskabet, men Forvalteren er en ærlig Mand«. Han begyndte derpå at aftrække sin kjole og ville slås, hvori dog de to, som var med, hindrede ham.

I dommen fastsloges, at da Rasmus Bunde øjensynlig havde været beruset, kendes for ret,

- 1) at de formastelige ord ikke i ringeste måde skal komme betjenten til forklejning,
- 2) Rasmus Bunde skal for retten enten mundtlig eller skriftlig gøre betjenten en undskyldning og
- 3) bøde til stedets fattige 1 mark samt
- 4) betale sagens omkostninger med 3 rdl.

I det omtalte tilfælde med ostene brugte manden, da han om aftenen sent kom til Sønderport, ordene: »Er her ingen Penneknægt og Canalie til at lukke Porten op«? Og da betjenten kom, titulerede han ham således: »Din Hundsfot, sådan 4 Penneknægte som dig kan jeg købe for 2 Skilling«.

Konsumtionsforpagteren har lov til at »straffe Betjentene med en Kæp«

2. november 1723. Rasmus Jacobsen Nagelsmed, konsumtionsbetjent ved Østre Port, havde indstævnet sin kollega, Peder Nielsen ved Sønderport, for grov behandling, som han havde været udsat for af ham forleden. Da indstævnedede ikke var mødt, ville Rasmus Nagelsmed lade sagen bero, indtil han fik talt med deres fælles husbond, konsumtionsforpagter, birkedommer Søren Jørgensen.

Først 31. januar 1724, altså 3 måneder efter, mødte denne i retten. Han hævdede, at han som deres fælles husbond forlængst havde afgjort sagen mellem den. Han fremstillede den således:

Engang i oktober måned var han kommet i erfaring, at købmand Søren Mau her i Grenå havde brygget øl af noget malt, som ej var angivet, og som efter beretning skulle være indkommet af Østerport. Han sendte så betjent Peder Nielsen derud både for at undersøge sagen og for at se, »om Betjenten ved Østerport, altså nævnte Rasmus Jacobsen, var til Stede på sin Post, som han ellers ofte plejede at være borte fra«. »Ved den Lejlighed skal de

om samme være geråden i Tvistighed, hvorunder muligen Peder Nielsen vel nok kan have givet Rasmus Nagelsmed en liden Rap, fordi han brugte Mund imod ham. Men denne Sag har han, altså Konsumtionsforpagteren, længst ordnet med de to. Han formente også, at Retten lod det forblive derved«, særlig »da Sagen dependede af ham som den, der efter Loven lige såvel som anden Husbonde haver Frihed at straffe eller lade straffe sit Tyende med Kiæp eller Vånd«. »Tilmed er der af Rasmus Nagelsmed intet ført i Sagen som Bevis på, at han har fået Slag eller Sår«.

Dommen tog hensyn til begge parter fremstilling og lød på, at da Rasmus Nagelsmed ikke har ført vidner, bør Peder Nielsen være fri for hans tiltale. Men da til anden side Peder Nielsen ved sin hårde medfart er skyld i processens anlæggelse, bør han betale Rasmus Nagelsmed for gjorte proces omkostninger 6 rdl.

Eksempler på konsumtionssvig eller forsøg derpå

Af den lange række tilfælde af konsumtionssvig, som tit gav anledning til uhyre omfangsrige sagsanlæg, skal anføres nogle få eksempler:

25. januar 1710. Byfogdens fuldmægtig indstævner »på Konsumtionsforpagteren, Edle Sr. Søren Jørgensen Wessings Vegne Peder Felbereder, fordi Konsumtionsbetjentene ved en Inkvisitionsforretning hos ham d. 23. Jan. foruden, hvad der var angivet, yderligere havde fundet 80 Degger (= 800 Stk.) Lamme og Fåreskind og 10 Degger Kalveskind, som var ufortoldet og altså uden Konsumtions Erlæggelse måtte være indsmuglet«.

Peder Felbereder kunne ikke nægte, at disse uangivne skind var fundet hos ham. Men han hævdede, at 320 af skindene tilhørte forskellige folk, og at han kun havde dem til beredning.

200 stk. var små lammeskind, som han vel selv ejede, men som han agtede igen at udføre til handskemagere i andre steder. Denne forklaring kunne dommeren dog ikke helt acceptere.

Peder Felbereder idømtes efter forordningen at betale det besvegne beløb samt 3 rdl. i omkostninger.

Indsmugling af et får

17. november 1722. Elsebeth Skovgård kom en aften kl. 6 til Nørreport med et får, som hun skulle have hjem til sig selv at slagte til eget brug. Da hun ikke traf betjenten, Søren Murmand, i acciseboden, men kun hans moder, fik hun hende til at hjælpe med at få fåret uden om porten over et plankeværk, som var anbragt ved siden af denne. Hun slap derved for at betale konsumtion deraf. Næste dag slagtede hun fåret. Men betjenten havde fået nys om sagen. Han gik da om aftenen sammen med en kollega på inkquisition, hvad der både var deres ret og pligt, og fandt uden vanskelighed det slagtede får. Da Elsebeth Skovgård fik nys om, at sagen var røbet, ilede hun til betjenten og sagde, at hun gerne ville betale konsumtion af et

får, som hun havde indført til slagting. Men betjenten måtte jo meddele hende, at nu var det for sent, da fåret allerede var slagtet, hvad hun jo godt selv vidste.

Sager om konsumtionssvig skulle omgående for retten og pådømmes straks. Allerede 23. november faldt dommen:

- 1) Den uangivne, slagtede fårekrop, bør være forbrudt og tilfalde betjentene, som har fundet den.
- 2) Elsebeth Skovgård skal for sin ulovlige omgang og konsumtionssvig bøde til konsumtionsforvalteren 10 rdl. i penge i henhold til forordn. cap. 5 art. 4 og
- 3) endelig udrede ham sagens omkostninger med 2 rdl.

Forsøg på indsmugling af mel

Tidligt om morgenen lørdag d. 18. juli 1722 kom Christen Jensen fra Dolmer kørende ind ad Vesterport med nogle sække på vognen. Han var kommet et ganske lille stykke inden for porten, da konsumtionsbetjenten Rasmus Jacobsen Nagelsmed kom springende ud og spurgte ham, om han ikke havde noget at give konsumtion eller told af, hvortil han svarede nej. På spørgsmål om, hvad der da var i sækkene, svarede han, at det var korn, hvoraf ingen konsumtion skulle betales. Han gav sig derpå til at køre. Betjenten råbte, at han skulle vente, til han fik sækkene undersøgt, men det hjalp ikke. Så gjorde betjenten alarm, og folk fra nabolaget kom løbende ud og hjalp ham med at standse vognen.

Ved undersøgelsen viste det sig, at der i hver af sækkene var 12 skp. rugmel, som det altså havde været meningen at indføre ufortoldet. På betjentens spørgsmål gav bonden »uartige Ord til Gensvar, som i Tingbogen ikke med Ærbarhed kan indføres«.

I det samme kom konsumtionsforpagteren selv ridende og befalede betjenten, at han skulle følge vognen op til konsumtionskontoret. Chr. Jensen måtte altså selv køre sit mel og sin vogn derop.

Dommen faldt næste mandag og lød på, at melet konfiskeredes, og bonden i mulkt skulle betale 2 rdl. samt i procesomkostninger 3 rdl., »alt inden 15 Dage under Nam og Udlæg«.

Forsøg på toldsmugleri

I det foregående er kun fortalt om accise og konsumtion. Imidlertid vil det være urimeligt helt at overspringe den 3. form for afgift, den som vi endnu har i behold, nemlig tolden.

Medens de førstnævnte afgifter jo i hovedsagen var forbrugsafgifter på indenlandske varer, var tolden dengang som nu en afgift, som svarede af udenlandske varer.

Til dens opkrævelse var der ansat en tolder, en toldkontrollør (senere tillige en toldkasserer) og en del toldbetjente, der i almindelighed tillige var konsumtionsbetjente.

Lige såvel som ved konsumtionen forekommer der også eksempler nok på svig, indsmugling eller forsøg derpå over for Toldvæsnet. Men antallet af tilfælde er selvsagt ikke så stort. Det var jo ikke hvermand, som fik varer hjem fra udlandet. Til gengæld drejede det sig så i reglen om større poster, når der forsøgtes toldsvig eller indsmugling.

Jeg vælger som eksempel på indsmugling en sag fra 1734, som angår en af byens ansete købmænd, Rasmus Juul ved Sønderport.

Der er jo det ved smugleri, at det altid har været og desværre stadig vedbliver at være således, at i manges bevidsthed står overtrædelsen af deri derhen hørende lovgivning kun i meget ringe grad som en handling, der er lige så umoralsk og strafskyldig som bedrageri. Således er det nu, og således var det den gang.

I det almindelige omdømme var det snarest en uskyldig sport at prøve på at narre de forhadte toldere. Gik det godt, så morede man sig derover og stak gevinsten i lommen. Gik det galt, så gik det jo ud over pengepungen, og det måtte man jo bære - som andre af livets onde tilskikkelser, men det har næppe i synderlig grad skadet vedkommendes gode navn og omdømme.

»Natten« mellem den 19. og 20. juli 1734 omkring ved kl. 10½ bemærkede konsumtionsbetjent Lauridz Mortensen, der stod på sin vagt ved Østerport, at en båd blev roet op ad åen lige ud for »Østre Hauge«. Det var en eng, som til hørte farver Svend Alberg og hans svigerfader, byskriver Herman Ponich.

Da betjenten ikke længere kunne følge båden med øjnene, gik han over stenten ved byskriverens eng og ned mod åen. Der mødte han 2 mænd, nemlig Svend Farver selv og Rasmus Juul. Svend Farver lod meget uskyldig og spurgte betjenten, om han ikke havde set nogle personer, som havde været i hans ærter. Betjenten sagde nej og gik videre. Kort efter mødte han atter 2 mænd, som kom slæbende med nogle pakker. Den ene af mændene

kastede straks pakkerne, som viste sig at være 2 »Matter Tobak«, medens den anden løb bort med sine pakker.

Betjenten tog tobakken og begav sig ned til båden. Der var en ham ubekendt mand i den, men han tog båden fra manden, lagde tobakken ud i båden og stødte fra land. Det viste sig ved eftersyn, at der foruden de 2 førstnævnte matter tobak yderligere var 10 matter tilbage samt 4 store fustager.

Lidt efter kom Rasmus Juul og farveren tilbage. De bød ham 10 rdl. for at komme i land med båden, men det ville betjenten ikke. Rasmus Juul vadede ud og bemægtigede sig 2 matter tobak. Han ville have taget flere, men betjenten for hindrede det. Juul bad ham så om at kaste al tobakken i vandet, men det nægtede betjenten.

En tid efter kom toldereren, Mads Lysholt, til stede sammen med en konsumtionsbetjent Mathies Pedersen.

Sidstnævnte var ved ellevetiden gået ud til Østerport og ville tale med sin kollega. Han fik da at vide, at Lauridz Mortensen var gået ned til åen, fordi han havde mærket noget mistænkeligt. Mathies Pedersen alarmerede derfor sin foresatte, tolder Lysholt, og kom til åen samtidig med denne. Yderligere havde de fået et par andre folk med sig på vejen derned, nemlig toldkontrolløren og en borger, Erik Hattemager. Et par af dem holdt vagt ved båden, medens toldereren, kontrolløren og en af betjentene gik til stranden. Ude på rheden lå Rasmus Juuls jagt, som de roede om bord i. De kaldte, men ingen viste sig. I kabyssen traf de skipperen og Niels Michelsen Bang. De åbnede efter tolderens befaling storlugen og optog 17 matter tobak, som blev ført til Grenå Toldbod, hvor det hele blev åbnet. Fustagerne, som var taget i båden, indeholdt farvestoffer som krap og indigo samt top-sukker, kandis, mandler osv.

Sager, som angik smugleri eller forsøg derpå, skulle altid behandle ved en ekstraret, som skulle afholdes uden ophold. Allerede dagen efter indstævnedes Rasmus Juul, farveren og alle vidnerne til at møde den næstfølgende dag, altså onsdag. Rasmus Juul repræsenteredes af Sr. Hammel, fuld mægtig på Scheel, men var forresten selv til stede i retten. Han var klar over, at slaget var tabt og vedgik overtrædelsen, idet han holdt på, at vidneførsel var unødvendig.

Sr. Hammel fremstillede sagen således, at det aldrig havde været Rasmus Juuls tanke fortsættelig at begå toldsvig, men at han kun ved en ren forglemmelse ikke havde angivet varerne til toldereren. Ligeledes påstod han, at de varer, som var i båden, inden solnedgang havde været udlosset fra skibet, som lå ude på Rheden. Det var kun lavvandet i åen og »Havnens slette Tilstand«, som havde hindret båden i at komme op til Grenå, inden solen var nede.

Når defensor hæftede sig ved dette punkt, var det, fordi det af meget nærliggende grunde var forbudt i toldrullen at udlosse toldpligtige varer

efter solnedgang.

Endvidere hævdede Sr. Hammel, at Rasmus Juul just stod færdig og ville gå til toldereren for at angive varerne, hvad han altså ved en fejltagelse havde forglemt at gøre i rette tid, da det blev ham meddelt, »at Varerne var attraperet«, og at henvendelsen altså ville være forgæves.

Endvidere gjorde Sr. Hammel opmærksom på, at det var første gang, Sr. Juul var truffet i forsøg på toldsvig, hvad der var af nogen retslig betydning i henseende til straffens udmåling. Sr. Hammel betonedede, at vidneafhøring under disse forhold ville være overflødig.

Uagtet sagen således var åbenbar, ønskede tolder Lysholt alligevel vidnerne afhørt bl.a. for »at erfare, om der var andre Parthavere i de konfiskerede Varer end Rasmus Juul«. »Heri gav den vel vise Dommer ham Medhold«.

Vidnerne blev altså ført og oplyste, hvad der allerede her i korte træk er meddelt i omtalen af sagen. Med denne vidne førelse medgik dagen. Den påfølgende dag faldt dommen.

Efter vejeseddelsens angivelse var de konfiskerede varer følgende:

Tobak i hollandsk spind	576 pund
Farvestoffer: Krap, indigo m.m.	630 ”
Sukker og kandis.....	140 ”
Mandler og krydderier	66 ”

Dommen gik i henhold til toldordinancen ud på, at R. Juul skulle betale den dobbelte told og accise af varerne, samt at disse skulle være konfiskeret. Desuden skulle han betale tolder Mads Lysholt 8½ rdl. i proces-omkostninger. Men da det var første gang, at Rasmus Juul var truffet i forsøg på toldsvig, havde han i henhold til § 34 i toldordinancen ret til at erholde de konfiskerede varer udleveret imod betaling af deres vurderingssum, »således som de her i Landet kan sælges for fra Købmand til Købmand«. Såvel skipperen som Svend Farver frikendtes.

Købmand Juul ønskede varerne udleveret mod betaling af vurderingssummen og begærede snarest udmeldt vurderingsmænd. Hertil foreslog han to af byens mest ansete købmænd, hvilket - dommeren billigede.

Dermed var sagen sluttet for Retten.

På inkquisition efter brændevinstøj

I nær slægt med den ulovlige indsmugling af varer uden om konsumtionsbetjentene er den ulovlige brændevinsbrænding, som navnlig i tiden omkring 1750 spillede en uhyre rolle. Der skal derfor her gives nogle oplysninger om brændevinsbrænding i almindelighed og den ulovlige i særdeleshed. Det er i hovedsagen på grundlag af Feilbergs »Dansk Bondeliv« og Jakob Lykkes »På jagt efter Brændevinstøj«.

Brændevinsbrænding

Hvornår brændevinsbrændingen blev kendt her i landet vides ikke helt bestemt. Men allerede længe før år 1600 var brændevinen almindelig kendt og anerkendt som et universalmiddel mod mange sygdomme. Det er betegnende, at man gav den navnet aqua vitæ, d.v.s. livets vand.

Men samtidig med brugen som lægemiddel opdagede folk hurtigt dens velsmag og oplivende virkning. Og snart kunne apotekerne ikke i tilstrækkelig grad og til overkommelig pris tilfredsstille forbruget. Så lærte folk selv at brænde brændevin og vedblev dermed gennem århundreder.

Men efter at denne hjemmebrænding i tiden omkring ved 1650 var blevet mere almindelig, indså regeringen, at drikkeriet betød en fare både for den enkelte og for samfundet, og at brændevinsbrændingen på landet var et indgreb i købstædernes rettigheder af meget betydelig rækkevidde. Der udkom derfor en række forordninger til bekæmpelse af brændevinsbrændingen - navnlig på landet.

Men de nyttede ikke meget. Drikkelysten var stor, ikke mindst på grund af bøndernes elendige livsforhold. Desuden var kornpriserne små, så det måtte synes dem god økonomi at brænde kornet til brændevin og så bagefter fodre svinene med affaldet.

Følgelig blev brændevinsbrænderiet genstand for en hårdnakket, hundredårig kamp mellem bønderne på den ene side og købstæderne og øvrigheden på den anden.

I 1734 forbydes brugen af destillerpander, brændevinskedler og hat. Og ved forord. af 23. november 1757 sattes straf for, om bønder eller andre, når inkquisition foretoges, satte sig til modværge eller overfaldt dem, som forrettede inkquisitionen. Ja, et par år efter kom der endogså påbud til alle landets kobbersmede, som gik ud på, at de under ingen omstændigheder måtte afhænde brændevins-redskaber til nogen person, som boede på landet, med mindre vedkommende mødte med skriftlig attest fra amtmanden om, at han var berettiget til brændevinsbrændingen. En halv snes år senere

(Forordn. af 3. maj 1768) besluttede man forsøgsvis at bortforpagte retten til brænding, dog at civile og militære betjente, proprietærer, forpagtere, præster og degne måtte tilvirke, hvad de selv brugte.

Her for Grenå bys vedkommende bortforpagtedes retten til brændevinsbrændingen for det under Grenå henlagte landdistrikt fra 1. jan. 1770 og 6 år frem i tiden til en af byens kendte borgere, købmand Jens Nielsen Bang, for en årlig afgift af 55 rdl. 40 sk.

Det blev dog ikke en stabil og varig ordening. Den ændredes senere mange gange, og den enevældige regering stod i virkeligheden ganske magtesløs overfor dette uvæsen. De nærmest følgende år er rige på eksempler på den kamp, som tolderne i Grenå førte om de forbudte redskaber, og som gav sig mange og lange udtryk i retsprotokollerne.

For byernes vedkommende

var hjemmebrænding ikke forbudt, altså heller ikke i Grenå by. Og som et vidnesbyrd om brændevinsbrændingens uhyre udstrækning skal jeg anføre, at der efter min opgørelse ved den tid fandtes omkring ved 30 »Brændevinsredskaber« i Grenå.

Der var på den tid ca. 150 gårde og huse i byen, og det fremgår altså, at i hver femte familie var der hjemmebrænding.

Et sådant brændevinsredskab i komplet stand bestod af en kobberkedel af rumfang fra ½ til 2½ tønne (altså til 5 hl), desuden hat, låg og alt af kobberpiber, og endelig en svaletønne. Det er forståeligt, at det var kostbart. Det kunne meget let veje 6 á 10 lispund, altså ca. 50-75 kg kobber og repræsentere en værdi fra 15 til 60 rdl. Det vil sige lige så meget som femtedelen af prisen på en jævn god gård. Man ser derfor også i panteprotokollerne, at »Brændevinsredskabet« næstefter selve huset var det mest almindelige pantsættelsesobjekt. Det er ved hjælp af disse pantsættelser, at jeg har udfundet, at der må have været ca. 30 brændevinsredskaber her i byen.

Det viser med megen klarhed, at det har været overmåde store mængder brændevin, man har sat til livs i de tider. Brændevinen regnedes til den daglige fornødenhed ligesom brød og øl.

Tegning af et »Brændevinsredskab«. Til højre ses kobberkedel med hat og låg, alt af kobber. Derfra fører et langt rør »Piben« ind gennem svaletønne. Til venstre ses en tønne, hvori brændevinen løber ned.

På inkvisition efter brændevinstøj

En efterårs morgen i oktober 1774 kørte et lille selskab i 2 vogne ud ad Grenå Sønderport, forbi acciseboden, hen over de 3 broer, som gik tværs over åen, og videre mod syd ad den ujævne og opkørte vej. I den forreste vogn sad konsumtionsfuldmægtig Ove Broch og birkedommer Thomas Meiniche fra Grevskabet Scheel. De skulle ud på jagt efter brændevinstøj i Sønderherred, ligesom de om foråret og sommeren havde været på en hel del steder i Nørreherred. For at opfylde lovens fordringer skulle der altid være en eller anden retsembedsmand med ved en sådan forretning, enten byfogden, en birkedommer eller lignende. På den anden vogn var der 2 borgere, Jørgen Winther og Peder Carlsen, der var med som »Testificanter«, d.v.s. vidner ved den undersøgelse, som forestod.

Hen mod middag kom selskabet til landsbyen Skarresø i nærheden af Kolind. Den første gård, som de kørte ind i, tilhørte Niels Bach. Der fandt de en svaletønde af træ med 2 deri siddende kobberpiber. Begge dele blev beslaglagt og kørt ud på vognen. Niels Bach, der åbenbart ikke har været helt »tabt bag af Vognen«, ville se forordningen, ifølge hvilken Ove Broch konfiskerede redskaberne, men den var desværre glemt hjemme.

I den næste gård fandtes hat, låg og piber til en brændevinskedel. Alt gik samme vej op i vognen.

Man kan ikke frigøre sig for den formodning, at disse ukomplette redskaber skyldtes, at man af økonomiske grunde kun anskaffede en enkelt del og så gensidig lånte hos hinanden, så der blev et komplet brændevinsapparat ud af det.

Ved den næste gård, som ejedes af Peder Thuesen, var alle døre lukket. Men da det var midt på dagen, og røg stod op fra skorstenen, var det jo åbenbart, at man med vilje havde lukket sig inde. Da ingen viste sig trods gentagen banken på døren, blev den sprængt, og i bryggerset fandt man en stor keddel fuld af ganske varm brændevinsbærme. Konsumtionsfolkene gik videre, og i et følgende værelse fandt de konen og pigerne. Derimod var der ingen redskaber at se. Man søgte så uden for huset, og i et gærde nede i haven var jorden ganske frisk, og det var tydeligt, at der nylig havde været gravet på dette sted. Ved nærmere undersøgelse viste det sig da også, at folkene, der i rette tid var blevet advaret, havde gemt svaletønden med mere nede i grdet.

Ved en følgende gårdmand, Bo Sørensen, var døren også låset. Den blev straks brækket op, og indenfor så man et vel udstyret kobber-brændevinsredskab, der var i fuld gang, og hvormed blev klaret brændevin. Overtrædelsen var altså ganske åbenbar. Da inkvirenterne, som bønderne i daglig tale kaldte »Fiskålene« med en plat omskrivning af det officielle navn »Fiscalerne«, bragte redskabet ud på vognen, som ventede udenfor, kom et »Kvindfolk« til døren. Om det var konen eller en pige, vidste de ikke.

Der boede flere mænd i Skarresø, men hos dem blev der ikke visiteret

den gang. Det ses ikke, om det var fordi, vognene var fyldte, eller fordi man ikke havde dem mistænkt. Lidt efter kørte selskabet derfra.

Men nu kommer efterspillet.

Bønderne overfalder inkvirenterne

Da de to vogne var kommet et lille stykke uden for byen, kom der fra Skarresø ridende 5 mand i fuld fart. De råbte til nogle folk, som pløjede på markerne, og ligeledes til nogle mænd fra Ebdrup, som de traf på vejen. De omringede de to vogne og skældte selskabet ud for »Røvere og Skjelme«. Trods birkedommerens protest og formaning slæbte de alle de konfiskerede ting ned fra vognene og truede alle fire personer med så mange hug, at de ikke skulle være i stand til at krybe derfra.

De slog først Jørgen Winther i hovedet, så blodet sprøjtede ham ud af øret. Dermed var signalet givet til almindeligt voldeligt overfald, og snart lå birkedommeren og Ove Broch blodige på jorden. Nogle af bønderne havde vognkæppe og plovkæppe at slå med, andre tog kobberpiberne af brændevinsredskaberne og slog med dem.

De to testificanter benyttede lejligheden, da det gik hårdest ud over birkedommeren og fuldmægtigen, til at stikke af og redde skindet, da de syntes, at overmagten var for håbløs stor. De 2 kuske rørte bønderne derimod ikke.

Efter endnu en del overlast kom det lille selskab til vogns igen og kørte, alt hvad hestene kunne løbe. Men bønderne forfulgte dem et langt stykke med slag og skældsord.

Navnlig Ove Broch var forfærdelig tilredt, og da de kom til Lyngby, hvor hans svigerfader var præst, måtte de ind i Præstegården for at blive afvasket og forbundet. I præstens lukkede vogn blev de senere kørt hjem til Grenå. De var længe under lægebehandling og havde mån af slagene.

Sagens følger

Sagen kom selvfølgelig snarest for Retten. Ingen af de indstævnedede mødte, men på deres vegne fremkom ridefogden på Ryomgård, hvorunder Skarresø hørte. Han berettede, at han forlærigst havde advaret bønderne og ladet de Skarresø mænds brændevinsredskaber borttage og sønderslå samt solgt kobberet. Bønderne havde fået de indkomne penge.

Han var på voldsmandenes vegne villig til al mulig »Satisfaction« efter deres fattige omstændigheder. Han leverede foreløbig den i loven fastsatte bøde, 10 rdl. for hver af de 5 bønder, altså 50 rdl., som Retten modtog. Desuden tilbød han, at hvis sagen kunne ordne i mindelighed, skulle hver af de 8 karle, som var med til overfaldet, snarest indfinde sig og afsone de 14 dages vand og brød, som formentlig var den fastsatte straf, desuden hver for sin part betale 5 rdl. til badskær-løn og omkostninger og til sognets fattige.

Dette tilbud kunne dommeren ikke straks tage stilling til, men måtte forlange sagen udsat. Den ses ikke senere behandlet ved Retten her, og

nogen dom ses ikke afsagt.

Det er dog vist tvivlsomt, at de skyldige er sluppet så lempeligt fra sagen. Thi ganske vist kom de rigtig skrappe forordninger og straffe for ulovlig brændevinsbrænden først hen i 80erne. Men et så groft overfald på embedsmænd i deres lovlige funktion har næppe kunnet sones med vand og brød og bødestraf.

En anden inkquisitionssag

Som ovenfor nævnt havde konsumtionsfolkene om foråret været på inkquisition i Nørreherred.

I Hammelev havde de bl.a. fundet brændevinsredskaber hos fire mænd. De var blevet konfiskeret, og mændene kunne altså vente sig den fastsatte bøde på 10 rdl.

Men en del af Hammelev-gårdene hørte under Mejlgård. På Mejlgård residerede den gang generalauditør p. p. Chr. Kallager. Han var i enestående grad stridbar og drev processer som en sport. Grenå Retsprotokol fra de år er fyldt med sager, som han havde anlagt.

Kallager stod i dette tilfælde på bøndernes side. Han kom i tanker om, at i brændevinsforordningen af 25. november 1757 stod der, at det var forbudt byens folk at sælge bønderne brændevin til fortæring på stedet. Det var der nu ingen, som hidtil havde taget så højtideligt. Hvorfor skulle man det? Begge parter havde jo i dette tilfælde fordel af at lukke øjnene for forordningen. Købmanden solgte de drammer flere, og bonden fik sig en tiltrængt hjertestyrkning efter rejsen til byen.

Kallager gav nu de pågældende 4 bønder et vink om, at de den påfølgende lørdag, når de kom til Grenå, skulle gøre sig et ærinde ind til »de fire vældige i Grenå«, d.v.s. konsumtionsforpagter Jens Chr. Juul, hans 2 kautionister og medforpagtere og så naturligvis Ove Broch. Der skulle de så tage sig nogle drammer.

Alt gik efter ønske. Da mændene vendte hjem fra Grenå, lod Kallager sin skriver udspørge dem og udfærdige en angivelse til byfoged Behr i Grenå med anklage mod de 4 købmænd.

Klagen indsendtes dog ikke omgående. Det hastede jo ikke, før konfiskationssagen skulle for retten. bøden på 10 rdl. var sikker nok for hver af Grenå mændene, og deraf skulle Kallager som angiver have halvdelen.

Men nu kommer det spændende ved sagen. På en eller anden måde havde Grenå mændene fået færten af, hvad der var i gære. Bøden kunne de ikke undgå, men narre Kallager fra hans profit, det kunne de. De indberettede selv omgående sagen til byfogden, mødte næste mandag i retten og betalte bøden uden mindste omsvøb eller forhaling.

Den næstfølgende tingdag kom Kallagers stævning for Ove Broch mødte og forlangte på alles vegne sagen afvist, da den allerede var afgjort som en politisag, og bøden tilmed var betalt. Kallagers fuldmægtig var

naturligvis rasende derover på sin husbonds vegne. Men der var jo ikke andet for end at begære en udskrift af sagen til at bringe hjem til den vrede Kallager. For bøndernes vedkommende var der jo ingen vej uden om de 10 rdl. i bøde samt omkostningerne.

Forskellige kirkelige forhold

I. Grenå ældste kirkebog

Kirkebøger eller ministerialbøger kaldes de registre, som føres af sognepræsten over fødte, døbte, konfirmerede, ægteviede og døde eller begravede i sognet.

Den første oprindelse til kirkebøger i Danmark går tilbage til år 1646, altså slutningen af Chr. IV's tid. Rescript af 17. maj 1646 pålægger præsterne at indrette og føre en sådan kirkebog og truer med kaldsfortabelse, når nogen præst »her udi forsømmelig findes«. ²⁾ Befalingen gentages i Chr. V danske lov fra 1683, hvori der dog kun står »Hver Præst skal have een Bog at tegne ved Dag og Tid deris Navne udj, som hand trolover og vier sammen, så og de Børns, som band døber i sit Sogn, Egte og Uegte, tillige med Faddernis Navne« (Chr. V, 2-8-7). Heri står intet om de døde. Det kom først med i kirkeritualet af 1685.

Nu skulle man jo tro, at når kirkebøgers oprettelse var så alvorligt indprentet, at der endogså truedes med kaldsfortabelse for dem, der undlod det, måtte det være givet, at kirkebøger ret snart indførtes overalt. Det har dog næppe været tilfældet. To år efter døde Chr. IV, derpå kom svenskekrigene med alle deres ødelæggelser, så der er næppe tvivl om, at det har varet endnu en tid derefter, inden kirkebøger indførtes alle vegne.

Grenå ældste kirkebog 1674-1765

Om en kirkebog er indrettet her i Grenå straks, kan ikke vides. I så fald ville den alligevel være gået tabt, da den ældste præstegård på Østergade brændte. Herom skriver nemlig sognepræsten, hr. Jørgen Sørensen Bagge, i Nørre Herreds Kaldsbog år 1661: »Breve, dokumenter, privilegier, som hører til Kaldet eller Kierchen, item inventarium er altsammen af ildebrand, som anno 1649 denn 29. Juni fortærede oc opbrende den største oc beste part aff byen så oc Kierchenn, Schoelen oc Prestegården, som endnu ligger ubøget oc ganske øde«.

14. marts 1674 blev Gert Wineke udnævnt til sognepræst i Grenå. Han lod omgående en kirkebog anskaffe, en solid, pæn og anselig bog i folio.

På dens første side skriver han:

»I Jesu Nafn Amen
Grønå Kirche-

Bog, hvor udj findes optaget deres Nafne, som trolofves, copuleres, døbes står åben bare Skrifte og begravnes. Oprettet udj 1. Maj 1674, der ieg underskrefne af Gud og min Aller nådigste Arfve Konning og

Herre, Kong Christian Den Femte bleff kaldet og forord net som Sogne Præst her til Stedet.

G. Wineke.

Udi min Tilkomst her til Stedet fant sig ingen Kirkebog, Alterbog eller andet, som Ordinancen tilholder.

Testerer: Wineke«.

Der er en egen stemning over en sådan ældgammel, ærværdig bog, som slet ikke findes over nutidens protokoller, der overalt er ført på skemapapir.

Hele det naive og personlige præg, hvor man overalt sporer manden, der fører bogen, er gemt på disse gulnede blade.

Wineke har forinden brugen inddelt kirkebogen i en række afsnit, hvert til sit brug:

- 1) Trolovelse og brudevielse. Her har han sat som motto: »Det er icke got, at Mennisken er Eene«.
- 2) Børnedåb. Motto: »Uden såe er at nogen igienføees ved Vand og Ånd da kand han ikke komme i Guds Rige«.
- 3) Døbte (uægte).
- 4) Åbenbare skriftemål.
- 5) Liig som ere Begravne. Motto: Salige ere de som ere døde i Herren«.

Vi vil se en lille smule på hvert af disse afsnit.

1. Trolovede og ægteviede

Den første tilførsel under dette punkt, som indleder kirkebogen er:

»Anno 1674. Den 13. Maj troloved Anders Mårtensen Ungkarl - Kirsten Andersdatter Pige. Forlofver: Mårten Jensøn Borger og Handelsmand ibid, Brudgommens Fader.

Lyst: Doiica Exaudi [d.v.s. Søndag før Pinsedag]. Vied: Doiica 12 p. Trin. [12. Søndag efter Trinitatis]«.

Nr. 2: »28. Augustii 1674 trolofved Hr. Ove Broch Med tiener her ibid - Ane Lauritzdatter Rafn Pige. Forlofvere: Hr. Christen Jensen Broch, Sognepræst i Hammeløf oc Proust Nørre Herred, Brudgommens Fader.

Lyst: Doiica 14 p. Trin. Vied: d. 30. September«.

Lidt længere henne i kirkebogen stryger Wineke de latinske benævnelser Dolica m.m. [forkortelse af Dominica] og skriver blot søndag eller slet og ret datoen. I begyndelsen er der kun 1 forlover, næsten altid brudgommens fader. Allerede ved 1690 er der 2 forlovere.

Foruden betegnelserne pige, eller ved fornemt mere personer »Jomfru«, og enke træffes meget hyppigt »besofved Qvind-Folck«. Vielsen fulgte næsten altid ret hurtigt efter forlovelsen: få uger, eller højst et par måneder, meget sjældent ½ år.

I 1686 udnævntes Wineke, der var gift med Griffenfelds søster, til res.

kapellan ved Vor Frelser Kirke i København. I stedet træffes så provst Ove Brochs hånd, en overordentlig jasket, ulæselig og mangelfuld skrift. Denne afløses igen 1729 af hans svigersøn, Poul Winthers, der er klar, læselig og nøjagtig.

Der er faktisk åringer, hvor provst Ove Broch helt har undladt at indføre trolovede og viede.

Det ses i århundredets midte ikke sjældent, at ægtefolk vies . »efter kgl. Bevilling og uden Lysning fra Prædikestolen«, og i så tilfælde undertiden i hjemmet i stedet for i kirken.

Det er mest fornemmere folk af skipper- og handelsstanden, men også både byfoged og sognepræst, der fejrer bryllup på den facon. F.eks.: »10. Septbr. 1760 blev Hr. Jacob Buch Steenstrup, Adjungeret og succederende Sognepræst her i Greenåe og min Datter Anne Sophie Risom copuleret efter kgl. Bevilling her i mit Huus, og samme forrettet af Brudgommens Fader, Hr. Proust Steenstrup, Sognepræst for Rocher. Meenig heder i Sjælland«. Det er pastor Risom, der skriver dette. Med oktober 1765 slutter listen over trolovede og copulerede og dermed Grenå ældste kirkebog.

2. *Barnedåb*

Eksempel: »Anno 1674 Doma Exaudi Niels Christensen Rådmands Barn Anders«. Så kortfattet er dåbstilførslerne i de 2 første præsters tid. Først i 1729 med Poul Winther sker det fremskridt, at faddernes navne medtages, og først hen mod år 1800 begynder man at indføre fødselsdagen.

3. *Døbte (uægte)*

De uden for ægteskab fødte har et afsnit for sig selv i kirkebogen. Den første tilførsel i dette afsnit er meget tragisk: »Den 29. Aug. 1674 fødte her udj Byen eet besoff ved Quindfolck eet uægte Barn kaldet Christian. Moderen døde strax. Faderen en Mand boende i Århus. Nafned kunne icke udspørges, men dette var Moderens Bekiendelse førend hun døde«. Men ellers er formularen denne: »Anno 1677 d. 17. April døbt et uægte Barn kaldet [Pladsen tom] Moderens Nafn Ane Michels-Datter. Udlagde til Barnefader en Rytter ved Nafn [Pladsen tom]«. Det er jo i sandhed ikke megen oplysning, man kan hente af disse tilførsler. Selvfølgelig er som regel pladserne, både den med barnets navn og den udlagte barnefaders navn udfyldt, men i adskillige tilfælde er den ene eller begge altså blevet stående tomme.

De uægte fødslers tal er ikke overvældende, 2-6 stykker om året. Hyppigst er de ved indkvarteringer. En hyppigt forekommende betegnelse for barnefaderen er i så fald rytter, stundom også landsoldat, corporal eller enroutleret matros.

4. *Åbenbar skriftemål*

Som det vil blive nærmere omtalt i et følgende afsnit forstås hermed, at

den, som skulle stå offentlig skrifte, fremtrådte i kordøren, bekendte for menigheden sin synd og derpå modtog syndsforladelse af præsten. Det var næsten udelukket for 2 bestemte synder, der skulde stå »åbenbar Skrifte«, nemlig: Samleje uden for ægteskab og længere tids unkladelse af at gå til herrens bord. Den første årsag var langt den almindeligste. De pågældendes navne og den begåede forseelse indførtes så i kirkebogen. Eksempel: »Anno 1674 d. 31. july public absolveret [d.v.s. offentlig meddelt Syndsforladelse til] Rasmus Olufsen og Berete Lauritz Datter for Leyermål før Ægteskab«.

Eller: »Anno 1676 d. 23. April publ. abs. Ane [Efternavn mangler] for Leyermål med en Rytter. Vidste icke hans Nafn«. Eller: »Anno 1677 d. 8. juni pub. abs. tredje Gang Ane Rasmusdatter Hatkone for Leyermål med en Rytter ved Nafn (mangler)«. Eller: »22. juni pub. abs. Boel for Leyermål med Rasmus Corpotal, som lå her udj Byen til Indqvartering og skal nu boe udj Århus«.

Og for det andet punkt et par eksempler: »Anno 1729 d. 1. April blef Tolder Lyshohes Amme ved Navn Maren Niels Datter publice absolveret for Ude-blivelse fra Sacramenter over Tiden«. Eller: »Anno 1699 d. 18. August pub. abs. Rasmus Jacobsen Nagelsmed som befandtes i Kortspil og Slagsmål Natten ud efter at harid var absolveret oc til om Morgen, da han gik til Alters«.

Det er kun i de første år, at både kvinden og manden mødte til offentlig absolution samtidig. Og det er let at se, at det fremtidig næsten altid var kvinden, som mødte først, som regel kort efter barnedåben. Manden mødte længe efter og stundom slet ikke.

5. *Begravelserne*

Her møder man - fuldkommen ufatteligt for et nutidsmenneske - loven opfyldt på den måde, at der slet og ret står ved årets slutning: »Anno 1674 begrafven 25 Liig«, »Anno 1675 begrafven 27 Liig«, »Anno 1676 begrafven 46 Liig«, »Anno 1677 begr. 47 Liig« o.s.v. Antallet svinger fra 16 i 1680 og til 56 i år 1725.

Lige fra kirkebogens indrettelse og til og med 1732 er dette afsnit ført på ovennævnte kortfattede måde. Det giver jo ikke personalhistorikere ret mange oplysninger. Først fra 1733 begynder sognepræsten at indføre navnet på de personer, som er begravet. Eksempel: »Anno 1733 d. 19. Aug. begrafven Lieutenant Coldings Datter Mette Kristine«. »Anno 1734 d. 11. Marty begrafven jens Jenssøns gode Moder i Åstrup«, »9. April begr. Gl. Michels Hustru af Kiøbenhafn«, »s. A. 1. July begr. Peder Themsøn«, »Anno 1735 d. 18. Juli begr. Gl. Michel af Kiøbenhafn«, »Anno 1736 d. 24. Decbr. Sognepræstens Kieriste« [d.v.s. Poul Winthers egen Hustru, Christiane Marie Broch]. »Anno 1751 9. Juni begr. de oversblefne lefninger af Niels Nagelsmeds Hustru, som brendte i dend ulykkelige store

Ildbrand, som overgik Byen d. 7. Dito«. »1757 d. 12. July Gabriel Bødgers Stifdatter, som druknede i en Brynd og efter Rettens Dom tilkiendtes christelig Begravelse«.

Det var i Chr. V's Lov bestemt, at selvmordere ikke måtte begraves på kirkegården på kristelig vis, men at rakkeren skulle køres ud og begraves i uindviet jord. Men hvis synsmændene udtalte, at gerningen var sket ved et ulykkestilfælde, eller at vedkommende havde handlet i sindsforvirring, fik liget som en stor nåde lov at jordes på kirkegården på kristen vis.

»1762 d. 3. July begr. Jørgen Rasmussen Møller ved Greenåe Mølle, som blev ilde forbrendt ved den ulykkelige Ildsvåde, der lagde Møllen i Aske d. 30. Juni Kl. imellem 7 og 8 Formiddag og døde derefter Kl. 5-6 om Eftermiddagen - Gud nådig bevare os alle fra denne oc anden sådan overfaldende Ulykke for H. Skyld«. Det er Jacob Steenstrup, der som successor for pastor Risom gør denne indførsel.

Således føres begravelseslisten hele denne kirkebog ud. Først hen i 1770erne begynder man at sætte alder til, f.eks. 65 år gammel, derimod aldrig fødselsdag og år. Og ofte må disse aldersangivelser tages med meget stort forbehold. Folks hukommelse var og er jo kort.

Den store forbedring fra 1813

Først ved rescr. af 1. december 1812 sker der en gennemgribende forandring og forbedring. Fødselsdag og dødsdag anføres ved dåb og begravelse, senere kommer også ved ægteskab begge parters fødselsdag og år til o.s.v. Men den mest gennemgribende reform er vel nok den, at fremtidig skulle kirkebøgerne føres i 2 eksemplarer, et af sognepræsten og et af degenen, og at de 2 ekspl. aldrig nogen nat over måtte opbevares under samme tag. På den måde undgik man fra den tid, at disse uerstattelige arkivalier helt kunne mistes ved en pludselig ildsvåde, en skæbne, som var overgået en mængde kirkebøger i det foregående århundrede.

II. Begravelser

I november 1682 udstededes en kgl. allern. forordning angående en række kirkelige forhold og betalingen for disse. Den gav anledning til, at man her i Grenå - som formodentlig rundt omkring i landet udarbejdede de en »Ordinance for Grenå Kirke og Skole«.

Den omfattede anordning om begravelser, brudevielser, barnedåb, kirkegangskoner samt stolestaderne i Grenå Kirke. Den angik både kirken og skolen og deres betjentes forhold og sanktioneredes 7. juni 1693 af stiftamtmanden og biskoppen.¹⁾ Dens første afsnit handler om

1. Begravelser

Det var fra den ældste tid skik, at kirkelige personer samt velhavende eller meget ansete borgere og deres familier begravedes i selve kirken. Det

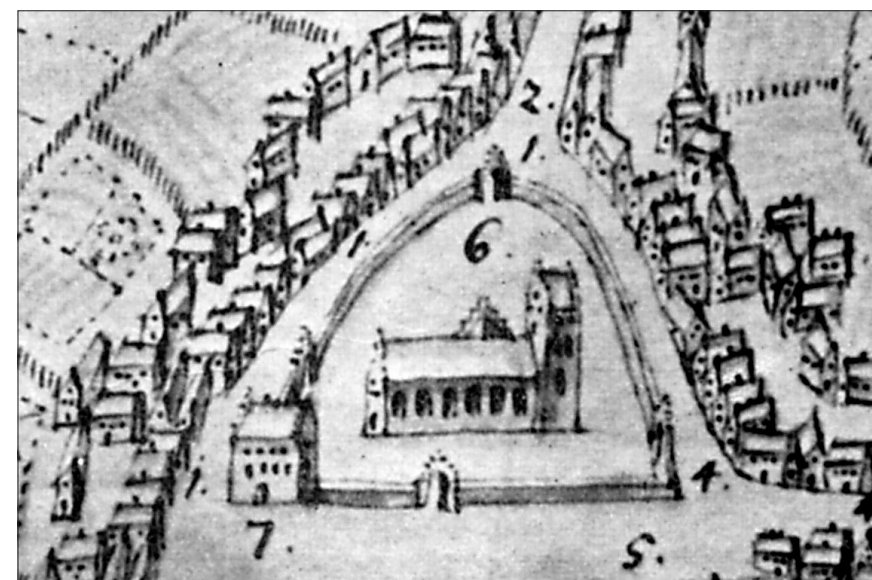
kunne være i særlige sidekapeller eller i murede hvælvinger med særlig indgang ude fra. Men det kunne også være ved ganske simpelt at fjerne nogle sten fra kirkens gulv og der grave en grav og nedsætte kisten. På sidstnævnte måde har det vistnok altid været skik her, i hvert fald i den tid, hvorom man har historiske vidnesbyrd.

Der er ganske vist i 1938 ved lægning af nyt gulv i sideskibet fundet tydelige og meget velbevarede rester af murede hvælvinger fremstillet af middelalderlige munkesten under den nordvestlige del af sideskibets gulv. Det kunne meget vel ligne rester af en meget stor muret slægtsbegravelse. Men rummet var helt opfyldt med jord og murbrokker og blev ikke udgravet til bunds. Der kan derfor intet siges om anvendelsen.

Murværkets beliggenhed i forhold til kirkens murlader også den mulighed stå åben, at begravelsen stammer fra tiden, før sideskibet byggedes, og altså har ligget uden for kirken, men lige op ad muren.

Men ellers er forholdet dette, at nogle få grave inde i kirken har været murede, men de fleste blot kastede.

Fornemst var det selvfølgelig at blive begravet oppe i koret i nærheden af alteret. Lidt billigere var det nede i kirken. Endnu billigere under tårnet,

Forstørret udsnit af kortet i Resens Atlas (udført ca. 1670). Man ser i midten kirken på Torvet omgivet af kirkegården og uden om denne mure til alle sider. Bygningen ved 7 er det gamle rådhus. Sprøjtehuset, der kom til at ligge i hjørnet ved 4, byggedes først i 1756 og er selvfølgelig ikke med på dette kort. - I øvrigt giver Resen selv følgende forklaring: 1 er Nørregade, som han altså tænker fortsat øst om kirkegården, helt til Nr. 2, som er Søndergade. Ved 4 begynder Storegade. Ved 5 begynder Lillegade. 6 Kirken. 7 Rådhuset. Der er ikke noget, som kaldes Torvet. - Man må ikke af bygningernes store antal lade sig forlede til at tro, at der dengang har ligget så mange huse omkring Torvet. Byens grundtakst fra 1682 viser klart, at tallet af bygninger har været omtrent som nu.

i våbenhuset, i sideskibet eller i en af sidegangene. Og endelig var det naturligvis allerbilligst at blive begravet ude på kirkegården, hvortil af gode grunde de allerfleste var henvist. Men også der varierede prisen.

Det må her erindres, at ligesom Grenå ældste kirkegård lå oppe på Bavnhøj omkring Gammel Kirke, således har den næste - og delvis samtidige kirkegård - ligget omkring den nuværende kirke på alle sider og altså udgjort hovedparten af det nuværende torv.

A. Begravelser i kirken

For hver grav, som bliver muret til et fuldvoksnet lig i koret, betales i

Afgift til kirken	10 rdl.
Til et mindre lig fra 5-14 år.....	8 ”
Til et barn under 5 år.....	5 ”

For en umuret grav var prisen henholdsvis 8-6²/₃ og 4 rdl.

For pladser nede i kirken var taksten mindre, aftagende efter beliggenheden, og de billigste var omtrent halvt så dyre som pladserne i koret.

B. På kirkegården

regnedes pladsen lige syd for kirken for den fornemste. Her kostede »et Lejested« til et stort lig 4 mark, til et mindre 3 mark. Syd derfor var en afdeling, hvor prisen var 1 mark mindre.

Og endelig længst mod syd ved indgangen fra Søndergade, altså hvor kastanietræerne nu står, samt desuden både nord og vest for kirken var den ringeste og billigste afdeling. Her kostede begravelserne atter 1 mark mindre. Men rundt langs kirkegårdsmuren og de nærmeste 4 al. fra denne var der »Fri jord til Begravelse af alle de fattige og forarmede Stakler«. ¹⁾

For folk fra Gammelsovn var der en særlig bestemmelse, nemlig den, at »de som bebor Hel-Gårde nyder deres Lejer Sted i det bedste Rum ved Kirkens søndre Side«, Halvgårds folk i det næste og fjerdedels-gårdsfolk i det yderste stykke eller også vest og øst for kirken.

De af Grenå bys beboere, der dyrker jord, har de samme betingelser som Gl. Sogns folk, alt efter deres jorders størrelse. For en muret grav på kirkegården betaltes der en ekstra af gift. Ved de store gravninger, som i forskellig anledning er foregået på Torvet, er der afdækket ganske enkelte murede grave.

I selve kirken var der desuden eksrabetaling for at få lov til at lægge en gravsten med navn på over graven. Af den slags er der fundet adskillige ved den store restaurering i 1865. Endelig måtte man, hvis man ville op-hænge et Epitafium på kirkens mur, betale 10 rdl.

Ingen overdådige begravelser

For at modarbejde tidens overhåndtagende lyst til at gøre begravelserne mere og mere fornemme og kostbare, udstedte kongerne forskellige for-

ordninger. Hovedforordningen er fra 17. november 1682.

Her er nogle enkelte af bestemmelserne:

- 1) Liget må kun klædes i ganske jævne ligklæder.
- 2) Kisten skal lukkes til senest 4 dage efter døden.
- 3) Kisten skal være slet og ret med 8 håndgreb og oven på kisten årstallet og den døde navn på jern- eller blikplade. Strengt forbud imod enhver pynt og forsiring.
- 4) Forbud mod enhver udsmykning af sørgehuset og mod al overdådig bespisning af dem, der møder til begravelsen. [Der nævnes endogså, hvor mange retter mad der må serveres].
- 5) Begravelsen skal foregå ved dagens lys.
- 6) Følget må ikke bestå af mere end 6 par mandfolk ud over forældre, børn og søskende - og »ganske ingen Qvindfolk«. Det var nogle enkelte af de vigtigste paragraffer.

Der var overordentlig høje bøder for overtrædelse, hvad man har et par meget håndgribelige beviser for i Grenå tingbog for 1729.

Her følger efter skifteudskriftet fra byarkivet et par ganske dagligdags opgørelser af

Grenåborgeres begravelsesudgifter

Optegnelse på hvad der er anvendt og bekostet på Sal. Maren Ingvorsdatter udi hendes sygdom og til hendes begravelse:

Først hr. Seier for at prædike over hendes lig	2 slet dir. *)
Skolemesteren for hendes lig at sjunge til graven	1 ”
Givet dennom, som haver våget over hende i hendes Sygdom, 1 tønne øl for penge.....	1 mark
Noch givet for 3 »Saufdieller«.	
[Fjæl] til hendes kiste.....	3 ”
Noch for kisten at lade gøre.....	1¼ ”
Noch for søm til kisten	6 skilling
Noch for sværte og hornlim	2 ”
Noch for papir	1 ”
Noch for hendes testamente at lade skrive.....	4 ”
Noch for graven at grave.....	12 ”
Givet dem, som ringede for hendes lig	1 mark
Noch for ligklædet	1 ”
Noch for lys	1 ”
Noch for 1 tønne kul	7 skilling
Noch for 5 stob øl	15 ”

*) 1 rdl. var 6 mark eller 96 skilling. 1 slettedaler var kun 4 mark = 54 skilling = 130 øre.

»Oc blevf hun begraaffuen her vdj Grænnå den 15. Octobris Anno 1638«.

Anno 1651 d. 27. oktober var borgmester Peder Pedersen Trøy og rådmændene Michel Sørensen Kremer og Niels Christensen som vurderingsmænd i Sal. Jens Jensen Kock's hus for at vurdere og dele hans bo.

Gæld fra den sal. mands begravelse:

Hr. Jørgen Sørensen for den salig mands lig at prædike over.....	1 daler
Oluf Pedersen, latinsk skolemester, for hans lig at sjunge til graven.....	2 mark
For ligklædet.....	1 ”
For graven at lade kaste	12 skilling
For lys, som blev brændt over hans lig	12 ”
For 17 kander øl, som blev drukket, medens hans lig var over jorden	1 dlr. 4 sk.
For kringler	1 mark
For hans ligkiste med jern håndgreb udi.....	2 rdl

III. Stolestaderne

En hel del af »Stolene« (d.v.s. bænkene) var lukket med en lille låge ud til midtergangen og forpagtedes ud imod en årlig afgift, som altså kom kirken til indtægt. Prisen derpå var følgende: For en mands eller kvindes stolestade gives til indfæstning af hvert stade 4 mark og siden årlig i fæste af hver ½ mark. Det var for de, øverste og bedste pladser. For de nederste og ringere var prisen den halve.

»Men Gammel Sogns Bønder, som søger Kirken og yder Tiende til den, nyder fri Stolestader, dog kun af de nederste.«¹⁾ Jeg har derom set en gammel bestemmelse, men glemt at notere, hvor den findes. Den gik ud på, at de af Gammel Sogns bønder, som havde søgt den i året 1558 nedlagte »Gammel Kirke«, og som altså ved nedlæggelsen havde mistet deres kirke, skulde have fortrinsret til pladserne i sideskibet i kirken på Torvet.

Den ordning med de betalte stolestader, synes jo lidt mærkelig for nutidsmennesker, selv om det ikke er så meget længe siden, at den endnu eksisterede ved nogle af de københavnske kirker. Den har derimod sikkert faldet ganske naturlig for datiden. Men at ordningen med den tidsudprægede hævde af rang og stand kunne give anledning til bitre stridigheder, har man eksempel på i

Stolestadestriden

Der findes ikke alene her i Grenå, men rundt i landet i tiden 1700-1720 adskillige tilfælde, hvor striden om stolestaderne har antaget ret drastiske former.

Det er tidligere beskrevet, hvorledes byskriver Ponichs datter under

højmesse gudstjenesten i Grenå Kirke 3. påskedag 1711 fornærmedes med grove ord af to andre kvinder.

Da Anna Ponich var kommet ind i kirkestolen, knælede hun først ned og bad, som skik var. Da hun rejste sig op igen, var der ingen plads mellem de to nærmest siddende kvinder, så at hun kom til at sætte sig på skødet af den ene af dem. Konen greb hende om livet og satte hende over på en anden plads, idet hun brugte de ord, at »om Anna kom i Kirken mere, skulde hun tage på hende, så det skulle knage i hvert Ben i hendes Krop«. Den anden af konerne havde sagt, at »om hun kom i Kirken tiere, skulde Djævelen fare i hende«. Sagen kom for retten, men endte med forlig.

I et andet tilfælde fra 1720 var det ganske givet rangspørgsmålet, det drejede sig om. Det afgjordes ikke ved den lokale ret, men gik til stiftamtmanden og er bl.a. optaget i »Huberts Aktstykker«. Johanna Frederike Baden Haupt indberettede til stiftamtmanden, at byfoged Blichfeld og hendes mand, Jens Rasmussen, om var tolder i Grenå, på fælles bekostning havde indrettet en stol i kirken for deres koner, hvor de også fredeligt havde søgt sammen indtil nu sidst afvigte Hellig 3 Kongers dag, da hun kom og fandt stolen afdelt i 2 rum og låsen forandret, så hun ikke med sin sædvanlige nøgle kunne lukke sig ind og komme til sæde i stolen. Hun beder nu stiftamtmanden skaffe hende hendes stolestade igen: Byfoged Blichfeld erklærede at han i 1715 havde købt et stolestade til 16 mark, hvoraf toldereren havde betalt det halve. Byfogedens kone med sin broderdatter og tolderens kone med sin datter søgte så deri »ikke uden megen Knurren af bemeldte Tolderkone, formedelst hendes Datter, som var et Barn, ikke måtte sidde udenfor min Broderdatter, som er en fuldvoksen Pige og lige såvel en Præstedatter som hun. Min [altså Byfogdens] Kone, som er sagtfærdig og stille, holdt hende altid hendes Mund til gode med Tavshed o.s.v.«.

Byfogdens kone havde været syg i julehelligdagene, Da hun nu Hellig 3 Kongers dag kom i kirke igen og ville lukke stoledøren i efter sig, kom tolderkonen springende efter hende, rykkede døren op og larmede som et ubesindigt menneske, både under sangen og en del af prædiken, så folk i kirken så efter hende med forundring. Dette hendes utilbørlige forhold mente Blichfeld nok, at han havde haft grund til at drage under rettens kendelse til vedbørlig straf for tolderkonen. Men da toldereren var hans gode ven, lod han det stå hen indtil videre. Dog vil han have sig sagen reserveret, hvis de ikke lader ham nyde fred. Toldereren har boet her i Grenå i 20 år og intet betalt til kirken før nu halvdelen af de 16 mark. Derimod svarer byfogden tiende af 2 tdr. hartkorn og har megen ulempe med kirken med synsforretning m.m. Han beder derfor stiftamtmanden »conservere ham sin Ret«. »Vil Tolderens Kone benytte den øverste Kvindestol ved Altergulvet, hvorhen hun siden har søgt, da kan hun gerne, når hun vil betale deraf. Men at bygge et Pulpitur til hende går ikke an, da Kirken er lang og mørk, og vil komme til at ligne et Hospital«.

Sagen er kun refereret i Hüberts aktstykker og har ikke været for Grenå Byting, hvorfor dens videre forløb ikke kan ses af tingbogen. Der er anledning til at minde om, at kvinderne altid dengang sad i stolerækken i kirkens nordre side og mændene i stolerækken syd for midtergangen. Derfor var mændenes indgang og våbenhuset overalt i kirkernes sydside. Endvidere må bemærkes, at kirken dengang havde »Pulpitur«, altså en slags balkon langs væggene, og at den omstridte stol, efter et udtryk hos byfogden at dømme, må have været indrettet der.

Hüberts beretter bl.a. også om en omtrent samtidig strid fra Århus, hvor to kvinde mennesker ikke kunne enes om, hvem der skulle have det øverste sæde i stolen. Det havde altid været skik, at pigerne tog plads efter koner og enker, men det ville pigen ikke finde sig i. Konen var en fattig enke, og pigen var selv datter af en fattig enke og kom sidst til kirke. I dette tilfælde har det jo da afgjort ikke været økonomisk forrang, det drejede sig om kvindfolkene skændtes, så menigheden hørte mere efter dem end efter sangen.

At stolestade-pengene ikke altid indbetaltes så regelmæssigt til kirken, som de burde, er der flere eksempler på. Således sagsøger kirkeværgen, farver Struch, i 1787 en del borgere, deriblandt købmand Jens Nielsen Bang for resterende stolestade penge.

Det har her i Grenå længere frem i tiden fortrinsvis eller måske udelukkende været stolestaderne på pulpituret, som har været udlejet. Hermed vedblev man, lige indtil kirkens restaurering i 1865, da pulpiturene fjernes.

Udlejningen skete - i hvert fald i slutningen - en gang årlig ved offentlig auktion. Således ses i »Grenå Avis« 5. maj 1862 et avertissement fra byfogeden om, at 6 pulpiturestole opbydes til bortleje for 1 år.

At der i kirken også kunne forefalde hæftig ordstrid eller endnu værre ting i anledning af andet end stolestaderne og deres indehaveres rang, er der beviser nok for retsprotokollerne, som dog ikke her skal fremdrages.

IV. Offentlig skriftemål

Lejermålsbøder

Det åbenbare eller offentlige skriftemål er lige kort berørt under omtalen af kirkebøgerne. Det var en straf, som i og for sig kunne anvendes for alle synder, men som i praksis kun anvendtes over 2 bestemte forseelser: dels for længere tids udeblivelse fra alterets sakramente, dels og navnlig for lejermål, især hvis følgerne var åbenlyse i skikkelse af et barn. Lejermål var det strafferetlige udtryk for samleje uden for ægteskab.

Om fremgangsmåden bestemmer Chr. V's ordinans af 25. juli 1685, at vedkommende nogle dage i forvejen skal have begæret afløsning hos præsten.

Efter prædikenen på den dag, da det offentlige skriftemål skal ske, med-

delers præsten fra prædikestolen, at der er en bod færdig synder (synderinde), som har forset sig imod det eller det bud og dermed forarget denne christi menighed, hvorfor vedkommende nu i dag indstiller sig her for guds menighed for offentlig at afbede sin begangne forseelse hos gud og forargelse hos menigheden. Herefter anmoder præsten om menighedens forbøn. Under første vers af en af datidens pønitensesalmer, som ikke findes i den nuværende kirkesalmebog, går synderen op i kordøren og lægger sig på knæ på det nederste trin.

Efter salmen kommer præsten hen til vedkommende, fremstiller for ham og menigheden den begangne synds vederstyggelighed, hvorefter han med navns nævnelse tilspørger vedkommende, om han eller hun fortryder sin grove forseelse, hvormed er fortjent guds vrede og evige straf. Om han vil beflitte sig på et bedre levned o.s.v. o.s.v. På hvert af disse spørgsmål må synderen svare et tydeligt ja. Herefter rejser han sig, vender sig mod menigheden og siger: »Jeg beder, at I Guds Børn ville forlade mig denne min begangne Forseelse og ikke støde eder på mig eller tage Forargelse mere«.

Så knæler vedkommende atter ned, hvorefter præsten ved håndspålgelse meddeler syndsforladelse.

Derpå deltager synderen sammen med den øvrige menighed i altergangen, efter at forinden næstsidste vers af »Af Dybsens Nød« er afsunget:

»Og Synden hos os er mangefold
Hos Gud er meget meere Nåde.
At hielppe os, er hand vel huld
Af Nøød og alskens Våde.
Hand er forvist den rette Tolk
Som haver forløøst al Israels Folk
Af Sorrig og Synder alle«.¹)

Om hyppigheden af »Offentlig Absolutions« anvendelse samt oplysende lokale eksempler - derpå er der meddelt noget heri under »Kirkebøger«.

Det åbenbare skriftemål var et voldsomt våben i såvel den kirkelige som den verdslige øvrigheds hånd i en tid, da kirken besad en ganske anden magt over mennesker endnu. Der kunne derfor ske misbrug deraf. For at modarbejde dette udkom der i 1735 en kgl. ordre, som gik ud på, at »Kirkens Disciplin ej må misbruges af den verdslige Øvrighed«, og at »Schandløse Sager skulde behandles for lukkede Døre«.

Ved kgl. anordning af 8. juni 1767¹⁾ blev der truffet bestemmelse om, at det i loven for lejermål anordnede offentlige skriftemål herefter skulle være ophævet. Dermed forsvinder såvel fra kirke som fra kirkebog denne modbydelige skik, hvorved et par enkelte forseelser frem for alle andre publiceres for hele den nysgerrige offentlighed.

Lejermålsbøden

Med det offentlige skriftemål og absolutionen havde synderen ordnet sit forhold til den ene af parterne, nemlig kirken. Men der stod endnu tilbage at ordne det med den anden part, den borgerlige øvrighed, idet denne havde krav på en lejermålsbøde. Dennes størrelse var fastsat i Chr. V's danske lov, der herom siger: »Hvo som nogen Quindes Person beligger, bøde til sit Herskab 24 Lod Sølv og Quindfolcket 12 Lod Sølv og stande begge åben bar Skrifte. Have de ikke Middel til Bøderne, da straffes de efter Formue og med Fængsel på Kroppen«.

Jeg anfører her et par enkelte eksempler: 5. marts 1708 var for retten indstævnet Christian Sørensen, tjenende i Grenå Mølle, og Johanne Ifversdatter for at lide dom angående deres lejermålsbøder, »som de er skyldige at betale til Hs. Mayst. Kongen for begangen Lejermål her udi Byen og dens District«. De var ikke mødt, men i stedet Peder Nielsen, ejer af Sønder Mølle. Han mente, at da han boede uden for byen, var hans tjenestekarl ikke pligtig at svare nogen bøde til Grenå by, så meget mindre som han selv var ejer af møllen og altså karlens herskab.

Byfogden måtte gøre mølleren opmærksom på, hvad han sikkert meget godt selv vidste, at møllen »sorterer under Grenå Bys Frihed«. Mølleren er derfor fritaget for matrikelskat, familie- og andre skatter og svarer alene »borgerlig Tyng«. Deraf følger, at »Sagefald tilhører Hs. Mayst. Kongen, som under Byens Frihed er begreben«. Mølleren påstand kan altså ikke tages til følge. Karlen og pigen må derfor inden 15 dages forløb betale deres bøder eller i mangel på betaling efter lovens anordning lide fængsel og straf på kroppen.

Justitsprotokollen udviser, at parret af mangel på evne til at betale måtte afsone bøden med fængsel på vand og brød i arresten på Torvet.

Udtrykket i Chr. V's Danske Lov »24 Lod Sølv« svarede til 12 rdl. Loven bestemmer endvidere i en følgende paragraf: »Hvis nogen beligger Mø eller Enke, som tilforn haver været uberygtet, men siger Nej til Gerningen, og hun han nem ej kan overbevise, da værge han sig derfor med sin Ed«.

20. august 1708 mødte for Retten Rasmus Jacobsen Nagelsmed. Han havde ladet indstævne Gjertrud Nielsdatter, »som tvende Gange, ja vel muligt endogså trede Gange havde været besøvet«, for dom at lide i følgende sag: »Gjertrud havde ved Barsedåben i Grenå Kirke udlagt ham som Barnefader til hendes uden for Ægteskab fødte Barn. Nagelsmeden vil nu med sin corporlige Ed efter Loven frigøre sig og bevise, at han ej er Barnefader og ej heller i ringeste Måde har haft nogen legemlig Handtering med hende«.

Gjertrud hævdede på det bestemteste, at ingen andre end Nagelsmeden »havde haft nogen legemlig Omgængelse til Børn med hende angående det sidste Barn, hun havde født«.

Sagen udsattes til oplysning ved vidneførsel. Flere vidner udtalte sig

klart og afgjort til pigens fordel. Flere hævdede, at Gjertrud ikke havde kunnet være i fred for Rasmus Nagelsmeds sledske ord og tilnærmelser, lige indtil hun omsider åbenbarede ham, at hun var med barn. Fra den tid viste han sig slet ikke mere hos hende.

Madmoderen havde ofte truffet ham siddende på sengestokken og flere gange jaget ham op af Gjertruds seng. Også pigens husbond havde flere gange truffet Rasmus i pigens seng. Byfogden formanede - efter sin embedspligt - Nagelsmeden, »at han vel skulde betænke sig«. »Hvis han i mindste Måde kunne vide sig skyldig i den beskyldte Gerning, at han da ikke i Stedet for en liden timelig Straf skulde ved falsk Ed forskertse sin evige Salighed og derved give sig med Liv og Sjæl Djævelen og alt hans Selskab i Vold og pines evindeligt udj Helvede og til med her i Verden drages med en ond Samvittighed«.

Men Rasmus fastholdt, at han ikke »havde haft Omgængelse til Barn med Gjertrud siden før Høst sidste År og derfor ikke kunde være Barnefader«. Det var en tidsangivelse, som vidnerne enstemmig havde benægtet. Byfogden udsatte sagen i endnu 14 dage, så Rasmus kunne betænke sit ansvar angående falsk ed. Men intet hjalp. Byfogden måtte til den fastsatte tid tage imod Nagelsmedens benægtelsesed og frikende ham.

Et par tingdage efter idømtes pigen i lejermålsbøde 6 rdl., hvad altså må svare til 12 lod sølv, samt 2 rdl. i omkostninger. »I Mangel på Betaling da at lide Fængsel på Kroppen«. Gjertruds Domfældelse var lige ved nytårstid. I sin årlige indberetning skriver provst Broch: »5. Oct. 1708 blev Gjertrud Nielsdatter publice absolveret i Grenå Kirke for Lejermål og udlagde til Barnefader Rasmus Jacobsen, som haver befriet sig med Ed og er frikendt, men hun er udi Armod og lider Hunger og Kummer. Ellers er ingen falden for Lejermål i Grenå udi det År 1708. Testerer Ove Christensen Broch«.

Det ses altså, at fremgangsmåden var den, at sognepræsten efter offentligt skrifte sendte en skriftlig meddelelse til byfogden, som så sørgede for at få bødesagen afgjort.

Nedsættelse af lejermålsbøder for ubemidlede

I 1725 udkom en kgl. forordn. som fast slog, »at der ved Lejermålsbøder udj Kjøbstæderne må ske Aftegning«. Der med mentes, at byfogden måtte forhandle med uformuende overtrædere om bødens nedsættelse. Man anlagde selvfølgelig det meget praktiske synspunkt, at det var bedre at få en lille bøde i kassen end at skulle underholde synderen i arresten. Det ses da også i adskillige tilfælde i de følgende år, at dommeren nedsætter bøden og får den betalt, men at der da altid må et par vederhæftige vidner til at udtale sig om syndernes uformuenhed.

Under Struensee ophævedes lejermålsbøderne ved forordn. 13. juni 1771, men genindførtes efter Struensees fald.

I 1800 forandredes de til ganske lave pengebøder og bortfaldt endelig

ved plakat af 12. juni 1812.

I marts 1763 var en pige, Anna Simonsdatter, og en tjenestekarl, Niels Pedersen Fisker, indstævnet for lejermålsbøde. På dommerens spørgsmål svarede pigen, at hun gerne ville, men ej kunne betale bøden, »da hun ej engang havde de nødtørftige Klæder til hendes Krop og ikke ejede en eneste Skilling i Penge«.

Niels Fisker var syg og derfor ikke mødt. Hans husbond erklærede, at han var en fattig tjenestekarl, og at det lidet, han havde ejet, var blevet borte ved en brand, hvor han tjente.

»I Anledning af de fattige Omstændigheder idømtes så Niels Fisker en Bøde på 1 Rdl. 2 Mk. og Pigen 4 Mark«, »som hun ventelig hos godt Folk kunne få tilvejebragt«.

I et andet tilfælde fra 1778 »aftinges« lejermålsbøden til 1 rdl. 3 mark, fordi karlen, der var ganske uformuende, straks trolovede sig med den besvangrede pige.

I et tredje tilfælde erklærede en enke med 4 uforsørgede børn og under fattigvæsenet, at hun end ikke kan betale blot 1 mark i bøde uden vedbetleri.

I 1790 kom en forordning om, at uægte børns fædre, som ikke udreder det bidrag til sådanne børns opfostring, som de er idømt efter den gældende forordning, bør hensættes i forbedrings- eller tugthus.

Militære personers forrettigheder

Der findes i kirkebogen eksempler nok på, at en pige, som er besvangret af en soldat, står offentlig skrifte. Derimod forekommer det ikke, at soldaten møder. Det beror på, at der eksisterede en kgl. resolution om, at militære personer var fritaget for offentlig skrifte i den slags sager. Ja, ved et rescr. af 23. juni 1741 udvidedes det endogså til, at »om nogen besvangrer en Kvinde, forinden han bliver enroulleret [d.v.s. hvervet til militærtjeneste], men Gerningen først bliver åbenbar, efter at han er en roulleret, da er han fri for det åbenbare Skriftemål«.

Det samme gælder lejermålsbøden. Man har derom et betegnende tilfælde fra 1744, som angår en skræddersvend Gregers Hansen her i Grenå. Han var anklaget for lejermål med en pige, men desuden også for opsæt-sighed mod byfogden, da han skulde anholdes. På vejen til arresten rev han sig løs og løb hen til en på orlov hjemmeværende soldat, som han kendte. Af denne lod han sig hverve til soldat, fik en daler i håndpenge og lånte vedkommende soldats »røde Kjole«, d.v.s. våbenfrakke, og hans kårde. Da Gregers så blev fanget igen, henholdt han sig til det pågældende rescript. Dette var dog en lovlig grov komedie og gavnede ham ikke,³⁾ han måtte af med bøden.

Selv om man synes, at datidens forhold over for hele dette spørgsmål var meget urimelig, så må det erindres, at der dog allerede dengang var sket

adskillige forandringer i human retning, navnlig over for kvinden.

Chr. V's Danske Lov havde oprindeligt flere meget skærpende bestemmelser. F.eks. bestemtes i lovens 6-13-9, at om et berygtet kvindfolk tredjedang træffes i lejermål, »straffes hun uden al Nåde til Kagen«, d.v.s. offentlig piskning, bundet til byens kag på Torvet. Det samme gælder, hvis hun ved det åbenbare skriftemål løgnagtig udlægger en mand som barnefader, der ikke er det. Men der var jo her det svage punkt, at mandspersonen under visse forhold kunne fri sig ved benægtelsesed, og kvinden alligevel ende på Kagen, således som det f.eks. kan ses af et tilfælde tidligere. Med hensyn til kagstrygning som straf for kvinder i lejermålssager skete der en forandring i 1751, idet rescript af 19. marts bestemmer, at »de Qvindes Personer, som tredje Gang avler Børn i Løstgighed, skal i Stedet for den i Loven befalede Straf at kagstryges fremtidig hendømmes til nærmeste Tugthus«.

V. Trolovelse

Et kirkeligt forhold, som nu er et helt ukendt begreb, men som i 17. og 18. årh. spillede en meget stor rolle, var trolovelsen. Denne var en ældgammel kirkelig ceremoni, men fik efter Reformationen en nærmere præciseret plads som en nødvendig indledning til ægteskabet. Rituallet fastsætter, at »ingen kan ved Ægteskab tilsammen vies, uden at de tilforn er trolovet, og at der så 3 på hinanden følgende Søndage er lyst for dem fra Prædikestolen«. Adelen havde dog her en undtagelsesstilling som på så mange andre punkter.

Trolovelsen skulde foretages af præsten i mindst 5 vidners overværelse, men kunne ske i præstens stue eller i en af parternes hjem efter behag. Rituallet var omtrent som til vielsen. Straks efter skulde så lysnes, og derefter kom selve vielsen.

Uagtet nu ordinansen og Chr. V's Danske Lov ganske tydeligt fastslog, at »de som således trolovede ere, dog ej må søge Seng med hverandre, før end de ere sammen viede i Kirken«, og at »de, som fordrister sig til derimod at handle, straffes af Øvrigheden«, så var det dog meget almindeligt, at trolovelsen betragtedes som begyndelsen til ægteskabeligt forhold. Der er da også adskillige eksempler på, at ægtefolk har stået åbenbar skrifte i kirken for lejermål i tiden mellem trolovelsen og vielsen, således som det kan ses senere heri.

Her er et eksempel fra 1601 fra det nærmeste opland, som viser, hvor alvorligt man tog sagen: Præsten i Lyngby havde haft en kapellan. Denne havde »beligget« præstens datter, men de var blevet viet af den gamle præst, førend hun gjorde barsel. Præsten idømtes en pengebøde og desuden at bekende sin forseelse fra prædikestolen. Kapellanden, der imidlertid havde fået andet embede, fradømtes dette, men benådedes af kongens nåde på visse vilkår.

Det var præstens pligt at forrette trolovelsen, men der kunne dog forekomme forhold, som fritog ham. Således fortæller tingbogen for 1603, at hr. Terkel Pedersen fornærmedes i sit hus af en Clemen Rasmussen, fordi han havde sagt nej til at »offuervere thouff fokk, som wilde throl uffuis med huer andre«. Clemen Rasmussen måtte afbede sin optræden på tinge. Følgelig har der vel været lovlig grund til præstens nægtelse.

VI. Helligdagsanordningen

Chr. V's Lov fastsatte meget strenge straffe for overtrædelse af helligdagsanordningen.

Der var mulkt for ikke at møde i kirken om søndagen til gudstjenesten (en tid skulle man endda møde til begge gudstjenester). Ligeledes var der straf for at foretage arbejde om helligdagene.

Folk skulle lade deres børn og unge folk møde til kirketjenesten og efter denne blive i kirken og der af degnen eller substitutten undervises i deres gudelige lærdom. Der var straf for at sælge eller udtappe øl om helligdage, før aftensangen var endt.

»Befindes Ungdommen på Kirkegården med Legen, Stimen eller anden Uskikkelighed, når Gudstjenesten forrettes og derved vanhelliger Tjenesten, da skal de, der have Tilsyn dermed, have Magt til at straffe de små derfor med Ris eller Pisk og de store med Gabestokken«. »Letfærdig og forargelig Legen om Jul eller andre Tider, samt Fastelavnsløben forbydes strengeligen og bør alvorligen straffes«.

Eksempler på overtrædelse af helligdagsanordningen

21. august 1747. Byfogden lader indkalde for retten borger og skomager i Grenå, Rasmus Qvist, samt hans svend, og ligeledes skomager Anders Muurmand, formedelst de den sidste søndag i juli under prædiken har passet deres arbejde og således forsømt gudstjenesten, og fordi de, da de dagen derpå var indkaldt på rådstuen, ikke har villet betale den bøde, som de var ifaldet efter lov og forordning. Byfogden fruer med indberetning til stiftamtmanden. De pågældende erklærer - sig nu villige til at betale bøden.

23. august 1706. I retten var indstævnet skipper Rasmus Tårsøe og en halv snes andre borgere, som den afvigte søndag havde forrettet høstarbejde i marken tværtimod kgl. maystæts forordning. De indstævnedes erklærede, at de kun havde arbejdet søndag eftermiddag, efter at aftensangen var endt, og kun for at »conservere deres Korn, som stod på Marken, i det vanskelige Høstvejr«. Byfogden lod sig fornøje dermed og fældede den dom, at de »alleniste til en Kiendelse sig fra Helligdagsarbejde at entholde« skulle betale enhver til de fattiges kasse 8 sk. samt afholde sagens omkostninger.

Byfogden og vægteren m.fl. må inquirere om helligdagene

Det er en selvfølge, at til streng håndhævdelse af loven var det ikke tilstrækkeligt, at øvrigheden sad hjemme og ventede på anmeldelser af overtrædelser. Byfoged Ulsøe svarede da også i 1731 stiftamtmanden på en forespørgsel, at der ikke i Grenå er nogen; som er ifaldet mulkt efter den nye anordning af 21. april 1730 uagtet han - selv fjerde - hver helligdag inquirerer og vægteren med 2 mand patrullerer fra om morgenen helt tidlig til om aftenen Kl. 11 à 12.¹⁾

Røget tobak og forsømt kirkegangen

11. maj 1750. Byfoged Bager nævner, hvorledes han sidstleden høje og hellige bededag under aftensangen i sin egenskab af politimester med 2 Mand gik rundt og inquirerede. Der var adskillige steder, hvor helligdagsordningen blev groft overtrådt:

1. Hos skipper Niels Degn havde Laurs Ruugård sidder og røget tobak. Da byfogden kom ind, ville han ikke engang løfte på sin hat.
2. I Jens Ensløfs Hus fandtes en bonde, Jens Miller fra Sangstrup, som dog hverken havde øl eller brændevin, men som sad og røg på sin tobakspibe.
3. Hos Laurs Skomager fandtes Christian Madsen Guldsmed samt Anders Tømmermand såvel som værten. De røg alle tobak. Der var et krus på bordet, men om der var øl deri eller ej, vidste vidnet ikke.

Af de indstævnedes var bl.a. mødt købmand Niels Christensen Degn. Han indrømmede rigtigheden, men hævdede, at han selv om formiddagen havde været til højmesse, og hans kone var til aftensang. Så var Rasmus Ruugård kommet ind til ham i et vigtigt ærinde og havde fået en pibe tobak, »men intet blev der skænket Øl eller Brændevin eller brugt nogen Guds Fortørnelse«. Han håbede derfor at slippe for mulkt. »Det kan vel ikke være strafværdigt, at een Person bliver hjemme at opvarte sit Hus og forsyne sine Creaturer«.

Niels Degns Svigersøn var indkaldt som vidne. På forespørgsel, om Niels Degn ikke tit og ofte havde solgt købmandsvarer eller gjort andet, som var stridende mod hs. maystæts højpriselige lov og forordning, svarede han: »Jo, Niels Degn havde tit og ofte spillet Kort med Byfogden både i sit eget Hus og i Byfogdens til hen imod Kl. 12«. På spørgsmål om, hvornår det havde været, svarede han, at det kunne han ikke så nøje erindre. Det var jo i sandhed en klam erklæring at modtage for byfoged Bager og få tilført protokollen!

Byfogden tilbød dem at slippe med at betale en bøde hver på 16 skilling til de fattiges kasse og for sit eget vedkommende at give afkald på sagens omkostninger.

Men de indstævnedes sagde pure nej til at indgå på disse lempelige vil-

kår. Og byfogden så sig »med Beklagelse« nødt til at optage tingsvidne om sagen og lade den indgå til stiftamtet - uagtet han havde været så moderat »at begiære icke meere end 1 Mark af enhver til Bekostning og til de fattiges Casse og for hans egen Besværighed slet intet«.¹)

Julestue og dobbelgilde

28. februar 1746. Pastor Risom lader »efter sin Embeds Pligt for at se al Uorden her i Byen afskaffet« indstævne skipper Niels Ensløf, som sammen med en del gæster sidste fastelavns mandag nat og dagen derpå skal have drukket, spillet og sværmet. »Hvilket er imod Guds Bud og Kongens Lov og Forordning særdeles i denne hellige Påske«.

De tiltalte undrede sig over, at de anklages, fordi de efter gammel skik har gjort sig noget til gode i fastelavnen på den dag, da enhver efter sædvane fornøjer sig med spadsergang eller i kompagni hos gode venner. De kan ikke indse at have forsyndet sig i de ting, som stævningen angår, og vil ikke godvillig tage mod noget bødeforelæg.²)

4. februar 1754 lader byfoged Behr indstævne Niels Pedersen Ginderup og Niels Lind, begge borgere i Grenå, fordi de havde holdt dobbelgilde og usømmelig lystighed i førstnævntes hus - sidstleden 17. januar. Der blev spillet og danset og drukket til ungefæhr kl. 4 om morgenen. Som et særligt graverende forhold fremhævede byfogden, at han lige forud, nemlig d. 5. januar »efter Kgl. Forordning havde ladet slig Omgang og Brug offentlig aflyse fra Rådstuen« og endvidere på en direkte anmodning om tilladelse til afholdelse af denne julestue og dobbelgilde udtrykkelig svaret nej. Kirurgus Frederik Wulff og murermester Hieronimus, der havde ageret spillemænd, var indstævnet som vidner sammen med mange andre. Sagen endte selvfølgelig med idømmelse af bøder efter anordningen.

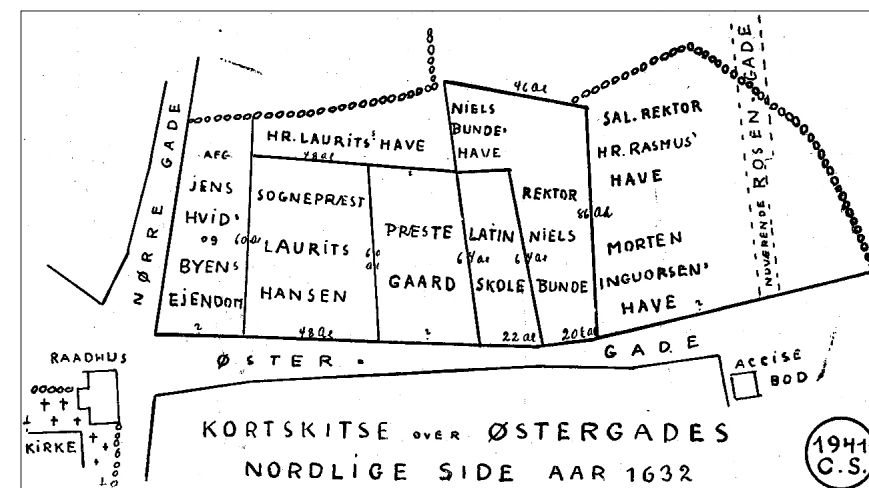
Disse spredte træk skulde vise praktiske eksempler på overtrædelse af de forskellige punkter i helligdagsanordningen. Nu må man ingeniunde af denne samling lade sig forlede til at tro, at det har været begivenheder, der ofte forefandt, endnu mindre, at det har været en særlig forvorten eller ryggesløs slægt, som har levet her i staden i hine tider. Tværtimod! Og det kan jo i sandhed siges, at så godt som ingen af disse forholdsvis uskyldige handlinger ville have været bragt for retten i vore dage endsige have medført straf.

Hvor har præstegården i Østergade ligget?

En dokumentation, som kan overspringes

Det har vist sig, at der er læsere, som har misforstået det grundlag; hvorpå jeg har bygget min kortskitse af Østergades nordre del, således som den må have set ud omkring år 1630-50, og hvori jeg har fastlagt beliggenheden af den i 1649 nedbrændte Præstegård og Latinskole - altså den bygning »Prouste-Gården« som Chr. III i 1558 skænkede til skolens og rektors brug. Da det med god grund i manges øjne er af vigtighed at få fast bund under fødderne her og få beliggenheden fastslået så klart og pålideligt som muligt, skal jeg - for én gang for alle uimodsigeligt at fastslå beliggenheden - fremlægge beviserne.

Jeg anfører da her et ganske kort og klart udtog af de 3 langtrukne og snørklede skøder, hvorpå beviset bygger, idet jeg skriver alt på nutidsdansk og undlader alle de overflødige ord og talemåder i originalerne. Desuden aftrykker jeg endnu engang kortskitsen og beder interesserede følge med derpå. De ikke særlig interesserede læsere kan ganske rolig overspringe hele denne

Skønsmessig kortskitse over et stykke af Østergades nordre side ca. år 1632. Det strækker sig fra Nørregade og ud forbi nuværende Rosengade. Denne er tegnet med punkteret linie, fordi den slet ikke eksisterede på det tidspunkt, men kun er indsat her for oversigtens skyld.

Dokumentation

4. juni 1632. Sal. hr. Niels Bunde [rektor her ca. 1584-1602] hans arvinger skøder 2 parter i et gård- og havested til Michel Andersen Rugård. Gården grænser mod syd til Østergade, mod vest til latinskolens ejendom og have, mod øst til Morten Inguorsens gårdsted og Sal. hr. Rasmus [Mikkelsens] enkes havested. Målene er: i syd 20¼ al., i vest 64 al. + 30 al., i nord 46 al., i øst 86 al. Deraf støder havestedets sydlige del til skolens ejendom, i vest til sognepræsten Laurits Hansens ejendom og i øst op til forannævnte, medsolgte gård.

Altså: Afdøde Niels Bundes gård og have, der sælges til Michel Andersen Malmø, har mod vest Latinskolen til nabo og har en længe til daden på 20½ al.

10. oktober 1636. Afdøde sognepræst Laurits Hansens arvinger sælger til den nye sognepræst, hr. Sejer Rasmussen, 6 gulv hus og en have. Gården grænser mod syd til gaden, mod vest til afd. Jens Hvids og byens ejendom, haven mod nord til afdøde Anna Oluffsdatter Kieldgårds ejendom og gården mod øst til »Preste-Gården«. Målene er: i syd 48 al., i vest 60 al., i nord 48 al. og i øst 64 al.

Altså: Sognepræst Laurits Hansens (senere sognepræst Sejer Rasmussens) gård ligger imellem den gamle Præstegård (mod øst) og Jens Hvid og byens ejendom (mod vest) og måler 48 al. til gaden.

14. maj 1664. Mageskiftet, hvori Latinskolen, Kirken og byen til gengæld for et skolehus på Lillegade) overlader rektor Rasmus Michelsen en ejendom, som ligger »øster i Byen på Østergade«, som i forrige tider haver været forbygget og holdt latinskole udj, liggende »mod Øst op til« [d.v.s. øst for] »det Gårdsted og Ejendom, som Præstegård en i forrige Tider var bygget på og siden blev afbrændt, og Vest for Michel Andersen Malmø's Ejendom«. Målene er: til gaden 22 al., i nord-syd 64 al. og mod nord 133 al.

Altså: Latinskolen lå imellem den afbrændte præstegård (mod vest) og Michel Malmø's ejendom, tidligere Niels Bundes (mod øst). Længden til gaden var 22 al. og dybden ca. 64 al.

Grenå bys taxt af 23. december 1682

anfører endelig følgende med hensyn til Østergades begyndelse i den nordlige side:

Nr. 151. »Sal. Hr. Seyers Gård, som nu tilhører Niels Christensen og Anders Pedersen fra Hessel. Desuden et lidet Haugested derhos som er øde. Taxt 100 Rdl., Grundtaxt 12½ Rdl.«. Altså: Der kan ikke være tvivl om, at Sejer Rasmussen har opbygget sin gård efter den store brand i 1649. Det har endda været en god og ret stor gård, da 100 rdl. er en af de største taksationssummer, som forekommer.

Nr. 152. »En liden øde Plads, som Præstegården haver stande på og bleff affrent. Taxt O, Grundtaxt ½ Rdl.«. Altså: I 1682 er den egentlige præstegård »Chr. V's Prouste Gård« ikke genopført, men pladsen ligger øde hen.

Nr. 153. »Jens Nielsen Hjulmandz Huus tegt med tag med lidet Haugested hand self iboer. Taxt 8 Rdl., Grund taxt 1 Rdl.«. Altså: Dette må være den afbrændte latinskoles grund. Rektor Rasmus Michelsen må følgelig enten have solgt den videre efter mageskiftet i 1664 eller selv have opbygget et lille hus derpå og solgt dette, siden ejeren nu er Jens Hjulmand.

Nr. 154. »En øde Ejendom Rasmus Nedergård tilhører. Taxt O, grundtaxt ¼ Rdl.«. Altså: Michel Malmø's, tidligere Niels Bundes gård må nu (i 1682) have været nedrevet og grunden have skiftet ejer.

Op så til sidst endnu et: I 1797 lå hjørnet af Østergade og Nørregade hen som en øde, ubebygget plads, hvorpå ingen havde noget beviseligt krav. Dens længde langs Østergade var 107 al., d.v.s. nøjagtig fra hjørnet af Nørregade til det sted, hvor nu apoteket begynder, hvortil der efter det nuværende bykort er 66 m, langs Nørregade var der 68 al. Den udgjorde ca. 7000 kvadratalen eller ca. 1 td. land. Grunden havde i umindelige tider ligget øde hen og havde ingen ejer. Man har vel nok haft en svag anelse om, at der engang - i hvert fald delvis - har stået kirkelige bygninger derpå, thi da byen om sider lader denne uhyre grund sælge, udbetales købesummen - 25 rdl.!! - til kirkens kasse.¹⁾ Hvis vi nu trækker sognepræsten Laurits Hansens grund på 48 al. fra de fornævnte 107 al., er der små 60 al. tilbage til Præstegården og byens grund tilsammen, altså måske 30 al. til hver grund. Tallet 30 er kun en hypotese, men alt det andet er uangribeligt. På Grundlag heraf kommer vi da til følgende

Resultat

Østergade nr. 1a (nu Købmandsgården) svarer i hovedsagen til, hvad der på kortskitsen kaldes byens ejendom m.m.

Østergade nr. 1b og c (nu cigarhandel og gartnerbutik m.m.) svarer i hovedsagen til sognepræst Laurits Hansens gård,

Østergade 3 (nu frøknerne Bildes ejendom) ligger i hovedsagen på »Præstegårdens« grund, og

Østergade 5 (selve apotekets bygning) ligger i hovedsagen (måske endogså ganske nøjagtig) på latinskolens grund.

Grenå Præstegårds beliggenhed fra reformationen indtil vore dage

Som udviklet i det foregående afsnit har forholdet været dette, at præstegården i den katolske tid rimeligvis har været den bygning, som Chr. III i 1558 benævner »Prouste-Gården« og skænker til bolig for latinskolen og for dens rektor. Der har i udkastet til gavebrevet, som findes i Rigsarkivet, oprindelig stået »deraf Halvdelen til en Sognepræstebolig«, men disse ord er overstreget og findes ikke i brevet til Grenå.

Alligevel er det en kendsgerning, at sognepræsteboligen og latinskolen i tiden kort efter år 1600 har ligget som naboer; og »Proustegården« har altså ligget på den grund, hvor nu Østergade nr. 3 og 5 (frøknerne Bilde og apotekets vestlige del) ligger. Deraf har latinskolen haft den østlige del, hvor nu apoteket, og den vestlige del er engang - hvor længe efter 1558 kan ikke vides - trods overstregningen - i kongebrevet blevet præstegård. I denne har så rimeligvis de første protestantiske sognepræster haft deres »Residentz«.

Præstegården på Østergade var allerede i 1570 ganske forfalden

Et synsvidne fra 1570 udtaler sig om den på følgende måde, som jeg meddeler i den originale form for at give en prøve på sproget i de allerældste tingbøger - før år 1600:

6 synsmænd Gregers Michelzen, Seuren Anderzen, Bartemeus Stiigen, Seuren Jenszen, Per Nielszen oc Rasmus Styrmand »thy kundgjorde, att thy hos var Prestegården y gröndu oc så thenn somm thyl kraffid ffra stocke. Tha szå thy att sam me gd war fofrallenn, wegin nederfallen och oueret och kielld oftett och, thett ouer lofft heszligest och ingen thag på huszett uden nogen gamet lecter«.

Altså: »de 6 synsmænd kundgjorde, at de var i Præstegården i Grenå og synede den som de var tiltrævede fra stokke (d.v.s. udpeget til fra tinge). Da så de, at samme gård var forfalden, væggene nedfaldne, overet og loftet over kjældereren og det øverte loft ligeså. Der var ingen tag på huset uden nogle gamle lægter«.

Synsvidnet afgives mandag efter St. Hansdag 1570, d.v.s. lige efter, at den nye præst, magister Søren Jensen Skøtt, var udnævnt og rimeligvis på hans foranledning.

Sognepræsterne bebor indtil 1683 private præstegårde

Formodentlig er gården blevet repareret, men god er den næppe blevet.

Det ses i hvert fald, af Laurits Hansen [præst her 1620-36] selv ejede sin præstegård, som lå på Østergade, lige vest for »Præsteresidentzen« som nabo til denne.

Da han var død, udnævntes Sejer Rasmussen [1636-50] til hans efterfølger. Han lod straks, da han kom til byen, optage et synsvidne over »Præsteresidentzen«. Gården vendte efter tidens skik i over overensstemmelse med Chr. II anordning, gavlen af »Isteraden«, d.v.s. stuehuset mod gaden. Det er i sandhed et rystende billede af forfald og elendighed, dette synsvidne giver. Det bevidner, at begge gavle var brøstfældige og træværket i dem forrådnede. Flere vindueskarme manglede, og adskillige af lofterne var helt ødelagte og delvis borttaget. Også døre var borttaget, og taget manglede. Flere skillerum var nedfaldne, og gulvene, der var af stampet ler, var ødelagte.

I nogen grad skyldtes vel nok denne elendighed alder og mangel på vedligeholdelse, men vist nok også ligefrem plyndring for alt brændbart i vinteren 1627 under den tyske indkvartering i 30 års krigens første periode »Kejserkrigen«. Selvfølgelig var denne gård ubeboelig, og månedsdagen derefter købte da også hr. Sejer den private præstegård af forgængerens arvinger. I den har så Sejer Rasmussen boet som nabo til den øde og forfaldne præstegård, indtil branden i 1649 forrædede begge ejendomme sammen med hele resten af Østergade rub og stub. Grundtaxten af 1682 viser som anført senere, at Sejer Rasmussen har opført sin private gård efter branden, hvori mod den officielle præsteresidentz blev liggende som en brandtomt, senere som en øde plads, og var en del af den store øde grund, som bortsolgte i 1797.

Sejer Rasmussen døde allerede året efter branden. De to følgende sognepræster Jørgen Sørensen Bagge (1650-73) og Niels Jensen Jersløvs (1666 »cum spe successionem«-74) har formentlig ikke boet her, siden taxten af 1682 skrivet, at »Salig Hr. Seyers Gård nu tilhører Niels Christensen og Anders Pedersen«.

Indtil 1683 privat præstegård Torvet nr. 6

Gert Wineke, der var sognepræst her 1674-86, har ligeledes - rimeligvis straks - enten købt eller bygget sig en gård. Den lå i følge taxationen af 1682 på Torvet, hvor nu »Grenåhus« ligger. Den betegnes som »Sogne Presten Hr. Gierth Wennikes gård og hauge Hand self eyer og bebor og tegt med Tegl og tåg. Taxerit for 120 Rdl.«. Det var en af de højeste summer, som nogen bygning var takseret til, så det må altså have været gode, nye bygninger.

»Præsteresidentz« Torvet nr. 6 1683-1745

Men allerede året efter, altså 1683, brændte denne gård. Den opførtes igen, men som kirkens ejendom. Der står nemlig i auktionsskødet fra 1745, da

den solgtes, at den »sælges med alle Rettigheder ... således som ... den Grenå Kirke med Rette haver været tilhørende«.!) Den benævnes da også deri og adskillige andre gange før som »Præsteresidentzen«.

I denne »residerede« først Gert Wineke, derefter de følgende sognepræster nemlig provst Ove Broch (1686-1729), senere hans svigersøn Poul Winther (1729-43) og derefter i et par år Johan Risom.

Poul Winther, der var en velhavende mand, købte i 1733 nabogården mod syd (nu Hotel »Dagmar«) af kaptajn Ramshard, der forlod byen. Gården har sikkert været udlejet og solgtes ved stervboauktion (17. december 1743) efter Poul Winthers død til den nye sognepræst Risom. Man må gå ud fra, at pastor Risom ikke har været tilfreds med »Præsteresidentzen« og har ladet tage et syn over den, siden stiftsøvrigheden gav ordre til kirkeværgen om at lade den bortsælge ved offentlig auktion. Der blev ved denne ikke afgivet så højt et bud, at stiftsøvrigheden ville approbere det. Den stillede derfor endnu en gang til auktion med den klausul, at den nu »uden videre Approbation til den Højstbydende absolute måtte bortsælges«. Auktionen holdtes 23. februar 1745. Højstbydende blev pastor Risom, som fik

Præsteboligen på Torvet i pastor Jacobis første præsteår 1877-80 (nuværende Købmand Mors). I forgrunden ses indhegningen omkring den sidste rest af kirkegården på Torvet. Den fjernedes først i 1884, da Frederik VII statue rejstes. Til højre ses Jernstøberiet, som lå, hvor nu »Grenåhus« ligger.

den for 252 rdl. courant klingende mynt, for hvilket bud han fik den tilslået med alle rettigheder »således som den Grenå Kirke haver nydt, brugt og med Rette været tilhørende«. Straks efter skødets udstedelse transporteres den af præsten til bager Niels Pedersen Lange.

252 rdl. synes jo at være en god pris for en præstegård, som præsten ikke selv ville bo i, men det må erindres, at der til den hørte et mægtigt areal, nemlig en bred grund, som strakte sig bag alle Søndergades gårde næsten helt ned til åen. Kirken inddrog købesummen og opførte ingen ny præstegård, men ydede i stedet for embedsbolig de følgende præster et årligt vederlag på 30 rdl. Denne sum forhøjedes i 1848 til 60 rdl. om året.

Fra 1745-1880 ingen embedsbolig for sognepræsterne

Fra 1745 ophører altså »Præsteresidentzen« at eksistere som sådan, men den blev stående, indtil den i 1760 solgtes til byfoged Erich Behr, som nedrev den og opførte den gård, som senere eksisterede i form af »Jernstøberiet«.

Når pastor Risom straks videresolgte Præsteresidentzen, kom det af, at han var i færd med at nedrive og genopbygge den gård, som han havde købt af Poul Winthers dødsbo. Den var færdig i 1747. Derind flyttede han og boede til sin Død.

Johan Risom boede altså som præst Søndergade nr. 2 (nu Hotel »Dagmar«) fra 1747-77.

Johan Henrich Melchior boede som sognepræst Søndergade nr. 6 (nu købmand Otto Secher) 1777-84.

Peter Hansen Brøchner købte i 1785 af Risoms enke Søndergade nr. 2 og boede der 1784-96.

Provst Andreas Peter Krøyer, Storegade nr. 5, »Hennings Gård« (nu bl.a. »Den danske Landmandsbank«), 1797-1827.

[Tidligere amtsprovst] Christian Fugl, Storegade nr. 8-10-12 (nu isenkræmmer Poulsen, frk. Svendsen og snedker Olsen), 1827-46.

Fr. Chr. Bloch, Storegade 7 (nu hjørnet af Ågade, Brændstrups butik), 1846-57.

Carl Ulrich Dantzer (1857-77), der oprindeligt var kateket her i Grenå, men udnævntes til sognepræst efter Blochs bortrejse, købte præstegården af denne. Dantzer boede her hele sin embedstid, og enken beholdt gården endnu en række år efter hans død.

Fra 1880 embedsbolig Storegade nr. 34

Den sidste sognepræst, som boede privat, var Carl Jacobi (præst her 1877-95), som i et par år lejede sig ind i første salslejligheden på Torvet, nu nr. 8 (købmand Mors). På hans forestilling vedtoges det, at sognekaldet skulle erhverve en gård til brug for sognepræsterne. Jacobi skriver derom 2. februar 1880 i skrivelse til Kirkeinspektionen, at kirken nu svarer 120 kr.

årlig til præsteembedet. Han søger om, at denne sum må kapitaliseres til 3000 kr., og at kirken, »der i 17 Hundrederne formentlig ikke kunne bære den med en Ombygning forbundne Udgift, nu, da Kirkens økonomiske Forhold er gode, må afløse den årlige Udgift til Sognekaldet ved een Gang for alle at udbetale 3000 Kr. til Køb af en Præstegård«.

Den ydre anledning til, at sagen just den gang kom på bane, var, at der netop det år bød sig en lejlighed til at erhverve en præstegård. Distriktslæge Steenberg forlod byen og ville sælge sin gård, som udgjorde den østlige halvdel af den tidligere »Gamle Gæstgivergård«, Storegade nr. 34. Om denne skriver pastor Jacobi i ansøgningen til kongen, »at den i enhver Henseende er udmærket egnet til Præstegård, og at det synes at være i Sognekaldets Interesse at erhverve den til Embedsbolig«. Biskoppen støttede andragendet, og gården købtes så samme år af Grenå Sognekald, og siden 1880 har den altså været Grenå Præstegård.

Grenå præstehistorie fra reformationen indtil ca. år 1800

Hovedkilden til vor viden om Danmarks Præstehistorie er tre-bindsværket: Wibergs Præstehistorie fra 1870 med dets tillæg samt de 2 efterfølgere: Elvius' Præstehistorie og Gross Hennings og Hauch Fausbølls Præstehistorie .

»Wiberg« er efter forholdene et ganske enestående solidt og omfattende samlerarbejde fra den ældste tid, hvor efterretningerne er sparsomst. Men det er, som alle brugere ved, behæftet med fejl. Det er umuligt andet på grund af kildernes mangelfuldhed. Af pladshensyn er bogen endvidere uagtet sine over 2000 tætrykte sider - så fyldt med forkortelser og sammentrækninger, at den er vanskelig at læse for uøvede.

Ved undersøgelse af andre samtidige kilder er der i tidens løb sket adskillige tilføjelser og rettelser til »Wiberg«, ikke trykte, men indføjet i skriftlig form hos mange, som har beskæftiget sig med bogen og brugt den.

For Grenås vedkommende giver de gamle tingbøger, hvor mangelfuld end rækken er, en del supplerende tilføjelser, således at allerede afdøde pastor Richter i Vejen i »Kirkehist. Samlinger« i året 1887 har givet en noget revideret liste.

Her for Århus Stifts vedkommende har vi desuden en trykt bog fra 1727: Sognepræst magister Poul Poulsons »Catalogus s. recensio pastorum dioeceseos Arhusiensis«. Det er altså en præsterække for kaldene i Århus Stift fra Reformationen og til ca. 1727. Den - indeholder - lige såvel som »Wiberg« kun tal og data om de forskellige præster, men er alligevel af værdi som supplement til denne. De ovennævnte skrifter samt er par artikler i Kirkehist. Tidsskrift er alle benyttet som grundlag for efterfølgende præstehistorie. Men desuden er dertil anvendt en del stof fra tingbøger og andre utrykte kilder.

Præstehistorien efter år 1800 vil blive fortalt i næste hæfte. Men desuden henvises til det allerede afsluttede Bind B, hvor der er fortalt alt, hvad der er at finde i forhåndenværende kilder både om sognepræster og kapellaner i tiden fra ca. 1700. Men stoffet i Bind B er jo ordnet gadevis og altså ikke i sammenhæng, for ikke at få en ren og skær gentagelse vil jeg i efterfølgende afsnit nærmest kun berøre - den kirkelige side af sagen, hvis nogen sådan kendes.

Præster før Reformationen

Af dem findes der 3 nævnt i Kr. Erslevs repertorium:

1. Andreas, sacerdos in Grindøugh [d.v.s. Præst i Grenå] omtales 9. april 1328.
2. Erpode Coppele [d.v.s. Erpo Koppel] sacerdos in Grindwg nævnes 9. april 1386 og 20. januar 1388.
3. J. Laurentius Suenonis [Laurids Svendsen] beate Gertrudis in Grindu ecclesiæ rector [d.v.s. præst ved den salige Gertruds Kirke i Grenå] nævnes 27. oktober 1426.
4. Jochum Knudsen, der blev forflyttet 1523, og hvis efterfølger var
5. Jens Jespersen, der »resignerede« 1531, og som vist nok var den sidste romersk katolske præst i Grenå.

Om nr. 1 og 2 har været præster ved Gammel Kirke eller ved kirken på Torvet, kan ikke bestemt ses. Det er fejlagtigt at antage, hvad jeg har skrevet tidligere heri, at de har været præster for begge kirker. Det ville stride mod katolsk brug. Om nr. 3 står derimod udtrykkelig »Præst ved St. Gertruds Kirke«, altså kirken på Torvet.

»Wiberg« nævner hr. Jesper som den første præst i Grenå efter Reformationen, men tilføjer, at om ham vides intet. Det er overvejende sandsynligt, at det forholder sig, som pastor Richter mener, at hr. Jesper slet og ret er en forveksling med hr. Jens Jespersen, således at faktisk Jens Skøtt er den første protestantiske præst i Grenå.

NB. I efterfølgende Fortegnelse betyder de 2 årstal før præstens navn hans tiltrædelses- og fratrædelsesår i Grenå. (†) efter sidste tal betyder, at præsten er død i embedet her.

Præsterækken efter Reformationen

- 1) 15. til 1558 Jens Skøtt blev kaldet til præst for Grenå Kirke og Gamle Kirke og med forpligtelse til at »prædike det hellige Evangelium og Guds klare, rene Ord«, altså en reformatorisk forpligtelse. Jens Skøtt var kaldet som præst både til Grenå Kirke og Gamle Kirke. Efter hans død nedlagdes Gammel Kirke, og de følgende præster kaldedes alene til »Grenå Kirke«, altså kirken på Torvet.
»Wiberg« skriver, at Jens Skøtt oprindeligt havde været kapellan her i Grenå. Hundrups liste over rectorer ved Grenå Latinskole angiver, at han tillige - altså samtidig med at være kapellan - har været rektor. Det er vist meget tvivlsomt, om, disse oplysninger stemmer. Derimod er det historisk, at Jens Skøtt kom til Grenå på lensmanden på Kalø, Erik Banners, anbefaling, og at han midlertidigt havde været slotsskriver hos ham. Se nærmere herom i nærværende tidligere.
Jens Skøtt kaldes i tingsvidne fra 1565 for hr. Jens Olufsen. Hans fulde navn har således nok været Jens Olufsen Skøtt.

»Vi befinder os nu ved Reformationens Indførelse på den Tid, da dansk Præstegårdsliv begynder. De katolske Præsters Cølibatstvang er faldet bort. Mange af de første lutherske Præsters Sønner eller Svigersønner begynder efterhånden at efterfølge deres Fædre eller Svigerfædre i Embederne«.

- 2) Hr. Christen nævnes i Grenå Tingbog for 1568 som afdød. Samme steds nævnes hans hustru og efterleverske Ane Christens. Men om ham vides ellers intet.
- 3) 1570-75 (?) Magister Søren Jensen Skøtt har muligvis været fornævntes umiddelbare efterfølger, selv om han først synes udnævnt i 1570.

Han kaldedes med udtrykkelig tilladelse til at lade embedet besørge af en kapellan, medens han selv fortsatte sine studier i udlandet. Søren Skøtt havde oprindeligt været huslærer hos Christopher Gøye på Gunderslevholm (Herluf Trolles svoger). Uagtet han her havde et par lidt uheldige episoder, både med en kvinde og med regnskabsvæsenet, lod Christopher Gøye ham dog i 1566 drage ud på en studierejse sammen med de 2 sønner, Mogens og Falk Gøye. Han skulle altså være en slags hovmester for dem og samtidig pleje sine egne studier. De var alle 3 hjemme i Danmark på besøg i 1570, og ved den lejlighed var det, at »Borgmester og Rådmænd ud j Vor Kjøbsted Grindw kaldede Seuerin Skøtt til deres Sognepræst«. Da det imidlertid var meningen, at han skulle fortsætte rejsen med de to unge adelsmænd, søgte og fik han kongens tilladelse til endnu i 2 á 3 år at lade embedet i Grenå besørge af en kapellan.¹⁾

De unge mennesker drog derpå til Paris og studerede. De oplevede der 24. august 1572 »Pariserblodbrylluppet«, d.v.s. blodbadet på protestanterne i Paris, som fandt sted den nok som kendte Bartholomæusnat. Det var med overhængende livsfare, at det lykkedes dem at flygte derfra. Over Strassburg og Heidelberg kom de til Wittenberg; Lutherbyen, hvor Skøtt tog magistergraden i efteråret 1573. Herfra rejste de hjem til Danmark.

Skøtt købte efter ankomsten til Grenå selv en gård. Dens beliggenhed kan ikke afgøres. Den solgtes i 1588 til den ene af hans forfædres lærlinge, Falk Gøye til Skærsø,³⁾ der muligvis har haft penge stående i den.

- 4) Peder Nordbagge kendes kun fra ovennævnte Poulsons Katalog, ikke fra samtidige dokumenter. Måske er det ham, som har fungeret som kapellan under Søren Skøtts lange udenlandsrejse.
- 5) 1575 til ca. 1618 (†) Terkel Pedersen (død før 7. april 1619). Søren Skøtts virksomhed som præst i Grenå har sikkert været overmåde kortvarig. I Grenå Tingbog for onsdag efter St. Mortensdag 1575 står nemlig, at der denne dag var en del borgere forsamlet i den

syge byfoged Søren Villersøs stue. Da så de, at »hæderlige Mand, Hr. Terchel Perszønn, Sognepræst hertil Kirken« tog byfogden i hånden og overbragte ham en henvendelse fra velbyrdige Jørgen Rosenkrantz. Terkel Pedersen nævnes flere gange i tingbøgerne (1599, 1610), men er død inden 1619. Det var om ham, at der var en sag for tinget 1603, fremkaldt af, at han i et givet tilfælde var blevet overfaldet af en borger, fordi han havde nægtet at overvære en trolovelse i mandens hus. Af tingbogen fremgår, at det var præsten, der vandt sin sag.

Efter Terkel Pedersens død var der nogen strid om efterfølgeren. Kapellanen, hr. Rasmus Mikkelsen, havde kort i forvejen fra prædikestolen rettet den beskyldning mod borgmester Knaps søn, at han var skyldig i både hor og mord, hvorfor han var kendt fredløs ved en fremmed bys ting, men at han desuadet fik lov at bo her i byen i borgmesterens hus.

Borgmester og råd vælger selv præst

Det var dengang således, at borgmester og råd selv valgte både sognepræster og kapellaner. Valget skulle så godkendes af biskoppen i Århus, der havde pligt til at eksaminere den kaldede.

Magister Jens Gjødesen, der var Biskop i Århus i årene 1593-1626, besørgede denne undersøgelse af kandidaten på den måde, at han - i en endnu bevaret bog - lod den unge mand lave en prøveskrift bestående af en dansk tekst, som han skulle oversætte til latin på den modsatte side. Formentlig har overhøringen ikke alene indskrænket sig hertil, da man jo skulle synes; at det var et lovlig spinkelt grundlag for bedømmelse af en præsts kvalifikationer.

Det ses, at kapellan Niels Villadsen som prøveskrift får givet en latinsk oversættelse af et brev fra menigheden i Grenå, hvori det meddeles, at den i forening med sognepræsten havde kaldet Niels Villadsen til »Medtjener og Kapellan«, hvor for de beder, biskoppen at ordinere ham.

Fra ovennævnte Rasmus Mikkelsen foreligger en prøveskrif (fra 1603, hvoraf det fremgår, at han, der var kaldet til kirketjener [d.v.s. præst, altså i dette tilfælde kapellan] og latinsk skolemester i Grenå, havde forglemt en del af sine kundskaber. Han lover at studere og forbedre sig så vidt muligt samt skikke sig vel i den ham betroede kirke- og skolegerning.

Da nu Sognepræsteembedet blev ledigt efter Terkel Pedersens Død, blev Rasmus Mikkelsen forbigået. Han mente selv; at det var på grund af det foran omtalte angreb på Borgmesterens søn. Han klagede til lensmanden og rejste endog personlig til kongen, der anmodede lensmanden om at undersøge sagen.

Rasmus Mikkelsen blev nu alligevel ikke sognepræst i Grenå. Om det er med rette eller med urette er det ikke, muligt at afgøre.

6) 1620-1636 (†) Laurits Hansen Olderup (»Laurentius Johannis Old-

orphius«, som biskoppen kalder ham i vocationsbrevet fra 1620). Han var søn af magister Hans Lauritsen Olderup ved Vor Frue Kirke i Århus. Ligesom faderen havde han en længere tid, forinden han fik præstembede, været rektor ved Århus Latinskole.

Den gamle forfaldne præstegård på Østergade kunne naturligvis ikke tilfredsstillende hr. Laurits. Lige vest for den byggede han derfor en ny gård. Om det har været på et stykke af den gamle præstegårds grund eller på en købt grund lader sig ikke afgøre.

Hr. Laurits blev senere provst. Han oplevede trediveårskrigen rædsler, indkvarteringerne under kejserkrigen, kirkens plyndring for stole, døre og andre brændbare sager, som fjenderne tog til at fyre med i den strenge vinter 1627-28. En af hans brødre var med i krigen og faldt i Schwerin. Laurits Hansen var i sine sidste år en meget svag mand og måtte i 4 år holde »Medtjener«. En mindre gård, som han ejede tværs overfor sin præstegård, bortsolgtes af hans arvinger 1. august 1636. Han er altså død inden den tid.

7) 1636-50 (†) Sejer Rasmussen blev sognepræst i Grenå i Reformationens jubelår og døde vist nok 1650. Om ham findes der i Dauws Annotationer indlagt en lille seddel, hvorpå står: »Dn. Victorinus Erasmus pastor Grænøensis rabula fuit et durus«, [d.v.s. hr. Sejer Rasmussen, præst i Grenå, var en skændepræst og en hård mand], så hans ortodoksi har sagtens været af den buldrende slags.

Straks efter sin ankomst til Grenå lod Sejer Rasmussen lige som sin forgænger optage et synsvidne over den ganske forfaldne præstegård. Det er anført heri side 468. Månedsdagen derefter købte han af forgængerens arvinger den afdødes private præstegård.²⁾

Sejer Rasmussen synes ikke at have været på det rene med, om Foreningen af Sognekapellaniet i Grenå og rektorembetet var lovligt. Han æskede og fik derfor på Grenå Byting 18. marts 1639 et tingsvidne desangående. En lang række af de ældste »Danemænd« i Grenå erklærede mand efter mand, at således havde det været, så længe de kunne huske. Som en sidebemærkning kan jeg tilføje, at den række rektorer, de nævner, supplerer Hunderups rektorliste, der i sin begyndelse er noget ufuldstændig.

Sejer Rasmussen var præst her under trediveårskrigen andet afsnit, Torstensonskrigen. Det var ham, som i byens nød 1644 måtte forstrække borgerne med et lån af 26½ lod sølv til hjælp til betaling af byens »Contribution«. Året efter måtte han overtage »Logement af Oberst Fr. v. Reichard« samt over lade borgerne en grå ganger som gave til denne v. Reichard, for »til Byens Forskånsel at formilde Oberstens Hu«. Begge dele skal betales tilbage, når »Gud igien måtte forunde Fred«. Der eksisterer i byarkivet just fra tiden omkring 1640 en dødsbotaksation, hvoraf ses, at en sådan »grå Ganger« i de

- dage vurderedes til 14 rdl., 26 lod sølv svarer til 13 rdl.
- 8) 1650-73 (†) Jørgen Sørensen Bagge. Han blev kaldet 27. november 1650, men havde været rektor her fra 1638 og fra 1642 tillige kapellan. Han var gift med Marie Lauritsdatter Rafn, rimeligvis datter af sognepræst Laurits Jensen Rafn i Ørum Ginnerup.
- 9) [1666]-74 (†) Niels Jensen Jersløs eller Jerslev, ordineret her 21. oktober 1666 »cum spe successionis«, d.v.s. kaldet som medhjælper for sognepræsten, (som altså formentlig må have været svage- lig), men med forhåbning om at blive efterfølger i kaldet. Det blev han altså også, men kun i ét år, idet han døde som præst her i 1674.
- 10) 1674-86 Gert eller Gerhard Mathiesen Wineke. Født 2. juli 1649. Søn af dr. theol. Mathias Wineke, tysk kapellan ved »Vor Frelsers Kirke« på Christianshavn. Død 3. februar 1702. Han var først kapellan i Tårnby, derpå sognepræst her i Grenå.
Noget af det første Wineke foretog sig, da han kom her til byen, var at anskaffe og indrette en kirkebog for Grenå Kirke. Det var blevet forsømt indtil da. Så længe som arkiver består, vil derfor Winekes navn være uforglemmeligt for enhver, der læser i Grenå første kirkebog.
Derefter købte han sig en præstegård. Traditionen angående Østergade som præstegårdens plads brydes dermed og går over til Torvet for så ca. 1800 at gå over til Storegade. Præstegården brændte, som tidligere omtalt, allerede 1683. Heldigvis reddedes kirkebogen. Præstegården opførtes kort efter igen, men denne gang ikke som præstens private ejendom, men som Grenå kirkes, altså kaldets.
I 1686 tog Wineke magistergraden, blev res. kapellan ved faderens tidligere kirke på Christianshavn, men blev samme år præst ved Holmens Kirke i København, hvor han forblev til sin død. Da bispe- embedet i Ribe 1701 blev ledigt efter biskop Anchers død, sendte Wineke en ansøgning til kongen om embedet. Den lød således:
»Stormægtigste Monark! Bisp Ancher siges død - Hjælp fattig Holmens Præst til dette Stykke Brød«.
Men Kongen svarede:
»Ærværdig Mester Gert! Bisp Ancher er vel død - Men du ej vær- dig til at nyde sådant Brød«.
Året efter døde Wineke. Hans første hustru var søster til Griffen- feld.
- 11) 1686-1729 (†) Ove Christensen Broch. Født 1647 som søn af Chri- sten Jensen Broch, sognepræst i Hammelev-Enslev, død 1729. Ef- ter først en tid at have været feltpræst blev Ove Broch res. kapellan i Grenå i 1672 og altså siden sognepræst. I 1702 blev han her- redsprovst. Gift ¹⁾ 1674 Anna Larsdatter Rafn, datter af sognepræ- sten i Ørum. Gift ²⁾ Birgitte Christophersdatter Helsinge, død 1700.

Gift ³⁾ 1705 Mette Roede, død 1763.

Ove Broch var af udpræget præsteslægt, idet fortiden faderen også 2 af hans brødre var præster. Han blev stamfader til en talrig og meget anset slægt af købmænd her i Grenå, nemlig Broch-Kruse slægten, som i de 2 næste århundreder regnedes blandt byens bedste familier, og som på mange måder spillede en betydelig rolle i byens liv. Slægtens sidste efterkommer her i Grenå var gamle kæm- ner Kruse.

Ove Broch levede jo i ortodoksiens (»Rettroenhedens«) tidsalder. Om hans egen forkyndelse haves ingen efterretning. Men indtrykket, som man får af flere spredte småtræk, er, at han har stået i et vist patriarkalsk forhold til sin menighed. Det er jo ikke at undres over, når man betænker, at han var præst her i byen i ca. 56 år i alt. Han var altså, hvad man kaldte »Jubellærer«, d.v.s. præst i over 50 år, og er som sådan omtalt i Treschows bog om danske jubellærere. Som nævnt tidligere kan Broch ikke roses for førelsen af kirkebogen. I 1702 døde den gamle provst Niels Bøgh i Fjellerup, og Ove Broch blev hans efterfølger i provsteembedet, som han beholdt i 27 år.

Medens Ove Broch var præst, fik den danske menighed et nyt ri- tual, en ny alterbog og sidst, men ikke mindst en ny salmebog, nemlig Kingos.

Grenå Kirke havde ikke før Brochs tid haft noget orgel. Sammen med sin kollega i kirkeinspektionen, byfoged Blichfeld, lod Ove Broch bekoste et sådant, som opstilledes i kirken og toges i brug 1. august 1696. Den første organist hed Friderich Storm. Han løn- nedes med 32 slettedaler om året. For denne løn skulle han tillige »betjene Klokkernes Tjeneste«.

Ove Broch blev i embedet, så længe han levede, og døde 82 år gammel. Hans efterfølger blev hans svigersøn

- 12) 1729-1743 (†) Poul Winther. Født 1695, stud. Ålborg 1716, død her 4. november 1729. Gift 9. december 1733 med Christiane Marie Ovesdatter Broch, hun begravet juleaften 1736.

Med Winther er vi kommet ind i pietismens tidsalder, og der er ingen tvivl om, at Winther har sluttet sig til denne trosretning. I Dauws Annotationer er bevaret afskrift af den kirkebøn, som Winther sædvanlig bad før prædiken. Den er meget lang og helt i pietismens ånd, (aftrykt som Helhed i Bind B).

Poul Winther boede selvfølgelig - ligesom svigerfaderen før han - i »Præsteresidentzen« på Torvet. Desuagtet købte han i 1733 nabo- ejendommen mod syd, muligvis med tanke på at opbygge sig en ny og endnu mere moderne præstegård. Hustruens tidlige død har formentlig fået ham til at opgive tanken.

Pietismens forhold til Grenå

Peder Hygom var biskop over Århus Stift i årene 1738-64. Det er ham, som fra tysk har oversat til dansk den kendte salme »Jesus din søde Forening at smage«. Han var en ivrig tilhænger af den pietistiske bevægelse, som under Chr. VI (1730-46) blev den herskende her i landet. Biskop Hygom foretog flittigt visitatsrejser, men klager i sine indberetninger over, at præsterne »i Mangel af Forstands oplyste Øjne, hverken kender sig selv eller deres Tilhørere, men anser dem i Flæng for omvendte Guds troende Børn og sande Christne, der er i Stand til at øve christelige Dyder, i Stedet for, at de som åndelig døde skulle ved Omvendelsens Ord, ved indtrængende Over bevisning og hjertelige Forbønner allerførst vækkes op af de døde og siden ved grundig Undervisning og Formaning anføres til at vandre i et nyt Levned«. ¹⁾

Biskoppen anfører dernæst, at han på sine visitatsrejser rundt i stiftet dog i enkelte herreder har truffet oplyste mænd - bl. a. præsten i Clausholm - »der strider med een Sjæl for Evangeliets Lære«. For at bøde på forholdet har biskoppen fået en oplyst degn, Peder Christian Abild, kaldet til Skårup, og de omboende sogne have af ham lært, hvorledes det bør dem retteligen at føde christi små lam.

For på lignende måde at virke i stiftets østlige del, har biskoppen ligeledes fået en oplyst student ansat som degn og skoleholder i Grenå, nemlig Johannes Nicolai Hygom [kordegn og skoleholder her 1740-56. Han blev altså ansat umiddelbart efter latinskolens ophævelse og den danske skoles grundlæggelse].

Man skulle nu egentlig synes, at det ikke var så stærkt påkrævet at sende Hygom just til Grenå, eftersom man i følge det, der er anført om sognepræst Poul Winther, må antage, at han nærmest har sluttet sig til pietismen. Hans omtalte daglige indgangsbøn tyder da ganske afgjort derpå.

Om Bernt Quist, der blev kapellan i Grenå samme år, som Hygom blev kordegn, men som kun forblev her i 3 år og i 1743 forflyttedes til Mygind som sognepræst, udtaler biskop Hygom sig i særdeles rosende vendinger: »Han prædikede med særdeles Kraft og Eftertryk, og er frem for mange en god og opbyggelig Prædikant, der gør alt, hvad på Lærens Side muligt er, for at trykke Sandheden ret dybt ind i Tilhørernes Hjerter. Ungdommen i Sognet, som forhen var meget grov og vankundig, har i hans Tid kendelig forbedret sig«.

Det kan altså siges, at kirken i Grenå i tiden 1740-43 har været særdeles vel forsynet med lærere af den pietistiske retning, siden både sognepræst, kapellan og kordegn (og lærer) tilhørte denne.

Som et lille vink, der belyser kongens bevågenhed. over for pietismen, kan jeg anføre, at der endog på Grenå Byting oplæstes en kgl. allern. anordning af 7. oktober 1733, hvorved »al Skjen den og Larmen på Prædikestolen i Særdeleshed imod de såkaldte Pietister forbydes«.

13) 1743-[(30)], 77. Johan Lauritsen Risom. Født 5. juni 1707 som søn af sognepræst Laurits Risom i Smidstrup. Cand. theol. 1730. Død i Grenå 21. februar 1781. Gift ¹⁾ Anna Pedersdatter Arensberg (død 22. januar 1770), gift ²⁾ 26. juli 1770 Cecilie Giese.

Risom er den præst her i Grenå, som man gennem retsprotokollerne får lejlighed til at erfare mere om end om nogen anden gejstlig mand både før og senere. Man kan ikke undgå at få det indtryk af ham, at han - ligeledes frem for nogen anden præst her i byen - har haft en ualmindelig forstand på forretninger og alle verdslige sager. Mærkeligt nok da han - endnu en gang ligeledes frem for nogen anden Grenå-præst er udgået af en udpræget gejstlig slægt. Hans fader, svigerfader og fem svogre var præster, og hans egen datter var gift med en præst, som i mange år - nemlig fra 1760 - fungerede for Risom, som som »Adjunctus og Succes i Embedet«, vist nok på grund af svigerfaderens svagelighed.

Risom har formentlig ikke villet bo i den officielle embedsbolig. Den bortsolgte derfor, som tidligere er fortalt. Risom købte straks efter sin ankomst forgængerens private ejendom, en gammel gård, som lå lige syd for præsteresidentsen (hvor nu Hotel »Dagmar«). Den lod han nedbryde og opføre af nyt.

Pastor Risoms navnetræk 5. juni 1772.

Det var jo endnu i pietismens tid, at Risom kom til Grenå. Som det er berettet i Bind B, tog han sig straks efter sin ankomst for at reformere sæderne i byen både ved kraftig indskriden overfor gilder og mod drukkenskab. Der findes ligeledes fra pastor Risoms hånd en skrivelse til biskoppen, hvori han beklager sig over den overmåde store ugudelighed i Grenå med forargelig julestue og dobbelgilder.

Risom blev en meget velhavende mand, bl.a. ved sine mange ejendomspekulationer. Han oprettede på sine ældre dage flere legater til fordel for skolen, kirken og byens fattige. Han lod bygge et pulpitur i Grenå Kirke, som kostede ham 100 rdl., »hvoraf Kirken i sin Tid kan hæve en anselig Rente« [nemlig ved at udleje stolestaderne deri). Og endelig bekostede pastor Risom sammen med byfoged Behr og »nogle enkelte andre af de bedste Borgere« et nyt orgel, som blev taget i brug 1760.

Det ser ud til, at Risom meget tidligt er blevet en svagelig mand, eftersom han allerede [foruden den residerende kapellan] i 1760 fik en personel kapellan Jacob Buch Jørgensen Steenstrup, som var søn af præsten i Ålsø og gift med pastor Risoms datter. Af præstelisten hos Wiberg, ligeledes af præstelisten i Grenå Kirke, både den gamle og nye tavle, får man det indtryk, at Steenstrup har været sognepræst. Det er sikkert forkert. I justitsprotokollen kaldes han flere gange, f.eks: i 1765 og 1767, »Sognepræstens Adjunctus og Successor« [hjælper og efterfølger]. I en udtalelse til retspro-

tokollen fra både Risom og Steenstrup står udtrykkelig: »... tvende Attester af Sognepræsten Hr. Johan Risom og hans Adjunctus og Successor Hr. Steenstrup ...«.

På en attest fra 9. november 1776 underskriver pastor Risom sig selv som pastor loci primarius [stedets førstepræst], og andensteds oplyses, at da Steenstrup døde i 1777 kun 44 År gammel, »resignerede Hr. Risom«, det vil altså sige, at han først da tog sin afsked.

Mærkeligt er det også, at da Risorris første hustru døde i 1770, altså efter at præsten i hele 10 år havde haft hjælpepræst, giftede han sig ganske få måneder efter igen. Det tyder da afgjort ikke på overvældende svagelighed.

14) [15. februar 1760-77 (†)]. Jørgen Buch Jørgensen Steenstrup. Født i Ålsø Præstegård 1734, død (begr. 23. juni) 1777. Gift 10. september 1760 med Anne Sophie Risom. (Født 1735, begr. 16. juli 1782).

Som lige nævnt blev han kaldet »cum spe successionis«, d.v.s. med håb om at blive efterfølger i embedet. Og ganske kort efter tiltrædelsen blev han gift med Risoms datter. Det var den gang meget almindeligt blandt fornemmere folk, at vielsen foregik i hjemmet efter kongebrev. Selv gejstlige personer brugte undertiden den skik. Således også i dette tilfælde. Pastor Risom skriver derom i kirkebogen: »Hr. Jacob Buch Steenstrup, adjungeret og succ. Sognepræst i Grenå, copuleret 10/9 1760 efter kgl. Bevilling i Pastor Risoms Hus med Anne Sophie Risom. Vielsen foretoges af Brudgommen Fader Provst Steenstrup ...«.

I det foregående er allerede fortalt, at han faktisk aldrig har været sognepræst, men svigerfaderens hjælpepræst i de 17 år, indtil han i en tidlig alder afgik ved døden og den 70-årige Risom endelig »resignerede«, men levede endnu 4 År derefter.

15) 1777-1784 (†) Johan Henrich Melchior. Født i Fredericia 1724, hvor faderen var klokker. Res. kapellan her i Grenå 1765, sognepræst s. st. 8. oktober 1777. Død 10. maj 1784. Gift 18. juni 1770 med Anna Marie Olrog (f. 1740, d. 1812), Datter af Magister Jens Pedersen Olrog, res. kap. ved Trinitatis Kirke i København.

Melchior havde altså været kapellan her i byen i 12 år, før han blev sognepræst, og efterfulgtes som kapellan af sin svoger, Christopher Tikjøb. Melchior solgte sin gård på Storegade til denne og købte i stedet Købmandsgården på Søndergade (nu købmand Otto Secher). Der var altså præstegården i hans tid. Man har indtryk af, at Melchior var en meget stilfærdig mand med udpræget boglige interesser. Han efterlod sig ved sin død en større bogsamling end nogen tidligere Grenåpræst. Der var flere hundrede bind, nærmest nyere tysk teologi og prædikensamlinger, det tyder jo på, at Melchior har været en af de lærde teologer og har studeret faget grundigt.

Melchior var kun sognepræst i 7 år. Om hans bratte død beretter svogeren, den res. kapellan Chr. Tikjøb, i kirkebogen følgende: »Den 10. Maj [1784] døde Sognepræsten overmåde pludselig. Stærk og frisk går han ind

i sin Gård, falder og i Faldet dør«. Og Tikjøb fortsætter:

»Gud befæst mig i min Troe,
Når mit Legem dødt henfalder,
Styrk min Sjæl, idet du kalder
Den til Paradisets Roe«.

Pastor Melchiors navnetræk 3. juli 1772.

Pastor Melchior havde levet under mindre lykkelige huslige forhold, idet hustruen var en særdeles slet husholderske. Herom siger hendes egen moder i sit ttestamente, at »ej alene mens h un var i Ægteskab, men særdeles efter hendes Mands Død har hun vist så mang Prøver på slet Husholdning, at hun - Bedstemoderen - har måttet tage de to af Børnene til sig og sætte de øvrige ud for at få dem behørig plejede og opdragne, samt hende selv tinget i Kost på et anstændigt Sted«.

Ægteparrets næstældste øn var den kendte naturhistoriker, professor Hans Bøchmann Melchior.

16) 1784-1796. Peter Hansen Brøchner. Født 3. august 1748 i Spentrup, hvor Faderen var sognepræst. Cand. theol. 1772. Sognepræst i Ørting-Falling, Århus amt. Udn. til Grenå 9. juli 1784. Provst 1791. Forflyttet til Rårup i Bjerre Herred, hvor han døde 12. september 1818. Gift ¹⁾ 1775 med formandens enke i Ørting, Elisabeth Marie Sommer (død 1796). Gift ²⁾ Johanne Mariane Secher (fra Sødringholm), enke efter præsten L. A. Rhoed i Veggerslev. Hun døde ca. 1857.

Ved sit første giftermål blev Brøchner stedfader til 6 børn. Et af disse, Maren Hjersing Bergenhammer, blev senere gift med organist Møller i Grenå. Selv havde Brøchner i første ægteskab 4 børn og i andet 5, så han har altså haft 15 børn at sørge for. Om pastor Brøchners liv og forkyndelse her i Grenå vides intet. Af et tingsvidne fra Rårup, hvor man med urette havde rettet beskyldninger imod ham, fremgår, at »han var en Årvågen og nidkær Embedsmand, at hans taler var i Overensstemmelse med Åbenbaringen og hans Levned exemplarisk«. ²⁾ Bedre skudsmål kan jo næppe forlanges.

17) Hans efterfølger Andreas Peter Krøjer var præst i Grenå 1796-1827 og bør derfor omtales under næste afsnit, 19 århundrede.

Kapellaner

Foranstående præstehistorie omfatter udelukkende sognepræster, men ikke kapellaner. Årsagerne hertil er flere, men navnlig den, at de fleste kapellaner allerede er omtalt enten som sognepræster eller som rektorer ved

Latinskolen. I det følgende skal derfor kun gives en kort oversigt over kapellaniets meget omskiftelige historie her i Grenå.

Kapellanerne var i det første århundrede, nemlig fra ca. 1570, da den første kapellan hr. Jakob Munk nævnes, og indtil 1660, da Rasmus Mikelsen Råballe sad i embedet, tillige rektorer ved latinskolen og er som sådanne omtalt tidligere heri.

Rektoratet udskiltes i 1666 fra kapellaniet

Medens Rasmus Råballe beholdt skolen blev Niels Jensen Jersløvs kapellan og successor for den syge sognepræst Jørgen Bagge, hvis efterfølger han derpå blev i en ganske kort tid. Af de følgende 15 kapellaner sad de fleste kun i embedet i få år og har ikke haft nogen betydning for byens historie, hvorom det er muligt nu at skaffe positive oplysninger. Resten avancerede siden til sognepræster og er omtalt som sådanne. Den sidste residerende kapellan var Børge Pontoppidan, digteren Henrik Pontoppidans bedstefader. Han sad kun i embedet i et halvt år og kom herfra 11. november 1803 - efter - traditionen formedelst et kærlighedseventyr, hvilket også bekræftes i Henrik Pontoppidans biografi. Det kostede ham hans embede. Han kom dog atter ind i præstegerning, skønt ad en bagvej, idet han først tog plads som feltpræst. Embedet stod så ubesat fra 1803 og nedlagdes senere ved et kgl. rescript.

Kateketembede fra 1818-1873

Som en slags fortsættelse oprettedes i 1818 et kateketembede. Det vil sige et embede, hvis indehaver først og fremmest var førstelærer, men ved siden deraf var anden præst, dog med meget ringe virksomhed som sådan. Embedet besattes med

- 1) Hans Ingerslev, der tidligere havde været seminarielærer i Lyngby, og som i 1824 blev sognepræst i Ørting Falling og derfor forlod Grenå.
Kateketembedet stod så ubesat i næsten 20 år, indtil
- 2) Sigvardus Theodorus Decimus Flindt udnævntes i 1843. Efter hans forfremmelse til sognepræst på Askø kom.
- 3) 1851-57 Carl Ulrich Dantzer, som senere blev sognepræst i Grenå.
- 4) 1857-68 Peter Carl Dyrhauge, senere sognepræst i Fjellerup-Glæsborg.
- 5) 1868-73 Harald Ludvig Petersen, senere sognepræst i Tiset. Ved hans afrejse nedlagdes embedet, og en af skolens lærere, nemlig H. Reventlow, blev førstelærer, siden skoleinspektør, medens sognepræsten blev ene om at besøge de kirkelige forretninger. Det vil nu i praksis sige, at Dantzer, der var en meget svagelig mand, allerede før kateketembedet blev nedlagt havde måttet holde personel kapellan, og dette vedvarede resten af hans embedstid.

Fra 1916 oprettedes atter et kapellani

I 1916 tog kantor og kordegn Fr. Petersen, der var 70 år, sin afsked fra skolen. Fra kirkelig side var der interesse for at få oprettet et embede for en hjælpepræst. Det blev til en begyndelse ganske vist kun for en »præsteviet Meshjælper«, men omdannedes i 1927 til et residerende kapellani. For at skaffe indtægter til embedet ordnedes det således, at kapellanen tillige skulle være kordegn. Denne ordning varede til udgangen af 1942, da kordegneembedet udskiltes fra kapellaniet.

Kapellanerne har været følgende:

1918-20 Svend Rehling, nu præst ved Garnisons Kirke i København.

1920-23 Ove Nielsen, død som dansk præst i Paris.

1923-30 Edvard Pedersen, nu Præst i Ålborg.

28. februar-1. december 1930 H. K. Hein, nu sognepræst her.

Hans efterfølger i embedet blev pastor Aug. Holm, tidligere sognepræst i Ørum-Ginnerup.

Organister

Grenå Kirkes ældste orgel blev i følge Pontoppidans Atlas skænket af kirkeinspektionen, d.v.s. byfoged Blichfeld og sognepræsten Ove Broch og »fuldfærdiget i 1696«. Årstallet må være et par år forkert, idet der efter kirkens regnskabsprotokol allerede udbetales organistløn fra 1. maj 1694. Den første Organist var:

- 1) 1694-1732 Frederich Storm. Hans årlige vederlag for organisttjenesten var 20 slettedaler og for at betjene klokkernes tjeneste 12 sldlr., i alt 32 sldlr., som svarer til 21 rdl. 1 mark. Denne løn var selvfølgelig ikke til at leve af selv med datidens priser, og det ses da også, at Storm tillige samtidig har været dansk skoleholder. ¹⁾ Efter Storms død blev,
- 2) 1732-52 Søren Fisker »Organist og eneste dansk Skoleholder her i Grenå« (beskikket 25. februar 1732), medens tjenesten som klokker, graver og bedemand gik over til Knud Børglum.

Organistlønnen forhøjedes til 35 slettedlr. »Ligeledes skal det være ham tilladt at oppebære en par Discretion efter Tidens Skik og Brug i andre Købstæder ved en og anden Færd af Brudefolk, Barsedåb og deslige, når han giver a parte Opvartning på [Orgel] Værket«.

Ved Branden i 1751 fortæredes organist Fiskers hus sammen med så mange andre. Kort efter søgte og fik han embede i Horsens. Der stod udtrykkelig i justitsprotokollen, at han under 15. november 1751 »frasier sig Embedet formedelst dets ringe Levebrød«.

- 3) 1752-71 Hans Jørgen Skiøtt (også skrevet Schiøtz).

Da den forrige organist forlod embedet for den ringe løns skyld, lod byfogeden - oprindelig i god forståelse med pastor Risom - lønnen forhøje til 40 rdl. Desuden indsattes i hans kaldsbrev den bestemmelse, der i og for

sig ikke var ny, da den stammede fra 1695, at organisten ved de tre store årlige højtider i lighed med præsten og kordegnen havde lov til »at sætte sit Offerbræt frem i Kirken og mod tage Offer«. Dette bestallingsbrev udfærdigedes af byfogden og sognepræsten, konfirmeredes af kongen og oplæstes af pastor Risom fra prædikestolen 1. nytårsdag 1753. Men straks efter blev Risom betænkelig, da han var bange for, at der derved skulle gå noget fra hans offer. Fra prædikestolen gjorde han derfor næstfølgende Hellig Trekongers Dag »urigtige og for Organisten præjudicerende Fortolkninger over Bestallingens Indhold«, og efter at være kommet ned af prædiestolen befalede han underdegnen at fjerne organistens offerbræt. Risom motive-rede senere i retten det skete med, at denne ordning kunne få »skadelige Suitter og være en stor Nachdel for de ordentlige [d.v.s. ordinære] Kirketjenerne i deres ringe Leve-Brød, som ved slig usædvanlig Pålæg endnu mere forringes«. ¹⁾

Byfoged Bager svarede herimod, »at skulle Organisten herefter i Følge Hr. Risoms Indfald og nu ytrede Modstand intet Offer nyde, var han Levebrød så lidet, at vi ej kunne have forsvaret at overtale ham til at overtage det, da han kun i yderste Armod derved kan subsistere«.

Processen om denne sag blev langvarig, men det blev byfogeden og dergennem organisten, som gik af med sejren idet et kgl. rescript af 3. december 1756 fastslog, at således skulle det være, idet denne ordning byggede på sædvane i andre købstæder og desuden allerede i organist Storms tid var godkendt ved den kgt konfirmerede kirkeordning af 9. oktober 1695.

Skiøtt var altså ikke skoleholder, men gav sig foruden organistbestillingen også af med at være urmager. Trods dette kneb det ham med at skaffe underholdet, og i 1769 blev der gjort udlæg i hans gård på Storegade.

4) 1771-85 Sr. Otto Haderup. Han var fuldmægtig ved konsumtionsvæsenet, men døde allerede 25. oktober 1785 kun 32 år gammel.

5) 1786-91 Georg Frederik Remte.

Det ses ikke, hvilken borgerlig bestilling han har haft ud over organistbestillingen. Men det er overvejende sandsynligt, at embedet som bedemand, klokker og graver allerede fra den tid er knyttet sammen med organistembedet, og at de tilsammen derefter har kunnet udgøre et beskedent »Levebrød«.

Remte var gift med Else Schifter, som var datter af byens rigeste købmand, Rasmus Schifter. Men ægteskabet var næppe lykkeligt. Ved påsketid 1791 forlod Remte »uden Hustruens Viden og Samtykke, og uden at hun havde givet ham skellig Årsag dertil, Byen og hans Organisttjeneste«. Han kom ikke tilbage. Nogle år efter opløstes ved dom ægteskabet, og Else Schifter giftede sig igen.

6) 1791-1858 Jacob Jørgensen Møller.

Han var søn af en anset Grenå borger, glarmester Jørgen Madsen, og var kun 17 År gammel, da han efter Remtes bortgang foreløbig overtog bestil-

lingen. Han ansattes kort efter og forblev i embedet i 67 år lige til sin død. Hans hustru var steddatter af provst Brøchner i Grenå. De fejrede guldbryllup i 1846 under almindelig æresbevisning fra byens og menighedens side.

Fra Møllers tid var det vist nok således, at organistembedet var fast knyttet til bestillingen som bedemand, klokker og graver. Han og de følgende organister har derfor ikke haft andet borgerligt erhverv ved siden af end undervisning i musik.

7) 1858-74 Jørgen Møller. Han var søn af foregående. Født 6. juli 1802, død 13. juni 1874, ugift.

8) 1874-1907 Ivar Peter Bentzen. Han havde oprindelig været musiklærer på Lyngby Seminarium og skildres som en udmærket orgel- og klaverspiller. Bentzen var i mange år medlem af Grenå Skolekommission. Begr. 16. marts 1908.

9) 1907-15 Gerda Nørregård, datter af provst Nørregård, var den første kvindelige organist i Grenå. Frk. Nørregård, der havde en meget grundig musikalsk uddannelse, var i flere år en stilfærdig, men meget kyndig leder af byens musikliv og bidrog ved en lang række både egentlige kirkekoncerter og små, korte kirkemotetter til at vække folks interesse for kirkemusikken.

10) 1915-16 Agathe Emilie Viberg.

11) 1916-21 Theodora Stræde Pedersen.

12) 1922- Agnes Schmidt.

Orgelet

Kirkens første orgel var - som foran nævnt - skænket af kirkeinspektionen i Grenå, byfoged Blichfeld og sognepræsten Ove Broch ca. 1696.

I Organist Skiøtts bestallingsbrev står, at han skal »holde Værket i god og forsvarlig Stand, Kirken uden nogen Afgang«. Herved er måske tænkt på at han, der var urmager af fag, skulle tage sig af småreparationer ved orgelværket. I hans embedstid fik kirken et nyt orgel, atter skænket af kirkeinspektionen, idet sognepræst Risom og den nye byfoged; N. E. Behr sammen med nogle få af de bedste borgere bekostede et sådant i 1760.

Dette var i brug, indtil der i 1842 leveredes et nyt orgel, opbygget af orgelbygger Demant. Endelig er så det nuværende orgel fra 1887 og har kostet ca. 6000 kr.

Kordegner - Underdegn - Bedemand

Foruden organisten var endnu et par personer knyttet til kirken, men uden at have den kirkelige virksomhed som eneste erhverv.

Kordegnen

Dette embede var efter Reformationen knyttet til rektorembetet ved den latinske skole. Skolemestrene var ikke meget begejstret for det kirkelige

arbejde, hvorom er udførligt fortalt i artiklen om latinskolen (se tidligere). Da denne skole ophævedes fra 1. januar 1740, knyttedes kordegnens embede og lønning til embedet som dansk skoleholder og forblev der til lidt ind i næste århundrede.

I 1818 oprettede et kateketembede, hvis indehaver, der var teolog, både skulle være førstelærer og anden præst. Fra den tid gik så kordegnens bestilling over til andenlærerembedet, hvor det forblev i de næste hundrede år, indtil kordegn Fr. Petersens afgang i 1916.

Kordegnens Embede

Derefter knyttedes kordegneembedet til det nyoprettede kapellani, hvis første indehaver var pastor Rehling. Derfra udskiltes det så endelig som et selvstændigt embede ved kordegn Viggo Nielsens udnævnelse 1. januar 1943.

Kordegne og lærere ved det kommunale skolevæsen i Grenå har været følgende:

- 1) 1740-55 Johannes Hygom.
- 2) 1755-1810 Matthias Borup.
- 3) 1810-40 Christian Bloch.
- 4) 1840-81 Rasmus Johannsen.
- 5) 1881-1917 Frands Petersen.

Derefter var embedet knyttet til det nyoprettede kapellani indtil 1. januar 1943, da de to embeder adskiltes og Viggo Nielsen tiltrådte som kordegn.

Underdegnen

var en slags medhjælper for kordegnen, men var tillige kirketjener. Her i Grenå har underdegnen altid været en mand af borgerligt erhverv, som kun havde underdegne-bestillingen som et lille bierhverv. Indehaverne betegnes næsten altid kun ved fornavn og »Underdegn« hæftet til som efternavn, og deres borgerlige erhverv er ikke til at efterspore. De kaldedes af biskoppen. Således erklærer Niels Underdegn i 1753, da han indstævnes for retten i Grenå til at aflægge vidnesbyrd i sagen angående organistens offerbræt, som pastor Risom havde givet ham ordre til at borttage, »at såsom han af Biskop Ochsen er kaldet som Underdegn, så er denne Bys Ret ikke hans Værneting«, og at han derfor ikke er pligtig at møde der og aflægge vidnesbyrd.

Underdegnens virksomhed strakte sig vistnok til hen mod 1830. Så fik kordrengene overdraget den dertil knyttede budtjeneste. Men i 1881 oprettedes efter pastor Jacobis forslag en stilling som kirkebetjent. Dertil ansattes Laurs Holst, en pæn, stilfærdig mand, som af borgerligt erhverv var murersvend. Så vidt jeg kan se, er hans og hans efterfølgeres bestilling en direkte fortsættelse af underdegnens.

Efter Laurs Holst's død ansattes Marinus Sørensen i 1905. Ligesom forgængereren passede han arbejdet med stor interesse og var godt anset hos alle i menigheden. Men ud over kirkebetjentens almindelige arbejde overtog Sørensen tillige indtil sin død en del af kordegnens arbejde bl.a. at læse indgangs- og udgangsbønnen i den periode, hvor kordegnens embede var knyttet til kapellaniet. Sørensen døde 1. oktober 1941. Derefter kom Viggo Nielsen og 1. januar 1943 Gerhard Kolding.

Bedemanden

var den laveste i rang af de personer, som havde med kirkelige forretninger at gøre og stod faktisk nærmere i verdslig tjeneste. Det ses tydeligt af, at hans instruks er forfattet af byfogden og approberet af stiftamtmanden.

Bedemandens bestilling var at forestå hele anretningen ved de højtideligheder, som stod i forbindelse med kirkelige handlinger, altså trolovelse, bryllup og begravelse. Han skulle indbyde gæsterne til festen, hvilket altid foregik mundtligt og under aflevering af en længere højtideligt formuleret emse. Ved festen skulle han ordne alle forhold ved spisningen og i det hele optræde på værtens vegne. Ved begravelser gik han i spidsen for ligtoget, foran kisten, naturligvis altid med en til lejligheden passende højtidelig, alvorlig og bedrøvet mine. Heraf kommer udtrykket »Bedemandsansigt«. Bedemandsbestillingen her i Grenå forenedes senere med klokker- og graverbestillingen og gik sammen med disse over til organistembedet. Jeg har hørt fortælle, at endnu så sent som i organist Jørgen Møllers tid, d.v.s. indtil 1875, var det således. Ældre folk kunne huske gamle Møller, stiv og sirlig i lang sort frakke, spadsere foran ligtoget ved begravelser. Efter den tid er skikken med bedemand gået af brug og stillingen bortfaldet.

Her følger så en udskrift af justitsprotokollen fra 1757 angående

Taksten

»hvorefter Bedemanden her i Grenå lader sig for sine Invitationer og Opvartninger ved Forlovelser, Brøllupper og Begravelser [honorere], samt og hvorledes Hand sig i denne sin Bedemands Tieneste i det øvrige haver at forholde:

- 1) Alle gejstlige Personer her i Grenå, som noget Embede har at forestå, samt de kongelige Betjente og fornemste og vederhæftigste Borgere af Købmands-Standen betaler til Bedemanden for han Invitation og Opvartning for en Forlovelse 4 Mark, Bryllup 1 Rdl. 2 Mark og Begravelse 1 Rdl.
- 2) Skippere og de, som falholder nogle få Købmandsvarer samt Værtshusholdere, betaler i lige Tilfælde til Bedemanden: for Trolovelse 3 Mark, Bryllup 1 Rdl. og Begravelse 4 Mark.
- 3) Andre Borgere og Håndværksmænd, som bruger deres borgerlige Næring med nogenlunde Fordel, så og Avls- og Vognmænd betaler

ligeså: for Forlovelse 2 Mark, Bryllup 4 Mark og Begravelse 3 Mark.

- 4) Fattige Borgere og Håndværksfolk, såsom Skoflikkere m.m. samt Daglønnere e.t.c. betaler ikkun 1 Mark, 2 Mark og 1 Mark 8 Sk.
- 5) Men de, som er bekendte meget fattige og husarme Almissemøder, og [som] med megen Besværing næppe kan bestyre deres afdødes jordefærd, sådanne tillades selv at byde 2 á 3 Par Folk til deres Begravelse uden derfor at give nogen Vederlag til Bedemanden, som i sådanne Tilfælde intet haver at fordr.

Derimod skal Bedemanden uvægerlig nyde den foreskrevne Taxt hos alle forbemeldte Personer, således som de efter Stand og Vilkår er reguleret, endog i de Tilfælde, hvor nogen kunne have erhvervet Kongl. allern. Bevilling at lade sig vi i Huset.

.... Al forbenævnte Taxt haver vedkommende at betale til Bedemanden både for Trolovelse, Bryllup og Begravelser allerede førend han går ud af sit Hus og forretter sin Tjeneste; såfremt han det påstår. For samme Betaling skal Bedemanden tillige gøre Opvartning som Marchal på de Dage, da Værtskaberne holdes, så længe indtil Måltidet er til Ende og ej længere, uden han selv vil gøre det som en Føjelighed. Herved så vel som ved sine Invitationer skal han opføre sig skikkelig og anstændig, så at ingen med Føje kan have noget, over ham at klage, ligesom han og ikke heller må fordr mere end som denne Taxt formelder.

Denne Taxt og Reglement for Bedemanden i Grenå og dem, som hans Tjeneste skal have og betale, haver jeg således til fælles Bedste forfattet, dels i Henseende til, at her hidind til ingen fuldstændig Forklaring derom haver været, dels og fordi at nærværende Bedemand Niels Lange haver besværet sig over, at hannem idelig møder Dispute og Afkortning, når vedkommende skal give ham sin Betaling, så at han derover må tåle megen Fornærmelse.

Thi insinueres samme Taxt hermed til min høje Øvrighed, Hans Excellence, Høy og Velbårne Hr. Kammerherre, og Stiftsbefalingsmand Hr. Hans Friderich Lewetzau i Århus Hans Nådegunstigste Eftersyn med underdanigst Anmodning, at den ved Høybemeldte Hans Excellences Påtegning måtte vorde approberet.

Grenå, den 31. januar 1757. N. E. Behr«.

Herunder skriver Stiftamtmanden så:

»Da foranstående Taxt findes at være indrettet efter Billighed og ej at være højere end andre her i Stiftets Købstæder, bliver denne hermed efter Begjæring aproberet.

Århus, d. 19. April 1757. H. P. Lewetzau«.

Bystyre og retspleje

i 18. århundrede

(År 1700-1800)

Ligesom tingbøgerne er en uvurderlig kilde til den ældre tids historie, er

Justitsprotokollerne

en hovedkilde til tiden fra 1700 og fremefter. Som anført tidligere er der et spring på 65 år mellem det yngste af de bevarede små årlige hæfter af Grenå Tingbog, hvori altså kun ét års forhandlinger på tinget indførtes, og op til den ældste bevarede virkelige protokol, som går fra år 1705-26.

Herman Ponich var dengang byskriver i Grenå (fra 1699-1746). Der er ingen tvivl om, at han har været en om hyggelig og pligtopfyldende embedsmand. Navnet tyder på, at han har været af tysk oprindelse. I samme retning peger, at han af og til kunne anbringe en lille tysk sentens eller et lille tysk udtryk hist og her i protokollerne.

Ponich skrev en regelmæssig, men ikke særlig læselig hånd og anvendte uhyre små og gnidrede bogstaver. Bladene i hans protokoller er så tæt beskrevet, at hver side rimeligvis ville udkræve 5 sider i en nutidsprotokol. Men der er også skrevet helt ud til randen på alle 4 hanter, og der er bogstavelig ikke én millimeter ledig plads på Ponichs papir.

Man forbavses over denne enestående økonomi med papiret, men forstår den bedre, når man erfarer, at skriveren selv måtte bekoste sine protokoller, hvilket tydeligt fremgår af en bemærkning af Ponich et sted i justitsprotokollen.¹⁾

Det rørende og naive præg, som er over den ældste kirkebog er også over tingbøgerne og de ældste justitsprotokoller. Den første tingdag, som altid var første mandag efter helligtrekonger - altså når »Julehelligdage« var forbi -, og som i de ældste protokoller benævnes »Snapsmandag«, indledede Ponich foruden med det nye årstal med en lille gudelig sentens. I de allerfleste tilfælde blot med ordene: »I Jesu Naufn, Gud til Ære og os til Gaufn«. Eller også f.eks. således: »I Jesu Naufn Begyndis dette År. Anno 1720«.

Men enkelte år, navnlig på sine ældre dage, anvendte Ponich andre sentenser:

1737. »I Jesu Naufn - Gud till [Ære] Justitzen til retsindig Gaufn og Fornøyelse Begyndis dette År, Anno 1737«.

1738. »Det garn mile År forgangen er,
Wi tacker dig o Jesu kier.
Gif - wi det N ye begynde så
Din Ære fremmes og Retten så«.

1739. »Gud gif os Fred, Retfærdighed i Landet lier må blifue, Og at vi må for Herren stå med Glæde i Guds Rige«.

1740. »Das Alte Jahr vergangen ist
Wir dancken dir Herre Jesu Christ,
Ins Neue gib uns Fride und Rub.
Ja, Brode und Seeligkeit darzu. Amen«.

1742. »In Nomine S. S. Triados Arino 1742«, [d.v.s. I den hellige Tre-enigheds Navn År 1742].

Ponichs efterfølger som byskriver blev hans søn Peder Ponich, som var prokurator i Århus. Adskillige år før faderens død havde han fået successionsbrev på embedet. I fulde 12 år derefter lod han det besørge for sin regning af forskellige, skiftende lokale mænd, nærmest skolemesteren, uden selv at bo eller være til stede i byen. Under disse »Fuldmægtige« bibeholdtes formularen, enten »I Jesu Nafn begyndes dette Nye År nemlig 1749« eller blot »I Jesu Nafn Anno 1770«. Protokollen 1752 slutter således: »14. Aug. 1752 Og som denne Protocol nu er fuldskreven, da bliver de i Dag producerede Dokumenter allerførst i dend nye indført, hvormed denne således i Jesu Nafn er sluttet«.

Ved byskriver Bays død forenedes byskriverembedet fra 1785 med byfogedembedet. Dermed er det forbi med den slags små kuriøse indledninger og sidebemærkninger.

Bystyret i 18. århundrede

Medens det lige fra Middelalderen havde været således, at byens styrelse havde været i hænderne på en magistrat, som bestod af byfogeden, én eller to borgmestre og 4 á 6 rådmænd, ophævedes dette forhold fuldstændig fra året 1682.

På grundlag af en nedsat kommissions undersøgelse og i følge en kgl. resolution af 13. december 1682 »reduceredes« i Grenå og en række andre småkøbstæder bystyret til kun at bestå af én eneste mand nemlig byfogeden som »epeste Magistrat«, (se nærmere herom tidligere i nærværende bog. Det var jo en ganske betydelig omvæltning i hele det kommunale styre, at én mand faktisk blev enerådende. Selvfølgelig er dette at forstå således, at byfogeden lige så vel som før, ja vel nærmest i endnu højere grad, kom til at stå under tilsyn af lensmanden på Kalø, senere stiftsbefalingsmanden i Århus. Denne aflagde hyppige besøg i byen og efterså og påtegnede alle embedets protokoller. Ligeledes var det således, at stiftsbefalingsmandens eller rentekammerets godkendelse skulle indhentes for næsten alle, selv ret ubetydelige udgifter og indtægter i den kommunale forvaltning.

Det kan altså med god grund siges, at ordningen af 1682 betød en væsentlig tilbagegang for det kommunale selvstyre.

Helt blev byfogeden nu imidlertid ikke enerådende, thi i praksis blev det ret snart således, at hvor det gjaldt vigtigere beslutninger, navnlig afgø-

relser af økonomisk rækkevidde for byen, sammenkaldte byfogeden en af ham selv udpeget borgerforsamling af »Byens bedste Mænd« på rådstuen for at høre deres mening. Ved at læse navnene på de forsamlede borgere i disse forskellige tilfælde får man faktisk også det indtryk, at de sammenkaldte var udvalgt med skønsomhed og virkelig var forstandige mænd. Kun må det selvfølgelig erindres, at dengang var samfundsudviklingen endnu ikke kommet videre end til kun at regne købmænd, skippere og den allerøverste ende af håndværkerne med til borgerskabet. Man var jo endnu ikke nået til den franske revolution og dens omvurdering af samfundet og forandring af dets Styrelse.

Ved siden af disse forsamlinger af »Byens bedste Borgere«, blev det ret snart praksis, at byfogeden også i visse tilfælde rådførte sig med byskriveren, navnlig efter at Bay, der tillige var birkedommer i Rosenholm og Vosnæsgård Birker, i 1758 havde fået byskriverembedet i Grenå. Det ses f.eks. et sted direkte nævnt, at byens magistrat, nemlig byfogeden og byskriveren havde afgjort en sag på den og den måde. Og i »Dannemarks Speil, eller Efterretning om den verdslige Stand« fra 1768 nævnes »Magistraten i Grenå: Hr. Kammerråd Niels Erich Behr, Byfoged i Grenå samt Herredsfoged i Nørre Herred, og Peder Bay, Byskriver i Grenå og Herredsskriver i Nørre Herred«. Hen mod slutningen af århundredet kom de første spæde spirer til en genfødsel af folkestyre frem, idet der udnævntes »Eligerede Borgere«, her i byen 4, i andre byer 2, som byfogeden kunne rådføre sig med angående kommunale spørgsmål. Denne institution hører dog nærmere til det følgende århundrede og vil derfor blive omtalt der.

Skattevæsenet

En lille rest af folkestyret var dog stadig bevaret lige fra 1682 og fremefter. Det var borgerskabets ret til selv at bestyre skattevæsenet. Hvert år den 3. »January var Borgerskabet efter Lov og Sædvane samt skeede Advarsel forsamlede på Greenå Rådstue«.

Ved denne lejlighed blev først af byfogeden oplæst de forordninger og kgh. bestemmelser, som i årets løb var indkommet.

- 2) Det nye års kærner udmeldtes. Dette var et hverv, som gik på tur mellem byens mere skrivekyndige mænd, altså nærmest købmændene. Men som medhjælper for kærneren udnævntes tillige en håndværker, som formentlig nærmest har fungeret som skatteopkræver.
- 3) Så valgtes der 8 »Taxerborgere«, som skulle ansætte skatten for det kommende år. Dertil valgtes altid straks på forhånd den afgående kærner og hans medhjælper og så dernæst 6 andre. Det var altid af »de bedre Borgere«, købmænd eller mere fremtrædende håndværkere. Det var altså, hvad man nu ville kalde ligningskommissionen. Disse 8 taxerborgere i forbindelse med byfogeden gennemgik og

reviderede så det foregående års regnskab, når kærneren fik det afsluttet, og gav det en påtegning om, hvad fejl og mangler, der fandtes deri. Dette fandt som regel sted en gang i løbet af februar eller marts og var altså præcis, hvad vi nu ville kalde kommunal revision. Ved samme lejlighed forfattede de samme nyvalgte taxerborgere det nye års ligning, ligeledes i byfogedens overværelse, og dermed var deres hverv endt.

Selve Ligningen var ikke så lige til, som man skulle synes efter de forholdsvis små beløb, det drejede sig om. For hver beboer i byen ansattes efter bedste skøn først et beløb i »By skat«. De højeste beløb var som regel mellem 1 og 2 rdl. de laveste 6 skilling. Desuden svarede alle beboerne i vægterpenge 5, 10 eller 20 skilling. Endelig betalte alle grundejerne en sprøjteskat, som varierede fra 3 skilling til 3 mark (= 48 skilling) efter forsikringssummens størrelse.

Byskatten indbragte i midten af århundredet ca. 50 rdl. om året, sprøjteskatten og vægterpengene hver ca. 20 rdl. Men desuden betalte af grundejerne en grundskat eller Ind-Quarteringspenge, som tilfaldt kongen. Den varierede fra 150 til 300 rdl. eller mere og anvendtes således, at de byer, som var fritaget for indkvartering, indbetalte beløbene, hvis størrelse hvert år fastsattes af rentekammeret, til de byer, som havde indkvarteringer. Det var altså en slags kommunal udligningsskat for de militære anliggender. Endelig var der så en fattigskat, »som enhver af Grenå Bys Indvånere og Borgere, den ene med den anden, skal svare til de fattiges underholdning«. ¹⁾ Den indbragte omkring 40 rdl. Ved sidstnævntes ligning var foruden byfogeden og taxerborgerne tillige sognepræsten til stede.

- 4) Og så valgtes ved den årlige rådstueforsamling til sidst 8 »Tingmænd«, også kaldet »Tinghørere« eller »Stokkemænd«. De var en slags retsvidner, men slet ikke meddomsmænd eller noget i den retning. Om dem vil der blive fortalt nærmere i næste afsnit.

Retsplejen

Men byfogeden skulle foruden at varetage de tidligere borgmesterforretninger tillige, ligesom før, være dommer ved bytinget. Også i den egenskab var det i visse tilfælde ligefrem påbudt, at byfogeden skulle udnævne 6-8 af de bedste borgere til som meddomsmænd at deltage i domsafgørelsen og straffeudmålingen. Det var, hvor det drejede sig om meget alvorlige forbrydelser og navnlig, hvis det gjaldt dødsstraf.

Tingdagen var her i Grenå mandag. På den dag samledes man ufravigelig på Rådhuset. Men det kunne jo rigtignok ske, at der slet ingen sager var at behandle, så at byskriveren efter dagens dato kun skrev: »Intet at bestille«. Ved ethvert byting var der altid foruden byfogeden som dommer

og byskriveren tillige 8 mand til stede som »Stokkemænd«. Det var dem, som valgtes under punkt 4 ved den årlige borgersamling på Rådhuset d. 3. Januar. Navnet »Stokke«mænd kan føres tilbage til det gamle ting, som holdtes under åben himmel, og hvor de 4 »Tingstokke« afgrænsede den Plads, hvor tingets »Funktionærer« - for at bruge et moderne udtryk - havde deres plads. Ordet »Tingstokke« findes også en ganske enkelt gang anvendt i den nyere tid, efter at tingets forhandlinger var kommet til at foregå inde i tingstuen (altså rådhusalen). Enten må altså de gamle historiske tingstokke være ført med ind og anbragt i rådstuen, eller også må dermed være tænkt på bænke, thi i tingbogen står under 3. september 1725 ved omtalen af Hans Hansen Nagelsmed, at tinghørerne bevidnede, »at Hans Nagetsmed kom og satte sig på Tingstokken med sin Hat på Hovedet«, ¹⁾ hvilket i høj grad var en krænkelse af rettens værdighed.

Disse tingmænd eller stokkemænd, hvis navne pligtskyldigst anføres som indledning til hver eneste retsforhandling, kaldtes i daglig omtale kun »de otte Mænd«. De var altså, hvad man nu ville kalde retsvidner. Hvervet gik på om gang år efter år mellem byens borgere, og det ser faktisk ud til, at det er gået i rækkefølge gade op og gade ned. Men det har tillige været således, at det var lovligt og tilladt at stille en stedfortræder. Det er særlig, hvor en af de større købmænd, hvis tid var kostbar, stod for tur, at der straks efter nytår mødte en anden i hans sted. Det var mest småborgere, der således lod sig benytte som stedfortrædere, og de har naturligvis modtaget et lille vederlag derfor. Det ses også nogle gange, at der udmeldtes

En kvinde som tinghører

Også i sådanne tilfælde optrådte en mand i hendes sted. Jeg vælger som eksempel året 1761, som i så henseende er særlig påfaldende: »Anno 1761 den 7. January blev Retten betjent af Dannemand, Byfoged Niels Erich Behr og udi Skriverens Sted af Ove Broch med 8 Tinghørere: Søren Muurmand i Stæden for Anders Ginnerup, Jens Ginnerup, Peder Ørum kræmmer for Peder Palch, Søren Bunde for Rasmus Maus Enke, Mads Kåbersmed for Michel Mau; Laurs Thomsen for Søren Fisker, Michel Svale, Rasmus Fynboe«. Altså, ikke mindre end fem havde ladet stille sted fortræder dette år. Det er så godt som alle skippere og købmænd, samt altså købmand Rasmus Maus enke. Det er endvidere ganske åbenlyst, at man har fulgt gadens rækkefølge, idet de 8 oprindelig udvalgte dette år netop er ejere af 8 på hinanden følgende ejendomme på Lillegades nordside (fra nuværende nr. 35 til nr. 51).

Hvervet som tingmænd har uden tvivl været et ulønnet borgerligt ombud, men der findes en oplysning i et meget gammelt dokument, som går ud på, at byen i sin tid af kronen har fået overladt en eng til vederlag, fordi »Borgerne selv sad som Tingmænd«.

Således var altså byens styrelse og rettens pleje i det 18. årh. De var,

som det fremgår af foregående, ret nær forbundne, fordi byfogeden stod som nogenlunde enerådende begge steder.

Her følger nu som eksempel en afskrift af et byregnskab for et år i 17 hundrederne og derefter 4 korte biografier af de byfogeder, som repræsenterer det nævnte århundrede: Knud Henrik Blichfeld (1693-1729), Johan Nicolai Ulsøe (1730-32), Christian Bager (1732-56) og Niels Erich Behr (1756- 1801).

Greenåe byes kærner regnskab for året 1774

Indtægt:	Rdl.	Sk.	Rdl.	Sk.
1. Beholdning til forrige års udgang bestående af:				
a) Kontanter	30	5		
b) Restancer efter den af hr. kammerråd, byfoged Behr attesterede liste.....	42	8	72	13
2. Byens årlige og andre indtægter:				
a) Afgift af byens ejendomme og englodder, som før har været dels overladt nogle visse borgere for en gammel bestemt afgift, og dels været delt in natura imellem indvånerne efter omgang, men nu alle sammen ved offentlig auktion den 23. april 1744 ud bragt til penge- afgift, og beløber sig til summa	73	35		
b) Afgift af det til hr. birkedommer og byskriver Bay ved auktion på 6 år bortfor- pagtede fiskeri i Gammel Å	7	0	80	35
3. Den hos Søren Winther, borger og handske- mager her i Grenå by tilgodehavende capital 20 rdl. samt årets renter			20	80
4. De sædvanlige lignede byens skatter:				
a) Byskatten	27	72		
b) Sprøjteskatten	19	70		
c) Vægterpengene.....	21	84	69	34
5. Til at bestride resterende hjælpeskat til andre købstæders indkvartering, såsom ingen indkvar- tering her i byen haves, er lignet på indvånerne halvdelen på grund og ejendom, halvdelen på næring og brug.....			333	38
6. Brandskat af byen som sædvanlig 10 sk. af hver 100 rdl. assurance-bygnings-takst årlig, i følge kgl. allernådigst rescript af 8. July 1768 .			58	64
Summa indtægt			634	72

Udgift:	Rdl.	Sk.	Rdl.	Sk.
1. Reparationsbekostning på byen publique bygninger og videre:				
a) Ved Vesterport en hængelås og nøgle		32		
b) Smedearbejde ved den nye bro til engene.....	1	82		
c) Snedkerarbejde ved Vesterport	1	46		
d) Et hængsel til Sprøjtehusets ene dør.....		24		
f) Reparation af Vesterports låge		22		
g) En svingel for broen ved engene		75		
h) Arbejde ved bemeldte såkaldte ny bro.....	1	12	6	83
2. Byens betjentes årlige lønninger:				
a) Hr. birkedommer og byskriver Bay som brandinspektør.....		6		
Do. for brandprotokollen at holde	2	64		
b) Kordegnen Sr. Borup korpunge leje af.....	5	32		
skolehus med varme.....		16		
c) Klokker Niels Lange for korklokken at ringe	5	32		
d) Jens Andersen som vægter.....	21	64		
Do: som rådstue- og byens tjener		10		
e) Peder Pedersen som sprøjtemester og for at have opsyn med brandredskaberne		4		
f) Jacob Bendixen som fattigfoged.....	4		75	
3. Adskillige andre udgifter:				
a) Til hr. kammeråd og byfoged Behr for skrivematerialier de sædvanlige.....		4		
Do. refusion på en fælleslod	1	32		
b) Til birkedommer og byskriver Bay refusion på en fælleslod	1	32		
c) Byens tjener Jens Andersen ditto.....	1	32		
d) Mig undertegnede kærner for skrivematerialier		1		
e) Til stiftets physici efter ordre af 15. januar 1771.....	5	24		
f) Viborg Tugthus efter ordre af 9. december 1766	4	71		
g) Kammerråd og byfoged Behr for postholdet efter borgerskabets vedtægt.....	10			
Ditto af brevporto af byens affærer		88		
h) Rasmus Schifter i Grenå, vognleje for Sr. Johan Friderich Becher efter højlovelige rentekammers pas	2	24		

	Rdl.	Sk.	Rdl.	Sk.
i) Hs. excellence hr. geheimeråd og stiftsbefalingsmand Rosenørn den fulde brandskat af byen.....	58	64		
j) Kammerråd Behr den speciale brandskat af rådstuen og sprøjtehuset	1	57		
k) Sprøjtemester Peder Erichsen for smørelse og reparation ved sprøjterne	2	14		
l) Christen Munch for digerne ved Vesterport at holde vedlige og sne fra portene at kaste...	4			
m) Hr. stiftsbefalingsmanden brevporto efter tvende sammenhæftede kvitteringer		28		
n) Jacob Bendixen for rådstueskorstenen at renholde		16		
o) Byens tjener Jens Andersen for 1 læs træ til rådstue kakkelovnen		48		
p) Fra Århus er forskrevet til byens publicque mål: 1 korntønde og 1 jernalen, hvorfor efter kammerråd Behrs kvittereri er betalt.....	4	80	104	34
4. Indkvarteringsudgiften: til Århus købstad betalt den skyldige rest af 540 rdl. efter næstforrige års regnskab med hoslagte magistratens kvittering, og følger herhos ordre in copia til samme skat			390	16
5. Beholdning til årets udgang:				
a) Kontanter	22	84		
b) Restancer fra 1773 efter vedfølgende attesterede designation, som ikke formedelst uformuenhed og dødsfald kan fås	13	83		
c) Restance fra 1774, hvorover fremlægges designation.....	21	60		
Heraf formodes at indkomme i næste års regnskab omtrent halvdelen, og den øvrige halve part at ville udgå.....		58	35	
Summa udgift		634	72	

som med indtægten balancerer.

Herhos fremlægges:

- En specifikation på alt det, ved de publicque bygninger befindende og byen til hørende inventarium.
- En fortegnelse over alle de bygninger, porte og broer, som af byens kasse skal vedligeholdes.

I det øvrige hæfter der ingen gæld på byen, og samme har ikke heller

nogen udestående kapital på rente.

Således i et og alt rigtig forfattet attesterer Greenåe, den 1. marts 1775.
Jens Fæveile Høy.

Imod dette regnskab finder vi som indeværende års taxerborgere intet at erindre eller udsætte.

Grenå, d. 11. marts 1775.

S. Mau R. Schifter Jørgen Broch Jens Pedersen.
N. P. Greve Ras Bromand

Dette regnskab over Greenåe byes indtægt og udgift pro anno 1774 attesteres hermed af mig som rigtig i alle måder og insinueres således hans excellence, højvelbårne hr. geheimeråd og stiftsbefalingsmand Rosenørn underdanigst til nådgunstig påtegning efter højlovelig rentekammers foranstaltning.

Grenå, Datum ut supra. Behr.

Imod indbemeldte regnskabs rigtighed vidste jeg ikke noget at erindre.
Århuus, d. 14. marts 1775. P. Rosenørn.

Kommentarer til indtægtssiden

Til ovenstående, som er en ordret kopi af byens regnskab, skal så knyttes nogle oplysende bemærkninger:

1) Året indledes i regnskabsbogen med den ordinære skatteligning, hvor der udfor de ca. 185 skatteyderes navne anføres 3 talrubrikker, en for byskatten, en for sprøjteskatten og en for vægterpengene, som altså dette år er henholdsvis 27 rdl. 72 sk., 19 rdl. 70 sk. og 21 rdl. 84 sk.

Byskatten, som lignedes dels med hensyn til »Næring og Brug«, altså den af taxerborgerne skønsmæssig anslåede skatteevne, dels som en grundskyld, var dette år således, at kun 9 borgere var ansat til højere skat end 1 rdl., nemlig:

	Rdl.	Sk.
Købmand Jens Rasmussen Bang	1	24
Mads Muurmand.....	2	4
Skipper Peder Thorsøe.....	1	24
Rasmus Rebslager (deraf var 1 rdl. 32 sk. af et større jordstykke)	1	48
Købmand Wentzel.....	1	16
Jens Chr. Juul	1	16
Jørgen Broch	1	16
Søren Mau.....	1	8
Jens Fævejle	1	8

9 Borgere var ansat til 1 rdl. eller derover :

	Mk.	Sk.
Købmand Hans Broch.....	5	8
Købmand Jens Nielsen Bang.....	5	8
Købmand Rasmus Schifter.....	5	8
Købmand Mads Møller.....	4	
Grenå Mølle.....	4	
Farver Struch.....	3	
Købmand Hans Broge.....	3	
Købmand Jens Poulin Winther.....	3	8
Købman Frederik Møller.....	3	

56 personer var ansat til en skat på mindre end 1 mark (d.v.s. fra 4 op til 16 skilling). Men desuden var det således, at embedsmændene og de kgl. privilegerede borgere var fritaget for at betale byskat. Det var følgende: Apoteker Alberg, toldkontrollør Knoff, sognepræsten hr. Risom, byfoged Behr, personel kapellan hr. Steenstrup, residerende kapellan hr. Melchior, tolder Guldborg, birkedommer Bay, præsteenken mad. Olrog, kordegn Borup, Peder Underdegn og organisten, og endelig var ca. 40 enker eller gamle folk og al misselemmer ikke sat i byskat.

Byskatten, som i året 1774 af særlige grunde var usædvanlig lille, men som regel var ca. 50 rdl., forsløg til de fleste af byens få ordinære udgifter. Men allerede fra året 1775 faldt den helt bort.

Årsagen var en henstilling fra rentekammeret i følgende anledning: Byens engjorder havde hidtil været delt i 34 små lodder. Deraf havde sognepræsten, byfogeden, byskriveren og byens tjener hver fast haft en til brug. De øvrige 30 gik på omgang mellem byens indvånere »så mange som haver vundet Borgerskab og svarer Grundskat«. På den måde fik borgerne i løbet af 5-6 år adgang til fri brug af et stykke af disse byens fælles engjorder. Kun nogle ganske få bestemte enge som Blegdammen, Posthaugen o.s.v. var bortforpagtet til 5 borgere for ca. 4½ rdl. tilsammen, denne afgift kaldes haugeskatten.

Rentekammeret fandt nu - ikke uden grund - at dette var en upraktisk driftsmåde. Man henstillede, at det fremtidig blev således, at disse fællesenge ved auktionen bortlejedes, eventuelt på livstid, til et mindre antal borgere, hvorved byen vilde få en betydelig indtægt og engene komme under bedre kultur. Dette måtte byen naturligvis tage til følge, og ved auktionen blev nogle af de større englodder, som Blegdammen, Østerhauge m.m. udlejet på livstid og indbragte en årlig indtægt på ca. 30 rdl. De såkaldte fælleslodder udlejedes ligeledes ved auktion, men på kortere åremål for ca. 43 rdl., i alt 73 rdl. årlig. Desuden var retten til fiskeri i den gamle å udlejet på en 6-årig periode for 7 rdl., altså tilsammen 80 rdl. Dette beløb kunne som regel lige dække alle de ordinære udgifter, og som følge deraf

bortfaldt byskatten fra året 1775 og pålignedes ikke i den næste menne-skealder.

Sprøjteskatten, der som regel indbragte ca. 20 rdl., var beregnet til lige netop at dække de udgifter, som faldt på byens brandvæsen. Den skulle dække lønninger til brandinspektøren og sprøjtemesteren, desuden vedligeholdelse af sprøjterne og småanskaffelser til dem. Sprøjteskatten lignedes på alle grundejere, også de privilegerede, som var fritaget for at svare byskat. Derimod svarede lejerne ikke sprøjteskat. Dens beløb rettede sig efter ejendommens størrelse og varierede fra 3 mark og ned til 3 skilling.

Vægterpengene svarede derimod af alle uden undtagelse, selv af de fattigste, som ikke svarede byskat. Der var kun 3 takster 5, 10 og 20 skilling. En ganske enkelt kom dog op på 40 skilling. Denne skat indbragte også rundt regnet 20 rdl. om året og dækkede de direkte udgifter til vægterne.

Disse skatter indbragte ti sammen 110 á 120 rdl. om året, og det var alt, hvad der medgik til byens almindelige administration.

Men så var der tilbage de 2 sidste skatter, som løb op i ganske andre summer, og som ubeskåret gik ud af byen. Det var indkvarteringsskatten og brandskatten.

Indkvarteringsskatten eller »Hjælpe-Skatten« var en skat, som svarede af de byer, der var fritaget for indkvartering. Den gik direkte til de byer, som havde indkvartering, og dens beløb varierede stærkt. Her for Grenås vedkommende udgjorde den i århundredets sidste halvdel fra 150-400 rdl. om året. Indkvarteringsskatten ansattes ved en særlig ligning, men efter samme regler som byskatten. Dens størrelse fastsattes altid ved en direkte meddelelse fra rentekammeret år for år.

Men da den almindelige byskat fra 1775 bortfaldt som overflødig, lignedes indkvarteringsskatten og de to småskatter: Vægterpenge og sprøjteskat fremtidig ved en fælles ligning; men altså med 3 adskilte rubrikker.

Brandskatten var ganske simpelt brandassurance af byens ejendomme. Den svarede med 10 skillings årlig afgift af hver 100 rdl. takserede assurancesum i følge kgl. allern. rescript til Grenå af 8. juli 1768 og indsendtes af byfogeden til stiftamtmanden. Det kunne ske, at denne skat fordobledes, ja endog tre- eller firedobledes, således at assurance blev 20, 30, 40 sk. pr. 100 rdl. Det må have rettet sig efter brandskadernes antal. Næppe brande her i byen, men i det hele land.

Som ekstrairindtægter, der kunne opstå, kan nævnes arrestpenge af arresteranter fra fremmede jurisdiktioner, som af en eller anden grund sad i Grenå arrest. Betalingen regnedes til 3 mark om ugen for hver. Senere, efter at Grenå by havde overtaget vedligeholdelsen af de 3 broer over åen og som følge deraf fik overdraget retten til at opkræve bropenge, optræder disse i regnskabet med et beløb på ca. 50 rdl. årlig.

Kassebeholdningen ved årets slutning var indtil 1760erne ganske ringe, nogle få rdl., og restancer var der ingen af. Dem måtte kærneren sør-

ge for at have inddrevet, før han afleverede regnskabet, ellers var der ved Revisionen en bemærkning derom. Men fra 70erne er kassebeholdningen ved årsafslutningen noget større, en snes rdl. eller mere, og nu begynder også restancerne at melde sig, ofte i stort tal. Det blev snart således, at der skelnedes mellem uerholdelige restancer fra næstforrige år. («afdøde etter arme Mennesker, der intet ejede»), og som afskrevet, og andre restancer, som den nye kærner måtte se at inddrive i årets løb.

Udgiftssiden

- 1) Reparationer på byens offentlige bygninger m.m. drejede sig først og fremmest om små reparationer på rådhuset, byporten, sprøjtehuset og skolen. På de to førstnævnte var der hvert år et eller andet at reparere, vinduer, døre, låse o.s.v. eller fornyelse af bjælker og murværk ved byporten. Sprøjtehus og skolens inventar optrådte kun med mellemrum og kun med mindre beløb. Den ret hyppige reparation af bænke i skolen tyder på, at de har fået en noget hård hændet behandling.
Året 1774's udgift 6 rdl. 83 sk. på denne konto er et minimum. Regelen var en snes rdl.
- 2) Byens udgifter til lønninger taler for sig selv. 75 rdl. var jo i sandhed en beskeden lønningskonto, men det må erindres, at de fleste af embedsmændene og nogle af bestillingsmændene desuden havde indtægter af embedsjorder.
- 3) Ad skillige andre udgifter: Byfogeden fik fast til skrivematerialier 4 rdl. og brevporto efter regning. Sidstnævnte var et par rdl. årlig. Kærneren fik fast 1 rdl. årlig »for min Umage som Kærner til Skrivematerialier«.
- e) Udgiften til stiftsfysikus er en årlig post, som først kommer på fra 1771.
- f) Udgiften til Viborg Tugthus, fremtræder årligt fra 1766 efter et kongeligt påbud til byfogeden.
- g) Så er der de 10 rdl. til postholdet til Byfoged Behr. Tidligere var Grenå og Ebeltoft under samme postmester, som boede i Ebeltoft og var denne bys byfoged. Men ved byfoged Boserups død i 1771 foreslog Behr Grenå bys borgere at få Grenås part i embedet flyttet hertil med ham som postmester. Dette bifaldt borgerskabet og godkendte samtidig, at byfogeden i fremtiden af byens kasse måtte få 10 rdl. for dette hvervs bestridelse. Desuden fik han retten til brug af Posthaven, som en årrække havde været udlejet for 1 rdl. om året, men som fra gammel tid havde været udlagt til græsning for poststrytterens hest. ¹⁾ Brandskatten sendtes ubeskåret til amtstuen i Århus.
- k) Smørelse til sprøjterne, et par pægle bomolie o.s.v. var en årlig tilbagevendende post. ¹⁾ Snekastning ved portene og digets

vedligeholdelse var ligeledes en årlig tilbagevendende lille post. Det samme gælder n) og o) skorstensfejning og et læs Brænde til Rådstuens Kakkelovn.

Regnskabets revision og decision

Når kærneren så en gang i tiden mellem januar og marts havde afsluttet og indleveret sit regnskab, blev det renskrevet af byskriveren og præsenteret for det nye års taxerborgere, som altså optrådte som en første kommunal revision. Der var som regel kun småting at anke over. Derefter fik det en påtegning af byfogeden og indsendtes af ham til stiftsbefalingsmanden, der atter påtegnede det, og så sendtes det endelig til »det højlovelige Rentekammer« i København, hvorfra der så efter lange tiders forløb kunne komme en eller anden revisionsbemærkning at tage til følge i et kommende regnskab.

Når det nye års taxerborgere, der var valgt ved rådstuesamlingen den 3. januar, og hvoraf de to på forhånd var det foregående års kærner og hans medhjælper, havde endt deres revision, tog de straks fat på at foretage det nye års skatteligning. Det hele indførtes så af byskriveren i regnskabsbogen.

Da der rundt om i de i årenes løb til rentekammeret indsendte regnskabsuddrag findes kuriøse småposter, som oplyser mangt og meget, anføres her nogle spredte

Udpluk af regnskabernes udgifter [og indtægter]:

				Rdl.	Mark	Sk.
1754	Danske skoleholder Sr. Eggers hans husleje	5	2			
	Sr. Broch: Leje af en kakkelovn til skolen.....		4			
	Peder Høegs henførelse til Viborg Tugthus	6				
	En løgte til vægteren.....		2			
	Et gående bud til Ørsted		2			
	Sprøjternes smørelse og reparation.....	1	4	5		
1755	Opført et nyt sprøjtehus	29	3	11		
1756	Vognleje til Århus for 4 her udtagne Matroser til Kongens Tjeneste	8				
	Vognleje for toldkontrollør Guldbergs befordring på en rejse her i embeds medfør	1	8			
	[Grenås anpart i udgiften] til nogle tyves afstraffelse i Mariager og Århus efter ordre.....	2	4	10		
	1 nyt bord til skolen og en hængelås til byens arrestkammer.....	1	3			
	Den nyopbyggede Vesterport.....	12	2	8		
1757	En lås til den yderste dør i arrestkælder.....	1	12			
	Omkostninger ved den ny opkastede å	2	1			

	Betalt Michel Mau leje af danske skole.....	5	2	
	Leje af en kakkelovn til skolen.....		4	
	Til Rasmus Juul vognleje for at føre søkkaptajnen og mønsterskriveren til Ebeltoft	1	2	
	Til Frederik Møller vognleje for at føre de udtagne matroser til Århus.....		4	
	Jens Smed for låse og nøgler til rådstueskabene at istandsætte		2	
1758	Af byfogeden leveret som overskud af beregnede udgifter ved Nørre Herreds tings forflyttelse her til Grenå.....	1		
	2 nye sprøjtekars anskaffelse.....	10		
	Smørelse til sprøjterne.....		4	13
	Betalt et nyt rådstuesegl.....	2		
	For styk-kuskenes og hestenes udførelse til Århus med byfogedens og Sr. Rasmus Juuls fortæring, styk-kuskenes dusør, vognleje og det ene med det andet.....	21	4	8
	Desuden betalt milepenge her i byen af de 4 vogne til Århus.....		3	
	Johan Helmer for en bæk til rådstuen.....		3	
1759	Skoleholderens tilsagte visse løn af byen. (NB. første gang det forekommer)	16		
	Resten af omkostningerne ved de 2 nye sprøjtekars anskaffelse.....	10		
	Johan Helmer for en ny Dolmerport.....	3	2	4
	Delikventpenge til Horsens, Skanderborg og Ebeltoft	11		
1760	Rasmus Brøgger og Gotfred Murmester for en fod omkring gabestokken at forfærdige.....	1	4	8
	Anders Stiesen for materialier til foden omkring gabestokken	1	2	
1761	Brandinspektøren Sr. Kleistrup for 1 år (NB. første gang det forekommer)	3		
	Peder Erichsen som sprøjtemester (NB. første gang det forekommer)	4		
	Velbårne Fru Weinigel, 4 pct. rente af 1000 rdl. udlånt til byen.....	40		
	Do. til Jens Degn i Øster-Alling af 800 rdl.....	32		
1762	Kleinsmeden for et kakkelovnsrør til rådstuen.....	1		
	Tømmer til 2 brandslupper	1		
	Jens Smed for en ildklemme til Rådstuekakkelovnen og rep. af en lås		3	

1763	Til Søren Mau betalt leje af en kakkelovn, som står på Rådhuset. (N.B. første gang det forekommer)	1		
	Betalt 5 borgere: Sdr. Rasmus Juul, Anders Stie- sen, Jens Nielsen Bang, madam. Broch og Søren Mau for 5 artilleriheste, som de for byen har an- skaffet	234	2	4
	[en fabelagtig pris, men tallene er rigtigt afskrevne] Jens Nielsen Bang for udlagte penge for en rejse til Randers ved stykkuskenes og hestenes aflevering	28	4	4
	[N.B. Stykkusken er en person, der kører med he- stene for kanonerne. Der er altså fra Grenå både leveret kuske og heste til artilleriets brug]. Peder Bang vognleje, da stykhestene blev afsendt Sr. Rasmus Juul for fortæring for ham og Jacob Møller samt stykhestene	2		
	Frederik Møller en regning på fortæring for 4 stykkuske samt »1 Hat og 1 Par Støvler til den ene».....	5		
	[Byen har altså måttet forsyne en af de udskrevne artillerister med hat og støvler].	1	5	
1764	Søren Bundes løn som »Stodderfoged« [d.v.s. fattigfoged].....	4		
	Byfogeden til hjælp til de gående posters løn.....	2		
	Søren Mau for en afkøbt kakkelovn, som står på rådstuen.....	16		
	Peder Christensen for arbejde til rådstue trommen Logi e.t.c. ved hr. baron og amtmand von Gerstorf og sine medhørende to landmænd ved Kjærets deling med ensløverne efter birke- dommer Bays regning af 4. juli 1766	9	5	12
	En regning til birkedommer Bay fra købmand J. P. Winther på vin e.t.c. på samme tid forbrugt...	8	1	4
1767	Søren Koch for gabestokken at reparere.....	2		
	Grovsmed Jens Sørensen for arbejde på den nye bro til fælles engene.....	4	1	11
	Tømmermand Søren Thomesen arbejde ved samme bro og vognleje for materialierne.....	6	4	8
	Udbetalt Hans Wiborg den ham ved brandretten tildømte Douceur	1	2	
	Ditto til samtlige brandfolk	4		

	Sprøjtemester Peder Erichsen til drikkelse for samtlige brandfolk	4		
	[formodentlig efterslet fra branden i Mogensgade 20. april 1767].			
	Søren Kock for gabestokken og skorstenen på Rådhuset at reparere	1	14	
1768	Smederegning for arbejde ved gabestokken og ved Dolmer Port.....	1	2	8
	Niels Bager for en røghat til rådstuen.....	1	5	13
	Douceur til brandfolkene ved ildebranden hos Jens Rebslager samt drikkepenge til andre ved den lejlighed	1	4	8
1769	Grandebogen og genpart deraf at lade renskrive og indbinde	1	2	
	Til Horsens magistrat som afdrag på indkvarteringskatten.....	400		
	Til Randers magistrat ditto	114	3	12
1770	Douceur til Mathias Lind for udvist troskab i brandvæsenet		1	
	Til vægteren for ekstraskatten og andre skatter at lade udpante	1	4	
1771	Jens Bang tilgodehavende regning for 3 á 4 år for materialier til den nye bro	16	4	1
	1 Bye-Segl for byen bekostet.....	1	4	
	1 ny brandspand til sprøjtehuset	1	2	8
	Do. at male.....			10
1772	Expresser i byens tjeneste [d.v.s. ekspresbud].....	1		
	1 økse til brandredskabet		3	8
	Loftleje og indsvindingskorn samt udmålingspenge af 200 tdr. rug til de trængende indvånere, som var befalet at gå på hele byens regning	16		
	Betalt delinkventpenge til magistraten i Randers efter ordre	17	3	4
1773	En sprøjte ombyttet med en mindre.....	10		
1775	[Indtægt]. Rådhusloftet i leje for noget strandet tobak, som var oplagret der for at tørres.....	1		
1776	2 jernstænger i et vindue i rådstuen		2	15
	Forskudsvis delinkventomkostninger	50	1	9
1777	[Indtægt]. Delinkventomkostningerne for sidste år refunderet.....	50	1	9
	[N.B. Det er udgifter ved skarpretter Stengel fra Ålborgs besøg i Grenå for at kagstryge en gam-			

	mel mand, som havde dræbt sit barn].			
	Byens part af delinkventomkostningerne ved denne anledning.....	23	1	14
1778	1 ny læderslange til den ene sprøjte.....	15		16
1779	[Indtægt]. Arrestleje for en fra Gjessing for tyveri arresteret person i rådhuskiælderen			
	18 uger á 3 mark	9		
	Et brændejern til at brændemærke sygt kvæg.....	1	1	
1780	Reparation af danske skoles borde og bænke	1	1	10
1781	For reparation på den såkaldede nye bro i engene. En hængelås til samme bro, forhen købt, men blev bortstjålet	2	1	10
	Reparation af danske skoles inventarium		2	8
1782	Udtagne matrosers refordring til Århus i hs. maystæts tjeneste	2	2	8
	3 stk. vinduer med karme til rådstuen.....	3	3	
	Grønmaling af ditto		2	12
	Indkvarteringsudgifter til Ribe	107		
	Ditto til Ringkøbing efter ordre	93		
1783	For at male en ny rådstuedør med brunrødt og tjære			1
	Samme dør at forfærdige	1	2	
	For en ny Østerport.....	2	5	2
	Foden på gabestokken at reparere.....	2		
1783	For en mængde sne denne vinter at lade opkaste ved samtlige byens porte	3		
	Brænde til rådstue kakkellovnen	1	1	8
1784	[Indtægt]. Bortsolgt en gl. ubrugelig byens nordre port		1	10
	Kvægskat	16	4	6
	1 ny Nørreport	6		7
	Vogne og folk til de geografiske landmålere her på byens mark.....	2	1	8
	En klædes kiøle og kabus til byens vægter.....	8	5	2
	Publication i aviserne, den Berlingske i København samt den Viborg Samler ang. det i almanakken fejlanmeldte Grenå Marked (8. februar i stedet for 18. februar)	2		
1786	For stenpikning på byens torv, materialier og arbejde	6	4	4
	Århus stifts kontor den ordinære brandskat.....	61	2	9
	Ditto den ekstraordinære ditto	122	5	2

	Brænde til rådstuekakkelovnen, ½ favn og sand til strøelse i rådstuen	1	2	8
1788	[Indtægt]. Brokornet af Grenå trende broer [som Hessel i mange år har haft i forpagtning af Frijsenborgs grevelige herskab] udgør 33 tdr. 6 skp. byg, som beløber sig til 2 rdl. 26 sk. pr. td.	74	1	14
	Udgift for kgl. allern. bevilling indhentet af cancelliet på Grenå 3 broer og tillagte brokorn	13	1	12
	8 stykkuske håndpenge à 2 rdl.....	16		
	1 udtaget håndværkerkarl forplejning i 3 uger	2		
	Logement for 11 syge soldater af det Århus Regiment, som landede her fra Helsingør, tillige med en underofficer og eskadrons-Feldskjær	3	12	
1789	[Indtægt]. Brokornet af 3 broer: 33 tdr. 6 skp. byg Fra afg. fru grevinde Wedel Friis' Stervbo indkommet til hjælp til broernes istandsættelse.....	68	12	
1792	2de kjoler og 2 par sko til begge vægterne som de nyder kjolerne hver 3 år og et par støvler dem lovet hvert år	24	3	8

De fire byfogeder i Grenå i 18. århundrede

1693-1729 (†) Knud Henrik Frantsen Blichfeldt (eller Blichfeld). Født i Vitten Præstegård 1661 som søn af sognepræst Frants Henricksen Blichfeldt og hustru. Udn. til byfoged i Grenå 22. april 1693. Herredsfoged i Nørreherred. Død i embedet 15. oktober 1729. Gift m. 1697 Anne Amdisdatter, f. i Langå Præstegård 1664. Død 15. august 1732. - Blichfeldt var af udpræget præsteslægt. Hans fader, bedstefader, 3 brødre og en række onkler havde været præster. Blichfeldts eneste søn valgte ligeledes den teologiske vej og blev siden præst i Saal-Gullev.

Ved Byfoged Blichfeldts tiltrædelse forelå følgende udnævnelsesbrev fra stiftamtmanden, som endnu findes i rådstuearkivet (nu i Viborg), og som gengives i sin originale Form:

»Velerede samptligere Borgere och Indwånere i Grinnå
Min Hilsen.

Såsom hans kongl. Mayt. allernåcigst har behagit at bestille Nerverrende Knud Henrich Blichfeldt thill at verre Byefogit Ofuer Grænnå Bye, så vil mand formoede band der udj sin fliid och Throskab erwiiser, Retten Retsindig Administrerer och wiidere sin anfortroede Bestilling ved børlig forrestår.

Huor imod Hand niuder ald dend Løhn och ind Kombst, som Hans formand før Hannem Nødt och Hafft Haf uer i Huad Nafn det Hafve kand. Will och her hos Hafve Hannem til Borgerskabet recommanderit, at de ubehindret lader Hannem Niude dend respect och Lydighed, som Hans Mayt. høy-priselig Low och forordning En Rettens Betjent och Magistrat til lader och widre Hans Bestilling tilhørrer och udkrefver, det ieg icke tuifler. Men Dennem her med samptlig Gud Aller mechtigst befaller och forblifver
Samptlige Borgerskabets welvillige

N. Friis.

Friisenborg, d. 19. Maj 1693«.

Straks da byfoged Blichfeldt i 1693 kom til Grenå, tog han bolig på Hessel, indtil han kunne få en lejlighed i byen. Ejeren, generalmajor J. M. Sehested, må formodentlig have været af hans bekendtskab.

Fra Hessel er nogle af hans tidligste breve skrevet. Det første af disse er et klageskrift til stiftamtmanden i Århus. I dette beklager byfogeden sig over, at borgerne i Grenå vil fratage ham retten til brug af »Retterstedets

Jord«, altså formodentlig jorden på Galgebakken, som hans »Forgængere har nydt«. Blichfeldt taler i brevet ikke mindre end 3 gange om »Embedets Ringhed«. Stiftamtmanden svarer: »Hvad forrige Byfoged har nydt, nyder den nuværende også uden videre Exemption, hvilket tjener de vedkommende til Efterretning«.

Det er typisk for Blichfeldt, at det første bevarede brev netop skal være et klagebrev. Thi det kan ikke nægtes, at i hans 36-årige embedstid kom han adskillige gange i uvenskabeligt forhold til borgerskabet.

Embedets forbedring

Der er ingen tvivl om, at byfogedembedet hidtil med rette havde kunnet kaldes »et ringe Levebrød«. Men der er lige så lidt tvivl om, at forholdene i Blichfeldts embedstid forandredes betydeligt. Både blev han en mægtig mand med større myndighed overfor borgerskabet end nogen af hans forgængere, og tillige blev han en ret velstillet mand, der efterlod sig en efter tidens forhold stor formue.

Årsagerne dertil er mange. Ophævelsen af borgmester- og rådmandsinstitutionen og henlæggelsen af disses funktioner og indkomster til byfogedembedet var ganske vist sket en halv snes år før Blichfeldts tid. Men det synes, at det først blev ham, som fik den fulde fordel deraf. Embedet som byfoged i Grenå blev desuden i Blichfeldts tid forenet med herredsfogedembedet i Nørreherred, således at det derved voksede betydeligt.

Der er heller ingen tvivl om, at Blichfeldt med mere fast hånd end forgængerne styrede embedets sager og fik orden i regnskabsvæsenet, således at de hyppige rykkerbreve angående manglende regnskabsaflæggelse, som vi kender fra tiden før, holdt op med hans tiltrædelse.

Man får overhovedet indtryk af, at Blichfeldt har været en dygtig embedsmand og af en mere »moderne« type end de tidligere byfogeder. Med ham kom embedet op i et plan, hvor det ikke tidligere havde ligget, og hvor det fremtidig holdt sig - måske med undtagelse af i Chr. Bagers tid.

Men det kan heller ikke skjules, at Blichfeldt med hård hånd og megen egoisme varetog sine personlige interesser og derfor fik mange uvenner. Navnlig den første halvdel af hans embedstid præges af et spændt forhold til borgerskabet.

Som et typisk eksempel på den stil, som selv en høj embedsmand som byfogeden anslog - og formodentlig måtte anslå over for sine overordnede, i dette tilfælde Rentekammeret, anføres begyndelsen og slutningen af en skrivelse fra Blichfeldt i 1702. Det drejer sig om en revisionspåtegning på et tidligere regnskab, hvori gøres ophævelse over, at der ikke er gjort tilstrækkeligt regnskab for »uvisse Indkomster«. Blichfeldt svarer, at som vedlagte 2 attester viser, har der ingen indkomster været, da de to dømte intet ejede, og da den bortrømte mand ikke har været at finde.

Brevets indledning er:

»Høyædle og velbårne, I velædle og velbårne Samptlige Høye Deputerede Herrer for Financerne og det Høylofvelige Rente Cammer Collegio, Høygunstigste Herrer!

Det smerter mig inderligt, at mine Højtbiudende Herrer ved Deres Receptive Skrivelse af 3. October skulle være blefvne forårsaget ved forelegende Straf at erindre mig om Regnskab - for uvisse Indkomster o.s.v. o.s.v.« - Og Underskriften:

»Allerunderdanigste Ydmygeste, Hørsomste Ringeste Tiener
Knud Henrich Blichfeldt«.

Det er tidligere fortalt heri, hvorledes Blichfeldt stod på en meget uvenskabelig fod med den næstforrige, forlængst afskedigede byfoged, Poul Cronbeck. Blichfeldt anklagede ham for embedsmisbrug, men opnåede kun en kraftig næse, idet Landsretten i Viborg fastslog, at begivenheder, der lå over 20 år tilbage i tiden, havde Blichfeldt ikke myndighed eller ret til at påtale. Blichfeldt idømmes at betale sagens omkostninger.

Broforpagter

I 1708 anlagde Blichfeldt sag mod broforpagteren af Grenå broer, Henrik Poulsen på Hvitvedgård, fordi broerne ikke holdtes ordentlig i stand. Det ser jo meget smukt og retsindigt ud af en rettens vogter. Når han derimod i henhold til kgl. forordn. kræver Poulsen idømt bøde og til at have sit fæstebrev forbrudt, og når man fra tingbogen ved, at Blichfeldt i forvejen havde erhvervet sig ret til selv at blive efterfølger som broforpagter, så smager det jo lidt af egoisme. For at slippe for videre tiltale gik Poulsen ind på, at Blichfeldt straks måtte overtage forpagtningen, imod at Poulsens hustru, der var den egentlige privilegiehaver, for livstid skulle have halvdelen af nettooverskuddet af bortforpagtningen.

I 1709 anlagde en meget stor del af borgerskabet en samlet proces mod Blichfeldt. Anklagen omfattede 4 punkter.

- 1) At byfogeden formentlig uberettiget fordrede hoveriarbejde om høsten af »Lejerne«, d.v.s. byens fattigere indvånere, der ikke havde borgerskab og ikke selv havde hus, men boede til leje.
- 2) Et meget stort og formentligt uberettiget honorar, som byfogeden havde krævet af borgerne for en proces, som han på byens og borgernes vegne havde ført med Hessels ejer i anledning af fiskeretten i Kragssø.
- 3) Nedlæggelse af den ene af de 3 broer over åen, hvortil han formentes uberettiget, navnlig da han stadig krævede det samme mål brokorn.
- 4) Udgravning af Nakkelbjergs jord på grænsen af Enslev jord og Grenå jord, som fra Arilds tid havde været i brug af magistraten og nu af byfogeden.

Sagen sluttede først med en højesteretsdom af 26. september 1711 Den gik borgerskabet imod, (som tidligere meddelt heri). Men alene den omstændighed, at så mange af byens »bedste« borgere kan forpligte sig til at stå last og brast om et sagsanlæg, viser jo det almindelige had mod byfogeden. Det synes dog, som om forholdet er bedredes i Blichfeldts senere år.

Byfogeden var besvogret med toldkontrollør Tensen, som var gift med hans broderdatter. Dette bryllup gav mange år senere anledning til meget postyr, som er omtalt i Bind B, idet Blichfeldt som modkrav på tilgodehavender, som Tensen påstod at have hos ham, sendte denne en regning bl.a. på udgifterne ved nævnte brudefærd. Den er meget oplysende angående en sådan større festligheds forløb. Blichfeldt skriver: ».... ligeledes bekostede jeg på P. Tensens Trolovelse af mine egne Midler, og det udi mange fornehme og skikkelige Personers Nærværelse med behørig Tractamente, samt gjorde hans Brøllup i mit Hus 9. july samme År og det udt Høyadelige Persohners, Præsters og andre fornehme Folchs Præsentze [Nærværelse] ofver 70 Persohnner foruden Tienere og Fordringskab som medfulgce, hvilket med Tractamente og alt skete på min Bekostning, som for begge ansættes til 100 Rdl., foruden min og mit Huses Besværing, som ieg dog i Reflection til min Salig Broder, hvis Datter han fik til Ægte, alleniste vil prætendere for begge Dele 70 Rdl., da Peder Tensen dog selv annammede og beholdt Brudegafverne, som var [hen] imod 100 Rdl.«

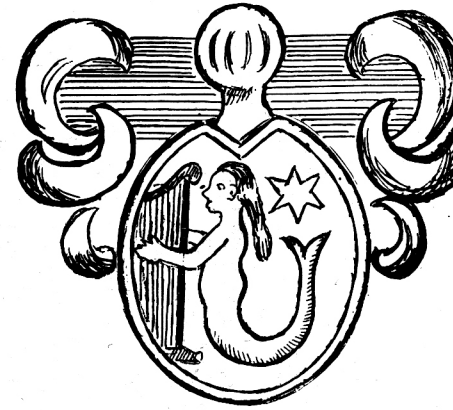
Tensen hævdede, at da brylluppet efter 3 dages forløb var overstået, og de drog af Blichfeldts hus, tilbød han Blichfeldt »førend ringeste Skilling af Brudeskænken kom af hans Hus og ind i voris«, at han måtte beholde hele brudeskænken, »hvis han noget for voris Bryllup plætenderede«. Men Blichfeldt gav til svar, at han i ingen måde forlangte nogen betaling. Så takkede brudeparret, »som Skyldighed var, Blichfeldt og Kieriste og gav hende 8 Rdl. i Kroner og en Dukat i Guld, hvilket hun tog imod og var fornøyet«.

Ligeledes var Blichfeldt besvogret med rektor Johan Schmidt, der ligeledes var gift med en broderdatter. Hans omgangskreds var mest omegnens herregårdsfolk og præster, hvad ligfølget ved hans begravelse tydeligt bekræfter.

Overdådig begravelse

Blichfeldt døde 27. november 1729 og begravedes i en muret grav under Grenå Kirkes gulv, tæt under orgelet, som han i forbindelse med provst Ove Broch havde skænket kirken.

Begravelsen fandt sted med al mulig pomp og pragt. Men - desværre for familien - eksisterede der dengang en kgl. forordning (af 7. november 1682), som gav meget skrappe bestemmelser angående sparsommelighed og tarvelighed ved ligbegængelser og gav regler for selv de mindste enkeltheder. Da nu den efterfølgende byfoged var udnævnt, var det en af byens

Byfoged Blickfeldts våben.

»Spidser«, tolder Mads Lysholt, der selv havde været med til begravelsen og indbudt til den påfølgende middag, som indgav anmeldelse af forholdene. Han krævede enken idømt de i forordningen fastsatte bøder, af hvilke der i følge denne tilfaldt angiveren en tredjedel.

Der udspandt sig nu en lang proces med mange vidneforklaringer angående ligfærden,

altsammen meget pinligt for de pågældende og familien. Lysholt, der var en meget lovkyndig procesmager og dreven lovtrækker, tilspurgte selv vidnerne.

Man får igennem hele den lange sags akter et meget detaljeret billede af, hvordan sådan en fornem begravelse i Grenå på den tid har foregået: I den velbyrdige afdøde byfogeds storstue var der blevet trakteret for omegnens adelsmænd, næsten alle Nørre- og Sønderherreds præster samt for »adskillige honnette Folk her fra Byen«. I de andre stuer var »Svogerskabet« og adskillige af byens bedre borgere tilstede, imellem dem Mads Lysholt. Alle blev selvfølgelig overdådigt beværtede. Enken siger selv i retten henvendt til Mads Lysholt og med velbegrundet ironi og spydighed, at hun nu »fornemmer, hvad Tolderen tog Vare på« under middagen.

I øvrigt fik Lysholt gennem vidneafhøringen bekræftelse på følgende lovovertrædelser:

- 1) Liget havde været klædt i fint »Cartun«.
- 2) Kisten havde både på siderne og enderne været forsynet med beslag og figurer (engle, basuner, dødningehoveder m.m.), samt med en plade med årstal og navn. Kisten var lavet et par år forinden byfogedens død.
- 3) Der var adskillige quindes-personer med i følget.
- 4) Kisten blev ikke tilslagen 4 dage efter døden, men først umiddelbart før begravelsen.
- 5) Sørgestuen i hjemmet var betrukket med sort.
- 6) Følget kom først fra kirken ved aftenstid.
- 7) Følget blev efter ligfærden inviteret til bords og magnifike trakteret.
- 8) Blikemblemerne, som omslutede voksløsen på kisten, bar den sal. mands våben: en havfrue, som spiller på en harpe, samt hans og hustrus navne. Alle disse punkter var direkte overtrædelse af den førnævnte kgl. forordning.

Der afsagdes først dom den 28. marts 1731. I det forløbne år havde den nye byfoged, J. N. Ulsøe funderet over denne penible sag, hvor hans forgængers enke stod som anklaget for retten. Han havde spurgt stiftamtmanden i Århus, der havde svaret, at byfogeden »derudi efter Lov og Forordning måtte dømmes, således som han fandt for Ret, og som han senere, om påankes, kan ansvare og være bekendt«. ¹⁾ Ligeledes havde Ulsøe rådført sig med politidirektøren i København, der havde svaret på samme vis. Dommen går ud på følgende:

- 1) For at have ladet indbyde venner og naboer, som skikkeligt, ja magnifiqué er bleven accomoderet med tractement, bestående af flere retter udi suppe, steg, fisk, tærte, vin og deslige, skal enken bødes 500 rdl.
- 2) For sal. byfogedens ligkiste, som overalt med fortrinnet blikbeslag var stafferet, bødes efter forordn. 4. art. 50 rdl.
- 3) Fordi kisten ikke blev tilslagen inden 4 dage i det seneste efter byfogedens død, ja ei engang førend i den yderste tid, da liget skulle udbæres, bødes efter forordn. art. 7, siden den i købstad er begået 20 rdl.
- 4) For følgeskab af qvindfolk med enken til kirken bødes efter art. 14 i nævnte forordn. 100 rdl. Hvilket udgør i alt 670 rdl. som enken skal betale for slige utilladelige omkostninger imod forordningen at have ladet gøre. »For Processens Omkostninger nyder Tolder Lysholt intet i Erstatning, siden Bødens Tredjepart tilfalder ham som Angiver i Sagen«. I dommens slutning henviser Ulsøe selv til, at han har søgt underretning såvel ved stiftamtmanden som ved Københavns politidirektør, som begge kun har kunnet henvise ham til at dømmes efter de bestående forordninger.

Byfoged Blichfeldts Epitafium i Grenå Kirke.

Men ikke nok med, at denne alvorlige dom, som for en mindre velhavende person end byfogeden ville have været fuldkommen ruinerende, ramte hende. En underlig nemesis ville, at ligesom Blichfeldt i sin tid havde rettet hård anklage mod sin forgænger som broforpagter, således gik synet over broernes tilstand efter enkens død også ud på, at de var i meget elendig tilstand, og at den ene endogså helt skulle ombygges. Hele reparationen ansloges til 150-200 rdl. ¹⁾

Blichfeldts havde haft 3 børn, men kun ét, nemlig sønnen Frands Knudsen, overlevede dem og blev sognepræst for Sahl og Gullev Menigheder. Han var gift, men ægteskabet var barnløst. Før sin død testamenterede han derfor størstedelen af sin formue, som han i hovedsagen havde arvet efter forældrene, til velgørende formål, bl.a. til latinskolen i Grenå. Med ham uddøde denne gren af familien Blichfeldt.

Pastor Blichfeldt havde ladet forfærdige et fornemt Epitafium over forældrene og betalt for at få det ophængt i kirken. Det er det eneste tilbageværende af datidens monumenter her i Grenå og har endnu en plads på en væg i tårnbygningen i Grenå Kirke. Der står derpå bl.a. følgende Gravskrift, hvor de afdøde efter datidens skik berømmes i høje toner:

»Gudsfrygt, Lovkyndighed Og hvad en Dommer sømmer For Retten Nidkjerhed Hvad Momus *) endog dømmes. Alt fandtes hos den Mand, Herneden nefnet er, Så længe selv han fandt Sit Sted blandt Mennsker.	Hans Kjereste og var En ærlig, from Matrone, Som øm af Dyder har En velbeprydet Krone. I Stilhed, Tro og Håb Hun tjente her sin Gud Med Hjertens Bønne-Råb Som en ret Christi Brud«.
--	---

1730-32 (†) Johannes Nicolai Ulsøe.

Født 1694 Vendsyssel, hvor faderen, Marcus Ulsøe, var krigsråd og regimentsskriver ved det dronningborgske rytterdistrikt. Død i Grenå 18. maj 1732. Student fra Herlufsholm. Juridisk embedseksamen. ²⁾ Derefter teologisk embedseksamen 1720. Skuespiller ved »Den danske Skueplads« 1722 -28. Politifiskal i København. Derefter 1730 by- og herredsfoged i Grenå. 1732 gift m. Mette Christophersdatter Giessing, enke efter skoleholder og bedemand i Grenå, Chr. Hansen Bedsted. ³⁾

Ulsøe, der altså oprindelig både var jurist og teolog og havde taget homileticum med henblik på præsteembede, opgav teologien og embedsvejen, da »Den danske Skueplads« et par år senere spirede frem, og han holdt trofast ved denne fra dens første begyndelse indtil den sidste forestilling. Han ansås for en af Grønnegade teatrets - altså Holbergs skueplads - betydelig-

*) D.v.s.: Spottere.

Scene fra Holbergs »Den honette Ambition«. Personerne er: Magdelone, siddende, Pernille, stående, og i forgrunden Jeronimus. Denne figur var en af Ulsøes hovedroller.

ste kræfter. Særlig nævnes han som en ypperlig fremstiller af de komiske fædre i Holbergs komedier (altså feronimusfigurerne). Men også i mange andre roller ydede han fremragende skuespilkunst. Han var tillige »en ypperlig Sanger, god Musikus og lykkelig Poet«. ¹⁾ Da den store ildsvåde i 1728 standsede skuespillene, slog Ulsø med sorg ind på embedsvejen og blev ved sin faders forbindelser (bl.a. politimester Hans Himmerig) endnu samme år fiskal ved det mindre politikammer i København og 2 år senere byfoged i Grenå samt herredsfoged i Nørreherred. ²⁾ Hans embedsvirk-somhed her blev dog ikke lang, idet han døde allerede i maj 1732.

Jeg skal anføre nogle enkelte træk fra Ulsøes korte embedstid i Grenå. Han tiltrådte embedet 14. august 1730. Det fejler ikke, at det for en teolog af fag og kunstner af kald og sindelag må have faldet noget ulysteligt at bestride dommerembedet her. Tilmed forefaldt der i hans korte embedstid adskillige meget ubehagelige sager. I det foregående er nævnt den i høj grad kedelige sag, som han fik til bedømmelse angående forgængerens ligfærd, og hvordan han på en såre menneskelig vis som begynder i faget rådførte sig både med stiftamtmanden og med politimesteren i København derom. Man mærker, at Ulsøe meget gerne gav sig i lag med denne sag, idet hans stævning, som tilstilledes byfogedenken, slutter således: »Hun stævnes derfor til Tinge, da der skal omgås, som Lov og Forordninger er gemäss ...«.

Et par uger efter sin tiltræden, da han i begyndelsen af september holdt skifteforretning i købmand Jørgen Winthers hus, kom byens mest berygtede voldsmand og bølle, Hans Hansen Nagelsmed, der var enkens broder, ind i stuen, hvor retten var sat. Han vedgik selv i en senere bønsskrivelse, »at han der i høj Grad prostituerede sig overfor Skifteretten, der bad ham tage Huen af og vise Respekt for Retten. Han slog i Bordet for Byfogeden og tiltalte ham med adskillige uanstændige Expressioner« og udviste i det hele en fuldkommen usømmelig, opsætsig og strafværdig opførsel. Han indstævnedes da også straks næste tingdag for retten. Her kom han med så kraftige undskyldninger og af bedelser samt løfte om ingensinde mere at forse sig, at Ulsøe »for denne Gang satte sin Ret til Side, dog samme i kraftigste Måde forbeholden, om Deprecanten så ledes tiere måtte forse sig«.

Ulsøe fik af amtmanden i en designation, som 19. januar 1731 indsendtes til kongen, betegnelsen »dygtig«. At Ulsøe tillige var en meget nidkær mand, fremgår af en af ham selv indsendt beretning til stiftamtmanden fra omtrent samme tid, hvori står angående Helligdagsordningen af 21. april 1730, at han, Ulsøe, »ikke har kunnet bemærke nogen at være forfalden i Mulkt i Anledning af nævnte Anordning, uagtet han selv fjerde hver Helligdag inquirerer og Vægteren med trende Mand hver Sabbatsdag patrouillerer fra om Morgenen helt tidlig til om Aftenen Kl. 11 á 12«. ¹⁾

I personal-historiske værker nævnes Ulsøes iver og interesse for ordning af den danske skoles forhold i Grenå. Det stemmer med de lokale oplysninger. Men desværre fulgte en uheldig skæbne hans udnævnelser. I december 1730 kaldte han »Edle og Velfornehme Mons. Christen Hansen Bedsted«, der før havde været ridefoged på Langbolt i Vendsyssel, til at være dansk skoleholder og bedemand i Grenå. Da han var fra samme egn som byfogeden, er det at formode, at der har ligget et personligt bekendtskab bag denne udnævnelse. Ulsøe udfærdigede en udførlig instruks for ham, som endnu er bevaret. Men Bedsted døde allerede efter ca. 4 måneders forløb, 28. maj 31 udnævnte Ulsøe Knud Børgelum til hans efterfølger.

Børgelum har ikke egnet sig til skoleholderembedet, han blev året efter klokker, graver og bedemand i Grenå, medens Søren Rasmussen Fisker udnævntes til dansk skolemester 25. februar 1732. Det var den tredje udnævnelse i løbet af 14 måneder. Justitsprotokollen viser, at Ulsøe meget hyppigt var fraværende, og at bl.a. konsumtionsforpagter Jørgen Rasmussen Bang i så tilfælde beklædte retten i hans sted. At disse fraværelser har været så hyppige og lange, at byfogeden også selv har haft fornemmelsen af det penible derved, ses af en notits i Justitsprotokollen for 5. november 1731. Den indeholder kopi af en skriftlig attest af 10. oktober 31, i hvilken ejeren af Skjærsø og hans foged bevidner, at Ulsøe i en tid har været occu-peret i en meget magtpåliggende ejendomssag ved Sønder- og Molsherreds Ting, og at det er uvist, hvornår han kan slippe derfra.

Men Ulsøe var en svag mand, og allerede 18. maj 1732 døde han. Dagen

efter beklædte nævnte Jørgen Bang retten som sættemand i en meget penibel sag imellem toder Lysholt og Rasmus Katholm. Bang lader denne dag tilføje justitsprotokollen en bemærkning om, at han ikke forstår sig på dommerembedet, og at han allerede foregående år havde givet stiftsbeholdningsmanden dette til kende. Formedelst byfogedens dødsfald vil han nu alligevel fungere, indtil en ny sættemand kan udnævnes. Ved juletid 1731, altså 5 måneder før sin død, havde Ulsø ægtet skoleholderen Bedsteds enke, Mette Giessing, en præstedatter fra Vendsyssel. Hun havde i sit første ægteskab bl.a. sønnen Christopher Giessing, der senere blev en af landets mest kendte personalhistoriske forfattere. Han fik morfaderens navn. Efter at være blevet enke for anden gang flyttede hun til Viborg »som ansås for et godt Levested for en fattig Enke, og hvorfra Sønnen blev Student«. ¹⁾

1732-56 Christian Bager. Født ca. 1686, begravet i Grenå 14. januar 1758. Om hans oprindelse, fødested, tidligere virksomhed o.s.v. vides intet. Udnævnt til byfoged i Grenå og herredsfoged i Nørreherred 6. juni 1732. Frasagde sig med kgl. tilladelse embedet fra 24. december 1756, dog imod at beholde dets indtægter indtil sin død. Gift. Hustruen begravet 20. juni 1744. Hendes navn kendes ikke. Ægteskabet var vistnok barnløst.

Christian Bager er vist lige så lidt som de foregående byfogeder af Grenåslægt, men der vides intet om, hvorfra han er kommet hertil. Bager var fra første færd og ved blev gennem hele sin embedstid at være en fattig mand, som var plaget af gæld og pengesorger. Så vidt jeg kan se, har han aldrig selv ejet hus eller gård, men altid boet til leje. Ved hans mange lån for at subsistere må han derfor ty til pantsættelse af møbler, inventar, effekter, forskrivninger på sin embedsløn eller på afgiften af embedsjorden. Hans husfolk var efter hustruens død en ældre tjenestepige og en tjener.

Broforpagter

Kort efter, at Chr. Bager var blevet udnævnt til byfoged, døde byfoged Blichfeldt enke. Dermed bortfaldt fæstet på Grenå bro. Blichfeldts havde haft broen i fæste uden afgift, »formedelst Tjenester han havde vist Grev Friis«. Bager overtog fæstet mod en årlig afgift på 10 rdl. og med den sædvanlige forpligtelse til at holde broerne i god forfatning. Fæstebrevet er udstedt 15. december 1732 og gælder hans livstid. Formentlig er han altså ugift på det tidspunkt, da hustru ikke nævnes. Umiddelbart efter låner Bager af Blichfeldts søn, sognepræsten til Sahl og Gullev, 550 rdl. Måske er det til broernes reparation. De var meget brøstfældige. Bager pantsætter til sikkerhed »Alt hvad han her i Grenå ejer eller ejende vorder - Intet undtagen«. Endnu ved Blichfeldts død i 1751 skylder Bager omtrent halvdelen af pengene + renter.

Men broforpagtningen var et foretagende, der ikke altid gav overskud.

I februar 1737 opstod der en overmåde hæftig storm. Den pressede van-

det fra Kolindsund gennem åerne med voldsom kraft. Natten mellem 21. og 22. sprængtes alle 3 broer af vandmasserne, som skyllede træværket ud i havet og bortførte alt det omliggende grus og fyld, så der bogstavelig intet var tilbage, hvad en synsforretning tydeligt viser. Bager beklager dybt, at han »som en fattig ung Mand i Embedet skulle vederfares den Vanløkke«. Anlæg af 3 nye broer kostede i rede penge mellem 100 og 200 rdl. Bager tilføjer, at hvis ikke borgerskabet af deres høflighed og gode vilje havde assisteret ham med folk til at ned ramme pæle, daglig 10-16 mand, så ville det have kostet ham langt mere. »Denne Malheur er ham en fast ubodelig Skade, som det bliver langsomt at forvinde«. Grevinde Friis eftergav ham 2 års afgift af broerne formedelst det store tab, han havde lidt. ¹⁾

Peder Bang og byfogeden

Ved juletid 1740 tilkaldtes byfogeden til Michel Bangs hus, hvor sønnen mishandlede sin gamle fader. Efter byfogedens ordre gik byens smed, Niels Mortensen, og organisten Søren Fisker med. Men Peder Bang rev byfogedens hat og paryk af og kastede det i gulvet samt tilføjede byfogeden slag og rifter. Ved de to mænds hjælp sattes Peder Bang i arresten, men brød ud i nattens løb. En sættemand udnævntes. Byfogeden gjorde påstand på, at Peder Bang idømtes Bremerholm-arbejde på livstid. Dommen lød på store bøder og 3 års straffearbejde.

Peder Bang forfulgte ved sin hjemkomst fra Bremerholm byfogeden med et glødende had. Det kom tydeligt frem ved en lejlighed få år efter. I 1744 døde byfogedens hustru. Chr. Bager havde netop i de dage en sag mod en skrædder Gres Hansen, som gav sig af med at kurere syge folk. Sagen angik en lejermålsbøde, for hvilken Gres Hansen indstævnedes. Kvinden hed Cathrine Basse. Men sagen fik også uheldige følger for byfogeden og hans privatliv. To år efter kom en art fortsættelse. Det drejede sig atter om samme kvinde, der nu havde født tvillinger i dølgsmål. Peder Bang kom da ved aftenstid til Cathrine Basse og tilbød hende en god belønning, dersom hun for retten ville udlægge byfogeden som barnefader. Han sagde, at byfogeden havde skilt ham af med alt, hvad han ejede, han ville nu til gengæld gerne skade ham alt, hvad han kunne. Men Cathrine sagde rent ud nej til hans forslag.

Gældssager

Det er tidligere fortalt, at Bager ved broernes forpagtning lånte en meget betydelig sum af byfoged Blichfeldts søn. Indtil stormflodsulykken kom, havde han regelmæssig betalt ud på lånet og betalt sine renter og forpagtningsafgiften. Men det synes ikke at have været tilfældet i årene derefter. I 1749 søger Grev Friis ham for 7 års restance af Grenå bro, 70 rdl., minus 2 års afgift, som er eftergivet ham for skaden ved stormfloden. For at skaffe dækning for dette og mere optager bager et par lån. Ved et af dem pantsæt-

ter han reventerne af alle embedets jorder, 40 rdl. om året.

Kort efter døde pastor Blichfeldt. Siden 1744 er intet afbetalt heller ikke betalt renter. Den samlede sum opsiges til udbetaling, og der udpeges en sættemand, Amdi Bang. Chr. Bager begærer gang på gang udsættelse, men endelig må sættemanden skride til domsafsigelse. Bager idømmes under 14. april 1751 at betale de 200 rdl. + renter og omkostninger inden 14 dage under nam og udlæg. Han begærer udskrift af dommen for at forevise den på højere steder, men man får indtryk af, at det kun sker for at vinde tid. Bager havde tidligere boet til leje i en gård på Søndergade, men havde den mod 1750 lejet en gård på Storegade, Bassegården, nu nr. 34-36.

Ildebranden 1751

Mens han boede der, indtraf den store ildebrand i 1751. Byfogeden var selv ude at lede slukningsarbejdet på Lillegade, da hans tjenestepige kom løbende og råbte, at byfogedens egen lejlighed brændte. Der reddedes om trent intet, selv en del dokumenter brændte. Der var endnu dengang ikke noget, der hed assurance. Kongen bevilgede en sum på 3000 rdl. til hjælp til de nedbrændte bygningers opførelse. Det var jo i kongens egen interesse snarest muligt at kunne få ejendomsskatterne ind igen. Men for møbler og indbo var der ingen brandhjælp. Desuden var Bagers møbler, som før nævnt, pantsat til toppen. Ved den lange række møder på Bytinget, hvor enhver af de brandlidte opgav, hvad der var brændt for ham, mødte byfoged Bager også en af dagene og »gav med største Væmodighed tilkiende«, at han havde mistet al sin indbo, »som han nu i Løbet af hen ved 20 Års Tid havde samlet, bestående af Sølv, Messing, Kobber, Tin, Skrive Chatol, Skahe, Borde, Bænke, Sengesteder, Sengeklæder, Gang- og Linklæder med adskilligt andet Indbo. Ligeledes de ham allernådigst givne Quittantzer og Bestallinger etc., såsom han ikke var hjemme, men der, hvor Ilden var udbrudt for at træffe Anstalter til at få den dæmpet, og ikke vidste, at der var Ild i hans til Leje havende Gård, førend hans Pige kom løbende og råbte og skreg, at Gården brændte«. ¹⁾

Bager søgte så en permission på 5 á 6 uger for at rejse til København og hos kongen at opnå nogen hjælp. Måske også for gennem personlig forhandling at udvirke den brandhjælp, som kongen altså virkelig tilstod byen.

De bevilgede 5 á 6 uger blev til 3 måneder. I den tid besørgede birkedommer Amdi Bang til Hevringholm embedet. Kort efter branden flyttede apoteker Steube, som havde grundlagt byens apotek, men som gik fallit derpå, bort fra Byen. Apotekeren havde boet i en gård på Torvet, som lå hvor rådhuset nu ligger. Denne gård lejede byfoged Bager nu for en årlig husleje på 12 rdl. og boede der resten af sit liv.

Stadig pengevanskeligheder og svagelighed

I 1752 er det atter galt med broafgiften, hvorpå der er 2 års restance. Grev Friis truer med ved dom at lade Bager sætte fra forpagtningen og så forpagte broerne ud til »en anden, som kan og vil holde dem i ordentlig Stand«. ²⁾ Bager sender en anvisning på sin herredsfogedløn for 1753 fra Amtsstuen, det var 30 rdl., men greven vil yderligere have kaution og forsikring for den kommende tid. Adskillige breve viser Bagers fortvivlede kamp for at skaffe sig odsættelse eller penge. Ingen vil kautionere. Endelig i august 1752 opsiges han selv forpagtningen for ikke at blive sagt op. Men sagen var nu engang bragt for retten, og sættemanden, den tidligere nævnte birkedommer Amdi Bang, afsiger en dom, hvorefter Bager bør have sit fæstebrev forbrudt, betale de resterende 2 års afgift, erstatte broernes brøstfældighed med 68 rdl. og betale sagens omkostninger med 12 rdl.

Bager var en meget svagelig mand. Meget ofte er han fraværende for retten formodentlig sygdom, og det skete af og til, når vinteren var streng, at retten måtte forlægges til hans private bopæl, fordi der enten slet ikke eller kun meget mangelfuldt kunne fyres på rådhuset.

15. september 1753 inspiceredes embedet af den nye stiftamtmand H. F. Lewetzau. Formodentlig må ved denne lejlighed Bagers legemlige svagelighed være bragt på bane. Få dage efter indsendte Bager, rimeligvis på stiftamtmandens henstilling, en ansøgning om at måtte få autoriseret en medhjælp. Han henviste til, at han i 3 år havde været meget svag og nu næppe kunne forlade sit hus. Han foreslog som sin medhjælper den unge Mons. Niels Erich Behr, der var fuldmægtig ved Grenå Toldsted, og som af og til havde været ham behjælpelig. »Det er en ædruelig og habil Person«. Stiftsbefalingsmanden imødekom andragendet og beskikkede under 5. oktober 1753 N. E. Behr til på eget og solicitantens [d.v.s. ansøgerens] ansvar at forestå Bytinget.

Bager afstår embedet

Næste år er Bager blevet så rask, at han kan forlade sit hus. Han søger nu stiftsbefalingsmanden om tilladelse til at måtte foretage en rejse til København. »Han kan på Grund af sine Indtægters Ringhed ej subsistere og er derfor nødt til at søge Kongens Nåde«. Han anmoder om, at Behr må konstitueres for nogle uger, hvilket bevilges.

De 3 uger blev ligesom forrige gang til 3 måneder. Først i november fungerer Bager igen.

Måske har byfoged Bagers audiens hos kongen resulteret i, at kongen har givet tilsagn om, at Bager med sit fyldte 70 år måtte lade embedet gå over til en efterfølger, men dog beholde dets indtægter resten af sit liv. I hvert fald foreligger der et bestallingsbrev af 24. december 1756, hvori kongen gør bekendt, at da byfoged Bager »har på Voris allernådigste Behag afstået Embedet til en Person ved Navn N. E. Behr«, så beskikkes

samme Behr til by- og herredsfoged i Grenå og Nørreherred. Dog at Bager nyder alle embedets indtægter for resten af sin levetid ¹⁾ 10. januar 1757 fungerede Bager endnu, men 17. januar er det Behr. Der står udtrykkelig: »Retten betjentes af Byfoged Behr«.

For denne unge mand var det jo en god ordning. Han overtog embedet imod af fungere gratis i den sandsynligvis korte levetid, som den 70-årige, svagelige Bager havde tilbage. Det blev kun lige et år. Byfoged Chr. Bager begravedes den 14. januar 1758.

1756-1801 Niels Erich Behr. Født i Koed 2. marts 1733, død i Randers 18. april 1815. Ex. jur. 1756, by- og herredsfoged i Grenå 24. december 1756-19. juni 1801. By- og herredsskriver 1785. Postmester 1772. Birke-dommer til Scheel 1785. Justitsråd, R. af D. 28. januar 1813. Gift ¹⁾ 1758 jfr. Abigael Cathrine Giese, hun begr. 2. juni 1762, gift ²⁾ 10. december 1766 velbårne frk. Christiane Magdalene v. Weinigell, født 1737, død 22. november 1802.

Behr var søn af degnen i Koed, Svend Nielsen Lund, og hans fulde Navn var altså Niels Erich Behr Lund, men han brugte aldrig sit virkelige efternavn Lund. Det forekommer ingen steds i nogen af de nu tilgængelige protokoller eller papirer. Imidlertid var han ikke på mandssiden beslægtet med den jydsk familie Behr, der ejede Skafføgård, Vedø m.m. ²⁾

Behr blev som ganske ungt menneske skriver hos prokurator Jørgen Rasch Bergen i Voldum ved Randers. Justitsprotokollen viser, at han allerede i marts 1750 for første gang mødte i Grenå på sin principals vegne i en sag, som denne førte. Han har altså den gang kun været 17 år gammel. To år senere kom han til Grenå som fuldmægtig hos toldforpagter Jens Jensen Rhode ved Grenå Toldsted og var samtidig fuldmægtig hos byskriveren (Peder Ponich), der var ansat i Grenå, men selv opholdt sig i Århus som prokurator og lod embedet i Grenå besørge ved en stedfortræder. I 1756 blev Behr exam. juris som en af de første, der bestod dansk juridisk eksamen. Og samme år var det altså, at han konstitueredes i byfoged embedet, imod at den gamle byfoged, Ch. Bager, skulle nyde embedets indtægter for resten af sin levetid, og Behr altså foreløbig fungere uden vederlag. Som nævnt i forrige afsnit blev det altså kun i ét år, idet - Bager døde i januar 1758.

Ved sin overtagelse af byfogedembedet beholdt Behr også foreløbig funktionen som stedfortræder i skriverembedet. Han skriver i justitsprotokollen i 1758: »Retten betjent af Dommeren, Byfoged N. E. Behr på egne og Skrivers Vegne i hans Fraværelse«.

Ved samme tid giftede Behr sig. Hans hustru, Abigael Giese, var vistnok søster til pastor Risoms anden hustru. Behr havde købt den gamle »Præsteresidents« på Torvet. Han lod den nedrive og genopbygge som en smuk bindingværksgård i én etage med kvist, men kort efter indflytningen

i det nye hjem døde hans hustru.

Til gårdens opførelse havde Behr stiftet et lån på 400 rdl. hos en velhavende, meget fornem dame i Grenå, fru obristlieutnant von Weinigell, som forresten senere blev hans svigermoder, idet han nogle år senere ægtede hendes datter Christiane Magdalene.

Behr havde 2 børn i første og 3 børn i andet ægteskab. Af disse blev datteren Margrethe Cathrine (f. 1767) gift med kaptajn i søetaten, Albert de Thura, der var kommandant på et lineskib. Han var med i slaget på Rheden i 1801 og faldt der. En datter Helene (f. 1768) blev gift med herredsfoged Stabel i Randers. Og sønnen Otto (f. 1769) var en lille tid res. kapellan i Grenå og døde som sognepræst i Odder. ¹⁾

Alting tyder på, at Behr har været en fremragende mand, som har passet sit embede med dygtighed og pålidelighed. Han har tillige været en meget flittig mand og ved siden deraf været ude om sig. Derpå tyder de mange bestillinger, han fik i tidens løb. Postmesterembedet for Grenå, hvoraf selvfølgelig dengang intet menneske kunne leve, havde oprindeligt været forenet med Ebeltoft og betroet byfoged Boserup der. Efter hans afgang i 1772 deltes det, således at hans søn beholdt Ebeltoft, medens Grenå blev selvstændigt, og byfoged Behr blev postmester. Ved byskriver Bays afgang i 1785 forenedes byskriverembedet i Grenå med byfogedembedet. Behr havde allerede flere år forinden sikret sig kongl. tilladelse til denne forening. Og endelig blev han samme år birkedommer i Scheels Birk efter Christopher Friis' afgang.

Af »gode« gerninger, som bør mindes er at anføre, at Behr sammen med sognepræst Risom i 60'erne bekostede et nyt orgel til kirken til afløsning af det ældre.

Efter at have taget sin afsked i 1801 blev han endnu i en årrække boende i sin gård i Grenå og udnævntes bl.a. til forligskommissær for Kalø amt. Først i 1811 rejste Behr fra byen og tilbragte sine sidste år hos svigersønnen i Randers. Ved hans død i 1815 skrev Randers Avis i sin nekrolog bl.a.: »..... I hans Manddoms Dage var han Egnens betroede Mand, Rådfører og Vejleder. Han var Embedsmand i 50 År. Guds frygt og Redelighed udmærkede hans Liv hans Domme bleve ingenlunde underkendte. På hans Vandel var ingen Plet. Han bar sine grå flår med Ære, hans Liv var hæderligt, hans Bortgang, blid og rolig, Fred gærde om hans Gravhøj«.

Af byfoged Behrs gård på Torvet findes et billede i Bind B, side 135.

Tilbageblik

Behr var den fjerde og sidste af det 18. århundredes byfogeder i Grenå. Det kan vist nok siges, at de alle fire har været samvittighedsfulde embedsmænd, som har varetaget embedets pligter på uangribelig måde. Men de har været meget forskellige af karakter og har fået en højst forskellig livsskæbne.

Byfoged Behrs underskrift 21. april 1800.

Blichfeldt var den, som hævede embedet op i et højere plan, både hvad indflydelse og indtægter angår, end det havde haft under forgængerne. Han var vist nok en dygtig embedsmand, men stod ikke i noget særlig godt forhold til borgerne, bl.a. på grund af en noget vigtig og overlegen optræden.

Ulsøe, den fremragende holbergskuespiller, kunstner af liv og sjæl, interesseret i skolevæsenets udvikling, men med en kort virketid her, idet han døde kun 38 år gammel.

Chr. Bager, efter alt at dømmes en retsindig og redelig embedsmand, men en mand, som forfulgtes af uheld, som måske heller ikke har været nogen særlig god husholder, og som i hvert fald fra først til sidst havde økonomiske vanskeligheder. Han var i alle forhold så sår menneskelig og fik en livsskæbne, der fra først til sidst, i godt og ondt er forståelig, og lige ud af dagliglivet.

Og så endelig N. E. Behr, som vel nok har været den dygtigste og mest korrekte embedsmand af dem alle. En mand, der ved egen personlig flid og dygtighed kom frem i en meget tidlig alder, som var præcis og punktlig i al sin færd, en fast og retfærdig karakter. Alt tyder på, at han i sin næsten halv hundredårige embedstid i Grenå har stået i et godt forhold til befolkningen og på én gang været højagtet og populær. Dertil en mand, der ligesom Blichfeldt så ubetinget var byens fornemste skikkelse, og som var økonomisk uafhængig og sad i gode kår.

Vægter og bysvend

En skikkelse, som i høj grad prægede livet i byen i ældre tid, var vægteren. Når andre sov sødelig i deres senge eller alkover, måtte han gå på sin ensomme vagt, tit udsat for overlast af sviregaster og ondsindede personer.

Om vægterens person og færden er der adskillige historier, og i en hel bog har Folmer Schiøtt på underholdende måde skildret vægterens liv og virksomhed. Af pladshensyn må jeg indskrænke mig til nogle få enkeltheder om vægteren i almindelighed og så forresten berette nogle få træk af, hvad retsprotokollerne i Grenå indeholder om vægterne her.

Den første gang vægttere omtales i Grenå Bys Historie er i 1637, da byfoged Peder Nielsen på kongens vegne tilsiger borgerskabet at »forskaffe føre Karle [til] at gå Vægtere her på Kongens Gade. Derhos, at de skal stå stille og råbe for Præstens, Borgmesters, Råds og Byfogeds Døre, samt at råbe hvert Klokkeslet under Straf«. ¹⁾

Det har altså været en ordning, hvorved vægterbestillingen gik på omgang, formentlig mellem borgervæbningen. Fra andet sted vides, at disse karle efter kongens befaling »skulle altid blive til Stede i Byen og intet andet Sted bruges«. De har altså været fritaget for at blive udtaget til krigstjeneste. Ligeledes er der kgl. befaling om, at de vagtpligtige borgere enten selv måtte gå på vagt eller også »stille en væragtig Karl med nøjagtigt Væрге« i deres sted. ²⁾

Fra 1694 fast vægter

Denne første vægtertjeneste afløstes efter en række års forløb her i Grenå af en fast antaget vægter. Ved den sædvanlige årlige rådstuesamling af byens borgere 3. januar 1694 anføres foruden mange andre sager, som borgerskabet beskæftigede sig med, at der blev gjort forslag om

Vægteren efter gammel tegning.

»at antage en Vægter her i Byen, som om Natten kunne have Opsyn med Vådesild samt anden Skade og Ulykke afværge, så og Ringen i og af Vagt og råbe de anordnede Klokkeslet på sædvanlig Måde«. ¹⁾)

Vi har her i korte træk det vigtigste af vægterens bestilling. Først og fremmest skulle han om natten passe på vådesild og hvis den opstod, da skyndsomst kalde folk op. Dernæst skulle han afværge anden skade og ulykke. Hermed må være tænkt på, at han skulle hindre vold og ufred på gaden om natten.

Endvidere skulle vægteren råbe de anordnede klokkeslet, lige fra han om vinteren gik i vagt kl. 8, og ind til vagten var forbi næste morgen kl. 6.

Af ordlyden ses, at vægteren selv skulle ringe »i og af Vagt«. Det må formentlig sige, at han skulle ringe med kirkeklokken om aftenen, når han begyndte vagten og om morgenen, før han gik hjem. I retsprotokollerne træffes enkelte gange udtryk som, at »Byens Klokke ringede af Vagt«.

Vægterversene

Det var endvidere skik, at vægteren skulle synge et vers, når han om natten gik gennem gaden. Verset skiftede med hvert timeslag og begyndte med at angive, hvad klokken var slået. Til sidst kom et råb om, hvad retning vinden var.

Selve versene var af gudeligt indhold. Deres udformning og rækkefølge har skiftet noget i tidens løb. De er ikke alle skrevet af samme forfatter, men der er vistnok enighed om, at de fleste af dem er skrevet af ingen ringere end selveste biskop Kingo. Det mest kendte af versene og det, som gennem alle tider har beholdt sin plads, er verset til kl. 10. Så var det borgerlig sengetid, og så gik vægteren på sin post.

Så lød det:

»Hov Vægter, vor Klok er slagen 10«.
 »Om I vil Tiden vide, Husbonde, Pige, Dreng.
 Da er det på de Tide, man føjer sig til Seng.
 Befal jer Herren fri, vær klog og snild,
 Vogt Lys og lid, vor Klok er slagen ti«.

Så gik hver god Borger i Seng, hvis han da ikke allerede forlængst var der, for, som retsprotokollerne viser, kunne sengetid godt være kl. 9, ja endog kl. 8.

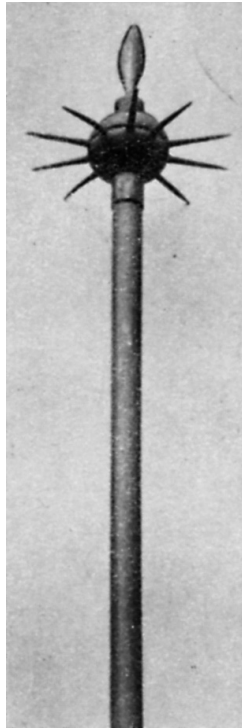
Længe varede det heller ikke, før der også blev vers til kl. 8 og kl. 9. Den udgave af vægterversene, som holdt sig gennem tiderne, er fra 1784 og findes nedenstående:

Facsimile af et tryk af bogtrykker Lückander i Haderslev.

Vægterens sang havde vist nok mindre poetiske formål end det rent praktiske, at man ville sikre sig, at han ikke sad i en kælderhals og sov og glemte sin embedspligt. Det vil de jo være en meget menneskelig svaghed hos en mand, der formedelst lønnens ringhed, foruden sin vægtertjeneste om natten helt eller delvis måtte passe sit borgerlige arbejde om dagen.

I de ældste tider, da omtrent alle mandfolk gik med våben, var det jo i

Vægterens Morgenstjerne. Nu på Djurslands Museum.

høj grad naturligt, at også vægteren gik bevæbnet. Navnlig når man betænker, at han tit ene mand skulle forsvare sig mod mange. Det ældste våben i vægterens hånd var et spyd eller ganske simpelt en fork. Hen mod år 1700 blev det almindeligt, at han var bevæbnet med en morgenstjerne. Denne ved blev at være vægterens symbol helt op til vore dage. Morgenstjernen var en med stærke jernpigge forsynet kugle, der sad på et langt skaft af træ. Den træffes som stridsvåben allerede i middelalderen, men gik altså senere over i vægterens hånd, både som tegn på hans myndighed og som et forsvarsvåben, hvis det kneb.

Vægterens lønningsmåde

I den første tid har vægteren i Grenå åbenbart været lønnet med en vis afgift af hver indvåner i byen. Den har været på ca. 10 skilling om året for de fattige og 1 par mark af de mere velhavende.

Vægteren har selv skullet opkræve pengene. Det ses nemlig, at når folk ikke kunne eller ville betale, så har vægteren - endogså på egen hånd og uden lov

og dom - pantet derfor. Således tog Peder Jensen Vægter i 1709 hos Thomas Pedersen Bødker en hovedpude i pant for vægterpenge. Konen havde ingen penge, og da vægteren ville tage puden og hun satte sig derimod, stødte han hende omkuld og gik med puden. I retten erklærede han dog, at Thomas nok skulle få puden igen, når blot han betalte vægterpengene.

Foruden vægteren havde man til hjælp til rettens håndhævelse bysvenden eller byens tjener. Begge benævnelser ses anvendt her i Grenå. Denne stilling var af meget ældre oprindelse end vægterens, men der findes ikke her i byen bevaret vidnesbyrd derom fra rigtig gammel tid. Det ældste, der ses, er, at et vidne under sagen om hoveriarbejde for byfogeden erklærede, at i Poul Cronbechs embedstid, d.v.s. 1682-84, var det skik, at »Bysvenden kom til vedkommende og spurgte, om han eller hun ville være så god at komme til Byfogeden og gøre Høstarbejdet«.

Bysvenden skulle navnlig gå ærinder for byfogeden i byens tjeneste, men har altså også været benyttet i slige mere private sager. Desuden var han stævningsmand og hjælper ved forskellige retslige sager. Bysvenden har vistnok også haft til opgave at holde rådhuset i Stand, altså været, hvad man i datiden i større byer kaldte reutendiner, d.v.s. rådstuetjener.

Tillige skulle han tilse fangerne i arrestkælderen og sørge for, at de var

forsvarlig »slaget i Jern« igen, når de havde været løst deraf for at spise. Han skulle også holde arresten ren, hvilket var en meget ildeset bestilling, og som vist nok oftest forsømtes i høj grad. Så skulle han naturligvis sørge for, at arrestdørene var ordentlig aflåset. Men også »uærlige« bestillinger skulle han besørge som at flå selvdøde dyr, begrave ådsler, eller begrave selvmordere, som skulle jordes uden kirkelig medvirkning og i uindviet jord. Sligt var egentlig rakkerens bestilling, men her i Grenå ses en sådan person ikke at forekomme. Det er vel, fordi byen var for lille dertil, at bysvenden her sikkert har måttet tage sig af rakkerens arbejde.

I alvorligere tilfælde som ved kagstrygning, brændemærkning eller henrettelser kom selvfølgelig bøddelen fra en af nabobyerne hertil. Således viser kirkebogen, at skarpretter Stengel fra Ålborg døde i Grenå under udøvelse af embedsforretning og begravedes her 10. marts 1777.

Her i byen har det fra den ældste tid, hvorom der foreligger vidnesbyrd, været således, at bysvend og vægter var forenet i samme person. Bysvendens bestilling var den ældste, og alt taler for, at det har været bysvenden, som enten straks i 1684, da vægterbestillingen oprettedes, eller i hvert fald i begyndelsen af det næste århundrede overtog denne bestilling foruden sin egen.

Vægteren på fast løn

Vægterens fornævnte upraktiske lønningsmåde ændredes i 1719. Ved den sædvanlige borgerforsamling i begyndelsen af januar vedtoges, at vægteren fremtidig skulle modtage sin løn af byens kasse, og beløbet skulle så pålignes beboerne og opkræves sammen med den almindelige byskat. Det fastsattes, at »for Vægterbestillingen skulle han have årlig 20 Sldlr. og for Bysvendens Tjeneste 5 Sldlr. samt hvert År 1 Dir. til et Par Sko«, »hvorimod han frem ti dig ikke haver Vægterpenge som hid til at Prætendere«. ¹⁾ Vægterpengene pålignedes alle byens indbyggere, og, som skatte-regnskaberne udviser, svarede de fattigste 10 skilling, de bedre stillede 20 sk. og ganske enkelte af de større købmænd 40 sk. (2 mark 8 sk.) årlig.

Det forhold, at byens tjener tillige var vægter, vedblev at eksistere i en lang årrække, vist nok indtil der hen mod århundredets slutning opstod politibetjente. Omkring 1750 ses det, at der har været 2 vægtere samtidig. I justitsprotokollen for 2. september 1754 optræder nemlig som vidner i en voldssag »Søren Jensen Murmand og Laurs Thomesen, som begge ere Vægtere og Byens Tienere«.

På grundlag af tingbøger og justitsprotokoller følger så her nogle enkelte sager, som drejer sig om byens vægtere.

Bysvenden en »uærlig« mand og tyvtrækker

I 1725 er Rasmus Bunde indstævnet for retten for at have brugt både vold og grove skældsord mod vægteren, som altså tillige var bysvend. Han havde bl.a. kaldt ham »Tyvtrækker«. Dertil havde vægteren svaret, at han var

ingen tyvtrækker, men tjente borgerskabet som vægter.

Da sagen kom for retten indrømmede Bunde sin opførsel, men til føjede på en foragtelig måde, at han ikke ville gå i rette med vægteren, »fordi han oppebar den Løn, som Bysvenden havde nydt tilforn, for ellers kunne Vægteren jo godt være en ærlig Mand«. Dermed forlod han retslokalet.

For sin overlast mod vægteren idømtes Rasmus Bunde at at bøde 18 lod sølv [9 rdl.] og for sine usømmelige skældsord, som tillige dømtes døde og magtesløse at være, 1 rdl. I sagsomkostninger 4 rdl.

Sagen bekræfter, at bysvendens bestilling i Grenå er ældre end vægterens, og at bysvenden ansås som en »uærlig« person, selv om han selvfølgelig stod højere i rang end både skarpretter og rakker.

En såre fredsommelig vægter

Natten mellem 2. og 3. november 1752 overfaldtes vægteren Søren Murmand »på hans gående Post udi sin Vægtertjeneste« af Peder Erichsen. Vægteren blev slået sådan i hovedet, at blodet fra et stort hul strømmede ned over hans ansigt og klæder. Det skete tæt ved byfogedens hus, og denne, som vækkedes af larmen, fik vægteren ind. Han kaldte dernæst to nærboende borgere op af deres senge, bl.a. for at de kunne syne og se, hvorledes bemeldte vægter var blevet behandlet.

Da sagen kom for retten fik den imidlertid et ganske over raskende udfald. Peder Erichsen bad meget ydmygt om forladelse og lovede i de højtideligste vendinger, at han ingenlunde mere skulle gøre vægteren fortræd, »men han skal få Lov at gå i Fred og Kiærlighed«. Det er nu ikke andet end, hvad der så ofte er sket i den slags sager. Men det overraskende er, at vægteren for sin part erklærede, at han var fornøjet, »når han fremtidig måtte være i Fred og Rolighed for Peder Erichsen«. »Dommeren i Betragtning af, at Peder Erichsen var en såre fattig Mand, havde ikke noget her imod«. Skriveren tilføjer: »Altså tog Sagen dermed sit Endeligt«. I Sandhed en meget forsonlig Vægter!

En uheldig vægterfamilie.

13. juni 1740 Jens Nielsen Vægter og hans husvært Johan Jespersen Sadelmager stod anklaget for voldelig at have overfaldt en omrejsende bånd-kræmmer, Rasmus Andersen af Wissing, i vægterens egen stue. Det var endda sket i en så voldsom form, at vægteren havde slået ham i hovedet med sin jernbeslåede tornkæp, så kæppen til sidst gik i stykker. Sadelmageren havde slået ham med et trekantet træstykke både i hovedet og på ryggen, hvorefter de i forening havde frataget ham alle hans bånd, som de så spredte i naboens have. Da mange stimlede sammen udenfor huset ved den fremmedes skrig og kom ind i stuen og befriede ham fra de to vrede mænds voldsomhed, »tog Vægteren sin Morgenstjerne, forlod Huset og gik ud til sin Vægterbestilling«.

Men sagen havde nu en meget naturlig årsag nemlig den, at da vægteren havde ringet kl. 9, gik han en vending hjem, forinden han gik på post. Han fandt døren låset. Men da han blev ved med at banke på, blev der omsider låset op, og han fandt foruden konen den førnævnte fremmede båndkræmmer i stuen. Vægteren blev selvfølgelig overrasket og vred og beskyldte manden »for et og andet, som ikke er sømmeligt at indføre i Protokollen«. Kræmmeren havde selv bagefter udtalt til et andet vidne, at vægterkonen havde råbt ham an og bedt ham hente for en skilling brændevin, som de så havde drukket i fællesskab. Efter kræmmerens forklaring havde hun derpå lagt sig hen i sengen og bedt ham lægge sig hos hende. »Men Vægterkonen selv havde til sin Mandhøjtidelig erklæret, at der intet usømmeligt var bedrevet«.

Ved dommen toges der hensyn til de forskellige formildende omstændigheder og til vægterens anger over sin overilelse. Men uden straf kunne sagen selvfølgelig ikke slutte. Alle tre idømtes vand og drøds straf, sadelmageren i 4 uger, vægteren i 2 uger og hans hustru i 4 dage. ¹⁾ Det er vistnok første gang, at vand og brøds straffen er idømt i Grenå.

Hverken vægteren selv eller hans kone har nu været af »de gode Børn«. Han afskedigedes kort tid efter, og i 1742 forvistes de begge højtideligt ved rettens dom fra Grenå, bl.a. for flere begåede småtyverier. I dommen tilføjes, at de »aldrig fra denne Dag må indfinde sig i Byen, og at hvem som huser eller hæler dem her bøder første Nat for hver 1 Mark til Byen og siden dobbelt op«.

11. september 1775 Jens Andersen Vægter, fremkom for retten og anlagde klageligen sag imod Jørgen Andersen Winther. Sidstnævnte var søstersøn af den berygtede bølge, Hans Hansen Nagelsmed. I stævningen stod, at vægteren natten mellem sidst afvigte fredag og lørdag var overfaldet på gaden af Jørgen Winther »der opholder sig som en Dagdriver og liderlig Person her i Byen«. Dommeren kalder ham i retten for sviregast og nattesværmer. Der opnåedes senere forlig i sagen, således at Winther gik ind på at betale 2 rdl. til vægteren og 3 rdl. i sagsomkostninger. Han forsvandt kort efter fra byen - sikkert til almindelig glæde - og hans gamle moder erklærede i 1794 om ham, at hun tvivler på, at han er i live, da hun i 17 år intet har hørt fra ham.

Vægterinstitutionens ophør

Overfald på vægterne og allehånde smådrillerier over for dem var og vedblev at være sager, som ikke forekom så helt sjældent. Det gjaldt både dette og følgende århundrede. Men skønt befolkningen, navnlig i en løftet nat-testemning, lod sit gode eller onde lune gå ud over disse vogtere af byens nattero, så var de dog, trods alt, personer, som borgerskabet som helhed så på med en vis tillid og sympati. Deres natlige sang satte man pris på, selv om stemmen ofte var rusten og tonen falsk.

Hen imod 1885 ophørte vægternes sang. Det bestemte årstal kan ikke findes, og der eksisterer næppe nogen skriftlig vedtagelse derom. Kun er det en kendsgerning, at de første år af Svitrings tid eksisterede skikken endnu. Allerede tidligere havde man lagt »Morgenstjernen« på hylden. De to sidste af de rigtige vægtere var P. Poulsen Svitring, ansat 1883, og Andreas Friis, der ansattes i 1886. Da Svitring i 1915 med sit fyldte 73 år søgte sin afsked, udnævntes hans efterfølger M. J. Christiansen til patrouillebetjent, samme benævnelse fik også Friis. Med året 1915 er det altså forbi med den gamle historiske vægterinstitution.

De gamle vægtere

Når Tællepråsen i Stagen brænder,
Og Dagens Værk er tilendebragt,
Når mod Alkoven sig Tanken vender,
Så drager Vægteren ud på Vagt.

I tunge Støvler og Vams - og gerne
Kabudsen dybt ned i Panden sat,
Og med sin Lygte og Morgenstjerne
Går han sin Runde den lange Nat.

I brand mørk Gade, hvis Rendestene
Tit lugter syrligt af Spildevand,
Der går den Vægter så mutters ene
Og vogter Byen for Rov og Brand .

Kun Sviregaster og løse Fugle
Gør Støj i Gaden og Vægt'ren Meen.
Men er der roligt, kan nok han smugle
Sig til en Lur på en Trappesten.

Dog hver Gang Klokken i Tårnet bryder
Den stille Nat i den lille By,
»Hov Vægter, Hov« gennem Gaden lyder,
Og Vægt'ren går på sin Post påny.

Men Bindingsværket og Strå på Tage
Og Rendestene, som lugted' slemt,
Og Tran i Lygter med Flammer svage
Er længst forsvundet og næsten glemt.

Nu reflekteres i Spejlglassruder
Elektrisk Lys, mens en Natbetjent
På Byen vogter, hvor Biler tuder -
De gamle Vægteres Tid er endt.

Carl Svenstrup

Den sidste af de gamle vægtere,
P. Poulsen Svitring, vægter 1883-1915,
død 1. juni 1925 (83 år gl.).

Det ældste rådhus

Rådhuset på Nytorv er nummer tre i rækken af Grenå bys rådhus. Det næst yngste er bygningen på Torvet, som bærer årstallet 1805. Grenå ældste rådhus har ligeledes ligget på Kirketorvet, men længere imod øst, nordøst for hjørnet af kirken og hen mod Østergade og gæstgiver Christensens ejendom, således at der kun var en smal gade imellem rådhuset og denne bygning. Det lå tillige i udkanten af byens gamle kirkegård på Torvet. På et lille udsnit af Resens Atlas fra ca. 1670, hvor man ser et billede af rådhuset, kirken og kirkegården.

Opførelsestid

Hvornår dette rådhus er opført, ved man ikke. Men da den ældste rådstuebog i Grenå, som nu ikke længere eksisterer, men som omtales i Dauws Annotationer side 219, skal være fra 1558, er der vel en vis rimelighed for at antage, at rådhuset har været omtrent fra denne tid. Det var en solid bygning i 2 etager med meterrykke kældermure, opført i grundmur af røde munkesten ligesom kirken.

I Chr. IIs købstadlov af 1521 blev det påbudt, at rådhuset skulle opføres i købstæderne. Det var nu ikke så meget tingets forhandlinger, man tænkte på. De vedblev længe efter at foregå i fri luft. Meget snarere var hensigten at have et sted, hvor dokumenter kunne affattes og underskrives og medbragte papirer opbevares under tingforhandlingerne, og som desuden kunne tjene som opbevaringssted for tingbøger, privilegier og andre vigtige dokumenter. ¹⁾

Rester af kældermuren i 1929

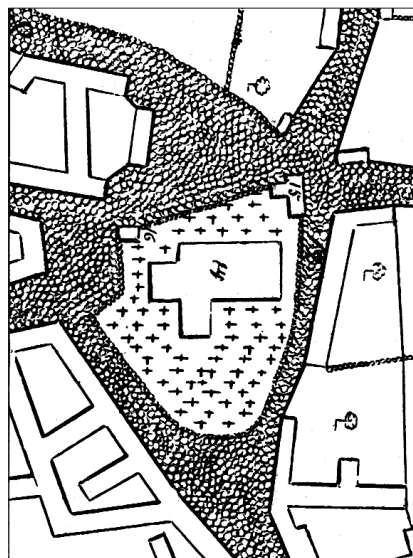
Man har altid haft en forestilling om, findes at rådhuset havde ligget tæt nordøst for kirken. Men hvor tæt det har ligget op ad denne, fik man først bekræftelse på i 1929, da fortovet omkring kirken blev omlagt og gjort bredere, og da man skulle et godt stykke i jorden af hensyn til kantstenene. Man fandt da et hjørne af fundamentet til dette gamle rådhus. Det bestod af flint og brokker af munkesten sammenbundet med kalk, øjensynlig dannet ved, at man har fyldt flintesten, murbrokker og brændt, men ulæsket kalk sammen og så ved overhældning med vand ladet det læske sig på stedet. Det er ganske på samme måde, at kirkens murkerne er dannet.

Fundamentet var ca. 1 meter tykt og overordentlig solidt, så at det kun med stort besvær lod sig gennembryde. Det må uden tvivl have været resterne af rådhusets kældermure, idet en almindelig sokkel vilde have be-

stået af kampsten uden kalkforbindelse. Nogen egentlig undersøgelse blev der desværre ikke lejlighed til at anstille, ikke engang til undersøgelse af, hvor langt fundamentet strakte sig ud på Torvet eller hen imod gæstgiver Christensens hjørne.

Rådhusets størrelse og beliggenhed

I følge en angivelse fra 1801 havde det gamle rådhus en omkreds af 56½ al. Det har så formodentlig haft en længde på ca. 17 og en bredde på ca. 11 al. At regne efter kortet såvel i Resens Atlas (ca. 1670) som i Pontoppidans Atlas (1768) har rådhuset haft sin største udstrækning i øst-vest. Men efter et ulige mere pålideligt kort, tegnet af landinspektør Storm i 1799, har det ligget modsat, altså i retning nord-syd med en lille udbygning på vestsiden, som hosstående udsnit viser.

Udsnit af Storms kort fra 1799.

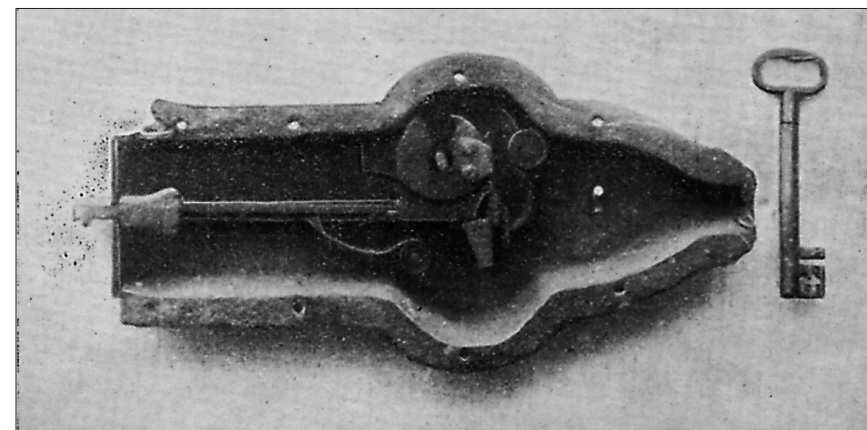
Det udgravede fundament lå kun godt 1 meter fra kirkens nordøstlige støttepille og altså ikke mere end 2 meter fra selve hjørnet af kirken. Det er forbavsende, at rådhuset har ligget så tæt op ad kirken. Men det må erindres, 1) at hjørnepillerne først er opført efter kirkens restaurering i 1865, altså længe efter, at rådhuset var nedrevet, og 2) at selve sideskibet ved kirken muligvis også er opført senere end rådhuset.

Ved branden i 1649, hvorom det udtrykkelig anføres, at den fortærede kirken, præstegården og latinskolen, må rådhuset formentlig være undgået ilden, siden det ikke anføres som brændt. Det lyder jo underligt, da hele den østlige bydel ellers brændte.

Og selvfølgelig kan dets ikke-omtale ingenlunde tages som et afgørende bevis, men kun som en formodning om, at det har undgået ilden.

Udseendet

Den ældste beskrivelse af det gamle rådhus udseende findes i 4. bind af Pontoppidans Danske Atlas (trykt 1768) og er vistnok bygget på pastor Risoms indberetning, som endnu findes på det Kgl. Bibliotek. Det pågældende afsnit lyder således: »Rådhuset er en gammel, trofast grundmuret Bygning, liggende ved den nordøstlige Ende af Kirkegården. I den øverste Etage er en stor Sal, hvor Retten holdes, nemlig både Bytinget og Herreds-Tinget.

Lass og Nøgle fra det gamle rådhus, rimeligvis fra tiden omkring 1600. Formindsket ca. 7 gange, nu i Djurslands Museum.

Nedenunder har Vægteren sine Værelser, derhos tvende vel forsynede Arrest-Kamre. Men aller underst en stor hvælvet Kielder«.

I en senere beskrivelse, nemlig brandtaksationsforretningen fra 1801, står: »Rådhuset er Byens eneste grundmurede Bygning undtagen Kirken. ·net består af 2 Etager med Kielder under, 5 Kvarter tyk Mur og i Omkreds 56½ Al. Tegltag. I nederste Etage er indrettet Arrest- og Vægter-Kamre. Det er allerede en gammel bygning med tilbygget Halvtag og derudi Trappe til Opgang. Regnes for 5 Fag á 240 Rdl. Højeste Skade [d.v.s. Assurancesummen] er 1200 Rdl.«.

Til sammenligning kan anføres, at kirken er ansat til 12.000 rdl., byens allerbedste gård, nuværende købmand Skovs, til 3600 rdl., de større købmandsgårde til 1000 á 2000 rdl. og mindre gårde og huse fra 1000 rdl. nedefter til 100 rdl. ja derunder. Rådhuset må altså, trods sin alder og ikke særlig store udstrækning, have været takseret som en forholdsvis værdifuld bygning.

Endelig gav den nye byfoged J. Ågård kun 5 år efter i Begtrup's bog »Agerdyrkningens Tilstand i Danmark« (1806) den karakteristik af rådhuset, at »Bygningen er yderst forfalden og til Vanzir for Byen, desuden er Arresterne ikke sikre for Arrestanternes Udbrud«.

Inventarium

Om rådhusets inventarium oplyses i det flere gange omtalte håndskrift »Dauws Annotationer« fra ca. 1739, at der i året 1693 fandtes: 1 ny kornmål-tønde, 1 ny skæppe, 1 ny jern bismær af 2 lispunds vægt [16 kg], 1 jern alen, 1 stor gammel bismær med messing lod, 1 gammel vægt. Alle disse måle- og vejeredskaber bringer i erindring, at det fra de ældste tider var skik, at købstadens autoriserede mål og vægt opbevarede på rådhuset, og

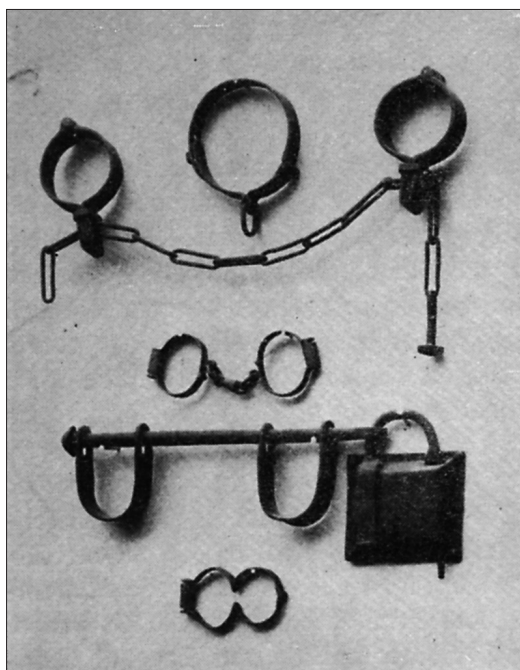
at handelen for en stor del foregik på Torvet.

I Forbindelse med disse måleredskaber kan nævnes en lille episode, som er omtalt i tingbogen for 1716. Byfoged Blichfeldt har nævnt år en strid med sin svoger, toldkontrollør P. Tømsen, hvori der rippes op i adskillige ret gamle mellemværender. Bl.a. anfører Blichfeldt, at Tømsen i 1705 lånte byens korntønne, som han har ladet opslide ved brug til kalkmål, og som han derfor må være pligtig at erstatte. Den koster med jerngreb 4 rdl. 3 mark. Siden fik han også rådstuens måltønne, som imidlertid brændte for ham under en ulykkelig ildebrand i skipper Michel Bangs gård.

Tømsen hævder, at kalktønden har han ganske vist en gang lånt, men ikke set eller haft i mange år. I stedet for den brændte korntønne havde Michel Bang i København købt en ny tønne af jern. »Den må være hos Byfogeden, hvis han ej har udlånt den til nogen«.

Foruden disse handelsredskaber fandtes: »2 Par gamle Håndknuder og en Lås samt 1 Bolt med 2 Krammer om Benene (?)«. Disse har jo haft en mindre hyggelig anvendelse, nemlig til fangerne, som sad i arrestkælderens. Der er nogen sandsynlighed for, at det er de samme, som endnu er opbevaret på Djurslands Museum.

I 1732 anfører justitsprotokollen yderligere følgende inventar, som byfoged Chr. Bager får overleveret ved sin tiltrædelse efter Ulsøes død. 1) Et langt fyrrebord med åben pod. 2) Et mindre ditto. 3) Tre lange lukkede fyrrebænke. 4) En åben kistebænk. 5) En gammel fyrrekiste med hængsler uden lås. 6) En messing sparebøsse med hængelås. 7) En gammel pæl med halsjern. [Det er formodentlig en del af en kasseret gabestok eller et kasseret stykke af byens kag på Torvet]. 8) En gammel tromme med lær-rem og tvende trommestokke. 9) En gammel ubrugelig Træ Sprøjre med Slange, men uden Rør. 10) Tre fyrreskabe med lås og

Hånd- og fodlænker med lås fra arrestkælderens i det gamle rådhus. I midten foroven halsjern fra gabestokken på Torvet. Alt ca. 9 gange formindsket. Findes nu i Djurslands Museum.

nøgler, indsatte i muren, hvori findes indlagt en lang række specificerede dokumenter. 11) Et rådstue segl af træ med messing indlagt.

Rådhuset er brøstfældigt og nedrives 1834

Det gamle rådhus har altså, uagtet sin forholdsvis høje taksationssum, været brøstfældigt ved slutningen af det 18. årh. I 1805 tog man fat på at opføre det nye rådhus på Torvet, det stod færdigt et par år efter.

Det gamle rådhus blev dog ikke straks nedbudt, men stod hen som materialskur m.m. Først i 1834, da byen trængte til et nyt sprøjtehus, fik den, der påtog sig dette arbejde, det var den ældre muremester Marthinus, tilladelse til, at han måtte nedbryde det gamle rådhus og benytte, hvad der endnu var brugeligt deraf, til sprøjtehusets opførelse.

Fra 1834 har altså det ældste rådhus været forsvundet fra jordens overflade og har kun ved den omtalte gravning mindet om sin tilværelse under jorden.

Rådhusets anvendelse

Her skal så anføres nogle træk, som står i forbindelse med rådhusets brug. Vi begynder med salen foroven, altså tingstuen: Der, som alle vegne, var det i de tider småt både med lys og varme. Det hændte derfor, at retten måtte flyttes fra tingstuen til et eller andet sted, hvor der var varme. Det blev som regel til en af købmandsgårdene i Torvets nærhed, f.eks. til købmand Anders Stiesens på hjørnet af Storegade.

Ingen kakkelovn i tingstuen før 1763

I justitsprotokollen står »15. januar 1742 blev Retten foretaget i Byfoged Chr. Baggers Hus formedelst hans Svaghed og Vinterens Hårdhed«. 8. november 1757« »... måtte retten forflyttes ned i Sr. Jens Severin Hadslunds hus, formedelst kulden så stærkt incomoderede, at man ikke på rådstuen, som er det almindelige tingsted, kunne hærge sig«. 12. marts 1770. »I Henseende til den stærke Kulde og Frost, der var, og da for nærværende Tid ingen Varme på Rådstuen kunne have, blev Retten forflyttet ned udi Anders Stiesens Enkes Hus, hvor Dommer, Skriver og de 8te Mænd forsamlede sig, og de på Rådstuen værende Parter og Vidner advarede at ville indfinde sig«.

Det er aldeles forbavsende, at byskriveren eller hans fuldmægtig under sådanne forhold i et iskoldt rum kan skrive en så fuldendt flydende og elegant skrift, som der virkelig præsteres i den periode.

Ved det sidst nævnte eksempel er at bemærke, at der faktisk på den tid har været kakkelovn i rådstuen, men at den altså ikke har villet fungere. Byens regnskaber oplyser nemlig, at i 1763 anbragte købmand Søren Mau en kakkelovn på rådstuen, hvoraf byen betalte ham 1 rdl. i årlig leje. Næste års regnskab viser en udgift på 3 mark for et læs træ leveret til rådstuens kakkelovn. Og endelig købte byen det følgende år kakkelovnen af Maus enke for 16 rdl.

Dette forhold med at leje en kakkelovn er nu ikke noget særegent for rådhuset. Regnskaberne viser, at også skolen i mange år havde en lejet kakkelovn stående. Den tilhørte Michel Maus enke, svigerinde til fornævnte Søren Mau, og hun modtog årlig 4 mark i leje deraf.

Dårlig belysning

Også med belysningen var det småt. Der, som alle andre steder, har man selvfølgelig haft tællelys og intet andet. Muligvis dog endnu sparsommere

end i private hjem. (Justitsprotokollerne er der eksempler nok på, at tingets forhandlinger måtte afbrydes »formedelst Aftenen faldt på«, således 3. november 1760. Der står: »... og da det allerede nu er silde på Aftenen, så intet mere kan udrettes, så blev Retten ophævet til i Morgen mellem 8 og 9, da Retten igen bliver sat«.

Af og til kunne det ske, at byfogeden lod borgerskabet sammenkalde på rådhuset for at man kunne modtage meddelelse om et eller andet af vigtighed. Men det var ikke altid, at der blev mødt fuldtalligt. Således havde byfogeden »ved Opslag på Kirkedøren advaret Borgerne om at møde på Rådstuen og høre oplæse en kgl. Plakat Mandag 7. Oktober 1748 Kl. 9 slet«. »Men da der Kl. ¼ over 10 ickun var mødt 6 á 7 Støkker«, måtte byfogeden indberette det på højere sted.¹⁾

Arrestkælderen

Det var altså et par træk fra tingstuen på 1ste sal. Vi begiver os så til stuen og kælderen. I følge Pontoppidans Atlas har der i 1768 i stuen været »Værelser til Vægteren og derhos tvende vel forsynede Arrestkamre«. Går vi imidlertid lidt længere tilbage i tiden, er der ikke tvivl om, at arrestanterne har siddet under jorden i »den store hvælvede Kælder«. I tingbøger og justitsprotokoller bruges gang på gang ordet »Arrestkælderen«, og ved forskellige lejligheder fremgår det klart af sammenhængen, at det er under jorden, altså i kælderen, at fangerne har opholdt sig.

Hvad der i Pontoppidans Atlas tænkes på med udtrykket »tvende vel-forsynede Arrestkamre« er ikke helt klart. Muligvis tænkes på forsyning med hånd- og fodlænker. Bekvemmeligheder som f.eks. en bæk til at ligge på om natten, kan vanskeligt tænkes. Faktisk er det, at der ved en given lejlighed førtes en seng til rådhuset til vægteren, som skulle passe på nogle særlig vanskelige fanger, men disse har uden tvivl ikke selv haft seng.

Der er tydelige vidnesbyrd i retsprotokollerne om, at der i hvert fald har været 3 arrestkamre, hvoraf det ene var den såkaldte borgerlige eller »civile« arrest, som vistnok brugtes som en slags varetægtsfængsel for mindre forseelser eller for mere »honnerte Personer«. Men der er dog også eksempel på, at en berygtet voldsmand, ganske vist af en af byens bedste familier, blev anbragt i det borgerlige arrestkammer og brød ud derfra. Her følger så nogle eksempler på

Udbrud af arresten

12. september 1707. Jens Homå forklarede som vidne, at han havde set, at den indstævnedede Jens Jensen Tolder sad i rådhuskælderen. Men næste morgen så han, at der var hul under rådhusdøren, og da var fangen borte. Vægteren Peder Jensen vidnede, at han så Jens Jensen Tolder blive arresteret, forklaget for at have forøvet frugttveri fra provst Ove Brochs have. »Men da han råbte Kl. 2, var der Hul under Rådhus Kjælderøren, og Fangen var

brudt ud af Kjælderens og var gået bort. Låsen sad for Døren«.

Fangen var og blev borte. Dommen afsagdes 10. oktober 1707. Det havde vist sig, at den bortrømte én gang før havde gjort sig skyldig i småtyveri. Men da dette ikke var »på fersk Fod søgt«, kunne det ikke medregnes. Straffen måtte derfor udmåles efter småtyveri begået for første gang. Dommen lød i henhold til pag. 983 § 33 i Chr. V. Danske Lov på, at synderen »skulle miste sin Hud«, d.v.s. kagstryges på byens kag på Torvet. Procesomkostningerne 3 rdl., som han ikke havde evne at betale, ansattes til »Fængsel på Kroppen«. Men da arrestanten var flygtet, blev det jo foreløbig ikke til noget med straffens eksekution. Lovens paragraf 33 lød på, at for anden gang forøvet småtyveri »mister vedkommende sin Hud på Kagen og brændes på sin Ryg«. »Befindes han tredje Gang, da stryges han til Kagen og brændes på sin Pande«. Men »stæl han fjerde Gang, da bør han at kagstrygis og brændis med Tyvsmærke og for skikkis til Bremerholm at gå i Jern og Arbeid sin Livs Tid«.

Tyveri var i sandhed en af de forbrydelser, som der ikke blev set gennem fingre med i de dage, når selv et frugttyveri fra en have - ganske vist fra provstens - kunne få sådanne følger.

1740. Peder Michelsen Bang, som var af god familie, men selv en rå og voldsom natur, slagsbroder, forfalden til drik m.m. og flere gange straffet, kom en aften lige op ad julen 1740 ind i sin faders hus. Han yppede klammeri med hele familien og kom i voldsomt slagsmål både med sin søster, svoger og den gamle fader. Byfogeden blev hentet, men Peder Bang rev hat og paryk af ham og tilføjede ham en rift i ansigtet. Byfoged Bager søgte så hjælp af nogle forbipasserende borgere, og ved deres hjælp blev voldsmanden »samme Nat imellem Kl. 9 og 10 indsat i civil Arrest i Byens Arrestkammer, men herfra brød han ud samme Nat og satte sig selv i Frihed«. To borgere mødte næste dag som vidner sammen med byfogeden på Grenå Rådhus, hvor civilarrestkammeret var indrettet. - »Og så de da, at Fjællene tillige med Væggen var nedbrudt for Arrestkammeret, hvoraf de sluttede, at Arrestanten måtte være udkommet«. Det civile arrestkammer har altså været i stueetagen. Det er lidt mærkeligt, at en så voldsom bølge har nydt den begunstigelse at blive indsat i dette.

Hen i det nye år må Peder Bang være vendt tilbage. Han siger i et skriftligt indlæg til den konstituerede sættestemmer, velædle forpagter Amdi Bang på Østergård: »Sidste Gang den gode Mand [d.v.s. byfoged Bager] lod mig på Tinghuset henkalde, lod han Tingdøren for mig tillukke, truede mig med Arrest og ond Medfart, om jeg ikke ville vedgå og tilstå, alt hvad han mig forelagde, som de Stokkemænd, som den Tid bistod Retten, kan vidne. Skulle jeg nu møde igen, så måske han ville gøre mig det samme Overfald igen. Derfor hensætter jeg til den velvise og retsindige [Sætte] Dommers Godtfindende, hvad han derudi vil dømme, og dette er Årsag, hvorfor jeg ikke møder«. Byfoged Bager måtte på det bestemteste benæg-

te rigtigheden af fremstillingen. Ved dommen, som afsagdes 1. maj 1741, ikendtes Peder Bang for overtrædelse af en hel række forskellige paragraffer i loven angående »Overfald, Hug og Hårgreb« til pengebøder på i alt 100 rdl. For gentagne overfald på faderen og ulydighed mod forældrene at miste arveretten efter dem og for drukkenskab og ilde opførsel i sit hjem til 3 års fæstningsarbejde i København. I procesomkostninger idømtes han at betale 24 rdl.

8. juli 1721 var en mand fra Hammelev blevet dræbt i nærheden af Mastrup. 3 mænd og 1 kvinde fra denne by anklagedes for mordet. De indsattes i arrestkælderens i Grenå, og fuldmægtigen på Soestrup, under hvis birketing forbrydelsen var begået, sluttede akkord med to mænd i Grenå, nemlig Niels Olufsen og Søren Rasmussen Cornet om, at de formedelst betaling af 12 skilling hver pr. døgn skulle holde forsvarlig vagt over fangerne nat og dag »under Livs, Æres og Boes Fortabelse, hvis fangerne ved deres forsømmelse skulle undkomme eller escapere«. Kvinden blev senere løsladt, men de tre mænd sad tilbage.

Så skete det natten mellem 11. og 12. oktober 1721, at alle 3 fanger brød ud af arresten. Fangevogterne havde sovet et par timer, og da Søren Cornet ved 2-tiden om morgenen vågnede og gik ned i fangekælderens for at se, hvorledes det stod til, så han, at der var et hul under den yderste dør. Ved nærmere eftersyn viste det sig, at hullet gik helt ind, og at fangerne var væk. Han og Olufsen løb straks ud i byen for at søge. Men det var forgæves, fangerne var og blev borte.

Som følge af dette udbrud af arrestkælderens blev der næste dag foretaget et synsvidne. Rasmus Glarmester vidnede, at Grenå Rådhus kælder eller fangehul var så forsvarlig og sikker, at ingen fange kunne udkomme, hvis den anordnede vagt passede på, som han skulle. Selv om der var nok så mange ulænkede fanger dernede, kunne de dog ikke undslippe, hvis der holdtes ordentlig vagt, »thi Kielderen er af Grundmur, langt under jorden og muret Hvælving derover. Desuden er der 2 faste Døre, forsynet med Lukkelser for Indgangen«. De andre synsmænd erklærede sig i overensstemmelse med Rasmus Glarmester.

Nogle andre synsvidner havde morgenen efter fangernes flugt på byfogedens befaling været nede i Grenå Fangehus for at efterse og besigtige både jernene og boltene, som fangerne havde været hæftede ved. De forklarede, at låsene for den ene bolt var helt brækket i stykker. Den anden lås »med tvende Håndknuder var sådan tilredet, at den uden Nøgle kunne tilslås og optrækkes. Den tredje Bolt med Bøjle og Låse fandtes ikke«. Den nederste dør var åben, men den yderste dør var velforsynet med låse og tillukket. »Men der neden under var af Grunden optaget store Stene og Jord samt små Sten, så de havde fået et Hul, som syntes fast umuligt uden andre Menneskers Hjælp at kunne have kommet igennem«.

På tilspørgsel erklærede vogterne, at de fra vagthuset godt havde hørt,

når fangerne sang, men at de ikke havde bemærket nogen larm, da de slog låsene i stykker eller brød hullet under døren. De vedgik, at nogle uger før havde nogle kvinder fra Mastrup været i arresten, men de stod på fangehustrappen og begge vogterne hørte samtalen, der ikke angik undvigelse.

Vogterne mente, at fangerne ikke »af Bysvenden, Anders Eriksen, havde været lænket så forsvarligt som ske burde. Men fuldmægtigen fra Soestrup hævdede, at efterdi det var dem, som skulle have Indseende både med Fangerne og deres »Slutning« [i lænker] og Dørens forsvarlige Lukkelse, så var det deres Forseelse, om de ikke havde fulgt med Slutteren ned »både når han [be]spiste Fangerne og slog dem af og i jern«. I så fald kunne de have set, om det var sket forsvarligt, som det burde, »så at Fangerne ej formedelst slig ond og uforsiumlig Opvartning kunne ud komme og escapere«.

Bysvenden Anders Eriksens hustru vidnede, at hun og hendes mand i nærværelse af Søren Cornet havde været i arresthuset som sædvanlig hver aften - også den nat, da fangerne undslap - »og dennem med Jerns Pålægelse sluttet og forvaret«, efter at de var blevet bespist. Søren Cornet havde en lygte med og efterså jernene på fangerne, men han havde intet bemærket til hende eller hendes mand.

Det var Rasmus Glarmester, som havde ladet sig leje til at [be]spise fangerne, hvilket han og mente var sket upåklageligt.

På anklagerens forlangende blev så de to forsømmelige fangevogtere selv nedsat i arrestkælderens, hvor de bortrømte fanger havde siddet.

I begyndelsen af januar fældedes landsretsdommen over de bortflygtede fanger, som ikke var kommet tilbage, og 14. januar faldt dommen over fangevogterne. De havde jo egentlig forpligtet sig »under Ære, Liv og Gods' Fortabelse« at være ansvarlige for fangerne. Dommen gik dog ud på, at da de ikke ved egentlig skødesløshed ej heller ved drik eller forsætlig uagtsomhed havde forset sig, »men aleniste ved den menneskelige Naturs Tunghed at falde i Søvn«, så kendes for ret, at begge de to fangevogtere, der nu i 13 uger havde siddet i arrest, »for bemeldte deres Søvnagtigheds Skyld bør: 1) have deres Boelstod forbrudt til Kongen og 2) ydermere, andre til Eksempel, at gå udi jern og arbejde et År på Holmen i København«.

Resumé

Af ovennævnte sidste eksempel fra år 1721 fremgår tydeligt, at på dette tidspunkt var arresten virkelig under jorden i kælderens, og at der ikke var nogen »Arrestforvarer«, samt at byens tjener, der tillige var vægter, skulle efterse, om fangerne var rigtig »slået i jern« og om låsene var i orden. Fangernes bispisning, der næppe har bestået i andet end 2 måltider om dagen, besørge ved akkord med en mand ude i byen. Når de fik mad, blev jernene selvfølgelig taget af så længe. I ganske særlige tilfælde sluttedes akkord med et par borgere i byen om nat og dag at have opsyn med fangerne. Hvor i rådhuset det flere gange nævnte vagtlokale befandt sig, er

ikke helt klart.

Endelig ser det ud til, at den store, hvælvede arrestkælder, hvis mur var uigennembrydelig, og som var forsynet med dobbelt dør, ikke har været delt i flere »Celler«, men at fangerne har opholdt sig i samme rum. Deraf sikkerhedsforanstaltningen med, at fangerne altid var lænket, uden når de spiste.

Af senere flugtforsøg, hvoraf nogle lykkedes, andre mislykkedes, fremgår, at arresterne formodentlig forinden 1768 må være flyttet op i stueetagen. Desuden ses, at vægteren da har boet i rådhuset, hvor han havde et kammer, og at han altså tillige har været arrestforvarer.

Byens kag og galge

Lige uden for råd huset på det den gang meget lille torv mellem kirkegårds-muren og den nordre husrække, nær det sted, hvor tinget i tidligere tid holdtes under åbent himmel, og »hvor den nærliggende kirke bredte sin fred over de handlendes bænke og boder, knejsede på hæderspladsen fra gammel tid en skummel støtte, hævet et stykke over stenbroen på en anselig underbygning. Skafotagtig og imponerende rejste den sig frit og synlig fra alle sider, som gjaldt det om, at alle og enhver, der færdedes her i midten af byen kunne få øje på den og alvorligt lægge sig på sinde dette mørke Symbol på Øvrighedens revsende Magt«. Således skriver Magister Hugo Matthiessen i sin bog om de kagstrøgne. ¹⁾

Denne Bygning var:

Byens kag

»Med sine Rødder dybt i Bylivets Barndom bibeholdtes den gennem Århundreder, ikke alene som et såre hyppig brugt Straffested, men så at sige som et synligt Vartegn, Sindbilledet på Kommunens dømmende Myndighed«. ²⁾ Kag var den faste betegnelse og svarer til ordet skampæl. Det er et meget rammende ord, for så vidt som alle beskæmmende, ydmygende og foragtelige straffe fuldbyrdes i dens skygge.

Kagen bestod af et muret fodstykke, oven på hvilket var rejst en træstolpe. Til denne länkedes synderen under hudstrygning. Den var med vilje hævet så højt over Torvet, for at alle tilskuerne ret kunne få lejlighed til at iagttage alle enkeltheder ved straffens udførelse og for at eksemplet kunne virke afskrækkende på alle de tilstedeværende.

Det var med velberåd hu, at man gjorde kagstraffen så offentlig og afskrækkende som muligt. Og det er meget rammende, når man over en fremstilling af kagen i en bys stadsret på latin havde prentet som motto: »Revs Synderen foran al Folket, på det de øvrige kunne gribes af Skrækken«. ¹⁾

»I mange Byer var der på Støttens øverste Top anbragt en udskåret »Kagmand«. Enkelte steder som Odense og Tønder var kagmanden formet i skikkelse af en kriger, en slags ro landsfigur i lighed med de forskellige tyske stæders. Men reglen har nok været billedet af en bøddel i virksomhed med Straffens Ris i den løftede Næve«.

Foruden selve dette at være stedet, hvor kagstrygningen foregik, har kagen også haft en anden opgave. Fra den foregik al beskæmmende banlysning fra byområdet. Det kunne være fra dens fod eller fra dens platform, stundom i forbindelse med hudfletning eller anden legemsstraf. Tyve, be-

Rolandsfigur som »Kagmand« i Tønder, nu i Tønder Museum. Afbildning i »Jydske Købstæder«.

dragere, skøger og ruffersker slæbtes til kagen, udstilledes der og modtog af bøddelen eller af bysvenden en kraftig påmindelse om, hvad straf de havde i vente - ofte døden - hvis de senere satte deres fod på byens grund.

Kagen var altså straffestedet, hvor de vanærende og beskæmmende straffe fuldbyrdes. Men den var tilligt et slags symbol på købstadsamfundets vilje til at holde justits inden for sine egne mure og på dets fra gammel tid hævdede ret til selv at forjage forbrydere og, besværlige folk fra byens enemærker. Den var med andre ord et udtryk for den meget snævre byegoisme, der ikke betænkte sig på at rense ud fra sit eget område. Uden hensyn til, at man der ved spredte smitstof ud over

det ganske land, jog man efter udstået straf forbryderne ud af byen enten for bestandig eller på et vist åremål.

Omkring 1750 var kagens glansperiode forbi

En hel del af de lovparagraffer i Chr. V's Danske Lov (fra 1683), som fastsatte kagpiskning som straf, forandredes efterhånden ved en række kgl. resolutioner til andre straffe som tugthus, fæstningsarbejde, senere »Vand og Brød« eller pengebøder. »Som Følge deraf forfaldt Kagen og holdtes kun dårligt vedlige. Den indskrænkedes mange Steder til en simpel Kagstøtte af Træ, som til daglig mugnede i rådhuskælderen og kun i påkommende tilfælde kom frem for at opplantes på Torvet«.

Gabestokken

Her i Grenå synes det, som om det fra 1750erne har været gabestokken, som har overtaget kagens rolle. Byens regnskabsprotokol viser således, at der i 1760 er udbetalt. Rasmus Brøgger og Gotfred Murmester 1 rdl. 4 mark 8 sk. »for en Fod omkring Gabestokken at forfærdige og Anders Stiesen 1 Rdl. 2 Mk. for leverede Materialier dertil«. Det må altså have været et muret fodstykke, siden det er

Bøddelansigt fra kagen i Ålborg. Afbildet i »Jydske Købstæder«.

Gotfred Murmester, som har udført arbejdet. I 1761 betales for gabestokkens reparation 2 rdl. 5 mk. 4 sk. Og i 1767 modtager murermester Søren Koch 1 rdl. 4 mk. for at reparere gabestokken. Fra 1768 findes en smederegning for arbejde ved gabestokken og ved Dolmer Port på tilsammen 1 rdl. 3 mk., og endelig er i 1783 betalt for at reparere foden omkring gabestokken 2 rdl. Her følger så nogle træk fra justitsprotokollen ang. kagstrygning:

24. juni 1728. Rescript. »Da Hs. kgl. Mayst. har erfaret, at onde og tyvagtige Mennesker meget formere sig i Landet, og når de bliver pågrebne og straffede med Kagpiskning og Brændemærke og derefter løsladte, så bliver værre end før, således at Folk idelig svæver i Frygt for dem, så befales, at når Tyve har lidt Kagstrygning og Brændemærke, skal de sendes til København, Mændene til Bremerholm at arbejde i jern deres Livstid og Kvinderne i Spindehuset på Christianshavn«.

19. marts 1751. Rescript. »De Kvindes Personer, som tredje Gang avler Børn i Løstgængighed skal fremtidig i Stedet for den i Loven befalede Straf at kagstryges fra nu af hendømmes til nærmeste Tugthus«.

14. april 1759. Rescript. »Ingen Delinkvent, som er dømt enten til Kagstrygning eller Brændemærkning må fremtidig udstå denne Straf, uden at Sagen først er indberettet til Kancelliet og kgl. Resolution derom er faldet«.

25. april 1770. Plakat. »Bekostningerne på Executionen over de Delinkventer, som i Følge Forordningen af 18. december 1707 årlig skal kagstryges, skal fremtidig erstattes fra det Amt eller det Sted, hvor Misgerningen er begået«.

27. april 1771. Forordning. »Den for grove Tyverier fastsatte Straf, at miste Livet, forandres herefter til Kagstrygning og Brændemærke og sådan Straf efter Oberrettens Dom straks at eksekvere«. Kagstrygningens ophævelse. Kagstrygning i forbindelse med brændemærkning ophævedes som straf officielt i 1840. Den blotte kagstrygning vedblev endnu at figurere indtil den nye straffelov af 1866, men var da faktisk helt gået af brug.¹⁾

Den sidste dom til kagstrygning, der er faldet her ved Grenå Ret, er fra 14. november 1839. Ved den idømtes arrestanterne Bent Pedersen og Christian Josephsen, som begge havde et langt synderegister og adskillige foregående domme bag sig, til kagstrygning og arbejde i fæstning deres livstid for gentagne begåede tyverier.

Galgen

Medens man med god grund i Middelalderen og langt ind i den nye tid betragtede kagen og kagstrygningen som den første indvielse til galgen, så foretoges dødsstraffen ingensinde der, men på en særlig galge- eller stejlebakke uden for byen. Ligesom man anbragte kagen på byens torv, således at straffens udøvelse kunde ses af alle og være til advarsel, således anbragte

man også galgen så tæt ved alfarvej som muligt.

Det var ingenlunde sådan, at når mestermanden havde gjort sin pligt, og synderen var velhængt, så blev hans lig nedtaget og begravet ved galgens fod. Tværtimod fik den døde lov at hænge i galgen så længe, indtil kun benraden var tilbage og selv faldt ned. Kragerne huggede øjnene ud og fortærede efterhånden alt kødet, så kun det nøgne skelet blev hængende. Det skete, som sagt, med velberåd hu til skræk og advarsel for ligesindede. Henrettelse var en begivenhed, hvortil man strømmede fra nær og fjern. Hele det grufyldte og spændende optrin var et skuespil, som øvede en stærk tiltrækning lige såvel på kvinder som på mænd.

Overtro om retterstedet

Der knyttede sig en uendelighed af over tro til retterstedet. Herom fortæller Hugo Matthiessen i sin bog »Bøddel og Galgefugl« en mængde træk, hvoraf følgende er et kort Uddrag:

Det blod, som flød der, når en synder henrettedes med sværd eller økse, regnedes fra gammel tid for et kraftigt lægemiddel imod forskellige sygdomme. Særlig var morderblod eftertragtet, og der er vidnesbyrd om, at folk flokkedes om den halshuggede for at drikke det udstrømmende blod. Men stærkest klyngede folkeovertroen sig dog til selve galgen med de dinglende tyvekroppe, som ranglede hid og did i blæsten, omringet af en skrigende sværm af krager og ravne.

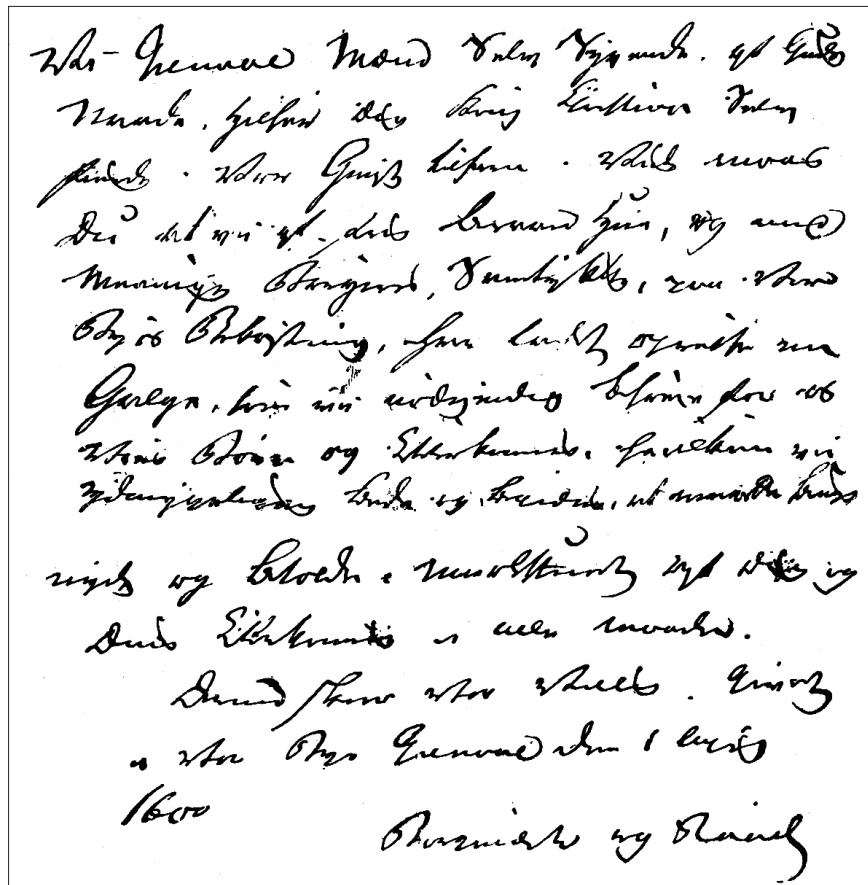
Særlig tyvens fingre, de lemmer, hvormed han havde begået sin forbrydelse, stod i almuens bevidsthed som et heksemiddel uden sidestykke. »Tyvefingeren gjorde Øllet drøjere, mere berusende og velmagende, når den i en Tråd hængtes ned i Tøndens Spunshul, og i Sygdomstilfælde stod den i Rang med de dyreste Lægemedler«.

Grenå galges beliggenhed

Den almindelige mening her i Grenå er vel nok den, at byens galge i en fjern fortid har stået på tyvhøj, på vejen til Thorsø. Dette er uden tvivl kun delvis sandhed. Vist nok har tyvhøj været rettersted, selv om der ikke, så vidt jeg ved, findes noget vidnesbyrd derom i arkivalier. Men det har sikkert ikke været for Grenå, men for Nørre Herreds Ting, der lige indtil 1726 havde sin egen ret, som i tidens løb holdtes forskellige steder i Nørreherred, sidst i Skindbjerg, og som først i nævnte år in corporeredes under Grenå Ting og flyttedes til Grenå. Grenå Bytings rettersted har derimod været Galgebakken eller Kongens Kielbjerg, vest for Grenå Fælleskær, lige i udkanten af Enslev jorder. Det synes jo nok, som om det har været afsides og ikke - som reglen var - ved alfarvej. Men man må her betænke, at i gammel tid, lige til omkring 1870, gik Randers Landevej om ad Enslev og har altså passeret forholdsvis tæt ved Galgebakken. I nærværende bog, side 89, er givet et lille kortudsnit, som viser Galgebakkens beliggenhed i forhold til Grenå, og navnet forekommer stadig på Geodætisk Instituts kort.

Galgebakken omtales

enkelte steder i Grenå retsprotokoller. I anledning af et stridsspørgsmål om den nøjagtige grænse mellem Enslev og Grenås jorder, som meget oplysende kaldes »Galgebakke-Aktionen«, optoges i 1592 et tingsvidne. Grenå bys råd indstævnedes sagen for Nørre Herreds Ting 10. maj 1592. Der mødte bl.a. Søren Ingvertsen fra Enslev og »kiendtes ved sin Part i det Stykke jord, som Grenå Gallie nu står på, indtil det bliver ham afvunden«. Men da

Wår Grenåe Mænd selv syvende af Guds Nåde
Hilser dig Kong Christian selv fjerde Vor
Gunst tilforn. Vide må du at vi af frie beråd Hue,
og med meenige Borgeres Samtykke, på vor Byes
Bekostning, har ladet opreise eeff Galge, som vi
nødvendig behøver for os vore Børn og Efterkommere,
hvilken vi ydmygeligen bede og begiere (?) at måtte
bruge, nyde og beholde, umolesteret af Dig og
Dine Efterkommere i alle Måder. Dermed skeer
Vor Villie. Givet i vor Bye Grenåe den 1. April 1600.
Borgmester og Råd.

Gengivelse af Grenå borgmester og 6 rådmænds brev til Kong Chr. IV om tilladelse til at rejse en galge. Der står: »Vi Grenåe Mænd selv syvende af Guds Nåde Hilser dig Kong Christian selv fjerde Vor Gunst tilforn. Vide må du at vi af frie beråd Hue, og med meenige Borgeres Samtykke, på vor Byes Bekostning, har ladet opreise eeff Galge, som vi nødvendig behøver for os vore Børn og Efterkommere, hvilken vi ydmygeligen bede og begiere (?) at måtte bruge, nyde og beholde, umolesteret af Dig og Dine Efterkommere i alle Måder. Dermed skeer Vor Villie. Givet i vor Bye Grenåe den 1. April 1600. Borgmester og Råd«. ²⁾

Jacob Seefeld på Soestrup, som altså må have ejet fæstejord i Enslev, ved en fejl fra Grenås side ikke var indstævnet for tinget, endte sagen med en frafindelsesdom for Grenå. Grenå tabte altså sagen, og dommen må have fast slået, at Grenå galge stod på Enslev jord. Ved en uenighed om grænsen to hundrede år senere foretoges atter en synsforretning, som fastslog, at skellet mellem Grenå og Enslev jorder »går lige ind under den østre Ende af Galge-Bakken«. ¹⁾ Om Grenå galge findes et meget ofte omtalt brev til kongen. Det drejer sig om tilladelse til at rejse og beholde en galge formodentlig på denne bakke. Brevet indsendtes året 1600 af borgmester og råd til Kong Christian IV. Deri skrives om den, at det er en galge, som de nødvendig behøver for dem, deres børn og efterkommere.

Endelig findes i rådstuearkivet et klageskrift af 13. maj 1693 fra byfoged Blichfeldt til stiftamtmanden, som bl.a. går ud på, at borgerskabet vil formene ham brugen af »... den Rettersteds jord, ... som den forrige Byfoged har haft i Brug, ... og som rettelig bør henhøre under Retten Bjetjentes Disposition, siden det fra Alders [d.v.s. Arilds] Tid har lagt til et Rettersted«.

I 17 hundrederne forekom næsten ingen henrettelser her, og ved Århundredets slutning må brugen af Galgebakken som rettersted være ophørt. De sidste henrettelser i Grenå, morderne Schræm og Schattebergs i 1825 og Gjertrud Hans datters i 1856 foregik vidnefast ude på Hessel Hede tæt nord for den nuværende Stadionvej.

Nogle større retssager i 18. århundrede

På grundlag af retsprotokollerne følger så her et uddrag af nogle af 18. århundredes større retssager i Grenå. I stedet for at give et kortfattet referat af flere sager, vælger jeg at fremstille nogle ganske få i en fyldig beskrivelse.

Nagelsmedslægten

En af de mest stridbare, trættekære og lovbrudende slægter i byhistorien, hvis »Bedrifter« fylder mængder af sider i retsprotokollerne fra ca. 1700 til 1750, er Nagelsmedslægten. Der er ingen tvivl om, at et par af medlemmerne har været en stadig skræk for byens befolkning og ikke mindst for dens øvrighed i mange år.

Slægtens Stamfader var en vis Jacob Rasmussen Nagelsmed, som levede i Grenå i tiden omkring 1682. Han nævnes i byens grundtaxt for nævnte år som ejer af et hus på Storegades sydlige side, medens en anden mand af samme Slægt, Rasmus Nagelsmed, som formodentlig er førstnævntes broder, ejede et hus »østen Byen«.

I en fortegnelse over dokumenter i rådstuearkivet nævnes bl.a. »Copi af et Klage-Vidne, som Jacob Rasmussen Nagelsmed i Grenå har ført over sine børn, dateret 21. Decbr. 1685«. Hvad klagen går ud på, ses ikke, men det er jo ganske betegnende for slægtens hele forhold, at en sådan klage overhovedet kan fremkomme i Retten.¹⁾

Efter dom af 27. februar 1702 er Rasmus Jacobsen tildømt, »formedelst han havde slaget en af bysvendene i Grenå, efter loven at bøde 3 x 6 Lod Sølv«.

Det første, som erfares om Jacob Nagelsmeds slægt, angår hans søn Hans. 4. september 1677 døbtet et uægte barn kaldet Margrethe. Moderen er Maren Steffensdatter af Anholt »3dje Gang besofvet«. Udlagt barnefader Hans Rasmussen [det er en beviselig fejlskrivning i kirkebogen og skal være Jacobsen] Nagelsmed. En tid efter, nemlig henholdsvis 8. november. og 7. december 1677, står begge forældrene offentlig skrifte i den anledning, og der nævnes faderen ved det rigtige navn Jacobsen. 21. oktober 1681 står de samme to personer, som imidlertid (19. januar 1681) er blevet gift, igen offentlig skrifte »for begangen Lejermål forinden Vielsen«. I april samme år havde de nemlig haft en datter Karen i kirke. Foruden de to pgebørn har Hans Jacobsen Nagelsmed i hvert fald 3 sønner: Hans, Niels og Steffen. Det er om Hans Jacobsen, at nærværende fremstilling nærmest vil handle. Men for at gå kronologisk frem vil jeg kort minde om en sag imod broderen Rasmus, som tidligere er omtalt heri. Den går

ud på, at Rasmus ved ed befrier sig for beskyldning om at have besvangret Gjertrud Olufsdatter, uagtet alle vidneudsagn tyder på det modsatte. Gennemlæsning af akterne gør det overvejende sandsynligt, at det er falsk ed, som Nagelsmeden har aflagt.

Rasmus Nagelsmed nævnes som toldbetjent, først ved Vester senere ved Østerport. Han får i 1724 det skudsmål af sin foresatte, konsumtionsforpagteren, at han »ofte plejer at være borte fra sin Post ved Porten«. Det var ved en sådan lejlighed, at Rasmus fik nogle klø, og at forpagteren i retten henviste til, at han efter loven lige så vel som »enhver anden Husbonde havde Lov til at straffe eller lade straffe sit Tyende med Kæp eller Vånd«.

Hans Jacobsen Nagelsmeds slægt

12. august 1709 var korporalerne Johannes Grøn og Laurits Danielsen, som lå indkvarteret og hørte til kaptajn Fritz v. Oldenburgs kommando, inde hos Rasmus Petersen Glarmester, velfornemme borger og Grenå Kirkes værge, hvor de spillede kegler om eftermiddagen. Det fremgår af sagens videre forløb, at Rasmus Petersen næppe har været glarmester, men snarere købmand og som så mange af byens handlende haft lidt udskænkning af øl og brændevin. Efter keglespillet var de gået ind i stuen for at gøre regnskabet op. Så kom Niels Hansen Nagelsmed, som var Rasmus Glarmesters søstersøn, ind og købte for 1 skilling øl. Han yppede kiv med de to korporaler, »duttede dem« og skældte Laurits Danielsen ud for »Hundsfoot m.m.«. Denne sagde til Niels Nagelsmed, »at han havde ikke vogtet Svin sammen med ham, han skulle holde sin Mund med sådanne Ord. Han, Korporalen, tjente Kongen som en braf Karl«.

Rasmus Glarmester fik så Niels Nagelsmed ud. Men kort efter kom han igen ledsaget af faderen, Hans Jacobsen Nagelsmed, som kom med et stykke sstangjern på skulleren. Det kom til slagsmål med de to soldater, og Johan Grøn blev såret. Men så sprang glarmesteren op fra bordet og sagde til Hans: »Djævelen skal føre dig ud af min Dør, kommer du her og gør Klammeri i mit Hus. Jeg ved aldrig af, at du drak Øl her for en Skilling«. Så forsvandt de to Nagelsmede, og korporalerne blev siddende hos glarmesteren til hen om aftenen og ville så gå hjem i deres kvarter. Den ene af dem boede netop lige over for i et værelse hos Hans Nagelsmed.

Da de nu kom ud på gaden, blev der skudt en bøsse af fra Nagelsmedens dør, så ild og gnister fløj om huset og taget. De sprang frem og råbte, at det »var vel ikke lovligt at stå i Lur og skyde således på Taghuset om Nattetider, som let kunne gøre Skade og Ulykker«. Men som de stod og talte således, kom en anden broder nemlig Hans Hansen Nagelsmed til med »en usmedet Jernstang« i begge hænder og slog dermed Johan Grøn i hovedet, så blodet løb ham ned i øjnene, og han ikke kunne se. Derefter kom Niels Nagelsmed og stak korporalen med »et stumpoddet Gevær«. De to Nagelsmedsønner overfaldt dernæst Laurits Danielsen, »trampede

på ham og forslog ham, medens den gamle Nagelsmed tumlede med Grøn og hindrede ham i at komme sin Kollega til Hjælp«.

Således lød Glarmesterens vidneforklaring i retten.

Et andet vidne forklarede, at han så Nagelsmeden sætte foden på Danielsens bryst og råbe: »Slå ham ihjel den, Hund«. Da de gik bort, tog de Danielsens kårde med, mens begge de to korporaler lå blodige på gaden. byens kirurg, Mester Christian, blev hentet. Han forbandt korporalerne, som var blevet ført hjem.

Foruden i Grenå blev der også i Århus afholdt krigsforhør i sagen, og resultatet tilsendtes dommeren i Grenå. Kaptajn Oldenburg førte sagen på de to korporalers vegne, men fik Sr. Bertel Marcussen af Dolmer til at agere »Procurator« for sig og møde i retten, »efter som ieg ei ved, hvad Tid eller Time ieg kunne blive beordret ud at marchere i Hs. Mayst.s Tieneste«. Oldenburg tituleres »Hs. kgl. Mayst.s Højtbestalter Capitain ved det Århusiske nationale Regiment«.

Nagelsmedene påstod sig uskyldige i det skete. De formodede, at korporalerne nok ikke havde siddet med tomme glas om aftenen hos glarmesteren, men at de ved bortgangen havde været beskænkede, og at det så har været dem, som har overfaldt Nagelsmedene, således som de har beskyldt dem for, og ikke omvendt. De påstår sig frikendt og tilkendt 10 rdl. i sagsomkostninger. Imidlertid var alle vidneudsagn Nagelsmedene imod. Sagen trak ud i mange måneder, og kaptajnen indleverede en specificeret regning på kur- og sagsomkostninger på over 30 forskellige Poster og lydende på 48½ rdl.

Dommen faldt 28. oktober og gik Nagelsmedene imod, dog at den ene broder Hans Hansen, havde fremskaffet et alibi, så dommeren »ikke turde dømme ham«. Den gamle Nagelsmed og sønnen Niels idømtes derimod for de meget alvorlige legems beskadigelser, som var tilføjet korporalerne, en bøde på 54 lod sølv (ca. 27 rdl.). I badskærløn desuden 6 rdl. 4 mark og i sagsomkostninger 12 rdl. »Men Niels Nagelsmed, som yppede Klammeriet, gør dem her for Retten offentlig Afbigt, og da han ej har Midler til Betaling af Pengestraf, hensættes han i Rådhuskælder«.

Hvad den bortkomne kårde og de ødelagte munderinger angår, som ikke er bragt for dagen siden »understår Dommeren sig ikke at påbyde nogen Sag eller Bøde, helst som de tiltalte imod slig Sigtelse har erbudet deres Sigtelses Ed at aflægge«.

Der blev som følge af dommen forsøgt udlæg i den gamle smeds ejendele. Men det førte ikke til noget, thi de få smederedskaber og det ubetydelige indbo beløb sig kun til knap en halv snes rdl. og huset var belånt, så der kun var 9 rdl. til rest. De blev derfor begge indsat i arrestkælder, men brød ud derfra. Den gamle blev dog fanget igen, men flygtede atter. De var begge borte fra byen i adskillige år.

Sagen gav i 1715, altså 6 år senere, anledning til, at Rentekammeret

gjorde »Antegning i Byfogedens allerunderdanigst aflagte Regnskab for kgl. Mayst.s uvisse Intrader for Året 1709«. Byfogeden måtte ved tingsvidner bevise, at Nagelsmedens ejendele havde været så lidet værd, at de ikke kunne forslå til bødens betaling end mindre til processens bekostning, og man derfor efter loven havde måttet »angribe deres Personer til Fængsel, men at de straks derfra var escaperede og siden ikke har været her i Byen«.

Kort efter må dog i hvert fald den ene af dem være kommet tilbage, eftersom tingbogen beretter, at »Niels Nagelsmed ved et Uheld, [men vist nok til held for byen] druknede i den gamle havn ved pinsetid i 1716«. Dermed er de to ude af sagaen.

Hans Hansen Nagelsmed

om hvem historien fremtidig drejer sig, havde i 1712 en mindre sag angående optøjer, som han og hans hustru havde forøvet i Vesterport Toldbod. Sagen sluttede dog med advarsel og kraftig forsikring om ikke senere at gøre noget utilbørligt, navnlig »ikke gøre Betjentene udi deres Forretning nogen Hinder eller Forfang udi ringeste Måde«.

Nagelsmed, altså sømsmed, må uden tvivl allerede i 16 hundrederne være anvendt som slægtsnavn, selv om bæreren havde et andet erhverv. Men mange af slægten har beviselig været smede af profession. Bl.a. opstod branden i 1751 i Niels Stephensen Nagelsmeds smedje, og branden i 1750 hos Hans Hansen Nagelsmed, hvis smederedskaber alle brændte.

Imidlertid optræder begge brødre Stephen og Hans under den nordiske syvårskrig som skippere. Det ses af, at de i 1719 er stævnet for retten, hvor byfogeden beskylder dem for at have forlangt og modtaget fragt 2 gange for en ladning brænde, som de havde sejlet til Anholt Fyr.

10. oktober 1724 overfaldt Hans Hansen Nagelsmed uden nogen anledning toldkontrollør P. Tensen med grove ord i Sejer Pinds hus. Kirurgus Bentsen erklærede som vidne, at Nagelsmeden uden nogen dertil given anledning eller føje »hånligen overgydede og skammeligen overfaldt Kontrolløren med Skiælds ord og Trusler. Han kaldte ham en Hundsfot, Skielm og Canallie og truede ham med, at når han gik hjem, skulle han få Hug og Ørenfigen«. Han forfulgte virkelig også kontrolløren, da han gik derfra og ville have slået ham med sin tøffel, hvis ikke gode folk havde lagt sig imellem.

Sagen kom for retten, og Hans Nagelsmed kom med et indlæg, hvori han hævdede, at alt var sket i drukkenskab. »Han er en fattig Mand og har ej Råd til Proces, men vil bøde 1 Rdl. til de fattiges Kasse. Kontrolløren, hvem han ej i ringeste Måde vil fornærme, vil han gerne give en Undskyldning«.

Men ved forhørene kom det frem, at Nagelsmeden ved samme lejlighed havde fremsat endnu mere ærerørige sigtelser imod byfoged Blichfeldt. Der udnævntes derfor en sættestemmer i sagen, først skoleholderen Niels

Jensen Bruun i Grenå, siden byfoged Redlich i Ebeltoft.

Vidner erklærede, at ved nævnte lejlighed havde Nagelsmeden kaldt byfogeden for en skielm og en tyv, siden »beskyldt og sigtet ham på Ære og gode Navn«, idet han havde udtalt om en dom, som byfogeden havde afsagt imellem Nagelsmedens svoger, købmand Jørgen Winther, og borgerskabet, at »der havde Byfogeden dømt som en Skielm og en Hundsfot. Han skulle nok sørge for, at Blichfeldt ikke længere skulle vedblive at være Byfoged her i Byen«.

Nagelsmeden skød sig stadig ind under, at han havde været drukken. Han havde håbet på byfogedens gode hjælp til et billigt forlig, »så at ikke han fattige Mand med Hustru og Børn ved sådan vidtløftig Proces aldeles skal ruineres, men nu kan han nok af Indstævningen fornemme Byfogedens Hårdhed«.

Byfoged Blichfeldt erklærer i et indlæg, at han må leve i stadig frygt formedelst slig maliciøsk menneskes trusler, af hvem man kan frygte det værste, især når han er i drukkenskab. Imidlertid vil byfogeden »af christen Barm hjertighed for at spare Nagelsmeden for fuldstændig Ruin og Æres Fortabelse« tilbyde forlig på følgende vilkår:

- 1) »at Nagetsmeden tilstår ganske uden Grund at have brugt de skammelige Ord og Trusler og tilbagekalder dem uden mindste Forbehold,
- 2) at han stiller Sikkerhed for de gjorte Trusler, således at jeg ikke skal befrygte på Liv og Lem mer at blive beskadiget,
- 3) at Nagetsmeden betaler til dette Steds mange fattige 60 Rdl., eller i det allerringeste 50 Rdl. samt i Sagens Omkostninger 10 Rdl. ”helst som bemeldte Hans Nagelsmed er en bemidlet og sufficient Mand, der ikke alene ejer sin egen iboende store, velbyggede Gård, men endog 3 andre Våningshuse her i Byen med mere. Og eragtes det ikke ubilligt, at han således til de fattige bør at betale, hvilket kun tjener til hans egen Forbedring og andre bagtaliske Mennesker til Afsky».

Det blev en kæmpeproces med en uhyre mængde vidner. Endelig opnåedes 30. januar 1725 ved gode borgeres mægling et forlig, som i hovedsagen gik ud på de af byfogeden opsatte punkter, dog at bøden til de fattige nedsattes til 6 rdl.

Allerede samme sommer var det igen galt med Hans Nagelsmed. Han anklages for under tinget d. 13. august at have krænket rettens værdighed og vist ulydighed mod byfogeden.

Han kom ind i Tingstuen og satte sig på tingstokkene med hatten på hovedet. »Han blev af Byfogeden erindret at ville respektere Kongens Ret og tage sin Hat af, men blev derover fortørnet og gik hen til sin Broder, som stod i Tingdøren og røgte Tobak«. Til ham sagde han: »Du kanst ikke røge, lad mig se«, og så stillede han sig op og dampede løs lige for byfogeden,

som sad for bordenden. »Byfogeden bad ham da, at han ikke ville gøre sligt, Retten til Foragt, at røge Tobak udi en Tingstue«. Men Nagelsmeden »gik så op og ned ad Gulvet og brugte mange unøttige Ord, som ikke vedkom Retten eller den Sag. Han gjorde sådan Bulder og Højlyd, at de, som var for Retten, ikke kunne have Ro at indføre, hvad deres Sag vedkom. Byfogeden og de, der betjente Retten, beklagede sig og bad ham flere Gange, at han dog ville lade Retten have Lyd. Men det hjalp ikke. Han gik trotzig for Retten og svor en stor Eed, som dog ikke vedkom Sagerne, som var for, og som ej heller var ham af Dommeren pålagt«.

Nagelsmeden mente ikke, at det hele var så alvorligt, men var snarest af de tanker, at byfogeden »af Had eller for forrige Processes Skyld agtede at udmatte mig fattige Mand med Penge spild og en vidtløftig Proces«.

Byfogeden henviste til, at Nagelsmeden havde overtrådt sin borgerskabsed af 26. februar 1703 ved sin »motvillige, larmende og ulydige Optræden i Retten«. I denne står nemlig: »Min Ober og Under-Øfrighed skall sig bevise Ære og Lydighed, såfremt ieg dette mit Borgerskab agter at nyde til gode, så sandt hielpe mig Gud og hans hellige Ord«.

Sagen var såvel oplyst, at den hurtigt kunne ende. Dommen lød på, at Nagelsmeden for overtrædelse af flere paragraffer angående rettens værdighed bør bøde 3 lod sølv for hans upassende optræden og ½ quintin sølv for »hans Eeds Gørelse, som ikke var ham pålagt at gøre af Dommeren«. Desuden processens omkostninger med 4 rdl.

Byfoged Blichfeldt, som havde haft så megen besvær og modstand af Hans Nagelsmed, døde i 1729. Hans Efterfølger, J. N. Ulsøe, som tiltrådte 10. august 1730, fik straks samme kærlighed at føle. Hans Nagelsmeds svoger, købmand Jørgen Winther, var død lige forinden, og 6. september holdtes der skifte i hans hus. Nagelsmeden kom ind i stuen, hvor skiftet holdtes, bandede, larmede og skældte og slog i bordet for byfogeden. Han indrømmede selv senere i retten, »at han for denne sin Opsætsighed måtte vente sin til børnlige Straf«. Som sædvanlig kom han bag efter med de mest krybende undskyldninger og forsikrede, at »skulle han nogensinde tiere - det Gud bevare ham for - findes i deslige Skyld og Brøde, da måtte denne Sag stå ham åben«. Sagen sluttede, som omtalt med, at Nagelsmeden gav en uforbeholden undskyldning. Ulsøe var kun byfoged et par år. Han døde 18. maj 1732.

Under hans efterfølger Chr. Bager kom allerede i 1733 en overordentlig langtrukken sag, som udsprang af, at Hans Nagelsmed, uden tvivl ophidset af sin kones fætter, den tidligere nævnte tolder Mads Lysholt, nægtede at betale kvægtiende til sognepræsten Poul Winther. Den påbegyndtes 22. juni 1733 og endte først ved dom af 12. september 1735.

Sagen blev en principiel sag, som krævede afhøring af en uendelighed af vidner og forespørgsler til stiftsøvrigheden m.m.

Under forhør og vidneerklæringer optrådte Nagelsmeden flere gange

helt ubehersket i retten. En gang hævdede sognepræst Winthers sagfører, P. Stochdorff af Århus, at Hans Hansen »med sine grove Talemåder og Hånsord havde påført sin geistlige Øfrighed grov Blamering for hvilket han bør lide Straf«.

En anden gang skriver byskriveren i justitsprotokollen i anledning af, at Nagelsmeden ved sin brutale optræden havde væltet blækhuset, hvorved der var kommet et par ca. 8 cm store blækklatte i protokollen: »Det Blæk, som er spildt på Fol. 297 blev gjort for Retten af en Tølper af Naufn Hans Hansen Nagelsmed, som både Dommeren og de 8 Stokkemænd og flere, som var til Stede på Tinget, kan bære Vidne om, så Skylden er ikke min, om Protokollen vorder eftersat til sin Tid. Hermann Ponich«.

Dommen gik ud på, at i henhold til de mange afgivne vidnesbyrd fra indvånere i Grenå, der fra Arilds tid har betalt kvægtiende til sognepræsten og til erklæring fra stiftsbefalingsmanden og biskoppen i Århus, samt til, at Hans Nagelsmed ikke har kunnet bevise, at Grenå i den henseende danner en undtagelse fra, hvad der er skik i andre købstæder, så pålægges han at betale den nævnte tiende til sognepræsten og Grenå Kirke. »Og Hans Hansen Nagelsmed, der haver forvoldt denne vidtløftige Proces »imod bedre Vidende« og iført Præsten stor Pengespilde, bør til bemeldte Poul Winther betale dennes Bekostning på Sagen med 20 Rdl. inden 14 Dages Forløb under Lovens Tvang og Execution«.

Nagelsmeden indankede sagens afgørelse for Højesteret, uden tvivl op-hidset dertil af sin »Schwager«, tolder Lysholt. Men kommer igen atter og atter i retsprotokollerne og på så mang foldige punkter har med byens liv at gøre, at der vil være et hul i skildringen af det 18. århundredes historie, hvis Mads Lysholt ikke medtages.

Lysholt var en renæssanceskikkelse, som bragte en hidtil ukendt fart over adskilligt i denne lille by, hvor det hidtil for det meste var gået ret jævnt og sindigt til. Det er en selvfølge, at hans »Virke-trang« først og fremmest kom til at give sig udtryk inden for hans egentlige felt, Toldvæsenet, og meget lange og særdeles mange er de processer, som han på embeds vegne havde løbende for retten om smugleri, toldsvig o.l.

Lysholt var en meget »lovklog« mand med en ret betydelig juridisk viden. Han havde et skarpt øje for den mindste blottelse eller svaghed i modpartens argumentation og forstod at benytte den til den yderste grænse, ja tit ud over alle grænser. Hvor det var muligt, mødte han også gerne i retten i andres sager og lod sig bruge som en slags »Procurator«. Han optrådte altid i retten på en overlegen og hånende måde og yndede at prale af sin slægt og sine forbindelser og af sin store lovkyndighed.

Som følge af hans levevis, der ingenlunde var afstemt efter hans indtægter, og af et utal af processer, hvori han blandede sig, og hvoraf nogle forvoldte ham store bøder og omkostninger, sad Lysholt altid i pengevan-skeligheder, som tilsidst udviklede sig til den rene katastrofe. Men trods

denne armod optrådte han altid som den fine og uafhængige mand, som han altså slet ikke var.

Navnlig i begyndelsen, da Lysholt kom til Grenå, som nybagt embedsmand, var han en søgt gæst og selskabsmand i byens »bedre« kredse, både hos embedsmænd og hos de velhavende købmænd. Ligeledes kom han også ofte ud til selskabelighed på omegnens gårde.

Før han blev gift, havde han »Logement« hos en af byens mest ansete borgere, købmand og konsumtionsforpagter Jørgen Bang, hvor han som en selvfølge deltog i familiens selskabelighed. Fra den tid haves en lille rets-sag, som viser et træk, som siden går igen hos Lysholt, nemlig hans lyst til at blande sig i andres anliggender og føre sladder videre.

Mademoiselle Sommerfeld

Sagen er i korthed den, at ved en selskabelighed hos nævnte Jørgen Bang var foruden en del af byens honoratiores også consistorialråd, magister Fr. Lyngby til Vedø, provst i Sønderherred og sognepræst til Lyngby-Albøge menigheder til stede. Provstens havde dagen forinden været gæster ved et bryllup hos en familie i Grenå, havde overnattet i byen og var så den følgende dag sammen med en del andre af bryllupsgæsterne inviteret først til byfoged Blichfeldt og derpå til nævnte købmand Jørgen Bang. Sidstnævnte sted fortaltes en lille skandalehistorie om en Mademoiselle Margrethe Sommerfeld på Møllerup, som efter sigende skulle være »besofvet af Sr. Jørgen Friis i Feldballe«. Nogen tid senere refererede Lysholt sagen i et større selskab i Århus og udlagde provst Lyngby som rygtets ophavs mand.

Da sagen kom de pågældende og provsten for øre, blev der stor opstandelse. Sidstnævnte skrev et brev til toldereren og meddelte ham, at han [Provsten] havde erfaret, at Lysholt i Århus »i honnête Folks Påhør havde udspremt den Blame om Mademoiselle Sommerfeld, at hun skulle have ladet sig besofve af Sr. Jesper Friis og anført ham som Kilde«. Han udbeder sig nu tolderens forklaring, idet han skriver, »at han aldrig i Ævighed har tænkt end mindre sagt noget sådant om forbemeldte dydædle og ærbare Mademoiselle Sommerfeld«.

Lysholt red - som hans sædvane var - »på den høje Hest« og svarede, at det forundrede ham, at hs. højærværdigheds hukommelse således kunne fejle. »Som en oplyst Herrens Præst kunne han vel ikke nægte, at han ved det omtalte Selskab hos Jørgen Bangs i flere godt Folks Overværelse havde omtalt, at Mademoiselle Sommerfeld på Møllerup lavede til Barsel«. Lysholt påstod, at han selv havde svaret til præstens bemærkning, »at det forundrede ham, at hun, der altid havde vært anset som et meget stilfærdigt og ærbart Qvindfolk, og som havde tjent ved Hoffet og allerede havde trådt sine Børnesko, skulle have ladet sig forføre og besofve«.

Tolderen ville gerne vedgå, »at Velærværdighedens Ord havde han i frisk erindring, da han nogen tid efter befandt sig i postmester Wegners hus

i Århus, og at han der som »Ven af den gode Pige og af Medlidenhed med hende« havde spurgt en af de tilstedeværende ved bordet, om han havde hørt rygten. Vedkommende blev bestyrtet og spurgte om ophavsmanden til dette rygte, og dertil angav Lysholt altså provsten. Han erklærede i sin skrivelse, »at han med frelst Samvittighed kunne aflægge Ed for Guds Åsyn på, at det var gået sådan til«.

Sagen kom så for retten. Flere vidner mente at have hørt provsten udtale sig om sagen, men ingen kunne huske, om det var ham eller tolder Lysholt, som til at begynde med havde bragt sagen på bane.

Ved dommen, som faldt 30. november 1726, fastsloges, at flere havde hørt både provsten og Lysholt tale om sagen, men ingen vidste, hvem der begyndte. Dommen gik derfor ud på, at provsten »ikke kan hæfte for den beskyldte Blame imod de to på gældende honnerte Folk, men bør derfor aldeles fri at være«. »Derimod forbeholdes de pågældende, som Beskyldningen angår, deres Prætention til den, som sådan Blame om dem har qdspredt«, (d.v.s. tolder Lysholt]. Videre ses ikke ved Grenå bys ret at være sket i denne sag.

Lysholt køber gård på Torvet

Kort efter denne begivenhed, nemlig i juni 1726, købte Mads Lysholt en gård på Torvet, som havde tilhørt hans forgænger i embedet, tolder Jens Rasmussen. Ved samme tid giftede han sig.

Som før omtalt sad Lysholt fra først til sidst i gæld. Gården her, som forresten lå på den plads, hvor nu Rådhuset ligger, stilledes allerede i 1729 til tvangsauktion på grund af gæld. Det samme gjaldt Lysholts smukke indbo. Begge dele købtes af hans svoger, Sr. Jens Lind i Mariager. Tolderen blev så boende i gården som lejer resten af sit liv og underskrev en lejekontrakt på indboet, som nogle år senere indløstes.

Lysholt som angiver

I 1729 døde byfoged Blichfeldt. Han begravedes med pomp og pragt fra kirken, hvorom allerede er fortalt i beskrivelsen af byfogedrækken. Men en sådan festlig og spendabel begravelse var strengt forbudt i loven og behæftet med meget høj bødestraf. Tilmed var det således, at hvem, der mødte som angiver af overtrædelser af dette forbud, som belønning fik $\frac{1}{3}$ af bøden. Mads Lysholt var som en af byens spidser og ven af byfogedens selvfølgelig indbudt til begravelsesmåltidet efter jordefærden. Men nogen tid efter begravelsen mødte toldereren hos den nye byfoged, J. N. Ulsøe, som angiver af, på hvor mange punkter den afdøde byfogeds jordefærd havde været i modstrid med de kongelige anordninger. Tolderen fik virkelig glæde og udbytte af sit angiveri. Enken idømtes efter en lang rettergang en bøde på 670 rdl., hvilket svarede til værdien af tre af byens bedste gårde. Af dette beløb fik toldereren som angiver en tredjepart.

Sagen mod Kirsten Kabelslagers

I Bind B er uførlig fortalt om en sag, som Lysholt havde imod en borger i byen ved navn Rasmus Katholm. Den refereres derfor kun i yderste kort-hed her. Sagen drejede sig om en pige, Kirsten Kabelslagers, som havde tjent hos tolder Lysholt, men var blevet bortjaget derfra, da hun kom i omstændigheder og skulle have et barn. Hun havde tidligere tjent hos Rasmus Katholm, og han tog hende så i huset hos sig igen, da hun nu stod på gaden uden plads. Man ymtede om, at Rasmus nok var barnefader, siden han tog sig så venligt af hende. Men da barnet var født, og Kirsten stod »åbenbar Skrifte«, udlagde hun Lysholt som barnefader. Han benægtede kraftigt beskyldningen og anlagde sag imod Kirsten. Der førtes en mængde vidner. Blandt disse var latinskolens rektor Johan Schmidt, som var deres genbo, idet han ejede og beboede gården på Torvet nr. 1 (nu købmand Vogel). Han forklarede, at Lysholt og hans unge hustru om sommeren i juni måned havde været på en længere rejse til København. I den tid havde Rasmus Katholm jævnlig haft sin gang i tolderens gård. Rektor Schmidt slutter meget troskyldigt med at sige: »Ærlige Folk i Byen har gjort Beregning og fundet, at Barnets Undfangelse har været i den Tid, da Tolderen sidst var i København«.

Tolderen aflagde ed på, at han ikke var barnefader, derimod siger han intet om, at han aldrig har stået i forhold til pigen.

Dommen gik Kirsten Kabelslagers imod. Hun dømtes til kagstrykning og forvisning fra byen, dels for sit forargelige levned, dels for løgnagtig udlægning af tolder Lysholt som barnefader.

Hun pålagdes omkostningerne med 10 rdl., som hun selvfølgelig var ude af stand til at betale, da hun intet ejede. En upartisk læser af hele den langtrukne sag får det indtryk, at Rasmus Katholm rimeligvis er barnefaderen, men at der er et og andet, som tyder på, at tolder Lysholt også kan have haft et forhold til pigen.

Sagsanlæg imod sognepræst Poul Winther

Denne sag gav anledning til en anden, som er typisk for Lysholt: Den søndag, da Kirsten skulle udstå offentlig skriftemål i kirken og angive, hvem der var barnets fader, havde Lysholt umiddelbart før kirketid sendt bud til sognepræsten, Poul Winther, og anmodet ham om at nægte at tage imod Kirstens skriftemål og at nægte at meddele hende absolutionen. Tolderen må jo på en eller anden måde have haft en anelse om, at hans navn eventuelt kunne blive nævnt. Præsten lod svare, at herpå kunne han kun indlade sig, hvis toldereren efter loven ville stille kaution for »hvad Skade og Skadeslidelse, som kunne følge deraf«. Det ville toldereren ikke, men svarede, at »han stillede ingen Caution, da han som kgl. Embedsmand var sufficant og god nok uden«. Han havde altså den tort at blive udlagt som fader til Kirstens barn. Fra den tid forfulgte han præsten med et glødende had og søgte

overalt at påføre Winther proces og anden fortræd, dels for egen regning, dets ved at opirre andre dertil.

En af sagerne var anlagt, fordi Mads Lysholt havde pustet Hans Hansen Nagelsmed op til at nægte at betale præsten tiende (se andet sted). I den anledning søgte Poul Winther sag mod Nagelsmeden. I retten optrådte toldereren som Nagelsmedens defensor, idet han henholdt sig til, at Nagelsmedens kone var hans »Fætterske«. Men byfogeden nægtede ham ret til at optræde som »Prokurator«. Lysholt var ikke den mand, som lod sig noget sige, og fik Nagelsmeden til at indanke sagen for stiftamtmanden. Men resultatet blev det samme, idet Baron Holch svarede: »Det kan ej tillades, at nogen kongelig Betienter konstitueres til at lade sig bruge som Procurator. Men hvilken ærlig bosat Borger og Indvåner udj Grenå, som dertil kan formås, bliver hermed tilladt i bemeldte Hans Hansen Nagelsmeds Sag at optræde«.

Lysholt fik ham imidlertid til at appellere stiftamtmandens afgørelse for »Nørre Jyllands Landsting«, d.v.s. overretten i Viborg. Her fik han medhold, idet afgørelsen gik ud på, at Lysholt »som Fætter og Ven af Hans Hansen måtte være berettiget til at optræde i Retten for denne«.

Sagen var begyndt i juni 1733 og trak ud til hen på efteråret 1735. I nogle uger i juni 1735 havde byfoged Bager været fraværende fra retten, og en borger, Thomas Christensen havde fungeret »i Byfogedens Absens«. Da byfogeden efter at være blevet rask første gang mødte i retten, indledede toldereren meget giftigt med at sige: »at siden han nu i Dag [endelig] er så lykkelig at se den edsvorne og af Kongen allernådigst beskikkede Dommer eller Byfoged selv at beklæde sin allernådigst anfor troede Ret«, så finder han sig beføjet til at gentage sit til den konst. byfoged Th. Christensen rettede forlangende angående oplæsning i retten af et bestemt stykke af justitsprotokollen. Byfoged Bager kunne imidlertid heller ikke indrømme ham ret til at forlange det pågældende stykke oplæst, men henviste ham til, selvfølgelig imod betaling, at rekvirere en udskrift af protokollen hos byskriveren.

Dommen faldt endelig 12. september 1735 og gik Lysholt og Hans Nagelsmed imod. Nagelsmeden idømtes en meget stor sum i sagsomkostninger. Lysholt tilskyndede ham til appel til Højesteret, hvilket kun yderligere fordyrede sagen og fuldkommen ruinerede Nagelsmeden. Det var altså det resultat, han fik ud af tolderens medvirkning.

En anden sag, i hvilken Mads Lysholt indstævnedes præsten, gik ud på, som han siger i stævningen, at præsten i en ligprædiken og i en højmesseprædiken skulle have talt af sine egne »hadske og private Affecter, mig til Beskiemmelse og andre til Forargelse og således udøst eders Galde og søgt at purgere [d.v.s. rense] eder selv og at beskiemme andre, tværtimod Hs. kgl. Maystæts allern. Lov«.

Som vidner indstævnedes i denne sag en snes af byens borgere og deres

hustruer, som havde overværet præstens prædiken og ligtale. Sagen gik endog til provsteretten, men endte tilsidst uden dom med et tilsyneladende meget hjerteligt forlig »formedelst fornemme, gode Venners Meditation«.

Poul Winther erklærede og forsikrede, at han ikke med hensigt eller af »private Affecter havde talt noget til Tolderens eller andres Fornærmelse eller Dishonneur, men kun i Almindelighed til enhver i Menighedens Forbedrelse«. Han lovede »i alle Måder at ære og elske Sr. Lysholt som en fornem, fornuftig og velforstandig Mand og kongelig Betjenter og en flittig Guds Hus' Besøger og Elsker ... og i alle Måder vise, hvor jeg kan, at jeg er hans vel intentionerede Sjæle-Sørger og ej tenderer noget imod ham eller hans til Præjudice. ... Håbendes, at hvor Embeds-Pligt af mig udkræves, jeg da som den allerringeste Jesu Tjener bør tale til Guds Æres Forfremmelse og Syndens afskye lige Fremstilling, og at det ikke må blive henset eller udtolket, som om det in particulaire skulle være ham eller hans, der blev sigtet til ... Men at jeg enhver efter Meriter med al kærlig og retsindig Omgang beegner, samt med al Nidkærhed søger ikke så meget mit eget som Guds og hans Ære og efter Mulighed alles Salighed«.

Til Gengæld forpligter jeg, Lysholt, mig »at jeg skal og vil vise mig imod Hr. Poul Winther og hans som det en ret sindig, christen, andægtig Tilhører og oprigtig Ven egner og anstår, ikke mod ham eller hans at forøve noget, som kan være til Fortrydelse eller give Anledning til Dispute. Og skal da der med al den Misforståelse, Proces og Uenighed, der har været mellem os aldeles at - være død og magtesløs, men at vi her efterdags lever med hinanden så fortrolige som Christne anstår. Hertil give Gud sin Nade, at vi i Åndens Enighed må tjene Gud til Jesu Dag«.

Herpå følger begge parter underskrift tilligemed to vitterlighedsvidner, pastor F. K. Blichfeldt, en søn af den tidligere cyfoged, og købmand og konsumtionsforpagter Christopher Broch. Det må formentlig have været disse to, der som »de fornemme, gode Venner« har stiftet forliget.

Lysholt i embedsmedfør

Justitsprotokollen indeholder mængder af eksempler på, at Lysholt i embedsmedfør på en hidtil ukendt, nærgående, hårdhændet og smålig facon »inkvirerede« hos folk i toldsager.

Det udartede i adskillige af dem til det rene kvævuleri fra Lysholts side. Men da det måske med lidt god vilje kan betragtes som et udslag af »Embedsiver« hos toldereren, og da en nærmere udredning af disse langtrukne prosesser ville kræve megen plads, nøjes jeg med at anføre det som et faktum uden nærmere redegørelse.

Kun vil jeg ganske kort berøre en sag, som viser Mads Lysholts usigelige halsstarrighed, en sag, som ganske givet var et overgreb fra hans side. Den indstævnedes var en købmand på Storegade i Grenå, Anders Pedersen Ring, der, som hans forsvarer i retten udtrykte sig, »var en gammel enfol-

dig Mand, der var indflyttet hertil fra Vivild og drev en liden Handel med Alenvarer«. »Han ved ikke, hvad Kgl. Maysts. Forordninger går ud på og har aldrig agtet at handle utilbørligt«. »Hans Oplag er så lille, at han hverken kan anses for en Købmand eller Kræmmer og kan derfor ikke komme ind under slige Forordningers Tilhold«.

Tolder Lysholt havde inkvireret hos Anders Ring d. 10. maj 1732 og konfiskeret en hel del varer, nærmest småstykker, som han hævdede ikke var fortoldet. Han påberåbte sig i så henseende en attest fra konsumtionsforpagteren, der gik ud på, at Anders Ring i de sidste 4 år overhovedet intet havde angivet eller fortoldet ved Grenå toldporte. Anders Rings sagfører, byskriver Peder Matthisen fra Ebeltoft, hævdede, at Ring ved inkvisitionen havde fremvist en del passersedler fra Grenå Port og tillige regninger fra købmænd i Århus og Randers, som viste, at de udenrigske varer var fortoldet ved ankomsten til Danmark, så i hvert fald den »udenrigske Told« var betalt.

Som sættemdommer efter byfoged Ulsøes sød var konstitueret Niels Jensen af Ålsrode. Hans dom af 9. juni 1732 gik ud på,

- 1 at de på Toldboden oplagte varer, som var taget hos Anders Ring, skulle være konfiskeret i henhold til toldordinantsens pag 28 art. 4,
- 2 Beskyldningen imod Ring for at have indført disse varer udenrigs fra og ufortoldet kan ikke anerkendes.
- 3) Derimod skal Ring svare told til kongen for indførelse til byen og i omkostninger udrede 3 rdl.

Nu var det således, at ifølge loven måtte de konfiskerede varer ikke sælges, såfremt den dømte agtede at lade dommen appellere og ville stille kaution for yderligere påløbende udgifter. Dette tilbød Anders Ring gennem sin sagfører. Men desuagtet lod Lysholt de konfiskerede sager bortsælge.

Højesterettens dom faldt 3 år efter. Den gamle Anders Ring var da forlængst død, og hustruen gik på gravens rand. »Så går«, som sønnen, Niels Andersen Ring, organist i Hørning, siger i et indlæg, »ingen af dem længe Tolderen i Vejen«. Højesteretsdommen gik fuldstændig toderen imod. Den fastslår, at det konfiskerede mestendels bestod af mindre stumper og stykker, endvidere at Anders Ring med passersedler har godt gjort, at de ej kan betragtes som uangivne eller ufortoldede. Varerne frikendes derfor, og toder Mads Lysholt, som ved auktion ulovlig har ladet varerne bortsælge, tilpligtes at erstatte Ring eller hans arvinger den værdi, som de ved auktionen er udbragt til, samt i procesomkostninger betale 12 rdl. »Endelig bør Sættemdommeren at betale Citanten - altså Anders Ring - 8 Rdl., efterdi han ved sin ugrundede Dom, som hermed underkendes, har forårsaget Sagens Vidtløftighed og Indstævning for Høye Ret«.

Tolderen måtte jo anerkende, at højesterets dommen var forkyndt for ham. Men han henholdt sig til, at den byggede på falske attester, og at han derfor ville prøve en ansøgning om at få sagen optaget igen.

Dette blev afslået af Højesteret 12. november 1735. Næste år, 15. februar 1736, var så den nye byfoged, Chr. Bager, sammen med 2 vidner i toderens hus for efter anmodning fra enkens laugsværge, Søren Andersen Lind, at æske betaling i henhold til højesteretsdommen, idet han fremviste kammerkollegiets skrivelse af 12. november 1735. Tolderen svarede, at han ikke kendte noget til, at Lind var enkens laugsværge. Han ville først se hendes egen hånd derfor.

Ugedagen derefter, som var onsdag efter fastelavn, mødte under byfogedens sygdom, men efter hans ordre sættemdommer Thomas Christensen ledsaget af to vidner, desuden af Rings søn, som mundtlig bekræftede, at Lind var enkens laugsværge. Men Lysholt »tvivlede på«, at de kom med enkens vidende og vilje, »eftersom det var ham bevidst, at hun nu var syg og mere død end levende«. Han fordrede tiendes skriftlige begæring om, at beløbet skulle opkræves hos ham, og undreges på, at en kgl. byfoged kunne være så uvidende om kongens lov, at han ikke engang vidste, at en sådan skriftlig attest udkrævedes. Han havde ikke tid til at vise dem lovens ord derfor, da det i dag var postdag, og han skulle have breve med. Han havde også vigtigere sager at bestille end at divertere byfogeden og sættemdommeren i deres »Fastelavnsløben«. Den sidstnævnte spydighed står åbenbart i forbindelse med, at det just var i fastelavnsdagene, udlægsforretningen foretoges.

Den gamle, syge enke, Emmerentze Ottensdatter, indsendte så til rentekammeret en fremstilling af sagen og søgte om en fuldmagt til at lade den dom, som hendes nu afdøde mand havde opnået over Lysholt, eksekvere. Hun fik rentekammerets svar derpå allerede 12. marts 1735, og må formodentlig kort efter have prøvet at få sit tilgodehavende udbetalt hos den genstridige toder. Men det må atter være mislykket, thi årsdagen derefter 10. marts 1736 indløb atter en skrivelse til hende fra rentekammeret. Man meddeler deri, at man som følge af hendes skrivelse af 29. forrige måned, nu har »beordret Tolder Mads Lysholt udi Grenå til uden videre Udflugter straxen at fornøje og betale Eder, hvad I efter den ergangne Cammer-Rets Dom af 23. Marts 1735 hos ham haver at fordre«.

Hen på foråret blandede enkens svigersøn, skipper og købmand Jens Pedersen Høj sig i sagen og foreslog et forlig mellem hende og toderen, således at hun gav ham kvittering imod at han betalte halvdelen af beløbet. Det skete vistnok i højere grad af hensyn til toderens »Kieriste« (d.v.s. hustru), som lå syg, end til Mads Lysholt selv.

Enken ville godt gå ind derpå, men sønnen, organist Niels Ring, blev »sippet og suur«, og der blev så ikke gjort videre i sagen.

Først mandag den 8. december 1738 blev der endelig foretaget udlægsforretning hos Lysholt. Tolderen må have haft fært af, hvad der skulle ske, for han var dagen før afrejst til København, efterladende den syge og sengeliggende hustru hjemme til at tage imod rettens folk. Hun påstod,

at han var rejst »efter de høje Herrer i Cammer-Collegiets højrespektive Befaling«. Hun bønfalet rettens håndhævere om at vente endnu 2 á 3 uger, indtil toldereren kom hjem.

Men byfogeden svarede dertil, at denne nye udsættelse var unødvendig og kun kunne forhale sagen, hvis dom var forkyndt for 3 år siden og mindelig betaling afæsket flere gange. Udlægsforretningerne har hver gang siden i tolderens egen nærværelse endnu aldrig mødt fremgang. Højesteretsdommen blev så atter oplæst, og der blev gjort udlæg i Lysholt ejendele.

Men gården var forlængst ved tvangsauktion solgt til Svogeren i Hobro, møblerne var pantsat. Nu blev der så gjort udlæg i køkkentøj fra fadebur og køkken, sengeklæder fra »østre Storstue«, »mellemste Storstue«, »Ammens Stue« og gæstekammeret. Desuden i nogle bøger: Scherlets lovbog med anordninger 1736, vurderet til 15 rdl., Jesper Brochmands Huus Postil 1 rdl. 2 mark, en dansk bibel in quarto 1 rdl. 2 mark og nogle få sølvskeer, som formentlig må være glemt ved foregående pantsættelser. Det blev i alt 106 rdl. 1 mark eller netop det beløb, som dommen og senere påløbende omkostninger lød på. ¹⁾

Umiddelbart efter nytår mødte fuldmægtigen på Vedø, Mons. Niels Såbye, som havde været Rings sagfører, igen for retten, denne gang på købmand Rasmus Juuls vegne.

Hvorledes Lysholt behandlede sine kautionister

Lysholt havde i juni termin 1738 anmodet »sine Højtærede gode Brødre og Venner, Sr. Rasmus Bang og Sr. Rasmus Juul«, »Marchandes tres Renome en Grenå« [d.v.s. højansete købmænd i Grenå] om sammen med ham selv at kautionere for 300 rdl., som han skyldte Sal. Pastor Frands Blichfeldts enke i Gullev. Det var en aftale, som Lysholt gav på æresord, at enten skulle gælden blive afviklet til Michelsdag 1738, eller også skulle han give de to kautionister en lovformelig, påstemplet papir affattet panteobligation på nævnte beløb.

Da nu obligationen ikke indløses til den aftalte tid, rettede Rasmus Juul henvendelse til Lysholt om et skriftligt bevis. Men nu var det ikke den belevne, fransktalende »Ven og Broder«, der svarede. Nej, Lysholt sendte et skriftligt svar, hvori stod, »at den omskrevne Caution endnu ikke var indfriet, formedelst jeg ikke hverken haver haft Lejlighed eller været af den Færdighed at rejse så langt. Imidlertid beder jeg tjenstlig, førend hand skrider til den ud i Skrivelsen påberåbte Extremite [d.v.s. yderlighed], da med Eftertanke at læse, om ey hand kunne sjunge det femte Vers i den gudelige Psalme »Jeg vil din Priis udsjunge«, da jeg venter, om hand haver ondt i Sinde, at han da bliver formildet«.

Nævnte vers i Kingos salmebog lyder således:

»Dine Engle lad hos mig blive I denne farlige Tid, Satans List at fordrive, Thi det er al hans Id,	At komme mig i Fald: Sin Ondskab vil han øve, At hand kand mig bedrøve I denne Jammerdal«.
---	---

Ved stævningen den 7. januar 1739, hvor Lysholt selv var til stede, bemærkede han hånligt, »at Rasmus Juul muligvis ønskede at skille sig selv af med nogle af de Penge, som betyngede hans Pung«. Formodentlig har Lysholt tænkt på, at da han nu personlig var fuldstændig blank for værdier, ville Juul selv komme til at bære omkostningerne. Han begærede sagen udsat i 3 uger, hvad også skete.

Dommen fastslog, at »Tolderen bør i Henhold til indgået Løfte stille Rasmus Juul tilfreds med tilstrækkelig Pant eller i benægtet Tilfælde lide "Udlæg i hans Bo og Løsøre for så vidt samme ikke [allerede] er ved kgl. Domme og Indførseler seqvestereret [d.v.s. gjort udlæg i]«.

Et gældsbevis har Rasmus Juul altså nok fået; men det har næppe været papiret værd. Efter Lysholts død 15. oktober 1739 måtte de 2 kautionister i hvert fald selv i fællesskab betale beløbet.

Mads Lysholts sidste leveår

var en stadig kamp med kreditorer. Gælden var, så vidt jeg kan skønne, selvforskyldt.

I maj 1737 forpagtede Lysholt gården Fævejle for et årligt beløb på 600 rdl. Købmand Rasmus Bang i Grenå og major Hoff på Hessel var hans kautionister og kom til at betale 214 rdl. for ham. Forpagtningen har rimeligvis været en desperat spekulation fra tolderens side. De to kautionister gjorde i november 1738 udlæg i Lysholts møbler, indbo og i en brændevinskedel for deres udlagte penge.

I juli 1737 købte Lysholt, uagtet han allerede dengang var ved at drukne i gæld, en gård på Torvet (hvor nu Købmand Vogel). I denne gjorde tolder Malling i Århus udlæg i november 1738. Men da Lysholt tilbød Malling pantesikkerhed i den ham tilfaldende årsløn 152 rdl., slog denne til.

To gange forud havde Mads Lysholt haft kasseangel i toldkassen. 24. september 1729 skriver rentekammeret til stiftamtmanden, »at da man af Registreringsforretningen hos Tolder Mads Lysholt i Grenå har erfaret, at hans Ejendele langt overgik Hs. Maysts. Prætentioner for oppebårne og indeholdte Toldintrader«, så anmodes stiftamtmanden om »at foranstalte, at Tolder-Embedet ham igen betroes, og at ved offentlig Auktion af hans redeste Midler så meget bortsælges, som hans Defect beløber«. Det var altså, mens toldereren endnu ejede værdier af nogen betydning, og tolderembedet må faktisk en tid have været ham frataget.

Og 7. december 1736 skrives fra Århus Amtsstue, at »efterdi Kgl. Maysts. Tolder, ædle Sr. Mads Lysholt i Grenå uagtet adskillige Påmindelser og Forelæggelser endnu reterer for 52 Rdl. af Told-Intraderne for

indeværende År«, så belægges Lysholt efter Cammercollegiets ordre med »militairisk Execution ved nærværende Underofficer«. Denne underofficer, som altså skulle blive boende hos toldereren, indtil han havde betalt sin restance, »nyder for hver 24 Timer som sit Gebyr 24 Skilling, indtil fornævnte Summa her på Amtsstuen imod Kvittering bliver betalt, og behørig Kvittering foreligger. Udi øvrigt forholder Vedkommende sig allerunderdanigst efter de om militairisk Execution allernådigst udgangne Forordninger. Århus Amtstue 7. Dec. 1736. Peter Pank«.

Og så endelig endnu et lille bevis på, hvor brutalt toldereren optrådte, når de personer, som i god tro havde for strakt ham med lån eller kaution, mødte og ville indkræve deres tilgodehavender:

Sognepræsten i Veggerslev, Peder Riise, havde på sin svigermoders vegne erhvervet dom og ret til udlæg for en opsagt, men ikke betalt obligation. Da de mødte hos toldereren om formiddagen d. 31. maj 1734 med rettens middel [altså byfogeden og vidner] »greb Tolderen både til Skyde-Gevæhr, som blev ham frataget, og til Side-Gevæhr, hvormed han sårede Præsten i begge Hænder, da han måtte redde sit Liv og uden yderligere Skade og Ulykke søge sin - Retirade [tilbagetog], hvorved Præstens Hat og Stok såvel som hans Svigermoders Muffe med mere måtte efterlades i Stuen, på det at ingen livløs Gerning skulle begås, hvorved Lovens Befaling og Executionens Udførelse blev forhindret«.

Lysholt undskyldte sig i den påfølgende retssag med, at det var en utiladelig handling, som præsten ville foretage sig, idet den var foregået »på Kgl. Maysts. Toldbod, tværtimod Kgl. Maysts. allern. Forordning af 9. juni 1696 m.m.« Tolderen mener dog nok, at de kan komme til forlig om sagen. Det skete virkelig også. Men, som det er typisk for Lysholts ubegribelige trætkekærhed, begærede han kort efter udskrift af sagen, formentlig for at benytte det som bilag til en klage. »Og da samme Udtog med næste Post til Hs. Excellence Stiftsbefalingsmand de Holch skal indsendes, så anmoder Lysholt om, at Udtoget må expederes betids inden Postens Afgang«.

Lysholt havde en rent ud sygelig lyst til at stifte splid og ufred og til sagsanlæg, hvorom justitsprotokolterne indeholder langt, langt flere eksempler end de her fremdragne. Han troede sig forfulgt af byfogeden, over for hvem han altid optrådte på en udfordrende måde, snart hånlig, snart sukkersødt overlegen, snart indædt giftig. Som følge deraf søgte Lysholt - og fik mærkværdigvis i mange tilfælde - udnævnt sættemænd i sine sager.

Lysholt døde midt i sine processer og gældsaffærer. Der er næppe tvivl om, at med undtagelse af de skuffede og bedragne kreditorer har alle i Grenå draget et lettelsens suk, da døden endelig i oktober 1739 hentede denne store urostifter og kværlant.

Sagen mod Cathrine Basse.

Hovedpersonen i sagen eller rettere sagerne, for der var to, som foregik i årene 1744 og 1746, var en spygige ved navn Cathrine Sørensdatter Basse.

Den anden hovedperson var Gregers [eller Gres] Hansen. Han var søn af en hæderlig borger i Århus, Mester Hans, der var broksnider af profession. Gres Hansen var selv skræddersvend, men havde lagt sig efter at kurere syge folk, hvilket han rimeligvis havde lært hjemme hos faderen. Han havde på det tidspunkt, hvor sagen foregår, opholdt sig i Grenå et års tid og boede - formedelst en årlig husleje på 1 rdl. - til leje i en lille våning på Torvet, som byfogeden udlejede.

Og endelig var den tredje hovedperson byfoged Christian Bager.

Den nævnte Gres Hansen havde taget Cathrine Basse »i Kur«. Hvad han behandlede hende for, oplyses ikke, kun at hun skulle smøres. Ved disse behandlinger benyttede han lejligheden til at opnå samleje med hende, og det endte med, at hun blev frugtsommelig. Over for sin omgangskreds lagde hun ikke skjul på, at Gres Hansen var fader til det barn, som hun ventede. Da Gres Hansen erfarede, at Cathrine Basse havde udtalt sig derom, ville han ikke mere have hende i kur.

Datiden var overmåde skrap i bedømmelsen af den slags løstlige forhold. Kirken forlangte, at de pågældende skulle stå offentligt skrifte i kirken, før absolution tildeltes. Og den borgerlige øvrighed skulle på kongens vegne tiltale de pågældende og afkræve dem en pengebøde, de såkaldte »Lejer målspenge«.

Da Cathrine nu følte sig forstødt af Gres, henvendte hun sig før barnets fødsel til både sognepræsten og til byfogeden og fortalte, hvad der var passeret.

Gres Hansen havde ikke noget fast arbejde, men kunne tænkes at ville forlade byen uden videre.

Byfogeden kom derfor i tanker om, at det var det bedste allerede på forhånd at få fastslået, at Gres Hansen var barnefader, og få ham til at stille kaution for de 18. rdl., som lejermålsbøden for, hans vedkommende ville beløbe sig til. Muligvis havde byfogeden yderligere visse personlige motiver. I hvert fald lod han Gres kalde til sig og truede ham med arrest, hvis han ikke stillede borgen for sig, formodentlig svarende til det nævnte beløb.

Nu havde Gres Hansen til en kvinde, som havde spurgt ham, om det var sandt, at han havde lovet Cathrine Basse ægteskab, sagt meget overlegent: »Æ, skulle jeg have det Spøgelse, gid Fanden have hende. Måske hun tænker, at jeg hellere gør det end at betale Pengene«. Han havde tilføjet, at han kunne betale de 18 rdl. og 18 til, om det skulle være. Desuagtet påstod han over for byfogeden, at han ikke ejede beløbet, men at han nok kunne få en bekendt, nemlig handelsmand Jens Pedersen Høj, til at cavere for sig. Byfogeden lod ham så gå derhen. Dog sendte han Erik Hattemager med for at passe på ham. Hattemageren boede lige over for rådhuset og havde ofte

småforretninger at udføre for retten.

Men på vejen stak Gres Hansen af fra sin vogter, løb om ad Mogensgyde og ind i Bager Rittos gård på hjørnet af Lillegade, hvor han skjulte sig bag noget opstablet træ.

Erik Hattemager fandt ham dog, men tillod på hans bøn, at han måtte gå ind i bagerens stue for at hvile lidt ud efter løbet. Derinde traf de en mand, Rasmus Fiil, som var bagerens svoger. Han var soldat i København, men hjemme på besøg. Da Gres Hansen så ham, råbte han: »Nu får jeg Lyst til at blive Soldat! Broder, vil du give mig Penge på Hånden, så vil jeg tjene Kongen«! Ras Fiil gav ham så en daler på hånden og sagde, at nu var han hvervet. Han sendte bud hjem efter sin egen mundering og iførte Gres Hansen den røde unformskjole, sabel og gehæng.

Når skrædderen så pludselig fik lyst til at tjene kongen, så kom det sikkert af, at der dengang eksisterede en kgl. forordning om, at soldater ikke straffedes med bøde for første gang begået lejermaal.

Det var en bestemmelse, som ofte misbrugtes. Pudsigt nok kom der ganske få dage efter denne hændelse et kgl. rescript, som gik ud på, »at militære Personer som giver sig under Militsen efter at have begået Lejermaal eller og den, som er gift, ej kan nyde denn Beneficium, men straffes efter den almindelige Forordning af 1696«.

Rasmus Fiil og den nyhervede soldat gik så henad mod Torvet. Der købte de en flaske vin og et par glas, som de aftalte at knuse mod byfogedens dør, når de havde drukket ud. De gik derefter over til byfogedens bolig, tømte glassene på byfogedens velgående og knuste så både dem og flasken imod døren.

Byfogeden kom ud og trak ved en mands hjælp Gres Hansen ind i stuen. Der befalede han ham at trække den røde kjole af. Det ville Gres Hansen ikke, men sagde: »Jeg har taget mod Kongens Penge og vil nok se, om nogen tør røre mig«. Byfogeden ville så selv trække kjolen af ham, men Gres satte sig til modværge. Imidlertid var Rasmus Fiil kommet til. Han sagde: »Lad mig hjælpe dig Kjolen af, jeg ser, at du ikke kan tjene. Kongen«. Så trak skrædderen selv kjole, sabel og gehæng af og kastede det hen for fødderne af byfogeden og andre honnette folk, som så derpå.

Men byfogeden sagde: »Respekt for Kongens ondeur, den er ej at skjæmte med«. Og dermed hængte han det hele op på en stol og befalede Gres Hansen at gå med i arresten. Han svarede: »Jeg går ikke med Vægteren, den Tyvtrækker«, hvortil byfogeden svarede, at han selv ville følge ham.

Byfogeden og kobbersmed Mads Trane begav sig så på vej med arrestanten. De tog ham i skuldrene, da han var meget modvillig og gjorde stærk modstand, idet han råbte, at han var en kongens karl. Hertil svarede byfogeden: »Est du en Kongens Karl, så er jeg en Kongens Mand«. Gres vedblev at bruge en slem mund, og byfogeden slog ham gentagne gange

over nakken med sin stok. Men så drejede Gres nakken tilbage, derved ramte byfogedens stok ham i panden, så han fik en stor blødende flænge. Det sidste stykke måtte de »slæbe ham på Rumpen« over i arresten, som Rasmus Jensens tjenestepige udtrykte sig, da hun senere kom i retten som vidne. I arresten slog Gres ruderne i stykker, så rtumperne røj ud på gaden.

Det var i de dage således, at folk, der havde forbrudt sig mod loven, og kun midlertidig opholdt sig i byen, og om hvem det kunne befrygtes, at de vil de gøre sig usynlige, stilledes for en »Gæste-Ret«. Til en sådan behøvedes ikke den sædvanlige indstævnelsestid, men den kunne holdes med dags varsel. For en sådan gæsteret lod nu byfogeden Gres Hansen indkalde. Han havde personlig henvendt sig om sagen til stiftamtmanden, der tilfældigvis opholdt sig på Mejlgård, og fået hans billigelse til at lade byskriveren, Herman Ponich, være sætterdommer i sagen.

Byfogeden forsvarede sin bestemmelse om gæsteretten med, at Gres Hansen var uden fast tjeneste, ikke havde borgerskab og ikke var at anse »for bedre end en Vagabond«.

Herimod protesterer Gres Hansen og hans forsvarer og forlangte et ny ordinært retsmøde indkaldt, hvilket også skete. Dette møde fandt sted 24. september. Birkedommer Rasmus Hansen, Skarresø Mølle, var nu sætterdommer, og både Cathrine Basse og Gregers Hansen var til stede. Gres Hansen erklærede at ville aflægge sin salighedsed på, at han aldrig havde haft nogen legemlig omgang med Cathrine Basse. Sættedommeren tilstedede ham at måtte aflægge den benægtelsesed. Men da det kom til stykket, begærede Gres henstand, indtil vidnerne var afhørt.

Cathrine Basse erklærede højtideligt, at Gres Hansen var barnefaderen, og at han havde lovet hende ægteskab. Hun havde ganske vist ikke vidner derpå. »Men den Dag, da de begge gik til Guds Bord, gav han hende Ægteskabs Løfte og sagde, at nu skulle det ske, thi nu var de i Ed sammen«.

Et vidne erklærede, at Cathrine var berygtet i byen som en horekvinde. Dertil svarede hun, at hun vidste sig fri for gerningen, men ej for berygtelsen.

Vidneafhøringen varede hele resten af dagen og den næste med. Da den var forbi, ville sættedommeren ikke modtage Gres Hansens benægtelsesed, hvortil han dagen før havde været villig. Vidneførselen havde altså styrket hans tvivl om, at Gres talte sandhed.

Gres Hansens defensor, Jacob Høg fra Hessel, skrev i sit indlæg, at dersom byfogeden ej havde været gift, kunne man snart have fattet de tanker ved denne tidende og hårde pådrift, at han enten for sig selv eller en anden som ven så hastigt måtte søge at få denne fattige skrædder udlagt som barnefader. - Byfogeden var forresten lige ved sagens begyndelse blevet enkemand, idet hans hustru begravedes 11. juni 1744.

27. november samme år stod Cathrine Basse offentlig skrifte i Grenå Kirke og udlagde ved den lejlighed, inden absolutionen, Gres Hansen som

Barnefader.

Dommen afsagdes ved Grenå Ret 14. december 44 af sættemand Rasmus Kleitrup.

Der kendtes for Ret,

- 1) at Byfoged Chr. Bager for det blodige sår, han slog Gres Hansen i panden, skulle bøde 3 x 3 lod sølv.
- 2) Da der er overvejende sandsynlighed for, at Gres Hansen har haft legemlig omgang med Cathrine Basse, bør han have den stillede kaution fortabt.
- 3) Sagens omkostninger ophævedes.

Cathrine Basses anden sag

2 år efter kom Cathrine Basse atter for retten, denne gang i en meget alvorligere sag.

Det drejede sig om, at hun, der stadig var ugift, havde født 2 små tvillingebørn, som hun, ihvert fald for det enes vedkommende, beskyldtes for at have forvoldt døden og »for begges for Fødsel i Dølgsmål«.

Der var dengang en overmåde stor straf for dette forhold. Chr. V. Danske Lov fastsætter følgende: »Vorder noget letfærdigt Qvindfolk med Barn og ved sin Barnefødsel i Dølgsmål omgår og ikke bruger de beskikkede Midler [d.v.s. jordemødre] og samme Barn bliver borte eller påskydes at være dødfødt ... da skal hun agtes, som om hun sit Foster med Vilje havde ombragt«. D.v.s. miste halsen og hoveder sættes på en stage.

Straks da Cathrine var kommet oven senge, førtes hun for retten som arrestant. På grund af byfoged Bagers svaghed, blev retten sat i hans hus. Det var den 25. april 1746.

Da en del vidner ikke var mødt, optoges sagen ved et ordinært ting en måned senere (23. maj). Mons. Thomas Bodevig var aktor. Da Cathrine kom for, vedgik hun helt ud sin forklaring fra forhøret i byfogedens hus. Men nu faldt dagens bombe. På aktors indstændige henstilling til hende om at fremlægge en sandfærdig beretning om, »hvor længe hun havde brugt sådant et utugtigt Liv, og hvem der i det hele taget havde haft legemlig Omgængelse med hende både i 1744 og senere«, svarede Cathrine Basse, at foruden de tidligere nævnte havde byfoged Bager 2 gange haft legemlig omgængelse med hende, begge gange hjemme i byfogedens hus og om dagen. Det var dengang hun kom til ham og anmeldte, at hun var frugtsommelig ved Gres Hansen. Byfogeden var dengang enkemand. »Byfoged Bager nægtede ikke, at da kvinden var hos ham, da hun første gang var frugtsommelig, og da der taltes om, at det ikke således skulle være, examinerede han hende og spurgte, om det sig således forholdt, som hun fastelig påstod. Han nægter ikke, at han da ville vide Sandheden og så havde Omgængelse med hende et Par Gange«.

Resten af forhøret foregik nærmest ved aktors spørgsmål og Cathrines

svar derpå. Deraf fremgik følgende: Cathrine påstod, at hun ikke før denne fødsel havde vidst, at hun var frugtsommelig, da hendes befindende slet ikke var, som da hun gik med det første barn. Hun havde derfor troet, at hun havde vattersot og var gået til chirurgus Wulf. Men han havde ikke gjort noget videre ved sagen, da hun intet ejede at betale med.

Fødselen kom hende derfor ganske overraskende, og hun var ene hjemme. Et par timer før havde moderen spurgt hende, om hun ikke lavede til barsel. Men Cathrine svarede: »Gud gør nu ingen Mirakler, Mor, jeg har ikke haft med Mandfolk at gøre«. ¹⁾ Det første barn var dødt ved fødselen. En kone, Zidzel Skørt, der tilfældig kom ind til hende, gik til byfogeden for at anmelde det, men han kom ikke før dagen efter. Imens konen var borte, kom også det andet barn til verden. Cathrine var helt ude af sig selv, så det nyfødte lille barn, der var levende født, blev liggende på det kolde gulv i 2 timer, indtil der kom nogen til. Cathrine forklarede selv, at hun ikke havde vidst, at det var et barn, som lå på gulvet.

Begge pigebørnene var ualmindelig små og kønne. Det rygtedes selvfølgelig i byen. Og næste aften kom major Stochs tjenestepige, Karen Jacobsen, til Cathrines hus og sagde, at majorens datter og frue havde hørt, at hun havde bragt 2 ualmindelig små børn til verden. De ville meget gerne se det døde barn. Begge børn var nu døde og lå på bordet. Cathrine sagde, at hun gerne måtte tage dem begge med. Men pigen tog kun det ene, lagde det omhyggeligt i sit tørklæde og bragte det til majorens hus.

Kort efter bragte hun barnet tilbage på samme måde og lagde det igen på bordet. Hun medbragte en 24 skilling til Cathrine fra majorens frue. Pigen forsikrer, at barnet var dødt, da hun tog det.

Dagen efter, det var lørdag den 5. marts, lagde Zidzel Skøtt begge de små døde børn i en lille kiste. »Men den var alt for trang og liden, så hun næppe kunne få dem under Låget, men måtte lægge det ene på Siden og tillukke Låget med en Økse«. Mens børnene stod i kisten, kom 4 af byens damer af det bedre selskab og vil de gerne se de små lig. De forlangte af moderen at få kisten åbnet, hvilket også skete. Da de så, at børnene var ganske »fortrykt udi Ansigterne«, sagde de til moderen: »Gud forlade Eder det, at I ikke haver taget nogle af Spånerne af Kisten«, hvorpå de tog en del af dem bort og lagde børnene tilbage. De bemærkede ellers ingen skade på dem.

Men nu var der blevet så megen snak om sagen, at byens kirurgus, Mester Wulf, beordredes til at foretage et ligsyn sammen med tiltagne mænd af borgerskabet. Deres attest lød på, at det ene barn virkelig var dræbt, bagefter var slået i stykker; så man kunne se benet stikke ud.

Da aktor havde hørt byfogedens indrømmelse af at have haft med Cathrine at gøre før det første barns fødsel, fandt han, at byfoged Bager ikke burde beklæde retten i denne sag, men at en sættemand måtte udnævnes, »således som Loven og Ærbarheden tilsiger«. Dertil udnævnte stiftamt-

manden Sr. Thomas Jacobsen Boserup, der var byfoged i Ebeltoft. Han ledede altså de senere forhør.

Cathrine Basse vedgik selv, at hendes to tvillingebørns rette barnefader var Christen Jensen Hyrde.

Han tilbageviste hendes påstand, men indrømmede dog, at han en eneste gang havde haft omgængelse med hende, nemlig sidste år i høstens tid i hans moders hus. Men ellers tilbageviste han »denne løse Kvindes løgnagtige, urimelige og vrang Beskyldninger«. »Sidste Gang udlagde hun så en, så en anden, hvoraf let kan sluttes, at hun denne Gang gør ligeså«.

Mens Cathrine Basse lå barselseng, havde Christen Jensen været hos hende og forsøgt at få hende til at udlægge en anden til barnefader. Men hun havde sagt nej, det kunne hun ikke.

På direkte spørgsmål fra aktor måtte Cathrine indrømme, at et par dage efter, at hun havde gjort barsel, havde 2 mænd været hos hende, nemlig bager Hans Ritto og Peder Michelsen Bang. Det var 2 mænd, som nærede et inderligt had til byfoged Bager, fordi han, formedelst deres slette levned, flere gange havde måttet idømme dem svære straffe. Peder Bang sagde til Cathrine, at dersom hun ville udlægge byfogeden som barnefader, ville han give hende en sølvdaler. Han tilføjede, at byfogeden havde skilt ham af med alt, hvad han ejede. Også dette afslog Cathrine. Men Peder Bang ville nu i retten ikke indrømme rigtigheden af hendes fremstilling.

Dommen

Den 29. august 1746 afsagdes dommen af den beskikkede sættemand i forbindelse med 8 borgere som meddomsmænd. Det var alle ansete borgere, 4 af dem var købmænd, resten håndværkere.

Thomas Bodevig havde som aktor krævet Cathrine dømt

- 1) for i længere tid at have ført et utugtigt, letfærdigt og forargeligt levned.
- 2) Fordi hun ikke havde haft jordemoder, ihvor vel hun påstår, at hun havde ladet jordemoderen kalde.
- 3) Fordi hun havde udlagt Gres Hansen som barnefader til det første barn, men fortiet, hvad hun nu indrømmede, at hun også havde haft omgang med byfogeden og den tidligere nævnte soldat, Rasmus Fiil.
- 4) Angående de sidste børn, da kan den rette barnefader betvivles, da Cathrine først har udlagt Christen Hyrde, senere Rasmus Fiil og bagefter atter Christen Hyrde.

Aktor måtte derfor kræve hende dømt

- 1) for fødsel i dølgsmål,
- 2) for ej at have ladet hente jordemoder, og
- 3) fordi det levende fødte barn siden fandtes dødt.

Cathrines Forsvarer fremkom med adskillige meget nærliggende oplys-

ninger, der tjente til Cathrines forsvar.

- 1) Hun bør ikke tiltales for at have tilføjet det levende fødte barn overløst. Det er meget snarere sket ved at Zidzel Skøtt med magt stoppede begge de to små lig i den lille kiste.
- 2) Angående fødsel i dølgsmål er der grund til at tro, at hun ikke selv vidste af, at hun var frugtsommelig. Hun havde henvendt sig til Mester Wulf, men havde ikke fået nogen oplysning eller noget råd.
- 3) Hun gjorde slet ikke forsøg på at skjule børnenes fødsel, men rakte selv moderen det levende fødte barn, da hun kom hjem;
- 4) Forholdene ved sagen for 2 år siden har aktor ikke ret til at blande ind i denne sag og påtale hendes første besvangrelse.

Sættemanden og de 8 domsmænd kendte arrestantinden skyldig i barnefødsel i dølgsmål, men anså det ikke at være bevist - imod hendes egen benægtelse - at hun havde dræbt det levendefødte barn.

»Thi dømmes Cathrine Sørensdatter Basse - andre ligesindede til Exempel og Afsky - til Strafs Lidelse alene for denne hendes sidste Barnefødsel i Dølgsmål til at anses efter Lovens Pag. 890 Art. 8. De på Delinquentinden udi denne Sag anvendte Bekostninger udredes af dette Stifts Købstæder iffg. Kgl. Mayst. Rescript«.

Den paragaf, efter hvilken den stakkels Cathrine dømmes, er nævnt først i dette stykke. Den sige kort og godt, at om noget letfærdigt qvindfolk føder i dølgsmål og barnet påskydes at være dødfødt, så skal hun eragtes, som om hun sit foster med vilje havde ombragt. Der er altså ingen tvivl om, at hun er blevet dømt til at miste sin hals og hovedet sættes på en stage.

Højesterets domsprotokol for årene 1746-47 eksisterer ikke mere. Der er derfor ingen mulighed for at konstatere, om dommen skulle være appelleret. Men der er i hvert fald næppe stor sandsynlighed for, at den er blevet ændret. Rimeligvis har den lille sypige mistet hovedet på Galgebakken vest for byen, på skellet mellem Enslev og Grenå jorder.

Skarpretter Christian Stengels Død i Grenå 1777

Et af de sjældne tilfælde i byens historie, at der forøvedes et barnemord indtraf i 1776. Der var endda det særegne derved, at det var faderen, som dræbte sit spæde barn.

Søren Hansen, der var en gammel 74-årig mand, som levede af at skære træskeer, tække tag og andet tilfældigt arbejde, havde i sin høje alderdom giftet sig for tredje gang. Hans hustru Ingeborg Sørensdatter var midt i trediveerne.

Et års tid efter brylluppet fik hun et barn, en dreng, som blev døbt 17. december 1775 og fik navnet Hans Severin.

Barnets fødsel var ikke til glæde for den aldrende fader. Jordemoderen, Maren Andersdatter, afg. Poul Weggerslevs enke, forklarede senere derom, at da barnet blev født havde faderen straks sagt: »Du kommer mig til An-

ger og Sorg«. Siden den tid var manden efter hustruens forklaring om ikke just fra forstanden, så dog urolig og nedslået. Han havde sagt til hende, at han kom til at drukne sig, men hun sagde til ham, at han ikke måtte tale så ubesindige Ord.

Den 13. februar 1776, da drengen var 9 uger gammel, gik moderen et ærinde til en slægtning, som boede i Åstrup. Da hun nogle timer efter kom tilbage; stod manden ved kakkellovnen i deres lejevåning. Straks hun trådte ind ad døren sagde han til hende: »Nu er din Dreng død«. Moderen kunne ikke tro det, da barnet intet fejlede, da hun gik hjemme fra. Hun ilede straks hen til sengen, så at barnet lå stendødt; og turde ikke røre det for den angst og sorg, som overfaldt hende. Hun udstødte et forfærdelsens skrig og gav sig straks til at græde bitterligt, ja, var nær faldet i afmagt, hvis ikke hendes mand havde holdt på hende. Men manden fortalte hende, at det var ham, der havde dræbt barnet, og han ville lide straffen derfor.

Samme dag blev den gamle mand ført til fangekælderens under Rådhuset, og kort tid efter kom han i forhør.

Morderens forklaring

»Delinkventen, bemeldte Søren Hansen, kunne ikke sige andet, end at hans Hustru jo havde omgåedes ham vel og godt, og der var ej heller blevet tilføjet ham nogen Fortræd af andre. Han havde ingensinde været rasende eller berøvet sin Forstands Brug, heller ikke i den sidste Tid, eller da han begik det afskyelige Mord. Men han måtte beklage og bekende, at han uden Årsag havde fortrudt sit sidste Giftermål og mest, da hans Hustru kom til at lave til Barsel og fødte Barnet. Fra den Tid var det gået ham rundt i Hovedet, at han under disse Omstændigheder ville mangle på den Pleje og Tilsyn, som han trængte til i sin høje Alderdom. Tillige tænkte han på, at det ville falde ham besværligt herefter at forsørge Konen og et spædt Barn. Disse kummerfulde Tanker voksede hos ham Dag for Dag og bragte ham til sidst til at bestemme, at han ville aflive sig selv. En Nat, som han lå i sin Seng hos sin Hustru og Barnet og plagedes af de fornævnte urolige; sornigfulde Tanker, stod han op og hentede en Syl, som sad i Loftsbjælken i Stuen. Han lagde sig derpå i Sengen igen og stak Sylen ind under sit venstre Bryst i det folde Forsæt at trykke til og stikke sig dermed i Hjertet til Døde. Men som han fik i Sinde at læse et Par Gange sit Fadervor ”i Hensigt” at: Gud ville afholde ham fra den onde Gerning, han havde i Sinde, så skete det virkelig, at han lod sit Fortsæt bero og stak Sylen i et Bræt, som stod ved Sengen«.

Tildragelsen med den myrdede dreng forklarede han således, at da barnet, efter at hans kone havde taget afsked, græd i sengen, tog han det op for at tyse det. En stund efter lagde han det tilbage i sengen igen, da det stadig græd. Men så fik han med ét i sinde at tage sin ragekniv ud af æsken, som stod på en hylde i Stuen. Dermed skar han barnet tværs over halsen,

så blodet løb ud deraf, og barnet straks holdt op at græde og opgav sin ånd, imens han stod og så derpå«. Den blodige kniv var fremlagt i Retten, og Søren Hansen vedkendte sig den. Han erindrede at have sagt de fornævnte ord til jordmoderen, da barnet blev født, og at de udsprang af hans »bekymmerlige Tanker«, men han havde dog aldrig haft i sinde at gøre barnet noget ondt, førend i samme øjeblik det skete.

Synsmændene og jordmoderen afhørtes, men sagen var jo ellers klart nok oplyst, og tiltalte nægtede intet. Der blev så af Retten i henhold til Chr. V.s Lov udnævnt 8 meddomsmænd »Borgere, Handelsmænd og Indvånere her af Grenå«, som skulle møde på rådhuset 20. maj »for at efterse og erfare, hvad der udi degne Sag er ført, bevist og påstået, og derefter samme Dag tillige med Dommeren at afsige og affatte en lovmæssig Dom«. Af de 8 domsmænd var 6 købmænd og skippere og 2 håndværkere.

Dommen

blev afsagt efter kgl. allern. forordning af 18. december 1767, som på dette punkt havde afløst Chr. V Danske Lov. Og kendtes for ret: »Merbemeldte Søren Hansen bør kagstryges og brændemærkes på Panden, og derefter i Henseende til hans Alder og svage Kræfter i Stedet for Rasphuset at hensesættes til Arbejde lænket i jern sin Livstid udj København, som nærmeste Fæstning, samt en Gang hvert År på den samme Dag Mordet er sket, atter at kagstryges eller piskes med 27 Slag af 9 Ris, og når han i Fæstningen omsider ved Døden afgår, bør hans Legeme ved Natmandens Folk henføres til Retterstedet; hvor Hoved og Hånden afhugges og sættes på en Stage, medens Kroppen lægges på Stejle. Og da Søren Hansen intet ejer, så bliver Sagens Omkostninger at udrede af Stiftets Købstæder efter høje Øvrigheds nærmere Foranstaltning. Dette til Bekræftelse under vores Underskrift og Forsegling.

Datum Grenå Bys og Nørre Herreds Ting, 20. Maj 1776.

N. E. Behr, Jens Chr. Juul, Rasmus Schifter, Hans Broch, P. Amdie, Jens Nielsen Bang, Søren Mau, F. Møller, Diderich Perch«.

Straffens fuldbyrdelse trak ud

Sagen gik til Nørrejylland Landsting, hvor byfogedens domstadsfæstede 4. juli 1776. Denne kendelse indbragtes for Højesteret, hvor sagen behandlede første gang 18. november 1776. Højesteretsdommen stadfæstede begge de foregående med den skærpelse, at Søren Hansen skulle have al sin ejendom forbrudt, og at hans jord, om han havde nogen, skulle tilfalde kongen.

Tiden gik, og den gamle mand sad stadig i fangehullet i Grenå Rådhus. Først langt hen på vinteren kom skarpretteren fra Ålborg, Christian Stengel, omsider til Grenå for at exekvere begyndelsen af straffen nemlig kagstrygningen, som foregik på Grenå Torv. Men da den gamle mand mor-

genen efter afstraffelsen skulle sættes på en vogn for at føres bort til fængselsarbejde i København fandt vogteren ham liggende død i fangehullet. Et års ophold i fængslet i forbi ndelse med den udståede straf på kagen havde taget hans sidste kræfter. Han slap således nådigt for resten.

En mærkelig omstændighed knytter sig til afstraffelsen. Umiddelbart efter blev skarpretteren syg og døde her i byen; hvor han begravedes. ²⁾ Grenå Kirkebog skriver derom: »Skarpretteren af Ålborg, 60 År gammel, begravet her på Kirkegården 10. Marts 1777«.

Som det fremgår af dommens ordlyd, skulle omkostningerne ved strafens fuldbyrdelse pålignes stiftets købstæder, da den dømte selv intet ejede. Det var den almindelige fremgangsmåde. Kun i de tilfælde, hvor den dømte var i besiddelse af jordisk gods, måtte han selv betale for ophold og alle straffens bekostninger.

Grenå byregnskaber udviser, at der til »forskudsvise Delinquent-Omkostninger er udredt 50 Rdl. 41 Sk.«. Det har formodentlig været i denne anledning. Desuden er til Niels Smed betalt »for et Fængselsjern til Arresten her 1 Rdl. 48 Sk.«, rimeligvis beregnet til Niels Hansen, Grenås part i delinkventomkostningerne figurerer i regnskabet for 1777 med 23 rdl. 46 sk. Det har vistnok været det, som byen skulle betale som sin andel i kagstrygningen og skarpretterens ophold i Grenå, foruden hvad der er medgået til fangens ophold. Den nærmere fordeling af udgifterne kan ikke ses. Men jeg vedføjer:

Specifikation fra en anden sag

Det var et par tyve, som henrettedes i Ebeltoft i 1738. Bekostningen dertil udgjorde 187 rdl. 2 mk. 8 sk. Det var i datiden prisen på en jævnt god købstadgård. Dette beløb fordeltes ifølge stiftamtets opgørelse imellem stiftets købstæder på følgende måde: Århus betaler 80 rdl., Horsens og Randers hver 32 rdl. 3 mk., Ebeltoft 15 rdl. 2 mk. 8 sk., Grenå 13 rdl., Mariager 8 rdl. og endelig betaler Hobro 6 rdl. 1) I et andet tilfælde skal Grenå i 1749 ifølge stiftamtets opgørelse betale som sin andel »til Niels Qvortis og Hustrus Fængsel, Underhold og Execution 5 Rdt. 4 Mk. 10 Sk.«.

Skolevæsenet i Grenå

Fra Latinskolens ophævelse i 1740

til skolen i 1849 flyttede fra Torvet til Vestergade

Efter reformationens indførelse i Danmark bestemtes ved kirkeordinansen af 1537, at der i alle købstæder i landet skulle oprettes latinskoler. Disse underlagdes gejstlighedens tilsyn, og der lagdes al mulig vægt på deres udvikling. En sådan latinskole oprettedes også i løbet af nogle år i Grenå, således som det allerede er fortalt i nærværende bog tidligere.

Latinskolen er i hvert fald oprettet før 1555, idet Kong Chr. III nævnte år henlægger Hammelev Sogns tiende til hjælp til rektors løn. Skolen havde lokale på Østergades nordlige side i den gamle »Provstegård« fra den katolske tid, som samme Kong Chr. III i 1558 skænkede til dette brug. Bygningen nedbrændte i 1649 ved byens store brand. I 1664 skænkede den daværende rektor Rasmus Michelsen Råballe, et hus på Lillegade, nabo til det hus, som han selv ejede og beboede, til en latinskole. Huset lå, hvor nu Lillegade nr. 12 (tilhørende farvehandler Møller) er bygget. Her var så skolen indtil 31. december 1739, da den nedlagdes efter kgl. resolution i lighed med en række latinskoler i andre af landets småbyer.

I den før nævnte kirkeordinans af 1537 bestemtes tillige, »at de i adskillige Byer bestående »tyske Skoler«, »danske Skoler« eller »Pugeskoler« skulle nedlægges, »fordi de latine Skoler gemenligen fordærvet af de danske og tyske Skoler.«. - Men underligt nok bestemte samme kirkeordinans, at den verdslige øvrighed skulle sørge for, at der blev »oprettet Skriveskoler for Dreng og Piger og andre, som ikke duer til at lære Latin«. I disse skoler skulle tillige de kristelige børnelærdomme indprentes børnene.

»Danske skoler« før 1740.

At der virkelig her i Grenå samtidig med latinskolen har eksisteret sådanne »danske Skoler« eller »Skriveskoler«, er der i tingbøgerne en del vidnesbyrd om. 22. august 1638 indstævnes »Søren Rasmussen Knap, Danske Skolemester her i Grendou« for ikke betalt husleje af en bolig, han havde lejet af »Velbårne Fru Dorethe Juel«. 10. september 1693 kundgør pastor Ove Broch fra prædikestolen, »at Byfogeden har forskaffet en dansk Skolemester ved Navn Morten Nielsen, som fra næste mandag efter Michels Dag optager Skolen«. Betalingen er 1 skilling om ugen for dem, som læser, 2 sk. om ugen for dem, »som skriver på Linier, og 4 Sk. for hvem, som regner på Ziffer«. Fattige børn, som intet formår [at betale], må han [uden vederlag] for guds skyld lære at læse. I 1691 nævnes Niels Pedersen Skolemester. Fra 23. september 1707 haves et gavebrev, ifølge hvilket Sal. Anders Ramtens enke skænker 2 gamle småhuse til »Grenå Bys Danske

Skole«. De blev senere efter høje øvrigheds tilladelse ned brudt på grund af brøstfældighed og indbragte 38 rdl., hvis renter kom skolen til indtægt. I 1708 nedsatte en Studiosus Niels Jensen sig og »antog den Danske Skole, som forrige Niels Bak for sin Liderligheds Skyld var bleven frasat«. ²⁾ Niels Jensen Brun blev her i mange år, og forfremmedes i 1730 til hører ved latinskolen.

Men det er jo øjensynligt, at den danske skole i latinskolens tid havde en ussel lod, og årsagen dertil var først og fremmest embedets elendige økonomiske forhold.

»En Dansk Christendomsskole for de fattige« efter 1740

Ved latinskolens ophævelse i 1740 bestemtes ved kgl. forordning, at der i dens sted skulle »oprettes en Dansk Christendomsskole for de fattige, hvortil Skolehuset og Avlingen, som tidligere har hørt til Latinskolen, skulle henlægges«. Desuden henlagdes degnekaldet til den danske skole samt accidenter i kirken og andre småindkomster. De legater og beneficier, som hidtil havde ligget til Latinskolen i Grenå, gik derimod over til latinskolerne i nabobyerne, Randers, Århus og Horsens.

Læreren ved denne »fattige Christendomsskole« var altså tillige kordegn og havde som følge deraf et fast levebrød og var ikke som de danske skoleholdere henvist til at leve af det par ugentlige skilling, som eleverne skulle betale. Kordegn- og lærerbestillingen havde derfor en langt mere stabil karakter. Det ses bl.a. deraf, at der i løbet af hele den lange periode fra 1740 til 1810 kun var to personer i embedet, først Johannes Hygom, som fratrådte i 1755, da han fik embede som kordegn i Skanderborg. Dernæst fra 1755 til 1810 Matthias Borup, der kom til Grenå som 22-årig og sad i embedet 55 år indtil sin død.

Skolehuset for »Christendoms Skolen« eller »Fattigskolen« var altså i henhold til den kgl. forordning latinskolens tidligere bygning. Den var, som nævnt, skænket latinskolen i 1664 og var altså allerede gammel. I Borups tid blev den helt ubrugelig. I 1762 købte Borup derfor en gård på hjørnet af Lillegade og Torvet, der hvor nu nr. 2 (købmand Ehrenreichs) ligger. Den havde tidligere været købmandsgård. Deri indrettede Borup et skolelokale efter overenskomst med borgerskabet. Byen svarede ham årlig 16 rdl. i leje af lokale og varme.

Skolehuset ombygges ca. 1794

På grund af Borups økonomiske forhold blev dette hus i 90erne stillet til offentlig auktion. Iste. prioritethaver var genboersken, en præsteenke Madm. Olrog, som havde 100 rdl. stående i ejendommen. Dette beløb havde hun testamenteret skolen. Ved auktionen blev der kun budt 90 rdl. for hele herligheden. For dette bud tilsloges det byfoged Behr »på Kirkens, Skolens og Fattigvæsenets Vegne«. Det vedtoges straks at om bygge den

gamle, forfaldne bygning. Foretagendet liciteredes bort. Det var en ganske ny fremgangsmåde. Kuriøst nok indeholder »Århuus Stiftstidendes« allerførste nummer, fredag 3. januar 1794, et avertissement om denne licitation. Det lyder på »Opførelse af 12 á 14 Fag nye Skolehus Bygning og Bolig for Skoleholderen i Grenå. Licitationen holdes på Rådhuset sammesteds 20. Januar 1794 Kl. 10 slet Formiddag«. Bygningen opførtes i løbet af dette og næste år, og brandtaksationen fandt sted i 1797. Det oplyses, at i stedet for den gamle gårds 26 fag egebindingsværk var nu opført et forhus på 9 fag, deraf fjællegulv i 4 fag og murstensgulv i de 5 fag. Sidstnævnte har formodentlig været i skolestuen. Desuden er opført et sidehus på 11 fag i vestre ende til beboelse. Bygningen tilhørte nu skolevæsenet. Her var så byens skole indtil 1849.

»Den danske Skole«

Men foruden »den fattige Christendomsskole«, som kordegnen skulle være lærer for, eksisterede der efter latinskolens nedlæggelse fortsat en »Dansk Skole«. Dens vilkår var stadig ringe, fordi skolepengene var omtrent dens eneste indtægt. For at bøde derpå var lærerstillingen en tid forenet med bedemandsbestillingen, senere med organistembedet. Denne skoles ordning påhvilede ikke kirken, men den borgerlige øvrighed.

Den første byfoged i Grenå, om hvem man ved noget positivt om, at han gjorde noget for denne skole, er J. N. Ulsøe, om hvem der er tidligere fortalt i nærværende bog. Han havde stor interesse for den danske skole, og for at bedre vilkårene for denne fik han bestillingen som bedemand knyttet samm en med embedet som skoleholder. Det gav en højst nødvendig ekstraintægt. 4. december 1730 kaldede han »Edle og Velfornehme Monsieur Christen Hansen Bedsted« tidligere ridefoged på Langbolt i Vendsyssel, til at være bedemand og dansk skoleholder i Grenå. Instruksen, som er udfærdiget af Ulsøe, er fra samme dag. Det pålægges deri den kaldede med omhu at varetage alle pligterne som bedemand. D.v.s. at indbyde til bryllup, barsel, trolovelse, ligbegængelse eller deslige og at gøre opvartning ved samme. Hvad »Skoleholderiet« angår, så foregår undervisningen fra 8-11 formiddag og fra 1-4 á 5 eftermiddag om vinteren. Om sommeren fra 7-11 og fra 1-5 á 6. »Skoleholderen skal undervise Ungdommen med al mulig Flid, føre et eksemplarisk, ædrueligt og skikkeligt Levned og forholde sig som det en ærlig og reputerlig Bedemand og en om hyggelig og flittig Skoleholder egner og anstår«. Lønnen for skoleholderiet er for et barn som begynder og mens det staver 1 skilling om ugen. For en som »læser inden og uden« 2 sk. for hver som skriver 3 sk. og for hver som regner 4 sk. om ugen. Desuden et læs brændsel årligt af hvert barn. »Men de fattige Børn skal han informere for intet, dog han skal være forsikret om Forældrenes slette Tilstand, siden den ham tillagte Betaling er i sig selv ringe og lille nok«.

Uheldet fulgte Ulsøes udnævnelse af skoleholder. Bedsted døde allerede 8. februar 1731. Ulsø giftede sig forresten kort tid efter med enken. Den næste, som kaldedes, var Søren Rasmussen Fisker, søn af skoleholder Rasmus Fisker i Gjesing Nørager. Men da han ikke kunne komme fra sit hidtidige embede straks, antoges Knud Jensen Børgelum 28. maj 1731 »ad interim«. Da så Fisker endelig kom, udnævntes han 25. februar 1732 både til dansk skolemester og organist, medens Børgelum vedblev at beholde bedemandsbestillingen og tillige blev klokker og graver. Rasmus Fisker blev her i en snes år. Han boede på Storegade på hjørnet af »Svinetorvet«, der hvor nu benzintanken står uden for smed Hartvigsen. Men hans hus brændte ved den store brand i 1751. Samme år søgte og fik han embede i Horsens. Der står udtrykkelig derom i justitsprotokollen, at han »frasagde sig Embedet her i Grenå formedelst dets ringe Levebrød«.

Gammel sogns skolevæsen

Om Gammel Sogns børns skolegang i den ældste tid - altså i latinskolens dage - har jeg ikke kunnet finde nogen direkte oplysning. Det kan vist betragtes som givet, at der ikke har været nogen egentlig skoleundervisning, end mindre da noget skolehus i sognet. De få børn derfra, som overhovedet lærte at læse og skrive, har sikkert gået til Grenå til den danske skoleholder.

22. april 1741 holdtes i Glæsborg Kirke en større sammenkomst angående herredets skolevæsens ordning. I denne deltog forvalterne på Scheel. [Benzon], Mejlgård, Løvenholm og Wedø samt alle herredets præster. Størsteparten af gårdene i Gammel Sogn var på den tid fæstegårde under Scheel. Grev Jørgen Scheel skulle derfor som største lodsejer i sognet tage sig af spørgsmålet om børnenes undervisning.

Ved dette møde fastsattes blandt meget andet også en skoleplan for Gammel Sogn. Den udformedes nærmere senere hen på året. Det bestemtes i denne, »at der skulle anvises Landboudommen fra Dolmer, Bredstrup og Åstrup Skolegang hos Degnen i Grenå og Gammel Sogn«. I instruksen fastsattes, at han som løn for at undervise Gammel Sogns børn skulle have 6 rdl. om året af »Kirkens Lysepenge« samt »Informationspenge efter Instruksen«. De udgjorde af sognets gårdmænd årlig 2 tdr. rug og 2 tdr. hvede, af boels- og husmænd årlig i penge 5 mark. Desuden leveres ham til ildebrændsel 20 for svarlige bønderlæs tørv eller i stedet derfor 14 skilling for hvert læs, tilsammen 3 rdl. I indgangspenge af enhver, som indmeldes i skolen 4 skilling og for hvert barn, som lærer at regne og, skrive foruden anmeldte korn 2 skill. om ugen.

Imidlertid må sagens virkeliggørelse have trukket noget ud. Kordegnen, Mons. Hygom, synes heller ikke at have været meget varm på at overtage Gammel sogns skolebørn. 22. januar 1744 indgik han derfor en overenskomst med den danske skoleholder, Sr. Søren Rasmussen Fisker om:

»Afståelse af Gammel Sogns Ungdom«

Overenskomsten har følgende ordlyd: »Så som ieg underskrevne Chor-Degn her til Grenå og Sogne-Degn til Gammel Sogn har vel været tillagt Gammel Sogns Skole-Børn, men har ikke set noget bragt i Rigtighed dermed, så ieg deraf kunne høste nogen Frugt, så som Børnene i - Mangel af Skolens Istandsættelse har til den største. Deel søgt deres forrige Skole [d.v.s. »Den danske Skole«] - [så] er ieg med Organisten, Mons. Søren Fischer, der er beskicket Skole-Holder her i Byen, bleven forenet angående samme Skole, at, efterdi bemeldte Sogns Børn forhen har lagt til ham, så afstår og overlader jeg dem igien til Ham med hvad Løn og Til læg, hand derfor ved Skolevæsenets Istandsættelse enten nyder eller kand nyde, og det så længe ieg her ved Embedet forbliver.

I så Henseende er begge vores underdanige Begiering først til Deres Høyædle Høyærværdighed, vores Høy-Gunstige Hr. Biskop, dernæst til Skolens Inspecteurer, de ville confirinere denne vores Forening, da den af os således skal holdes og efterleves, til hvis Stadfæstelse vi den egenhændig underskriver med hostrygte Zignete.

Johannes Hygom. Søren Rasmussen Fisker«.

Overenskomsten tinglystes for Retten i Grenå en tid efter og må altså være blevet confirmeret af biskoppen.

Af dens ordlyd synes at fremgå følgende:

- 1) De af Gammel Sogns børn, som overhovedet hidtil søgte skole, har gået til den danske skoleholder i Grenå, endnu mens latinskolen eksisterede, og er ved blevet dermed i hvert fald en - tid - efter denne skoles ophævelse pr. 1. januar 1740.
- 2) Den påtænkte ordning 22. april 1741 er ikke blevet til noget foreløbig, bl.a. fordi latinskolens hus har været forfaldent og ubrugeligt, og Gammel Sogns børn har »for den største parts vedkommende« vedblevet at søge til den danske skoleholder, Mons. Fisker.
- 3) Det er sandsynligt, at kordegn Hygom overhovedet slet ikke har haft med den egentlige skoleundervisning at gøre, men kun katekisationen i kirken, og at den danske skoleholder, altså nævnte Søren Fisker, allerede ved latinskolens ophævelse har overtaget de meget få elever, som ved den lejlighed stod uden undervisning. Endelig må det anses for sikkert, at Hygoms efterfølger som kordegn, Matthias Borup, der ansattes i 1755, har overtaget undervisningen af Gammel Sogns børn, og vistnok også af en del af byens egne børn, således at der fra dette år virkelig foruden den »Danske Skole« har eksisteret en »Fattigskole eller Christendomsskole« her i byen, med lokale i det forfaldne latinskolehus.

»Den danske Skole« efter 1751

Efter Søren Fiskers afrejse i 1751 kaldedes Søren Ditlef Eggers til hans efterfølger.

Under ham forekom en lille komisk episode. I kaldsbrevet stod allerede fra Ulsøes tid, at den kaldede alene havde ret til at være dansk skoleholder i Grenå, og at hvem, der gik ham i næringen, ifaldt rettens straf. I januar 1755 fremkom Sr. Eggers for tinget og »producerede« en stævning imod Erik Skomager og nogle borgere her af byen, førstnævnte, fordi han fordristede sig til at holde offentlig skole, de andre fordi de lod deres børn søge den. Sr. Eggers havde sendt 2 vidner hen til Erik Skomager for at forbyde ham. »tvært imod Kongelig og Høj Øvrigheds Befaling at holde Skole og læse for Byens Børn, hvoraf eet endogså var i 14 Års Alderen«. Men Erik Skomager svarede dem, at han ej læste for penge, ej heller for langer noget derfor. »Ville Skolemester gøre det samme, skulle han få Børnene, om det så var den Dag i Morgen«. Sagen endte med forlig. De pågældende borgere betalte Sr. Eggers de skolepenge, som han havde krav på, og har formentlig siden sendt deres børn til ham.

Denne episode viser tydeligt, at i kordegn Hygoms tid (1740-55) har den danske skole været byens eneste skole.

Den danske skoles lokale

var fra 1707 i det ene af de 2 småhuse, som Anders Ramtens enke, Kirsten Michelsdatter, havde skænket til skolen. Det var endnu således i 1731, da Ulsøe udstedte sin instruks. Senere blev de to gamle brøstfældige huse solgt. Prisen var 38 rdl. for begge, så det har ikke været »Skolepaladser«. Nogle borgere sammenskød i 1731 en sum på i alt 70 rdl. til skolen. Disse to kapitaler sattes på rente og administreredes af kommunen, og skoleholderen fik i de nærmeste år derefter udbetalt ca. 4 rdl. renter årlig af kærnerkassen til hjælp til leje af skolelokale. Efter den store ildsvåde i 1751, da Søren Fiskers hus var nedbrændt, opførte købmand Michel Maul et hus på en af de »afbrændte Pladser«. Deri udlejedes en skolestue til den danske skole. I byens regnskaber optræder derefter en fast årlig udgift på 5 rdl. 2 mark for lokale til denne og 4 mark i leje af kakkellovnen. Desuden havde byen formedelst embedets ringhed efterhånden været nødt til at give et kontant tilskud. Der står i regnskaberne: »betalt Skoleholderens tillagte visse Løn af Byen 16 Rdl.«.

Omkring 1761 må Eggers være død, og man har ikke kunnet finde en passende afløser. Byfogeden og sognepræsten lod der for 12- maj 1762 indkalde til en borgersamling på Rådhuset af »Byens bedste Borgerskab, og som har de fleste små Børn«, for at »høre deres Betænkning om og med dennem at overlægge, på hvad Måde en god Dansk Skolehold et her i Byen bekvemmeligst og billigst kunne have og nyde fornøden Subsistense. At ikke her efter, som hidindtil sket er, en efter anden af Mangel på Sådant

Lillegade nr. 30, tidligere Kruses. I bygningen (til venstre for porten) var fra 1752-63 »Den danske Skole«.

skal være årsaget at qvittere Embedet, eller og man skulle nøjes med en sådan Person, der ikke kunne forrette Embedet i et og alt så forsvarligt, som ske burde«.

Af kordegn, Sr. Borup, var udarbejdet et forslag, hvorved formenes, at skoleholderens indkomst kunne komme på en nogenlunde convenabel fod.

Det gik ud på,

- 1) at det fastsloges, at børnene skulle undervises i christendom, læsning, regning og skrivning.
- 2) Af byens kasse udbetales årlig til skoleholderen »i Leje af Hus og Kakkellovn og ildebrændsel til Skolen 16 Rdl. Desuden udsætter Sognepræst Risom en Kapital på 100 Rdl., hvis Renter = 4 Rdl, også kommer Skoleholderen til Indtægt«.
- 3) Skoleholderen nyder i årlig løn af forældrene fra 2 mark til 11 rdl., alt efter børnenes alder. Dog kan lønnen i det højeste nå til 60 rdl. i alt.
- 4) De fattigste børn, hvis forældre ei formår at betale noget i skoleløn, nyder »fri Undervisning i Læsning og Christendom lige med andre, dog at disse fattiges Tal ei overgår 10 Stk. årlig, som Sognepræsten og Byfogeden anviser«.
- 5) Skolealderen er fra 4 á 5 år til 12 år.

»Den fattige Christendomsskole« og den »Danske Skole« sammensluttes i 1762 til én skole

med kordegn Borup som lærer og med skolelokale i Borups gård på Torvet.

Det er sandsynligt, at kordegn Hygom ikke har undervist, hverken Gammel Sogns eller byens børn, og at begge dele er overtaget af den danske skoleholder. Derimod viser en ytring af Borup, at han straks ved sin ansættelse som kordegn i 1755 overtog undervisningen af Gammel Sogns børn og vistnok også af de af byens børn, som ikke evnede at betale skolepenge. I årene fra 1755-61 har der altså faktisk været to skoler i Grenå: En fattigskole med kordegn Borup som lærer og med lokale i det gamle forfaldne latinskolehus, som fik en nødtørftig reparation i 1756, og den »Danske Skole« med S. Eggers som lærer og med lokale i købmand Maus' efter branden opførte gård på hjørnet af nuværende Schoubygade.

Ordlyden af skoleforslaget fra 1762 viser ganske klart, at det er udarbejdet med den plan for øje, at der fremtidig kun skal være én skole, og at man har tænkt sig, at kordegnen nu skulle overtage hele undervisningen både af byens og Gammel Sogns børn, og at der skulle indrettes skolelokale i den gård på Torvet, som han agtede at købe i stedet for sin hidtil værende privatbolig i Kannikegade.

I 1762 fik så Mathias Borup kaldsbrev på »foruden som hidtil at være Chordegn tillige at være Dansk Skoleholder i Grenå«. Men i fundatsen, som er afskrevet i Nørre Herreds kaldsbog ²⁾ forbinder han sig til »at holde en medhjælpende Person i Skolen«. Han købte samtidig den tidligere nævnte gård på Torvet og modtog fremtidig af kommunen den aftalte leje for skolelokale og varme. Af ordlyden i kaldsbogen fremgår, at den gamle latinskolebygning stadig stod til kordegnens disposition; men at den har været ganske forfalden og ubrugelig. I 1771 stilledes bygningen til offentlig auktion. Den solgtes til nedbrydelse, og på dens grund opførtes en beboelsesbygning. I skoleplanen af 1762 fik Borup senere foretaget den ændring, at byen udbetalte ham de 60 rdl. årlig i skolepenge og så selv lignede beløbet på de skolesøgende børns forældre. En både praktisk og naturlig foranstaltning. Endvidere fremgår; at »den Danske Skole forsynes af Byens Kasse med Inventarium af Borde og Bænke«, hvori mod Borup hævder, at man i den fattige christendomsskole »har ladet alt komme på hans Bekostning, siden han i 1755 kom hertil«.

Fra 1762 var altså byens skolevæsen forenet under ét og med kordegn Borup som skoleleder, dog således at han havde forpligtelse til på egen regning at holde en »Substitut«, altså en medhjælper. Ved folketællingen 1801 nævnes Matthias Ingerslev som »Skoleholder Assistent«. Ved en senere lejlighed omtales »Substituten Svendsen«.

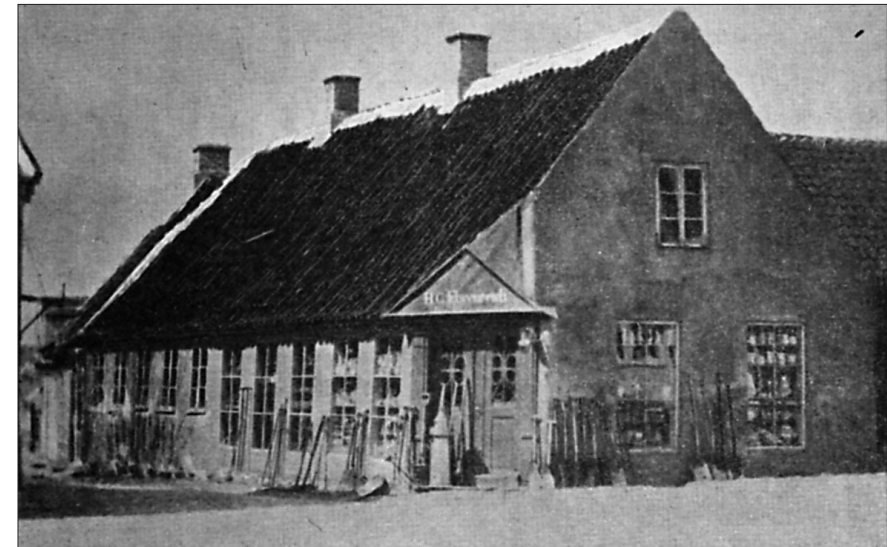
Om skoleforholdene i tiden omkring 1800 har jeg en beretning fra Jensine Elisabet Seyer, født 1797, senere gift med Ole Jensen Jyde. Det var ham, som reddedes af Søren Kanne ved den kendte stranding 15. februar 1835. Beretningen er nedskrevet af hendes søn, Hans Sejer Jensen, der døde som postholder i Glæsborg. »I Mors Barndom, d.v.s. Tiden omkring 1805, var der ikke mere end een Lærer, og Børnene fra Dolmer, Åstrup og

Bredstrup gik også herind til Skole. Den daværende Lærer [d.v.s. Borup] havde studer til Præst, men blev det altså ikke. Han havde sin Ligkiste stående færdig, den stod inde i Skolestuen. [Det var ikke ualmindeligt den Gang jfr. »Troels Lund«]. Når meget uartige skolebørn dengang skulle straffes, blev de ført ind på Rådstuen, hvor de blev pisket i alle de andre skolebørns påsyn. Moder fortalte, at der i hendes skole år var en Dreng, der efter at havde fået en sådan Endefuld løb ned til Åen og forsøgte at drukne sig«.

I ovenstående er foregået en lille erindringsforskydning hos fortælleren. Der var faktisk et lille tidsrum, hvor der kun var én lærer, det var straks efter at Gammel Sogn blev udskilt og fik egen skole. Men i hovedparten af hendes tid var der to. Som hjælpelærer i Borups sidste år fungerede den nævnte Svendsen. Borup døde i 1810.

Skolebygningen på Torvet 1794-1849

Vi er nu tæt inde ved de store skolereformers tid. Foreløbig skete der dog ikke her i Grenå større forandringer. Som Borups efterfølger som kordegn og lærer ansattes Christian Bloch 24. januar 1811. Det var jo endnu, inden der var oprettet lærerseminarier af betydning, så Bloch har rimeligvis været student. Skolen søgtes endnu af både Grenå og Gammel Sogn, så Bloch kaldedes ligesom forgængeren »med Forpligtelse til at holde en Medhjælp«, da børnetallet var uoverkommelig stort for én lærer. Dette varede kun, indtil Gammel Sogn udskiltes fra Grenå som følge af skoleplanen af

Skolebygningen på Torvet opført 1794, solgt 1859. Her ligger nu købmand Ehrenreichs gård.

1816. Der byggedes en skole i Åstrup, som blev taget i brug 1. november 1816. Som lærer ved denne ansattes Jens Rasmussen Brøgger. Bloch var så enelærer her i Grenå i et par år.

De store skolelove af 1814 resulterede for Grenås vedkommende i skoleplanen af 24. januar 1818. Som følge af denne udvidedes skolebygningen på Torvet, og der skulle fremtidig være 2 lærere. Efter skoleplanen skulle førstelæreren være kateket, altså en mand med teologisk uddannelse, som skulle have visse - ganske få - kirkelige pligter, men først og fremmest være lærer. En af de institutioner, som den store skolekommission af 22. maj 1789 havde kastet øjnene på for at skaffe en smule indtægt til det økonomisk henseende elendigt stillede folkeskolevæsen, var de residerende kapellanier. Kommissionen enedes om at foreslå dem nedlagt og i stedet oprette kateketembeder. Så var der jo da alligevel i de fleste byer en teologisk uddannet mand for uden sognepræsten. Kateketen skulle være førstelærer og kaldes af kongen. Dette forslag toges til følge ved en kgl. forordn. af 1803. Da kapellaniet i Grenå samme år blev ledigt ved Børge Pontoppidans afrejse, blev embedet derfor stående ubesat i en lang årrække.

Som kateket udnævntes så i 1818 i henhold til skoleplanen for samme år Hans Ingerslev. Han var teologisk kandidat og havde en række år været lærer ved det i 1813 oprettede Lyngby Seminarium. Som anden lærer og kordegn ansattes samtidig Chr. Bloch.

Som undervisningens formål efter den nye skoleplan, der fuldt ud byggede på anordningen af 29. juli 1814, kan med få ord nævnes dette, at der »skal tages Hensyn til at danne Børnene til gode og retskafne Mennesker i Overensstemmelse med den evangelisk-lutherske Lære«, og at »Ungdommen betimeligen lærer at kende, hvad en hver skylder Gud, sig selv og andre«. Det var jo i og for sig de samme synspunkter, som var gjort gældende ved tidligere skolelove og planer, både i 1731 og 1762. Ikke heller var fagkredsen meget forandret fra Christian VI.s skolelov. Det var religion, læsning, skrivning, regning, sang samt i forbindelse med læsning lidt fædrelandshistorie og geografi. Men særlig bør dog mærkes, at der skulle øves gymnastik, når vejret tillod det, og ligeledes svømning. De skolebørn, som var over 12 år gamle, var pligtige at møde til katekisering i kirken ved søndagsgudstjenesten. Udeblivelse straffes med bøder.

For købstadskolen gjaldt, at der i det højeste måtte være 80 børn fordelt i 2 klasser til én lærer. Der skulle være hverdags skolegang med halvdagsundervisning, således at de ældre klasser skulle gå i skole om formiddagen og de yngre om eftermiddagen.

Der fastattes nu undervisningspligt for alle børn fra 7 år indtil konfirmationsalderen. Der indførtes mulktning for forsømmelser. Om skoledisciplinen indskærpede loven: »Alle hårde Straffeinstrumenter i Skolen skal

afskaffes og ingen Mishandling mod Børnene må finde Sted. ... Børn under 10 År må straffes med et lidet Ris, de større med en tynd Tamp uden Knuder, [til hvilket senere føjedes] eller med et Spanskrør«.

Kateketembedet suspenderet 1825-1843

I 1824 fik Ingerslev præstekald og forlod Grenå. Han havde som kateket og førstelærer i fuld overensstemmelse med skoleplanen kun undervist i »de almindelige for en Borgerskole befalede Lærergenstande«. Skolens styrelse mente, at dette lige så godt kunne ske ved hjælp af en lærer uden teologisk uddannelse. Da man desuden fandt, »at det var uoverkommeligt for Byen at udrede den Løn, som skoleplanen fra 1818 fastsatte for Kateketen«, søgte og fik man kancelliets tilladelse til at lade Bloch rykke op som førstelærer og således, at han samtidig beholdt kordegneembedet. I andenlærerembedet ansattes en ny mand, Lars Olsen. Således var forholdet fra 1825 indtil 1842, da Bloch døde.

Perioden 1825-42.

Den indbyrdes undervisnings blomstringstid

Denne periode har næppe været nogen opgangstid for skolen. Dens undervisning var præget af det, som man kalder den »Indbyrdes Undervisning«. Denne metode gik ud på, at de mere fremskredne elever »Hjælperne« under lærerens overopsyn skulle undervise eller vejlede de øvrige, hvorved det blev muligt med en forholdsvis ringe udgift at få et stort antal elever undervist af én lærer i én skolestue. Metoden stammer fra England, men sattes i Danmark i system af en major J. N. S. Abrahamson. Den fik Kong Frederik VI's særlige bevågenhed og støttedes stærkt af ham. Årene fra 1820-30 var metodens blomstringstid, hvor den beherskede alle Skoler. Dens princip var ved en lang række fremadskridende tabeller, der ophængtes på væggene, at bibringe eleverne en udenadslærdom i fagene læsning, regning og geografi. Skrivning øvedes ligeledes ved hjælp af tabeller med »Hjælper« og »Bihjælper«, men selvfølgelig således, at eleverne sad ved bordene.

Tabellerne ophængtes på væggene, og hjælperne trådte, forsynet med en pegepind, hen til tabellerne. Ved et signal med en fløjte betegnede så læreren, når eleverne, der i forvejen var inddelt og nummereret, skulle træde rækkevis hen til hver sin hjælper eller bihjælper og der på remse gennemgå tabellerne. Metoden havde et ganske militært tilsnit. Dens fordel var, at den kunne beskæftige et stort antal børn på forskellige standpunter på én gang. Men dens mangel var, at det hele blev en tankeløs udenadslæren uden spor af forståelse. ¹⁾ I 1827 kom en kancelliskrivelse til Grenå Skole, hvori nærmere angives, »hvorledes den indbyrdes Undervisning behørigt bør drives«, og hvori meddeles, at intet barn må udskrives af skolen, førend det har de anordningsmæssige kundskaber. ²⁾ Hen i trediveerne var metoden i

rivende tilbagegang og forkastet af ledende skolefolk. Men man ser dog, at den anvendtes her i Grenå endnu i 1842 i en 7 måneder lang vakance og i underklassen endog lige til 1849. Der er ingen tvivl om, at den indbyrdes undervisnings metode fuldt ud har hersket i omtrent hele Blocks skoletid og bidraget til, at undervisningen ikke blev bedre, end den blev. Officielt døde metoden først endelig ved et cikulære af 30. september 1865 med »Bekendtgørelse om Ophævelse af alle Bestemmelser til Fremme af den indbyrdes Undervisning«.

Forgæves planer om bedre undervisning

Fra det kgl. danske kancelli udgik 10. februar 1838 en skrivelse, hvori man henstillede til købstæderne rundt om i landet at tilvejebringe en afsondring imellem borger- og almueskolen. Hvis dette ikke lod sig gøre, at man da oprettede en realklasse med udvidet undervisning i forbindelse med borgerskolen. Formålet med denne deling af eleverne var ganske simpelt hensynet til de forældre, som ønskede at skaffe deres børn en bedre undervisning end den, som almueskolen i almindelighed bød på. Det var en plan, som allerede var fremme i skolelovene fra 1814, men som på grund af de påfølgende års uendelige fattigdom og kommunernes armod kun meget få steder var virkeliggjort. Kancelliets planer fandt ingen tilslutning her i Grenå. Skoledirektionens formand, provst Colding i Ørsted, bemærkede derom ret spydigt, at i Grenå var der kun 2, som stemte derfor. Årsagen har uden tvivl været, at man frygtede forøgede udgifter. Imidlertid var der i en snæver kreds i byen ønske om at skaffe de drenge, som skulle i latinskoler i andre byer, en sådan undervisning her, at de ikke alt for tidligt skulle hjemmefra. Det var navnlig blant de højere embedsmænd og enkelte mere velstillede næringsdrivende. En lille kreds af disse sluttede sig da sammen og oprettede omkring 1840 en privatskole. Som leder af denne ansattes cand. phil. Ludvig Hansen. Han var embedsmandssøn fra København, havde god lærdom, gode evner som lærer og en tiltalende optræden både over for børnene og deres forældre. Han blev derfor snart meget velanskrevet.

Myndighederne kommer på andre tanker

Kort efter, nemlig 1. november 1842, døde den 70-årige førstelærer Christian Bloch. Andenlæreren var Rasmus Johannsen, der havde været her ved skolevæsenet i et par år, en særdeles dygtig ung mand, som i øvrigt i de næste, ca. 40 år skulle blive Grenå skole og by en udmærket kordegn og lærer. Myndighederne må på det tidspunkt være kommet på andre tanker angående kancelliforslaget fra 1838. Børnetallet var i øjeblikket ca. 120. Man foreslog nu, at disse skulle deles, så at der blev en betalende borgerskole, delt i to halvdagsklasser, og en friskole, ligeledes delt i to halvdagsklasser, som man dog ville foreslå kaldet hjælpeskole, eftersom benævnelsen fri- eller fattigskole ikke ganske ville svare til hensigten, da det ville blive nød-

vendigt, at også. andre end de egentlige almisselemmers børn måtte søge denne skole. Disse skulle jo ifølge loven nyde fri undervisning og udgjorde ca. 20. Men foruden disse måtte yderligere 30 henvises til denne afdeling og betale en ganske lille sum i årlig skoleafgift. Endelig skulle så indrettes en realklasse - kun for drenge - med udvidet undervisning, bl.a. med sprog og matematik. I denne klasse skulle for hver elev betales 8 rdl. årlig i skolepenge. Man regnede med, at ca. 20 ville melde sig til denne realklasse - nærmest de elever, som allerede i forvejen gik i kandidat Hansens skole.

Og så endelig, og det er hovedsagen, ønskede man, at samme kandidat Hansen, som man i de forløbne år havde lært at sætte stor pris på, og hvis metode og undervisning man i høj grad anerkendte; måtte blive udnævnt til førstelærer og kordegn. Det ville ved denne ordning være nødvendigt at ansætte en hjælpelærer. Men kommunen så sig imidlertid ikke i stand til at skaffe de dertil nødvendige midler. Da kirken nu bl. a. ved tiendeafgifternes betydelige stigning - måtte anses for at være velsitueret, foreslog man, at denne skulle yde et årligt tilskud til den nye skoleordning. Man indgik derfor først til kancelliet siden endog direkte til kongen med anmodning om sanktion på følgende:

- 1) Udnævnelse af kandidat Hansen som førstelærer og kordegn,
- 2) At det måtte pålægges kirken; at yde skolevæsenet et årligt tilskud på 100 rdl. til en forbedret undervisning og
- 3) indrettelse af den nævnte realklasse og deling af resten af eleverne i en borgerskole og en »Hjælpeskole«.

Men Kancelliet var bestemt på, at den af brudte ordning med en kateket som førstelærer skulle genoptages, og satte sin vilje igennem.

Kongen bevilgede, at kirken skulle yde årlig 100 rdl. til et forbedret skolevæsen, men at det i øvrigt skulle være som hidtil. Dog blev det pålagt skolekommissionen at drage omsorg for så vidt muligt at få undervisningen i modersmålet, historie og geografi bragt noget videre ved katekisation, samt at være opmærksom på, når omstændighederne måtte forandre sig, da at få en fuldstændig undervisning indført. Derved blev det stående, indtil den nye skolebygning på Vestergade byggedes i 1848-49.

Som kateket og førstelærer udnævntes 22. april 1843 Sigvardus Theodorus Decimus Flindt, der hidtil havde været personel kapellan i Nørre Sundby.

Om livet i den gamle skole på Torvet har jeg en lille beskrivelse fra førnævnte Hans Sejer Jensens hånd: Han døde over 90 år gammel og havde selv gået der som elev. Han skriver således: »Inde i Skolegården på Torvet var der bygget et Hus, hvor Kateketen boede med sin Familie. Det var af Grundmur. Selve Skolen var både til Gård og Gade af Bindingsværk. Der var kun 2 Lærere, Kateket Flindt og Kordegn Johannsen. Skolen bestod af 4 Afdelinger, således at 1. og 3. Afdeling var i Skole om Eftermiddagen fra Kl. 2 til 5 om Sommeren og fra Kl. 1 til 4 om Vinteren. 2. og 4. Afdeling,

var i Skole fra Kl. 8 til 11 om Formiddagen om Sommeren og fra Kl. 9 til 12 om Vinteren.

Hver Afdeling bestod af 4 Borde for Drengene og 4 Borde for Piger med en Bænk til hvert Bord. Væggene i 1. Afdeling var fulde af Tabeller med store Bogstaver, hvor de større Elever læste med dem indre. »Den indbyrdes Undervisning« har altså endnu været i brug i første klasse omkring 1845, da Hans Jensen begyndte sin skolegang]. Over Pulten var en stor sort Tavle, som Læreren brugte, når han underviste Eleverne. Jeg kan ikke huske, om der var Landkort på Væggen. Der var ingen Legeplads i den gamle Skolegård«. Rådstuegården, som var skolens nærmeste nabo, brugtes til gymnastik plads.

Skoleplanen fra 1848 og skolebygningen på Vestergade fra 1849

En væsentlig betingelse for en udvidelse og forbedring af skolevæsenet var at der skulle opføres en ny, større og bedre skolebygning i stedet for den gamle.

Kancelliet havde - som nævnt i det foregående - samtidig med i 1842 at give tilladelse til, at skolevæsenet indtil videre måtte blive ved det gamle, pålagt skolekommissionen at være opmærksom på at få en »fuldstændig Undervisning« indført, så snart der viste sig en lejlighed dertil.

10. februar 1848 approberedes en ny skoleplan, hvorefter der skulle ansættes en tredjelærer. De forbedringer i undervisningen, som var planlagt allerede i 1842 efter Blochs død, men som dengang ikke kom til udførelse, skulle nu træde i kraft. Den nye plan virkeliggjordes allerede samme efterår (1. november 1848) »dog med Afbenyttelse af den gamle Skolebygning og et lejet Lokale«. Næste sommer opførtes en skolebygning på Vestergade. Det var et helt nyt bykvarter, der hidtil havde været omtrent ubebygget. På gadens sydside lå 3 småhuse. Det var de nu delvis omlavede bygninger nr. 1, 3 og 5. På nordsiden lå nogle enkelte bagbygninger til Storegadeejendomme. Gaden havde intet navn, ingen brolægning, ingen fortove. Den henlå som en markvej for indbyggernes næsten 300 køer, der passerede den morgen, middag og aften til og fra Fælleskæret ude bag den nuværende Kobro. Den befandt sig derfor i en rædsom tilstand, hvorom adskillige klager i Grenå Avis i 1850erne bærer vidnesbyrd.

Den nye skolebygning indviedes og toges i brug i efteråret 1849. Der var forneden 3 klasselokaler, som havde en for nutidsmennesker ubegribelig dårlig form. Foroven var der bolig for kateketen og en lille lejlighed for den nyudnævnte tredje lærer. Det var en mand her fra byen, Jens Chr. Møller.

Han var udgået fra et fattigt hjem, var af svageligt helbred, men havde med stor flid, dels ved selvstudium, dels ved vejledning fra præsten og læreren erhvervet sig de kundskaber, som udkrævedes til at indstille sig til

lærereksamen. Som privatist havde han derefter i 1843 bestået en smuk eksamen ved Lyngby Seminarium. Han blev senere overlærer i Nykjøbing S.

Den nye skolebygning havde kostet i alt ca. 4000 rdl. at opføre. Den gamle skolebygning på Torvet bortsolgtes ved auktion for 2.280 rdl. Skolevæsenets indflytning i bygningen på Vestergade er begyndelsen til et helt nyt afsnit i dets historie. Om dette er fortalt i 2. halvbind [Jubilæumsskriftet], hvortil henvises.

Byens sundhedsvæsen fra de ældste tider

a) Lægevæsen

Af alle samfundslivets områder er sundhedsvæsenet altså bl.a. læge- og apotekervæsen - et af dem, hvor forskellen mellem fortid og nutid er mest iøjnefaldende. Fra det offentlige side ofredes i gamle dage praktisk talt intet på dette område, og selv i det private liv stod sundhedsvæsenet på et uhyre primitivt stade.

Et apotek fandtes ikke i Grenå før 1744 og virkelige uddannede læger først endnu senere. Kun, hvad man i forordningen af 4. december 1672 kalder »Bartskærere, Oculister, Broksnidere og Kvaksalvere«, kunne man træffe, enten fast bosiddende eller tilrejsende.

En bartskær, altså egentlig en barber, har der været i Grenå så langt tingbøgerne går tilbage. Bartskærere eller »Badskærere«, som navnet udtaltes og ofte skreves, var slet og ret uddannet som barberer, men de praktiserede også som kirurger. I almindelighed overlodes visse operationer dog til omrejsende »Operateurer«. De praktiserede tillige som læger. Navnlig under epidemier samt i hæren og i flåden var bartskærerne stærkt benyttet. Den, der udøvede professionen, tituleredes med mester efterfulgt af mandens fornavn ganske på samme vis, som præsten benævntes med hr. efterfulgt af fornavn f.eks. hr. Søren eller hr. Niels. Oculister var egentlig øjenlæger, ordet kommer af lat. »Oculus« (Øje). Det var mest omrejsende folk, som f.eks. kom til markederne; hvor folk så opsøgte dem. En af de operationer, som de oftest foretog, var at skære for stær, hvorfor de ofte kaldtes for »Stærstikkere«.

Broksnider var ligeledes en slags specialister, som uden at være læger havde lagt sig efter at »skær« for brokskade. De rejste om fra by til by, fra marked til marked ligesom Oculisterne og foretog deres operationer, der for største delen bestod af en bortskæring af hele brokket med Scrotum (»Pungen«). Senere opfandt broksniderne også mere forstandige metoder, som dog alle var farlige og i almindelighed ikke førte til videre gode resultater.¹⁾

»Kvaksalvere« var den gang som nu betegnelse for enhver, der uden at have nogen lægelig uddannelse tog syge under behandling, men ordet havde næppe den nedsættende klang som i vore dage:

De ældste bosiddende bartskærere i Grenå

nævnes i tingbøgerne fra 1550, 1575 og 1588. Mester Søffren Skøtt er anført i 1550. I 1575 omtales Mester Jacob, og i tingbogen fra 1588 nævnes foruden fornævnte Jacob Bardskier tillige Jonn Bardskier. Navnene

fremkommer adskillige gange, og der synes altså på dette tidspunkt at have været to badskærere i byen. Folk må have været meget efterladende med at betale deres »Lægeregninger« på den tid. Det ses, at Jonn Bardskier på tinget 4. juli 1588 sagsøger ikke mindre end 10 personer for ubetalte tilgodehavender for »Lægehjælp«.

Om »Mester Jacob« fortæller tingbogen, at en nat i 1575 mødte en mand ved navn Bay Jacobsen ved badskærerenes hus. Han slog jernstangen sønder, som var for Mester Jacobs dør, itubrød jernlænken og slog døren i stykker. Ligeledes sønder slog han en tønne, som stod foran huset fyldt med vand, og som benyttedes i tilfælde af ildsvåde. Der forlyder intet om, at Mester Jacob skulle have gjort ham noget ondt i forvejen, og det viste sig da også, at sandemændene »svor Bay Jacobsen fuldt Vold over«, da sagen kom for tinget. Det vil sige, at de kendte ham skyldig i overfaldet og hjemfalden til lovens straf. Mester Jacob nævnes flere gange, endogså så sent som i 1607. Han må altså have virket i Grenå i mindst 32 år.

I årene omkring 1636 træffes Morten Bendixen Badskier. Også han må flere gange søge proces med folk, som ikke vil betale ham for sygebesøg. Et par eksempler er anført heri side 166. I det ene tilfælde drejede det sig oven i købet om en mand fra Ingvorstrup, som 24 gange havde hentet Mester Morten til sit syge barn. »Nu vil han ikke dragen heden længere, de må skikke Barnet herud, hvis han skal behandle det«. Det vil manden ikke og synes heller ikke at ville eller kunne betale regningen, der trods alt kun er på 6 slettedaler [= 4 rdl].

Såvel Morten Badskier som hans hustru Susanne Joachimsdatter må have været velansete folk her i byen. I tingbogen for 25. november 1639 nævnes, at de får »et godt Skudsmål og Vidne« af et 24 mands stokkenævn, som var udmeldt til at udtale sig om deres vandel, uvist i hvilken anledning.

Tingbøgerne fra det følgende år og indtil ca. 1700 eksisterer ikke mere. Der findes derfor ikke navne på de mellemtiliggende års badskærere. I 1709 nævnes Mester Christian Pedersen. Det er ham, som bl.a. behandler de to korporaler Grøn og Danielsen, som overfaldtes og såredes af »Nagelsmed familien«. Han fremlægger en regning på 6 rdl. 4 mark i retten for deres kur.

Da pesten i 1711 rasede i København med stor voldsomhed, så der herskede rent forfærdelige tilstande, indkaldtes derfra med tilbud om meget høje lønninger barberer og badskærere fra det hele land. Her fra Grenå måtte da desværre meddeles, at »i Grenå findes een gammel, fattig Mand, som er over sine 80 år, hvilken lidet formår at hjælpe sig selv end sige da andre«. ³⁾ Enten må »Mester Christian« altså på dette tidspunkt være borttrjst fra byen, eller også er det netop ham, som er den omtalte gamle mand på over 80 år.

I 1720erne er Nicolay Bentzen chirurgus i Grenå. Han udsteder 30. december 1723 sammen med sin kollega fra Ebeltoft en attest i anledning

af et dødsfald i byen. Købmand Søren Rasmussen Maus hustru var meget pludseligt afgået ved døden. Da der kort i forvejen havde været splid imellem ægtefællerne, blev byfogeden mistænksom og lod foretage ligsyn. Ved dette medvirkede - foruden de to kirurger - fire af byens borgere. Attesten lød på, at der »ikke på Liget fandtes noget Tegn på Vold, som kunne give Mistanke om Ombringelse enten af sig selv eller af andre ... Thi de små Pletter, som fandtes ved Halsen og på den venstre Skulder såvel som på andre Steder, kan være ar det døde Legemes Forandring, som mestens medfører sligt hos alle ...«. Kort efter flyttede Bentzen til Ebeltoft.

Ved rescript af 1708 bestemtes, at ingen måtte nedsætte sig i Århus Stift som barber uden at være »prøvet« ved Barberlauget i København. Da barbererne, som kaldtes balberer og - som nævnt - tituleredes »Mester« havde laugsmæssig eneret på at behandle kirurgiske tilfælde, ligesom feltskærerne [bartcherere] til at klippe og barbere, kan man vel gå ud fra, at Bentzen har været »prøvet«, inden han kom til byen.

Omkring midten af århundredet

I 1744 bestod hele Grenås »Medicinalvæsen« af skræddersvend Gres Hansen, der er nævnt under sagen imod Cathrine Basse. Han var indvandret fra Århus, hvor faderen »Mester Hans« var broksnider af profession, og hvor hans broder, Hans Hansen Geisler, var kirurgus operateur. Gres Hansen ernærede sig i begyndelsen ved skrædderprofessionen, men begyndte så »at tage Folk i Kur og kurere syge Folk, så vidt han forstod«. Han må altså have lært lidt af faget hjemme hos faderen. Gres Hansen kom imidlertid herfra på en mindre heldig måde efter at have besvangret nævnte Cathrine Basse, som han havde taget i kur og behandlet med strygninger.

Efterfølgeren i Grenå blev Johan Friderich Wulf. Han havde i 23 år boet i Randers og betjent byen som »Stads Chirurg«. Han skriver selv til stiftamtmanden derom, at da han som feltskærer i Flandern ved Belejring af »Ryssel« [d.v.s. byen Lille i Nordfrankrig] var blevet beskadiget på hørelsen af en bombe, og denne skade var tiltaget med årene, havde han afstået sit levebrød til en anden. »Han agtede så at nedsætte sig i Ebeltoft for der med Gud og Æren at forhverve sit fattige Brød til Kone og Børn. Men i Ebeltoft fandt han Broder Hiørup, der før havde tjent ham som Svend, siddende og nære sig uden Eksamen«. Så flyttede Wulf efter anmodning af nogle af Grenås indvånere til denne by. Men her fandt han Gregers Hansen, der havde lært som skrædder, men nu havde forladt dette håndværk »og er skammelig indfalden i min Profession og understår sig at antage Patienter at courere såvel inden som uden Bys«.

17. januar 1746 læstes på Grenå Byting en attest udstedt af nævnte kirurgus Wulf. Det drejede sig om, at en af byens borgere »velfornehme Sr. Jens Pedersen Ginderup, Borger og Skipper i Grenå« af »uforskammede og løgnagtige Mennesker var blevet beskyldt for, at han med Hustru, Børn

og Tjenestefolk skulle være besmittet med en Syge af Pocher [d.v.s. Syfilis], hvilken Blame havde udbredt sig både inden og uden Byen, så at en Del af Frygt har skyet hans Hus og betaget ham en Del af hans Næring«. Byens kirurgus sammen med to borgere har nu synet dem, ganske nøgne, og fundet dem - Gud være æret - friske og sunde«. I attesten står bl.a.: »... Og efter nøje Siun og Visitation både på Mand, Hustru, Børn og Tyende fandt ieg i Sandhed ey ringeste Teign til slig en smitsom Syge, men derimod ganske friske og sunde Legemer, så at hver Guds Barn ey hafuer det ringeste i slig Tilfælde fra dennem at befrygte, hvilket ieg - om påkræves - med min Ed agter at bekræfte ... Johan Friderich Wulf«.

En underlig kur

Et andet tilfælde fra et par år senere beretter om en underlig helbredelsesmetode. Mester Wulf og hans kiereste, d.v.s. hustru, havde i 1748 ladet indstævne for retten to personer, Lars Snedker og Rasmus Christensen. Det drejede sig om en kur, som ikke var ualmindelig dengang, nemlig piskning med brændenælder for visse sygdomme. Konen forklarede for retten, at »Natten mellem 2. og 3. Oktober 1748 Klokken mellem 9 og 10, da hendes Mand allerede var gået i Seng, var de to Personer trængt ind i deres Hus og ind i Stuen, hvor Mester Wulf lå«. Der havde Lars Snedker råbt: »Herut med den Rigsdaler, som I haver fået af Rasmus Christensen for at piske hans Hånd i Nælder«. Wulf sagde nej. Men så sprang manden hen og ville rive dynen af sengen, idet han råbte: »Nu skal du få, jeg vil have min Rigsdaler«. Da Wulf holdt fast i dynen, endte det med, at den reves midt over, og fjerene fløj rundt i stuen. Der kom naboer til, og en af dem var endda så flink at betale den vrede mand hans rigsdaler tilbage for at få fred i huset. Sagen kom dog alligevel for retten, men endte med forlig.

I 1750'erne er der ikke mindre end 3 »Kirurger« i Grenå. Først Wulf, der kaldes amts-kirurgus og sikkert må have været eksamineret. Dernæst en »Operateur« Casperius Drewitz. Og endelig Johan Gotfred Witmar, der tidligere havde boet på Mejlgård.

En brokoperation

Sidstnævnte, der åbenbart var begynder i faget, forsøgte at operere for brok, men slap i hvert fald i et bestemt, dokumenteret tilfælde meget dårligt derfra. Den pågældende patient erklærede senere i retten, at han havde indtryk af, at Sr. Witmar »aldrig havde lært eller tidligere exerseret Brok Snider Professionen, men har betjent sig af mig arme Menneske som en Lære-Klud«. ¹⁾

Patienten var en ung mand, Niels Steensen fra Ebeltoft, og »Operationen« foregik hos en kone i Grenå, hvor Witmar logerede. Tilstede var »Apoteker Alberg for at assistere«, men han erklærede senere i retten, at det var første gang han havde overværet en Brok-Skiæring, og at han ikke

heller havde været meget villig til at assistere, da han ej vidste, om han kunne tåle at se derpå. »Al den Assistance, han ydede, var, at han med 2 Fingre tog på det Sted, hvor Mester Witmar skar«.

De første 8 dage efter operationen kom Witmar morgen og aften og forbandt patienten, senere besøgte han ham med nogle dages mellemrum. Da patienten klagede over, at han stadig havde den svaghed, han var opereret for, svarede Witmar »at det blot var Vinde, han kunne fornemme, og ikke den forrige Svaghed«. Men han gav ham dog et brokbind på, da han lå i sengen, og det beholdt han også på, da han kom op. I den sidste tid for bandt konen, i hvis hus han lå, ham 1 eller 2 gange daglig. Hun havde ellers aldrig forbundet nogen patient. Efter at have været oppe et par dage, spadserede han kort efter Helligtrekonger tilbage til Ebeltoft. I forvejen havde han betalt Witmar for operationen.

Kvitteringen lyder: »Nærværende Niels Steensen, som ieg haver antaget at operere for en Herniom Scrotalem dextram [højresider Pungbrok] er nu - Gud ske Lof - lykkelig og velrestitueret og har for samme hans Restitution, Medicamenter og Umage fornøjet mig med 12 Rdl., hvorfor qvitteres. Greenåe, 7. January 1757. J. G. Witmar«. ²⁾ Men operationen havde ikke hjulpet. Tværtimod! Den stakkels mand kom atter til Grenå. Han henvendte sig nu til dr. Drewitz og ville påny skæres for brok. Drewitz efterså da »hans Skade, og befandtes Hullet, som var skåret på hannem så overmåde langt og bredt, at han måtte forundres derover«. »Hullet var fuldkommen et Kvarter i Længde og 2 Fingre bred. Kødets indenfor var blodigt og så slet ud«. For at det ikke skulle hedde sig, at Dr. Drewitz havde skåret Patienten påny, uden at det behøvedes, sendte han ham først sammen med 2 vidner til apotekeren, som havde været til stede ved den første operation, med bøn om at syne såret. Apotekeren ville ikke have med sagen at gøre. Derpå sendtes han til Witmar, der undersøgte ham, men benægtede, at det var den skade, han havde skåret ham for. Vidnerne var to håndværkere, som mange gange før havde assisteret Drewitz ved broksniden. De erklærede senere i retten, at de så, at Niels Steensen havde et stort brok i højre side, og at tarmene var synlige og hængte ham langt ud af livet, samt at det var kendeligt, at han kort forinden havde været opskåret.

Dr Drewitz foretog så en ny operation. Tilstede var de omtalte mænd: Thomas Tobaksspinder og Erik Hattemager, som plejede at assistere ham ved broksskæring.

Drewitz erklærede senere derom i retten: »Det befandtes ..., at Patienten kort forinden var skåret på samme Side, som han endnu havde Brocket, nemlig på Latin kaldet Hernia intestina eller på Dansk Tarm-Broch«. Det viste sig endvidere, »at ved den første Operation var ikke noget separerit ej heller gjort og et Fraslag (?), langt mindre punkterit, og altså var det en Umulighed, at Tarmene kunde blive tilbage i Livet, men måtte kyde frem absolut, om end Hullet aldrig havde været så godt lægt«. »Følgelig var

det uomgængeligt fornødent, at Patienten atter måtte lade sig opskiære, hvis han nogen Tid skulle få sit Helbred - det han nu næst Guds Hjælp formedelst Dr. Drewitz Operation haver erlanget«. Den sidste erklæring er ordlyden af de to vidners udtalelser.

Operationen foregik i Thomas Tobaksspinders hus, hvor Dr. Drewitz havde sin bolig. Thomas vidnede for retten, »at Dr. Drewitz opvartede [d.v.s. besøgte] sine Patienter flittigt, tilså skaden tvende Gange daglig fra den Tid, de var skåret og 3 á 4 Uger derefter, indtil de var nogenlunde restitueret. Derefter med 3 á 4 Dages Mellemrum, ind til de kom op». Thomas havde været »assisterlig» ved 20 á 30 Tilfælde af Skiæring hos Brochsneider Dr. Drewitz«.

Sagen var for retten i september måned, da Niels Steensen forlængst var kommet sig, og drejede sig om, at Witmar skulle tilbagebetale det modtagne honorar og betale en erstatning.

Da Steensen henvendte sig til Witmar erklærede denne sig villig til at »tilbagebetale, hvad han havde fået og mere til, hvis det virkelig var så, at Patienten har fået Skade, der hvor han havde skåret ham«.

Således var forholdene på det medicinske område i Grenå i tiden til hen imod 1750. Disse badskærer operateurer og broksnidere tog sig af årede folk og gav dem »Vunde-Drik«. De barberede, klippede, årelod, satte kopper og opererede for brok. Som det ses af nogle af de nævnte eksempler kurerede de også både indvortes og udvortes sygdomme, tit med meget underlige midler.

Eksempler på andre operationer

En broksneider i Århus forklarede for denne bys borgmester og råd, hvorledes han med stort held havde skåret for brok, hvorefter patienterne var oppe efter 8-10 dages forløb og ganske raske. Eller hvorledes han havde behandlet et stort hareskår, hvor »Ganen tilmed var ganske sønder« og »kureret og på frisk Fod stillet Patienten på 14 Dage«. Eller hvorledes han ved »en stor Skade af Kræft i Nedermunden havde afskåret den ganske Hage og Lippen til det bare Ben og udi 3 Uger lykkelig og vel det hele coureret, så Patienten aldrig mere havde haft Meen deraf, men fuldkommen Hage som tilforn«. Broksnideren havde nogle af personerne med som vidner, og fra andre af dem fremlagde han skriftlige attester. Borgmester og råd gav ham deres bedste anbefaling og henstillede til landets myndigheder, at de ville »lade ham fri og ubehindret passere til Lands og til Vands, hvor hans retfærdige Rejse nu måtte falde«.

På trods af forordningen indlod disse folk sig vel også på at tilberede visse medikamenter, og hvad de ikke selv lavede, købte enten de eller befolkningen selv direkte på markederne eller hjemme af omrejsende kvak-salvere.

I 1777 oprettedes et embede som districts-chirurgus i Grenå

De første »Læger« her i Grenå, der har haft en lille smule kirurgisk uddannelse. ud over, hvad de havde erhvervet hos deres læremester, er vel nok doctor Drewitz og navnlig Mester Wulf. Sidstnævnte anfører selv, at han i forvejen havde været stadschirurgus i Randers. Disse to virkede altså her i Grenå i 1750 og 60'erne. Dernæst kom Hans Wulff, som ikke har noget slægtskab med forgængeren. Han er vist nok den første læge i byen, der har taget kirurgisk eksamen (i 1776).

I 1777 oprettedes embedet som »Districtschirurgus for Grenå og omliggende Districter«, og heri ansattes Wulff, der allerede i nogle år forinden havde praktiseret her i byen.

Lægevæsenets udvikling i den følgende tid

I de næste 100 år skete på lægevæsenets område ikke nogen egentlig afgørende forandringer i Grenå.

Selvfølgelig forbedredes hele lægeuddannelsen stærkt, således at både embedslæge og privatpraktiserende læger fra 1830 foruden kirurgisk eksamen også havde medicinsk eksamen. Fra dette år var der desuden to læger i Grenå, idet et af byens egne børn, Fr. Chr. Hansen, søn af toldkasserer Fr. Hansen, efter i 1829 at have taget medicinsk embedseksamen nedsatte sig i sin fødeby med bolig i Nederstræde og virkede her til sin død. Der er slet ikke tvivl om, at disse universitetsuddannede læger havde andre og bedre forudsætninger for at kunne betjene befolkningen end de gammel-dags badskærere og Kirurger. Og det er også givet, at de udøvede deres kald på en bedre måde end deres forgængere. De to læger blev fra 1870 til tre, idet læge Selchau nedsatte sig i byen, og fra 1879 til fire, idet der efter Selchaus afrejse kom to nye læger, H. Hammer og A. Neergård.

Sygehuse

Men for nutiden står det som en gåde, at lægevæsenet endnu omkring 1850 var så primitivt, at der endnu ikke fandtes antydning af hospital eller sygehus i byen. Imidlertid eksisterede der hverken i befolkningen, hos lægerne eller i kommunal bestyrelsen nogen forståelse af dette problem. Som direkte følge af et lovbud indrettedes ganske vist i 1856 ved Havnevejen, ganske tæt ved Kejserbækken et Kolerlazaret. Det var udelukkende beregnet til at dæmme op mod de med rette frygtede koleraepidemier, som flere gange hjemsøgte landet og da navnlig hovedstaden. Heldigvis fik kolerasygdommen ikke videre udbredelse i Grenå, og det lille bitte lazaret benyttedes til »Epidemihus«, indtil et virkeligt epidemihus byggedes i 1889.

I 1857 forelå fra amtet en skrivelse til Grenå Kommunalbestyrelse og fattigkommission med forespørgsel om, hvorvidt man måtte finde anledning til at indrette et passende lokale til brug til sygehus for købstaden

Amtssygehuset på Grønland 1860-1901. (Foto fra Danske Sygehuse).

og nærmeste omliggende landdistrikt. Kommunalbestyrelsen opfordrede byens to læger til at bistå sig med afgivelse af et svar herpå.

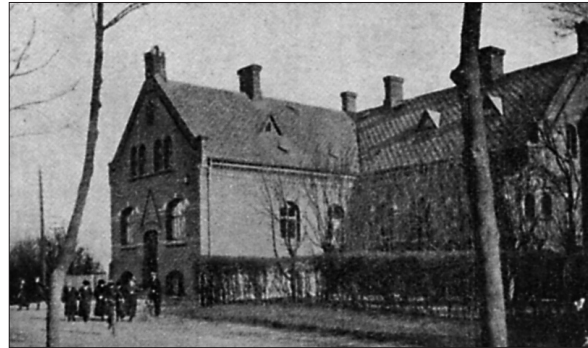
Stor interesse har der nu ikke været for sagen. I januar 1858 rykkede amtet for et svar, men først i juni 1859, altså efter 1½ års forløb, vedtog kommunalbestyrelsen at svare, at fattigvæsenet allerede havde indrettet to stuer i byens fattiggård på Nørregade til sygestuer, og disse formentes tilstrækkelige til at tage imod patienter, som blev taget under behandling for dettes regning.

»Kommunalbestyrelsen finder ingen Anledning til at indrette et sådant Sygehus, som Amtet foreslår i sin Skrivelse. Man kan ej heller indse, at Fordele ved nævnte Foranstaltning svarer til de Bekostninger, som vil være forbundet dermed ... Kommunalbestyrelsen mener ikke, at der er nogen Trang til et Sygehus, fordi de fleste Familier, når det er dem muligt, lader deres syge behandle i Hjemmet ...«. Imidlertid vil kommunalbestyrelsen dog ikke ganske afvise at deltage i tilvejebringelse af et sygehus, men tilbyder at ville afholde 1/8 af udgiften til anlæg og drift, når amtet vil betale resten. Denne brøkdelen svarer til, hvad byen betalte af retsvidnernes lønninger. Desuden ville byen ikke være uvillig til at yde gratis byggegrund. ¹⁾

Efter denne afvisning vedtog amtet selv at indrette sygehus, idet man i 1860 lejede, senere købte den lille bindingsværks hjørnebygning på Grønland, som endnu eksisterer. Her var amtssygehuset fra 1860 til 1901.

Endnu så sent som i 1876 svarede Byrådet på en fornyet skrivelse fra amtet, at man »i Henhold til de af Stiftsfysikus anførte Grunde ikke kan anse et Sygehus her i Grenå for nødvendigt i den omhandlede Retning«. ²⁾ Og sandt nok, erfaringen fra sygehuset på Grønland, hvor en tidligere skomager, A. Meilstrup og hans hustru udgjorde hele personalet, og hvor belægningen ikke var ret stor, opfordrede ikke til at gå videre i sagen. I 1889 byggedes på Havnevejen et epidemihus med forholdsvis moderne indretning, men først i 1898 enedes byrådet og amtet om at opføre et virkeligt sygehus som nabo til epidemihuset. Byens distriktslæger, altså først Poulsen, senere Michelsen og Giersing blev automatisk tillige sygehuslæger. Men ingen af dem havde nogen speciel kirurgisk uddannelse. Sygehuset var ikke »populært«, og dets anvendelse var forholdsvis beskeden. Først da der ved Giersings afgang i 1914 ansattes en specielt uddannet sygehuslæge, medens embedslægens arbejde henlagdes til en kredslæge, blev sygehuset på

Amtssygehuset ved Havnevejen 1900-1922.
(Foto for Danske Sygehuse).

Havnevejen for småt. Forresten var det forlængst ganske utidsvarende.

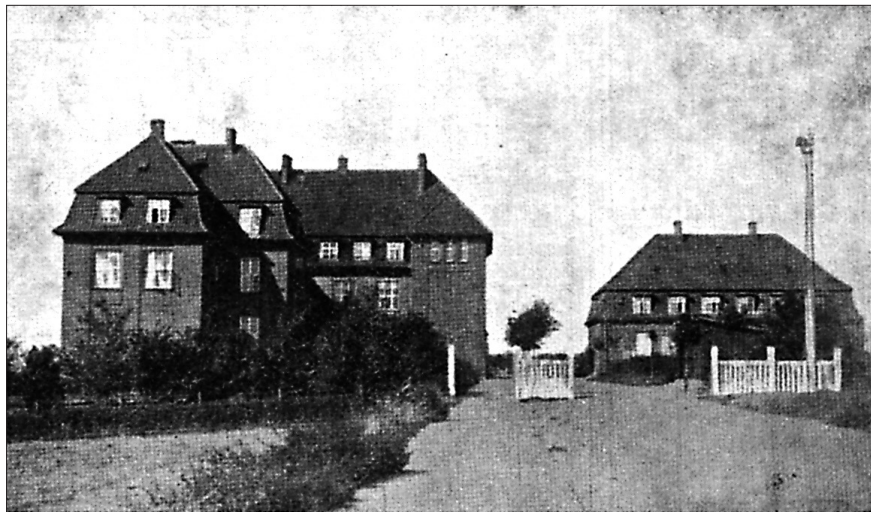
Den tilstrømning, der fandt sted allerede ganske kort efter, at den nye sygehuslæge, nuværende overlæge Axel Klindt, i 1915 ansattes, bevirkede, at alle rammer sprængtes i løbet af ganske få år. I 1916 vedtog amt og kom mune i forening at opføre et nyt, moderne sygehus, »når Tiden var inde«. Verdenskrigen forhalede imidlertid dagen, og først i 1922 indviedes det store nye sygehus på Bavnhøj.

Om sygehussagens nærmere enkeltheder om sygepleje m.m. se II halvbind. (Jubilæumsskriftet).

Hverken bøn til gud eller lægehjælp kunne frelse

Som et kuriosum anføres her en lille meddelelse fra Grenå Avis for 28. maj 1850.

Amtssygehuset ved Bavnhøjbakkens fod 1944.

»Avertissement På en Lystvandring fra Grenå til Ulstrup kom Hr. Georg Kaiser d. 15. ds. til mig og blev her Natten over. Men uventet tilråbte Skjæbnen ham: Stat stille, Vandringsmand! og find her din Grav! En flere Dages hæftig Blodstyrning overfaldt ham, og hverken Bøn til Gud eller Lægehjælp kunne frelse ham. Han døde her i Morges tidlig Kl. 3. Med Vemod bringer jeg hans Familie og Venner dette Budskab. Lesagergård, d. 23. Maj 1850. C. C. Walther«. Kaiser havde været mejeribestyrer på Katholm. Herregårdene havde den gang selv deres mejeri. Kaisers enke bosatte sig i Grenå og byggede i 1864 et hus yderst på Grenå grund ved Havnevejen, nabo til Skelbækken mellem Grenå og Bredstrup. Det er efter min mening efter hende, at bækken efterhånden blev kaldt »Kejserbækken«.

Sygekassen

For at gøre det muligt for småkårsfolk at sikre sig en lille hjælp til læge og medicin i sygdomstilfælde, stiftedes allerede i 1860erne en sygekasse i Grenå. Initiativet udgik fra drejer Svend August Tolboe, som i forening med skipper og sejlmager Chr. Flørnæs havde besluttet at forsøge på ved ugentlige bidrag på 4 skilling at grundlægge en Syge- og Lånekasse for Grenå Købstad.

7. oktober 1867 afholdtes et møde, hvor foreningen stiftedes, og hvor et udvalg nedsattes til at udarbejde love o.s.v. Dette kom til at bestå af sognepræst C. U. Dantzer, kordegn Johannsen samt fire håndværkere, hvoraf de to var nævnte Tolboe og Flørnæs. Som foreningens formål fastsattes: at yde de medlemmer, som begærede det, dels en ugentlig understøttelse i sygdomstilfælde, dels mindre lån for en kortere tid.

I lovens § 6 fastsattes, at »den ugentlige Sygehjælp ydes de Medlemmer, der begærer det, såvel ugifte som gifte, og blandt disse sidste, hvad enten det er Manden eller Hustruen, som er syge, uagtet de i ugentlig Bidrag tilsammen kun erlægges een Portion« - det vil altså sige 4 skilling.

I § 7 siges, at den ugentlige understøttelse udgør 1 rdl. 3 mark, [altså 3 kr. i nutidsmønt]. Gifte kvinder får dog kun 1 rdl. om ugen. Angående lånekassen bestemmes, at hvad der findes i behold i foreningens kasse udover 25 rdl. til løbende udgifter, kan udlånes til medlemmerne i mindre summer fra 2. indtil 5 rdl. for i det højeste 3 måneder mod 4 pct. rente og behørig kaution.

Bestyrelsen kom til at bestå af de nævnte 6 medlemmer, og pastor Dantzer valgtes til formand. Allerede i 1869 fratrådte Dantzer på grund af svagelighed. I hans sted indvalgtes i bestyrelsen skoleinspektør H. Reventlow. Han valgtes straks til formand og forblev i denne post til sin død i 1897. Med en overordentlig interesse og kærlighed til sagen var han den ledende kraft og har sin store part af æren for, at foreningen fra den meget ringe begyndelse i tidens løb blev en institution af virkelig betydning for medlemmerne og samfundet.

Pastor Dantzer,
Sygekassens formand 1867-69.

I 1871 traf foreningen en overenskomst med byens læger, hvorved der fastsattes en betaling for lægehjælp i sygdomstilfælde på 2 mark 8 skilling [= 85 øre] pr. sygdomsuge for hver patient. Året efter oprettedes en særlig kasse for medicinnydelse. Bidraget var 2 sk. om ugen, og apoteket gav medlemmerne 20 pct. rabat. Foreningens samlede indtægt var nævnte år 509 rdl., medens udgiften var 650 rdl. Der var altså dette år et underskud på 141 rdl. Lånekassen har derfor næppe haft stor betydning i den tid.

Fra 1875 indførtes de nye møntbenævnelser. Kontingentet blev herefter 12 øre om ugen til Sygekassen og 5 øre om ugen til medicinkassen for gifte og henholdsvis 8 og 4 øre for enker og enlige kvinder. Samtidig ansattes lægehonoraret til 1 kr. ugentlig for hver patient. Nogle år senere vedtoges at begrænse ydelse af læge og medicin til højst 4 uger i løbet af ét år for samme sygdom.

Sygekasseloven

vedtoges 5. august 1892. Den indeholdt bl.a. den meget vigtige bestemmelse, at staten fremtidig ydede bidrag til statsanerkendte sygekasser. Da foreningen i Grenå selvfølgelig søgte statsanerkendelse med de tilskud og andre fordele, som fulgte dermed, måtte forskellige af dens paragraffer ændres. Bl.a. ophævedes lånekassen, som var uforenelig med lovens bestemmelser.

Fra 1. januar 1893 blev Grenå Sygekasse statsanerkendt og lovene omformet i henhold dertil. - Fordelingen af statens tilskud var i den første lov således, at der ydedes 2 kr. pr. medlem samt $\frac{1}{5}$ af det samlede medlemsbidrag. Kassens første statstilskud, der modtoges i 1894, var 984 kr.

I 1897 afgik formanden, skoleinspektør Reventlow ved døden. I 28 år havde han været foreningen en energisk og dygtig leder. Hans efterfølger blev ølhandler P. Toubro, der havde været medlem siden 1875 og som pålideligt og samvittighedsfuldt ledede foreningen i de følgende 25 år indtil 1922. Også i hans formandstid skete der år for år fremskridt. Bl.a. forhøjedes pengehjælpen fra 50 til 70 øre daglig. Foreningen traf overenskomst med bestyrelsen af det i 1900 opførte sygehus på Havnevejen. Den første sygehusregning var på 16 kr. 80 øre for hele regnskabsåret. Beløbet var for et medlems ophold på sygehuset i 21 dage.

I 1903, altså 10 år efter sygekasselovens ikrafttræden, var medlemstallet steget til 349. Ved 50 års stiftelsesfesten i 1917 var det næsten tredoblet og udgjorde omtrent 1000 medlemmer. Få år før (i 1911) havde Sygekassen for første gang modtaget kommunetilskud, som udgjorde 400 kr. for et år.

Skoleinspektør H. Reventlow,
formand 1869-97

Ølhandler P. Toubro,
formand 1897-1922

I 1922 fratrådte P. Toubro som formand og efterfulgtes af blikkenslager J. Johansen. Ved samme lejlighed oprettedes fast kontor med bestemt kontortid, og maler Louis Udsen ansattes som forretningsfører. Efterhånden kom Sygekassen til at yde hjælp i flere og flere tilfælde: Massagebehandling med $\frac{2}{3}$ af udgiften, halv medicinnydelse, $\frac{3}{4}$ af udgiften til tandpleje, radiumsbehandling, hjemmesygepleje, begravelseshjælp o.s.v. Det kan faktisk siges, at der snart ikke er noget punkt på sygdommens område, hvortil kassen ikke har udstrakt sin virksomhed og yder hjælp og bistand.

Det mest afgørende bevis for sygekassernes betydning og på den værdi, man fra lovgivningens side tillægger dem, er den omstændighed, at det ved lov om folkeforsikring af 20. maj 1933 ligefrem er gjort til pligt for alle, fattige som rige, at være bidragydende medlem af en statsanerkendt sygekasse. ¹⁾

Grenå Sygekasses formand er siden 1942 faktor Hagen Christensen, som afløste blikkenslagermester J. Johansen, der samtidig blev forretningsfører. Kassen har nu 3600 nydende medlemmer. Dens driftsregnskab er på ca. 172.000 kr. Men desuden findes i Grenå Tekstilarbejdernes Sygekasse med 850 medlemmer og et driftsregnskab på 65.937 kr. ²⁾

Fortegnelse over distriktskirurger og distriktslæger i Grenå

med nogle personal historiske oplysninger. I øvrigt henvises til Bind B, hvor de fleste af dem er omtalt udførligt på det sted i byen, hvor de havde bopæl.

1) Ca. 1744-69 (†), Chirurgus Friderich Wulf. Død i Grenå (begr.

En regning fra 1893

til Sygekassen fra distriktslæge Poulsen. Regningen er på 227 kr. 18 øre for ½ år, og så gør Poulsen endda undskyldning for, at den på grund af »usædvanlig mange langvarige Sygdomstilfælde er blevet så høj, hvad næppe oftere vil ske«. Ydermere tilføjer han meget libere, at hvis Sygekassens formand, skoleinspektør Reventlow, havde noget at rette deri, så var det fuldkommen overladt til ham. (Efter Grenå Sygekasses Jubilæumsskrift 7. oktober 1927).

Til de Højheldede Herrer Store

for med Regningen til Sygekassen, der på Grund af usædvanlig
 mange langvarige Sygdomstilfælde (1/2 1.2.4-9.1.) i denne Fødselsår er bleven
 for høi, hvad næppe oftere vil ske.

Jeg gjør nu Regningen op følgende: 1291 Sygedage = Kr. 184. 42

for 45 uger Sygebetænkning - 45 Kr. for hver uge: 45. 00

<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%;">1/2 5 - 1205 - 14 Øre</td> <td style="width: 50%;"></td> </tr> <tr> <td>28 - 1 - 14 -</td> <td></td> </tr> <tr> <td>33 - 2 - 28 -</td> <td></td> </tr> <tr> <td>35 - 3 - 42 -</td> <td></td> </tr> <tr> <td>44 - 4 - 56 -</td> <td></td> </tr> <tr> <td>45 - 5 - 70 -</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="border-top: 1px solid black;">245 - 5 - 250</td> <td style="border-top: 1px solid black;">Kr. 250</td> </tr> </table>	1/2 5 - 1205 - 14 Øre		28 - 1 - 14 -		33 - 2 - 28 -		35 - 3 - 42 -		44 - 4 - 56 -		45 - 5 - 70 -		245 - 5 - 250	Kr. 250	<p>Tællt Kr. 227. 18.</p> <p>Sæl af de 1/2 uger, hvilke er betalte af samme. Ved oparbejdet Fødselsår til Næst</p>
1/2 5 - 1205 - 14 Øre															
28 - 1 - 14 -															
33 - 2 - 28 -															
35 - 3 - 42 -															
44 - 4 - 56 -															
45 - 5 - 70 -															
245 - 5 - 250	Kr. 250														

6/7 93. *C. R. Arendrup*

3. novemner 1769). G. m. Maren Friderichsdatter (begr. 5. april 1754). Feltskærer i Flandern, Stads-Chirurgus i Randers i 23 år. Ca. 1744 til Grenå.
- 2) Ca. 1769-1817 (†), Hans Wulff. »Født i Eidersted ca. 1743 som Søn af Peder Olufsen Wulff, som levede og døde i Witzworde i Holsten«. Død i Grenå 16. april 1817, (ca. 73½ år gl.). Var i 1772 Eskadronsfeltskær i Randers, 1774 Chirurgus på Grevskabet Scheel [nu Sostrup] 1776 chirurgisk Eksamen. I 1777 oprettedes Embedet som Districtschirurgus i Grenå, i hvilket Wulff ansattes. 1804 forligskommissær for Nørre Herred. Gift 4 gange.
- 3) 1817-37. Andreas Severin Wellerop. Født ca. 1782, d. 28. oktober 1859. Han var student og havde i 1808 bestået chirurgisk eksamen. Var derpå en tid regimentschirurg i Lemvig, før han i 1817 ansattes i Grenå og tilhørende distrikt. I 1837 forflyttedes han til Randers som distriktslæge og blev der, også efter at have taget sin afsked. justitsråd. G. m. Ane Elisabeth Schmid t, død 4/g 1849,
- 4) 1837-56. Christian Rasmus Arendrup. Født 16. marts 1803 i Næstved, død i Odense 31. januar 1871. Cand. med. 1830. 7. juni 1833 garnisonskirurg i Frederikshavn. 24. juni 1837 distriktslæge i Grenå. 22. november 1856 stiftsfysikus i Odense. Justitsråd. G. 30. oktober 1831 m. Nanna Marie Henne, f. 1811, d. 1899.

Arendrup havde en meget stor børneflokk: 14 levende børn, hvoraf 9 sønner. Og hvad mere var, de fleste af dem var ganske overordentlig godt begavede og kom frem til meget fremragende stillinger, dels i Danmark, dels i udlandet, nogle som militære, andre som læger. Som følge af de mange børn, der var i ægteskabet, var det meget naturligt, at Arendrup var en af de borgere, der stod i spidsen for at få oprettet en privatskole i Grenå som forberedelsesskole for drenge til optagelse i latinskoler og et »Institut« for piger.

Om Arendrups kvalifikationer som læge er det ikke let at have nogen mening nu. Jeg har hørt sige, at han var noget bøs og hårdhændet, men det var jo næsten alle datidens læger. Hans betydelige avancement må vel være en vis garanti for dygtighed i faget og evner som administrator. Og forresten tyder enkelte små træk på, at Arendrup virkelig har været en mand ud over det almindelige. - Som et kuriosum kan det anføres, at Arendrup i 1849 lod opføre Bavnhøj møllen på en lille parcel af byfogedjorden, som han købte. Den bortforpagtedes og solgtes senere. Det var efter sigende for at drille Møller

C. R. Arendrup,
 Distriktslæge i Grenå 1837-56

Rødkjær på Sønder Mølle, som han var blevet uven med.

- 5) 1857-80. Schach August Steenberg. Født 5. september 1808 i Gjerlev ved Frederikssund, død 27. december 1885 i Frederiksberg. Kir. Eks. 1838. Derpå bataillonskir. og underlæge i 10 år. 14. marts 1848 distriktslæge i Skagen. 22. januar 1857 i Grenå og tillige læge ved Amtssygehuset her. Afsked som justitsråd 16. august 1880. Praktiserede på Frederiksberg til sin død. G. 25. november 1848 m. Kathrine Elisabeth Lemvig.

Doktor Steenberg købte i 1867 den østre halvdel af »Gl. Gæstgivergård« på Storegade og omdannede den til privatbolig. Det var den festsal, som Winding i slutningen af 50erne havde ladet opføre. Ved hans afrejse fra byen solgte han gården til sognekaldet, som indrettede den til Præstegård. Steenberg og Hustru oprettede et legat på 2000 kr., hvis renter uddeles til personer, som »ved Sygdom er komne i Nød«.

- 6) 1880-97 (†). Magnus Christian Lund Poulsen. Født i Kolding 11. april 1827 som søn af regimentsdyrlæge A. M. Poulsen (samt dattersøn af distriktskirurgus J. Kramer i Würtemberg). Død i Grenå 30. december 1897. Deltog som underlæge frivilligt i krigen 1848-50. Kolerarlæge i Kbhvn. 1853. Cand. med. 1854. Praktiserede i Lemvig og i Ydby og blev 4. september 1865 distriktslæge med bolig i Nørre Saltum, hvorfra han forflyttedes til Grenå 28. maj 1880. G. 1) 1855 m. Susanne Helene Agerbek, d. 1862. G. 2) 1863 m. Elisa Cathrine Lund, d. 1889. Distriktslæge Poulsen døde af et hjerteslag 70 år gammel.

Han havde, som han plejede lørdag af ten, spillet whist i »Risten«, blev utilpas og måtte følges til sit hjem, hvor han døde ud på morgenstunden. Ved hans død skrev en af hans venner en nekrolog, som vistnok er en ganske objektiv levnedstegning: »Gamle Doktor Poulsen var blandt Kolleger anset for at være en meget dygtig Læge og var som Menneske en Hædersmand, der vil blive savnet af mange. Trods sine 70 År var han åndsfrisk og livsglad, så mangan ung måtte misunde ham. Han havde en stor Praksis og var højt

S. A. Steenberg,
Distriktslæge i Grenå 1857-80.

M. Poulsen,
Distriktslæge i Grenå 1880-97

skattet som Læge, særlig vil mange Småfolk mindes ham med Taknemmelighed. Han kunne på de gamle Lægers Vis være noget buldrende, men han kendte ikke til at skåne sig selv, når der var noget alvorligt på Færde. Han var en hjertensgod Mand, der altid var rede til at tale den forurettedes Sag, selv om han derved skulle pådrage sig Ubehageligheder fra anden Side«. ¹⁾

- 7) 1898-1900 (†) Marcus Christian Vilhelm Michelsen. Født 28. januar 1841 i Agerholm ved Thisted, hvor faderen var præst, d. 6. november 1900. Student 1861. Underlæge i hæren under krigen i 1864. Cand. med. 1868. Prakt. læge i Hjørring 1870. Distriktslæge i Grenå 1898. G. 1882 m. Henriette Møller.

Michelsen var af udpræget lægefamilie. 4 af hans onkler og en af hans brødre var læger. Hans virksomhed i Grenå blev af kort varighed, idet han efter kun 21 års forløb døde under et midlertidigt ophold i København.

- 8) 1901-1915. Ove Malling Giersing. Født 19. oktober 1846 i Køge, søn af stiftslæge Ove Malling Giersing (samt dattersøn af statsminister Ove Malling). Død 12. marts 1918. Cand. med. 1872. Prakt. læge først i Hovedgård ved Horsens til 1889, dernæst i Sønderø ved Odense. 1895 distriktslæge med bolig i Saltum. Forflyttedes til Grenå 26. januar 1901. Tillige sygehuslæge ved Amtssygehuset. G. 18. maj 1874 m. Thomine Lucie Muller (søster til komponisten P. E. Lange-Muller).

Da loven om embedslæger vedtoges, trak Giersing sig fra 1. april 1915 tilbage og rejste til København, hvor han privatiserede til sin død. Som kredslæge for Nørre Djursland ansattes derefter 27. marts 1915 Holger Trautner, som allerede fra 1894 havde praktiseret i Grenå. Som sygehuslæge ansattes nuværende overlæge Axel Klindt.

O. M. Giersing,
Distriktslæge i Grenå
1901-15.

Afdøde praktiserende læger

som i længere tid har virket i Grenå.

- 1830-1852 (†). Frederik Chr. Hansen, født i Grenå ca. 1798, søn af toldkasserer Fr. Hansen, død s.st. 27. marts 1852. Cand. med. 1829. Læge i Grenå 1830 til sin død.

Da borgerrepræsentationen i 1838 oprettedes, valgtes læge Hansen som dens første formand. (Se Bind B).

- 1849-1893. Johan Christian Richter, født i København 25. juli 1816, søn af silke- og klædekræmmer H. V. Richter. Død i Vejen Præstegård 11. januar 1903. Få år efter at være blevet student rejste Richter til Amerika, men kom senere tilbage til København og fuldendte sine studier. Cand. 1847. Deltog i Treårskrigen som mi-

litær skibslæge. I 1849 nedsatte Richter sig i Grenå på opfordring af en del borgere, som muligvis ikke var tilfredse med Arendrup, og som i hvert fald ønskede at få en ung læge til byen. Richter fik snart en betydelig praksis. Han deltog i en lang periode meget i byens selskabelige liv og foreningslivet. Han var en af de ledende indenfor musikforeningen og sangforeningen og var en udmærket dilettantskuespiller og sanger. Og så i det politiske liv var Richter stærkt interesseret, tilhørte nærmest det national liberale parti og var flere gange valgt til valgmand for Grenå by ved landstingsvalgene. Læge Richter var gift (1849) med Amalie Balling, som døde allerede 1874. Efter den tid førte Richter en mere tilbagebagnettrukket Tilværelse. I 1893 forlod han Grenå og flyttede til Vejen, hvor Sønnen John Richter var Præst. Her levede han sine sidste 10 år.

J. C. Richter,
læge i Grenå 1849-93

1870-79 Otto Henrik Selchau, født 23. juni 1844 i Rudbjerg ved Hjørring, død 14. februar 1928 i Randers. Cand. med. 1868.

Efter i et par år at have haft praksis i Nimtofte, flyttede Selchau i 1870 til Grenå, hvor han forblev til 1879. I resten af sin levetid førte han derefter en meget omskiftende tilværelse. Han var først en kort tid læge på Frederiks Hospital i København og var derefter uden virksomhed i en Årrække på grund af sygdom. I 1893 læge i Silkeborg, senere i Hinnerup, Hadsund og Randers, hvor han praktiserede til sin død. Selchaus første hustru, Agnes Rønsholt, døde allerede i 1872 efter 3 års ægteskab. Og Selchau blev gift 2. gang i 1875 med Elise Marie Lütken, datter af godsforvalter, Kanceliråd Lütken i Grenå.

O. H. Selchau,
læge i Grenå 1870-79.

1879-1916 (†). Arthur Hjalmar de Neergård, født 24. april 1846 på Julianeholm ved Randers, søn af godsejer P. C. de Neergård, død i

Grenå 22. april 1916. Cand. med 1874. Reservelæge i hæren. Læge i Brønderslev 1879. Læge i Grenå 1879. Jernbanelæge. Flere gange konst. distriktslæge. Gift 27. juli 1877 m. Julie Ulrikke Marie Kold. En af læge Neergårds fritidsinteresser var arkæologi, og han erhvervede sig i årenes løb en meget betydelig samling af oldsager fra Djursland. (Se i øvrigt Bind B).

1879-1900 Haldor Gorgus Vøggur Hammer, f. 20. oktober 1852 i København, søn af pastor T. Hammer, der senere blev præst i Karlby. død i Brabrand 9. september 1915.

Cand. med. 1878. Efter et ganske kort ophold som praktiserende læge i Karlby nedsatte han sig i 1879 i Grenå, hvor han vist nok overtog læge Selchaus praksis. Han forblev i Grenå til maj 1900 og flyttede derefter til Brabrand ved Århus, hvor han praktiserede til sin død. Ugift.

Hammer var i 80erne og 90erne byens mest søgte læge og havde navnlig en meget stor landpraksis. Næsten hele befolkningen i Nørre Herred var hans klienter, og han var særdeles afholdt.

Hammers frifidsinteresse var sportsfiskeri, og det var den almindelige mening i byen, at når han valgte at flytte til en langt mindre praksis, stod det bl.a. i forbindelse med Brabrand Sø, der bød på rig lejlighed til lystfiskeri.

1900-1930 (†). Carl Vilhelm Ilsøe, født 23. oktober 1871 i Harritslev skole ved Randers, død i Grenå 10. maj 1930. Efter i et par år at

A. de Neergård,
læge i Grenå 1879-1916 (†).

H. Hammer,
læge i Grenå 1879-1900.

have studeret jura gik Ilsøe over til medicinen og blev cand. med. 1898. Han var derefter resevelæge i Ørsted, hvor han lærte sin senere hustru, Dagmar Frandsen, datter af distriktslæge J. A. Frandsen, at kende. I 1900 kom han til Grenå og overtog læge Hammers Praksis. Ilsøe nåede hurtigt samme popularitet som sin forgænger. Han fik en meget betydelig praksis, og ved sine fremragende menneskelige egenskaber, stor hjælpsomhed og et uforligneligt humør var hans sygebesøg altid en betydelig oplivelse for patienterne. På grund af den store praksis havde Ilsøe i en årrække kompagnon, først svogeren, læge Bendix Krogh, senere da Krogh i 1919 flyttede til Skanderborg læge Herfelt.

Efter 30 års virksomhed i Grenå døde læge Ilsøe midt i sit arbejde uden forudgående sygdom af et hjerteslag kun 58 år gammel. - Han var en af byens mest populære borgere, men deltog bl.a. på grund af optagethed af sin store praksis - ikke i det offentlige liv. Gift 8. september 1900 m. Dagmar Frandsen.

1894-1923. Holger Petersen Trautner, f. 4. juli 1868 i Stiftsbjergby ved Holbæk, hvor faderen var købmand. Død i København 31. januar 1942. Cand. med. 1892. Skibslæge. Opholdt sig i Hamburg under koleraepidemien. Læge i Grenå 1894. Kredslæge 27. marts 1915. Han rejste i 1923 til Skanderborg som amtslæge, søgte afsked 1936 og flyttede derefter til København, hvor han døde. Gift 23. november 1894 med Marie Budtz-Jørgensen.

Læge Trautner havde ved siden af sin lægegerning mange alsidige interesser. Bl.a. var han stærkt politisk interesseret. Han var i ad-

H. Trautner,
læge i Grenå 1894-1923.

C. Ilsøe,
læge i Grenå 1900-1930 (†)

skillige år formand for det konservative folkeparti i Grenåkredsen og var ved et valg årtiets folketingskandidat.

Grenå Apotek 1744-1944

I foregående afsnit er fortalt, at Grenå i 1744 fik sit første apotek. Det oprettedes af

1) 1744-50 August Ludvig Steube. Han var født i Fredericia, søn af Johan Daniel Steube. Om hans uddannelse o.s.v. kendes intet. Men han beretter selv i sin ansøgning, at det var efter opfordring af landfysikus, dr. med. F. O. Briand de Crevecouer i Århus og af andre gode venner, at han agtede at nedsætte sig i Grenå.

Steube fik Bevilling som Apoteker i Grenå 18. december 1744. Byens nuværende apoteker fejrede 200 års jubilæet ved udsendelse af et festskrift, skrevet af nærværende bogs forfatter, hvori er fortalt udførligt om apotekets historie i de forløbne 2 århundreder. Nedenstående er et kort uddrag deraf.

Steube købte i begyndelsen af 1745 en gård på Torvet af major Hoff på Hessel. Den lå, hvor nu Rådhuset ligger. Det var den gård, som tolder Mads Lysholt tidligere havde ejet, og som herren til Hessel havde købt af Lysholts Svoger, der havde overtaget den for Gæld. Hoff måtte dog lade der meste af købesummen, nemlig 220 rdl., blive stående som prioritet i gården. Her indrettede Steube så i løbet af 1745 byens første apotek.

Byens Rådhus. Her lå den gård, hvori Steube i 1744-50 drev byens første apotek.

Steubes apotek på Torvet

Det var en vanskelig opgave, Steube havde påtaget sig. Byen og omegnen var kun vant til at forsyne sig med »Medicin« fra omrejsende kvaksalvere eller fra Århus og Randers, og forbruget var for ringe til at give en fast bosiddende apoteker udkommet. Som næsten alle borgere i de dage havde, apotekeren også avlsbrug. Han skaffede sig desuden andre indtægter, bl.a. dyrkede han tobak.

Justitsprotokollen fra 1748 oplyser, at han i dette år havde dyrket 5.200 pund tobak på sine marker.

Men indtægterne slog alligevel ikke til. Panteprotokollerne viser, at han måtte gøre lån på lån. I 1748 indsendte han endogså ansøgning til kongen om et lån af den kongelige kasse eller - såfremt dette ikke kunne bevilges - om »i 20 År at få tillagt 200 Rdl. årlig af Byens Konsumtion imod at stille Sikkerhed for. Beløbet«. Det førte ikke til noget. Det sidste lån på 98 rdl. fik Steube i 1749 af faderen i Fredericia. Da var der overhovedet intet mere at pantsætte, alt var belånt til toppen.

Så måtte Steube opgive håbet om at få apoteket i Grenå til at gå. Han indsendte 8. april 1750 gennem amtmanden en ansøgning til kongen om at måtte oprette et apotek i Århus og få privilegiet overført dertil. Såvel Steube selv som amtmanden fremhævede, at betingelserne - uagtet Århus i forvejen havde ét apotek - var betydelig bedre der end i Grenå. »Århus havde 2 Doctorer, 2 Kirurger og 1 Operateur, medens hverken Grena eller Ebeltoft har nogen af Delene, hvorfor Befolkningen næsten altid søger til Århus, når der er Brug for Læge og Apoteker«. Ansøgningen bevilgedes ikke straks, men Steube fornyede den få måneder efter, stiftamtmanden anbefalede og bevidnede, at apotekeren sad i vidtløftig gæld, og 19. juni 1750 fik Steube så den ønskede bevilling og forlod Grenå.

I Århus købte Steube jfr. Basballes Gård på Vestergade og indrettede der et apotek. Det er det nuværende Svaneapotek. I 1752 takker han kongen for flyttetilladelsen og meddeler, at apoteket nu er i fuldt Sving. Men han beklager sig samtidig over sine dårlige økonomiske kår. Han mener, at to apoteker er for meget i Århus og andrager frækt og frimodigt - om at måtte få eneret som apoteker i Århus, når Løveapotekets ejer, der den gang var syg, afgik ved døden. Selvfølgelig erklærede han sig rede til at afkøbe enken inventar, varer o.s.v. og yderligere tilbød han at skænke 200 rdl. til Domkirken for at opnå privilegiet. Det var forgæves. Løveapoteket gik over til en anden ejer, og i 1756 var Steube fallit. Han rejste til København, hvor han senere døde som »forhenværende Feltapoteker«. ²⁾

Så trange var kårene for den mand, der oprettede både Grenå Apotek og Århus Svaneapotek. På ham bekræftes visselig den gamle sandhed, at der skal et godt held til at få et foretagende til at gå, som begyndes helt fra bar bund.

Ved Steubes afrejse fra Grenå solgtes gården på Torvet, og byen stod nu

igen nogle År uden apotek. Men selv om folks trang ikke havde været stor nok til at holde et apotek i gang, da det eksisterede, så følte det dog som et savn at det var borte. En af byens egne børn søgte så kgl. privilegium på genoprettelse af et apotek, og det lykkedes ham virkelig at få det til at gå. Den nye apoteker hed

2) 1755-1800 (†) Herman Ponich Alberg. Født i Grenå 1726. Søn af farver Svend Pedersen Alberg og hustru Anna Hermansdatter Ponich. Død 23. maj 1800. Gift i Grenå 8. juni 1759 med Johanne Lasson »af Dragør«. Alberg søgte i 1755 - altså 5 år efter Steubes afrejse kongen om at måtte oprette et nyt apotek i Grenå. Han ved lagde eksamensbevis og henviste til, at »da Medikamenter nu efter Steubes Flytning måtte hentes over 6 Mil borte, ville det være til stort Soulagement for Publico, om et Apotek igen blev oprettet«. Ansøgningen bevilgedes, og privilegium udstededes 5. december 1755.

Apoteket på Søndergade 1756-ca. 1804

Det nye apotek indrettedes i en gård, som lå, hvor nu Søndergade nr. 5 ligger. Den ombyggedes delvis til - måske helt - i 1760erne. Bygningens gårdside står endnu, som da den var apotek. Derimod er facadens bindingsværk over pudset og malet med oliemaling, og de smårudede vinduer er borttaget og erstattet med nye.

Gården Søndergade nr. 5, hvor apoteket var i Albergs og i begyndelsen af A. C. Dahls tid 1755-ca. 1804.

Som nabo mod syd lå »Farvergården«. Farveriet, der lige som apotekernæringen var privilegeret, var oprettet af Ponichs Fader. Her boede endnu hans ældre broder, Engelmann Alberg, som fortsatte farveriet efter faderens død. Gården, hvori apoteket indrettedes, tilhørte moderen og købtes først senere af Herman Alberg.

Den nye apoteker fik mere held med sig end forgængeren. Årsagerne var flere. Dels var jo nu begyndelsen gjort, og folk i Grenå belært om, at hvis man ikke støttede det hjemlige apotek, stod man i fare for, at også dette måtte indgå, og at man da atter stod på bar bund. Dels havde den nye apoteker betydelig bedre økonomiske hjælpekilder end forgængeren, fordi hans familie var velstående og godt kendt i byen. Endelig må det ikke overses, at der nu var fast bosiddende kirurger i Grenå og derved bedre betingelser for et apoteks eksistens.

Apoteker Alberg opnåede efter alt at dømme at skabe sig en jævnt god levevej. Han købte betydelige grunde af naboerne, hvorved han fik indrettet sig en stor have bag huset, hvor han sikkert selv har dyrket en del af de urter, som anvendtes i apoteket, desuden var han ejer af et par gårde andre steder i byen.

På sine gamle dage ansøgte Alberg kongen om, at hans eneste søn og arving,

3) 1800 (†) Svend Henrik Alberg, måtte overtage apoteket efter hans død. Der var imidlertid den kedelige hage ved sagen, at sønnen var uddannet som købmand og ikke som farmaceut. Den gamle apoteker siger selv i sin ansøgning, at sønnen »er oplært ved Handelen og har anvendt al sin Tid ved den. Han har opholdt sig på forskellige Pladser, sidst i Amsterdam i Holland, men har hidtil ikkun haft liden Lykke med sig«. Han var nu kommet til Grenå, og rådstueprotokollen viser, at han netop samme dag, som faderen skrev sin ansøgning til kongen, selv løst borgerskab som købmand. (4. januar 1796).

Apotekeren i Grenå indgiver en bonde medicin. Efter en gammel koloret håndtegning fra ca. 1780 på Grenå Apotek.

Hans hustrus navn, Cornelia Barbara v. d. Rippen, tyder stærkt på, at hun er hollænderinde, og at han altså har bragt hende med hjem fra Amsterdam. Hun døde forresten kort efter i barselseng.

Den gamle apoteker oplyser yderligere i sin ansøgning, at sønnen efter hjemkomsten daglig går ham til hånde i apoteket. Han har lært latin i sin ungdom, kan allerede ekspedere recepter og lægger sig daglig under faderens vejledning efter at lære mere og mere.

Collegium medicum anbefalede andragendet, og bevillingen udstedtes 29. april 1796. Den tillod, at han efter faderens død måtte fortsætte apoteket imod at lade det bestyre af en provisor, »som har bedste Karakter«. Folketællingslisten i Grenå viser, at Alberg som provisor har haft Christian Albert Sadolin, der allerede den gang var en mand på hen ved 60 år og som tidligere havde været apoteker i Vejle.

Svend Henrik Alberg blev imidlertid praktisk talt aldrig selvstændig apoteker, idet han allerede 1 måned efter faderens død, 23. maj 1800 oprettede købekontrakt med en ung mand, A. C. Dahl fra Århus, om overtagelse af apoteket. Selv fortsatte han som købmand og brændevinsbrænder, foreløbig med bopæl i samme gård. Det blev kun af kort varighed. 11 månedersdagen efter faderens død gik også han bort.

Kort efter at være blevet enkemand havde købmand S. H. Alberg giftet sig med sin genboerske, en ganske ung købmandsenke, Katrine Møller, som nu - ikke 26 år gammel - var enke for 2. gang.

Apoteket på Torvet ca. 1804-99

Den nye ejer har åbenbart fundet lokaliteterne på Søndergade utidssvarende. Et par år efter tilbød der sig en lejlighed til at købe en gård på Torvet. Derhen Hyttede han, og der var så byens apotek i de næste ca. 100 år.

4) 1800-34 (†) Christian Anton Dahl. Født i Århus 11. november 1776. Søn af møllejer Friederich Chr. Dahl. Død i Grenå 21. september 1834. Gift 30. november 1803 med Caroline Dorothea Fischer, datter af apotekerens nabo på Søndergade, generalkrigskommissær Christian de Fischer.

C. A. Dahl havde efter at være blevet student fra Århus Latinskole fået sin uddannelse på Svaneapoteket i København og blev cand. pharm. i 1799 med en særdeles fin 1. karakter og bedste eksamen af hele holdet. Han købte næste år apoteket af Albergs arvinger for 2900 rdl., fik kort efter kgl. bevilling og købte så 23. juni 1803 Søren Langballes enkes gård på Torvet for 850 rdl. Gården blev grundigt restaureret, og der byggedes en helt ny længe vestligst i ejendommens have til laboratorium, materialkammer m.m. Bygningen var på 50 alens længde og gik helt igennem fra Storegade til Lillegade. Til dette store byggearbejde og til forbedring af selve apoteket optog Dahl et lån på 4000 rdl. i det Huitfeldske Fideikommis mod pant i hele herligheden, ikke alene gården, men hele apoteket med dets indhold, som var takseret til en samlet værdi af 8.300 rdl.

I 1804 eller 05 flyttede så den unge, nygifte apoteker ind i det nye apotek på byens torv.

I apoteker Hansens besiddelse er endnu en visitatsprotokol, der blev taget i brug af C. A. Dahl straks, da han kom til Grenå. Den første deri indskrevne visitats er afholdt 16. januar 1801, altså få måneder efter apotekets overtagelse. Den foretoges af landfysikus Chr. Ditlev Hahn i Århus. Han skriver: »Ved Visitation af Hr. Dahls Apotek i Greenåe forefandtes Simplicia såvel som Composita (Enkelte såvel som sammensatte apotekerverer.) I et gode - den til een velordnet Apoteks nødvendige Indretning af Laboratorium og Materialkammer istandsættes med det første. Egnens Beboere kan sikre i fornøden Tilfælde betjene sig af Hr. Apoteker Dahls Vahn: i Greenåe, som bevidnes af Hahn.

Greenåe, 16. Jan. 1801«.

Ved visitationen samme efterår er tonen betydelig mere hjertelig: »Med Fornøjelse erfarer jeg ved Apotekets Visitation Hr. Apoteker Dahls Forøgelse af gode Medicamenter i hans Apotek, såvel som Materialkammerets Istandsættelse, hvilket bevidnes af

Greenåe, d. 13. Sept. 1801. Hahn«.

Derefter var der visitats en gang om året eller hvert andet år. Efter overflytningen til det nye apotek skrev fysikus: »1806 d. 28. August visiterede jeg Hr. Dahls Apotek i Greenåe og fandt næst den gode Orden og Reenhed de simple som de sammensatte Lægemedler fortrinlige og gode, hvilket herved bevidnes af Hahn«.

Fra 1818 blev det skik, at såvel byens distriktslæge som byfogeden overværede visitatsen, underskrev visitatsbogen og deltog i den dermed forbundne visitatsmiddag.

Apoteket på Torvet ca. 1874-99.

Apotekerens have

I 1807 solgte apotekeren gården på Søndergade til bødker, senere købmand og brændevinsbrænder Johan Hansen. Derved mistede han sin store have. I stedet for købte han en endnu større have beliggende på hjørnet af Torvet. Den strakte sig helt fra nuværende apotek omkring hjørnet til billedhugger Øvlesens hus på Nørregade. På denne grund havde byens gamle latinskole og præstegård ligget før branden i 1649. Pladsen havde ligget hen i mangfoldige år, og der var først omkring 1800 opført et lille hus på selve hjørnet. Der var vistnok allerede indrettet have før Dahl købte grunden af sin svigerfader, den tidligere nævnte generalkrigskommissær de Fischer. Men Dahl forbedrede den, og han og hans efterkommere hægede om den og holdt den i smuk Stand.

Denne haves østre halvdel fulgte apoteker og dets ejer århundredet ud. Derimod blev den vestlige, hen mod Nørregade liggende Halvdel i 1854 bortsolgt og bebygget. Det er den nuværende købmandsgård m.m.

Apoteker Dahl døde i 1834, kun 58 år gammel. Enken drev i nogle år apoteket med provisor, indtil Sønnen, Chr. Fischer Dahl, der netop blev kandidat i faderens dødsår, havde set sig lidt om og konditioneret på andre apoteker.

5) 1839-67 Christian Fischer Dahl. Født i Grenå 16. maj 1813, død i København 21. juni 1884. Cand. pharm. 1834. G. m. Frederikke Elisabeth de Fischer, datter af slotspræst P. E. de Fischer i Helsingør.

Den unge Dahl havde det sidste år før overtagelsen bestyret apoteket i Grenå for moderen. Dette gjorde han efter en erklæring fra stiftsfysikus Willemos »til Publici og Fysikatets Tilfredshed«. Han søgte derfor om, bevilling til selv at overtage apoteket og fik den 9. marts 1839. To uger efter døde moderen, og Dahl købte apotek og bygning af sine Medarvinger.

Om C. F. Dahl er der grund til at nævne, at han sammen med distriktslæge Arendrup og toldkasserer, ritmester Gether gjorde et stort arbejde for at få tilvejebragt byens første anlæg, det fra 1842, og vistnok selv ydede betydelige bidrag til sagens løsning. Ved flere andre borgers hjælp og ved, at byen afgav en strimmel jord nord for den daværende Randers Landevej, skabtes den første lille begyndelse til »den gamle Plantage«.

Apoteker Dahls eneste datter, Augusta Petrea, ægtede kammerjunker, inspektør ved Klasselotteriet, Carl v. Bülow. Dette har nok været medbestemmende til, at Dahls i 1867 brød op fra Grenå og flyttede til hovedsta-

Apoteker C. F. Dahl 1839-67.

den. Apoteket med tilhørende bygning, have og en jordlod solgtes for 46.000 rdl. til

6) 1867-1902 Niels Frederik Wilhelm Elin Hoffmeyer. Født i Ringkøbing 7. marts 1835, søn af herredsfuldmægtig, senere byfoged i Skagen N. W. Hoffmeyer. Død i Århus 30. december 1910. Cand. pharm 1856. Konditionerede derefter ved et par københavnske apoteker, indtil han i 1867 overtog apoteket i Grenå. Medl. af Grenå Byråd 1873-86 og 1891-96. I 1876 medstifter af Gr. Handelsforening og formand for denne til 1895. Medstifter af Gr. Telefonselskab, Fugleskydningsselskabet, Realskolen, Asylet; Handels- og Kontoristforeningen m.m. I 1884 og 1890 Folketingskandidat i Grenåkredsen, dog uden at opnå valg. R. af D. ved Grenå banens åbning i 1876. Gift 1) 16. november 1864 med Johanne L. W. Frey, f. 29. december 1836, d. 18. juli 1880. Gift 2) 10. maj 1881 m. Caroline Kjær, f. 9. januar 1852, d. 19. marts 1930.

Apoteker Hoffmeyers liv og virke er behandlet så udførligt både i »Grenå i Fortid og Nutid« og »Grenå Bys Historie« Bind B, at omtalen her kan indskrænkes til nogle få linier.

Det er ingen overdrivelse at sige, at Hoffmeyer i de 35 år, i hvilken han boede i Grenå, på næsten alle områder var byens ledende personlighed. Han var meget alsidig, rig på initiativ og havde en overordentlig arbejdsevne. Han havde en betydelig andel i næsten alle de foretagender, som så lyset i Grenå i sidste tredjedel af forrige århundrede. Det gælder da først og fremmest anlægget af jernbanen og den nye havn i 70erne. I byrådet var Hoffmeyer et af de virksomste medlemmer. Som handelsforeningens stifter og på mange andre måder var han virksom for erhvervslivets trivsel. Han var hovedmanden for oprettelsen af en privat realskole. Endelig må det nævnes, at apotekeren var en af førerne i byens politiske liv - selvfølgelig højremand som omtrent hele byen dengang - og flere gange opstillet som Højres folketingskandidat.

I 1898 solgte Hoffmeyer den gamle Apotekergård på Torvet til Købmand Chr. Vogel. Han opførte derefter en ny, praktisk indrettet bygning på Østergade på en grund lige øst for den tidligere apotekerhave og flyttede derud i 1899. Imidlertid lagde arbejdet med ledelsen af »Jydsk Telefon Aktieselskab« så stærkt beslag på hans tid og arbejdskraft, at han i 1902 afhændede apoteket til cand. pharm. Th. Thomsen. Han flyttede derefter til Århus, hvor han forblev resten af sit liv, optaget af direktørvirksomheden i »Jydsk Telefon«. Apoteker Hoffmeyer døde 30. december 1910 og begravedes i Grenå.

Apoteker F. Hoffmeyer
1867-1902.

Apoteket på Østergade fra 1899

Den nye bygning lå altså ikke i »Apotekerens Have«, den havde Hoffmeyer kort forinden solgt til tømrermester A. Bilde. Den opførtes derimod på nabogrunden, hvor tidligere kancelliråd Lützens hus havde stået. Bygningen skyldes tegninger af arkitekt Hoffmeyer, apotekerens broder, og var både smuk og praktisk indrettet. Den nye apoteker

7) 1902-17 Thomas Thomsen. Født i Pombøl-Felsted sogn ved Åbenrå 9. august 1857, søn af gårdejer Lorens Thomsen. Død i Fredensborg 21. maj 1942. Cand. pharm. 1885. Samme år flyttede han til Grenå, hvor han tog borgerskab som detaillist 12. oktober 1885. Han lejede en butik på Storgade og oprettede en materialhandel. I 1890 købte han ejendommen og moderniserede butikken. 15. december 1902 købte Thomsen så apoteket på Østergade. Gift 8. november 1885 m. Marie Kathrine Tertenia Thaysen, f. 17. oktober 1858, d. 4. oktober 1944.

Thomsen var altså ikke nogen ny mand i byen. Materialhandelen, som han indrettede, var den første i sin art i Grenå, men blev ikke nogen stor forretning. Da han købte apoteket, flyttede han den med sig og indrettede en lille butik til den i lokaler i apotekets vestre ende. Thomsen var medlem af Grenå Byråd 1911-14, overligningskommissær suppleant og i mange år. Formand for »Sønderjydsk Forening« i Grenå. Han var en stille, Mand, der ikke deltog meget i det offentlige liv og ikke havde hverv udover de nævnte. Der er ingen tvivl om, at det, som optog ham stærkest udover hans erhverv og hans hjem, var den sønderjydske sag.

I slutningen af 1917 solgte Thomsen apoteket og flyttede til Brabrand ved Århus og boede der nogle år, flyttede derfra til Fredensborg hvor han

og fruene levede deres sidste år som rentiers. Apoteket afhændedes til

8) 1917-20 Jørgen Ludvig Hansen til overtagelse 1. januar 1918. Imidlertid solgte Hansen det allerede i maj 1920 til C. G. A. Rasmussen og blev året efter apoteker i Ålborg. Da han senere -

Grenå Apotek
på Østergade opført 1898.

Apoteker Th. Thomsen,
1902 -17.

Apoteker G. Rasmussen,
1920-31.

efter Rasmussens afrejse - atter købte Grenå Apotek 1. december 1931 er det rimeligt at vente med omtale til dette tidspunkt.

9) 1920-31 Carl Gustav Adolf Rasmussen. Født i Grenå 9. december 1882, søn af urmager R. C. Rasmussen og hustru Theresia Adelaide f. Graft død i Ålborg 6. august 1939. Discipel på Løveapoteket i Århus. Cand. pharm. 1906. I 1907 medhjælper på apoteket i Reykjavik på Island. 17. august 1910 bevilling som apoteker i Isafjord. Gift 7. november 1907 m. Elise Eleonora Sørensen, født 22. juli 1883.

I Isafjord havde før 1910 været et hjælpeapotek til Stykkisholm Apotek. Det nye selvstændige apotek åbnedes i 1911. På grund af visse særlige forhold blev apotekervirksomheden på Island under verdenskrigen en meget indbringende forretning. Rasmussen blev derved så velsitueret, at han var i stand til efter fredsslutningen at købe apotek hjemme i Danmark. Når valget faldt på Grenå, så hænger det uden tvivl sammen med, at både apotekeren og fruhen havde stærk personlig tilknytning til denne by.

I Grenå fik apoteker Rasmussen en række gode år. Apotekerens store interesse udover den faglige gerning var musikken. Det var jo endnu, forinden radioens koncertudsendelser begyndte at konkurrere med den »levende Musik«. Der var i Grenå en del interesse for koncerter og en blomstrende musikforening, som sørgede for at fremragende ensembler gav koncerter her. Apotekeren var stærkt interesseret deri, men stod desuden i spidsen for afholdelse af private musikaftener og koncerter og var dirigent ved kirkekoncerter. I det hele kan det siges, at apoteker Rasmussen var en meget aktiv og uegennyttig understøtter af musiklivet i Grenå.

1. januar 1932 solgte han apoteket i Grenå for 725.000 kr. og købte i stedet Løveapoteket i Ålborg for 1.050.000 kr. Sælgeren var N. Schmidt, der året i forvejen havde købt det af apoteker J. L. Hansen. Apotheker Rasmus-

sens virksomhed i Ålborg blev af forholdsvis kort varighed, idet han uden forudgående sygdom døde af en blodprop 6. august 1938. En af sønnerne, Gustav Rasmussen, overtog apoteket.

10) 1932-39 (†) Jørgen Ludvig Hansen. Født i Grindsted 26. november 1884, søn af daværende apoteksbestyrer, senere apoteker i Odense (St. Hans Apotek) Theodor Claudius Hansen. Død i Grenå 22. februar 1939. Cand. pharm. 1907. Fra 1910-17 hos faderen i Odense. Købte Grenå Apotek 1. januar 1918, solgte det i maj 1920, købte 1921 Løveapoteket i Ålborg, som han i 1930 solgte til N. Schmidt. Atter apoteker i Grenå 1931 til sin død 1939. Gift 1) 1910 m. Ellen Agnethe Knudsen, f. 1894, d. 1917. Gift 2) 1920 m. Magdalene Kirstine Philippa Didot Wiegand (f. 1895).

Apoteker J. L. Hansen
1917-20 og 1932-39.

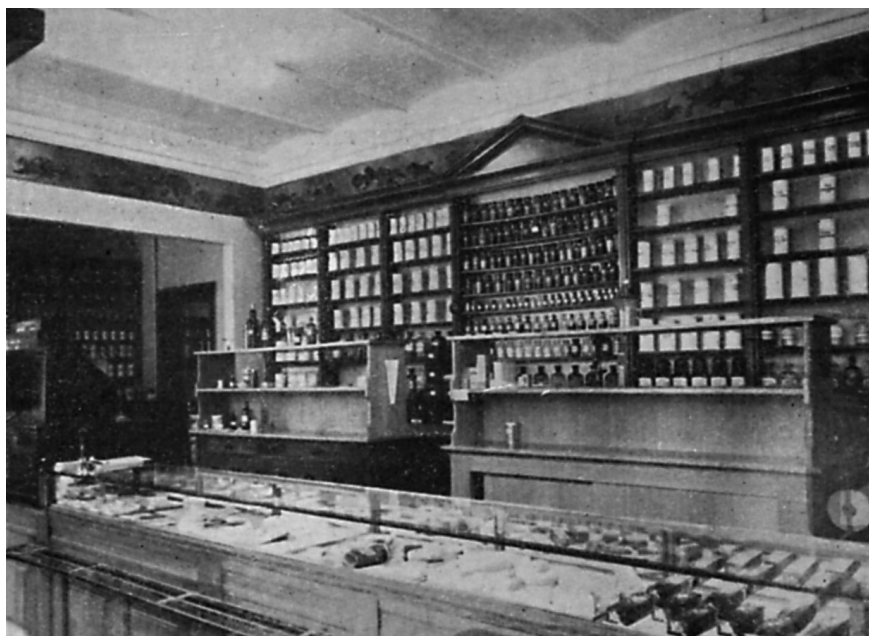
Da Hansen første gang købte Grenå Apotek (altså af Th. Thomsen) var vi i den første verdenskrigs afsluttende år, og den på mange områder herskende vareknaphed havde også gjort sig gældende for Grenå Apoteks vedkommende. Apotheker Hansen fik dog et ret betydeligt varelager med sig fra faderen i Odense, hvilket fik stor betydning for apotekets leveringsmuligheder i den vanskelige periode.

Apoteker Hansen var stærkt interesseret i sit fag, og apoteket, hvor han færdedes dagen lang og tog livligt del i arbejdet, var hans et og alt. Han lod foretage en lang række moderniseringer og forbedringer af teknisk art.

Som følge af apotekerloven af 1932 blev privilegiet 1. februar 1936 overtaget af staten, som derfor ydede en afløsnings sum på 295.000 kr. Endvidere havde apotekeren ret til at vælge successor; Som sådan blev hans søn, apotekets nuværende ejer indsat.

11) 1939- Hugo Hjelm Hansen, søn af forrige apoteker, f. i Odense 1. februar 1912 på St. Hans Apotek, hvor bedstefaderen var apoteker, faderen karidat og moderen havde været Discipel. Cand. pharm. 1937. Overtog efter faderens død Grenå Apotek 1. september 1939. G. 1935 m. Ellen Margrethe Nielsen.

Apoteker Hansen fortsatte med faderens plan om en modernisering af apoteket. En særlig anledning dertil gav apotekets 200 års jubilæum i 1944. I løbet af næsten et år gennemførtes en fuldstændig modernisering, således at apoteket nu står veludstyret til at gå den kommende tid i møde og til at hævde sin plads i de danske apotekers række. Som et kuriosum anføres her

Grenå Apoteks Officin i 1944 forinden ombygningen.

for at illustrere apotekets stigende værdi og pengenes dalende købeevne.

Salgspriser for Apoteket:

S. H. Albergs dødsbo	solgte 1/7	1800 for	2.900 Rdl.
C. A. Dahls dødsbo	-	1839 -	12.000 -
C. F. Dahl	-	1867 -	46.000 -
F. Hoffmeyer	- 19/10	1902 -	262.000 Kr.
Th. Thomsen	- 21/1	1918 -	370.000 -
J. L. Hansen	- 22/9	1920 -	536.000 -
G. Rasmussen	- 4/12	1931 -	725.000 -
Statens Afløsningssum	- 1/2	1936	273.000 -
J. L. Hansens Dødsbo	- 1/9	1939	200.000 -

Grenå bys Brandvæsen fra de ældste tider indtil nutiden

I nærværende værk er tidligere under omtalen af de store brande givet nogle oplysninger om byens brandvæsen sidst i 1750erne. Disse videreføres her.

Om der før ca. 1700 har været noget egentligt brandvæsen i Grenå, ved jeg ikke. Der er eksempler nok allerede fra tiden 1600 og frem til 1750 på, at man nærede en uhyre frygt for brand, og at der fra højeste sted under alvorlig trussel indskærpedes en række forsigtighedsregler angående omgang med ild, rygning af tobak, afskydning af bøsser o.l. Men den eneste direkte antydning af, hvad der gjordes til bekæmpelse af op ståede ildebrande, er spredte bemærkninger bl.a. i tingbogen fra 1575, der viser, at det var befaleet, at der uden for hvert hus altid skulle stå et kar, som skulle være fyldt med vand med henblik på slukning i påkommende tilfælde.

Det ældste, der kendes til brandvæsen her, går tilbage til kgt rescript af 25. november 1735, som foreskriver, at der i Grenå skal »indrettes et Brand-Redskab med sit Tilbehør«. Hvorledes dette i enkeltheder skulle ske, oplyser justitsprotokollen ikke. Ej heller kan det med sikkerhed vides, hvor nøje dette blevet efterlevet. I hvert fald nævnes der intet om sprøjter eller brandfolk ved en stor brand på Nørregade i 1744. Derimod fremgår det tydeligt af brandforhørene efter den langt større brand i 1751, at der da fandtes sprøjtemester og sprøjter, ligesom de indbyggere, der havde heste, havde pligt til at køre med vandtønder og hente vand til sprøjterne. Desværre viste brandvæsenet sig ganske magtesløst over for denne kæmpebrand, som først standsedes af haver og brandtomter fra det foregående års brand eller af nedrivning af ejendom med henblik på ildens begrænsning.

I 1756 opførtes et sprøjtehus på Torvet i den derværende kirkegårds nordvestlige hjørne. Omkostningerne beløb sig til 29 rdl. 3 mark.

Helt gennemførtes brandvæsenet dog først ved kgl. allern. anordning af 13. januar 1761. Det var egentlig en dobbelt anordning, hvoraf den ene tilsigtede oprettelse af brandassurance, den anden indretning af et bedre brandvæsen. Som følge af den første foretoges en »Taxations-Forretning« over samtlige byens ejendomme. Der var i alt 155 huse og gårde, som efter nøje specifikation og eftersyn vurderedes til en samlet værdi af 38.750 rdl. Som følge af den anden foretoges en del forbedringer af den alt eksisterende »Brandanordning«. Der indrettedes samme år en brandretsprotokol, hvori fremtidig indførtes alt, hvad der angik brandvæsenet.

Til at forestå både brandvæsenet og assuranceopkrævningen samt føre protokollen ansattes en brandinspektør, der lønnedes med 6 rdl. om året

samt yderligere 2 rdl. 3 mark for protokollens førelse. Den første brandinspektør var en af byens ansete købmænd, Erich Kleitrup. Foruden ham var der af lønnede personer ansat en brandmester og en sprøjtemester, der lønnedes med i alt 4 rdl. om året. Senere forenedes de to poster til én. Som brand- og sprøjtemester fungerede i en lang år række snedker Therkild Erichsen, senere fra 1779 skomager Hans Pedersen Møller, kaldet Hans Ålborg. Resten af mandskabet var ulønnet. Arbejdet må altså være udført som et borgerligt ombud. Dog var der ansat en lønnet tambour.

2 gange om året, forår og efterår, prøvedes sprøjterne på Torvet under brandinspektørens ledelse. I forvejen var der foretaget »Brandinqvisition« omkring i husene for at opspore »ulovlige Ildsteder« samt efterse, »hvorledes Indbyggerne lader deres Skorstene renholde og i anden Måde forsigtigen med Ild og Lys omgås til befrygtende Skade at procavere med videre«. ¹⁾ Til bestridelse af brandvæsenets udgifter pålignedes i forbindelse med byskatten en særlig sprøjteskat. Den påhvilede kun grundejere og havde blot 3-4 satser varierende fra 6 til 22 skilling efter ejendommenes størrelse. Den indbragte. 12 á 18 rdl. om året. Dette beløb forsløg til de beskedne lønninger og de årlige småudgifter til sprøjternes og slangernes vedligeholdelse eller anskaffelse af et nyt vandkar og lignende. Det synes, som om der oprindeligt kun har været 2 sprøjter.

I 1765 fratrådte Erich Kleitrup som brandinspektør, efter at han kort forinden var gået fallit som købmand. Derefter blev stillingen i en række år knyttet til byskriverembedet under Peder Bay.

Efter år 1800

Om brandvæsenets forhold erklærer byfoged Ågård i 1806, at sprøjtehuset nu er ganske brøstfældigt, men iøvrigt er brandvæsenet efter hans mening »i god Stand«. Der er nu 3 sprøjter, idet der netop i 1806 var anskaffet »en ny og større Sprøjte, på en 4-hjulet Vogn. Den giver 1 1/2 td. vand pr. minut. Til denne sprøjte hører 1 sprøjtemester, 2 strålemestere og 8 pumpefolk.

Denne sprøjte kaldes nr. 1. Så er der to ældre sprøjter nr. 2 og 3, hvoraf sidst nævnte er en »Ballie sprøjte«. ¹⁾ Der er næppe tvivl om, at det er disse 3 sprøjter, som eksisterer endnu, og er anbragt på »Djurslands Museum« som Kuri-

Sprøjte nr. 1, anskaffet i 1806. Den opbevares nu på Djurslands Museum.

ositeter. De er altså alle over 140 år gamle. Efter Ågård's opgørelse er der til hele brandvæsenet foruden brandinspektøren og sprøjtemesteren knyttet 4 strålemestere, 15 pumpefolk, 6 vandbærere, 1 tømmermand, 1 murer og 1 tambour. Af disse er kun de to førstnævnte lønnet.

Om sprøjtehuset

tilføjer byfogeden, »at det er alt for lille og kan ikke rumme den nyan-skaffede Sprøjte Nr. 1. Da det - som nævnt - tillige er meget brøstfældigt, trænger Byen i høj Grad til et nyt«.

Byfogedens ønsker om et sådant var nu imidlertid forgæves. Man lejede husly til den nye sprøjte »et Sted i Byens Udkant« - hvor det var, ved man ikke mere - og det gik så på den måde i over en snes år.

I 1822 blev den nye kirkegård ved Nørreport taget i brug. Hen mod 1830 begyndte man at sløjfe den ældste (nordlige) del af kirkegården på Torvet. Kirkegårdsmuren nord for kirken fjernedes, og det lille forfaldne sprøjtehus lå nu helt blottet i al sin ynkelighed.

Byfoged Ågård skrev så i 1833 til amtmanden, at det nu var bydende nødvendigt, at byen fik et større og bedre indrettet sprøjtehus. Man havde tilbud fra murermester Marthinus på opførelse af et sådant på byens torv som nabo til det nye rådhus. Udgiften skulle kun være 300 rdl., når murermesteren måtte nedbryde det ældste rådhus og benytte materialerne derfra til sprøjtehuset. Amtet godkendte forslaget, det gamle rådhus blev nedbrudt, og et nyt sprøjtehus stod færdigt i 1834. Det svarede efter byfogedens og amtmandens mening ikke blot til sin bestemmelse, men var endog »til Zir for Byen«.

Dette sprøjtehus [nr. 2]

lå tæt øst for det nuværende rådhus, kun skilt fra det og fra den senere (i 1879) opførte arrestbygning ved en smal gyde. Det var ret rummeligt, og i dets ene ende var et par lokaler, hvoraf det ene benyttedes til »Ligstue«.

Man havde dengang intet Ligkapel.

Sprøjtehuset lå et godt stykke ud på Torvet, omtrent lige ud for købmand Fr. Thykiers daværende tømmerplads. Da Thykier i 1884 havde bygget den

Sprøjterne nr. 2 og 3. De er anskaffet længe før år 1800 - måske allerede 1761. De opbevares nu i Djurslands Museum.

smukke, nye ejendom ud mod gaden, var han ikke rigtig tilfreds med genboskabet med det gamle sprøjtehus. Han indgav derfor sammen med sine to naboer, købmand P. G. Beyer (mod øst) og gæstgiver Fløjstrup (mod vest) et andragende til byrådet om flytning af sprøjtehuset. De tre andragerne tilbød at give et klækkeligt tilskud til udgifterne derved. Da byen selv var interesseret i at få Torvet udvidet og det gamle, ikke særlig pyntelige hus, flyttet, vedtog byrådet at gå ind på andragendet, forudsat at Thykier, som var den, der høstede størst fordel af flytningen, betalte 1000 kr. og de to andre hver et par hundrede kr. man indhentede så tilbud på flytningen. Det lød på 1400 kr. og accepteredes. Man fik på den måde sprøjtehuset flyttet til den nye plads på Nytorv uden udgift for kommunen. Det stod færdigt i slutningen af 1884.

Da der i byrådsforhandlingerne stedse tales om flytning - ikke nybygning - må man gå ud fra, at det stadig er munkestenene fra det gamle rådhus, der er anvendt igen og altså også har siddet i sprøjtehuset på Nytorv.

I tiden 1830-60

havde en række ret hurtigt skiftende borgere været brandinspektører. Det var dels købmænd, dels håndværkere og alle efterhånden medlemmer af kommunalbestyrelsen. Den sidste var sadelmager M. C. Henriksen.

Et nyt brandreglement udfærdigedes i 1840. Det indeholdt bl.a. den bestemmelse, at alle brandfolk fremtidig skulle bære brandskilte, når de

var i funktion. Der ville i den anledning være at anskaffe 120 brandskilte. Prisen for dem blev 43 rdl. ¹⁾

I 1861 efter sadelmager Henriksens afgang udnævntes manufakturhandler R. W. Starck til brandinspektør. Da kong Frederik VII samme år gæstede Grenå »erholdt Starck Rang med Captainer af Kjøbenhavns Brandcorps«.

2 Brandskilte. Det øverste er rimeligvis anskaffet i 1840 og er beregnet for en vandbærer ved sprøjte nr. 1. Det nederste er sikkert ældre og beregnet til sprøjtemesteren ved sprøjte nr. 4. Begge findes nu i Djurlands Museum, ca. 3 dage formindsket.

13. oktober 1863 approberedes et nyt reglement

for brandvæsenet. Derved fastsloges, at fremtidig skulle alle byens mandlige indvånere, som havde opnået 18 års alderen og endt deres læretid, være pligtige at tjene i brandkorpset indtil det fyldte 50 år. Der var dog enkelte undtagelser: Præsterne, lægerne, apotekeren, lærerne ved de offentlige skoler og enkelte andre. Derved kom brandkorpset op på ca. 300 mand. En særlig afdeling deraf var organiseret som »Politikorps« og skulle i tilfælde af ildebrand overtage ordenen og afspærringernes opretholdelse.

Det står formentlig i forbindelse med det nye reglement, at der igen købtes en ny sprøjte. Det er den, som kaldes »Sugeværket«, og som nu nærmest er en kuriositet. Den købtes i 1866. »Grenå Avis« skriver derom: »Ligesom vort Brandvæsen i det hele taget i de senere År er undergået flere hensigtsmæssige Forandringer, således er der nu også hertil anskaffet en ny Sprøjte af tidssvarende Konstruktion. Den er forfærdiget af Sprøjtefabrikant Ludvig Rasmussen i København og var sidste sommer udstillet i Stockholm. Den er leveret for den - som det synes - billige Pris af 500 Rdl.«. Den beskrives således: »S-prøjten har 2 Cylindre og er dobbeltvirkende. Den betjenes under Pumpningen af 14 Mand. Slangen er 40 Al. lang, og Sprøjten driver Strålen op til 40 Alens Højde uden at Mandskabet derved anstreges. Sprøjten giver godt 200 Porter eller 11 Td. Vand for hver 50 Pumpeslag«.

16. oktober 1873

vedtoges atter en ny brandvedtægt

nærmest foranlediget af loven om brandvæsen i købstæderne fra samme forår. Vedtægten er overmåde udførlig. Det blev påbudt, at de brandspande,

Sugeværket anskaffet 1866.

som det fra de ældste tider havde påhvilet hver husejer at anskaffe og vedligeholde, nu ikke længer måtte være af træ, men enten af læder, som skulle beges indvendig, eller af metal. »De skal være påmalet Husets Nummer. Hver Grundejer skal anskaffe fra 1 til 4 Spande, alt efter Husets Størrelse. De Grundejere, som holder Hest og Vogn, skal anskaffe og vedligeholde en Vandtønde med Hus nummer påmalet, dertil en Tragt og et Øsekar og en »Sluffe« eller Kærre til een Hest, passende til Vandtønden og skal der med møde til Vandtilførsel ved Ildebrande i Købstaden samt ved Sprøjtemønstring«.

Foruden brandkaptajnen ansattes en »Primerløjtnant« eller brandassistent og en »Secondløjtnant«.

»Ved hver Sprøjte ansættes en Brandmester, som fører Kommando over det til Sprøjten hørende Mandskab, desuden en Værkmester, som forsynes med fornødne Rekvisiter og Redkaber, samt en Underbrandmester. Endelig er der en Strålemester og det til Slangernes og Pumpningens Betjening fornødne Mandskab«.

»Vandforsyningsafdelingen kommanderes af Brandassistenten, der som Vandinspektør tillige har at påse, at de offentlige Pumper, Brønde og Vandsteder altid er i god Orden«.

»Nedbrydningsafdelingen ledes af en Brandmester og en Underbrandmester. Denne Afdeling består nærmest af Tømrer- og Murerhåndværkere. De skal transportere Brandstigerne og Brandhagerne samt hvad andet, der udkræves til Nedbrydning«.

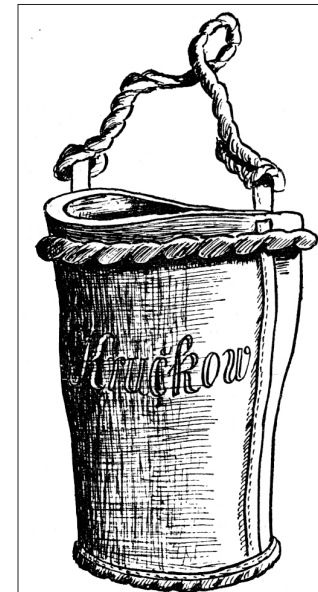

Læderbrandspand fra Jordemoderhuset på Vestergade.

Desuden er der en redningsafdeling til bistand ved redning af personer og gods, samt et politikorps på 15 medlemmer og 2 befalingsmænd til opretholdelse af orden og afspærring på brandstedet. Alle disse med Undtagelse af brandinspektøren var ulønnet. Endelig var så byens offentlige trommeslager ansat som tambour. »I Tjenesten bærer Inspektøren Uniform, Assistenterne og Brandmestrene blå Kasketter med Guldtrusser og Brandkorpsets øvrige Medlemmer et Skilt på Brystet, hvorpå er angivet, til hvilken Tjeneste de er ansat«.

Tilsynet om natten for at vogte på ildløs føres af byens gadevægtene, »som skulle tage

Vare på deres Poster og med Flid, Årvågenhed og Ædruelighed holde disse i Vintermånederne fra Kl. 10 Aften og til Kl. 5 Morgen, i Sommermånederne fra Kl. 11-4. De skal hver Time råbe det sædvanlige Vægtters i enhver til Posten hørende Gade og i det mindste een Gang imellem hvert Råb patroullere gennem Posterne. Brandinspektøren er Vægtternes nærmeste

Læderbrandspand anskaffet af købmand Kruckow, Torvet nr. 2. findes endnu hos købmand Ehrenreich.

Foresatte. Til ham skal de hver Aften, når de begiver sig på Post, melde sig for at høre, om der er noget særligt at erindre«. »Når Vægtteren mærker Ildebrand, skal han støde i Fløjten, som han altid skal bære hos sig. Derhos skal han råbe Brand, og hvor Ilden er, og snarest bringe Melding til Brandinspektøren og Politimesteren. Desuden skal han underrette Brandtambouren, der som han ikke allerede er kommet ud med Trommen, hvilken han, så snart Ild fornemmes, det være sig Dag eller Nat, skal røre hurtigst muligt over hele Byen. Desuden skal der i Ildebrandstilfælde, såvel Dag som Nat, klemtes med Stormklokken i Kirketårnet, hvilket påhviler Klokkeren«.

Endelig har hele brandmandskabet pligt til skiftevis hver tredje Måned at bolde Tordenvagt, d.v.s. at stille ved Sprøjtehuset, når det 3dje Tordenskrald har lydt over Byen, for i givet Tilfælde at kunne slukke opstående Lynildsbrande.

»2 Gange årlig holdes Brandøvelse, hvor såvel Sprøjterne som Slangerne prøves, og hvor Mandskabet nødtørftig instrueres om deres Pligter og Arbejde i Tilfælde af Brand«.

Disse 2 årlige brandøvelser var sande festdage for hele byen. Alle var på bene, dels som tjenestepligtige, dels som filskuere. Alt gik med lystighed, men ti ikke med den fornødne alvor. Når øvelserne var forbi, fortsattes det gemytlige samvær rundt på byens beværtninger, hvor tørsten slukkedes, og hvor snakken gik livligt.

En hel del af de i det foregående anførte bestemmelser var selvfølgelig ikke nye, men havde været gældende i længere eller kortere tid forinden. Men som helhed kan siges, at således var byens brandvæsen under brandkaptajn Starcks

Byens offentlige pumpe på Torvet, som tillige gjorde nytte som lygtestander. Læg mærke til pumpestængerne forneden.

S. Carlsen f. 1835, d. 1913. I ca. 35 år tambour for brandvæsenet og byens offentlige trommeslager.

ledelse indtil 1888, og derefter under hans efterfølger Ferdinand Rasmussen.

I midten af 80erne bortfaldt bestemmelsen om, at vægteren skulle synge vægterversene, uden at der dog findes nogen officiel vedtagelse derom. Ved et tillæg til brandvedtægten i 1896 fastsattes, at bestemmelsen om læderspande - som længst var gået af brug - forandredes til alm. vandspande. Desuden fastsattes, at byrådet efter andragende kunne tilstå enkelte personer fritagelse for tjeneste i brandkorpset imod en årlig kendelse af 30 kr. i den tilbagestående del af vedkommendes tjenestetid.

Den store forandring af hele denne primitive ordning skete først ved, at byrådet i 1908 vedtog at indføre

Fast brandkorps fra 1. januar 1909

Der ansattes 1 brandinspektør, som lønnedes med 300 kr. årlig, 1 vicebrandinspektør med 60 kr. årlig, 2 assistenter á 40 kr., 12 brandsvende, 1 værk-mester og 1 tambour med hver 25 kr. årlig. Desuden var for alles vedkommende fastsat en vis timeløn, hver gang de var i funktion. Alle brandkorpsets medlemmer forsynedes med uniformer på kommunens regning. 20. januar 1909 mødte det faste brandmandskab til en Sammenkomst på Hotel »Skandinavi-en« for at modtage de første instruktioner angående brandtjenesten.

Officielt blev byens borgerskab dog ikke ved den nye ordning helt fritaget for pligt til at gøre tjeneste ved ildebrande, idet de kom til at udgøre et reservekorps, som »kun skulle tilkaldes, for så vidt det måtte anses for nødvendigt, navnlig til Redningstjeneste«. Praktisk talt fik dette »Redningskorps« aldrig nogen anvendelse og er vist forlængst ophævet. Nogen officiel vedtagelse derom findes dog ikke.

Ordnningen med fast og lønnet brandkorps var et meget stort fremskridt, navnlig da det efterhånden forsynedes med moderne hjælpemidler. Faktisk

Brandkaptajn R. W. Starck
1861-88.

Brandstationen på Nytorv bygget 1909.
Til højre ses den ved den nye brandordning anskaffede høje brandstige.

ydede denne snes uddannede folk en langt mere virkningsfuld brandhjælp end de 300 tidligere mødepligtige.

Brandstation

I forbindelse med nyordningen stod opførelse af en brandstation. Da sagen første gang var i byrådet, var der kun tale om et nyt sprøjtehus, men allerede i næste møde, da tegning og overslag forelå, var det blevet til en »Brandstation«. Den anlagdes lige bag det gamle sprøjtehus, på pladsen mellem dette og »Mejlstrups Sygehus« (altså et hjørne af den gamle dyrskueplads), og stod færdig i foråret 1909. Det gamle sprøjtehus blev nedrevet, og pladsen reguleredes, og lagdes til Nytorv. Den nødvendige forudsætningsvis for hele denne nye ordning var naturligvis

Vandværket

som var anlagt i 1907. Derved overflødiggjordes hele den primitive ordning med vandbæring og vandkøring og ejendommenes pligt til at anskaffe og vedligeholde brandspande, vandtønder, »Sluffer« o.s.v. Rundt i gaderne blev der anbragt brandventiler, hvorfra man kunne tage vand. Det kom med så stærkt tryk, at brandmændene kun behøvede at skrue slangerne på ventilerne og sprøjte løs, medens der tidligere skulle et ret betydeligt mandskab til at hale i håndtagene for at få pres på strålen. Og så var der jo endda

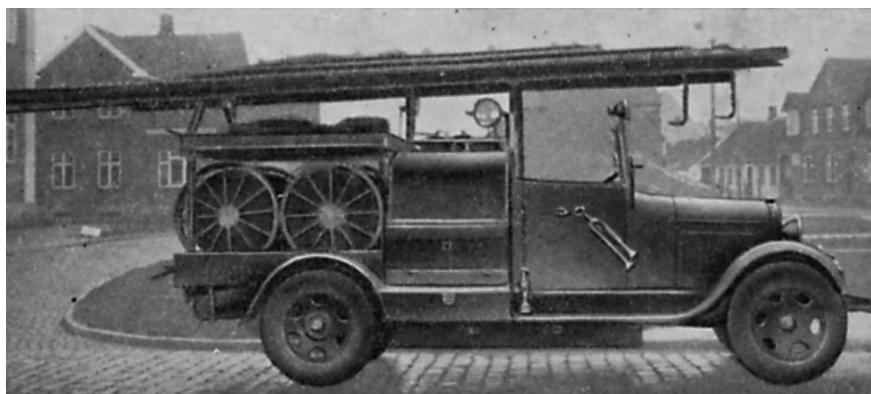

Forstørret udsnit af billedet side 649 fra ca. 1910. De to største af de ældre sprøjter. Til venstre Sprøjte nr. 1 (anskaffet 1806). Til højre »Sugeværket« (anskaffet i 1866). Personerne yderst til højre er brandassistent, blikkenslager Mortensen og den senere brandassistent P. Brandt.

slet ingen - sammenligning på strålens styrke før og efter omordningen. Navnlig havde det stor betydning, at vandværket i ildebrandstilfælde var i stand til at sætte ekstra pres på pumpemaskinerne og derved forøge trykket i vandrørene.

Brandmandskabet alarmeredes automatisk ved en klokke hjemme hos hver brandmand. Og ved øvelser og instruktioner trænede mandskabet, således at hele brandvæsenet blev langt mere effektivt.

Den første store prøve, hvor det nye brandkorps viste, hvad det duede til, var branden på Dampværket i 1914. Uagtet ilden havde godt fat, lykkedes det at begrænse branden, således at maskinanlægget og flere andre afdelinger reddedes. Men det var en hård tørn i stærk røg og hede, og endnu var de tekniske hjælpemidler, som stod til rådighed, ikke helt tidssvarende.

Den første motorsprøjte anskaffet i 1929.

Den første motorsprøjte

anskaffedes i 1929. Prisen var 7.325 kr., hvortil senere kom en påhængsprøjte til 4.400 kr. Man var derved i stand til at sende strålen op i højde med de største huse i byen. Da den fine, nye sprøjte, der var leveret fra Århus, rullede ind på Torvet og straks viste sin brugbarhed ved at sende en stråle helt op til toppen af kirkens spir, vakte det vild jubel blandt de talrige fremmødte tilskuere.

Der skete fra 1909 stadig forbedringer af materiellet. Sidst kan nævnes den nye motorsprøjte fra 1941, hvis anskaffelsespris var godt 25.000 kr. Den bevirkede, at brandvæsenet nu foreløbig er bragt op på et fuldt tidssvarende stade.

Byens brandinspektører siden 1761

Som tidligere nævnt var byens første brandinspektør (1761-65) købmand Erich Kleittrup. Dernæst fungerede byskriver og birkedommer Peder Bay (1865-84). I årene før og efter 1800 nævnes nogle gange herredsfuldmegetig T. Torbiørnsen. Derefter er så et spring på 30 år, hvorom der ikke i brandretsprotokollen indeholdes nogen oplysning. Fra ca. 1830-61 fungerede efter hinanden fire borgere (se side 643), som alle var meget kendte og dygtige mænd og borgerrepræsentanter, men om hvem der ikke foreligger mange kendsgerninger, hvad brandvæsenet angår. Det var i rækkefølge: Sadelmager P. A. Sørensen, købmændene O. B. Kruse og J. Chr. Secher og sadelmager M. C. Henriksen. Sidstnævnte søgte sin afsked i 1861. Derefter udnævntes

Manufakturhandler R. W. Starck til brandinspektør. Det faldt i hans lod at bringe de nye brandvedtægter af 1863 og 1873 ud i livet, ligesom det uden tvivl er på hans initiativ, at byen i 1866 anskaffede en højmoderne

Brandinspektør Ferd. Rasmussen
1888-1917

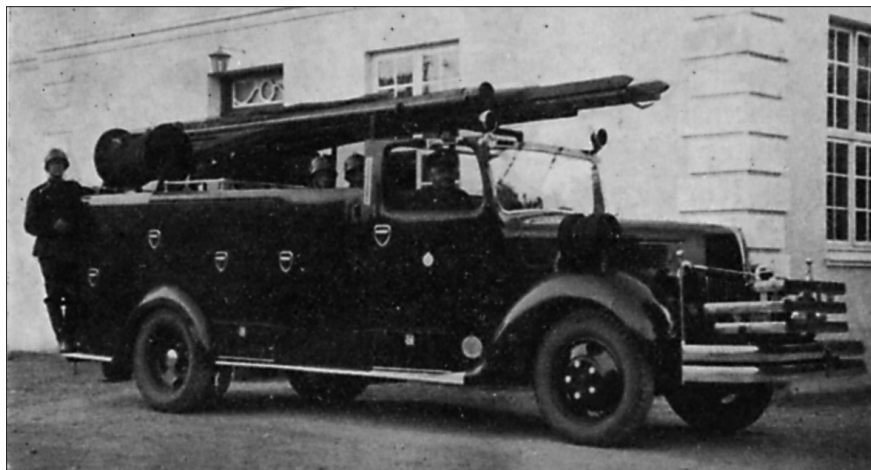
Brandinspektør M. C. Thoft
1917-34

sprøjte nemlig Sugeværket. I Starcks tid indtraf kun mindre brande i byen, hvorimod 2 store brande hjemsøgte nabolandsbyerne Åstrup og Enslev. Begge steder overtog Grenå Brandvæsen slukningsbestræbelserne. Branden i Enslev var den sidste i Starcks funktionstid. Kort efter (foråret 1888) begærede han sig fritaget for stillingen og døde få måneder efter en pludselig død for egen hånd. Som hans efterfølger ansatte byrådet fra

1. april 1888 købmand Ferdinand Rasmussen. Han havde været tobaksfabrikant, købmand, sodavandsfabrikant, antikvitethandler m.m., men havde ikke haft særligt held med sig i købmandsbranchen. Derimod må det vistnok siges, at han var en særdeles dygtig leder af brandvæsenet, hvis chef han var til sin død.

Ferd. Rasmussen har sikkert sin store andel i den nye ordning af brandvæsenet fra 1909 med brandstation og fast brandmandskab. De største indenbys brande i hans funktionstid er branden i Lorentzens Savskæreri på Nytorv i 1895 og Dampvæveriets brand i 1914. Om dem begge kan vist nok siges, at der under Ferd. Rasmussens ledelse blev gjort alt, hvad man med datidens hjælpemidler formåede og udførte et særdeles respektabelt arbejde. - Ferd. Rasmussens efterfølger blev fra

1. maj 1917 Arkitekt M. C. Thoft, som havde været brandassistent i en række år forinden. Den første store brand i hans funktionstid var branden på Torvet 1919 i købmand Edv. Hansens gamle, historiske købmandsgård. Det var endnu før brandvæsenet motoriseredes, men strålerne fra byens brandhaner i gaderne var tilstrækkelige til at begrænse ilden til denne ene gård, men ikke til at redde den. Dertil havde ilden alt for godt tag i det gamle brandfarlige bindingsværk, før branden opdagedes.

Den nyeste motorsprøjte anskaffet 1941.

Den ældste motorsprøjte var derimod i brug ved branden hos skorstensfejer Sørensen 21. juni 1930.

I 1934 søgte Thoft sin afsked på grund af sygdom. Derefter udnævntes fra

1. oktober 1934 tømremester N. L. Bilde, som er byens nuværende brandinspektør og som bl.a. i vinteren 1945 ledede slukningen af den store Schalburgtagebrand på Storegade natten den 24. februar 1945.

Småtræk fra nogle større brande

i 19. århundrede

Branden i Åstrup i 1865

I »Grenå i Fortid og Nutid« er fortalt, at der natten til 13. juni 1865 opstod en stor brand i Åstrup, som lagde 3 gårde i aske og kostede et menneske livet. Branden var påsat af en noget forstyrret og erotisk overeksponeret ung pige fra Grenå Havn.

Dagen efter branden klager en indsender i Grenå Avis over, at der ikke var gjort brandalarm i Grenå. Han skriver: »En meget stor Del af Byens Indvånere vågnede i Morges uvidende om og således også ude af Stand til på nogen som helst Måde at have afværget eller formindsket den sørgelige Ulykke, der i Nattens Løb har hjemsøgt deres nære Naboer«. Indsenderen hævder, at det ingenlunde er hensigten at rette nogen bebrejdelse imod de autoriteter, »hvis Sag det formentlig måtte have været at varsle Beboerne under slige Forhold«. Han indrømmer, at det beklagelige resultat uden tvivl ville være. blevet det samme, og at der sikkert er udvist en rosværdig iver for at slukke. »Men det lader sig ikke benægte, at den udviste Forsømmelse ikke blot røber Mangel på den Egenskab, som under sådanne Omstændigheder er uundværlig, nemlig Åndsnærværelse, men ligefrem pligtskyldig Hensyn til Beboerne i Grenå«. Han påstår, at det for ængstelige personer herefter ikke er muligt roligt at lægge sig til hvile, og at det må anses for velbegundet, når man »med ærbødig Alvor anmoder såvel Chefen som Captajnen for Brandvæsenet om i Fremtiden at alarmere tilstrækkeligt og i Tide«.

I næste nummer af avisen svarer byfoged Nyborg, der i sin egenskab af politimester var brandchef, at hvis det er indsenderens mening at anke over »udvist Mangel på pligtskyldigt Hensyn til Beboerne i Grenå, og at der ikke gik Brandråb igennem Gaderne«, så må han tilbagevise denne. Politimesteren indser ikke, »hvort I en sådan Alarmering skulle tjene uden til at indjage Skræk og måske tilkalde en Del uvedkommende«. Alarm er kun befalet ved brande i selve købstaden. »Hvad det gjaldt om, bestod i at samle Sprøjtemandskabet hurtigst muligt, hvilket skete ved speciel tilsigelse fra brandkaptajnen, tildels ved ham selv, der modtog den første Underretning om Ildebranden«. Anken forekommer derfor politimesteren ubeføjet.

Redaktionen tilføjer, at der kan være delte meninger om, hvorvidt der i

et sådant tilfælde skulle foretages brandalarm i byen eller ej. Men at man dog må mene, at når det ikke udtrykkelig er befalet at slå alarm ved udenbys brande, så har autoriteterne gjort rigtigt ved ikke - til ingen nytte - at for urolige alle byens beboere. ²⁾)

Hertil svarer indsenderen i følgende nummer, at man jo så nu ved, hvad man under slige eventualiteter har at gøre. »Jeg har derfor anmodet Vægteren om i lignende Tilfælde at vække mig, hvor jeg bor, idet jeg allerærbødigst vover at forudsætte, at sådant for hans Vedkommende ikke strider imod Vægterinstruksen og ikke vil pådrage ham nogen sær Tugtelse af hans høje Foresatte«.

Selvfølgelig er det ikke ængstelse, der har trykket indsenderen pennen i hånden, men ærgrelse over ikke at have haft lejlighed til at bivåne begivenheden. En brand i Åstrup kunne jo normalt ikke udsætte Grenå for brandfare. Selv ikke når - som i dettetilfælde - vinden var norden, og gaderne i Grenå om morgenen lå overstrøet med forkullet strå, som vinden havde ført ind over byen.

Enslevs brand

31. maj 1887 var af langt større omfang. Den opstod lidt over middag. Dens årsag blev aldrig opklaret. Heller ikke ved den lejlighed klemtedes med kirkeklokken i Grenå. Men røgen og ildskæret var så iøjnefaldende, at ulykken straks rygtedes.

Sugeværket måtte efter reglement ikke forlade byen, men sprøjtemandskabet og de to andre sprøjter rullede snart af sted. Sprøjtemandskabet var tilsagt ved bud. Næsten alle Grenås beboere valfartede til Enslev - mest til fods - det var jo før cyklernes tid. En stor del af brandkorpsets mænd blev om aftenen, efter at de var kommet hjem, tilsagt til at møde i Enslev og holde brandvagt om natten. Den hele landsby var en rygende brandtomt, og kun én eneste gård var skånet. Det var ikke at undres over, at det gik lidt planløst til ved tilsigelserne. Og da en af de »værnepligtige« spurgte kaptajn Starck, efter hvilke regler udtagelsen af vagtmandskabet foregik, svarede Starck meget bistert: »Ja, det går F ryste mig som det bedst kan«. Årsagen til branden i Enslev opklaredes aldrig, selv ikke da den Sy-lowske Brandkommission fik sagen betroet.

Bavnhøj møllegårdens brand i 1867

Om eftermiddagen 16. april 1867 udbrød der ild i ladebygningen ved Bavnhøj Mølle. »Gr. Avis« skrev næste dag derom, at ilden, der udbrød på loftet, greb så hurtigt om sig, at »inden det tililende Brandcorps kunne komme i Virksomhed, var både Ladebygningen og Stuehuset omspændt af Luerne. Skønt der i Begyndelsen var stor Vandmangel, og Ilden endog var begyndt at antænde Rækværket om den ved Siden af liggende Mølle, lykkedes det dog at redde denne ... Af dyrene savnes en kat, og det er ikke

usandsynligt, at Ilden ved denne er ført op på Loftet, da dens Opkomst ikke på anden Måde kan forklares«. ¹⁾) Det var hele avisens brandreferat. Men en meget gammel, tidligere Grenå borger har fra denne ildebrand fortalt mig et par drastiske småtræk.

Der var på den tid i byen en mand ved navn Per Sørensen Svarre, [uægte] søn af en snedkermester Søren Svarre. Han var høj og flot af skikkelse og meget forfængelig. Han satte stor pris på at ligne brandinspektør Starck i klædedragt, hvilket til tider også lykkedes. P. Svarre kunne nøjes med lidt arbejde, men med nydelsen af stærke drikke var han ikke nøjsom. Per havde i sine yngre dage været »på Rejsen« i Tyskland og yndede at slå om sig med mer eller mindre vellykkede tyske vendinger for at imponere sine soldebrødre. Svarre var selvfølgelig også med ved branden.

Imens den stod på, passerede en vogn fra brændevinsbrænderiet i Grenå forbi. Den var på vej til Christiansminde, hvor brænderiets ejer, Herkules Hoech, boede. På vognen lå bl.a. en tønne med brændevin. Den blev opdaget af tilskuerne og brandmændene og straks betragtet som god »Prise«. Brændevin var jo ikke ret kostbar i de dage. Indholdet flød rigeligt, og bl.a. Per blev fuld. På hjemvejen faldt han i nærheden af plantagen om i grøften, hvor han blev liggende. I sin fuldskab besørgede han i bukserne.

En skælm lavede en vise derom, og da han en følgende dag traf Per og nogle andre drikkekammerater på en beværtning, foregav han, at han havde fundet visen på gaden. Alle var nysgerrige og opfordrede ham til at synge den. Han gjorde først pro forma en del indvendinger, men foredrog så endelig

En ny Vise
om Bavnhøj Mølles Brand 16. April 1867.

Hr. Sørensen han var dygtig ved Bavnhøj Møllens Brand, sit Kald ved Tønden han røgted', drak Brændevin af en Spand.	Han sagde: »Aber zu kluse und aber zu kluse bei mir, jeg er jo bleven beruset, ræk mig din Hånd, komm' mal hier«!
--	--

Han drak, så længe han kunne, udrettede meget stort, til han ved Amalielunde *) faldt om i sin egen L ...	De fulgte ham ind til Staden, skønt han var drivende fuld. Han sagde: »Hold fast her på Gaden, for ellers jeg falder omkuld«.
--	--

To Brandsvende kunne nok høre ham ligge og råbe om Brand: »Skal vi dine Buxer aftørre og skylle din R .. med Vand«?	Men da de omsider var kommen omtrent til Hr. Sørensens Port, så greb han om »Trinkgeld« i Lommen, men fik en Håndfuld af L ...
--	---

*) En digterisk frihed for plantagen.

Visen, der gik på melodien: »En svensk Konstabel fra Sverrig«, som var på mode i de dage, gjorde stor lykke. Men Per blev rasende og påstod, at den var lavet om ham. Sangeren benægtede det. Der var jo så mange, der hed Sørensen. Han fik omsider manden beroliget ved at tilbyde at give en omgang. Men »Per Svarres Vise« blev kendt overalt i byen, og jeg har hørt den omtale både i højere og lavere kredse.

Bavnhøj Mølles brand i 1881

skete natten til den 6. december. Der havde været arbejdet hele aftenen og natten. Ved totiden opdagede møllersvenden, at der var ild i maskineriet på mellemløftet, rimeligvis fremkommet ved, at akslen var løbet varm og havde antændt det omgivende træværk. Da sprøjterne fra Grenå ankom efter en halv times forløb, var hele møllen omspændt af luer, og der var intet at gøre.

Ganske kort efter styrtede hele det mægtige bål sammen. Ved denne brand reddedes stuehuset, uagtet det var stråtækt. Brandtomten købtes af melhandler P. Sørensen i Grenå. Han lod møllen genopføre i 1883. Også stuehuset nedreves og genopbyggedes af nyt et par år senere.

Søndermølles brand 9. april 1923.

Søndermølles to brande

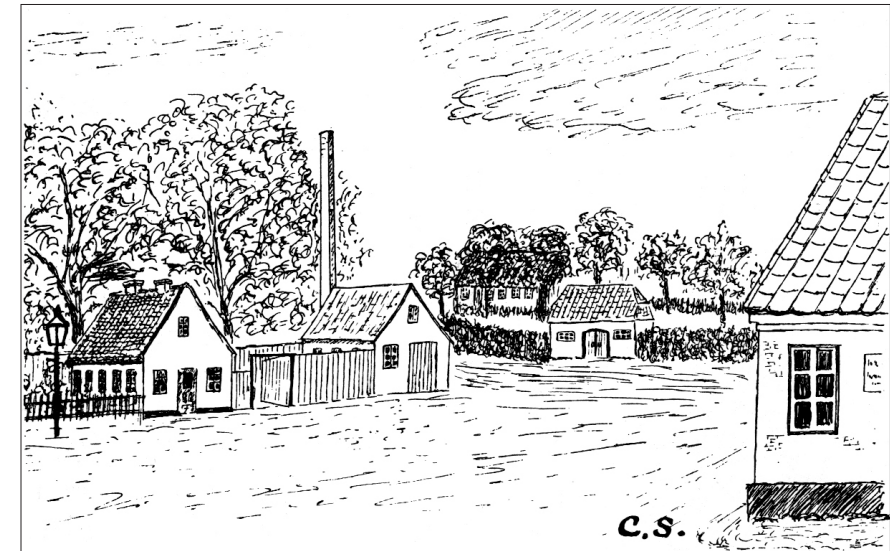
Den første fandt sted 23. maj 1870 om natten. Man formodede, at den skyldtes selvantændelse. Den sidste opstod 9. april 1923 om eftermiddagen og havde utvivlsomt samme årsag. De er begge omtalt i »Grenå i Fortid og Nutid«.

Lorentzens Savskæreriets brand i 1895

Ved frokosttid 9. oktober 1895 nedbrændte Lorentzens Savskæreri, som lå på hjørnet af Nytorv og »Bag Byen«, omtrent hvor den nuværende Bestyrerbolig for Andelsmejeriet ligger. Savskæreriets bygning var genbo til sprøjtehuset, så det varede ikke længe, før sprøjterne var på pletten. Nu var Starck død, og det var Ferdinand Rasmussen, som var brandinspektør. Overfor en Brand i et stort lager af så brandfarligt materiale som spåner og knastørt træ formåede dog selv »Sugeværket« intet uden at begrænse ilden. I løbet af kort tid var savværket nedbrændt. Også Lorentzens privatbolig, som lå lige syd for skæreriets bygning, ødelagdes. Ligeledes hans indbo - nok så meget ved de brave

redningsmænds iver for, at rydde alt ud, hulter til bulter, som af ildens magt. Endvidere fængede ilden i kæmner Kruses nærliggende pakhús, hvor den dog blev slukket, uden at der var sket videre skade. Efter sigende havde det ikke været nogen større ulykke, hvis baghuset var brændt, da det var gammelt og dårligt, men godt assureret.

Branden gav anledning til, at der i byen og i byrådet op stod et stærkt ønske om Nytorvs udvidelse ved køb af brandtomten og et par små, gamle naboejendomme, som lå i forlængelse deraf mod syd hen mod Smedestræde. Striden om denne sag er omtalt i »Grenå i Fortid og Nutid«. Men bran-

Nytorv med Lorentzens Savskæreri og sprøjtehuset i 1890'erne efter en tegning.

den gav også anledning til en vise i næste års fastelavsrevy. Den er skrevet af Fausbøll, er ret respektløs og tager hele sagen fra den humoristiske Side.

Savskæreriets Brand.

Mel.: Nu skal du få din varme mad.

Det var en rædsom Ildebrand,
der hærget' os i Fjor,
og alt vort meget gode Vand
- det nytted' ikke Spor.
Man Savspån ikke regned',
for liden dog man blegned',
da den mod Himlen tegned'
sit røde Flammeskær.

Og tænk, Lorentzens Stuehus
blev grusomt ødelagt,
det nær var sunket helt i Grus,
skønt ej ved Ildens Magt.
De brave Redningssvende
af Frygt for, det sku' brænde,
satt' alt på den anden Ende
og smed det i Haven ud.

Det var Lorentzens Saveri,
der led en Smule Havari,
det faldt som Tønden i Staver, thi
det brændte Rub og Stub.

Og Sprøjterne de mødte snart,
de boede tæt derved,
og en af dem blev i en Fart
til Kruse skikket ned.
Hans østre Ende brændte,
men da så Sprøjten sendte
sin Stråle mod den, endte
den Brand for tidligt, thi:
Skuret var dårligt konserver't,
temmelig godt dog assurer't,
Kruse af Harme var nær kreper't,
da han hørte, det ej var brændt.

Der var et gammelt Stueur,
Kakkelovn og et Komfur,
Gryder og Potter, dog en bestemt
deraf man havde glemt.

Vort Brand korps gjorde støt sin Pligt,
ej Sprøjten bort blev sendt,
før alt, hvad der var brændeligt,
til Grunden ned var brændt.
Et lille Uheld hændte,
en Sprøjteslange brændte,
dog Sprøjten ej den tændte,
så den har vi i Behold.
Og skal det ske en anden Gang,
at der skal bli' for Sprøjten Trang,
da skal under vild Begejstringssang
den gi' en Stråle lang.

Branden på Grenå Dampvæveri 24. februar 1914.

Medens det for adskillige brandes vedkommende har været vanskeligt eller umuligt helt bestemt at opklare brandårsagen, så lå grunden til den store brand på Grenå Dampvæveri i 1914 lige for dagen.

Branden opstod

om formiddagen ved 11½-tiden i lamperummet ved, at en arbejderske kom til at vælte en lille petroleumsovn, som var opstillet der.

Det var endnu før Grenå havde elektrisk belysning. På Dampvæveriet anvendtes derfor en mængde petroleumslamper, som daglig rensedes i førnævnte rum. I samme øjeblik ovnen væltede, stod hele rummet med dets mange brandfarlige sager i lys lue, og snart forplantede ilden sig også til de nærliggende lokaler.

I løbet af en lille halv time ankom brandvæsenet, men da havde ilden allerede stærkt fat i farveriet. Flammerne slog ud af taget, og ilden greb om sig i den stærke blæst fra sydøst.

Brandvæsenets første, energiske forsøg på at bekæmpe ilden lykkedes ikke. Ved 12-tiden var hele farveriet, der lå i kompleksets østlige del, omspændt af branden, og en kvælende røg fra de brændende tekstilvarer forpøstede luften.

Man havde håbet, at en brandmur mellem de to afdelinger af bygninger skulle standse ildens videre fremtrængen, men håbet glippede. Flammerne slog over muren og antændte taget i spoleriet, kædeskærreriet og den nye vævesal. Ved 1½-tiden var hele fabrikkens nordre del et eneste flammehav,

og det så ud, som om hele komplekset var redningsløst fortabt. Det blæste stadig stærkt. Flammerne knitrede, og røgen væltede op af ruinerne, hvorfra der uafbrudt lød knald af eksploderende petroleumslamper. Det var

Den første storbrand

efter at der var indført fast brandmandskab, og mange af tilskuerne fandt, at det var urimeligt, at ikke reservekorpset - altså hele det tidligere mandskab, som endnu officielt stod som reserve - blev sammenkaldt. Brandens udstrækning kunne måske have gjort det ønskeligt. Men i virkeligheden fungerede Dampvæveriets egne arbejdere med deres stedkendthed som en bedre reserve end de mange uøvede borgere, der var ganske ukendte med lokaliteterne, kunne have gjort.

Med brandstedets uhyre omkreds, de brandfarlige sager og den stærke blæst ville i virkeligheden ethvert brandvæsen, selv en storby, være blevet stillet på den alvorligste prøve. Det arbejde, som det faste brandmandskab præsterede under ledelse af den gamle Ferd. Rasmussen og vicebrandinspektørerne Thoft og Iversen, var faktisk al anerkendelse værd. Det var den erklæring, som den højeste sagkundskab i skikkelse af direktør Falck fra Redningskorpset afgav, da han næste dag kom til Grenå og besøgte brandstedet.

Et lille billede taget om middagen, da branden var på sit højeste.

Ved 3-tiden var man herre over ilden. Fabrikkens sydlige del, som lå ud mod vejen, d.v.s. den ældste vævesal, måleriet, maskinhuset m.m. var reddet. Resten, altså omtrent halvdelen af komplekset, var brændt.

Med morgentoget ankom bl.a. direktør Falck fra Redningskorpset i København. Han var sendt hertil af assurandørerne for at lede oprydningsarbejdet og redde, hvad reddes kunne. Også for at lægge det til rette til vurderingsmændene, som skulle komme den følgende dag. Som lige nævnt udtalte han sig med anerkendelse om det arbejde, som det lokale brandvæsen havde udført.

Man var jo dengang endnu henvist til at tage vandet direkte fra brandhanerne og nøjes med det tryk, som vandværket kunne præstere, når det arbejdede med højtryk. Og der var kun 4 slanger. Brandskaden beløb sig til ca. 400.000 kr. D.v.s. omtrent halvdelen af forsikringssummen. Virksomheden beskæftigede dengang ca. 200 mennesker.

Ledelsen af slukningen på Dampvæveriet var Ferd. Rasmussens sidste større opgave. Et par år efter afgik han ved døden. Ganske kuriøst var det, at der i Håndværkerforeningen, lige aftenen før branden, af formanden var fremsat den ytring, »at Ferd. Rasmussen trods sine 75 år var en dygtig Brandinspektør. Han manglede blot noget at slukke, da det så sjældent brændte i Grenå«. - Den store Brand lod ikke vente mange timer på sig.

Fabrikkens genopførelse

Fra første færd var man noget spændt på, om fabrikken skulle genopføres her eller ej. Før branden havde der nemlig i aktieselskabets bestyrelse hævet sig røster for at få virksomheden flyttet til en større by. Branden kunne altså let bidrage til at give disse planer vind i sejlene. For Grenå, hvis hele østlige kvarter allerede dengang var baseret på denne virksomhed, ville flytningen have været en katastrofe.

Det viste sig imidlertid snart, at der i bestyrelsen var flertal for genopførelse her. Der er næppe tvivl om, at Dampvæveriets Direktør H. P. Rosenvinge, som selv havde anlagt hele virksomheden og derved skabt dette bykvarter, har været virksom stemt for, at den også fremtidig skulle have hjemsted i Grenå.

Branden hos købmand Edv. Hansen

opstod 5. marts 1919. Bygningen stammede fra den store byggeperiode omkring 1750. Den var en af byens 7 to etages bindingsværksgårde fra Holbergtiden og fredet i klasse A. Ilden opstod ved en butikslærlings

Tomten af købmand Edv. Hansens gård morgenen efter branden.

grænseløse uforsigtighed. Han havde - åbenbart inspireret af Bauditz's fortælling »Hjortholm« - tændt et tykt stearinlys oppe på pakloftet, øverst i stuehuset, for at prøve, hvor længe det kunne brænde, og havde vist nok glemt det. Uheldet ville, at da lyset brændte ned, antændte tanden noget indpakningspapir, som lå lige i nærheden. Ilden bredte sig derfra til pakloftets mange brændbare sager og havde så godt fat, at næsten hele loftet stod i flammer, da man nede fra gaden opdagede ilden. Det var om aftenen ved 8-tiden. Ilden forplantede sig langs det gamle, knastørre egebindingsværk, og øverste etage stod ikke til at redde, da brandvæsenet ankom. Edv. Hansen havde ligget meget syg i nogle uger. Han måtte bæres ud af det brændende hus og ind til naboen. Han døde få dage efter på dr. Rahlfs klinik i Århus. På den nedbrændte gårds tomt opførte købmand E. Holch den nu værende hjørneejendom.

Savværkets 2den brand 2. februar 1922

Som tidligere omtalt flyttedes savskæreri efter branden i 1895 bort fra den oprindelige grund brandtomten ryddedes og indgik i det nuværende Nytorv, medens savskæreri opbyggedes på den plads, hvor det endnu ligger. Det overgik fra Lorentzen til et aktieselskab, som i hovedsagen bestod af brødrene Bilde, og fik navnet »Grenå Dampsnedkeri og Høvleværk«.

Efter 25 års forløb ramtes virksomheden igen af en brand, som lagde alt i aske. Da foretagendet ved ombygningen var blevet meget stærkt udvidet, fik branden denne gang et langt større omfang end i 1895. Brandskaden gik op til ca. 200.000 kr. Ilden opstod om aftenen d. 2. februar 1922 i nærheden af maskinhallen i den store hovedbygning, som lå midt i komplekset.

Den bredte sig med så voldsom hast, at hele bygningen i løbet af få øjeblikke var omspændt af flammer.

Ilden opdagedes kl. 7³/₄ af nogle brenge, som kom forbi. Brandvæsenet og virksomhedens ledende folk allarmedes straks. Da brandstationen lå lige over for savskæreri, varede det kun få minutter, før slukningsmateriellet var bragt frem. Men nu mødte der en slem og

Uventet forhindring

som sinkede slukningsarbejdet ca. 20 - vist nok skæbnesvangre - minutter. Det viste sig nemlig, at brandventilerne i gaderne var dækket af is og sne og ikke var til at finde. Fra det nærliggende mejeri rekvireredes der kogende vand til at optø is og sne med. Først da dette var sket, kunne man endelig få slangerne skruet på, og redningsarbejdet kunne begynde.

På dette tidspunkt stod hele hovedbygningen, hvor tørreovnen og mængder af knastørt træ befandt sig, i lys lue. Tårnhøje flammer slog gennem taget op mod den mørke nattehimmel og kastede et stærkt lysskær over hele pladsen og store dele af byen. Det stod straks klart for brandvæ-

Brandstedet set fra pladsen ved brandstationen ved 8.30 tiden.

senet, at det var umuligt at redde hovedbygningen. Alle bestræbelser måtte gå ud på at begrænse ilden, så den ikke bredte sig til de mange baggårde og beboelseshuse, som omgav brandstedet på alle sider.

En tid så det ud, som om heller ikke dette var muligt, og fra alle de omliggende ejendomme flyttedes bohaver og værdisager ud. Fra Margarinefabrikken, der var nabo til savskæreriet, rullede lange rækker af olietønder ud på gaden.

Brandvæsenet blev sat på en hård prøve, men bestod den, og det viste sig, at de betydelige beløb, som byen havde ofret på den nye brandordning og anskaffelse af nyt og rigeligt materiel, var godt anvendt. Både fra Nytorv, Mogensgade, Lillegade og Markedsgade tog man brandventilerne i brug, og en halv time efter at branden var opdaget, dængedes fra 8 slanger tu sinder af hektoliter vand ned over flammehavet.

Ville dampkedelen eksplodere? På et givet tidspunkt nåedes der alvorlig frygt derfor, idet det ikke havde været muligt i tide at få lukket op for vandet. Man frygtede i så tilfælde for, at eksplosionen ville vælte den store skorsten, som ragede op midt i bålet. Det viste sig imidlertid heldigvis, at kedelen holdt. Da vandet nåede kogepunktet, og spændingen steg, virkede nemlig kedelens sikkerhedsventil, som den skulle. I mere end en time kunne man høre dampen hvæse ud, og der skete heldigvis ingen eksplosion.

Hele natten arbejdede brandmandskabet i bidende kulde med slukningsarbejdet. Pladsen henlå nu i fuldstændigt mørke, men det ulmede stærkt i grunden, og blæsten førte stadig gnister ud over pladsen.

Fra branden bos skorstensfejer Sørensen 21. juni 1930.

Ved morgengry frembød brandtomten et på en gang sørgeligt og ejendommeligt skue, idet alt: Maskindele, murbrokker, bjælker o.s.v. var fuldstændig overiset, så at det var næsten umuligt at færdes i ruinerne. Selv flere af brandvæsenets slanger var frosset fast i isen og havde taget betydelig skade.

Ildens årsag lod sig ikke med bestemthed opklare. Man formodede, at en gnist fra fyret af vinden var ført op på tørreovnen og havde antændt det der liggende knastørre træ.

Der blev ret hurtigt taget fat på en genopførelse af virksomheden. Det var i en periode, hvor arbejdsløsheden var stor, så aviserne kunne trøste folk med, at ulykken - trods alt - dog medførte et gode, nemlig det, at der i en meget arbejdsfattig tid blev beskæftigelse både med oprydning og genopbygning til adskillige ledige hænder.

Branden i skorstensfejer A. Sørensens forhus

fandt sted 21. juni 1930. Det var Dyrskuedag og smeltende hedt og tørt. Branden opstod hen på eftermiddagen oppe på loftet. Ved denne lejlighed var den ældste motorsprøjte for første gang i brug. Brandforhørene bragte ikke nogen afgørende opklaring af brandens opståen. Men alt tydede på, at den var opstået ved et barns leg med tændstikker. - Gården var opført i 1757 på en brandtomt fra en af de store brande i 1750erne og sluttede altså igen sin tilværelse som en brandtomt.

Branden på Hørskætteriet 29. juli 1943

er vel i henseende til materiel ødelæggelse og tab den største, som har hjem søgt Grenå. Man var på det tidspunkt af verdenskrigen tilbøjelig til uden videre at sætte enhver større brand i forbindelse med sabotage eller Schalburgtage, så at man også her gisnede om noget sådant. Det viste sig imidlertid snart, at al tale derom var uden grund.

Ilden opstod om eftermiddagen ved 2-tiden, da arbejdet var i fuld gang. Den opdagedes straks, men bredte sig med rivende hast i det knastørre og brandfarlige materiale. De mange funktionærer, som fra alle sider strømmede til, stod ganske magtesløse over for flammerne og var henvist til hurtigst muligt at bringe sig selv i sikkerhed uden for ildens rækkevidde.

På mindre end 5 minutter var hele den ældste del af fabrikken omspændt af flammer. Alle vinduer sprængtes af den stærke varme, og en tyk og kvælende røg indhyllede hele fabriksanlægget i en tæt tåge, så al udsigt var spærret.

Brandvæsenet mødte i løbet af mindre end 10 minutter med alle tre motorsprøjter. Men der var kun lidt at gøre. Over for et sådant kæmpebål var alle slukningsforanstaltninger forgæves. I løbet af få minutter var også det nye rødningsanlæg omspændt af flammer og ildens sikre bytte.

Brandvæsenets anstrengelser måtte derfor samles om at redde direktørboligen, maskinbygningen med kraftanlægget og et stort tørvlager på ca. 1000 tons tørv, som lå i ildens umiddelbare nærhed. Det lykkedes også.

Der var ingen tvivl om, at ilden var opstået i blåmaskinen. Det var ofte tidligere sket, at blåren havde viklet sig ind i akslerne i denne. Derved opstod der varme, som hurtigt antændte den brændbare blå og de olierester, som lå på akslerne. Man havde derfor anskaffet et særligt slukningsapparat

Hørskætteriet efter branden.

ved blåmaskinen, således at man hurtigt kunne slukke de små antændelser, som tid efter anden fandt sted. Den pågældende dag havde der netop været en sådan lille antændelse, som hurtigt var slukket.

Uden at man havde mærket det, må imidlertid en gnist have fundet vej til blårtørremaskinen, som havde plads i nærheden. Kort efter stod alene høje flammer op derfra og fyldte hele lokalet med røg. Som nævnt var al tanke om slukning håbløs.

I løbet af et kvarter var hele fabriksanlægget et uhyre flamme hav.

Bygninger og alt tilbehør var forsikret for ca. 1.700.000 kr. Da så godt som hele løssøret - deriblandt et lager af hør og blå på 300.000 kr. - og alle fabriksbygningerne blev ildens bytte, løb brandskaden op til ca. 1½ million kr. I et helt døgn ulmede ilden i de uhyre dynger imellem ruinerne, og brandvæsenet måtte holde vagt.

Uagtet de overordentlig vanskelige forhold både hvad bygningsmaterialer og maskiner angik, blev hørskætteriet genopført på rekordtid. Fra alle sider vist der udstrakt velvilje, og allerede i december samme år genoptog skætteriet arbejdet. Hele komplekset var færdigt i marts 1944.

Schalburgtagebranden på Storegade 24. februar 1945

Den sidste alvorlige brandkatastrofe i byens historie er endnu i frisk minde. Den fandt sted i besættelsestidens allersidste og værste periode og var en Schalburgtage ødelæggelse af meget ondartet natur.

Et par nætter før havde der været en sabotage på Grenå Andels-Svinelagteri, hvorved - foruden en del ødelæggelser ved bomber - over 500 svinekroppe var blevet ødelagt ved overhældning med saltsyre. Man satte disse to begivenheder i forbindelse med hinanden og anså begivenheden på

Morgenen efter branden hos købmand Brændstrup. 1) Ruinerne af butikken set fra hjørnet af Storegade, 2) set fra Ågade op mod sparekassen.

Storegade som gengæld for slagteriet.

Attentatet fandt sted natten mellem 23. og 24. februar omtrent kl. 1 og bestod af 3 bombeeksplosioner af meget kraftig art, der ødelagde købmand Vogels hus på Torvet, frøknerne Bildes - af købmand Brændstrup o.m.fl. beboede hus på hjørnet af Ågade - og købmand Anders Nielsens ejendom («Messen», Storegade nr. 19).

Af disse tre var der på det midterste sted foruden sprængbombe anbragt fosforbomber, som forårsagede en voldsom brand. Alle tre steder gik ødelæggelsen tillige ud over nabo- og genboejendomme, hvis ruder knustes i tusindtal. ja, helt over på Lillegade strakte lufttrykkets virkninger sig, så de fleste ejendomme helt fra fællesbageriet til Torvet havde mængder af ødelagte ruder.

Den første eksplosion fandt sted kl. 00.54. Virkningen strakte sig til hele Torvet, også kirken mistede en del ruder og kirkeuret gik i stå på dette tidspunkt. Få minutter efter fandt den anden og den tredje eksplosion sted. Bomben ved nr. 2 havde været anbragt ved købmand Brændstrups forretning. Der opstod straks ild, og den bredte sig så hurtigt, at den i løbet af et kvarter omspændte hele den store ejendom, der strakte sig langs Storegade og et godt stykke ned ad Ågade. Der kom hurtigt folk på benene, og man samlede straks opmærksomheden om at eftersøge de mange mennesker, som boede i den store hjørneejendom.

Ilden bredte sig så voldsomt, at trapperne i løbet af få minutter ikke lod sig passere. Det var et under, at alle beboerne reddedes, selv om en del af dem fik nogle skrammer. Nogle måtte reddes ud gennem vinduerne eller måtte springe ned i en udspændt kappe, som vagtværnsfolk ene holdt udbredt.

Brandvæsenet mødte kort efter med alt disponibelt mandskab og materiel. Og selv om det syntes en helt uoverkommelig opgave at tage kampen op mod denne kæmpebrand, så lykkedes det dog brandvæsenet under brandinspektørens dygtige ledelse at begrænse ilden til den ene ejendom, som på forhånd var dødsdømt, og at hindre ildens udbredelse til nabo-ejendommene.

De forskellige L. B. tjenestegrene, som i besættelsestidens sidste svære måneder havde måttet overtage så mange af samfundslivets opgaver, blev naturligvis også udkommanderet i denne ulykkesnat. L. B. brandtjeneste hjalp meget virksomt ved slukningen. Teknisk tjeneste bistod ved oprydning, opgravning af gasledninger, hvori der var ild, nedrivning af truende murpartier, rensning af gaderne for de uhyre mængder af glasskår m.m. Og vagtværnet foretog afspærringer for at holde publikum i passende afstand og hjalp med til at hindre overgreb på varer fra de mange ødelagte butikker i hele Storegadekvarterets østre dele, der lå spredt for alle vinde.

Flere timer hvirvledes de røde flammer op af det uhyre bål, og først hen på morgenstunden kunne sprøjterne køre hjem. Angående bombeeksplosi-

onerne og branden vidste man allerede samme nat, at nogle mænd i en lille grå personvogn havde passeret Storegade på vej ud af byen ved et tiden, og at de rimeligvis havde været gerningsmændene. De pågældende havde mødt natrenovationsvognen, som var på vej mod Torvet. De havde stoppet den og sagt til mændene, at de ikke skulle fortsætte, for nu ville der springe nogle bomber. Den grå bil rullede videre, og få øjeblikke efter skete også den første eksplosion, den på købmand Vogels hjørne.

Efter kapitulationen, da så mange uoplyste ting kom frem for dagen, viste det sig ved forhørene, at det var selveste Bothilsen-Nielsen og et par af hans bande, som havde været gerningsmændene, og som just nu i april 1947, da disse linier skrives, har fået deres dødsdomme for denne og en lang række andre forbrydelser stadfæstet af Højesteret.

En sprøjteprøve i Grenå i 1901

I ugeskriftet »Hver 8. Dag« for 8. september 1901 fortæller en anonym forfatter om en sprøjteøvelse i Grenå ved århundredeskiftet. Artiklen gives her ordret og billederne med de originale underskrifter:

»Bom ! Bommetorn! Bom! Bom!

Med uforlignelig Virtuositet lader Købstadens autoriserede Tambour Trommestikkerne danse på Kalveskindet, og Hoved ved Hoved titter nysgerigt og forventningsfuldt ud fra Vinduer og Døre.

Langt oppe på Torvet øjnes Trommeslagerens martialske Skikkelse omgivet af en Flok måbende Unger. ”I Eftermiddag Kl. 6 afholdes Sprøjteprøve. Branddirektionen«.

Hurra! Hurra! råber gadens ungdom og styrter af sted for at meddele kammeraterne den gladelige begivenhed. Hvilket mylr, hvilket liv i gaden, da klokken slår 6. - Fra arbejdspladser, fra værksted, fra disk iler mandskabet til sprøjtehuset, hvor »Officererne« - kendelige på de »guldtressede« - allerede er i fuld virksomhed. Aldrig før har man anet, at den lille bys embedsstand var så stor. Det vrimler med »guldkasketterede« medborgere, hvor man vender sig. Kommandoråb lyder - sprøjter kører frem - vandsluffer med hesteforspand jager frem og tilbage. Der supponeres brand i byens ærværdige sognekirke og de omliggende bygninger. - Den må for alt i verden slukkes!

»Provinsbyens Herold«.
D.v.s. trommeslager S. Carlsen.

»Sprøjtemanøvre - Der er ild i kirken«.

Og medens de ældre fordybe sig i gisninger over, hvorledes det ville være gået, om det havde været »for Alvor«, samler ungdommen sig stedse i nærheden af det sted, hvor strålen plasker mod stenbroen. Peter og Christian afslutter letsindige væddemål om, hvor mange gange de tør løbe gennem strålen.

Med høje jubelråb hylder kammeraterne Peter som den mest, uforsagte.

Når ilden er slukket, d.v.s. når vandet er opbrugt, køres sprøjterne tilbage, og Mandskabet vender hjem til den forsinkede aftensmad.

Men Peter lusker våd og slukøret hjem til Strambux. ¹⁾

Grenåkredsens politiske historie fra Grundlovens givelse til nutiden

Om det politiske liv i Grenå by i tiden før 50erne foreligger der ikke - mig bekendt - tilgængelige efterretninger. Først efter, at der i 1850 var begyndt at udkomme en lokal avis, som dog ophørte kort efter og først genopstod i 1856, er der håndgribelige aktstykker at bygge på. Og så meget kan siges, at i tiden fra 1850 til op imod 1870 har den aldeles overvejende del af befolkningen i Grenå sluttet sig til det nationalliberale parti. Dermed være underforstået: af den forholdsvis ganske lille kreds, som gav sig af med at drøfte politik, d.v.s. embedsmændene, nogle af købmændene og enkelte af de mest fremskredne håndværkere.

Ved valget til den grundlovgivende rigsforsamling valgtes i Randers Amts 4. distrikt, som Grenå kredsens dengang hed, pastor P. C. la Cour, Nimtofte. Efter Grundlovens vedtagelse valgtes han også ved det første valg 4. december 1849 som kredsens folketingsmand. 4. august 1852-27. maj 53 var lærer P. C. H. Wadi Veggerslev kredsens repræsentant og efter ham 27. maj 1853-8. august 54 toldinspektør, justitsråd I. M. Müller, Randers, som døde midt i samlingen, hvorfor der udskreves suppleringsvalg. Disse 3 første folketingsmænd har sikkert alle sluttet sig til det nationalliberale parti.

Ved suppleringsvalget 26. september 1854 valgtes papirfabrikant Michael Drewsen, Silkeborg. Han var Silkeborgs grundlægger og havde i den grundlovgivende rigsforsamling været valgt i Skanderborg kredsens. Han

Fabrikant Michael Drewsen
1854-55.

Sognepræst F. C. Bloch
1855-58.

tilhørte partiet Venstre. Ved det ordinære valg 1. december 1854 genvalgte han i Grenå kreds. Drewsen var en ivrig modstander af det daværende Ministerium A. S. Ørsted og arbejdede på at styrte det. Ved valget 14. juni 1855 trak han sig definitivt ud af al aktiv politik. Hans efterfølger i Grenå kreds blev pastor F. C. Bloch, der var sognepræst i Grenå. Han forflyttedes midt i valgperioden til Ringe og opstilledes ikke ved næste valg.

En valgdag i Grenå i 50erne

Ved valget 14. juni 1858 blev så lærer, N. N. H. Kraiberg, Århus, kredsens repræsentant. Der var ingen modkandidat. Kraiberg var inden for sin kreds en såre anset mand, som både på skolevæsenets og på folkeoplysningens område havde udført et meget betydeligt arbejde.

Valgstedet var dengang »Gæstgivergårdens« sal, det eneste større lokale, som fandtes i byen (nuværende Storegade nr. 34-36). Kraibergs stillere var kommunalbestyrelsens formand, konsul Kock og læge Richter. De var begge Nationalliberale og karakteriserede Kraiberg »som Frihedsmand i Ordets rette Betydning«. Han valgtes ved kåring uden modkandidat med ca. ¾ af forsamlingens stemmer. Grenå Avis slutter sit referat af folketingsvalget således: »Oven på Valget fulgte en god Frokost, der krydredes ved det samlede Selskabs ypperlige Munterhed. Festligheden sluttede i Byens Plantage, hvor Sang- og Musikforeningen havde indfundet sig og gav nogle Numre til bedste«.¹) Således forløb altså en valgdag i Grenå i 50erne, den første valgdag, hvorom der er bevaret trykte oplysninger. Kraiberg blev siddende perioden ud og fratrådte ved valget 14. juni 1861.

Som karakteristisk for 50erne kan nævnes dannelsen af håndværkerforeninger rundt omkring i byerne. Også Grenå fik sin håndværkerforening, som stiftedes 5. februar 1854. Dens opgave var selvfølgelig at værne om standens interesser. Og derved forstod man i den periode først og fremmest at kæmpe imod forslagene til »Lov om Næringsforholdene«. Fra gamle dage havde håndværket været sammensluttet i lav. Selv om Grenå var så lille, at der ikke her var organiseret lavsvæsen, så havde håndværket dog været beskyttet af en hel række love og forordninger. Nu, da den frie forfatning var indført i det politiske liv, var en af de første opgaver, som rigsdagen satte ind for, en ophævelse af hele det gamle lavsvæsen og indførelse af næringsfrihed. Det var det, som håndværkerne ivrigt protesterede imod. De hævdede, at det ville være til standens ruin. Men det hjalp intet. Loven om næringsfrihed vedtoges i 1857, men det varede længe, før uroen og gæringen i anledning af denne lov lagde sig.

I 1860 dannedes en vælgerforening

Byen og kredsens var ikke tilfreds med Kraibergs virksomhed på rigsdagen. Der dannedes 7. november 1860 ved et møde på Grenå Rådhus en »Vælgerforening for Randers Amts 4. Valgkreds«, og den tidligere nævnte

pastor la Cour, som nu var blevet sognepræst i Ålsø, blev dens første formand. Foreningens medlemmer har sikkert overvejende været højremænd og Nationalliberale. Det blev betroet en snævrere komite bestående af læge Richter, konsul Kock, justitsråd, byfoged Nyeberg og postmester Skjerbæk at samle underskrifter på en protestadresse imod »Bondevenernes« forsøg på at styrte den siddende nationalliberale regering - det var C. C. Halls 2. ministerium. Man vedtog at opstille »en anerkendt hæderlig Mand fra selve Kredsens, og som var kendt af dens Vælgere«. Dertil udpegedes kammerråd A. H. Westergård til Lykkesholm, en af landbrugets anerkendte dygtige mænd. »Bondevenerne«, altså datidens yderste Venstre, opstillede den unge gårdejer Chresten Bønløkke fra Ålsrode.

Midt under »Valgkampen«, hvis man overhovedet kan tale om nogen sådan i de tider, kom den overraskende meddelelse om, at Kong Frederik VII ville besøge Grenå på sin på tænkte store rejse til Fyn og Jylland.

Folketingsvalget

14. juni 1861

fandt sted just den dag, da kongen og grevinde Danner med stort følge sagde farvel til Grenå om formiddagen. Om eftermiddagen forelå det overraskende og lammende resultat, at kammerråd Westergård havde tabt, idet han kun havde 364 stemmer imod Bønløkkes 397 stemmer. Dermed var Grenå kredsens skæbne beseglet for de næste 31 år. Bønløkkes valg er jo uden tvivl kommet som en komplet overraskelse for Grenå by og for alle »Vælgerforeningens« medlemmer. »Grenå Avis« oplyser intet, idet hele dens referat indskrænker sig til 2 små linier med meddelelse om de nøgne kendsgerninger uden spor af kommentarer.

Christen Bønløkke

var født 27. august 1829 på Tåsinge, hvor faderen var gårdfæster. Fæsteforholdene på øen var af den beskaffenhed, at den, der ikke kunne få sit hjemsted i fæste, overhovedet ikke kunne få hverken hus eller gård. Bønløkke drog derfor bort fra øen for at søge bo. Efter 3 måneders søgen fandt han en gård i Ålsrode sogn ved Grenå. Den tilhørte Katholm Gods. Den fæstede han i 1851. »Gårdens Bygninger var forfaldne, Markerne i en ynkelig For-

Sidebygning i Gl. Gæstgivergård, Storegade, nu 36. Valgsted for Grenåkredsens i 1850erne.

fatning, og Besætningen bestod kun af 4 gamle, skindmagre Helmisser, 4 Køer, 1 Kalv og 6 Får. Men Bønløkke var vant til at tage fat. Og ved uhyre Flid, Sparsommelighed og Dygtighed drev han Gården frem. Efter 14 Års Forløb var Fæstegården blevet til Selvejendom og nu ved Køb blevet på 100 Tdr. Land. Markerne var bragt i god Stand. Besætningen var øget til 6 gode Heste og 40 Kreaturer, alle Bygningerne var anselige og nye, og hele Gården præsenterede sig som en af de bedste Bøndergårde i Randers Amt«. Det er hans partifælle, redaktør Niels Bransagers karakteristik af Bønløkke i værket »Den danske Regering og Rigsdag 1901«. ¹⁾

Det er altså denne flittige, praktiske og selvhjulpne bondemand, som nu i 1861 blev Grenå kredsens rigsdagsmand. Hidtil havde den til repræsentanter kun haft folk med nogen boglig uddannelse og kultur, overvejende embedsmænd. Bønløkke var i sandhed ikke nogen velkommen mand for Grenå by og for »Grenå Avis«. Det var sjældent, at han blev omtalt deri, og aldrig rosede.

Ved nytårstid 1864 var der en lille debat i avisen. Den var foranlediget af, at Bønløkke havde taget til genmæle, fordi »Grenå Avis« havde anket over, at han aldrig sagde et ord i tinget. Avisens redaktør, den unge C. V. Færch, sagde Bønløkke sin mening, og den var ikke blid. Den sluttede således: »Vi er enige med den ærede Rigsdagsmand om, at han hellere må tie stille end »snakke op« om Ting, som han intet Begreb har om. Men det er beklageligt, at der til Rigsdagen sendes Repræsentanter, som kun have Begreb om så lidet af det meget, som der forhandles«. ¹⁾

Bønløkke genvalgtes i marts 1864 til rigsdagens folketing, men faldt i juni samme år for proprietær Mourier-Petersen til Ryomgård. Allerede næste år slog han dog denne igen og valgtes 4. juni 1866 til medlem af rigsdagens folketing. Han holdt derefter uden afbrydelse kredsen, lige til han i 1892 faldt for kaptajn Dinnesen. Derefter var Bønløkke i 3 år ude af folketinget, men valgtes så i Præstø, hvor han forblev indtil 16. juni 1903.

»Nogen fremragende Parlamentariker blev han ikke, men hans praktiske Duelighed og hans Troskab mod Venstre under de mange Års skiftende Vilkår har skaffet ham en anset Stilling inden for Partiet«. ²⁾ Det er Bransagers bedømmelse af ham og det er vist nok den objektive sandhed. Allerede i 1881, da Bønløkke følte sig nogenlunde sikker på valgkredsen, solgte han sin gård i Ålsrode og flyttede til København, hvor han købte en villa på Frederiksberg. Mens han boede i Ålsrode havde han adskillige of-

Gårdejer Christen Bønløkke.
Grenåkredsens repræsentant 14. juni
1861-20. april. 92, dog med
undtagelse af en periode 1864-66.

fentlige tillidshverv, og fra 1881-96 var han formand i repræsentantskabet for »Grenå Bank«, der var stiftet i 1881 af venstremænd fra omegnen.

Efter denne udførlige omtale af Bønløkke, som vel må være berettiget, når man betænker, at han i omtrent en menneskealder var kredsens folketingsmand, en af de mest forhadte personer i Grenå by - i hvert fald i politisk henseende - og en af de mest forgudede mænd i hele dens opland, går vi over til enkelte episoder ved de følgende valg.

5. marts 1864, altså midt under krigen, havde der været valg til rigsrådet. Kandidaterne var Bønløkke, der altså i forvejen sad i rigsdagens folketing, og landinspektør C. Christensen, Enslevgården. Bønløkke sejrede med 482 stemmer imod Christensens 339. Endnu et valg fandt sted under krigen nemlig valg til rigsdagens folketing. Bønløkkes modkandidat var denne gang proprietær H. Mourier-Petersen til Ryomgård, som vandt med 460 stemmer, Bønløkke fik kun 301. Valgstedet var denne gang fhv. købmand F. C. Windings gård på Lillegade (nu nr. 47, købmand E. K. Møller).

Ved krigens slutning måtte Danmark afstå hertugdømmerne. I den anledning var det nødvendigt, at der skulle foretages visse forandringer i forfatningen. I to år førtes der i rigsdagen en bitter kamp derom. Den endte som bekendt med et forlig i 1866 imellem de »store Bønder« (d.v.s. godsejerne under Grev Frijs' og Estrups førerskab) og »de små Bønder« (d.v.s. en del af bondevennernes parti under ledelse af J. A. Hansen). Man fik derved en afslutning på de uendelige og for landets og rigsdagens anseelse ødelæggende forhandlinger.

Den nye forfatning vedtoges og underskrevs af kongen 28. juli 1866 under navn af Danmarks Riges gennemsete Grundlov. Den adskilte sig navnlig fra juni grundloven deri, at valgretten til landstinget blev betydelig indskrænket til fordel for de velstillede i samfundet. Det var denne stærke modsætning i valgmåden til de to ting, som blev den dybe årsag til den følgende menneskealders ulykkelige politiske kampe i Danmark. Til dette grundlovsforslags vedtagelse afholdtes

Folketingsvalg 4. juni 1866

Valgstedet var også denne gang købmandsgården på Lillegade nr. 47. Gården ejedes da af købmand Anders Thykier, men kom senere i mange år i Trampenbergs eje. Det kan anses som givet, at kredsens hidtidige folketingsmand, Mourier-Petersen havde stemt. for grundlovsforslaget på

Landinspektør C. Christensen.
Bønløkkes modkandidat ved valget
til rigsrådet 5. marts 1864.

Købmand F. C. Windings' gård, Lillegade 47, senere købmand Trampenbergs, i den nyeste tid Fr. Nørgårds. Kredsens valgsted i 60'erne.

rigsdagen og ligeledes, at Bønløkke som medlem af rigsrådet har hørt til den fløj af »Bondevennernes Parti«, som under ledelse af Tscherning havde stemt imod det reviderede grundlovsforslag. Valget den 4. juni 1866 til bekræftelse eller forkastelse af dette grundlovsforslag stod imellem de samme to kandidater som i 1864. Denne gang vandt Bønløkke med 771 stemmer imod Mourier-Petersens 581. Men det var ganske givet ikke ved Grenå bys stemmer, at Bønløkke atter kom ind i rigsdagen. Som byens valgmand ved det tilhørende landstingsvalg valgtes læge Richter og postmester Skjerbæk, som begge oprindeligt var nationalliberale og nu tilhængere af grundlovsforslaget.

Lovforslaget vedtoges, og ved det påfølgende nyvalg 12. oktober 1866 valgtes Bønløkke ved »Kåring« d.v.s. ved håndsoprækning og uden skriftlig afstemning. Grenå Avis skriver sørgmodigt: »En større Deltagelse fra Byens Side ville sandsynligvis have fremkaldt et andet Resultat«!

Som et fælles træk over hele landet viste det sig, at Venstres kandidater kun havde fået ganske enkelte stemmer i byerne, men udelukkende var valgt på landbostemmer. Med dette valg var Chr. Bønløkkes stilling i Grenå kredsen befæstet for de næste 26 år.

Ved valget 22. september 1869 valgtes Bønløkke atter uden modkandidat. Der havde været tale om at opstille pastor emer. J. Seidelin, fhv. Ørum, som sådan. Det viste sig imidlertid, at han nærmest sluttede sig til »det nationale Venstre«. Da Bønløkke også stod som medlem af dette parti, fandt den konservative del af vælgerne, »at den nye Kandidat ikke ville være nogen Acquisition for Kredsen«, og opgav opstillingen.

Valget i 1869 blev den helt store sejr for Venstre, som fik over halvdel af folketingets pladser. Men dette flertal var delt i 3 grupper; størst var »Det nationale Venstre«, hvis fleste medlemmer var Grundtvigs kirkelige meningsfæller. Hertil hørte Berg, Høgsbro, Krabbe og - som vi altså hørte -

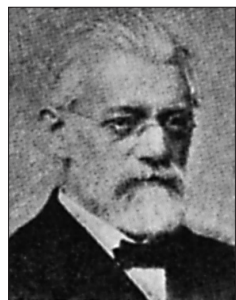
Dyrlæge P. G. Beyers' gård på Torvet. Kredsens valgsted 20. september 1872.

også Bønløkke. »Oktoberforeningens Venstre« bestod mest af sjællandske folketingsmænd. De mest kendte var J. A. Hansen, C. Alberti og den senere konservative minister Jacob Scavenius. Nogle af dem f.eks. J. A. Hansen havde hjulpet Højre med grundlovsordningen i 1866, hvad i øvrigt også gjaldt Berg. Endelig var der så »Tschernings Venner«, også kaldet »det jydsk Venstre« eller »Bjørnbakkerne«, som med undtagelse af føreren, Gert Winther, bestod af jydsk bønder med den fremtrædende højskoleforstander Lars Bjørnbak i spidsen.

Under Bergs ledelse gik disse 3 grupper i 1870 sammen til ét stort parti »Det forenede Venstre«. Det beherskede flertallet i folketinget og udstedte et manifest, hvori folketings parlamentarismen proklameredes. Det vil med andre ord sige den fordring, at »det folkevalgte Ting skulle have Hovedindflydelsen, og at ministeriet skulle være i overensstemmelse med dette«. Dermed var den kamp erklæret, som i den næste menneskealder blev en stor ulykke for landet. Den førtes med uhyre bitterhed fra begge sider og afsluttedes først efter 30 års forløb, da Venstre i 1901 overtog regeringsmagten.

Omkring ved 1870 begyndte de Nationalliberale at forsvinde fra rigsdagen. Nogle gled ud ved valg, andre gik op i Højre, således at folketinget i en række år ind i 70'erne i hovedsagen bestod af Højre og »det forenede Venstre«. ¹⁾ Men samtidig begyndte et nyt parti at opstå, nemlig Socialdemokratiet under ledelse af de tre kendte navne, Pio, Brix og Geleff. Foreløbig var det kun et hovedstadsparti og havde en lang vej igen, inden det kunne sætte kandidater ind i rigsdagen. Men i ikke uvæsentlig grad prægede det allerede nu hovedstadens politiske liv. Ved valget 20. sep-

tember 1872 opstillede Højre i Grenå kredsens professor i statsvidenskab William Scharling. Han stod ikke som medlem af noget bestemt parti, men

Professor W. Scharling.
Bønløkkes modkandidat i
1872 og 1873.

erklærede sig dog som modstander af »Det forenede Venstre«. Grenå Avis skrev, at »det er unaturligt og uforsvarligt, når det Parti, der i Retning af Dannelse, politisk Udvikling og Kundskaber er slettest repræsenteret, søger at vinde Sejr over sine Modstandere med så slette Midler som Benægtelse af Dannelsens og Kundskabens Magt. Et sådant Parti har vi ulykkeligvis i det såkaldte »Forenede Venstre«. Når vi nu som Modkandidat har en dannet, kundskabsrig og selvstændig Mand, som uden at være bundet af noget Parti, kun har Fædrelandets Vel for Øje, skulle Valget vel ikke være tvivlsomt«.

Professor Scharling havde kun haft ganske få dage til at præsentere sig for vælgerne. Han anbefalede bl.a. af pastor Vilh. Bech i Ørum og apoteker Hoffmeyer i Grenå. Valget afholdtes denne gang i dyrlæge Beyers gård på Torvet. D.v.s. den købmandsgård, som lå på hjørnet af Nørregade og Torvet, der hvor nu bankbygningen ligger. Valg-handlingen lededes af borgerrepræsentationens formand, konsul Kock.

Grenå Rådhus på Torvet. Kredsens valgsted fra 14. november 1873 til og med 25. juni 1884.

Udfaldet blev, at Bønløkke valgtes med 743 stemmer og Scharling fik 341.

Ved dette valg opstillede Socialdemokratiet for første gang kandidater i en række københavnske kredse, men fik dog som nyopdukkende parti ingen kandidater valgt. Venstre fik over halvdelen af folketingets mandater og genvalgte birkedommer Christopher Krabbe til formand. Han blev få år efter by- og herredsfoged i Grenå. Chr. Berg valgtes til formand i Finansudvalget.

Den påfølgende rigsdagssamling er særlig mærkelig derved, at folketingets flertal - altså Venstre - ved samlingens slutning vedtog en adresse, hvori skarpt betonedes, at ministeriet burde være i overensstemmelse med folketingets flertal, og at man ville skride til finanslovsnægtelse, hvis man i den kommende samling mødte ministeriet Holstein-Holsteinborg igen.

Det blev i den følgende samling virkelighed med Venstres finanslovsnægtelse. Som følge deraf opløstes folketinget, og nyt valg udskredes.

Folketingsvalget 14. november 1873

Stemningen iblandt de vælgere i Grenå, som gav sig af med at spekulere over politik, var så afgjort på ministeriets side. Professor Scharling blev atter denne gang Højres kandidat og fik nu besked rettidigt, så at han kunne deltage i vægermøderne i kredsens. Apoteker Hoffmeyer og den unge skoleinspektør H. Reventlow var de ledende ved partiets vægermøder.

Valgstedet var denne gang rådhuset og Torvet, som var afspærret for gennemgående færdsel i den tid, valget stod på. Bønløkke genvalgtes med 904 stemmer imod professor Scharlings 554. Bønløkke hyldedes af sine vælgere med det sædvanlige refræn: »Hurra for Bønløkke, wi want«! 70

Christopher Krabbe, by- og herredsfoged i Grenå 1876-83. En af Venstres mest fremragende Førere. Folketingets formand 1870-83.

Fru Julie Rosenberg, enke efter Grenå Folketidendes grundlægger Th. Rosenborg og selv bladets udgiver 1877-89.

af Scharlings vælgere holdt et »Festmåltid« på Hotel Dagmar sammen med ham.

Det var i den påfølgende rigsdagssamling, at folketinget vedtog en direkte henvendelse til kongen med krav om et andet ministeriums udnævnelse. Ministeriet Holstein erklærede sig villigt til at gå, men kongen udtalte sin fulde tillid til ministeriet og krævede dets forbliven. I regeringskredse i Berlin bifaldt man i høj grad dette standpunkt og roste Kong Christian for hans fasthed.

Den følgende årrække er karakteriseret af forfatningskamp, finanslovsnægtelse og folketingsopløsning. Dertil kom en bitter strid om forsvarsvæsenets ordning. Venstre ønskede en flåde til hele landets militære beskyttelse, Højre ville derimod have pengene anvendt til Københavns landbefæstning. Estrup var imidlertid blevet konseilspræsident i 1875, og modsætningen mellem folketing og landsting øgedes, alt som tiden gik.

70ernes kampe i Grenå kreds

I Grenå kreds skete i halvfjerdserne det, at en kreds af venstremænd fra omegnen sluttede sig sammen og grundlagde et nyt Dagblad »Grenå Folketidende«, hvis første nummer udkom 1. august 1874, og hvis redaktør og leder var bogtrykker Th. Rosenberg, tidligere Hillerød. Han levede kun få år. Hans enke, fru Julie Rosenberg udgav derefter bladet nogle år med hurtigt skiftende unge redaktionssekretærer som politiske redaktører. Også et par af egnens fremstående venstremænd var hendes stadige politiske rådgivere og medarbejdere. Først da Jacob Skjødsholm i 1886 kom til bladet, i begyndelsen som ansvarshavende redaktør for fru Rosenberg, senere som ejer af bladet, blev der mere stabile forhold. Under hans ledelse, der just ikke altid var præget af de fineste metoder, opnåede folketidende efterhånden en betydelig udbredelse i oplandet. Derimod var forholdet til byens befolkning mindre godt. Det lå ikke alene i den politiske modsætning. Men Skjødsholm var stadig borgerskabets angriber, tit unødvendig smagløst og gement, og først hen mod århundredskiftet fik bladet større udbredelse i Grenå by.

Et andet træk i byens billede må heller ikke glemmes. Christopher Krabbe, folketingets dygtige, men skrappe og bidske formand, var i 1876 blevet byfoged og borgmester i Grenå. Krabbe måtte jo på grund af sin stilling i rigsdagen opholde sig i København det meste af sin tid og havde som følge deraf en første fuldmægtig med fast konstitution. Det var i lang tid den unge cand. jur. Chr. Sirsted, en mand, som blev særdeles populær både i byen og hele jurisdictionen.

Nyborg havde været højremand som næsten alle embedsmænd dengang. Nu var bladet altså vendt. Men det er tvivlsomt, om det betød noget som helst med hensyn til borgerskabets stilling. Krabbe nåede aldrig at komme i videre kontakt med byens folk, ønskede det måske heller ikke. Selv ved

rigsdagsvalgene var han ikke her, da han jo naturligvis måtte være i sin egen valgkreds: Kalundborg-Samsø, hvor han altid valgtes med stor majoritet.

Ved valget 25. april 1876

havde Bønløkke som modkandidat en Venstremand af mindre yderlig gående meninger, amtsrådsmedlem S. Laursen fra Ørum. Han stillede sig som Venstremand, men som modstander af »Det forenede Venstre«. Han anbefalede i Grenå af skræddermester Lyngby som »en god dansk Mand« og af Håndværkerforeningens formand, skomager Ostermann som »god Venstremand, da man godt kunne være Venstremand, uden at slutte sig til det forenede Venstre«. Af Bønløkkes anbefalere ved dette valg bør nævnes den unge gårdejer P. Pedersen fra Homå, senere velkendt under navnet P. Pedersen Damgård. Som interpellant optrådte desuden ved dette og foregående valg en sadelmager Birch. Det var nærmest arbejder spørgsmål, det drejede sig om. Af de kortfattede avisreferater kan ikke ses noget bestemt. Men det er overvejende sandsynligt, at Birch har interPELLERET fra Socialdemokratisk side. Han har altså allerede i 70erne været partiets første, enlige svale i Grenå og optrådt som tilhænger af dette parti ved vælgermøderne. Han var født i København 9. marts 1842, tog borgerskab i Grenå 31. marts 1869, men forblev kun her en kortere årrække.

I Krabbes fraværelse var godsforvalter Lütken valgbestyrelsens formand. Bønløkke valgtes med 985 stemmer, Laursen fik 465. Det er værd at lægge mærke til, at af de fra Grenå by afgivne stemmer faldt kun 12 på Bønløkke og 170 på hans modkandidat. Af »to Onder« havde borgerskabet omtrent enstemmigt valgt det mindste.

C. V. Færch,
Redaktør af Grenå Avis
1864-99 (†)

J. Skjødsholm,
Redaktør af Grenå Folketidende
1886-1906.

De to lokale redaktører, som i 80erne og 90erne førte an i de bitre politiske kampe i Grenå kreds.

Ved opløsningsvalget 3. januar 1878

meldte sig i yderste termin d.v.s. lige kort før nytår en modkandidat til Bønløkke, »om hvem Radikalismens Modstandere kunne samle sig«. Det var Møller Ebbestrup fra Bavnshøj Mølle, som ved vælgermøderne erklærede sig som »moderat Højremand«. Bønløkke havde nu solgt sin gård i Ålsrode og boede i København. Møller Ebbestrups stillere var apoteker Hoffmeyer og skoleinspektør Reventlow. Bønløkke sejrede med 859 stemmer imod Ebbestrups 260. Fra Grenå by havde Bønløkke 9 stemmer og Ebbestrup 126. Den eneste kommune, hvor sidstnævnte havde flertal foruden i Grenå by, var Gjerrild-Hemmed. Der var jo dengang endnu ikke noget, som hed hemmelig afstemning. Enhver vælger måtte til valgprotokollen opgive, hvem han stemte på. Så længe kammerherre Benzon levede, stemte derfor denne kommune, hvis beboere næsten alle var hans fæstebønder, konservativt ligesom kammerherren. Da han døde, og da hemmelig afstemning indførtes, var det forbi med det.

Folketingsvalget 24. maj 1881

var atter et opløsningsvalg, fordi folketinget havde saboteret finansloven. Inden for Venstre herskede der nu atter splid, og partiet stod delt i 3 grupper. Som sædvanlig sluttede Bønløkke sig til den mest radikale, hvis ledere var Berg og Hørup. Hans modkandidat var denne gang kaptajn L. Pontoppidan, Ørbækgård, der stillede sig som højremand, rent og uden forbehold. Bønløkke fik denne Gang 1050 stemmer, deraf var kun 4 - fire! - fra Grenå by. Pontoppidan fik 489 stemmer, deraf var 195 fra byen. Som et kuriosum kan nævnes, at ved dette valg opstilledes avlsbruger, senere møller I. P.

Kaptajn L. Pontoppidan,
Ørbækgård.
Bønløkkes modkandidat
24. maj 1881.

Apoteker F. Hoffmeyer,
Grenå.
Bønløkkes modkandidat
25. juni 84 og 21. januar 90.

Bang Petersen. Det var dog vist nærmest en spøg, thi på valgdagen fik han i alt, siger og skriver 4 stemmer. Bønløkke var ved interpellationerne lidt i knibe, fordi hans partifælle Edv. Brandes åbent udtalte irreligiøsitet blev benyttet som våben imod ham fra flere sider.

De nærmeste år derefter var visnepolitikens tid. Venstre fulgte den taktik ikke at forkaste egeringens forslag, men henvise dem til et udvalg hvor de »begravedes«. »Den politiske Kamp angreb efterhånden alle Samfundslag og delte Befolkningen i to Lejre, der betragtede hinanden med det bitreste Had og den yderste Mistænksomhed. Grundlovsfesterne blev ikke længere fælles nationale Fester, men Partifester, hvor hvert Parti samledes for sig«.

Folketingsvalget 25. juni 1884

fandt sted efter udløbet af den ordinære 3-årige periode. Valgspørgsmålet var kort og godt dette: »For eller imod Folketingsparlamentarismen«. Ved dette valg opstod rundt i landet for første gang det Liberale Parti, der betegnede som sit hovedformål at samle alle dem, der mødtes i overbevisning om, at landets velkrævede ministeriet Estrups afgang. P. Pedersen Damgård var første anbefalende stiller for Bønløkke, der som modkandidat havde apoteker Hoffmeyer, der jo var meget velkendt af Grenå kredsens vælgere. Valghandlingen forløb som næsten altid i denne kreds i mønsterværdig ro. Men resultatet var let at forudse: Bønløkke vandt med 1186 stemmer imod Hoffmeyers 474. Af Bønløkkes stemmer var denne gang 7 fra Grenå by, hvor modkandidaten havde 206.

Perioden 1884-87 blev den mest skæbnesvangre i landets politiske historie. Lige før rigsdagens åbning indtraf en begivenhed, som på mere end én måde danner en mærkepæl i rigsdagens historie, og som lagde en tung og trykket stemning over det hele land. Det var Christiansborg Slots brand om natten 3. oktober 1884. Rigsdagen flyttedes til kasernen i Fredericiagade. »Her indlededes for Alvor Provisoriets Æra«.

Dagbladet »Politiken« stiftedes samme år som organ for »det europæiske Venstre« under Hørups førerskab. Bønløkke sluttede sig til »det danske Venstre«, som ledes af Berg. I 1885 udstedtes den første virkelige provisoriske finanslov, som var af en langt mere udfordrende art end forgænger fra 1877.

Foruden den provisoriske finanslov udkom i 1885 bl.a. »Riffelloven«, der forbød salg af skydevåben, idet en revolution og borgerkrig ikke lå uden for mulighedens grænser. Endvidere »Tillæg til den borgerlige Straffelov«, den såkaldte »Mundkurvsparagraf«, som under trusler om afskedigelse eller tab af statstilskud forbød skolelærere og højskolefolk at optræde som agitatorer for oppositionen o.s.v. Og endelig udkom Loven om Gendarmerikorps, som var direkte foranlediget af et attentat på konseilspræsident Estrup.

24. januar 1886 fængsledes Berg for at afsone 6 måneders fængsel, som

han var idømt for opsætsighed mod politiet ved et vælgermøde i Holstebro. Det var midt under rigsdagssamlingen og således et klart brud på Grundlovens paragraf 57.

Den afdøde socialdemokratiske folketingsmand E. Marott fortæller i sine erindringer en lille episode, som han oplevede i Grenå i disse bevægede dage. Det herværende, meget fåtallige Socialdemokrati havde under Blombergs lettelse sammenkaldt til et offentligt politisk møde på Hotel »Skandinavien«. Byens højremænd med apoteker Hoffmeyer, redaktør Færch og skoleinspektør Reventlow i spidsen var mødt fuldtalligt op og erobrede helt mødet. Marott anslår selv antallet af socialdemokrater til en snes, altså et forsvindende lille mindretal. Mødet, der var rigt på dramatiske optrin og afbrydelser af talerne, endte med et regulært slagsmål. Det er udførligt omtalt i »Grenå i Fortid og Nutid« og skal derfor ikke nærmere refereres her.

Folketingsvalget 28. januar 1887 var atter opløsningsvalg, men blev for

Skoleinspektør H. Reveotlow.

Realskolebestyrer J. Bertelsen.

Sammen med apoteker Hoffmeyer var disse to mænd Højres mest fremtrædende ledere og ordførere i Grenå kredsen.

første gang en tilbagegang for oppositionen, som tabte 8 af sine 83 mandater. Det var så meget mere bemærkelsesværdigt, som det just var de liberale og socialdemokraternes mest fremtrædende mænd som Trier, Hage, Hørdum o.s.v., som det gik ud over.

I Grenå kredsen var der netop i tiden op mod valget stiftet en »Liberal Forening«. Formand for denne var bogtrykker Jens Chr. Holm. Den havde kun få medlemmer. Et par år før (i 1885) var der dannet en »Demokratisk Forening« med gårdejer N. Nicolajsen, Ålsrode, som formand og P. Pedersen Damgård som næstformand. Den havde mange medlemmer på landet, men næsten ingen i Grenå by. Det var denne forening, som stod bag

»Grenå Folketidende«. Jeg har hørt fortælle, at man i tiden omkring 1880 kun regnede med, at der i Grenå by fandtes 4 á 5 venstremænd. Bønløkkes stemmetal ved folketingsvalgene bekræfter dette med al mulig tydelighed. Det blev ganske vist nu i 1887 sat op til 32, takket være det nydannede socialdemokrati. Men ellers var Bønløkkes stemmer fra byen ganske forsvindende. Socialdemokratiet, hvis leder som før nævnt var den unge typograf Blomberg, var endnu i sin vorden.

Endelig havde der allerede i en årrække bestået en »Konservativ Klub«, hvis ledere var apoteker Hoffmeyer, realskolebestyrer Bertelsen og skoleinspektør Reventlow. Fra den side opstilledes ved valget i 1887 kordegn Fr. Petersen. Kordegnen havde på forespørgsel erklæret, »at han ikke var renlivet Estrupper. Han ville nok stille sig, men det blev nærmest på et liberalt Standpunkt. Han var Modstander af Provisoriet, men billigede lige så lidt Venstres Visnepolitik«.

Frants Petersen, der var født 1. maj 1846, var kommet her til Grenå i 1874 som fjerde lærer, men blev i 1881 gamle Johannsens efterfølger som kordegn. Han var meget idealistisk indstillet, højskole påvirket og havde på mange punkter frisindede ideer. Men han kunne slet ikke forsones sig med det daværende Venstres taktik. At Højre havde udpeget kordegn Petersen som sin kandidat ved dette valg, var sikkert på grund af hans udpræget nationale sindelag. Sammen med førstelærer Jacobsen i Voldby, pastor Nissen i Ålsø og skræddermester A. J. Lyngby i Grenå havde han i begyndelsen af 1880'erne været med til at stifte en »Forsvarsforening« i Grenå. Det var i de år, hvor den frivillige forsvarsbevægelse var stærkt fremme, og hvor nationalsindede mænd, både fra venstre og højre, mødtes for - uden partifarve - at arbejde for forsvarssagens vækst.

Kordegn og kantor Fr. Petersen.
Bønløkkes modkandidat ved
folketingsvalget 28. januar 1887.

Typograf C. M. Blomberg,
Socialdemokratiets banebryder
i Grenå.

På vælgermøderne fremsatte Fr. Petersen udtalelser om, at han var stemt for befæstningen, men ikke »provisorisk«. Han var imod provisoriet, men ville beholde gendarmerne. »Estrup har ikke hele Skylden for de mørke Tider, »Visnepolitiken« har sin part. Grundloven tillægger ikke på langt nær Folketinget den Magt, som det tiltror sig». Han billigede riffelprovisoriet, da der virkelig var fare på færde, da det udkom. - Ved vælgermøderne optrådte denne gang den før nævnte unge typograf C. M. Blomberg som socialdemokratisk taler og agitator for Bønløkke. Han var født i Grenå i 1862, søn af skomager J. P. Blomberg. Han havde stået i lære ved »Grenå Folketidende« og arbejdede der senere en række år som typograf. Redaktøren var den gang J. Skjødsholm. Da socialdemokraterne var alt for få til selv at opstille nogen kandidat i Grenå kredsen, bejlede venstre naturligvis til deres stemmer, og Skjødsholm og Blomberg var altså på samme side.

Blomberg blev banebryder for Socialdemokratiet i Grenå. I 1885, da også de andre politiske partier dannede foreninger, fik han stiftet en lille »Socialdemokratisk Forening«. Det var også ham, som fik oprettet de første fagforeninger her i byen. Omkring ved år 1900 forlod han Grenå og rejste til Bornholm, hvor han blev ansat ved »Rønne Social-Demokrat«, og hvor han forblev til sin død. (Se iøvrigt »Grenå i Fortid og Nutid«).

Vi går tilbage til valgdagen 28. januar 1887. Valget foregik denne gang i kommuneskolens lokaler i Vestergade, og valg handlingen i skolegården, hvor der var rejst en tribune i skellet imellem denne og Asylgården. Foran tribunen samlede sig - trods den ublide årstid - ca. 3.000 mennesker. Den nye byfoged A. L. Brendstrup, Krabbes efterfølger, var valgbestyrelsens formand.

De første gendarmere, tre i tallet, var få dage før valget kommet til Grenå for at assistere politiet, hvis der skulle blive uroligheder. Vælgerne var spændt på, om de forhadte blå gendarmere nu skulle vise sig på valgtribunen. Men byfoged Brendstrup havde givet dem ordre til ikke at forlade rådhuset uden hans tilsigelse. Det vakte vælgernes udelte tilfredshed, endogså i så høj grad, at Pedersen Damgård efter valgets afslutning under voldsomt bifald udbragte et leve for borgmester Brendstrup. Han motiverede det med »Borgmesterens dygtige og upartiske Ledelse af

En af de 3 første blå gendarmere i Grenå, J. Poulsen, der senere blev togfører ved statsbanerne.

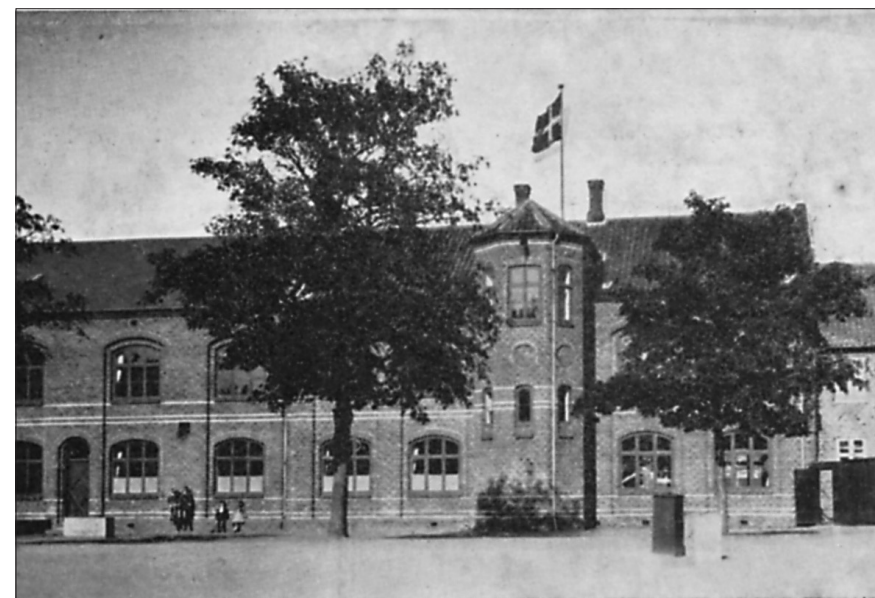
Valghandlingen« og med, »at han havde skånet Vælgerne for Synet af Gendarmerne«. Valget forløb i ro og orden. Resultatet blev som sædvanlig, at Bønløkke genvalgte. Denne gang med 1390 stemmer, medens kordegn Petersen fik 581, hvoraf de 261 var fra Grenå by.

Borgmesteren kvitterede for Pedersen Damgårds ord og udtalte, at han var glad ved, at folk havde efterkommet valgbestyrelsens opråb om at udvise ro og orden. »Folk måtte nu helst se at komme hjem så hurtigt som muligt. Hjemme havde man det jo dog bedst«. ¹⁾

Så roligt forløb altså valgdagen i Grenå i det bevægede år 1887. Gendarmerne viste sig slet ikke på gaderne. I det hele taget må det siges, at »de blå« her i byen og distriktet fik en ret rolig tilværelse og ikke stod i dårligt forhold til befolkningen. De voldsomme sammenstød og det spændte forhold, som man hørte om fra andre egne, kendtes næsten ikke her.

Årene 1887-1890

»I den påfølgende 3-årige rigsdagsperiode slappedes den politiske kamp i nogen grad. Oppositionen tog mere koldsindigt på provisorierne. Den var ved at blive træt af den tilsyneladende håbløse kamp imod ministeriet og deltes i flere grupper. Den mere moderate del under ledelse af Frede Bojsen og delvis Hørup gjorde visse indledende skridt til forståelse med

Kommuneskolen på Vestergade, set fra gården. I skolegården foregik valg handlingen fra 1887 til 1901. Inde i den tilstødende Asylgård var opstillet en valgtribune på den måde, at plankeværket mellem de to gårde dannede dens forside. Talerne kom på den måde så højt op, at de kunne både ses og høres over hele skolegården.

ministeriet. På den anden side gjorde de abnorme politiske forhold med al deres bitterhed et pinligt indtryk på ministeriet og Højre. Der var faktisk et gensidigt ønske om forlig. Men alt strandede på Bergs uforsonlige standpunkt«. ¹⁾ Som protest imod forligsbestræbelserne nedlagde han sin post som folketingets formand og efterfulgtes af Sofus Høgsbro, der tilhørte den moderate fløj og hidtil havde været tingets viceformand.

Jens Busk på talerstolen. Jens Busk, som i 30 år var Ribekredsens folketingsmand, var i 70erne, 80erne og 90erne en af det jydsk Venstres mest kendte skikkelser og mest radikale talere. Ved et stort møde i »Hennings Have« 15. juni 77 på Storegade i Grenå, (hvor nu Ågade ligger), var han til stede som anbefaler for Bønløkke og rettede iflg. Grenå Avis' referat »vældige Spark til de moderate og til de slemme Højremænd, som ville Friheden til Livs«.

Folketingsvalget 21. januar 1890

Ved udløbet af den sædvanlige treårige periode afholdtes atter et vintervalg. I Grenå-Kredsen var denne gang to venstrekandidater.

Foruden Bønløkke, der var Bergs tilhænger, var opstillet kaptajn W. Dinesen, Rungstedlund. Han stillede sig som »forhandlende Venstremand«. Desuden opstillede også Højre en kandidat. Det var apoteker Hoffmeyer.

Kaptajn Wilhelm Dinesen (f. 19. december 1845, d. 28. marts 1895) var søn af major W. Dinesen på Katholm og altså broder til den senere ejer. Han valgte militærvejen, udmærkede sig i krigen 1864, navnlig ved Dybbøl, men trådte i 1870 uden for nummer. Han rejste i en række år rundt på jorden. Deltog i den fransk-tyske krig, selvfølgelig på fransk side, var i Paris under kommunist kampene og blev senere jæger blandt indianerne i Nordamerika. Sidst var han deltager på tyrkisk side i den russisk-tyrkiske krig 1877-78.

Efter sin hjemkomst til Danmark købte kaptajn Dinesen Rungstedlund og levede som landmand. Han skrev adskillige bøger og brochurer, både politiske og skønlitterære. Han var en fremragende stilist og førte en spids og vittig pen.

I Efteråret 1889 havde Dinesen på Skjødsholms opfordring skrevet en række politiske breve i »Grenå Folketidende«. Det var nærmest lette og elegante angreb på forskellige forhold inden for højres og venstres rækker. Men der var ikke meget positivt indhold i artiklerne.

Det var meget klogt og træffende, hvad den unge Niels Pedersen, Ny-skov, der senere skulle blive kredsens rigsdagsmand og folketingets formand, skrev om ham: »Kaptajn Dinesen er en flittig Mand, han skriver ofte og han skriver godt. Det er ikke det sædvanlige, trivielle Avisprog, men der er en ejendommelig Friskhed deri, som gør, at man læser ham med Interesse. Han har særlig sin Styrke i at kritisere Venstre, og skønt han klager over, at venstremænd indbyrdes rakker hinanden til, så gør han sig selv i høj Grad skyldig i det samme, som han laster andre for«. ¹⁾

Højres kandidat, Hoffmeyer har jo nok frygtet, at Dinesen kunne blive ham en konkurrent. Han anbefalede venstre hellere at stemme på Bønløkke end på Dinesen. »Bønløkke ved man, hvor man har. Men spørger nogen til sin Tid: Hvor er Dinesen? Ja da vil Svaret lyde: Nu skal vi se at finde ham«.

Socialdemokraternes parole lød: »Stem på Bønløkke eller stem på Dinesen. De står os alle dage nærmere end Højremanden Hoffmeyer«. »Folketidende« bar kappen på begge skuldre, indtil valget var forbi, og resultat forelå.

Valgbehandlingen varede trods vinterkulden i fulde 3 timer. Resultatet af optællingen blev, at Bønløkke vandt med 916 stemmer, Dinesen fik 707 og Hoffmeyer 499.

Først dagen efter, da vælgerne havde talt, tonede Skjødsholm rent flag med følgende sætning: »Vi siger: Tak Bønløkke for lang og tro Tjeneste. Vig nu med Glæde Pladsen for yngre Kræfter«. Det var Skjødsholms afskedssalut til den gamle rigsdagsmand. Ved venstres sammenkomst valg-aftenen hyldedes Dinesen i langt højere grad end Bønløkke, så at man faktisk skulle tro, at det var ham, der havde vundet og ikke omvendt. Mange af venstres ledende mænd udtalte tydeligt, at det sikkert var sidste gang, at Bønløkke blev valgt.

1. april 1892 udstedtes den niende af de provisoriske finanslove. Af rent praktiske grunde, for at valgene, der jo normalt gjaldt for en 3-årig periode, ikke fortsat skulle ske midt i vinterens koldeste tid, udskreves nye valg til 20. april 1892. I løbet af

Rigsdagssamlingen 1891-92

havde der inden for den moderate fløj af venstre under Frede Bojsens ledelse vist sig en stigende tilbøjelighed til en forståelse med højre og regeringen om en lang række love af human og socialøkonomisk art som fattigloven, alderdomsunderstøttelsesloven og toldloven. Kun i militærspørgsmålet stillede venstre sig afvisende, fordi man anså Københavns Befæstning for at være en direkte fare for landet. 28. november 1891 døde Berg pludse-

ligt af et hjerteslag. Med ham forsvandt det mest aggressive element i venstres rækker. Den objektive dom om ham var denne: »Som Politiker en agitatorisk Kraft af første Rang, en energisk Forkæmper for Folketingsparlamentarismen, Skaber af »det forenede Venstre« i 1870. Indtil 1887 Venstres Enhedsmærke og ubestridte Fører«.

Folketingsvalget 20. april 1892

I Grenåkredsen opfordrede omgående en del af venstres mænd kaptajn Dinesen til at stille sig igen. Han tog mod opfordringen, uagtet han samtidig havde fået tilbud om Slagelse kredsen. Dinesen stillede sig i hovedsagen på samme standpunkt som sidst, d.v.s. som moderat løsgænger, men nærmest på linie med det forhandlende venstre. Hans syn kan iøvrigt sammenfattes i en udtalelse fra et af vælgermøderne: »Venstres gamle Mænd er opslidte i Kampen imod Provisoriet. Fremtiden tilhører nye Mænd med nye Ideer«. ¹⁾

Højre i Grenå-Kredsen opstillede ikke denne gang. Det var vist nok en stiltiende forudsætning, at man nu ville støtte Dinesen, dels fordi han var mere forhandlingsvenlig end Bønløkke, dels og navnlig, fordi man mente, at fik man først Bønløkke fældet, så var der måske næste gang chancer for en højremand.

Ved valget var lærer Andersen, Ålsø, anbefalende stiller for Bønløkke. Pedersen Damgård var ikke med. Højskoleforstander Vest, Voldby, der ellers plejede at være en af vælgermødernes store kanoner, forholdt sig afventende. Ved kåring valgtes Bønløkke. Men ved den skriftlige afstemning sejrede Dinesen med 1101 stemmer imod Bønløkkes 953. Da Dinesen i Grenå by fik 279 stemmer imod Bønløkkes 32 er der ingen tvivl om, at han var valgt ved hjælp af Højres stemmer. Bønløkke faldt i Grenå-Kredsen efter at have repræsenteret den i 31 år. Valget som helhed var et lille nederlag

»Boganis«. Pseudonym for kaptajn W. Dinesen, den berømte forfatter til »Jagtbreve«, »Paris under Kommunen« og »Fra ottende Brigade«. Efter tegning af Hans Nik. Hansen.

for Venstre. Ministeriets tilhængere voksede i folketinget fra 24 til 30. Det moderate Venstre fik 37 mandater, det radikale Venstre 27, Socialdemokratiet 2. Endelig var der 6 løsgængere.

»Forliget« i 1894

Som følge af dette valg var der i folketinget skabt muligheder for en forhandling med ministeriet.

April 1894 vedtoges en regelret finanslov efter 9 sammenhængende års provisorier. Der vedtoges samtidig en rigsdagsbeslutning, som gik ud på at anvise fremgangsmåder til forebyggelse af fremtidige provisoriske finansloves nødvendighed. Den indeholdt desuden aftaler om på en for begge parter antagelig måde at bringe de gamle stridspunkter ud af verden. Det var disse aftaler og overenskomster, som man kaldte »Forliget«. En væsentlig del deraf var hærloven af 13. april 1894.

Forliget bragte straks splittelse inden for det forhandlende Venstre, idet 14 af dets medlemmer havde forlangt Ministeriet Estrups fuldstændige kapitulation og øjeblikkelige afgang. På en sådan løsning ville Estrup imidlertid ikke inlade sig. Han ville ikke »købe Finanslovens Vedtagelse med Ministeriets Afgang«. Dog gav han løfte om at så snart der var sikkerhed for en rolig samfundsudvikling »var der for ham Udsigt til Fritagelse for de med hans Stilling forbundne Besværigheder«. Først 7. august 94 trådte Estrup tilbage og afløstes ikke af et ministerium bestående af Højre og forligstilhængere, men af Ministeriet Reedtz-Thott, hvis chef havde været udenrigsminister under Estrup siden 1892, og som bestod af lutter højremænd. Det var altså ikke i samklang med folketingens parlamentarismens principper. Først ved systemskiftet i 1901 skulle dette blive helt anerkendt.

Vi vender os så til

Forholdene i Grenå kredsen ved valget 9. april 1895

Dinesen havde stemt for forliget og havde for så vidt fulgt de løfter, han havde givet før valget. Men der var mange af hans vælgere, som var misfornøjet med, at forliget var kommet i stand på de betingelser, det var. Andre fandt, at Dinesen havde været stærkere i kritikken end i positivt arbejde. Stemningen var ham derfor ikke særlig gunstig. Nyt valg udskreves efter periodens afslutning til 9. april 1895. Bønløkke tog konsekvensen af sit nederlag ved forrige valg og ville ikke stille sig mere i Grenå kredsen. Han opstilledes og valgtes i St. Heddinge. Han kom dog til stede ved nogle møder, som holdtes i Grenå i marts ved valgperiodens slutning. De indvarsledes af Lærer Andersen, Ålsø, som formand for et udvalg, som var nedsat for at skaffe Bønløkkes en modkandidat imod Dinesen. Ved disse møder var bl.a. den unge Niels Pedersen fra Nyskov ved Thorsager (Chr. Bønløkkes svigersøn) til stede. Bønløkke fortalte ved et af møderne ret skadefro, at han »havde haft Morskab af at fortælle Dinesen, hvor lidt

tilfreds man var med ham i Grenå kreds, og at hans Rolle i den efter manges Mening var udspillet«. Bønløkke erklærede også, at han gerne ville have stillet sig, fordi han ønskede at vinde en sejr over Dinesen, men at han opgav det, fordi han mente, at en yngre mand som f.eks. Niels Pedersen havde større muligheder.

Bønløkkes skadefro udtalelse om, at vælgerne i Grenå kreds som helhed ikke var tilfreds med den politik, som kaptajn Dinesen havde ført, i den periode han havde repræsenteret kreds, passede godt nok. Selv mange af dem, som før valget havde råbt højt om »Forlig«, var nu, da det var fuldbyrdet, misfornøjet med dets vilkår.

Dinesen udtalte ved vælgermøderne, at forliget havde været en nødvendighed. Det måtte have en ende med ødelæggelsen af landets rigdomskilder. Vel bestod regeringen endnu af højremænd, men man måtte dog indrømme, at den gjorde sig umage for at imødekomme folketinget. Mange fremskridt var også gjort, således at det nu gik i den rigtige retning.

Udvalget havde ikke indbudt Dinesen til Venstres møder. Han måtte derfor selv foranstalte en række vælgermøder afholdt. Det var åbenlyst på dem, at Dinesens tilhængere alle vegne var i betydeligt mindretal.

Socialdemokratiet holdt et stærkt besøgt aftenmøde på Hotel Elysium (nu Tornøs Hotel). Der holdt Niels Pedersen Nyskov det indledende foredrag, hvorefter han anbefalede bl.a. af Blomberg. Det var et møde, som der ofte senere hentydedes til. Fra Højres side blev det sagt, at Niels Pedersen ved den lejlighed fremsatte rent socialdemokratiske synspunkter. Det er sikkert en stærk overdrivelse. Men alt taler for, at han for at fange socialdemokraternes stemmer - har været lovlig langt ude. Faktisk er det, at han mange gange senere i sin lange politiske virksomhed måtte døje beskyldninger fra Socialdemokratiet for brud på udtalelser ved hint møde.

Dinesen, der også var indbudt, foregav, at han formedelst optagethed i rigsdagen den næste dag ikke kunne komme til stede ved mødet. Han rejste herfra med nattoget. Det er ingen overdrivelse at sige, at han drog herfra som en slagen mand. To dage efter meddeltes ved telegram, at

Kaptajn Dinesen afgik ved døden 28. marts 1895.

Det hed sig først, at han var død pludseligt om natten. Men det lod sig ikke skjule ret længe, at han selv havde berøvet sig livet. Det var en syg, skuffet,

Kaptajn W. Dinesen, Bønløkkes modkandidat ved valgene 21. januar 1890 og 20. april 1892. Ved sidstnævnte valg sejrede han over Bønløkke, men døde 28. marts 1895 midt under valgkampagnen til det påfølgende folketingsvalg.

sjælelig og legemlig nedbrudt mand, som havde søgt døden for egen hånd. Hans økonomiske forhold var ikke de bedste. Vælgermøderne her i Grenå havde sikkert modnet, muligvis helt fremkaldt hans beslutning.

Grenå kreds skifter nummer. Ved dette Valg var der sket en lille ændring i kredsens benævnelse. Fra Randers Amts 4. var den blevet til Randers Amts 5. valgkreds. Årsagen var, at grundlovens bestemmelse om folketingsmandaternes forhold til indbyggertallet forlængst var overskredet. Tilmed var befolkningen i de forskellige dele af landet så højst ulige repræsenteret. Der oprettedes derfor 12 nye valgkredse, de 6 af dem tilfaldt København, de andre 6 provinsen. Randers Amt fik en af dem. Derved blev Randers by en valgkreds for sig, og der oprettedes en Randers landkreds. Følgelig skiftede amtets øvrige valgkredse nummer. Grenå blev fra 1894 nr. 5, Ebeltøft nr. 6.

Ny modkandidat. I yderste hast måtte »det forhandlende Venstre« nu skaffe en modkandidat i Dinesens sted. Det blev en ung mand, landbrugs-kandidat Anders Nielsen, Svejstrup Østergård ved Skanderborg. Han stillede sig på »det forhandlende Venstres« standpunkt, men lagde ikke skjul på, at han sympatiserede med Agrarpartiet, som i den periode var svært på mode i landbokredse. Trods de ganske få dage, han havde til at præsentere sig i kreds, opnåede han dog på valgdagen 1086 stemmer, medens Niels Pedersen valgtes med 1102 stemmer. I Grenå by fik Nielsen 286 stemmer og Niels Pedersen 63. Der er ingen tvivl om, at først nævnte fik de fleste af Højres stemmer og Pedersen Nyskov socialdemokraternes.

Valget i landet som helhed var et nederlag for Højre og »det forhandlende Venstre«, der tilsammen tabte 19 mandater. Folkets flertal ville før forrige valg have forlig. Nu var forliget bragt i stand, men de, der havde gjort arbejdet, kasseredes som tak af folkeviljen.

De tre store venstre-fraktioner: »Bergianerne«, »Hørupperne« og »Albertinerne« (d.v.s. de 13 medlemmer af »det forhandlende Venstre«, som ikke havde stemt for forliget, og som benævntes efter P. A. Alberti) dannede et nyt parti »Venstre-reformpartiet«. Det kom i de følgende år til at spille en afgørende rolle i Danmarks politiske historie. Grenå kredsens nyvalgte folketingsmand var naturligvis selvskrevet som medlem af dette parti.

Niels Pedersen Nyskov var født 8. april 1850 på Damgård ved Grenå, død 29. marts 1922. Forældrene var fra Fyn og var indvandret til »Homå Hede«, som den da kaldtes i 1840. De købte en gård på 70 tdr. land, mest hedejord, og opdyrkede den gennem en snes års hårdt slid til en god og indbringende ejendom, som i stedet for 2 nu havde 20 malkekøer. Det var nøjagtigt et sidestykke til, hvad der er fortalt om Chr. Bønløkke.

Børnene fik en god opdragelse og lærte sparsommelighed og flid. De kom senere på højskoler. Niels var bl.a. elev på Ryslinge og Askov. I 1875 giftede han sig med Chr. Bønløkkes datter Marie og overtog gården Nyskov i Thorsager Sogn.

Gårdejer P. Pedersen Damgård.
I 70'erne og fremefter en af Grenå
kredsens mest fremtrædende
Venstremænd, medstifter af Grenå
Folketidende og Bønløkkes stiller
ved flere valg.
Senere medlem af Grenå Byråd.

Gårdejer Niels Pedersen Nyskov.
Grenå kredsens folketingsmand
9. april 1895-
29. Marts 1922 (†). Formand i folke-
tinget 1913-22.
Broder til P. Pedersen Damgård.

Niels Pedersen kom meget tidligt ind i det offentlige liv. Allerede i 27 års alderen blev han sognefoged og amtsrådsmedlem, og i tidens løb fik han en lang række af offentlige tillidshverv.

Lige fra sin ungdom var han stærkt politisk interesseret og aktiv deltager i det stærke røre i 70'erne og 80'erne. Han var formand for kredsens i 1885 oprettede »Demokratiske Forening«, i bestyrelsen for »Århus Folkeblad« og »Randers Venstreblad« samt medstifter af »Grenå Folketidende«. Endelig havde han ved et par foregående folketingsvalg været opstillet henholdsvis i Ebeltoft og Mariager kreds.

Det var altså en velskolet mand, både i politisk og kommunal henseende, som i 1895 rykkede ind i folketinget som Grenå kredsens repræsentant. Ikke en vittig, elegant taler og skribent som forgængeren, men en erfaren, solid og vederhæftig mand med en stor flid og arbejdsevne og med en fast karakter. Han kom som folketingsmand snart ind i mange betydelige udvalg, bl.a. i finansudvalget. Han blev dets formand i 1910 og var fra 1913 og til sin død formand i folketinget.

Som taler var Pedersen Nyskov uden særlig talent og havde en svag og spinkel stemme. Men han fremlagde sine meninger og tanker på en klar og rolig måde og viste i alle forhold en loyal og hensynsfuld handle måde. Således var i korte træk den mand, som repræsenterede Grenå kreds de næste 27 år.

Valget 5. april 1898

Ved afslutning af den sædvanlige 3-årige periode stillede Niels Pedersen Nyskov sig atter. Han havde i den forløbne periode vundet sig mange venner ved sin stilfærdige, rolige vederhæftighed. Han havde også stort set holdt de løfter, han havde givet vælgerne før valgdagen i 1895. Først da en hel del af vælgermøderne var holdt, fik han en modkandidat, gårdejer Chr. Sørensen, Ersholt ved Laven Station. Han stillede sig som Agrarforeningens kandidat, nærmest med tilslutning til det moderate Venstres standpunkt. Over for ham havde Pedersen Nyskov et let spil og opnåede på valgdagen 1225 stemmer imod modkandidatens 392. I Grenå by fik Pedersen Nyskov 107 og Sørensen 15 stemmer. Det var første gang, at en renlivet venstremænd fik et anseligt stemmetal i Grenå. Men det har for en del været socialdemokratiske stemmer. Tallet viser jo tydeligt, at langt den største del af byvælgerne ikke har villet stemme på nogen af kandidaterne, men har holdt sig hjemme.

Efter valget bestod folketinget af 63 tilhængere af Reformpartiet (før 54), Moderate 23 (før 26), Højre 15 (før 24) og Socialdemokratiet 12 (før 9). Reformpartiet havde således ubetinget flertal.

I Randers sejrede P. Knudsen (S.) med 1422 stemmer over borgmester Steemann (H.) I Århus nordre kreds havde Høgh Guldborg (H.) 1709 stemmer, P. Sabroe (S.) 1476 stemmer. I Ebeltoft kreds, som nu hed Randers 6. kreds, fik N. Neergård (M.) 930 stemmer og M. Simonsen (S.) 466.

Folketingsvalget 3. april 1901

Tre år efter kom så det sidste valg før systemskiftet. Lige forud for dette holdtes et vælgermøde i Grenå by. Kantor Fr. Petersen valgtes enstemmig til dirigent. Folketingsmanden holdt et rent sagligt foredrag, som fandt tilslutning hos højskoleforstander Vest, Voldby, og delvis hos Socialdemokratiets taler, typograf Blomberg. Skoleinspektør Reventlow og branddirektør C. C. Christensen, som var Grenå Avis's politiske medarbejder efter Færchs død, gjorde konservative synspunkter gældende. »Demokraten« skrev: »Mød og stem på Niels Pedersen«. Højskoleforstander Vest udtalte: »Den københavnske Opposition er en god Allieret. Advarslen imod Socialdemokratiet har intet på sig ...«. Ved dette valg var for første gang hemmelig afstemning. Der var ingen modkandidat opstillet. Pedersen Nyskov valgtes med 1058 ja imod 377 nej.

I Randers faldt P. Knudsen (S.) I Ebeltoft sejrede Neergård (M.) med stort flertal.

Valget betød som helhed en yderligere fremgang for Venstrereformpartiet og Socialdemokratiet. Førstnævnte fik valgt 76 og dermed langt over halvdelen af folketingets mandater. Socialdemokratiet fik 14, Moderate Venstre 16 og Højre 8 mandater. Sidstnævnte parti var siden sidste valg svundet ind til det halve og havde i Storkøbenhavn kun én eneste repræsentant.

Valgets udfald i forening med, at Højre i landstinget delte sig i to frak-

tioner ved at 8 landstingsmænd med Grev Frijs i spidsen trådte ud og dannede en særlig gruppe, »de Frikonservative« overbeviste endelig ministeriet og hoffet om, at øjeblikket var kommet, da den stadig voksende opposition burde have lejlighed til at prøve sine kræfter som regering. Endelig

24. juli 1901 kom systemskiftet

idet Ministeriet Sehested indgav sin afskedsbegæring og Ministeriet Deuntzer dannedes som Danmarks første venstre ministerium. Deuntzer, der foruden at være ministerpræsident tillige blev udenrigsminister, var søn af en jævn håndværker. Han var dr. jur. og professor i retsvidenskab, men havde ikke hidtil taget aktiv del i politik. Derimod havde han været i bestyrelsen for flere betydelige handelsforetagender. De øvrige ministre var alle aktive politikere og medlemmer af Reformpartiet: Chr. Hage, Alberti, Hørup, Enevold Sørensen, J. C. Christensen og gårdejer Ole Hansen. Desuden optoges oberst V. H. O. Madsen og admiral Jøhnke henholdsvis som krigsminister og marineminister. Venstres overtagelse af regeringen var forfatningsparlamentarismens endelige sejr og en begivenhed, som hilstes med jubel af hele den hidtidige oppositionspresse og karakteriseredes som en helt ny æra. Med den var 30 års bitre politiske kampe endelig endt med en sejr for de frisindede og demokratiske anskuelser.

Folketingsvalget 16. juni 1903

var det første efter systemskiftet. I Grenå kreds var valghandlingen henlagt til den nyopførte Pavillon i Lystanlægget og lededes korrekt og upartisk af borgmester Rothe. Pedersen Nyskov havde heller ikke denne gang nogen modkandidat. Han karakteriserede i en valgtale meget beskedent sig selv som »en tro, menig Soldat i Venstres Rækker«. Fra Socialdemokratiets side interPELLEREDES af væver Jacob Jensen og købmand Jens Jensen.

Pedersen-Nyskov valgtes med aldeles overvejende majoritet ved kåring, og man troede, at valget var forbi. Men da den sædvanlige frist for begæring om skriftlig afstemning var til ende, viste det sig, at der var indgivet begæring om en sådan fra 50 vælgere. Det var byens Højre, som stod bagved. Det var almindelig kendt, at man fra Venstres side privat havde udtalt, at en sådan begæring, som jo var at forudse, »ville blive betragtet som uvenskabelig Opræden og en Udfordring mod Landboerne«.

Udfaldet af den skriftlige afstemning blev 922 ja-stemmer imod 297 nej. Skjødsholm udbragte et leve for den genvalgte folketingsmand, som om aftenen fejredes af sine vælgere på »Skandinavien«.

Folketingsvalget 29. maj 1906

I løbet af treårsperioden 1903-06 var en af de vigtigste politiske begivenheder den, at Reformpartiet skiltes på de militære spørgsmål. 14. januar 1905 dannedes et nyt ministerium med J. C. Christensen som chef. Men

medens i Ministeriet Deuntzer alle Venstres afskygninger havde været repræsenteret, havde J. C. Christensen undladt at optage ministre fra den radikale fløj. Dels som følge deraf og dels som følge af, at J. C. Christensen officielt udtalte, at han havde tabt troen på mulighed af de militære udgifters nedsættelse, udskiltes 12 medlemmer af partiet og dannede »Folketingets Venstre«. Populært kaldet »Rebellerne« senere »det radikale Venstre«. De mest kendte navne i dette parti var Herman Trier, Alfr. Christensen, Krabbe, Slengerik og Zahle.

Ved valget i 1906 opstillede det nystiftede radikale parti redaktør Aubeck fra Hobro som modkandidat imod Pedersen-Nyskov. Højre opstillede en udpræget nymand, bogtrykker Gertsen fra Århus. P. Sabroe fra Århus var indkaldt for at støtte den radikale kandidat, blandt hvis stillere var byrådsmedlem, væver J. P. Andersen, Grenå (S.) Pedersen-Nyskov havde som anbefalende stiller bl.a. bankdirektør H. Buhl og sejrede med 1518 stemmer. Aubeck fik 569 stemmer og Gertsen 341.

I Randers valgtes red. Mortensen (S.) med 1685 stemmer imod Poul Rasmusen (H.) 1631. I Ebeltøft fik N. Neergård (M.) 1119 stemmer, journalist J. P. Brochmann (S.) 598.

Perioden 1909-12 blev rig på vigtige politiske begivenheder. Særlig kan nævnes, at loven om kommunale valg vedtoges og fik kongens underskrift 20. april 1908. Ved den indførtes forholdstalsvalgmanen, og kvinderne fik kommunal valgret og valgbarhed. Toldloven af 5. maj 1908 nedsatte tolden på levnedsmidler og lagde den i stedet over på luksusvarer. Kong Frederik VIIIs rejse til Island i sommeren 1907 gav anledning til nedsættelse af en kommission, der forberedte islændernes længe nærede ønske om en fredelig adskillelse fra Danmark, således at Island blev en selvstændig stat, men

Købmand Jens Jensen, Grenå.
Pedersen-Nyskovs modkandidat ved
folketingsvalget 25. maj 1909.

Redaktør Peter Sabroe, Århus.
Meget ofte taler ved politiske møder
i Grenå kreds, bl.a. før valget
1906.

i personalunion med Danmark, foreløbig i 37 år indtil 1945. Sidst, men ikke mindst, kom så en begivenhed af anden art, nemlig Alberti katastrofen. Den afslørede J. C. Christensens betroede justitsminister P. A. Alberti, der var afgået kort i forvejen, hædret med Storkorset og med titel af geheimekonferensråd, som storbedrager med et underslæb på 20 mill. kr. J. C. Christensen trådte tilbage, og som konseilspræsident og forsvarsminister udnævntes N. Neergård. Forsvarskommissionen havde kort i forvejen endt sine mange årige overvejelser, og militærlovene fremsattes. Stridspunktet i disse blev de fremskudte forberedte forter omkring København. Neergård gjorde denne sag til et kabinetspørgsmål, og om dem stod

Folketingsvalget 25. maj 1909

I Grenå kreds opstilledes for første gang en Socialdemokrat som Pedersen-Nyskovs modkandidat. Det var købmand Jens Jensen. Han var født i Grenå 23. decemner 1853 og havde lært som bomuldsvæver. I 1886 havde han åbnet en lille kolonialhandel, som han med flid og dygtighed oparbejdede, således at han en halv snes år senere kunne bygge sin egen ejendom, hvor han fik en god og solid forretning. Jensen havde fra sin ungdom sluttet sig til Socialdemokratiet. Han var fra 80'erne og langt ind i det nye århundrede den eneste uden for arbejdernes egen kreds, som var socialdemokrat. En kort tid havde han været lokalredaktør af »Demokraten«, og han var den første socialdemokrat, som valgtes ind i Grenå byråd. Det kan uden overdrivelse siges, at han på grund af sin retsindige og loyale optræden var særdeles velanskrevet også i »borgerlige Kredse«. Som hans stiller ved valget optrådte bl.a. N. P. Josiassen, som var hans efterfølger som lokalredaktør af »Demokraten«.

De Radikale opstillede gårdejer Jacob Jensen. Alle 3 kandidater i Grenå kreds var modstandere af Neergårds forsvarsplaner, men ganske vist med helt forskellig stilling til disse. Pedersen-Nyskov fulgte selvfølgelig J. C. Christensen, som var den egentlige ophavsmand til oppositionen mod Neergård og til Reformpartiets splittelse. Pedersen-Nyskov sejrede med 1298 stemmer. Hver af hans modkandidater fik 480 stemmer.

I Randers sejrede denne gang Højre med 2012 stemmer (adjunkt Neersøe), medens Socialdemokratiet (red. Mortensen) kun fik 1917. I denne kreds svingede flertallet bestandig fra valg til valg. I Ebeltoft kreds, på hvilken hele landets øjne hvilede, sejrede Neergård med 1131 stemmer. Hans modkandidat J. P. Brochmann (S.), som under valgkampen havde erklæret, at hvis Neergård var konge i Ebeltoft kreds, så var han kronprins, fik 803 stemmer. Gårdejer J. Schou (R.) fik 207.

I landet som helhed var valget gået ud over Reformpartiet, en ganske naturlig følge af Alberti katastrofen, som var i frisk erindring. I sommersamlingen 1909 fremsatte Neergård atter sine forsvarslove i folketinget. Da de forkastedes, trådte han tilbage. Ministeriet Holstein-Ledreborg danne-

des med det eneste formål at gennemføre en forsvarsordning. Efter at dette var sket, fratrådte Holstein-Ledreborg, direkte foranlediget af et mistillidsvotum, stillet af de Radikale, men vedtaget ved hjælp af Højres og Socialdemokratiets stemmer. Derefter fik Danmark sit første radikale ministerium i kabinettet Zahle, som dannedes 28. oktober 1909. Chr. Krabbe blev forsvarsminister, P. Munch indenrigsminister, Edv. Brandes finansminister og E. Scavenius udenrigsminister.

Den nye regering indbragte et forslag til en ny grundlov. For om muligt at opnå et flertal for denne opløstes rigsdagen og

Nyt valg udskrives til 20. maj 1910

som en modvægt imod de Radikale og det socialdemokratiske støtteparti dannede Venstre og de Moderate en »Delegation« med Anders Nielsen som formand. Til gengæld ordnede regeringspartierne sig på den måde, at de delte landet imellem sig og ikke opstillede imod hinanden, men kun opstillede én kandidat i hver valgkreds. Som følge deraf blev der i Grenå kreds kun opstillet socialdemokraten, redaktør M. Simonsen fra Århus, som Pedersen-Nyskovs modkandidat. Hans anbefalende stillere var bl.a. journalist Josiassen, der nu var blevet partiets første mand i byen og kreds, og fra radikal side gårdejer Fr. Møller, Karlby. Mejeribestyrer J. C. Christensen, der i den periode var Venstres »Vimpel og Ballast« her i kreds, var første anbefalende stiller for Pedersen-Nyskov, som genvalgtes med 1686 stemmer. Redaktør Simonsen fik 832. Der er altså ingen tvivl om, at mange forsvarsvenlige og konservative vælgere har kastet deres stemmer på Nyskov, og at de fleste af de radikale vælgere har fulgt parolen og stemt på Simonsen.

I Randers by sejrede red. Mortenten (S.) med 2122 stemmer over adjunkt Neersøe (H.) med 2052. I Hornslet kreds sejrede pastor Poulsen (R.) med 1471 stemmer over gårdejer Lillelund (V.) I Ebeltoft direktør Neergård (M.) med 1543 stemmer over journalist Brochmann (S.) med 970.

Valget gik som helhed ministeriet imod. Begge regeringspartierne beholdt ganske vist deres mandattal, men »Delegationen« vandt 8 mandater fra Højre og fik således igen flertal i folketinget.

Hen på sommeren faldt der dom i rigsretssagen imod J. C. Christensen og Sigurd Berg for medskyld i Alberti sagen. J. C. Christensen frikendtes, og Berg fik en bøde. Ministeriet Zahle indgav sin afskedsbegæring, og ministeriet Klaus Berntsen tiltrådte. 57 medlemmer af det nyvalgte folketing sluttede sig sammen og dannede et nyt parti, som antog navnet »Venstre«. »Man ville stå uafhængigt og sikkert på Venstres gamle Grund og samles om en frisindet Politik, lige langt fra Socialisme og fra Reaktion og forbernet Konservatisme«. ¹⁾

I rigsdagssamlingen 1910-12 gennemførtes under ministeriet Berntsens ledelse en lang række skattelove for at dække de senere års underskud.

Dernæst forelagdes et forslag om en samlet forfatningsrevision. Forslaget tog bl.a. sigte på at nedsætte valgretsaldere til det 25. år, at give kvinder og tyende politisk valgret, ligesom de allerede havde fået til de kommunale valg, og at lade de kommunale råd vælge landstinget. Forslaget vedtoges med 95 stemmer imod 12 i folketinget, men forkastedes i landstinget, hvor Højre endnu havde flertal. Folketinget opløstes, og der udskreves

Nyt folketingsvalg 20. maj 1913

Ved dette valg gik det hårdt ud over Højre. Det var tydeligt, at vælgerne ikke billigede partiets stilling i grundlovssagen.

Valgresultatet for hele landet var følgende:

Socialdemokratiet fik	ca. 108.000 St. og	32 Mandater (før 24)
Venstre	- 104.000 - -	44 - (før 57)
Højre	- 82.000 - -	7 - (før 13)
Radikale	- 68.000 - -	31 - (før 20)

Valget drejede sig aldeles afgørende om det af det moderate ministerium fremsatte radikale grundlovsforslag. Som ovenstående opgivelse viser, ville det i høj grad være en retfærdighedshandling at indføre forholdstalsvalg. Det ville navnlig gavne Socialdemokratiet og Højre, hvorimod det ville være et tab for Venstre og Radikale.

I Grenå kreds opstillede denne gang alle 4 partier. Pedersen-Nyskov (V.) fik 1311 stemmer, lærer O. Chr. Jensen (R.) 338 stemmer, redaktør M. Simonsen (S.) 682 stemmer og hofjærgermester Niels Juel til Mejlgård (H.) 552 stemmer.

I Randers by valgtes red. Mortensen (S.) med 2381 stemmer. Højstetssagfører Harboe (H.) fik 1961. I Hornslet kreds valgtes pastor Poulsen (R.) med 1436 stemmer. Højre fik 227 stemmer og Venstre 1095. I Ebeltoft valgtes finansminister Neergård (V.) med 1215 stemmer. Højre havde 180 stemmer, medens lærer Stilling fra Århus (S.) havde 1008.

Ved valget var denne gang det ganske særlige forhold, at det for hovedsagen, nemlig det nye grundlovsforslags vedkommende, var ganske ligegyldigt, hvem af de tre første partier man stemte på, idet kun Højre var grundlovsmodstandere. Når der alligevel var stor uenighed, kom det dels af, at forsvarssagens videre udvikling spillede ind, og dels af at alle partiernes kandidater - trods enigheden om grundlovsforslaget - agiterede kraftigt for hver sit partis specielle program i de øvrige punkter. På grund af Venstres tab ved valget med tilsvarende vinding for Socialdemokratiet trak Ministeriet Berntsen sig tilbage, og 21. juni 1913 dannede det radikale Venstres fører, C. Th. Zahle for anden gang ministerium. Da landstinget atter forkastede grundlovsforslaget, opløstes landstinget. Ved det nye valg tabte Højre 5 mandater. Grundlovstilhængerne var nu i flertal i begge ting, og sagen henvistes til et fællesudvalg. Så udbrød i juli verdenskrigen 1914-18. Mange på trængende nødvendige foranstaltninger krævede regeringens

opmærksomhed, og grundlovssagen stilledes foreløbig i bero. Men på initiativ fra den forhandlingsvenlige fløj af Højre optoges sagen igen. I noget forandret skikkelse vedtoges nu endelig grundlovsforslaget i folketinget med 106 stemmer imod 1 (Højre) og i landstinget med 49 stemmer imod 11 (Højre). Ligeledes vedtoges den nye valglov nu i begge ting. Ændringen, som var foretaget, var navnlig den, at valgretten til landstinget ikke - som i Klaus Berntsens forslag - skulle udøves af kommunalrådene, men derimod af de almindelige vælgere.

Rigsdagen opløstes, og nye valg udskreves til begge ting. Grundlovsændringen skulle bekræftes to gange, anden gang af den nyvalgte rigsdag.

Folketingsvalget 7. maj 1915

var et fredsvalg, idet der efter overenskomst imellen partierne næsten udelukkende opstilledes de kandidater, der hidtil havde været medlemmer af folketinget. Kun i 9 kredse i hele landet foretoges skriftlig afstemning.

I Grenå var, da valgbehandlingen begyndte, ca. 1500 mennesker forsamlet omkring Pavillonen, fra hvis østre åbne veranda talerne holdtes. Valgbehandlingen, der lededes af borgmester Vogelius, varede kun 1 time. Borgmesteren udtalte bl.a.: »Under Forudsætning af, at den nye Grundlov bliver vedtaget af den nye Rigsdag og stadfæstet af Kongen, - og denne Forudsætning må man gå ud fra, når man ser hen til den Enighed, som herskede i den nu opløste Rigsdag - så er det sidste Gang, vi mødes til Valg, samlede på dette Sted, idet Valget fremtidig skal finde Sted rundt om i Kommunerne. Jeg benytter Lejligheden, da vi altså for sidste Gang er samlede her til Valg-

Pavillonen var valgsted fra 1903-15. - Billedet er fra den sidste valgdag under den gamle ordning, 7. maj 1915. - Det var altså den sidste gang, at hele valgkredsen mødtes i Grenå til offentlig valgbehandling.

handling, til at udtale det Ønske, at den nye Grundlov må blive Grundlaget for et fremadstræbende og lykkeligt Fædreland, som kan bestå, så længe Bøgen spejler sin Top i Bølgen blå. Danmark leve«!

Pedersen-Nyskov, hvis ordførende stillere var lærer P. Anderen, Ålsø, og mejeribestyrer J. C. Christensen, Nimtofte, valgtes altså denne gang uden modkandidat og uden skriftlig afstemning. Han udbragte til slut et leve for borgmester Vogelius for dennes smukke og korrekte ledelse af valgbehandlingen.

Den nye rigsdag vedtog grundloven d. 5. juni 1915. Samme dag underskrives den af kongen. Vedtagelsen i folketinget skete med 111 stemmer. Kun 1 (konsulent L. F. J. Wulff) stemte imod. I landstinget var der 51 ja imod 12 nej. Hermed var grundlovssagen løst - under medvirkning af alle partier, og den kamp, som Venstre havde ført gennem et halvt århundrede, senere støttet af Socialdemokratiet, imod den »reviderede« grundlov af 1866, afsluttet.

Redaktør M. Simonsen, Århus. Pedersen-Nyskovs modkandidat ved valgene 20. maj 1910 og 20. maj 1913.

»Ud af det Grundlovsforslag, som Konseilspræsident Klaus Berntsen fremsatte 23. Oktober 1912, og som det gennem mange skiftende Faser lykkedes Ministeriet Zahle at føre frelst i Havn, var der således fremgået en ny Forfatning for Danmark - den frieste i Europa - en Grundlov, der afskaffede alle politiske Privilegier og gav lige og almindelig Valgret til alle danske Statsborgere, fattig og

rig, læg og lærd, Kvinde og Mand«.

rig, læg og lærd, Kvinde og Mand«.

Dette betydningsfulde resultat var nået ad forhandlingens vej på en tid, da krigen rasede rundt i Europas lande, og folkene stod i en kamp, værre end nogen tidligere.

Periodens slutning

Med den nye grundlovs vedtagelse afsluttes fremstillingen af Grenå kredsens historie i den fyldige form, som er anvendt hidtil. Det sker, dels fordi vi nu er kommet så nær op mod nutiden, at det er rimeligt ikke at gå i enkeltheder, dels - og navnlig - fordi valget i enkeltmandskredse og den offentlige valghandling med dens mange interessante lokale træk dermed var forbi.

Men for at gennemføre nærværende bogs dobbelte plan, både at være en læselig fremstilling af byens historie og tillige en håndbog, refereres i det følgende hele rækken af valg op til nutiden med talmæssige oplysninger og med en kort redegørelse for, hvad der var hovedspørgsmålet ved de forskellige valg.

Når der både i det foregående og det efterfølgende kun er omtalt folketingsvalgene, er det af den ganske naturlige årsag, at landstingsvalgene med deres indirekte valg måde ikke på langt nær har den intime forbindelse med befolkningen eller det lokale særpræg, som kendetegner folketingsvalgene. De giver derfor kun et meget uvæsentligt bidrag til beskrivelsen af befolkningens politiske liv og færden.

Tiden efter 1915

Ministeriet Zahle, som var udgået af det radikale Venstre, men støttedes af Socialdemokratiet, havde så den vanskelige opgave at styre landet under verdenskrigen.

Folketingsvalget 22. april 1918

Dagen før var den nye grundlov af 5. juni 1915 trådt i kraft. Der med var valgretsalderen til folketinget nedsat til 25 år, og kvinderne havde fået valgret. Som følge deraf var vælgertallet mere end fordoblet. Rigsdagen var flyttet ind i sine nye lokaler i det genopførte Christiansborg Slot.

Det store spørgsmål ved valget var, om den siddende regering skulle fortsætte, indtil krigen var forbi. Dette besvaredes af vælgerne med et ja. Ganske vist et såre knebent ja, idet regeringspartierne fik ca. 455.000 stemmer og 71 mandater (39 S. og 32 R.) oppositionspartierne fik ca. 450.000 stemmer og 69 mandater. (45 V., 22 K., 1 Erhvervsp. og 1 Færøerne). Ministeriet blev herefter siddende.

I Grenå kreds blev resultatet:

Pedersen-Nyskov	(V.) 3775 st.,	deraf i Grenå by	291 st.
Red. N. P. Josiassen	(S.) 1584	”	575 ”
Gård!!jer Fr. Møller	(R.) 848	”	158 ”
Baron H. Rosen krantz	(K.) 792	”	354 ”

I hele amtet fik Venstre 3 mandater: Pedersen-Nyskov, Neergård (Ebeltoft) og Gerud Jensen (Borup). Socialdemokratiet 2 mandater. Red. M. Mortensen (Randers) og red. H. P. Hansen (Mariager). Radikale 1 mandat: Kirkeminister Th. Povlsen (Hornslet). Endelig fik Konservative Folkeparti på et tillægsmandat højesteretssagfører E. Harboe.

For Grenå kreds blev gjaldt, at der stemte 73 pct. af vælgerne. Venstre fik 2,88 gange så mange stemmer som i 1913, Radikale fik 2,51 gange så mange, Socialdemokratiet 2,32 gange så mange og Konservative 1,43 gange.

Det konservative »Djursland« skrev bittert: »Valget synes at vise, at Pedersen-Nyskov, uanset hvad der end sker, er sikker på Genvalg, så længe han overhovedet gider rejse til København, og at det er alle Partier undtagen det konservative, der har lukreret ved den kvindelige Stemmeret«.

Sønderjylland

I efteråret 1918, da der var tale om fredsslutning og fredsbetingelser, rejste den danske repræsentant i den tyske rigsdag, H. P. Hanssen i Berlin spørgsmålet om en ny grænse i Sønderjylland.

I den anledning vedtog den danske rigsdag 23. oktober 1918 i et lukket møde - med alle stemmer imod én - en resolution, hvori fremhævedes, at »kun en Ordning efter Nationalitets princippet stemmer med det danske Folks Ønske, Følelse og Interesse«.

Efter fredsslutningen bestemte den internationale kommission derfor, at afstemningen i Slesvig skulle finde sted i to zoner: Nordslesvig for sig og Mellemslesvig med Flensborg for sig. Afstemningen foregik henholdsvis 10. februar. og 14. marts 1920.

I 1ste zone var der $\frac{3}{4}$ dansk flertal og kun $\frac{1}{4}$ for Tyskland (ca. 75.000 stemmer imod ca. 25.000). I 2den zone var der omvendt $\frac{3}{4}$ flertal for Tyskland og kun $\frac{1}{4}$ for Danmark (ca. 51.000 stemmer imod ca. 13.000). I overensstemmelse hermed ønskede regeringen Zahle kun at modtage første zone.

Men en stærk agitation, som var ført for en sydligere grænselinie end sindelagets, og hvorved bl.a. Flensborg skulle med til Danmark, førte til afskedigelse af Ministeriet Zahle. Denne afskedigelse førte atter til en voldsom politisk reaktion »Påskekrisen« med generalstrejke som protest imod, at kongen havde afsat ministeriet. Den hævdedes først ved udnævnelse af et forretningsministerium med den eneste opgave snarest muligt at lade nyt folketingsvalg afholde.

Valget gav ministeriet et mindretal på 59 mandater imod oppositionens

Redaktør N. P. Joslassen (S.)
N. Pedersen-Nyskovs modkandidat
ved valgene
22. april 1918, alle tre valg i 1920 og
11. april 1924.

Gårdejer Fr. Møller, Karlby (R.)
N. Pedersen-Nyskovs modkandidat
ved folketingsvalgene 22. april
1918, valgene i 1920 og
11. april 1924.

80 mandater. Venstre 48 mandater (før 45), Socialdemokratiet 42 mandater (før 39), Konservative 28 mandater (før 22), Radikale 17 mandater (før 31), Erhvervspartiet 4 mandater (før 1). Det var en tydelig tilkendegivelse af, at vælgernes flertal misbilligede anvendelse af generalstrejke til afgørelse af politiske spørgsmål. Derimod gav valget Ministeriet Zahles politik med hensyn til det sønderjydske spørgsmål medhold, idet en stor del af Venstre var enig med Ministeriet Zahle på dette område. Ministeriet Neergård II dannedes derefter som følge af valgets udfald. Det blev et rent Venstreministerium, men med konservativ Støtte.

Der afholdtes i alt 3 folketingsvalg i 1920

Nr. 2 var et opløsningsvalg for at en ny rigsdag kunne vedtage forslaget til de bestemmelser om forandring i grundloven, som var nødvendige for at åbne sønderjyderne adgang til den danske rigsdag. Nr. 3 var ligeledes et opløsningsvalg, som nødvendiggjordes af indlemmelsen af de sønderjydske landsdele. Folketingets medlemstal var i den anledning udvidet med 10 medlemmer. Ingen af valgene bragte afgørende forskydning af mandaterne, selv om Socialdemokratiet fik en betydelig fremgang og langt den største tilvækst af nye stemmer. (V. 51 mandater, S. 48, K. 27, R. 18, Erhv.p. 3 og Tysk-Slesvigske gruppe 1).

Ved alle valgene i 1920 var Grenå kredsens valgkandidater følgende, kun at de Konservatives kandidat, kredslæge Trautner ved septembervalget var ombyttet med kammerherre N. Juel, Meilgård.

Kredslæge H. Trautner.
Formand for det Konservative Parti
og Pedersen-Nyskovs modkandidat
ved valgene 26. april og 6. juli 1920.

Kammerherre N. Juel, Meilgård (K.)
Pedersen-Nyskov modkandidat ved
folketingsvalgene 20. maj 1913 og
21. september 1920.

Resultaterne af de 3 folketingsvalg i 1920

	Hele Grenå kreds			Grenå by		
	26/4	6/7	21/9	26/4	6/7	21/9
N. Pedersen-Nyskov, V.	5064	4881	5517	605	541	561
N. P. Josiassen, Grenå, S.	1801	1675	2261	582	534	572
Pr. Møller, Karlby, R.	537	514	694	81	84	106
H. Traumer, Grenå, K.	703	564	303	250		
N. Juel, Meilgård, K.			737			311
Espersen, Århus, Erhv.p.	89	97	100	40	52	54
Kommunist		1	7		1	2

I hele Randers amt blev stillingen ved folketingsvalget 21. september 1920 uforandret: Venstre 3: Knud Kristensen, N. Neergård og Pedersen-Nyskov, Socialdemokratiet 2: Lundberg og H. P. Hansen. Konservative 1: Højesteretssagfører Harboe. Desuden valgtes 1 Radikal: Pastor Th. Povlsen fra Hornsletkredsens på tillægsmandat.

Folketingsvalget 11. april 1924

Efter samarbejde med Konservative i efterkrigstidens økonomisk vanskelige år med de mange sammenbrud af store foretagender (her i Grenå bl.a. Djurslands Landmandsbank) udskrev Ministeriet Neergård valg allerede i foråret 1924, da rigsdagssamlingen var forbi. Årsagen var dels den rent praktiske at få afgørelsen fra hånden, inden perioden udløb lige op imod oktober, dels - og vel navnlig - at valutaforholdene beredte landet store vanskeligheder.

Valget blev et betydeligt nederlag for Venstre og regeringen, som bekræftedes stærkt fra alle sider og tabte sit flertal.

Venstre	362.682 st. og	44 mandater	(+ 7)
Socialdemokratiet	469.949 "	55 "	(+ 7)
Radikale	166.476 "	20 "	(+ 2)
Konservative	242.955 "	28 "	(+ 1)
Erhvervspartiet	2.102 "	0 "	(+ 1)
Slesvigske Parti	1 "		(uf.)

20.000 st., som faldt på småpartier, gav ikke mandater og var altså spildt.

Som følge af valget indgav Ministeriet Neergård allerede næste dag sin afskedsbegæring og Staunings I Ministerium udnævntes 23. april 1924. Det var et rent socialdemokratisk ministerium, som repræsenterede folketingets største parti, og som med radikal støtte havde 75 af tingets 149 mandater.

I Grenå kredsens var forholdet ved valget 11. april 1924 følgende, idet kredsens mangeårige repræsentant, folketingets formand N. Pedersen-Nyskov var død 29. marts 1922 og op mod valget erstattet med gårdejer Sv. Nielsen, Skibstedgård ved Kongerslev.

N. Pedersen-Nyskovs mindesmærke foran Anlægget i Grenå.

Indskriften er:

Niels Pedersen-Nyskov født 8. april 1850, død 29. marts 1922, Formand i folketinget i mange år, folketingsmand for Grenå kreds fra 1895 til 1922.

Det blev givet ham skønt at vinde hos Små og Store et elsker Minde. Rejst af Venstre.

I Randers amtskreds fik Venstre 3 kandidater valgt: Statsminister N. Neergård (Ebeltoft), gårdejer Svend Nielsen (Grenå) og folketingsmand Knud Kristensen (Hornslet). Socialdemokratiet 2 kandidater: Folketingsmand, maler O. Lundberg, (Randers), og statshusmand I. P. Olufsen (Mariager), desuden forretningsfører Gustav Pedersen (Ebeltoft) på et tillægsmandat. Konservative

1 kandidat: Landsdommer Pürschel (Randers). Endelig Radikale på et tillægsmandat folketingsmand, pastor Th. Povlsen (Hornslet).

Kandidat	Parti	Hele Grenå kreds	Grenå by
Gårdejer Svend Nielsen	Venstre	4912	486
Redaktør N. P. Josiassen	Sociald.	2654	803
Gårdejer Fr. Møller, Karlby	Radikale	748	127
Kammerherre N. Juel, Meilgård	Konserv.	849	390
C. Bundgård Christensen	Landmandsp.	29	0
Alfr. Schack	Retsforb.	99	10
Alfr. M. R. Andersen	Kommunist	7	0

Folketingsvalget 2. december 1926

I efteråret 1926 opstod der uenighed imellem den socialdemokratiske regering og det radikale støtteparti angående regeringens valutaplaner. Ministeriet håbede ved et valg at kunne forøge sit mandattal.

Følgen var, at folketinget opløstes, og nyt valg udskredes til 2. december 1926. Officielt hed det »På Grund af at det fremsatte Regeringsforslag til Lov om Støtte for dansk Erhvervsliv ikke kan ventes gennemført i det

siddende Folketing i en Form, der kan godkendes af Ministeriet Stauning«. ¹⁾

Valgets resultat blev:

Venstre	378.137 stemmer	46 mandater	(+ 2)
Socialdemokratiet	497.106	” 53	” (+ 2)
Radikale	150.931	” 16	” (+ 4)
Konservative	275.793	” 30	” (+ 2)
Retsforbundet	17.463	” 2	” (+ 2)
Kommunister	5.678	” 0	” (uf.)
Slesvigske Parti	10.422	” 1	” (uf.)

Valget blev en skuffelse for regeringen, som tabte 6 mandater (2 S. og 4 R.)

Følgen var, at Ministeriet Madsen-Mygdal dannedes 14. december 1926 som et rent Venstreministerium, men med konservativ støtte.

I Grenå kredsens var imidlertid sket dette, at redaktør Josiassen 23. september 1924 var blevet valgt til landstingsmand for 6. kreds. Han opstilledes derfor ikke til folketingsvalget denne gang, men i hans sted statshusmand Frands Mortensen, Sundby pr. Kolind.

Kandidat	Parti	Hele Grenå kredsens	Grenå by
Folketingsmand Svend Nielsen	Venstre	5331	551
Statshmd. Fr. Mortensen, Sundby	Sociald.	2737	818
Landstingsmand Veistrup	Radikale	774	151
Gårdejer Ludvig Larsen	Konserv.	866	387
C. Bundgård Christensen	Landmandsp.	29	0
Lærer Svanstrøm	Retsforb.	114	15
	Kommunist	3	0

Af Grenå kredsens kandidater genvalgte Svend Nielsen og af Ebeltoft kredsens Neergård. For hele Randers amtskreds var stillingen 3 V., 2 S., 1 K.

Folketingsvalget 24. april 1929

I den påfølgende rigsdagsperiode gennemførte ministeriet en række love af valuta mæssig og økonomisk art i samarbejde med de konservative.

Angående udgifterne til forsvarsvæsenet var der ikke helt enighed mellem de to partier. 21. marts 1929 forkastedes det konservative forslag om forhøjelse af finanslovsbevillingen til forsvarsvæsen med 6½ mill. kr. i henhold til forsvarslovene af 1922, fordi Venstre ikke stemte derfor. Som følge deraf erklærede den konservative ordfører, Christmas Møller, at hans parti så ikke ville stemme for finansloven. Følgen var, at finansloven forkastedes med 52 socialdemokratiske stemmer imod 45 Venstre. Konservative og Radikale undlod at stemme.

Ved behandlingen i folketinget om forslag til en midlertidig finanslov anførte Christmas Møller, at Venstre hele tiden havde ført en tvangspoli-

tik uden at ville gøre indrømmelser til de Konservative. Madsen-Mygdal bestred dette og hævdede, at de Konservative ved sprængning af forhandlingerne havde gjort forsvarssagen ubodelig skade. Denne påstand bekræftedes fuldt ud ved det påfølgende valg (»Piccoloen, som tabte Terrinen«), ved hvilket det konservative parti - ene af de 4 store partier - gik tilbage i stemmetal og tabte ca. 40.000 stemmer.

Valget 24. april 1929

Socialdemokratiet	593.191 St.	61 Mandater	(+ 8)
Venstre	402.121 ”	44 ”	(+ 2)
Konservative	233.935 ”	24 ”	(+ 6)
Radikale	151.746 ”	16 ”	(uf.)
Retsforbundet	25.810 ”	3 ”	(uf.)
Slesvigske Parti	9.787 ”	1 ”	(uf.)
Kommunister	3.656 ”	0 ”	(uf.)

Madsen-Mygdal indgav derpå ministeriets afskedsbegæring og Stau-nings II ministerium udnævntes 30. april 1929 som et blandingsministe-rium, idet ministeriet foruden 9 socialdemokrater kom til at bestå af 3 ra-dikale: P. Munch (Udenrigsminister), Bertel Dahlgård (Indenrigsminister) og C. Th. Zahle (justitsminister) og med et folketingsflertal på 77 mod 72.

I Grenå kredsens faldt stemmerne således 24. april 1929.

Kandidat	Parti	Hele Grenå kredsens	Grenå By
Folketingsmand Svend Nielsen	Venstre	5324	575
Statshusmand Fr. Mortensen	Socialdm.	3231	937
Landstingsmand J. Veistrup	Radikal	796	154
H. L. Raffensø	Konservativ	717	339
Lærer G. Svanstrøm	Retsforbundet	184	17

I Randers amtskreds som helhed tabte Venstre det ene af sine tre man-dater (Kn. Kristensen) til Socialdemokratiet (Fr. Mortensen), som nu altså havde 3 mandater. Grenå kredsens fik på den måde 2 af sine kandidater valgt, både Svend Nielsen og Fr. Mortensen. Konservative reddede med nød og næppe det ene mandat (Generalauditør Pürschel), medens Retspar-tiet tabte sit tillægsmandat (pastor Willesen).

Folketingsvalget 16. november 1932

var et opløsningsvalg, som blev udskrevet på grund af, at landstinget ikke havde villet antage valutaforslaget i den af folketinget vedtagne skikkelse. Desuden fordi der - som Stauning udtalte - var fremsat tvivl om, at regerin-gen havde vælgerflertallet bag sig i sin førte politik.

Officielt formuleredes det således, at grunden var, »at de fremsatte Re-geringsforslag a) om Indløseligheden af Nationalbankens Sedler og om Foranstaltninger til Værn for den danske Valuta, b) om Tilvejebringelse af

Midler til Dækning af Underskuddet på Finansloven og c) om Foranstaltninger til Formindskelse af Arbejdsløsheden ikke kunne ventes gennemført i en Form, der kunne godkendes af Ministeriet Stauning«.

Valget forandrede ikke ministeriets stilling i væsentlig grad idet:

Socialdemokratiet fik	661.516 St.	62 Mandater	(+ 1)
Radikale	145.221 ”	14 ”	(+ 2)
Venstre	385.394 ”	39 ”	(+ 5)
Konservative	289.531 ”	27 ”	(+ 3)
Retsstatspartiet	41.238 ”	4 ”	(+ 1)
Slesvigske Parti	9.868 ”	1 ”	(uf.)
Kommunister	17.179 ”	2 ”	(+ 2)

Regeringen bevarede flertallet med 76 mandater imod 73.

I Randers amt var forholdet det, at N. Neergård nu efter 45 års politisk virksomhed ønskede at trække sig tilbage. Som hans efterfølger opstilledes ingeniør dr. Rud. Christiani i Ebeltoft kreds. Valgets resultat forandrede ikke partistillingen i amtet 3 S., 2 V. og 1 K. Men på grund af, at der i Grenå kreds var afgivet 213 personlige stemmer på dr. Christiani, gled Svend Nielsen i Grenå kreds ud.

I Grenå Kreds faldt stemmerne således:

Kandidat	Parti	Hele Grenå kreds	Grenå by
Folketingsmand Svend Nielsen	Venstre	5297	464
Folketingsmand Fr. Mortensen	Socialdm.	3701	1093
Gårdejer Fr. Møller	Radikal	767	163
H. J. Asmussen	Konservativ	1035	468
Lærer G. Svanstrøm	Retsforb.	292	18
C. M. Andersen	Kommunist	9	3

For første gang var altså Grenå opstillings kreds udelukkende repræsenteret af en Socialdemokrat, uagtet Venstre havde et flertal i kreds på næsten 1600 stemmer.

Folketingsvalget 22. oktober 1935

var et opløsningsvalg fremkaldt bl.a. af de valutamæssige forhold, der særlig ved landbruget havde fremkaldt misfornøjelse og trusler om produktionsstrejke som protest imod Valutacentralens påståede overgreb. Christmas Møller fra Konservativ og Clausager fra Venstres side havde i sommerens løb krævet folketingsvalg til klaring af situationen. I trontalen ved rigsdagens åbning 1. oktober 35 udtalte statsminister Stauning bl.a., at »Valutaloven efter Regeringens Mening burde forlænges, men da de to af Rigsdagens største Partier har erklæret at ville modsætte sig dette, kan Regeringen ikke tage Ansvar for de forestående vigtige Forhandlinger om de handelspolitiske Forhold, men Befolkningen må høres«. Slagordet blev fra Socialdemokratiets side »Stauning eller Kaos«.

Valget blev en styrkelse af den radikal-socialistiske regering, som vandt 6 mandater, som tilfaldt Socialdemokratiet (nu 68), medens de Radikale holdt deres 14 mandater. Tilsammen altså nu 82 imod 66. Værst gik det ud over Venstre, som tabte 10 mandater. Deraf tog det »Frie Folkeparti«, som havde bekæmpet partiet Venstre meget bittert, de 5.

Opgørelse over valget 22. oktober 1935.

Socialdemokratiet	760.819 st.	68 mandater	(+ 6)
Radikale	151.507 ”	14 ”	(uf.)
Venstre	294.979 ”	29 ”	(- 10)
Konservative	293.393 ”	26 ”	(+ 1)
Frie Folkeparti	52.793 ”	5 ”	(+ 5)
Retsforbundet	41.199 ”	4 ”	(uf.)
Kommunister	27.135 ”	2 ”	(uf.)
Nationalsocialister	16.257 ”	0 ”	(uf.)
Slesvigske Parti	12.617 ”	1 ”	(uf.)

I Grenå kreds faldt stemmerne således:

Kandidat	Parti	Hele Grenå kreds	Grenå by
Folketingsmand Fr. Mortensen	Socialdm.	4133	1266
Husmand P. M. Jensen	Radikal	713	140
Gårdejer Svend Nielsen	Venstre	4105	293
Godsekspeditor Asmussen	Konservativ	1035	481
	Retsforbundet	249	19
	Kommunister	31	17
	Nationalsocialist.	242	12
	Frie Folkeparti	540	14

For hele amtet blev resultatet, at Socialdemokratiet beholdt 3 mandater: Borgmester Riis Flor, Randers (10.924 stemmer), folketingsmand, forretningsfører Gustav Pedersen, København (4691) og folketingsmand Fr. Mortensen Sundby (4122). Venstre beholdt 2 mandater: Folketingsmand, gårdejer Svend Nielsen, Grenå kreds (3819 stemmer) og gårdejer Knud Kristensen, Hornslet kreds (3725), medens dr. Christiani i Ebeltoft kreds (3628) gled ud til fordel for Svend Nielsen.

Konservative 1 mandat: Folketingsmand, generalauditør Pürschel (6390 stemmer). På tillægsmandater valgtes endelig Radikal: Redaktør M. Nøhr (1988 stemmer) og Frie Folkeparti: Sekretær Foget (2479). Retspartiets kandidat gled ud. ¹⁾

Folketingsvalget 3. april 1939

faldt efter en 3½ årig periodes udløb. Foruden de almindelige politiske spørgsmål var denne gang hovedspørgsmålet det af regeringspartierne opstillede forslag om en ny forfatning med ét kammer og et rigsting. Forsla-

get havde i nogen måde fundet tilslutning hos Konservative, men ikke hos Venstre.

Valgets hovedresultat blev, at regeringen bevarede sit flertal, men dog led et tab, idet Socialdemokratiet tabte 4 mandater og i hele landet gik 30.000 stemmer tilbage, deraf alene i hovedstaden 20.000. Regeringens flertal var herefter 78 mandater imod 70.

Opgørelse over Folketingsvalget 3. April 1939.

Socialdemokratiet	729.619 st.	64 mandater	(+ 4)
Radikale	161.834 ”	14 ”	(uf.)
Venstre	309.355 ”	30 ”	(+ 1)
Konservative	301.625 ”	26 ”	(uf.)
Bondepartiet (tidl. D. frie Folkeparti)	50.8294 ”	4 ”	(- 1)
Retsforbundet	33.783 ”	3 ”	(- 1)
Kommunister	40.893 ”	3 ”	(+ 1)
Nationalsocialister	31.032 ”	3 ”	(+ 3)
Slesvigske Parti	15.016 ”	1 ”	(uf.)
National Samling (Pürschels Parti)	17.350 ”	0 ”	
Dansk Samling	8.553 ”	0 ”	

I Grenå kreds var sket dette, at Venstres folketingsmand, gårdejer Svend Nielsen nu var gået helt over til Bondepartiet, og at man derfor havde set sig om efter en anden kandidat. Det blev en ung sønderjydske landmand, Simon From fra Fjelstrup.

Stemmerne faldt således:

Kandidat	Parti	Hele Grenå kreds	Grenå by
Folketingsmand Fr. Mortensen	Socialdem.	4097	1193
Konsulent Martin Nielsen	Radikal	708	153
Forpagter Simon From	Venstre	3884	382
Gårdejer Krabbe	Konservativ	792	391
Generalauditør Pürschel	Nat. Samvirke	234	74
	Retsforbundet	195	14
	Kommunisterne	88	34
	Nationalsocial.	280	38
	Bondepartiet	748	10

Resultatet for hele Randers amt blev, at Socialdemokratiet beholdt 3 mandater: Forretningsfører Gustav Pedersen (4.946 stemmer), typograf Alfred Andersen (10.825), Fr. Mortensen (4.229). Venstre beholdt 2 mandater: Dr. Christiani, Ebeltoft kreds (3.764 stemmer), Knud Kristensen, Hornslet kreds (3.612), medens Simon From i Grenå kreds fik 3.538.

Af Grenå opstillings kredsens kandidater var altså atter i denne omgang kun valgt én, nemlig Fr. Mortensen (S.)

Konservative fik 1 mandat: Ingeniør Boeck-Hansen (5.802 stemmer). Desuden faldt der i Randers kreds 1 tillægsmandat nemlig Foget (Bondepartiet) 4.852 stemmer.

Folketingsvalget 23. marts 1943

fandt sted midt i besættelsestiden og var for første gang siden 1913 et ordinært valg ved slutningen af den 4 årig periode. Det var ikke uden visse betænkeligheder, at tyskerne tillod dets afholdelse, men de har vist nok ment, at der ville vise sig i hvert fald nogen splittelse til fordel for nazismen. Det blev en stor fejltagelse. Aldrig har en valgkamp været ført med mere rene våben og mere fordragelighed mellem de parlamentariske partier end denne. Ét var alle enige om, uden at det af hensyn til besættelsesmagten måtte komme åbent til ord, nemlig det, at for enhver pris måtte alle mand af hus og afgive stemme på et af de dansksindede partier for at vise tyskerne, hvor enigt folket stod i kravet og ønsket om snarest at vende tilbage til den parlamentariske styreform. Og det lykkedes også. Valgdeltagelsen var oppe på ca. 90 pct., ja enkelte steder - som f.eks. i Grenå by - endogså 92 pct. Der blev i alt afgivet 309.000 flere stemmer end ved folketingsvalget i 1939. Det kommunistiske Parti var opløst af besættelsesmagten, og det slesvigske parti opstillede ikke. Valgdagen fejredes ved en flagning over det ganske land, som der aldrig er set mage til.

Valget lod ingen tvivl om, at det danske folks aldeles overvejende flertal stod enigt om at bekende sig til folkestyret og ønskede at fortsætte på demokratisk grundlag.

Udfaldet var således:

Socialdemokratiet	894.632 st.	66 mandater	(+ 2)
Radikale	175.179 ”	13 ”	(+ 1)
Venstre	376.850 ”	28 ”	(+ 2)
Konservative	421.523 ”	31 ”	(+ 5)
Retsforbundet	31.323 ”	2 ”	(- 1)
Bondepartiet	24.572 ”	2 ”	(- 2)
Nationalsocialister	43.309 ”	3 ”	(uf.)
Dansk Samling	43.367 ”	3 ”	(+ 3)

Der blev afgivet 29.700 ugyldige stemmer. Det opløste kommunistpartis 3 mandater er formentlig i hovedsagen kommet Socialdemokratiet til indtægt. Slesvigske Parti opstillede ikke.

I Grenå Kredsen faldt Stemmerne således:

Kandidat	Parti	Hele Grenå kredsen	Grenå by
Folketingsmand Fr. Mortensen	Socialdm.	5381	2216
Konsulent Martin Nielsen	Radikal	826	175
Forpagter Simon From	Venstre	5011	773
Proprietær Chr. Laursen	Konservativ	1188	536
	Retsforbundet	126	10
	Bondepartiet	403	9
	Nationalsocialister	302	55
	Dansk Samling	109	22

I Randers amt blev partistillingen uforandret for de 6 kredsmandaters vedkommende. Socialdemokratiet beholdt 3, alle genvalg: Typograf Alfred Andersen, forretningsfører Gustav Pedersen og rentier Fr. Mortensen. Venstre beholdt 2: Gårdejer Knud Kristensen (genvalg) og forpagter Simon From (nyvalg). Konservative 1 mandat: Direktør Boeck-Hansen (genvalg). Det eneste personskifte her i amtet var altså, at dr. Christiani med 2809 stemmer gled ud til fordel for Simon From, som fik 5157. Der blev ingen tillægsmandater. Grenå kredsen havde atter to folketingsmænd: Simon From og Fr. Mortensen.

Kapitulationen 5. maj 1945

kom som den brændende håbede og ventede befrielse fra - det tyske åg. Kongen afskedigede straks om »Formiddagen Ministeriet Scavenius og udnævnte et nyt med den tidligere - på tysk forlangende - afskedigede statsminister Vilh. Buhl som chef«. Ministeriet bestod dels af repræsentanter for de politiske partier - også Kommunisterne - dels af fremtrædende mænd fra Frihedsbevægelsen. Samtidig indkaldtes rigsdagen til en ekstraordinær samling. Ministeriet Buhl havde så statens ledelse det næste halve år.

Folketingsvalget 30. oktober 1945

afholdtes, dels til almindelig klaring af folkets stilling til de mange problemer, som meldte sig, dels for at det under besættelsen forbudte kommunistiske parti kunne få lejlighed til at afgive stemmer. Af nærliggende årsager opstillede hverken Nationalsocialisterne eller Bondepartiet, der var grundigt kompromiteret ved deres optræden under besættelsen. Ligeledes heller ikke det slesvigske parti. Valgdeltagelsen var for landet i gennemsnit 86,3 pct., altså meget høj.

Udfaldet af valget blev følgende, idet tallene i parentes bag ved tallet på mandaterne betyder vundet eller tabt i forhold til valget i 1943.

Socialdemokratiet	671.755 st.	48 mandater	(- 18)
Radikale	167.073 ”	11 ”	(- 2)

Venstre	479.158 ”	38 ”	(+ 10)
Konservative	373.688 ”	26 ”	(- 5)
Retsforbundet	38.459 ”	3 ”	(+ 1)
Dansk Samling	63.760 ”	4 ”	(+ 1)
Kommunisterne	255.236 ”	18 ”	(+ 18)
Bondepartiet	Ikke opstillet	0 ”	(- 2)
Nationalsocialisterne	do.	0 ”	(- 3)
Slesvigske Parti	do.	0 ”	(uf.)

Som følge af valgets udfald indgav Vilh. Buhl ministeriets afskedsbegæring, og der fulgte langvarige og vanskelig forhandlinger. Socialdemokratiet, der stadig var folketingets største parti, nægtede - i betragtning af sine tabte 18 mandater - at danne regering, men henviste kongen til forhandling med Venstre, som var det næststørste parti, og som tilmed havde haft den stærkeste fremgang ved valget. Med Knud Kristensen som statsminister dannedes så et rent Venstreministerium, men med løfte om loyal forhandling fra konservativ og radikal side. Dette ministerium har så haft den vanskelige og lidet taknemlige opgave at føre landet gennem de vanskelige år efter krigen.

For Grenå kredsens vedkommende blev resultatet af valget:

Kandidat	Parti	Hele Grenå kredsen	Grenå by
Poul Hansen	Socialdm.	4835	2068
Ths. Christensen	Radikale	714	159
Asger Jensen	Konservative	979	457
Simon From	Venstre	6039	914
Anton Isak	Retsforbundet	206	30
	Kommunister	324	131
	Dansk Samling	342	123

Partistillingen blev uforandret, men Socialdemokratiets kandidat i Grenå kredsen, Fr. Mortensen, havde ønsket at fratræde. I hans sted indtrådte forstander Poul Hansen. Socialdemokratiet fik 3 mandater: Alfred Andersen, Gustav Pedersen og Poul Hansen. Venstre 2: Knud Kristensen og Simon From. Konservative 1: Boeck-Hansen.

Hermed slutter denne udførlige gennemgang af Randers amts 5. kreds' historie. Til hurtig orientering for læserne meddeles nedenfor en liste med navnene på de 14 folketingsmænd, som i de forløbne næsten 100 år har repræsenteret kredsen.

Fortegnelse over samtlige 14 (16) folketingsmænd, der har været valgt i Grenå kredsen, som oprindeligt hed Randers amts 4. valgkreds, men fra 1895, da kredsens antal forøgedes, kom til at hedde R. A. 5. Valgkreds.

Ved den grundlovgivende rigsforsamling 1848-49: Pastor P. C. la Cour, Nimtofte (formentlig Nationalliberal).

Folketingsvalgene:

- 1) 4. december 1849-4. august 52. Pastor P. C. la Cour, Nimtofte.
- 2) 4. august 1852-27. maj 53. Lærer P. C. H. Wad, Veggerslev.
- 3) 27. maj 1853-8. aug. 54. (†) Toldinspektør, justitsråd I. M. Müller, Randers. Død under samlingen.
- 4) 26. september 1854-14. juni 55. Fabrik. M. Drewsen, Silkeborg (V.)
- 5) 14. juni 1855-14. juni 58. Sognepræst F. C. Bloch, Grenå, senere Ringe (vist nok N.)
- 6) 14. juni 1858-14. juni 61. Lærer N. H. Kraiberg, Randers (N.)
- 7) 14. juni 1861-7. juni 64. Gårdejer Chr. Bønløkke, Ålsrode (V.) (Se videre under nr. 9).
- 8) 7. juni 1864-4. juni 66. Proprietær Mourier-Petersen, Ryomgård (H.)
- 9) 4. juni 1866-20. april 92. Gårdejer Chr. Bønløkke, Ålsrode (V.) Se også nr. 7.
- 10) 20. april 1892-28. marts 95. (†) Kaptajn W. Dinesen, Rungstedlund (M. V.), død umiddelbart før valget 9. april 1895.
- 11) 9. april 1895-29. marts 1922. (†) Gårdejer Niels Pedersen Nyskov (V.). Folketingets formand 1913-22.
Ved grundloven af 5. juni 1915 indførtes forholdstalsvalg i amtskredse, men med bibeholdelse af de sædvanlige opstillingskredse. Loven trådte i kraft 21. april 1918, og dagen efter afholdtes det første valg efter den nye ordning.
Pedersen-Nyskov genvalgte som repræsentant for amtskredsen. Men ved hans død midt i en rigsdagsperiode indtrådte som hans efterfølger gårdejer J. A. Rahbech fra Vejleegnen. Han havde været opstillet i Borup kredsen og var - i kraft af sit stemmetal - Venstres suppleant i Randers amt. I tiden fra Pedersen-Nyskovs død og indtil 11. april 1924 havde Grenå opstillingskreds altså ingen kandidat valgt.
- 12) 11. april 1924-16. november 32. Gårdejer Svend Nielsen, Skibstedgård ved Kongerslev (V.) (se videre under nr. 14).
- 13) 22. april 1929-10. oktober 45. Statshusmand M. Fr. Mortensen, Sundby ved Kolind (S.) som følge af, at partiet fik 3 mandater i Sstedet for 2 i amtet. Dermed havde Socialdemokratiet i Grenå opstillingskreds en repræsentant lige til dato, idet partiets nye kandidat, forstander Poul Hansen opnåede valg i 1945, da Fr. Mortensen ikke længere ønskede at lade sig opstille.
I Perioden 1929-32 var altså to kandidater for Grenå opstillingskreds medlemmer af folketinget. Svend Nielsen gled imidlertid ud ved valget 16. november 1932, idet han fik færre i stemmer end Ebeltoft kredsens kandidat, ingeniør Christiani, der altså tog Venstres andet amtsmandat.

- 14) 22. oktober 1935-20. januar 39. Svend Nielsen (V.) atter valgt med Grenå som opstillingskreds. Svend Nielsen gik imidlertid over til Bondepartiet og nedlagde sit folketingsmandat 30. januar 1939. Ved det kort derpå følgende valg opstilledes i hans sted forpagter Simon From, Fjelstrup. Han opnåede 3538 stemmer, men blev ikke valgt. Mandatet gik denne gang til Ebeltoft kredsen til dr. Christiani, som havde 3764 stemmer.
- 15) 23. marts 1943- forpagter Simon From (V.), som genvalgte 30. oktober 1945.
- 16) 23. marts 1943- forstander Poul Hansen (S.), idet Fr. Mortensen ikke havde ønsket genopstilling.

Hovedkilden til denne fremstilling af Grenå kredsens politiske historie har selvfølgelig været de lokale aviser helt tilbage til år 1850. Uden dem havde opgaven været uløselig. Men ved siden deraf er benyttet en række historiske og politiske værker. I første række da dr. Alex. Thorsø: Den danske Rigsdags Historie fra 1866-1915 (1919). Også S. Wiskinge: Vor Forfatnings Historie gennem Tiderne (1928) og Kjeld Winding: Danmarks politiske Historie (1938) er benyttet. Desuden A. Lausgård: Fortegnelse over Rigsdagsvalgene, Rigsdagssamlingerne, Ministerierne, Rigsdagens Formænd og Medlemmer af Rigsdagen 1848-1916 (1916). Rigsdagens Bureau: Fortegnelse over Rigsdagsvalgene m.m. 1848-1941 (1942). Hele Rækken af "Statistisk Årbog" 1898-1946 og af "Avis Årbog" 1914-46 m.m.

Efterskrift.

Her afsluttes den kronologiske fremstilling af tiden indtil år 1800. De 4 afsnit, som har optaget de mellemliggende Sider nemlig

1. Skolevæsenet i Grenå indtil år 1849,
2. Byens sundhedsvæsen (læger, apoteker, sygehuse m.m.),
3. Grenå Bys Brandvæsen og
4. Grenå kredsens politiske historie, som alle går op til den nyeste tid, er altså et brud på den naturlige rækkefølge.

Disse afsnit var oprindeligt bestemt til optagelse i 2det halvbind af Bd. A. (d.v.s. Jubilæumsskriftet), som udkom i 1945, og som omfatter tiden efter år 1800. Men da papirmangel og den knebne tid til udarbejdelsen gjorde det umuligt at få dem med deri, har jeg sat disse fire afsnit her, uagtet det altså er et brud på den kronologiske orden.

Grenå, 1. oktober 1947. *Carl Svenstrup.*

Grenå bys beskrivelse i ældre topografiske værker indtil omkring år 1800

I tidens løb er Grenå blevet beskrevet - kortfattet eller mere udførligt - som led i forskellige topografiske værker, af hvilke nogle kun eksisterer som håndskrifter, der opbevares på det kgl. bibliotek, medens andre - og det er de fleste - er trykt. Næsten alle de oplysninger, som findes i disse beskrivelser, hvoraf den ældste er fra år 1623, er anvendt i nærværende byhistorie.

Mange af oplysningerne er særdeles værdifulde. Andre er forholdsvis ligegyldige. Enkelte er positivt urigtige og er derfor i mine bøger ledsaget af forbehold og rettelser. Men om dem alle gælder, at de er forsøg på bybeskrivelse og indeholder oplysninger om byens tilstand på det pågældende tidspunkt.

Da Grenå indtil de seneste år fuldstændig har manglet selvstændige, trykte beskrivelser, kan det om dem alle siges, at deres fulde ordlyd har - om ikke andet - så i hvert fald kuriositetens interesse, selv om indholdet faktisk er meddelt i de udkomne bind af Grenå Bys Historie eller på anden måde. Næsten alle de pågældende værker er sjældne og vanskelige at få fat på. Jeg mener derfor, at det vil være af værdi for læserne, at de vigtigste af disse beskrivelser aftrykkes i deres fulde ordlyd, således at de kan findes samlet på ét sted og i en let tilgængelig skikkelse.

C. S.

De vigtigste beretninger er følgende

- 1) 1623. Præsteindberetninger fra Nørre herreds præster ved provsten i Grenå Lauritz Hansøn Oldrup. («Laurentius Oldorpius Johannis»). Håndskrift i Kgl. Bibliotek. Senere aftrykt i Danske Samlinger II række, 6 bd. 1877-79.
- 2) 1656. Arent Berntsen Bergen, byeskriver udi Kiøbenhafn: Danmarkis oc Norgis fruchtbare herlighed. Udi fire bøger. An. Dom. MDCLVI. Trykt i København. Grenå omtales i 1. bogs 1. part side 142.
- 3) 1660-61. Nørre Herreds Bog. En række indberetninger fra herredets præster angående de enkelte sognes tilstand nærmest på kirke- og skolevæsenets område i tiden før 1660. Håndskrift. Findes i Landsarkivet i Viborg.
- 4) 1675-85. Peder Hansen Resen: Atlas Danicus. Et kæmpeværk på den topografiske litteraturs område, oprindeligt bestående af 39 store håndskrevne folianter forsynet med kobberstik. Materialet var

delvis indsamlet ved indberetninger fra gejstligheden i hele landet. På grund af det uhyre omfang var det økonomisk uoverkommeligt at få det trykt. Det blev derfor omskrevet og stærkt forkortet, og var som sådant færdigt i Resens dødsår 1688. Men selv efter denne forkortelse var det for stort og blev ved en ny bearbejdelse nedbragt til 3 bind, som imidlertid heller ikke blev trykt. Ved Universitetsbibliotekets brand i 1728 brændte hovedværket, men afbildningerne og det meste af bearbejdelseerne reddedes og opbevares nu på det Kgl. Bibliotek (Uldalls Samlinger bd. 186 fol.). Værket er skrevet på latin. I den allernyeste tid (d.v.s. fra 1925 og fremefter) er tanken om udgivelse taget op. Afsnittene om Bornholm, Helsingør, Roskilde, Viborg m.m. er trykt og udkommet i dansk oversættelse. Egnen om Århus, Randers og Grenå er derimod ikke udkommet. Grenå by omfatter i håndskriftet de 3 folio sider 557-59, hvoraf dog de to er optaget af et bykort, som gengives i det følgende. Som alle datidens kort er det ikke bygget på virkelige opmålinger, men på løseligt skøn og er der for behæftet med store fejl, navnlig hvad afstandene og bygningernes antal angår. Men det er dog - trods alt - som det ældste bykort over Grenå meget værdifuldt.

- 5) Ca. 1738. Dauws Annotationer henhørende til købstæden Grenå, kirken og den latinske skole. Det er et håndskrift på ca. 300 håndskrevne kvartsider, som den daværende præst på Anholt, Frid. Joh. Valentin Dauw, dels selv har afskrevet, dels for betaling ladet afskrive af en Grenåskriver. Bogen indeholder afskrift af en lang række dokumenter og breve, som angår kirken og latinskolen i Grenå i tiden mellem ca. 1650 og 1740. Skriftet er benyttet i stor udstrækning i nærværende byhistorie, men kan på grund af sit omfang ikke aftrykkes her, da det ville fylde ca. 100 trykte sider. (Kgl. Bibliotek. Kalis Saml. 379. 4to).
- 6) 1763. E. G. Begtrup: Callø Amts geographiske, physiske, historiske og oconomiske beskrivelse. Eksisterer kun som et håndskrift på Kgl. Bibliotek. (Nye kgl. saml. 750 4to.). Værket er skrevet omtrent samtidig med de indberetninger fra præsterne i amtet, hvorpå Pontoppidans Danske Atlas bygger. Men indholdet er langt mere kortfattet.
- 7) 1755-65. »Hofmans Fundatser« udg. i København af Hans de Hofman. 10 bind i folio. Heri er aftrykt en over ordentlig stor mængde fundatser til legater og lignende. Adskillige breve er af lokal art og angår navnlig gavebreve og legater til Grenå Latinske skole, til hvis beskrivelse jeg har benyttet dem. På grund af deres omfang forbyder pladsen at aftrykke det som helhed.
- 8) 1763-71. Erich Pontoppidan: Den danske Atlas eller Konge-Riget

Dannemarks Beskrivelse Tome 1-7 trykt i København. Efter Pontoppidans død i 1664 færdigudgivet af hans svoger, den lige nævnte Hans de Hofman, og geheimearkivar Langebek. Callø Amt findes i bd. 4 udgivet år 1768 (side 261-355): Pontoppidans Danske Atlas er hovedværket i ældre dansk topografi og for sin tid et særdeles fremragende arbejde. Afsnittet om Grenå (side 266-273) aftrykkes som helhed omstående.

- 9) 1768. Dannemarks speil eller efterretning om den verdslige stand. Trykt i Sorøe 1768 hos Jonas Lindgren. Grenå by omtales i bd. 2 (side 570). Bogen er meget kortfattet, men indeholder til forskel fra Pontoppidans Atlas navne på en række af Grenå bys mere fremtrædende borgere både embedsmænd og købmænd.
- 10) 1777. Kongeriget Danmarks chorografiske beskrivelse, forfattet af Nicolay Jonge, sognepræst for Allerslöv menighed i Sjælland. Trykt i København i bind. Beskrivelsen er ganske kortfattet og indeholder for Grenås vedkommende intet, som ikke allerede er nævnt i Pontoppidans Atlas.
- 11) Ca. 1810. Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand i Danmark af Gr. Begtrup (søn af den tidligere nævnte pastor E. G. Begtrup), selv professor i landøkonomien i København. Trykt i København år 1803-12. Værket, der omfatter 6 bind, indeholder foruden en beskrivelse af agerdyrkingen en mængde topografisk stof om købstæderne, forfattet af lokale medarbejdere. Afsnittet om Grenå by er forfattet af byfoged J. Ågård og findes i bd. 6, side 140-160, vistnok ordret efter Ågårds manuskript. Det giver en udmærket fylldig beskrivelse af Grenå by omkring år 1800 altså ved afslutningen af det 18de århundrede.

Dermed er vi så nået til århundredeskiftet, som efter planen danner grænsen for nærværende halvbind, og går over til gengivelse af udsnit af de enkelte værker.

Uddrag af ældre trykte eller håndskrevne beskrivelser af Grenå Nørre Dyr Herred i 1623

Af præsteindberetningen for Nørre Herreds præster ved provst Lauritz Hansøn Oldrup i Grenå.

På opfordring af den lærde læge, naturforsker og oldgransker Ole Worm udstedede kong Chr. IV d. 11. august 1622 et kgl. brev til alle bisperne udi Danmark og Norge [om hver i sit stift at lade anstille undersøgelser om alle slags oldsager, deriblandt runemindesmærker og indsende beretning derom. Disse indberetninger danner grundlag for Ole Worms store værk om runeindskrifter. Men tillige indeholder de indsamlede beretninger adskiligt af topografisk interesse, selv fra steder, hvor ingen runemindesmærker fandtes.

Det er den ældste topografiske beskrivelse af Grenå og omegn, som findes. Den aftrykkes her ordret.

Nørheridit haffuer sit naffn aff norderheridit, så kaldit enten af ditt skall ligge norden til Grenå kiøbsted eller norden till et stoer fersk vand, nesten hallfanden mile vegs lang, kaldit Colding sund. Nørheridit er udi sin lenge en stoer miil vegs oc i bredden en stoer...miil*). Udi forskrefne heridit ere 17 kircher ved naffn Grenå eller Sct. Gertruds kirche, Ensløff, Ginderup, Ørum, Tøstru p, Nimtofft, Fiellerup, Glesborg, Hemmid, Gerrild, Rimsøe, Casberg, Veggersløff, Villersøe, Carlby, Voldby oc Hammeløff. Her foruden er oc det omfløtt land Andholt, på huilchet er ocså en kircheunder herredit oc Kalløe lenh. Samme for skrefne heridit haffuer elluff ue præster med præsten aff Anholt.

Udi samme heridit findes nogle hergårde, som velb. hr. Jørgen Skeell [oc] velb. fru Dorithe Juell eier, som ere Soustrup, Skervad, Ørbeckgård, Medelgård oc Østergård i Fiellerup. Udi forskrefne Nørheridit findes

Grenå Kiøbsted, som gamle folch fortæler, at haffue naffn udaff Åens begyndelse offuen till, som begyndis af trende tilløb, Myll-å, Gammel-å oc Kloster-å, og endis eller haffuer en Udgang ved Mindit eller haffnen. Samme Kiøbsted haffuer værít en fornemme by i gamble dage, der seyladz samme steds oc haffnen vår ved mact, forringis nu møgit for fliffuendis sand aff en hede synden op till åen, [som] kaldis Broffhede. Samme Kiøbsted er vell privilegeret aff Kongelige Majestæter udi Danmarck.

Her hos Kirchen [i] Grenå findes ingen runeogstaffuer eller er oc ey på marchen eller på thre små byers marcher (Dolmer, Åstrup oc Bræstrup), som ligger hid tilt Sognit, nogit mærcheligt, som tilt chrønicken kunne tiene.

Hos kircherne her udi forskrefne Nørheridit findes ingen runeogstauer, calendaria runica eller nogen antiquitet, som chrønicken kunne forbedre. Nogle steder her udi herredit findes stenhobe**); huad di betyder ved gamle folch intit aff oc ey heller vi. Dette bekiender vi med egne henders underskriffuelse. Lauritz Hansøn [sognepræst i Grenå], Simon Pouelsøn [Spr. i Rimsø-Kast bjerg], Jørgen Christensen Pind [Spr. Karlby-Voldby], Morten Lauritzøn [Spr. i Tøstrup], Hans Lauritzøn Fussing [Spr. i Nimtofte-Koed], Søftrenn Nielsøn [Spr. i Veggerslev-Villersø], Anders Pedersøn [Spr. i Hammelev-Enslev].

*) »1 stor mil« må formentlig være regnet for 3 alm. mil (i nutidsmål ca. 23 km) i analogi med det gamle latinske vejsmål, der netop bruger betegnelsen stor mil for 3 alm. mil, der ganske vist ikke svarer til 3 danske mil.

**) Med »stenhobe« tænker provsten uden tvivl på dysser og jættestuer, hvis oprindelse dengang var ganske ukendt, selv for datidens videnskabsmænd og studerede Folk.

Arent Berntsen:

»**Danmarkis oc Norgis. Fruchtbare Herlighed**«.

Trykt i København 1656. 1 bog, 1 part, side 142.

»Kallø« er et gammelt oc fast Slot, bygt på et lidet Bierg, som er af lige Circumferentz*) med Slottet. Det ligger 2 Mill Norden for Års, af Beltet, som sig didbøyer, nesten om fanget. Under det hører tvende Kiøbsteder Ebeltofft oc Grinå.

Ebeltofft ligger 4 Mile Nordost for Århus, til hvilken Hafvet ved en Wig, mellem det Forbjerg Hellnes oc det andet Land gjør Indseigling. Borgene her hafver en tid lang vist af ingen Seiglatz, uden på nest omliggende Danske Steder. Men omsider er de oc om den Norske Handling kommen i Erfaring, hvilken nogle Formuende Borgere siden, synderlig på Bergen, med deris store Fordeel hafve ved lige holdet.

Grinå ligger mod dette Syssels synderste **) Ende 4 Miil norden for Ebeltofft. Borgerskabet her, effterdi de hafve iche ved Byen nogen beleilig Hafn, fortsette deris Handel fornemlig til Lands, hvorved de sig vel vide at behielpe. De besøge dog vel oc undertiden med små Skuder nest omliggende Byer.

Uddrag af Nørre Herreds bog 1660 Grenå.

1) [Præsterækken]. De Prester, som fra Reformationens Tid hidtil haffuer her betient Guds Meenighed (så viit mand kand aff ældgamle udspøries) ere: a) Hr. Jenns Skøtt, b) Mag. Søffren Skøtt, bemelte Hr. Jenns Skøttes Søn. c) Hr. Peder Norbage. d) Hr. Thetchel Pedersønn. e) Hr. Laurs Hannsønn. f) Hr. Seir Rasmussønn.

2) [Sognepræstens Kaldsbrev]. Vi efterskreffne Søffren Søffrensønn Lyke, Rasmus Pedersønn, Peder Pedersønn Thrøy Rådmend i Grønnå [samt] Søffren Rasmussønn Skiffar Borger på mennige Borgerskabs Vegne [og] Søffren Rasmussønn i Dolmer, An. Nielssønn i Åstrupgård oc Søffren Hannsønn i Brestrup på gamle Sognefolchis Vegne, gjøre vitterligt med dette voris obne breff, att eftersom Gud Allermectigste aff sit viise Råd ved den timelige død haffuer hedenkaldet voris forige Sogneprest Sal. Hr. Seier Rasmussønn. Da haffuer vi på voris egne sampt meenige Sognemends Vegne både udi Grindå oc gammel Sogn effter christelige oc gudelige betenchede gjort bønn til Gud Allermectigste effter Hæderlige oc Vellærde Mand Hr. Jørgenn Christensønn Pinds voris kiere Proffuist hanns formaning, att. Gud ville sende oc giffue os udi for vor Sal. Siælesørgeris oc Sogneprestis Sted enn andenn skickelig, vellært oc duelig Mand, som for Grønnå Præstekald i enn sand Guds fryct oc trolig tieniste kunne besørge oc forestå.

*) Omkreds.

**) Må være en skrivefejl eller trykfejl i originalen for »østligste«.

Da effter sådan christelige Råd oc betenchede, haffuer vi med meenige Borgerskabs oc Sognefolchis Samtycke, på deris oc voris Vegne formedelst langvarige oc tro tienniste udj Kierchenn oc Scholenn så vel oc fredsommelig oc kierlig Omgængelse ungefehr enn tolff Årstid hand os beviist haffuer, udj denn Hellige Threfoldigheds Naffn, på voris Egenn oc meenige Sognefolchis Vegne, kaldet oc fuldkommelig samtyct Hæderlige oc Vellært Mand Hr. Jørgenn Søffrensønn Bagge Capel ian oc Latinske Scholemester her udj Grønnå Schole til voris Kiere Sognepræst oc Siælesørger till for Grønnå Prestekald. Her boss forhåbe vi oc ydmygeligenn oc ventigen ombeder voris kiere oc Velbårne Hr. Lehnsmand, Erlige oc Velb. Gunde Rosenkrantz til Vindinge, Kong!. May. befalingsmand på Kalløe, item Hæderlige oc Høylærde Mand Doctor Jakob Matthissønn, voris kiere Hr. Biskop, att de med os i dette voris Kald ville samtycke, stadfæste oc till dett heste befordre.

Vi loffue oc forplicte oss m ed dette voris Kaldsbreff att holde for Hr. Jørgenn Søffrensønn Bagge udj hanns lofflige Prestekald for voris rette Sogneprest oc Siælesørger oc beuise han nem den tilbørlige Ære oc lydighed, som vi hannem udj sam me han ns Embede plictige ere, oc giffue hannem denn sædvanlige Rettighed effter Ordinantzen, som aff Arildtz tiid aff for Grinnå Prestekald giort oc giffuet er, all den Stund oc så længe hand der med forholder sig udj Lærdom oc leffnet som en Erlig oc Ret sindig Prestemand vell eigner oc anstår. Ydmygeligenn osz til fortroer att hand uden Ophold snart måtte tilstedis igien til osz at komme helst for den farlige Suagheds tiid som nu er. *)

Disse till ydermere Vidnisbiurd oc Sandheds bestyrehelse haffuer vi venligenn om bedt voris kiere Proffuist, Hæderlig oc vellærde Mand Hr. Jørgen Christensønn Pind med oc boss osz til Vitterlighed att forseigle oc underskriff ue oc ellers voris rette Boemærche oc Naffn underskriffuet som iche skriffue kand. Datum Grønnå denn 27. Nouember 1650.

Jørgen Christensønn Pind, Søffren Lycke, Rasmus Pedersønn, Peder Pedersønn, Søffren Rasmussønn. S. R. - A. N. - S. H. **)

3) [Sognepræstens Løn]. Aff noget Jord her på Marchenn giffues Prestenn her årlig 8 Tønder Rug, 9 Tønder 6 Skp. Biug. Noch giffues Prestenn her till Lønn årlig 10 Skilling aff hver Par Polch oc 5 Sk. aff en enlig Person Prestenns visse årlige Løn er 7 Ørter Rug oc 8 Ørter Biug, dog ieg haffuer intet aff de fleste bekommet i fire År***).

*) NB.: De fire foregående år var landet oversvømmet af fjender, som plyndrede overalt.

**) De tre underskrivere for Gammel sogn Søffren Rasmussønn, Anders Nielssønn og Søffren Hannsønn har altså ikke kunnet skrive deres navn, men har nøjedes med deres bomærke (forbogstaver).

***) Provsten er for tiden hos biskoppen til prøvelse før endelig kaldelse foreligger »Svagheds Tid« hentyder rimeligvis til pesten.

4) [Dokumenter som hører til Kaldet o.s.v.] Breffue, dokumenter, privilegier, som hører til Kaldet eller Kierchenn item inventarium er alt sammen [gået til?] aff ildebrand, som anno 1649 denn 29. juni fortærede oc opbrende den største oc heste part alf byenn så oc Kierchenn, Scholenn oc Prestegårdenn, som endnu ligger ubøget oc gandsche øde.

5) Kirchenns årlige indkomst er hen ved 70 Tønder hårt Korn.

6) Capellaniet her haffuer Latinische Scholemester tillige med Scholenns tienniste betient een efter anden for årlig lønn, som de aff Sognepresten halfuer annamit.

Disse forskreffne puncter så viitt ieg kand viide oc ud spørre bekræffter ieg undersch relfne

Jørgenn Søffrennsønn Bagge.

Til Latinske Scholemester udi Grænnå hans underholdning er det efterfølgende:

1) Kongens Korn tiende oc Qvægtiende aff Hammeløft by.

2) 8 Støcker Jord på Åstrup March, hend ved 8 Tdr. Land.

3) Nogle små støcker på Grænnå march, aff hvilcke kand gilfues til Landgild om Året, dersom da handles, 4 Tdr. Biug.

4) Schull-Doreth udj Åstrup giffver alf hendis værelse til Latinske Scholemester i Landgild 15 Skp. Rug og 18 Skp. Biug.

5) Degne-Korn oc Nandist aff Gammel sogn for Sangen udj Kierchen at betiene.

6) 10 Skilling om Året aff hver Par Folch, oc 5 aff en enlig her i Byen boesiddendis.

Degne Dømmet udj Grænnå betiener Latinske Schotemester oc giffvis han-nem derfor aff Gamm el Sogn 5 Td. Hår Korn [om året]. Nandist om Julen haffer ieg bekommiet 8 Giæs til hobe oc brød, 6 med hver halffve Gås, men når leffvende Giæs giffvis, da giffvis iche brød. Om Påsken 12 Snese Æg og 4 Brød med hver Snese Æg. Der foruden skulle gilfvis til Degnen, som Grænnå Kierche betiener nogle Skipper Korn alfe de Feiringer Jord, som hører til Catholm oc som Borgerne her i Byen have sted*) oc bruger, men ieg halfuer intet endnu bekommit deraff uden 2 Skipper.

Det så i Sandhed at være vidner ieg met egen Hånd underskrefvet.

Grænnå, 6. Septembris Ao. 1661.

Rasmus Michelsønn Råballe.
Rector Scholæ.

*) fæstet.

Matrikel for Århuus Stift 1662.

Kalløe Len. Nørre Herred. [NB.: Tallene betyder hartkornet op givet i tdr., skp., fjerdingkar, album. Navnene angiver, hvem der er de på gældende Fæstegårdes Ejere]. *)

13. Gammelsogn.

a. Dolmer.

Kongen 1 Gård (8½-2-1); 1 Pæstegård (13½-3½-1).

J. Kruse [vistnok Ejer af Ryomgård] 1 gård, 2 beboere (16-2½-2).

Kr. Skeel [Greve. Ejer af Soestrup og Gl. Estrup] 1 gård, 2 beboere (13-7-1).

Mogens Arnfeld [Ejer af Rugård] 1 gård (6½-0-1).

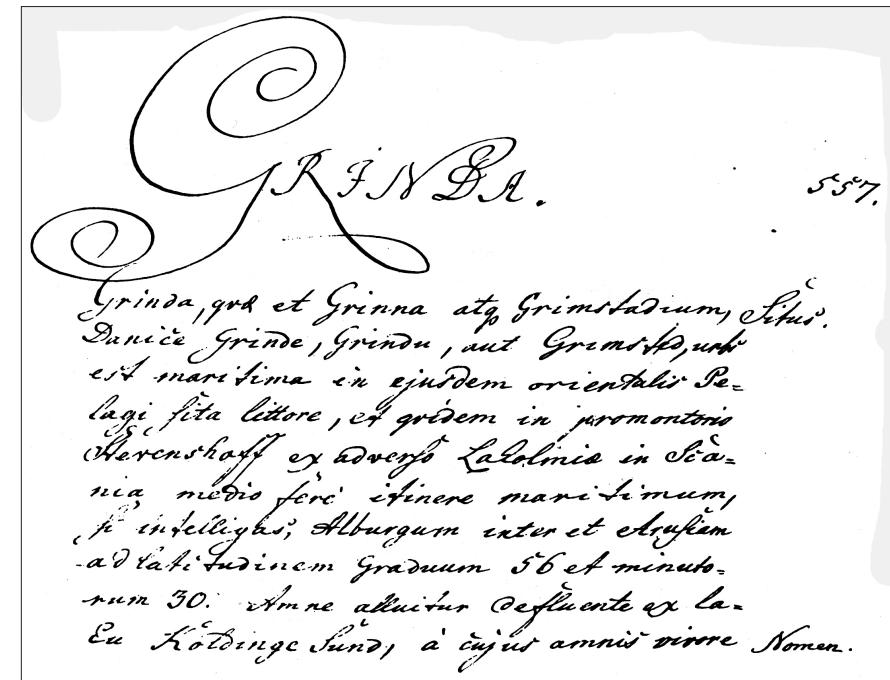
Århus Hospital 1 gård (4-5-0).

Do. 1 gård (9-0-2⅔). NB.: Denne gård giver noget korn til Grenå Præst.

Hertil hører et gadehus. **)

Admiral Jørgen Bjørnsen 1 gård (4½-3-0).

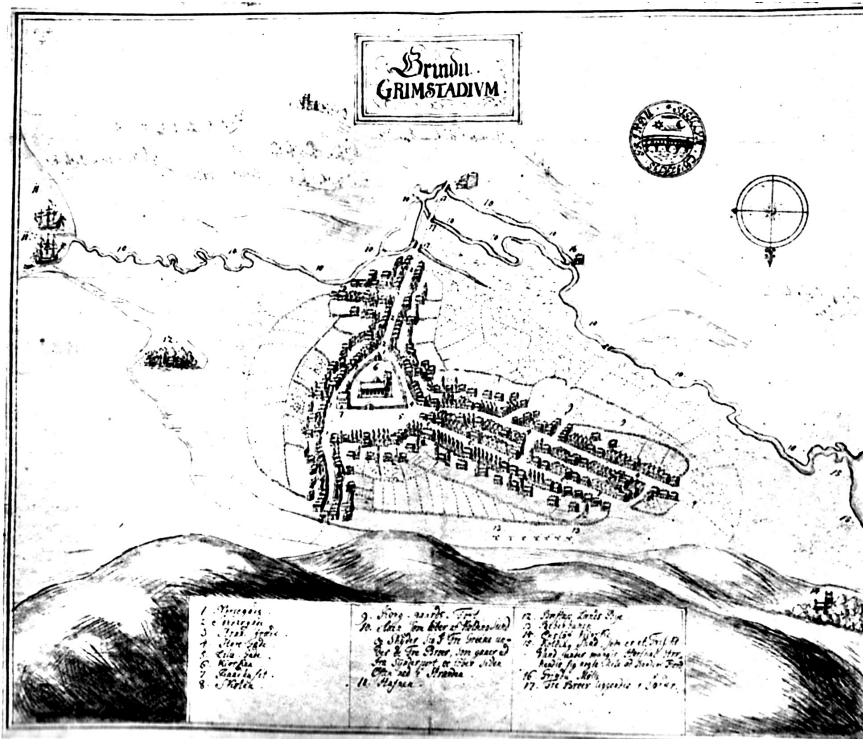
Præsten i Grenå 1 boel (11 skp.) Enslv kirke 1 boel (2 fdkr.)

Facsimile af den øverste halvdel af den latinske hekst i Resens Atlas.

*) I tønne var 8 skp. á 4 fjerdingkar á 3 album.

**) Ved gadehus forstås et hus uden jord beliggende ved landsbygaden.

Kortet i Resens Atlas i ca. 1/2 størrelse. Den originale forklaring på tallene er bibeholdt, men indskudde-
 ne i klamme skyldes C. S. Det ses let, at kortet er tegnet omvendt af, hvad vi nu bruger, idet syd er opad
 og nord nedad. 1. Nørregade, 2. Søndergade, 3. Strandstræde (nuværende Kannikgade) 4. Store-Gade,
 5. Lille-Gade. 6. Kircken, 7. Rådhuset, 8. Skolen [d.v.s. skolen, som på dette tidspunkt var flyttet til
 Lillegade, nuværende nr. 12, Farvehandler Møller], 9. Kongs-Gårds-Toft [De nuværende grunde syd
 for Vestergade og Vestervej, d.v.s. skolerne, Sportspladsen, Festpladsen, Tekniske Skole, Menigheds-
 hjemmet m.m.], 10. Åen som løber af Kolind-Sund og skyder sig i tre greene under de tre broer, som
 går ud fra Synderport oc løber siden øster ned i Stranden, 11. Hafnen, 12. Brestrup Lands-Bye, 13.
 Reberbanen [som altså har ligget, hvor nu Grønlandsstien], 14. Ensløf Kircke, 15. Kolding Sund, som
 er et friskt [d.v.s. fersk] vand under mangis Herskab [d.v.s. hvis bredder hører under mange ejere],
 strækendis sig nogle Mile ad Randers Fjord. 16. Grindu Mølle [d.v.s. Vandmøllen, som lå i nærheden
 af Kragssø. Den brændte i 1762 og opførtes ikke mere. I dens sted opførtes Søndermølle som Vindmølle
 nærmere ved byen], 17. Tre Broer liggendis i sønder.
 2) Kopi af kortets midterste del, tegnet i omtrent hel størrelse. Tallene angiver det samme som ved
 foregående kort.

b. Åstrup.

Fru Ide Lunge, Katholm: 4 gårde, deraf én med 2 beboere
 (12½-3½-½-1½).

Præsten i Grenå 1 boel (8½-2-2-2).

Grenå Skolemester 1 boel (7½- 1-0).

c. Bredstrup.

Kongen 1 gård (7-3-2). 1 kirkeboet (2-1-0).

Århus Hospital 2 gårde (á 6-2½-0-2).

Fyens Biskop 1 gård (10½-½-1-2).

Admiral Jørgen Bjørnsen 1 gård (5½-2-0).

Dr. Henr. Ernst [Jurist, Professor i København] 1 gård (6-0).

Dr. Simon Pauli [Professor, Læge i København] 1 gård, 2 neboere (11-0-0).

Kr. Friis 1 gård (6-3½-0).

Præsten i Grenå 1 øde gård, 2 beboere (12½-2-0).

d. Grenå Mølle (43 Tdr. Hartkorn).

Resen: Atlas Danicus ca. 1680.

Uldalls Saml. på det Kgl. Bibliotek. Bd. VI. Fol. 557.

Grinda (Grenå).

Beliggenhed. Grinda, som også kaldes Grinna og Grim stadium, på Dansk: Grinde, Grindu eller Grimsted, er en Kystby, beliggende ved det samme østlige Hav [som Ebeltoft, der er nævnt lige i Forvejen], på Næsset »Stevnshoff« over for Laholm i Skåne, omtrent midt på Søvejen mellem Ålborg og Århus, på 56° 30' Bredder. Den ligger ved en Å, der kommer fra Kolding Sund, og efter denne Ås grønne Farve mener nogle, at Byen har fået Navn*), idet vi på Dansk bruger »grønt« i Betydningen »viride«, endskønt andre snarere mener, at den er opkaldt efter en vis Mand Gram eller Grim.

Byens Erhverv (Indtægtskilder) er Handel og Skibsfart. Den har en Kirke og desuden en Skole, Markeder i Slutningen af juli og September.**)

E. G. Begtrup: Calløe Amts

geographiske, physiske, historiske og oconomiske Beskrivelse 1763. Håndskrift. Nye kgl. Saml. 750. 4to. [Gengives her ordret og uforkortet].

*) Det må erindres, at byens navn dengang rimeligvis i almindelighed er udtalt som »Grøn-
 næ« eller »Grønnå«.

**) Oversættelsen af den latinske tekst er velvilligst foretaget af bibliotekar ved det Kgl. Bibliotek, dr. phil. Bøggild Andersen, København.

17. Grenåe er en god liden Kiøbstad hvorunder ligger 3de Landsbyer kaldet Gammel Sogn, om hvilke siden skal tales. Byen består af 87 Gårde og 69 Huse, hvilket bliver omtrent 200 Familier. [Heraf] lever [nogle] af Købmandsskab og omtrent 40 ere Håndværkere. Resten, justits- og Kirkebetjente undtagen, lever dels af Avls-Brug, dels af egne Midler, dels af Pension, dels af Skibs-Fart og Øl-Salg.

Til Byen er 10 Fartøjer, som alle meest gåe på Kiøbenhavn og Norge med Meel, Boghvede-Gryn, fede Vahre og Favne Ved og imellem med gode Ladninger af Rug og noget Byg e.t.c. Byen haver kun 2de Gader, kaldet store- og lille-Gaden, og endeel Gyder eller tvær-Gader. Den har 4 Porte: Synder- og Nørre-,*⁾ Åstrup- og Brestrup-Porten, imellem hvilke tvende sidste er inden Byens Dige eller liden Vold en stor grøn, ubebygget Plads, hvorpå i Markets-Tiden Qvæg og Vogne holde. Byen har en smuk Kirke med 3de Rader Stole forsynet, og et Orgel-Werk, smukke Pulpiture og lugte Stole, og er nylig indvendig smukt forbedret og prydet til Kirkens Forbedrelse og dens Intraders Forøgelse. Kirken ligger nesten midt i Byen; til denne Kirke ligger Landsbyerne Åstrup, Dolmer og Brestrup, som kaldes Gammel-Sogn, dog rettere sagt, at til Gammel-Sogn har forud lagt Åstrup og Dolmer og et Stykke af Grenåe, men Brstrup har stedse lagt til Grenåe Kirke. Byens Mark er stor og god, beqvem til Vår- og Wintersæd, hvorpå falder god Fæe-Drift og fremvoxer det skiønneste Korn. De fleste Kiøbmænd med andre Byens Indvånere holde Bæster og have Avls-Brug og en god Deel Kiør og Stude. Tienden deles i 2de Parter imellem Kirken og Præsten.

På den vestre Side mod Sundet har Byen et godt, stort Kiær, hvori haves Qvæg-Drift, Høe og Tørv. Havet har de ¼ Miil øster for sig. Hvor Collind Sunds 3de Udløb i eet samles ved Byen, gjør [de] en temmelig breed Åe, som er god for Byens Fartøjer at indløbe og overvintre udi, dersom Åen ikke så ofte blev fyldt med Sand fra Havet og Mudder fra Sundet, der gjør Vandet i den stundom så lav, at de Fartøyer, som ligge uden for og vil ind, ey altid kunne, og de, som ere inde må ligge en Tid, inden de kan komme ud.

Byen kunne herover meget være tient med en god Mudder Pram, den Byen hidtil savner, thi de få Familier, som have Skibe og leve af Søefart, trykke sig ved at gjøre denne Bekostning allene. I Byen er smukke Gårde, siden sidste Ildebrand opbygte, og er 7 af dem 2 Etage høie som er: Rasmus Juuls, Christopher Brochs, Fru Weinigels, Præstens o.s.v.**⁾

*⁾ Her skal uden tvivl stå Vester Port, idet Nørreport var den samme som Åstrup Port.

**⁾ Der fandtes ganske rigtigt dengang 7 to-etages gårde i Grenå, dog havde nogle af dem kun 2 etager på stuehuset til gaden og ellers een etage. De: 7 gårde lå 1) Søndergade, hvor nu nr. 6 (købmand Otto Secher), 2) Søndergade nuv. nr. 1 (købmand Skov), omtrent uforandret,

De fornemste blandt Kiøbmændene ere Herr Brochs Enke og Sønner, Thyge Broch, Ove Broch og Hans Broch, Rasms Juul, E. Kleitrup, Peder Bang og Jens Bang, Jens Nicolai Bangs Enke.

Føde og Ildebrand kand i denne Bye haves for så lave Priser som nogensteds i Landet.

Den Danske Atlas

eller Kongeriget Damemark.

Efter Kgl. allernådigst Befaling påbegyndt af Pro Cancellar Dr. Erich Pontoppidan, men efter hans Død fortsat af Hans de Hofman, Etatsråd og Præsident udi Fredericia.

Tome IV. Kiøbenhavn Anno 1768.

Om Åbo Syssel.

Gamle Inddelinger. Iblandt de ni Sysseler, som de fire Jyske Stifter efter almindelig Mening forud har været inddelt udi, bestod Århuus-Stift af disse tvende: Åbo-Syssel og Lover Syssel.

Åbo-Syssel. Hertil hørte følgende Læn og Herreder:

- 1) Havreballegårds eller Århuusgårds Læn: Ningherred, Haslev Herred, Vesterlisbjerg-Herred og Kiøbstedene Århuus.
- 2) Kallø-Læn: Synder Hald-Herred, Mols-Herred, Øster Liisbjerg-Herred, Nørre-Herred, Synder-Herred, Kiøbstederne Grinnå og Ebeltoft.
- 3) Af Dronningborg-Læn: Hovlbjerg-Herred, Galten-Herred og Rougsæd-Herred. Resten hørte til Orner-Syssel.
- 4) Af Skanderborg-Læn: Hielmslev-Herred, Framlev-Herred, Sæbroe-Herred og den Kiøbsted Skanderborg.
- 5) Åkjær-Læn: Hads-Herred.

Kallø Læn

består af 5 Herreder: Synderhald-Herred, Nørre-Herred, Synder-Herred, Mols-Herred og Østerliisbjerg-Herred. Dette Amt har sin egen Amtmand, men sorterer under Amtsforvalteren og Amtstuen i Århuus. Navnet bærer det endnu af det gamle faste Slot Kallø eller, som det forud blev skrevet Kalvøe, som nu ikke mere er til, men Øen eller den Holm, som Slottet og

3) Storegade, hvor nu nr. 1 (købmand E. Holch), 4) Storegade, hvor nu nr. 5 (Gr. Handels- og Landmandsbank m.m.), 5) Storegade nu nr. 47 (tidligere kordegn Johannsen, nu snedker E. Bakmann), bygningen er delvis uforandret, dog er øverste etage allerede for et århundrede siden fjernet, 6) Lillegade nr. 39 (Aftenstjernen) . Det bliver kun 6. Men pastor Risoms Gård, Søndergade nr. 2 (hvor nu Hotel Dagmar) havde en 2 fags kvist på forhuset. Hvis den tælles med kommer man op på 7. Derimod er det forkert, at fru Weinigels Gård på Torvet (hvor nu købmand O. Vogel) havde 2 etager. Byens brandtaxation fra 1761 viser tydeligt dette. Begtrup har altså her begået en lille fejl i sin indberetning. C. S.

tilforn et lidet Kloster*) af samme Navn har stået på, ligger i det inderste af Kalløe-Vig udi Østerliisbjerg-Herred.

Ved Katholm er en god Havn, ligeledes ved Grinnåe, når den blev i Stand sat.

Grinnåe (side 266-273).

Situation. Grinnåe er en liden Kjøbsted, beliggende i Nørre herred, tre Mile fra Ebeltoft, sex Mile fra Århuus, sex Mile fra Randers, ligger ved ovenmelte Åe, i gamle Dage kaldt Diurs Åe, hvilken kommer fra den Sø kaldet Kollind-Sund, [som] har sit Udløb i Kategat, og tillige gjør Skilsmisse imellem Synder- og Nørre-Herreder, hvilken Egn på begge Sider fordum blev kaldet Diurs. Byen ligger en Fierdingveis fra Havet, og er den allerøstligste Losse- og Lade-Plads i Jylland. Men Åen har tilforn været navigabel, [så] at Fartøjerne kunne gå lige op til Byen, som endnu med mådelig Bekostning kunne skee, Borgernes Handel og Skibsfart til stor Nytte og Opkomst. Grinnåe ligger på den 56 Gr. 30 Min. Latitudinis og 26 Gr. 42 Min. Longitudinis.**)

Navn. Når man farer fra Grinnåe til Synderherred, kommer man over tre Broer; Thi Kollind-Åe deler sig tet synden for Byen i tre Grene, hvoraf nogle ville, at Byen har fået Navn og bør skrives Grenåe; skiønt andre holde for, at Åen i ældgamle Tider på det Sted har været kaldt Grind-Åe, af det gamle Danske Ord Grind d.v.s. et Led, Tralverk, Skranker, eftersom Åen der således deler sig ***) , og man finder i Ed da, at et af de Navne, som de Gamle har givet Åer og Vande, er Grind jardar, crates terræ, cancelli terræ, jordens Grind eller de Åbninger Vandet havde at løbe ud igennem, hvoraf da denne siden anlagte Bye kan have fået sit Navn.

Navnet skrives ellers i gamle Documenter på mange Måder, Grinøgh, Grindugh, Grinduk, Grindow, Grindå, Grindu, Grin due, Grinow, Gryndhe, Grindne, Grinne og i et Brev af 1441 Kronens Kjøpstæd Grindæ. Fordum blev Broen forlænet bort til at holdes ved lige af Bro-Korn og anden Indkomst, som dertil af Herrederne var lagt. Således fik Peder Ingvarsøn 1539 af Kong Christian III Brev ad gratiam på Grind Broff og den Rente deraf ganger, og 1550 fik Clement Slotsskriver på Kallø Brev på Kronens Broe Grindne Bro, og at opbære Brokorn og andet der tilligger. Af denne Broe fører også Byen sit Våbensom er en lang Bro over et Vand, med en Stierne og Halv måne over.

Ælde og Privilegier. Når eller af hvem Byen er anlagt og bleven til

*) Dette er forkert og skyldes en forveksling med Kalvø i Skanderborg Sø, det senere Øm Kloster.

**) Latitudinis betyder breddegrad, longitudinis længdegrad.

***) Det må her påpeges, at åens deling i 3 grene lige syd for byen er af forholdsvis ny dato nemlig efter år 1600. C. S.

Kjøbsted, vides ikke det mindste om. Men gammel er den, og nævnes allerede 1262. *) Dens ældste Privilegier ere ubekjendte, og siges ved ulykkelige Ildsvåder at være forkomne. Men de nyere ere endnu til deres Indhold bekjendte, som følger.

Anno 1445 har Kong Christoffer af Beyern for Borger gernes Troskab imod Kongen og Riget givet dem Told-Frihed på Skanør og Falsterbo,**) med videre. Kong Christian I har 1460 stadfæstet Byens forige Privilegier. Kong Hans ligeledes 1483 confirmeret Privilegierne. Samme Konge har Anno 1505 givet dem Frihed, at ingen på to Mile nær Byen måtte købe med Bonden, uden Borgerne i Grinnåe, og at de, som boe omkring Byen og bruge deres Havn, skulle give 4 Skilling af hvert Skib, som bær 10 Læster eller mere, 2 Sk. af hver Skude, og 1 Sk. af hver Båd, og at ingen må dele og forfølge Borgerne***) uden til deres Byting med Loven. Deres Privilegier ere confirmerede af Kong Christian II 1515, af Kong Friderik I 1524 og af Kong Christian III 1546. Af sidst bemeldte Konge fik Grinnåe Borgere 1547 Brev, at måe holde Torvedag i deres Bye hver Løverdag. Ligeså fik de 1552 Bevilling at måe, til deres Havn og Skibsbroe ved Magt at holde, opbære 2 Danske Skilling af hver indlændisk Skib og Skude, som kommer løbende ind for Grinnåe Bye. 1560 fik Grinnåe Kjøbsted Kong Friderik II Beskiærmelse-Brev og Stadfæstelse på sine Privilegier. 1595 har Kong Christian IV formedelst Byens Uformuenhed at fåe sin Havn repareret, frigivet Sorgerne indtil videre for Byskat, og for Bysseskyuer og Bådsmænd*) at holde. Samme Konge har 1598 stadfæstet Byens Privile-

*) Angående årstallet 1262 anvendes hos »Pontoppidan« kun udtrykket, at »Grenå nævnes« dette år, medens en lidt senere håndbog, Nicolai Yonges Danmarksbeskrivelse for år 1777, rent ud siger, at den »nævnes som »Kjøbstad«. Der er ingen Tvivl om, at Yonge bygger på Pontoppidan, men selv har ansvar for ordlyden »nævnes som Kjøbstad«.

Der er meget, der tyder på, at Grenå virkelig har været kjøbstad i 1262, men noget originalt dokument eller original brevtæst derom kendes desværre ikke.

Rigsarkivet oplyser på forespørgsel angående denne sag, at »Tallet 1262 vist nok må sigte til en bemærkning i »Øm Klosters Krønike«, hvori fortælles, at Århusbispen under sine stridigheder med klosteret stævnedes dets fæstere til at møde på meget fjernliggende steder således bønderne i Slogs Hede og Låsby til »Grinøgh«. - Selv om denne episode ifølge krøniken må henføres til 1263, må det dog være dette sted, Pontoppidan [der var bekendt med krønikehånd skriftet] har haft i Tankerne«.

Bemærkningen i Klosterkrøniken viser altså, at byen eksisterede i 1263 - hvad vi dog allerede ved meget godt f.eks. fra Kong Valdemars Jordebog (affattet mellem 1231 og 41), men beviser intet om dens kjøbstadrettigheder.

**) Dette er en beklagelig fejltagelse, idet sandheden netop er lige den modsatte. Privilegiet giver Grenås borgere toldfrihed i hele Danmark »uden på Skanør, Falsterboe og andre [af Kongens] Silde-leyer om Høsten«. Se heri side 71.

***) d.v.s. anlægge sag imod borgerne.

C. S.

Lidt formindsket gengivelse af kobberstikket i Pontoppidans Danske Atlas (ca. ¾ Størrelse). Det er let at se, at afstandene - navnlig mellem byen og stranden - er meget frit gengivet. - Søen til venstre i billedet er Kolind Sund. Det mindre vand i forgrunden er Kragssø. Bygningen er Grenå Vandmølle, som tilhørte ejerne af Hessel. Den var nedbrændt umiddelbart i forvejen og opførtes ikke mere som vandmølle. Vandløbet, som fører forbi den, kaldes Mølleåen. Vandløbet i baggrunden mellem byen og møllen er Gammel-Å.

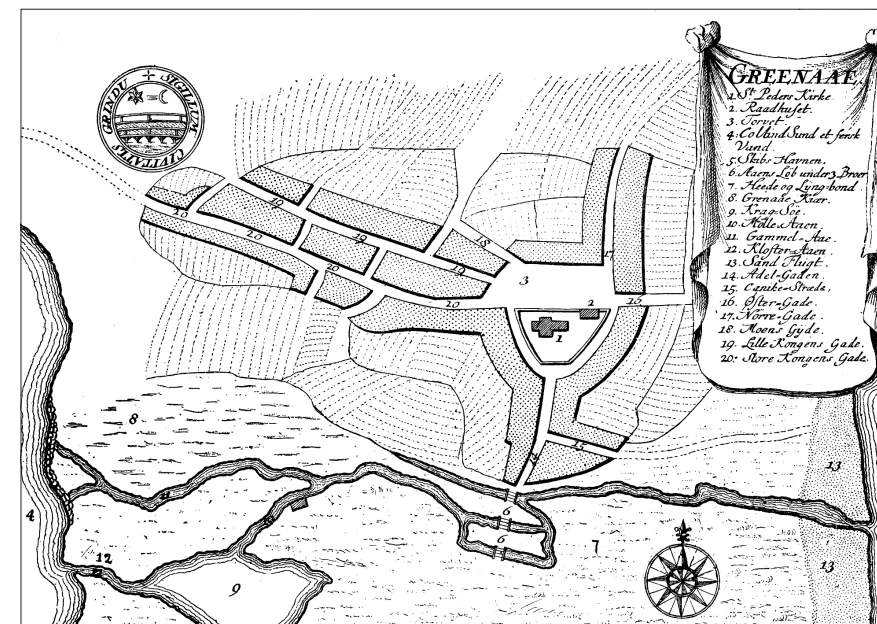
gier, og 1601 bevilget, at det Michels-Marked skulle forflyttes til Grinnåe, som hidtil var holdt i Torsager. Endnu ved Brev af 1627 befriet Indvånerne, som Skade i Ildebrand lidt have, for Skat og Told i 5 År, på det Byen igien des bedre kunne blive opbyggt. Ligeledes 1641 forordnet, at hver Uge om Mandagen skal holdes en Torvedag i Byen, på det Tilførsel des bedre kan skee af Bønderne. Kong Friderik III har 1648 stadfæstet Byens Privilegier og Kong Christian V 1677 confirmeret de forrige Kongers Privilegier, så vidt de ei imod Kongel. Majsts. jura Majestatis, Absolutum Dominium, Souverainitet og Arve-Rettighed befindes at stride.***) Ved Rescript af 8. Maji 1686 har Kong Christian V allernådigst bevilget, at Grinnåe Byes Accise skal til Havnens Reparation anvendes.

*) d.v.s. bøsseskytter og matroser til flåden.

**) d.v.s. »Ikke strider imod Kongelige Majestæts enevældige herredømme, herskermagt og arverettigheder«.

Skiebne

Hvad Skiebne Grinnåe i ældre Tider har haft, findes nu intet optegnet om. Men i Året 1627*) afbrændte de Kejserslige denne Bye såvelsom andre flere. Nogen Tid derefter, da Kirken igien var bleven opbyggt, og Gammel Sogns Kirke, som låe vesten for Byen, nedbrudt, blev bemelte Gammel Sogns Beboere af de trende småe Landsbyer, Åstrup, Brestrup og Dolmer, hvilke ligge tet omkring Byen, lagt til Grinnåe Kirke.***) Anno 1644 da de Svenske havde Landet inde, har denne Bye og lidt meget. 1713 fik Grinnåe 130 svenske Fanger til Inqvartering.

Lidt formindsket gengivelse af kortet i »Pontoppidans Danske Atlas« (ca. ¾ Størrelse). Som det fremgår af underskriften, har sognepræsten, J. Risom givet udkastet dertil (»delineavit«), medens selve udførelsen er besørget af en kobberstikker i København, Smidt (»sculp.«) 1767.

*) Årstallet 1627 er forkert. Byens første brand i 17. århundrede var natten mellem 13. og 14. november 1626. Men kongens brev om skatte fritagelsen udstedtes ganske vist først 28. marts 1627. Det var ikke heller krigsfolkene, som afbrændte byen. De kom notorisk: først til Danmark 9-10 måneder senere. Kirken brændte ikke heller ved branden i 1626. Men der opstod en anden brand 29. juni 1649. Det var ved den lejlighed at hele den østlige halvdel af byen bl.a. med kirken, præstegården og Latinskolen brændte. (Se heri side 200 o.flg. og side 728 under præsteindberetningen fra 1661) Det er Pontoppidans bemærkning her - som utvivlsomt skyldes en indberetning fra sognepræsten J. Risom i Grenå - der er årsag til, at årstallet 1627 fejlagtigt går igen i hele rækken af topografiske værker helt op til »Traps Danmark» 4. udgave fra 1925. C. S.

**) Sagen er ikke fremstillet helt rigtigt. Til Gammel kirke har ligget landsbyerne Dolmer og Åstrup og muligvis den vestlige del af Grenå by. Til kirken på Torvet »St. Gjertruds

Gader og Huse

Byen har smukke Gårde og Huse, opbygte siden sidste Ildebrand, deraf 7 Stykker 2 Etager høje, bestående ialt af 87 Gårde og 69 Huse, som i Brandcassen er assurerede. Der er alene to reelle Gader i Byen, Store Kongens og Lille Kongens Gade, (***) samt nogle Gyder og Tvergader, nemlig Adelgade, (***) Canikestræde, Østergade, Nørregade, Moensgyde, og fire Porte, hvoraf imellem Åstrup- og Brestrupporte holdes årlige Markeder.

Indbyggerne består af 192 Familier, deraf 110 Borgere, som leve dels af Købmandskab, dels af Avlsbrug, dels af Skibsfart og Øl-Sal, og over 40 af Handverker, de øvrige ere Kirke-Betientere, Øvrigheds Personer og Bestillingsmænd, og nogle som leve af deres Renter eller Pension, i alt henved 600 Mennesker over 12 År. Foruden 11 á 12 Købmænd, en Apoteker, en Farver og 9 á 10 Skippere, ere de øvrige Handverkere disse:

Bagere	3	Drejere	2
Barberer	1	Felberedere	3
Bogbinder	1	Glarmester	1
Bødkere	2	Grovsmede	2
Guldsmed	1	Sadelmager	1
Handskemager	1	Skomagere	8
Hattemagere	2	Skrædere	5
Kandestøber	1	Slagtere	2
Kobbersmed	1	Snedkere	4
Kleinsmed	1	Tøm mermænd	2
Møllere	2	Uhrmager	1
Parykmager	1	Vævere	2

Mark, Jorder

Byen har en god mark til vår- og vinter sæd, samt god fædrift. Købmænd og de heste af indvånerne have tillige avling. Tienden deles imellem Presten og Kirken. På den vestre Side imod Sundet har Byen et got Kiær til Høe, Overdrift og Tørveskiær, men har mistet Fædrift i Brohede Mark og

***) Navnene Store og Lille Kongens Gade er sikkert ikke historisk rigtige. Imellem de hundreder af tilfælde - både i tiden før og efter 1768 - hvor gadernes navne anføres i tingbøger, pantebøger og justitsprotokoller, har jeg kun to gange set ordet »Store Kongens Gade kaldet« anvendt. Og ordet »Lille Kongens Gade« har jeg over hovedet aldrig set brugt. De kaldes i omtale altid »Den store Gade« og »Den liden Gade«. (Se iøvrigt heri side 185).

***) Navnet »Adelgade« anvendtes undertiden, men langt almindeligere brugtes ordet »den syndre Gade« eller Søndergade (se side 184). C.S.

Kirke« har ligget Bredstrup og det meste af Grenå. Gammel kirke blev nedlagt som kirke ca. 1558, og beboerne henlagdes til kirken på Torvet: Den gamle kirke blev ikke nedbrudt straks. Men det er under alle omstændigheder sket før 1649 (se heri side 240). I hvert fald blev Gammel kirke ikke anvendt, da kirken på Torvet var brændt. Man indrettede sig, så godt man kunne, i den nedbrændte kirke, indtil den i løbet af et par år var genrejst.

et Stykke jord synden Byen, som Herregården Hessel har i Brug, så Byen nu alene har 80 Tønder Hartkorn af 424 Tønders Udsæd og 90 Høvders Græsning.

Skibsfart og Næring

Segladsen til Grinnåe falder meget besværlig, formedelst den åbne Reed og den forfaldne Havn. Byen har iforige Tider haft 18 Fartøier, men Skibsfarten der har således aftaget, at den nu ikkun har 7 á 8 Fartøier fra 6 til 17 Læster, som går deels til Kiøbenhavn med Brænde, Korn og fede Varer, deels og til Norge med Korn, Malt og fede Varer, og tager Trælast og jern med tilbage. Men om Havnen, som før har været god og nu fordervet, blev igien sat i Stand, som med en mædelig Hielp kunne lade sig gjøre, kunde Skibe på 900 Tønder indgæ, og Farten blive fordeelagtig både for Byens og fremmede Seglere. Byens beste Næring er, Øls- og Brændevins Udsælgning, Maltgiøren, grove Varer og anden fornøden småe Handel med Bonden og Landmanden. 1746 udgik herfra: 865 Tønder Byg, 348 Tønder Boghvede-Gryn, 1386 Tønder Malt, 1180 Tønder Rug, 14 Skpd. Flesk*) e.t.c.

Kirken

Kirken, som heder St. Peders Kirke**), blev, som sagt er, 1627***) afbrændt, men derefter igien smuk opbyggt, har et temmelig stort Tårn med tre skønne og vellydende Klokker, støbte 1648 af Mester Claus Wandam.****) Inden i er Kirken skikkelig prydet, og for kort Tid siden med smukke Pulpiturer forsynet. Nederst på Altertavlen læses, at Fru Ide Lunge [til Katholm] gav til Kirkens Reparation 200 Slette Daler. Ved Choret er et hvælvet Sacristie med Indgang uden fra, men over Døren, som går ind til Kirken, ses et Epitaphium med denne På skrift: Æternæ Memoræ Nob. Viri Dn. jo de Beveren Car. Fil. Dordrecto-Bat. uria cum classe Holland in auxilium Reg. Dan. v. die jun. 1659. fubito mortui hoc positum, og derunder et Latinsk Vers.*****) Bag Alteret en Steentavle med Knæstykke og Latinsk Inscription over Rector Olaus Petræus, som døde 1659. Midt i Kirkegulvet på en firkantet Messing-Plade læses i Lapidar-Stil på Dansk en Betragtning over Døden, men uden nogens Navn. En Ligsteen på Kirkegården over

*) 14 Skipund svarer til 2240 kg.

**) Det er en fejl. Ingen af de to kirker i Grenå har heddet således. Kirken på Torvet hed i den katolske tid St. Gjertruds Kirke. (Se præsteindberetningen for år 1623 heri side 725 og »Grenå i Fortid og Nutid« side 330). Den ældste kirkes navn kendes ikke, den benævnes i almindelighed Gammel Sogns Kirke eller Gammel Kirke.

***) Årstallet 1627 er - som nævnt på foregående Side - forkert.

Kirkens brand var i 1649. C. S.

****) skal være Claus van Dam.

*****) Oversættelsen af den latinske indskrift på tavlen over den hollandske officer findes heri side 222.

Rector Jens Lønborg, som døde 1700. Orgelverket er ganske nyt, bevilget af Directeurene Stiftamtmand Skovboe og Biskop Hygom, men bekostet af Sognepresten Johan Risom, Byfogden Niels Erich Behr, og nogle få af de beste Borgere 1760. Det forige Orgelverk havde daværende Sogneprest Ove Brok og Byfoged Knud Henrik Blichfeld*) ladet fuldfærdige. Over Sacristi-Døren ud til Kirkegården sidder indmuret en Steen med følgende Bogstaver, som en og anden har gjort sig Umag at forklare, men deri ei været lykkelig: C. R. D. E. R. H. F. D. I. O. G. I. O. R. T. Æ. H. S. R. P. P. T. A. S. Tilforn holdt Sognepresterne personelle Capellaner, men fra forige Seculo har her været beskikkede residerende Capellaner.

Skolen

Den her forudm værende Latinske Skole var 1555 af Kong Christian III beneficeret med Konge-Tienden af Hammelev Sogn, samt 1558 med nogle jorder på Markerne der omkring og med Landgilde af visse Bøndergårde. Var og 1553**) af Kongen den i Grinnå - liggende Kronens Gård kaldet Provstegården skienket til Skolens og Skolemesters Bolig, men da samme var afbrændt, nøde Rectores siden noget af Kirken til Husleje. Den havde og nogle nyere deels af Adelen deels af Borgere givne Legata, men ved Skolens Reduction 1740 er dens Beneficia til Århuus og Horsens Latinske Skoler henlagte***). Skolens Lærere, medens den var ved Mågt, var en Rector og en Hører. 1732 var der 25 Disciple. Nu er Huset, som af Rector Rasmus Råballe var legeret, en Dansk Skole for Byens Ungdom, hvori og Chorsdegnen har sine Værelser.

Hospital

er her nu ikke, men har i forrige Tider været; Thi det hedder i Kong Friderik II Brev af 1562, at efterdi Hospitalet i Grindow, som Mag. Jesper Brokman havde haft i Forsvar, nu er ødelagt, skal Godset legges til Hospitalet i Århuus. Dette Hospital i Grinnå heed St. Jørgens Gård****) og findes udi Kong Christian II Tid, at Niels Torkilsøn, Kongens Capelian 1520 fik på Livstid Forlænings-Brev på Kronens Hospital St. Jørgens Gård udi Grindow, med sådant Vilkor, at han skulle holde St. Jørgens Gård og Capell ved Hevd og Magt, og give de fattige syge Mennesker deres Provent og Rettighed, og holde Bønderne ved Loug og Skiel.

*) Navnenes stavemåde er forkert. Skal være Broch og Blichfeld[t].

**) Årstallet 1553 er forkert. Brevet er udstedt 9. december 1558.

***) skal være Randers Latinskole.

****) St. Jørgens Gård var hospital for spedalske og lå tværs over for nu værende Søndermølle, hvor »Klosterbakken« og flere huse nu findes, (omtales heri).

Rådhuset

er en gammel og trofast grundmuret Bygning liggende ved den nordost Ende af Kirkegården. I den øverste Etage er en stor Sal, hvor Retten holdes, nemlig både Bytinget og Herreds-Tinget. Nedenunder har Vægteren sine Værelser, derhos tvende vel forsynede Arrest-Kammere. Men allerunderst er en stor hvælvet Kielder.

Øvrighed

I forrige Tider og endnu i 1664 har Byen haft Borgemester og Råd, men nu alene en Byfoged*), som tillige er Herredsfoged over Nørreherred, samt en Bye- og Herreds-Skriver; Thi ved Kongeligt Rescript af 15. April 1726 er bevilget, at Nørreherreds Ting måe til Grinnå forflyttes [og] under Bytinget være incorporeret, og tillige at holdes om Mandagen.

Consumption

Byens Consumption og Folkeskat har Anno 1697 været 540 Rdl., men har siden således steget, at den 1758 var 1156 Rdl. Anno 1761 1000 Rdl. Anno 1764 1000 Rdl. og Anno 1767 1000 Rigsdaler.

Markeder

Der holdes tre Markeder om Året, den 10. januarii med Kram-Varer, den 24. Julii med Handverksfolks Arbeide, den 19. September med Heste, Qvæg og Kramvarer. For hen er erindret, at Torsager Mikkels-Marked 1601 af Kong Christian IV til Grinnå blev forflyttet.

Grinnå Sogn

[Side 295] består af Grinnå Kiøbsted, Dolmer Bye, Bredstrup Bye, Åstrup Bye og Grinnå Mølle. De tre Landsbyer har tilforn været et Sogn for sig kaldet Gammel Sogn, hvilket havde sin egen Sogneprest ind til 1558, da dette Sogn blev annecteret til Grinnå, og var den sidste Prest Hr. Jens Skotte. Siden er Kirken afbrudt, og Gammel Sogns Beboere søge Grinnå Kirke. Grinnå Mølle en 1702**) afbrændt og nedlagt, hvorved blev gode Enge, og Sundet fik fri Fart, derimod er en Veirmølle ved Grinnå opbyggt.

*) Borgmestre og Råd »afskaffedes« 1682.

**) Årstallet 1702 er en fejl. På det tidspunkt ejedes møllen af Katholms ejer, som altså tillige ejede vandmøllen ved Katholm. Det er sidstnævnte, som brændte i 1702. Men der anvendes om den betegnelsen »Strandmøllen«. Pontoppidan og senere Trap »formoder at der med menes den senere såkaldte Grenå Vandmølle« - hvilket altså ikke passer. Grenå Vandmølle nedbrændte vidnefast 20. juni 1762. (Se heri). S. C.

Dannemarks Speil

eller ffterretning om den verdslige stand 1768.
Trykt hos Jonas Lindgreen, Sørø. (Side 570).

Greenåe Kjøbstæd, beliggende i Nørre Herred.

»Magistraten: Hr. Kammerråd Niels Erich Behr, Byefoged i Greenåe, samt Herreds-Foged i Nørre Herred. Peder Bay, Byeskriver i Greenåe og Herredsskriver i Nørre Herred samt Birkedommer i Rosenholms og Vosnigårds Birker.

Kirke-Betientere: Hr. Johan Risom, Sognepræst, Hr. Jacob Buch Steenstrup som Successor, Hr. Johan Henrich Melchior, residerende Capelian. Andre Betientere og Priviligerede: Knud Rafn Guldberg, Tolder ved Grenåe Toldsted, som strækker sig til Ryegård Strand. Otte Friderich Knoff, Controleur samt Veier og Måler, Herman Ponk Alberg, Apotheker. Engelman Alberg, Farver. Kjøbmændene: Jens Nielsen Bang, handler med Korn og grove Varer, samt lidet Specerie. Peder Bang, samme Handel. Hans Broch ligeså og lidet Alen-Kram. Ove Christian Broch samme Handel. Jens Christian Juel ligeså. Rasmus Juel lige! Erik Kleitrup lige! Søren Mau, Korn og grove Varer samt lidet Specerie. Rasm s Schifter ligeså samt Alen-Kram. Anders Stiesen, Korn og grove Varer samt Specerie. Jens Paulin Winther ligeså samt Alen-Kram.

Håndværkere

Bagere	3	Bogbinder	1
Barberer	1	Bødkere	2
Dreiere	2	Møllere	2
Felberedere	3	Parykmager	1
Glarimester	1	Sadelmager	1
Grovsmede	2	Skoemagere	8
Guldsmed	1	Skrædere	s
Handskemager	1	Slagtere	2
Hattemagere	2	Snedkere	4
Kandestøber	1	Tømmermænd	2
Kobbersmed	1	Uhrmager	1
Kleinsmed	1	Vævere	2

Skippere

Anders Bang	Jens Chr. Boelsmand
Anders Ginnirup	Rasmus Nielsen
Jørgen Broch	Peder Sørensen
Jens Rasmussen Bang	Rasmus Udsen
Jacob Møller	

Fartøier

8 Stykker bestående af jagter og Galliaser fra 6½ til 17 Læster.

Seiladsen til Byen er meget besværlig formedelst den åbne Rehde og forfaldne Havn, som har sit Udløb fra en Søe, kaldet Colind Sund.

I Byen er 110 Borgere og omtrent 600 Mennesker fra 12 År og derover.

Byen svarer i årlig Consumption 1000 Rdl. Posten ankommet Løvedag og Onsdag og afgår Søndag og Tirsdag.

Byetinget såvelsom Nørre-Herreds Ting holdes på Rådhuset hver Mandag af forbemeldte Rettens Betientere: Hr. Kammerråd Niels Erich Behr, Byefoged i Greenåe samt Herredsfoged i Nørre-Herred og Hr. Peder Bay, Byeskriver i Greenåe, Herredsskriver i Nørre-Herred samt Birkedommer til Rosenholms og Vosnigårds Amter.

Byens Jorder er Hartkorn 80 Tdr. 4 Skp. 3 Frdk.

Nicolay Jonge:

Kongeriget Danmarks chorographiske Beskrivelse. [Trykt i] København 1777. Side 715. [Brudstykke].

Grenåe er en Søekiøbstæd, beliggende ved Kollindåe, som i gamle Dage er kaldet Diursåe, af nogle Grindåe. Denne Åe kommer løbende fra den Søe, kaldet Kollindsund, som har sit Udløb i Kattegat og tillige gjør Skilsmisse imellem Sønderherred og Nørreherred, hvilken Egn på begge Sider blev kaldet Diurs, hvorudover Åen blev kaldet Diursåe. Og fordi Åen deler sig i 3 Arme, så at man kommer over Broen fra Grenåe til Sønderherred, så har Åen også fået det Navn Grindåe, fordi det ældgamle Ord Grind betyder et Led og Byens Navn har samme Bemærkelse.

Tilforn har Fartøjerne kunnet gaitte lige op til Byent medens bemeldte Åe var navigabel*); men nu er Havnen, som før var ypperlig, forfalden; thi Skibe på 900 Tdr. har før kunnet løbe ind i Haveen, men nu falder Seiladsen ind til Byen besværlig, formedelst den åbne Reed. Dog kunne Havnen med mådelig Hielp giøres tilrette, hvorved Skibsfarten ville blive meget for deelagtig både for Byens egne Skibe og fremmede.

Når Byen er anlagt, og når den har fået Kjøbstadsprivilegier, vides ikke, men over 500 År gammel er den, thi man finder den i et Dokument af 1262 nævnt allerede en Kiøbstæd**).

Til Kirken blev henlagt i Året 1558 Gammelsogns Beboere af de tre små Landsbyer Åstrup, Brestrup og Dolmer, hvilke ligge tæt omkring Byen, da deres Kirke, Gammelsogns Kirke kaldet, blev nedbrudt.

*) d.v.s. sejlbare.

**) Se bemærkningen om dette årstal under Pontoppidans Atlas side 738.

.... Byen har havt et Hospital, men dets Gods er År 1562 henlagt til Hospitalet i Århus.

Rådhuset er en gammel, grundmuret Bygning, hvor Byens Magistrat, som nu er Byfoged og tillige Herredsfoged over Nørre herred, holder Byeting og Herredsting, hvilket sidste er 1726 ind lem met under Byetinget.

Fra Byen udskiber Kiøbmændene Brænde, Ruug, Meel, Byg, Boghvedgryn, Malt, Fedevahrer. Byens Søefart går meest på Kiøbenhavn og Norge. Indvånerne have Avling, Græsning og Tørveskiær. Posten ankommer Onsdag og Løverdag, men afgår Søndag og Tirsdag

Gr. Begtrup

Professor i Landoekonomien : Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. 6. Bind. Nørrejylland. 2. Del. Kjøbenhavn 1810.

[Afsnittet om Grenå går i Originalen fra Side 140 til 160 og er forfattet af Byfoged J. Ågård i Året 1806, kort efter hans Tiltrædelse af Embedet].

Grenåes Beliggenhed. Grenå Kjøbstæd ligger i Nørre Herred, Randers Amt, Århuus Stift, 7½ Miil fra Randers, 7½ Miil fra Århuus, 3 Miil fra Ebeltoft, 1 Miil fra Kattégat.

Vesten for Byen, ¼ Miil derfra, ligger Colind Sund, en stor Søe, 2 Miile lang og omtrent ¼ Miil bred. Fra dette Sund løber en Åe i Kattégat, Grenå kaldet. Denne Åe, der løber tæt sønden for Byen, deler sig ved Byen i trede Grene, over hvilke ere 3 Broer, der tilhøre og vedligeholdes af Byen.

Denne Åe og Colind Sund gjør Skilsmisse imellem Søndre og Nørre Herreder.

Indvånernes summariske Antal er 800.

De Extraskatspligtige beløb 1ste januarii 1806 til 523. De egentlige Borgeres Antal er 90.

Søefolkenes Antal er:

a) I Hoved-Rullen	14 mand
b) I Ekstra-Rullen	7 ”
c) I Ungdoms-Rullen	15 ”
Tilsammen	36 mand.

J. Ågård.
By- og herredsfoged i Grenå
1802-1852.

De borgerlige Militaires Styrke er:

1) Ved første afdeling:	2) Ved anden afdeling:
Kapitain 1	Kapitain 1
Underofficerer 4	Underofficerer 4
Gemene 27	Gemene 18
	Tilsammen 55 mand

De Fattiges Antal, der erholde Understøttelse eller Forsørgelse af Fattigvæsenet, beløbe til 40.

Kirken

Grenåe har kuns en Kirke, St. Peders Kirke kaldet; men til denne Kirke er henlagt det såkaldte Gammel-Sogn, bestående af trede småe Landsbyer navnlig Dolm er, Åstrup og Bredstrup, Grevskabet Scheel tilhørende, og beliggende en liden ¼ Miil norden og østen for Grenåe tæt ved dens Markeskjæl. Disse tre Byer eller Gammel-Sogn har forhen havt sin egen Kirke, som låe tæt vesten for Grenåe og på denne Byes Mark. Sognets forhen havende Kirkegård er endnu meget kjendelig og afbenyttes nu af Chordeggen i Grenåe til Græsning imod årlig Afgift til Byens Kirke.

Bygningerne

i Grenåe beløbe i Alt til 149; deraf 8 offentlige Bygninger, nemlig Kirken, Rådhuset, Sprøitehuset, Skole bygningen og 4 Port-Contoirer, 6 to Etager høje Gårde, 54 et Etage Gårde og 80 Huse.

Disse Bygningers Brandforsikrings-sommer beløbe for nærværende Tid til 92.490 Rdl.

Afgiften af Bygninger efter Forordningen af 1ste October 1802, beløber efter det af Hs. Majestæt under 18. Januarii 1804 allernådigst approberede Oppebørsels Register til 386 Rdl. 60 Sk.

Handel og Agerdyrkning

er egentlig Byens Næringskilder. Byen har 6 Kjøb- og Handelsmænd, hvoraf En selv ejer et Partøi og de øvrige ere Interessentere om et andet. Disse Fartøier gåe deels til Norge med Korn, Malt og Fedevare og tage Trælast og Jern tilbage, deels til Kjøbenhavn med Brænde og Fedevare og tage tilbage grove og sådanne Handelsvare, som ere afsættelige til Landmanden. De gjøre i Almindelighed hver fire Reiser til Norge og to Reiser til Kjøbenhavn årlig.

Byens Handlende afsætter til Landmanden Tømmer, jern, Brændeviin, grove Vare og hvad andre Handelsvare, der for Landmanden kan være fornøden. Af Landmanden kjøber derimod de Handlende Korn, Fedevare og Brænde.

Fiskeri

Byen har til Fiskeri på Havet, fire egentlige Fiskere og tre Fiskerbåde. Deres Fiskeredskaber beståe af Vod, Fløndergarn og de såkaldede Snører. De Saltvandsfiske, som her falder eller fanges, ere Torsk, Roffer, Hvillinger, Issinger, Skæger, Tunger, Rødspetter og Hummere. Dette Fiskeri kan omtrent årlig indbringe Fiskerne 150 Rdl.

Kolindsund

Byen har tillige et Ferskvands-Fiskerie, Grenåe Byes almindelige Fiskerie kaldet, i den fra Colind Sund i Havet løbende Åe, Greenåe kaldet.

Dette Fiskeri bliver, i Følge en i Året 1762 truffen Vedtægt og Bestemmelse, hvert tredje År forauktioneret til Bortleielse til Fordeel for Byens Kæmnerkasse. De Fiske, som der falde, ere Gjedder, Aborre og Ål, og de Fiskeredskaber, som hertil bruges, ere Ål-Ruser og Vod. Ved den sidste derover holdte Auction beløb. Leieafgivten sig til 36 Rdl. årlig.

Af Håndværker

og Professionister haves her følgende: Bagere 3, Bogbinder 1, Bødkere 3, Bundtmager 1, Feldbereder 3, Farver 1, Glarmestere 2, Grovsmede 2, Guldsmed 1, Hattemager 1, Kobbersmed 1, Maltmøller 1, Muurmester 1, Rebslagere 4, Snedkere 4, Skoemagere 12. Skrædere 4, Slagtere 4, Sadelmagere 2, Tømmermænd 2, Vævere 8.

Håndværks-Lauge haves ikke her i Byen. Egentlige Vertshuusholdere haves ikke her.

Den største Deel af Byens Markjorder ejes og bruges af de her i Byen værende Embedsmænd og Kjøbmænd og Avlsbruget er ikke nogen Indvåners eneste Næringsvei.

Skibe

Byen har 3 Skibe eller jagter; det ene er af 18 Kommercelæsters Drægtighed, det andet er 16 Kommercelæster drægtig, og det tredje, hvis Ejer blot afbenytter samme til Bortfragtning, er af 51 Kommercelæsters Drægtighed. De tvende førstes Bemanding er, hver for sig, foruden Skipperen, 3 Matroser og 1 Dreng, og det sidstes Bemanding er, foruden Skipperen, 1 Matros og 1 Dreng.

Havnen

her er så yderst forfalden, at den ei kan bruges eller afbenyttes for Skibene. Disse måe ankre, lade og losse i åben Søe, ¼ Miil fra Landet, thi nærmere Landet kan de ikke komme for Sandrevlerne, og når østlige Stormvinde indfalde, ere Skibene yderst Fare underkastede, formedelst den med disse Vinde forenede svære Søegang. Flere Skibe ere derved blevne sønderlagne, og meget vanskeligt er det derfor, hertil at fåe fremmede Skibe befrag-

tet. Byens Skibe må søge Vinterhavn i Århuus eller Randers.

Desuagtet er dog her, efter den Kongelige Resolution af 25. April 1798, ansat en Havnecommission, bestående af Byefogden og tvende af Byens Borgere.

Havnens Indtægter

ere: a) Ved Reskript af 8. Maii 1686 blev bevilget, at den Accise, som ved Grundåe Toldsted falder, skal til Havnens Reparation anvendes; men da det ved Kongelige Resolution af 28. Dec. 1792 blev bestemt, at Accisen på alle Steder, fra Begyndelsen af Året 1793, skulle, uden for Kjøbenhavn, oppebæres for Kongens Regning, er denne Byes Havnekasse, siden Året 1793, i Følge sidstmeldte kongelig Resolution samt det kongelige danske Cancellies Skrivelse af 21. Septemher 1793, og den deri påberåbte Beregning af Kongens Kasse årlig bleven udbetalt isteden for Accisen 60 Rd. 40 Sk. b) Ved kongelig Bevilling af 14. December 1745, der senere, under 4. julii 1747 og 2. December 1766, allernådigst er confirmeret, blev til Havnens Istandsættelse bevilget at oppebæres: Af alle Inden- og Udenbyes Fartøier, som enten losse eller lade ved Grenåe Told-District, for hver Læstes Drægtighed 4 sk.; af en Favns Brænde, som der ind- eller udføres 2 sk.; og for hver Tønde Korn, der enten indkommer eller udskibes ¼ sk. Disse Havnepenge beløb sig i Året 1805 til 128 Rdlr. 25½ sk. c) Renterne af Havnekassens udlånte Kapitaler. Ved 1805 Års Udgang beløb Havnekassens Beholdning til 1088 Rd. 24½ sk., og dens udlånte Kapitaler til 935 Rd. 28 sk. Til Havnens Istandsættelse er, i Året 1798, af S. T. Hr. General-Adjutant de Løvenørn affattet Tegning, og af Holmens Pælebukkemester Hr. Halkier Beregning over de Bekostninger, som Istandsættelsen ville medtage, hvilke opløbe til den Summa 14.700 Rd., men da Havnen nu er langt mere for falden, end den var 1798, ville denne Sum ikke nu være til strækkelig til Istandsættelsen. Lodsvæsen og Færgested haves ikke her.

Told og Konsumtionen

i Grenåe beløber for Årene 1802, 1803, 1804 og 1805 således:

For År	Told		Konsumtion	
	Rdl.	sk.	Rdl.	sk.
1802	248	15½	1461	90
- 1803	367	66	1506	42½
- 1804	479	35	1559	34
- 1805	324	39	1844	39

Byens Jorder

ere i Landmålings-Matriculen ansatte for Hartkorn 80 Tdr. 4 Skpr., hvilke jorder ere skattefrie, men tiende pligtige.

Jordens summariske Areal udgjør 820 Tdr. 31 Skp. geometrisk Mål.

Byens almindelige eller publique jorder indeholde i Alt 381 Tdr. 2 Skpr. Land; deraf er:

270 Tdr. 5 Skpr. Land, et stort Kjær, beliggende vesten for Grenåe, henlagt til Byen fælleds Fædrift.

19 Tdr. 2 Skpr. Landmådelig Græsningsjord, Strandvejen kaldet, beliggende østen for Byen, henlagt til fælleds Græsning for Får.

11 Tdr. 4½ Skpr. Land Engjord, Tyr-Engene kaldet, henlagt til den eller de af Byens Indvånere, som holde de til Byens Kjær behøvende Tyre.

34 Tdr. 7½ Skp. Land Engjord, Fælledeerne, Dæmningen og Bisholmen kaldet, bortleies årlig ved offentlig Auction til Fordeel for Kæmnerkassen.

5 Tdr. 2½ Skp. Land Engjord, Blegdammen kaldet, bortleiet på Leierens livstid mod årlig Afgift til Kæmnerkassen.

39 Tdr. 3½ Skp. stor Land Agerjord, deelt i 11 Parceller, liggende østen for Byen, bortleiet på Leiernes livstid mod årlig Afgift til Kæmnerkassen.

Byens private Eiendomsjorder udgjør 274 Tdr. 1 Skp. Land. Til Sognekaldet i Greenåe er henlagt 61 Tdr. 3 Skp. Land. Til Byefoged-Embedet er henlagt 35 Tdr. Land.

Til Chorsdeggen er henlagt 8 Tdr. 3 Skp. Land.

Greenåe Kirke tilhører 52 Tdr. 63 Skp. Land, som er borleiet på Leierens livstid.

Byens Fattigkasse tilhører 7 Tdr. 3½ Skp. Land, der ligeledes er bortleiet på Leierens livstid.

Byen haver ingen Skov eller Hede, men den har en liden Tørvemose, beliggende i ovenmeldte fælleds Kjær, hvoraf der årlig skjæres omtrent 300 Læs Tørv; hvilke Tørv uddeles til de af Byens Indvånere, der lade sig antegne for samme, imod at betale 25 Sk. pr. Læs; hvilke Penge anvendes til de Udgifters Bestridelse, Tørveskjæringen og Tørvemosens Forbedring medtage. Den af Byefogden udnævnte Tørve-Indspecteur, aflægger for Indtægt og Udgift årlig Rigtighed til Byefogden.

Byens jorder

der ikke ere udskiftede, er middel Jord, Underlaget er Kalk- og Flintesteen og Overlaget 1 Al. sort Muldjord, Steengruus og Sand.

De bruges i 4 År og hvile i 3 År; en Deel bruges også i 6 År og dog kuns hvile i 3 År.

Antallet af Byens Køer er 300 Stkr., hvoraf 270 Stkr., efter den i Forhold til Grundtaxten affattede Græsnings-Ligning, kan græsses i meerbemeldte, vesten for Byen beliggende fælleds Kjær, og det uden derfor at erlægge nogen Betaling eller Græspenge.

Efter de mig meddelte Partangivelser er der fra Byens Jorder i Året 1805 indavlet: Rug 343 Læs, Byg 594 Læs, Havre 221 Læs, Ærter 312 Læs, Vikker 90 Læs, Høe 272 Læs.

Byens Gæld

I Følge den til Viborg Omslags Termin 1806 forfattede Extract af Greenåe Byes Pante-Protocol, beløb de Kapitaler, der af Byens Indvånere ere lånte mod Pant i faste Eiendomme her i Byen, til den Sum 27.882 Rdl.

Byens egentlige Gjæld er for nærværende Tid 3000 Rdt., som Byen skylder til den kongelige Kasse efter dens Forskrivning af 27. Martii 1806, og som da blev udbetalt i Afslag på et Byen til et nyt Råd- og Arresthuses Opførelse, ved kongelig Resolution af 3die August 1804, allernådigst til-sagt Lån af 5000 Rdl.

Kæmnerkassens Indtægter ere: 1) Afgifter af de af Byens fælleds Ejendomme, som ved offentlig Auction ere bortleiede, eller bortleies, deels på Leiernes Livstid, deels på visse År, deels årlig mod årlig Leieafgift; 2) De Skatter Byens Indvånere i Følge Lovens 3, 6, 1, 2 og Reskriptet af 2. Martii 1787 pålignes til Byens publique Udgifter; 3) Det til foranmeldte trede Broer, Greenåe tilhørende og sønden for Byen beliggende, ved kongelig Bevilling af 9. Jan. 1788 henlagte Brokorn, der består i Byg og beløber til 33 Tdr. .5 Skpr., hvilket beregnes til Indtægt efter ethvert Års Kapitelstaxt; 4) Arrestpenge efter Reskriptet af 6. Sept. 1782; og 5) Græspenge for de Kreaturer, der tillades at græsses i Byens fælleds Kjær og hvis Ejere ikke ere berettigede til Græsning der for disse, efter den i Forhold til Grundtaxten gjorde og approberte Ligning og Repartition af 28. Martii 1803. For Året 1805 beløb disse Indtægter til:

1. Post: Afgifter.....	316 Rdl.	15	Sk.
2. " Skatter	205 "	17	"
3. " Brokorn.....	137 "	9½	"
4. " Arrestpenge	22 "	28	"
5. " Græsningspenge	25 "	24	"
Summa	705 Rdl.	93½	Sk.

Byens Udgifter beløb i Året 1805 således:

1) Reparations-Bekostninger ..	117 Rdl.	66	Sk.
2) Udbetalte Lønninger.....	69 "	64	"
3) Adskillige andre bestemte og ubestemte Udgifter	165 "	36	"
Summa.....	452 Rdl.	70	Sk.

Kæmnerkassens Beholdning var ved 1805 Års Udgang 1190 Rdl. 92½ Sk.

Byens Indvånere blive ikke til Byens årlige publique Udgifters Udredelse pålignet mere end de ovenfor benævnte 205 Rdl. 17 Sk., de Udgifter, der overstige denne Sum, udredes af Byens Kæmnerkasses Beholdning. Berørte Ligning indeholder Indquarterings Hjelpeskate af Grund og Ejendom samt af Næring og Brug, Sprøiteskat og Vægterpenge.

Brandvæsenet her haver ingen Indtægt eller Kasse, de Udgifter Brandvæsenet medtager, udredes af Kæmnerkassene.

Fattigvæsenet

Denne Byes Fattigvæsens Indretning og Bestyrelse er overensstemmende med Reglementet for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse i Danmarks Kjøbstæder.

Fattigkassen. Af faste Ejendomme ejer Fattigkassen a) et Huus her i Byen, bestående af 12 Fag, der bortleies til Fordeel for Kassen; fire Familier have for nærværende Tid, Boepæl der, og disses Leieafgifter beløber til 10 Rdl. 64 Sk. årlig, og b) 7 Tdr. 3½ Skp. Land på Greenåe Mark, der ere bortleiede på Leiernes Levetid til Fordeel for Kassen; Leieafgifterne deraf be løbe til 19 Rdl. 18 Sk. årlig.

Af Kapitaler eier Kassen 2.578 Rdl. 48 Sk., som ere udlånte mod Iste Prioritets Pante-Rettighed i faste Eiendomme og lovlige Renter af Beløb 96 Rdl. 67 Sk.

Efter Århuus Stifts Øvrigheds Resolutioner, er Greenåe Fattigkasse tillagt 2½ Portioner af Randers Hospital, der for Året 1805 beløb til 43 Rdl. 42 Sk.

De årlige Bidrag i Penge, som efter Reglementets 42 § 1. Post, skal ydes frivillig, eller ansættes, beløb i Året 1805 således:

a) Det frivillige Bidrag til.....	262 Rdl.	56 Sk.
b) <u>Det ansatte Bidrag.....</u>	<u>9 ”</u>	<u>20 ”</u>
Summa	271 Rdl.	76 Sk.

Efter Randers Amts Øvrigheds og Århuus Stifts Biskops Resolutioner af 27. Martii og 25. Mai 1804, skal Fattigvæsens Commissionen i Greenåe ansætte Tjenestefolkene der, til et efter disses Vilkår passende Bidrag til de Fattiges Forsørgelse; hvilket Bidrag i Året 1805 beløb til 17 Rdl. 26 Sk.

Den Afgift, som i Følge Reglementets 42de § 2. Post skal lignedes på Kjøbstædens Grundtaxt, er for Greenåe ved kongelig Resolution af 20. April 1804 fastsat til 3 Sk. af hver Rdl. denne Bye i Grundtaxt er ansat for; og da denne Byes Grundtaxt, efter den derover af trede Commissairer holdte Forretning af 23. Dec. 1682 beløber til 740^{23/24} Rdl., opløber altså denne Afgift til 23 Rdl. 15 Sk.

Fattigkassens øvrige Indtægter, nemlig: a) 1 Procent af Løvsøre, der ved Auction bortsælges; b) faldne Bøder; c) Indtægten af de Fattiges Tavle, som ombæres i Kirken, og af Fattigbøsserne; d) frivillige Gaver, som ved faste Ejendommers Salg og ved andre Lejligheder gives de Fattige; og e) Beløbet af afdøde Fattiges ved offentlig Auction bortsolgte Efterladenskaber, beløb i Året 1805 til den Sum 90 Rdl. 82 Skilling.

Den Understøttelse de Fattige her erholde af Fattigvæsenet, består i Penge, som månedlig af Commissionen uddeles på Byens Rådhuus til Enhver især; dog undtages herfra de Fattige, som Commissionen veed, ikke

ville anvende den dem tildeelte Pengeunderstøttelse overensstemmende med Hensigten; thi disse Pengeunderstøttelser bliver leveret den af Fattigforstanderen, der hertil er valgt, for at forsyne disse med Kost, de nødvendige Klæder, Huuslye, Varme og Pleie Denne Byens Fattige således givne månedlige Pengeunderstøttelse, beløb i Året 1805 til den Sum 552 Rdl. 48 Sk. [for hele Året].

Fattigkassens overordentlige Udgifter, såsom til afdøde Fattiges Begravelser o.s.v. beløb i Året 1805 til 48 Rdl. 34 Sk.

Overformynderiet

De under Greenåe Kjøbstæds Overformynderie indestående Umyndiges Midler beløb ved 1805 Års Udgang til 6.631 Rdl. 50 Sk., for hvilke årligen aflægges den Rigtighed, som den ved Rescriptet af 7. Februarii 1794 autoriserede Udkast til en Anordning, angående Sikkerheden og Rigtigheden for Umyndiges Midler, foreskrive.

Byen har ingen Indquartering af Militaire. Her i Byen er kuns een dansk Skole, hvortil berørte Gammel Sogn også haver Adgang.

Skolevæsen

Chorsdegnen her, er tillige Skoleholder. Efter den for Skolevæsenet her oprettede Foundation af 12. Mai 1762, er Skoleholderen tillagt: a) til Brænde 16 Rdl. årlig, som udbetales af Byens Kasse; b) Rente af de til Skolen, af Sognepræsten Johan Risom i Greenåe legerede 100 Rdl.; c) af ethvert Barn, som behøver Skolegang, indtil det er confirmeret, skal af Forældrene betales årlig fra 1 Rdl. 3 Mk., som den høieste, indtil 2 Mk. som den ringeste Taxt; Taxten bestemmes af Sognepræsten og Byefogden. Fattige Børn skal, efter denne Fundats, nyde fri Undervisning i Skolen, dog må disses Tal ikke over stige 10 Stykker årlig.

Af Gammel Sogn er Skoleholderen tillagt: a) Korn 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg; b) Penge 6 Rdl.; og c) 8 Traver Halm, hvilke Indtægter repareres på Hartkornet; desuden er af dette Sogn til Skoleholdet henlagt 1 Td. 1½ Skp. Hartkorn, beliggende på Åstrup Byes Mark. Skolebygningen blev på Greenåe Kirkes Bekostning opført i Året 1797; den består af Egebindingsværk, Muurtavl, Tegltag, og er forsikkert i Brandkassen for 1040 Rdl. Skoleholderen haver tillige deri fri Bopæl. På den Grund, hvorpå denne Skolebygning ståer, har den her i Byen forhenværende latinske Skole stået.*) De Børn, som i denne Skole nyde Undervisning, beløbe omtrent til 30 om Sommeren, og til 70 om Vinteren. Her undervises i Læsning, Skrivning, Christendorn og Regning.

*) Det er ikke rigtigt. Latinskolens bygning lå, hvor nu Lillegade nr. 12 (Farvehandler Møllers ejendom) ligger. Derimod har den danske skole ligget der fra ca. 1762. Bygningen blev nedbrudt og genopbygget i 1797.

Her i Byen haves intet Hospital, Fattig- eller Sygehuus.

Råd- og Arresthuset

består af en grundmuret Bygning, to Etager høi, firkantet, ældgammel og nu yderst forfalden. Den øverste Etage udgjør en Sahl, hvor Greenåe Byetings og Nørre Herredstings-Ret, samt Byens offentlige Borgerforsamlinger holdes. Nedenunder haver Byen tre Arrestværelser, hvoraf de tvende ere mådelige, mørke og småe; det tredie derimod er temmelig lys og rummelig, og er det så kaldet borgerlige Arrestværelse. Arrestforvareren haver tillige i den første Etage et Værelse til Beboelse.

Byen haver tvende eedsvorne Gjordemødre, hvoraf den ene erholder 50 Rdl. i årlig Løn af Byens Kæmnerkasse.

Byen haver et Liigbærer-Laug, De forenede Håndværkeres Liig-Laug kaldet; det blev oprettet i Året 1787 og består af 12 Håndværksmænd, der bortbære alle Liig her i Byen mod 2 Rdl., for ethvert Liig, der af dem bortbæres og som ikke i Lauget var indlemmet. Disse 2 Rdl. tilfalder Laugs-Kassen og anvendes til Understøttelse for de i Lauget værende Mænds Enker. Laugs-kassens Beholdning var ved 1805 Års Udgang 150 Rdl.

Brandvæsen

Til Byens Brandvæsen henhøre, foruden de befalede og fornødne Vandkar, Stier, Brandhager, Brandspande, og det til et Sprøitehuus henhørende og ved Forordningen af 24. januarii 1761 befalede Inventarium, trende Sprøiter, der benævnes efter Tal fra No. 1 til No. 3.

No. 1 anskaffet og forfærdiget i indeværende År, haver en Slange af 32 Alens Længde, der kan adskilles i tvende Dele. Til denne Sprøite henhøre 1 Sprøitemester, 2 Strålemestere og 8 Pompefolk. Denne Sprøite giver 1½ Tønne Vand en Minut.

No. 2 haver en Slange af 20 Alens Længde samt en Reserve Slange 15½ Alen lang. Dertil hører en Strålemester og 4 Pompefolk.

No. 3 en så kaldet Balliesprøite, har en Slange af 14½ Alens Længde. Dertil hører en Strålemester og 3 Pompefolk.

Til Brandvæsenet henhøre endvidere: 1 Tambour, 6 Vandbærere, 1 Tømmermand og 1 Muurmester.

Af de ved Brandvæsenet ansatte Betjente nyder Brandinspecteuren 6 Rdl. og Sprøitemesteren 4 Rdl. årlig i Løn.

Disse Lønninger såvelsom de øvrige Bekostninger, Brandvæsenet årligen modtage, udbetales af Kommunekassen. Brandvæsenet, der her er i god Stand, bestyres af Byefogden og Brandinspecteuren.

Møller

Tæt sønden for Greenåe ligger en Veirmølle, Greenåe Mølle kaldet, den er henlagt under Greenåe Kjøbstads jurisdiction, og tilhører den 1 Miil fra

Greenåe liggende Hovedgård Hessel som den stedse har tilhørt. I Byen selv er en Hestemølle, som, efter kongelig Bevilling af 28. Maii 1708, til Malt-Maling må bruges.

Markeder og Torvedage

Her holdes trende Markeder om Året med Håndværksvare, Kram, Heste og Qvæg, nemlig den 28de Februarii, den 8de juli og den 26de September.

Kong Christian den Tredie bevilgede Byen i Året 1547 en Torvedag hver Løverdag, og Kong Christian den Fjerde bevilgede ved Brev af 9de Jan. 1631, at der skulle holdes Torvedag i Byen hver Mandag; men her holdes dog ikke nu nogen Torvedag, og de ældste Mænd her i Byen kan ei heller erindre, at Byen har havt Torvedag.

Jagten

på Greenåe Kjøbstæds Marker har i mange År været bortforpagtet mod årlig Afgift til Kongens Kasse. Den 30te Maii 1801 blev jagten, i Følge den da derover afholdte, og af det kongelige Rentekammer under 11. juli s. Approberede Auctionsforretning, bortforpagtet til en Deel af Greenåe Byes Indvånere på 10 År, regnet fra 1. August 1801, mod årlig Afgift 5 Rdl. 8 Sk.

Apotek og Læge

Byen haver et godt og velindrettet Apotek, og en duelig Læge, som er beskikket til Districtschirurgus her i Byen, hvor han skal boe, samt udi Nørre og Sønderhald Herreder.

Gjestgivergårde haves ikke her, men samme ånsees ei heller for nogen Mangel, da Byens Beliggenhed er således, at kun få Reisende hertil komme.

Byen haver to Vægttere, og flere behøves ikke, efter Byens Størrelse.

Vognmands-Lang

haves ikke her, men Befordringen udredes af alle de af Byens Indvånere, der enten til at drive de af Byens jorder, de have i Brug, eller til anden Næring, holde Heste og Vogn, overensstemmende med de Forskrifter, Forordningen af 27. januarii 1804 indeholde for Befordringsvæsenet.

I Henhold til bemærkes:

Byens Mangler

a) Havnen. Denne er nu så forfalden, at det næsten ikke kan siges, at Byen har nogen Havn. I flere År har intet Fartøi deri kunnet indseile; og med lave Vande kan neppe en Båd ind eller udgaa. Bollværket er, deels i de med Sverrig hafte Fiendtligheder, opbrændte, deels ved Storm, stærk lissgang og Vandløb, opløst, istykkerslaget, og henskyttet.

I Året 1595 blev Havnen ved Storm, is og Vandløb øde lagt, og til dens Istandsættelse blev Greenåe Byes Indvånere af Kong Christian den Fjerde ved åbent Brev af 9. juli 1595 forskånede for de årlige Byeskatter og for Bådsmænd og Bøsseskytters Hold. I Året 1744 blev Havnen også af Storm og Uveir tilføjet betydelig Skade, og siden har den ikke været fuldkommen i standsat, men årligen bleven mere brøstfældig og forfalden. Ved Bollværkets Ødelæggelse fyldes Havnen med Sand, der er nu høje Sandbanker i Havnen; disse Bankers Høide og Bredde tiltager hvert År, og, om få År, vil disse ganske stoppe Udløbet og Havnen komme til at indeholde en Sandmasse i Stedet for Vand. Flere Gange er der bleven ansøgt om offentlig Understøttelse, men forgjeves; og kan denne ikke gives, vil Havnen, Byens Skibsfart og Handel, snart nå sin Undergang. I Foråret 1772 hjemhørte i Greenåe 9 Fartøier, der, sammenlagt, vare af 117 Commerce-Læsters Drægtighed; og nu derimod er der kun tre små jagter til Byen.

b) Felledskjæret. Dette Kjær, der indeholder 270 Tdr. 5 Skpr. Land og, som foran er benævnt, har, så længe Nogen kan erindre, stedse og alene været brugt til Fædrift for Byens Kreaturer, hvis årlige Antal, som haver græsset derpå, haver været imellem 2 og 300 Køer og hened 30 Heste. Ved denne idelige Fæegang er dette Kjær blevet fuld af sumpige Steder, Tuer, Huller og Knoller, der hvert År tiltage og gjør Kjæret slettere. Græsningen her er nu meget mådelig og kun de Uformuende lade derfor deres Køer græsse her. Denne betydelige Ejendom, der ved Opdyrkning kunne blive tjenlig både til Korn og Græs, burde ikke således henligge udyrket, men afdeles i Vange, som på visse År, til Fordeel for Byens Kasse ved Auctioner burde bortleies til Kornsæd, og til Kløversæd det sidste År, og i visse År, nemlig det År udi hvilket de skulle hvile, udlægges til Græsning og Fædrift til Byens Kreaturer. Byens Indvånere er holdte derved en forøget Kornavling, en god Græsgang til sine Kreaturer, og Byens Kasse ville derved tillige erholde en ikke ubetydelig Indtægt, der naturligviis også kom Byen til gode. Hid indtil har uovervindelige Omstændigheder, Byens Repræsentanters og samtlige Indvåneres Protest herimod, hindret Kjærets Anvendelse på denne Måde; men det håbes, at disse Omstændigheder snart vil vorde hævet, og den attræde Forbedring skee.

c) Vandvæsenet. Offentlige Brønde eller Pompe have Byen ikke; men denne Mangel ventes også hævet.

d) Råd- og Arresthuset. Dette er, som foran er berørt, yderst forfalden og til Vanziir for Byen; og Arresterne ikke sikre for Arrestanteres Udbrud. Men da det Kongelige Danske Cancellie har bifaldet det dertil indsendte Forslag om et nyt Råd og Arresthuses Opførelse her i Byen, samt udvirket hertil et Lån af 5.000 Rdl. af Kongens Kasse, så vil Byen snart få et nyt Råd- og Arresthus, hvorpå alt er begyndt. Dette nye Rådhus, der kommer til at ligge på Torvet og, som efter Overslaget og Licitations-Forretningen skal koste 5163 Rd. foruden den dertil købte Plads, hvorfor er betalt 350

Rdl., bliver af Grundmuur, 2 Etage høi, og 36 Al. i Længden. I den underste Etage bliver 6 gode, sunde, lyse og sikke Arrestere, samt et Værelse og et Kjøkken for Arrestforvareren.

I anden bliver en rummelig Sal, et Værelse for de eligerede Mænds Forsamlinger, et rummeligt Værelse for Greenåe Byetings og Nørre Herredstings-Ret, et Archivkammer og et Kammer til den Deel af Borgervæbningens Armatus Bevaring, der af Byen er anskaffet.

e) Sprøitehuus. Byens gamle Sprøitehuus er alt for lidet og kan ikke rumme den i indeværende År til Byen anskaffede Sprøite No. 1, hvormod foran er meldt. Det er tillige meget brøstfældigt, så Byen høiligen behøver et nyt Sprøitehuus.

f) En offentlig Arbeids-Anstalt. Denne for Byen så vigtige Mangel kan ikke afhjælpes ved Byens offentlige Indretningers egne Kræfter eller Formue. For få År siden var her en offentlig Spindeskole på Fattiggassens Bekostning; men da Kassen herved hvert År tabte, gjorde Kassens Tilstand, der ikke tålte dette Tab, det til en Nødvendighed at nedlægge denne Spindeskole.

g) Porte og Gader. Byens offentlige fem Porte ere alle gamle, meget forfaldne og smagløse, så de virkeligen ere Byen til Vanziir.

Torvets og Gadernes Broelægning er meget slet både i Henseende til Anlæg og Tilstand; der mangle Rendestene til Vandets Afledning fra Garderne; på nogle Steder er der ingen Broelægning; og Broelægningen i det Hele er såre ujævn.

h) Stråetag. Byen har mange Stråetage, der ikke alene ere til Vanziir for Byen, men endog farlige i Ildebrands Tilfælde. Disses Afskaffelse ville for Byen være et almindeligt Gode og til Ziir for Byen, men så længe Bygningsejere i Kjøbstæden ere berettiget til, i Overensstemmelse med Reskriptet af 21. juni 1799, at reparere de gamle Bygninger, som ikke kunne bære Steen, med Stråetag, vil Stråetages Afskaffelse neppe være gjørligt.

i) Professionister. Dreiere og Kleinsmedde have Byen ikke, og den haver kun en Muurmester.

Greenåe, den 2. September 1806.
Ågård.

Tillæg

Fortegnelse over navne på en række embedsmænd, ombudsmænd m. m. i Grenå fra de ældste tider indtil vore dage.

Byfogeder i Grenå

Fra 1695 var disse tillige herredsfogeder i Nørreherred.

Nærmere omtale af Byfogederne findes heri side 296-310 (byfogeder før år 1700), (byfogeder fra år 1700-1800) og i nærværende bogs II halvbind (d.v.s. »Grenå i Fortid og Nutid«) (byfogeder fra år 1800 til nutiden).

- 1) 1481 og 89 nævnes Jep Persen.
- 2) 1496 nævnes Per Jepsen.
- 3) 15.. Troels Bendtsen.
- 4) 1552 og 57 nævnes Søren Jensen.
- 5) 1561 nævnes Peder Trøy.
- 6) 1565 og 79 nævnes Søren Sørensen Villersø.
- 7) 1582 og 83 nævnes Søren Jensen.
- 8) ca. 1584-1488 Jens Sørensen
- 9) 1588- nævnes Morits Kielsen
- 10) 1. april 1588-92 Søren Nielsen. En tid sammen med foreg.
- 11) 1592-1604 Niels Andersen.
- 12) ca. 1600-ca. 1619 Peder Knap. } 2 byfogeder samtidig.
- 13) 1619-27 Anders Rasmussen.
- 14) 1629-36 Joen Christensen.
- 15) 1636-40 Peder Nielsen Torngård.
- 16) 1643 nævnes Oluf Markvorsen.
- 17) 1644 og 48 nævnes Christopher Pedersen.
- 18) 651 og 55 nævnes Marius Persen.
- 19) 1656 og 64 nævnes Christen Miekeisen .
- 20) 1668-69 Johan Velou. Han blev derefter Borgmester.
- 21) 1669-74 Hans Lang.
- 22) 1674-82 (?) Otto Nielsen Liungby.

Ved Forordningen af 28. januar og 13. december 1682 skete »den store reduktion«, som bestod deri, at borgmestre og råd ophævedes i en række småkøbstæder - bl.a. Grenå -, og Byfogeden fremtidig alene udgjorde byens magistrat. Han overtog altså sammen med byfogedembedet tillige den myndighed, som tidligere havde været tillagt borgmestre og rådmænd.

Den første byfoged efter den nye ordning var:

- 23) 1682-88 Poul Jensen Cronbech.
- 24) 1688-93 Rasmus Simonsen.
- 25) 1693-1729 (†) Knud Henrik Frantzen Blichfeldt.

Fra 1726 »incorporeredes« *Nørreherreds ting, som sidst havde haft Tingsted i Skindbjerg, under Grenå byting. Blichfeldt havde allerede fra 1695 haft begge embeder, men først i 1726 forenedes de til ét. (se side 296).*

- 26) 1730-32 (†) Johannes Nicolai Ulsøe.
- 27) 1732-56 (†) Christian Bager.
- 28) 1756-1801 Niels Erich Behr.
- 29) 1802-52 Jacob Ågård.
- 30) 1853-76 Claus Gottlieb Nyeborg.
Fra 1868 var de kgl. udnævnte by- og herredsfogeder tillige borgmestre.
- 31) 1876-83 Christopher Krabbe.
- 32) 1883-95 Knud A. L. Brendstrup.
- 33) 1895-1912 (†) Carl Ewald Rothe.
- 34) 1913-19 Johannes Vogelius.
Ved retsplejeloven af 11. april 1916 adskiltes politimesterembedet, og embedet som kgl. udnævnt borgmester ophævedes. Tilbage blev by- og herredsfoged samt dommerembedet.
- 35) 1919-33 H. Chr. Thygesen.
- 36) 1933- E. Riis.

Politimestre

Grenå og Ebeltoft Politikreds.

Embedet var indtil retsreformens ikrafttræden i 1919 forenet med embedet som by- og herredsfoged, se foran.

- 35) 1919-33 M. M. Caspersen.
- 36) 1933- A. P. Andersen.

By- og Tingskrivere

Til embedet er tillige fra 1695 knyttet embedet som herredsskriver i Nørreherred.

Nærmere omtale af ting- og byskrivere se heri side 330-36.

- 1) 1570 nævnes Per Schriuer.
- 2) 1575 nævnes Matts Schryffuer.
- 3) 1576 nævnes Christen Nielsen.
- 4) 1577 nævnes Peder Clemedsen.
- 5) 1584 nævnes Christen Nielsen.
- 6) 1588 nævnes i januar Jacob Schryffuer.
- 7) s. å. nævnes i februar Jens Michelsen.
- 8) 1588-1600 Per Knap.
- 9) 1603 nævnes Laust Trøy.
- 10) 1619-ca. 30 Peder Quast.
- 11) 1633 nævnes Michel Thomsen.

- 12) 1639-62 (?) Søren Rasmussen Knap.
- 13) 1661 nævnes Søren Sørensen.
- 14) 1665-81 (†) Niels Simonsen.
- 15) 1681-82 Hans Krag.
- 16) 1682-99 (†) Niels Marcussen.
- 17) 1699-1746 (†) Herman Ponich.

I hans tid forenedes embedet som byskriver med embedet som herredsskriver i Nørreherred.

- 18) 1746-58 Peder Ponich, som i hele sin funktionstid lod embedet besørge ved lokale fuldmægtige og selv levede som procurator i Århus. Søn af foregående.
- 19) 1758-85 (†) Peder Bay.
Byskriverembedet forenedes efter Bays død fra 1. november 1785 med byfogedembedet, idet N. E. Behr allerede fra 1780 var udnævnt til successor. (Se under byfogeder).

Borgmestre

Uagtet regler på, at det samtidig har været to borgmestre f.eks. i årene omkring 1571 (se nærmere i "Grenå i Fortid og Nutid" side 293-321).

Første gang ordet borgmester findes nævnt i Grenå - dog uden anførelse af navnet - er i året 1397.

Første gang det sker med navns nævnelse er i 1409.

- 1) 1409 og 33 nævnes Knud Nielsen.
- 2) 1453 nævnes Terkel Tocky.
- 3) 1481 nævnes Troels Jespersen.
- 4) 1480 og 89 nævnes Peder Hvid.
- 5) 1546-ca. 67 Niels Bondisen
- 6) 1564-75 Jep Skjøtt
- 7) 1567-70 Oluf Tocke
- 8) 1570-76 Jørgen Persen
- 9) ca. 1580-ca. 91 Madts Erichsen.

} altså delvis samtidig.

Formentlig den samme som i 1575 er byskriver.

- 10) 1591-1602 (?) Michel Nielsen.
- 11) 1603-ca. 1618 Niels Andersen.
- 12) ca. 1619-23 Peder Knap. Muligvis den tidligere byskriver.
- 13) 1623-ca. 36 Rasmus Jensen Vilstrup.
- 14) ca. 1636-43 Michel Sørensen Burgård.
- 15) ca. 1643-44 Niels Christensen Kremer.
- 16) 1644-ca. 50 Anders Pedersen. Død før 19. juni 1650.

- 17) ca. 1650-68 el. 69 Peder Pedersen Trøy.
- 18) 1669-82 Johan Velou.

Ved kgl. forordning af 28. januar og 2. marts 1682 ophævedes borgmester og råd - i en række af landets mindre købstæder - bl.a. i Grenå. Byfogeden overtog borgmesterembedets funktioner og blev ene mand byens magistrat, senere dog i visse forhold suppleret med byskriveren. (Se heri side 763).

Eligerede borgere som rådgivende institution for byfogeden i kommunale anliggender indførtes i Grenå 5. januar 1779 og ophævedes ved kommunalordningen af 24. oktober 1837.

Derefter valgtes 10. august 1838 en borgerrepræsentation på 6 medlemmer, som selv valgte formand ud af sin midte. Denne formand udgjorde i forbindelse med den kgl. udnævnte byfoged byens magistrat.

Borgerrepræsentationens valgte formænd fra 10. august 1838

- 19) 1838-40 Læge Fr. Hansen.
- 20) 1841-42 Købmand H. Hartvigson.
- 21) 1843-47 købmand Ove Broch Kruse.
- 22) 1848-51 Købmand J. C. Emborg.
- 23) 1852-68 Købmand, Vicekonsul N. L. Kock.
Købstadkommunalloven af 26. maj 1868 indførte kgl. udnævnte borgmestre, idet byfogeden fra 1. januar 1869 blev født formand for byrådet og fik navnet borgmester.

Kgl. udnævnte borgmestre fra 1. januar 1869.

- 24) 1869-76 Claus Gottlieb Nyeborg.
- 25) 1876-83 Christopher Krabbe.
- 26) 1883-95 Knud A. L. Brendstrup.
- 27) 1895-1912 (†) Carl Ewald Rothe.
- 28) 1913-1930 Johs. Vogelius.

I Henhold til Retsplejeloven af 11. April 1916 indførtes atter fra 1. April 1919 folkevalgte Borgmestre, som fik den fulde Ledelse af Kom m unens og Byrådets Anliggender og dermed Navn af Borgmester.

Folkevalgte Borgmestre fra 1919.

- 29) Sagfører A. Andersen valgt 17. marts 1919.
Frasagde sig få dage efter af helbredshensyn hvervet uden at være trådt i funktion.
- 30) 1. april 1919-1. okt. 26 bankdirektør N. Booke (død 20. oktober 26).

- 31) 1. oktober 1926-25. marts 36 (†) arkitekt M. C. Thoft.
- 32) 1. april 1936-31. marts 37 farvehandler Jens Udsen.
- 33) 1. april 1937-31. marts 46 lærer N. S. Pallesen.
- 34) 1. april 1946- kommunekasserer Aksel H. Hansen.

Eligerede borgere

var en - rådgivende - institution, en slags forløber for borgerrepræsentation og byråd. Den opstod rundt i købstæderne i årene mellem 1770 og 80 og oprettedes i Grenå 5. januar 1779 på forslag af byfoged N. E. Behr. Den bestod oprindeligt af 4 medlemmer, men antallet gik senere ned til 3 og endte med 2. Valget var på livstid - ligesom i sin tid rådmændene - og ansås for en meget stor ære.

På grund af meget mangelfuld førelse af rådstueprotokollen på dette område er rækken sikkert ikke udtømmende.

- Købmand Jens Chr. Juul valgt 5. januar 1779.
- Købmand Søren Rasmussen Mau valgt 5. januar 1779, død 1790.
- Snedker Hendrik From valgt 5. januar 1779.
- Tømrer Søren Thomasen valgt 5. januar 1779.
- Fra 1779 til 1795 er der intet som helst tilført rådstueprotokollen om de eligerede mænd eller deres virksomhed.
- I 1795 nævnes:
- Farver og Kirkevæрге J. L. Struch, død 1797,
- Købmand C. Herbst,
- Fattigforstander Jens Kildahl, afg. 1798 og tømrer Søren Thomasen.
- I 1797 nævnes bogbinder og kirkevæрге Chr. Ramshard, død 1804.
- 1. april 1798 nævnes købmand Hans Broge, afgår p.g.a. svaghed 1816.
- 9. august 1804 købmand Amdi Kruse, udnævnt i stedet for Ramshard, død 1830.
- 28. marts 1816 købmand Rasmus Bang, udn. i Hans Broges sted, afgår 1829 p.g.a. svaghed.
- 10. februar 1829 valgtes købmand A. Schoubye, går 1838 over som Borgerrepræsentant.
- 4. januar 1831 købmand Niels Arentzen, død 1834.
- 17. marts 1834 købmand Johan Hansen, havde allerede 1821-28 (?) været elig. borger, går 1838 over som borgerrepræsentant.

Byrådsmedlemmer

samt medlemmer af borgerrepræsentation og kommunalbestyrelse Grenå.

NB. Borgerrepræsentationen eksisterede 1838-60. Kommunalbestyrelsen 1860-68. Byrådet fra 1. januar 1869.

- Købmand Anders Schoubye 10. april 38-13. november 38 (†), (Eligeret borger fra 10. februar 1829).
- Købmand Johan Hansen 10. april 38-31. december 39, (Eligeret borger fra 17. marts 1834).
- Læge Frederik Hansen 10. april 31-31. december 40. (Formand 38-40).
- Sadelmager P. A. Sørensen 10. april 38-3. december 42.
- Snedkermester S. Schou 10. 38-31. december 39.
- Købmand O. B. Kruse 10. april 38-31. marts 47. (Formand 43-47).
- Guldsmed Ulrich Bræmer 10. januar 39-31. december 44.
- Købmand J. A. Møller 4. januar 40-31. december 51.
- Skomagern. D. A. Ostermann 4. januar 40-31. december 49 samt 4. januar 1855-31. december 60.
- Købmand H. Hartvigson 4. januar 41-juni 44. (Formand 41-42).
- Tømrermester Chr. Michelsen 5. januar 43-31. december 48.
- Købmand J. Chr. Secher 12. juni 44-31. december 46.
- Drejermester Johs. Jørgensen 4. januar 45-31. december 50.
- Købmand J. C. Emborg 7. januar 47-3. juli 57 (†). (Formand 48-51).
- Kobbersmed J. C. Christensen 5. januar 48-31. december 60.
- Garver A. M. Nørgård 3. januar 49-31. december 54.
- Sadelmager M. C. Henrichsen 3. januar 50-31. december 56 samt 1. april 64-6. august 67 (†).
- Smed Jørgen Hougård 3. januar 51-31. december 56.
- Købmand, vicekonsul N. L. Kock 3. januar 52-31. december 75. (Formand. 52-68).
- Købmand G. M. Jensen 8. januar 53-31. december 58.
- Snedkermester S. N. Juul 8. januar 56-31. december 60.
- Malermester H. C. Wessing 5. januar 57-31. december 69.
- Købmand C. F. Lund 5. januar 59-31. december 60.

Ved Kommunalloven af 31. marts 1860 forandrede valgmanen, så at der fremtidig hvert 3dje år valgtes 4 medlemmer af den alm. Vælgerklasse og hvert 3dje år 3 medlemmer af de højstbeskattede vælgere.

- Forvalter H. Bruhn 3. januar 61-31. december 63.
- Farver J. F. Quist 3. januar 61-31. december 63.
- Prokurator L. J. Lunøe 4. januar 61-31. december 72.
- Bagermester H. H. Hartmann (?) 8. januar 1853 og 4. januar 61-31. december 66.
- Købmand, brandinspektør R. W. Starck 4. januar 61-6. januar 80.
- Skræddermester J. A. Lyngbye 4. januar 64-15. januar 91.
- Købmand R. M. Harboe 9. januar 67-2. september 67.

Købmand P. Jensen 2. september 67-31. december 72 og 3. januar 76-31. december 81 og endelig 2. januar 85-26. oktober 85 (bortrejst).
Skomagermester Carl F. Ostermann 2. september 67-8. august 82 (†).
Købmand Carl Nobel 3. januar 70-31. december 81.
Apoteker F. Hoffmeyer 6. jan. 73-16. juli 85 og 2. jan. 91-19. dec. 95.
Skoleinspektør H. Reventlow 16. januar 73-31. december 78 og 4. januar 82-31. december 93.

Fra 1876 forhøjedes medlemstallet til 9. (5 af den alm. vælgerklasse og 4 af de højstbeskattede). Valgene fandt altid sted i første uge af januar.

Garver Carl E. Petersen 3. januar 76-31. december 81.
Prokurator Th. Lütken 9. juni 76-31. december 90.
Toldforvalter Wismer 8. januar 79-31. december 84.
Kulhandler N. Bach 6. januar 80-31. december 84.
Købmand A. Sørensen 4. januar 82-31. december 93.
Snedkermester J. P. L. Friis 4. januar 82-31. december 87.
Lærer N. S. Munch 8. januar 82-31. december 87.
Prokurator G. Neess 2. januar 85-30. marts 00 (†).
Købmand, senere kærner R. B. Kruse 26. oktober 85-10. januar 89.
Brygger V. Krogh 26. oktober 85-31. december 90.
Vejassistent Wiinholt 2. januar 88-31. december 93.
Slagterm. F. Krogh 2. januar 88-19. marts 96.
Købmand Johs. Jørgensen 12. februar-31. december 96.
Hotelejer C. Knudsen 2. januar 91-23. november 03 (†).
Redaktør C. V. Færch 23. februar 91-31. december 98.
Kordegner Fr. Petersen 2. februar 94-31. december 09.
Avlsbruger P. Mikkelsen 2. januar 94-31. december 05.
Tømmerm. A. Bilde 2. januar 94-31. december 2 99 og 12. marts 09-31. december 13.
Købmand Edv. Hansen 16. januar 96-31. marts 09.
Skomagerm. Carl v. Seelen 29. april 96-31. december 05.
Fabrikant H. P. Rosenvinge 5. januar 97-3. november 04.
Købmand Jens Jensen 10. januar 99-31. december 2 99 og 16. januar 06-31. december 17.
Kulhandler Karl Petersen 2. januar 00-31. december 05 og 12. marts 09-15. oktober 18.
Skomagerm. V. Svenstrup 2. januar 00-31. december 05 og 12. marts 09-31. marts 13.
Bankdirektør N. Bonke 14. maj 00-31. august 09 og Borgmester 28. marts 1919-1. oktober 26.
Dyrlæge M. Dyekjær 23. december 03-31. marts 09.
Apoteker Th. Thomsen 9. december 04-31. marts 09.

Sadelmager C. Petersen 16. januar 06-31. marts 09.
Avlsbruger P. Pedersen Damgård 16. januar 06-31. marts 21.
Væver J. P. Andersen 16. januar 06-31. marts 09.

Forholdstalsvalgmåden med valg hvert 4. år indførtes fra 1. april 1909. Hele byrådet var herefter på valg hver gang.

Købmand G. Reventlow 12. marts 09-1. oktober 12.
Redaktør N. P. Josiassen 12. marts 09-31. december 39.
Snedkersvend S. Madsen 12. marts 09-16. juli 12.
Kgl. vejer og måler S. M. Meldgård 29. januar 12-31. marts 13 og 28. januar 24-31. marts 25 og 23. maj 27-5. marts 29.
Malerm., senere farvehandler Jens Udsen 12. marts 09-31. marts 37.
Borgmester 1. april 1936-31. marts 37.

Fra 1. april 1913 forhøjedes medlemstallet fra 9 til 11.

Urmager P. Sørensen 1. oktober 12-22. september 19.
Købmand N. Meldgård Nielsen 13. marts 13-31. marts 17.
Former, senere kontorbestyrer H. Rasmussen 13. marts 13-10. maj 27 (†)
Kirkebetjent M. Sørensen 13. marts 13-31. marts 17 og 1. oktober 26-31. marts 33.
Uddeler A. P. Kirk, Havnen, 13. marts 13-31. marts 21.
Fru Eline Hansen 13. marts 13-20. april 15.
Frk. Inger Lassen 20. april 15-31. marts 17.
Fru Caroline Thomsen 9. marts 17-12. juli 20.
Maskinsnedker A. M. Jensen 9. marts 17-31. marts 21 (bortrejst).
Sagfører Fr. Viale 9. marts 17-18. februar 18.
Fru Thyra Dyekjær 9. marts 17-31. marts 37.
Købmand A. Nielsen 18. december 18-18. december 22.
Fabrikant Ant. Jensen 15. oktober 18-31. marts 21 og 18. december 22-31. marts 25.
Overassistent L. A. Andersen 22. september 19-31. marts 21.

Fra 1. april 1921 forhøjedes medlemstallet fra 11(12) til 13.

Lærl. J. Kahr 15. marts 21-20. januar 22 (bortrejst).
Fiskeeksportør Bruun Rønn 15. marts 21-31. marts 25.
Snedkersvend A. P. Christensen 12. juli 20-31. marts 25.
Forretter J. Alby 15. marts 21-24. august 22 og 10. marts 25-5. maj 43.
Forretter Z. Børgesen 15. marts 21-
Stagterm. M. Nielsen 15. marts 21-31. marts 41 og 5. maj 43-46
Arkitekt M. C. Thoft 15. marts 21-25. marts 36 (†). Borgmester 1. oktober 26-25. marts 36 (†).

Lærer H. Koefoed 10. marts 25-31. marts 29.
 Togbetjent E. Petersen 24. august 22-10. december 23 (bortrejst).
 Direktør J. Hammelev 10. marts 25- 27. marts 29.
 Købmand E. Holch 30. januar 22-12. september 27
 Fiskeeksportør Ant. Pinnerup 10. marts 27-31. marts 29.
 Overpostbud Carl Jensen 5. marts 29-31. marts 37.
 Forretter Viggo Nielsen 5. marts 29-14. april 30.
 Lærer N. S. Pallesen 26. september 27-. Borgmester 1. april 37-31.
 marts 46.
 Bankdirektør N: C. Bisgård 5. marts 29-31. marts 37 og 12. marts 46-
 Købmand Otto Brændstrup 27. maj 29-31. marts 33.
 Blikkenslager, senere kontorbestyrer J. Johansen 14. april 30-31. marts
 37.
 Arbejdsmand Chr. Kjærgård 7. marts 33-31. marts 37 og 15. august
 40-5. maj 43.
 Dommerfuldm. J. Jensen 7. marts 33-25. februar 35 (bortrejst).
 Grosserer N. C. Kjølhede 25. februar 35-31. marts 37.
 Murerm. R. Henriksen 9. marts 37-
 Kommunekasserer Aksel H. Hansen 9. marts 37-12. august 40 og 11.
 marts 41- . Borgmester 1. april 46-
 Telefonmontør J. Sørensen 9. marts 37-31. marts 41 og 1. november 47-
 Væver Aug. Nitschke 1. januar 40-31. marts 41.
 Politimester A. P. Andersen 9. marts 37-31. marts 41 og 5. maj 43-31.
 marts 46.
 Malerm. Oskar Larsen 1. april 36-31. marts 41.
 Købmand D. Sandberg 9. marts 37-41 og 12. marts 46-
 Sparekassedirektør Ad. Neergård 9. marts 37-31. marts 46.
 Snedkerm. S. Bendixen 9. marts 37-

Ved indlemmelsesvalget 11. marts 1941 udvidedes antallet fra 13 til 15 medlemmer.

Slagteriarbejder K. Kjeldsen 11. marts 41-31. marts 46.
 Montør Alfred Rasmussen 11. marts 41-31. marts 46.
 Fiskeeksportør N. C. Nielsen 11. marts 41-31. marts 46.
 Gartner Vald. Jensen 11. marts 41-
 Fisker Palle Sørensen 11. marts 41-5. maj 43.
 Lærerinde fru Nanna Eldrup 11. marts 41-31. marts 46.
 Lærer M. Vester 5. maj 43-
 Kontorbestyrer Anker Jensen 5. maj 43-1. november 47 (bortrejst).
 Skipper Holberg Andersen 12. marts 46-
 Fru Uth-Jensen 12. marts 46-
 Kontorassistent, nu redaktør Rudolf Christiansen 12. marts 46-

Driftsassistent J. A. Udsen 12. marts 46-
 Forretter Herluf Nielsen 12. marts 46-

Kæmnere

Kong Chr. V.s Danske Lov af 15. april 1683 bestemte, at borgmester og råd - senere den årlige borgerforsamling - den 2. januar hvert år skulde udvælge »en af de fornemste Borgere til i dette År at være Byens Kæmner - eller flere om fornødent gøres«.

Her i Grenå var det skik at vælge to, nemlig en kæmner og en »Medhjælper«. Valget gjaldt altid kun for ét år, og genvalg fandt ikke Sted. Kæmneren valgtes som regel mellem købmænd eller skippere, som havde nogen forstand på at føre et regnskab. »Medhjælperen«, som nærmest havde de løbende forretninger, var altid en håndværker. Det faldt praktisk talt aldrig i nogens lod at blive kæmner to gange i sit liv.

Som betaling for arbejdet modtog kæmneren 1 rdl. om året af kommunekassen »for sin Umage«.

I 1787 ses det for første gang, at en kæmner, Jørgen Madsen Glarmester, ”med eget Samtykke” vælges til kæmner 2 år i træk. Det samme skete derefter jævnligt i de følgende år. Fra omkring ved år 1800 tog kæmneren som regel mod valg flere år i træk. Samtidig (fra år 1802) faldt »Medhjælperbestillingen« bort.

I følge sagens natur har en liste over de stadig skiftende kæmnere, der kun fungerede át år, ingen større interesse. Her følger derfor kun en fortegnelse over kæmnere efter År 1800.

- 1) 1800-01 Købmand Lars Kruse.
- 2) 1802 Farver Johan Thomsen.
- 3) 1803-06 Købmand og borgerkaptajn Thomas Broch.
- 4) 1807- 16 Købmand og borgerkaptajn Rasmus Bang. Fratrådte 28. marts 1816, da han valgtes til »Eligeret Borger«.
- 5) 1817-21 Agent og købmand Rasmus Møller. Fratrådte p.g. a. svigtende helbred.

Ved den årlige borgerforsamling i januar 1822 »fremrådte Købmand Søren Schmidt og tilbød at ville påtage sig at være Byens Kæmner foreløbig i 2 År, når han for hans Arbejde i denne Forretning måtte tilstås en årlig Godtgørelse af Byens Kasse på 25 Rdl. Sølv«. »Byfogeden bemærkede, at kun ovennævnte Schmidt og slet ingen anden Subjecter findes her i Byen, som kunne vælges at anbetros Kæmnervæsenet«. Borgerforsamlingen vedtog på grundlag af denne erklæring at antage købmand Schmidt som kæmner. Altså:

- 6) 1822-39 Købmand, senere postmester og kirkeværges Søren Schmidt. I henhold til amtets resolution af 20. februar 1829 ansattes Schmidt for dette tidsrum som fast kæmner med en løn på 25 rdl.

sedler af kærnerkassen.

- 7) 1840-46 (†) Købmand, boghandler P. C. Lund.
- 8) 1847-55 (†) Købmand Jens Bang Møller.
- 9) 1855-60 Prokurator C. C. Hanson. Opgav kærnerbestillingen, da han indvalgte i ligningskommissionen.
- 10) 1861-79 Fuldmægtig ex. jur. Peter Severin Møller, kammerråd. (Broder til nr. 8).
- 11) 1880-88 (†) Købmand, Brandinspektør R. W. Starck.
- 12) 1888-1914 Købmand R. B. Kruse. I 1898 afhændede Kruse sin købmandsforretning, men beholdt kærneriet.
- 13) 1915-31. marts 32 Chr. Karmark, der tidligere havde været bogholder. Der indrettedes nu for første gang kærnerkontor i et offentligt lokale, først i den gamle realskole på Lillegade, derefter fra 1923 i den tidligere politistation på Mogensgade. Hidtil havde kærnerne benyttet et kontor i deres private bolig.
- 14) 1. april 1932-1. april 44 F. C. Friedrichsen, tidligere kærnerassistent i Sønderborg.
- 15) 1. april 1944- Henry Eldrup, tidligere kommunebogholder i Grenå.

Præster

Grenå og Gammel Sogn

I den katolske tid var der 2 kirker i Grenå: »Gammel Kirke« ved Bavnhøj-bakkens Fod og »St. Gertruds Kirke« på Torvet. Hver havde sin selvstændige sognepræst.

Af præster før Reformationen kendes kun navn på ganske enkelte, og kun om én af dem ved man, til hvilken af de to kirker, han var kaldet. Det er Laurids Svendsen, om hvem det udtrykkelig bemærkes, at han kaldedes til »Beate Gertrudis in Grindou«, altså til St. Gertruds Kirke.

- 1) Andreas, »sacerdos in Grindoug« [d.v.s. præst i Grenå] omtales i 1328.
- 2) Erpo de Coppele [d.v.s. Erpo Koppel] nævnes 1386 og 1388.
- 3) Laurentius Suenonis [Laurids Svendsen] nævnes 27. oktober 1426 som præst ved St. Gertruds Kirke.
- 4) Jochum Knudsen forflyttedes i 1523.
- 5) Jens Jespersen, der »resignerede« i 1531, var vistnok den sidste katolske præst i Grenå.

Reformationen

indførtes officielt i Danmark i 1536. Men det er muligt, at efterfølgeren, Jens Skjøtt, der allerede tidligere havde været præst og åbenbart har haft reformatoriske tilbøjeligheder, allerede ved hans afgang er blevet kaldet.

Sognepræster

efter Reformationen

- 1) Jens [Olufsen] Skjøtt ca. 1332(?) - 1558 (†) har altså rimeligvis været den første lutherske præst i Grenå. Han kaldides udtrykkelig til »Grynduu kircke och gamble kirche«. Ved hans død nedlagdes Gammel Kirke, og hans efterfølgere kaldedes alene til Grenå Kirke.
- 2) 1558(?) - Hr. Christen, død ca. 1568.
- 3) 1570-75 (?) Søren Jensen Skjøtt (vist nok søn af nr. 1).
- 4) - ? - Peder Nordbagge.
- 5) 1575-ca. 1619 (†) Terkel Pedersen (død før 7. april 1619).
- 6) 1620-36 (†) Laurits Hansen Olderup. Provst 1623.
- 7) 1636-50 (†) Sejer Rasmussen.
- 8) 1650-73 (†) Jørgen Sørensen Bagge. Rektor her fra 1638 og Kapellan fra 1642.
- 9) [1666]-74 (†) Niels Jensen Jersløs el. Jerslev. »Successor« for den svagelige forgænger indtil 1673. Altså selv kun Sognepr. 1 år.
- 10) 1674-86 Gert eller Gerhard Mathiesen Wineke. - NB. Wineke indrettede den ældste Grenå Kirkebog. Hans præstegård på Torvet brændte 1683.
- 11) 1686-1729 (†) Ove Christensen Broch res. kapellan her 1672-86. Provst 1702.
- 12) 1729-43 (†) Poul Winther.
- 13) 1743-[60]-77 Johan Lauritsen Risom. Havde p.g.a. svagelighed »Successor« fra 1760-77.
- 14) [15/2 1760-77 (†)] Jørgen Buch Jørgensen Steenstrup. Risoms svigersøn og kaldet som hans »Successor«. Han fungerede som sognepræst for svigerfaderen, men blev faktisk aldrig selv sognepræst. Da han døde, søgte Risom sin afsked.
- 15) 1777-84 (†) Johan Henrich Melchior. Res. Kapellan her 1765-77.
- 16) 1784-96 Peter Hansen Brøchner. Provst 1791.
- 17) 1796-1827 (†) Andreas Peter Krøyer.
- 18) 1827-46 (†) Christian Fugl. Tidligere amtsprovst.
- 19) 1846-57 Frederik Chr. Bloch. Folketingsmand for Grenå-Kredsen 1855-58.
- 20) 1857-77 Carl Ulrich Dantzer. Kateket her 1851-57.
- 21) 1877-95 Carl Hugo Jacobi. Derefter stiftsprovst i Ålborg.
- 22) 1896-1914 Jacob Alfred Nicolai Nørregård. Provst 10. februar 1900.
- 23) 1915-30 Jens Jørgen Alfred Frantzen.
- 24) 1930- Hans Karl Hein. Provst 16. juni 1936.

Sognekapellaner

oprindelig, indtil 1666 tillige rektorer.

- 1) Jens Munck omtales 1576 og 1579.
- 2) Niels Sørensen Bunde omtales 1584 og 1602.
(?) Niels Villadsen nævnes i 1600 som »Successor«, men det er tvivlsomt, om han virkelig har tiltrådt embedet. (J. R.)
- 3) Rasmus Mikkelsen [Nielsen?]. Kaldet 1603, død før 1632. (?) Søren Jensen Soding (»Severinus Joannis Soding«).
(?) Søren Mortensen.
(?) Hans Sørensen Vinther.
- 4) Jens Hansen Trige. Rejste herfra 1635.
- 5) 1636-42 Matthias Olsen Storm.
- 6) 1642-50 Jørgen Sørensen Bagge.
- 7) 1650-59 (†) Oluf Pedersen (»Olaus Petræus«).
- 8) 1659-66 Rasmus Michelsen Råballe. Rectoratet og kapellaniet adskiltes i 1666. Fra den tid og til sin død i 1699 var R. udelukkende rektor.
- 9) 1666-73 Niels Jensen Jersløs. Tillige succederende sognepræst.
- 10) 1673-86 Ove Christensen Broch. Derefter sognepræst s. St.
- 11) 1686-95 Jens Christensen Broch. Broder til foreg.
- 12) 1695-1705 (†) Christen Pedersen Zeuten.
- 13) 1706-39 Søren Bagge.
- 14) 1740-43 Bernt Qvist.
- 15) 1743-49 (†) Laurits Hvid.
- 16) 1750-51 Søren Ågård Jensen Paludan.
- 17) 1751-65 Søren Graversen Thorbull.
- 18) 1765-77 Johan Henrik Melchior. Senere sognepr. s. St.
- 19) 1778-86 Christopher Tikjøb.
- 20) 1786-92 Jens (?) Kirkeby.
- 21) 1792-96 Peter Petersen Geltzer.
- 22) 1796-97 Otto Christopher Nielsen Behr.
- 23) 1797-1803 Henrik Hans Nicolai Hår.
- 24) 1803-03 Børge Pontoppidan. Afsat. Embedet nedlagt efter kgl. recr.

Ordinerede medhjælpere fra 1918

senere res. kapellaner fra 1927

- 25) 1918-20 Svend Rehling. Ord. medhjælper.
- 26) 1921-23 Ove Nielsen.
- 27) 1923-30 Edvard Pedersen. Res. kapellan fra 1927.
- 28) 22. august 1930-1. december 30 Hans Karl Hein. Derefter sognepræst s. st.
- 29) 1931- August Nathaniel Weilbach Holm.

Organister

Grenå Kirkes ældste orgel skænkedes af kirkeinspektionen d.v.s. byfoged Blichfeldt og sognepræsten Ove Broch.

- 1) 1694-1732 Friderich Storm.
- 2) 1732-52 Søren Fisker. Tillige skoleholder.
- 3) 1752-71 Hans Jørgen Schiøtt. Tillige urmager.
- 4) 1771-85 Otto Haderup. Tillige fuldmægtig hos konsumtionsforpagteren.
- 5) 1786-91 Georg Frederik Remte. Tillige bedemand, klokker og graver.
- 6) 1791-1858 Jacob Jørgensen Møller. Do.
- 7) 1858-74 Jørgen Møller. Do. samt musiklærer. Søn af foreg.
- 8) 1874-1907 Ivar Peter Bentzen. Klokker og graver. Tillige musiklærer.
- 9) 1907-15 Gerda Nørregård. Do.
- 10) 1915-16 Agathe Emilie Viberg. Do.
- 11) 1916-21 Theodora Stræde Pedersen. Do.
- 12) 1922- Agnes Schmidt. Do.

Kordegne

Kordegneens embede var efter Reformationen knyttet sammen med embedet som rektor ved Latinskolen. Fra denne skoles ophævelse (1. januar 1740) forenedes det med embedet som dansk skoleholder.

Fra 1818 knyttedes kordegneembedet til embedet som andenlærer ved Grenå skole, hvorved det blev til 1916. (I tiden 1825-42 dog sammen med førstelærerembedet.

- 1) 1740-55 Johannes Hygom.
- 2) 1755-1810 (†) Matthias Borup.
- 3) 1811-42 (†) Christian Bloch.
- 4) 1842-81 Rasmus Johannsen.
- 5) 1881-1917 Frands Petersen.

Derefter var mbedet knyttet til det i 1917 oprettede kapellani indtil 1. januar 1943, da embederne adskiltes, og der ansattes en selvstændig kordegn.

- 6) 1943- Viggo Nielsen.

Skoleledere

Latinskolen i Grenå oprettedes ganske kort efter Reformationens indførelse og nævnes første gang 5. Maj 1555. Rectoratet forenedes - formedelst lønnens ringhed - ret snart mmed et nyoprettet embede som res. kapellan. Denne forening vedvarede indtil 1666. Fra den tid, og indtil Latinskolen ophævedes, fra og med 1. januar 1740, var de to embeder adskilt.

Rektortortegnelse

- 1) ? Hvem den første rektor var er tvivlsomt. Jeg anfører derfor intet navn.
- 2) 1574 og 79 omtales Jens [også kaldet Jacob] Munck.
- 3) 1584 og 1602 omtales Niels Bunde.
- 4) 1600 (?)-1605 (?) Niels Villadsen.
- 5) 1603- ? Rasmus Michelsen [Nielsen ?].
- 6) 1611- ? Severinus Joannis Soding.
- 7) 16..-1635 Jens [eller Hans] Hansen Trige.
- 8) - Søren Mortensen.
- 9) - Hans Sørensen Vinther.
- 10) 1636-38 (?) Matthias Olsen Storm.
- 11) 1638-50 Jørgen Sørensen Bagge. Han var derefter sognepræst til 73 (†).
- 12) 1650-59 (†) Oluf Pedersen.
- 13) 1659-99 (†) Rasmus Michelsen Råballe. I 1666 blev kapellaniet udskilt. Råballe beholdt rektoratet til sin død.
- 14) 1699-1700 (†) Jens Christensen Lønborg.
- 15) 1700-07 (†) Rasmus Sørensen Weggerslev.
- 16) 1707-32 Johan Kyndesen Schmidt.
- 17) 1732-39 Johannes Georg Plenge.

Med udgangen af 1739 var Latinskolens saga i Grenå forbi. - Rektor Plenge søgte og fik i 1740 præsteembede i Tjele Nørre Vinge sogne.

Skoleledere efter Latinskolens Ophævelse fra 1740-1948.

Skolelederne har haft en broget mangfoldighed af benævnelser i løbet af de to århundreder: »Kordegne og Leder af den fattige Christendomsskole«, »Dansk Skoleholder«, »Førstelærer«, »Kateket«, atter »Førstelærer«, atter »Kateket«, atter »Førstelærer«, »Skoleinspektør«, »Overlærer« og nu tilsidst atter »Skoleinspektør«.

Kordegne og Skoleholdere

- 1) 1740-55 Johannes Hygom.
- 2) 1755-1810 (†) Matthias Borup. I 1762 sluttedes »Den fattige Christendomsskole« og »Den danske Skole« sammen til én skole med Borup som skoleholder.

Første lærer og Kordegne

- 3) 1811-18 (†) Christian Bloch (se videre nr. 5).

Kateket og førstelærer

- 4) 1818-24 Hans Ingerslev.

Førstelærer og kordegne

- 5) 1824-42 (†) atter Christian Bloch, som fra 1818-24 havde været kordegne og andenlærer.

Kateket og førstelærer

- 6) 1843-51 Sigvardus Theodorus Decimus Flindt. Siden sognepræst på Askø.
- 7) 1851-57 Carl Ulrich Dantzer. Derpå sognepræst her.
- 8) 1857-68 Peter Carl Dyrhauge. Siden sognepræst i Gjerrild.
- 9) 1869-73 Harald Ludvig Petersen. Siden sognepræst i Tiset.

Førstelærer. Fra 1887 skoleinspektør

- 10) 1874-97 (†) Helanius Conrad Reventlow.

Overlærer og skoleinspektør

- 11) 1897-1928 Jens Pedersen Juul.
- 12) 1929-41 Johs. Johansen. Siden skoleinspektør i Frederikssund.
- 13) 1942-47 Karl J. Vind. Fra 1946 skoleinspektør. 1947 stadsskoleinspektør i Roskilde.

Embedslæger

(Se nærmere heri side 621 o.flg.)

- 1) Ca. 1744-69 (†) Chirurgus Friderich Wulf.
- 2) Ca. 1769-1817 (†) Hans Wulff. Fra 1777 districtschirurgus i Grenå m.m.
- 3) 1817-37 Andreas Severin Wellerop, districtschirurgus i Grenå m.m.
- 4) 1837-56 Christian Rasmus Arendrup, distriktslæge.
- 5) 1857-80 Schach August Steenberg, distriktslæge.
- 6) 1880-97 (†) Magnus Chr. Lund Poulsen, distriktslæge.
- 7) 1898-1900 (†) Marcus Chr. Vilhelm Michelsen, distriktslæge.
- 8) 1901-15 Ove Malling Giersing, distriktslæge.
- 9) 1915-23 Holger Trautner, kredslæge.
- 10) 1923-25 Sven Lykke Henrichsen, kredslæge.
- 11) 1925- Henry Pricke, kredslæge.

Apotekere

Grenå første apotek oprettedes ved kgl. privilegium af 18. december 1744 og lå på Torvet, på den grund hvor nu Rådhuset ligger.

- 1) 1744-50 August Ludvig Steube. Han måtte forlade byen på grund af gæld og fik derefter sit privilegium overført til Århus; hvor han gik fallit. Døde i København som »forhenværende Feltapoteker«.

- Efter 5 års forløb udstededes nyt privilegium til:
- 2) 1755-1800 (†) Herman Ponich Alberg. Apoteket indrettedes på Søndergade (nuv. nr. 5).
 - 3) 1800 (†) Svend Henrik Alberg. Søn af foregående, men han var praktisk talt aldrig selv apoteker, eftersom han en måned efter faderens død solgte apoteket.
 - 4) 1800-34 (†) Christian Anton Dahl. Han flyttede (ca. 1804) apoteket til Torvet (hvor nu købmand Vogels hus). Efter hans død drev enken apoteket indtil 9. marts 1839, da hun overdrog det til sønnen.
 - 5) 1839-67 Christian Fischer Dahl. Søn af foregående.
 - 6) 1867-1902 Niels Frederik Vilhelm Elin Hoffmeyer. Han solgte det gamle apotek på Torvet og opførte bygningen på Østergade, hvortil apoteket flyttedes i 1899.
 - 7) 1902-17 Thomas Thomsen.
 - 8) 1917-20 Jørgen Ludvig Hansen (se nr. 10).
 - 9) 1920-31 Carl Gustav Adolf Rasmussen.
 - 10) 1932-39 (†) atter Jørgen Ludvig Hansen. Som følge af apotekerloven blev privilegiet 1. februar 1936 overtaget af staten imod en afløsningssum på 295.000 kr.
 - 11) 1939- Hugo Hjelm Hansen. Søn af foregående.

Stationsforstandere

ved statsbanestationen.

Banen Grenå-Randers åbnedes 24. august 1876. Sidebanen Ryom-Århus 1. december 1877. Staten overtog ved lov af 18. februar 1881 »den østjydske Bane« på grund af økonomiske vanskeligheder.

- 1) 1876-94 (†) Viggo C. Skovby.
- 2) 1894-1901 C. T. Juel.
- 3) 1901-15 F. C. Thomsen.
- 4) 1915-28 H. J. Glandt.
- 5) 1928-32 E. M. Eriksen.
- 6) 1932-40 V. L. J. Tvede.
- 7) 1940- H. P. Ahrensbach.

Grenå-Gjerrildbanen

(Banen åbnedes 26. juni 1917.

- 1) 1917- Chr. Erichsen.

Postmestre.

- 1751-72 (†) Thomas Jacobsen Boserup. Byfoged og postmester i Ebeltoft og tillige postmester i Grenå.
1772-1802 Niels Erich Behr. Fra 1757 til 1802 tillige byfoged i Grenå.

- 1802-37 Jacob Ågård, som ligeledes også var byfoged i Grenå, men som lod postmesterembedet besørge af en konstitueret fuldmægtig, der i almindelighed tituleredes postmester.
1837-51 Søren Jacobsen Schmidt. Hsn var til en begyndelse samtidig købmand og kæmner, men fra ca. 1840 udelukkende postmester.
1852-77 Jørgen Laurits Skjerbek. Indtil 1876 havde postmestrene haft postkontor i et par værelser i deres respektive private boliger. Med banens åbning flyttedes postkontoret til lokaler i banegårdsbygningens østre gavl.
1877-1908 Peter Blechingberg. Selvstændig bygning opført 1909.
1909-26 C. J. Thrane Larsen.
1926-39 H. G. v. Lillienkjold.
1939-P. Sørensen.

Toldembedsmænd

i Grenå fra de ældste tider ind til vore dage.

Fra de ældste tider, hvorom oplysninger foreligger i de lokale arkiver, synes forholdet at have været dette, at der i Grenå har været en overordnet toldembedsmand, som benævntes »Tolder«. Fra 14. marts 1567 findes således en kgl. befaling til »Tolderen i Grenå Søffren Villumsen« om at opkræve cice af det indført tysk øl. Senere ses det at »den Kgl. Byfoged« til lige har været tolder og cicemester. I 1588 nævnes Jens Søffrensen som sådan.²⁾ På den Tid var det i Grenå ligesom i mange andre danske købstæder to byfogder samtidig, hvoraf den ene benævntes kgl. byfoged og nærmest var statens repræsentant over for borgerskabet. Fra omkring år 1660 synes embedet som tolder atter at have været et selvstændigt hverv, og fra tiden op til år 1700 kendes navn på tre toldere efter hinanden her i Byen.

I samme tidsrum opstod en ny toldembedsmand nemlig toldkontrolløren. Af disse har tolderen været den øverste.

Tolderne gik fra ca. 1780 over til at benævnes toldinspektører, og kontrollørerne gik fra ca. 1791 over til at være toldkasserere. Endelig forenedes begge embederne fra ca. 1851 til ét under navn af toldforvaltere.

Forholdet har altså været følgende:

- A. Toldere indtil 1780.
- B. Toldinspektører ca. 1780-1851.
- C. Toldkontrollører indtil ca. 1791.
- D. Toldkasserere 1791-1851.
- E. Toldforvaltere fra 1851.

Om konsumtions- og accisevsen samt om toldvæsen i almindelighed findes en fremstilling heri. Men nogen personalhistorisk skildring af toldetatens mænd i Grenå er ikke givet der i modsætning til, hvad tilfældet er for de øvrige embedsmænds vedkommende.

For at bøde derpå suppleres listen derfor for toldvæsenets vedkommen-

de med nogle personal historiske oplysninger.

A. Toldere

14. marts 1567 nævnes Søffren Villumsen.

I 1588 nævnes »den Kgl. Byfoged« Jens Søffrensen tillige som tolder og cicemester.

Ca. 1660 nævnes Niels Hansen Kuermann. I 1682 klager »Lejerne« i Grenå til kongen over, »at Tolderen her i Byen plager os hårdelig hver Månedsdag med at gå Rejser til Års med sine Breve uden nogen Betaling derfor«. Det var »den forrige Tolder Niels Kuermann, som fik Borgmester Peder Trøy til at bevilge, at de fattige Lejere skulde gøre disse Rejser på egen Bekostning«.

I 1683. Niels Andersen, kgl. maysts. Tolder. Enkemand. Troloves 19. september 1683 med pigen Karen Andersdatter, men hun dør 8 dage før brylluppet.

Ca. 1692 Anders Poulsen. I juli 1693 anmoder tolddirektøren for hele riget, Kruuse i København, byfogeden i Grenå om snarest at kræve Anders Poulsen for foregående års toldindkomster og at true ham med arrest og afsættelse fra embedet, hvis betaling ikke sker straks.

Ca. 1706-25 (†) Jens Rasmussen [Fiil]. Han nævnes 19. juli 1706 og flere gange senere. Gift med Frederikke Badenhaupt.

1725-39 Mads Jensen Lysholt. Udnævnt 15. september 1725. Død 19. oktober 1739. Gift m. Mette Pedersdatter Bloch fra Mariager.

I de 14 år Mads Lysholt varetog toldembedet i Grenå nåede han at gøre sig så bemærket - nærmest berygtet - som næppe nogen anden toldembedsmand før eller siden. Om hans liv og levned se heri side 565-78.

1739-55 (†) Thor Nielsen. Fra 1. januar 1755 og en række år herefter bortforpagtedes tolden (i lighed med konsumtion og accise) til privatpersoner. Som følge deraf gik »Tolder Thor Nielsen over til at være Kongens Kontrolleur imod Toldforpagterne ved Grenå Toldsted«. ²⁾

1755-79 Knud Rafn Guldberg. Hans bestallingsbrev af 3. juni 55 lyder på ligesom forgængerens »at være Kongens Kontrolleur overfor Toldforpagterne ved Grenå Toldsted«. Da den 6 årige bortforpagtningsperiode var forbi i 1761, udnævntes Guldberg til »Tolder«. - Død 30. maj 1786. G. m. ²⁾ Karen Kopmann.

1779-91 Johan Christopher v. Brandis. Født 1732. G. m. Christiane Sophie Frentsel. Fra 1780-85 var Brandis til lige konsumtionsforvalter. I 1791 forfremmedes han til toldkasserer i Kolding. Ved hans fraflytning forandrede embedet, således at hans efterfølgere udnævntes til

B. Told- og konsumtions inspektører

1792-1807 (†) Cæsar Læsar Gade, løjtnant. Født 1748. Død 12. oktober 1807 (59 år gl.) »Meget pludseligt om Morgen«. G. m. Elisabeth Krogh.

1808-20 (†) Carl Hartmann Wilhelm Starck, kammerråd. Født 1758 i Sachsen-Gotha. 1798 told- og konsumtionsinsp. i Mariager. Do. i Grenå 1808. Fra 28. marts 08 kompagnichef ved 1. jydsk regiment. Efter krigens slutning atter toldinspektør i Grenå. »Død pludseligen 13. Oktober 1820«.

1821-35 (†) Frederik Wilhelm Starck, krigsråd. Ridder. Født 10. juni 1785, død 21. april 1835. Sekondløjtnant 1809. Premierløjtnant 1814. Told- og konsumtionsbetjent i København 1820. Told- og konsumtionsinspektør i Grenå 2. januar 1821. Gift 11. juli 1820 m. Dorothea Cathrine Bang.

1835-36 Christian Frederich v. Meyer, kaptajn, R. af D., begravet 2. december 36. G. m. Marie Friis.

1837-ca. 51 Jørgen Lauritzen Michaelsen, krigsassessor. Kom hertil fra Sylt 1. maj 1837. G. m. Ane B. Petersen.

C. Toldkontrollører (tillige toldbetjente)

1707(?) -34 (†) Peder Thomsen. Nævnes i tingbogen 20. februar 1709, begravet 1. juli 1734,

1737(?) -81 (†) Otto Fridrich Knoff. Nævnes i justitspr. første gang november. 1737. Død før 2. april 1781. Knoff var tillige kgl. vejer og måler og gav sig af med at kurere heste. (»Hestesnider«.) ¹⁾

1781-1802 Christian Asferg. Født ca. 1739. Død 31. juni 1806 (69 år gl.) Udn. 2. april 1781 til at være »Controlleur og Toldbetjent i Grenå«. - 16. april 1791 til desuden at være toldkasserer [idet han og hans kollega Nyegård vedblivende var kontrollører]. G. 23. februar 1791 m. jfr. Karen Sørensdatter Borum.

D. Toldkasserere (fra 1791)

1791-ca. 1802 Christian Asferg. Se foregående.

Ca. 1802-ca. 34 Friderich Hansen, begr. 4. april 1834. Hansen ejede og beboede en lang tid den såkaldte Perstrupgård i Dolmer. G. m. Ane Cathrine H.

1834-49 Henrik Ludvig Gether, født 11. juni 1807. Løjtnant, senere ritmester. R. af D. Toldkasserer i Grenå 2. august 1834. Udnævntes 15. juli 49 til toldkasserer i Randers, i hvilket embede han forblev til 1878. Gether var en af plantningssagens venner og medstifter af Grenå Lystanlæg. Gether har vistnok været den sidste toldkasserer i Grenå. Efterfølgeren Strandgård udnævntes som toldforvalter og har rimeligvis dermed forenet embedet som inspektør og kasserer.

E. Toldforvaltere

1851-75 Laurits Vilhelm Strandgård. Født 4. august 1804. Død 26. februar 91. Toldinspektør i Ebeltoft 3. december 36 (efter fra 1828 at have været konst. under forgængerens R. Polders alderdom). Toldforvalter i Grenå 30. maj 1851. Entl. 29. januar 75. Justitsråd. R. af D. Gift 1830 m. Sara Sofie

Leerbech fra Næsborg Præstegård. Hun død 8. april 66.

1875-84 Niels Jepsen Wismer. Født 30. august 1828. Død 12. marts 89. Toldassistent i Århus 24. december 64. - Toldforvalter i Grenå 30. april 75 - Do. i Fredericia 5. december 84. Død som sådan. - Medlem af Grenå Byråd 1879-84.

1885-1905 Carl Thoersen Feerup. Født 14. februar 1834. Toldoppebørselskontrollør på Læssø 25. januar 79 - Toldforvalter i Grenå 24. februar 85 - Afsk. 30. september 1905.

1905-17 Jens Hansen. Født 10. december 1848. Toldforvalter i Løgstør 8. juli 1901. Do. i Grenå 20. september 1905. Afsk. 31. juli 1917. Gift m. Eline Hansen. Hun var Medl. af Grenå Byråd 1913-15, som det første kvindelige byrådsmedlem.

1917-27 Jørgen Chr. Gamborg. Født 21. oktober 1877. Cand. polit. 1901. Assistent i Finansministeriet. 24. oktober 1908 ass. i Generaltolddir. Toldforvalter i Grenå fra 1. september 1917. - Toldforv. i Stege fra 1. juni 27. Afsk. fra 1. oktober 36.

1927-40 Peter Christianus Munch. Født 18. august 1870. Toldkontrollør i Padborg 23. maj 1921. Toldforv. i Grenå fra 1. juli 27. Afsk. fra 1. september 40.

1940- Valdemar Georg Nielsen. Født 5. marts 1889. Overass. i Frederikshavn 23. juni 1931. - Toldforvalter i Grenå fra 1. september 1940.

Anvendt litteratur og kilder

a. Indledende Bemærkninger.

Dette bind af Grenå Bys Historie er - ligesom de foregående - i ganske overvejende grad bygget på skrevne kilder, som ikke før har været offentliggjort.

Det er i første række:

- 1) Arkivalier, navnlig følgende: Grenå bys og Nørre Herreds justitsprotokoller, stævnings- og domsprotokoller, skøde og panteprotokoller, Grenå tingbøger, rådstuebøger, kirkebøger, præstekaldets arkiv, byarkivet, byens regnskabsprotokoller.

Af samtlige disse arkivalier opbevares alle de ældre årgange på Landsarkivet i Viborg.

Desuden er ofte anvendt et håndskrift »Dauw Annotationer«, som findes på Det kgl. Bibliotek i København.

- 2) Af trykte kilder er i udstrakt grad benyttet »Kancelliets Brevbøger 1551-1639« samt forgængeren »Danske Kancelliregistranter 1535-1550«, »Hübertz Aktstykker«, afhandlinger i Århus og Randers historiske årbøger, en stor mængde artikler og oplysninger i »Grenå Avis«, »Grenå Folketidende« og »Jyllandsposten« samt »Grenå kommunale vedtægter og forhandlinger« bd. 1-12 fra 1880 til 1946. Det er dog navnlig bd. 1. som indeholder uddrag eller fuld ordlyd af en lang række kommunale akstykker fra tiden både før og efter 1880.

- 3) Endelig er selvfølgelig anvendt en lang række andre trykte værker, dels de almindelige historiske håndbøger, dels bøger og tidsskriftartikler om en mængde specielle emner.

De under punkt 3 anførte værker er sat først i nedenstående fortegnelse. For oversigtens skyld er de ikke ordnet alfabetisk, men efter de afsnit, hvortil de i særlig grad er benyttet og forsynet med sidetallet for disse.

Dernæst følger en fortegnelse over de vigtigste af de benyttede arkivalier og over de hyppigst anvendte trykte værker med en liste over de brugte forkortelser.

Endelig følger så selve fortegnelsen over alle kilder og bevissteder forsynet med sidetallene sat med fede typer.

b. Fortegnelse over anvendt litteratur. (side 1-15)

- Edmond Andersen: Danmarks geologi, 1916.
Kr. Tårup: Vort lands udviklingshistorie, 1910.
Victor Madsen: Oversigt over Danmarks geologi, 1928.
V. Milthers: Mergelen i Djursland, 1919.
S. A. Andersen: De vulkanske askelag, 1937.
Karl A. Grønwall og Poul Harder: Paleocæn ved Rugård, 1907.
Poul Harder: En østjydsk Israndslinie, 1908.
Axel Jessen: Stenalderhavets Udbredelse i det nordlige Jylland, 1920.
Hugo Matthiessen: Fra det gamle Kjøge, 1928.
»Min Hjemstavn« nr. 13. Randers-Djursland, 1937.

Side 16-28

- Carl S. Petersen: Stenalder. Broncealder. Jernalder. 1938.
Mogens B. Mackeprang: Fra rensdyrjægere til vikinger, 1936.
Therkel Mathiassen: Stenalderens folk, 1919.
Sigurd Müller: Vor oldtid, 1897.
Th. Nørlyng: Fortællinger af vort lands historie I bd. 1931.
S. Andersen: Djursland. (Ryomgård Realskoles julehæfte 1935).
Carl Neergård: Jernalder-gravpladserne ved Lisbjerg. (Fra Nationalmuseets arbejdsmark, 1928.)
Do. Hog-Fundet. En affaldsdyngge fra en broncestøbers hytte. (Årbøger for nordisk oldk. 1908).
Hans Kjær: Vore oldtidsmindesmærker, 1925.
Erik Arup: Danmarks historie 1-2 bd. 1925-32.
L. Wimmer: De danske runemindesmærker, 1914.

Side 29-52

- Johs. Steenstrup: Det danske folk 1042-1241. (Det danske folks historie bd. 2).
M. Mackeprang: Vore landsbykirker, 1920.
H. Storck: Grenåegnens kridtstenskirker, 1896.
Ellen Arnstrøm: Nøgle til vore landsbykirker, 1938.
»Danmarks Herregårde« ved år 1920, bind 3.
Vilh. Lorenzen: Studier i dansk herregårdsarkitektur, 1921.
Dr. phil. Villads Christensen: De danske købstæders oprindelse og udvikling (»Danmark land og folk« 2 bind, 1919).

Side 53-67

- Hugo Matthiessen: Fra det gamle Kjøge, 1928.
Do.: Torv og hærstræde, 1922.
Hugo Matthiessen: Købstæderne i Randers amt (»Danmark land og folk« bd. 3.)

- Danmarks krønike af Saxo Grammaticus, fordansket ved N. F. S. Grundtvig. 1. del, 1818.
Norges kongesagaer forf. af Snorre Sturlassøn o.fl., overs. af P. A. Munch. 1. del, 1859.
Johs. Steenstrup: Det danske folk 1042-1241.
Erik Kroman: Kong Valdemars jordebog, 1936.
Liber ensus daniæ. Udg. ved Svend Åkjær, 1939.
Poul Brede Grandjean: Danske købstæders segl indtil år 1660, 1937.

Side 67-76

- L. J. Böttiger: Æbeltoft og omegn nærmest til ca. 1814 (1893).
Kong Valdemar den Andens jyske lov. Udg. ved N. M. Petersen, 1850.
P. G. Thorsen: De med jyske lov beslægtede stadsretter, 1855.
Erik Arup: Danmarks historie 1-2 bd. 1925-32.

Side 76-107

- Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. 1550-1660. Udg. ved C. F. Bricka, L. Laursen og E. Marquard. Bd. 1-20. Påbegyndt 1885- Forts.
P. F. Suhm: Nye samlinger bd. 3, ca. 1794
Ewald Tang Kristensen: Det jyske almueliv 5 bd. 1891.
Det danske folks historie 1 bd. 1927.
»Min Hjemstavn« nr. 13. Randers-Djursland, 1937.
Erik Arup: Danmarks historie 2 bd. 1932.
M. Mackeprang: Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV, 1900.
Arild Huitfeldt: Danmarckis Rigin Krønike. Anno 1650.
J. C. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars jordebog, 1874.
A. Heise: Diplomatarium Vibergense 1200-1539, Kbhv. 1879.
Antiquariske annaler 3 bd. 1817.
Jyske Registre 1572-77.
C. F. Bricka: Dansk biografisk leksikon 1-19 bd. 1887-1905.
Do. Do. Red. af Engeltoft og Dahl, 1-27 bd. 1933-44.

Side 107-115

- Georg Galster: Møntfundet fra Grenå og de jyske penninge fra tiden 1146-1234. Særtryk af årb. for nordisk oldkyndighed og historie, 1931.

Side 115-180

- Severin Kjær: Præsten i Vejlbj. Søren Jensen Quist, 1894.
Kirkehistoriske samlinger 3 R. VI, år 1887-89.
Villads Christensen: Hekseprocesser fra Midtjylland, 1910.
J. R. Hübertz: Aktstykker vedk. staden og stiftet Århus, 1-3 bd., 1845-46.

Kirkehistoriske Samlinger 3 R. VI. 1887-89.
Hans Lund: Under Forbundet mellem konge og adel 1533-1588. (Det danske folks historie bd. 4).

Kong Christian den Femte's danske lov. Udg. 1911 ved Secher.

Side 181-205

Hugo Matthiessen: Gamle gader, 1917.

Jydske Registre 1572-77. Manuskript i rigsarkivet.

Danske cancelliregistranter ved Erslev og Mollerup (1535-50). 1882.

Side 206-229

P. F. Suhm: Nye samlinger 1 bd. 1792. Danmarks riges historie 3 bd.

P. Severinsen: Karlby-Voldby præstehistorie (Randers amts hist. årb. 1912).

Historisk Tidsskrift 3 R I bd. ca. 1863.

Kommissionsberetning ang. ødelæggelserne i slutn. af tredivende årskrigen 1644-45. Aftrykt i T. A. Bechers tidsskrift »Orion« 2. bind, 1851.

Nørre Herreds Bog, 1660-61.

Regnar Knudsen (»Min Hjemstavn«, nr. 13).

Side 229-248

V. Ingerslev: Danmarks læger og lægevæsen fra de ældste tider indtil år 1800. 1-2 bd. 1873.

E. Arup: Danmarks historie 2 bd. 1932.

Dr. Willads Christensen: Dansk statsforfatning.

Annaler for nordisk oldkyndighed, flere af bindene bl.a. 1846.

T. A. Becher: De ældste danske arkiv registraturer. 1 bind. 1854. 3. del registher och optegnelse på breffue, som findes på Skanderborgh Slot.

Dr. O. Nielsen: Gamle jydske tingsvidner, 1882.

Side 249-281

K. Otosen: Vor folkeskoles oprindelse og udvikling, 1914.

»Registre over alle lande«, (i Kr. Erslev og W. Mollerup: Danske cancelliregistranter 1535-50) 1881-82.

Kirkehistoriske samlinger 3 R II bd.

S. V. Wiberg: Dansk præstehistorie 1-3 bd. 1870-74.

J. R. Hilbertz: Aktstykker bd. 1-3. [se foran under 115-180].

Nørre Herreds bog 1660-61. Håndskrift i Landsarkivet.

Nye tidende om lærde og courieuse sager, 1732.

F. E. Hundrup: Lærerstanden ved latinskolerne i Ebeltoft, Grenå m.fl. 1876.

Side 282-346

Kr. Erslev: Danmarks len og lensmænd i det XVI årh. (1515-1596) udk. 1879.

Do.: Danmarks og Norges lensmænd 1596-1000 (år 1885).

Jørgen Bloch: Stiftamtmand og amtmænd i kongeriget Danmark og Island 1660-1848 (1895).

M. Mackeprang: Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV, 1900.

P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV.s tid til enevældens ophør (1619- 1848). 1900.

L. J. Böttiger: Æbeltoft og omegn nærmest til ca. 1814 (1893).

Pontoppidan: Danske Atlas, Tome IV 1768.

Dr. Villads Christensen: Dansk statsforfatning.

Langebek: Diplomatarium. Rigsarkivet.

C. Klitgård: Fra heksenes tid (Århus h. årb. 1915).

C. Wegener: Beretninger fra geheimearkivet 1856-60.

C. M. Smidt: Øm Kloster »Cara Insula«. Vejledning ved besøg i ruinerne, 1924.

Becher: Danske herregårde. 1830-32.

Øm Klosters krønike overs. af Jørgen Olrik (Århus stifts hist. årb. 1932).

Side 347-442

Mag. Claus Gjordesens optegnelser over adskillige len (Nye danske magazin 6 bd.) 1836.

Danmarks herregårde ved år 1920 bd. 3.

H. F. Feilberg: Dansk bondeliv 1 bd. (1910).

Side 442-493

Kirkeleksikon for Norden 2. bd. S. 790.

Nørre Herreds bog 1660-61. Håndskrift i Landsarkivet. Danmarks og Norges kirkeritual, 1685. (Udgaven 1738).

A. Petersen: Reformationen i Århus stift (i »Fra kirkehus og skolestue«, 1936).

Biskop Peder Hygoms visitatsbog for årene 1738-64. Aftrykt i C. Reiersen: Saml. til jydske historie og topografi 3 bd. 1870-71. Og ved Th. Madsen og Sigurd Elkjær i Århus stifts årb. 1917 og 1930.

Side 493-639

T. Overskou: Den danske skueplads. 1854-64.

Jens Worm: Lexikon over lærde mænd 3 bd. 1784.

F. Hjort: Slægten Thurah 1925.

J. Vahl: Slægtsbog over borgmester Christjern Nielsen i Varde.

Folmer Schiott: Vægter og bysvend, 1926.

Kr. Carøe: Bøddel og kirurg, 1912.
Troels Lund: Dagligt liv i Norden. 1908-10.
Hugo Matthiessen: Natten, 1914.
Do.: De kagstrøgne, 1919.
Do.: Bøddel og galgefugl, 1910.
Do.: Gamle gader, 1917.
Do.: Jydske købstæder (»Danmark land og folk« bd. 3). 1920.
Hofmans foundationer 1754-65.
T. Baumgarten: Familien Blichfeld, 1911.
K. Ottosen: Vor folkeskoles oprindelse og udvikling, 1914.
L. J. Böttiger: Æbeltoft og omegn, 1893.
»Den dansk Lægestand«. Samtlige udgaver.
E. Dam og A. Schæffer: De danske apotekers historie 2 bind
1928.
Carl Svenstrup: Grenå Apotek 1744 - 18. december - 1944. Udg. af Apo-
teker H. H. Hansen 1944.

Side 640-721

De lokale aviser fra 1850 og fremefter.
Dr. Alex Thorsøe: Den danske rigsdags historie fra 1866-1915 (1919).
S. Wiskinge: Vor forfatnings historie gennem tiderne, 1928.
Kjeld Winding: Danmarks politiske historie, 1938.
E. Marott: Tidsbilleder, 1930.
N. Bransager: Den danske regering og rigsdag, 1901.
G. Fog-Petersen: Vor regering og rigsdag 1-2 bd. 1938.
A. Lauesgård: Fortegnelse over rigsdagsvalgene, ministerierne m.m.
1848-1916 (1916).
Rigsdagens Bureau: Fortegnelse over rigsdagsvalgene m.m. 1848-1941
(1942).
Statistisk Årbog 1898-1946.
Avis Årbog 1914-46.

Side 762-784

Kilderne til »fortegnelserne« er i hovedsagen de lokale protokoller og andre arkivalier. For den nyere tids vedkommende er selvfølgelig desuden benyttet samtlige udgaver af de forskellige »stater«: Den danske lægestand, juridisk stat, den danske toldstat, danske postembedsmænd o.s.v.